

1947

Пропам'ятна Книга

1947

Пропам'ятна Книга

Зібрав та до друку зладив
Богдан Гук

Варшава 1997
«Тирса» Т-во з о.в.

Редакція:
Богдан Гук

Коректа та показники:
Катерина Сень

Проект обкладинки:
Мирослав Машлянко

Графіка на 6 сторінці:
Андрій Степан

© Copyright by Bogdan Huk 1997
© Copyright by „Tyrsa" Sp. z o.o., Warszawa 1997

ISBN 83-906203-4-0

Видавець: «Тирса» Т-во з о.в.
03-614 Warszawa, ul. Kościeliska 7
tel. (0-22) 679-95-47, fax 679-96-95

Фотонабір: «Тирса» Т-во з о.в.

Друк: „Koldruk"
Warszawa, ul. Lisia 20

Фундація
Дослідження Лемківщини
в Америці

є спонсором цієї книги.
Видавництво «Тирса» й упорядник видання
висловлюють глибоку вдячність
за щедрий дар – 5000 ам. доларів,
завдяки якому книга виходить до Читача.



Громадський комітет відзначення 50-ліття акції «Вісла» щиро дякує усім, хто фінансово підтримав програму відзначення цієї, трагічної для українців у Польщі, річниці -- організаціям з цілого світу та численним жертводавцям, назви й імена яких друкувалися на сторінках «Нашого слова».

Завдяки Вам достойно й гідно відзначено річницю вигнання, а поява цієї Книги хай буде тривалим свідченням про депортацію 1947 року.

Про засади публікації текстів

Пропам'ятна Книга «1947» становить збірник спогадів про українські села й містечка на теренах Бойківщини, Лемківщини, Надсяння, Підляшшя й Холмщини, знищені весною й літом 1947 року Військом Польським, яке, починаючи від 28 квітня цього ж року, здійснювало схвалену польськими державними чинниками переселенську операцію, відому під криптонімом акція «Вісла». Заміром упорядника є дати повний образ цієї трагедії на всіх цих землях, а тому оцей збірник видається як перший том кількатомної видавничої серії «1947».

У даному томі друкується 77 спогадів, які подають опис акції «Вісла» в 47 місцевостях. На кількість матеріялів, присвячених кожній з них, вплинало насамперед те, скількома спогадами розпоряджав упорядник у момент підготови книжки. Скрізь там, де спогадів більше, ніж один, вони доповнюють один одного, вносячи заразом новий запис людської долі та індивідуальний погляд на описувані події, що становить основне багатство книжки.

Матеріяли видання віддзеркалюють стан національної пам'яти переселенців півсторіччя від акції «Вісла». Становлять джерело пізнання історії українських земель у складі перед- і післявоєнної польської держави. У підході до реалізованої теми прийнято засаду широкого розуміння переселення 1947 року, а тому спомини охоплюють час від 30-х по 40-і роки, а буває, що розповідь ведеться аж до наших днів.

Пропам'ятна Книга «1947» – це запис останніх свідчень про найдалі на захід висунуті українські етнографічні регіони наприкінці І половини XX сторіччя з огляду на те, що внаслідок вигнання їх мешканців утрачають вони свою етнографічну приналежність. Це перша такого типу зміна на землях заселених українцями в новітній історії.

Кожен спомин - це запис одної людської долі на тлі подій спільноти. Кожен з них починається назвою місцевости, де здійснювалося вигнання, разом з його датою, далі подається паспортизація матеріялу. Скрізь, де воно було можливе, зазначено: ім'я та прізвище автора (у випадку жінок подано й дівоче прізвище), дату й місце його народження, приналежність його місцевости до даного повіту за адміністративним поділом Польщі на 1 вересня 1939 року.

Книгу становлять спогади датовані 1994-1997 роками. Переважна більшість з-поміж них – це авторські спогади очевидців та учасників тодішніх подій; менша частина – це тексти, що за основу мають магнітофонний запис, відредагований згодом на письмі; рукописи або машинописи першого типу матеріялів надходили на адресу редакції «Нашого слова», де частина з них публікувалася, що дуже сприяло поширенню ідеї книги серед української громади в Польщі.

При підготові матеріялів до друку прийнято засаду якнайбільшої вірности основному текстові, що мало на меті збереження оригінальних рис авторової мови. Ввисліді такого підходу книга складається з мовно неоднорідних текстів, проте зберігається в ній місцевий кольорит лексики, синтакси, вимоеи, а також індивідуальні риси роду й психіки кожного автора, на чому дуже запежало упорядникові.

Видання друкується за так званим академічним правописом 1928 року, усі спірні випадки вирішувалися на основі словника Г. Голоскевича нью-йоркського видання 1952 року. У низці випадків, проте, перевага віддається місцеаій мовній практиці, а не літературній нормі, а причину цього пояснено в попередньому абзаці.

Світлини поміщаються за такою засадою: крім випадків, де подані прізвища осіб, що їх передали, у кожному тексті поміщені авторові світлини.

Ця книга не появилася б без зрозуміння та всілякої допомоги багатьох осіб, які самі найкраще знають про спосіб її підготови та труднощі на цьому шляху, подолані ними спільно з упорядником видання, за що належиться їм щиросердечне спасибі. Уже нині відомо, що наступні томи також ждуть такого ж сердечного підтриму. *(ред.)*

Від упорядника

Пишучи прощальне слово до книги про те, що Нелюдське спроможне чинити людині, годі збитися на марноту багатослів'я: за порогом перших слів цієї книги стоїть многопике й безличне заразом Зло, мимоволі наштовхуючи дбати за глибокий сенс і ядро слів. Уже півстоліття минуло від появи Нелюдського в нашому житті, проте й досі ми неспроможні скинути з себе цей несподіваний тягар. Зло заважає наближатися до себе, заважає мислити, осмислювати, відчувати. Зло всевладно панує над захопленою собі частиною й таким чином позбавляє нас самих себе.

Скільки ж то вже років ми нездатні зрозуміти хто ми, звідки й куди йдемо, що діється з нами? Зло сягнуло до самих основ – відняло ґрунт з-під ніг. Як розуміти та як відчувати? Нема ґрунту, з якого ми росли як ми й відчували себе як себе. Змінливий «світ» акції «В» не дає себе вловити, стримати – він іде та й іде, а ми йдемо в ньому услід за ним. Нема нам місця серед білого світу, що не було б сповнене безликістю Злого.

І все ж стоїмо перед високим наказом скинути з себе оцей тягар. Не можемо не перемогти. Мусимо рятуватися як чутливі й розумні, здатні вертатися до основ. Мусимо залишитися здатними до зустрічі, розмови, рятівного знаку троєперсної долоні. Витримаймо. Так треба.

Богдан Гук

PAŃSTWOWY URZĄD REPATRIACYJNY POW.

Zamość Lub

dnia 5/V 1947

Karta przesiedleńcza Nr. III/117

Ob. Bernaś Katarzyna urodz. w roku 1893

zamieszkały miasto [illegible] ul. [illegible] Nr. d. 33

powiat [illegible] przesiedla się na [illegible] zezwolenie. Wraz z nim przesiedla się [illegible] członkowie jego rodziny.

Lp.	Imię i nazwisko	Rok ur.	Stosunek pokr. do głowy rodziny	Uwagi
1.	Bernaś Stan.	1888	Żona	
2.	— " — Olga	1924	— " —	
3.				
4.				
5.				
6.				
7.				
8.				

Przesiedlający się:

a) zabiera ze sobą: koni ___, krów ___, trzody chlewnej ___,
kóz ___, owiec ___;

b) [illegible] ogółem ___ ha,
w tym użytków rolnych ___ ha,
dom mieszkalny [illegible]
środki [illegible]
zostaje ___

Przy następującym inwentarzu martwym:

___ ha.
___ ha.
obora Stan. Bernaś
chlew Stan. Bernaś

Арламів: 15–20 травня 1947 року

Спогад Михайла Марущака, народженого 1927 року в Арламові Перемиського повіту

Арламів ще перед війною був культурним селом. Третя з черги арламівська церква була побудована в 1920–1922 роках, а парохом був отець Гукевич, що доїздив до нас з сусіднього села Квасинини. Помагав йому дякуванням мій батько Михайло Марущак, який закінчив перемиську дяківську школу, а крім дяківки багато займався також культурним життям села. Релігії вчили нас отці Рожак та Скопляк.

У 1930–1932 роках побудовано в нас нову школу, де першим учителем став Микола Орловський. Він був змушений польською владою перезватися на Орлєвський і оженитися з полькою, щоб могти в нас працювати. Він про це оповідав учням 4 кляси зі сльозьми на очах. Пан Орловський був великим українським патріотом і дячем, брав участь у всіх сільських справах, учив нас забороненої української історії й гімну України і наказував співати тоді, як жиди не чують, бо можуть його заскаржити до польського суду.

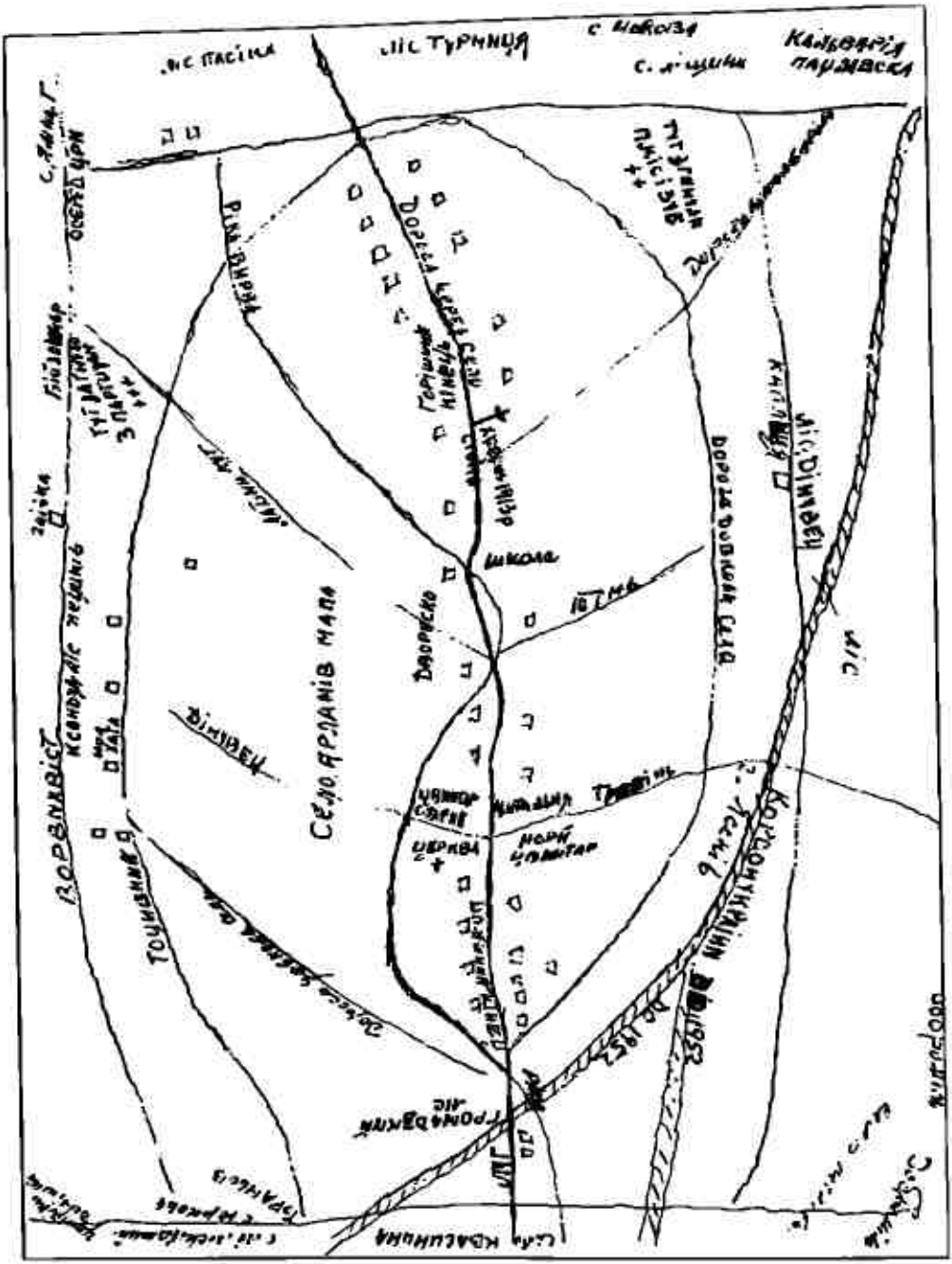


Василь Марущак (зліва) з нерозлучним другом; світлина з 1943 року

Читальню побудували ми в 1934–1936 роках. Містилася в цьому будинку перша кооператива, крім неї, у одному звлі була читальня, а в другому сцена. «Просвіта» діяла під проводом Зайця, 50-особовим мішаним хором дириґували Петро Коростенський та Василь Гривняк. Пам'ятаю, як одного разу разом з моїм другом С. Владикою тайком впізли ми під стіл у читальні й слухали, як тайком Михайло Гривняк читає людям заборонену *Історію України-Руси* Грушевського. Літньої пори при школі діяв у нас дитячий садок.

Крім кооперативи, у селі були 4 приватні крамниці. Одну мав Ващишин, другу Юрко Коростенський, третю жид Моршко, а четверту жид Левенталь.

З меншостей у селі мешкав один попяк, гайовий Сеніцький та три жидівські



Мапа села Арламова рукою Михайла Марущока

родини. Родині Юрка Левенталя моя родина помогла перахоратися через цілу німецьку окупацію.

У війні 1939 року брало участь 5 мужчин з нашого села, але ніхто з них не згинув. По розпаді Польщі вернулися до дому. Від жовтня 1939 року Арламів попався під совітську окупацію. Почалася нова неволя людей, були наложені пляни на все, усе було під контролем. Одного разу Іван Мацеїв сушив збіжжя на плахтах до сонця, вечером забрав його до магазину. Однак до збіжжя якось попався малий камінець, а через цей камінець донині не знати, де живе або, де помер Іван Мацеїв, бо був з села забраний і вивезений. У січні 1940 року знову вивезли дві родини на Сибір: попяка Сеніцького й українця Стиранця. Ніхто від них не вернувся. У 1941 році навесні були арештовані НКВД за приналежність до ОУН Іван Фадецький і Дмитро Владика. Дрогобицький суд присудив їм 15 років тюрми, проте чудом врятувалися вони в червні 1941 року. Коли тюремщики почали масово стріляти в'язнів, їм удалося влізти під трупів і так заховатися від куль.

Під час німецької окупації почалося організування дивізії «Галичина». Силою забрали до неї Василя Фіцішака і Федя Іванцьо. Багато молодих дівчат і хлопців було примушених виїхати на роботу до Німеччини. Не оминуло це також мене, брата Василя й сестри Анни. У Освенцімі згинуло сім осіб з Арламова, але пам'ятаю тільки прізвища Михайла Олексіва та Миколи Понового.

Під час фронту в 1944 році від куль згинули Микола Гера, Марія Коростенська, Анастазія Моцьо і Ілько Бац. Щоб узяти німців у облогу, радянські війська хотіли обійти їх від півночі, через село Ліщини, але там налізли на сильний відділ волинських сотень УПА, які звели з ними триденний бій і нарешті відступили до лісу Турниці. Росіяни змобілізували більше війська та ввійшли до лісу й знову почався бій, що тривав цілий день. Загинуло тоді понад 70 москалів та десь 30 стрільців УПА. З моїх знайомих загинули в лавах УПА Василь Бобко та його сестра санітарка, обоє з села Ліщини. З цивільних осіб з Арламова згинуло тоді в Турниці вісім чоловік, їх родини потім виїхали на Україну.

Під кінець серпня 1944 року фронт від села віддалився й було воно обступлене НКВД. Спіймали тоді 80 чоловік, по двох тижнях вишколу кинули їх на фронт, а там 60 з них згинуло.

Під кінець 1944 року через наше село почали втікати українці з-за Сяну, кажучи, що там польські банди мордують людей. Весною 1945 року почала організуватися наша самооборона та відділи УПА. З мужчин нашого села, що переховелися через облави, зголосилося 20 осіб, між іншим також я, а з села Ямної десь 50 осіб. По вишколі кілька осіб пішло на вишкіл підстаршин до села Ямни Горішньої. Підстаршинами зістали, між іншим, Михайло Гера та Іван Коростенський, обидва з Арламова, останній брав участь у бою за Бірчу 7 січня 1946 року. Потім Михайло сидів у в'язниці, а Іванові вдалося перейти на Україну.

Під кінець вересня 1945 року наше село Арламів збудили зі спокійного сну гарматні стріли від сторони Риботич. Люди відразу заметушилися й, узявши хто що міг з собою, втікали до лісу. А в лісі, що звався Пасіка, польське військо, яке прибуло виселяти наше село, зустрілося з відділом



Родина Марущаків на чужині: Марущак Михайло з жінкою Аннаю та донькою Марійкою, посередині мати Михайла; світлина з 1948 року

УПА. Почався кількагодинний бій, проте під вечір наше село почало обступати ВП. Сім наших родин мешкало на присілку Тоцивний. Я та Степан Владика крилися в лісі, а вночі лідповзли під нашу хвту. Мама сказвли, що військо є в селі й що будуть нас виганяти на Радянську Україну. Так і було. Наступного дня почалося виселення й грабунок заразом. Арламів лежав при самому кордоні, 4 хати навіть належали до України, то ми думали, що легко нас переправлять туди, до села Квасинини й Добромиля. Проте поляки стали виганяти через ліс Пасіку й село Макову, Новосілки Дидинські, Військо. Дехто з вояків був лагідний, казали, що виганяють нас лише до завтра, а завтра їх уже не буде, а дехто був просто брутальним бандитом, бив по-звірячому й грабував, стягав чоботи з ніг та останню сорочку. Наступного дня ми дорахувалися, що з 220 родин залишилося десь 50. Нашик людей Україна не прийняла добре, ніхто ними не зайнявся, при допомозі членів ОУН-УПА в половині грудня дійшли в Жидачівський район, де оселилися в порожніх польських хатвх. На Україну виїхав також мій батько, а вернувся звідти аж в 1958 році. З його оповідань я довідався про горе наших людей від москвлів на Україні.

По від'їзді наших людей на Україну, ті, що залишилися, почали в великому страхові приготовлятися до зими. На полях ще стояло збіжжя в копицях й невикопана бульба. Усе було зрабоване, а що залишилося, то одного дня забрали на підводи російські солдати, які навмисне приїхали по наше майно.

По їхньому від'їзді почали ми жити спокійно. Почали приходити наші хлопці з УПА, від них ми довідувалися про події в сусідніх селах та у світі.

Напередодні Різдва Христового прийшлв сумна вістка про приїзд до Бірчі ВП, яке готується пацифікувати нвші села. Однак до цього не дійшло, бо наші хлопці вночі з 6 нв 7 січня Бірчу обступили й ворога в великому бою стримали, хоч самі мали великі втрати.

Нв другий день Різдва почули ми в лісі Пасіці чудовий літургічний спів. То повстанці з бою під Бірчею дякували Господеві за поміч у рятуванні наших сіл від загибелі. Цього ж вечора впали до села совітські прикордонники, арештували мене й Степана Владику. У добромильській тюрмі стали розпитувати про УПА й ОУН, наквзували признатися до приналежности до цих організацій. Я не витримав биття й признався, що... 40 разів перейшов кордон зі штафетами. Однак, коли прибув прокурор з Самбора переслуховувати, я все відкликав, показуючи рани завдані енкаведистами. Прокурор мені повірив. По кількох днях перевезли нас через кордон до рідного села.

А коли я вернувся до Арламова, там уже співали люди пісню про Бірчу, принесену повстанцями. Звпам'яталися мені з неї дві стрічки.

А хто то йде на Бірчу
І смирно в бою наступа?
То командир полковник «Коник»
Веде стрільців-борців УПА!

Він відплатився за людську кривду,
За села спалені до тла,
За смерть народу і руїну,
За кров, що невинно потекла.

Через літо 1946 року ми далі жили тривожними вістками про польські напади та бої УПА проти ВП.

Першого тревня 1947 року до Арламова приїхало ВП, яке почало зганяти до нас людей з Ямни Горішньої. У хаті М. Ґери стояв польський штаб, там почалося тортурування невинних людей. Удень були допити, уночі люди сиділи в ямах, які самі собі викопали, щоб скоріше сходила пухлина від биття. У наділю всім наказали розібратися догола, узяти на плечі сніп соломи й так загнали до річки, а жовніри кидали на людей з берега камінням і дрючками. По кількох днях тортур усіх забрали до тюрми, а потім до Явожна. Солтис з Ямни, Ґрабовський, а він був поляк, вернувшись з Явожна, вирікся свого польського походження й навіть не хотів розмовляти польською мовою.

Одного дня на нашу хату, що стояла близенько під лісом, наскочило з великим криком п'ятьок озброєних чоловіків з Тризубами на шапках. Закрили вікна й кричали підготувати вечерю на 40 осіб, «для наших повстанців з УПА». Але замість шикуйте, сказали «шакуйте», тож я з сестрою пізнали, що то поляки, переодягнені за УПА. Я твердо почав їм пояснювати, що ми бідні і не маємо навіть для себе харчів, а що вже говорити про 40 осіб. Нарешті поляки призналися, що вони є польськими жовнірами, один навіть був поручником ВП. Призналися навіть, що наші сусіди Дмитро й Пелагія Ґери поставили їм пляшку самогонки, насмажили яєць, „a wtedy my im tak dali, że ich jutro nie poznacie". І справді я не міг їх пізнати, такі були опухлі від биття.

Два дні пізніше нас уже виселяли. Приїхав по нас один цивільний поляк возом з одним конем та двома жовнірами, які від разу наказали швидко збиратися з речами, бо за дві години має тут нас не бути. Цілого воза зайняти не вільно, бо тут має ще одна родина поміститися. Таким способом 45 арламівських родин з'їхало до Тростянця. Там були вже люди з інших сіл і чекали на поїзд. З нами прибула до Тростянця разом з дитиною жінка на ймення Люба Пелагія, була хвора на шизофренію. На третій день перебування в Тростянці надійшла їй зла думка й взяла вона під вечір утікати до лісу. А під лісом стояла польська сторожа, жінка не послукала польського „stój!", тож зараз там і впала разом з дитям. На другий день один жовнір нахвалявся, як одна бандерівка втікала до свого чоловіка до лісу й він мусив її вбити.

З Тростянця довозили нас до Вільшаниці, де чекали вагони. До вагону по 8–10 родин, хоч одні були криті, а другі некриті. Нам попалося 8 родин, проте моєму тестеві, Михайлові Забульському вагон з 11 родинами, тож можна собі уявити, що там по дорозі діялося. Їхали ми понад два тижні.



Автор спогаду біля останнього сьогодні хреста в Арламові, поставленого 1913 року. «Біля цього хреста щорічно відбувалися процесії на празник Божого Тіла, молилися при ньому повсіпанці УПА, як виходили до лісу і як щасливо вертолися з боїв»; світлина з 1993 року

а найдовше стояли біля Освєнціма, де добре обшуковували вагони й забирали людей до лагеря в Явожні. Мені вдалося сховатися між коровами й прикритися соломою.

На початку червня приїхали ми до Лідзбарка Вармінського. Звідти пішки 23 кілометри до Доброго Міста, де 5 наших родин помістили в одному будинку зараз коло міліції. Міліціянти кожного дня пили й «співали». По двох днях дві наші родини завезли до села Єсьонова. Там сказав поляк: „Tu jest wasz dom". Сам від'їхав. Як я здивувався, відкривши хвіртку, щоб запровадити корову, коли з хати вийшов великий чоловік й став по-німецькому кричати, щоб ми забиралися геть. Я німецьку мову трохи знав, бож був на роботі в Німеччині, тож став йому пояснювати, хто ми і як приїхали сюди, але німець не хотів мене слухати. Пішов я до поляка, що мене привіз. Той відразу прийшов, сів на німця з криком, ударив його в груди й загнав до одної кімнати й сказав до нього та до нас заразом: „Tu jest twoje miejsce, aż cię wysiedlimy, a reszta wszystko wasze, nic mu nie dać, sk...synowi". Так ми впровадилися.

Наступного дня почав я шукати рідні й знайомих, бо вони були розкинуті по цілому повіті. Знайшлися наперед вони, а потім почали зживатися з місцевими поляками, що недавно ще мешкали в Білорусі, Литві або центральній Польщі. Було ще навіть кілька німецьких родин, а ми зі своїм німцем так зжилися, що як він під осінь уже мусив виїжджати, то ми всі плакали.

Отак привезли нас, бандитів, як казали, з культурного села на місце, яке самі по-бандитському отримали й по-бандитському там господарювали. Почали ми сходитися щонеділі, щоб собі поспівати, а коли нам забороняли по-своєму співати, то мішали наші пісні з польськими й білоруськими й так остались донині там жити.

На Пруссію я приїхав зарученим з Анною Зубальською, моєю співтоваришкою ще з підпільних структур. Хотіли ми взяти шлюб, а то не було наших отців, то звернулися до латинського священика в Доброму Місті. Він, довідавшись про моє греко-католицьке віросповідання, сказав, що аж тоді нас звінчає, коли я охрещуся в латинському обряді. Зрозумів я, що справа не в самому хрещенні, а в латинському хрещенні, кращому від нашого. Знайшов я нарешті німецького священика в селі Сеншапь коло Ольштинка, він знав дуже багато про унію й Греко-Католицьку Церкву, звінчав нас відразу.

Варт ще щось сказати про заснування греко-католицької парафії в Доброму Місті. Як настала відлига 1956 року, наші люди стали сходитися й говорити, що добре було б зробити з порожнього понімецького костела нашу церкву. За приділ нам костела звернулись ми до пробоща Мєчислава Шнітовського, він нас підтримав, порадив створити делегацію й їхати до єпископа. Поїхали Федьо Ґера, Іван Кузьмович та ще кількох. Отримали ми дозвіл, почався ремонт нашими бідними, але щирими руками. Я мав уже мотор, то вибрали мене їздити по селах і збирати між нашими людьми гроші на відбудову. Ні одна родина не дала менше, ніж 50 злотих. Ремонт закінчили в 1958 році. У Доброму Місті перебував тоді греко-католицький священик Петро Гардибала, ми до нього зверталися, але він боявся піти відправляти Службу Божу по-нашому. Щойно листи отця Гриника (та й підтрим М. Шнітовського) змінили його поставу. На перше Богослужіння прибуло десь 1000 осіб.

В нашому селі загинуло 7 стрільців УПА та одна санітарка. Два лежать на цвинтарі, а п'ятьох чекає на перепохоронення. Хотів я це зробити, але хвороба мені не дозволяє. В Явожні сиділи від нас Дмитро Владика та Пелагія Гривняк. У селі нові будинки були розібрані поляками, решта спалена, два цвинтарі заросли й знищилися. Стоїть лиш один дерев'яний хрест, поставлений в 1913 році.

Перший раз був я у своєму селі в 1956 році, потім ще в 1977 році, коли то не можна було туди в'їхати, бо вже стояв там осерадок Ради Міністрів. Проте був я в Арламові ще й третій раз, уже автобусом з 42 арламівцями. Тепер у бувшому осередку, бо то вже 90-і роки, прийняв нас його дирвктор З. Пеньонжек, як «групу бувших мешканців Арламова» й подбав за гарні умови нашого проживання.

Наступного дня вранці, а було воно 15 серпня 1996 року, вийшов я перед будинок. По правому боці, на поляні, у 1945 році відбувався вишкіл хлопців до сотень «Бурлаки» й «Ластівки», і я брав у ньому участь. У Ямні Горішній тривав вишкіл підстаршин. По лівій стороні готелю, може з 300 метрів, місце бою з 30 листопада 1945 року наших партизанів і ВП. «Чи в цьому готелі не повинна бути вмурована пропам'ятна дошка про цей бій? З прізвищами вояків, офіцерів обох військ, дошка поєднання...» – думав я собі, ідучи по цвинтариську мого села.

Поїхали ми групою до Кальварії Пацлавської. Переїжджаючи через Макову, почув, як стискається мені з болю серце: у 1992 році ще бачив тут стареньку церкву, а тепер не було по ній сліду, стоять нові хати. По латинському Богослужінні пішов я порозмовляти зі старими знайомими. Розповіли, що потом 1957 року в Кальварії Пацлавській вночі був сильний вибух, який розірвав стару церкву, потім розтягнено було 14 капличок на Хресній Дорозі. Я запитався, хто міг це так зробити на святому для нас місці. Відповіді словами не отримав, зате побачив рух головою в сторону польського манастиря.

Пішов я на цвинтар коло манастиря. «Боже, Боже, де поляки, то сяк-так, а де наші – бур'яном заросло». Майже не видно також цвинтаря і в Арламові...

Березовець: 28 квітня – 10 травня 1947 року

*Спогад Анни Зазулі (дівоче прізвище Гриндьо), народженої 1924 року в Березовці Ліського повіту**

Наше село Березовець було невелике – 41 номер. Польські дві родини, три мішані. Наше село було близько до Чашина, до якого треба перейти тільки через наше поле. У Чашині 250 номерів, у цьому 30 родин польських. До Чашина ми ходили до церкви й до школи. Перед війною поляки жили дуже в згоді з українцями, але як прийшов 1939 рік, то на іншім свілі, на Тарнаві, знайшовся бандита. Пам'ятаю, мала-м тоді 14 літ, у Березовці була забава. Хлопці з Мокрого заспівали український гімн, а Каспер з Тарнави відразу скочив з ножем, довгим як багнет, понищив музикантам усі інструмента й кричав: „Ja was wszystkich powyrzynam! Ukraińcy!". Як би хлопці хотіли, то би його рознесли, бо він не один раз, а все на забаві таку авантуру робив. Другий такий був на Вільхові, бандита, через нього весілля не можна було зробити. Усе всюди нападав, аж нарешті його викінчили.

За окупації поляки сиділи тихо. Але у 1942 році вже були банди по лісах. У Луковім було номерів 400, між ними три родини польські. Раз 5 господарів тамтешніх поїхало до лісу дрова стинати. І напали бандити і 4 господарів убили, а п'ятому вдалося втікнути, він казав, що по-польськи говорили. Я сама була-м на похороні.

Як вертали українці з Німеччини з робіт, то той Каспер з Тарнави багато наших людей вимордував. Дівчина з Березовця, Марія Кудлик, вертала з коліжанкою з Німець. До Сянока приїхала з товаришкою, але там розлучилися й вона мусила йти через Тарнаву, але не дійшла... Потім

---

* Текст друкується з елементами говірки.

поліція знайшла на стриху Каспера цілу гору людських пачок. Самі поляки його видали так, що втік на захід.

Як у 1944 році німці вже вертались, всьо забирали. Мій батько віддав 14 штук худоби, 4 коні й 4 свині, бо був багатий, разом мав лісу й поля 25 гектарів, але то все сплачували, бо то колись було фільваркове поле.

Як прийшов зі Сходу фронт, то забирали всіх до війська, але багато повтікало. До німецького війська ніхто не пішов, але з тих, що їх взяли в 1944 році до руського війська, згинули Іван Гриндьо, Іван Торба, а з Чашина Ілько Качмарик, Кароль Дуда, Петро Дуда, Іван Салак, а Михайло Кудлик вернувся аж з Сибіру, не знати, чому там був. Польських хлопців до війська не брали, усі адома були.

Скоро війна ся скінчила, то зараз настала поліція. Була Польща і почала нападати на нас. Батько мусив ялівку тівну забити, не досить, що німці тілько забрали. Поліція рабувала, налітала, не знати, чого хотіла. УПА в наших теренах ще не було, бо то був 1944 рік. Але під кінець 1944 року вже в наших теренах була УПА. Приходив «Левко», списував людей і організував. Моя сестра Марійка стала станичною.

У 1945 році стало зовсім небезпечно, поляки лапали людей. Одного дня ми вибралися до Гічви. Там ще був наш священик, то ми ходили до церкви до сповіди. Вернули ми додому – уже повно міліції в нас. Рабують, всьо рабують, але не вбивають. Якийсь час були в нас у селі руські, то поляки не рабували, бо боялися, а руські страшенно поляків не любили. Як десь ішли і побачили поляків, то зараз стріляли й кричали: «Воювати, й... вашу м..!».

У 1946 році поляки вже палили села і мордували людей. Ми нічого не знали, як робити, бо ніхто нам не сказав. А 29 березня 1946 року прийшли поляки від Куляшного. Ми навіть не мали часу забрати щось з собою, бо всі втікали. Наша хата була остання від Чашина, люди втікали й кричали «втікайте!, бо село палять і мордують!». Ми втікали, але мама й бабуся зісталися, бо думали, що когось урятують. Брати Влодко (15 літ), Славко (13 літ) і 6-річний наймолодший забрали коня й поїхали до Лукового. Сестра Марійка пішла до Лукового ще з рена з 10-літньою сестрою. Я втікала остання. Пам'ятаю, як бабуня казали: «Утікайте, діти, я вас вже не буду бачила». Уже мала таке передчуття, хоч нихто би не подумав, же старших людей будуть убивати. Поляки набігли, всьо вивезли, перини були нові, то всьо пір'я повипущали, а всили забрали. Нічого не зістало, тілько то, що на собі ми мали. Хата не хотіла ся спалити, то гранати кинули, і бабуні тіло розірвали, а мама була на городі ножамі різана й п'ять дір мала в тілі від куль, голова її цілком як вуголь чорна. Бабуня називалася Марія Гриндьо, а мама Катерина Гриндьо. Бабуня була народжена в 1875 році, а мама в 1900 році. А тоді згинула ще старша жінка Анна Гриндьо з 1900 року, як за коровами летіла. Михайло Кріль з 1911 року, забитий адома, Михайло Кудлик з 1917 року, йшов тоді з Чашина додому, але його збили аж так, що змісили, і так завезли до Явожна, де зараз помер. Йосип Сова з 1923 року щойно вийшов зі шпиталю, бо був ранений на фронті, він ішов з поля з плугом і також був замордований. Бабуню, маму, Йосипа Сову, Анну Гриндьо й Микайла Кріля люди поховали в Чашині. Багато більше людей було б убитих, але повтікали до лісу.

Ми вернулися й жили в сусіда. Але недовго. Два тижні. Хлопець з тої хати був в УПА, звався Олекса Садлик. Він разом з Йосипом Дудою згинули не

знати де, а нас коло 10 квітня арештували. Батька, сестру Марійку, мене, коня й корови. Мене й Марійку збили, а батька випустили додому. По тижні випустили з Ліська й нас, але за тиждень знову забрали нас дві. Проведили нвс через Куляшне. Капітан нас товк по плечах, а поручник з ним ся сварив, що так слідство провадить, а не має права, бо ті дівчата нічого не винні, з дому забрані – не з лісу. І навіть каже: „Wcale się nie dziwię, że Ukraińcy walczą, tyle ich jest, to już czas najwyższy, żeby swoje państwo mieli. Ty chcesz Polskę, tak i oni chcą swoje mieć". Хіба мішаний був, що так казав. Нв другий день завезли нас до Сянока. Я фцалі не була пераслукана, а Марійці привели якогось старого діда, що мав бачити її десь з поштою, але якийсь поляк крикнув йому замкнути морду й наказав його викинути так, що на другий день нас випустили. Той поручник, що мав може з 50 літ, зараз на другий день у нас був, але Марійку знов забрали. Тим разом завезли до Іновроцлава, у Кракові дістала 10 років і сиділа аж до 1953 року, але здоров'я вже не мала.

Прийшло виселення на Україну. Мусово не виганяли, тілько хто хотів, вояки крутилися гостинцьом і навіть до села не їхали. З Березовця 4 родини виїхало на Україну, а з Чашина хібв з 10 родин. Решта думала, же зістануть на місці, але як на захід виганяли, то дали дві години на то, жеби ся забрати. Ми і так всього не забрали, то верталися через Куляшне. Там з одної кати випетіла жінка з криком, а в хаті був страшний вереск, і вона сказала, що поляки ґвалтують дівчат. Я цілком перетерпла-м зі страху. На станції одного чоловіка з Березовця, Івана Качмарика, забрали і він згинув без сліду.



Авторка спогаду, її сестра Марія та їхня родичка перед хатою Гриньів у Березовці, світлина з кінця 30-х років



Місце, де колись стояла хата родини Гриндів у Березовці: світлина з 80-х років

У Явожні згинув Іван Качмарик, Михайло Кудлик, Угарик, Іван Коцятин. Сестра теж сиділа 3 місяці в Явожні й казала, що щось страшне з людьми з голоду й мордування ся робило. Мордували людей гірше, ніж татари.

Заладували нас, як худобу й повезли. По дорозі ставали й чимнебудь нас страшили. Зі страхом приїхали ми до Битова. Розладували нас і ми мусили 20 кілометрів ліхотою йти до Щиб'ятків. Хата – тільки мури, ані вікон, ані дверей. А під самим вікном була ще німка похована, бо її совіти повісили на горищі. Сусід наш хотів ся іти з жалю й втопити. До села було два кілометри. Кашуби позасідали що ліпше, а рашту поруйнували, але вони і так були добрі, проклинали поляків, які їм казали, що приїдуть українці-бандити й їх повирізують.

Прийшов ормовець і забрав 14-літнього брата до праці, бо мав цілу купу худоби, свиней і курай. Наказав братови гній вимітувати й ані гроша не заплатив. То брат утікав додому, а раз ормовець за ним вилетів і стріляв з пістолету. Брат прийшов додому білий, як хустка. Так ми рік мучилися, нарешті батько пішов до села Хоткова, де був пеґеер і наші люди з Чашина. Бракувало там людей до праці, то батько залишився, а ми з ним. Було трохи ліпше, дали нам мешкання, і свої люди були. Пізніше господарі дістали поле на власність, бо пеґеер ся розлетів. Але туга за своїм родином позістане до кінця життя.

Більцарева: 1–5 липня 1947 року

*Спогод Семана Мадзеляна, народженого в Більцаревій Новосанчівського повіту**

З історії другої світової війни знаємо, що крим всяких клопотив необхідних для єї раалізації, деякі групи людей або і народив понесли додаткові терпіння в «добровільних» чи примусових пересвленях-двпортаціях. Вже на початку 40 року Німеччина і Совітський Союз підписали угоду про виміну людности, то значить: українці, котри олинилися під німецькою окупацією в так званому Генеральному Губернаторстві, могли добровільно пвреселятись на Радянську Україну, а кольоністи німецькі, що жили в Союзі мали нагоду повернути до свойого „Faterlandu", котрий в рижний час опустили. То перше переселеня можна сьміло назвати добровільним, бо так з одної, як і з другої сторони, не був застосований тврор, а саме переселеня вже в короткому часі припинено. З двкотрих сіп західньой Лемківщини поїхало трохи лемків за лінію «Керзона», але то не мало великого значеня в тим густо заселеним регіїоні. Зрештою, по вибуху німецько-совітської війни майже всі вони повертались на своє і остврвгли лвмків, що комуністична «Росия» то цілком не «рай» на землі – а пекло, якого ще світ нв знав. Менше більше в тому самому часі німці первселюють поляків з Познаньского, котри не погодилися підписати німецьке горожаньство – до Генврального Губернаторства. Таких польских патрийотив не було аж так богато, а були то найбільшв сьвідомі люде, котри були певні, що німці програют війну і вони повернуться на своє. Зрештою, розшмарено їх помвдж свій нарид, котрий цілком серцвм солідаризуваа ся з ними. Поза тим, є нам знані депортації кримських татарив, надволжанських німців і деяких кавказьких народив. Знаємо з досвіду, що жадна тиранія нв пестить ся зи сказаними на вигнаня, але то, що поляки і їх «людове» військо виробляло з лемками, пераходить всі межи гуманности. Саме слово акция «Вісла» ще сьогодні, по довгих роках, морозить душу тих, що то пврежили. Вже самв вигнаня з ридної хати без жадної причини в цивілізованому світи являється як найбільший злочин против людности, поминвючи інши додаткові терпіня, так душввні, як і тілесні. Тодішний польскій уряд, його військо, міліция і великий відсоток цивільного населення побили всі рекорди жорстокости, глупоти і темноти в стосунку до безборонного населеня українской нации.

Зи взгляду на непевний час, 17 червня 1947 року бвру цивільний сьлюб зи свойом нареченом Євгнійом Галабурдом, щоби вже разом ділити долю і недолю на прийшле життя. Мав тоді тильки 25 років, а по пврежитий війні, по майже ричним побуті на роботі в Німвччині, десятьденнім арешті, девятьмісячним обозі примусовой праці, ричний служби в Червоний Армії (в тим 8 місяців в воєнних госпиталях), по втраті цілого мойого материяльного богацтва (я був вже одинокий спадкоємець, але мої родичі в моій неприсутности були змушені виїхати на Україну в серпни 45 року). По тих

* Друкується говіркою згідно з авторським правописом.

всіх клопотах я почував себе надалеко старшим і вмів вже тверезо дивитися на отачаючий мене світ, а особливо то, що діялось в мойому рідному селі. Моя жінка мала тоді 20 років, але вже її молодша сестра 10, ще молодша 6 і найменша 4 роки (їх няньо був два рази в Гамвриці по 10 років і тому така рижниця в дітях). В квітни 47 року по тяжкій хворобі їх няньо, а заразом ґазда вмирає, залишаючи стосунково молоду жвну з троїма нелітніма дітьми. Господарка досить богата, 15 г землі (в тім 5 г ліса, нові забудови криті бляхою і ґонтом, 2 великі воли до роботи, 6 коров, телята і інший дріб). Від того часу, знов став ґаздою на жінчиній господарці, хоч від самого початку сумнівався, що таке щастя триватиме довго.

Зи всхідної Лемківщини через Грибів вже ішли транспорти на захід, але так моя нова родина, як і другі селяне до кінця не вірили, що хтось без підстави буде мав право вигнати їх з рідної землі. 29-го червня 1947 року немає вже найменшого сумніву нашой трагедиї. Виселяють Фльоринку, Вафку, Поляни, Берест. На подвірю збиваю клітку на кури. На двох конях влїтують польскі вояки. „Co pan robi?" – питається один. „Co panowie widzą, szykuję się do drogi" – відповідаю. „Coś pan zglupial? Przecież wasza wioska nigdzie nie pojedzie, bo jest wyjątkowo spokojna. Weź się pan za bardziej korzystną pracę i nie panikuj". По тих словах погарцювали через луку до найближшого мого сусіда лемка, щоби повторити ту саму брехню «Акції». 30 червня – третя година по півночі. Сильний стукіт в вікна і двери: „Wstawać i gotować się w drogę". Хоч то найкоротша ніч в році, на двори ще темно, тильки над Верхом небо трохи посірило. До відчинених вже дверив входить кілька вояків і остро приказують, щоби за дві години стояли ми готові на сільскій дорозі зи всім тим, що хочемо брати з собою. Зи взгляду на нашу велику родину і господарку, приділюють нам одну однокінну підводу. Решту добра ладую на два вози, котри один за другим будуть тягнути сильні воли. Сонце вже зийшло і позолотило верхи рідних гір: Чершлі, Зелярки, Діву, Гори і Верху. Всі ми разом поклякали перед іконами і щиро просили Бога і всіх святих, щоби нас берегли в лиху годину, але вояки наглили до виходу. Мама, віддаючи ключі якомусь цивільному, дуже розплакалася, а за нею всі її діти. Тільки я не плакав, але скреготав зубами і думками дальше молився вже по свойому: «... де ти Христе Боже! Чому не приходиш з бичом аигнати ту гадь з нашої святині». Мама ніяк не хочв стати від порога, котрий поливає гіркими сльозами і цілує. «Помагають» їй вояки. Зи всіх лемківських уличок зиїзджают тяжко нападовані вози і на дорозі формуются в довгу валку. В селі повно війска, за селом на полях гарцюють на конях патролі і кольоровими стрільнами подают собі якісь знаки. Погода чудова – на синьому небі ні одної хмаринки, і вже о 10 годині зачинає добри пригривати літнє сонце. Наши нові сусіди попяки (від 45 року) дивлятся через вікна едоволені, що дієтся «історична» подія, бо «Польска має бути тильки для поляків», а що станется з нами, їм байдуже. Богато з них більше темних, були переконані, що нас спалят в Осьвєнцімі. То не моя пресада, а ось такий образок: 12-пітня Ольга Репела іде коло своєї мами і в руках тримає цвитучий вазонок, котрий взяла з дому. Підходить до неї старша полька і каже: „Dziecino, daj mnie ten kwiatuszek, on i tak już nie będzie ci potrzebny". Вона була переконана, що нас не женуть на життя, а на смерть, що ми мусимо згинути за генерала, як жиди згинули за Христа.

Під селом, на так званих Білцарках, затримують наш похід і ще раз перевіряють, чи всі є. Оказалось, що в родині Анни Костельник немає Івана Полянського – 50-літнього каліки від уродження, немова нездибний до жадної праці, а в селі його звали Покрученим. Ніколи не виходив зи свого подвіря. Його опікунка зиставила його в поляка Яська Залішевского, заплатила йому добри гроши, щоби той заопікувався ним на час переселіня, бо з ним був додатковий клопіт – не міг ходити. Виправили по него фірманку з кількома вояками, а ми на горячому сонци чекали добри дві години, бо Яську мешкав в найдальшим кутику села на так званих Посаках. То була бідна родина (одиноке мішане супружа від 29 року). Опікунка ніколи не посудила Яська за якесь крутійство, то була гарна людина. То акция «Вісла» мела своїм проклятим помелом наше село, щоби „ani jeden ukraiński «bandyta» nie został w tej jakże pięknej wsi". «Бандиту» авзли на спвциальним возі, прикритим якимись ганчірками, через польскі села, а не втаємничені люде думали, „że wiozą pobitego abo zabitego «banderowca», który stawił opór".

І знов заскрипіли розсохлі вози на сонци, піднялася курява і ми повільно тратили ридні гори. Хтось там перед нами або за нами голосно плакав--боженкав, ревала худоба, реготали ся коні, бечали вівці, квичав підсвинок, кудкудакали кури, родячи яйця в несамовитих умовах. Досьвідчені «ветерани» привикли до таких сцен, гарцювали на конях то в одну сторону, то другу, тильки зброя брящала, утримуючи „wzorowy porządek". До колейової станції в Грибові не так то з Білцареви далеко (10 км), але нам здавалось, що ми вже довго в дорозі. В польских селах коло дороги повно людей, котри не ридко викликують такі «патрийотичні» кличі: „Do morza wysypać to śmierdzące robactwo", „Do Oświęcimia z chamami – spalić w piecach". Так кричали переважно ті, які по вийні безкарно нас грабили. Більшість поляків в глубокій задумі мовчали, а може навіт нам співчували. Бачив я і одного старого чоловіка опертого на пліт, котрий мабуть молився і кожду переїзджаючу фірманку благословив знаком хреста. То не простий нарид винен наший трагедиї, то не людяна політика, котра ще в сімнайцятому році, вистрилом з «Аврори» виповіла цивілізованому світови загладу. Наша трагедия то тильки відлуннє вистрілу тамтої проклятої армати, котрий по довгих роках знищив нашу прарідну Лемківщину.

Перша ніч на станції в Грибові. По нв проспаний ночи, по тяжкім дні, люде скоро поснули де хто міг, в почутю «безпеки» польского війска. Ефремови Малинякови вкрали корову (мав тильки дві), іншим пропали вівці, телята, а навіт повязані убраня. Рано, як зголошували страти, почули від польских старшин тильки кпини. Коло 10 години підставили для нас товарові вагони (крити і звичайні углярки без даху). Нам попав критий. Одні другим помагаємо двигати тяжкі предмети або заганяти по помості худобу, котра, звичайно, дуже опиралась. В сусіднім вагоні грузила своє добро родина Коропчаків. Вісімнайцятьлітній Йосиф був два роки в Німеччині і як тильки Червона Армія заняла Магдебург, сів на ровер і як перший вернув до рідного села. Йосиф зняв ровер з воза і хотів подати його своїм родичам. Злодій хопив за ровер і тягнув в свою сторону. Зискочила з вагону його мама Марина, щоби помочи синови. Тоді бандита тяжком палицьом побив їх обоє, сів на ровер і спокійно відїхав ним до дому. Може 30 метрів від

сцени стояло трьох вояків, котри «нічого нв бачили і не чули», хоч жинка на цілий голос просила рятунку. Наши порожні вози казано розбирати і покласти на дві платформи при кінци транспорту. Склали ми на них ривнож інший свій інвентар: плуги, борони, дехто мав січкарню, а навіт ручні жорна. В тим часі голови родин підходили до віконцят, де урядував PUR і без жадної «заплати» кождий отримував кусок паперу з печаткою, котрому було на імя „Przesiedleńcza karta". Декотри люде згубили єї вже в несамовитих умовах транспорту, не то що за довгі роки на чужині. Як вже було всьо готове до виїзду, арештують Нестора Хомяка (його сина Володимира, разом з Ярославом Трохановським заарештували на ринку в Грибові, кілька тижнів тому), Семана Гальковича, Ореста Куземчака, Ярослава Куземчака, Данька Гальковича і Деонизия Даляка. Всі вони мали тоді від 50 до 60 років, а може і старши. Того самого дня повезли їх до Нового Санча і як „ukraińskich bandziorów" від колейової станції по кримінал провадили їх як „połapanych w lesie". Не знаючи праади, мішчане плювали їм в очи, кидали в них згнилизном, жадали повішеня на сухій гиляці. То була перша їх страшна дорога на голготу Явожна, то були в нічому винні офіри польского шовінізму. Довгі роки вже на заході, старався я щось дізнатись від них про Явожно, але надаремно, всі мовчали як закляті. Аж на смертній постелі мій дальший родич Деонизий Даляк, відкрив мені зубок тої страшної тайни: «...найгірша бива „карузеля", то таке округове деревяне колесо, з котрого вистає кілька центиметровий нерухомий там само деравяний чип. Траба було голим задом сісти на тот чип, так жеби гвошов до одходовой кишки. Руки і ноги в дибах. Ктоади кат смотрив ся мі до очи і ся зьвідував: „Ile, bandyto, zarżnąłeś Polaków?". Як признатися до того, што ся мі ани не сниво. Втоади кат руком обертав „карузелю", а я вив з болю покля не стратив єм притомніст. Ляв на мене відро води, а як єм пришов до себе, кат зас ся на зьвідував: „No, przyznasz się wreszcie, charnie, czy znów pojedziemy na ‚karuzeli'?". Звичайно повторяв то 3 рази. То страшний біль» – повідат дідо і плаче. Просить мене, щобим нікому не повторив ніколи його слова, бо хоч він вжв скоро помре, боїтся, щоби його родина про те не терпіла.

До мене підійшло двох вояків, записали призвище і казали іти з собою. Запровадили мене до близького фотографа Студніцкого, що на колейовій улиці. Ввійшли ми по східцях фронтвими дверми на притемнений коридорчик. Один вояк відчинив в підлозі дверчата і сказав через зуби: „Właź tu, s...synu". Певниця низенька, так що не можна стати на повний зрист. Через закратовані два віконцята доходить ту трохи дня. В однім кутку трохи поросної бараболі, в другим кілька відер чорного угля. Є тут вже 12 молодих людей обох полив. Є тут і з мого села Семан Новицький. Інши з Фльоринки, Вафки, Полян, Береста. Дивна рич, за мною вже нікого тут не «кватеруют». „Chyba na dzisiaj dosyć tej «ciężkiej» służby – trzeba mieć i trochę wolnego". Що якийсь час викликують по одного, але ніхто вже не вертає. Приходить і моя черга. До великого покою-студия двери відчинені. Коло дверей стоїт „dwóch «rycerzy w rogatywkach»" з нагаями в руках. Всьо мені тут знане, бо не раз з хлопцями і дівчатами робили ми тут памяткові знимки. За столом сидить пан поручник, перед котрим лежить наган і нагайка (корбач). По його обох боках сидить двох підстаршин, перед котрими є тильки нагайки. Всі вони по добрий випивці, що видно по їх червоних

лицях. Питанє поручника: „Co, panie Madzelan, powiesz nam o swych braciach banderowcach?". Моя відповід:' „Panie poruczniku, przecież ja tych ludzi w życiu nie widziałem". Зловив нагайку і з цілої сили вдарив мене по лици. „Uciekaj, chamie ukraiński, bo cię zabiję jak psa" – эдерся на цілий голос. Оба підстаршини вдарили мене о пів секунди вже по плечах. На дверях двох драбів вліпили мені здорово ще двома нагайками. Вихідні двери провадили на подвіря, при них ще стояло двох польских мундурових бандитів, але ті мене вже не били, тильки здорово на команду копнули мене в зад і троха східцями полетів і носом зарив о каміня. Був я тильки в літній майці і ремінні бичі поризали мені шкіру як ножом. Кров стружками текла так по спині, як і з лиця. Через городжені городи летів я в сторону свого вагону, а за собою чув весилий сьміх «бравих» вояків. Цілу дорогу не міг я спертись на плечі, рани довго пекли огньом. Не було ні йодини, ні жадної масти, тільки жінка лікувала мене солодком сметаном. Був то «подарок» від польского війска, котрий звався „na zapęd", щоби вже ніколи не оглядатись на ридну землю. Як же вони помилялися на упертих лемках.

Того самого дня по заході сонця наш транспорт рушив на захід, але як рушив? Пан машиніста, щоби також бути „bohaterem" акциї «Вісла» провадив льокомотиву не звичайно, а ставав «дуба», цофав, рушав, тильки буфори перунами трискали на ціле місто, а нам деревяні скрині, тачки, летіли на голови чи ноги. Розливалася з відер приготовлена вода, розбивались камінні горщики з удоєним молоком, корови падали на підлогу – рвали ланьцухи, плакали не тильки малі діти. Я вже щось подібне бачив в житю. Так рушав транспорт з жидами, як їх вивозили з санчивського ґета в 42 році, а я працював тоді в «бавдинсті». Були легкі пораненя, синці, гузи. Перад нами в транспорті фльоринчанив зламане ребро і рука. Але най вони напишуть самі свої пригоди. Блисько від станциї на захід був тоді високій міст деревяний, котрий поставили совітські сапери і машиніста був змушений провадити транспорт згідно з наказом. Але вже за мостом повтаряв свої «фиґлі» ще не раз. До Пташкови дорога пнется цілий час під гору і серпентиною крутить понад бровар «Пашка». Звичайно всі потяги тут звіпьняють зи взгляду на безпеку. Але наш транспорт влікся як слимак, так що пішоход міг помаленьки іти з ним рядом. Вже стемніло і ми нічого не підозриваючи дримали по денних трудах. Машиніста, війско, злодіє, ще в Грибові домовились що до слимачої їзди. Злодіє повиходили на платформи і скидали на землю наши вози, плуги, борони, драбини і інший ренамент. Найбільше потерпіли ті, чий був на самім верху.

Не знаю вже котрого дня ми затримались на довше в Осьвенцімі. Майже всіх молодих мужчин забрали до якоїсь комісиї. Треба було розибратися до пояса і до гори двигнути ліву чи праву руку (вже не памятаю). По тий люстрациї пахвини дають нам дуже болючий укол в котрусь лопатку. Пізнійше нас опроваджують як звичайних «туристив» по музею „Męczeństwa". Тут вже нікого з нас не бють ані арештують. В ночі наш транспорт розирвали на двоє, наша найближша родина відіхала в незнане. А так ми собі обіцювали триматися разом.

Забув я згадати ще одну малу рич, котра мала місце ще перед Осьвенцімом. Стоїмо у чистим полі. Двох вояків прийшли до вагону нашого вже бувшого соптиса Стефана Жука і навчили його регулу такого змісту:

„Panowie żołnierze zbierają «dobrowolne» datki dla pana maszynisty, żeby wiózł nas po ludzku, z tym, że od łebka rodziny co najmniej czerwona polska stówa". Ходили від вагону до вагону (майже в половині вагонів було по дві родини) з наставленою „rogatywką", до котрої нерідко хтось клав останній «грош». Від тої пори везли нас вже так, як повинно транспортувати худобу.

Нашу розірвану половину транспорту зчиплюют з другом таком і везуть на „Odzyskane Ziemie". Рано 6 липня ми вже остаточно затрималися в малим місточку Kaczanów (тепер Хоцянув), повіт Любін Ліґніцкі. Наказують скоро опорожнити вагони. З моїх трьох возив найшов я півтора без одного колеса. Нема плуга з колісьчатми і одної борони. Найбільше потерпіли ті, чий інвентар був на самім верху. Покрадено їм всьо. Обступлює нас рий аматорив «танього мяса», хочуть купити щось з нашой худоби. Страшать нас, що завезуть нас до «печериів», а там відберуть нам всі корови і зиставят по одній на родину. Хто хотів, то продав, хто ні, то ні. Ми ще перед вигнаньом продали одну корову, ричнього бичка і 2 телята. Не силуют, не крадуть, тильки страшать. Що як що, але на заході ніхто нас вже не рабував. Польскі поселенці заняли великі понімецькі добра і не мали потреби нас грабувати. В перший міри пасемо і поїмо зголоднілу худобу. Маємо знов клопіт, бо пасемо, де попало. Хтось сварится з нами, виганяє, але корови вже ситі. Ночуємо на станції, але вже ніхто нічого нам не краде. Замість колеса до пів воза вмонтував я грубий деревяний смик, котрий дуже гамував півтора воза, але воли сильні і 15 км тягли понад дві тони тягару. Ми ідвмо пішки, тильки 4-літня сестра жинки не може іти, по черзі несемо єї на плечах. Провадить нас двох міліцианта на роверах. Нас юж лвм 13 родин. До Якубова взяли 5 родин. 4 до Погожеліск, 8 остало в Пархові. Останні відлучили ся від нас в Новій Всі – 2 родини. Сьнітничане з о. Корольом остали в Качанові. Шроново (тепер Собін коло Польковіц), село в 30 процентах знищене фронтом. Тягнеся вздовж дороги і рички около 4 км. Коло дороги, а часом і на дорозі, повно попалених твнків і других машин – трудно проїхати. На самім початку остають 2 родини і ще 5 тратится по дорозі. Нас провадять на самий кінец села до старого опущеного маєтку. Тильки 4 родини найшли якій такій дах над головою, решті пропонують цілковиті руїни.

Треба згадати, що 10 днів скорше поселено тут кілька родин з Рвґетьова. Само собою зрозуміле, що заняли найліпші хати з можливих, хоч шануючий ся поляк в ті часи не заняв би жадну, мав ліпший вибір. Початково ми цілком не знали, що в тим селі є вже наши люде, але з часом ми себе віднайшли. Були ще більше розгублені як ми. Реґетів то не Біпцарева, котра від віків сусідувала з польскими селами, і ми краще від них знали польскі манери. Ми вжв з поляками і гостилися, і били. Вони ще перед війною нас прозивали „Rusin z czarnym podniebieniem", а ми їх «лях», «мазур». Крали нам щось з поля, ліса, часом з комори, але ніколи не рабували, от звичайні злодіє. Але то, що сталось по війні, то білцариване ніколи не думали. Грабували нас, били, на всі руки. Два калічні побитя: Митро Новицький – відбиті легені, батько троє нелітних діти, вмирає незадовго на вигнаню; Лукач Трохановскій: поламані крижи – каліка до смерти. Тильки в одну ніч польскі бандити берут 10 штук найкращих коров, одіж, обуву, солонину, а кільки було менших грабіжок, то не спишеш і на волячій шкіри. Всі ішли

красти „Rusinów", навіт такі, що ніколи того не робили. Білцарева для польских бандитив в 45–46 і 47, то було «Ельдорадо». Ось примір: вечером такій аматор чужого добра бере на руку закривлену палицю і іде собі помаленько через гору до першой ліпшой хижи з краю. Підходить під вікно і кричить: „Rusinie! Dawaj piniądze, bo cie podpale!". Часом хтось виносив йому невеликий „okup", але раз заміст „piniądzów" газда Іван виніс сокиру і злодій так втікав, що аж в потоці зламав досить грубу вільху. Регетивяник ніхто не грабив, хиба що часом зайшли до них котрись воєнні партизане, а то вже не то само. Жили собі «як в Бога за дверми» під словацьком границьом, а поляків виділи кілька разив в році в Горлицях на ярмарку. Богато з них навіт не вміло тоді говорити по польски. І нараз Шроново з пів дикима людьми від Збруча.

Хтось подумає, що «лію воду». Але треба було тут приїхати в 47 і дістати в білий день каменьом з-за стіни. Треба було їхати ровером, щоби хтось несподівано пхнув вас в рив. Треба було чути вульгарні слова під свою адресу або сидіти в хаті не при вікні, бо з вулиці камін вас вцілив. Регетивяне вперше стринули таку „kulturę" – то було для них страшним шоком. Але верну на подвіря, де ми першу ніч спали під каштаном. Спали ми дуже твердо по трудах горячого дня і можна нас було поризати і ми не чули би. Вийшло червоне сонце над сосновий бір і заглянуло вигнанцям в очі. Стари людя звичайно будятся скорше від молодих, чути їх притишену розмову: «Які гнескы ден Олько? – Неділя. – Як знаш? – Знам! Бо вчера быва субота і велия св. Яна. – Хто ти повідав? – Миковай з під Діву – то обчитани чловек. – То значыт гнески і неділя, і св. Яна. – Так. – Треба примаіти хыжу! – Яку? Немаме іщы хыжы! – Немаме! – Може нам деяку приділят? – Може!». Десь далеко захрипло вже кукат зазуля. – «Чуєш Миковай? – Чую! – Рахуєш? – Нічого? - Кілько будеме жыти! – Кілько? – Барз мавo! – Не вір – гнескы юж Яна і єй ворожыня не важне, бо до вечера замінит ся в ястраба. – То правда? – Так повідают. – Снивось ти дашто? – Ні! А тобі? – Што? Бывам дома і маївам піщыном двери, але пришов незнаємий і вшытко мі здоптав в бовоті – барз єм пвакава. – Повідают же пвакати добри. – В сні – так! – Як не буде для нас хыжы, то може нас вернут домів? – Не вернут, не пото нас тивкі сьвіт везли. – Як будеме жыти? – Даяк будеме, най сь моводы тым трапят, мы юж не газдове».

Ци предчували бідни, що незадовго підуть в кращий світ, а їх діти будуть мати великій клопіт з похороном? Першого везут Миковая за село на німецкій цвинтар. Червоні воли ідуть поволі – румеґають, якби знали повагу часу. Хтось кидає камінчиком в червону домовину, чути юрбовий сьміх. На цвинтарній брамі стоїт юрба парохіянив зи своїм пробощом на челі. Хтось кричить: „Do lasu jedźcie ze swym banderowskim ścierwem, ale nie na nasz cmentarz". Двох синів підходить ближше до товпи – просять-благають, але пробощ як камінна стіна – „nie!" і все. Хтось сідає на ровер і жене 6 км на комендатуру. Дві противні сторони довго стоять против себе на зимним вітри і жадна не хоче скапітулювати. Може по двох годинах приїздить двох міліцийонерив на роверах. Один читає голосно „Dziennik Ustaw", які права носить „komunalny cmentarz". Пробощ „udaje, że nie wiedział", але вимовляє собі, щоби «схізматика» поховано в другім кінци цвинтаря під муром. Всі погоджуються і газда Миковай з над церкви спочив вічним сном далеко від

ридной землі. За рик поховали коло него його жену Ольгу, але вже ніхто не стояв їм на перешкоді.

Але тим часом жиють обоє і розглядаются по великім подвірю. На самій сервдині стоїть потужна гавбіца з прицілом на всхід. Коло неї лежить кілька мідяних гільз, величини лемківської ступки. Стайні і стодола великі, майже добри, але хиж не має. Стоїть, що праада, один знищений «чворак», але вже не з чотирма мешканями, бо одно цілковито рознесла бомба. В тім одно мешканя так звана «кавалєрка» і від біди могло би там часово жити двоє людей. Вікон і двери не має, пеци розвалені, дах протікат, підлоги прожер гриб, повали частино діраві. Під західньом стіном склад амуніції до мінометив, тони перастих мін, складані як дрова на зиму. Всюди повно якогось заліза, кутих скринь, стальові линви, ґазмаски. Той згнилий арсенал мав бути нашим домом для 4 родин. Ночуємо знов «під каштаном» і не знаємо, що 20 хлопів вже близько 2 тижні з сокирами і ломами пильнують перестрашених лемків. То не був розказ солтиса, але там десь „z góry", а солтис мав тильки допильнувати його виконання. По трьох тижнях хлопи ся бунтують і сплять з бабами в дома. Вертає знов традицийна двоособова варта, котра вже незадовго обовязує і нас лемків. Моїх трьох селянив «відкривають» зараз за вуським лісиком цілком добру забудову і ще того днє перевозять ся до неї. Ночують там одну ніч в надії на будуче. Хтось дав знати там, дв треба, приїхав міліцийонер, і мусіли вернути знов «під каштана». Митро мав смертельно хору жінку, малу дитину і стару маму. Міліцийонер, видячи їх горе, запровадив їх до сусідньой хати на тимчасовий побут. Аж тоді ми довідвлися, що ті лемки, такі вигнані як і ми з Реґетьова – то родина Федорків. Родину Тимка вернули на то місце в селі, звідки «здизентерував самовільно». Родину Миколая вернули знов «під каштана» і пальцем другий вже раз показали на згнилий «чворак». Таким правом наші 3 родини зістали власниками «чорака».

Мені з родином (6 душ) припала «кавалєрка» – то було страшне. Наша худоба має стайні, але не має для неї пасовиська. Пасемо в лісі, але маємо конфлікт з лісничим (забув я докінчити справу трьох родин, які самовільно заняли господарку. Всьой клопіт полігав на тім, що то була вже інша ґміна, котра адміністрацийно належала під повіт Głogów). До тижня довідуємо ся, що під Попьковицями є велизне нічиє поле, але замінованє і не вільно там нікому ходити. В осени перед нашим приїздом, міна розирвала на шматки фірмана з «пеґееру», котрий вивозив звідтам парма кіньми дерево. Казали, що кінске мясо винесло аж на верхи дерев. По тому вже ніхто тут не приходив. Величезне колишне пасовиськo двору, може 25 г, поділене невеликими лісками. Повно тут спалених потворив війни. Танки, танкетки, тягарові авта і пеґкові, армати звичайні і противлетуньскі, машинові карабіни, міномети, польові кухні, якісь скрині і Бог знає що. Лежить ту і досить великий транспортний літак. Тут перед двома роками була знищена ціла німецька панцерна дивізия. Поміж тим воєнним зломом цвите сочиста трава а пояс і аж просить, щоби з неї використати. На ризико заганяємо там понад 30 штук худоби, а самі пежимо в безпечним місци і чекаємо, що буде. Худоба напаспась до сита, попігала і смачно пережуває. Час гнати єї до стайні. З «душою на рамени» виганяємо єї на дорогу. Повторяємо той експеримент ще раз і ще раз. Пізнійше вже пасли єї ту наші діти до самої

зими. На щастя, не було тут піхотних мін, а протитанкову людина ані корова одном ногом не зирвала. Корови дуже добре доїлися, наши жинки не тільки кормили родину смачнима молочнима стравами, але і масло, сир продавали на ринку в Лїгниці.

Працюємо ціпими родинами в «леґеери» чи в богатих господарях при жнивах. В між часі косимо і сушимо сіно, щоби було на зиму. Мені самому треба було на 6 штук що найменше 12 тон сухого сіна. Не раз ми мали про то клопоти з людьми, бо косили всюди там, де ніхто нв думав косити, але як ми посклалали вже сіно в копи, находились «властителі» – сварились з нами, визивали від „banderowców" по самого чорта, але як дідови показав „pól basa", то казав ще більше косити. В тамті роки був там досливний „western" і ті, що його пережили, ніколи не забудуть. За наши обсіяні і посаджені поля від держави ми всього дистали: в транспорті одну вязанку сіна на родину (при ній і коза би здохла за 8 днів в дорозі), а в осени 100 kg жита і 50 kg пшениці на засів. Ми посіяли, хоч ще не на своїм поли, не 100, а 300 kg жита і мали вже на другій рик свій хліб і засів. Перед Риздвянима Святами ло 20 kg кукурузяной муки на родину, але єй ніхто не їв, бо була стухла – гірка і скормили ми єй курками. То була вся поміч. Мимо то ми не голодували, хоч часом хотілось чогось більше. Якби не ворожа пропаґанда уряду і клеру щодо нас, то на половину наша трагвдия була би лекша Може, не всі лемки-українці попали поміж таку шовіністичну темряву, але часть Білцареви мала «пеха», що ніяк не можна забути. В осени і в зимі, хто тильки може, працює в лісі лісорубом, хто має чим – возить дерево. На Риздвяні Свята наші столи як звичайно богаті, гостимось, співаємо коляди, бажаємо одні другим щастя, здоровля і повороту на ридні землі. Я з родиною давно вже пішов з «кавалєрки», бо приняв нас під свій дах наш добрий сусід Василь Тутко з Реґетьова. Маємо тильки одну велику кімнату, в котрий хоч тісно, але тепло. З одного подвіря користає 6 лемківських родин. Наши нові сусіде поляки дивуются, як можна так на купі жити. Можна, чого ні, але траба бути людьми. На весні 48 року находимо на третім селі пустий невеликій понімецькій маєток. Є тут місце для 5 родин. Дистаємо позволінє від PUR-u і залишаємо то негостинне село. Знов нові сусіди, нові клопоти, колєктивізация і ще одно переселеня. То тильки одна часть мого спомину, часть нашой лемківськой долі.

Будинин: 6–15 липня 1947 року

*Спогад Івана Ясейка, народженого в Будинині Сокальського повіту**

Хочу описати наше село Будинин, де я прожив молодість. У нас було гарненько, була школа, церква, читальня, бібліотека, з якої випозичали-

* Текст друкується з елементами говірки.



Свати на весіллі Петра Білоцерківича. Будинин; світлина з 1941 року

-сьмо книжки. У нашому селі було 150 родин, одна польська й три мішані, а також шість жидівських. Жили-сьмо усі згідливо аж до 1944 року, коли польська банда почала палити наші села. То був страх! Коли спалили Ліски й Василів, треба було ся пильнувати, бо поляки мали замір вирізати всіх українців до Буга. Тоді наші зібрали силу й на сам польський Великдень, коли та збройна група поляків у селі Посадові святкувала, підійшли й розігнали їх. І трохи був спокій, аж поки знов не прийшли совіти. Знову настала Содома й Гомора. Облави, уночі забирали й вивозили на Сибір.



Григорій Гаук (зліва), вояк УГА з приятелем; світлина з 1918 року

Одного разу руські підпалили стодолу, а там були партизани, вони там і погоріли. Тих партизанів було чотирьох, але ми не знали їх, бо вони пройшли вночі кордон, а зараз удень згоріли. Згинули також господарі Іван Салагуб та Григорій Капелюсь, як рятували худобу з хлівів. Похоронили ми їх на цвинтарі. Часто разом з руськими нападали й поляки. Молоді хлопці



На городі біля хати родини Гауків у Будинині члени родини разом з сусідами; світлина з 1918 року; цю світлину та п'ять наступних передала Ксеня Кузьма (дівоче прізвище Гаук), тепер мешканка Яжомбків (б. Барлінка)

й навіть дівчата ховалися по криївках, щоб не попасти катам у руки. З рук польської міліції й війська згинув коло цвинтару Андрій Капелюсь. Одного разу міліція з Белза прийшла до села, а потім квзвла себе завезти назад. Один господар повіз, то його звбили, коні забрали. Жінка здибала його на третій місяць в Стайським лісі, перенесла його, але тільки трохи, в руках. Жінку, Ольгу Капелюсь військо вбило на подвірку. Казали дати коням вівса, вона несла, в другий вистрілив і вбив. Міліція вбила також Миколу Салагуба, Теодора Сидора, Пуня Капелюся.



Василь Гаук, вояк УГА

Одного разу санітарка Марійка з мого села так до свого брата казала: «Ти, братв, нині, а я завтра за Україну життя віддам», а він уже лежав убитий. І так ся ставо, що потім у Жнятині задушився сам «Ягода», в вона забила поручника, а тоді другий забив Марійку. Вона разом з братом лежить у одному гробі в рідному селі Будинині, де є багато могил тих, котрі віддали своє життя за Україну. Вічная їм пам'ять, хай сплять тихим сном.

З нашого свпа Будинина в сотнях і боївках були такі хлопці, котрі згинули: Володимир Льорик, убитий у бої з совітами в Гільчі в лісі, його згадана вже сестра Марійка Льорик, убита в Жнятині від



Сестри Ганна, Анастазія та Ксеня (остання справа) Гаук з Будинина: світлина з 1936 року



Марія Гаук з дітьми Ганною, Іваном і Михайлом; світлина з 1918 року

польського війська, Микола Салдак, який був убитий у бою в Карівському лісі, в цьому-то лісі убитий був також Микола Бучко, Іван Антонюк був злапаний і сидів у Штумі, Михайло Гаврилюк був убитий в Переводові від поляків, Володимир Петришин був на Сибірі, вернувся й переїхав до Канади, Михайло Цвях був арештований, потім виїхав до Америки, Степан Слюсар був на Сибірі, вернувся й помер, Кіндрат Шах був на Сибірі, Йосип Буршта був злапаний по бою в Лісоцькому лісі, був на Сибірі, живе на Україні в Хмельницькій області, а Іван Пельц згинув у бою в Лісоцькому лісі. Разом їх було 13 хлопців.

Прийшов рік 1946, був бій коло Лісок, у Лісоцькім лісі. Там упало в бою 40 хлопців, а двох утікало. Один був «Гриша», а другий «Тріска», походив з нашого села, а звався Йосип Буршта. «Гриша» був ранений в ногу, їх злапали під селом Сушевом. Тиждень потім руські впали до села й забрали багато хлопців і мене також. Не було як сховатися, бо вночі прийшли. Били мене страшно, а потім мене, дівчину й двох хлопців забрали до Томашева й знову так били, що потім водою відливали. Там бачив я того «Тріску». Як мене випустили, а разом і решту, то наше село вже вивозили на Україну.

Прийшов 1947 рік, настало польське військо й міліція. З Белза робили облави, рабували коні й свині, хлопців брали до Явожна. То було в червні. Зробили зібранє, позганяли людей, переважно хлопців. Поклали на землю, а тоді ходили й били та копали. Григорія Цвяха та його сина так збили, що не могли ходити. З нашого села чотири особи були в Явожні, одна не вернула.

Прийшов день вивозу на захід. Тоді одного хлопця так збили, що не міг ходити, так само збили й мене. Таке то було наше молоде життя. Били той наш нарід український за дармо. Вивезли мене на захід до села Лінкувка, да

я був членом УСКТ. У 1959 році я вернувся у свої сторони й став читати «Наше слово». Люблю читати й далі. Нас тут, у Переводові, тільки чотири українські родини.

Василів: 16–20 червня 1947 року

Спогад Ірини Баран (дівоче прізвище Дмитерко), народженої 1927 року в Василеві Рава-Руського повіту

Моє село Василів мало 250 родин, а з того 30 польських і половину мішаних. Ужв перед війною були хлопці, які належали до організації, сходилися до читальні «Просвіти», де вивчали історію України. Це полякам не подобалося, зродилася велика ненависть поляків до українців. Уже в 1938 році на наше село зачало нападати польське військо. То військо називали «кракусами». Одного разу приїхали до нас, узяли солтиса показати їм, де хто мешкає, а мали на думці хлопців з організації, мали їх списаних, видно, хтось з наших доніс. І що вони робили в нас? Були хати під стріхою – розшивали дахи, була мука – наливали до мішків нафти, забирали в наших дівчат вишивані строї й рубали сокирами на порогах! І казали: „Масіе organizacjel". Хто з хлопців сховався, але хто й в Бригідках сидів у Львові. Повернулися аж у 1939 році, як прийшли німці.

Від того часу в нашому Василеві не було згоди між поляками й українцями. Наші студенти не могли дістати праці, селяни не могли купувати землі. За німецької окупації почала організуватися Українська Повстанська Армія, бо як руські в 1942 році почали вигравати війну, поляки зараз злучилися з ними і зачали нападати на наші села, робили облави, рабували, ловили молодих хлопців по бункрах.

Настав 1944 рік, поляки всіма способами старалися спалити село, щоб не мала де організуватися УПА. На Холмщину пішли винищити її польські загони, там уже в 1944 році не було українців, були вибиті або виїхали під страхом на Україну. І от 30 березня 1944 року поляки напали на Василів. Тоді в селі не було ніякої сотні, а лиш боївка самооборони в школі. Хтось полякам доніс, що нема нашої великої сили й вони напали в білий день, під час обіду. Наперед напали на копонію, там жили самі поляки, але ті палили всіх. Наші хлопці зачали боронити село, думали, що відженуть, але поляків було дуже багато. Боронили до останку, та мусили відступити. І самі згинули б, і села не дали б ради врятувати. Згинув один партизан, на ім'я мав Мефодій, походив з Холмщини, а другий трохи попікся від вогню. Великої битви не було, бо полякам ішлося лиш про те, щоб село спалити. Люди втекли по сусідніх селах, але багато старших подушилося в криївках, бо не могли втікати, а показатися був страх. Горіло ціле село, а ми втікали.



«Український аматорський гурток в селі Василеві, 1940»; усі світлини передав «Український Архів у Варшаві

Оглянулися – горить церква. Дим ішов інший, вирізнювався, бо в церкві були дорогоцінні образи, від ікон мусив бути інший вогонь. Церква була в такому місці, що від хат не запалилася б ніколи. Поляки носили солому під стіни і так запалили. Якийсь час ми перабували на сусідніх селах, але треба ж було вертатися, були наші хлопці, треба було їм дати їсти, загріти.

Настав 1946 рік. Виселення на Україну. Наші партизани наказували: як можете, так ховайтеся, але люди втікали, як тільки могли. Було нам тяжко жити, бо не було лісів де ховатися, не було хат де жити. Однак трохи нас і так не поїхало, як приїхали з Томашева висалювати, застали тільки мішаних, а їх не вивозили. І хіба за кару передали нас під Грубешів, бо досі ми належали під Томашів. А з Грубешова приїхали кати, а не люди, бандити. Приїхали виселювати, били людей, хоч ті й виїжджали; найгірше били дівчат.

Наша сім'я також виїхала б на Україну, але наш тато був арештований, сидів у в'язниці в Грубешові, а ми, діти, не мали з ким їхати. Мами не було, бо померла. Було два місяці по виселенні, як тато вернувся, до нічого не признався, хоч мав брата в партизанці. На Україну виселяли в нас два рази: у квітні й травні 1946 року.

То була одна трагедія, але зараз прийшла друга. В березні 1946 року напали на наше село облавою поляки, мужчини почали атікати в поле, воно було рівне, а поляки йшли з гори. На тім полі постріляли шість мужчин, думали, може, що то партизани, але ні один з них не мав зброї.

На село 6 червня 1946 року прийшла облава. Напали поляки, обступили село. Хлопці поховалися в бункрах, але не знали, що одного з наших поляки схо-

З Проханням до
Редакції
"Наше Слово"

В пам'яті рідне село Ірини Баран (дівоче прізвище Дмитерко) уроджена 1927 року.

моє село Василів Великий. Жило в ньом 250 родин
30 родин було польських на половину було мішаних.
Вже перед війною були хлопці що належали до
організації. Сходилися до читальні молодших
вчили Історії України. Було ще було 1937 - 1938 році.
Був хтось що все полякам ~~доносив~~ доносив.
Полякам то не подобалося і зробилася велика некаві=
сть поляків до українців. Вже 1938 році зачали
на наше село нападати військо польське. Була так
звана (Пацифікація) Як військо казували (КраКуен)
Ці КраКуен приїхали до села взяли Солтиса щоби пока-
зав де хто мешкає. Ходило ті родини що їх сини
належали до Української Організації. Що вони робили
вже були хатами під стріхою, розшивали даже не
знаю того шукали в муку напхали насрати
дівчатам українські строї забирали і рубали
сокирою на морозі. І Кажуть таке організація.
Молоді хлопці похопилися де котрих арештували
то ендеки у Львові Бригідках. Повернулися 1939 року
як вибухла війна польска з Німцями. В нашім селі
Василеві від того часу не було згоди поляки з украї=
нцями. Були вже студенти вони краще не діяли.

Копія першої сторінки спомину Ірини Баран про Василів

пили, він знав, де є ті бункри й зрадив. Сиділо в них 25 наших хлопців і з чужих сіл, але українських. Не хотіли здатися й загинули геройською смертю, віддали молоде життя за самостійну Україну. Ми похоронили їх уночі – удень були облави. Тоді згинув, між іншим, мій вуйко, 27-річний Іван Дмитерко.



Дитячий садок у Василеві; світлина з 1940 року

Висилення на Західні Землі. 1947 рік. У половині квітня військо сказало, що виселення стримане, люди хай роблять на полі. Люди повірили, зачали робити, усе поробили. А то було так зроблене, щоб поляки все мали по наших людях готове. Наші господарі, задоволені, працювали на рідній землі, довго нею не тішилися, бо приїхало польське військо з фірманками виселювати. Люди жаліли, що все поробили.

Їхали ми два тижні, поляки ходили по вагонах і арештовували молодих хлопців, вони ще не були в партизанці, а вже пішли сидіти в Явожно. Приїхали ми на верховних апостолів Петра й Павла. Скинули нас по дві–три родини і так живемо до сьогодні. Слупське воєвідство.

Тепер комуністичні часи скінчилися, по 46 роках почали ми їздити на рідні землі відновлювати могили своїх синів, братів, батьків. Були ми вже три рази. У 1993 році перший раз. Тоді у Василеві один поляк прийшов до нас і сказав: «Не ночуйте у Василеві, бо тут є такі люди, що хочуть вам колеса в автобусі пошкодити». Ми поїхали до сусіднього села Будинина.

У 1994 році були ми другий раз. Виїхали 24 червня, приїхали раненько і відразу спішимо на цвинтар впорядкувати могили. Уже як перший раз були, то подумали обгородити їх, бо ходили по них корови. Поки нас не вивезли на Захід, кожна могила мала берізовий хрест і була задбана. А тепер усе було заоране. То пішли ми до одного поляка і запиталися, до кого належить земля, де є наші могили. Він сказав, що до римо-католицької парафії, і ще каже: „Nic się starać nie trzeba, tylko iść do proboszcza. To będzie trudna sprawa, ale spróbować można". Пішли до пробоща Михайло Дмитерко і Йосип Овсіцький. Пішли і сказали, що хочемо обгородити, бо тут похоронені наші родини. А пробощ до них такими словами: „Wy chcecie im pomnik stawiać, mordercom. Im się nie należy pomników stawiać! Oni popełnili samobójstwo, o czym świadczy tablica przy kościele. Minęło 50 lat i już im nic nie trzeba". Тоді Йосип Овсіцький поставився до нього та повів: „Czy ksiądz widział, że oni pobili się sami? Granatami byli porozrywani, ale nie wszyscy, jednego chłopca, co się nazywał Paweł Banach, żywcem złapali, połamali mu ręce i zamordowali! Ci co się uratowali mogą powiedzieć, jak było. Jak ksiądz nam nie zezwoli, to my wiemy, gdzie się starać". Тоді пробощ змінив напрямок, сказав, що нам не можна рішати, що хай ми прийдемо в неділю до костела, то він порадиться з парафіянами.

У неділю, 25 червня, пішли ми на Богослужіння. Вийшли люди з костела. Пробощ каже: „Tu przyjechali Ukraińcy z zachodu, chcą ogrodzić swoich krewnych, co wy ludzie na to?". Одні сказали: „Nam to nie przeszkadza", а другі



Дівчата з Василева: справа Олександра Дмитерко, Мелонія Дмитерко, Ксеня Дзюбак, Ірина Бирко; світлина з 1940 року

сказали: „Mordowali, a teraz chcą pomniki stawiać!". Казали, що українці вбили поляків, а поляки з Василева загинули 30 червня 1946 року під час нападу польської банди, так як і українці подушилися в бункрах. Їх згинуло досить багато. У 1992 році при костелі поляки звели пам'ятник на їх честь, але то були подушені в бункрах, а не вбиті українцями люди. На таблицю повписували багато чужих прізвищ, я таких польських прізвищ у Василеві ніколи не чула, а своє село добре знаю. Такого самого пам'ятника з чужими прізвищами поставили також за селом у пеґвері.

Нарешті ми договорилися, що треба мати дозвіл з ґміни з Ульгівка. Михайло Дмитерко написав. Ґміна відписала, що нічого до цвинтаря не має, бо він церковний, передала письмо до пробоща, а той відповів, що згоди не дає. І на тому скінчилося, але Йосип Овсіцький написав письмо до римо-католицького єпископа в Замості, звідки зараз прийшла прихильна відповідь. Вирішили ми в 1995 році поставити пам'ятник, але не було кому його зробити. Пообіцяв один поляк з Василева, але мусив мати дозвіл, поки ми вистарапися за дозвіл, він відмовився, видно, боявся поляків. Часу було мало, то ми вирішили робити так, як могли. У 1995 році автобусом завезли пісок і цемент, стовпці до огорожі, ланцюги. Будувати огорожу допомагали Степан Загорода, Михайло Петрик, Йосип Баран, Юрій Шевчук і багато інших, а також Михайло Дмитерко, який старався за все найбільше. Приїхали ми раненько і зараз скосили траву, скопали й сплололи землю. Одні носили на могилу землю мішками, інші малювали хреста й огорожу. Накінець ми посадили квіти і поставили свічки. Помолилися і поїхали на

святкування до Лісок, де на Білостоці лежать побиті наші партизани. Священик з України відправив панахиду, сказав, що ті молоді сини віддали своє життя за вільну Україну. Нам усім сльози з очей потекли. Заспівали ми *Ще не вмерла Україна*. Думаю, що в 1996 році більше нас поїде до Василева й сусідніх сіл на рідні могили.

Жертви села Василів Великий з облав 1946 року (за даними Ірини Баран): Банах Василь, Банах Павло, Вітик Іван, Вітик Семен, Вітик Михайло, Дмитерко Василь, Дмитерко Володимир, Дмитерко Іван, Дмитерко Станіслав, Галя (незнане прізвище), Гнідик Юрій, Гнідик Гнат, Гнідик Володимир, Гроза (незнане ім'я), Думка Тимко, Загорода (незнане ім'я), Захарчук Мефодій, Квасній Іван, Кашіца Кирило, Льорик Степан, Муха Станислав (диригент церковного хору, замучений у Томашеві), Мороз Степан, Пивончук Станислав, Проць Іван, Проць Ярослав, Савка Семен, Сорока Григорій, Стельмах Микита, Федерович Григорій, Федерович Микола, Шастало Юрій, Шкап'як Степан, Ярема Михайло.

Вояки УПА й члени ОУН родом з Василева*

Михайло Леськів

1. Василь Банах – «Береза», син Григорія й Марії, нар. 1919 року, за професією вчитель; член ОУН, вояк УПА, учасник боїв на Холмщині, згодом районний провідник пропаганди ОУН на терені Сокальщини, Белзчини й частинно Угнівщини; у червні 1947 року, під час нерівного бою з ВП між Корчміном і Махнівком, отримує поранення в шию, попадає до неволі, хоч ранений, не признається до нічого під час слідства; перевезений до Томашева Люблинського, згодом Ряшева, там засуджений на смертну кару 5 вересня 1947 року й страчений цього ж таки дня в Ряшеві;

2. Павло Банах – «Займай», син Григорія й Марії, нар. 1921 року, вояк УПА; весною 1944 року вступив до сотні УПА під командою «Лиса», як кулеметник бере участь у боях на Холмщині, а потім проти більшовиків на правому березі Бугу, м.ін. під Соколею 28 серпня 1944 року, під Андріївкою, у бою 27 жовтня 1944 року відзначився й став ройовим, але це вже у сотні «Дорошенка»; після реорганізації сотні отримує наказ перейти на Закерзоння, вступає до василівської самооборони під командою «Крука», стаючи ройовим, бере участь у боях на Холмщині, несподівано зловлений у 1946 році під час польської облави на Василів, під час тортур ломлять йому руки й ноги, потім підсувають під запалену скирту соломи; похоронений у Василеві;

3. Ярослав Банах – «Кавка», син Григорія й Марії, нар. 1928 року; весною 1944 року разом з братом Павлом вступає до сотні «Лиса», потім переходить під команду «Дорошенка»; у грудні 1944 року вертається на Закерзоння, разом з братом вступає до самооборони «Крука»; весною 1947 року зловлений ВП у Василеві, тортурований, перевезений до Томашева-Люб-

* Список неповний.

линського, Люблина, де 28 серпня 1947 року отримує смертний присуд, замінений згодом на 15 років в'язниці; помер 17 січня 1992 року в М'ястку;

4. Михайло Вітик, син Данила й Тетяни, нар. 1927 року, убитий НКВД 25 лютого 1945 року під час облави на Василів; там і похоронений;

5. Теодор Вітик – «Крупа», син Данила й Тетяни, нар. 8 березня 1910 року, голова «Просвіти», організатор районного військового вишколу для членів ОУН у 1942 році; у червні 1947 року разом з сестрою Любою переходить кордон з УРСР і стає жити в селі Зимні Води коло Львова, арештований 14 лютого 1948 року, засуджений на кару смерти, замінену згодом на 25 років Сибіру, перебував на засланні в Норильську, у липні 1957 року звільнений, вернувся до Зимних Вод, помер 8 січня 1990 року в цьому ж селі;

6. Володимир Гнідик – «Хоробрий», син Мирона й Катерини, нар. 1926 року; весною 1944 року вступає до сотні «Лиса», ранений у бою з більшовиками 27 жовтня 1944 року, видужавши, вернувся додому й вступає до самооборони під команду «Крука»; у бою з ВП під Ріплином важко поранений, скрився перад військом, проте не був знайдений своїми й помер від ран, тіло знайдено уже в стані розкладу; похоронений у Василеві;

7. Ігнатій Гнідик, син Миколи й Анни, нар. 1922 року, член ОУН; загинув 6 червня 1946 року під час облави ВП – застріпився разом з друзями Василем Дмитерком, сином Якима, нар. 1923 року, Іваном Вітиком, сином Данила, нар. 1923 року, Романом Ковалем, Василем Даніївом та Параскевією Федорович внаслідок зради Костя Дмитерка;

8. Юрій Гнідик – «Ярема», брат Ігнатія, нар. 1915 року, в'язень Бригідок у 1937–1939 роках; у 1944 році разом з Василем Кралем – «Чавсом» як охоронець Василя Ваврука – «Ватюги» – члена Проводу ОУН, у 1946 році в СБ, восени 1947 року вибрався переїхати за виселенцями над Балтійське море, проте був убитий на василівських полях поляком Франком Хробаком і там закопаний;

9. Станислав Дмитерко – «Наливайко», син Луки й Марії, нар. 1924 року, вояк УПА, у 1945–1946 роках у самообороні «Крука», восени 1946 року попав у засідку під лісом між Корчмином і Щеп'ятином, загинув під час бою, похоронений у Василеві;

10. Семен Нипшій – «Гірняк», нар. 1922 року, вояк УПА, згодом член СКВ «Крука», по акції «Вісла» переходить на Сувальщину, арештований УБ в околиці Кентшина, відбуває покарання в в'язниці;

11. Любомира Вітик – «Мурава», дочка Данила й Тетяни, нар. 14 вересня 1925 року, від 1942 року член ОУН, районна зв'язкова, розвідник; у червні 1947 року разом з братом «Крупою» переходить на Україну до Зимних Вод, разом з ним потім арештована, присуд відбувала на Воркуті, з заслання вернулася в липні 1957 року.

Вербиця: 16–30 червня 1947 року

*Спогад Михайла Назара, народженого 1914 року в Вербиці Рава-Руського повіту**

Вербиця була середнім щодо розмірів селом, разом з присілками нараховувала десь 370 господарств. Стояла в ньому гарна дерев'яна церква св. Михаїла, побудована в 1884 році. Останнім парохом вербицьким був о. Юліян Криницький; прийшов до нас у 1927 році й був аж до 1947 року, до вивезення його до концентраційного табору в Явожні.

Поля наші були родючі, чорноземні, але було їх у селянських руках мало. Дідич Ромер, що його двір стояв у Вербиці, мав сам стільки поля, що ціле село. А ще було в нього багато лісів, млин, фільварок. Зате село багато мало сіножатей, правда, підмоклих. Держава не давала на мельорацію ніяких грошей, зате люди самі придумували, як ці сіножаті хоч трохи осушити. Багато людей працювало на панському маєтку та в млині.

У Вербиці побудована була читальня «Просвіти», кооператива, засновано різні самоосвітні гуртки: «Рідну Школу», «Сокола», «Луг», Союз українок. «Просвіта» опікувалася хором і драматичним гуртком, які давали по кілька концертів і вистав у кожен рік. Усі товариства втримувалися з членських внесків, але «Просвіта», будучи найсильнішою, підтримувала інші організації.

У 1934 році «Просвіта» святкувала свій ювілей: 50-річчя від заснування. Зі Львова прибув голова цього товариства доктор Іван Брик, з Рави-Руської прибуло багато інтеліґенції. Святкування показало, наскільки наша сільська молодь тягнеться до культурної та національної праці.

Так застала нас війна 1939 року. Погодувала гарна аж до 25 вересня, коли то разом з ним зайшла до нас Червона Армія. Почався «рай на землі». Наперед арешти й заслання в Сибір. Усього взяли з рідних хат 12 осіб:

1. Іван Ярмола, нар. 1918 р., згинув у львівських Бриґідках;
2. Володимир Зрада, нар. 1911 р., згинув у Бриґідках, жінка й двоє дітей не вернулися з Казахстану;
3. Андрій Стех, нар. 1896 р., узятий у Бриґідки, там і згинув, а його жінка, що поїхала за ним до Львова, була потім арештована й вивезена разом з двійкою дітей до Казахстану;
4. Юрко Пушкар, нар. 1922 р., згинув у Бриґідках;
5. Михайло Назар, нар. 1923 р., згинув у Бриґідках;
6. Микола Ярмола, нар. 1921 р., згинув у Бриґідках;
7. Михайло Наконечний, нар. 1916 р., згинув у Бриґідках;
8. Теодор Зрада, нар. 1922 р., отримав 12 років табору на Воркуті й 5 років заслання;
9. Микола Солодуха, нар. 1914 р., 12 плюс 5 на Воркуті;

---

* На основі власних записів Михайла Назара перший варіянт цього спогаду опрацював Михайло Козак з Перемишля; у текст введено окремі дані М. Назара про мешканців села в 1939–1947 роках; на прохання М. Козака матеріял переданий «Українським Архівом» у Варшаві.



Група юнаків з товариства «Сокіл» на ґанку читальні «Просвіти» в Вербиці; світлина з осени 1942 року; усі світлини передав Петро Левко з США

10. Михайло Солодуха, нар. 1924 р., 12 років таборів на Колимі й 5 заслання;
11. Теодор Папюшок, нар. 1925 р., 12 років табору в Караганді й 5 заслання;
12. Володимир Папюшок, нар. 1926 р., 25 років таборів на Колимі.

А в читальні, звінятій під клюб, комсомольці крутили нам фільм.

У 1941 році прийшли німці, здавалося, що буде краще, але скоро виявилося: потрапили з дощу під ринву. Наперед почалося примусове вивоження на працю до Німеччини. Виїхала 51 особа. По якомусь часі почалися арешти серед інтеліґенції й політичного проводу. Однак таки ще чимало хлопців пішло служити до дивізії «Галичина». То були:

1. Михайло Бусько, нар. 1934 р., пережив;
2. Іван Грушка, нар. 1925 р., пропав безвісти;
3. Григорій Гузій, нар. 1899 р., він служив наперед у австрійській армії, потім перейшов до усусів, брав участь у польсько-українській війні в Галичині. У 1939 р. був змобілізований до польської армії, боронив Варшави, а в 1944 р. попав під Бродами до совітської неволі. З Сибіру вернувся в 1950 р. Помер у місцевості Ружани на Пруссії, похоронив його тодішній парох Доброго Міста о. Теодор Майкович;
4. Григорій Козак, нар. 1924 р., потім загинув в УПА;
5. Михайло Левко, нар. 1912 р., пропав безвісти;
6. Дмитро Миськo, нар. 1924 р., пропав безвісти в лавах УПА;
7. Володимир Омепян, нар. 1924 р., потім служив в УПА, псевдонім «Олень», стрвчений в Рящеві поляками;
8. Михайло Смик, нар. 1925 р., згинув в УПА;

9. Андрій Палюшок, нар. 1923 р., пережив;
10. Григорій Пушкар, нар. 1925 р., пропав безвісти;
11. Михайло Солодуха, нар. 1924 р.;
12. Григорій Солодуха, нар. 1924 р., згинув потім в УПА;
13. Йосафат Тимчина, нар. 1924 р., згинув в УПА;
14. Петро Ярмола, нар. 1925 р., пережив.

Нарешті нашим організаторам треба було скриватися перед німцями, тож пішли в підпілля, з якого потім створилася УПА. У 1944 році фронт – це було велике незнане. Дві сотні УПА вирішили його перейти, але, звівши цілоденний бій, уночі мусили відступити. Фронт перейшов через наші терени, а за ним прийшла комуністична влада й стала робити порядок облавами й акціями. Наперед почалася мобілізація до совітської армії. Пішли служити, що пам'ятаю, 84 мужчини, не вернулося з війни 24 з-поміж них, яких тут усіх згадую разом з тими, що вернулися. Потім допя розкинула їх по Совітському Союзі й Польщі двома виселеннями.

1. Володимир Бусько, нар. 1910 р., згинув на війні;
2. Григорій Бусько, нар. 1924 р., виселений на Україну;
3. Григорій Бусько, с. Павлв, нар. 1911 р., потім в'язень Явожна;
4. Іван Ващишин, нар. 1926 р., пропав на війні;
5. Теодор Ващишин, нар. 1906 р., згинув на війні;
6. Михайло Воробець, нар. 1906 р., виселений на Україну;
7. Василь Воробець, нар. 1906 р., брат попереднього, згинув на війні;
8. Степан Воробець, нар. 1907 р., згинув на війні;
9. Василь Грибик, нар. 1901 р., згинув на війні;
10. Ілля Грибик, нар. 1906 р., виселений на захід;
11. Андрій Грушка, нар. 1912 р., виселений на Україну;
12. Павло Грушка, нар. 1903 р., перейшов потім Явожно;



Група вербицьких хлопців, між ними Стефанія Солодуха; світлина з 1946 року

13. Володимир Гіль, нар. 1910 р., в'язень Явожна;
14. Василь Джумин, нар. 1908 р., виселений на Україну;
15. Іван Зрада, нар. 1918 р., залишився на Україні;
16. Семен Зрада, нар. 1918 р., змобілізований ще в 1940 р.;
17. Іван Зрада, нар. 1908 р., брат Семена, згинув на війні;
18. Василь Каламай, нар. 1904 р., згинув на війні;
19. Григорій Карп, нар. 1911 р., виселений на Україну;
20. Юрій Коваль, нар. 1906 р., сидів у Явожні;
21. Олександер Коваль, нар. 1907 р., сидів у Явожні, де й помер;
22. Степан Коць, нар. 1908 р., сидів у Явожні;
23. Микола Коць, нар. 1911 р., сидів у Явожні;
24. Іван Коць, нар. 1906 р., помер зараз після виходу з табору в Явожні, вертаючися до сім'ї в Ольштинському воєвідстві;
25. Мирон Коць, нар. 1918 р., змобілізований в 1940 р., пропав на війні;
26. Прокіп Коць, нар. 1907 р., пропав на війні;
27. Андрій Левко, нар. 1920 р., мабуть, залишився на Україні;
28. Григорій Лопатинський, нар. 1907 р., сидів у Явожні;
29. Михайло Мизюк, нар. 1911 р. (1913?), сидів у Явожні;
30. Василь Мисько, нар. 1907 р., пропав на війні;
31. Дмитро Назар, нар. 1906 р., пропав на війні;
32. Теодор Новосад, нар. 1923 р., мабуть, залишився на Україні;
33. Ілля Омелян, нвр. 1912 р., виселений на Україну;
34. Михайло Охрін, нар. 1912 р., пропав на війні;
35. Василь Охрін, нар. 1912 р., виселений на Україну;
36. Йосафат Охрін, нар. 1919 р., виселений на Україну;
37. Сидір Палюшок, нар. 1908 р., змобілізований в 1940 р., пропав на війні;
38. Іван Притула, нар. 1907 р., пропав на війні;
39. Іван Притула, с. Семена, нвр. 1907 р., виселений на Україну;
40. Дмитро Притула, нар. 1921 р., залишився на Україні;
41. Василь Притула, нар. 1904 р., пропав на війні;
42. Лука Притула, нар. 1910 р., був у Явожні;
43. Степан Пушкар, нар. 1924 р., залишився на Україні;
44. Іван Пушкар, нар. 1907 р., виселений на Україну;
45. Михайло Пушкар, нар. 1908 р., виселений на захід;
46. Олександер Пушкар, нар. 1912 р., жив і помер у Вербиці;
47. Пилип Пушкар, нар. 1911 р., змобілізований в 1940 р., пропав на війні;
48. Василь Прихід, нар. 1902 р., виселений на Укрвіну;
49. Теодор Рудик, нар. 1907 р., пропав на війні;
50. Андрій Стех, нар. 1912 р., був у Явожні;
51. Степан Стех, нар. 1903 р., був у Явожні;
52. Василь Стех, нар. 1908 р., виселений на Україну;
53. Григорій Стех, нар. 1903 р., вернувся хворий і помер у Вербиці;
54. Іван Стех, нар. 1909 р., змобілізований 1940 р., залишився на Україні;
55. Теодор Смик, нар. 1907 р., пропав на війні;
56. Михайло Смик, нар. 1920 р., згинув потім трагічно від УПА в Вербиці;
57. Григорій Смик, нар. 1907 р., виселений на Україну;
58. Володимир Смик, нар. 1914 р., брат Григорія, пропав на війні;
59. Михайло Солодуха, нар. 1906 р., згинув трагічно в Вербиці від УПА;



Церква св. Михойла в Вербиці, стан з-перед заволення

60. Ілля Солодуха, нар. 1920 р., залишився на Україні;
61. Василь Солодуха, нар. 1902 р., вернувся як дезертир, виселений на захід;
62. Іван Солодуха, нар. 1901 р., виселений на Україну;
63. Микола Тимчина, нар. 1898 р., пропав на війні;
64. Микола Тимчина, с. Василя, нар. 1908 р., сидів у Явожні;
65. Микола Тимчина, нар. 1902 р., виселений на Україну;
66. Григорій Фашук, нар. 1907 р., виселений на захід;
67. Андрій Харко, нар. 1908 р., був у Явожні;
68. Іван Хийжий, нар. 1907 р., виселений на Україну;
69. Микола Хийжий, нар. 1918 р., був у Явожні;
70. Іван Чук, нар. 1911 р., виселений на захід;
71. Семен Чук, нар. 1912 р., виселений на Україну;
72. Григорій Ярмола, нар. 1915 р., пропав на війні;
73. Теодор Ярмола, нар. 1906 р. (1907?), був у Явожні;
74. Григорій Ярмола, нар. 1912 р., виселений на Україну;
75. Григорій Ярмола, с. Андрія, нар. 1908 р., був у Явожні;
76. Микола Ярмола, с. Василя, нар. 1908 р., був у Явожні;
77. Микола Ярмола, нар. 1909 р., пропав на війні;
78. Микола Ярмола, нар. 1903 р., повернувся як дезертир;
79. Іван Ярмола, нар. 1912 р., виселений на Україну;
80. Ілля Ярмола, нар. 1907 р., виселений на Україну;
81. Теодор Ярмола, нар. 1908 р., виселений на Україну;
82. Іван Ващишин, нар. 1920 р., вернувся без руки, змобілізований в 1940 р., переселений на захід;
83. невідомого прізвища чоловік на ймення Микола, залишився на Україні;



Руїни церкви св. Михоїла в Вербиці; перед нею мешканці села: Дмитро Буська з дружиною

84. Василь Гнивка, нар. 1912 р., вернувся як дезертир, арештований потім у Вербиці, отримав 15 років тюрми, вийшов на волю в 1956 р., жити став коло Бартошиць.

Отже, залишилося в нас дуже мало молодих мужчин, не було кому працювати на господарствах, а працювати таки треба було. Незабаром появився наступний ворог. Було ним польське військо й міліція. За ними наближався трагічний червень 1947 року.

До села приїхало польське військо, зробило облаву й від'їхало, але наступного ранку дивлюся: село знову обставлене військом. Була десь 7 година ранку, як Вербиця почала горіти. Люди стали викидати з хат, що тільки могли, бігали між горіючими хатами, бо десь по трьох годинах військо почало зганяти всіх до млина. По дорозі немилосердно били. Вмішалися в це все цивільні поляки, які приїхали возами нібито нас вивозити, але, як нас військо загнало за дроти коло млина, вони відразу понападовували повні вози нашим добром та й поїхали додому. Ми це бачили, хоч усім мужчинам казали лягати лицем до землі.

Військовий штаб містився коло млина, увечері приїхав туди генерал або якийсь інший вищий офіцер. До нього поприскакували військові, а він каже: „Wioskę spaliliście, ale gdzie są banderowcy? – Pouciekali. – To wam było mało dywizji wojska?!" – Тоді офіцери давай наказали усіх мужчин до 50-и років гнати на авта. Відвезли до польського села Белзця. Там уставили нас одним рядом. Навколо зібралися мешканці, а військові до тих місцевих поляків кажуть: „Patrzcie, to wszystko z lasu". Тоді цивілі почали кидати в нас камінням, не одному розбили голову. Потім військо повезло нас до Любачева.

У Любачеві здичавілі військові так нас били, що я подумав про свій кінець. Нарешті загнали нас до тюрми, а коли всі не помістилися – решту на стрих.

Однак і так приходили ще два рази й били, кого попало. Ранком брали на слідство. Спідчий каже до мене, що за німців я ходив з карабіном. Я заперечив. Спідчий узяв карабін й бив мене пюфою. Майже не поломив мені костей, так бив. Надійшов капітан. Спідчий каже: „Świadek świadczy, a on się nie przyznaje". Капітан відповів: „Dać mu świadka przed oczy". Привели одного з нашого села, засвідчив, але я далі не признавався й зараз дістав так, що впав непритомним. Як дійшов до себе, спідчий сказав: „Jak w nocy poproszę kolegów, to się przyznasz". Однак уночі наказали підготовуватися до виїзду, а вранці повезли нас до Явожна. Їхали в вагонах:

1. Михайло Буськo, нар. 1896 р., помер у Явожні;
2. Микола Буськo, нар. 1918 р., засуджений у Кракові на 11 років в'язниці;
3. Василь Ващишин, нар. 1902 р.;
4. Дмитро Влох, нар. 1907 р.;
5. Андрій Ґіль, с. Івана й Марії, нар. 1907 р., брат Івана Ґіля – «Ґонти»;
6. Володимир Ґіль, с. Івана й Марії, нар. 1910 р.;
7. Теодор Грицина, нар. 1908 р., помер у Явожні;
8. Павло Грушка, нар. 1903 р.;
9. Омелян Зрада, нар. 1902 р., брат закатованого в Любачеві Теодора;
10. Василь Зрада, с. Петра й Катерини, нар. 1902 р., вуйко Володимира Зради, який згинув у львівських Бриґідках та Дмитра Зради – «Романа»;
11. Микола Зрада, с. Василя, нар. 1911 р., засуджений у Кракові на 11 років в'язниці;
12. Павло Зрада, нар. 1901 р., помер у Явожні;



Бувший мешканець Вербиці Петро Левко шукає цілющого джерела на Черневі, де колись стояла каплиця; світлина з 1991 року

13. Григорій Зрада, с. Павла, нар. 1926 р., засуджений у Кракові на, здається, 4 роки в'язниці;
14. Петро Коваль, нар. 1908 р.;
15. Олександер Коваль, нар. 1907 р., згинув у Явожні;
16. Юрій Коваль, нар. 1906 р.;
17. Василь Козак, с. Максима, нар. 1894 р.;
18. Михайло Козак, нар. 1898 р., брат Василя Козака;
19. Петро Козак, нар. 1904 р., брат Василя й Михайла Козаків;
20. Богдан Козак, с. Василя, нар. 1925 р., засуджений у Кракові на, здається, один рік в'язниці;
21. Костянтин Козій, нар. 1902 р., засуджений у Кракові на 11 років в'язниці;
22. Атаназій Козій, нар. 1904 р., брат Костянтина Козія;
23. Степан Коць, с. Мирона, нар. 1908 р.;
24. Микола Коць, нар. 1911 р., брат Степана Коця (?);
25. Іван Коць, нар. 1906 р., брат Степана й Миколи Коців (?);
26. Іван Кузьма, нар. 1901 р.;
27. Юпіян Криницький, нар. 1878 р., у 1927–1947 рр. парох Вербиці. Жінка о. Криницького померла ще перед його приїздом до Вербиці. Один з двох його синів був адвокатом, подався на захід. Другий син був лікарем ветеринарії, арештований поляками й відсидів 8 років в'язниці. Відтак жив коло Лепькова. Одна дочка о. Криницького померла на виселенні коло Лепькова, а друга виїхала до США. А їхній батько помер у Явожні;
28. Олександер Криницький, с. Юліяна, нар. 1907 р., засуджений у Кракові на 11 років в'язниці;
29. Григорій Лопатинський, нар. 1907 р.;
30. Теодор Левко, с. Василя, нар. 1906 р.;
31. Михайло Мизюк, нар. 1911 р. (1913?);
32. Михайло Назар, с. Андрія й Катерини, псевдонім «Лютий», нар. 1914 р.;
33. Іван Назар, нар. 1901 р.;
34. Теодор Назар, нар. 1907 р., брат Івана Назара, помер у Явожні;
35. Григорій Притула, нар. 1901 р., засуджений у Кракові на 11 років в'язниці;
36. Василь Притула, нар. 1902 р.;
37. Лука Притула, с. Семена, нар. 1910 р.;
38. Володимир Процик, с. Олександра, нар. 1916 р.;
39. Василь Пушкар, нар. 1926 р., засуджений у Кракові на 11 років в'язниці;
40. Михайло Рудик, нар. 1899 р.;
41. Михайло Стех, с. Теодора й Марії, нар. 1925 р.;
42. Андрій Стех, нар. 1912 р.;
43. Степан Стех, нар. 1903 р.;
44. Василь Стех, с. Петра, нар. 1903 р.;
45. Василь Стех, с. Михайла й Марії, нар. 1926 р.;
46. Григорій Стех, с. Івана, нар. 1926 р., засуджений у Кракові на 11 років в'язниці;
47. Петро Стех, нар. 1926 р., засуджений у Кракові на, здається, один рік в'язниці;

48. Василь Словопас, нар. 1916 р.;
49. Григорій Смик, с. Михайла, нар. 1903 р.;
50. Григорій Соболь, с. Василя, нар. 1927 р.;
51. Володимир Тимчина, нар. 1915 р., засуджений у Кракові на 11 років в'язниці;
52. Микола Тимчина, нар. 1908 р., брат Володимира Тимчини;
53. Андрій Харко, с. Михайла й Параскевії, нар. 1908 р.;
54. Микола Хийжий, с. Андрія і Анастазії, нар. 1906 р.;
55. Михайло Ярмола, с. Пилипа, нар. 1906 р.;
56. Теодор Ярмола, с. Василя й Катерини, нар. 1906 р. (1907?);
57. Григорій Ярмола, с. Андрія й Марії, нар. 1908 р.

Привезли нас до Явожна, перегнали під брамою, на якій був напис „Centralny Obóz Pracy – Jaworzno". По боках карлуваті сосни, жовтий пісок. Конвоєнти казали за плечами: „Nie jeden z was zostanie w tym piachu". Загнали до пазні, пустили воду, але ми, не маючи в роті цілу дорогу ні краплинки води, стали пити. Службовий кричить не пити, бо вода недобра. Влапи військові й гумами давай нас бити. Потім загнали до бараків. Мій мав номер 11, сиділо в ньому 150 людей. Триповерхові причі, на кожній зо три дошки до спання так, що треба було вважати, аби не впасти на того, що спав нижче.

Довго б описувати, як нас били в Явожні. Зрозуміти це може лиш той, хто сам там був і пережив всі знущання. Били на кожному кроці. Карні гоніння вночі за найменшу «провину». Ставай, усі перед барак, за хвипину – усі до бараку! Перегляд чистоти ніг, і знову б'ють.

На слідства брали до слідчого бараку. Там такий крик, що страшно було, але люди витримували все, людина витримає більше від худобини.



Пом'ятник воякам УПА родом з Вербиці в рідному селі, світлина з 1992 року

Били й гонили нас три місяці, а на четвертий місяць, то був вересень, забрали мене до Кракова на Монтелюпіх. Там була в'язниця, у одній келії сиділо нас 70 чоловік. По двох тижнях без вироку залишилося нас двох: Дрозд з гір і я. Чекав я на розправу три місяці, акта пішли до Варшави. На щастя, щось полегшало, відомо вже було, що зізнання стягалися під тортурами. Тим часом дали до нас чотирьох зі «смертельки», але на суді отримали лиш по чотири роки.

Моя жінка найняла адвоката, привезла на судову розправу 27 листопада свідка. Він був попяк, проте засвідчив згідно з моїми словами зі слідства: був вечір, мене бандерівці взяли на віз, в'їхали ми на засідку, де був я ранений і зловлений. Інших свідчень не було, тож мене звільнили від суду. Я пішов подякувати адвокатові, а він каже: „Niech pan dziękuje Bogu, bo ja nie myślałem o wolności".

Від жінки довідався про те, що як вербицький транспорт доїжджав на Західні Землі, то в Орнеті були арештовані жінки з Вербиці й також кинені за дроти Явожна. То були такі жінки:

1. Христина Ващишин, д. Василя й Анастазії, нар. 1930 р., замужем Чорна, засуджена в Кракові на 2 роки в'язниці;
2. Марія Гіль, д. Василя й Анни, нар. 1927 р., замужем Зрада, засуджена в Кракові на 7 років в'язниці;
3. Марія Зрада, нар. 1922 або 1923 р., арештована з малою дівчинкою, десь дворічною, ще в Белзці;
4. Марія Каламай, д. Степана, нар. 1926 р., засуджена в Кракові на 7 років в'язниці;
5. Стефанія Каламай, нар. 1929 р., замужем Стех, засуджена на півтора року в'язниці;
6. Анна Назар, д. Івана й Катерини, нар. 1927 р., засуджена на 4 роки в'язниці;
7. Софія Притула, д. Григорія й Анни, нар. 1925 р., засуджена в Кракові на 7 років в'язниці;
8. Текля Ярмола, д. Григорія, нар. 1929 р., засуджена в Кракові на 2 роки в'язниці.

До села Жуґєнє в Пруссії приїхав я 1 грудня. Там жила моя родина. Усе там було знищене, цілий маєток – я і те, що мав на собі. Корова й коні пропали під час переселення. А ще був довг за адвоката. Стали ми всі працювати, але спокою довго не було, бо впадала міліція, УБ або й прості ормовці. Чогось шукали аж до 1956 року.

Трохи підремонтував хату, а весною 1948 року став працювати як дорожник. За позичені гроші купив коня. Другого дав тесть. Заробляв я на ремонт дому, стайні й стодоли. Діти були малі. Працював дуже тяжко, по роках заслаб на ноги. Лікувався й працював на ліки. Однак лікар сказав кинути господарство, бо ґумаки на ногах й тягари здоров'я мені не дадуть. У 1973 році здав господарство державі за емеритуру й переїхав до Перемишля. Зі мною переїхала родина. Тепер живуть тут мій один і другий син, дочка, усі з родинами. У Перемишлі померла моя жінка.

Часто їздив я з Перемишля до Вербиці. Села вже нема. Залишилася руїна церкви, знищений цвинтар. Дикуни з півночі все пограбували, навіть дерева на цвинтарі позрізували, порозбивали хрести. На одній путі були два

джерела, завжди давали людям холодну воду під час жнив, але тепер одно перестало бити. Зникають сліди по могилі двох четарів УГА, що згинули в обороні села, студента медицини з Вербиці Івана Пушкаря, що помер від ран. Важко було знайти також могили наших вояків з УПА. Колись на цвинтарі біля четарських могил відбувалося «Свято Могили». Приїздив посол зі Львова, промовляв до сотень людей, які приносили багато вінків. Тепер на руїні панує тиша, над усім залягла чорна хмара.

Десь рік тому вербичани з Ольштинського воєвідства приїхали й цвинтар обгородили. Щира їм за це подяка.

Усе в Вербиці завмерло. Вітер пиш віє, шумлять вітром дерева, може співають собі й нам *Со святими упокой* та *Коли ви умирали, вам сурми не грали*...

Перемишль, перша половина 1991 року

*Спогад Мирослава Омеляна**

Село Вербиця повстало приблизно в XV–XVII століттях, а це видно з запису й дати 1636 рік на каплиці, яку побудував в ньому перший пан села Пампара. Перед 1939 роком нараховувало воно понад 600 господарств. Мешканцями були переважно українці, польських родин було 5 та жидівських 6 і кілька мішаних. До села належали ще два немалі присілки: Вілька й Борки. Вербиця ділилася на окремі частини, які мали свої назви, а саме: Кутень, Криниця, Смалюхів, Забаюра, Чвораки, Воля, Вигін, Стара Ріка, Стависька й Підліс. У XIX столітті була в Вербиці невелика дерев'яна церква, на жаль, дата її будови невідома. Коли почало прибувати в селі людей, зайшла потреба будувати більшу церкву. Пан Ромер сказав, що збудує велику мурована церкву, але біля свого палацу й на своєму майдані. Громада на це не погодилась. Тоді пан Ромер дає своє дерево, а громада почала будувати своїми силами велику дерев'яну церкву. В 1886 році навколо малої розпочато будову нової церкви так, що в старій відправлялись Богослужіння аж до закінчення будови нової церкви. Головним майстром був мешканець Вербиці Семен Козак. Він сам один виніс і закріпив хрест на головній бані. Коли вносив хреста на баню, не тримався нічого. Люди приглядалися цьому, плакали та відверталися, щоб, не дай Боже, він не впав. При Божій допомозі скінчилося все щасливо. Семен Козак також розбудовував церкву в Гребенному.

Біля церкви була побудована дзвіниця, також дерев'яна, з чотирма дзвонами. Один, найбільший, важив понад 1500 кілограмів. Спонсором цього дзвона був пан Ромер. Натомість інші дзвони були куплені з пожертв місцевих селян. На Великодні Свята, після Богослужіння, на майданчику біля церкви та дзвіниці люди співали *Христос Воскрес*, а парубоцтво дзвонило всіма дзвонами. Менші хлопці приглядалися, як старші заря-

---

* Спогад Мирослава Омеляна спертий як на його дані, так і на дані односельчан Миколи Хийжого, Анни Кертичак та Пилипини Смик. У редагуванні першого варіянту спомину допомагав Андрій Ожеховський з Лелькова. Цей варіянт мав назву *Тут було наше село Вербиця*.



Збори солтисів та дячів з Махнова, Корнів, Новосілок Малих та Великих, Піддубців перед будинком „Zarządu Gminnego w Wierzbicy", посередині сидить солтис Вербиці Григорій Пушкар; світлина з 30-х років



Члени церковного братства вербицької церкви св. Архистратига Михаїла; усередині сидить перший голова місцевої «Просвіти» Палюшок, по його правій стороні сидить Андрій Ствх, по лівій стороні Федір Смик, пізніший вояк ЧА; за ними стоїть Григорій Смик; світлина з 1928 року

джали моздіри до вистрілу поблизу громадського шпихліра, який знаходився поза церковним майданом. Хлопці й дівчата, тримаючись за руки, виводили «Зозулі» й співали *Зозуленько дібровая, дібровая, моя мама старая, ще й до того чужая, і город городжу, і капусту саджу, і капуста моя і кочани мої, і дівчина чорнобрива кохана моя*. Були це дуже веселі незабутні часи.

До кінця 20-х років нашого століття у Вербиці була дерев'яна невелика школа. На початку 30-х років побудовано велику, мурована школу. Керівниками її були: Тайхман, Кулинич, Капустій, пані Полюгівна, Олексин і, останнім, Маріян Гордіяш. Викладовою мовою в школі була українська. В селі містилася станиця польської санаційної поліції. Останнім комендантом поліції був Шляхціховський, а заступником Рахловський. Була також ґмінна рада, останнім війтом був Григорій Пушкар, дуже свідома людина з досить

багатої родини. Його молодший брат Іван був лікарем й поліг в бою з поляками в обороні Вербиці в 1918 році. Він сказав своїм односельчанам, що «поки мої очі світитимуться, то поляків в Вербиці не буде». І так теж сталося! Поляки в Вербицю за його життя не ввійшли, але незабаром після його смерти здобули село й почали грабувати селян та знущатися над ними.

Бій з поляками в 1918 році був зображений у пісні, яку довгі роки співали українці в наших селах:

Трудно, трудно нам, браття молоді,
На ті Корні наступать.
Ще трудніше нам, браття молоді,
Раву-Руську здобувать.

Під'їхали ми під Корні,
Закричали всі уррра!
Закричали всі уррро!
Аж затряслася вся земля!

Слід згадати про такого патріота як Григорій Солодуха. Розказували Іван та Микола Хийжі, що Гриць, коли на Корні наступала наша Українська Галицька Армія, назбирав їх, шкільних хлопців, повів під Корні та казав кричати уррра!, щоб зробити на ворогові враження великої сили. Григорій Солодуха віддав в ряди УПА трьох синів, які полягли в боях з ворогом. Сам упокоївся на чужій землі – у Східній Пруссії.

На вербицькому кладовищі похоронені два четарі з часу українсько-польської війни: Іван Пушкар і Степан Васкан. Сім'ї зробили їм прекрасний нагробник, який стоїть дотепер. На табличці видніє напис: «Четарі УГА Пушкар Іван, Васкан Степан † 7 І 1919 в.п.». Могила їх знаходиться з правого боку кладовища. На цьому кладовищі в деох могилах спочиває приблизно 50 воїнів УГА, а на їх могилах видніє напис: «Борцям за волю України». До 1939 року щорічно на Зелені Свята відбувалося там Свято Могил. Тоді з усіх околишніх сіл з'їжджалось дуже багато людей з вінками, щоб взяти участь в поході, на чолі йшов хор, диригентом якого́ був Іван Наврот. Хор співав пісню *Душу раба твоєго*. Похід відбувався через ціле село аж до кладовища, де на могилах відправлялася панахида за полеглих і померших. На закінчення хор співав пісню *Як ви умирали, вам дзвони не гроли*. Були випадки, що санаційна поліція розганяла походи, відбирала людям вінки та била їх, а декотрих навіть арештувала й тримала в арешті по кілька днів.



Неподалік від річки Солокії, як іти на колишній вербицький присілок Борки, донині стоїть хрест, поставлений вербичанами в 1898 році на пам'ятку знесення панщини



Учасники відпустового походу на свято Архистратига Михаїла (19 листопада) біля вербицької каплички на тзв. Черневі; світлина з 1939 або 1940 року



Перед будинком читальні «Просвіти» в Вербиці: обідають діти з місцевого дитячого садка; світлина з 1934 року



На площі перед будинком «Просвіти» в Вербиці: збірка членів місцевого товариства «Сокіл», Микола Хийжий звітує голові «Сокола» Микалі Пушкареві (згодом чотовому УПА, пс. «М'ячи»); у першому ряді, наче поміж ними – Василь Омелян, згодом поліцієнт у Гориниі, убитий совітською партизанкою

У Вербиці був дерев'яний, але великий Народний Дім, в якому була теж спортова заля зі сценою. Відбувались там різного роду руханки, вправи, гімнастика, навчання танців, концерти, відчити тощо. Там містилася теж кооператива. Весь прибуток кооперативи призначався на «Рідну Школу», на освіту. Про торговельну діяльність розказував мені мій батько, який виховав восьмеро дітей, в тім шість синів і дві дочки. Трьох синів вислав в ряди УПА й всі вони полягли за волю України. Він сам служив в австрійській армії, а згодом воював з більшовиками в ген. Мирона Тарнавського. Додому вернувся щасливо, щоб вести своє господарство та виховувати своїх дітей на добрих українських патріотів. Коли до Вербиці прийшли осінню 1939 року «визволителі народів», почалися репресії проти українських патріотів. У 1941 році батька з усією сім'єю більшовики вивезли в Сибір, де з голоду дістав сліпоти. За Божою поміччю по шістьох роках каторги вертається з сім'єю до рідного села й починає господарювати, але не довго, бо в червні 1947 року горезвісна акція «Вісла» кинула нашу сім'ю на Бранєвщину до Шарок (Зарґен) в ґміні Лельково. Батько вмирає в 1955 році. Похований на цвинтарі в Ґлембоцьку.



Григорій Гузій (1899 – 70-і роки), вояк УГА, підстаршина дивізії «Галичина», відбув 10-річне покарання в Сибіру, похоронений в Пєнєнжні; світлина зі злому 60-70-х років



Григорій Пушкар (1898 – 70-і роки), старшина УГА, член УВО й ОУН, довголітній солтис Вербиці, заслання НКВД в Сибір; похоронений у Милатичах

В будинку Народного Дому містилось Товариство «Просвіта», якому головували Михайло Козак і Григорій Гузій, бувші вояки в армії ген. М. Тарнавського, який разом з польською армією бив більшовиків.

За німецької окупації Г. Гузій був комендантом української поліції в Угнові, а згодом брав участь у вишколі молодих повстанців в Карпатах і служив підстаршиною в дивізії «Галичина». Арештований НКВД, був запроторений до більшовицьких концтаборів. На волю виходить щойно по кількох роках, приїжджає до родини в Ольштинщину, де незабаром вмирає.

Михайло Козак за німецької окупації був арештований, коли тільки вийшов на волю, активно включається у відродження українського життя в рідному селі аж до часу акції «Вісла», в ході якої був заарештований і запроторений до концтабору в Явожні. Після виходу на волю вертається до своєї родини на Ольштинщину, де небавом вмирає. Слід ще згадати, що М. Козак в польсько-більшовицькій війні отримав срібний хрест заслуги св. Михаїла, якого після війни гранатова поліція намагалася йому відібрати, але їм це не вдалося.



Голова вербицької кооперативи Дмитро Козак з жінкою; їхній син Григорій Козак загинув у 1946 році коло Гарайця як вояк УПА

Вербицька «Просвіта» вела свою читальню й багату бібліотеку – понад три тисячі томів. Були там також різні журнали чи газети, як «Наш прапор», «Новий час», «Сільський господар», «Сокільські вісті», «Жіноча доля», «Відродження» та «Місіонар». Головою бібліотеки був Максим Грушка. Діяв драмгурток, який вели в 1925–1935 роках вчитель Олексин, священика син Левко Худик, а також Орест Онишкевич з Угнова. Гурток усвідомлював та розвеселював селян різного роду п'єсами, м.ін. *Не ходи Грицю.., Дай серцю волю.., Сербин, Нещасне кохання, По широких степах України, Дума про Нечая* та інші. Режисери й характеризатори були самоуками, але дуже здібними. Належали до них Омелян Зрада та Теодор Рудик, якого НКВД деічі вивозило на Сибір.



Вербицькі музики й гості під час весілля дочки пароха Вербиці о. Івана Худика

У Вербиці було товариство «Рідна Школа», яке займалося шкільною діяльністю. Кожного року організувало для дітей ялинки, подарунки на св. Миколая, вчило декламувати тощо. Діти мали свою бібліотеку, з якої могли користати на місці або позичати книжки



Учасники курсу, зорганізованого товариством «Сільський Господар» на вербицькому присілку Боркач; світлина з 1933 року



Члени спортивного товариства «Луг» з Вербиці; світлина з 1927 року



Жіночий хор з Вербиці, посередині диригент Іван Наврот; світлина з 1934 року



Перша й друга дружини сітківки з Вербівці; світлина з 1936 року



На площі перед церквою в Вербиці: збірка членів «Сокола» під час вручення нагород за успіхи в діяльності; світлина з 26 березня 1937 року



Чоловічий хор села Вербиці; спереду – диригент Іван Наврот



Григорій Омелян (1907 – 12 II 1942), передвоєнний в'язень Бригідок за членство в ОУН, учасник похідних груп, організатор вербицького СКВ, повітовий референт військових справ, убитий в Горинці; світлина з часу служби в ВП (1927)

додому. Були там теж дитячі журнали «Дзвіночок», «Світ дитини» та інші. Головою товариства «Рідна Школа» був Теодор Мисько.

Товариство «Просвіта» кожного року 29 січня організувало академії, на яких люди не могли поміститися, хоч зал був великий. Після академій організовано видовище *Бій під Крутами*. 10 березня відбувалися Шевченківські академії та концерти, на яких хор Івана Наврота на закінчення співав пісню пз. *Як умру, то поховайте...* Були то часи, які й досі важко забути. Не можна не згадати також і інших свят, як 1 листопада, 22 січня.

В нашому селі діяла організація «Сільський Господар», головою якої був Микола Тимчина. Вона згуртовувала переважно молодь й влаштовувала різні відчити, лекції й курси про сільське господарство, фарбярство, гарбарство, кошикарство. Інструктором був Булка з Угнова. Громада мала засаджену лозу, з якої виробляли різні оздоби, крісла, валізки, кошики тощо. Була також шкілка, яка займалася садівництвом й, між іншим, вчила щеплення овочевих дерев. Дуже активно діяв Союз Укра-



Вербицькі хлопці, згодом вояки дивізії «Галичина» й УПА. перший справа стоїть Михайло Смик, дивізійник, вояк УПА, пропав безвісти, сидить Степан Кавать, дивізійник, вояк УПА, загинув безвісти; Михайло Солодуха, дивізійник, заслапий НКВД на 10 років лагерів; Василь Каламай, дивізійник, заслапий НКВД на 10 років лагерів, помер 1994 року на Львівщині; стоїть Іван Коць, дивізійник, вояк УПА, пропав безвісти, лежить справа Оксентій Гриньось, дивізійник, заслапий НКВД на 10 років у Сибір, помер у Пустомитах на Львівщині в 1994 році; поруч нього незнаний хлопець з Вербиці (?); світлина з 1941 року

інок. Він нараховував понад 70 членів. Головами були Катерина Тимчина, Параскевія Ярмола, Катерина Пушкар і Юлія Ярмола. Союз організував курси куховарства, кравецтва, крою, що відбувалися в Раві-Руській або інструкторки приїжджали до села. Союз українок займався теж дитячим садком, який діяв передусім в часі жнив аж до початку шкільного року. Вихователька приїздила зі Львова. В 1941–1943 роках вихователькими були Анна Солодуха і Марія Крисна (остання з сусіднього села Піддубців). За Австрії діяло товариство «Січ», а від початку 20-х років нашого століття існував «Луг». У 1928 році по селах Рава-Руського повіту була проведена санаційною владою пацифікація і «Луг» розв'язано. Згодом зорганізовано товариство «Сокіл», який проіснував аж до 1939 року. Головами вищезгаданих товариств були Григорій Гузій та Микола Пушкар – пізніший чотовий в УПА (він мав псевдо «Пень» і поліг 2 березня 1945 року в Мриглодах разом з цілою чотою в бою з НКВД; похований у спільній могилі в Монастирі). «Сокіл» згуртовував старших хлопців, а молодші належали до організації «Доріст». Активно діяла також жіноча організація «Посестри». Зимою в спортивному залі відбувалися різні вправи, руханки, гімнастика тощо. Інструкторами в цій ділянці були Микола Хийжий – діяч ОУН, Михайло Ярмола (згодом господарчий в УПА) та Михайло Солодуха – пізніший чотовий в УПА. Члени «Сокола» передплачували понад 100 при-



Українські поліцаянти в Раві-Руській, зліва Іван Гіль, згодом чотовий «Гонтак», справа незнаний поліцаянт; світлина з 1944 року



Іван Гіль – «Гонтак», вояк польської передвоєнної армії, відтак в УПА – командир III чоти в сотні Івана Шимансько-го – «Шумая»; життя закінчив у кривці в Журавцях під час акції «Вісла», виданий зрадником

мірників журналу «Сокільські вісті». Товариство літом кожного року на терені званому Між Ріками або Під Фійками організувало фестин.

Товариство «Просвіта» було засноване ще в 1884 році. На 50-ліття, то є в 1934 році до Вербиці прибули з материнської організації Іван Брик та багато української інтеліґенції.

В Народному Домі відбувалася наука танцю, яку вів згаданий вже Левко Худик, Онишкевич і Юрій Пушкар. Відбувалися там теж проби мішаного хору, який нараховував біля 40 осіб. У 1925–1930 роках диригентом хору був вчитель Володимир Олексин, опісля, аж до вибуху II світової війни, диригентом був Іван Наврот.

Уже в 20-х роках до Української Військової Організації належали вербичани Григорій Пушкар та Іван Наврот, можливо, що членів було більше, проте нині цього вже невідомо. Як УВО перетворилася в ОУН, то її ланка діяла також у Вербиці, належали до неї Григорій Омелян, Василь Омелян, Микола Хийжий, Йосафат Тимчина, Андрій Стех та Іван Назар. Члени ОУН виконували завдання запляновані чи наказані проводом. Між іншим, в День Свободи вивішували на найвищому дереві синьо-жовтий прапор. Санаційна поліція в ті дні виставляла все варту, щоб не допустити до цього, однак прапор наш, як не майорів біля школи, то майорів на дереві біля приходства. В 1938 році всі члени ОУН були заарештовані і запроторені в в'язницю на Бриґідках у Львові. Просиділи вони там без присуду до початку війни в 1939 році. Одним з них був Микола Хийжий, який, повернувшись додому, попадає до Червоної Армії. Після закінчення війни повертається до рідного села, де в ході горезвісної акції «Вісла» в червні 1947 року є заарештований як бандерівець і запроторений до концтабору в Явожні, де також сидів без



Пом'ятник двом воякам УГА на цвинтарі в Вербиці; під хрестом напис: «Борцям за волю України; світлина з 1992 року

присуду. Звідтам виходить на волю й вертається до своєї родини на Ольштинщину.

У 1941 році ОУН створює похідні групи, що йшли за фронтом на Схід з національною ідеєю. У 1941 році вертається зі сходу Гриць Омелян, згодом організує самооборонний кущ і стає його командиром. Кущ охоплював села Вербицю, Махнів та Корні. У цьому ж році Омелян переходить на повітового референта військових справ, а на його місці працювати починає Микола Хийжий.

1941 року, 12 лютого, Гриць Омелян – «Дожо» та научитель з Лівчі йдуть в околиці Горинця по зброю, але, переїжджаючи через це село, були обстріляні мадярським військом зі станції. Григорія Омеляна мадяри там і вбивають. Його брат Василь служив в Горинці в поліції, хотів забрати документи брета, але нічого вже при ньому не було. А як вертався на станицю поліції, був злапаний руською партизанкою, так званими «босаками». Зараз потім босаки мали бій з німцями в Брусні, а під час цього бою Василь зістав забитий.

У селі був дідич Ромер, а дочка його була видана за Ґеперта з фільварку. Вони мали стільки землі й лісу, що ціла громаде. Ромер мав теж свої стави, у яких годував корпів. Ставами опікувався Іван Притула (його син Ярослав поліг в УПА). Цей пан мав млин, яким завідував жид Штіблиц. Переважно перед річними святами, як Різдво чи Великдень, щоб змолоти в нього зерно на муку, селяни мусили стояти в чергах по кілька днів, але, коли жид отримав від когось курку або яйця, то для нього знайшлося місце скоріше.



Шевчук Іван – «Швлест» (1925–1989), арештований у 1948 році, засуджений на 15 років в'язниці; його жінка Шевчук Анна (дівоче прізвище Назар), в'язень Явожна, засуджена на 10 років в'язниці; посередині їхній син



Йосафат Тимчина – комендант української поліції в Коровиці, бунчужний в УПА як «Мрія»; його син Федір Тимчина – «Тарас» також служив в УПА, обидва загинули безвісти; світлина з 1926 року

Ромер мав ще гуральню та молочарню, якою завідував жид Берко. Пан мав великий сад, мурований шпихлір та, очевидно, як для пана пристало, великий палац (в ході останньої війни згорів, але був відбудований пеґеером і стоїть дотепер). Пан Ромер зі своєю дружиною кожної неділі приходив до церкви на Богослужіння. Крім своїх працівників, що жили в чвораках, до праці наймав ще місцевих селян, які дуже охоче йшли працювати до пана, бо кожний намагався щось заробити. Вербичани хвалили пана ще тому, що коли в 1928 році була пацифікація, то він став в обороні села й сказав, що бере його під свою опіку.

Понад триста років тому, якийсь пан переїжджав через луг Чернево, тоді об'явилась йому Божа Мати й він сказав побудувати там капличку. Згодом добудовано по її обох боках невеликі приміщення. Зробив це дяк з Вербиці Зрада. Там кожного року відбувалися відпусти на св. Юра та на Михаіла. В цьому місці було джерело, випливала дуже здорова вода, яку люди пили цілий рік, а особливо тоді, коли працювали в полі.

В селі була також корчма, власником якої був жид Ісир. Деякі селяни віддавали свою долю в жидівські руки, цілковито заборговуючись у нього. Від 1935 року до вересня 1939 року жид надто великої користи не мав, бо, крім кооперативної крамниці, було в селі ще кілька інших приватних крамниць. Належали вони до Григорія Омеляна, Андрія Кіха, на присілку Волі до Теодора Левка, на Вільці до Андрія Гіля, а на Борках до Михайла



Володимир Зродо, нар. 1916 року (посередині) разом з товаришами під час служби в польській армії, у 1940 році був арештований НКВД і вивезений у Сибір, де пропав безвісти

Ващишина. В селі діяла філія каси ім. Стефчика, яка була великою допомогою для селян, бо не сприяла заборгованню у жидів, які немилосердно їх використовували.

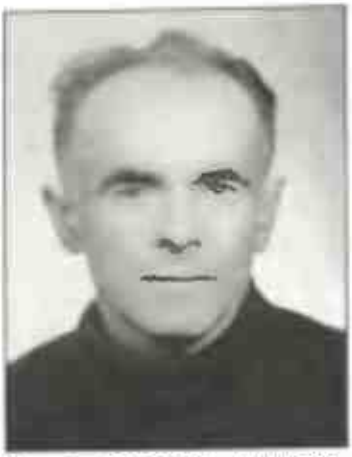
У вихованні свідомого національно-культурного життя вербичан провідну ролю відігравали такі люди як Григорій Пушкар, Михайло Козак, Григорій Гузій, Микола Тимчина, Григорій Омелян, Теодор Миськo, Микола Хийжий, Михайло Ярмола, Микола Пушкар, Михайло Солодуха й Михайло Прокоп. Вони займались вихованням молоді, щоб бути добрими українцями, вірними патріотами свого народу, протидіяли пияцтву, куренню сигаретів, хуліганству та всіх інших негативних поведінок.

На Вільці дуже активно процвітала культурна діяльність. Була там організація «Рідна Школа», якої головою був Андрій Гіль, мішаний хор, диригентом якого був Микола Зрада. На присілку Борках діяла читальня, головою якої був Михайло Ващишин.

Вербиця видала чимало видатних людей: адвокат – Михайло Солодуха, інженер – Микола Солодуха, професор – Михайло Коць, який працював у Львові, доктор прав Омелян Пушкар, який працював у Міністерстві Комунікації у Варшаві (син його Олег служив у дивізії «Галичина»); Іван Пушкар був лікарем



Оксентій Гринюсь, нар. 1925 року, воїн дивізії «Галичина», УПА, арештований і засланий у Сибір



Василь Словопас, член вербицького хору, відтак служив у БСБ; помер на вигнанні як жертва акції «Вісла»



Микола Ярмола, арештований НКВД в 1940 році за доносом про збирання зброї в лісі; пропав безвісти в Сибіру

і четарем в УГА, лікар – Іван Козак, Теодор Зрада і Іван Зреда були священиками; Микола Зрада був дяком, вчився він у школі в Перемишлі; Дмитро Тимчина і Пилип Коць були монахами; Григорій Омелян був членом проводу ОУН в окрузі; Василь Ярмола був сотенним в УПА; Микола Пушкар, Іван Ґіль, Михайло Солодуха, Тарас Солодуха, Василь Бусько були чотовими в УПА; Ярослав Стех був політвиховником в УПА; Михайло Ярмола був господарчим в УПА; Йосафат Тимчина й Михайло Прокоп були комендантами поліції в Любачеві.

Якщо культурне життя до 1939 року в Вербиці процвітало, то після приходу більшовицької армії воно завмерло. Від цього часу Москва ввела свої порядки, свій лад. Всі оунівці й інші люди, зв'язані з будь-якою українською організацією, були змушені негайно емігрувати за совітсько-німецький кордон. НКВД почало переслідувати і арештувати та вивозити в Сибір щонайкращих патріотів. В 1940 році на Сибір вивезли всіх гайових: Михайла Вербинця, Трушика, Титуса і Росінського, війта Григорія Пушкаря, Миколу Ярмолу, Андрія Стеха, Володимира Зраду, Юрія Пушкаря і Володимира Покітка. В 1941 році вивезли на Сибір родини Михайла Омеляна, Дмитра Наврота й Івана Омеляна.

Коли в 1946 році повернувсь я з родиною з Сибіру, то в Вербиці панувала вже польська народня влада, яка почала вводити свої нелюдські права. Ще в цьому самому році почала вивозити «охочих» українців до УРСР. З самого села виселено тоді 181 родину, з присілка Вільки – 58 родин. Всі ті, що не погодилися на виїзд, мусили тікати на так звану Горбату Україну: на сусідні села, в ліси, що були далі від польсько-совітського кордону. Як минула акція виселення, люди повертали до своїх хат, щоб вести свою партизанську господарку, адже так, а не інакше треба це назвати. Вдень, коли появилось в селі польське військо, всі молоді хлопці мусили ховатись по стодолах,



Михайло Солодуха, вояк дивізії «Галичина», згодом УПА, арештований НКВД, відбув 12-річне покарання в Сибіру й вернувся на Львівщину



Ярослав Стех, учень сокальської гімназії, відтак політвиховник УПА «Шамрай»



Микола Солодуха, український поліцієнт, відтак вояк УПА, арештований НКВД, пропав в Сибіру

криївках чи де хто міг, аби тільки не впасти в їх руки. Військо запитувалося старших людей, чому вони не виїхали на Україну, а вони пояснювали це, як хто міг, щоб якось виправдати очевидну річ. Натомість ніччю приходили повстанці.

І так люди жили цілий час в страхові аж до червня 1947 року, то є до горезвісної акції «Вісла»: 7 червня 1947 року польське військо окружило село аж даома перстенями, щоб через них не могла вийти жодна людина й почало бушувати та шукати криївок і повстанців. В нашому домі ще перед акцією заквартирувало трьох польських офіцерів. Вони вибрали нас, мабуть тому, що ми щойно вернулися з Сибіру й мали репатріянтські документи. Думали ми, що залишать нас в спокою. Однак так не сталося. Першого дня акції, з самого ранку, почали кричати до тата «який ти репатріянт, а твої сини будували пам'ятники біля церкви!» (йшлося про пам'ятник Т. Шевченку й повстанцям УПА). Тато тоді відповів, що сини пішли до польського війська і ще не вернулися з війни. Але вони далі кричали до тата „ty stary kłamco, zbieraj się!". Тоді забрали тата, мене, молодшого брата Миколу. Коли перейшли ми через село, то на площі біля дзвіниці напроти будинку «Просвіти» люди вже розвалювали пам'ятники УПА і Т. Шевченкові. Стояли вони при головній дорозі. Землю казали розвозити поза село й розкидати її по полі, щоб сліду не було. Як завезли нас до панського палацу, на площу, казали лягти на плечі, почали бити, де попало й випитувати, де є криївки і наші брати. Ми відповідали, що



Чужина, злам 40-50-х років, родина Омелянів; посередині сидить Омелян Михайло (нар. 1887 р.), воїн австрійської армії, згодом учасник походу на Київ в армії ген. М. Тарнавського, ліворуч його жінка Юлія, далі сестра Филимона, що її чоловік згинув у Червоній Армії, за нею стоять зліва сини Василь і Юрій, посередині в другому ряді стоїть також Мирослав, син Михайла та Юлії, далі Михайло, син Івана й Теклі, що сидять парою справа, за Михайлом стоїть з дочкою Івана й Теклі, Доркою, Анна Притула; сім'я Омелянів була 1941 року виселена в Сибір, на світлині нема Івана Омеляна – «Левка» та його братів Миколи й Петра: вони з заслання вступили до польської армії, організованої Спілкою Польських Патріотів; у 1945 році Петро, приїхавши на відпустку додому, вступає до УПА й стає охоронцем політвиховника «Шомрая» – Ярослава Стеха, по акції «Вісла» разом з другим охоронцем, «Дубом», відходять на Україну, де на Львівщині у криївці кінчають самогубством; М. Омелян помер у Шарках коло Львькова в 1955 році, його жінка – в 1971 році, обоє похоронені в Глембоцьку

не знаємо. Збоку стояло грузове авто, на якому була радіостанція. В ході наших допитів чув я, як один жовнір надавав через радіостанцію інформацію до свого начальства, що „banderowcy podpalili wioskę". Коли подивився в напрямку села, побачив туман чорного диму. Біля палацу тримали нас цілий день. Під вечір тата і напівпритомного брата, котрого дуже били, звільнили додому, а мене повели до млина. Як ішли ми через стави до млина, то на греблях лежало вже повно мужчин, яких військо зігнало з цілого села. Ідучи поміж ними, капітан польського війська мав завинуті по лікті рукави, чорний немов киргиз (може НКВД-ист) кричав, що кожний десятий буде мати обтяту ногу й руку, якщо не признається, дв є бункри. Мене вечером з іншими, котрих посегреґуввли коло млина всадили до авта й повезли. Пам'ятаю, як авто це затрималось в Белзці, там стояло багато цивільних поляків. З авта вийшов якийсь військовий і почав кричати до зібраних там людей: „Patrzcie, wieziemy bandytów". Тоді ті люди почали кидати в нас камінням та кричати „bij banderowców i morderców". По якомусь часі транспорт від'їхав до Любачева, де через кілька днів вели допити, били нас немилосердно, щоб до чогось признатися. Опісля разом з іншими загнали нас до транспорту й гайда до концтабору в Явожні.

Коли в 1948 році повернувсь я до родини на Ольштинщину, то вона мені розповідала, що як приїжджали з Вербиці в незнане, то половина села була вже спалена, а після їх виїзду військо спалило решту. Протягом кількадесяти годин наше дуже велике село, Вербиця, перестало існувати, людей розкинули по цілій Східній Пруссії, де сусіди місяцями шукали один одного, поки себе віднайшли. В цей спосіб нова польська влада розв'язала українську проблему на наших прадідівських, рідних землях й загосподарювала понімецькі землі. На терені, де колись існувало наше велике й багате село, після нашого виселення нові господарі збудували пеґеер. Згарища будинків рівняно з землею бульдозерами, поле заорано й засіяно. На цьому місці, де раніше стояв будинок «Просвіти», комуністична влада збудувала обору. Ніколи нікому навіть не снилося, щоб таке велике українське село, в якому так процвітало українське життя, в такому короткому часі, в такий трагічний, варварський спосіб могло бути стерте з поверхні землі. З життя не зосталось жодного сліду. Стояла ще велика церква, але в 1992 році розвалилась знищена мінеральними добривами, які були довгими роками в ній маґазиновані. Поки що єдиним тривалим свідком, де раніше було наше село залишився цвинтар, якого ще не зруйновано. Колишні мешканці Вербиці, а тепер Ельблонжчини й Ольштинщини зорганізувались і в 1990 році огородили цвинтар нержевною сіткою, відновили гроби своїх близьких та могили вояків УГА, а в річницю виселення встановили пам'ятник жертвам. Слід згадати, що там залишилася ще кам'яна фіґура, яка видніє здалека поміж полями на Черневі. Осталась ще також кам'яна фіґура, ідучи з села за річку Солокію. Фіґуру цю встановлено на пам'ятку знесення панщини. Стоїть фіґура на Вигоні, стоїть ще в поблизу цвинтаря, але вона дуже знищена. Іще одна фіґура стоїть Забаюрою, де поляки кожного року відправляють свою маївку.



Вимуровано в 1992 році на вербицькому цвинтарі могила вояків УПА: Григорія Омеляна – «Дожа», Василя Омеляна й Петра Омеляна – «Тучів», що згинули в лавах УПА; світлина з 1992 року

Бувші мешканці Вербиці з Ельблонщини й Ольштинщини кожного року влаштовують поїздки до Вербиці. На цвинтарі відправляють панахиди, а біля церкви, як ще стояла, а тепер на місці, де вона була, відправляють Служби Божі, на яких всі учасники співають і моляться за душі своїх близьких, за всіх тих, які віддали своє життя за волю України, за всіх похованих і не похованих там, а полеглих вербичан. На закінчення панахид і Богослужінь учасники співають пісню *Як ви умирали, вам дзвони не грали...* і національний гімн *Ще не вмерла Україна*. І так прощаються зі своїм рідним селом, а на «прарді» полем, своїми похованими там близькими й вертаються до «своїх» місць на чужій прусській землі.

Спогад Анни Кертичак (дівоче прізвище Притула)

Наше село Вербиця було досить велике, разом з присілками – десь 500 родин. На південь від нього пливла Солокія, за нею тягнувся ліс [...]. Вербицькі поля тягнулися на захід від села аж під Махнів, маючи такі назви: Загумінки, Острівок, Під Городи, На Гору, Суголовки, До Чеканева, За Черневом, За Межею, Долини, Задорожки, Навкрутнє, Закопи, Любеля, Придатки, Горійове й Городище. Луки й сіножаті мали такі назви: Горби, Загорода, Стависька, Лози, Оболонє, Люси, Підлужє, Церковне й Чернево. А пасовиська називалися так: За Старою Рікою, Ракошин, Під Фійками, Корчунок. Вербицький ліс ділився на панський і громадський. Останній звали За Козійом, Грєда і Коло Коширі. Панський ліс мав для своїх частин такі слова: Над Равською Дорогою, Чертіж, Шалас і Під Зеленим (Зелене – це була вже колійова станція за штрекою й гостинцем). А окремі частини Вербиця мала такі: Вілька, Воля, Забаюра, Смалюхів, Горб, Над Криницею, Кутень, Вигін, Під Рікою, За Рікою, Борки.

Посеред села стояла церква, побудована в 1887–1888 роках старим Крілем, що праадиво писався Козак. Коло церкви дзвіниця на чотири дзвони. У церкві на стіні по лівій стороні намальований був великий образ «Хрищення України», а по правій стороні страшив «Страшний суд». По виселенні наших людей ПҐР зробив там маґазин штучних навозів, які так знищили церкву, що 12 лютого 1992 року вона звалилася. На церковній площі стояв пам'ятник на честь знесення панщини, коло нього щороку, 16 травня правився молебень, приходило багато людей, дзвони дзвонили. [...]

Трохи подальше від села, на так званім Черневі, стояли дуже давно побудовані три каплички, стояли над джерелом святих Михаїла й Юрія. Два



Дівчата зі спортивного товариства «Сокіл» в Вербиці: посередині голова вербицького «Сокола» Микола Пушкар, зліва стоїть Федір Зрада, справа – Микола Хийжий; світлина з 1937 року



Танцювальний гурток з Вербиці; світлина з 1939 або 1940 року

рази в році – 6 травня та 19 вересня – відбувалися тут відпусти, в люди з Вербиці й далеких сіл набирали собі води з чудотворного джерела.

Наше село було чисто українське. Поляків було кілька родин у ланському дворі, кілька родин жидівських. Усі вони говорили по-українському, з поляками не було взагалі проблем, ходили навіть до церкви, а то не тільки прості, але й дідичі та вчительки, які були ж поляками. [...]

На присілку Вілька також була школа й читальня «Просвіти», а також хор, ведений молодим дяком Миколою Зрадою. Суспільною працею керували там Андрій Гіль, Володимир Покітко та Григорій Охрін. [...]

У 1939 році почалася польсько-німецька війна. Німців ми тоді навіть не бачили, бо нас зараз у вересні «визволила» радянська армія. Москалі почали заводити свої порядки. У ланському дворі поставили військову танкову частину. Командири приїхали з жінками, нарешті не стало їм усім у дворі місця, то займали квартири в селі. У кого в хаті дві кімнати – там один москаль, переважно з родиною. Невдовзі почалися арешти й вивіз на Сибір, а надія була лиш така, що прийдуть німці. Що буде війна, то було видно з копання протитанкових окопів при цілій границі. Наших людей також гнали колати ті рови й околи. Війна таки вибухла, але ще в 1940 році поїхали на Сибір з вербицької Вільки родини Олекси Охріна, Володимира Покітка, Володимира Назара, Івана Лося, а з самої Вербиці взяли Мілька Стеха з сестрою Теклею, Анну Зраду з маленькими дітьми, ланських гайових Росінського, Трушика, Михася Вербинця. У 1941 році поїхали на Сибір родини Михайла Омеляна (вернувся в 1946 році), Івана Омеляна (вернувся в 1946 році) та Параскевії Наврот (вернулася на Україну). [...]

Прихід німців розвіяв надії на краще. Вони зробили у дворі ліґеншафт, забрали найкращі поля поблизу села. Взамін дали гірші й далеко від села.



Пам'ятник четарям УГА Іванові Пушкареві й Степанові Васканинові на вербицькому кладовищі; світлина з 1992 року

Зачинили млин, наклали континґент, робили лапанки на молодь, яку висилали до Німеччини працювати. Мабуть, у 1942 році обступили нашу церкву й вибрали з неї усіх молодих хлопців та дівчат, щоб вивезти до своєї Німеччини.

Однак уже перед війною існувала в нас ОУН, так само й потім, коли змінювалися окуланти, тож велася також підпільна праця. А УПА творилася в нас у 1942–1943 роках. Налади на Вербицю не мали місця тому, що вона лежала далеко від польських сіл. Щойно в 1944 році, як прийшли знову москалі, почалися облави. Правда, негрізні, ніхто від них не згинув. Москалі переважно шукали їсти, бо все були голодні. Наїлися й відходили. Зате багато мужчин забрали в 1944 році до своєї армії.

У 1945 році кінчається війна, встановляються кордони. Вербиця залишається при Польщі, але Вербицький ліс відходить до радянщини. Ходять чутки про переселення українців з Польщі на Україну, а поляків звідти – до Польщі. Вертаються поволі наші люди з Сибіру й Німеччини. Як польська влада проголошує виселення, люди втікають у Верхратські ліси, деякі кулують в Угнові метрики в польського ксьондза, роблять усе, щоб тільки залишитися. Виїхали ті, хто не встиг утекти.

Польське військо часто впадає до села, люди ховаються, однак одного разу не уникнув смерти молодий хлопець, Славко Мисько. Щоб не бути в селі, лішов з мамою в поле лолоти в збіжжі бур'ян. Над'їхали жовніри, на очах матері хлопця розстріляли, незважаючи на материнську просьбу й сльози. Так само загинув мій брат Микита. Вернувся з робіт у Німеччині в 1945 році, в кенкарті мав написане чомусь «П». Вивели хлопці 22 травня коней ласти, було літнього Миколи. Над'їхали жовніри, здалека пустили серію з кулемета, думаючи, можливо, що стріляють до упівців. Микита впав, мав тільки 22 роки. Жовніри під'їхали ближче, провірили документи. Побачивши на його кенкарті «П», один сказав: „Za co my cię, bracie, zabili?". Сумували, але годинника в мертвого, однак, забрали.

У селі дві влади: данна й нічна. Обох треба слухати й виконувати накази та обов'язки. Денної мусиш хоч-не-хоч слухати, а нічної – бо то перед денною твоя оборона. Не раз коні ще не вернулися з нічного форшпану, а вже приходить наказ денного уряду їхати. З одного такого денного форшпану один наш господар не вернувся. Знайшли його в лісі під Рудою Журавецькою, віз і коні пропали.

Нарешті – 1947 рік. Військо щораз частіше відаідує, говориться про виселення на Ольштин, десь нібито й почалося. Селяни мають надію

– виходять в поле, сіють, садять картоплю, копають городи. І сталося! Військо приїжджає 5 червня. Питають, шукають бандерівців. Зігнали людей з лопатами й наказали розкопати дві могили, висипані при вході на церковну площу. Одна могила – на ній поставлений у 1914 році пам'ятник Шевченкові, друга могила – з дубовим хрестом, висипана в 1941 році в честь проголошення української держави. Нашого пароха Юліяна Криницького та його сина Олеся одягають у сільську одежу, на голови сопом'яні капелюхи, у руках довгі палиці та й наказ стояти над людьми при тій праці, як наглядачі. Могили розкопані й вивезені на дорогу. Поляки арештують пароха, його сина те ще кілька чоловік і відвозять до Любачева. Вечером покидають село, люди зітхають від щастя, не сподіваючись, що завтра чекає їх ще гірше.



Один з незнищених пам'ятників на цвинтарі в Вербиці: «Ту спочиває Онуфрій Салодуха 1860–1928 в.п.»

Устали ми, як кожного ранку. Починаємо виганяти корови, але бачимо: всюди військо. Наша хата стояла За Рікою, то не видно було подій у селі, але донеслися крики й стріли. І вже горить! Бачимо, що люди на Під Рікою виносять своє майно надвір, то й ми зараз так само: витягаємо вози, виносимо все з хат і комори, зі стодоли січкарні, плуги й борони. Ще не все ми витягнули, як приходить жовнір і наказує покинути господарство. Запевнив, що то для нашої безпеки, що нічого нам не буде, по кількох годинах вернемося назад. Не було часу щось з собою брати. Босі, у буденній одежі, узявши в руки трирічного сина, пішли ми з нашої хати разом з людьми на дорогу. А військо вже риється по скринях! Горять хати по обох сторонах дороги. Нас, як злочинців зганяють на поле коло двора, багато там чоловіків забирають на самоходи й везуть до Любачева, а потім Явожна. Падає дощ – зачиняють нас до млина. Там тримають до неділі, тобто 8 червня. У неділю на площу з'їжджають фіри з інших сіл. Додумуємося, що то кінець, що повезуть нас на чужину. А в селі цілий час горить і догоряє. Уставили нас у два ряди. Входить польський старшина й каже: „Macie dwie godziny czasu, każdy dostanie furmankę i pojedziecie na Ziemie Odzyskane!". І тоді понісся від людей страшний зойк і плач, лямент. Кожен побіг на своє подвір'я, а там нічого нема – зграбоване, будинки згоріли, худоба в полі! Поскидала я що могла на віз, не свій, бо підводи для мене забракло. Корова сама прибігла на подвір'я. І так ми поїхали.

Пізно вечером доїхали до Белзця. На другий день підставили вагони й казали ладуватися. У нашім вагоні 8 родин, здається, уже будемо їхати, але ні – хочуть ще когось арештувати. Дійшло до мене. „Imię i nazwisko? – Anna Prytula. – Raczej Przytula... – Nie, Prytula... – To wczoraj byłaś Prytula, a dzisiaj jesteś Przytula, a jutro będziesz Przytulska!" Змінили не лише мені



Фігуро Богоматері на могилі вербичанки Параскевії Папюшок; світлино з 1993 року

прізвище. З Рудка зробили Рудек, з Папюшка Папюшек, з Левка Лєвко, з Хийжого Хижи і так далі.

Доїхали ми 15 червня до Орнети, PUR роздав документи, куди їхати. Моя родина – до села Жуґєнє, недалеко від Пєнєнжна. Ломакою пробили ми собі стежку до хати, де не було вікон і дверей, ні павки, ні крісла, ні піжка. А жити треба. Вражає нас тутешній краєвид. Земля ще сяк-так, хоч наша бупа м'ягенька, ходили по ній босі, а тут всюди каміння, покапічитися можна. По кількох днях почали приходити поляки подивитися на українців-бандерівців. А нас тут 12 вербицьких родин, перед нами вже приїхали люди з-над Бугу, Ярославщини й Лемківщини. Сходимося з ними й говоримо про нашу долю й горе.

Бракує харчів. Наймаємося до поляків до праці за харчі: кошик картоплі за працю при буряках, часом щось грішми. Гроші придаються, бо з ґміни дали нам картки на цукор, муку або кукурудзу, але це треба купити. Худоба на новому місці часто хворіє. Лікар, німець, пояснив нам причину її хвороб: ваша худоба хоче додому. Восени ґміна дає пшениці на засіви. Жінки ходять до Орнети продавати масло й молоко. Усі думають, що незадовго будуть вертатися назад. Одного року пішла чутка, що вже мають нас везти, люди збирають харчі, щоб знову не голодувати, але чутка є тільки чуткою. Призначено нас на інший голод – за рідним краєм. Минає вже 50 років, як нас вигнали, а все ж не дозволяють вертатися. І люди йдуть не у свою, а в чужу землю слочивати. Уже багато так відійшло.

Уперше була я в Вербиці по висепенні – аж у 1963 році. Прийшла до села – пустиня, ні одної хати нема. Стала я в полі і плакала. Пішла на цвинтар, під церкву. Помолилася. І пішла шукати місця, де стояла моя хата. Всюди бур'яни, але ще можна було пізнати своє місце. Ще росли яблінки, хоч яблука були якісь нефоремні. Набрала землі у торбину, щоб висипати на мамину могилу на чужині. Заглянула коло двора – там пеґеер, якісь бараки, але в них – три наші родини, що вже вернупися назад з виселення.

За кожними відвідинами Вербиці заново переживаю виселення, хоч уже не можна пізнати місць своїх. Коло церкви був панський гробівець, поляки відправляють у ньому свої Богослужіння, відбудували також панський лапац.

Що з тією акцією нині робити? Що думати? Кому ми заважали, що аж такий тяжкий зробив проти нас злочин? Ми ж не були якимись зайдами, нізвідки не прийшли. Ми були там споконвіку, а з нами поляки зробили так, як колись татари: село спалили, а голодних і босих людей вигнали в далеку неволю. Однак ми не пропали, ми ще живем...

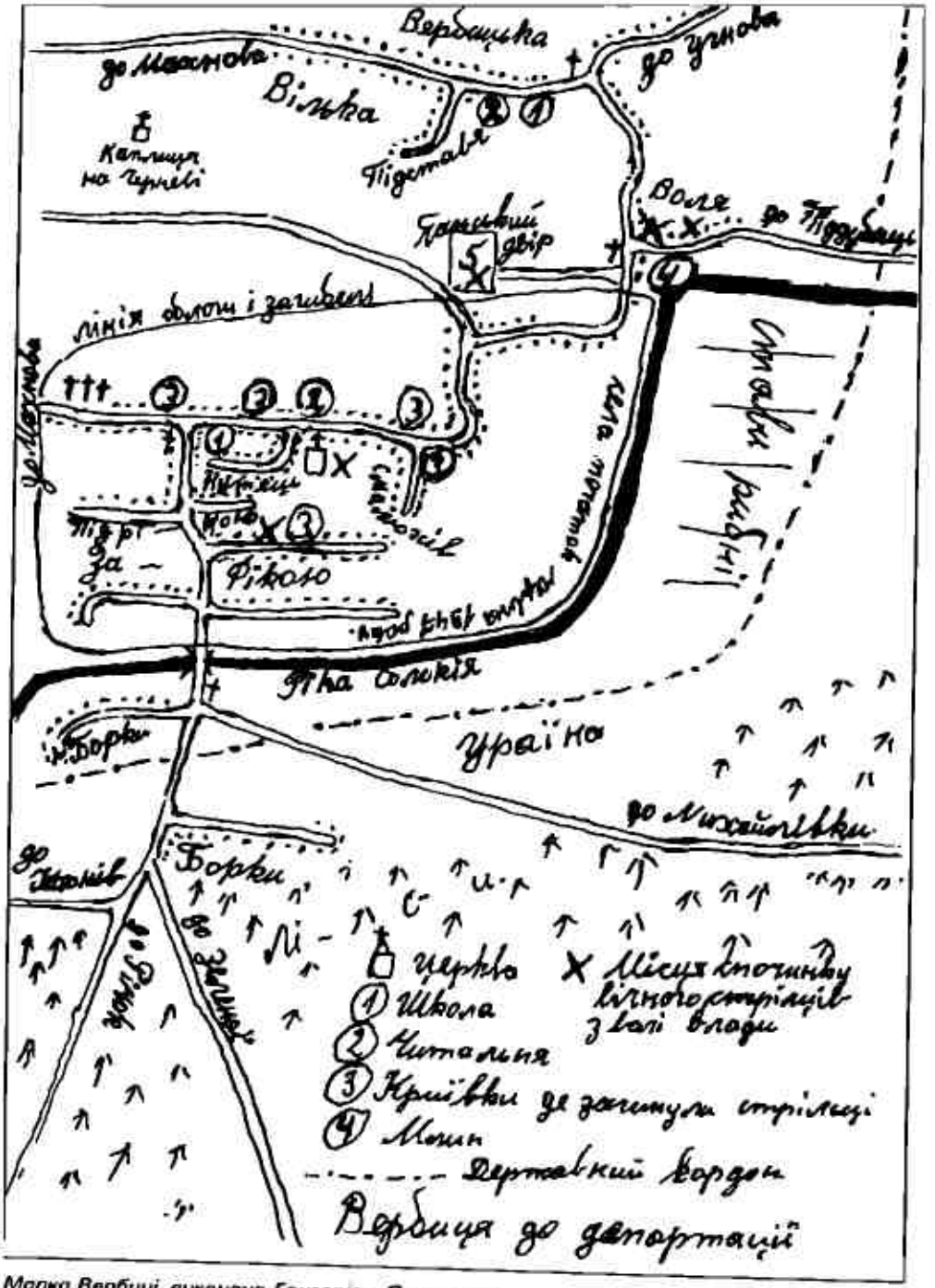
Спогад Григорія Притули, народженого 1916 року

Убито енкаведиста. Убеки з Томашева арештують мужчин, звільняють, між ними є вже паршиві вівці. Знову арештують. Ті вертаються по сімох роках з-за Уралу. Дякують паршивим вівцям, що їх видали. Приїздять утретє арештувати. Солтис Козак повідомляє підозрілу, щоб утікала, але не знати, чи перед тим не показав її убівцям. Одного партизана вбив енкаведист, одного вопіст, одного військовий поляк за те, що не хотів на Україну їхати. Молодого хлопця військовий вбив матері на руках, бо не давала арештувати.

Так дожили ми до червня 1947 року. Приїхало військо, зігнало людей розкопувати могили, першу, яку Шевченкові ще наші діди насипали, другу – Героям, її вже ми сипали. Знущаються з людей, чинять і говорять таке, що стидно й повторювати, і регочуться, як навіжені. Питають про сотню «Шума» й його самого. Плютоновий на подвір'ї розмовляв з хлопцем. Старший з того самого подвір'я, упівець, підійшов, узяв сокиру й вбив плютонового. Сам утік і донині ніхто нічого не знає. Цього хлопця замордували на допитах. Арештують чотирьох чоловіків з Волі й двох молодиків з самої Вербиці, поїхали до Корнів (трьох з них пережило Явожно, один там ломер), бо в Корнях сталося непередбачене: викрили криївки, «Береза» зрадив, людей ділять на добрих і злих. Людей забирають і везуть до Любачева, не жаліють прикладів і слів приниження.

Наступного дня до схід сонця Вербиця обложена військом. Початок акції «Вісла». У Корнях довідалися, що «Шум» та його стрільці в Вербиці. Зачинають шукати. Відкриваються двері, граната в руці, кричить: „Więcej, bo tutaj młody mężczyzna!". Бігають, як шакали, нишпорять всюди, один забирає мої дреліхові штани, бо то військові, дарма мої уваги, що я сам собі пошив. „Dawaj karabin, bo zastrzelę!" У тім часі в селі стріли й пожар. Волю лишають. Три дні палять Вербицю, шукають «Шума». Людей загнали до млина, мужчин окремо – до магазину. В мурованій машиновні розмістився штаб. Кого туди взяли, то до Бога високо, а до людей далеко. Знайшли бібліотеку «Просвіти»: вивезли підводою. Знайшли магазин партизанської муки, бочки з солониною – вивезли самоходом. Трохи солонини собі взяли, присмажили, але я мусив перший їсти, бо боялися, чи не отруєна. Люди в млині без харчів. Ми, на Волі, пекли хліб і подавали їм, але нас було кілька родин, а в млині понад сто родин.

Скликав офіцер людей до хати й бреше, які то вони добрі, а яка УПА погана. А з млина чути голоси катованих людей, голосіння. Млин десь 100 метрів від цієї хати. Жінкам нарешті дозволяють іти доїти корів, якщо ще є ті корови, якщо не згоріли. Один чоловік уже ходить у польському мундирі, шукає криївок. Піймали стрільця з куща й страшенно катують. Відкопали одну криївку. Там було двох, молодика, що відкопував ранили, а самі постріпались. Стрілець з куща отримує смертну кару. У другій криївці знову два партизани. Один убивається гранатою, другий стріляється. У третій криївці чотирьох партизанів, один згопосився зі зброєю в руках, але отримав потім смертну кару. Загорілася остання хата, то вже, як зняли облогу. З хати вискочили два партизани. Один утікав на стави, раненого



Мапка Вербиці, виконана Григорієм Притулою



Пропам'ятна таблиця на цвинтарі в Вербиці: 1990 рік, світлину передав Ярослав Стех з Торонта

піймали. А другий скрився з кулеметом у погарищах. Відкривають якусь криївку, а там усі подушені. Усі з сотні «Шума», багато їх. Вивезли їх не знати куди. Чотирьох самовбивців закопали на Волі.

Облогу зняли, кільканадцять людей повезли до Явожна, решту на підводи й до Белзця. У пам'яті залишилися згарища, починалася вже туга за рідною землею. На погарищі залишився вбитий цивільний хлопець, трьох спалених стрільців (два вербицькі, один з Піддубців). Похоронили ми їх там, де лежали: „Zakopać bydło na miejscu!". У церкві що тільки далося – звалили, усе лежало на підлозі. Римо-католицький ксьондз усе забрав до Угнова, до костела. Живими залишилося шістьох вербицьких стрільців, що вночі пробилися на Корні й на Новосілки.

Присілки Воля й Вілька понад тиждень залишилися на місці. Їздили ми вивозити на другі села, а потім прийшла черга й на нас. Вільку й частину Піддубців узяли сьогодні, нас на другий день. Одна підвода й година часу збиратися в дорогу. У Піддубцях катували дівчат, вони пішли, скатовані, по брата в поле. З поля забрали неживих. Ніхто не скаже, хто рішив о самогубстві. То один тільки Бог знає. У Піддубцях плачуть, бо ще одних лишають, а то була його люба Маруся з сестрою. „Panie kapitanie, ja Polak, a mnie zabierają. – Porządny Ukrainiec zostaje, a taki Polak jak ty, to wyjeżdża". Побитих везуть до Угнова, там закопують уночі над річкою. Уже й брехня є: „To ich dowódca zabił dziewczynę i siostrę". В Угнові допити за бандерівцями. Нарешті Вілька, Воля, Піддубці, Угнів, Сушів у дорогу до Белзця. Їхали через Вільку, а як хтось хотів ще щось узяти зі своєї хати, то жовніри били.

Вечером у Белзці розладували. Грабіжники грозять убивством, грабують що в руки попаде. До схід сонця ладуємося з шести родинами до вагону, коні й корови окремо, підводи на платформи. Убеки тим часом не дармують, усіх притискають за бандерівців. Військовий переїжджає бричкою попри вагони, в ногах лежить скатований до непізнання Ярослав Беднарчук з Піддубців, що нікого не показав. Тепер зате його показують. І ми всі це пам'ятаємо донині. Прибувають наступні підводи з людьми. Нас перевозять трохи за Белзець, щоб зробити місце. Вечером рушаємо.

Їхали ми цілий тиждень. Прибули до Лігниці. У кого були підводи, вказували, до якого села їхати, інші могли по дорозі вже щось шукати. З нами їхав побитий до чорного Володимир Луць (був у справі «Ореста»), казав, що так його побив зрадник «Білий» з СБ. Ми їхали, але будівель ніде не було, тільки руїни, однак ми відразу пхалися, як щось побачили, аби тільки мати якийсь дах. Ми знайшли притулок у Ґосьліні, влаштувалися в ПНЖ під умовою, що зорганізуємо продукційний кооператив. На колгосп ми не погодилися. Ходили ми на роботу по людях, а люди були різні, порядні, шовіністи, лелеровці. Докорів нам не щадили. До вересня 1948 року адміністрація безплатно давала кукурудзу, збіжжя, муку. Однак убовці не гаяли часу, робили по домах обшуки. Закликали до ґміни у справах весняної сівби, але розмовляли й арештували за щось інше. А ми думали, що може місяць, півроку, рік та вернемось додому. Тужили ми за рідною стороною, але щоб жити, треба було працювати на чужині. І терпіти приниження.

Акція «Вісла» стягає віками до заду. Завершилася на взірець московської тюрми народів, але для поляків було найважливіше, що від Підляшшя по Лемківщину мали спольщену територію, сповнені свої мрії. А ще весною 1945 року солтис М. Грушка оголосив: «Люди, ми мусимо опустити ті терени, їхати в Україну або на Західні Землі. Так мені сказали, щоби оголосив».

Наші прадідівські землі пережили не одного протягом віків окупанта, але завжди лишалися українськими. Однак останні червоні варвари зробили таке діло, якого історія не бачила й не чула. Нас називають бандитами, але то бандити вигнали нас з нашої Вітчизни.

На нашому Закерзонні залишилися тільки могили. Треба мертвих і живих згадати. З села Вербиці пам'ятаю таких убитих цивільних мешканців:

1. Микита Притула, народжений 1925 року, не хотів їхати в Україну, то влав жертвою від кулеметної черги Війська Польського навесні 1946 року;
2. Ярослав Мисько, народжений 1929 року, весною 1946 року військовий поляк застрілив його в матері на руках, бо вона не давала сина арештувати;
3. Левко Тимчина, народжений 1932 року, замордований військом під час облоги Вербиці. Як розмовляв з ним військовий, підійшов до них сусід-бандерівець і убив плютонового, а сам утік, однак Левка арештували поляки й замордували в 1947 році;
4. Микола Трушик, 1932 року народження, застрілений ВП під час виселення Вербиці.

*Спогад Стефанії Левко (дівоче прізвище Солодуха), народженої 1934 року**

Кажуть, що старша людина, то частіше в думках вона повертається до днів юності, молодости, згадує місця свого безтурботного дитинства, своїх друзів, товаришів. Дещо пам'ять починає стирати, інше ж виринає наяву в усіх подробицях і здається, що це було вчора. А час летить з невмолимою швидкістю. Ростуть діти, внуки... – ми не в силі щось змінити. А так іноді хочеться повернутися в дитинство.

Походжу я з вербицької селянської родини. Тато мій називався Василь Солодуха, мама – Настя. Нас, дітей, у батьків було четверо: найстарший брат Яків, потім я, а відтак дві сестри – Маруся й Катруся. Родина наша жила не в самому селі, а в Борках, на присілку Вербиці, під самим лісом. Славний був наш присілок Борки. Часто сюди навідувалися відділи УПА. Там їм зручно було кватирувати.

Одного разу в нас на подвір'ї кватирувала ціла сотня. Хлопці як на підбір: молоді, веселі, жартували, танцювали. Аж тут раптом показалася зі села польська патруля на конях, мабуть, розвідка. Я зауважила перша, швидше, ніж вартовий. Тоді, як створювалися загони УПА, я вже мала вісім років і добре орієнтувалася в ситуації. Зразу ж повідомила повстанців. Сотник «Перемога» дав наказ відійти в ліс, що був метрів сто від будинків. Обійшлося без стріляниии. Та й присілок залишився непошкоджений, бо могли спалити. Пам'ятаю, сотник дуже дякував мені, що я побачила небезпеку і вчасно дала знати. Навіть сказав, що як виросту, то обов'язково прийме мене до відділу славної УПА. Це мене дуже втішило.

Коли в 1944 році Вербицю переділили кордоном, то присілок Борки відійшов до України. Але мої батьки не захотіли жити у радянському «раю» і переїхали ближче до села, на інший присілок, що називався Заріка, і поселилися на господарстві Хоми, бо Хома залишив Вербицю і виїхав на Україну. На присілку Заріка ми жили до трагічного дня 6 червня 1947 року. Напередодні, 5 червня, польське військо зробило в селі облаву й обшуки. Нікого підозрілого не знайшли, забрали лише Левка Тимчину, молодого хлопця. Завели його на спалений фільварок і там замордували. Під вечір військо залишило село.

На другий день, 6 червня, рано-вранці польське військо оточило село і окопалося двома перстенями, розставивши скорострільні. Люди зрозуміли, що треба очікувати лиха, бо такого ще не було. Коли настав день, почали робити обшуки. Коло десятої години обстріляли Вербицю запальними кулями, і село запалало, як смолоскип. Люди кинулися рятувати своє майно, викидали речі надвір, але військо кидало їх знову у вогонь. Потім почали зганяти всіх до млина. А село горіло. Подекуди чути було постріли. Мого брата Якова, який мав 14 років, забрали. Я вибігла з палаючої хати. Поляк схопив мене і почав бити по обличчі, а відтак каже: «Чуєш, як твій брат смажиться?». Я прислуховуюся і дійсно – хтось пищить у вогні.

---

* Авторський заголовок: *Там, де верби шуміли...*



Родина Козаків; світлина з початку 20-х років (?); «Українському Архівові» передав Богдан Козак (тепер мешканець Київкот)

Прийшли вояки і забрали нас до млина. А в млині чути плач дітей, поляки знущаються над людьми, б'ють їх, катують. Потім почали сортувати: молодих виводили надвір, клали обличчям до землі, одне коло одного, і ходили по них, як по землі. Люди не витримували знущань, дехто кінчав життя самогубством – скакав під млинове колесо, топився. Нема слів, щоб описати все те, що творили поляки з нашим народом у тому млині. Тримали нас там чотири дні, а тоді відпустили додому. Наказали йти і не розглядатися по дорозі, бо хто буде розглядатися, того стрілятимуть без попередження. Коли ми вийшли з млина, то спершу я побачила копицю трупів на роздоріжжі, на присілку Волі. Ідемо далі. Скрізь, де ще недавно були селянські будівлі, залишилися одні згарища. І комини стирчать, ніби із землі виросли. Жахлива картина. Доходимо до того місця, де стояла хата моєї тітки, а там лежить мертвий братанич Василь Фащук. Розірвав себе гранатою. Не було кому й похоронити.

Переходимо вулицю Смалюхів і прямуємо до хати, де ми жили, а по дорозі лежать обгорілі трупи. Наша хата теж спалена, один попіл, і де-не-де залізяки стирчать зі січкарні, плуга, воза. Одна машина до шиття чудом залишилася, не згоріла. Підношу машину, а тут де не взявся польський жовнір. Причепився як реп'ях і став мене бити. На щастя, інший жовнір оборонив, нащо, каже, б'єш дівча. Забрали ми ту машину, бо більше не було що брати – все згоріло і виїхали з родинного села Вербиці. По дорозі бачили спалених людей. Зустріли і 12-літнього хлопчину Миколу Трушика, якому поляки відрізали статевий орган. Микола помер у муках.

Нас вивезли з прадідівських земель на чужину, де ми опинилися серед ворожо наставленої до нас людности. Так виглядала акція «Вісла», що її проводила культурна, цивілізована (такою, принаймні, вона себе вважала) польська держава, яка силою зброї розправлялася з іншим слов'янським народом, наслідуючи приклад «старшого брата».

Згадуючи ті далекі тяжкі часи, нерідко думаю, чому так сталося? Чому в такий жахливий, нелюдський спосіб поступали поляки з українцями? Адже ми жили у своїй хаті, на своїй землі, працювали, нікому кривди не робили, вносили і свою частку в відбудову Польщі, знищеної у роки II світової війни. Я думаю, що польський уряд повинен перед усім світом визнати свою провину перед українським народом. Особливо тепер, коли Республіка Польща позбулася опіки комуністичної Москви і нарешті стала на шлях самостійного розвитку. Польща першою серед держав світу визнала самостійну Україну і встановила з нею дипломатичні відносини. Це добре, це радує! Адже наші країни – сусіди і ми повинні жити, як належить добрим сусідам.

Про акцію «Вісла» повинні сказати своє авторитетне слово історики – як українські, так і польські, щоб засудити судом історії тих, які спричинили її. Цього вимагаємо ми, жертви ганебної акції. Цього вимагає весь 55-мільйонний український народ.

Вояки УПА родом з Вербиці*

Михайло Назар, Григорій Притула

1. Степан Бертман, нар. 1926 р. (Г. Притула: 1928 р.), загинув безвісти;
2. Володимир Боднар – «Гамалія», нар. 1916 р., служив у Раві-Руській в українській поліції, командир у курені «Залізняка», згинув під час прориву облоги Вербиці польським військом у червні 1947 р.;
3. Василь Бусько – «Фіфак», нар. 1916 р., разом з М. Журавецьким стали першими вояками УПА родом з села Вербиці як стрільці сотні «Бродяги»; по акції «Вісла» перейшов на Західні Землі в околиці Пєнєнжна (Лайси?), відтак під намовою зголосився на УБ й був арештований;
4. Василь Бусько – «Крук», нар. 1914 р., стрілець куреня УПА «Гайдай» в 1944 р., згодом командир у курені «Залізняка», засуджений на смертну кару в Польщі й стречений у Замості;
5. Василь Ващишин, нар. 1928 р., пропав безвісти (у списку М. Назара не згадується);
6. Іван Ващишин, нар. 1926 р. (Г. Притула: 1921 р.), загинув безвісти;
7. Михайло Ващишин, нар. 1928 або 1929 р., згинув біля села Хотинця на Ярославщині;
8. Микайло Журавецький – «Стріла», нар. 1922 р., разом з вербичанином Василем Буськом – «Фіфаком» першими з Вербиці вступили до сотні УПА «Бродяги» в курені «Ема»; за даними Г. Притули: служив також у сотні «Пропом» куреня «Галайди»; загинув восени 1944 р. під час бою з НКВД коло села Сколя;

---

* Список зроблено на основі даних зі списків М. Назара та Г. Притули, які відрізнялися один від одного незначною кількістю прізвищ або дат народження.

9. Володимир Зрада, нар. 1911 р., згинув у катівнях НКВД (у списку М. Назара не згадується);
10. Дмитро Зрада – «Роман», с. Григорія й Марії, нар. 1915 р., районний військовик, автор хроніки селв Вербиці. Під чвс блькеди Вербиці в червні 1947 р. з одним товарищвм сиділи цілий день у криниці, а вночі прорвалися через перстень; згодом арештований ВП у крівці в Угнівському пісі, засуджений нв смвртну кару й страчений;
11. Федір Зрада, нар. 1910 р., член цивільної сітки, під чвс блькади Вербиці в 1947 р. скочив до річки Солокії, був зловлвний ВП, перевезений до Любачевв, де згинув від тортур під чвс допиту. Його жінка з трійкою дітей була виселена на захід;
12. Микола Квпамай – «Громовий», нар. 1922 р., стрілець вербицького СКВ та зв'язковий, арвштований під час виселення Вербиці в червні 1947 р., засуджений на смертну кару в Ряшеві;
13. Іван Коваль, нар. 1912 р., відбув службу в польській врмії перед війною, за Німеччини служив у Раві-Руській в українській поліції, згодом вояк УПА (Г. Притула: член цивільної сітки, застрілився в крівці під час блькеди Вербиці ВП у червні 1947 р.);
14. Степан Коваль, нар. 1924 р., вояк куреня «Гвлвйди», згинув у бврезні 1945 року під час бою проти більшовиків в лісі біля селв Верини;
15. Григорій Козак, нар. 1925 р. (Г. Притула: 1923 р.), стрілвць куреня «Галайда», звгинув у бою з звгоном «істрібітєлів» коло селв Горейця весною 1946 р. як стрілець чоти «Довбушв»;
16. Дмитро Козак – «Луг», нар. 1923 р., стрілець сотні УПА під комвндою «Тучі» в курені «Залізняка», здввся ВП під час блькади Вврбиці в червні 1947 р., однак був засуджений на смвртну кару;
17. Василь Козій, нар. 1928 р., згинув коло Львова;
18. Степан Копцюх, нар. 1927 р., пропвв безвісти;
19. Василь Коць, нар. 1928 р., згинув безвісти;
20. Іван Коць, нвр. 1923 р., стрілець куреня УПА «Галайда», згинув в бою проти більшовиків у березні 1945 р. в лісі біля села Вврини;
21. Степан Коць – «Зьомик», нвр. 1928 або 1929 р., згинув безвісти;
22. Михвйло Кузьмв, нвр. 1929 р., пропав бвзвісти;
23. Ярослав Мартинець, с. Омеляна, нар. 1929 р., батьки були висвлені в Сибір, свм пропав безвісти в лавах УПА;
24. Дмитро Мисько, нар. 1924 або 1923 р., стрілвць куреня УПА «Галайда», застріпився у крівці в Вербиці під час блькади ВП у червні 1947 р.;
25. Ярослав Наконечний, нар. 1923 р. (Г. Притула: 1928 р.), загинув безвісти;
26. Михайло Назар, нар. 1910 р., згинув з рук НКВД (у списку М. Нвзарв нв згвдується);
27. Василь Омелян, нвр. 1914 р., у 1937–1939 рр. в'язень польських тюрм, за окупації укрвїнський поліцівнт у селі Горайці (у списку Г. Притули нв згадується);
28. Володимир Омелян – «Олень», нар. 1925 р., вояк дивізії «Галичина», згодом стрілець куреня під командою «Залізняка», страчений вироком суду в Ряшеві в 1947 р.;

29. Григорій Омелян, с. Михайла, нар. 1907 або 1908 р., перед війною служив у ВП, за приналежність до ОУН ув'язнений у в'язниці Бриґідки у Львові, у 1940 р. батьки й жінка були виселені в Сибір, по війні вврнулися й були виселені на захід; організатор УПА в околиці Вербиці, загинув у бою з угорцями в селі Горинці разом з Лебедовичем;
30. Петро Омелян, нар. 1920 р. (Г. Притула: 1922 р.), вояк польської дивізії ім. Косцюшка, вернувшись з-під Берліна, вступив до УПА, загинув безвісти (брат Григорія й Василя);
31. Василь Охрін – «Тихий», нар. 1924 або 1925 р., стрілець сотні УПА під командою «Шума», згинув у криївці в господарстві батьків під час блькади Вербиці в 1947 р.;
32. Ствпан Охрін, нар. 1927 р. (Г. Притула: 1929 р.), член вербицького самооборонного куща, згинув в стодолі в Вербиці в червні 1947 р. під час виселення;
33. Роман Притула, нар. 1927 р., згинув безвісти (у списку М. Назара не згадується);
34. Юрій Притула, нар. 1918 р., згинув безвісти (у списку М. Назара не згадується);
35. Яким Притула, нар. 1923 р., вояк куреня УПА «Галайди», загинув у бою проти більшовиків у березні 1945 р. в лісі біля села Верини;
36. Ярослав Притула – «Корч», нар. 1928 р., пропав безвісти;
37. Василь Пушкар, нар. 1926 р. (Г. Притула: 1913 р.), загинув безвісти в рядах УПА;
38. Микола Пушкар – «Пень», нар. 1906 р. (Г. Притула: 1910 р.), передвоєнний польський вояк, за Німеччини член української поліції в Равє-Руській, відтак ройовий куреня під командою «Залізняка», загинув у бою під Мриглодами в бервзні 1945 р. Його жінка з сином була виселвна на захід;
39. Юрій Пушкар, нар. 1920 р., згинув під час тортур від НКВД (у списку М. Назара не згадується);
40. Ярослав Пушкар, нар. 1924 р. (Г. Притула: 1927 р.), санітар, згинув у Вербицькому лісі під час облави ВП влітку 1946 р.;
41. Ярослав Случак, нар. 1927 р., стрілець куреня «Залізняка», після виселення Вербиці первйшов на Україну до батьків;
42. Григорій Словопас, нар. 1921 р., загинув бвзвісти;
43. Михайло Смик, нар. 1923 р., вояк дивізії «Галичина», відтак стрілець куреня «Галайда», згинув у бврвзні 1946 р. в бою проти більшовиків у лісі біля села Вврини;
44. Михайло Смик, нар. 1925 р. (?), пропав безвісти, його батька ВП забрало фірманити до Томашева, а по дорозі коло Белэця застрілило й забрало коні (у списку Г. Притули не згадується);
45. Микола Солодуха, с. Григорія, нар. 1918 р., згинув у серпні 1944 р. в бою з НКВД біля села Михайлівки, де була партизанська засідка на НКВД, що везло арештованого провідника;
46. Григорій Солодуха, нар. 1921 р., вояк дивізії «Галичина», згодом стрілець УПА в курені «Галайда», відтак у курені під командою «Залізняка»; загинув у бою проти більшовиків біля села Лісків у лютому 1946 р.;

47. Михайло Солодуха, нар. 1931 р., пропав безвісти (у списку М. Назара не згадується);
48. Михайло Солодуха, нар. 1915 р., був на роботах у Німеччині, вернувшись, перейшов на Україну й вступив до УПА, згинув коло Яворова;
49. Тарас Солодуха – «Авдій», нар. 1916 р., передвоєнний вояк польської армії, зловлений у 1940 р. коло Белзця червоноармійцями під час переходу кордону на німецьку сторону; відтак служив у армії ген. Власова, з якою перейшов до німців. По війні вернувся додому й вступив до УПА, служив у курені «Галайди». Восени 1944 року згинув під час наскоку на поїзд з амуніцією коло Кам'янки-Струмілової;
50. Ярослав Стех «Шамрай», нар. 1928 р., політвиховник, був ранений ВП коло села Махнова, помер у лікарні в Томашеві-Люблинському;
51. Йосафат Тимчина, нар. 1907 р., передвоєнний член ОУН, за що був засуджений і сидів у в'язниці у Львові. Увільнений німцями, знову очолив вербицьку ланку ОУН, служив в українській поліції в Раві-Руській, згодом став станичним, нарешті вступив до УПА, пропав безвісти;
52. Йосафат Тимчина, нар. 1927 р., вояк дивізії «Галичина», згодом стрілець УПА, помер у Новому Селі весною 1944 р.;
53. Федір Тимчина, с. Йосафата, нар. 1929 р., до УПА вступив за «наказом» батька, загинув безвісти;
54. Василь Фащук, нар. 1928 р., розірвався ґранатою в червні 1947 р. у свлі Вербиці під час блькеди села силами ВП;
55. Іван Шилипило, нар. 1928 р., член вербицького СКВ, згинув разом зі Степаном Охріном у Вербиці;
56. Антін Ярмола, нар. 1929 р., згинув безвісти (у списку М. Назара не згадується);
57. Василь Ярмола – «Яр», нар. 1924 р., передвоєнний польський вояк, згодом український поліціянт у Раві-Руській, відтак чотовий у курені «Залізняка», перейшов до відділу «Ягоди» на Грубешівщині, згинув коло Замостя (Г. Притуле: свідком похорону В. Ярмоли – «Яра» був сотенний Михайло Краль – «Чавс», який про це згодом розповів);
58. Василь Ярмола, с. Миколи, нар. 1932 р., згинув біля села Нетреби поблизу Любичі-Королівської, служив у СКВ;
59. Григорій Ярмола, нар. 1920 р., згинув на засідці під час відступу;
60. Іван Ярмола, нар. 1927 р., згинув безвісти;
61. Михайло Ярмола, нар. 1928 р., згинув безвісти;
62. Михайло Ярмола – «Яр», нар. 1913 р., ствничний села Вербиці, під час блькади села в червні 1947 р. застрілився разом із стрільцем «Бойком» у криївці (стр. «Бойко», мабуть, родом був з Ульгівка);
63. Тарас Ярмола, с. Миколи, нар. 1915 р., був на роботах у Німеччині, звідки вернувся й перейшов на Україну, де згинув біля селв Пустомитів;
64. Федір Ярмола, нар. 1928 р., пропав безвісти (у списку М. Назара не згадується).

Воля Крецівська: 20–25 травня 1947 року

Спогад Юлії Шишко (дівоче прізвище Ґбур), народженої в Волі Крецівській Добромильського повіту

У невеликому селі, Волі Крецівській та на його присілках Пісчиських, Мочарах, Ласках, Запом'ярках жило всього 95 родин. Люди жили бідно, не було школи, не було світлиці, мало хто вмів читати й писати, але вони знали ким є, ніхто не міг перевести їх на щось інше. Від малої дитини знали: «Ми є русини Київської Руси», так у нас казали. Українцями себе тоді не називали, а русинами. Мої тато померли в 1960 році, та все були русином, натомість мама розуміли вже по-іншому, знали, що русин і українець – то одно, колись називали русинами, а тепер українцями. Мама ходили до школи в селі Семушовій, бо звідти й походили. Училися ще за Австрії української і польської мов, навчили писати й читати також своїх дітей.

У тих роках не було ненависти між поляками та українцями. Жили ми в згоді. У 1935 році прийшла до нас учителька Гелена Лещинська, праедв. школи не було, але освіта винайняла дві кімнати в коваля, який купив двір у пана й мав місце. Почали всі діти ходити до школи. Перший рік учились ми по-українськи. Недовго було нашої радости. Помер Пілсудський, у день його похорону усі діти парами поставлені йшли до церкви на Богослужіння за Пілсудським. Його портрет перев'язаний був чорною стрічкою. Почав свій уряд Ридз-Сміґли, а тоді заборонили молитися українцям по-українському в школі, так само не могли ми вже вчитися рідної мови. Учителька казала нам говорити „Polsce cześć!", а ми, як один казали «Слава Україні!». Почалася велика ненависть між українцями та поляками, навіть ми, діти, первзивалися й билися на тім, хто є українець, а хто поляк.

У 1939 році польські священики намовили своїх людей не дати українцям молитися. У Крецові була церква, до якої належали три села: Воля Крецівська, Ляхава, но й сам Креців. А в селі Кузьмині була своя церква, яку обслуговував отець з Крецова. Саме цю церкву відібрати українцям намовив польський священик своїх людей. Поляки скоро на це погодилися й на Зелені Свята 1939 року зібралися там всі з тим священиком, закрили браму, повісили біло-червоний прапор і чекали на українців. На празник сходилися до Кузьмини наші люди з різних сіл, несли хоругви й образи. Ми зібралися коло церкви, а нас до церкви не впустили. Люди почали співати наперед релігійні, а потім патріотичні пісні. Співали всі: молоді, старі, діти. Переходив поліцієнт і сказав: „No, widzicie, pośpiewaliście swoje, a teraz idźcie do domu". Поліція мала зброю, що було робити – пішли ми цього дня додому. На другий день свят всі, хто жив, з цілої околиці брали, хто що мав та разом зі священиком пішли на Кузьмину. Розірвали телефонні дроти, щоб поляки не могли подзвонити. Поляки твердо пильнували церкви, то наші почали з ними бійку. Забили одного поляка, а поляки забили одного нашого хлопця, що мав 18 років, але наші їх розігнали й відправили в церкві Богослужіння. Не боялися, хоч польська поліція стріляла зі зброї. По Службі Божій пішли

додому. Увечері приїхало з Перемишля польське військо, почало по селах арештувати людей. Загнали всіх до Куэьмини на поліцію та й били, скільки хотіли. Потім трохи людей пустили, а багато загнали до Березі-Картузької, де сиділи до вересня 1939 року. Прийшли німці й всіх звільнили.

Ще перед війною свідоміші люди, переважно молодь, почали будувати в нас школу й Народний Дім, але прийшла війна. Німці забрали жидів з села, а в корчмі створилася школа, світлиця і все інше. До неї разом кодили вчитися знову українські і польські діти. Так було до липня 1944 року. У липні прийшли радянські війська, арештували в нашому селі чотирьох мужчин: Йосипа Щура, який був солтисом за німців, Івана Добоша, Дмитра Тимця й Левка Ґбура. Усіх їх завезли до Росії. Йосип Щур і Іван Добош у тюрмі умерли, а Ґбур і Тимцьо вийшли на волю, мешкали на далекій Україні.

Як Червона Армія відійшла, настала польська міліція. Мала постерунок в Тиряві Волоській, ходила по селах. Одного дня прийшло чотирьох міліціянтів до нашої хати. Брат лежав хворий, запитался що йому, а потім пішли на Добру Шляхетську. Зайшли на Черленне. Там Василь Котиків рубав дрова. Застрілили його, зістало п'ятеро малих дітей. Поляки сталися тоді як звірі, а стільки з ними разом жилося і всі ми були католики! Почалося безправ'я. Польські міліціянти від липня постійно нападали на наші села, рабували, брали що хотіли. Ніхто нічого не був їм винен, але вони так хотіли робити, щоб знищити все українське. Раз прийшли до нашої хати, ми закололи свиню, а сало заховали за комин при печі. Передвоєнного коменданта син Юзеф Сопель з Тиряви Волоської те сало нам забрав. Нічого не можна було говорити, бо був озброєний. Отак ходили, крали й вбивали. Кожного дня десь горіло.

Восени почали ходити цілі польські банди й різати українські села Улюч, Грушівку, Яблоницю, Павлокому. Різали всіх, старих, молодих, дітей, жінок. Усі боялися, робили собі криївки, щоб бути дома, але не дати себе вбити. Люди все лишали вдома, а самі втікали, молячись, щоб з душею від поляків утекти. У 1944 році в нас ще не було української партизанки, ми боронилися самі: просто втікали в ліси й криївки, тримаючись прислів'я: «Що видиш над кимсь, сподійся над собою». На щастя, до нас банди не зайшли, зате заходила міліція. У сусідньому селі Крецові стояв німецько-радянський фронт, крецівські хлопці назбирали по ньому багато зброї та й зуміли використати в обороні свого села. Можливо, тому польська банда не заходила до нас.

Настала радянська Польща. Вибрали Миколу Ґбура на солтиса, Сташка Янущака на секретаря. Обидва вони мусили ходити до ґміни Мриглід на сесії. Раз прийшли з сесії, посідали говорити про справи й писати, аж тут впадають замасковані зі зброєю, казали обом лягти на підлогу й обох застрілили. Уночі приїхала польська міліція, зігнала всіх людей на то вбите місце й знущалася над ними. Квзали вбитих цілувати, будити, щоб устали й всіх били немилосердно. Узяли нашого сусіда Івана Тимця знову їх будити, він каже: «То ж ви будите їх вже давно й не збудили, то я їх збуджу?». Тоді збили його до непритомности. Прийшли до хати сусіда Йосипа Щура, який укрився в сіні, питали дв він, а коли не допитались, усіх збили, а хату підпалили. На щастя, сусіда залляла її водою, то не згоріла. Міліція сказала,

що коли він не вийде сам, то всіх постріляють. Вийшов Юзко Щур з криївки, попрощався з усіма сусідами й пішов на смерть. Пішов на міліцію, сказав, що скривався в криївці. Прийшли до його господарства, оглянули криївку й звільнили. Тоді вийшов з криївки також мій брат, бо скривався перед побором до радянської армії. Вийшли й інші мужчини. На постерунку їх всіх збили так, що треба було лікаря взивати. По слідстві всіх випустили додому. Однак і донині не знати, хто вбив солтиса й секретаря.

Отак жили ми й далі, не знаючи, чи доживемо вечора, чи доживемо ранку, що з нами буде далі? Треба було вибрати нового солтиса, вибрали Степана Ґбура з Запом'ярок, казали на нього в селі Мулярів, а був він господар добрий. То його сина Левка вже вивезли на Сибір. Другий його син, Микола, був у Німеччині, забрали його до армії радянської, а третій син, Петро, був студентом у Кракові, працював у підпіллі, але пропав і ніхто про нього не знає.

Сів раз солтис на коня, бо старий уже був і важко було йому ходити, поїхав на сесію. Додому вже не вернувся, згинув разом з конем. Знову не було знати й донині не знати, хто його вбив. Узагалі в 1944 році пропало з нашого села 11 мужчин. Чотирьох забрали радянські «товарищі», п'ятьох загинуло без сліду, були ними Степан Ґбур, Михайло Тимцьо, Йосип і Антоні Ґібали (обидва поляки) і Клебан, а два були застрілені.

У березні 1945 року прийшли хлопці з СБ, помогли багато. Ми вже перестали боятися, бо вони нас пильнували. Перестала нападати польська банда й міліція, дістали по 25 буків або й чого більшого свої рабусі, бо й такі були. На Великдень Воскресіння Христового приходять люди рвенько до церкви до Крецова, а там напис: «Христос воскрес – воскресне Україна». Повно наших молодих хлопців з УПА в церкві й коло церкви, люди радіють, що ми нарвшті вільні, не боїмося нікого й нічого, бо є при нас своя сила. Чуємося як у вільній самостійній Україні. Гарні була свята, веселі, безпечні. Пішли ми на Велику Вечірню, йдемо, а нас чотири дівчата, до Крецова, аж при річці стоять хлопці з СБ і лають всіх, кого попадуть на дорозі, бо то був «ляний» день.

Літом були Дні Могили. Дістали ми розказ приготувати могилу, яка була висипана при дорозі ще за окупації. Усі дівчата пішли, прибрали, квітами обсипали. Чекали ми аж хтось прийде, але не дочекалися, то вернулися додому, а там у нашій хаті вже повно людей. На стіні портрет і прапори синьо-жовтий та червоно-чорний. Старшина розповів про організацію, щоб усі знали, хто вони є та за що борються, треба нам усім боротися за вільну Україну, бо в єдності сила народу. По тій проповіді концерт наших національних пісень та вірші про незалежність. Усі раділи, бо кожен хотів мати щось своє, матір свою Україну, за яку віками боролися, бо «плач не дав свободи ще нікому, а хто бореться, то здобуде світ». Усі були готові на смерть, аби тільки неволя скінчилася. Скільки було любови в людей за своєю державою!

Отак радісно було цілий 1945 рік. У грудні прийшла до нас сотня «Яра». Хлопці заквартирували в горішнім кінці по 12 хлопців у кожній хаті. Уранці, поснідавши, йшли на школення, щоб уміти боротися, а вечером відпочивали. Сходилися з дівчатами й дуже гарно разом співали, хоч і як були змучені. Сотня «Яра» відійшла від нас щойно на Миколая. Потім, як ішли

хлопці на Бірчу, заходили до нашої хати й казали: «Не знати, чи вернемся». Прийшов до нас стрілець «Левко», санітаріюш, що тоді в нас кватирував, але з-під Бірчі не вернувся. А ті, які не впали, приходили також і співали пісню про командира «Коника»:

Неначе вітер у місті Бірчі,
Командир «Коник» там гуляв.
Зі своїми друзями-борцями
Ворожі гнізда розбивав.

Він бив, палив, був без пощади,
На попіл бункри обертав,
У борбі до друзів промовляв,
Неначе смерть він прочував:

«Якщо б я впав – ви не зважайте,
Ви все вперед, уперед ідіть,
В пожарах у руїну
Проклятту Бірчу оберніть».

Не встиг він того сказати,
Як міномети заревли,
З усіх сторін ворожі кулі
Поміж повстанців посікли.

Тоді вони з подвійною люттю,
Вони жадібні пімсти йшли,
Щоб командира смерть помстити,
На кров і зброю присягли.

Так командир на полі слави
У місті Бірчі він упав,
У борбі за волю України
Життя Батьківщині віддав.

З нвшого села боротися за рідну Україну пішло трохи хлопців: Йосип Вугіль, народжений 1921 року, сидів п'ять років у тюрмі; Іван Ґбур, народжений 1922 року, убитий був ВП в кошарах у Вільхівцях; Йосип Ткач, народжений 1927 року, про його смерть, хоч певну, ніхто нічого не знає; Микайло Гасик, псевдонім «Дуб», народжений 1926 року, виїхав на Західні Землі, де був арештований і відсидів 6 років; Йосип Щур, народжений 1924 року, псевдонім «Шпак», заарештований в 1948 році, битий у Сяноці, вийшов на волю в 1955 році; Йосип Тимцьо, народжений 1926 року, стрілець УПА, переїхав з родиною на Західні Звмлі, а в 1993 році помер у Ґіжицьку. Івана Ґбура ВП застріпило на подвір'ї; Володимира Тимця, станичного, у Кракові засудили на смертну кару.

Скінчилися добрі часи з 1945 року – настали важкі. Удень ВП, а вночі свої. Ніхто в селі нв лягає спати, ніхто не роздягається до спання, хтось з родини завжди стоїть перед хатою, сторожує. Часто заходили до нас хлопці з СБ «Орел» та «Іж». «Іж» був веселий, а його друг сумний. Одного разу весною 1946 року знову прийшли. Той сумний каже: «Боже мій, Боже, за що ти

чоловіка так мучиш?». А «Іж» йому каже: «Та ж ти українець, мучишся за своє, а що я маю казати? Я поляк і не нарікаю. Мучуся за те, що люблю і не нарікаю. Від малої дитини товаришував я з українськими хлопцями, разом з ними до школи, разом з ними до церкви, і так привик, і полюбив українське, що покинув усьо польське. Пішов до церкви, батько за мною, узяв за руку й вивів додому, роззув, а я босий та в вікно, та до церкви, а не до костела. Батьки виїхали за Сян, а я в УПА з товаришами, маю те, що люблю, а ти нарікаєш». Отак поговорили поляк з українцем та й пішли. Уже в нас ніколи їх не було. Перестали заходити повстанці.



Каплиця в Волі Кревіській, побудована 1916 року, перед виселенням служила також за кривку; стоять: Марія Ткач, яка не була виселена, та Зеновія Шишко, яка відвідала рідне село

Наприкінці квітня 1946 року йшло селом польське військо, закодило до кожної хати й казало збиратися, виїжджати. Люди не хотіли їхати, були бідні, але хотіли жити на своїм. Прийшли до нас раненько, було ще до сонця. Тато мололи на жорнах, мама були при корові, а я лежала на ліжку. Мама побачили, як ішло польське військо, скоро прибігли додому, посипали коло мене попелом, залили квасним молоком, щоб виглядало, що я звернула, а хусткою обв'язали мені голову. Сіли коло мене й плачуть, що я хвора. Жовніри прийшли й кажуть забиратися на Україну. Мама кажуть, що не можуть, бо дочка хвора. Жовніри кажуть, що зараз мене вилікують. На щастя, прийшли два поручники до хати, мама кажуть, що я хвора, а нас хочуть виселяти. Один взяв мене за пульс й повірив, що я направду хвора, а я так тряслася від страху. Поручники казали собі дати горілки на стіл, тоді не поїдемо. Вони стали випивати, а як прийшли жовніри, то сказали: „Та rodzina zostaje". І так ми зісталися, а було то останнє виселення, хоч від битви за Бірчу військо часто заходило й рабувало, било. Тоді з нашого села виїхали на Україну: Марія Бобенчик, Йосип Щур, син Олекси, він сказав, що «їду, бо тут нема чого зіставатися, хочу вмерти на рідній Україні», Микола Зяйлик, Гаврили, Іван Ткач, Микола Сорока, Йосип Сорока, Євстахій Добош, Йосип Добош, Микола Сивик, Сивик Степан, Кокітко Степан, Микола Козар. Усі з родинами.

Військо далі нападало і стріляло... На добрянському присілку Черпеннім забили шістьох хлопців коло хати Фетчака, на присілку добрянському Симовиці кількох забили, а одного прив'язали ланцюгом до коня й волочили його за конем, і так замучили. У нас одної ночі прийшов додому Іван Ґбур, возив дрова й був змерзлий, котів загрітися. Прийшли, казали дорогу собі показати, але на подвір'ї взяли та застрілили. Івана Ґбура (до хати «за седок»), сина Степана, заарештували. Шваґер пішов його на УБ шукати, але там сказали, що нема, питав у війська, але й там сказали, що нема, і так донині його нема.

Перед Вознесінням прийшло на нашу Волю військо, але прийшла й УПА, почали стріляти одні до других. Наші взяли в полон кількох поляків, забрали в них мундири та зброю, а самих випустили. Однак ВП п'ять хат за це спалило. І наша хата тоді згоріла разом з усім, а ще Йосипа Тимця, сина Івана (сільське «за діл»), Степана Ґбура («за садок»), Сташка Добоша (сільське «з потока») та жидівська корчма. Ми перенеслися жити до порожніх хат по наших первсвленцях на Україну. Наша родина стала жити на присілку Запом'ярках у хаті Сивика. Там було мало меблів, трохи привезли ми по дуже виселеній Добрій, але горняток, а що найважливіше – соли не мали ми ніяк. Мама кажуть, що підуть до Сянока, а до Сянока партизанська заборона ходити За порушення права 25 буків або смерть. А тут соли конечно треба. Кажу до мами хай не йдуть, а піду я. Хоч і повісять, то нічого. Вертаюся з Сянока. Сидить сусід під хатою, а коло нього партизан. Питається: «Де ви були?». Я сміло кажу, що в Сяноці. «А ви не знаєте, що до Сянока не можна йти?» То я питаю, чи він знає, що в нас усе згоріло, нема ні чого їсти, ні в чім їсти, нікого не зраджу, бо нічого не знаю, а купити мушу, бо не маю Він питається, чи купила я газету, але я газети не читала, і грошей на газету не мала. І так скінчилося, що я не дістала тих буків, а не одна дівчина їх дістала, не одна була обстрижена, як овечка, і не одна висіла на галузі. Бо так було. Така бупа наша доля: було два уряди. Один рядив по-своїму, а другий по-своїму.



Перший переселенський знімок в Асунах: сидить Ева Служала з Дениськ та Микола Ґбур; стоять: Юлія Ґбур та Михайло Волавик з Ульгівка; світлина з травня 1948 року

Жили ми, отже, на присілку. Військо вже мвнше ходило по хатах, зате стало сміливішим і більше заходило в ліси й кущі. Брат Володимир з сусідом Володимиром Тимцем зробили криївку в березі, пішли раз туди сховатися перед облавою, але йшов польський вояк та в їхню криївку провалився. Став кричати. Прийшли військові, витягнули жовніра, а разом з ним і брвта з Тимцем і повели останніх двок до Бірчі. Пішла мама з солтисом за ними просити, то випустили обох, бо не було при них зброї. Недовзі прийшла братова з плачем, кажучи, що її чоловіка Йосипа Ґбура забрали українські партизани. Зав'язали очі й вивели з кати в сторону Доброї Шляхетської. Що ми всі наплакалися, бо й наші вміли людям біди завдати. Однак наступного дня вечером він вернувся додому.

Далі живемо в страхові. Перейшло літо, прийшла осінь. Викопали ми картоплі. Кажуть люди, що в Брижаві люди виїхали на Україну, але поле мали засаджене, то всі йдуть до Брижави копати картоплю. Копвла я з татом цілий день, вечером приїхав брат возом. Веземо



Перше Водосвяття в Асунох, воду святить о. Бозюк, світлина з 1959 року

накопане додому, але коло Ляхави в лісі вийшли на дорогу партизани й всю картоплю нам забрали, хоч могли собі самі накопати. До села партизани заходили щораз рідше. Час-від-часу зайшли з Ляхави «Череп» та «Зазуля».

Різдвяні Свята 1947 року минулися щасливо, але під кінець січня польське військо арештувало мого брата Володимира. Завели на УБ в Сяноці нібито за співпрацю з УПА. Потім дали до тюрми. Мама ходила за ним просити, а там один з поляків, що звався Станіслав Ґібала й загинув йому батько й брат, сказав їй радше виїхати на Україну, ніж за сином ходити, так само радив передати нашому сусідові Володимирові Тимцеві, додаючи навіть, що як його міліція забере, то заб'є на смерть. Тимцьо це вислухав, але з родиною не виїхав, бо не думав, що аж такий винуватий, щоб кару смерти дістати. Однак якраз так і сталося, бо військо польське ходило по селах та стріляло всіх, кого хотіло. У квітні 1947 року, а докладно 24 квітня, прийшло військо до села. Арештувало кого стрінуло на своїй дорозі. Прийшли на наш присілок. Я з мамою була на подвір'ї, то казали нам іти за собою, убрання взяти не дозволили. Пішли ми босі. Прийшли ми на головну дорогу, а там арештованих осіб може з 500, з нашого села семеро: я з мамою, Михайло Гурняк, Михайло Тимцьо, Анна Ґбур, Марія Ґбур, Марія Ганяк. А інші були з Тиряви Сільної, Пипи Семушівської, Крецова, Семушової та й інших. Через Розпуття, Тиряву Волоську, через викрути (серпантини) на Віськи, Залуж, Биківці, Вільхівці погнали нас до Сянока. Ішли ми від рана до вечора без відпочинку. Ішли ми серединою дороги, а по боках жовніри, карабіни мали на гостро. Були задоволені, що вели бандитів, а вони ж забрали людей з поля від роботи, з хати, з подвір'я. Михайло Гурняк ішов до батька картоплю садити, забрали його з дороги, а потім жінка Михайлова казала, що сидів її цілий рік. Було темно, як прийшли ми до Сянока. Поставили нас під муром в'язниці пицем до стіни. Ужв ми думали, що військо буде нас

стріпяти, але по годині почали брати до пазні, потім ще посипали взотоксом та й звели до в'язниш. Там було вже багато людей таких, як і ми, сиділо їх по 8-10 у келії.

На другий день почалося слідство. Усі голодні, усі босі. Тривало слідство два тижні, бо людей було багато. Слідчі спішилися досить міцно, бо готували нас до Явожна, але треба було багато проти нас повидумувати перед тим. Уранці, 5 травня 1947 року, забрали всіх ув'язнених, загнали на станцію, а там до худоб'ячих вагонів. Так повезли. Їхали ми через Львківщину, люди сиділи по городах, усе було вже зелене, чисті вибілені хати, люди в білих сорочках, поля оброблені всі. І те все теж мало бути знищене, ті чудові села. Я так на них дивилася, стоячи при вікні, що й голоду на чуяв.

Приїхали ми до Явожна. Прийшли ми до брами, а то все виглядало цілком так, як німці робили з жидами. Брама висока, а на ній напис, якого ніколи в житті не забуду й все буду мати перед очами літери: Centralny Obóz Pracy – Jaworzno. За брамою чекали нас готові барвки. У бараках ліжка з дошки на три поверхи, без сінника, один коц мав бути за все. Бляшана миска, бляшане горнятко та ложка. Вечером дали такої кави, що як хто хоче, то буде на ній жити. Рано о шостій годині апель. Почали нас, жінок, учити військової дисципліни. Перед тим одна з в'язнів подавала, скільки нас на площі, скільки на слідстві, скільки в праці. Усе мусило погоджуватися. По апелю до бараку по хліб та каву: на одного четвертина хліба на 24 години. Хочеш, то з'їж відразу, хочеш, то тримай, хоч як важко тримати й не з'їсти. Однак я тримала, бо хотіла подати братам до другого бльоку. Першим транспортом приїхало нас до Явожна троє з родини: я, мама та брат Володимир, брат Микола приїхав другим транспортом, а було то тоді, як вивозили вже на захід.



Перше св. Причастя в Асунах після виселення; сидить о. Бозюк; світлина з 1959 року Сильвестро Позовського



Родина Сороків на місці, де колись стояла їхня хата; Воля Кревівська, світлина з 1994 року

Привезли також сусіда Володимира Тимця. Щоб дарма не сидіти, відразу дали всім роботу: жінки до кравецтва, чоловіків на будову та різні майстерні. З роботи кликали на слідство. Там було страшне биття, а в праці тяжкий тягар, а в бараці великий голод. Мене на слідстві питалися за сусіда Володимира Тимця, чи був в УПА, чи звходили до нього партизани. Я відповіла, що він ніде не був, займався господарством та жінкою з дітьми. Однак що вони написали в протоколі, не знати, видно, що проти нього, бо взяли Тимця під суд до Кревкова й дістав кару смерти.

Я кравчила, брат Микола з мамою теж були при кравецтві, а брат Володимир шевцював. Раз я шию при вікні. Приїхав транспорт з людьми. Військові стали їх так бити немилосердно, що дошки ломалися на них. Твкого биття я ніколи не бачила, твкого страшного биття!!! Усім, що було під рукою, дошками, палами, гумами, черевиками, прутами й ніжками від столів, но всім! Ніколи того не забуду.

На слідствах найгірше били дівчину Мврію з Жерниці. Брали її вранці, а вечером приносили на коці, сама вернутися не могла. Перележала ніч. Брали вранці й приносили вечером знову. Але витримала. Сильно били Анну Гішпан з Малява, однак вона мала ще силу сама вертвтися зі слідства, хоч ледве йшла. Раз приходить до неї прокурор й каже: „Czego ty się nie przyznajesz? Widzisz, ile ludzi świadczy, że byłaś w bandzie, a ty się upierasz". А Анна Гішпан йому каже, що ніде не була, а люди беруть її за когось іншого. Дістала своє також і я, але більше дістали брати. Мамв «Бистрого» була така збита, що їй тіло від костей відставало, але не їй одній так було.

Уночі одна жінка завжди мала варту, провіряла, чи все є впорядку. Як була



Колишні мешканці Волі Крецівської, поселені коло Кентшина: Розалія Тимцьо з синами Ярославом та Йосипом, з якими сама приїхала на чужі землі; їхній батько Володимир перебував у Явожні, у Кракові отримав смертну кару; праворуч біля них мати Розалії Тимцьо; світлина з 1950 року

добра, то нічого не казала, але переважно все розкидали й казали спрятувати, а якусь знайдену порошину клали на коца й казали нести зі співом на смітник, а вертатися жабками.

Одного дня на кравецьку майстерню прийшов посланець. Наказав мені піти на слідство. Я замельдувалася слідчому. Він мене питається, чи я шила одяг бандерівцям. Я кажу, що ні, бо в нас усе згоріло, то не мали, де зайти. Він тримає в руках якусь карточку й каже признатися, бо буду бита. Я відповідаю, що ми безборонні, ви і так зробите, що схочете, чи хтось винен, чи ні. Ісус Христос також був невинний, а його розіп'яли. Розсердився слідчий і казав лягти на стілець. І почав бити гумою по ногах, я так страшно кричала, що донині чую свій крик. Не знати, як довго би мене так бив, але Бог приніс прокурора під вікна, то він почув і відразу запитався, що тут діється. Питається, за що мене б'ють. Слідчий показує карточку й каже, що шила я бандерівцям, а не хочу признатися. Прокурор картку порвав, а слідчому сказав: „Puść dziewczynę, wariacie". Як вони так говорили, поручник, який прийшов з прокурором, так ударив мене в голову, що зірки побачила (ціле життя Бога прошу, щоб не вмер, поки йому та рука не відлетить). На роботу я вже не пішла, мочила ноги в зимній воді. Але наступного дня приходить посланець і кличе мене на слідство. Завів у те саме місце, де була вчора. Почала мельдуватися тому самому поручникові, але він не дав докінчити: „Co wiesz? – Nic – Jak nic, to uciekaj". Більше мене не кликали, так мені дав Ісус Христос, бо я на нього покликалася і він мені поміг.

Цілий час привозили людей до табору. Одного разу привезли з Грубешівського повіту. Була між ними Зеновія Ткачук, дівчина може 16-літня, дуже весела, розспівана. Приходить до неї польський жовнір. „Zenka, kim ty jesteś? – Taka, jak widzisz. – Tyś podobna do Polki, Ukrainki, Cyganki i Żydówki. – Mój tato był Cyganem, matka Żydówką, a ja sama jestem Polką i Ukrainką, bo nogi po polskiej ziemi chodzą, a głowa ukraińska". Узяли її на слідство – пішла зі співом, зі співом і вернулася. Відразу зійшлися коло неї такі дівчатв, що любили співати, і я між ними, бо подумали ми, що чи плакав, чи співав, то все одно, а краще ж заспівати. Нехай ворог знає. Але дві жінки не могли погодитися з тим пережиттям і пішли на електричні дроти. Одна звалася Кася з Лежайська, друга з Кракова була. Страшно тужила одна з них зв дітьми. А ще пітом грім ударив в мур обозу, розвалив частину, то бачила я кавалок світв й люди з тамтого боку також нас виділи. Військовим

сподобався наш спів, казали нам виходити на пляц перед бараком та співати. Як ми співали, люди підходили до того розбитого муру, дивилися й слухали, як українці співають в неволі. І могли вони подумати, що нам так добре, а нам же ж було все одно. Потім Зеня виїхала й вже не було кому так «весело» співати, але ми ще не один раз співали таборову пісню *Jestem Polka upa-upa* або таку, сумнішу:

Dookoła mury dzikiej pustyni,
W sercu tęsknota, smutek i żal.
Dla nas Syberia to jest Jaworzno,
Stęsknione oczy patrzą w dal.

W domu została luba matka,
Czułe jej serce z tęsknoty sił,
Czasami tylko chwila umila,
Jak kiedyś razem żyło się.

Bo ona nie wie, jakie tu życie,
Jaki tu smutek, jak paczki brak.
Spać idziem późno, wstajem o świcie
Na przeklętego dzwonka znak.

Twarze wyżółkły, plecy zgarbiały,
W kieszeniach pusto, buty się drą,
A dusza struta jest przez blokową,
Która ma zawsze minę złą.

Więc żyjmy zdrowi, my obozowi,
Niech troska pryśnie w rozbitym szkle,
Jak wyjdziemy nikt się nie dowie,
Czym nam Jaworzno było złe.

Через ціле життя не дасть мені спокою, чому Явожно мало бути таємницею. Такого тяжкого пережиття нв можна затерти. Ми всі знали про Явожно, одні поляки казали: неправда. І сьогодні кажуть, що то не вони зробили нам криву в Явожні.

Стали помалу випускати в'язнів, але не всіх відразу, бо жаль їм було дармових робітників. Мама вийшла в січні 1948 року, а в березні випустили мене з братами. Закликали всіх підписати посвідку. Питаються в мене, як мені було в таборі. Я відповіла, що якось вижила. А він каже, той слідчий: „No widzisz, teraz idziecie do domu, na wolność wszystkich was wojsko odwozi. Jak wrócicie do rodziny, rozmawiajcie swoją ojczystą mową, nie wstydźcie się i dbajcie o swą kulturę. Czujcie się jak we własnym domu, jesteście wolni. Tylko nie bawcie się w politykę". А ще раніше цікаву розмову мала мама. На слідстві вона не призналася, що знає, хто такі бандерівці, навіть запиталася в слідчого. Він відповів, що це Укрвінська Повстанська Армія, яка боролася за вільну Україну. А мати знову питається: чи вони будуть мати ту вільну Україну. І довідалася, що коли світ її буде признавати, то так, а коли ні, то ні.

Тягарова машина відвезлв нас до станції Щакова, де сіли ми на вагони. Уже не худоб'ячі, а особові. Поїхали ми на Ольштин, маючи якийсь одяг з УНРРА, четвертину хліба, одну консерву квасолі на два дні. Я їхала разом



Микола Ґбур, кравець, зі своїми учнями в Асунах; світлина Сильвестра Позовського з 1951 року

з Михайлом Костиком. Вийшли ми на ствнції Кентшин. Не знали ми, куди йти, але на ринку зустріли нашу сусідку, Карольку Тимцьо. Запросила нас до своєї хати 12 кілометрів від міста. Там ми поговорили собі своєю мовою, переночували. Мої мама й брат Михайло мешкали разом з братом Йосипом у Асунах. Пішли ми до тих Асун, але мали щастя: підвезли нас возами. Костик залишився в Боброві в жінки, але ще по дорозі казав мені «говорім польською мовою, хай знають, що ми навчилися польської мови». Я відповіла так: «Нікопи не можемо так робити, бо люди скажуть, що то зі страху, а так усі будуть знати, що ні биттям, ні страхом не перероблять нас на чужині, ми мусимо бути собою. Я в таборі говорила своєю мовою, то на волі чужою говорити не годиться. Вони знали, кого сюди привезли, у чужу шкіру лізти не можна, бо скажуть, що поляки так нам дали, що ми свою мову забули». Зайшли ми до його хати, а там усі по-своєму говорять, бо по-польському не вміють, однак тихо, щоб не було чути. Я спротивилася цьому, кажучи, що нехай поляки тут скоріше нашої мови навчаться, ніж ми їхньої.

Поговоривши, пішла я далі сама. У Моптайнах жили дві наші родини: батько моєї братової, Щур та ще Дутковські. Братової батько підвіз мене до Асун. Тут було дуже багато своїх людей, не чути було, що чужина, бо була своя мова й пісня, ніхто по-польському не говорив. Мешкали також поляки, між іншим, одна польська родина з Волині. Потім той волиняк мені сказав: «Я втік з Волині від українців, а вони за мною знову приїхали». Жити з тими поляками жили ми добре, помагали собі, побачивши такі справи, той поляк

викинув з-під ліжка сокиру, яку там тримав, боячись, що наші будуть бити поляків, сам до цього признався.

У Асунах була я 8 березня 1948 року, а наступного дня пішла до праці в пеґеері, бо не було з чого жити. Не було також, де мешкати. Усі мешкали ми в брата Йосипа. Як приїхав з табору брат Володимир, то було нас уже восьмеро на одну хату. Важко було щось знайти, бо ми приїхали в 1948 році, а рік раніше люди все між собою розділили. Наша родина була дуже бідна. Виселили нас майже з нічим. Військо не казало забирати свого майна, бо все мали дістати на місці, на заході. Тато й брат Йосип пішли на дорогу тільки в тім, що мали на собі, а майно перебрав соптис Йосип Тимцьо, кажучи: «Фетько, нащо тобі того, тобі ніц не треба, ти ідеш на страчення, як жиди, а всі твої вже не живуть». А він був перекинчик. У Залужу людей заладували й повезли на Щецін, але звідти вернули на Ольштин, де розділили по околиці, по дві-три родини. Дуже били по дорозі дівчину Юлію Стадник, вона незабаром померла. Ще мені розповіла, що били її за хлопця в партизанці, хоч ніякого хлопця в неї не було. Походила з Пили Семушівської.



Весілля Катерини Дутковської, тобто перше весілля дівчини з Волі Крецівської на Західніх Землях; зліва Юлія Ґбур, посередині Петро Ткач з Крецова, справа Анна Сподарик з Річиці; світлина з 1948 року

Як у травні приїхав з Явожна брат Микола, то вся родина жила вже разом. Виремонтували ми самітню хату, без господарства, перенеслися до неї жити. Микола почав заробляти шиттям на машині. Решта працювала в полі. Восени купили ми коня, наділили нам землі кожному по 10 гектарів. Чотири роки не мали ми де тримати плодів нашої праці, нарешті продав нам своє господарство один польський осадник. Там мали ми місця доволі.

У селі Воля Крецівська залишили ми 10 гектарів лісу, дві хати. Як настав час, що можна було вертатися, поїхала я до Сянока питати за другу хату, нову. У архіві одна жінка хотіла все сказати, але друга їй не дала. У ґміні в Тиряві Волоській працівник сказав, що за все належиться нам відшкодування. Але ліс вирубали. Поле заросло новим лісом. Не було куди вертатися.

Що ж, треба було жити далі в Асунах, треба було щось робити. Наш тато завжди любили вертеп. Тож підготували п'єсу. Не можна було по-українськи, то... по-польськи. Мала заголовок: *Грубі риби*. Їздили з нею по цілому повіті, бо дуже добре едалася. Поставили потім ще кілька польських п'єс, але пісні в них співали українські.

У 1956 році позволили в школі вчити дітей української мови. Учила їх я. Брат Микола постарався за передплату для нашої родини та решти



Родина Івана та Гонни Мацків поселених у Дуях, що біля Асун, праворуч стоїть їхній син Михайло, одружений з Марією Пішнянською, перед ними внуки; світлина з 1964 року

«Нашого слова». Виписував також газети й книжки з Києва. Він заснував також у нас УСКТ й став його головою. Люди охоче записувалися. У його хаті почали ми також підготовувати першу українську п'єсу – *Назара Стодолю*. Головні ролі грали Степан Хахула, Оля Служена, Станислав Тимцьо, брат Михайло Ґбур, Марія Ґбур. Керівником був брат, Микола Ґбур. П'єса дуже нам вдалася, знову об'їхали ми цілий повіт. Тож зараз вивчили ми *Наталку Полтавку*, потім *Сатану в бочці*. Приєднався до нас ще Михайло Мацко, головну роль грала нова «акторка» Йосипа Тимцьо--Щудло, також колишня мешканка Волі Крецівської. Потім уродженець Ульгівка, Михайло Баран став привозити українські фільми, між іншим, *Два обличчя Наташи*, *Тіні забутих предків*. Ще раніше Іван Баран, Теодор Гук та Семен Колешка почали заходи за нашу церкву. Спочатку біскуп з Ольштина пообіцяв, що вже на Великдень 1958 року будемо мати свого священика, але асунські поляки подали заяву, що вони хочуть мати свій костел. А костел стояв порожній від 1951 року. Поляки ходили до Молтайн. То біскуп написав, що не може дати цього костела нам. Я написала про це до редакції «Нашого слова». Рвдакція звернупася до Ольштина, так що 4 травня приїхав до нас на Богослужіння отець Бозюк. І відтоді мали ми церкву.

Залагодили ми також нову вчительку української мови, стала нею Катерина Гавришкевич, народжена в Любачві. Наука почалася 1 вересня 1958 року. У 1961 році зробили світло, а в 1965 році асфальтову дорогу.

Став приїжджати до нас автобус. Зорганізували ми церковний хор під проводом Микопи Рацького. До помочі о. Бозюкові біскуп дав отця Чорняка, тож могли ми мати частіше Служби Божі в нашій церкві. Правда, той Чорняк був монахом зі Святої Ліпки, знав східній обряд, але не знав української мови, тож люди сказали, що хочуть свого священика. А наших було багато, але відправляти мусили по польських костелах. Біскуп не хотів так зробити, то люди перестали ходити до церкви, частина перейшла до православної, а між отцями Чорняком і Бозюком сталася сварка, яку викликав Чорняк. Я знову написала до редакції, редактор Гошовський поїхав до Ольштина до біскупа. Той сказав, що погодиться тоді, коли знайдемо собі свого священика. Ми знайшли собі отця Чернегу з Круклянок. Був він в Асунах 14 років, хоч мав слабке здоров'я. Потім перейняли Асуни отці Василіяни й так є донині. Польські родини з Асун всі виїхали, не хотіли з нами жити разом. На їх місце приїхали українські.



Сім'я Сороків біля капличкн в Волі Кревіській; світлина з 1994 року

Однак почалися і в нас зміни. У 1969 році Михайло Ґбур переїхав до Кентшина, головою УСКТ став Степан Хахула. З села Ленкніци переїхав до нас Антін Старух, у школі появилися самі українські вчителі: Олександер Рацький, Марія Галак-Сарапук від української мови, Зеня Шишко, Аліна Пліс-Качмар, Мирослава Шишко, Галя Хахула-Зінкевич. Я стала головою гуртка УСКТ. У такому складі почали ми заново працювати. Підготували роковини Тараса Шевченка. Стали їздити на українські фестивалі в Польщі та Чехо-Словаччині. Наші діти, підготовувані Мирославою Шишко й Галею Хахулою, їздили на дитячий фестиваль до Кошаліна. У 1980 році заснували ми музичний колектив «Прометей»: Мирослав Шишко, Богдан Ґбур та Марко Мильничок, який довго існував. На початку 90-х років створився гурток політе'язнів. Стараємося тримати свого, щоб не дати забрати в себе найдорожчого. Усе в нас забрали, проте не забрали любови до України.

Воля Кривецька: 20–25 травня 1947 року

Спогад Володимира Ковальчика, народженого 1938 року в Волі Кривецькій Перемиського повіту

Воля Кривецька це село, розташоване між горами Динівського погір'я в долині між горами Кортенською, Кривецькою і Гаврон. Через село пливе річка Кам'янка, яка впливає в Кривчі до Сяну. Перед війною село наше нараховувало біля 480 номерів, було небагате. У 1942 році був неврожай. Дійшло навіть до того, що пару осіб померло з голоду. Люди добре знали, що таке «переднівок». Була чотирикласна школа. Навчалися українська, польська й німецька мови в час війни. Під кінець війни українські вчителі залишили село, щоб врятувати життя. Була дерев'яна церква з 1879 року під званням Успення Пречистої Богородиці. Церква відкривалась на більші свята. В ній відправляли Богослужіння священики з Кривчі з церкви Різдва Пречистої Богородиці (1843 р.). Ці священики, то о. Іван Капамон, а після нього були ще два: о. Томашівський і о. Рибалт. Томашівському вдалося втекти за кордон, а Рибалта було вбито. На місці, де була церква на Волі, тепер є сільська крамниця. Після вивезення українців церкву розібрали. Дерево, що було готове на будову нової церкви забрали поляки на костел в Дубецьку. Під час війни людей забирали на роботи до Німеччини і був назначений контингент. Коли прийшла Червона Армія, то почали брати молодих мужчин. Люди ховались, бо не хотіли в армію іти. Тоді забрали біля 30 чоловіків. З цього більше половини не повернулось.

Вже в 1944 році за Сяном польські банди почали палити села, рабувати і мордувати українську людність. Було видно й чути аж до нас, як худоба ричала, люди кричали й втікали ночами. Вже страх було ночувати в хаті, то люди на ніч втікали з дому й ішли спати на свої поля. Наше поле було на горі і з тої гори було видно далеко. Я пам'ятаю ці огні й крики. Ми багато ночей перебули на цій горі, що називалася Гаврон. В 1945 році зимою і навесні на наше село часто нападали польські банди з околичних сіл і рабували безкарно українців. Це вже людям добре надоїло збиратись вночі й втікати до лісу або на своє поле, щоб врятувати своє життя. 12 квітня 1945 року (четвер) в час такого рабунку вбито одного із рабусів, Ґловацького з села Середня. Тоді рабусі прирекли помститись і сказали, що вб'ють – вимордують ціле село. Люди десь дізнались, що має бути знов напад на село і будуть вбивати українців.

В суботу 14 квітня під вечір мама каже, що йдемо в Кам'янку до баби. Ми жили на присілку Поташ. Коли ми всі йшли (тато, мама, я і брат), то по дорозі зустріє нас поляк Міхал Дудек і питається, де ми ідемо. Мама йому каже: «Чули ми, що мають забиввти українців – ідемо до моєї мами». Баба була з мішаної родини. Він каже: «Чому ви боїтеся, вам нічого не буде, ви нікому криеди не зробили». Але все таки ми пішли до баби. Баба жила з сином Миколою і невісткою. На другий день, 15 квітня (неділя) ці рабусі-бандити зібрали свої сили із сіл Речпіль, Рушельчиці, Середня і Воля Кривецька, до сходу сонця напали на село і почали мордувати українців.

Peter Kovalczyk
90 Cordova Ave #1103
Toronto Ont.
M9A 2H8
tel. (416) 234-2106.

Торонто 18.04.1996р.

Вельмишановний Пане
Богдан Гуц

15 КВІТНЯ 1945р на ВОЛІ КРИВЕЦЬКІЙ

Читаючи різні описи і опрацьовання за час II Світової Війни і час післявоєнний ніде не найшов я опису, ані вспомнки про трагедію-злочин що нала місце в нашому селі Воля Кривецька неподалеку Перемишля. Село розташоване між горами Дмитівського Погір'я над річкою Сяном котра вливав свої очеретяні води до Сяну в місцевості Кривка. Це є приблизно 20 км. по дорозі із Перемишля до Ярослава. Як пересічна Сетніль (Central) знаходилась на Кривецькій горі. Перед нами дуже крута, і з гори дорога що заведе нас до Кривки, а коли поглянемо на право в долині спить село Воля Кривецька. Як гожне село в цій околиці де жили українці також і воно мав свої таємниці про котрі часом люди і не хочуть спочинати. В Кривці мій хрестний а перед церквою Різдва Пресвятої Богородиці повернути на право і ми є на дорозі на Волю Кривецьку.

Копія першої сторінки спогаду Володимира Ковальчика, списаного П. Ковальчиком

З самого рана прибіг якийсь чоловік, поляк і каже, хто є в тій хаті з українців, то нехай ховається, бо вже ідуть і забивають. Ми почули стріпи і ніде вже не втікали, бо було запізно. Мій тато Дмитро був хворий на ісяш, пвжав у ліжку. Квже: «Я ніде не буду втікав, бо не можу, я нічого нікому не винен». Мене баба прикрила коцом на піжку, я мав тоді 7 років. Брата Іввна сховала під ліжко й заставила відрами. Це було в кухні. Іванові було 14 літ. Найстарший брат, Тадей, 16 літ, пішов вечером до вуйка Івана. Мама з татом сховались на стрих за скриню. По короткому часі вже входять до хати, веде їх цей Міхал Дудек, що вчера зустрів нас на дорозі, починають шукати. Дудек звернувся до вуйка Миколи кажучи: „Ty masz tu szwagra Ukraińca, dawaj go,

bo jak nie, to śmierć twoja". Вуйко перелякався, виліз на драбину і закликав тата. Тато відізвався і зійшов по драбині на діл до сіней. Запитали його про документи. Він каже: «Я ніяких документів не маю, бо німці мені всьо забрали». Один з них каже, то іди до старшого. Тільки тато перейшов через поріг, цей сам бандит стрілив татові в плечі по лівій стороні. Тато впав на землю коло порога неживий. Мама лишилась там нагорі і слухала, чи не буде більше стрілів, але не було. Це для мами значило, що більше нікого не знайшли й дітей не вбили, бо вже, як казала, була готова злазити наділ. Я підніс трошки коц, яким був накритий, і побачив чоловіка, котрий був вбраний в німецький уніформ. Цей сам Дудек каже до них, що він (мій вбитий тато) має ще 16-літнього сина, але в той час тітка сказала, що він був, але пішов додому.

Цього дня вбито 53 українці. Не знаю, чи можливим є уточнити їх прізвища. Що знаю: Варвара Дуда, Катерина Феник, Дмитро Ковальчик, Йосип Копко, Леон Попович, Йосип Драганик. Декотрі родини були вимордовані цілими. Ці жертви є дослівно «закопані» у двох збірних могилах. В першій є 5, а у другій 48 жертв цього злочину, з чого на прізвище відомі мені: Теодор Пуш, Степан Пуш, Йосип Павлик, Марія Павлик, Анна Драганик, Дорота Драганик, Леон Гриц, Леон Курас, Славко Попович, Дорота Попович, Іван Феник.

В цей час був такий епізод. Дудиха на ліжку кормила грудьми 10-місячного хлопчика. Батько цього хлопчика, Йосип Дуда, в цей час служив в Червоній Армії. Зайшли, перестрілили обоє, маму на смерть, а хлопець вижив, але залишився калікою на цілє своє життя. Куля перейшла дитині через рот, щоки, мамі через груди, думаю, через серце. Ця мати – Варвара Дуда.

За пару тижнів, у травні, 120 родин виаезли на Україну. Як розповідають ще живі свідки: «Люди залишили все тому, що взяти їм нічого не дозволили, польський священик покропив людей на дорогу, люди виїхали хто куди, вивезли їх на Тернопільщину й в околиці Львова».

Після цього, в травні 1947 року прийшла акція «Вісла». Люди були готові вже на все, змучені тим щоденним, нелевним життям, постійним втіканням до лісу і жованням по сусідах або «за горою» – тобто в знайомих або рідних дослівно за горою, де акуратно «не переходили». Господарки були вже перечесані - обрабовані, залишилось тільки особисте життя. Виселення відбулося, як знаю з оповідання і пам'ятаю, «досить спокійно». Через 2 години треба було зібратись. А сталося це так. 27 квітня до нашого села приїхало багато польського війська. Люди почали говорити: щось тут буде, щось станеться. 28 квітня дуже скоро вранці йшла вістка про зібрання в солтиса. На цьому зібранні сказали, що до другої години по полудні нікого з українців не має бути в селі. Мій вітчим, Йосип Ковальчик, коли повернувся з зібрання, каже: «Виганяють нас з рідної хати». Почав складати віз. Помагав йому найстарший брат Тадей, мама і нас чотирьох братів. Багато ми на цей віз не набрали, бо коня вже не було й люди самі пхали і тягнули цей віз, на котрому їхало майно шести родин. Не було легко лишати рідну хату. Я мав в той час 9 літ. Забрав я тільки свою собаку і провадив її на шнурку. Собака не хотіла йти, була молода і боялася. Коли ми так доїхали до Кривчі, військо дало військового з кіньми. В тому часі польські хлопці цю

собаку відстрашили і я залишився сам. Собака побігла назад до хати, де ми досьогодні жили, а ми ішли дальше під військовим наглядом. Опинилися на луках над Сяном біля села Ненадової. Там в таборі тримали нас пару днів під голим небом. Було холодно, падали дощі. Дальше зганяли людей та їхнє майно до цього табору. Одного вечора мало що віз не переїхав маму, як сиділа з наймолодшим Петром під возом, бо ховалась від дощу, а віз несподівано почав їхати. Казала, що це чудо від Бога, що їй вдалося врятувати дитину й себе. Після кількох днів такого табору перевезли нас на залізничну станцію Переворськ, де заладували людей у товарні вагони разом з тваринами й майном.

Люди з нашого села були вивезені двома транслортами. Перший транспорт пішов на Кошалін. Ми виїхали другим, який був направлений в Ольштинське. Привезли нас до Кентшина 9 тревня, а з Перавоpська наш транспорт R-307 вирушив 5 травня 1947 року. Везли нас під ескортою війська. В між часі слабі люди, старі або хворі, терпіли страшно. Люди боялися просити помочі. Вояки страшили оружжям, часом карали, били. Але треба було хоча якнебудь накормити і напоїти худобу, щонебудь зварити. Конечні продукти чи пашу збирали на постою де дапось: в лісі, в рові, на фосі. Під час одного з таких постоїв в Ольштині помер І. Баран. І там зараз похоронили його. Наймолодший 10-місячний брат Петро також не любив цієї подорожі. Видно був вже «добре зорієнтований», бо як знайшовся на землі під час одного з постоїв, почав іти в протилежному напрямку, як нас везли. В Кентшині переладували нас на другий поїзд і через Корші повезли до Скандави. Нашу родину перевезли вже пізнім вечером до села Молтайни.

В транспорті R-307 приїхали 392 особи, 26 коней, 156 корів, 13 кіз і овець. З цього транспорту наших людей, по дві, три, часом чотири родини розкинули по околичних селах: Асуни, Молтайни, Боброво, Сухава, Модґарби, Скандава, Момайни, Ґарбоня, Кольвіни, Сільґіни, Львовець, Крелікейми, Дує, Радоше, Дроґоше, Барцяни, Сроково, Леснєво, Нєдзялкі, Лєсни Рув, Огрудкі, Вінда, Комплавкі, Кємлавкі.

З нашого села в акції «Вісла» вивезено 538 осіб. Запишились 224 особи. Не знаю, скільки виїхало «добровільно» на Україну. Як родичі розповідали, то десь 120 родин.

Як нас привезли до Молтайн, було вже пізно вночі. Солтис Гришка призначив хату на колонії впів дороги між селом і містом. Не було в чому вибирати. Хати, що були вільними, не мали вікон і дверей. В декотрик були порозбирані кухні і печі, вирвана підлога. Вікна, двері треба було здобувати з інших, котрі були біля лісу або в лісі. До лісу люди боялися входити. Одного разу був такий приладок. Ще не було всіх дверей і чужі пси з села прийшли і вночі витягнули м'ясо, що було заховане під сходами в сінях. Баба Антоніна каже до мами Павлини і решти родини: «Сховайте десь ту дитину, бо ще собаки заберуть з колиски». В колисці ще лежав наймолодший Петро. Господарки по німцях були вишабровані, але таки ще багато всього обладнання, трактори, льокомобілі, снопов'язки, жниварки, косярки, великі плуги на 2 або 3 скиби й інше, чого наші люди не знали, до чого це служить, стояло по кущах і було заросле бур'янами й кропивою. Пізніше це все постягано на склад заліза. З цього складу потім брано декотрі кавалки

як запасні частини або використовувано як матеріял на нові знаряддя та приладдя до господарки.

Ми взяли 10 гектарів землі, але чим це обробити? Помаленьку щораз більше і більше було землі виправленої – ораної. По пару роках вийшло з цього одне з найкращих господарств у селі. Брат Тадей почав працювати на пошті як листоноша, а пізніше працював начальником лошти в селі Молтайни. Помер трагічно в 1957 році. Тримали його чотири години на постерунку в Барцянах непритомним. Не знаємо точно причини, чому так сталось. Був українцем і ходив до тої самої дівчини, що комендант міліції. Вона також походила з Волі Кривецької. Тадей мав тоді 27 літ. В 1949 році померла баба Антоніна, 1986 року місяць по чорнобильській трагедії померла мама Павлина, 1988 року брат Іван, 1992 року вітчим Йосип, батько Петра. Тепер я, тобто Володимир і брат Петро, живемо в місті Торонті. По смерті Йосипа частину наших будинків ми передали на розбір як матеріял на будову української церкви в Кентшині, котра акуратно на 50-ліття насильної акції «Вісла» буде служити українцям, щоб тяжче було засимілювати проживаючих там українців. Ця церква стане також явним свідоцтвом, що ми там були і мусили жити не з власної волі в чужій стороні.

Гонятин: 17 червня 1947 року

*Спогад Євгенії Іваник (дівоче прізвище Галагіда), народженої 1932 року в Гонятині Грубешівського повіту**

У кожної людини своє життя, у кожної свої спогади: добрі і злі, сумні і радісні. Але найкращі з них – про дитинство.

Моє дитинство пройшло на Холмщині, у невеличкому селі Гонятині. Цілим серцем і душею лину в це моє село ще й сьогодні, хоч живу від нього так далеко, за океаном. І немов це було вчора – бачу оці чепурненькі білобокі хати, які одна біля одної розтяглися вздовж вулиці. Внизу городи, повні соняшників і всякої ярини, а за ними – сади, сади, ген-ген, аж до левади. На дахах клекочуть лелеки, під стрікою ластівки гніздечка ліплять, щебечучи, а високо в небі заливається співом жайворонок.

То тут, у цім селі, по цій вулиці, по садах і городах, бігала я колись босоніж з подругами за метеликами й хрущами, рвала запашні помідори, вишні, черешні, яблука. То тут, на цій леваді, пасла жовті гусенята, білила полотно, вишивала. З квітів, яких тут було так багато, плела на голову віночки. Рвала

---

* Авторський заголовок: *Холмські спогади.*

квіти на сіножатях, які, немов барвисті килими, розляглися між селами Довгобичів[1], Гонятин, Угринів і Павловичі.

Серед цієї буйної природи, серед добрих, мудрих і чесних моїх односельчан, в хатині моїх найкращих вчителів, моїх батьків Марії та Михайла Галагідіа, навчилась я любити й поважати рідну мову, пісню, звичаї – мій народ і рідний край. З книжок і з розповідей довідувалася про історію, пізнавала долю рідного народу. Слухала, вчилась і сама залюбки співала прекрасні українські пісні. Водила з подругами танок, співала гагілки. Мої спогади про дитинство безперервно супроводить спогад про пісню.

Дивна новина, червона калина,
Ти, соловейку, защебечи, защебечи.

Так співали ми, менші дівчата й хлопці, а дорослі співали інших:

В Гонятині на селі,
Там дівочок три ряди.
Межи ними Ганюня,
Межи ними молода.
Як приїхав Василько,
Як приїхав молодий;
Всі дівоньки розігнав,
Бо Ганюню сподобав.

Незабутніми остались в пам'яті Різдвяні Свята. Дзвони по церквах, засипані білим снігом-пухом хати та вулиці, по яких і дітвора, і старші, ідучи від хати до хати, колядували колядки й щедрівки. Ще співала пісень весільних, церковних, побутових та історичних. Були це пісні, які відображали долю і недолю нашого народу, його гумор, доброту, щирість, героїзм, завзятість і відвагу. Була в них туга за минулим і віра в краще майбутнє свого народу. Вірили в це холмщаки, коли співали:

Ми холмщаки, ми молоді,
Ми краю рідного сини.
Гуртуймося, братаймося,
В одну сім'ю єднаймося.

Ми Буг пройдем, Дніпро пройдем,
Вкраїні славу принесем.
І заспіваєм «Слава!» тим,
Що в бою упали визвольнім.

Співаючи ці слова, холмщаки не сподівалися, як скоро нагряне на них потреба цього «визвольного бою», а в моє світле і радісне дитинство прийдуть дні і ночі повні страху, тривоги й смерти. Пишу «моє дитинство», бож рік мого народження 1932. І тому більшість того, про що сьогодні згадую та пишу – це лише фрагменти, які залишилися в моїй пам'яті від побаченого та пережитого кільканадцятилітньою тоді дівчиною. Та хіба

---

[1] Назву села Довгобичів подано за географічною мапою Кубійовича, яка є додатком до *Encyclopedia of Ukraine*. Мешканці називали село Долобичевом.



Учні початкової школи в Гонятині; світлина з 1941 року

тільки мною? Адже моя доля подібна до долі сотень українських дітей та молоді з отих страшних 40-х років.

Пригадую, з яким переляком слухала я розповіді старших про вихрещування холмщаків, яких польські жандарми гнали юрбами до костьолів. Або про те, що поляки збираються виселювати нас на „biale piachy", а наші землі заселятимуть колонізаторами десь з-під Білгорая. І яким стало наше життя, коли на холмські села стали нападати «кракуси», б'ючи, грабуючи та вбиваючи селян і духовенство, поливаючи нафтою муку, збіжжя, нищачи реманент. Але це був лише початок трагічного кінця Холмщини.

1938 року починається на Холмщині справжній терор. Нас «хрестили», а наші церкви одну за одною руйнували. Їх розтягали гаками, рубали сокирами, палили, підривали вибухівкою. Про цей трагічний час залишилася в моїй пам'яті така пісня:

Як йшли люди православні
З церквою прощатись,
То Рапкевич з поляками
Стали розганяти.

Пастушки зносили гаки,
А інші драбини.
– Не розберем нині всьої,
То хоч половину.



Мешканки Гонятина Ольга Мельничук (зліва) та Євгенія Гурсько-Білянчук – «Циганки», зв'язкова цивільної сітки ОУН; світлина з 1943 року; на звороті штамп: «Фотограф І. Ковальскій в Крилові»

були геть забризкані кров'ю, а церковна підлога мокра від неї. Після нашого виселення церкву замінено на склад мінеральних добрив, а її стіни «розмальовано» найогиднішими написами й малюнками.

У 1939 році почалася війна. На ній загинув двоюрідний брат моєї мами, Василь Новосад. Він, як і тисячі інших українців, пішов боронити Польщу перед німецьким фашизмом. Боронити польський народ, його державу, волю...

У 1945 році війна закінчилась, Польща стала вільною. Вільною стала також Європа. Народи світу раділи, тішилися тією святою вопею. А що сталося з нами, з нашою волею? Яку волю зготували нам наші «союзники» і сусіди?

Проти нас і нашої волі, проти тих, хто став в її обороні, стали дві потужно озброєні армії – совітська і польська, а з боку ще й чехи їм допомагали. Як то не раз в нашій історії бувало...

У моїй пам'яті оці післявоєнні роки залишили далеко-далеко жахливіші спогади, ніж сама війна. З цієї пори на цій землі вже не було запаху квітів, лиш запах диму й крови. Щоденні облави, постріли, пожежі. Крик і плач людей.

З жахом згадую, що творили в 1944 році на Холмщині польські головорізи з відділу Басая. На їхньому сумлінні тисячі замучених мирних мешканців мого краю і десятки спалених українських сіл – від Грубешова аж до Галичини. З цієї різні уціліли тоді лиш три села: Довгобичів, Гонятин і Павловичі. Басаївці не жаліли нікого – ні жінок, ні дітей, ні немовлят. Знущалися, як тільки їм бажалося, і придумували найстрашнішу смерть, яка тільки могла постати в їхній хворій уяві. Вони вішали, палили живцем, кололи, виймали очі, вирізували серця, язики, різали пилами, розбивали головки немовлят. Так басаївці «запилували» родича мого батька, Яндруха Богуна з села Ощева. Його кількалітній син бачив смерть батька, захований у кущах. Сьогодні він проживає на півночі Польщі. Такою ж мученицькою смертю, з вирізаним на грудях хрестом, помер тоді батько і дід родини Доманчук. Інших примушувано копати собі могили, щоб кати не мусили опісля трудити своїх «спрацьованих» рук. У такій спільній могилі, за селом Смоліговом, спочиває родич мого дядька, Петра Рудя, разом зі своєю рідною і односельчанами. Його син Євген на той час перебував в нас і врятувався.

Перед моїми очима до сьогодні, хоч це минуло піввіку, наче страшна примара стоїть образ двох замучених хлопців, яких привезли з села Варишина. Їх поклали на подвір'ї родини Сидорчуків. Їхні руки й ноги були



Чотириклясово жіноче кравецьке школо в Грубешові, у якій вчилися також дівчата з Гонятина; посередині о. Согайдаківський, біля нього вчитель Мелешко, далі вчителька Іванна Сасвич; світлина з 1942 року

зв'язані дротом. На шиї були мотузки, на яких їх повішено. А їхні обличчя були наче якась вишнево-брунатна рана, там не було ні носа, ні очей – нічого.

Пригадую також, як до мого діда М. Новосада в село Довгобичів прибіг темної ночі мій дядько, Олександер Хриппюк, з дружиною і маленькими дітьми на руках. Вони були тільки в одних сорочках. Втекли, так як спали, коли в їхньому селі Підгайцях пробудили їх крики і зойки людей на сусідній вулиці, де басаївці почали різанину.

Горіла Холмщина, горіло село за селом. Усе ближче й ближче «чорна смута» наближалася до нас, до Бугу. Уціліпих пишилося тільки 5 сіл. Від ранньої осени 1943 року аж до зими в хатах ніхто в селі не спав. Чоловіки стерегли на зміну село і спали на вартівнях. Жінки з дітьми спали в криївках, повних перин, подушок, їжі, а навіть молока для немовлят. Ми мали криївку в моєї баби й діда, у саді під шпихліром. Але наближалася зима й далі сидіти по криївках вже не було можна. І тому люди стали вийжджати в сусідні села Галичини, які на той час вщерть заповнилися втікачами з Холмщини.

Ми переїхали жити до села Угринова, до моєї тітки і дядька Чавса. І ось однієї неділі польський ксьондз з Ощева запрошує до себе о. О. Волкославського, українського православного священика з Довгобичева, на віче „w imię pojednania", яке мало відбутися на майдані біля польської плебанії (українська церква на той час уже була зруйнована). На цій плебанії був



Село Вільково Венґожівського повіту, переселені туди гонятинські дівчата: Галина Оринчак-Савицька (сидить перша зліва). Надія Мельничук – бувша санітарка УПА, Євгенія Галагідо-Іваник (перша зліва в другому ряді), Євгенія Гурська-Білянчук, Марія Музика-Мацієвич; світлина з 1949 року

склад зброї, про що знали лише поляки та їхній ксьондз. Так само, як знали, що биття дзвонів на костьолі буде знаком, щоб розпочати акцію проти українців відділом АК, який на той час розташувався в селі Корощиці.

Український священик, не сподіваючися лукавства й зради з боку свого «брата во Христі», виїхав з Довгобичева. А народ, повіривши словам польського ксьондза, спокійно чекав на майдані, не сподіваючися і не передчуваючи біди, яка над ним зависла, не знаючи, як близько підкралася смерть. Аж ось несподівано до нашого села впадає на коні посланець і з криком «зрада!» розказує, що готують поляки.

У нашім селі на той час стояло небагато повстанців, але всі вони, а також селяни, озброєні чим хто мав, помчали щосили до Ощева, щоб запобігти лиху. На щастя – вспіли. Із криком «Хто живий, рятуйтесь!», почали стріпяти вгору. Народ з жахом кинувся тікати. Але їм назустріч уже бігли озброєні поляки, бо в той час на костьолі почали бити дзвони – знак початку польської акції.

Цього ж дня, після різні в Ощеві, АК спалила і вимордувала мешканців Корощиць. Там були вбиті батько, брат і дальша родина Степана Контролевича, який у 1956 році став першим членом гуртка УСКТ в Банях-Мазурських, а опісля членом Президії ГП УСКТ у Варшаві.

У час цих подій ми були вдома, вернувшись з Угринова, щоб взяти трохи харчів та вбрання. Але не вспіли ввійти в хату, як почули в селі крики. Вибігши надвір, ми побачили, як городами, садами, вулицями біжать перелякані люди, кричучи: «Поляки, поляки з Ощева їдуть!». Ми почали бігти в сторону Угринова. За селом – поляки, сіножатями – біг народ. Я дивилася й не знала: свої це, чи поляки? У мене була лише одна думка – аби тільки добігти до млина, до мого дядька С. Чавса. Я добігла, але тут же знепритомніла.

Цього дня дорога з Довгобичева на Угринів забита була втікачами з Холмщини, які втікали в галицькі села. А назустріч їм ішли повстанці з Волині й Галичини, щоб захистити нас. Бо настав час зрозуміння, що дальше тікати нікуди. Зрозуміння, що на те, щоб жити, траба боротися! І з таким образом у моїй пам'яті зв'язана поява на Холмщині Української Повстанської Армії. Завдяки волинякам, галичанам, холмщакам „czarna smuga" не дійшла „do Buga". Наші прогнали бандитів аж за Грубешів, до Замостя й далі. Вертался поволі холмщаки до своїх недопалених сіл і вціпілих де-не-де хат. Вертались, мов ті птахи з поламаними крільми,

у свої гнізда. Але чи на довго? Ні, бо вже скоро почалося виселення на Україну.

У той час мати пошила мені зелену торбину, в яку я поклала якесь там своє «майно», харчі і так, разом зі своїм батьком, ховаючись і тікаючи перед військом, перебували ми по навколішніх полях і лісках. Аж поки однієї ночі не з'явилися в нас більшовики. Грюкаючи в двері, вони кричали: «Аткрой! Аткрой!». Перелякана мати стала відчиняти, а я рішила ескочити крізь вікно і... чуть не настромилася на штика червоноармійця. Хата була щільно оточена військом. Батька в той час в хаті не було; він спав над хлівом на сіні. Почувши крики, хотів тікати, але москалі зловили його і вивезли до свого штабу в Довгобичів і там примусили підписати згоду на виїзд на Україну.

І так ми почали приготовлятися до виїзду. Коли вже все було готове в дорогу, а ми, діти, сиділи на возі, до нас прибіг з Угринова мій дідо Галагіда і, ще здалеку, махаючи руками, закричав: «Стійте, стійте, не їдьте! Від сьогодні акція виселення закінчена».

І так ми не виїхали, залишились. Але чи на те, щоб почати спокійне післявоєнне життя? Ні, залишилися, щоб до дна випити гірку чашу, яку приготовили нам окупанти. Після погромів і виселення на Україну Холмщина виглядала, як велике побойовище. Там, де колись були гарні села, веселі люди, там лишилися згарища та руїни. На полях стояло незібране збіжжя, яке трохи косило польське військо, а решту присипав сніг, з-під якого виглядали свого господаря колоски.

А нам, що тут запишилися, з кожним днем ставало все важче й важче. Проти тих, хто остався на своїй прадідівській землі, і проти тих, хто зістав її боронити, варшавсько-московські кати скерували тисячі військ, танки, гармати, літаки. Щодня тривав нерівний бій, в якому гинули найкращі сини і дочки України. Цвіт нації. Щоденні облави, пожежі, постріли, плач і крик людей. Заповнені вщерть тюрми, і то не тільки повстанцями, але ще частіше звичайними людьми, виною яких було лише те, що народилися вони українцями. Їх катували, мучили, судили і без суду розстрілювали. Решту сотнями гнали в сибірські лагері й табори. З кожним днем ставало нас на рідній землі менше й менше. З кожним днем рідшали й рідшали повстанські лави. А їм, молодим, тільки б жити та кохати. Та доля судилася їм інша: боротися та вмирати. Напочатку, в нашім і сусідніх селах, їх було сотні, цих наших хлопців. Пригадую вечори, коли то вулицями нашого села, одна за одною, марширували чоти, рої. Повстанці в мундирах, петлюрівках, при зброї – як праадиве військо. А над селом неслася повстанська пісня:

Ллється пісня буревісна,
Гей по Холмщині кругом.
Куди станеш, оком глянеш –
Скрізь повстанці йдуть шляхом.

Йдуть за волю, кращу долю
У дівчини під вікном.
Гей, гей, серця в'яне,
Глянь, повстанці йдуть шляхом.

А мій дід, Григорій Галагіда, стоячи одного разу біля воріт, чомусь сумно тоді сказав: «І так само було в вісімнадцятім» (у тому ж 1918 році загинув брат моєї баби, Степан Пупець, який був польовим священиком у Січових Стрільцях). Може це навіяло дідові сумний спомин, а може таки досвід історії...

Скільки їх тоді було в селі, а скільки в нашій хаті, отих прекрасних хлопців і дівчат. У нас, пригадую, часто бували «Борсук», «Ягода», «Дунайський», «Зенон», «Остап», «Ікар», «Степовик», «Роман», «Хмара», «Прірва», «Палій», «Зірка», «Дуб», «Карпо», «Явір», «Зенко», «Ваня» та багато-багато інших, яких псеадонімів я й не знала. Немов сьогодні, бачу завжди веселу, розсміяну санітарку «Галю», а ще «Орисю», «Бурю», «Чорну», вродливу «Ганю» (згодом Анну Мартинюк з Варшави), яка у свій час лікувала в нас «Мішу»-«Степовика» (покійного вже Михайла Балія) від поранення.

Котрогось вечора трапилась з останніми така пригода. Відчиняються раптом двері і до кати вбігає хтось з криком, що біля школи польське військо! У хаті зчинилася страшна метушня. Батько з санітаркою «Ганею» стараються з трудом сховати пораненого «Мішу» до криївки; мати відчиняє вікна й двері, щоб вивітрити хату від запаху ліків; нас з сестрою забирають сусіди Маційвичі, щоб, коли б трапилося найгірше, хоч дітей врятувати. На наше щастя, це не були поляки, але наші в польських мундирах. Усі полегшено віддихнули. Витягнули «Мішу» з криївки, а він питає: «А де моя фінка?». А фінка (рід автомата) висіла собі спокійно в шафі разом з шинелею та іншими партизанськими речами... Коли б це було справді польське військо, кінець нам усім був би відомий. На щастя, усе минулося гаразд.

Але кілька днів пізніше вже було інакше. На підміну полякам до села впали руські. Облава. Пораненого «Міши» у нас уже не було; лишилася тільки санітарка. У той день моя мати пекла хліб. Глянула у вікно – а городами біжать совіти. Мама, довго не думаючи, скидає з себе блюзку, прибруджену при печі запаску, хустину і швиденько вбирає в це все санітарку. І наказує їй саджати до печі хліб. Я роблю щось біля матері, а руки так і трясуться зі страху. Руські заскочили в хату, заглядають у кожний куточок, кожний горщик. Бігають по хаті, біжать до комори. А тим, як то співалося в пісні:

Розбивають горці, скрині, –
Шукають бандьори.

«Бандьори» не знайшли – знайшли самогонку. Понапихавши повні пазухи та кишені, пішли геть. А бандерівка «Ганя» саме кінчала поратись біля печі...

Не можу не згадати й санітарку «Палажку», на руках якої помер не один повстанець. Вона не покинула їх аж до 1948 року. Сьогодні розмова з цією жінкою – це невичерпне джерело розповідей про повстанську епопею.

Хоча з тої пори пройшло вже півстоліття, затерлися в пам'яті дні, місяці, а навіть роки подій, то все обличчя цих прекрасних молодих хлопців і дівчат стоять, немов живі, перед очима. Так само не затерся і до сьогодні вчувається розпачливий крик жінок і плач дітей, коли горіли села. А в них і ми, сепяни й повстанці. А поети в шинелях писали:

Осінні квіти ще цвіли,
Зморожені вітрами,
Як посіпаки нас вели,
Знущаючись над нами.

Ой, тямлю я той час, –
Ти плакала за мною.
І на прощання раз-у-раз
Махала хустиною.

Ой, тямлю, тямлю я той час,
Як то село горіло.
Там було чути плач дітей,
А в мене серце мліло.

Ой тямлю, тямлю я той час,
Як то село горіло.
Як нас усіх вели в Сибір,
А мати з жалю мліло.

Пам'ятаю і я той осінній день 1945 року, коли горіло моє село. І в мене серце мліло. У нашому селі того дня закватирувалися партизани. Були вони і в нашій хаті. Одному із них я зробила навушники. Він їх взяв, але носити не встиг... Вранці совіти обступили село. Запалили мінометним вогнем. З підпалених хат повибігали збожеволілі люди. А зі стодол і кривок обпалені партизани. Стали пробиватися в сторону пісу за Ощевом. Кому пощастило – утік, а кому ні – загинув. Серед останніх, тут же за стодолами, на городі, лежав молоденький хлопець-східняк, в кишені якого були мої навушники...

Цього дня з нашого села вціліло всього кільканадцять хат. Наша також, завдяки тому, що стояла осторонь вулиці, біля левади. Багато чоловіків більшовики забрали до Сокаля до тюрми. Трагічного дня, почувши постріли, мої батьки зі мною і маленькою сестричкою Геню заховалися в шуварах невеличкого ставка. Але й сюди прийшли більшовики. Заглядаючи під кожний кущик, вони наближалися до ставка. Один із них каже: «Надо искать по камышам», на що другий відповів: «Зачем искать? Запусти автомат – он найдет». Ми зомліли з переляку. Мати зі мною залізли якомога глибше в воду, а батько, прикривши своїм тілом трилітню сестру, ждав, що буде далі. Ми ждали смерти... Цього не витримав наш сусіда і з криком вибіг з криївки. Совіти накинулись на нього, немов хорти на зайця. Ми чули, як його били, катували, як він кричав. Посіпаки задовольнилися одною жертвою і далі вже не шукали. Ми були врятовані, хоч ще довго чули в селі постріли, ревіння худоби, плач і крик людей. Зчасом все стихло. Військо відійшло.

Пам'ятаю також грудневий день 1946 року. Того дня надвечір, коли надворі вже було зимно, мороз, а на дорозі груди замерзлої землі, через наше село їхало польське військо до міста Варяжа. Вони були одягнені в довгі шинелі, теплі шапки і сиділи на возах. А за возами, в одних сорочках, чорних від крові, скатовані і ледве тримаючись на ногах, йшли пов'язані мотузками партизани. І знову мліло в мене серце...

Мліло воно ще не раз, і не два. І тоді, коли в Угринівському лісі впала сотня «Дуба», а серед них брат моєї сусідки і товаришки, Олександер Савицький, і брат моєї родички, Івась Кушіль, дядько якого – М. Кушіль – сидів до війни в Березі-Картузькій. Їх хоронили разом з іншими в павловичівській церкві. І там, на цвинтарі, вони лежать у спільній могилі досьогодні. А хоронив їх отець Д. Товстюк, якого пізніше, під час акції «Вісла», польське військо взяло просто з церкви і, почепивши замість хреста на грудях карабін, водило по Варяжі, глузуючи: „Oto ksiądz banderowski". Відтак його посадили до грубешівської тюрми, а потім в Явожно. Після амністії він вернувся до своїх, як часто любив повторювати, грубешівців. І довгі роки був українським священиком в місті Венґожеві на Ольштинщині. А також другим, після о. М. Ріпецького, який на цих землях не відрікся ні своєї прадідівської віри, ні мови. Він часто згадував ці трагічні дні, прожиті в Явожні. З особливим болем згадував, як то на Великдень табірні посіпаки заганяли до виходка українських священиків і казали їм співати «Христос Воскрес».

Мліло в мене серце, а біль стискав груди й тоді, коли біля села Ліски 26 лютого 1946 року цілу добу тривав відчайдушний бій. Бій до останньої кулі і ґранати, яку залишали повстанці собі, аби не здатися ворогові живими. У цьому бою, серед інших, загинув наш сусід Микола Головач – «Богдан» (і його дядько сидів у Картуз-Березі). Микола був у своїх батьків єдиним сином. І дуже гарним, чорнявим, веселим і жартівливим хлопцем. У нього була середня освіта. Того трагічного дня їм обом з «Романом» пощастило вирватися з оточення. Миколі не вистачило всього кількадесяти метрів, щоб добігти до сепянина, який щось тоді робив у полі. «Роман» добіг, впав на сани і разом з селянином втекли, а Микола, побачивши, що добігти не встигне, а російська погоня на конях уже близько, вийняв револьвер і стрілив собі в голову.

Ось пригадую також день Святого Миколая. Ми з моєю подругою Є. Гурською та її братом Петром вибиралися до Угринова до церкви. Там і в них, і в мене була рідня. Удосвіта нас розбудили крики – облава. Руські оточили село. Цей 15-літній Петрусь разом зі своїм товаришем Василем Петюком почали тікати. Василь утік, а Пєтю, як його ніжно кликала мати, наздогнала куля. Важко поранений, він лежав за селом, на морозі, аж до вечора. Не помогли благання і розпука бідної матері. «Москва спезам не верит». І щойно надвечір, перед самим від'їздом, руська санітарка сказала: «Отдайте, он и так падохнет». От таке собі більшовицьке милосердя... Петруся перевезли до партизанського шлиталю і там вночі він і помер. Для мене це була невимовно болюча втрата, адже ми разом зростали.

Пригадую також смерть «Остапа». Одної ночі він разом зі «Степовиком» прийшли до нашої хати. Були страшенно втомлені, бо верталися з Володавщини. Повечерявши, пішли спати. Спали аж до пообіддя і, певно, спали б ще довше, але мав приїхати провідник «Зенон». Хлопці тільки що почали розказувати про свою мандрівку, як приїхав «Зенон» і «Борсук». Усі вони вийшли до другої кімнати і досить довго розмовляли. Скоро «Зенон» і «Борсук» від'їхали, а «Остап», хвилину посидівши, накинув на плечі шинелю, взяв автомат і подався до своєї дівчини. Вона жила в селі Пісочнів. Мені відомо, що коли вони обоє стояли біля воріт, на нього з усіх сторін накинулося військо. Це була засідка. Хто ж зрадив його? Дівчина, яку, щоб

не видалося, хто є справжній вбивця, обвинувачувано в зраді? Ні, це не нарвчена видала «Остапа», бо вона й не знала заздалегідь про його повернення. Знав про це «Зенон» і то він його зрадив. Це той самий «Зенон», з чийого наказу розстріляно не одного і не одну родину як «зрадників». То з його наказу забрано до лісу на суд найсвідоміших патріотів з села Угринів, а серед них і мого дядька Степана Чавса. І коли б мій батько в пору не повідомив «Дунайського», який чимдуж примчав на коні й затримав розправу, хтозна, чим би це закінчилося. Це була явна провокація, але чомусь ніхто з тодішніх провідників не захотів приглянутися «Зенонові» ближче.

Згадую також смерть «Карпа», якого повстанці так любили й шанували і про якого пізніше співали:

Як то стебло пшеничне
Хтось підрізов серпом, –
Так упав наш прославлений
Командир, друг «Карпо»

і смерть «Кропиви», після чого його мати збожеволіла і, бігаючи по селах, шукала сина; і розпуку батьків Боруцьких з Довгобичева по смерті сина Василя («Лев»), який загинув в бою з НКВД; і мужність матері «Гайди» й «Зірки», яка по їх смерті сказала: «Коли б у мене було ще двох синів, то й їх я б послала боронити Бвтьківщину».

Найтрагічнішою залишилася в моїй пам'яті смерть молодесенького, десь 14-15-літнього хлопця з Угринова. Ім'я забула, а на прізвище мав Конюшівський. Його, на очах батька, матері, родини і односельчан, польське військо замордувало в найжорстокіший спосіб. Він умирав в найжорстокіших муках. Його ламали на стільці, били орчиками, скакали по ньому, копали, катували – аж закатували.

Не йде з моєї пам'яти також образ мого старенького дідуся, М. Новосада, якого під час акції «Вісла» польське військо так скатувало, що після приїзду на „Odzyskane" він скоро помер. З його ран постійно випливали кісточки з поламаних рук і ребер.

Коли нас вивозили, наші землі зеленіли ланами жита, пшениці; на городах росла свіжа ярина, а сади буяли в цвіту. Була весна в повному розквіті. І тоді то, 17 червня злощасного 1947 року до нас приїхало польське військо. І наказали, щоб у кілька годин усі були спаковані й покинули село. І так, швидкоруч, ми почали в'язати якісь тлумочки, що в рядно, що в скриню, і збиратися в дорогу. Ніхто не знав куди і на зустріч якій долі. Батько усе робив мовчки. Він був білий, як стіна. По маминім обличчі весь час текли сльози, як горох. Ми з сестрою ломагали матері – і збиратися, і плакати... Неадовзі наше невелике майно було на возі. Мати стала серед подвір'я лицем до хати і, охопивши руками голову, гірко-гірко вголос заридала. А потім ще раз побігла до хати і заголосила, прощаючись з рідною оселею. Вона поцілувала ікону, яку залишала берегти хату, а потім ще стіни, одвірки, поріг... Мати ридала й ми також. Батько стояв серед двору, мов скам'янілий, а відтак сів на воза, перехрестився і ми поїхали.

Наш збірний пункт був у гміні Довгобичів. Звідти нас забрали возами та військовими автами до залізничної станції Вербковичі. Біля цієї станції було

десь півморґа загородженого дротом поля. І тут нас скидали. Плач стояв над полем під небеса, бо в пам'яті кожного був ще живий спогад про жидівські ґетта.

Після кількох важких та довгих днів побуту під голим небом, нас почали вантажити до товарних брудних вагонів. Наше невеличке село поділено на два воєводства – Ольштинське і Щецінське. Дорога була довга й неймовірно важка - без їжі, без води, у спеці й тривозі що нас там жде. Не солодкої долі сподівалися, бо недарма вагони, які верталися з попередніх транспортів, уквітчані були галузками гіркого полину... І так у брудних вагонах, разом з худобою, їхали нещасні жінки, старці і діти. Бож чоловіків у середньому віці майже не було. Ними були забиті тюрми Люблина й Ряшева, Явожно, сибірські лагері. А решта пишилася на рідних землях – хто живий, а хто в могилі.

Під кінець чераня наш транспорт добрався наразі на Мазури, до міста Ґіжицька. Приїхали ми ніччю. Ледь уранці посіріло, як почали люди заглядати крізь щілини в вагонах, куди нас привезли і чому стоїмо. І тоді побачили воду, якій не було ні краю, ні кінця. Це ж були величезні мазурські озера і такої води люди з діда-прадіда не бачили! Знявся страшний крик і плач, бо всі були свято переконані, що будуть нас тут усіх топити, так як робили це більшовики, коли цілими біржами топили людей у Білому морі.

На щастя, топити нас ніхто не збирався. А вода, після довгого поневіряння по полях і вагонах, виявилася правдивою благодаттю. У ній нарешті можна було самому вимитися і дітей викупати. Її могли нарешті досхочу напитися худоба й коні.

Приділено нас до Бань-Мазурських. Тут кожний виселенець отримав свій номер дому. Застали ми на новому місці кам'янисту землю, на якій росли буйні треви й бур'яни. Знищені війною будинки були без вікон, дверей, а нерідко й без даху. Були вони повні пір'я й всякого паскудства. А над цим усім літали хмари комарів та іншої комашні, яка немилосердно лізла в очі й вуха і людям, і худобі. На такому „odzysku" наказано нам будувати нове життя. А ми ще довго-довго не розв'язували наших привезених «з дому» вузликів. Спали де хто міг, їли що хто мав. Вірили, сподівались, що незадовго ми таки повернемось додому. Але повертати нас туди ніхто й не збирався...

Почалося приживання на новому місці – під пильним оком УБ, міліції, ормовців, а то й звичайних собі польських сусідів, які стежили, доносили, переслідували. І в таких обставинах, а радше всупереч таким обставинам, почали надходити до нас спершу вістки від партизанів, а пізніше навідуватися й вони самі. Так завітали до нас «Явір», «Зенко», «Борсук», «Роман» та інші. Більшість з нелеґальними паспортами, але якимись «леґальними» місцями проживання. Мені хотілося б тут трохи більше згадати про «Романа» – Євгена Ліборського і «Борсука» – О. Білевича. Отож однієї ночі до нас тихенько хтось застукав у шибку. Мати підійшла до вікна і побачила під вікном «Романа» з дружиною, Євгенією Гурською, найкращою подругою мого життя. Вони йшли ніччю лісами аж до села Жабін, в відтак до нас, до Бань-Мазурських. Тікали від війська, яке шукало «Романа» в його домі. Відіспавши ніч, вони від'їхали. «Роман» мав назначену зустріч з «Зеноном», який мав йому допомогти. І, мабуть, «допоміг», бо від цієї пори слід по

«Романі» пропав. Його дружина стала опісля жінкою «Зенка» – Івана Білянчука, коли той вийшов з в'язниці.

«Борсук» переховувався в нас цілу зиму 1947 року. Але кожний день дальшого його перебування у нас ставав чимраз небезпечнішим, як для нього, так і для нашої сім'ї. І тому одного дня вдосвіта він рішив від'їхати. Куди – не знаю. Від нього опісля приходили листи, які забирало УБ. А того дня, після від'їзду «Борсука», нашу хату нараз оточило військо. Облава! Як на рідних землях... У них були докладні дані про його перебування у нас, тільки вони не знали, а опісля не могли повірити, що шукати його в нас уже дарма. Він їм утік прямо з-перед носа.

Забравши з собою батька, військо відійшло. Батько вернувся додому після допитів на УБ у Венґожеві десь по місяці. І разом з матір'ю, збираючи з поля каміння, почали нове господарювання на «своїй», нерідній землі.

...Минали роки, зростали діти, родилися внуки. І вже не про повернення прийшлось нам тоді думати, але про те, як нам там бути і жити. Як зберегти, як виховати оце молоде покоління, щоб не стали вони яничарами та безбатченками, щоб не забули рідної мови, щоб не перевелась у них пам'ять українського роду.

Кожен, хто це розумів, почав працювати для збереження цього роду. Працювати так, як лише вмів і міг, бож над нами було всевидюще око УБ та цензура. Але, як то кажуть, буває іноді щастя в нещасті. Таким щастям для нас було те, що в нашій околиці більшість людности становили переселенці з акції «Вісла». Тому й придушити тут дух українства не було властям легко. Досить скоро почало в нас оживати спершу релігійне життя, а далі культурне та освітнє. Спочатку без священиків, а опісля зі священиками, почали збиратися люди по хатах на Службу Божу, молебні, маївки. В хатах вінчалися, в хатах хрестили дітей. З приватної бібліотеки отця Ріпецького з Хшанова нелеґально розповсюджувано українську літературу. А вже в 1954 році, в маленькому селі Врублі, що недалеко Бань-Мазурських, повстає невеличкий художній ансамбль, керувати яким вибрано мене. Працювати приходилося нам у нелегких умовах. Молоді ентузіясти збиралися на проби в холодних світлицях, які часто були без вікон і дверей, на концерти їхали возами, а то й ішли пішки, несучи людям духовну насолоду й підтрим, якого в той час так нам усім бракувало. І скільки радости, вдячности, а нерідко й сліз на очах зустрічали ми в глядачів під час тих концертів. А скільки завзяття було в оцих молодих хлопців та дівчат, яким нерідко перед концертом спершу приходилось ламати гілля й замітати, чистити та чепурити світлицю перед приходом глядачів. І скільки було любови до рідної пісні, яку потім, вертаючись вночі з концерту, співали на повні груди. Так поволі, несміло, але щораз певніше почало відроджуватися наше релігійне та культурне життя.

І ось настав 1956 рік, рік «хрущовської відлиги». З в'язниць і таборів, з далекого холодного Сибіру почали вертатися наші люди. В Польщі повстало УСКТ. Засновано гурток і в Банях-Мазурських. Тут відкрито також Дім Культури, а я стала його керівником. Відтоді проби маленького ансамблю з села Врублі вже не мусили відбуватися в холодній, брудній світлиці. Вийшла з підпілля й українська книжка. Вона зайняла належне їй місце на полицях тутешньої бібліотеки. Хоч, треба тут сказати, що не завжди

міг читач знайти тут те, чого шукав чи бажав знайти, а слухач почути те, що йому хотілося б почути. Бож над усім була тверда рука цензури – як над книжкою, так і піснею.

Скоро засновано в Банях і українську школу. Появилися також пункти навчання української мови в інших, неукраїнських школах. Там не тільки навчали української мови, але також велася культурна робота. Бо там пішли працювати люди, які були не тільки добрими вчителями, але й патріотами. І кожний з них, як тільки міг, виховував дітвору в дусі любови до всього, що рідне – українське.

На допомогу вчителям ставали суспільно-культурні діячі, члени УСКТ, які розуміли потребу та ціль праці на ниві рідної культури. Усі ми тоді засівали цю «ниву» зерном, привезеним з рідного краю, як тільки вміли та могли. А воно падало на родючий ґрунт і давало прекрасні плоди. Бо вже неодовзі почали тут повставати і десятиріччями працювати різні художні колективи: драматичні, музичні, естрадні, хорові, танцювальні. Деякі з них стали ширше відомі, як наприклад «Зірка», «Смерічки», «Орлята», «Мазурські зозулі». Організували ми також читацькі конкурси, літературні вечори, святкування роковин наших визначних поетів і письменників. Відбувалися також різні дійства, пов'язані з українськими обрядами та традиціями. Таким способом, знищене – здавалося б – лихоліттям дерево, яке пустило перші паростки в маленькому селі Врублі, почало розвиватися й розростатись, піднімаючись усе вище й вище вгору. На підміну батькам ставали їхні діти, а серед них були й мій син та дочка.

З якою теплотою в душі згадую сьогодні ці роки своєї праці, цю прекрасну молодь, дітвору й усіх, з ким мені тоді пощастило працювати на благо рідної культури. Усі наші вдачі та невдачі на концертах, ярмарках, фестивалях – починаючи від 1954 аж до 1981 року. Тоді то я виїхала за кордон. Бо мені судилася ще одна нерідна – канадська земля, на якій не кують в гаю зозулі, не співають жайворонки, не чути соловʼїв. І нема тут ні вишневих садків, ні ластівок, ні лелек, ні усього, що звемо рідним. І може саме тому з такою любов'ю, болем і теплотою в душі згадую свій рідний край – Холмщину. Згадую її в думках та мріях, згадую і в піснях:

О нещасная Холмщино, батьківщино моя,
Твої села пополені, трупом вкриті поля,
Твоїх мешконців вивезли більшовицькі кати,
І стоять тепер пустками ще вцілілі хати.

І недарма кажуть, що пісня – душа народу. Тому:

Лети наша пісне по холмських руїнах,
По галицьких селах, волинських лісах,
Лети наша пісня по всій Україні,
Суворих Карпатах, донецьких степах.

Лети і розкажи правду про ті страшні й героїчні роки. Розкажи правду усім тим, хто ще й досі її не знає, кому заборонили її знати. Розкажи правду про тих, хто по тюрмах, засланнях і в нерівнім бою гинув за цю святу правду і волю. Розкажи і про тих в мундирах з блискучими пагонами, що

з державних кабінетів видавали на них суди і смертні присуди. А то й без суду розстрілювали. Розкажи словами поета Василя Симоненка, що:

Народ мій є, народ мій завжди буде!
Ніхто не перекреслить мій народ.
І щезнуть всі перевертні й приблуди,
І завойовників заброд.

Народ мій був, є і буде! Бо ми вже не раби і не варшавсько-московські підніжки, але великий український народ з тисячолітньою релігією та культурою. А наша віковічна боротьба з окупантами – це боротьба за вільну, соборну і незалежну Українську Державу, над якою сьогодні майорить синьо-жовтий стяг і Володимирський Тризуб.

В УПА з села Гонятина були:

Катруся Лукащук (виселена до УРСР); Ілько Лукащук (заспаний на Сибір); Іван Кушіль (загинув у бою); Олександер Савицький (загинув у бою); Славко Панас (засланий у Сибір); Іван Медвідь (убитий з наказу «Зенона»); Іван Циба (виселений до УРСР); Євген Пупець (табір у Явожні); Василь Петюк (тюрма в Хопмі); Іван Пилипчук (виселений до УРСР); Микола Головач (загинув у бою); Володимир Мацієвич (тюрма в Штумі).

Разом 12 осіб.

В'язні Берези-Картузької:

Михайло Кушіль; Сергій Савицький; Ілько Лукащук; Володимир Головач.

В'язні Явожна:

Василь Мацієвич; Євген Пупець; Степан Контролевич; Теодор Бурачук.

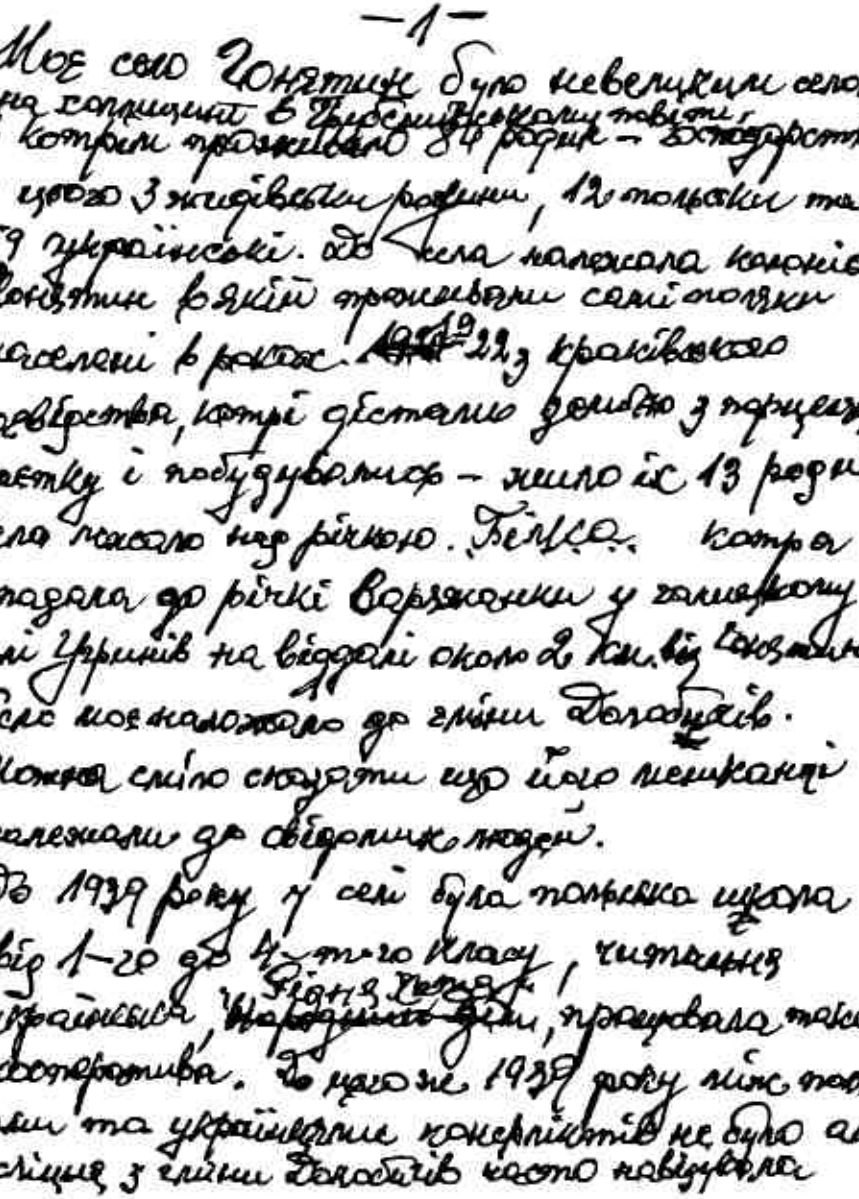
Засуджені на Сибір:

Богдан Мельничук; Микола Мельничук; Славко Панас.

Спогад Степана Мацієвича, народженого 1930 року

Моє село Гонятин було невеликим селом на Холмщині, в котрим проживали 84 родини, з чого 3 були жидівські, 12 польських та 69 українських. До села належала також колонія Гонятин, де проживали поляки, населені в 1919–1922 роках з Краківського воєвідства – 13 родин. Вони отримали землю з парцеляції маєтку й побудувалися. Гонятин лежав над річкою Білкою, котра впедала до річки Варяжанки в селі Угринові, віддаленому десь 2 кілометри від Гонятина. Нашою ґміною був Долобичів.

Мешканці мого села були свідомими людьми. До 1939 року була чотириклясова польська школа, читальня «Рідна Хата», працювала також кооператива. До цього ж 1939 року між українцями й поляками не було конфліктів, але поліція з Долобичева часто навідувала Гонятин, переважно



Копія першої сторінки спогаду Степана Моцієвича

у святочні дні, коли молодь збиралася біля «Рідної Хати» над Білкою, щоб співати патріотичних пісень. Поліція слухала й арештувала діячів, котрі цікавилися вихованням в національному дусі нашої молоді. У 1939 році запроторили до Берези-Картузької найсвідоміших селян: Сергія Савицького, Іллю Моцієвича, Володимира Головача, Михайла Кушпя та Степана Влосевича. Вони вернулися додому по вході Червоної Армії в вересні 1939 року.



Церковний хор з Гонятина й Павлович; світлина з 1941 року; цю й дві наступні світлини передала Катерина Свинь (родом з Гонятина)

Був один прикрий випадок ще перед 1939 роком. Якось то в Гонятині при «Рідній Хаті» почалися організувати, при допомозі інструкторів з Угринова й Хороброва, театральні вистави з участю молоді села. Після одної вистави, зібрані за квитки гроші поляки з колонії та поліцієнти – забрали.

У 1936–1937 роках наші попяки намагалися зліквідувати читальню з українськими книжками та часописами. Наші громадяни це передбачили, усі книги, журнали й взагалі маєток читальні перебрав Степан Впосевич, він потаємно провадив читальню у своїй хаті аж до вибуху німецько-польської війни 1 вересня 1939 року.

Десь коло 1938 року починається зорганізоване нищення православних церков, між іншим, цілком знищили нашу парафіяльну церкву в Павловичах. Люди, зокрема жінки, не хотіли допустити до руїни церкви, але ті, що руйнували, були забезпечені поліцією з Долобичева. У один день втратили ми нашу духовну підпору – дерев'яні церкви розвалювалися легко.

Червона Армія, маючи угоду з німцями, установила нову границю на річці Бузі, але потім відійшла, залишила по собі великий непорядок, що свідчив про культуру цього війська. Починається німецька окупація. Незабаром повстає Український Допомоговий Комітет у Грубешові, він організує українське шкільництво, у Грубешові Українську Учительську Семінарію та торговельну школу, у Сокалі – також торговельну школу, в Холмі – гімназію, у Белзі торговельну школу, куди здають екзамени й вступають на науку хлопці й дівчата з нашого села. Одним з перших вступає до белзької школи Василь Петюк, він по першому році переноситься до гімназії в Холмі й кінчає її в 1944 році. У 1943 році до учительської семінарії в Грубешові вступає Степан Мацієвич, кінчає перший рік науки, але дальшу перериває прихід більшовицького фронту. До торговельної школи в Сокалі вступають



Гонятинська сім'я Кушлів; світлина з кінця 30-х років

в 1941–1943 роках Іван Бойко, Євген Контролевич, Михайло Білик. До кравецької школи в Грубешові – Євгенія Гурська. Учнів з Гонятина було по різних школах більше, але всіх уже не спам'ятати.

У самому селі в вересні виникає українська школа, першим учителем стає Гнатюк з Угринова. По двох роках приходить на його місце, також угринівського роду, Вербівський. Третім учителем стає в наступному році Озеро з Хороброва, ведучи школу аж до 30 червня 1944 року.

Однак ще під час окупації, десь у 1942 році, поляки з сусідніх і дальших сіл Грубешівщини почали вбивати наших людей, а пізніше палити й рабувати. У відповідь почала організуватися в Гонятині, Павловичах та інших селах самооборона. Вишколом молоді займався у моєму селі Микола Лукащук, бувший фельдфебель царської армії. Зброї було дуже мало, бо тільки та, що її польське військо залишило по капітуляції перед німцями в 1939 році, проте й такої було ж небагато. Однак поляки з Гонятина та околиці цю підготову відчули – під час цілої німецької окупації не було нападу з їхнього боку на наше село.

На початку 1943 року де-не-де почала організуватися УПА. У відповідь за напади на інші українські села УПА кидає на колонії Гонятин летючки з закликом до поляків покинути село й околицю. Невдовзі усі поляки покидають село й колонію. Колоністи подаються до Бохні, звідки прибули до нас у 20-х роках, а інші – під Замостя. Однак напеди у недалеких околицях тривали, відбувалися вони під гаслом „Czarna smuga od Wieprza do Buga". У 1943 році, а потім, на початку 1944 року, доходить уже до масових убивств і палення сіл; що живе – усе гинуло в таких селах, як Верховини, Сагринь, Модринь, Ласків, Малків, Черничин, Варишин, Потуржин, Ощів та десятках інших сіл на Холмщині. Гинуть представники української інтеліґенції, голова УДК з Грубешова Струтинський, полковник Войнаровський і багато інших.

Однак УПА розвивається, до вишколу приєднуються військовики з української поліції й дивізії «Галичина». Першим відділом на Холмщині, а також у моєму селі був відділ під командуванням «Дуба», бувшого поліцієнта. Ця сотня, як і прибулі з Волині боївки, пішли на холмські села відплачувати, вели завзяті бої з різними польськими боївками й вигнали їх поза наші села. Згодом зорганізувалася сотня з дезертирів дивізії СС «Галичина», очолена сотенним «Гамалією». Вона також виступила на сторожу наших сіл перед поляками, боронила недопалених холмських сіл.

Десь під кінець 1943 року зорганізовано наступ на твердиню польського підпілля – село Острів біля Белза. Очолив його курінний «Галайда»



Родина Кушпів; світлина з початку 40-х років

– Онишкевич, котрий упав у бою за Острів. З Гонятина брали у ньому участь Олександер Савицький та Іван Кушпіль, обидва служили в сотні «Дуба». Повстанські відділи міцніли, здобували на німцях більше зброї й відганяли поляків у їхні сторони, де були лиш польські села.

Надходить липень 1944 року. У другій його половині переходить через Гонятин фронт. Від бомби з літака гине Ірина Панас. Повстанці на недовгий час ідуть у конспірацію. Як фронт відходить на захід – виходять заново, зі зброєю, цілими відділами. Творяться боївки СБ, удосконалюється військова структура, але заразом стабілізується польська людова влада, по селах і містах укріплюються постерунки міліції та УБП, крім них, на території Польщі діють також відділи совітського НКВД. На початку відділи УПА не зводять сутичок з військом, НКВД чи міліцією, проте триває мобілізація. З мого села йдуть до сотні «Зірки» – Володимира Сивака (згодом, по його смерті, команду сотні перебрав «Гайда» – Євген Сивак, брат Володимира) Микола Головач та Василь Петюк.

Доля наших повстанців така. У лютому 1946 року Головач гине разом з цілим відділом «Гайди» (39 осіб) під селом Ліски Грубешівського повіту в бою з НКВД. Натомість Василь Петюк перейшов до СБ і в цьому ж 1946 році, під час облави на село Гонятин, попадає в руки НКВД, не вспівши сховатися у стодолі сусіда В. Головача. У тій же самій облаві попадається енкаведистам також Євген Пупець – «Марко», котрого без зброї забирають з власного дому. Разом з Петюком перевозять його до Грубешова, пізніше Холма. На допитах до нічого обидва не признались, тож по двох роках вийшли на волю: але поїхали не додому, а на Західні Землі: Петюк до села Вількова, Пупець – до Будр, куди переселено їхні родини.

У слідстві в Грубешові пересидів півтора року, зловлений під час цієї ж гонятинської облави також Андрій Мацієвич. Його родина в 1946 році виїхала на Україну, а він опинився у Будрах. У цьому селі обидва й спочили.

Іван Кушіль та Олександер Савицький з цілою сотнею «Дуба» (скільки осіб – не знаю) згинули під час бою з НКВД у Долобичівському лісі, між Угриновом і Пісочним, на так званім Корчунку в квітні 1946 року. Похоронено їх усіх, упалих внаслідок зради, на цвинтарі в Павловичах.

У іншій облаві, на початку 1946 року, НКВД арештує в Гонятині вдома Іллю Лукащука (десь 1923 року народження) й засилає його до Караганди. Живим він вертається до Польщі, на Західні Землі, у 1956 році.

У лютому 1946 року НКВД обступило Гонятин, але партизани Василь Петюк (1924 року народження) та Петро Гурський (1928 року народження) вирішили втікати без зброї в сторону Гонятинського лісу. Напізли на кулеметну заставу. «Стой, бо стрелять буду!» – вони втікають, не стають. Падають густі стріли, падає тяжко поранений Петро Гурський, а Василь Петюк таки добігає до лісу. Гурський по кількох годинах умирає у власній хаті, куди дозволили його перенести солдати. Облава арештує бувшого в'язня Берези-Картузької Сергія Савицького. З Сибіру вертається дуже хворим, живе не в рідному селі, а в Пілаках Великих Венґожівського повіту. Восени 1957 року цілком занедужав і помер.

У травні 1946 року суне на Гонятин облава польського війська та міліції. Старша молодь цього сподівалася – уся відійшла до різних криївок. Поляки, мабуть, побоювалися робити пошуки по стодолах і пивницях, бо арештували кого попало. До Грубешова під слідство попали: Микола Мельничук, його дочка Євгенія Мельничук, Михайло Балій, Михайло Мацієвич, Степан Мацієвич (16-річний хлопець), Степан Шевчук (17-річний хлопець) та Ікожан. Цей останній був замордований у арешті польськими в'язнями. Решта без суду вернулася додому по місяці. Микола Мацієвич вийшов на волю по наступі АК на в'язницю в Замості.

Під час тих страшних подій на Закерзонні, між іншим, у нашому селі, дійшло до нещасного виселення наших людей на Україну. Не з власної волі виїхало з Гонятина 40 родин. Везли їх фірманками на станцію Забужжя біля Сокаля, там два тижні тримали, а потім повезли на Волинь у Рожищенський та Санківський райони, де їх прийняли недавно зорганізовані колгоспи.

Пам'ятаю один епізод з цього виселення. Десь 12 червня прибіг з Угринова до нашого дому Теодор Мацієвич і каже до мойого батька: «Іване, сховайтеся денебудь на тих три дні, бо я довідався від польського офіцера, що 15 червня перестає діяти устава про переселення, хто лишився, то вже не буде потім переселений». Ми зараз повідомили решту людей, що ще не вспіли виїхати, і всі переховувалися тих три дні та й лишилися на своїй землі аж до 13 червня 1947 року*.

У 1945–1946 роках оборонні холмські сотні «Карпа», «Дуди» й «Зірки» були під командою мудрого курінного «Ягоди». Він був також дуже бойовим курінним. Одного разу організує хлопців «Дуди» в нашому селі й під командою східняка «Діброви» робить засідку на зрадника, бувшого курінного «Юрченка» на шосі між селом Ощевом і Варяжем. Там «Юрченко»

---

* У спогаді Є. Іваник: 17 червня.

був зліквідований разом з цілим своїм істрібітєльним відділом, з яким вертався з Долобичева до Сокаля.

Під проводом «Ягоди» вдалими були засідки на машини з харчами й військом на шосі під селом Варишином, підступом була зліквідована станиця міліції в місті Крилові, котра своїми нападами загрожувала навколишнім українським селам.

Одного разу приїжджає до нас НКВД й підпалює кільканадцять будинків, маючи надію, що зараз будуть з них утікати повстанці. Однак таке не стається. Єдиного повстанця «Яропопка», голову пропаганди, виносить в перині на город його жінка Теодора Пупець.

Пригадую собі ще випадок з серпня 1945 року, зв'язаний з відважним командиром «Зіркою». З Сокаля раз приїхали до нас на облаву енкаведисти. Їхній штаб закватирував у хаті Володимира Головача, а солдати розбіглись по господарствах шукати повстанців. Ще не встигли поставити на всіх дорогах до Гонятина застав, як від Угринова без жадної розвідки в'їжджає до села командир «Зірка» з двома чотами. Усі в польських мундирах. Їдуть прямо, як завжди, під хату Головача. Сотенний «Зірка» й два бійці входять у хату, де закватирований штаб НКВД. Господар поблід, проте ще вспів моргнути до «Зірки», котрий зараз замельдувався офіцерові НКВД: разом зі своїм відділом приїхав з Грубешова за бандерівцями. Енкаведист наказав йому їхати на інше село, бо в Гонятині вже вони оперують. «Зірка» відмельдовується, на подвір'ї польською мовою наказує своїм: „Jedziemy na Oszczów". На виїзді з села «Зірка» відбезпечує автомат, сходить з воза й довго розмовляє з заставою, що стояла на дорозі до Ощева, а потім сідає на останню фіру й від'їжджає собі геть. Отак чи не єдиний раз закінчилася без бою зустріч УПА з НКВД.

Наближається березень 1947 року. УПА не здається й веде боротьбу на своїй закерзонській землі з ворогами. Якось тоді під Балигородом Ліського повіту гине генерал ВП Кароль Свєрчевський, що стає за нібито причину рішення Політбюро ПРП виселити українську людність з теренів Лемківщини, Надсяння, Холмщини та Підляшшя. Наступають на нас, роблять облави, засідки, депортують людей, зачиняють до створеного для нас концентраційного табору в Явожні. Село Гонятин кілька днів перед виселенням обступають і арештують Степана Контролевича, Василя Мацієвича, Андрія Гурського, Теодора Бурачука, Пантелеймона Музику. Страшно їх тортурують на слідствах у Долобичеві й Варяжі, непритомних перевозять до Грубешова. Знову катують, а потім в тайні перед родинами перевозять не знати куди. По двох місяцях адвокати встановлюють: вони всі в концтаборі Явожно, катівні для українців. Усі вони вертаються живими під кінець грудня 1947 року, крім Музики, котрий дістав присуд: шість років в'язниці (на волю вийшов зі Штуму в 1951 році).

Горезвісна акція «Вісла» почалася в Гонятині 13 червня 1947 року. Усі ми були заладовані на свої вози, хто возів не мав, тому давали фірманки, підставлені польськими селянами. Безладно й поспіхом люди кидали на вози своє майно й рушали під конвоєм війська до станції в віддалених від нас 30 кілометрів Вербковичах. Там на пляці під голим небом ждали ми тиждень на вагони, а УБ й військо кружляло між нами, шукаючи бандерівців. Десь 22 червня заладували на вагони й повезли під конвоєм у незнане.

Чи не 27 червня ми вже були на станції в Ґіжицьку (уночі котромусь нашому господареві вкрали 2 коні). Наступного дня везуть нас возами до села Вількова – 4 родини, Будр – 5 родин, Пілак Вєликих – 3 родини, Бань-Мазурських – 4 родини. Решта гонятинців поїхала в Щецінське воєвідство.

Попали ми всі у знищені будинки, ще й по кілька родин до одного. Були ми такі втомлені двотижневою подорожжю, що як лягли спати, так, не ївши, спали дві доби. І стали ми працювати на нових землях, де працювати було нелегко, але зате була велика працьовитість. З року на рік кращала наша матеріяльна ситуація, але духовно ми й далі – аж донині – поневолені. Ніхто з гонятинців не вернувся до свого села.

У 1980 році відвідав Гонятин Василь Петюк з Ґіжицька. Ось що бачив і розповів: дорога з Ощева до Гонятина не існує – заросла бур'янами, річка Білка – не існує, нема саджавок, колись повник риб, нема водяного млина, село спалене на 90 відсотків, живе в ньому з 15 місцевих польських родин у спільних будинках. Доїзд дорогою тільки шосою Долобичів – Угринів, від цієї дороги йде однокілометровий відтинок асфальту до Гонятина. Культурного й господарського життя нема.

Лишається тільки сказати, що попри все заподіяне українцям Підляшшя, Холмщини, Надсяння й Лемківщини від 30-х років аж по 1947 рік – не вдалося нас засимілювати.

Спогад Володимира Мацієвича, народженого 1915 року

Дуже мені приємно, що можу щось написати про Холмщину, Грубешівщину та наше село Гонятин і сусідні села, що ввійдуть до історії України. Дещо про це знаю, хоч я старий і очі вже не бачать, руки болять, бо спрацьовані й знищені від ворожих нагаїв під час слідства, бо був я арештований Військом Польським у 1945 році. Арештованих було ще більше: Микола Мельничук, Іван Пилипчук (обидва вже не живуть).

Дещо з 30-х років, коли я мав 15 років. Пам'ятаю, прибули польські поліцаї, то звалося пацифікація. Кого спіймали, казали принести пилу. То були молоді хлопці, вони пилу принесли. Поліцаї наказали зрізувати телефонічні стовпи коло читальні, а в читальні було радіо (на колишній час воно було для села дуже важне). Радіо забрали, декорацію зі сцени та все важніше понищили. Таке життя пережили ми на Холмщині з поляками.

Від поліцаїв нам, молодим, треба було все ховатися, вони все атакували, щоб помститися над нами. Звичайно, ми, молоді хлопці, вечером виходили на прогульку поспівати по-українськи пісень, а поліцаї незамітно підкрадалися й раптом вискакували на нас. Хто втік, той втік, а кого спіймали, того брали на постерунок і давали буків.

Таке життя мали ми до 1938 року. Ще раніше, у 1928 році завалили поліцаї церкву в селі Павловичах, котра стояла 300 років і ніхто не чіпав руйнувати, а поляки-злочинці це зробили.

Потім у Долобичеві поліцаї змушували священика відправляти по-польськи Службу Божу. Священик сказав, що так не може. „To mów kazanie do

ludzi po polsku". І священик трохи по-польськи калічив. Ми, молоді хлопці, були в той час у церкві, були в вишиваних сорочках з позав'язуваними синьо-жовтими або червоними кокардами. Поліцай кокарди поroзв'язував і сказав: „Zdejmijcie te koszule, bo na drugi raz porwę na waszym grzbiecie". Правдиво так було, бо він хотів нас спольонізувати.

У 1939 році арештували з нашого села 5 мужчин: Михайла Кушля, Ілька Мацієвича, Володимира Головача, Сергія Савицького й Степана Влосевича. Пішли до Картуз-Берези. Як німці ввійшли до Польщі, то в'язнів з Берези випустили.

У 1945 році, 18 вересня, був я арештований у своєму селі під час молотіння збіжжя. Посадили мене до в'язниці в Грубешові, тримали в дуже тяжких умовах, творили звіряче знущання наді мною. У листопаді перевезли до Люблина, а по місяці до Холма, де засудили мене на 5 років в'язниці за співпрацю з УПА. Суд відбувся без доказу вини, засвідчив фальшивий свідок. Знову перевезли мене до Люблина, а далі, у грудні, до Вронок. Там не було для нас місця, тож того самого дня завезли нас до Сєрадза. Там відсиджував я вирок. Випустили мене з в'язниці 14 березня 1947 року, потім вивезли на Західні Землі, оселили в селі Пілаки, де живу до сього часу. Те, що я описав – то все було правдиво, то все я пережив.

Гораєць: 1–5 червня 1947 року

*Спогад Еви Філь (дівоче прізвище Лашин), народженої 1925 року в Горайці Любачівського повіту**

Сторононьке моя рідна! Село моє Гораєць!
Земле батькіе наших, просякнута кроє'ю!
Збережено в пам'яті моїй як скарб найдорожчий
Згадую Тебе з пошаною й еeликою любов'ю.

Цей перший короткий вірш написала я тепер, згадуючи свій Гораєць, де в дитинстві вивчила напам'ять інший, але через усі роки нерозривно зв'язаний з тим першим:

Вітчина, дитино, то цілий сей край,
Ліси, луги, поля, городи й гай,
І потічок, що сріблом від сонця сія,
Усе те, усе те, Вітчина твоя.

Вітчина, дитино, то могили предків,
Їх кров, що всякла в землю.

---

* Авторський заголовок: *Згадка про моє село Гораєць.*

Їх кості, пам'ятай, усе це,
Моя дитино, твій рідний край.

І я бачила своїми дитячими очима, що все навколо згідне з тим віршем, я бачила свою Батьківщину, своє рідне село. І нині його бачу, це хвилюючі поля, квітчасті луги, затоплені в садах і городах хати, а за ними ще більше море – ліси. За лугами цвинтар з похиленими хрестами на могилах предків. Недалеко від потоку стоїть церква, зовсім, як та квочка, що крилами всіх своїх дітей береже. За церквою школа, за дорогою Народний Дім «Просвіти». Так було до війни в самому селі, так донині в моїй душі й пам'яті, проте душі й пам'яті замало – Горайця не стало. Приїдеш туди нині: не знати, чи це село, чи це колонія? У якомусь польському виданні пишуть так дивно: „Gorajec jako wieś przestał istnieć w 1947 roku". Так сказати замало. Гораєць 6 квітня 1946 року спалено! Спалили Гораєць ненавидящі нас! Людей вбили, а решта мусила виїхати. Лишилося кількадесят чоловік, проте й по них пропаде на Західніх Землях слід. Не стало людей, городи позаростали, молоді гаї стали великими лісами, здичавіли навіть луги. Уся земля здичавіла без своїх людей! Хрести впали безсило на землю, наче піддалися, нікому з-поміж живих підтримувати їх, тож вони аже не сторожують над минувшиною та предками нашими. Повисихали джерела, але не від природи, але від ненавидящих. Жах наповняє душу, коли глянеш. А яка була горасцька дорога до кінця, до 1947 року? Послухайте, прочитайте.

Положене в Північному Надсянні, між селами Хотилюбом, Лівчею, Жуковом, Чесановом і Плазовом, званим колись Любелею, серед лісів мало свої хати й присілки. На північному сході була Сигла, на півночі, за полями званими Загумення, Підліс. Від заходу були одні й другі Качори, а «одні» й «другі» тому, що між ними була перерва між хатами. На північний захід називалося Підомлин, бо там здавен-давна стояв на річці млин. Від Підмлина Качори відділяв невеликий молодий ліс. З південної сторони перед селом стояло кілька розкинених хаток, а далі, за малим лісом і полем був присілок Буща й громадське пасовище, також Бущею назване. Хати тягнулися в самому селі за номерами з заходу на схід, одним рядом.

Загумення, згадані вже поля, перетинали дві доріжки. Одна, Стежка, вела під млин і далі, до Жукова. Друга, Гостинець, малася ширше, тягнулася ближче Підліса, а починалася від Підмлина й вела до кінця села на сході. При Гостинці стояла стара капличка, а в тій капличці стояла фігура Яна Непомуцена, а далі придорожній хрест моїх сусідів Козіїв.

Ой ті Загумення! Які ж то були поля! Мали вигляд смуг, широких шириною кожною подвір'я, до якого кожна господарська смуга прилягала. А з того подвір'я йшла по цій земній смузі гарна зелена доріжка, маючи в собі вириті пиш дві колії від колес з залізними обручами. На загуменних полях росло все, уся городина, мак, коноплі, а далі картопля, збіжжя. У цьому збіжжі сині волошки й рожевий кукіль. І так ті смуги загуменні одна при одній через ціле село. При полях хати, при хатах з південної сторони мальви, півоні, георгіни – квіти старших людей. З кожного подвір'я вела вуличка до Гостинця, за ним річка Гнійник: вода цюркотіла з кожного подвір'я на дорогу, до рову, а потім до неї. За Гнійником наші величезні луги, знову уздовж цілого села, а на них квіти й квіти, і який всюди запах. Гораєць – самі кольори й пахощі...



Родина Юрія Пашина перед його хатою, зліва його жінка; сидять дідо Андрій Пашин з бабунею Марією з Терехів; діти Анна, Івась, Ева (авторко спогаду) та мала Марія; світлина з 1933 року

Наші селяни були досить багатими рільниками, зате ж працьовитими, але їхні господарства не були аж так великі, радше малі. Усе робили самі: ціп молотити збіжжя, ступу кашу витирати, жорна молоти муку, конопляну упряж коня водити, цілу упряж, а це шлеї, вузди, посторонки й лійци. Льон терли на терлицях, відділяючи паздеро від волокна. Куделі мали до прядження й на педало, що звалося візок. І ткали ж скільки. З кінського волосу виробляли собі щітки й мітли. Господині пекли хліб і робили всю хатню роботу. А коли справа доходила до майстерности, то помагали наші ковалі, шевці, кравці.

Перед війною Гораєць став уже досить свідомим щодо рільництва селом. У Народному Домі відбувалися зустрічі з фахівцями, інженерами, садоводами й іншими. Добрим інженером був Євген Бородач родом з Жапалова. Чимало порад містив завжди календар «Золотий Колос». Механічні знаряддя показали вже свою силу, проте було їх мало. На порушувану кіратом молотилку могли собі позволити тільки найзаможніші господарі. Знали ми вже й сівники, й культиватори, а найновішим знаряддям був плуг, званий «нурою». Він мав тільки чепіги й леміш, сунув цілим собою по землі, бо не мав колес-теліжок.

На території нашого села знаходився малий маєток, званий Двором, належав до якоїсь шляхти, але чи Потоцьких, чи інших – цього не знаю. Усі казали просто так: «поїхав барон». Бідніші селяни впрошувалися до нього



Андрій Пашин, перебудовував бічні нави в горлецькій церкві в 1903 році, сидить перед своєю хатою восени 1938 року

на роботу, при якій пильнував їх польний на коні й з нагайкою, проте не бив, зате, як щось не сподобалося, верещав, проклинав і визивав від найгірших. Але наші люди старалися якнайкраще, а як кінчали звозити сіно чи збіжжя, то за останнім возом ішли дівчата й співали. Працювали тяжко, але були гарні, без втоми на лицях. Для мене, малої дитини, краса тих дівчат сягала неба, так само, як їхні пісні. Ввечері йшли пастухи, граючи на сопілках, а худоба сама повертала з дороги на свою вуличку до стайні. Потім минало ще трохи часу й відзивалися дзвони. Кожен хрестився й відразу думав: «ага, завтра неділя». Наша церква була дочерною й опікувалася нею Пречиста Діва Марія, чиїм Рождеством церква й взивалася. Матірною мала церкву в Жукові. До липня 1943 року парохував там отець Мирон Колтунюк, а потім згинув від куль польського підпілля. На Богослужіння ходили ми раз до Жукова, а раз жуків'яни до нас. Вечірні відправи відправлялися все в Жукові. До нас привозили священика кіньми по черзі господарі, отець виходив на відправу, а відправляв старослов'янською мовою, мені не все зрозумілою, хоч скрізь дуже гарною так, що просила я діда пояснювати. Дідо читали кирилицю й дякували в крилосі. Пам'ятаю його голос, а найбільше, як дівчата співали 148 псалом· *Всякое диханіе да хвалить Господа* і Славословіє Велике *Слава во вишніх Богу*.

По Євангелії отець мав науку, раз коротку, раз довшу, але все про християнське життя. І бувало йому таке, що, проповідуючи, бачив, як виходять з церкви чоловіки під липу церковну трохи перекурити, бо здавалася їм проповідь задовгою. Одного разу отець сказав так: «Бачу, що декому не вистачає терпеливости вислухати до кінця й виходить, але хочу вам навести на думку, що може прийти такий час, коли за тою церковцею будете плакати. Ті слова собі запам'ятайте».

А тоді ще все було наше й по-нашому. По-нашому й наше, незважаючи на те, що в Народному Домі натискали називати себе не русинами, а українцями, зате в школі в учителів Емілії й Теодора Мазураків все ще була руська мова й руська читанка. Не була тут вина вчителів, що попри прізвище Мазурак працювали як добрі українські, родом і любов'ю до дітей, вчителі. Як їм хтось за руськість шкільну докоряв, то Мазурак казав: «Як буду все називати українським, то мене всадять, але чи тоді ви візьмете на втримання мою родину?». Отак обережно учителювали вони обоє до 1943 року. Ходила і я до школи. Одного разу пані Емілія вивела дітей під стару нашу церкву, аби поговорити про наші старинні пам'ятки історії. Читаємо над

входом написаний рік 1835. Пішли за село, там на камінному хресті прочитали дату 1848 і напис: «Спаси Господи люди Твоя і благослови достояніє Твоє». А на цвинтарі ще більше старих хрестів, гробовець якоїсь шляхтянки з 1813 року зі статуєю Богородиці на нім, якісь бляшані стовпи. Учителька каже: «Бачите, діти, се є дотеперішня історія нашого села. Її буде прибувати, ще буде щось цікавого й треба все буде зберегти, записати і, може, хтось з вас осягне вищу освіту й се зробить, може, се будеш ти, Лашин?». І тут подивилася на мене. «А де ж я?» - подумалося мені відразу, бо я історії не любила, проте ці слова лягли на мене каменем. Аж тепер, хоч без вищої й навіть без повної середньої освіти, але пишу. І починаю від початку.

Початок села сягає XVI століття, саме тоді терен під пізніший Гораєць обрали собі мешканці Пруся й Радружа, аби хоронитися перед татарами. Назбиралося їх стільки, що в 1557 році повстав Гораєць. У 1586 році фундується церква. Багато чула я про історію села від свого дідуня, між іншим, розповідав він про панщину, про те, що колись ключі до церкви тримав жид Зельман, він тільки в великі свята приїжджав її відчиняти, а люди, чекаючи на нього, співали:

Їде, їде Зельман,
Їде, їде Зельман,
Їде, їде його брат,
Їде Зельманова родина,
Їде Зельман з ключима.

А в 1899 році Гораєць мав уже 900 мешканців, ще в 1816 році перебудовано на більшу нашу церкву, у 1903 появилися, про щораз більшу кількість людей, бічні нави. У тій церкві є дві пам'ятки по моїй, Лашинів, родині. Сповідальниця, зроблена братом мого батька Іваном Лашином (від 1926 року в Канаді), що вчився столярити в Семчука в Чесанові. Дерево на неї дав Степан Білий, батько моєї мами. Друга пам'ятка – це на льняному полотні образ Пресвятого Серця Ісусового, мальований рукою мого рідного брата, Івана Лашина на прохання Марійської Дружини в честь Ювілею 950-річчя Хрищення Руси-України.

Перед війною стояло в нас у селі та на присілках 185 хат. Разом з українцями жили чотири чисто польські родини й одна жидівська, а всього було нас десь тисяча. Потім поляк Кокошка й жид Симха виїхали, корчму розібрали. До 1937 року всі польські діти ходили на нашу релігію, але цього ж року римо-католицькі священики вирішили вчити їх окремо. Робив це, приїжджаючи з Чесанова, їхній катехит.

Мої дитячі роки зминули прекрасно. Згадаю квіти, які я так люблю й донині. Збирали ми різні, пам'ятаються мені гораєцькі назви. Сині незабудки звали ми «жабеніми очками», білі в купочці «кашкою», рожеві «Божими стільчиками» взивалися, білі в колоску мали назву «Божа пшениця», жовті високі квіти – це «козелець», білі в формі шишки, багато їх багато на одній лодижці – «зозульки». Сплітала я їх разом з Манною Вальницькою, Евою Козій, Марією Козій, ішли ми до каплички під лісом над річкою Лівчанкою, хоч лучила будовою обидва береги її. У підлозі була діра до води, а Мати Божа тримала на руках Ісуса, а він тримав у руках світ.



Родина Пашинів: Григорій Пашин, перший голова читальні «Просвіти» в Горайці, зліва направо Ева (авторка спогаду), мати Марія, Іван, Анна, посередині Марійка; світлина з 1932 року

Другою приємністю був ліс, краще сказати – ліси, бо росло їх навкопо села багато. На південь від сіножатів молодий Засад, сосновий. Ми найчастіше ходили в ліс між Качорами й Підмлином, влітку росло там багато курок, званих у нас «лисичками». Ще більший ліс ріс на сході, коло присілка Сигли. Ліс, що був власністю селян, звався також Горайцем, туди, як і в інші ліси, самі ходити ми не могли. За доріжкою був ліс Сушно, належав він до барона Ватмана. Треба було міцно пильнуватися, щоб ідучи туди, хоч і не можна було, по ягоди, не попастися в руки лісничому Костшицькому.

Узимку трималися ми всі в селі, найбільше на Сиглининовій вулиці – найкращій для санок. Насчіпляємо санок, насідаємо одні за одними, спереду один керує й їдемо в долину за річкою, а їдучи, співаємо: «Їде, їде ларовіз, щоб до Львова нас довіз, сичить лара фу-фу-фу, я до праці вже не йду», і трах! об молоду вільшу. І вже котресь плаче. На тій вулиці, але з нашого кінця, росла велика липа, стара й густа, з великим конаром збоку. Під нею на павочці часто сидів мій дідуньо, курячи люльку. Наслухався й набачився наших дитячих забав: «Гуси, додому!», «Коло млинське», «Кут-кулут-чорний вут», «Крулю-крулю, чи буде війна», «Десь тут була лодоляночка», «Адам і Ева», «Що то робиш, вовчику» й багато інших. Ці забави передали нам наші діди й батьки, сягаючи вони так глибоко, як стара липа коріннями росла. Залишилася ще пам'ять, але незадовго й пам'яті не стане про це все. А чи тоді ще щось буде?

Величезним і страшним явищем буе для мене млин. Праада, його в 1936–1937 роках розібрали, але вода на Лівчанці в цьому місці й далі страшенно падала й шуміла. Млин з великим колесом стояв на лограничці між Горайцем й Жуковом, у такому трикутнику, де сходилися Стежка й Гостинець. Пам'ятаю мельників, батька та його сина Франка, завжди цілих в муці, проте потім таки збанкрутілих. Недалеко від млина поселилися родини Білого й Тимця. Звідти розходилися брати мого діда Білого, два жили в Горайці, третій зайшов на Чехо-Словаччину. За млином стояв ліс, там жили Манько й Головка, трохи далі цілий присілок, званий Підмлином.



Ева Лашин (Лучкова) й Марія Стасик несуть статую Богородиці

З кожної хати Підмлина, інших присілків і цілого Горайця йшли в світ молоді люди, проте найбільше залишалося в щораз людніщому селі, не знаючи, що на останнє покоління припаде доля брати зброю в руки й жити в гущавині лісу, щоб берегти своє життя й рятувати життя іншим.

Перш, ніж почати розповідати про найстрашніші дні, коли гинули нелюдською смертю мешканці Горайця, хочу згадати також тих, що жили трохи давніше й вмирали спокійно, перепрацювавши життя для свого народу. Перший з них це Григорій Лебадович, офіцер УГА, учитель (загинув таки 6 квітня 1946 року); Григорій Пилилівський закінчив перемиську гімназію й юридичний факультет на невідомому мені університеті, боровся в лавах УГА, як і полерадник брав участь у боях під Львовом, потім працював у Варшаві й там, не знати з якої причини загинув; Михайло Курій (кажуть, що змінив прізвище на Панасюк), парох у Бепзці; Іван Лебедович, братанок Григорія, декан у Бірчі; Ева Лебедович закінчила перемиську гімназію, вийшла заміж за Ткача, учителювала в горах у якомусь польському селі; незнаний на ім'я студент Лебедович, учасник боїв у 1918 році, помер від лобоїв; Іван Козій, лікар, працював у Бірчі, потім виїхав до США; Петро Білий, студіював і жив, а згодом і помер у Празі; Теодор Білий, учень перемиської гімназії, учасник змагань у 1918 році, виїхав до Канади; про Андрія Нея та Василя Нея нічого не можу сказати, хоч напевно записали вони цікаву сторінку життя, Іван Тимець, учень перемиської гімназії, учителював у Плазові в 1940–1944 роках, убитий 6 квітня 1946 року; Микола Бумбар писар у 1930–1935 рокак; Марія Грицик студіювала в Празі, потім еміґрувала до США; Марія Біпий-Вербицька виїхала примусово на Україну в 1946 році; Петро Лашин учителював в 1940–1944 роках десь у Польщі, потім на Україні в Хоросткові; Василь Пилилівський, братанок Теодора, закінчив гімназію в Любачеві, студіював фармацію в Варшаві, потім переселений на Україну, став професором англійської й німецької мов у Долині на Станиславівщині, помер там у 1992 році; Адріян Лебедович, син Григорія, учителював у Лівчі в 1941–1944 роках, убили його мадяри в 1944 році. Ось і наша горяецька інтепіґенція. Працювала поза селом, проте завжди до нього приїжджала.

А село жило й творило. Горайчани своїми грішми й працею збудували Народний Дім. Задумував усе Григорій Лебадович, а найбільше практичних обов'язків при будові узяв на себе Михайло Лашин, прозваний Миськом. Отак «Просвіта» отримала свій будинок у 1932 році. Першим головою читальні став мій батько Григорій Лашин, колишній студент права, якого не вдалося йому закінчити. У австрійському війську був якимсь офіцером. Довго він не працював у новій читальні – помер 14 жовтня 1935 року. Члени читальні й молодь несли домовину з хати до церкви й на цвинтар. По ньому головував «Просвіті» батьків приятель Михайло Мельник. Цілий час працював емеритоеаний учитель Григорій Лебадович, так само Іван Мачай, абсольвент духовної семінарії, він хор, а це на зміну з Григорієм Макушкою, вилускником Дяківського інституту в Перемишлі. Крім хору, міцно працював аматорський гурток. Однак на кожне національне свято треба було старатися за дозвіл у любачівської влади. Як був дозвіл, то і так завжди з поліцією. І ось є річниця Крутів чи Базару, нема слів, мурмурандо співає сам хор, але ми всі, крім поліцая, знаємо, що це на слова проти приниження нашого народу:

Я не боюсь тюрми ні ката,
Вони для мене не страшні,
Боюсь тюрми у рідній хаті,
Неволі в рідній стороні.

Особливий дар промовляти мав у нас горайчанин з Качорів Юрій Качор, говорив гарно, плавно й до речі, а люди, зокрема молодь, любили його слухати. Нічого не знаю про його освіту, але книжок прочитав він багато. Займався садівництвом й пасічництвом, під час німецької окупації був мужем довір'я. З молоддю працювали також Василь Пилипівський і Марія Грицик, він учив співати хлопців, а вона дівчат, підготовляли до різних змагань. Часто відвідував молодь також Омелян Грабець з Нового Села, по крові горайчанин, бо його мама, дочка Михайла Лашина (Миська) віддалася замуж до Нового Села за Петра Грабця, тамтешнього середнього рільника. Їх син Омелян учився в Перемишлі в гімназії, належав до УВО, сидів у Березі-Картузькій. У 1937 році заснував молодіжну організацію «Січ» і цього ж року молодь наша висипала могилу на горасцькому цвинтарі. На ній три березові хрести й табличка з написом: «Спіть, хлопці, спіть, про долю-волю України сніть». Потім був донос. Поліція три дні розкопувала могилу, нарешті розрила й почала слідство, яке нічого не дало.

Горасць не мав доброї слави тільки в поліціянтів. Раз моя трирічна сестра щось підслухала й стала вигукувати «Україна, Україна». Бабця каже, чи та дитина чогось не ворожить, а за якийсь час входить до хати поліціянт і забирає брата. Веде під поштову скриньку, з якої здряпано орла. Брат не признається до цього вчинку, тож поліціянт повів його серед інших хлопців, нарешті котрийсь таки каже: „Ty kiedyś mówiłeś, że zamiast Orła może być Tryzub". Однак брат далі не признавався й поліціянт його вилустив.

Однак, то радше селяни могли мати жаль до влади, ніж влада до селян. Селяни - то земля. То брак землі. І от має бути парцеляція панських земель, вони прилягають до наших, горасцьких. Звалися вони Дубрівкою, пежали в сторону Хотилюба. Влада не зважала на прохання, петиції горайчан



Квітень 1939 року в Горайці, учасники хору Лесі Кліщ (посередині, згодом Лебедович), за нею Адріян Лебедович, ліворуч від нього високий Вайс, далі Іван Борківський, праворуч від Лебедовича Михайло Качор; спереду сидять Михайло Франківський та Іван Ступак, справа від дівчат Томків Дмитро, зліва – Роман Лебедович; дівчата зліва направо: Курило Марія, Курій Марія, Тимець Ева, Кущак, Борківська Анна; зліва від Лесі Кліщ Анастазія Пашин, справа – дівчина невстановленого імени й прізвища

– продала її своїм однокровникам, там виникла ще й польська колонія. Вона мала землю й мала нас позбавити решти наших земель. Чи можна було бути вдоволеним? Наші селяни не один раз з жалем говорили про польську владу.

Якось жилося далі. У 1938 році приходить до нашого села молода й енергійна Леся Кліщ з-під Сянока, організує трикотарський курс, виявляється заразом її музичний хист – починає вести хор. Живе вона в Тимців, а кохається в ній син Григорія Лебедовича, Адріян. Батько цьому нерадий, бо хоче для нього сільської дівчини, бо в Адріяна нема вищої освіти, хоч є гарне велике господарство. Одного разу Леся й Адріян з Горайця зникають. Одружуються, а батькові присилають свою світлину з підписом: «Батькові – нечемні діти». Замість Лесі веде працю з хором Орися Лашин з Нового Люблинця, але триває це надовго.

Перед самою війною образ Горайця змінився. Не знати кому прийшло до голови витинати дерева при сільській дорозі, корчувати навіть леньки, викопати нове корито річки в сторону лугів, білити вапном плоти, проте все це сталося. І сталося недобре. Річка стала прямим нецікавим шнурком, дорога виписіла, зі штахет облітало вапно. Не стало влітку тіні ані хрущів.

Одного разу прийшли до нас «фінанси», і так, і сяк, але дай на оборону краю – клали дідові до голови. Дідо ні й ні, але нарешті обіцяли великий процент, так що він витягнув 20 злотих і позику дав. Панове в офіцерках



Ева Лашин (Стасик) та Анастазія Лашин (Миськова): світлина зі зламу 30-х і 40-х років

вийшли, а з міста вертається бабуся. Довідується про «фінансів». «І ти дав? – Та дав. – А що буде, як Польща війну програє й позика пропаде? – То не буду жалів ані Польщі, ані тих 20 злотих за неї». Отака розмова.

Приходить 1939 рік. У нас ще все тихо, а на Закарпатті вже за Україну кров проливалася. Зголосилися на поміч наші хлопці, але там уже закінчилося. Закарпаття впало.

Минуло літо. Одного дня дорогою від Нароля їхали на схід одна при одній чорні лімузини. Наші люди кажуть: «Польська шляхта втікає перед німцями». Мужчини отримали мобілізаційні карти. Вересень, а першого дня чуємо: летять літаки, але гудуть інакше, ніж польські. Аж тут гук і гора чорного диму! Я пасла корови на пасовиську, перелетіли мені над головою й полетіли на Плазів, а там знову гук і дим. Мені 14 з половиною років. Я вже свідома, що це настає війна. З-під панцизняного хреста вирушають до Чесанова 40 бранців з Горайця, плачуть жінки. До Чесанова недалеко, попри Надлуг, Бущу, ліс Бабчин, Туркову гору й місто, але звідти вже може бути страшенно далека дорога. Решта, плачучи вертається. Слухають радіо. Промовляє Ридз-Сміґли: „Nie damy guzika od płaszcza, Anglia i Francja przyjdą nam na pomoc!". Думали люди: правда. Одного разу, уночі, стрілянина. У хату входять польські офіцери й кажуть себе везти до Рави-Руської. Дідо везе, а за кілька годин на лодвір'ї німці. Перше питання: „Polen? Ukraine?". Відповідаємо, що українці. „Ach, so" – чуємо. А потім наша молодь зробила німцям вітальну браму, під якою вони в'їхали в село з оркестрою, грали й грали, а наприкінець Ева Тимець вручила диригентові квіти з синьо-жовтою стяжкою.

По якомусь часі вертаються наші мужчини з війни. У полон пішли Степан Стасик, Василь Терех, мабуть, також інших трохи. Згадані, з полону вернулися. Війна скоро закінчилася. Наше життя й далі пливло зорганізовано, бо наші організації могли діяти далі. Дивлячись на це, поляки казали: „Tu góra, tu dolina, w d... będzie Ukraina". Говорили про майбутнє. Українці, відповідаючи, говорили про те, що сталося: «Звідси гора, звідси ліс, а на Польщу перон тріс» або «Тут катюші, а там танки – по Польщі сумні останки». У Чесанові не раз доходило до таких суперечок між нашими людьми й поляками. Поляки не витримували нашої мови, підскакували, найчастіше підлітки, і кричали: „Ty chamie!, ty Rusinie!". Проте, ми вже не були русинами, а українцями. Це було для поляків найгірше, бо Україна – це все, великий народ і земля, не сама Галичина.

Про поділ Польщі ми задобре то й не чули, аж раз переконалися на власні очі. Пішли під Бущу копати картоплю. Копаємо, раз-по-раз простуючи



Орися Пашин з Нового Люблинця з горлецькими дівчатами; світлина з 1939 року

хребет, аж тут волосся стає мені на голові зі страху: до нас іде москаль з багнетом на ґвинтівці. «Здравствуйте». Жінка з Бущі відповідає: «Ну, здраствуйте». І питається, звідки він тут, коли тут німці. Москаль каже: «Ну вот да, білі ґермани, но здєсь будєт ґраніца». «Де? Яка?» – уже питаємося обидві. «Ну вот рєка Ґной – будєт ґраніца ґєрманца і наша». Ще трохи поговорив про землю, межі, колгоспи та й забрався. Ми потішилися, що такого бути не може, але незабаром переконалися – німці навозили дротів, стовпів червоно-чорно-білих, а руські так само, тільки їхні стовпи червоно-зелені. І стали городити уздовж нашого Гнійника. Присілки Надлуг, Буща, поля й луги, цвинтар, дорога до Чесанова – усе це від нас відірвано. З чого будемо жити? – думали люди. На нашу сторону, тобто німецьку, стало переходити багато біженців, перейшов до нас також Омелян Грабець з родиною. На Загуменних полях німці поставили барак, якийсь місяць у нашій хаті жив рій їхньої сторожі. Багато було зі Шлеська, заходили до хат, говорили по-шлезькому: „Co, kaj pójda dzioucha", але ми цікавилися радше залишеною за кордоном землею. Дорікали за це німцям і казали змінити кордон, але вони відповідали: „Nein! Rus und Hitler sund Kameraden".

А в селі Омелян Грабець втягає молодь до ОУН, організується Курінь імени Петра Конашевича Сагайдачного. Уголос можемо співати заборонені за Польщі пісні. Чуємося свобідніше, але не занадто. Співаємо, хоч чується біда, нічого не можна купити. Зате з Німеччини прийшла потреба на робітників, з місця рушила туди майже вся молодь. Село напівзавмерло,



Горайська молодь перед Народнім Домом у рідному селі; світлина з 1938 року

а потім з решти треба було все організувати заново. Дівчатами зайнялася Марія Терех, а хлопцями – Іван Козій.

У Чесанові засновано Український Доломоговий Комітет, очолив його Іван Мачай. У місті стала переважати українська мова, а поляки нарікали й казали, що так довго не буде. Полякам скрута, не мають шкіл, нема польської поліції, нема просто Польщі. Наші люди скрізь починають свою національну працю ще краще, ніж перед війною, хлопці вступають до нашої поліції. Проте жидам ще тяжче. Вони вже в геттах. При границі копають під наглядом німців протитанкові рови. Один мусить щось співати. Запам'яталася мені жидівська пісня по скінченій роботі:

Jak panował Śmigły-Rydz,
To nie kazał robić nic,
A jak przyszedł Hitler złoty,
To nauczył nas roboty.

W naszym Cieszanowie
Chłopcy maszerują,
A ładne dziewczęta osiemnastoletnie
Im się przypatrują.

У Горайці вмирає кілька осіб. Цвинтар за границею, тож коло церкви хоронять Анну Ступак, мого дідуня Андрія Лашина, Когута, що мешкав коло церкви. Громвда призначає потім нове місце під цвинтар: у малому лісі поміж Качорами й Підмлином. Якраз умирають Михайло Лашин, який був дідом Омеляна Грабця, моя сусідка Ева Качор та малий хлопець – Іван Лебедович.

Прийшов 1941 рік. Зацеіли наші луги, але йти туди не можемо – границя. Переходять її й вертаються назад тільки наші відважні качки й гуси. Вони не

шпигуни. Бачимо поробивані надгробні хрести на цвинтарі, порожню польську колонію Дубрівку. Таки на німецькій стороні краще: не руйнують хрестів, не женуть у колгоспи, не вивозять у Сибір. Зате якось наїжджає всюди повно війська. Додумуємося, що це готується наступ на Радянський Союз. А вранці 22 червня побачили ми німецьких вояків на другій стороні границі. Руських уже не видно, а по неділі Іван Козій намовляє мене разом іти шукати зброї, яка має нам у майбутньому придатися. Знаходимо тільки дві гранати. От тобі початок визвольних змагань.



Перед катою Філя (Козлівського), зліва Анна Вольницька, Марія Терех, Анастазія Пошин, хлопці зліва: Дмитро Пошин (згодом кущевий), Томків Дмитро, нерозпізнаний хлопець, руки вгору підняв Іван Козій, світлина з 1942 року

Проте не всюди так кепсько, як у мене з Козієм. ОУН починає підготовувати хлопців до маршу на схід. З нашого села пішли Роман Бумбар, Михайло Семенович, Теодор Пилипівський, Іван Козій, як курінний і Михайло Вайс. З дівчат вибралися Марія Терех і я. Долучили ми до дівчат з Чесанова, була з нами жінка Грабця, Галина. Приїхали до Нового Сола, почувши по дорозі розповідь про радянський рай від якогось українця зі сходу. Закінчив він так:

У колгоспі добре жить:
Один робить, сто лежить,
А як сонце припече,
То й той один утече.

Львів. Ми зачаровані виглядом міста, з вікон усюди звисають синьо-жовті пралори, де-не-де й німецькі. Недавно проголошено Українську Державу. Ми розмістилися на вулиці Руській. Багато дівчат, але жадна не знає, що далі маємо робити. Записали нас на курс вибивати азбуку Морзе. У неділю вялике Богослужіння в соборі св. Юра по погиблих у тюрмах НКВД. На балконі появляється на візку митрополит Шептицький. Ще у 1940 році чула радіом його проповідь. Тепер уже не промовив нічого, тільки поблагословив народ піднятою рукою. По кількох днях отримуємо наказ евертатися додому, доходить до нас сумна вістка: уряд і Степан Бандера арештоеані німцями. Згасла надія. Усвідомлюємо собі відразу й тихцем говоримо між собою, що доведеться боротися й проти німця.

Тим часом з Горайця виїжджають німецькі пограничники, зникають стовпи й дроти, люди вийшли на свої сіножаті й поля. Село оживає. Новим курінним молоді стає Степан Ребізант. Організуємо фестини, співаємо, але з Німеччини щоразу чується голос про людські руки до роботи й з села йдуть туди наступні молоді люди. По якомусь часі виявляється польсько-російська партизанка, яка вже підготовує своїм зі сходу терен до наступу.



Дівчат веде курінна Марія Терех (згодом Лебедович, вбита Військом Польським зі щайно народженим синком Богданом 6 квітня 1946 року); світлина з 1942 року

Раз німці три дні били по них з літаків, потім ті партизани влали до села, з'їли все людське й свиняче. Однак ще не вбивали людей. Зате страшенно рабували.

Райх далі хоче людей, але вже ніхто не хоче Райху. Наша поліція силою витягає останню молодь з хат; поїхали Василь Манько з Підмлина й Анна Лашин, напевно й інші. Малий ростом Василь, уже не хлопець, а ще не мужчина, дерся на возі з рук, але не видався. Вернувся з Німеччини вже повнолітнім, на Пасленщині першим організував УСКТ й став там його головою. Анна Лашин до Польщі не вернулася, виїхала до Австралії.

Вилазить на поверхню польське лідлілля й вбиває українську інтеліґенцію. Першим падає Іваськo Білий, 28 липня 1943 року на площі в Жукові гине отець Мирон Колтунюк. Наші вчителі втікають до Самбора, по них учительпює горайчанин Петро Лашин. Мазурак приїхав відвідати Горлець тільки раз, у 1944 році. Тоді в нас уже були наші партизани, а російсько-польська партизанка Ковпака перенеслася під Німстів. Однак грабують село, а декого примушують довозити їм їсти. Довідуються про це німці й приїжджають село спалити. Виходять їм назустріч наші вчителі й просять зробити ласку й села не палити. За це добродійство потім учительська родина вся вимордована.

Нашими поестанцями командував сотенний «Залізняк». Хлопці в мундирах української поліції та німецької жандармерії. Сам сотенний пристійний і здоровий, задуманий, а його хлопці все співають. Один з них мав гарного сивого коня, тренованого на скоки, казав про себе, як про уродженця Закарпаття, знав угорську мову. Раз під'їхав до мадярської формації й наказав скласти зброю, і мадяри це зробили. Дисципліна у цьому нашому війську була залізна, не казали розголошувати про себе, бо ще всюди були німці. По якомусь часі відійшли в ліси.

Якось потім гине серед дня наш курінний молодий Степан Ребізант. Вертався з Чесанова й був убитий в лісі Бабчині. Хтось про це дав знати родині. Знайшли його під галузками в лісі. Мав гарний похорон. Потім гинуть Адріян Лебедович та Іван Козій (до Бабляка). Здогадуюся, що це по смерті Ребізанта, бо вже не мали гарного похорону. Згинули від мадярів з німецького війська.

День 22 липня 1944 року почався спокійно. Люди при сіні, аж раптом з 14 літаків кидають бомби. То нові «визволителі». Горить 28 номер, жінка ранена в руку, у родині Борківських при дорозі до Чесанова поранений синок Ромко й батько Григорій. Від рани в голову Ромко помер. Були й інші

поранені люди. Наступного дня знову «здравствуйтє». А потім: «Бандєровци єсть?». «Ага, от чого літаки тільки на наш Горяєць напали, видно, поляки поінформували, що стояло тут наше військо» – думаю собі, коли вже за котримсь разом питаються в нас за бандерівців.



Горяєцькі дівчата перед фестином на присілку Підомлин; світлина з 1941 року

За кілька днів владають нові: з біло-червоними опасками на рукавах, зі зброєю на ремені від штаніе або шнурку, але зате люті – мешканці Плазова й Руди Ружанецької під назвою міліції. Видно, був донос, бо пішли відразу до Ґахів, а в Ґахів скривалися два Богуни з Хотилюба. Обох убили, застрілили також старого Ґаха, його надавно одруженого сина, на дорозі ще когось, по дорозі попався їм ще Гринько Ганис – убили, а як потрапили на Івана Борківського, то теж убили. Перший візит поляків – нема сім людських душ. Так починалося, але тривало далі так само. Впадали, грабували, били, не питаючи. Люди плакали, кури самі навчилися ховати під комори. Нещасний день настав якось для Івана Лашина (Гриньосіва). Ішов селом, як вони впали. Зустрілися гарний господар Іван та польські бандити на горяєцькій дорозі. Удари кольбами впали такі сильні, що череп йому розколовся на дві половини. Вбивці пішли, а до тіла біжить вагітна жінка Іванова, Марія. Збирає його мозок і череп до фартушка. Забрала до хати, всадила мозок, притулила череп, обв'язала хусткою і так похоронила.

По приході більшовиків виступив з Чесанова пан Іван Мачай і тримався в горяєцькому присілку Бущі, часто до села заходячи. Усе носив з собою грубого молитовника, і вертався назад, чомусь узявши, що Буща найбезпечніша. Стали туди підходити забияки з Чесанова або Нового Села. Була осінь 1944 року, і біг пан Мачай голими полями в сторону нашого села, і вже недалеко був від ліску Надлуга, але не добіг. І так бігом відходили від нас наступні люди. Пані Мачаєва, жінка його, виїхала в 1946 році на Україну й не знати про неї більш нічого.

Ночами переходять повстанці, проти них засідки. Гине на одній з них Андрій Курдупель. Впадає ОРМО до села, а йшов Василь Головка селом коло Бумбарової хати. І бачу, що вже він утікає, чути стріли, уже Василь кульгає і не може втікати. Пристанув на старому мості, що був на старому рові, сперся на жердя і жде на смерть. Забрали Василя до Плазова. На другий день повідомили: „Niech przyjdzie matka i syna zabierze". У Плазові сказали мамі Василевій такі слова: „Mówił, że ja syn Ukrainy i niczoho wam ne skażu".

Прийшов наказ їхати з кіньми на перегляд. Поїхали, хоч були думки, що можуть не вернутися. І не вернулися Василь Курдупель та Заграй, так його звали. Від нас поїхала двома кіньми моя молодша сестра. Сама вернулася, а коні пішли в жертву господарям Польщі.



Курінь Молоді імени Петра Конашевича Сагайдачного в Горайці; стоять зліва: Григорій Когут, Омелян Гробець, Роман Бумбор, Михайло Семенович, Василь Головка, Іван Пилипівський, Степан Ґах, Іван Вальницький, Іван Козій, два нерозпізнані хлопці, Іван Тимець, Степан Ребізант, два нерозпізнані хлопці, Михайло Ґах; у другому ряді справа добре видно голову Андрія Курдупля; світлина з 1940 року

У Комарів жінка мала родити. Щось було не так, то муж повіз її до Любачева до лікарні. Народився донечка. Однак взялося закаження й мати, Анна, померла. Поїхав по живу й мертву чоловік, але не вернувся: коло Чесанова його замучили, як вертався. Тесті з Сокальщини сироту забрали до себе.

Починається аґітація за переселення. До нашої хати приходить майор, чемний, каже, що запала така угода: поляки з України до Польщі, українці з Польщі на Україну. Ми слухаємо, киваємо головами й думаємо, як від того втекти. Якось перезимували, хоч уже починають за мною поляки з Плазова приходити. Тепер частіше впадає польське військо. Шукає в хатах, під хатами, усюди, коле стелю й стіни. Ми вже привикли, інакше не буде. Та ні – чуємо, що в Люблинці побили багато людей. «Може, то тільки в Люблинці так зробили, а в нвс так не буде?» – думають люди. Погано думають. Приходить якесь письмо про те, що тоді й тоді буде акція. На той день усі хлопи вивтікали, але потім думають так: якби мали нападати, то не повідомляли б. Вертаються додому, бож то квітень, ночі холодні. Над ранком 6 квітня, як розвиднялось, чуємо вибух тяжкої зброї. Мужчини кинулися втікати, а поляки всіх стріляли. Стрийко побіг до сусідньої пивниці, стрийна прикрилв його віком і бадиллями. Пригадала собі ще лро валізку з одягом у шопі. Вийшла з нею, а проти неї стоїть бандит зі зброєю в руках. „Ja jeszcze pójdę po dzieci, bo są w piwnicy". Прийшла до нас бліда на лиці з переляку. Каже: «Діти! Вже мене хотів забити на лодвірку». Чуємо звідти: „Wylazić, bo strzelam!". Стрийна перша, а ми за нею. На кінці Євгенія Вахнянин. „Ісć za drogę aż po rzekę". Там уже були інші люди й ще доходили

наступні. Прийшла Настя Терех, плаче й каже: «Нашого тата в хаті вбили й хату підпалили». Вбитий Терех, то старий, 80-річний дідусь, дуже милий. На наших очах горить село, вогонь тріщить, дорогою вештаються вбивці. Підходять часом до нас і кричать: „Ukraina się pali! K... wasza mać!". Стоїмо, закам'яніли. Один каже до мене стягати черевики, б'є кольбою, а потім відходить з черевиками. Нашими луками йде стадо корів і овець, поспущаних, щоб не згоріли. Один вояк каже мені їх підігнати далі. Вертаюся до людей. Нічого не знаємо, що діється по другій стороні церкви. Мордерча зграя збирається відходити. Чути голос командирів, щоб компаніями збиратися, але ще два підходять. Один показує на мене й каже до другого: „Ty widzisz, ta dziewczyna jest taka ladna, szkoda, żeby z tymi banderowcami została, weźmiemy ją ze sobą". Моя наймолодша сестра (8,5 року) обняла мене й каже: «Я єї не дам, я єї не пущу – То my ciebie zabierzemy też. – Вона мені їсти варить... – A gdzie będziesz siedziała? Wszystko się spaliło. – На деорі буду сидіпа. – A co będziesz jadła? Wszystko się spaliło". – Тут сестричка вже не дала ради скоро відповідати. Зате інші люди стали кричати й вояки відійшли в сторону Качорів, Підмлина. Там вбивали й палили Білих, Тимців, Головків, Манька. Потім відійшли зовсім. По дорозі наші хлопці з самооборони перетяли їм дорогу, обстріляли й наробили переполоху, але було їх замало, щоб проти двох компаній воювати.



Водосвяття в Горайці на річці Гнійнику; світлина з 1942 року (?)

Ми побігли до нашої хати рятувати. Горіла підпога, яку вдалося залити. Зате згоріли всі господарські будинки. Доносять вістку, що за церквою багато людей побитих, найбільше на Білого городі, там старі, діти, жінки. На нашій стороні жінок і дітей не били. Врятувався стрийко. Шукаємо сусіда Качора, знаходимо – вбитого Підмлином, у малім ліску, Іван Білий з Підмлина втікав до села й був убитий коло цвинтаря. Там, у ліску, лежали й інші побиті люди. Прийшла моя товаришка Марійка Сиглова й каже, щоб піти подивитися селом. Содóм і Гоморра. Підійшли на город Білого (солтиса). Жах. Лежать покотом люди один на другому. Усе мертві. Лежить молода мати, Марія Курій з однорічною дитиною, молода матінка Марія Лебедович (з шеститижневим синком), лежить сам Білий, його жінка й 12-річний синок, пасерб Грицик. Разом 60 осіб. Ідемо дальше. Подеір'я Ґаха, що був убитий на кінці липня. Усе вже догоріло, при оборі зісмажена Ґахова жінка, перапалені кості, навіть відро перепалене.

Тліє хата Колосівських, там лежить ціла родина: батько, мати й дочка, на її ногах великі жовті міхурі від вогню. Від смажених тіл тягне прикрим запахом. Ідемо до пана Лебедовича. Тихо. За стодолою лежить Лебедович, череп відпав від голови. Ходимо поза стодолу, знаходимо ще 18-літню Галю Скорупку з Чесанова. Така гарна. Уста замкнені й очі. Не видно, де дала куля. Може ще жива? Ні, мертва. Коло неї зелений барвінок. Сплели

ми їй на голову вінок. Вертаємося селом. Іде Галина мати, плаче, але про доню ще не знає. Однак треба сказати правду. «Пані! Ваша Галя лежить вбита в лісі». «Чуло моє серце, чуло» – заголосила жінка й заламала руки. Ідамо далі. Село догоряло, стирчали вгору чорні комини. Люди готувалися до похоронів. Ні дошки, ні воза, усіх накрила земля-мати. Вічная пам'ять похороненим на Благовіщення 7 квітня 1946 року!

За якийсь час дійшло до порозуміння між УПА й польською організацією ВіН. Стало легше, але чому не дійшло до цього раніше? Хлопці з сусідніх сіл прийшли помагати, звозили дерево, орали поля. Люди при коминах ставили кавалок даху й жили, думати про будову могли ті, в кого був підмурівок під хатою, але й то він потріскав від вогню. І знову чуємо про виїзд на Україну, добровільний. Горайчани на згарищах, але виїжджати охочих нема. Восени прийшла вістка, що прийде військо виселяти. Люди з тоболками в ліс. Я з Марійкою Сигловою перейшли до Лівчі й стали там учителювати. Однак і туди приходить військо. Уночі виходимо з хати й подаємося до лісу. Горайчани вже там є. Була з нами Марійка з Лівчі, з хати, де ми перебували. Швидко з лісу вернулася назад. Ще пам'ятаю, як розчісувала свої густі чорні коси, як заплітала валками на голові.., а по двох днях чути, що вже та краса вбита. Її мати пізнала доччині чоботи на ногах у вояка, що десь у лісі вбив Марійку, а потім прийшов до її матері додому. Прийшли ми з Марійкою на похорон. Убита Марійка одягнена гарно, як на весілля. Мати плаче: «Ягідко моя, солодка доню, чому ж ти там ішла?». Військо стоїть, шапки знявши. Навіть і співчуває: „Szkoda, niech by była nie uciekała".

Люди сіють, як тільки можуть, сподіваючись, що як буде поле оброблене, то влада не буде людей з місця рушати. Усе вже повиходило з землі, надія людей тримається, однак впадає військо й кричить божевільним голосом: „Pakować się!". Я та Марійка Сиглова вирішили залишитися. Узяли буханець хліба й трохи води та й вийшли до Чесанова. Знайомий переховав нас у стодолі при дорозі. Крізь шпари бачили ми, як їдуть горайчани чужими возами на любачівську станцію. Ішли за возами з опущеними головами. Пекло сонце. Курява. Сиділи там, як ізраїльтяни на вавилонських ріках. Військові ходили й видивляли кого б зачепити. Видивили мою сестру Анну (замужем Когут). Питвються, де чоловік, бо була сама з дитиною. Щоб відчепилися, показала на тестя, але вояки не повірили, випитали, а тоді давай її бити. Покалічили голову, копали в живіт. Сестра зомліла. Відлили водою й далі били. Напухла, почорніла. Не вмерла.

Наступного дня господарі попросили покинути стодолу. Пішли в поле, у збіжжя. По трьох або чотирьох днях підійшли до села. Тихо, не видно диму з комінів, не чути курок, а тільки нявкання котів. Нема життя. У нашій хаті сидить одна горяецька родина, кажуть, що кілька родин залишилося, переважно на присілках. Чотири родини на Підмлині, є на Сиглі люди й трохи мішаних. За кілька днів приходить з Любачева пішки стрийна. Господар, що її вивозив, хоче кулити кірат. Проводжаю її стежкою на Жуків. Ішла з нами полька, на ім'я Павліна. Прощаюся зі стрийною, яка опікувалася мною 10 років. Полька каже до мене: „Dziewczyno, dobrze, że tu zostajesz, lepiej tu być za służącą, niż tam w kołchozie". Заплакали ми зі стрийною та й розлучилися. Вернулась я додому, але огорнула мене страшна туга за



Горлецький цвинтар, стан з серпня 1977 року

військових десь його взяти, а ті взяли й кинули його в яму з вапном. Там він згинув. То була, як казали люди, страшна смерть.

Від того часу військо щоразу є в селі. Мають донос проти Дмитра Лашина. Нарешті заарештували. Дала я знати «Володареві». А 30 січня впадає військо. Завели мене на другі Качори, у хаті там повно війська. Підходить до мене військовий, каже по-українському: Так, так. Євцю, то не «Володар». Всила. А цей військовий – то наш, але сексот. Беруть мене за церкву, минаємо криївку, ми в хаті Перетинаків.

Там уже твердий допит: де криївка «Володаря»? Я вперто казала, що нічого не знаю. Тоді два поклали лаву й деа сікли нагаями. Я верещала. Привели кущевого Дмитра Лашина. Уже ходив у військовому мундирі. Кажуть, щоб ще йому дати, а я бачу, що він уже такий



Постарілі горлчани на чужій землі: Юрій Грицик, Андрій Лашин, Ева Лашин-Філь, Микола Білий, Володимир Пилипівський, ззаду німецька забудова Пасленка; світлина з 1993 року

збитий, що аж цілий чорний. Заново страшно його збили й тоді повів військо на криївку. Здобували її цілу ніч. «Тетяна» застрілилася, «Астра» також, «Володаря» взяли до Любачева, віддався їм у руки. Документи всі спалив. Светер з овечої вовни, зроблений моїми руками, розлазився на ньому. «Астра» довго конав коло криївки, походив з Нового Села, проте родом був грузином. Як німці пішли на Росію, його батьки втекли перед німцями, а його залишили. Виріс між нашими хлопцями, привчився до українського й боронив його власним життям. А «Володар» походив з Бережан, мати мав польку, а через це й ім'я Рудольф. Прізвище Попадюк, народився 26 серпня 1925 року, студіював медицину у Львові. Разом з ним була я тепер на УБ в Любачеві. Поляки хотіли його врятувати й вивідатися всього, проте вранці 2 лютого «Володар» помер (коли це пишу – докладно 50-ліття його смерти...). Пам'ятаю його чудовий голос і пісні.

Мене перевезли до Ряшева й засудили на 5 років. На замку довідалася про пересилення решти горайчан на Західні Землі. То було так. Пізнав мене один військовий. І зараз каже: „Ewa? Ty tu? A Gorajec caly przesiedlony, dziewczyny, Marysia i nauczycielka aresztowane". Я жахнулася цією вісткою. Так покарав ворог тих, що хотіли бути вільні від рабства й насильства.

Вийшла я з тюрми. Стала жити в Слобітах. Наслухалася там від поляків про найчорніші українські злочини, що в Банях-Мазурських зробили похід з ножами в зубах, що священик у Пасленку казав присягати, що будуть далі поляків різати.

Не вірила ні одному слову, хоч би звідки були тамтешні українці, то і в них були свої Горайці. Наших Горайців по нашій землі багато і вони кажуть, яка була правда.

*Спогад Марії Сиглової (дівоче прізвище Козій), народженої 1913 року**

Наш Гораєць був довгим селом, що мало перед війною 185 номерів, але воно не все було вкупі – мало кілька присілків: Сйгла, Підліс, Підмлин і Качорі. На Сиглі мешкали Михайло Сигловий, Митро Ребізант, Степан Грицик, Іван Колосівський і Олекса Колосівський. На присілку Підліс жили Петро і Юрко Семенович, що були моєї тесцьової брати, далі Опенка Михайло, Юрко Макогін (казали до Харлака), Піпка Микола, Михайло Жила, що мав щось десять хлопців, Михайло Кобак, Степан Грицик, за якого Задорожня Євка вийшла заміж. Підмлином мешкав Тимець і Підомлинний. У лісі мешкав ще Манько. А Качорі – то був Леськів, Качор, Ставничий, Грицик, Мазур, але як писався – не знаю, мешкав Козій, Терех одан і другий. З Качорів до села не було кілометра, Підліс – то теж десь півкілометра, з Сигли з кілометер, але то до краю села, а до церкви – зо три кілометри, бо село мало з три кілометри.

Через Сиглу пливла річка Лівчанка. Випливала з Лівчі, де було сто сорок джерел. До нас від початку Лівчі було два кілометри, а вже Лівчанка так пливла, що був млин на Волі, Адамовича в пісі й далі водний тартак. Тільки

* Друкується говіркою



Подружжя Михайла й Марії Сигових з Горайця, за ними журавель та частина хати господарства Пошинів; 1933 рік

води давала. Ті джерела були в дебри, понад сто метрів в глибину землі. І люди там мусили всі ходити по воду, бо студни ніхто не мав, крім клябанії й двора. Взимі вода в тій дебри булв тепла, клопи ся в ній мили. А літом не можна ся було напити – така холодна. Тепер засадили там ліс і ниякого видоку немв. Але вода далі пливе.

При Сиглі великий панський ліс звався Нивки, був Горасцький ліс, за ним ішов гостинець з Жукова до Лівчі, а за ним був ліс Лішня; за полем За́лугом був Бабчин ліс, як ся йшло до Хотилюбля був ліс Брущин. Кожен господар у нас мав трохи ліса. З Горайця луки аж до Лівчі називалисє Гнійник, а через село йшли луги, що й звалисє Луг. Тягнулисє три кілометри.

Пам'ятаю корчму, тримав її Симха, що мав сина Лейбу. Як жидів німці били, то їх не було, бо втекли. Як почули сморід – утекли. А корчму хтось запалив і вона згоріла. Лісові її спалили, так само й двір, і сушні, хіба сє бояли, же в них будуть поляки мати постерунки. На За́ставі були будинки, де мешкали люди, що працювали в бавора з Руди.

А стави самі були між Лівчею й Горайцем.

У нас поляків було так: Кудиба, Ґнєвік, якого вивезли в акцію «Вісла» також, Яcько Полчинський, що як і Ґнєвік також мав жінку українку. Ходили до церкви, а час від часу до Цешанова або Плазовв. І хіба ще з двох таких «поляків» у нас жило.

Діяла «Просвіта», стояла при церкві. Там і читальня, і кооператива, і школа. Надолі кооператива, читальня, крамниця, а нагорі – школа. Будинок не цілком був скінчений. Якраз в ту кооперативу пішли перші стріли, як ішла на Горасць акція польського війська. То впали три артилерійські стріли, а летіли вони з присілка Підліс. Перебили мури, а потім стався такий клекіт, що не чути було окремих стрілів, а все стріляло якимсь таким великим шумом.

Вони стріляли в кооперативу, бо думали, що може там буде наша партизанка. А її не було – відійшла якось чомусь на схід. Не було кому боронити. Був кущ, але такий кущ то маленцє. Поляки прийшли з трьох сторін: Жукова, Хотилюбля й Нового Села. Обступили. Тільки з Плазова не йшли, бо по дорозі був ліс, де могли сидіти наші партизани.

Ще перед акцією прийшла до нас вістка утікати, бо в трьох добах наступить акція. То подав нам знати Хропуста з Плазова, комендант міліції, поляк. Ціле село пішло в ліс Сішня. Сиділи ми з курами й коровами одну, сиділи другу ніч, а як мала прийти третя, подумали вертатися, бо там усе залишене поляки зрабують. І так собі ту картку від Хропусти до нашого солтиса Ставничого занехаяли. А яка мала бути причина нападу? У Плазові

був склеп, а по товар їздили до Цешанова. Раз вертали з товаром і наша партизанка їх заскочила й товар їм з кіньми забрала, а їх живими пустила. Однак поляки з Плазова пішли за слідом, що кінською кров'ю провадив аж до нашого села й на Хотилюб. І вони взяли собі то, що то з нашого села люди зробили напад. Ще написали, що як до трьох днів коні ся вернуть, то нічого не буде, але хто міг їм ті коні віддати?

Но й на третю ніч всі давай до села. Як на третю ніч спати, додня встають, а ту акція наскочила.

Мій батько й мого мужа батько, уже старші чоловіки, бо мужа мав сімдесят штири, над раном не лягали вже спати (чоловік з сусідом пішли ночувати ще вечером до ліса), а також мали рятуватися лісом. Узяли хліба й кави, але ще трохи прилягли, як прибігає якийсь чоловік і зголошує за дверима: «Гриню, вставай, бо під млином повно війська!, утікай!». І оба мої батьки шапки на голови, хліб у руку – надвір! Я за ними трохи вийшла на село й так сама собі кажу: «Ой, мої батьки, чи я вас іще зобачу?». І вернула-м сє до хати, бо діти в хаті. Я на подвір'є, а там вже войско єст. Кождий мав бутельку в руці, підійшов під будинок, обляв, підсвітив і запалив. Один стайню, третій стодолу, за дві години – ціле село палилося. А людей били. Моя братова казала, бо там, від Лівчі, мешкала, що звідтам почали людей зганєти до Білого города. А інших під церкву. Тим під церквою казали ту церкву палити. Матвіїха казала, що дали бутельки з чимсь чорним і казели обливати, але люде не хотіли обливати, тлумачилисє, же не мають запалок, же того й того. І церква дісталасє.

Решта людей була зігнана на солтиса Білого городі. Наоколо обставили войском і кулеметами, і по людях, і по людях. Висікли там, що кров калюжами стояла, люди як колоди на себе падали, повно їх там лежало.

І били всюди, на поли, на вулици, під будинком, хлопа, хлопку, старцє. Без питання. Забили двох хлопців з року мого сина, з трийцет п'ятого року, Мельника й Сиглового. Той Мельник згинув так. Його тато йшов рано до ліса, подивився, же син спить і каже до жінки: «Шкода тої дитини, нехай спить, може то все перейда». І той хлопець на сні зоставсє, а пізніше прийшло войско й того хлопця від мами взяло, вивели надвір. І ще той хлопець оглєнувсє й каже: «Мамо, тато, чого ви мене не збудили? Чого ви мене діставили на таку ганебну смерть?». І забили того хлопця. Так про те все його мама до мене казала.

Шведів Василько, що писавсє Сигловий, вилетів з хати, як зачали горіти будинки. Думав, що через Луг перелетить, бо за Лугом був лісок. Через місток на ріці перелетів, зараз за містком скрутив до ліска, на той Луг, але вояк з тилу пальнув у него так, що обернуло ним як свідерком, і впав. Стара Шведиха припетіла, але полячок прилетів ще перший, ще його люфом рушав, чи жиє, а Шведиха припетіла з мітлом, того жовнірину по голові, по голові. Він сє відвернув, пальнув кольбом жінку – жінка іно ноги здерла. Але не забив, лишив, то мама сина за ноги й тягнула сповротом додому, неживого.

У Пилипівського, до якого казали Кирило, а родом з Люблинцє, ніхто не знає, чи живих, чи мертвих, але в хаті спалили, багато людей спалили. Потім люда в попелі кости збирали.

У хаті Тереха старого Тереха Михала теж не знати, чи спалили живого, чи мертвого, але кости були в хаті, а хата дістала підпалена.



Група дівчат з Горайця; стоять зліва: Ева (прізвище невідоме), Марія Козій (авторка спогаду), Анна Ступак, Анна (прізвище невідаме), Анна Кушнір; світлина з 1932 року

Я пішла до такого богатого сусіда, він мав усі будинки муровані. Лашина. Там була пивниця така висока, як хата. І ми, сусіди, підемо всі до тої пивниці перестояти. Прийшло нас там дась чотири чи п'ять сусідів від куль сховатись. Лашиниха лямпу засвітила. Ми там поставали, а вона в самих дверах. Прийшли, кажуть „wyłazić, wyłazić". Ми всі вийшли. „Dawaj pieniędzy, jak dacie, to możecie tu zostać". Котра мала який гріш – дала. Моя мама мали під рукою полотно – дали полотно, інші ще хусток надавали. Був високий, рижуватий, тримав у руці руску пепешку. Я бачила-м, як мій син ховається за спідницю сусідки, щоб не бачити кулі перед собом. Поназбирав – „Właźcie z powrotem, bo was kule posieką". І пішов. Тривало пару хвилин – приходить якийсь знову й каже „wyłazić, bo wrzucam granat". Погнали нас під панщиновий храст. Там більше людей зганяли, але ми аж там не пішли, бо побачили хрест на якомусь городі й зараз усі під той хрест. Навколо того хреста поклякали й так ся молили, доки не стала горіти Лашинова хата. Тоді пішов дим і кожен лягав на землю, затикав лице долонями й віддихав повітрям з землі, щоб ся не подушити. Сина убрала-м у спідницю, у хустку закрутила-м, голову мукою натерла-м, щоб був за дівчину. І так пережив.

Прийшов Кострицкого Мєтек і хотів Мишкового пса стріляти. Той пес прибіг теж під той хрест, видно, був при хліві припнятий і аж скобель вирвав зі стіни, як утікав від огня, бо шерсть мав обгорілу. Так літав між нами і скавучав обпалений. Той Кострицкий хотів його добити. П'ять разів стріляв і не попав, хоч стояв якихось п'ять метрів. Той Кострицкий був ормовец з села, наш родак з села, прийшов разом з войском, бо тоді йшло войско, ормовці, цивілі, міліція, хто міг той ішов на нас, розмаїта шарлатá. Нарешті прийшов войсковий, визвав його від дураків, узяв карабін з плечей – раз стрілив і пса забив.

А той Мєтек Кострицкий тілько спустив очі, бо пізнав нас між людьми. І знав, що одного разу прийшов до нас рабувати. Ми якраз молотили, то стримали машину й посідали. Він сів коло мого небіжчика й каже: «Віддай карабін. – Я не маю. – Віддай карабін. – Я не маю. – Віддай карабін, бо я тобі наперед відріжу ніс, пізніше відріжу тобі вуха, пізніше буду виколювати тобі очі, то признайся, що ти маєш карабін, кажу тобі. – Я не маю й не віддам» – каже мій муж. Нема ради. Що робити? Був руский у селі, а як був руский, то було ще в нас легше. Мама пішли до руского, руского закликали, злапали гусь, дали рускому гусь і він його доперва забрав, того Мєтка Кострицкого, від нас. А так, то би мучив небіжчика мого.

Ми сидимо далі під тим хрестом, а дивимося, що старий Лашин, на якого казали додому Нитка, з тої хати, що горіла, носить з ріки воду, поливає тую хату. І вже жовніри хочуть до нього стрілєти, але прибігла дочка, за старого стала просити й просити, і його не вбили. А того Лашина син і сусіда, теж Лашина, син побігли до партизанської криївки в Костя, свого сусіда, де пережили. Уже трублять войску на кінець акції, уже воно сходилосє, нарабоване гнало на кінець села на Жуків. Тоді Нитків Митер з криївки вийшов, бере відро й воду з ріки носить, щоб хата не спалиласє до кінцє. А войско стало кругом, в такім великім колі, стало себе рахувати й не дорахувалосє штирнайцєть жовнірів. Давай вертатисє з криком, що тепер уже всіх поб'ють за тих убитих, думали, своїх. Але раптом бачать, що тих штирнайцєть, ідуть зі стійки.



Марія Сиглова (дівоче прізвище Козій) з дочкою Марією; світлина зроблена в Любачеві на прохання чоловіка, який служив в 1916 році на фронті

І всі разом пішли на Жуків. А тоді біжить наш кущ. Рукави позакачувані, але позакачувані запізно, і зброя в руках запізно. Перший летів Василь Щирба, питаєтьсє в сина: «Де вони є?», а той малий син сє питає: «А де ви були, де ви були до тої пори?!». Войско було вже за Тереховою гіркою, йшло на Жуків. Полетіли за ним і за млином, на багнах, зачали за войском січи й цудувати, троха їх побили, два самоходи спалили так, що жовніри худобу залишили й почали втікати. Але що? Наші ті два–три диски вистріляли й вернули, бо більше не мали, а войско побачило, що наша сила мала, вернулосє й худобу назад погнало за собою.

Та Терехова гірка, як оповідала Матвіїха з-під церкви, мала бути третім місцем, де мали наших вибити до ноги, так само як на Білого городі. Їх під церквом також мали вбивати, але приїхав офіцер на кони, їздив і кричав, що не вільно стрілєти жінок і дітей, тілько молодих мужчин. І аж тоді войско перестало всіх стрілєти, як то зробило на тім городі, і перестало людей зганяти, а вбивало коло хати, по подвірах.

Лишиласє Ґашкова хата, Лебедовичева мурована, Лашинова мурованв, Кашина хата, а потім аж Ґнєвікова, бо він був поляк, мав польську метрику. На присілках не попалили, але люде з присілків, бо пішли до села, дістали побитиї. З нашого присілка Сигли, де мешкало п'єть родин, забили одинайцєть осіб. Вони були в селі. Забили мого тестя Гриня Сиглового, Каську Ребізант, Славка Кущака, Анастазію Грицик, вона вибігла, на вулиці лежала разом зі Стефановою мамою, а її дівку забили в городі Білого, Івана Колосівского, Олександра Колосівского, Анну Колосівску, їхнього сина Гриня, їхнього сина Івана.

З Підліса не забили нікого, тілько Митра Ребізанта.

З Качорів забили Михайла Грицика, Миколу Качора та його шваґра, його назвиска не знаю, бо походив з другого села.

А тепер зачинаємо від кінця, від Матвія, що мешкав на тім краю від Лівчі. Забили моєї цьотки сина Дмитра Ґаха, Гриня Колєґу, старого учителя Лебедовича (оповідав мені син, як його побачили за стодолою, лежав на правому боці, а голову мав діра при дірі перестріляну-пересіяну), що вчив у Башни, а казали на нього Пандєю, бо він казав завжди «пан дзєю»; потім забили Юрка та Івана Шнурів, Михайла Когута, двох Микулів, мого батька брата, Петра Козія. У нього був мій батько в пивниці, утік до пивниці, а Петро був від нього старший, каже: «Брате, іди, іди до пивниці, ти ще молодший, а я вже старий, стану ту при дверах, як мене заб'ють, то заб'ють, а хоч ти за дверима переживеш». І батько чув в пивниці, як прийшли й хотіли Петра стрілєти, а він каже: «Не бийте мене вже, я вже старий, я вже Україну не збудую, дайте мені волю, нехай я сам умру». Але жовнір стрілив, брат упав під двери під пивницю, і за ті двери жовніри вже не йшли; забили стару бабцю Ґахову з внуком від невістки Єви, а малу дівчинку, штири роки, діставили живу; у Забрідників побили обоє й когось з дітей їхніх, Костіша, у Кіцули сиділо четверо в пивници, то всіх там побили: батька, дві дочки, одна мала ще й старшу дитину, пізніше Стефана Ребізанта маму з півторарічною дитиною на руках, Федя Кицків, у Макуха маму, дочку й внуку, а всі мали на ім'я Параня, у Білих забили моєї мами сестру та дитину, Славку Кущак з дітьми спалили едома – дуже гарну чорну й високу взяли й кинули через вікно в огень (училася в гімназії в Ярославі, співпрацювала з нашими лісовими, садок провадила), Грицика сестру Параню, її дочку й Цвяртчиху стару, Стефана Когута, Петра Курдупля й Анну Курдупель. А на Білого городі то тяжко спам'ятати, кого вбили, бо там купа м'єса лежала, уся в крови вимазана, і кров там аж текла. Як хоронили, ніхто не плакав. Без плачу брали й кидали на плечі або везли на півреді від воза на цеинтар.

Нашого батька Гриня вбили на середині села над ріком. Дали їм гнати корови. На кінці села одна жінка за нього заплатила, його залишили, але прийшов якийсь скривлений недоленґа з карабіном і пальнув, куля через груди перейшла. А мій муж у лісі пережив.

Ще собі може припам'ячу, як забили Лашина (до Лучки казали) старого й стару, невістку Анну й другої дочки сина, потім старого Шавару, так казали, і невістку з дитиною на штири тижни при груди, Євку Павлюньову, Івана Борівце, Марка, але назвиска не пам'ятаю, Борківску з дитиною, Франковского в читальни на коритари забили й так само Василя Сиглового, кров з Франковского аж по стіні бризнула й стекла, він мешкав у сусідстві читальни, думав, же ся там скриє; далі в пару хатах нікого не забили, аж Михайла Бумбара, Микиту Лашина, пізніше аж забили далі Андрія Пилипівского, Юрка Оробля. І так дійшла-м до кінця села. Ще в Огородника четверо, але всього докладні не скажу, бо не знати скільки в каждій родині дітей було забитих, скільки в тих двох хатах було людей спалених.

Грицикова жінка, як дістала кулю, упала на землю й вдавала, же забита, а вони навколо ходили, копали ногами, чи ще жиє, як ся хто рушав, то ще му дали, але її не добивали. Грицик, що називали Івіньо, був тяжко ранений, але ще клячєв і моливсє. Він добре не бачив і добре не чув, але моливсє. Якийсь підійшов і каже „O, ten s...syn jeszcze się modli". І стрілив, і добив.

Хоронили ми людей на цвинтари, найбільше в спільній ямі, але декого родини похоронили біля своїх старих могил. Священика нашого з Жукова

вбили раніше, то не було кому хоронити. Він мешкав у Жукові на клебанії, обслуговував Жуків і Горасць, а його тесть Метеля був у Люблинци. Як почалася в нас з поляками завірюха, він уже на клебанії не ночував, тілько по сусідських стрихах. Але прийшли вакації, приїхали сини додому, то він раз прийшов на вечеру додому, а потім подумав переночувати, мав надію, що ся ніц не стане (так казали їх кухарки, а були з нашого села, так само й слуга). Але поляки якраз прийшли, зачали до покою стріпєти, а священик через вікно. Стайню й стодолу мав через шосу, хотів перебігти до тих будинків. Через шосу й червз рів перебіг, але на кіднику його вже забили. А жінка з дітьми через вікно вискочила й пересиділа в кущах на городі. Поляки прийшли до хати й кажуть до тих наших: „Już wasz pop nie żyje, już my waszego popa zabili, jak psa".



Марія Сиглова (1893–1987), мати авторки спогаду, виселена на Україну в 1945 році

Як ми вже похоронили, то прийшов молодий священик, що був наданий на місце вбитого, і він усі гроби позапечатував. Люди лежали будь-як, ми дідови трумну зі штахет з плота збили. Боків не оббили, тілько згори дали, щоб ся звмля йому в очи не силала. Взялисьмо на ноши й занеслисьмо на цвинтар. А люди возили одним чорним конем і якоюсь телігою. Їкали селом, усіх на купу клали й звозили на цвинтар. Прийшли й партизани, на плечах носили. Ми тата принесли, положили в діл і загорнули. Ніхто не плакав по акції зараз, але на цвинтари то страшний плач! Як ті діти Ребізантові плакали, що їх ся тілько самих лишило!

Але напади на наших людей почалися ще перед тою акцією. Раз пішов з Сигли Колосівский до Горайця. Ми очікуємо, що є, бо вже смерклосє, а нема його. Чекают усі – нема. Вечером посходилися до сусіда одного, чекают усі – нема. Та й пішли поклалисє спати. Приходит на рано й каже, як було. Зайшов там до родини, побув, а вечером впало з Рудки, яку наші партизани спалили за напади, кількох і зараз одна хата й друга від кінця села горят. Зайшли до такого Івана Лашина. Узяли завели в ліс, там так били палами, доки не забили, голову йому порозбивали аж мізок йому виливсє наверха. Зайшли і до теї хати, де наш Колосівский пішов. Там в хаті була зроблена криївка. Підлога була глиняна, в землі діра, а та діра заткана великим цебром зі зливками. Жив там батько і син жонатий. Син стояв за варштатом і робив лопотно, а як довідалисє, же прийшли попяки до села, то син пішов до криївки. Потім ще прийшов сусіда, брат жінки того сина (походив той брат з Хотилюбля), також там заліз. Їх заставили тим цебром. Ті з Рудки зайшли, видно, мали донесено, бо зараз цебра відтєгли й казали вилазити. Узяли їх надвір, а батько вийшов за своїм сином, мав чоботи



Сім'я Михайло й Марії Сиглових з дітьми, після пересилення, Крелікейми, 1955 рік

й куртку, шапку. Його питаються: „Gdzie ty, staruszku, idziesz?". «Несу синови обутте, бо босо йде». А вони кажут: „Nie idź za synem, bo my i tak go zabijemy". А той батько каже: «Як заб'єте сина, то заб'єте й мене. То я з кім сє зостану?». І пішов за ними, і обок побили. Вони писаписє Ґак. І того невістчиного брата забили теж.

У той сам час забили чоловіка з другого кінцє села, то був такий чоловік, що вмів запальнички робити. Писавсє Василь Блакіта.

Зайшли ще на одне подвіре. Звідтам один хлопак утікав до стодоли. Його на подвіру забили, а то був Іван Борківский.

То було осенем, у сорок четвертім році, снігу ще не було. Приїхав священик з Жукова, відправив над тим Лашином, забитим у лісі, потім над тим батьком з сином, а на остатку над тим хлопаком Борківским. Потім усіх завезли до церкви, з церкви в трумнах на цвинтар. На похороні була.

Сталосє в нас і таке, же дванайцєт молодих хлопаків побили, таких десь по двайцєт літ. Упала якась банда й то зробила. Де кого спіткали – застріпили. Один чоловік, писавсє Козій, а прозивали Костіш, також був злапаний. Зачали його бити. Він клякнув перед образами й моливсє. Поляк стрілєв у него лару разів, але куля не взяла ні разу. Молитва не допускала. Витягнули надвір, там били до непритомного. Не рухавсє, один багнет на люфу поставив і вдарив у того Костіша, але багнет зломився. А що конче хотіли вбити, узяли за ноги й заволокли до річки та й втопили. Костіша й решту побитик завезли на цвинтар, поставили берьзові хрести, же вони загинули за Украіну. Висилали їм могилу з піску, обложили дернями, наставили хрестів. Прийшов з Плазова священик молоденький, відправив Службу Божу на нашім цвинтари.

Воювати за Україну пішло з нашого села сорок двох хлопців на Волинь, до есесів, пам'єтаю, що то був мій брат Іван Козій, ще двох Козіїв, два Бабляки, два Томківи, два Козівські, Михальо Семенович.

Потім до УПА пішли служити Іван, Стефан, Микал, Федько і Стефан Стасики, Кабанів, Мулярів (так прозивали), Рома Шавара, Семенович, Сахарко Кущак, Михал Колосівский, Василь Щирба, Юзьо Шнурів, Богдан Ковалишин. Того Ковалишина раз поранили десь на Старім Брусні. Прийшов додому, але лишив слід, кровавив. За слідом зараз прийшли додому. Він скочив за піч, закрився льоном. Ті давай шукати, побили всіх удома, але вони не видали. Нарешті виходят, а один шарлнув за ті нитки, а там Ковалишин з пепешки вивалив просто в него. Вибіг надвір там висік майже цілий кружок з пелешки ло тих лопякак. А собі лишив два остатні й пустив їх під бороду так, що аж чашку зняв.

А Михал Колосівский, походив з Сиглі, був раз злаланий теж під Старим Брусном. Вели за руки з Брусна до Лівчі. Помежи Брусном а Лівчом він шарпнув, два поляки впали, а він їм сє вирвав і втік у ліс. Поляки зараз ракету, зачали стрілєти, дістав кулю в плечі, але вийшла через груди. Хоч ранений, то дочовгавсє до бункра, що був недалеко. Рано дійшов до села, до Франковского. Франковска завела його до школи на стрих над коопєративом. Там лежав укритий, доходив до себе. Носили йому їсти, влазили по драбині, а потім драбину спрєтували, так що ніхто не міг до нього без драбини сє дістати. А раз войско впало, а драбини якраз Франковска не забрала. Полізли, знайшли, навіть пізнали, що то той, що їм утік під Лівчом. Викинули його згори на землю. Узяли його з собом і вістка по нім пропала.



Крелікєйми, переселенці, стоять зліва: поляк Іван Пореицький (з Віленщини), Іван Митко з Любліниця Нового та Михайло Сигловий з Горойця; світлина з 1957 року

Кущака Сахарка витєгнули з бункра, на своїм подвіру. Там була шопа, а під ньом бункер. Мусів хтось донести, бо як прийшло войско, то просто на ту шопу. Знайшли, крикнули, що кинут ґранати, як не вийде. А вийшов не він сам, а ще Стефаньо Ребізант, політвиховник при боївці. Зброї при собі не мали, але збили їх, збили, завезли до Любачева. Сахарко мав папір, же вернув з Німеччини. Казав, же ніде не служив, а сє ховав. Той другий казав подібно, але що втратив папери як вертався з Німеччини. По двох тижняк їх випустили.

Так їм сє влекло аж до того вивозу на захід. Стефаньо пішов до Гарбоні до лісничого за слугу. Нарешті видав його Микіта Горбатий, сексот (писався Дмитро Лашин, був командиром куща). Пересидів Стефаньо дев'єть років. Потім виїкав до Америки.

Уже по акції та вивозі людей до Росії, прийшов такий Стефан та ще двох партизанів. Він каже до мене так: «О, як добре, будемо тепер так: ви з нами, ми з вами». А я кажу: «Так, Стефане? А де ви були, як село поляки палили? Де ви були, як ціле село вивезли? Нас сє лишило пару родин, а ти кажеш, що тепер будем з вами, а ви з нами? Найліпше будь: ви нам не докучуйте, бо ми маємо доти того всього, дістаньте нас у спокою, а як ми будем жили – то наша справа». І забралисє. Прийшли аж десь під зиму.

По вивезенню до Росії на Сиглі лишивсє Митер Ребізант, Грицик, Федьо, ми, ще одна така сирота, а на селі ще кілька родин. Разом було нас дванайцєт родин на цілий Горанець.

Потім прийшло то вивезеннє на захід. Ми мали оголошеннє про той вивіз: до двох годин треба сє наготовити. Наперед вивезли тих кілька родин з села, а нас пізніше. Ми ще напекли хліба, пов'язали тлумаки, сиділи й чекали, коли по нас приїдут. І кажемо до себе так: «До Росії зголосили ми

сє на охочо, пописалисє, то вивезли ціле село, потім вивіз стримали, а ми сє дістали. Тепер так само: людей вивезли з села, а нас не хочут, ми сє самі дістанемо жити». Але приїхали й нас забрали. Вивезли до Плазова на постій. Ждали ми два тижні. Слакуватисє казали за дві години, а чекати – два тижні. Заладували на самоходи й повезли до Белзця, там знову заладували й повезли на закід. Поручнік, що пильнував нас у Плазові, приїкав з нами аж на останню стацію, до Скандави. Зі Скандави до Крулікова. Разом тих дванайцєт родин наших не дали, бо один транспорт пішов на Кошалінскє, троха на Пасленк вивезли, а нас з Грициком – до Крулікова. Там уже були люди з Люблинця – Гриньо Ваврикович, Нитки, Морозиха зі штирима дівчатьми в одній хаті. Вибрали ми собі якусь хату. Приходив до нас солтис, разом з чоловіком курили тютюн і говорили.

Ні разу від того вивезення не була я в Горайці. Як вивезли – то подякувала. Що я там зобачу? Поїду на чужих людей дивитисє?

*Спогад Миколи Кошіля, народженого 1923 року**

Як ішла акція виселення на Україну, ходили й били. Найбільше вивозив аґент Тимошенко, руський полковник. Він насилав войско на наші села. Кватерував у Любачеві й Цешанові. За ті напади наші його в Новім Селі забили. Тимошенко зробив тоді помилку, бо заночував у Новім Селі, а так завжди старався разом зі своєю охороною ночувати в Цешанові.

Я теж був арештований перед тим виселенням на Україну, тримали в Любачеві й били, питали за партизанів. Збили так, що до життя не надавався. У пивниці штири метри на штири сиділо нас 24 хлопи. Щоб мене випустили, мама записалися на виїзд. Тоді Тимошенко наказав мене випустити. Але зараз потім Тимошенка забили, то на Україну ми виїжджати не мусили. Однак інших людей дуже виїхало. Було нас у селі 175 нумерів, десь половина виїхала, мусила.

Як була перша акція, був я едома. Пополудни впало войско й вбивало кого попало. Упало сімнайцять хлопців, самих молодих, кого на дорозі застали. Отець Колтунюк похоронив їх на цвинтари. Його потім убила міліція з Лівчі.

Люди ніяк не хотіли їхати. То насилали войско. У Старім Люблинці убили щось понад 120 хлопа, у Новім – щось 80, а в нас 163. У нас більше. Один відділ ішов від Жукова, другий – від Цешанова, третій – від Хотилюбля. Люди могли втекти на Нивки, до ліса, тільки в тому місці, де не зійшлися вояки від Хотилюбля з вояками від Жукова. Там була перерва.

Позабивали дідів, старих бабів, жінок. Одна сиділа під хрестом на своїм полі, то взяв перетяв дитину з автомату налів. Прийшов чоловік з ліса, а жінка й дитина забиті. Що йому ся могло робити?! На дорозі, по лісі – повно трупів. У мого діда, Стефана Лашина була вдома якраз вуйна Анна Стасик з малими дітьми й баба Лашинова – убили всіх.

---

* Текст друкується з елементами говірки.



Весілля в родині Пашинів, під час пацифікації 6 квітня 1945 року згине з неї сім осіб; світлина з-перед 1939 року

Мамі вдалося так, що пішла до сусіда – поляка Леона Ґнєвіка. Там сховалося більше людей. Прийшли вояки й питаються, що то за люди, а Леон каже, що то тестя родина. Поручник до вояка каже: „Zostaw, nie rusz, to jest dobry człowiek". Бо Леон показав їм польську метрику. Потім був виселений разом з нашими на закід.

Войско попалило хати, крім Леонової, Кобакової (бо сходилася рогом з Леоновою), Забрідникової стодоли, Ґахової хати і трьох мурованих, усі згоріли. І присілки спалили, Сиглу, Підліс. Хтось урятувався на Качорах.

Як були акції, горіло, я крився в лісі, але як була та друга акція, спав я на стриху. І снилося мені, же летить орел великий з Заходу, а вже мама кричать з хати, же є акція. Стріли. «Возь си спідницю, натягни хустку та втікай до ліса!» Якось добіг я до того ліса Дубрівки. Долетів я до нього, а вже від польської колонії йде войско розстрільною на Горайець. Я завернув і пішов на ліс Сішень. Добіг до панської луки, вийшов на ту луку, а вояки вже на краю. І шо ся діє? На смереці сидів наш вуйко, Гриньо Буряківський, і чув, як один вояк сказав: „O, jakaś k... łąką idzie". Виціпив з кулемета до мене, а я був уже в півлуки. Однак другий сказав: „Daj spokój, to baba, niech leci". І пішли до села лісом, застали в ньому наших сусідів, то Михайло Томків якось утік, утік і брат матері Іван Лашин, але батько Микайла, його молодший брат та кульгавий Іваська були вбиті.

У лісі за лукою був наш самооборонний кущ. Розвідка донесла, же в селі йде акція на цілу силу. Довго не тривала й войско почало відходити з Горайця. Загорнуло всю худобу й все живе з собою. Звірят не стріляли,



Іван Борківський, перша горасцька жертва, убитий під час нападу наприкінці липня 1944 року, не належав до якої-небудь української організації, мав 24 роки

тільки людей. Але потім обстріляли їх партизани, що стояли на Нивках, то на хвилину худобу пустили, але потім таки забрали її та відійшли на Цешанів.

Прийшли ми до села. Де не посмотришся – там трул. Але ніхто не плакав. Не йшло плакати. Трун не можна було збити, бо дошок не було. Шматами закручували, щоб пісок у очі й між зуби не сипався, і так у землю.

Возили ми трупів до гробу одним, останнім конем чорним, кульгавим. На телігу передню від воза наклали якихось дошок, на них, як дров, трупів, і так возили. То був останній кінь в селі і остання теліга! Один кінь на ціле село лишиеся, так усьо було зрабоване!

Нічого живого вже не було! Ні пацятка, ні курятка! Андрія Кицкового знайшли ми аж по двох тижнях у лісі. Лежав у вивороті під сосною, думав, же там його не знайдуть, але знайшли й забили. Уже було його чути, то знайти було легше, а ми ходили розстрільною ло лісі, шукали забитих. Отця не було, жадної відправи. Церква була постріляна, поставили на плоті кулемета й вирубали замок у дверях, бо не могли церкви відчинити. Шукали бандерівців! Усьо забрали, зрабували так, що потім баби з сусіднього села ходили в тім, що ксєнда до служби ся вбирає. Польки з Плазова лошили собі зі стикарів спідниці.

Як не було кого забивати, поляки ся вмирили. Нарешті на захід виганяли, то навколо обкружили, підіслали фірманки. Не було мови ніякої! Виізд! Дві години! Мама тяли полотно й шили міхи. З тамтого року було ще п'єть міхів пшениці, жита не брали, бо не було до чого і на що. Дали нам три возики, але що на них набереш? Западували пшеницю на один, дітей – на другий, якісь тлумаки на третій, сіли самі й давай. Що хто взяв, то взяв, а ні – і так їхав до Плазова на пляц. Там тримали два тижні, бо не було транспорту. На Любачів не було получення, возили нас автами до Белзця. По дорозі ще стягли поляки з воза міх пшениці. Знову чекали ми на вагони. Як западували, доїхали до Ельблонґа, далі до Ельонок. Люди були там з Ярославського, Сяніцького.

До пєґееру йти працювати я не хотів, пішов до праці на канал. Потім я перенісся до Жечна, де був 14 років, аж вернувся разом з жінкою до її села, до Команчі.

Список мешканців Горайця, вбитих Військом Польським 6 квітня 1945 року*

Абрамик Катерина літ 51, Абрамик Анна 14, Абрамик Ілля - 43, Абрамик Федір - 39, Абрамик Василь – 55, Абрамик Олександер – 40, Абрамик

* Список укладено на основі даних очевидців трагедії.



Група горацької молоді після забави: стоять зліва Курій Іван, Бумбар Марія, Стасик Марія, Томків Єва, Манько Анастазія, Семенович Марія, Пашин Анастазія, Козій Василь; світлина з початку 40-х років (?); передав Юрій Грицик (тепер мешканець Дружна)



Чоловічий хор Горайця; посередині сидить диригент і дяк Григорій Макушка, стоять у першому ряді, зліва, Козій Василь, Пилипівський Теодор, Пашин Дмитро, Франківський Іван, Стасик Іван (сотенний «Крук»), Качор Михайло, Стасик Михайло; у другому ряді хлопці невстановлених прізвищ; усі стали вояками УПА

Григорій – 42, Абрамик Іван – 12, Абрамик Михайло – 15, Абрамик Марія – 35, Білий Іван – 47, Біль Андрій – 11, Бень Іван – 14, Бумбар Григорій – 40, Бумбар Марія – 33, Бумбар Василь – 15, Бумбар Іван – 12, Бумбар Параскевія – 13, Бумбар Марія – 9, Борівець Михайло – 56, Борівець Іван – 50, Борівець Анастазія – 19, Борівець Володимир – 5, Білий Дмитро – 70, Борківський Іван – 24, Борківська Ева – 50, Борківська Марія – 23, Борківська Катерина – 13, Борківська Оля – 2, Борківський Славко – 3, Бумбар Андрій – 59, Бумбар Михайло – 62, Бумбар Олександер – 44, Брусь Григорій – 30, Брусь Марія – 60, Філь Григорій – 51, Франківський Юрій – 40, Франківський Івась – 13, Ґак Іван – 8, Ґах Василь – 6, Ґах Василь – 30, Ґах Анастазія – 27, Ґах Дмитро – 35, Ґак Ева – 24, Ґах Степан – 50, Ґах Григорій – 28, Ґах Марія – 23, Ґак Анна – 6, Ґах Параскевія – 70, Грицик Михайло – 50, Грицик Іван – 40, Грицик Анастазія – 65, Грицик Григорій – 52, Грицик Ева – 48, Грицик Славко – 9, Грицик Степан – 12, Качор Іван – 52, Колєґа Григорій – 40, Колєґа Анна – 34, Козій Петро – 68, Козій Юрій – 65, Козій Ева – 28, Козій Андрій – 52, Козій Марія – 6, Козій Анастазія – 61, Козій Василь – 31, Козій Федір – 17, Козій Катерина – 5, Козій Параскевія – 26, Кошіль Анастазія – 46, Курій Іван – 30, Крупський Юрій – 34, Крупська Параскевія – 41, Когут Степан – 45, Курдупель Петро – 49, Курдупель Анна – 50, Курій Марія – 25, Курій Анна – 1, Курій Ева – 50, Кобак Анна – 48, Кобак Марія – 6, Кобак Параскевія – 48, Кобак Іван – 50, Козій Марія – 68, Кіт Григорій – 55, Курдупель Юрій – 60, Курдупель Марія – 45, Курдупель Олександер – 40, Кушка Марко – 40, Качор Микола – 38, Круцько Іван – 60, Колосівська Параня – 33, Колосівський Іван – 40, Колосівська Марія – 13, Колосівська Параня – 32, Лашин Іван – 40, Лашин Анна – 47, Лашин Степан – 72, Лашин Анастазія – 68, Лашин Григорій – 40, Лашин Михайло – 14 місяців, Лашин Іван – 12, Леськів Олександер – 35, Леськів Михайло – 40, Лебедович Григорій – 74, Лебедович Марія – 22, Лебедович Богдан – 6 тижнів, Лебедович Василь – 69, Михайлів Микола – 31, Михайлів Параскевія – 26, Мельник Іван – 12, Мельник Анна – 58, Манько Дмитро – 50, Макогін Василь – 18, Макогін Катерина – 45, Ребізант Катерина – 29, Ребізант Анна – 40, Ребізант Юрій – 38, Ребізант Марія – 40, Сигловий Іван – 57, Сигловий Іван – 56, Сигловий Григорій – 50, Сигловий Григорій – 38, Сигловий Григорій – 24, Сигловий Василь – 30, Семенович Іван – 42, Семенович Петро – 39, Семенович Василь – 34, Скорупка Галина (з Чесанова) – 18, Ступак Ілько – 55, Терех Теодор – 70, Терех Степан – 67, Томків Юрій – 46, Томків Василь – 13, Томків Роман – 23, Тимець Іван – 53, Пилипець Іван – 32, Пилипець Анна – 26, Пилипець Ева – 6, Пупчинський Іпля – 70, Війтович Анна – 61, Війтович Іван – 67, Війтович Андрій – 38, Війтович Марія – 32, Війтович Василь – 16, Війтович Федір – 12, Війтович Михайло – 9, Наконечний Григорій – 14, Воробель Григорій – 42, Воробель Анастазія – 35, Воробель Федір – 60, Воробель Юрій – 40, Ребізант Іван – 35, Колєґа Петро – 30, Когут Микайло – 34.

Разом 155 осіб.

Вояки УПА й СКВ родом з Горайця

Юрій Грицик, Андрій Лашин, Ева Лашин, Ева Стасик

Тимець Іван (лікар), Тимець Петро (брат Івана), Тимець Олександер (брат попередніх), Головка Дмитро, Головка Василь (брат Дмитра), Грицик Юрій, Бумбар Григорій, Качор Іван, Качор Йосафат, Качор Василь, Курдупель Ілля, Лашин Дмитро, Біль Роман, Вальницький Іван, Ґах Михайло, Пилипівський Теодор, Пилипівський Роман, Качор Григорій, Козій Іван, Козій Василь, Бумбар Степан, Бумбар Роман, Білий Григорій, Ґах Василь, Стасик Михайло, Ребізант Михайло, Міхлів Михайло, Франківський Іван, Когут Григорій, Філь Михайло, Томків Дмитро, Бумбар Василь, Колосівський Григорій, Колосівський Іван, Козій Григорій, Качор Михайло, Пилипець Олекса, Пилипець Григорій, Ваврикович Василь, Семенович Іван, Кіт Іван, Біль Іван, Круцько Петро, Курдупель Андрій, Курдупель Іван, Бумбар Василь, Стасик Степан, Стасик Іван (брат Степана), Стасик Теодор, Стасик Михайло, Томків Дмитро, Томків Михайло, Курій Іван, Курій Дмитро, Курій Степан, Сигловий Григорій, Лашин Андрій, Грицик Павло, Козій Іван, Ребізант Степан, Кошіль Іван, Кошіль Богдан, Козій Микола, Ґах Адам, Кульчицький Іван, Купьчицький Петро, Лебедович Андрій, Сигловий Григорій, Кущак Захарій, Кобак Іван, Лебедович Роман, Мельник Ярослав.

Разом 72 особи.

Грабовець: 16–20 червня 1947 року

*Спогад Теофілії Юраш (дівоче прізвище Величко), народженої 1925 року в Грабовці Ярославського повіту**

Моє село Грабовець лежить над річкою Сяном там, де Вишня впадає до нього. Наше село було мале, 95 родин, майже ціле українське. Було 7 родин мішаних, де жили жінки польки, одна польська родина й один жид. Усі жили з господарства, але бідніші могли доробити на Сяні, звідки вивозили шутер. У нашому селі була церква, а парафія в Баричі, де останнім священиком був Степан Дмитренко. Як у 1939 році стала границя на Сяні, він перейшов до німців, а ми стали належати до Нінович, де священиком був старушок, греко-католик і жонатий, мав дочку Галину й синів Богдана та Славка. Була в нашому селі гарна школа, де перед війною учителювала Ольга Бєлевич, потім Еміль Цісек, а в часі війни Марійка Кіндро. Була в нас і «Просвіта», що її господарем був Олекса Ціж, хором диригував Іван Сливка, а суфлером до

* Текст друкується з елементами говірки.



Грабовецькі хлопці; світлина з кінця 30-х років, передав Данило Древко з Нінович (тепер мешканець Білого Бору)

представлень виступав Василь Ціж. Читальня була в нас вибудована ще перед війною за гроші з концертів.

Наше життя з поляками було досить згідне, сусідні села були українські. З нашої сторони Сяну то були Склад, Барич, Нінoвичі, дальше Стібенко, а за Сяном то було Святе і Сосниця, а за Вишнею лежала Міхалувка, село ціле польське.

Як у 1939 році вибухла війна, я закінчила 14 років. На війну взяли багато мужчин, але вони скоро повернулися. Тільки оден не вернув – Степан Шикула.

У 1939 році в нас на Сяні була границя руcько-німецька. Тоді наше життя було тяжче. Навесну 1941 року від границі руський всік виселив, одних далеко, аж на білий камінь, а наше село до Нінович на колонію. Колоністів було 19 родин, а нас помістили 95 родин. Колоністів вивезли на Сибір. Руські казали нам розбирати наші будинки й ставити на колонії. Наперед треба було знайти місце на Ніновичах у когось, щоб свій добуток вивезти, худобу, збіжжє й меблі, потім розбирали ми будинки, звозили на колонію і будували, щоб скоріше піти на своє: 15 квітня почали ми розбирати, а в червні то вже мешкали. Хату розібрали, зложили вкупу, а при стайні був сікарник до різання січки кіратом, а був великий на 7 або 5 метрів. З нього зробили хату. Де колись стали коні, то була сінь, а для коней зробили стайню там, де стали вози.

У 1941 році руський забрав 22 хлопців (багато) до війська на цвіченя[1] на шість тижнів. У останнім тижні, як уже мали вертати додому, то в неділю 21 червця німець напав на руських. Німці на мості на Сяні руських забили, підійшли на Міхалувку, де була на пробостві застава, а там була забава,

[1] Цвіченя (поль.) – військові вправи.

руські солдати бавилися. Німці підійшли, кидали гранати до вікон, майже ніхто не уйшов з життям. Німці йшли через село два дні так, що трудно було на другу сторону дороги перейти. Не було жодного опору від руської армії, зараз німці забрали солдатів з Грабовця до полону, але вернуло тільки трьох, решта повмирала з голоду. Були в лагрі за Ярославом, до лагеря їздила родина, німцям казали й просили, що то не солдати руські, але мужчини з Гапичини, але німці не хотіли того спухати. І так згинули в німецькій неволі Лука Витриховський, Іван Шадий, Микола Ціж, Андрій Борущак, Андрій Витриховський, Данько Шикула, Юрко Величко, Данько Бреґін, Іван Опавка, Василь Маркеш, Андрій Грицеляк, Степан Виїк.

Ми за два дні по вибуху війни вже вертали до нвшого сепа, зараз зеозили хату й будували, так що восени на зиму вже мешкали на своїм. Початком вересня 1941 року в нас була велика поводь, вилив Сян, Вишня і Шкло, дв око глянуло, всюда була вода, не було ніякої помочі, у горах було обірвання хмар. Цілий тиждень вода призбирала, хлопи вартували по ночах, аж вода стала в мірі, а потім помалу зачала опадвти. Позаливало збіжжє в стодолах, бараболі згнипи на полі, запяло пасвиська, люди не мали що худобі дати їсти. Восени випускали на пасвисько, але на тім мулі худоба діставала моталиці, інакше gruźlica, багато худоби погинуло й настав голод. У 1942 році люди не мали що їсти.

За німців у нас не було чути про організацію УПА, може ще взагалі до того не дійшло, а може тому, що в нас не було лісів? Але по фронті, як прийшов руський у 1944 році, то зараз питався, чи в нас є УПА, то від них ми довідапися про те, що є організація. А в 1945 році вже було голосніше, уже вночі переходили через наше село, двкотри їсти їм двали.

У 1944 році по жнивах руський забрав хлопів до війська. Знова пішло більше як двайцять хлопців, так що в селі лишилася пустка. За Сяном не



Дівчата з Грабовця; світлина з половини 30-х років



Грабовецькі хлопці; світлина з кінця 30-х років, передав Данило Древко з Ніновичі (тепер мешканець Білого Бору)

представлень виступав Василь Ціж. Читальня була в нас вибудована ще перед війною за гроші з концертів.

Наше життя з попяками було досить згідне, сусідні села були українські. З нашої сторони Сяну то були Склад, Барич, Нінович, дальше Стібенко, а за Сяном то було Святе і Сосниця, а за Вишнею пежала Міхалувка, село ціле польське.

Як у 1939 році вибухла війна, я закінчила 14 років. На війну взяли багато мужчин, але вони скоро повернупися. Тільки оден не вернув – Степан Шикула.

У 1939 році в нас на Сяні була границя руеько-німецька. Тоді наше життя було тяжче. Навесну 1941 року від границі руський есіх виселив, одних далеко, аж на білий камінь, а наше село до Нінович на колонію. Колоністів було 19 родин, а нас помістили 95 родин. Колоністів вивезли на Сибір. Руські казали нам розбирати наші будинки й ставити на колонії. Наперед треба було знайти місце на Ніновичах у когось, щоб свій добуток вивезти, худобу, збіжжє й меблі, потім розбирали ми будинки, звозили на колонію і будували, щоб скоріше піти на своє: 15 квітня почали ми розбирати, а в червні то вже мешкали. Хату розібрали, зложили вкупу, а при стайні був сікарник до різання січки кіратом, а був великий на 7 або 5 метрів. З нього зробили хату. Де колись стали коні, то була сінь, а для коней зробили стайню там, да стали вози.

У 1941 році руський забрав 22 хлопців (багато) до війська на цвіченя[1] на шість тижнів. У останнім тижні, як уже мали еертати додому, то в неділю 21 череця німець напав на руських. Німці на мості на Сяні руських забили, підійшли на Міхалувку, да була на пробостві застава, а там була забава,

[1] Цвіченя (поль.) – військові вправи.

руські солдати бавилися. Німці підійшли, кидали гранати до вікон, майже ніхто не уйшов з життям. Німці йшли через село два дні так, що трудно було на другу сторону дороги перейти. Не було жодного опору від руської армії, зараз німці забрали солдатів з Грабовця до полону, але вернуло тільки трьох, решта повмирала з голоду. Були в лагрі за Ярославом, до лагеря їздила родина, німцям казали й просили, що то не солдати руські, але мужчини з Галичини, але німці не хотіли того слухати. І так згинупи в німецькій неволі Лука Витриховський, Іван Шадий, Микопа Ціж, Андрій Борущак, Андрій Витриховський, Данько Шикула, Юрко Величко, Данько Брегін, Іван Опавка, Василь Маркеш, Андрій Грицепяк, Степан Виїк.

Ми за два дні по вибуху війни вже вертали до нашого села, зараз звозили хату й будували, так що восени на зиму вже мешкали на своїм. Початком вересня 1941 року в нас була велика поводь, вилив Сян, Вишня і Шкло, дв око глянуло, всюда бупа вода, не було ніякої помочі, у горах було обірвання хмар. Цілий тиждень вода призбирала, хлопи вартувапи по ночах, аж вода стала в мірі, а потім помалу зачала опадати. Позаливало збіжжє в стодопах, бараболі згнили на полі, заляло пасвиська, люди не мали що худобі дати їсти. Восени випускапи на пасвисько, але на тім мулі худоба діставала моталиці, інакше gruźlica, багато худоби погинуло й настав голод. У 1942 році люди не мали що їсти.

За німців у нас не було чути про організацію УПА, може ще взагалі до того не дійшло, а може тому, що в нас не було лісів? Але по фронті, як прийшов руський у 1944 році, то зараз питався, чи в нас є УПА, то від них ми довідалися про те, що є організація. А в 1945 році вже було голосніше, уже вночі переходипи через наше село, декотри їсти їм двали.

У 1944 році по жнивах руський забрав хлопів до війська. Знова пішло більше як двайцять хлопців, так що в селі лишилася пустка. За Сяном не



Дівчата з Грабовця; світлина з половини 30-х років



Стоять зліва: Марія Плахта з сином Юрієм Плахтою та вчителькою Тетяною Греськ; світлина з кінця 30-х років (?)

брали, може для того, що там скорше були німці? У нас раз була облава, було багато війська, злапали одного хлопця, відіслали на фронт і вже не вернувся. У мене тоже був оден брат, пішов на війну і не вернув. Згинули на фронті Петро Качмар, Михайло Гузьо, Михайло Турко, Іван Гузьо, Василь Васильчик, Олекса Опавка, Петро Сливка, Олекса Саланчий, Дмитро Витриховський, Андрій Матичак, Михайло Величко, Іван Василів, Микола Танилко, Кіндрат Сапанчий, Федір Василів, а вернулися з фронту Кароль Гузьо, Василь Сливка, Юрко Шафран, Микола Матичак, Петро Брегін, Василь Шмід.

А ще восени 1944 року на облаві в сусідньому селі Ніновичах застрілили двох хлопців з Нінович, Михайла Кнеца та Івана Яремка. Як одного похоронили, другого дня застрілили другого. То було велике пережиття.

Як було виселення на Україну в 1945 році, то зараз по закінченню війни люди з сіл Святе, Сосниця, Радимно, Загородки, що були з другої сторони Сяну, виїжджали, там скоріше був німець. У нас люди виїжджали в 1946 році в марці. То вже були останні транспорти. У нас лишилося 19 родин. Ще люди були на станції, а УПА спалило майже ціле село. Лишилося 15 господарств. Котрі не спалили, то населили людьми зі сходу. Потім спалили школу.

Так жилис-мо один рік. У 1947 році в маю з нашого села заарештовано 14 осіб, десять мужчин і чотири дівчата, і між ними і я була. Забрали нас до Перемишля, а потім до Явожна. Арештували Луку Гузя, Івана й Петра Матичаків, Михайла Греська, Івана Голиша, Івана Опавку, Юрка Брегіна, Михайла Василіва, Гриця Брегіна, Тетяну Гузьо, Стефанію Матичак, Марію Матичак і Теофілію Величко, то є мене. Катерина Качмар уродила сина в обозі. З нашого села був священик Петро Мазяр, працював у горах, але теж там був.

В УПА були з нашого села Василь Ціж і Михайло Брегін. По нашому виїзді на захід уже не було ся де скрити, то казали люди, що вони повмирали з голоду на Лопатах, то було поле над старим коритом Сяну.

Як мене арештували в маю, то хотяй люде ще жили в згоді, попяки як з нами мешкали, так само, але люде якось страхалися. Хотяй не було таких випадків, жеби хтось згинув, але люде вже не мали до себе довіри.

Щодо висепення не було жадного оголошення. Рано приїхало військо й казали ся забирати. Мали ми одного коня, віз; що мали, то на той віз ладували, меблів не можна було брати, бо що на заході меблі є. Пізніше приїхали два знайомі з Міхалувки й помогли нам забрати хотяй ті речі, що

конечні до життє, як наші убрання, перини, трохи начинь, муки, цукор. Мали ми ще три корови, кури. Казали нам з тим їхати аж до Переворська, то було 60, може 70 кілометрів. Мене при тім не було, бо я була в Явожні, але так мені потім оповідали. Завезли до Опави коло Вроцлава, осадили нас на селах по дві, три родини. Признали нам хати, де не було дверей, вікон, бо сусіди повинимали, а потім треба було працювати в сусідів, щоб те що забрали, то нам віддали, щоб можна було хату замкнути. Хата була мокра, з грибом, підлоги згнилі, життя було дуже тяжке.

Я вернула з лагеря 2 лютого, родина жила в селі Вєжбно, але 15 квітня 1948 року прийшов приказ ладуватися на потяг. Перевезли нас до повіту Стшелін. Як нам давали місце, то ми хотіли, щоб була школа й потяг. На малі все було, але по війні вже не було. Було мале село, а в тім селі пегеер. Звалося Яґєльно. Там в 1945 році приїхали люди з Франції, що копись виїхали з Польщі за хлібом, бо їм обіцювали, що тут свині і корови ходять стадом і нема ся кому ними заопікувати. То було в пропаґанді, а так не було. У 1947 році повиїжджали, як прийшло повідомлення, що пегеер є до парцеляції, не хотіли самі господарити. І тоді нас надали. Мешкалис-мо в чотирородинним дому, було сухо й вигідніше. Життя було нецікаве, бо далеко від своїх людей, відвідати було далеко, не було автобусів.

За два роки я вийшла заміж, маю четверо дітей. У 1961 році перенеслися до міста, купилис-мо хату і так живемо в Ґродкові 35 років. А моя сестра вийшла заміж за хлопця з нашого села, що був у Явожні. Його тато був старший і його не виселили, і він вернув на своє, хотяй там уже жили чужі люде, то йому віддали. У 1952 році сестра з ним виїхала. Мала клопоти, бо міліція переслідувала, навіть звідтам сестру вигнали, але шваґер залагодив, то вже замешкали разом і так живуть дотепер. Кінчаю своє оповідання про наше село й наших людей, маючи надію, же то дасть якусь користь.

Грушівка: 28 квітня – 10 травня 1947 року

Спогад Євгена Чубинського, народженого 1941 року в Грушівці Березівського повіту

Моє село було невелике – дась 100 хат, побудованих над річкою Сяном. Жили між нами три жидівські родини й кілька польських. Удома було нас четверо дітей, я був наймолодший. Нашу родину називали по-сільському Віт, бо мого батька тато був війтом[1]. Мешкали ми на краю села, мали гарний город, багато овочевих дерев. Цей город та й ціле село були над потічком, який сплиеав до Сяну з лісу, а як зійти з нього вниз, то там називалося Дібер.

[1] У оригіналі діялектна форма *ейтом*.

У 1941 році на наших землях була німецько-російська війна, на Сяні був кордон, до війни ми були по руській стороні. У селі був тоді колгосп, у школі вчила руська вчителька прізвищем Фена Крастко-Сергєєвич. У нашій хаті квартирували руські солдати. Батьки часом залишали мене під опікою одного з них, який пильнував заразом спорядження інших солдатів, а часом брали з собою на поле. Показували де є наше поле, церкву в Улючі на горі Дубнику.

До нашого села належали присілки Клянчиська й Великий Лаз. Звідти походила моя мама. Там люди мали дивний говір, у нас казали «гев», а там казали «гун». Багато було таких незрозумілих мені й нових слів, але їх уже не пам'ятаю.

По війні почалися напади й облави проти наших людей, сіл, партизанів. Військо польське, кого спіткало, до того стріляло, кажучи, що це бандерівці, але чому називали бандерівцями також курок і качок? Тому, щоб безкарно їх вбивати? З Грушівки впало багато невинних людей. У своїй пивниці застрелений був 65-річний Михайло Баган, на полі перед лісом Марія Сосницька, з коровою утікав у ліс також Іван (Михайло?) Кондзьопа і також був вбитий. Убита зістала також 14-річна дочка Андрія Биця. Це все у 1945 році.

Згодом упали: Йосип Бадирка, Михайло Чубинський, обидва з присілка Клянчиськ, а також Григорій Чубинський із ними.

У 1946 році від Улюча йшло ВП, шукало партизанів. Копо Грушівки наші хлопці почали боронитися, але була їх тільки чота, то не вистояли й відійшли в ліс, а військо, замість іти за ними, стало знущатися над людьми в селі й палити хати. Згоріла половина села. Забрали з собою Федора Шупя, голого, обкрученого колючими дротами від голови до ніг, по дорозі били і турпяли, аж скінчив життя. Згинув у цей день також Микола Дзян під час утечі в ліс, Іван Паньків згинув у селі. До Бірчі забрали живими Впадка Шуля й Левкоєича, Михайла Щупака з батьком Миколою, Михайла Вишанського й інших. Тримали їх у Бірчі чотири дні й цілий час били. Випустили живими, але багато з них вмерло зараз по поверненні.

Одного разу, військові поляки якраз на наше Вознесіння Господнє вилізли на високу скалу за Сяном у Темешеві й стали стріляти на ліс з гармат і мінометів. Наші не відповідали, бо відійшли під Перемишль. Поляки вирішили нарешті перейти на наш берег Сяну, нашу хату почали палити першу. Мама винесла проти них святі ікони з хати й мене малого, але старий військовий і так кричав палити, бо „to ukraińskie".

Половина села мусила по тому спаленні перейти на Брижаву та Морохів, декотрі побудували собі землянки, частина виїхала на Україну, а решта трималася. Воювало з Грушівки лиш шістьох партизанів: Петро Данчишин – «Балик», Іван Дзік (загинув), Владко Дзік (пережив), Іван Гусєчко, Федір Подоляк – «Граб» (?) і Славко Бак за ройового в «Громенка».

У 1947 році село було спалене другий раз, я вже сам добре це запам'ятав. Горіла наша хата, був великий страшний вогонь, я дуже боявся, кричав, плакав, схопився за мамину спідницю й тремтів, а польські жовніри, що палили хату, кажуть один до другого й показують на мене: „Wrzuć tego malego Ukraińca w ogień, niech się spali, to nie będzie krzyczał". Однак той другий був мудріший і не зробив цього.

Пам'ятаю, як польське військо робило на краю лісу облави на УПА, але в глибину лісу не йшло, бо боялося. В лісі завжди були великі битви, але завжди перемагала УПА. До нашої хати часто сходилися сусіди на різні наради, розмовляли, а я все стояв у городі на варті. Кілька разів їх усіх остеріг, прибіг до хати й крикнув: «Утікайте! Поляки йдуть!». Люди втікали з хати в ліс, а в такий спосіб рятувалися від смерти. Не один раз ціле село ночувало в лісі разом з худобою, у лісі було безпечно, бо лісу й УПА військо польське дуже боялося. Однак часто поляки приходили несподівано й заставали людай в хатах. Тоді все рабували, багато мужчин повбивали, як утікали до лісу, інших питалися: „Gdzie są banderowcy?".

Крім війська, часто приходили з польської сторони з-за Сяну просто польські банди, брали кількох міліціянтів і так цілою юрбою нападали, грабували, убивали наших людей. Часто наші з УПА їх проганяли, але не все так було, бо наші не завжди про це довідувалися. Зрештою, ті банди дуже скоро це все робили й відразу з награбованим втікали за Сян.

Найстрашнішим днем для нашого села було 27 квітня 1947 року. З самого ранку приїхало багато війська польського, окружили село так щільно, що навіть кіт і пес не втік. Жовніри прийшли до кожної хати й сказали: „Macie trzy godziny na spakowanie się, wysiedlamy was wszystkich". Люди брали з собою, хто що мав, але мало того було, бо коні, корови, ліпший одяг були зграбовані від поляків. Люди йшли майже з тлумочками в руках або на плечах. Так гнали нас до збірного пункту в селі Варі. Цього дня висепяли також Ябпоницю. Тримали нас разом у Варі кілька днів у стодолі. Хто не мав їжі, тому військо давало їсти, але з усіх сторін заразом пильнувало нас. Вояки сказали, що як хтось буде втікати, то зараз будуть до нього стріляти. Були з нами також лольські родини з нашого села, хоч військо хотіло їх запишити тому, що вони поляки, але вони сказали ні, бо як ціле село, то й вони поїдуть. Поляки з нашого села не вміли добре по-польському говорити, казали на капусту „kapęsta", на мішок „mieszek", на горбок „górbek".

З Вари завезли нас автами на станцію до Сянока. У нашому вагоні їхала ще родина з Ябпониці, писалися Блюй. Тато казали мені, що їхали ми через Новий Санч, Старий Санч, Шльонськ, аж на німецькі землі. Десь коло Зеленої Гори розладували частину транспорту, розвезли по селах. Решту повезли далі німецькими землями, аж на Східню Пруссію. Затримались ми на станції Мпинари, де чекали на нас фіри з окопиці, щоб нас розвезти по тамтешніх селах. І знову частина транспорту поїхала далі – до Ілаеи. Нашу родину завезли 15 кілометрів від неї, до села Морави. Там з Грушівки були тільки ми, Блюїв завезли до Карвіни. То було 5 кілометрів від нас. Пеґеер дав нам хату на краю села. Як ми вже трохи загосподарювалися, приїхав поляк з Люблинщини, називався Зламанчук, і став нас виганяти. Дали нам другу хату, на копонії, 2 кілометри від села. Хата була дуже знищена, мала велику діру в даху від куль, не було вікон і дверей. Трохи ми затикали діри, а потім дали нам державних робітників, які ті діри направляли. Натомість стайня мала тільки мури, дах був спалений, тож ми еже своїми засобами й силами накрили її. Відкрили при нагоді кістки попаленої німецької худоби. У 1954 році поставили ми стодолу.

Поляки дуже нас боялися у цьому селі Мораеи, що тепер зеється Осек. Їм сказано, що ми бандити й різуни. Однак потім, коли приеезли ще наших



Євген, Михайло та Софія Чубинські біля фігури св. Івана в колишньому селі Грушівці; світлина з 1970 року

людей з Ліська, Сянока, Ярослава, Любачева й Білої-Підляської в цілу околицю, то виявилося, що ніхто поляків не ріже. На нашій копонії стапися тоді зміни. На 14 хат 8 було наших, а 6 польських. Правда, під кінець 50-х років православні з-під Білої-Підляської виїхали назад на свою рідну землю. Мій тато також старався вертатися, писав до міністра Ткачова, але до Березівського та інших повітів Ряшівського воєвідства нас не пускали.

Смішно бупо з тими вивезеними з нами поляками, бо тут ніхто їм не вірив, що вони поляки, адже навіть не знали добре по-польському говорити.

Тяжко згадувати, що сталося з нашим селом по нашому виїзді. Його спалила УПА, щоб поляки не збагатилися нашим майном і нашою землею. Села, отже, нині нема, залишипася тільки фігурка посередині колишньої Грушівки. Якби не та фігурка св. Івана, то ніхто вже не пізнав би місця, де колись бупа Грушівка. Тільки, як добре похилитися над землею та розхилити густу траву, то ще можна побачити залишки фундаментів. Дерава здичавіли, хоч нібито далі ростуть з того самого пня. Незміненим залишився тіпьки потік. Він далі пливе до Сяну, аж дивно, що по тій трагедії залишився таким незворушним і вірним Сянові. Не видно також могил наших партизанів на полі під Грушівським лісом. Вони впали в бою з ВП й були там похоронені, було їх кількох.

У 1948 році пішов я до початкової школи в Осєці, бупо туди два кілометри з хати. Як був сніг зимою, то возив мене саньми тато. Як пішов я вчитися, то не знае ні слова по-польськи, а через це до першої кляси ходив я два роки. Польські діти з мене сміялися й дуже мені докучали, що я українець і не вмію польської мови. Часом зі злости когось я за це й вдарив, а тож ціла кпяса впадала на мене з п'ястуками так, що діставав я з 20 разів більше, ніж сам вдарив. Не раз плакав я на перерві або йшов, плачучи, додому. Скаржився батькам. Батько пішов до вчитепьки зі скаргою, апе це нічого не дало.

Закінчив я якось сім кляс, апе далі вчитися не пішов, бо до школи в Паспенці бупо 18 кіпометрів. Зістав я з батьками помагати на господарстві. Української мови в школі не вчився ні одного уроку. До нашої церкви ходити також не бупо де. Біпьшість наших людвй ходипа до костела, але двхто й зовсім не ходив, не хотячи йти до костепа. Мої батьки ходили туди, але тільки в більші свята. У нашому селі був добрий ксьондз, бо дозволив нашим людям на Різдво зійтися в костелі й покопядувати. Десь у полоеині 50-х років виник у нас гурток УСКТ, але існував тільки на папері. На початку 50-х років виникли по містах православні церкви, то ми вже

перестали ходити до костела, бо православна церква нам ближча руською вірою, ніж костел. Найближча православна церква була в Млинарській Волі, віддаленій 13 кілометрів. Туди ми часто їздили, священиком був батюшка М. Костишин з Харківщини.

По кількох роках повстала наша рідна греко-католицька церкеа в Пасленку, священиком був отець Іван Яремин. Він мешкав у Ельблонзі, але щонеділі приїжджав відправляти в нашому латинському костелі. Тоді вже я був на Службі Божій майже кожної неділі, доїжджаючи ровером до Пасленка. Там пізнав колег-українців, часом заглядвли ми разом на пиво до ресторану. Як повстала наша церква, то зараз почала виходити газета «Наше слово». Мій батько її передплачував і ми всі вдома її читали.

Як мені зійшло на 20 рік, узяли мене до Польського Війська, служив я в Ольштині в КБВ, нічого мені не діялося тоді, але тепер, як побачу польського жовніра, то чую страх, бо відразу пригадується мені: „Wrzuć tego małego Ukraińca do ognia, przestanie krzyczeć".

Губинок: 16–20 червня 1947 року

Спогад Василя Сподарика, народженого 1929 року в Губинку Рава-Руського повіту

Це мій спогад про родинне село Губинок, де я народиеся й виріс, та про акцію «Вісла», яка обняла наше село й причинила багато терпінь його мешканцям. Воно положене в бувшому Раеа-Руському повіті, над річкою Річицею. На сході й півночі граничить з Холмщиною, а докладніше з селами Шляхтин, Підледів, Жерники, на заході з Річицею, уже гапицьким селом, а на півдні з Деніськами. На північ від села є дорога, звана Козацькою, бо нею йшли війська Богдана Хмельницького під Замостя. Біля неї є висока могила, також звана Козацькою. За переказами, висипали її козаки Хмельницького, як ішли в 1648 році на Польщу.

Про походження назви села багато не можу сказати. За переказами виходить, що в лісах тутешніх було багато грибів, називали їх губами, а звідси й пішла назва Губинок.

Частина села на лівенному березі Річиці звалася Сепом, а північна мала назву Майдан. На захід від Майдану була польська колонія, заснована всередині 20-х років. До села належав також жидівський маєток Дубина, що його назва походить від лісу, правда, уже потім викорчуваного.

На початку 1944 року в Губинку проживало 127 родин; як рахувати за національністю, то буде так: 102 українські, 11 мішаних українсько-польських та 14 польських. Разом з нами жило також до 1939 року 6 жидівських родин, проте в жовтні того ж року вони виїхали на Україну, бо Губинок запишився при Генеральній Губернії.

У селі була церква св. Параскевії, належала вона до річицької парафії, тому Службу Божу мали ми що другу неділю. У 1939 році трохи змінилося, бо прибули до нас біженці з зайнятої Червоною Армією Галичини – отець Медицький та дяк Лука Закала. А ще перед війною мали ми церковний хор, що ним керував дяк Новосад.

Губинок мав чотирикласну школу. За Австро-Угорщини вона містилася в будинку плебанії, нову збудовано аж по війні, учителював у ній Іван Матвіїв, бувший усусус. На початку 20-х років виникло у нас Товариство «Просвіта», побудовано читальню. Поле під неї дав найбагатший господар Василь Іванець. У читальні містилася крамниця «Сільського Господаря», тобто кооператива. Читальня діяла дуже активно. Мала багату бібліотеку, діяв драматичний гурток, виставляли п'єси, відбувалися концерти й академії з нагоди історичних подій. Не всі «штуки» подобалися польській владі, тож деякі взагалі були заборонені, а на деяких примусовим глядачем був поліціянт. Кожна «штука» виставлялася у нас два рази, завжди заля була повна, а це тому, що багато приходило до нас публіки з холмських сіл, де культурна діяльність була заборонена. При «Просвіті» був також мішаний хор, яким також керував дяк Новосад. За окупації замість «Просвіти» діяло «Українське Освітнє Товариство», а сама діяльність була ще жвавіша, ніж за Польщі тому, що влада не чинила нам в культурному житті ніяких перешкод, як це було до 1939 року.

Перед війною в селі не було ніяких антагонізмів між українцями та поляками, хоч від 1938 року колоністи почали поводитися провокативно, що викликало спротив українців.

Війну в 1939 році село пережило без втрат. Додому вернулися всі змобілізовані до Польського Війська.

Уже від 1941 року почалися перші напади польських рабункових загонів. Безкарне рабування одягу, взуття чи інших вартісних речей триває до 1943 року, коли то в селі знайшовся один кріс. Цим крісом одного разу й була заатакована банда, а наступав на неї власник кріса Лука Закала, який отримав його від української поліції.

У 1940 році виникла в Губинку клітина ОУН, станичним став цей же Лука Закала. Підготовляв молодих людей до збройної боротьби за самостійну Україну. У червні 1941 року, як почалася війна, у похідні групи пішло трьох наших хлопців: Степан Купешка, Павло Хахула й Лука Закала.

У 1943 році почався вербунок добровольців до УПА. Першим пішов улітку Степан Кулешка, а потім слід по ньому загинув. У грудні цього ж року до сотні «Бродяги» пішли Микола Новосад – «Рудий», Василь Головка – «Мока» та Зіновій Кулешка.

Лихо почалося Губинкові й іншим селам на початку 1944 року. На Холмщині горіли тоді села, пожежі поступово наближалися до галицьких сіл. У нас створилася самооборона. Старші люди викопали кілька крісів з першої світової війни. Не було до них набоїв удосталь. Добру зброю забрали хлопці до УПА. Сільські поляки покищо трималися з нами, проте ж дехто з них знав, коли готується напад. Однак не виявляли нічого. І от 2 квітня 1942 року польські боївки напали одночасно на Губинок, Річицю та Ульгівок. Губинок згорів майже зовсім, Річиця – частинно, оборонився тільки Ульгівок, де було багато зброї. У Губинку впало тоді 10 наших людей

від куль та вогню. Були між ними діти й старі люди. По нападі частина наших поляків пішла на польські села, а частина на наші, утекла разом з українцями. Поляки спалили тоді церкву губинську, так само й річицьку.

Друга польська акція на наші села мала місце в червні 1944 року, проте ніхто з мешканців тих трьох сіл не згинув, бо обороняла нас УПА. У Річиці зав'язався бій між чотою УПА та самооборони проти нападників. Так само боронилися Деніська, проте там була лиш самооборона. Губинок був тоді порожній, тож поляки лиш його допалили по дорозі, частинно спалили також маєток Дубину. Під Річицею впало кільканадцять поляків. По тій акції прийшов спокій, губиняни почали вертатися до себе, проте не всі, бо не всі мали до чого вертатися. Дехто копав землянки, дехто почав жити в стодолі або в стайні, коли згоріла в нього хата.

У липні перейшов селом фронт, але ніяких втрат не приніс. У жовтні заквартирував у нас курінь УПА під командою «Ема», який перед тим вів тяжкі бої з більшовиками в околицях Камінки-Пирятин. У склад куреня входили сотні «Перемоги», «Беркута» й «Куліша». Мешканці села, як могли, так прийняли повстанців: дали їсти, випрали білизну, дали де виспатися. Проте знайшовся й зрадник і повідомив про наше військо совітського коменданта Угнова. Наступного дня з'явилося в нас військове авто з двома червоноармістами. Застали повстанців, почалася стрілянина й обидва більшовики згинули. Авто повстанці закопали далеко за селом. Однак наступного ранку навколо Губинка вже були великі військові сили совітів. Курінь окопався на краю лісу, що звався Лани. Бій тривав цілий день. Більшовики лісу не здобули, хоч наступали завзято й мали підтримку гранатометів. Уночі курінь пробився через совітський перстень, перейшов в ліси біля Посадова, залишаючи в Ланах десь 16 убитих повстанців. Більшовики мали убитими 40 солдатів. Люди похоронили повстанців на цвинтарі в Губинку та Річиці.

Губинок пережив тоді страшне горе. Солдати перекинули все догори ногами, усіх брали на допити. Арештували хлопця, який кіньми тягнув авто в поле, арештували ще і його сестру й разом вивезли їх у Сибір. Певна справа, виявив це солдатам зрадник. Потім люди вислідили, хто доносить більшовикам: зрадник був покараний смертю зимою з 1944 на 1945 рік.

Протягом 1945 року село не один раз зазнавало облав від совітського війська або від польського. Більшовики арештували Ксеню Хахулу, вивезли в Сибір, однак вона пережила. Люди бачили, що діється, молоді хлопці йшли до УПА, щоб боронити свою землю. З Губинка пішло до УПА 18 хлопців-добровольців, служили в сотнях, самооборонні й цивільній сітці:

1. Степан Купешка, пішов у 1943 році на Волинь, да загинув безвісти;
2. Зіновій Кулешка, пішов служити в 1943 році до сотні «Бродяги», пережив Сибір, вернувся на Україну;
3. Микола Новосад – «Рудий», пішов до УПА в 1943 році, служив у «Бродяги», загинув безвісти;
4. Василь Головка – «Мока», пішов до УПА в 1943 році, пережив, живе у Польщі;
5. Степан Нога, служити став у 1943 році в сотні «Сіроманці», пропав без сліду;

6. Микола Щирба, вояком став у 1944 році, служив у «Сіроманцях», а живе в Сибіру;
7. Микола Столій, служити став у 1944 році в сотні «Сіроманці», пропав безвісти;
8. Йосип Нога – «Зорян», від 1943 року вояк УПА в сотні «Перемоги», згинув у бою проти більшовиків в 1944 році;
9. Павло Смолій, пішов до УПА в 1944 році, служив у сотні «Перемоги», живе в Сибіру;
10. Василь Заблоцький – «Ярич», від 1944 року, пропав безвісти;
11. Микола Ключковський, від 1945 року, був поранений, вернувся додому, живе в Україні;
12. Петро Заблоцький, син Іллі, від 1945 року в УПА, пропав безвісти;
13. Мирон Сподарик, від 1945 року, у 1947 році ще жив і служив у курені «Залізняка», потім слід по ньому пропав;
14. Лука Пиріг, від 1945 року, курінь «Залізняка», пропав безвісти;
15. Павло Демчук, від 1945 року, самооборона, згинув у бою проти поляків у 1946 році;
16. Петро Сподарик, від 1945 року, боївка СБ, не знати що з ним сталося;
17. Петро Заблоцький, син Миколи, служив у самооборонному кущевому відділі, пропав безвісти в 1946 році;
18. Лука Закала – «Музика», від 1944 року в цивільній сітці, згинув у червні 1947 року на губинських торфовиськах.

Нехай всім загиблим за волю України буде вічная пам'ять!

Весною 1946 року почалося виселення на Україну. Випадковою ввзою ВП, яке нас виселювало, було містечко Угнів. По черзі виселювали окремі села на станцію в Угнові, а звідти на Україну. З Губинка виселили 80 родин, які поселені були в селі Сокільники біля Львова. Решта наших родин вбо купували римо-катопицькі метрики в польських ксьондзів, або ховалися по польських родинах. По виселенні все затихло, але спокою не було. День був для міліції й УБ, ніч – для УПА. Вернулися поляки на свою колонію, деякі замешкали в хатах по наших виселенцях. Не ворогували з УПА, бо належали або мали зв'язки з АК, а тим самим спільного ворога. У Губинку тоді постійно кватирував рій УПА з сотні «Шума» під командою «Пука», який походив з Карова. Пізніше ройовим став «Лан».

Весною 1947 року прийшла вістка, що українців виселюють на західні землі Польщі. У травні приїхало багато польського війська. Першим виселеним селом у нашій околиці була Вербиця. Там стояла сотня УПА. Вона стала виходити з села, але воно вже було обступлене військом польським. Почався бій – село згоріло. Сотня перебилася. Однак людей з села виганяли в тому що мали на собі, й погнали на збірний пункт до Угнова. Багато поарештували.

13 червня виселили Річицю. Мала вже прийти черга на нас, однак перед цим, 14 червня, а це була субота, на торфовиськах, віддалених від Губинка десь 2 кілометри, почалася страшна стріпянина з крісів і кулеметів. Тривала десь півгодини. Торфовиська завжди були схованкою нашим партизанам, поляки їх там тепер застали. У бою упало 7 партизанів, а серед них Лука Закала – «Музика», губинський станичний. Убитих вояки перевезли до

Угнова і закопали біля огородженої площі для переселенців. Могилу копали й засипали в ній тіла повстанців переселенці з Річиці.

Тим часом у Губинку й далі квартирував рій УПА, стояв на Майдані в криївці, де ніхто не мешкав. Уранці 15 червня, було в неділю, село обступило ВП, було їх десь з 50 жовнірів. Потім вони ввійшли до села, проголосили виїзд. Зібрали людей коло фігури посередині села й сказали, що вичитані зі списка родини, також мішані, мають наказ збиратися геть. Поляки почали протестувати, показувати свої польські кенкарти або метрики, тож офіцер звільнив їх з виселення.

Думаю, що звільнення поляків від виїзду мало ще такий результат, що вони показали місце квартирування партизанів. Під хати почали заїжджати вози з польськими господарями з Холмщини. До нашої хати подався поручник з групою жовнірів. Мали палки в руках. Поручник уже знав, що в суботу на торфовиськах згинув чоловік моєї сестри, «Музика». У хаті була сестра з 6-місячною дитиною. Почали питати за «Музику», знали його псевдонім. Один жовнір ударив сестру палицею по плечах, однак поручник заборонив далі бити. Сестра сказала, що її муж учора згинув і не називався «Музика», а Закапа, бо «Музика» – це був його псевдонім. Тим часом били вже й сусіда-українця. Примусили його показати, де є криївка, яка була десь 200 метрів від нашої хати. Однак вона була два дні раніше засипана, то він дістав від них ще більше. У нас тривала «ревізія». Забрали новий одяг мого шваґра, потім мій. Знайшли також протидощову палатку, тож хотіли бити мого батька за те, що вбив польського жовніра й забрав йому палатку. Я пояснив йому, що ми купили її від совітських солдатів, які вертались з Німеччини, тож батькові дали спокій, а взялися за мене. Поручник вийняв з кобури пістоль і сказав, що мене застрілить, якщо не видам криївок шваґра. А криївки були дві. Одна в полі, а друга в хаті. Я відповів, що криївок нема, тож нічого не можу про них сказати. Поручник ударив мене два рази рукою по лиці й передав жовнірам з палками. Мав я 17 років, не знав, чи витримаю биття. Завели мене за хату, казали лягти на грудях і знову питалися за шваґрові криївки. Я відповів, що не знаю. То почали бити палицями по п'ятах. Перші удари були страшні, наступні вже витримав. Вирішив я нічого не казати, бо коли щось скажу про криївки, то живого мене не випустять. Залитался, чи знаю «Кіса», «Мороза»; перший квартирував у нас, а другий у сусіда. Додумавшись, що сусід не видав, я сказав, що ми мусили давати їм їсти, бо були озброєні. Тим часом поручник розмовляв з моїм тіточним братом, який по батькові був поляк. Восени 1944 року вступив до Польського Війська, був тяжко ранений під Варшавою й здемобілізований під кінець 1945 року. Поручник, виявилося тепер, був командиром сотні, де служив колись мій брат, який кожного дня був у контакті з «Кісом» і «Морозом». А я далі був битий. Вояки змінювалися. Сказали: „Jest bardzo twardy". Мама з сестрою бачили те биття, підійшли до брата й сказали, що зі мною роблять. За хвилину поручник наказав перестати мене бити. Став я на ноги, але ходити міг тільки на пальцях. Щоб зійти воякам з очей, вигнав я корови пасти, потім долучив їх до вигнаного з нашого села стада й рушив з ними до Угнова, бо то вже було виселення. За коровами їхали вози під ескортою вояків.

В Угнові над Солокією була огороджена колючим дротом площа. Стали брати чоловіків на допити. Вели до стодоли біля площі. Там їх роздягали й били палицями по цілому тілі. По площі ходив бувший партизан «Білий», він погодився співпрацювати з поляками. Сестра сказала, що він знав мого шваґра й бував у нашій хаті – я став від нього ховатися. Однак він пізнав мою сестру. Тож батька взяли на допити. Досить швидко його звільнили, але натомість узяли сестру. Пішла з дитиною на руках. Сказали їй, що бандит «Музика» похований за дротами, але далі не знали що робити, нічого проти неї не мали, тож нарешті наказали віднести дитину, а самій вернутися без дитини. Завели до генерала. Він, довідавшись про все від офіцера, наказав випустити її на волю. На волю не вийшли, проте, семеро чоловіків, які поїхали до Явожна.

У понеділок на площу приїхали села Жабче й Посадів з Холмщини. У стодолі знову почалися допити. А 17 червня, у вівторок, долучили нас до виселенців з самого Угнова й рушили ми до Белзця. Я поїхав туди автом, щоб помогти розладувати збіжжя, повезене туди якраз автами, а не возами, бо вози мали бути звільнені під наступних переселенців. У Белзці застав людей з Річиці, сиділи на вагонах, готові до виїзду. Були серед них мій дідуньо, вуйко й дві тітки, які тимчасово жили в Річиці. Казали, що безпека робить допити й страшенно б'є.

Увечері приїхала колона переселенців з Белзця. Уранці підставили вагони й почався заладунок, а убовці у тому часі вели слідство. Цілий день. Однак ніхто з Угнова й з села не признався, не всипав, то нас не били. Я теж був на допиті. У бараці, де це відбувалося, лавка, стіни, підлога й стіл були цілі в крові. Випустили мене, арештували від нас тільки Михайла Савойку та його дочку Катерину. Він приїхав зимою з Любичі-Королівської зі сфальшованими документами, а його син був політвиховником у сотні УПА, мав псевдонім «Зенко». Катерина ще встигла мені сказати, що хтось їх видав. Поїхали до Явожна. Найгірше мали люди з Жабча, бо в селі один чоловік зробився сексотом і на всіх давав інформацію.

У Явожні сиділи від нас: Степан Христина, Петро Пиріг, Іван Пиріг, Роман Петрик, Матвій Петрик, Лука Рацький, Пилип Пиріг, Михайло Савойко й Катерина Савойко. У таборі помер Степан Христина, а решта повернулася.

У четвер, 20 червня, наш транспорт рушив, мали ми ескорту з одного убовця та вояків. Дорога минула досить добре, тричі на день давали нам їсти хліб, каву та зупу. Можна було годувати коней і курок, бо мали ми збіжжя, але ж був клопіт з кудобою, бо їй треба було сіна або трави. Транспорт ставав, як було треба, у полі, а люди збирали траву для корів. На більших станціях можна було скористати з медичної допомоги.

Приїхали ми 30 чераня до станції Рашівка, то біля Любіня на Вроцлавщині. Стали нас розселяти. З Губинка пішли люди по таких селах: Ґожелін, Тошовиці й Мілорадзіце в Любінському повіті. Господарства були переважно знищені, без дверей і вікон. Якось довели ми хати до порядку, накосили трави для худоби, а восени почали орати поле під озимину. Мешкали ми разом з поляками та нашими лемками, які приїхали сюди перед нами.

Тим часом УБ не спало. Солтис села Тошовиць сказав потім, що мав спокій, доки не приїхали переселенці з Любачівщини. Потім що другий день мав убека в хаті. Можна було йому вірити, бо перед переїздом на Західні

Землі був зв'язаний з АК. Правдиве горе прийшло на кілька наших родин зимою з 1947 на 1948 рік.

У 1947 році головний командир УПА на Закерзонні Ярослав Онишкевич – «Орест» перебував у селі Карчовиськах коло Любіня. Про це довідавсь я потім з газет, проте ніде не вичитає я, що «Орест» і його співпрацівник «Малий» перебували тоді також у Тошовицях. А перебували вони в хаті Григорія Жемели, який мешкав разом з чотирма іншими українськими родинами. На початку зими 1947 року УБ арештувало шістьох українців (походили вони з губинського маєтку Дубини) з Тошовиць і одного губинчанина з Ґожеліна. Засуджено їх у співпраці з УПА й переховуванні «Ореста» й «Малого». Убівці літаком перекинули на Дубину Григорія Сподарика, щоб показав їм магазини УПА. Вони справді там були. Містилося в них збіжжя. Магазинував його влітку 1946 року чотовий «Листок» з чотою з сотні «Шума». Відтак суд у Вроцлаві засудив їх усіх на такі кари: Григорій Жемела – 10 років, Василь Бурда – 10 років, Оксана Рацька (Андрієва жінка) – 2,5 року, Марія Кожушко – 2,5 року, Марія Лісецька – 7 років. Василь Базилина з Ґожеліна також був засуджений, проте не відомо мені, на який час. Усі цілих вироків не відсиджували, по якомусь часі були вони зменшені.

Загадкою довгий час було те, хто доніс. Однак воно виявилося. Зрадником був один чоловік з Губинка, якого прізвища не хочу тут подавати з огляду на добро його рідні. Він працював для обох сторін: для УПА й УБ. То він наперед видав наших на торфовиськах, а потім, щоб далі рятувати свою марну шкіру, на заході видав УБ наступних.

Частина Губинка опинилася на Ольштинщині, між іншим, дідуньо, вуйко з тітками були посепені в селі Курках Острудзького повіту. Восени 1947 року прийшла до них група з трьох або чотирьох вояків УПА, інші групи пішли по інших селах. Усі вони пішки перейшли з наших земель на Ольштинщину за переселенцями. Вони старалися тримати між собою зв'язок, а через це УБ довідалося про них. Прийшов арешт мого вуйка Петра Скейки, його жінки Марії, моєї тітки Параскевії Ключковської з Річиці та її чоловіка Івана. Засудили їх на 10 до 15 років в'язниці.

По закінченні акції «Вісла» в Губинку зістали губинські поляки, мішані родини й три українські. На полях маєтку Дубина посепилися поляки з Білгорайщини, приїхали також поляки з Холмщини. Село змінилося. З круглого зробилося довгим. Ненарушеним залишився тільки цвинтар і місце, де стояла й згоріла 2 квітня 1944 року наша церква. Цвинтар люди тримають у досить доброму стані, бо лежать там їхні родичі. Однак розрили могилу, що була висипана в 1940 році борцям за волю України. Викопали захований у ній перед німцями дзвін і повісили його на дзвінниці.

Зараз по виселенні залишився на Майдані рій УПА. Поляки давали нашим їсти, однак потім донесли на УБ. Одної ночі зловили партизана, який пішов на розвідку. Він видав місце криївки, вона була окружена. Він увійшов досередини й сказав, що в селі спокійно, можуть виходити. І всі вони отак попали полякам у руки. Усі, навіть зрадник, були засуджені на смерть.

Дібча: 1–5 червня 1947 року

Спогад Стефанії Кульки (дівочв прізвище Кудлак), народженої в Дібчі Ярославського повіту

Село Дібча нараховувало 180 номерів, ціла людність – українська, три родини українсько-польські, шість жидівських. Село було працьовите й патріотичне, діяла кооператива, а при ній бетонарня, читальня «Просвіти», відбувалися фестини, вистави, виступи. Керували цим усім такі люди, як Іван Никеруй, Михайло Кудлак, Заплава Василь, Заплава Теодор, Кудлак Іван, Семен Ілько, Семен Іван, Рудянин Дмитро, Квасньовський Іван, Колцун, Вигінний Іван, Кокошка Теодор, Борим Іван, Дубляниці та інші. Працювали дві школи, дітей вчили за Австрії й Польщі українською мовою, майже всі учителі були українці.

У 1939 році, по війні німців з поляками, коли Польщу розібрали німці й росіяни, наше село стало на самій границі. Половина села вздовж Любені-річки відійшла до Росії, а половина до Німеччини. По російській стороні москалі всіх людей вивезли в 1940 році, деяких аж на Бессарабію, лише декто з них вернувся після того, як Гітлер почав війну проти Росії.

У 1945 році Польща почала виселення на Україну. Десь під кінець квітня цього року їхав транспорт з села Теплиці. Там раніше зібралися люди з кількох сіл, які тепер возами їхали до Ярослава. Заїхали, може, з чотири кілометри, між Рудкою і Сінявою в лісі заступила їм дорогу банда. Коней з возами позабирали, багато людей постріляли, з Дібчі впали там тоді, між іншим, Федак Олег, Іван Шалева, Іван Станько, а всього вбитих було їх вісім. Два сини Станька, один 11-літній, а другий 17-літній, якось утекли з воза й з лісу, але ще бачили батькову смерть і як він падав з воза до рову. Прибігли до села й все розповіли. Не знати, що сталося з тілами поморданих.

У 1945–1947 роках на рідних землях українців, в околицях містечок Сінява, Лежайськ, Тарногород створилася банда, якою командував «Волиняк». У його банді були поляки з сіл Добра, Вилева, Рудка, Адамівка, Красне, Майдан Сінявський, Сінява та Лежайськ. «Волиняк» зі своїми в білий день грабував наших людей, вбивав, палив. Українці тікали в ліс, бо там була наша партизанка УПА. Хочу подати кілька прикладів, як діяла банда «Волиняка».

У Пискоровичах зараз після проголошення Польщі, оголошено у школі збори для українців у справі виселення на Україну. По зборах банда обступила будинок і вибила наперед у школі, а потім ще в селі, десь 1300 осіб. Тепер та школа стоїть закрита, можливо, що й дотепер є на її стінах сліди крови.

Наступною була трагедія села Чорновільські Стежки, де 11 квітня 1945 року банда вбила понад 30 осіб, село спалила. Про це розповіла мені Катерина Біла, яка пережила трагедію, була пострілена в горло. Як акція «Вісла» вивозила нас на Західні Землі, Білу з деома малими дітьми перевезли на сусіднє село Черче, між поляків, де вона пізнала бандита, що



З'їзд українок Ярославського повіту, спільна світлина перед міською ратушею, 1939 рік

стріляв до неї, але не видала його. Натомість друга жінка, що пережила, Тетяна Ліховська, була ранена, лежала між трупами. Її вбита сестра залишила по собі 6 дітей, якими заопікувалася Тетяна.

Село Добра було велике, десь на понад 500 номерів. У 1945 році на свята Зіслання Святого Духа польська банда впала до села й почала стріляти людей, палити хати. Жертвами впало коло 40 осіб. Якось по тім банда прийшла вдруге, то було в неділю, у церкві якраз служилося. Банда ввійшла туди й почала стріляти, люди повтікали, бандити постріляли ікони в іконостасі, кажучи, що „zastrzeliliśmy ukraińskiego Boga". Священик Мирослав Пацлавський підніс біля престола руки вгору, просив Бога о поміч. Злочинці запалили захристію, а самі відійшли. Люди вернулися й пожежу вгасили. Тепер моляться в цій церкві поляки.

По тих трагедіях більшість селян виїхала на Україну. Однак багато ще залишилося. І от 19 квітня 1946 року, на Богоявлення, банда заново впала в село Добру, убиваючи понад 30 осіб, малих, старих, хто не встиг укритися. Одного мужчину прізвищем Тараска взяли з хати та й повезли на могилу Січових Стрільців коло церкви. Там заложили йому на шию колючий дріт і повісили на хресті. Мав десь з 60 років той чоловік.

У Добрій таких нападів, більших і менших, було ще більше. На кладовищі є там три спільні могили. Написи на них є польською мовою: „Zginęli śmiercią tragiczną". Ті три могили ще видно, але тих окремих, де теж є похоронені жертви, уже не видно.

У моєму селі Дібчі нашою обороною були Янівські ліси. Мали вони кого хоронити. Походили з нашого патріотичного села такі вчені люди, як доктор Борим, що працював у Ярославі, брати Дубляниці, з яких один був

священик, другий професор, третій учитель у Дібчі. Уже за Австрії у нас учили дітей українською мовою, до 1939 року у I та II клясах також учили тільки українською (вже потім також польською), а заслуга в цьому перерахованих людей. Доктора Борима польська банда замордувала в Ярославі в 1944 році в його кабінеті, учителя Дубляницю в Добрій в 1945 році, а священик і професор загинули в Сибіру.

До ОУН належали Никеруй Ілько, Кудлак Іван, Федак Михайло, Новак Олег. Останнього восени 1944 року забрала з дому міліція з польського села Майдану, а потім десь його забила.

У 1945 році, 18 лютого, сталося в нас лихо з двома криївками. У першій, а належала вона до Никеруя Ілька, сиділи він та Кудлак Іван і Кушнір Мирослав – «Лунь». У другій, що містилася під стодолою на господарстві Івана Станька, сиділи Федак Михайло з Дібчі, Зілінька з Теплиць та Семен і Ґрод з Доброї. Хтось видав обидві криївки міліції з Майдану, якої наїхало багато. Ілька Никеруя та Івана Кудлака забрали живими, у Ряшеві виконали на них кару смерти, а «Лунь» живим узяти не дався: розірвався ґранатою. З другої криївки, як підпалили стодолу, вибіг Федак Михайло й зараз за стодолою був застрілений (там його й закопали). Хлопці з Доброї вискочили та вбігли до хати сусіда, Кудлака Михайла. Поляки хату зараз підпалили. Усі Кудлаки вийшли з дому, а ті два хлопці по хвилині знову вибігли, щоб утікати. Один поляк ще хотів кинути ґранату до хати, але вони його застрілили й втекли. Не втік тільки Зілінька – у криївці згорів.

А десь під кінець травня прийшли хлопці, було їх багато, принесли з собою труни, Федака Михайла викопали, позбирали кості спаленого й до



Дібчанські першоклясники перед старою дерев'яною (нова, мурована, залишилася по совітській стороні) школою разом з учителями Скібою та Шумським



Група учнів школи в Дібчі з учителем Застовним (родом зі Старого Люблинця, учителював у Дібчі в 1941–1942 роках); світлина з 1942 року (?)

тієї труни теж поклали, а потім узяли її на плечі й пішли на місце, де був закопаний «Лунь». Викопали його тіло, поклали до труни й так деї труни занесли на цвинтар до Доброї, а йдучи, цілу дорогу співали пісні, і всі люди йшли за ними. Похоронив їх священик Пацлавський, потім мав промову сотенний, а накінець виступила мати спаленого хлопця й подякувала за той похорон. Заспівали всі разом *Вічная пам'ять* та й розійшлися.

До УПА пішов з Дібчі Никеруй Михайло, Станько Олег, перший служив у сотні «Калиновича», другий у кущі. Після виселення, обидва поїхали за своїми родинами на захід. Там, у Ольштинському воєвідстві, незадовго УБ зловило Никеруя, відсидів він вісім років, а потім вернувся до Перемишля, де поляк-льокатор убив йому ніж у плечі. А Станько укривався під хатою своєї мами. Сидів так вісім років, нарешті сусіди-поляки видали його УБ. Відсидів кілька місяців, бо суд з Варшави його помилував. За нього сиділа в Явожні його сестра Катерина, так само й сестра Никеруя, Анна сиділа в в'язниці й вмерла зараз по виході на волю.

По нападах банди в 1945 році більшість Дібчі виїхала, залишилося десь 40 родин, а з ними сталася трагедія. Був то 1946 рік, 18 травня банда село спалила, а біля каплички розстріляла 18 людей, з-поміж трупів живим вийшов тільки 13-річний хлопець Кудлак Іван. Його батька та сестру вбили, він упав і перележав між трупами. На ті стріли пішла селу на поміч сотня УПА «Калиновича». Якби не те, то банда розстріляла б наступних 20 осіб, яких уже гнала на розстріл. Люди вернулися й кажуть до УПА: «Ви йдіть на Майдан і зробіть так само!» – а відповідь УПА була така: «Не можемо йти і таке робити, як вони, бо ми не банда, що би на те світ сказав?».



Капличка в Дібчі, біля якої 18 травня 1946 року була вбита й похоронена 18 її мешканців

Чудом урятувалися малі хлопці: Петро Новак, Михайло Шегда, Мирон Пухта і Мирон Кудлак, вони, зігнані до одної хати, яку поляки підпалили, побачили, що сторож відійшов на хвилю від хати і втекли. За мною і за моєю приятелькою біг бандит, але ми були молоді і не далися вхопити. Тоді він почав стріляти. Кулі сипалися, ми падали й вставали, але прибігли якось до ліса. А село вже горіло.

На другий день наші партизани викопали могилу коло каплички й помогли людям поховати побитих. Похорон відправив о. Пацлавський. Не було чим їх звезти на кладовище, бо банда все забрала.

Прийшла осінь, люди не мають чим орати, ні чим сіяти. Наша УПА зорганізувала поміч: прислали людей з кіньми, плугами, зерном з інших сіл, які кожному по кавалку поля обробляли й засівали, а УПА те охороняла від банди й міліції.

Настав 1947 рік, весна. Була недія, що буде що їсти. Аж тут під кінець травня, у неділю, приїхало військо кіньми й машинами, переночувало, а в понеділок уранці сказало всім за дві години зібратися до виїзду. Людей завантажили до машин і повезли. Привезли до Ґродзіська, вивантажили на пасовиську, де ми сиділи під дощем і голим небом аж до другого дня. Під вечір казали ладуватися до товарового поїзду по 3-4 родини на вагон. Так нас везли майже два тижні, як худобу, а ще по дорозі кілька хлопців і дівчат узяли до Явожна. Привезли на Ольштинщину до станції Сантопи-Самолево, розвезли родини по кількадесят кілометрів одна від одної, дали хати без вікон і дверей, діряві.

Почалося страшне життя. Вивезли нас з рідної прадідівської землі, далеко від рідної мови, культури, почали вчити дітей у школі фальшивої

історії. Часом і нам самим трудно було їм пояснити, що книжки *Łuny w Bieszczadach* і *Wzburzony San* – то неправда. А діти кажуть: нас так учать, що українці були різунами, як ми маємо признаватися, коли українці були такими бандитами? Через ту брехню наше молоде покоління ополячилося.

А наше рідне село Дібча заросло корчами, капличка, де похоронені люди, вже валилася, але в 1993 році нас кількох з Дібчі зібралося й капличку відремонтували. У 1996 році, 21 вересня з Ольштинщини 40 осіб поїхало до Ярослава на празник і заразом посвятили з о. С. Мухою з Криниці ту капличку, помолилися молебнем і панахидою за побитих. Хай та капличка пригадує, що тут було село, жили в нім люди, працювали, любили свою українську культуру, бо тепер село мертве, уже соловейко на калині не заспіває, як колись співав.

На кінець подаю побитих людей з Дібчі 18 травня 1946 року: Кудлак Олександер, Кудлак Анастазія, Ходань Дмитро, Ходань Іван, Ходань Танька, Пухта Андрій, Шегда Петро, Федак Василь, Колотка Іван, Федак Дмитро, Цеплан Марія, Цаплан Софія, Павливець Федір, Ґрабовський Юліян, Ґрабовський і Ґрабовська (походили з села Вужанної, звідки втекли перед убивствами), Дзюбан Анна, Кудлак Олександер.



Учасниці куховарського курсу в Дібчі; посередині в чорному одязі Марія Кощак, родом з Зоської Волі, жінка пізнішого редактора підпільних видань «Лісовик» та «Інформаційний Бюлетень», Юліяна Ширби - «Магістрат; передав Івон Павлик з Седлиськ (родом з Зоської Волі)



Група мешканців Дібчі переселено в околиці Решля на Мазурах; перший справа – Михайло Никеруй, колишній вояк УПА, убитий після повороту на Рідні землі до Перемишля на початку 80-х років

*Спогад Івана Кудлака, народженого 1933 року**

Хочу переказати трагедію свого життя, яку пережив я у своєму селі Дібчі 18 травня 1946 року. Було мені тоді 13 років. Між 17 і 18 годиною пополудні польська банда впалв до села. Я пас корови, мама з молодшими дітьми були в хаті, батько з 18-річною сестрою були на городі. Бандити йшли селом, кого зловили, гнали до одної громеди. Один бандит спостеріг мого батька, сестру й мене. Приїхав до нас на коневі і погнав разом, батька бив крісом, пригнав до каплички. А коло каплички вже лежали постріляні люди. Він відразу поставив нас коло каплички. Уже не пам'ятаю, чи то він сам стрілив, чи котрийсь інший. Насамперед стрілив три рази до тата. За третім разом тато ловалився на землю. Потім стріляв до мене. Куля перейшла мені через маринарку на рамені, я упав на землю, не знаючи, чи живий, чи мертвий, чи мені здається, що я живий. Очі мае я закриті. Потім бвндит стрілив до сестри. Вона впала недалеко від мене. Почув я, як кажуть: „Wszystkie zabudowania palić po kolei". Відійшпи, я дуже старався не віддихати, нарешті відкрив очі, подивився, що нікого нема. Почав бігти в сторону лісу, де стояла сотня «Калиновича» й зараз кинулася на допомогу селу. Наша хата згоріла, мама попеклися. Втратили ми хату, одяг, харчі. На другий день УПА викопала могилу коло каплички, у ній всіх поховали. Я по тій трагедії тяжко захворів.

* Записала Стефанія Кулька з Клевна.

Довгоброди[1]

*Спогад Адама Матчука, народженого 1934 року в Довгобродах Володавського повіту**

W 1946 na Ukrainę, za Bug wyganiali. Przyjeżdżali, zabierali, wywozili i ju. Nas wtedy nie zabrali. Niektórzy na ochotnika jechali, ale więcej przymusowo.

Na zachód wysiedlali, że to niby jako prawosławni, jako Ukraińce tak zwane, a tam trzeba było ziemie zasiedlić. A my mieli dowód ukraiński, ruski. Za Niemca dawali z litero „U", takie wyznanie wiary brali. Tych z „U" malo było, więcej było prawosławnych. Mój ojciec nieboszczyk z matko w cerkwi brali ślub, ale później ono ju inacyj, pożyli trochy, to brali jeszcze w kościele w 1946, to znowu wyznanie wiary takie. Taka wolność wyszla, że kto takie wyznanie weźmie, to bedzie Polakiem i, znaczy, nie pojedzie, ale to nic nie pomoglo, wszystko jedno – na liste. I przyszedł ten czas. Wysiedlili Sołtana, Baja, Kondratiuków, Patejuka, Kota. Oj było, było tego, i niektórych Polaków przesiedlili.

A jeszcze po wojnie to ojca i syna u nas zabili partyzanci, za to, że Ukraińcy, nazywali sie Kozły. A kto ich zabił, ja nie wiem, to jakieś takie przebierane wojsko po wojnie chodziło, oni byli polskie, a zabici ludzie – ukraińskie.

Przyszedł resort, UB. Ludzie sie pochowali. Matke i ojca zbili, „ty Ukraińcu" krzyczeli. Pałkowali. Ja pas krowy pod lasem, ktoś nastręczył, że to ja Matczuka syn. Powiedzieli mi, że mnie zabijo, jak nie powiem, gdzie tato i mama sie schowali. I bili ich, jak psa, nahajo walili, nie daj Boże. I Piotra Łobacza. Jemu jak przykładem przez plecy przyłożyli, to chyba do śmierci siniaka nosił. Mówili, że jemu nie trzeba było uciekać, bo nie był na liście. Ale peperowce chodzili i pokazywali, Wielgosz taki. Znęcali się gorzej, jak w Oświęcimiu.

Na stacje do Orchówka do wagonów i na zachód. Tysiące krów, świń, koni, ludzi, jak front, jak obóz. У вагонах біда, ґоронц**. Їсти мали ми своє. Нас там як на фронт везли, ми казали, же то останні раз уже все буде. То не свуй терен, не своє всьо. Думали, же до Освєнцімя везуть. Завезли нас на захуд, до Новоґарду. ПУР розпарцельовував. Без літо і без зіму були ми в Жабові. Хата була пєнтрувка, але без укон, без дверей, окна були плахтами позаєішувані. Усе побите, повальоне. Так до 1948 года. Більш як рок часу надворі їсти варили. Нікого не знаєш, на тебе, як на бандита дивляться, о, бульбовце, різуни поприїжджєли, різали людей і ту приїхали. Там були нас три родини: Бай, ми і Солтан. Пузнєй нас знову розпарцельовували. Нас на колонію дали, а ті лишилися. Було пасовиско, сед, лонка, ліс. Німці вміли господарити. А як Ґомулка зайнєв, то приказ дав, же хто зкіль походить, то має вертатися в свої сторони. Треба було землю здати. Ми приїхали до Долгобродув на голе, хато розобрали, але поставили нове, лозичку взявши. На своїм місци наліпій є, там сторона мила, де мати родила. Тілько же чоловік сеіта зобачив, людей, тоє й тоє.

---

[1] Дати виселення з сіл Південного Підляшшя досі не встановлені.

* Друкується говіркою.

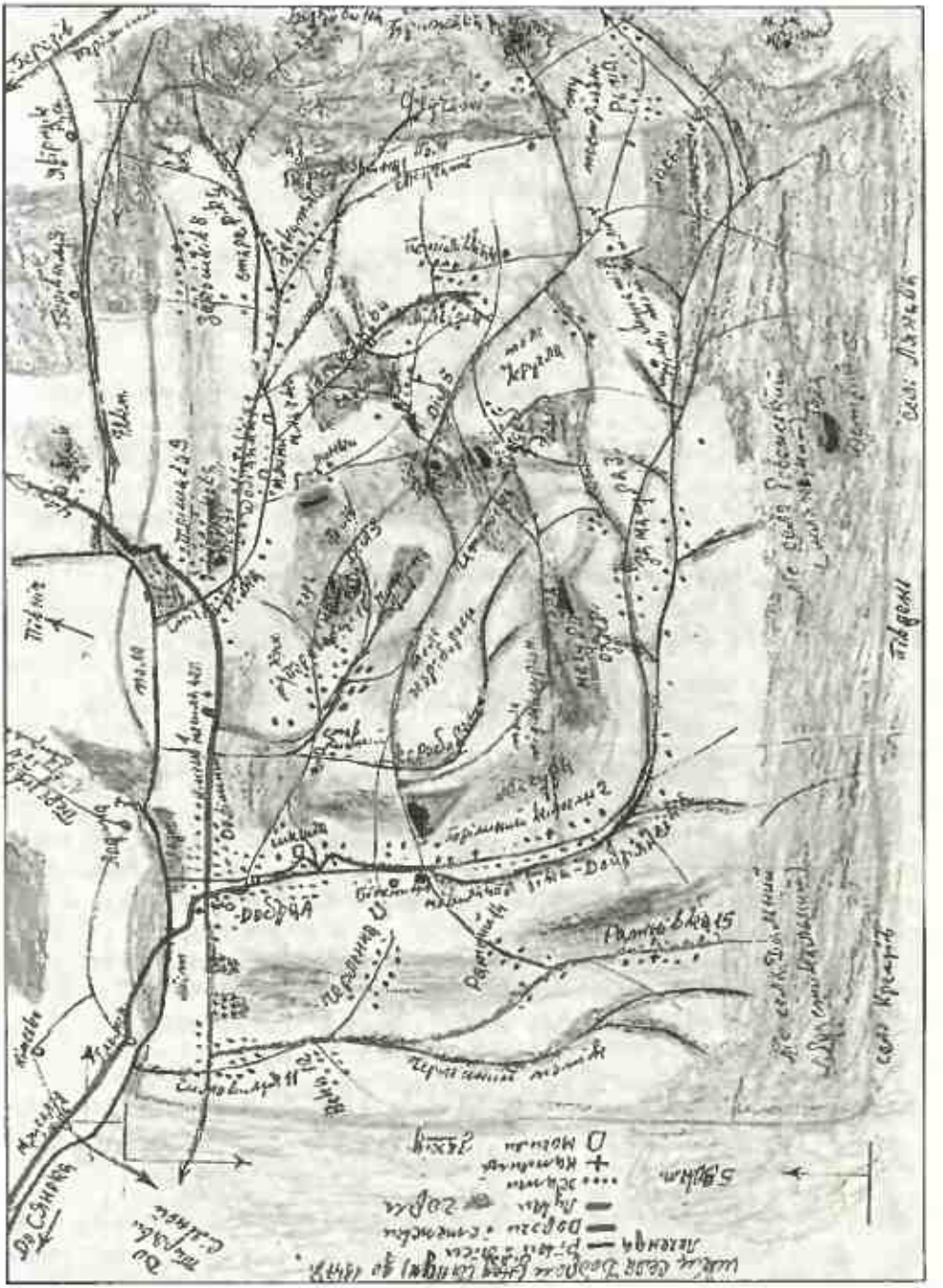
** У половині автор сам змінив мову розповіді.

Добра Шляхетська: 28 квітня – 10 травня 1947 року

Спогад Степана Нісевича, народженого в Добрій Шляхетській Сяніцького повіту

Не маючи змоги спертися на інші дані, постараюся хоч короткими словами, запам'ятаними з розповідей старших людей, розповісти про найдавнішу історію мого села, а потім, уже й зі своєї пам'яти щось узявши, доповім про останнє лихо. Сяніччиною володів колись князь Володимир Великий, хреститель Київської Руси, а в XIV столітті заволодів на цій землі польський король Казимир Великий. З перервами, проте це аж донині так утримується. Колись землю нашу, де стало село Добра, звали «сяновою землею», бо прилягає вона до правого берега річки Сяну. Жили тут люди ні то селяни, ні то шляхтичі. За короля Владислава Ягайли улюцьких людей Зенона, Юрія й Дмитрія за хоробрість нагороджено тут землею в такий спосіб: скільки за один день конем об'їдете, то буде ваше добро шляхетське. Звідси й пішла назва Добра, хоч слово «шляхетська» пізніше приточено. Нема згадок, якої нації були ті три лицарі, але казали старі люди, що в селі наперед стояла дерев'яна церква Миколи Чудотворця. З часом почалася різниця між родом винагороджених і рештою, винагороджені лицарі були прийшлими, а тутешні були тутешніми, тож від тої різниці між шляхтою й ними, узялося слово рустикальні. Встановлено також, що женитися люди мають тільки в Добрій, але шляхетні не могли женитися з рустикальними, а коли таке й бувало, то відразу ставалися рустикальними. І до нашого часу була різниця між тими двома громадами. Наприклад, казали так: «Шляхта: спереду міх, а ззаду плахта». Навіть у судах до 1939 року була між ними різниця тому, що шляхта могла ввійти на судову землю в чоботах, а рустикальні – босо. Однак, попри ті різниці, усі мешканці Доброї почувалися русинами-українцями, ходили до одної, греко-католицької церкви Воздвиження Чесного Хреста. То була вже нова церква, а стара була дзвіницею при ній, бо було на ній чотири дзвони.

Пропоную, а це тому, що колись наша земля звалася «сяновою» називати Добру не Шляхетською, а Доброю при Сяні або Доброю біля Сяну. Правда, ґрунти Доброї є й поза Сяном, він пливе її землями десь три кілометри. Тих земель мали земляни в чотирикутнику 3870 гектарів разом з лісом, званим Ровенським та з лісом Дальнім. Лежала Добра горами й долинами серед малих ліськів, границями торкалася до сепянських ґрунтів Улюча, Брижави, Борівців, Крецова, Тиряви Сільної, Гломчі, Лодини й Ляхави. У самій же Добрій було 15 присілків, а то такі: Долішній Кінець, Горішній Кінець, Замагура, Полелівка, Діл, Закутя, Добрянка, Закошків, Плішава, Переверці, Сумовиця, Річка, Черленна, Ратний, Ратнівка. Пливе селом три лотоки: Стара Ріка, Добрянський і Черленський. При них були криниці, переважно джерельні. Добра мала гарне здорове повітря, перед війною молоді добряни, гнані силою родючости, мусили будувати гарні хати, які потім хтиві лоляки підпалювали або брали за свої.



План Доброї Шпяхетської пам'яттю й рукою Степана Нісевича

1

Dobra Szlacheckie do 1939 r.

Jak do tej pory nie doczytałem się dokładniejszego opisu o tej wsi. Nie mając upoważnienia do archiwalnego wglądu, postaram się pobieżnie opisać bieg historii i opowieści starszych ludzi. Wydaje mi się, że są trafne. Tym Siarnockim tytułem władał już książę Władysław Białołęki, chociaż Ruś Kijowskiej. Później tymi terenami dysponowali książęta Wołyńscy Gliński. W XV w. zasiadał mimi król Kazimierz Wielki, z przerwami pod wpływami Polski aż do dzisiaj. Według prawa Magdeburskiego (niemieckiego) zwanym „Sechtofum", które przyszłej Dobrej gminą Mszyglód. (do naszego tytułu... nie tutaj Mszyglód) nazywano „ziemią Siarnocką". A zamieszkujących ją ludzi szlachtowano mi do chłopów, nie ze szlachcic. Za panowania Władysława Jagiełły Grzegorz Siarnocki w 1460 latach zdobywszy zwycięstwo, za bohaterstwo w walkach wynagradzano ziemią. Do takiej nagrody uprawniali kawalerowie za

Копія першої сторінки спогаду Степана Нісевича про Добру Шляхетську

У 1937 році на місці старого поставлено новий Народний Дім, званий «Просвіта». У 1938–1939 роках так само суспільною силою поставили ми нову муровану школу з бляшаним дахом. До 1939 року мешкало в Добрій 3800 людей, найбільше було прізвищ Нісевич та Демкович, а родин начислювали щось 570. Працювали два водні млини, Дзюрдзяка й Демковича, була кооператива, громадська каса, корчма, три жидівські крами, божниця для семи місцевих жидівських родин, а поляки, яких було в нас 20 родин, костела не мали. Жили в нас талановиті люди, одбаровані, щасливі й веселі. На все село славився музикант «Худий», він також дякував у церкві, опікувався молоддю в драматичному гуртку.

Як прийшла Червона Армія, на Сяні зробилася границя між росіянами й німцями. Уже в січні 1940 року відміряли прикордонну смугу на один кілометр від річки, сказали, що людей з неї вивезуть на схід. Тим часом усю зиму перебирали активніших людей, вмовляючи їм співпрацю або з поляками, або з німцями, а то означало, що вони вороги народу. Як таких і вивезли їх разом з першими так, що в селі поменшало на одну четверту. Між вивезеними знайшлася родина отця Івана Гайдукевича та дяка «Худого».

Як почалася війна з німцями, росіяни випустили до Сяну ропу з рафінерії в Тиряві Сільній. Ропа підійшла до криниць, а в одній навіть запалилася. У 1942 році була гостра зима і багато снігу. Весною вийшла вода з Сяну й залила береги, сталася велика повінь, а як вода вернулася до Сяну, на полях були шмари, затруті риби, військове залізо. Зійшлося людям на зношенні цього всього ціле літо 1943 року.

У 1944 році, напочатку, почалася біде з поляками з Мриглоду. Старші люди казали, що колись це село звалося Тирява Шляхетська, жили в ній самі русини, але потім з причини річки, що несла повені й біду, почалися самі хвороби і занепад, неврожай, люди вмирали, а тому й пішла назва з Тиряви на Мриглід. Одного разу був там такий тиф, що вмерли всі старі мешканці, а на їх місце приїхали поляки з далеких сторін. Збудували костел, стара церква занепала. Однак Мриглід почав розвиватися, бо лежав на дорозі до Сянока, усі русини, їдучи до міста, мусили його минати серединою, а поляки тримали на всіх пильне око. Праєда, діставалося їм від росіян та два рази від німців, село збідніло й почало косим оком дивитися на сусідів, а сусіди були українцями. У нашому селі задумали напочатку 1944 року почати науку в школі. Винайшли навчителя в Сяноці. Як був сніг, возили його саньми, настала весна – учитель подумав їздити ровером. А їхати треба було через Мриглід, де полетіло за ним спочатку каміння з криком, що вчить «русинські рив», потім почали лсувати йому ровер, нарешті побили. І діти в Добрій перестали вчитися.

У 1945 році наші люди хотіли відсвяткувати Йордан на Сяні, як рікрічно й було. Гоноровим гостем на цьому святі завжди був ксьондз з Мриглоду. Він і тепер прийняв запрошення. Моподь два дні вирубувала лід на великого хреста, вівтар, усе було прикрашене. Прийшла вранці процесія – люди очам не вірять! Усе порозбиване! Навіть напаскуджене! І ксьондз чомусь не прийшов, наче знав що сталося з нашим йорданським хрестом. Треба було піти на річку коло церкви й там охрестити воду.

То вже був міцний знак того, що почало робитися з поляками по фронті в 1944 році. У Мриглоді запанувала велика радість – „Polska jest wolna!".

Радості, помішаній з горілкою, довго не було видно кінця. Відразу створено на селі міліцію (МО), молодіжну ОРМО. Приїжджали гості з Сянока, Бірчі, Березова, гулянкам не було кінця, нарешті почало бракувати горілки й харчів. Де їх взяти? У кого, як не в «русинських хамів!» (границя на Сяні збільшила погорду поляків до русинів). Комендант в Мриглоді щоразу посилає когось зі своїх на українські села за качками й самогоном. Не купувати – грабувати! Це скоро стало нормальним явищем. Українці давали. Багаті давали, щоб відчепитися, бідніші давали, хоч і плакали. Одні й другі давали – боялися! А поляки брали й кидали на них прокльони, сміялися. Під час лібації думали, як зробити «милішим» життя українцям у навколишніх селах. Були такі впевнені, хоч скрізь були українці. Мриглід був польським селом між самими українськими селами. Як не було що робити, учасники лібації йшли самі по наших селах і грабували, найбільше денервували їх вишивані сорочки і все вишите, дерли або втоптували в болото. Зазнали такої наруги всі навколишні села. Як хтось щось сказав, скакали йому до лиця: „Co Rusinie?! Co się tak przyglądasz? Może ci się coś nie podoba?!". Що ж було відповідати, що ж було робити тим більш, що прийшли чутки, що по селах коло Люблина, Перемишля поляки вбивають українців, потім прийшла вістка, що вже недалеко від нас, у Павлокомі, поляки вбили всіх українців. У церкві! Це зняло між нашими страх. Цілі родини переставали ночувати едома, крилися по ярах, криївках. З кущів дивилися, як поляки витягають з господарств скрині їхнього майна, кури, качки, потім корови, телята, коні. Голим оком видно було, що не мають аж таких великих потреб, що роблять це радше для зачіпки, щоб українців зденервувати, а якби захотіли стати проти, то відплатити їм зі ще більшою ненавистю. І, правда, доходить уже і до биатики, бо наші не витримують. Поляки викрикують їм від русинів, навіть кричать, що якісь озброєні українці починають ховатися по наших лісах. Ми не знали, хто то міг би бути. На дорозі до Сянока, куди люди хоч-не-хоч мусили ходити, аби купити сіль чи потрібні речі, чаїлися польські розбійники, найбільше на Сопоннім. Провіряли авзвайси, кенкарти. Наші вже знали, що вони шукають літери «У», не брали авзвайсів з собою, але то не помагало, бо тоді поляки вже напевно знали, що то йдуть українці. Забирали тоболки, людей били, копали. Нарешті нашим почали помагати сусіди-поляки, бо бачили, що Мриглід нікого з українців не пропустить до Сянока.

Ніякі протести до впади в Сяноці не помагали. Постерунок МО в Мриглоді також нічого не бачив, як був тверезий, а як був п'яний, то сам брав участь у нападах. Вони переважно вдавалися, тільки з Улючем був клопіт. Улюч, від Мриглоду дивлячись, був трохи на горі, а з неї видно було, чи хтось іде від Мриглоду. Як шабровники ішли, улючани виходили перед них більшою групою, нераз відганяли їх назад до Мриглоду. У Добрій не можна було через них зорганізувати забаеи чи еесілля, бо відразу з'являлася молодь з Мриглоду й все розганяла. Найбільше чомусь мстилася на сільських музикантах, називали їх націоналістами «гелеші». З їхніх інструментів не було чого збирати. Нічого не можна було проти них зробити, бо приходили зі зброєю за поясом, а в нас зброї не було.

Аж нарешті дійшло до такого випадку. Поляки наприкінці квітня вибиралися на шабер на досить недоступний добрянський присіпок Закошків.

Раптом ні сіло, ні впало – стріли! Поляків було шістьох, а вже є чотирьох, два пежать убиті. Наші люди також нічого з цього не зрозуміли, думали, що це підступ. Тіла убитих затягнули під дах, а наступного дня солтис Багінський (поляк) завіз їх до Сянока. По кількох днях спотикаються наші люди, чути між ними більш-менш таку розмову: «Слухайте, добряни, що ви поробили, жеби колоти, руки-ноги ламати. Убили-сьте, то убили-сьте, але так робити, жеби колоти, руки-ноги ламати..?». Наші за голови брались, а вийшло так: тих двох убитих з Сянока повезли по навколишніх селах, але повезли не такими, якими ми виеезли їх з Доброї, а покаліченими, зі страшно поломаними руками й ногами, з надрізаними язиками, з повиколюваними очима! То мала бути робота українців, а це зробили проти нас поляки. Самі своїх окалічили, щоб потім скинути на українців.

Після того ще більше молодих людей у Мриглоді пішло до міліції, роблячи відразу ще більше малих швидких нападів. Але то вже був шабер, а радше пімста, биття, виломлювання щелеп, ломання ребер. Часто забирали до себе на постерунок, а по дорозі били, приказуючи: то за поляка на Кресах, то за тих двох наших. На постерунку до кулаків і ручок від пістолетів доходили ніжки від крісел, палки, ґуми. Питалися за «українських бандерівців». Так по 48 годин з кожним, хто був у їхніх руках, але не кожен, хто був у їхніх руках, вернувся живим. Стіни були червоні від крови так, що були й жертви. Замучили в Мриглоді Нісевича Романа (22 роки), Демковича Петра (20 років), Грицьковича Митра (24 роки), чотирьох інших умерло адома після виходу з постерунку, то були Грицько Михайло (26 рокіе), Демкович Василь (23 роки), Ґбур Ярослав (21 рік), Угрин Володимир (24 роки). Як й інші, вони вернупися з наказом еідразу мельдувати на постерунку про українців-бандитів, але вже не могли виконати того наказу, умерли. Узагалі слово русин у Мриглоді забулося між людьми, на його місце прийшло втискане міліціянтами людям на язики слово українець. Так само й нашим вбивали це через «плечі» до голови. Люди ніяк не могли цього зрозуміти й звикнути до нової назви. Вмовляли також людям антипольськість, казали, що захотілося нашим людям самостійної України, часто примушували кричати, що вже загибла Україна. Слово Україна було для них найгірше, найгрізніше. Пам'ятаю, як били одного з наших у Добрій. Ішлося знову про загибель України. Наш хлопець не хотів цього сказати. „Patrz, i ten nie umie mówić, pomóż mu karabinem". Нарешті видушили з хлопця: «Уже загибла Україна». Але то було їм замало, хотіли, щоб чули й сусіди, може і ціле село, бо почали ще бити й кричати: „Głośnol Jeszcze głośniej, krzycz! Tak, żeby wszystkie bandziory słyszeli!". Хто не хотів кричати, того вбивали. Так згинув Ґбур Григорій (46 років), Бурдяк Петро (37 років), Панкевич Микола (32 роки), Щурко Юрко (33 роки), Демкович Микола (34 роки), Гинко Андрій (20 років), Демкович Мирослав (28 років), Ґбур Катерина (36 років), на постерунку замучили ще подружжя Тиряеських, Петра (28 років) й Параску (38 років). Часто зачіпали самітніх жінок по хатах, питали про чоловіка, як не було, то казали, що в лісі, бандит. І казали далі: „Co, pewnie stęskniona jesteś? My go chętnie zastąpimy, rozbieraj się, banderowska ptaszko. Nie podoba się? Bandziorom nie żałujesz, a żołnierzowi polskiemu żałujesz!". Багато жінок зґвалтували, приказуючи мовчання, але ж ніхто не міг про криводу мовчати.

На осінь в наших околицях, крім МО, ОРМО й АК, появилося ще УБ, КҐБ й багато війська польського. Проте, тут сталася і в нас зміна: з'явилися озброєні люди з українською мовою, нічого не боялися, ходили по двох-трьох по хатах, збирали людей без огляду на націю та представлялися: «Ми є українська жандармерія, нікому криади робити не хочемо, але просимо нам не заважати в наших справах. Усякі мельдунки й доноси будуть каратися без різниці віку, нації чи особи». За ними страшенно стали ганятися міліціянти з Мриглоду та військо, нікого не могли зловити, проте що було крику, биття, грабунку й гвалту по селах! Пили бімбер і відразу приходило до голови все найстрашніше! Могли їх стримати лише ті, які дістали якийсь гріш у руку. По переході такої «погоні» всюди по селах чути було, що то у тій, то в тій хаті когось забили, когось побили, когось на постерунок узяли. Того взяли, бо йшов за стодолу, того, бо вертався з поля, інший виглядав не так, або мав не такого сусіда. Наприклад, з добрянського присілка Замагури одного разу взяли 63-річного Семка Тирявського, пас корови біля хати. Наступного дня вранці його жінка Софія пішла до Мриглоду, але й вона не вернулася. Слід по ній пропав, зате її старого Сян коло Улюча викинув на берег. Одного разу взяли зігнали упосліджених на розумі на дах, казали кричати: «Уже загибла Україна» й з'їжджати на задках униз. Не можна було бути ні українцем, ні поляком. Як хтось казав, що він поляк, то кричали: „Co? I ty, parszywcze, śmiesz obrażać godność Polaka! Dać mu pięć! No, kim jesteś? – Ukraińcem. – A, to dać mu dziesięć za to, że ukraiński banderowiec".

Знову розтягали на лаві і били довгими дротами. Накінець чоловік не знав хто він є. Тоді жовніри старалися «помогти» пригедати людині, хто вона є, і знову били. „Już wiem, kim jestem, jestem Łemko. – O widzisz, chamie, gdyby nie my, to byś nie wiedział". Крім лемка, люди казали, що греко-католик, русин, православний, аби тільки не бути українцем. На таку екзекуцію мала дивитися вся родина, щоб і діти знали, що нема ніякої України, а їх тато неукраїнець.

Скільки було таких нападів на наше село, на сусідні, на всі села надсянські й там, у горах, і там під Люблином – не зрахувати! Ніхто нічого не списував, не знати, скільки й де вбили, усе мало забутися, зрештою, усе було «справедливе». Ніхто з наших людей не подавав у суд, ніхто не скаржився. Ми знали, що справедливість і правда пропали. „To my was bronimy przed banderowcami, a wy się skarżycie" – казали, коли хтось смів сказати поручникові. „To my was bronimy, a wy się ukrywacie" – казали жовніри, коли ми ховалися, втративши надію на поміч. Здавалося, що в костелі в Мриглоді Бог виперся від русинів, а послав своїх вірних проти українців. Люди зарилися в землю, всюди копали землянки, криївки, бо едома не було спокою. Зрештою і домів ставало щораз менше, у Добрій згоріло їх 23. Люди розмовляли, що далі робити. Одні були за тим, щоб утриматися на своїх рідних землях, інші уважали, що спокою між поляками ніколи не буде, треба втікати, поки пора й змога.

Далі гинуть, між іншим, люди: Сталений Віктор (38 років), Гнатушко Надія (24 роки), Панкевич Цецилія (33 роки), Ґбур Теодор (42 роки), Ґбур Вінцентій (46 років), Дзюрдзяк Степан (38 років), Попович Анеля (24 роки), Бурдяк Павло (32 роки), Панкевич Катерина (26 років), Дзюрдзяк

Олена (33 роки), Дзюрдзевич Леонтій (32 роки), Загачевська Олена (22 роки), Білас Наталія (26 років), Полель Володимир (25 років), Полович Володимир (29 років), Нісевич Юстина (23 роки), Нісевич Павло (38 років), Нісевич Ірина (22 роки), Нісевич Наталія (30 років). Утратило кров і притомність десятки інших: Крайник Йосип (45 років), Крайник Микола (35 років), Іван Білас (25 років), Грицкевич Марта (26 років), Грицкевич Софія (23 роки). У січні 1946 року, на сам наш Святвечір, впало до села військо з Бірчі, як стадо вовків. Почали кричати й шукати бімбру, найбільше пішло їх на Замагуру. Знайшовши бімбер, вливали його людям в уста, нібито, щоб переконатися, чи не затрутий, а направду тому, щоб комусь зуби вибити. Потім давай лаяти на наших святих і зривати ікони зі стін, вивертати столи й ліжка. Цілий час л'ють, а відходячи з пляшками в руках, обливають себе і хату, кричать: „Pij, bracie, pij! Ukraińców w mordę bij!". Підпалюють господарства, як ктось пробує гасити – б'ють карабінами, чекають, аж краще розгориться. Усюди крик і плач, горить 11 хат. Надворі мороз, ричать корови, їх теж не дають відв'язати. Згоріло тоді господарство Щурка, одно з найкращих в околиці, на 50 гектарів, з усіма машинами, кіратом на дві пари коней. З собою беруть кількох мужчин, пішли на Брижаву, а затрималися на кутку Фадчат. Там загнали в стодолу польської родини Уланів. Поламали їм руки й ноги, ребра, порозбивали голови, а потім налівпритомних постріляли. Згинули тоді: Нісевич Василь, Нісевич Іван, Нісевич Михайло, Загачевський Дмитро, Ґбур Семен, Йосип Полель. Удалося утекти тільки Нісевичеві Миколаєві: як зганяли до стодоли, він скочив убік, добіг до лісу, погубив чоботи з халявами, але біг, мав поломану руку, добіг до польської родини Станислава Карчинського на Бервеннім, який дав йому скритися.

Прийшла вістка про вивіз русинів на Схід. Виїхало десь 30 процент села. Затихло трохи, успокоїлось якось. Однак весною 1947 року все почалося віднова. До того приходить вістка про виселення тих, хто ще залишився. З радістю вітають її місцеві поляки, маючи надію на землю. У наших людей залишилися тільки ями, цибуля, чорний хліб і картопля. І так можна жити, але жити не дають. Збільшився натиск на УПА, яка майже не показується, тільки їхня жандармерія не дає себе перемогти, з'являється, витягає доносників, ще тримає порядок. Хоч і хотіли, то оборонити нас силою не дали ради. Військо далі палило й било, вивозило майно, руйнувало порожні хати. Люди хочуть уже тільки одного: спокою. Арешти в Сяноці, Бірчі й Березові – повні, люди вмирають у них з биття й голоду, донести їсти не кожному вдається, не кожна жінка (тільки жінка могла відважитись на дорогу до Сянока) може піти, не кожна має з чим. Щоразу приганяє арештантів військо, б'є й каже показувати бункри упівців. Люди показують, але не упівські, а свої криївки; мусять щось показати. Дивляться по лісах навколо, але УПА не видно, нема кому оборонити. Вертаються до арешту і підписують протоколи зі своїми «винами». Людей женуть до виборів, наша жандармерія уже цього не боронить, як зробила б колись, навіть приходять і питають про перебіг голосування, настрої серед людей. «Влада тисне, щоб голосувати три рази так, АК і радіо „Вільна Європа" каже голосувати ні», кажуть люди. «А ви як голосували?» – «Ми панської Польщі маємо досить, комуністичної теж».

У 1942 році добряни висилали собі в Долішньому Кінці коло каплиці могилу на пам'ятку оголошення самостійности України в 1918 році. Другу, в Горішньому Кінці, коло мосту, з правої сторони, при дорозі на Ратний зробили в травні 1945 року на відзнаку самостійности в 1941 році. В кінці лютого 1947 року приїхало кількох убовців з Сянока, міліціянти з Мригороду. Зігнали силою людей коло тих могил, кажуть брати лопати, джагани. На площі коло дзвіниці, визиваючи від бандитів, б'ючи, наказують розколати ті дві могили. Наперед першу, потім другу. Люди копали, а поляки стояли й казали: „Zobacz, tu glina i tam glina, w d... jest i będzie wasza Ukraina".

Польща має клопоти з Німеччиною, з Західніми Землями. Має клопоти також з українцями. Сама хоче мати ті клопоти, щоб розв'язати їх і щоб було по клопоті. Два роки наладів робить своє, люди вже є підготовані до того, що або не переживуть, або мусять винестися. Від 29 квітня люди з присілків мусять збиратися всередині села, такий наказ війська. Потім усіх через Сян до Сянока, а далі – на Західні Землі. З Замагури того дня військо взяло 8 родин, пішки погнало до Ліщави Долішньої.

На Діл також влетіло військо, розлетілося по хатах, зігнали мешканців в одне місце. Один жовнір сказав не противитися, бо це нічого не дасть, що то виїзд на Зємє Одзискане. Швидко пакуватися, є 14-та година, а о 15[00] виходимо, виходимо, власними ногами. Відразу почався плач і страх. Хтось не витримав: „No to zabierajcie i wykończcie nas do reszty". Жовнір йому відповів: „Spokojnie, ojczulku, zajedziecie na miejsce, tam wykończycie się sami. Za kilka lat śladu po was nie będzie". Солтис Багінський швидко виписував кожному посвідку про нього, замість национальности (щоб більше принизити) віросповідання, а віросповідання – „zależnie od uznania". Кому вписав римо-католицьке, міг уже вважатися поляком. Цього дня з Долу мало виїхати сім родин, тільки двох господарів мало по коні, інші брали на плечі що могли, в голі руки. Вийшли з села в назначену лору. Ішли на схід, по якомусь часі з того походу вирвався голос: „To dokąd nas prowadzicie?". Відповідь: „Widzicie, że na Sybir". „Nie strasz, widzisz, że i tak przestraszone, jak na razie to do Leszczawy Dolnej" – сказав другий жовнір. Пізно ввечері дійшли до Ліщави. Сиділи там на луках два тижні під військовою сторожею. Місцеві поляки відносились до нас досить прихильно. Нарешті вивезено всіх до Залужа, куди звозили уже людей з цілої околиці. Зробилося там страшне людське муравлище, кожен старався якось здобути харчі, не втратити корови, уникнути арешту, утриматися цілою родиною. Усі були нервові й непевні, не мали де скритися, були під голим небом, огороджені колючим дротом. На хворих і старих не звертали вже уваги. Не можна запалити вогню, щоб зварити їсти, не вільно вийти за огорожу, нема де справити потребу, ні одного лікаря чи санітарія. Увесь санітаріят – наш Сян, до його берегу був доступ. Кинулися туди жінки по воду, самі жінки, чоловіків майже нема, вилапані або вбиті. Недалеко за дротами стояв барак, там відбувалися в день переслухання. Наперед ішли туди мужчини, вертапися ледь живими від биття, потім старші жінки, а як ставало темно, вояки забирали туди молодих жінок. Вибраних гнали під «пришніц» ломитися, а потім нагих зачиняли в окремих покоях. Вертапися ті дівчата й молодиці звідти ледве живими над раном, з приказом нічого нікому не

говорити про свою ганьбу. Котра завзято боронилася, уже не верталася, ішла до Явожна. За опір приписували їм співпрацю з УПА.

Під'їхали вагони. Нікого не треба було просити ладуватися до них. Коней та машини чи меблі ладували на відкриті платформи, люди з тлумаками й дітьми – у закриті. Наступного дня на три особи припав один буханець хліба й так ми поїхали. Яка то була рàдість – стіни й дах над головою! І не видно на кожному місці жовніра, не б'ють, не знущаються, не сміються! Однак з кожного зірвався стогін, як потяг рушив, ми залишили свої родинні гнізда, ворог під багнетом гнав нас не знати де. На постоях часто відбувалися ревізії, нібито шукали «бандитів УПА», тобто, бандити шукали наших чесних оборонців. Люди мали на лікарство бімбру – забрали, не було чим рани затерти. Спереду один вагон – самі військові. На постоях приходили зі списками в руках, нібито щось провіряли, а насправді – дапі шукали молодих жінок. Перед від'їздом викликували їх перед вагон, тихо, але грізно наказували переходити до вагону спереду, подаючи якусь там причину. По три-чотири ішли туди жінки й дівчата. І знову, як верталися, вояки пригрожували смертю, коли котрась скаже, що діялося, коли транспорт їхав до наступного постою: „Znajdziemy was i na zachodzie, jak będzie potrzeba". Однак жінкам важко було скрити на лиці що пережили, зрештою, по кількох днях дочки звірювалися старим матерям, сусідка сусідці. Багато їх, однак, нічого не сказало й досі.

Під час постоїв можна було з'їсти зупу. Підходив конвоєнт і показував, де можна її дістати. Кожен брав якесь горнятко чи горщик та й ішов, ставав у чергу, найчастіше треба було довго чекати та ще й слухати сміху людей на перонах. Ніхто не милосердився над нами. А зупа не кожному діставалася, не раз половина черги мусила гнати за поїздом, який рушав, не чекаючи, аж люди щось тепле з'їдять. Один з родини стояв за зупою, решта годувала худобу, шукала десь води. І транспорт рушав далі. По двох тижнях, їдучи через Вроцлав, Слупськ, доїхали ми до Лемборка. То був початок червня, уночі. Уранці сказали: кінець вашої подорожі, тут покажуть вам місце, де будете жити, якнайскоріше розладувати вагони. Люди кинулися до роботи, хоч були слабі, як мухи. Коло полудня було по роботі, знову прийшли два цивілі, роздавали людям адреси. Пополудні приїхали фірманки. На віз сідали дві-три родини, їхали під свою адресу, ніхто не знав, що його там чекає. Родини з худобою чекали наступного дня на станції. Нарешті й ті рушили, корови, як вийшли за місто, відразу кинулися пастися, важко було їх утримати. Жаль було худоби, люди приставали, а йти треба було й по 30 кілометрів. На питання, куди люди йдуть, їх конвоєнти відповідали переважно «ніхтферштеєн»[1]. Дехто щойно вранці доходив до своєї руїни. Люди, ідучи, не знали, що віддалюються від себе, що йдуть у різні сторони, якнайдальше одні від других. З самої Доброї люди живуть у воєвідствах Зеленогірському, Ґожівському, Пільському, Кошалінському, Слупському, Ґданському, Ельблонзькому, Сувальському, Ольштинському. На місцях, якось розглянувшись, люди давай відразу вертатися до міста, щоб знайти якісь ліки на вшавицю, свербіж. А як сказати, чого хочеш, коли польської мови не знаєш? І сором, бо всюди з тебе сміються. А треба йти, треба

---

[1] Ніхтферштейн (нім. nicht ferstehen) – не розумію.

просити, бо згинеш! По якомусь часі довідуєшся, що твої сусіди-поляки сплять з сокирами коло ліжок, підозріло дивляться, як наші жінки й чоловіки доводять свої хати до людського вигляду. Їм у голові не містилося, що можна так працювати! Так старатися. А ми старалися, хоч були такі змучені, що перші дні то тільки спали й спали. А як встали, то не знали, де дітися від визвиськ, прокльонів, ганьби. Кричали за нами й сміялися. Кричали зі страху перед нами, а сміялися з нашої біди! Потім було трохи тихіше, але ще роками можна було почути ворожість і недовіру, сміх, як то колись обдурювали «українських різунів, бандитів»: „A co? Nie dosyć ta dziczyzna naszych rodaków wymordowała? Jeszcze mieliśmy ich karmić?". То були якісь інші поляки, ніж у наших селах. Ті поляки в наших селах, що жили між нами, були для нас добрі. Не всюди був Мриглід, у Добрій були добрі поляки, багато їх виїхало разом з нашими людьми. Багато ризикувало, на заході мала ще існувати німецька партизанка, дехто з поляків казав зловтішно: „Dobrze im, Ukraińcom, czego nasi nie wybili w Bieszczadach, to tu Niemcy wytłuką". З Доброї виїхали на захід поляки: три родини Кров'яків, три родини Корчинських, Поп'елів чотири родини, родина Полянських, дві родини Баґінських.

Ми не знали, що діється в Добрій по нашому виїзді. Але довідалися, там відразу знайшлися спеціялісти до розбирання наших хат і церков. Добрянську церкву розбирали так: звалили наперед найбільшу баню, знищили під нею стелю, решта пішла на час. У старій церкві зробили магазин. Так казав про один випадок у Мриглоді польський отець у 1981 році: син старого діда зі своїми синами хвалився одного вечора, як то вони разом тяжко напрацювалися, затираючи сліди українців, тоді відізвався старий дід і сказав: „Szkoda, że do teraz nie wiedziałem, dokąd wy chodzicie. Nie róbcie tego więcej, wyście tego nie budowali, to i nie rozwalajcie, to rzecz poświęcona w imieniu jednego Boga". З тої родини, як сказав ксьондз, найдовше жив таки старий дід. Поляки справді кинулися затирати сліди по нас, але тих слідів, мабуть, не затерти. На нашій землі – наш слід. Не затре його виселення, нищення церков і хат, капличок, доріг, стежок, які ми витоптали століттями. Ми не розтопимося в чужому морі.

І досі живемо на чужині. Як у 1956 році виникло УСКТ, у Добрій два поляки заложилися за два літри горілки: один казав, що будуть українці вертатися, другий, що ніколи так не станеться, українська лаба тут не постане. Довідалися про те виселенці, не на злість тому останньому, але вернулося кількох. То є: Нісевич Юстина, Бурдяк Михайло, Гнатисько Михайло, Бучинський, Баґінський (поляк) та ще кількох. То було вкінці 50-х років. Поляки прийняли їх вороже, дехто вернувся назад, дехто пішов жити до Сянока, між чужих людей.

Жнятин: 16–28 червня 1947 року

*Спогад Марії Луцась (дівоче прізвище Кисіль), народженої 1928 року в Жнятині Сокальського повіту**

Пам'ятаю, як у 1938 році малою дівчинкою ходила я з мамою буряки цюкати. І бачила, що висаджували церкви на Холмщині поляки. Почувши вибух, мама перехрестилися і сказали: «Господи, знов церкву якусь висадили». Тільки дим угору пішов. Там багато тоді знищили, казали, що аж 170 наших церков.

А потім зачалосє то вбивство. То було стрешне. Горіли села на Холмщині, заграви були щоночі. Чули-сьмо єнк людей, як утікали, писк дітей. Так було до 1944 року, коли спалили Костяшин і Ліски, бо скінчивши палити Холмщину, пішли палити Галичину. З Костяшина праві всі люди повтікали, убили тілько п'єть осіб. То була третя година вдосвіта, а рано до Лісок перейшли. У шестій годині почали в Лісках. Тато приходять, трєсуться, і кажуть: «Уже палєть Ліски. Треба ся пакувати бо невідомо, що з нами буде». Но і зачєли ми ся пакувати. Мама винесли нецьки з мукою, повипускали свині, щоб мали що їсти.

Ціле село наше опускало всьо, втікало далі. То було двайцєт другого марця, у середу. Приїхали-сьмо під Хлоп'ятин. Зачєв падати плахтами сніг. Приїздимо може кілометр до Хлоп'ятина. Їде двайцєтьох кіньми. Затрималисє копо нас, затримали нас. «Звідки ви є? – Зі Жнятина. – А що, поляки вже є в Жнятині? – Нє, в Жнятині ще нема, тілько Ліски спалили і Костяшин. – Ми вас будем ратували». І поїхали. Вони, бідні, мали їден карабін, а решта чи з палками була, чи з якими врізками[1], бо в руках нічого не було видно. Тато подивилисє і кажуть: «Де ви, бідвки, нас уратуєте, як ви ніц не маєте». Однак уратували, бо наші хлопці почалися організувати, прийшли волиняки і вдарили на поляків і погнали їх геть на захід.

Довго ми не були в Хлоп'ятині: три дні. Шкода було корів. Їмосць з Лісок, жінка отця Ріпецького, розповідала, що вони в Лісках, як ті поляки вбивали там тих щось сто двайцєт людий, сиділи в пивниці. Чули-сьмо, Марисю, як вони ся товкли над нами, а не могли відчинити. То я ніц, тілько молилась: «Мати Божа, неустанна помочи, ти нам хочеш помогчи, ти нам можеш помогчи, ти нам всегда помагаєш, тільки ти нам поможи». І тілько вона нам помогла. Чули-сьмо: „Otwierać! Otwierać!", але не відчинили. І ми пережили. Вона була з Угринова, мала п'єть сестрів, трох братів. Усі сестри повиходили за священиків. То повідали нам, як вона була добра! Померла. Мала сімдесєт п'єть років. Ще казвла: «Марисю, людина як скінчить сімдесєт п'єть років, то як той засуджений на вирок смерти. Чекає, коли прийдуть і вичитають той вирок». У Лісках її та отця похоронили.

---

* Друкується говіркою.

[1] Врізок – кріс з відтятою наполовину цівкою.



Зліва: Марія Кисіль (авторка спогаду), Михайло Кисіль (убитий ВП 26 травня 1946 року), їхня мати Катерина Кисіль, поперед неї – Євген Кисіль. Білостік, світлина з 1939 року

Но і ми вернулисє. Поляки далі ся організували, нападали, а наші відперали. На щистя, ті волиняки, то було правдиве войско, вони були узброєні, шинелі мали, і молитву, і виклади військові. Як треба. Як вони прийшли, то ми їх не бачили, а бачили їх тоді, як верталися від поляків. У нас затрималися, по садах, в стодолах. Довго не були, а тілько на той час, жеби відперти напади.

Пізніше прийшов фронт. Не був такий страшний той фронт. Шрапнелі, стріли. Нікого не вбило. Дивєтьсє: «О, то вже не німці, а руські». Мама взяли веприка такого зі сто двайцєт кілі й сховалися. По гобіді руські, а перед гобідом німці ще нам шіснайцє качок забрали.

Прийшли до нас руські через горбові поля й долини. Прали рубашки й питали: «Як далеко до Перемишля?». То наші ся сміють й кауть: «О, як будете добре йшли, то до вечора зайдете».

А по фронті то, чи було добре? Кілько того добра було? Жнива сьмо зібрали. Їдного дня ми молотили, млинкували. На другий день мають кінчити молотити, а вже чути стріли, такії стріли! То всьо вже в страсі. Бачимо, тікають люди з Гільча, Хохлова, кауть, же приїхали руські чи поляки на облаву. Там, у Гільчі, коло криниці сотня ся вмивала. Як побачила, же вони їдуть, розскочилися, стріл дали, старшого ранили, а той старший дав наказ ціле село спалити, людей десяткувати. Село спалили, старший помер. Якийсь казав: «Маєте щистя, ми вас десяткувати не будем, але узброєного кого злапем, так не будем мали пощади». Їдного здибали, аграфкою уста зв'язали й кинули в огонь. А трохи хлопців – партизанів полапали. Утікали до одного гайку, але хто там міг скритися, як він був малий? Усіх тих, що полапали, помордували межи Жнятином і Гільче. Там такий діл був, довго там потім хрест стояв. Мали руки поломані, багнетами шиї й груди посколювані. Палили вогонь і пекли їх, якимись палами вбивали, а не стріляли до тих партизанів. Коло половини вересня так ся стало.

З нашого села Шпак мав зєтя з Гільча. Як всьо стихло в тим долі, Шпак разом з Лацінником, кузином того зєтя, пішли зобачити, що там ся діє. Їх під тим гайком злапали. Помордували їх обох. А наш дяк, Думка Петро, пішов у панський сад, собі ліг і обсервував, чи вони йдуть з того гайку до нашого села, замість звідтамти йти. То злапала його їх розвідка в тому саді. Його забрали і теж замордували. Пообсмолюване мав тіло, руки багнетами пробиті.

Їдна жінка, Маринка Заворотюк, що мала чоловіка з Костяшина, ішла до того села сіножать зложити. З того гайку вийшли, забили її відразу. Усіх там партизанів вісімнайцєт убили, похоронили їх у Гільчі. Їден батько з Угринова приїхав, свого сина відкопав, по вишитю пізнав і додому завіз. Решта лежить.

І за три неділі в наше село приїздєть енкавудисти на облаву. Ми ще не мали бункрів, ніхто не крився, бо здавалося, що нема чого. А вони прийшли і зачали эганєти всіх. Прийшли до нашої хати й кауть Михапови ся збирати. Мав вісімнайцєт років. «Мальчік, підеш з нами, правєрім». Мама зачєли плакати: «Де він з вами піде?! Він здоров'я не має!». Тато прийшли й кауть: «А ти влізь на пєц, бо вони й дівчєта беруть». Узяли тамкай хлопців, провірєють. Одних пускають, других до пивниці бврут. Мали листу підоэрілих. А татів братанич був перед війною арештований і сидів у Березі-Туркуській[2], писався так само, як і брат: Кисіль Михайло. Твто ся непокоєть, вигпєдають. Я клєкнула перед образом Матери Неустанної Помочи, так її бпвгала, плакала. «Матінко, виратуй його, він направду нікому ніц нв винен!». І тато кауть: «Ходь, Марисю, бо вже будуть виганєли Михала й забивали». Я вилетіла через сад, біжу до тієї пивниці. Заїхали самоходи, хлопців загнали до моста на долині. Я припала до лейта[3], мав повно медалів, і так прошу: «Пане, мій брат нікому ніц не винен, пустіть його!». І клєкнула-м перед ним. Тато прийшли, «Марисю, Марисю» – просять эзаду, злапали за руку. Тоди пейтант каже: «То доч твоя? Забери сейчвс, а то уб'ю, как собаку». Але я деші плакала-м, бо всю молодь з села забирали. Дивлюся, брата пхають до самоходу, а він ся відвернув і каже: «Чого мене пхаєш? Я прийшов до брата». І ті відскочили й кауть йому йти, були эбаламучені. І Комар тоже так утік. Решта, двайцє штирох, поїхала. Кількох взєли на фронт, кількох на Сибір, два – Коваль Ґєнек та Іван Пилипчук (Сиротюків) утекли, але як верталися з Сокаля, найшли на міну. Івана відразу розірвала, а Ґєнек ранений вернувся додому, дістав закаженя і тоже помер.

Далі було так: що дві неділі поляки облавою, шоміссця – руські. Поляки вбивали, а руські вивозили. Поляки Андрусєвича Михайла вбили на дорозі. Ми вже навчилися робити криївки. Їдну мапи-сьмо в коморі, другу в пивниці, третю під жолобом. Ціпий чєс під страхом ми жили. Чєсто в нас і партизани кватерували, пережиття страшне сьмо мали!

Убили командира «Ягоду». Зробили облаву. «Шугая» побачили при стодолі Бадівського, «Ягода» і «Василько» сховалися під нею в криївку, але стодолу підпалили. Витягнули їх замороченых на верх, ще робили штучне віддихання, але «Ягода» був неживий. Такий войовничий був, а такою смертю загинув... Ніхто його не видав.

У ту саму пору була в нас сестра-монахиня з Жужеля. І бупа санітарюшка-партизанка. Прийшла вона до тієї монахині й попросила хабіт на себе. Прийшли тамкай до хати, зайнєли їх на перевірку, але та санітарюшка витєгнула рівольвер і стрілила до поляка. Забила його або ранила, а її эзаду автоматом забили, кулями. Монахиню стали так катувати й бити, насмерть! Вона тілько казала цілий чєс так само: «Прийшла, попросила хабіт, я дала, не знаючи на що».

Був у нас також такий Курдамоль, як його називали за його «курда моль». Лікувався в нашім селі, бо був ранений у руку. Питався в брата, де він ся ховає, як іде облава. Брат казав: «Я ся не ховаю: бабуня лізе під перину,

---

[2] Береза-Картузька (у тексті згідно зі словами авторки: Туркуська).
[3] Лейт – лейтенант.

я коло бабуні ся ховаю». Брат бункєр мав, але не хтів зрадити того бункра, чув нещистя. А потім той Курдамоль, ой-ой! з руськими ходив, сексотом став. Зробили облаву. Надовго у нас тоди заквартерували. На два тижні. Бадівський мав бардзо файний бункєр, здавалося, же нихто його не здибе, а вони відшукали, і Вегєри, і Дейнеки. Повитягали хлопів з бункєрів. Якуб Коровський і Володимир Бадівський з боївки «Сірого» були злапані, видали два магазини. Мати Бадівського була рідна сестра «Сірого», вони рахували, що «Сірий» їх визволить. Бадівський Левко – «Сірий» був з нашого села, але ратувати їх не міг. То вони вдали, що будуть співпрацювати з руськими, аби тілько ті їх пустили. І так було. Руські їх вилустили, вони прийшли до «Сірого» й все сказали, але не можна їм було вірити й їх свої розстріляли. Усім людям жаль їх було. Прикро було, але ніхто не знав, чи вони їх шлигувати пустили, чи вони їм утекли. У Жнятині на цвинтарі їх похоронили. То була весня 1946 року, марець, по бою в Лісках.

Поляки підготовлювали виселення на Україну. Приїхав до нас тоді такий політвиховник від наших, здається, «Дунайський». Зробив у нас зібрання. Підтримав нас на дусі, каже, же так довго не буде, же то сі змінит, же нам заграниця прийде поможе, шо ми мусимо Україну здобути, а як ми опустимо цю землю, то значить, шо ми її на руїну залишили, хоч не маємо зброї, то боронимо її самі собою, а вони боронєть її зброєю. І так нас запалив, шо ми якби таку присєгу зложили, же не поїдем. І з Гільча може з двайцет зістало, а в нас бардзо богато, вісімдісет родин. Ми втікали на Холмщину. Там наших було мало, але переховували нас аковці. У Сушеві переховували нас наші, а в Телятині ті аковці. Там поляк, шо називався Поляк, дуже нашим помагав, за облави доносив. Але переважно місця ми не мали. У Новосілках усе було спалене, там були-сьмо найдовше. Удень ми там були, а ввечер їхали-сьмо до свого села по харчі. І так ми сьмо ся мучили. То була мука – не життє.

Тато в неділю кауть до Міхала, до мого брата: «Поїдь з нами на Холмщину, там відважніше, там півсела нашого й лісовики»[*]. «Но добра, – каже брат – тепер не поїду, але ввечер прийду до вас». Ше з мамою ся поздоровив, сказав, шо поїде нині ввечер на Холмщину й пішов. Пішов, але він до нас не прийшов. На другий день коло третьої години вже чутка є, шо тамки, на попях за гостинцем, де люди собі бункєрів понароблєли, він затримався. І там сказав, шо завтра їде на Холмщину, а вони тоди зробили облаву. По тій облаві тато поїхали, але ніц не довідалися, тілько то, шо Міхала нема. Як тато так сказали, так ся сумно зробило. Я пішла-м і цілий чєс сі молила-м, але перед очами вже мала-м брата, як лежить на житі розтєгнєний, убитий. О другій годині прийшов сусід, дав знати, шо з бункра забрали Михайла Ілєчка й Думку Ярослава живими, а Міхал наш задушився, бо вони кинули до бункра ґранати. То було 26 маї 1946 року, якраз двайцет років мав. Тато зараз запрєгли коні, поїхали по брата. Як він мені виображувався – так лижєв розтєгнєний, ше казали, шо його якби були ратували, то би відратували, але вони ше копали, казали, шо то старший сотенний український, бо на братові був гарний білий светер. Як ми привезли його на подвір'я, то так зозуля кукала, а мама так ппакала... Ше ми

[*] Лісовики – партизани з УПА.

йому помнік зробили, потім той помнік розбили, а штири роки тому ми їздили й поправили.

Гільчане вийжджєли й казали: «Чого ви зістаєте? З ким ви зістаєте? Їдьте на Україну». А тато казали: «А чого я там поїду? З ким я маю їхати? Ми вже й ту будем доживали». Пізніше приїхало войско до села, збирали збіжжє, шо тамтиї зіставили. Не було добра, було бардзо тєжко. Вночі сі треба було бояти, бо не знати кто прийшов, удень облави робили. Желізо би не витримало того пережиттє, а шо вже люди?! А ми витримали.

У сорок семім році, п'єтнайцєтого лютого був мій шлюб зі Славком Луцасьом з Гільча, лісовиком, на псеедо «Калина», шо служив у боївках нашого «Сірого» та «Ясеня». Бардзо богато партизанів було на весіплі. Шлюб давав отець Ріпецький в Жнятині, у костелі.

І зараз навесну зачєли за моїм Славком приходити. Відкопали скриню, забрали рушники, сорочки, пшеницю. Їден поляк з нашого села був при міліції, каже до мами: «Прийдете до Варєжє, то вам повіддают, теперкай нема як». Мама пішли до Варєжє, а той поляк зачєв з них слєдство тєгнути, зачєв підходити за партизанів, но й потім каї до мами, жеби сі підписали мама донощиком бути в селі, то всьо віддадут. І мама тоди сказали: «Ти знаєш нас, які ми були і які ми є, я не буду людьми гендлювала. Ви собі беріть, шо сьтв забрали, але ви мого підпису не зобачите».

І зараз виселеннє прийшло. Збивали-сьмо пачки з тиждень перед тим, Славко вже менше сі крив. Вони приїхали до села, сказали, жеби за дві години сі люди зібрали, нема жадного тлумачення. Давали на родину по дві фурманці. Можна було всьо забрати, бо тато з мамою дві дістали, я зі Славком дві. То було в червцу, шіснайцєтого червца ми вже були у Вербковицях на стації. Як ми їкали, зачєв падати дощ. „O widzi? I Pan Bóg na was deszcz leje", а я тому воякови кажу: „To jeszcze nie wiadomo, bo jak młode odchodzą do ślubu, to ojciec kropi święconą wodą, to może i nas Pan Bóg kropi?".

На стації як стала хмара, як зачєли перони бити, як зачєв дощ лєти! Я свого брата малого перинами понакривала, а ми під голим небом! Пізніше зачєли ходити помежи фурманками, нюшити, винюхувати за молодими. Закликали молодого пєкного бардзо Кудраєвого Міхала, маминого брата, але він нє був у жадній партизанці. Закликали тамкай на тую свою станицю, страшно його побили! Він їнчєв, на цілу площу було чути! Пустили, але цілу дорогу не міг сі рушити. Чоловіка мого не зачіпали.

Привезли нас до Гіжицька. Як баби побачили тілько води, зачєли заводити, же нас ту потопльть. Кауть мої тато: «Не дуріть! Держава підійнєла великий кошт, шо нас перевезла, то не на то нас перевезли, жеби нас ту побили, тілько нас привезли, жеби тутай жили люде». Но і так було. Розладували нас, потім заладували, привезли до Видмін, але кілька родин з нашого села вже сі в Гіжицьку зістало. У Видмінах солтис приїздив і по дві, по три родині розбирав. Солтис з Венжувки каже: „Oj, ja bym tak chciał młodzieży, bo dzieci prosiły, żeby młodziezy dużo przywieźć". І шість родин нас тоді взєв. Дали нас у Венжувці під гай, там була колонія. Я кажу, же ми там не підем, по-нашому кажу, бо по-польському навіть поляки в нас не вміли говорити, то закватерували нас у селі. Хата була мала, але були вікна, двері.

Як ми приїхали, то ми три ниділі так спали, шо тілько ся наїли і вже спимо далі. То всі люде так. Страшні комарі були, але Бог нас ратував, бо

мали-сьмо вікна з шибами. Потім Засадна від Перемишлє каже: «Ту всі говорять по-польськи, ту не люблєть українців», але мій брат пішов межи діти бавитися й каже: «Тих шість родин, шо приїхало, то всі українці». То були родини: Милик, Коровський, Ілечко, Кисіль, Думка і ми. Були ше родини Бушко, Боровий, Михалушко, Вареха від Ярослава. З Підляшшє дві, від Перемишлє Сивийвовк і Засадний. Засадні потім повмирали, а Сивийвовк не мав дітей і виїхав до Перемишлє, а потім ше Боярський з Монастира Ярославського виїхав до Германович під Перемишлем, і Михалушко.

На поляків не можу нарікати, дали нам то стіп, то ліжко на трох ногах. Вони ся дивували з двох наших родин від Сянока, шо сі конспірували, казали до нас: „Wy wszystko porobicie, i polskie święta świętujecie, i swoje, a ci na Boże wasze Narodzenie pranie robią, drzewo rąbią, czy im ktoś tak każe robić?". То й правда: хто хотів бути собою, то був, хай не нарікає, же поляки не дали. Міг бути собою, тілько не хтів бути і зробився поляком!

Правда, часто чули ми „Ukraińcy, banderowcy", бо то скрізь було й було так прийнєте. Нарешті пішли діти до школи. Найгірше переживали, як приходила річниця Свєрчевського. Раз приходить дитина і каже, шо вчителька наказала ілюстрацію зробити, як бандерівці нападают на самохід, шо їхав той генерал, з палками, позарощуваний. Старший син приходить і плачв: «Мамо, як я маю нарисувати?». Я кажу: «Так, як вам тлумачила, нарисуйте самохід, повно войска, а партизанів наших?.. Хай буде і з палками, і з бородвми, хай мають, як хочуть!». А діти так зробили, але знали, шо то неправда.

Учили релігії. Приходить мій син: «Мамо, іду на релігію». Пополудни я йду на поле, там сидить мій синок при кіпцеви. «Синок, шо ти тут робиш?» Воно, бідне, розплакалося: «Мамо, мали вєжє в Бога Ойца сі навчити, а я не вмію і я не йшов нині на релігію». – «Жеби-сь ся на другий раз научив по-польськи, а як ні – скажи по-українськи».

За три роки другий син іде на релігію. Раз приходить і каже: «Мамо, нині ксьондз запитав, хто вміє вєже в Бога Ойца, а ніхто не вмів, а я встав і по-українському сказав, і дістав-єм пйонтку».

І ше пам'ятаю пісню, якийсь отець її склав про наше виселеннє:

А в неділю рано,
Ше сонце не сяло,
А вже в наше село
Війско приїхало.

Війско приїхало,
Такий розказ дало,
Щоб за дві години
Все село зібралось.

Люде ся зібрали,
Стали сумувати,
А ту капраль крикнув:
«Пора від'їжджати!».

До першої стації
Везли нас возами,

До другої стоції
Везли потягами.

А як ми їхали,
То ми ніц не спали,
А ном по дорозі
Репету давали.

Репету давали,
І так нам казали,
Шо ми на Заході
Будем добре жили.

Як ми приїхали,
Стали сумувати:
«Ой Боже, наш, Боже,
Шо будем діяти?».

Поле не ороне,
Жито не сіяне,
Тілько тиї мури,
Шо поразбивани.

Жогатин: 28 квітня – 15 травня 1947 року

*Спогад Стефанії Тхір (дівоче прізвище Метик), народженої 1921 року в Жогатині Добромильського повіту**

Війну пережили ми спокійно, ніхто не сподівався, що таке прийде на нас, як прийшло. Було коло нас польське село Борівниця. Прийшла весна 1945 року. У цьому селі Борівниці створилася польська міліція під проводом Яна Котвіцького – «Слєлого», по нашому «Сліпого», бо він не бачив на одне око. Майже щодня десь по 20 осіб з Борівниці нападало на околичні українські села. Він у селі Явірник напав і вбив Нестора Сорочка, Стефана Метика, Микайла Метика, трьох Гашинських, Софію Телісницьку та ще й інших.

Пару днів перед нападом на наш Жогатин, «Слєли» в сусідньому селі П'ятковій зробив зібрання. Зігнав мужчин на дорогу і казав рови брати, а потім убив 14 осіб. А як вертався через наше село, вступив до ствршик людей, бездітних Паливодів – Томка й Параскеви. Обоє вбив. Вона ще трішки жила й кричала: „Panie, daj mi jeszcze jedną kulę!". І він їй дав.

* Друкується говіркою.

П'єтнайцєтого березня та ж міліція та ормовці з Борівниці нвлали на наш Жогатин, грабували, били і палили. Прийшли до нашої хати, вивели мвму надвір і там убили. Мама писалася Анна Метик, уроджена в 1895 році. Мала дитина брата, Євгенко, твк ся перестрашив, вибіг надвір, твм простудився і вмер за пару днів. Але ще, як хоронили маму, то той Євгенко каже: «Бабцю, устаньте, так багато людей до вас прийшло». Євгенка похоронили потім коло його бабці. Решта року минула спокійніше.

Ще мушу сказати, що мій брат Роман Метик – «Колос» – був у нашій партизанці, у «Громенка», а старший брат був у руському войску на фронті. Здобував Лігницю, Вроцлав, а вони прийшли й матір йому забили.

За мого брата Романа ждало ня багато. За рік, на третій день Різдва 1946 року, напало на Жогатин Військо Польське з Бірчі. Напали на нашу хату. У ній жили ми, сусіди й мій наречений Осил Бурда, що не поїхав на Україну. Застукали коло четвертої вночі, кажуть, що свої. Бурда відчинив, а то червоні з автоматами. Бурда втік через вікно. Я котіла так само зробити, але тоді один з автомату стрілив мені по ногах, куля вище кістки зломила кість в лівій нозі так, що ледве трималася на м'ясі й шкірі. Взяли підпалили хату. З мене стягнули чоботи, з такої раненої, а потім копнули надвір: „Niech zdechnie banderówka!". Бурду вбили на подвір'ї. Сусідів Павла Пацулу, Петра Кузняка вивели з хати й вбили. Влодек Пацула лишився під периною, а потім утік, вле ішла облава та його теж забила.

То була зима, а я в самій сукенці. Ускочила-м на подвір'я, підсунула-м ся під пліт, трохи прив'язала-м ногу і так під плотом лежу. Пролежала до рана, а вони гонят і лалят усі хати, скилялися наділ, жеби їх хтось не видів і не пізнав І папили. Як трошка відійшли, я думаю: «Що мені робити? Згину, замерзну». Але летят. Треба ся просити, жеби не забили, а далі думка від Господа прийшла: «Боже, хорони ня! Ні, ще не буду кричала, жеби ня забили, я іще жию». І так взяла-м ся підсунула в таку дебрю, ниже, а там стояла бочка з капусти. Я влізла в тоту бочку, котіла-м собі понатирати руки, жеби трохи віддихнули. Натира-м руки й ноги, голі руки й ноги, а летит двох. Голови наділ скилили, розглядалися під ту гору, але Господь Бог відвернув, же не виділи ня в тій бочці.

День ся робит. Я ся буду сунула, а там на долині є ріка, а за рікою є хата, де одна жінка з дитиском жила. «Може ся допхвю до тої хати, до тої жінки?» Так я ся сунула-м, скора з мене еся злізла, крое ся лле з ніг і рук, але всьо єдно. «Але там є ріка глибока, хіба ся втоплю?» Однак Бог ня приніс в таке місце, дв була кладка. Я пересунула-м ся через тоту кладку і зачовгала-м ся до тої жінки. Я кричу: «Павлінка! Дайте мені яку раду! Киньте ня в солому в стодолу або ня добийте, або шо, бо моя нога є ранена й відірвана. – Стефцю! Втікай. Ми ся боїме, втікай гет! – Ні! Єзу! Дайте мі яку раду!». А вона взяла і ся сковала. Я знову кричу. Вийшла, вийшла з дитиском і втягнула ня до хати. Положила ня на ліжку, а мені вже язик коликом став. Дихати не можу, горячка облягла. Накрила ня шматами, а они вже всі в хаті є! Поляки і якийсь руський капітан. І до неї: «Давай лоша, ... твою мать!». „Gdzie banderowcy?!" Вона каже: «Я бідна вдова. Я не маю чоловіка». Загнали її з дитиною до комори й замкнули, забрали корову, забрали коня і відійшли. А в хаті був партизан, його не виділи, він перейшов на третє село, сказав, що Стефка лежит спалена (а його на тім селі потім облава забила. І його сестру).

А я там так лежала без три дні. Уся кров з мене зійшла, під ліжком – калюжа. Гину. Нога опухла. Але за три дни прийшов брат і якісь там санітаріюши, ногу ми перевинули. Будут ня везли до шпиталя до Сянока. Но, везут мене. Привезли до Гути, але облава тривала шось три дни. Палит усьо, не видно, огнем усьо обнято. Усьо втіче в ліс. «Стефцю, прощай. Ми теж утічемо в ліс, а тебе вже тут, певно, заб'ют» – сказали мені ті хлопці, що ня везли. У тій каті зістала я та стара бабця, що не дала ради втікати. Усі втекли. Вони обкружили хату, прийшли до хати: „Ściągać ją z łóżka! Broń pod nią jest!". Як ня взяли, як кинули на землю – я всік святик виділа-м. Кажу їм: „Panowie, nie palcie tego domu. Ja mam nogę złamaną, ja się spalę". Знайшли воду свячену, прас ту бабцю флєшкою в голову, же то горілка. Вона ся просит, кров її заляла. Я лежу. Нарешті каже один: „A rzuć w cholere. Nie odzywaj się do tych wariatów". Пішли.

«Певні, други спалят». Ше-м ся не оглянула на тій земли – уже други пакуют: „Palić. Do laty wszystko palić! – Panowie, nie palcie domu, bo ja nie wstanę, ja nogę mam złamaną, ja nie wyjdę na dwór". Шось зо двох прийшло, подивилося на мене: „Jakaś młoda, szkoda jej". Узяли таку дошку принесли, положили мене на ту дошку й винесли ня в город. Виніс ше перину, накрие ня. „Nie bój się, nie będziemy palić tego domu". То ціле село згоріло, тільки та одна хата зостала, шо я була.

Прийшов вечір. Відійшли поляки, люди вертают з потоків, всюди дим, горит. Поприходило всьо до хати, плаче, кажут: «О Єзу, ви ше живи? Ви ше жиєте?!». Кажу їм: «Якось ня лишили». А Явірник і Гуту Поруби чисто випалили.

У другий день відвезли ня до шпиталю до Сянока. Привезли ня до Сяну, а нема порому, нема чим ся перевезти. Прийшов один на другий бік, узяв коні в Вітрилові, приїхав і взяе ня перевіз. Шпиталь я оппачувала-м, лежала-м у холоді і голоді. Там лежала-м півроку. Під іншим назвиськом, цілий час думала-м, коли прийдут ня забрати поляки. Збоку лежала полька з АК, її міліція пильнувала, а мені ся серце било. Нога ми ся зле зросла: пішла кість поза кість. За три місяці я на ногу не стану, плачу, кричу. Пересвітлили. Узяли на операцію ту ногу стругати. Болю мені наробили. Потім ще лежала-м. До семого липня 1946 року. Хтось мені переказав, же мают іти ло мене, довідалися, же я з вогня вичовгалася. Але наші прийшли і мене порвали, хоч мене ше нога боліла. А на другий день уже ті поляки, УБ за мною до шпиталю прийшло, жеби забрати.

Приїхала-м до своєй тютки, татової сестри, на Копань до Явірника. Не хотіли ня прийняти, я плачу-прошуся, її чоловік і чути не хотів, а далі тютці якось жаль ся зробило, каже: «Но, та ходь, може якось будемо жили». І взяли ня.

То було на нашого Івана, а 15 липня знову велика облава була, наступ на наші села. Пополудни, друга година, вже стріли є, підсуваються з-під Дилягівського ліса. «О Єзу! Знову ж ідут! Уже тера нас позабивают!» Сидимо, сидимо, аж вони вже ся близько підсувают, а наші з Явірника на них, бо розвідка пішла. І вже б'ются, гарачут. А ми втекли до пивниці. Так ся прали від другої години пополудня до вечора до семої години. Чую: „Panie poruczniku! Podsuwają się, podsuwają się, są blisko! Wyciągać cekaem na strych!". Чую: тягнут цекаем на стрих. Але відступили, поляків тоді дуже

лягло. І чуємо: «Занимати становища!». Я собі думаю: «О Єзу, уже будемо жили, уже їх відлерли до ліса». Вийшов вуйко з тої ями й каже: «Діти, тут нам смерть усім, на подвір'ю повно трупів лежит. Утікаймо!».

Зійшлися ми в одну кату на присюлку. «Як прийде завтра облава, то хай нас тут усіх уб'ют». День ся робит, уже з Перемишля, не з Бірчі, войско знова йде. Їдут і просто там до тої хати. А цьотка пішла курей кормити, бо курей шкода. Сідимо на городі. «Шо будут з нами робили?» Їдут, везут возами трупів. „Palić. Bić do nogi! W rzekę wrzucać!" Тютка малв папери, що вони з мішаної родини, то кинулася до воякіе і кричит, шо вони поляки, вирвала запалену солому одному з рук. Але їдут други, то само: проситься тютка, знову не дала спалити. Від'їкали, трупів відвезли. І так ше без зиму зимували ми.

У лютім перебралися військові з Сянока в білі халати і вже в наше село їдут. Всьо пакує в наше село. Прилітає до мене сусідка, і вже слова не вимовила добре зі страху, тілько: «Сте, Сте, втікай, бо в нас ся питали, де ти є, зара тя пірвут! – То я піду до вас, бо в вас уже глядали. Може вже не будут глядали. – Нє, не йдий, ми ся боїмо!». А на подвір'і стоят. Взяла-м вядерко та й іду по воду. Шо буде, то буде. Іду-іду, алетіла-м до сусідки. Вона каже: «Стефунцю, они нас тут всіх позабивают. – Ні, загреби ня тут у гній!». Вона накрила ня гноєм, прив'язала козу на мені. Они вже всі е них знову ж. Позаглядали, пішли. Лежала-м у тім гної до вечера. Гній замерз і руки мої замерзли. А люди вже думали, шо ня побачут, як ня тягнут, прив'язану до воза або коня. Бо так тягали. Але виїжджают. Сусідка прийшла, дала мені гарячої води.

Другого квітня дивимося: уже їдут зі Сянока. Повно войска. Утікаймо! Нема ради. Нога болит. Я боса. Биндасів Михал і Духняк Стефан теж летят зі мною. Вилетіли ми на наше село, а вони на коняк за нами. Утічу всіма силами, хоч нога боляча. Утічу вгору, в загуменки, а там гора. «Заб'ют, то заб'ют». Згори я зробила може з десят крокіе, а потім скатуляла-м ся в долину, а там була хата, де я ранена була-м, і ше одна хата. Вони на конях вже на горі. Хлопи ся розбігли. Убігла я до хати, там була мала дитина в колисці. Я вже не знала-м шо робити з собою. Далі не дам ради втікати, дух забиває. Пірвала-м ту дитину на руки, зі себе-м лахи здерла і двю тій дитині груди. Дитина пищит. А они приїхали, але до кати не йшли, вернулися.

Навесну, дванайцетого квітня, мі ся здає, у сорок семім році, Великодня Субота. Треба собі якусь паску спечи. Спекли ми паску, я кажу: «Може будемо святкували спокійні». А дивимося вечером – повно їде з Бірчі. Аж чорно, аж ся не видно. Усі села доокола зайняли. А по селах ще трохи людей було. Приїхали в наше село, а я вже в ньому була, бо вернулася. Не чекаю – утікаю. У березі була яма. Сиділа-м в ній тиждень. А шо ся робило по наших селах на той Великдень! Наші по лісах сиділи, «Кадило» Службу Божу правив, але як ся потім наші з тими поляками зчепили, то земля гриміла! На Явірнику найбільш!

А я сиджу. Перед тим, як пішла-м у ту яму, сказала-м: «Як они ся винесут, повісьте на плоті перину, то буду знати, же можна вертати». Єден день заглядаю – нема, і другий – нема, і третий – нема. Нарешті може з п'ять днів минуло, як ся бої скінчили і та перина висіла. Вилізла-м. Було трохи спокою.

Почали ми хліб молоти, бо люди казали, же шось будут з нами робити, виселювати чи що. Тринайцетого мая нас виселювали, а дванайцетого мая дивимося з городв: летят якісь ульотки зі самольоту, летят. Ми лапаємо, читаємо: „Ukraińców banderowców wszystkich się wypędzi na Ziemie Odzyskane". А ми навіт не чули, не знали, шо то є Зємє Одзискане.

Но, рано наїхали фурмани (то наші люди були, але з інших сіл). На єдну фурманку – чотири родини. Нічого ми не взяли з собою, тілько трошки шо на себе. Їхав сусід, я його попросила взяти. Він узяв мене й так ми їхали аж до Сяну. Наганяли вбрід іти, вода повиже колін. Переходили. Жінки, дітиська – усьо в воду йшло і кричало, і плакало. Нас якось на пором узяли.

Привезли нас до Вари на збірний пункт. Ще інших привезли. Три дни ми там стояли. А за три дни відвезли нас до Сянока. До великої галі (може то фабрика опонів була?). Там ми сиділи, а вони шохвиля приходили й іно ся дивили, хто є. Приходит з нашого села трох поляків, сусідів. Приходят пізнавати-оглядати кого то видати. Якось подивилися-подивилися, але мене не виділи. У краватках, аліґанцко. Приходит других двох, до Перемишля колись втікали, сексоти. Стоят, говорят з убовцями. Кузинка моя каже: «Стефцю, дивийся: Юзко з ними говорит, він нас напевно видаст». Я кажу: «Шо-сь ти, дурна? Шо він може на нас сказати, він з нашої родини». Прийшли ми до вагону – вони вже за мною: „Pani pozwoli. Jak się pani nazywa?". Я відповіла-м (а мала-м вже інше назвисько). „Czym się może pani wyświadczyć? – Ludzie wiedzą i znają. – A gdzie pani brat?" Почали по всіх питати. – „A skąd ja mogę wiedzieć, gdzie oni wszyscy są?" Пустив ня й пішов споворотом до того сексота, першого Юдаша. Він каже: „Brać! To jest ona! Ta sama!". І прийшли, взяли ня. Люди ся трясут. Всьо ся боїт, всьо тремтит. Порвали ня з того вагону й пригнали на УБ до Сянока. А без дорогу: „Gdzie Choma? Gdzie Karaś? – Skąd mogę wiedzieć, gdzie oni są? – Będziesz śpiewała, k... banderowska". Пригнали мене в пивницю. Сморід. Там сиділо дев'ять дівчат, молилися, казали *Отче наш*, пацєр. Мене мороз обійшов. – «Чого вас ту пригнали? – Та ми всі арештовані» – кажут. То були мої знайомі: Ганя Барна, Гендьо Марія, Рузя Дацько. Мучили їх.

Виганяют нас на коритар: „Nazwisko ojca, matki, nazwisko ojca, matki!". А по сусідніх целях сам стогін: уууу! Так наших хлопів гаратали, били, іно кров бризкала по стінах. Нас на коритарі гонят, а на підлозі скло насипане. На хвильку загнали назад в пивницю, а потім знову на коритар, далі питают за ім'я і прізвисько. І ще раз.

Удень узяли нас картофлі обирати до кухні. Я кажу: «Рузю, я буду втікала». А вона каже: «Стефцю, бій ся Бога, не втечий, нігде не втікнеш, бо ту всьо обставлене, ту тя зараз заб'ют. – Ні, я не витрима-м тому всьому, я вже не витрима-м того болю. – Де втікнеш?». І так ня вмовила та Рузя, то хоч ми трохи хліба з'їли в тій кухни.

На третій день нас вигнали. Разом з хлопами щось 37 нас було. Вийшла імосьць з Лодини, жаліє своєї пришлої-недошлої невістки Касі. «Касю» – каже. „Wstydź się matko, że masz taką córkę!" – кричат люди і б'ют нас каменями, киями. Цивілі. Якось ми пересунулися. Загнали до вагону. Хлопів осібно, нас осібно. Вагони бидлячі, темні. Їсти не дали. Завезли нас до Явожна.

Поставили цілий день під муром стояти. Двайцє другого мая. Горяч. Пити ся хоче. Всьо мдліє, ладат під муром. Аж вечером, як єдна-друга зомліла,

взяли до лазні. Лаки до паровні. А як ми ся помили й по ті лаки підходили, то они свис і свис тими нагаями по голому білому тілі, по головах, по тилках, ногах. Убрали нас і вигнали на барак. На бараці било вже з 50 жінок. Але далі женут. Нагнали на єден барак по 150-170 людей. То був штирнайцєтий барак. Три місяці я там била.

Шорано, день ся зробив – до убікації. Але часу на 150 жінок – півгодини. Хто шо за той час зробит?! Дают чорну каву, вечером кромку хліба. А ше рано: на бачносьць і одліч! Раз, два, три... Потім жабки. Гполудни принесли трошка якоїсь рідонцьої капусти. Ложок ми не мали до тих залізник мисок. То ми так пили, але скоро, бо другі чекали. Але ті миски червони від иржи били, то ми ту капусту червону пили.

За місяць взяли ня на слєдство. То як зачали бити-катувати за тик усіх хлопів! Узяли до лазні. Казали клякнути на кресло. Клєкнула-м, а вони голову мені запхали в якусь діру, зверху кляпа ся насунула так, же голови не візьмеш. Не рушишся. А они січут в п'яти кантовим желізом. П'яти попухли. „Będziesz gadała?!" Шо скажеш – уста заткани шматом. Привели назад до покою. Іши поправили по плечах. Я ні слова.

Другий день. „Kładź się!" Якийсь стіл стоїть передо мном, паси на ньому. Лягла-м, прие'язали. І так ня прали, як полотно. Донині маю ґузи під шкіром. Виривали ями, як курячі яйця. Духа при собі не чула-м. Вишпурили надвір: „Spier... na barak!". А я на ноги не стану. П'яти збити. Але якось на руках, на ногах зайшла-м кавалок. Дішла-м до бараку, а там уже єдна жінка також так збита, з Ліщави, «Бистрого» мати. Я їй перед тим оклади робила, а тепер она мені кладе. Два дни дали спокій, але як взяли, то день і ніч били. Але шо я скажу, як ніц не знаю. І пише. „Podpisz!" Дали картку порожню. Я підписала-м. Тоди він узяв і понаписував на ній шось (певні, то, шо му пасувало).

А потім ше за Стефку Дороцку взяли. Чи її знаю? Не знаю. Вирвав з крісла кантову ногу, сів з мого правого боку, а як скінчив, то мала-м рам'я чорне. Так прав. Шось написав. На другий день собі думаю: «Сяду з другого боку, жеби з другого боку били». Але він ся переніс і знову в то боляче рам'я б'є. Шкіра попукала, кров ся плє, попа витікає, попухло.

Півтора місяця слєдство тривало. Відвезли до Кракова під суд. То було другого вересня в сорок семім році. Я прийшла-м на ту салю – само войско є. Я си думала-м, же то слєдство. У кутку хрест стоїт. І така Ольга Глебович з Перемишля була зі мною, а до неї мати приїхала. Сидит і плаче в куті. „Nie płacz, matko. – каже один – Nie płacz, wstydź się, że się tu znalazła taka... córka twoja". – „Najniższy wymiar kary. Dziesięć lat. – А за со? Co ja wam jestem winna? – Zaprowadzić pod celę!"

Вояки УПА родом з Жогатина*

Стефанія Тхір

1. Бичок Осип – «Жалізняк», с. Гарасима й Матрони, загинув у 1946 році в бою в Жогатині;

---

* Імовірно, що список неповний.

2. Бурда Осип – «Калина», с. Дмитра й Марії, загинув 8 січня 1946 року в бою в Жогатині;
3. Вуйтович Володимир – «Раб», с. Степана й Варвари, нар. 1919 р., згинув у бою на Добрянці, похоронений на Дубнику;
4. Вуйтович Михайло – «Бистрий», брат Володимира, нар. 1928 р.;
5. Вуйтович Михайло – «Буря», с. Софії й Степана, загинув у бою в Карпатах;
6. Духняк Володимир, загинув у Жогатині 8 січня 1946 р.;
7. Карась Григорій – «Нічний», с. Михайла, нар. 1914 р., пом. 1992 р. у США;
8. Карась Петро – «Терка», брат Григорія, нар. 1919 р., згинув у бою в Карпатах;
9. Керик Осип, с. Андрія, нар. 1925 р., згинув коло Перемишля в 1946 р.;
10. Керик Іван – «Точило», с. Михайла й Катерини, згинув безвісти;
11. Кузняк Осип, с. Павла, згинув безвісти;
12. Кузняк Микола, с. Павла, загинув безвісти;
13. Кузняк Осип – «Юзьо», с. Ігнатія, нар. 1916 р., пережив;
14. Метик Михайло – «Сірка», с. Івана й Софії, нар. 1927 р., загинув безвісти;
15. Метик Роман – «Колос», с. Івана й Анни, нар. 1925 р., згинув, імовірно, коло Старого Самбора;
16. Павук Осип – «Будяк», с. Павла, нар. 1912 р.;
17. Павук Петро – «Грім», с. Катерини, згинув у Борівниці 18 квітня 1946 р.;
18. Панчак Іван – «Підкова», с. Юрія, ранений у бою в Жогатині, там і помер;
19. Пацула Михайло – «Явір», с. Павла й Еви, нар. 1928 р., згинув у бою з НКВД коло Теребовлі;
20. Турчик Павло – «Стріха», нар. 1910 р., загинув безвісти;
21. Хамуляк Осип, с. Куби й Катерини, нар. 1927 р., згинув у бою в Бірчі 7 січня 1946 р.;
22. Хома Володимир – «Карпо», с. Михайла й Катерини, нар. 1913 р., живе в США.

Жуків: 6–16 липня 1947 року

Спогад Петра Школи, народженого в Жукелі Сокальського повіту

Архівні документи подають перші згадки про село Жуків під 1388 роком, коли то белзький староста Петро з Роджанова отримав королівську грамоту на наше село. Однак мусило воно існувати набагато раніше, про що свідчить татарська могила в селі з часів, як татари в XIII столітті ходили на нашу землю. Доля Жукеля завжди була зв'язана з містечком Белзом,

Мапа Жужеля пам'яттю й рукою Петра Школи

громленим і паленим то від татарів, то від литовців, шведів і, найчастіше, поляків. У XIV столітті Белз та вся земля навколо нього перейшли під польське панування, рівнозначне з колонізацією, загарбанням українського майна й звмлі, нарешті полонізацією, а в нашому столітті ще й пацифікаціями, розстрілами цілих сіл.

Перша світова війна прийшла до Жужеля разом з кулеметними стрілами від Перемислова на початку серпня 1914 року. Звідтоді через село кілька разів перекочувався фронт. Найлютіші були тоді угорці, зокрема знущалися над москвофілями. Коли Австро-Угорщина розпалася, владу в цілій Галичині перебрали українці, з чим не могли погодитися поляки. Почалася боротьба за Львів. Через Белз із Люблина на допомогу полякам у Львові вирушила збройна бригада, проте в Жужелі в січні 1919 року розбиває її сам один український вояк Зарвешній із IX Белзької бригади УГА. Він почав обстріл польської колони з важкого кулеметв, багато поляків убив, решта втекла до Белза, проте й сам Зарвешній поліг, заколотий багнетами від поляків, які підійшли його ззаду. Цей геройський вчинок його був причиною трагедії Жужеля, бо наступного дня поляки село обступили, мали наказ його спалити й розстріляти людей. На щастя, командир виконав лиш підпал села, запалили навіть церкву, але людей повідомив про це малий хлопець, вони збіглися й церкву врятували, але той хлопець був за це поляками розстріляний.

Жуків кілька разів переходив тоді з рук до рук, у селі залишилися потім дві могили вояків УГА, на яких до 1945 року люди завжди відправляли панахиду. З-поміж мешканців Жужеля багато полягло в боях за Белз та в інших, таблиця з їхніми іменами була аж до 1946 року в нашій читальні «Просвіти».

Зараз по війні, яку ми в 1919 році програли, настала Польща. Грабя Вишневецький в 1921 році розпарцелював свій жужільський маєток, проте земля нашим селянам в руки не дісталася. Отримали її вояки Пілсудського, тим часом його союзники – петлюрівці отримали по кавалку землі на могилу, нічого більше. Колоністів було 15 родин, почали будувати господарства на полях званих За Горою, при дорозі до Белза. І відразу почали сваритися з українцями, хоч будувалися на їхній землі. Почали відбудовувати село також наші люди, і хоч яка була біда, то крім хат, вибудували також будинок «Просвіти», плебанію, кооперативу, молочарню, пожежню, школу, дім для сестер служебниць. У 1939 році в Жужелі було 200 хат, 1084 мешканців-українців, 9 жидів, 120 поляків у чисто польських і мішаних родинах.

У 1939 році люди почали говорити про війну, жиди в Белзі уже від червня не працювали, а міркували про свою долю. Як проголошено мобілізацію, жужеляни без жадного опору, забуваючи передвоєнні кривди, пішли до польської армії. Після 1942 року поляки заплатили їм за це новими вбивствами й грабежами...

А 1 вересня Яків Решетило, керівник школи, сказав дітям, що науки не буде, бо почалася війна. Настав час тиші, не було ніяких окупаційних військ тому, що поляки теж десь пощезали. Одного ранку пас я корови при Сопокі, надлетіло низько над землею з 20 польських літаків. Летіли в напрямку Волині, щойно потім я довідався, що то утікав польський уряд. Наприкінці



Жужільські діти з о. Віктором Жуком і сестрами служебницями; світлина з 1937 року

вересня жужільські комуністи (було таких кільканвдцять) вітали совітське військо піднесеним угору кулаком. А в половині жовтня приїхали німці. Перше що зробили: розстріл 16 місцевих українських інтеліґентів в лісі під Варяжем. Звільнений був тільки директор школи Макітра (незабаром помер). Німецько-совітська границя стала на Солокії, а в селі відразу зникли жебраки й злодії. Інший порядок. У Жужелі в домі наших монахинь приміщується німецька прикордонна сторожа. Сестри переносяться до дому Ярослава Дяківа. З-за Солокії кожної ночі хтось переходить на німецьку сторону, потім щоразу менше, бо москалі стають добре пильнуватися.

У Белзі німці відразу створили жидівську дільницю, спалили дві синагоги. Одної ночі наказали жидам відривати штахети з плота й форсувати ними Солокію. Совіти відкрили вогонь з одного боку, німці з другого... З ґетта жиди часто кильцем приходили до Жужеля, просили їсти, а люди давали їм що могли.

Почалася війна з совітами, німецька сторожа вибралася з села за Збруч. Німці збільшили континґент, у Белзі стягав його Ландрат з Грубешова. Про його спосіб стягати континґент люди навіть уклали пісню:

Як приїхав Ландрат грубий,
Він за жорна вибив зуби, гей!
Він за жорна вибив зуби, гей!

Починаються арешти за приналвжність до КПЗУ (два брати Ністропи) та ОУН.

У 1943 році збираються докупи польські шовіністи й замість боротися проти німців, поборюють українців. У Холмі, Грубешові, Замості почала гинути наша інтеліґенція. З Грубешівщини вернувся до Жужеля наш навчитель Урбанський, ледве виніс життя. Був у польських руках, але заризикував та вирвався. Утік. До Цеблова вернулася жінка Мирона Богуна, убитого в 1943 році поляками.

У Жужелі 2 жовтня 1943 року в своїй хаті гине від польської кулі Омелян Васьків, війт ґміни Белз. Люди бачили цього вечора, як хтось біг на мазурську колонію. Наступного дня приїхали німці й зібрали чоловіків, щоб розстріляти щотретього. Родина Васьківа починає просити офіцера, тож він наперед каже розстріляти щодесятого, а потім щотретього з Белзької ґміни. Було в ній 18 сіл, виходить, що застрілено 54 особи, але вбивці-поляка напевно між ними не було. Таким способом АК досягла ще більшого успіху, бо між розстріляними не було поляків. Однак це для них усе замало. Одної ночі, а було то 22 березня 1944 року, прийшли до Жужеля дві дочки пана Шилимея з Лісок. З жахом в очах розповідали про утечу перед різнею. На похорон мешканців Лісок поїхав мій батько. Село було спалене, 130 людей вбитих, з чого 80 осіб спочиває в збірній могилі коло церкви, а рештa в окремих могилах. Цієї ж ночі був польський напад також на Костяшин, проте там жертв не було – люди втекли зарані.



Спільна світлина дітей з Жужеля з о. В. Жуком, керівником школи Яковом Решетилом і вчителькою Антоніною Білянською; 1937 рік



Збори жужільської клітини КПЗУ, світлина зроблена на потребу комуністичної пропаганди в СРСР; 1936 рік

Напад на Ліски зняв нам сон з очей, поляки ввійшли-бо з вогнем і мечем в Галичину. Страх збільшився після того, як розвідка УПА зловила польського кур'єра, що йшов з Холмщини до великого польського села Острова, віддаленого від Жужеля кілька кілометрів. На 320 родин було там 30 українських. Виявилося, що готувався спільний наступ на наші села силами поляків з Холмщини й Острова, куди пішки й поїздами з центральної Польщі добиралося багато молодих поляків. Ми легко могли бачити, як зростав рух коло цього села. Відомо, пощо він був.

На початку березня село наше було поставлене на ноги. Мали наступати поляки, однак люди дарма втікали за Солокію у ліс – то був упівський відділ з Волині, перекинутий нам на допомогу. Безкарність поляків скінчилася: 28 березня курінь УПА наступив на Острів та й спалив це село, яке виявилося просто польською твердинею. Найзавзятіше боронилися поляки на костелі, але щоб його не нищити, партизани відступили. Потім від Белза над'їхав панцирний поїзд, з якого поляки обстріляли партизанів та й забрали польську людність з Острова. Їдучи через Жужіль, не щадили куль хатам і людям, але нікого не вбили.

Тим часом польські колоністи з села втекли до Польщі, а щодо жужільських поляків та мішаних подружжів – отець Жук і рада самооборони

вирішили робити все, щоб не сталася їм якась кривда. Усі поляки з Жужеля війну пережили, крім двох залізничників з-за села, але не знати через що вони десь зникли.

Якийсь час було спокійно, село тримало сторожу, творилися відділи УПА. Німці нарешті стали підготовлятися до втечі на захід. Це дало полякам привід до наступної атаки на українців на Холмщині, бо німці вже не заважали. На Зелені Свята в 1944 році з холмського села Стенятина привезено до Белза понад 40 наших трупів, була серед них вагітна жінка з розрізаним животом, молода дівчина з вирваним серцем. То був жах! У похороні брали участь делегації з усіх белзьких сіл, польські жертви спочили на цвинтарі біля церкви в Белзі.

Совіти ввійшли до Жужеля 19 липня 1944 року від Ванева. Якраз остання колона німецьких авт їхала до Белза. Совітський командир наказав заатакувати останню машину. Москалі вбили шофера й одного вояка, обидва були українцями. Пізнавши це по мундирах, совітський офіцер стрілив їм з лістолета в голови, кажучи: «Вот тєбє за самостоятельную Україну». А все це чули й бачили люди. Совіти перейшли, мали п'ять разів більше війська від німців, які йшли на них у 1941 році. По совітах залишилися тільки мародери, дуже небезпечні для цілої околиці. Тим часом совіти почали лагодити дороги, шляхи, ставити станиці для війська.

У лісах за Солокією «Юрченко» почав творити свій курінь. Наприкінці серпня совіти входять на терени по правому боці Солокії, щоб визначити границю між Польщею та Союзом. Убивають одного вояка УПА, який купався в річці напроти села Гори. У Ваневі й Горі знайшлися сильні застави енкаведистів. Тим часом «Юрченко» – передвоєнний комуніст – пождав до цього часу, а потім, 31 серпня почав переправу через Буг. Совіти, невишколений і неозброєний курінь розбили. З Жужеля згинув тоді Іван Урбанський.

Починається совітська окупація, совіти женуть сотні мужчин до армії. Червоноармійці йдуть і співають:

Батьківщина наша мати,
Не дає нам дармувати:
Ми не жнемо, ні не косим
Тільки щодня міхи носим.

Першою жертвою цієї окупації став у нас Іван Мельник, упівець, зловлений погранзаставою під час переходу границі через Солокію в селі Глухів, другою – Григорій Дяків, зловлений у Вижлові й закатований у Львові. Совіти пускають у рух свою сітку доносчиків і сексотів. Наприкінці вересня на наше село приходить велика совітська облава. На щастя, не знайшли чотирьох упівців у нашій хаті, зате забрали з собою до Ванева 14 осіб, потім ще 6, з яких вернулася Анна Качковська, решта поїхала на Сибір. По роках усі щасливо вернулися додому. Між людьми поробилося трохи сексотів, однак вони дорого заплатили за свою роботу. Страх робив своє, люди не могли вже цього тврпіти, тож у грудні 1944 року після вечірнього Богослужіння Григорій Порохнюк вистрілив угору з пістолета, щоб розігнати людей тому, що в село їхав відділ НКВД з сексотами, а упівці вирішили звести бій. Сталася сутичка, після якої нічні налади на Жужіль закінчилися.



У таких «хатах» мешкали люди в Жужелі після нападів ВП; світлина з 1945 або 1946 року

Совіти вдаються до тяжких способів проти наших партизанів, наприклад, у лютому 1945 року прийшли зі станиць у Ваневі й Дефлові жінки по своїх чоловіків, обіцяючи, що коли підуть разом з ними на станиці, то совіти нічого їм не зроблять. Більшість мужчин не повірила, проте тоді якраз Григорій Петрівський – «Бистрозір» був виданий у Переводові совітам своїм товаришем з боївки СБ Юрком Куциком – «Дзвоном».

Совіти 15 лютого 1945 року роззброюють створену собою в Белзі українську міліцію і передають владу в руки полякам, які відразу починають полювання на українців, грабують, палять, убивають. Страх було вийти з дому на вулицю чи поле, бо завжди могла досягнути ворожа куля. У березні через село погнали пов'язаних колючим дротом 60 мужчин з Безуєва до Белза. Перед самим містечком замість пустити їх через міст, наказали йти по пояс у холодній воді річки Річиці.

У Белзі існувала тоді ще гімназія, де вчилися й українські діти. У лютому троє дівчат з Вижлова побачили, що горить їхнє село, побігли туди, але по дорозі поляки зґвалтували і вбили Галю Коравець і Галю Стефанишин. Славці Музичук удалося втекти.

У квітні на пасовищі перед Белзом був убитий поляками Качковський, мешканець Жужеля. Вертався з праці додому.

У травні примусово застрілилися станичний і його заступник з Жабча. Мали кривку в поляка, якого врятували під час небезпеки в 1943–1944 роках, але він їх видав.

Польські напади посилюються. Белз стає осередком, звідки по селах околиці роз'їжджають грабіжницькі відділи війська, міліції, а з ними

й польських цивілів. У місті вбивають українців, дехто з поляків реагує, наприклад, отець Каня з проповідальниці засуджує ті злочини, за що влітку 1945 року УБ хоче його арештувати. Отець Каня втікає з Белза.

У Переводові польський відділ зганяє мешканців села до одної хати й підпалює її. У Цеблові поляки підпалюють стодолу, де скрився вояк УПА. Залишилися з нього шия і голова з медаликом. Тільки вночі, лякаючись УПА, поляки не палять і не вбивають. Якби не УПА, то втрати серед наших були б набагато страшніші.

Восени 1945 року поляки арештують мешканця Жужеля Івана Музику, керівника млина в Белзі. Отримує 10 років тюрми. Появляється також «Юрченко», нарешті наші 28 серпня вбивають його під Варяжем. НКВД літало по селах, жалілося людям, що «не так „Юрченка" жаль, як списка людей, що був у нього».

Тим часом триває переселення наших людей з Холмщини. Уже весною 1945 року в Белзі зорганізовано лагер для холмщаків. Він існував у квітні–травні. Холмщаки не виїжджали на Україну добровільно, вони втікали перед смертю з польських рук.

Починається 1946 рік, пекло триває. У березні прийшла вістка, що в Жужелі має бути станиця ВОП. Напередодні приїзду польських жовнірів гинуть у селі Міську Ґан, Григорій Урбанський, Дмитро Шмигельський, нібито за співпрацю з поляками, проте ж відомо було, що два перші в 1944 році боронили українців на Холмщині перед поляками, Урбанський навіть був поранений. Приїхавши до села, поляки займають під станицю будинок сестер служебниць, які знову перенеслися до дому Ярослава Дяківа. Жовніри виявилися досить лагідними, бувало, проганяли белзьких міліціянтів, як ті приїжджали грабувати Жужіль. Проте в селі була поліційна година, цілонічні патрулі. Одного разу поляки налізли на групу УПА в селі. Унаслідок стрілянини один упівець був поранений, наші завезли його до Цеблова, звідки походив. Довідалися про це поляки, поїхали до Цеблова. Тим часом цей хлопець уже помер, його батько не сказав їм, коли і як згинув син. Тож жовніри лише забрали в нього свиняка й вернулися на свою станицю. Весною жовніри почали копати біля неї земні укріплення – зигзаги. Раніше не могли, бо земля не давала. Окопи обаели кількома рядами колючого дроту, вони були злучені з мурованим домом сестер. Так виникла жужільська твердиня поляків.

Прийшли чутки про переселення до УРСР. Почалися напади на наші села, щоб примусити людей до виїзду. У Велику П'ятницю поляки з Белза напали на Перемислів, убили багато людей. Важко хворий отець парох Іван Голічак урятувався, але два дні потім, ще похоронивши своїх парафіян, помер. Під час похорону люди заспівали пісню:

Горить хата, діти плачуть,
А де ж наш тато, твій отець,
«Бандеровец, ми его забілі»,
Уже буде йому кінець.

Узамін за напад на Перемислів, УПА обстріляла перед святами Белз ракетами. Вони стартували з пагорбів за Перемисловом. Наступати на містечко наші не могли, воно було тоді міцно укріплене й набите військом.

На власному весіллі був арештований Іван Дяків, а потім у Белзі так побитий, що батько привіз його додому на простиралі.

До Белза прибула переселенська комісія. У Велику П'ятницю відбулися збори солтисів Белзької гміни. Наступного дня, після Богослужіння наш солтис Михайло Дяків подав людям до відома, що наступного дня усі жужеляни мають виїхати до табору в Белзі, а звідти потягами до СРСР. Великдень. Отець Жук перед церквою і перед народом зі свяченим у кошиках розповідає про історію нашого села, а кінчає згадкою про виселення. Настає страшна тиша. Раптом закувала зозуля, а її кування виривало з людських грудей величезний голосний плач і стогін. І цілі Великодні Свята були сумні, усі думали про виїзд. Третього дня востаннє вийшли на цвинтар помолитися на гробах предків, що бачили татарські й литовські наїзди, а такого ще не бачили. Але приходить ніч з 24 на 25 квітня 1946 року. Опівночі біла ракета розсвітила небо – УПА пішла наступом на станицю ВОП! Поляки випустили три червоні ракети, кличуть поміч з Белза! Заревіла повстанська ракета, вистрілена від млина, але вибухла поблизу станиці, друга, вистрілена з кіпця у загороді Стадницьких, не відпалила. Тим часом через скрегіт кулеметів чути перші вибухи польської артилерії з Белза. Повстанці по якомусь часі відступили. Втрат нема по обох сторонах, зедушився тільки під спаленою хатою Микола Стадницький, згоріло також кілька хат.

Наступного дня жужеляни почали виїжджати до табору в Белзі. Утікати не було де, бо ліси залишилися за Солокією, усюди польські напади, зрештою, людям усе це вже надоїло. Виїхало «добровільно» майже ціле село, одна четверта залишилася, послухавши намов отця Жука, проте тільки 5 українських родин, решта – мішані родини або польські.

Поселили наших жужелян у Тернопільській області, усіх підпільників виарештували, урятувався лише на Великій Україні останній станичний Жужеля Мельник. Іван Дяків відсидів одну кару, вернувся, далі боровся проти совітів, знову був арештований і нарешті помер у копальні урану.

Сусіднє село Безуєв виїхало ціле, люди ще були на станції, як побачили, що їхнє село підпалено. Табір у Белзі існував до середини червня 1946 року, хоч потім уже приймав тих, що були виселені зовсім примусово, за списками. Наша родина знову великим щастям вирвалася з нього. Потім УПА висадила мости на дорогах Белз – Рава і Белз – Забужжя. Після виселення Жужеля комендант станиці ВОП поручник Вацлав Кронґель виїхав автом, набитим качками й курами, і вже не вернувся. Натомість комендантом став поручник Ринґварський, родом з-під Збаража, проте позитивного стосунку до нас, то він поміг моїй родині вийти з белзького табору й врятуватися перед виїздом на Україну. Одного разу роззброїв групу міліціянтів, що знову приїхала на грабіж, між ними був і секретар ПРП (PPR) тов. Худзік. На місце наших людей приїхало багато поляків, село стає польським. Поляки створюють самооборону, хоч мають забезпечення жовнірів зі станиці.

Мали чого боятися, але не встерегліся. Перед північчю 23 липня від піеденного сходу УПА входить до села, з мурованої хати Івана Кічуна хтось закликає поручника Ринґварського піддатися. Він відповідає, що буде боротися, бо він жовнір. „To zaczynamy walkę" – почули ми з цієї хати. І за

хвилину полетіла з неї ракета, станиця пішла в дим і полум'я. УПА лиш обстрілює, не чути нашого: «Слава!». Самооборона розбіглася по пивницях (зрештою, уже раніше багато поляків «захворіло», боячись піти до тієї самооборони). Уранці прийшла поміч з Белза: військо, міліція і белзька самооборона. Під час наступу згоріло кілька хат, загинула дівчина з Себечева. Жовніри зі станиці винеслися до Белза, бо станицю втратили, а польські поселенці відразу забралися геть. До вечора не було в селі нікого з нових мешканців. Село було вільне. Прийшли до нього молоді хлопці, що втекли до УПА: Іван Росіл, Григорій Шимко, Левко Рудиків, Семен Зінько, Григорій Кучуба, Сильвестер Боднар, Міська Порохнюк. Не міг уже прийти до вільного Жужеля Василь Лігіжинський – «Гай», бо загинув у Шмитківському лісі 28 квітня 1946 року в бою проти ВП і НКВД. Щоб не дати себе живим, застрілився у бункрі. Його тіло в Варяжі похоронено в греко-католицькому обряді, був польський майор, він сказав над його могилою: „To są żołnierze, nie podnoszą rąk w górę tak, jak wy, po jednym strzale". Не могли вернутися й ніколи не вернуться до Жужеля також Богдан Васьків та Богдан Дяків, що впали під Бродами, два брати Кучуби, два брати Мельники, Іван Олійник, Міська Школа, Качковський, що загинули безвісти й багато інших, про яких не знаю.

Перед жнивами 1946 року приїхали з Люблина молоді поляки, нібито косили, а насправді вони про косу нічого не знали, ходили з бельгійськими пістолями в руках та й стріляли до котів і собак у порожніх селах. У нас одного разу застала їх УПА, наказала зброю здати й забиратися геть. Поляки послухали й винеслися. Село знову було вільне.

Однак напади тривали далі. Восени приїздять поляки з Белза й розтягають хати на дерево, на бляху з дахів, інші приїжджали просто підпалювати.

Першого дня Різдва ВП зробило облаву, але з церкви вийшли тільки жінки з дітьми, тож нікому нічого не робили. У січні 1947 року з'явився на нашій загороді підпитий міліціянт з Жужеля Станислав Станішевський, сказав: „Ty sk...synie ukraiński, musisz zginąć" і поставив мене під стовп, а сам примірився з автомату. На щастя, зброя затялася, вийшла надвір моя мати, крикнула: «Втікай!», то я пішов у свою сторону.

Одного вечора згоріли дерев'яні хати «Просвіти» і школи в Жужелі. Підпалила їх УПА, щоб дерево не пішло полякам на користь.

Наближалася тим часом весна, ніхто не передчував трагедії. Люди вийшли на поля сіяти й седити. Наприкінці травня УПА спалила всі вільні хати в селі. Відходячи, УПА стріляла вгору, натомість військо з Белза, приїхавши на алярм, стріляло при землі. Нарешті прийшли вістки з Ряшівського воєвідства про виселення, ще трохи й з нашого села забирають підводи, щоб вивозити Ярославщину. У червні збільшується погоня за УПА, визначаються нагороди за «живого чи мертвого». Охота отримати цю нагороду коштувала життя не одного міліціянта, наприклад, один, званий «Сіонґли», з белзької міліції, був поранений і вмер від стрілу під Перемисловом. Прибуває військо і дослівно перечісує ліси, села, болота, кущі. Під час тих облав застрілили на жужільському полі Нивки П. Балаєвич, як зривала цибулю. Доходить до ґвалтів на жінках, побоїв.

На початку липня військо верталося з засідки в Жабчім, казали, що вбили там упівця з Жужеля, мав мати золотого зуба. Це був Григорій Кучуба. Він



Переселенці з Жужеля на Західніх Землях в селі Мидліті: родини Жуків, Качковських, Урбанських та Фірів з Волі Матіяшевої

разом з двома нашими був у польському мундирі, крутився між поляками, але зрадився якимсь українським словом. Посипалися стріли. Його друзі втекли, він не зміг. Лежав кілька днів під плотом, мав розпоротий кулею живіт. Поляки поклали на ньому табличку, що він підмінований, аби наші не могли тіла похоронити. Однак нарешті закопав його жабчанець Закшевський в рові при дорозі між Жабчем і Белзом.

Прийшло й на наше село виселення. Перше було 6 липня 1947 року. Військо має список, хто підпадає під виселення. Моя родина скривається. Однак якось заходжу до хати, застає мене молодий белзький міліціянт. Побачивши плякат з написом польською та українською мовами та портретом якогось робітника, каже, що це Бандера і давай колоти мене штиком від кріса. Я пояснюю що це і хто це, нарешті не витримую і беру гирю в руки, міліціянт кидає кріса й втікає, я так само, але в іншу сторону.

Військо виселило наперед польські родини, бо українські втекли. Потім почалася облава на наших. Військо було по всіх лісах і кущах, ніде було скритися. Раз наш дідо йшов селом, раптом молодий мазур вказав його польському поручникові як українця, що вбив його батька, а тепер скривається перед виселенням. Поручник давай бити діда нагайкою. Може й убив би, якби Іван Дяків не сказав, що батько того мазура помер власною смертю ще в 1936 році. Цього ж вечора дідо стягнув з криївки всю родину й сказав, що треба виїжджати, бо нема нвдії. Навіть якби ми залишилися, то хтозна, яка була б наша доля. Залишилася Марія Мельник, мати двох

синів-упівців, які загинули без сліду. Поляки взяли її і так били, що уже «добровільно» виїхала на Україну.

Наступного дня моя родина готова виїжджати. 15 липня прийшов поручник й казав ладуватися на дві фірманки протягом двох годин. Тоді виїжджало більше родин, то були Школа, Дяків, Урбанський, Качковський, Сквара, другі Урбанські, другий Дяків, Клим. Усього 43 особи, залишалося 85 осіб з польських родин. Колона формувалася на дорозі до Цеблова. Наші фірманки рушили, мама гнала корови, але без двох телят, які залишилися в стайні. Я щось затримався з виходом з хати, а як став наздоганяти своїх, побачив, що в нашій хаті вже є поляки й чогось шукають. Чого? Переїжджаючи міст на Млинівці, став чогось жалувати, охопив мене переляк, що останній раз їду через той міст власним возом та власним конем. Ніколи не буду жити в селі, де мої предки жили від віків.

Доїхали ми до табору в Варяжі, там скинули ми проти неба скрині. Почалося переслухання, затримали Григорія Качковського (потім був звільнений) та Михайла Урбанського, якого засудили потім на 5 років, бо признався: давав харчі УПА. Дався людям узнаки зрадник «Загуляй», він показував полякам та енкаведистам людей, які помагали УПА.

Не було з нами отця Віктора Жука, він раніше разом з жінкою Стефанією виїхав до Люблина, де мешкала зі своїм чоловіком, Іллєю Матвійчиною його дочка Ірина. Їх молодша дочка Дарія разом з чоловіком Іваном Вергуном в 1945 році виїхала до Франції.

До Жужеля вертатися з табору не можна було, проте Йосип Урбанський та моя бабуся поїхали ще щось узяти. Їх затримали в селі Русині, Урбанського жовніри побили, бабуся мусили обирати картоплю. Натомість Михайла Качковського, 16-річного хлопця, що зробив так само, як тих двоє, били, лили йому воду в ніс, проте ні до чого не признався. Нарешті пустили його назад до табору. З цього табору повезли нас автами до Вербкович. Там знову знущалися над людьми, уночі чути було биття людей. Ми сиділи знову проти неба. Корови пасли трохи за селом. Туди одного разу до мого брата Михайла та Анни Качковської підійшли Міська Порохнюк та Степан Загорода з Довжнева, обидва по демобілізації з УПА, просилися помогти їм перейти в табір, щоб разом з людьми виїхати. Вони помилися в річці, поголилися, а ми ввечері зігнали багато корів, наробили липюки і так перекинули їх у табір.

Виїзд був 25 липня 1947 року. Вирушили ми ввечері 25 липня, військовий конвой. їхало нас 105 родин та 412 осіб. На коротких постоях давали щось випити, часом теплу зупу, можна було нагодувати худобу. До Битова приїхали ми десь у половині серпня. Після дезинфекції почали розділяти людей. Ліс, один з урядовців з ПУР-у, як почув нашу українську мову, крикнув: „Tu należy już mówić po polsku, a nie po chachlacku!". Битів був тоді набитий знищеними німецькими танками, всюди руїни, важко було знайти навіть стежки між звалищами. Моя родина отримала приділ поселитися в Помиску Малому, потім у Церомінах, але в обох місцях господарства не надавалися до життя, то нарешті знайшлося нам місце в Пегеері в Мидліті, де в одному господарстві, крім нас, поселилися жужеляни Качковський, Урбанський, Кузьма, Свободюк та Денисюк з Конотопів, потім ще Фіра з Волі Матіяшевої Ліського повіту. У гміні Ясень було 14 українських родин та 43 особи.



Могила воякам УПА в Жужелі, збудовано в 1992 році

Ґданська. Цього ж самого дня з'являється за ним УБ з Битова. На щастя, один з офіцерів є знайомим нашого діда, тож кинувши нас розпитувати й сказавши слухати діда, бо «хто слухає батька, той буде слухати баранячой шкіри», вони виїжджають назад.

Потім прийшов лист від Левка Рудиківа з Грубешівщини, мав там нібито провірену дівчину, але ми не відписали, боячись, що листи читаються на УБ, зокрема ж наші.

Навесні 1950 року відновляється в Мидліті пеґеер. Переселенці втікають від нього до інших місцевостей. Ми поселюємося в Жукувку поміж 22 українськими родинами, у цілій ґміні Помиск Великий жило нас 76 наших родин (344 особи).

У 1948 році й потім почали вертатися люди з Явожна, прибувають до Жукувка Василь Біланич і Василь Гнатюк, Григорій Дяків, який родом жужелянин. У другій половині 1948 року прибула з в'язниці Ірина-Теофілія Федорів, жінка крайового референта СБ ОУН Петра Федоріва – «Дальнича». Коло неї тайні аґенти УБ. З'являється також зрадник «Загуляй», якби мало йому було жертв з 1947 року. Їздить по окопиці, відвідує українські родини, щоб виявити тих, хто перейшов на Західні Землі без арешту чи табору. На щастя, справедливість виміряно йому несподівано, але справедливо: кінь ударом ноги в голову кінчає йому життя.

Тим часом мій дідо весь час робить усе, щоб вернутися до Жужеля. Пише листи до війта в Белзі, Владислава Добровольського, але той відповідає: ваше господарство в Жужелі зайняте, неможливо вернутися. Дідо пише аж до Варшави. Без відповіді, тож улітку 1950 року сам їде, щоб переконатися в ситуації. У рідному селі поляки зустрічають його з підозрою, хтось йому доносить, що мають намір його побити. Знаючи про долю пані Мельник, дідо чимскоріш виїжджає назад. Уже назавжди, бо перед смертю вже нікопи в рідному селі не був. Вернувшись, починає заходи за греко-католицькі відправи в Битові, так само роблять інші наші люди, тож в Битові нарешті появляється наш отець Василь Гриник. На Богослужіння приїжджають тисячі людей.

Ідуть різні зміни, 22 травня 1951 року територія, де був Жуків переходить під СРСР, людей з неї переселюють під Устрики Долішні, які перейшли до Польщі. Усе перевертається ще більше.

У 1995 році узяв я участь у виїзді на відпуст до Лісок. Побачили ми всі села, Хлоп'ятин, Миців, Будинин, Корчмин, Махнів та Щеп'ятин, сумні села, жалюгідні, залишилися самі церкви, здичавілі сади, люди між бур'янами шукали своїх сіл і хат, не могли знайти гробів батьків. У всіх церквах ми молилися й співали по-українському, минали при дорогах залізні хрести.

Усюди були лани пшениці, загони буряків, земля там же ж яка родюча! Не то, що камінь і пісок на заході! Тоді згадалися мені слова ройового УПА Левка Вйосенка – «Левка», родом з-під Грубешова, переказані його друзями з келії смерти: «Хлопці, не переймайтеся, знаємо, що гинемо, але знаємо, за що гинемо!». Маю надію, що він сказав правду, а наші землі вернуться до своїх правдивих власників.

Завадка Морохівська: 28 квітня – 10 травня 1947 року

*Спогад Анни Баб'як (дівоче прізвище Добрянська), народженої 1927 року в Завадці Морохівській Сяніцького повіту**

У Завадці, сказати докладно, було 49 номерів. То було невелике село. Коли не можу спати й собі в мислях рахую, то завжди дорахую до яких 50 номерів. У нас люде дуже добрі були, у нас люде таки були, же вони ся всі разом бавили, усі в купі завжди робили, спільні працювали. У Мокрім, у Морохові люди ся сміяли: «Бо ми всі разом – зложмеся на банячок!». Завадку все називали «зайці», «зайці, зайці з'їли капусту Стайці!» – так з нас сміялися. А мокряни були «фітьки», а морохівці – «копуківці». І так ми ся одні з других сміяли. Кожне село було назване, а й люди були названі, до нас писалося до Добрянських, а називали «до Паника».

Як церкву малювали, то я дівчатком була-м, мала-м, може, з штири роки. Усе приходив Андрій Нечистий, він мій хресний був, і все казав: «Ганя, як ти старша будеш, будемо хор церковний закладувати, і ти будеш в нім співала, бо ти гарно співаєш». Но і так пізніше я виросла-м, виросла-м до пїт дванайцєть. Давали менв служити, а не співати, бо нас було четверо дітвй, тато все вийжджав на роботу, у Франції був пару літ. Тато був церковним, дзвонив дзвонами. Дяком був Попович, родом з Морохова, бо з Морохова приїжджав до нас і ксьондз. Але тато разом з Поповичем співали в крипосі. Церков у нас дуже гарна була, невелика. Вона ся залишила по висвпіню, мурована школа так само й одна хата.

Як ся творила Закарпатська Україна, пішов від нас Боньчак, Стефана Боньчака брат, він ся вернув, але потім його забрали, жінку забили й жінки троє дітей. Вона ще тримала сестри, Іздвбської, дитину, то їй пробили багнетом гортань, на руках.

А була жінка родом з Кам'яного, у Томаша замужна, мала три доньки, таки гарни були!.. Той її муж утік у потік, а ту жінку так порізали по тілі, вирізували по ногах, по плечах. Вона каже до одного: «Йой, я на своїх плечах до вас маснички носила й продавала, ти мені таку кривду робиш?» – бо його

---

* Друкується говіркою.

пізнала. Вона ся просипа, вони її живцем різапи, а хата ся палила. Як уже пішли гет, дригавиця її взяла, бо так кров слпинула. Вона каже: «Іпьку, принесь ня ближе вогня, жеби я ся огріпа». А як ся загріпа, то ще більше кров з неї пішла й вмерла. А тих дівчат забили й шмарили в оген, там ся зішкварили. А таки були гарни дівчата, єдна при другій...

З Завадки при УПА нихто не служив. Мій кузин, що його замордували, Добрянський Володимир, хотів піти, але був ще замолодий. А брата мого не брали, бо був дуже здольний до роботи.

У сорок четвертім році дуже багато пішло служити до руской армії: Біпас Василь не вернув, Білас Іван ся вернув і зараз був забитий..

Я в той час в Німеччині була, але мені мама і сестра все розказували. Перед фронтом люде ріжни втікали, і все на Заввдку втікало багато, і попяків, і всіх. Хтось, дись, якийсь чоловік переходив, казали, же з партизанки рускої, і то вже було донесено до німців. Но й німці пізніше окружили село й спалили палячими купями ціле село. Зістав жидівський дім колишній, де за німецьких часів школа була й вчителька Марія Падох мешкала. Церква зістала. Мурований дім під бляхою, що й потім зістав від попяків. Мого тата кузина, Микопая Добрянського, поранили, але никого не забили.

А то ще наперед так було. Вони вислали двох, один німец був, а другий якийсь такий, же говорив по-нашому. На собі подерту одіж мав, а під сподом німецке убрання. Питаються в людей, де кого спіткали. А йшла жінка з чоловіком на поле й кажут, же жадного войска не виділи. Але на другий день зайшли й обкружили село. Людей всіх скупили на кінці села, машину тоту, машинґвера, чи як ся називат, поставили, жінок і дітей особно, мужчин особно. Будут стріляти, але Машлюх Анна виступила й каже: «Я вчера бачила таких і таких людей, але я не знаю, шо то за люде були». Німец погласкав її по плечи й каже: «Добре, жес, жінко, то сказала, визволилас усіх людей від смерти». Але село випалили.

Пізніше люде ся зачали будувати. Хто міг, то хату вже добру побудував, а хто не міг, то тільки стодолу. Мій брат мав п'ятнайцет років, але мав такий талант, такий уродливий був з уродження, що він всьо вмів зробити, а не вчився нігде. Звався Іван, з двайцет п'ятого року. І він сам хату зачав будувати нам, пец вимурував. Не було коня, всьо люди коровами робили. Мій брат побудував ще стайню разом з татом і татовим братом. Потім тата бик забив. Тато понесли йому коничини, а був вбраний як до спаня. Бик його не пізнав і вткнув у него роги. І тато помер у Сяноци на операційним столі. Запишилася я, сестра Катерина з двайцет третього року, яка теж була на роботах у Німеччині (згинула в лютім сорок п'ятого року від бомби), друга сестра і брат, який потім був забитий.

Як я вернулася з Німеччини, 27 липня сорок п'ятого року, то село було ще не цілком відбудоване. Зачали ми в грудні мешкати, як нам добрі було.., але шо: зо два тижні ми мешкали – прийшло войско польске. Півгодини то тривало, а скільки вимордували!.. То було двайцет четвертого січня, перший раз.

То було рано, десь дев'ята година. Мама, сестра й я втекли, узяли перину, скатиляли перину з берега на діл потока, а сами пішли до сусідів Нечистих до пивниці, бо їх дім ще не був добудований. Там і сусід ся сховав. Прийшло войско, нас знайшло, копьбами било й казало: «Виходьте, виходьте!». Забрали мужчин від Нечистих, одного забили й другого забили, братів

обох: Андрія та Івана. Андрій був старший, мав уже доньку на двайцєт років, а Іван буа кулявий на ногу, жонатий не був. А ми, жінки, мали те щастя, же наш кінец був від Мокрого, наша хата мала 10 номер, і вони до того кінця не дійшли мордувати людей. Нечистих гнали далі в село, де йшли ті мордерці й мордували. Нас вели разом, ми ся запихали сховати під міст, а ще чоловіків, Циганіка Васька, Гринів Михапа, Гринів Петра, Юзка Томашів припровадили. І зараз тих чотирьох по тамтій стороні потока забили, а Нечистих по тій стороні. Циганіка ранили в руку, він упав, але пережив, хоч недоаго, бо вмер від закаженя.

А мене військовий витягнув, під карабіном провадит, і маму, і сестру. І вже до мене стріляти хоче, але другий підлєтів і каже: „Co ty robisz!? Takie dziewcze będziesz strzelał?!". Узяв люфу віділхнув – куля вилетіла, але вбік пішла.

Одну дитину її бабця тримала завинену ппахтом, під загортульом. Бабцю стрілили, а та дитина зістала. А брата й сестру їй забили, матір, діда й діда брата. Вони ся писали Максим. Отец тої дівчинки десь утік, а вона лежала під бабцьом. Як войско пішло, вона встала, а бабця вже нежива була, уже тяжка ся робила. Тато ся вернув, а потім вони поїхали на Україну.

Як німці спалили село, то такий коваль Нечистий мешкав в кузні. Він мав щось шестеро дітей. Його братова з доньком і зо сестром також сиділа з ним в тій кузні. І як тепер прийшло войско, і гранат кинуло, і то всьо ся помордувало. Одна дитина, Юрко, ся зістала, і зістався десятирічний Андрій. Нечистому руку відірвало, а решта всі побити, а кузня запалена. На щастя, жовніри спішилися, що зробили, то зробили й шли далі те саме робити, то їх запишили. Нечистий потім пішов сам до шпитапя, йому руку вичистили, але без руки вже був. А того Юрка забрала сестра того Нечистого без руки.

Одна дитина примерзла до землі, то був Микола Білас. Войско перейшло на Мокре, а люди пополудни вийшли видіти, шо ся стало в селі. Заходят на подвір'я, а мати пежит, чути голос дитини. Знак житя. Приходят, хцут його піднести, а він примерз, не дає ся взяти. Його старший брат вернув з потока з коровом і конем, а шо зробит – плаче.

Узяли того Миколу сусіди Платоші, узяли і того старшого, а потім виїхали з нима на захід. Потім, у п'ятдесятім семім ввернули на Завадку, до своєї хати, але в тій хаті мешкав Платош, але не родина до них. То мешкали в нього в ванкирі. І так собі спільні жили. І той Платош Юзеф, шо ся вернув з заходу, побудував собі такі кучі за том хатом, там тримав корови й кони. Були з ним обидва ті хлопчиска. Потім Платош вернувся до Мокрого, а Юзко ся зістав, аж му ся та хата спалила, мешкали то ту, то там, нарешті ми прийняли його до себе. Зо два або три роки в нас жили. Потім побудували собі барак на нашім поли. Нарешті довідалися про них його мами сестра з Франції, про дітей-сиріт по сестрі. Вона й того хлопця, Миколу Біласа до себе забрала. А старший брат виїхав на захід і там ся оженив.

То був стичень, мороз. Як войско пішло, люди позамерзали. Ті вбиті зробили ся дерев'яни. Ладували їх на сани й возили до спільної ями, але хто мав когось з родини, то ховали його на тім самім цвинтари коло родини. Максимова Каська в самім куті, під похиленим берестом лежит, як і мій брат. Її син і муж ся зістали і її поховали. Від того похиленого береста, від

долу рахуючи, лежат і ті, що їх другим разом побили: Білас Теодор, Яким Шуркапа, Дибик Іван, Нечистий (Дзядів) Михайло, що був без руки, наш стрико, Машлюх Фиськo, шо ся з Німец вернув з другом жінком, Білас (Гнатків) Іван, шо з войска вернув руского (його паскудні забили: кольбом так ударили, же чашка злетіла й полетіла в потік, уся кров з нього потоком зійшла) і інші. Машлюх Миколай, Машлюх Теодор, Машлюх Іван, Козлик Стефан, а далі лежат Нечисти Катерина, Марія і Анна. Мати забита зістапа, а ті дві доньки з одной і другой сторони лежали, мама ікону на грудях тримала, іконом ся хоронила (у них було багато ікон, як малювали церковцю, то в них цілу хату зробили таку, як у церкви, бо в них мешкали тоти малярі). Позабивали їх на купі гною, через образ стрілили, через Матір Божу.

Брат був удома. Прийшов військовий, під кухньом ся палило, узяв жмут соломи і підпалив хату. Брат просив, жеби не палити, але він каже: „Ja mam rozkaz". Брат ще виніс з хати ліжко, стіл і шафку на начиня. Поставив то коло такого перепусту коло гноярні, а за хвилю прийшли ше два військови, забити його чи шо, і кажут: „O, k... mać, już go nie ma...".

Хата почала горіти, але войско скоро відійшло, а був замет снігу високий, брат брав той сніг і гасив, так же ся тілько всередини добре випалило, а дах і стіни ся лишили. Був повний сусік збіжя, воно ся припапило, потім з того збіжя ми їли хліб, такий гарячий досередини пропалений хліб. Якийсь час жили ми в вуйка в Мокрім, але потім знову поробили, як треба, і вже мали йти мешкати, але прийшли небисци й знову напали...

У ту ніч перед нападом спали ми в такій шопі попри хати. Прийшла ше сусідка зі своїм нареченим, і так ми собі говорили, же то так сяк на нашій Завадці стало. А брат каже: «Не ризьмося нич, то буде світ знати, світ не забуде, шо ми перейшли, у нас уж гірше не будв як було, уже ту не мают шо забивати, бо всьо вимордували...». Так нам тлумачив вечером, а рано вже чути: войско йде! І мама тілько йому такий ощипок спекла з тої муки, шо прадухом перейшла, шось дві єйця зварила, «Іване, ходь на Долину» – кажу я, а він каже «ні», пішов, не послухав мене...

А той ночи перед нападом ми ся снило так. Він є в Збавтельчика, шо ізбебски ся писали, разом з колеґами. Я зайшла, а кажут, же войско йде. Він втіче, втіче догори, а я в Долину (так ксєнжий називали ліс), я го прошу: «Брате, ходме на Долину, ходме на Долину», а він ше ті слова сказав до мене: «Бачиш-бачиш, я ти казав – не несь ми ту їсти, бо ту нема коли їсти, а ти ми принесла їсти, і я тепер мушу бути забитий, бо ти мені їсти принесла, і то є твоя вина». Як жем ся обудила, том плакала і юж до рана не спала, тільки слухала. Ляло, а Буківско ся палило (наші спалили).

Ше над раном брат поліз там бляху поправєнєти, сусідка прибігає й кричит, няй брат утіче, бо войско йде. І брат пішов, по дорозі ше зайшов до Кирлейзи, разом з кузином і Боньчака братом. Потім Боньчаків брат утік на Долину, до ксєнжого ліса, а брат з кузином пішов далі. А ми сиділи під таком скалом, потік плив, а так замерзнений був, а ми в потоці ногами стоїмо, помежи криги ся поховали я і мама. А моя сестра втікла берегом, пісом, а за нею стріляли-стріляли... Машлючка несла перину на плечах і втікла з том перином, а сестра нич не мала... за нима стріляли, але они ту і там, ту і там, так же купя їх не вхопила. А ми під том скалом, понад нами ходили, але нас не виділи, а разом з нами така Копка з діточками, мала шось

шестеро дітей, а ті діточки теж стояли в тій зимній воді й так тихо були, же ани мрукли, хоч одне, не знаю, чи два рочки мало, а так тихо було, же ани не дихало... і ми ся зістали.

А той Боньчака брат летів і каже: «Ваш брат Іван уже не жиє! Владек Добрянський теж не жиє!». Мама зачала мліти. А всьо одчувала, як тілько куля передше стрілила, мама вчула ту стрілу в своєм серцю, і вже гинула й мліла. А той Боньчак приходит...

Вийшли ми вобі. Дійшли ми, по одіжи ми пізнали, але по твари ні. Кузин уже зимний був, а брат був теплий. Спереду твар му ся запала, а по боках усе пішло на уха. Кулю розривчу в твар дістав, а пізніше кулю в серце. Мами сестри мужа син, шо ся з братом колегував, Ізидор Перун, прийшов, приніс з Мельником ноши, шо ми гній носили. Знесли його з-під піса, потім другого, вибрали йому гріб і поховали. А його наречена, Мельникового Стефана сестра дала йому до гробу хусточку, в хусточці гроши.

Чоловік по тім вбивстві юж не думав о житю фцалі, то з того страху, з того болю, з того жалю. Чоловік такий був як дерев'яний, як камінний, не чулося, же ся жиє. Ани тепла ся не чуло, ани зимности. То нв можна було юж нич, чоловік був такий глина не глина, дврево не дерево, не знав, чи він жиє, чи взагалі не жиє, чи йому ся їсти хоче, чи він змерз, ми не пам'яталися, не могли опам'ятатися, люде не знали, кади ходят, шо вони робят, діти плакали, а люде не знали чи їм їсти дати, чи шо з ними робити, всьо не жило, всьо позабивано зостало, їсти забрано, убрання забрано...

Я ся зістала в Мокрім у нашого вуйка, він був коліяром. Сестра довший час жила в укритю. Войско стояло на копальни і все приходило, контролювати скілько єст в домі людей. А вуйко мав замельдовани тілько дві особи, а нас було три.

Десь у п'ятдесятім році пізнала-м ся зі своїм мужом.

Шлюб ми брали в Поражу в костелі. Хотіли ми в Золочівського в Команчі брати, але нам повів, же „tak nie można, bo tu macie parafię". Його заповіді йшли в Команчі, а мої в Поражу. На Службу Божу ходили ми, люди з Завадки, Мокрого і Морохова, до церкви в Морохові, але то була Служба Божа польска, а не наша, хоч час від часу доїжджав отець Золочівський з Команчі. Одного разу було так: наші Свята Великодни були пізно, а їх скорше. Ми заложили плащаницю сами, ходили ми й молилися коло неї, як ся належит. А ксьондз прийшов на наш Великдень до церкви, а плащаниця стоїт. Він навіт не подивився, саою Службу відправив, а наша плащаниця лежит. Нам страшні прикро було. Люди ся стали розходити, а ми зістали й по-своєму співати, як ся належит до того свята. Так ми співали, а нам ся здавало, же наш голос з-під землі йде. Але ми всьо одно співали й відправляли, шо до нас і належало. А ксьондз польский каже: „Oni mają innego Boga". Від того часу ми собі сказали так: який би не був священик, але жеби був наш. А греко-католицких священиків не було. Пішли до Сянока до православного й там ся питали, як то залатвити священика до Морохова. Їм сказали, же ся будут старали отворити церков православну в нас. Ми ся згодили, аби по-польски не слухати й мочи у своє свято по-своєму відправляти.

Як ся польский ксьондз довідав, же має прийти православний, розпустив пропаганду. Забрав ключи від церкви від такого Журата, нашого чоловіка,

метрики, євангелії, перевіз до Поража. На кожній Службі Божій спротивляв людей проти нас. Але як уже мав прийти православний, то Журат (вернувся з заходу) одного разу пап за ключі в польского ксьондза й забрав. А як прийшов Кшисяк, то забрав з Поража метрики, книги й хоругви.

Як настав пеґеер у Завадці, прийшли робітники з урядником і церкву розібрали. Ми чули, шо там шось стукає, але ми ся бояли. Машлючка кажут до моєй мами: «Марисько, там шось ся діє, кумо, там шось ся діє, як то буде, шо то буде? Підемо, чи ні?». Ми дивимо – а они юж везут дерево з церкви, на Кожушне. Там побудували з того дерева вівчарню. Довго вона не тривала – Бог не дозволив. Зайшла хмара, Полонка заляла всьо, взяла ту вівчарню з нашої церкви забрала! І наша церковця поплила водом до ріки Ослави.

І так Завадка ся зістала уж цілком розібрана, знищена. І нічого там нема, і видоку нема, же там колись село стояло. До того знищили наше свпо, тоту мучену Завадку, мучене село... і там ми зістали без нічого. Нашу землю поділили, одну дали до Мокрого, другу лісом заседили, а з третьом не знаю шо. І так ся наша Завадка закінчила: зістали три велики могили... і так ся наша Завадка скінчила в страшній біді та муці, терпіню...

На Кам'янім була гарна церква, мурована й нова. То взяли з Кам'яного церков розібрали й поставили маґазин з кам'янської церкви. На Щавнім, зараз за мостом, називали Бельведер.

На Полонній будували пеґеер. Акурат розбирали мур навколо церкви, бо вона була обгороджена кам'яним муром. Директор каже й мому хлопови возити, а він кажв «ні, я звідтам каміня брати не буду, я на боці можу брати». І вернувся, поїхав споворотом. А якраз починали бляху й баню стягати з церкви. Оден виліз під сам останній хрест на бані. Ясно було, сонце світило.., нарешті хмара з заходу вийшла, і вітор за хвилю, стала ся відразу буря, як го кинуло на землю з тої церкви, то тілько кости з него позбирали. То він видів на свої очи. Але по якомусь часі її розібрали, побудували маґазин, але прийшла буря й бляху з него, а то була церковна бляха, здерла.

Ше я чула таку повість. У Луковім, ше як войско ходило, нашого священика так били, так мучили, а людям українським казали з дошок труну збити. Ті люди труну збили, а вояки священика там всадили й перетяли його наполовину. Я то чула, то так бупо казане, але чи то ся так стало, то я не можу повісти.

За ті роки ми все ходили на завадський цвинтар. Чоловік ходив і плакав, так ся здавало, же з тима людьми говоримо. Донині, як там піду, то мі ся здає, же я з тими людьми говорю, же чую їх голос.., а так чую той голос, як з-під землі. Так мі ся все здає, же ті люди є, іно я їх не бачу, а чую...

Як би то вони прийшли й висепювали.., але вони прийшли й мордували! Но і за що вони тих сепьчанів мордувати мали? Вони бідни були, не мали з чого жити, ани ся в нас «бандери» не утримували, ани ся не затримували, бо люде бідни були, спалени. І чого то так? Чи, може, Небещани й Буківско на то впливали? Бо вони ще з-перед войни не любили наших людей з села. Як ми робили якусь забаву, то вони все наступали й битку робили. Думали, же вимордують, то нарешті буде їх, же ся розширят. Не буду судила, але самим глупим розумом можна зрозуміти, же то небиска справа, бо вони все їхали й їхали на нас. Як нас вигнали, то поробили собі тут дзяпки,

забрали ліси й землю нашу. І вони думали, же то вже до них всв приходит, а то не приходит, бо ми маємо все записано.

А я вам іши одно скажу. На Великодни Свята, як ся святит воду з паском, то по обіді, як ся з'їст свячене, ідут в поле святити. І ще за німців такий Клепчик, брат того Клепчика, шо з Німвц ся еернув і був убитий і злеґітимований за поляка, як з'їв свячений обід, пішов святити збіжя на поли, як ся все іде, і як ми до ниськи робимо. А то поле він мав аж коло Ратнавского ліса, як ся на тоти Лази йшло, на другій горі. Він там собі то збіжя святив, там собі мопився... і вийшов такий дзядек, маленький убогий чоловік, хлопуньо той каже йому «Дай Боже щастя». Клепчик відповідає. «Шо ви ту робите?» – каже той хлопуньо. «У нас є така устава, же ми свячену воду несемо й збіжя кропимо. – А чом ви кропите? – А щоб нам Господь Бог утримав то наше житя, наш дар. – Я вам щось скажу, але никому не розказуйте. Шо буде можна иншому сказати, я вам повім, але шо не можна, то не кажіт никому. Як ви скажете, то й ви згинете з ними. В вашому селі ся буде страшне діяло. У вас буде потоком кров ішла і багато людей згине, тяжком смертьом згине, і ви вже бідни є, але так буде, же будут люде розігнани на три сторони світа».

І той Клепчик то тримав у таємници, але на другий день свят пішов до ксьондза й сказав йому, шо не знає, чи то йому Господь об'явився, чи хто. Ксьондз казав йому, жеби ся висповідав і розказав ксьондзеви ше раз. Він ся страшні переняв, же той чоловік одраз пропав, повів – і пропав! Так ся переняв, же аж змішаний був, перестрашений, таким його пам'ятам сама. Він коло цьоці мешкав і не раз людям розповідав, а люди слухали. Мороз нам переходив по шкірі. Пізніше ксьондз на казаню то голосив, голосив, же від Господа Бога посланец ся об'явив, же буде щось страшного, а люде жеби ся мали на обачности, бо колись шось буде.

Але тому Клепчикови той чоловік повів ше шось, але він нікому не повів, бо мав заборонено від нього. І дотепер той чоловік живе десь на заході й нич не каже. Той Клепчик дуже в Бога вірив і завжди дуже молився...

Таки люди були колись, же они знали, як буде, як дальше світ буде існів, люде стари були як ясновідзи, а тепер нигде не чути, жеби дагде бупо так...

*Спогад Степана Бончака, народженого 1931 року**

Ішло войско з Мокрого. Казали собі зупу зварити. Як з села виходило, вийшло на гору, ідучи на Небещани, мали два вози нарабованого. І зробипися стріли. Повстанці забрали їм єден віз і якусь зброю, одного жовніра або забили, або ранили.

І другого дня вранці одно войско прийшпо з Сянока, а друге з Мокрого. Ті, що йшли від Сянока дійшпи до Сторожів, там надворі була жінка з чоловіком. Казали ся запровадити до Небещан. Той чоловік писався Тарнавчик. Жінка його самого не пустила, а пішла з ним. Допровадили войско до Небещан, коло школи. Там войско собі взяло небещаків. Пішло на Завадку.

Дійшли до Лазів, де були три хати. Я був тоді хлопчиско, якос тоди йшов там, апе їх не видів, бо всі були на біло зобрани. Не йшли дорогою. Ішли на

---

* Друкується говіркою.

Завадку, але нарешці один виступив і питає мене: „Skąd jesteś? – Z Zawadki. – Banderowce są? – Nie ma. – Naprawdę nie ma?– Nie ma. – Ale nie ma?! – Nie ma." – відповів я третій раз, а він узяв і вдарив ня в скронь, розтяв кольбою шкіру. І вступив назад, і попетіли далі до села.

За першим разом стріляли кого попало: жінок, дітей, хлопів. Дійшли до Митра Клепчика, стрілили його, а він штири дни як з Німец приїхав. Він був троха ліпше зобраний, то один сягнув до кишені й знайшов документ. А той Митро мав польський довід з Німец. Витягли той папір: поляк! Поручник підійшов і каже: „Chłopcy, trzeba uważać, bo tu są ludzie mieszane". І від тамтого місця аж до кінця ани жінки, ани дитини вже не забили, тілько самих хлопів. Коло школи ще зігнали щось з двайцет хлопів і розстріляли.

Ще застрілили Боньчаків троє на беріжку потока. Юзка (до Прекопа казали), Штефана, шо був хлопчиском, і Касю, шо була по другій матери. Клепчикова, була невідома, ше кликала до Штефана, жеби йшов, але не дав ради...

Застрілили мого стрика й тата. Стрико ся писав Боньчак Іван, а тато мав на ім'я Митро. Моя сестра з тітком втікали до ліса, мали ше, може, нецілих десят метрів – і стрілив, тітка дістала кулю в само серце, упала, а сестра Марися пішла до ліса. Тітка писалася Боньчак Анна.

Як на другий день вернувся з Лазів, де мав сестру й тітку, виджу, же стрико лежат згоріпи і тато лежат забити.

Мого брата Боньчака Володимира й Теодора Машлюха, як зійшло войско згори другим разом, з братом моїм старшим гнали селом. Долетіли перед школу. Молодший брат Володимир каже: «Може би ми скрутили вліво?». До ліса не було далеко. Старший брат пішов селом, а Фисько з братом Володимиром скрутили, але сила скрутили? За потоком сидів з еркаемом і дав їм по ногах. Попадали. Зачали так бити, шо аж ломати, а потім качали по них великими колодами дерева і так добили до смерти.

У нас мешкав Ґузік, він навіт ходив з нашими хлопцями та фотоґрафував побитих людей, потім у Америци то висвітлювали.

Почалося виселіня на Схід, приїхало войско, почало пропаґанду робити. Руські ходили й хвалили, як в них є добрі. А наші ся бояли села Небещанів і боялися по тих нападах своєй тіни. Рішили до Загір'я ся записати, там з три тижні сиділи. Залишилося трохи людей з сімнайцєти родин, але то не завжди ціла родина мусила бути.

Я зістав з сестром і братом, бо мама вмерли давніше, тата забили, а решта родини ся розійшла. Прийшло друге виселіня.

Мав я знайомого в Небещанах, пішов до него й кажу: „Antek, zawieź mnie do Prusieka, bo po co będę zostawał?". В єдну плахту зав'язали цілий маєток і поїхали, без кавалка хліба ми поїхали і нихто ся в нас не питав, чи його маємо, як нас виганяв. У Прусіку жили ми в ґеті, було обгороджено, привезли там Збоїска, Ратнавицю, Бухівку, Кам'яне. Там ми переночували дві ночи й єден день. Пізніше прийшли фірманки й завезли нас до Новосєлец, у Новосєльцях ми сьми сиділи три ци штири дни, аж прийшли вагони. Приїхали ми до Ольштина, а там транспорт розділили наполовину.

Нас завезли до Моронґа. Там ся з вагонів мусили люде усунути, сиділи тижден часу, аж порозділяли. Нихто не знав, де хто йдв. Як були дві родини одного назвиська, то їх конче розділяли: одного «бандеровця» в одну

сторону, а другого в другу, жеби ся не контактували. Нас до Ваклева, повіт Малдити. Наших родин було там дуже. З Середнього були Сиваничі й Сидорчак, три родини Ґетів походили з Полянок, з Любачева був Вах, а другий Максимович, но і ми з Завадки. Але були ще від Люблина.

Початок був такий: де не пішов, то казали «україньце, україньце», «бандеровце, бандеровце». Жили ми – сімнайцет родин! – у однім домі, в маєтку. Потім прийшов инжинєр, поміряв і потяв дзялки. Сім гектарів каждому. Люди ся з місця взяли за роботу, до тижня часу ся загосподарили. Мали коні, вози, плуги. А ми, я, сестра й брат, ничого з собом не мали, а мали по кільканайцет літ. Пересиділи ми літо, а восени йшли копати картоплі, жеби було шо зимом їсти.

Потім я пішов до СП, сестра запізнала одного чоловіка і вийшла заміж. По СП пішов я до пеґееру, аж під Дзялдово, у пеґеер Русково. Там не було жадного українця. Запізнав-єм ся з одном жінком з Мокрого, то було в Залєві. І я там був у наших людей. Були свята. «Яки ви там робите свята, у себе?» – питаюся в неї. Вона каже, же свої, а я своїх свят уже довго не святкував. Як так, то я захотів до них приїхати на одни свята, українськи свята. І там ми ся оженили.

Моя жінка була з господарки, вона пеґееру ненавиділа. Не хтіла там бити. У п'ятдесят восьмім році подумали ми вертатися на своє. „Co, na Ukrainę, na Ukrainę się zachciało?" – питалися, як ся довідали.

Родичі жінки, Клепчики, які були під Венґожевом на господарці, уж ся вернули, бо теща захворіла на стави. Усе продали, заладували на вагони. Приїхали до Загір'я – вагони вернули назад до Венґожева. Тесьо з одного вагона випродав, заладував на два – і назад до Загір'я. Знову вернули. „Nie wolno". Він ше попродав, зробив один вагон і знову до Загір'я, але заадресував на Судика Петра в Мокрім. Вагон прийшов. А він сам особовим потягом приїхав. Мешкаа трохи в Судика, а потім поставив хату. На Завадці якраз ліквідували спулдзєльню продукційну. До неї належало все поле, але потім уже можна було собі знайти по кавалку поля. Тесть дістав усе своє поле, бо він походив з Завадки. То було в п'ятдесятім шестім році.

Раз я взяв і поїхав до них. Сподобалося і не сподобалося мені. Велики гори мі ся здавали, але свій язик в них був і то мі ся більше сподобало, ніж та рівнина на заході. У маю п'ятдесят свмого року ми ся вернули. Ми скорше, а вагон мав прийти пізнішв. Через три дни ходив-єм видіти, чи є. А ходив-єм не через село, а луками поза селом. Нарешці – є вагон! Стоїт у Мокрім на станції. Я не чекав на віз – аби скорше на землю, аби на землі було. Люди помогли ся звезти. На щастя, голова громадської ради з Мокрого Яскулка виїхав того дня на нараду до Сянока.

Потім п'єть разів ходив-єм ся мельдувати до него. „Nie ma miejsca. Gdzie będziesz pan mieszkał? Co będziesz robił? Idź do pegeeru w Wysoczanach" – радив без крику. Але я з пеґееру виїхав, то не буду до него знову ліз! Но нарешці замельдував. Побудував я барак у поли, як ся на Завадку йде, сидів я там три роки. Поле було завадське, але до села не йшов ся будувати, бо воно не було тоди до розбудови. Не дали би дозволу. Церкви уж не було. Небещани позаймали поле від свого боку, а решту взяло Мокре.

Завишня: 1–5 липня 1947 року

Спогад Івана Лози, народженого 1927 року в Завишні Сокальського повіту*

Після світової війни 1918 року й невдачі Українських Січових Стрільців у боротьбі з польськими загарбниками частина українських земель опинилася у складі Польщі. В Галичині в усіх школах викладовою мовою була польська, тільки дві години в тижні була українська, а на території Холмщини й Волині не вільно було вчитися по-українському, не вільно було виписувати української преси. Одне слово, польонізація не лише політична, але й духовна. А найгірше було те, що палили й валили Українську Православну Церкву. На Холмщині, Волині й Підляшші спалили й розвалили 240 церков. Палили переважно кадети, але й цивільні поляки, що було владою дозволено. Священики православні мусили проповідувати польською мовою – люди виходили з церкви, а коли кінчали – верталися до неї. Українську православну катедру в Холмі замінили на костел, але в 1940 році православні вірні знову повернули її собі за катедру. Були з цієї причини великі маніфестації. З мого села десь 30 осіб молоді йшло на свячення катедри пішки, так само й з інших сіл, хоч з Завишня до Холма було 110 кілометрів. Організатором нашої проші був син нашого пароха Михайла Симка, Степан, за професією лікар.

На українських землях польська влада парцелювала фільварки, але землі українцям не продавала, наділювала нею поляків, головно з легіону Пілсудського. Кожен отримував 10 морґів австрійських. Українці мусили купувати землю в тих поляків, які часто зараз по наділі її продавали. На українській землі повставали цілі польські колонії по 40–50 родин і господарств. У 1940 році Червона Армія всіх поляків, а навіть і українців, що купили в колоністів землю, виселила в Сибір. У Галичині було трохи свобідніше, проте й тут українець міг купляти землю лише через поляка, який хотів йому помогти. Не приймали українця на державну роботу. З освітою також було погано, кляси були лучені й наука нічого не давала. Навіть скінчивши середню школу, не можна було отримати праці. У Завишні були такі люди. Тільки як підписався ктось на поляка, то отримував працю. У Завишні, селі на 300 номерів, перед війною було 2 особи з вищою освітою, одна з середньою, дві вчилися, але не скінчили. А тому через це все між українцями було велике незадоволення. Організація ОУН почала творити підпілля: звена, станиці, кущі й райони. Народ почав бунтуватися, палити скирти зі збіжжям дідичів. Прийшла пацифікація на наші землі. У 1938–1939 роках коло 100 тисяч української молоді сиділо по тюрмах, у Бригідках по суді, у Березі-Картузькій без суду. З Завишня сиділи Космина Василь і Литвин Михайло. Отримали по півтора року, а випустила їх на волю війна 1939 року. Але вже з Поториці сиділо 27 молодих юнаків у Львові.

---

* Мешканці села вживали в назві села чоловічий рід: Завишень, у заголовку подається назва за В. Кубійовичем.



Свято Молоді в Завишні з 24 травня 1936 року; світлина передана «Українським Архівом»

У 1939 році, по війні, Сталін з Гітлером роблять границю на Бузі й Солокії. Молодь стала переходити на німецький бік кордону, перехід був коло Поториці. Там одного разу впало 3 друзів з ОУН, а з Завишня в 1940 році Пилипчук Івван, нар. 1919 р., член ОУН, він ішов зв'язком і був застрілений на границі, так само й Петрович Степан, нар. 1920 р., тереновий звеновий ОУН, с. Петра й Анни, який був на границі ранений, злаланий і посланий у Сибір, де пропав безвісти.

У 1941 році ОУН-б створила легіон «Нахтіґаль», що його членом з Завишня став Мирон Литвин, 1923 р. нар., с. Костянтина й Теодори, упав потім від кулі більшовицької партизанки, а також Василяшко Василь, нар. 1918 р., якого батько впав у 1918 р. як усус.

Війна німців з більшовиками. ОУН під проводом Бандери проголошує самостійну Україну у Львові, здобутому українським легіоном. Лопотіли синьо-жовті прапори, вулицями йшло українське військо. Потім молодь пішла похідними групами на схід України. З Завишня пішло 9 друзів. Німці по якомусь часі почали їх арештувати, але завишняни повернулися всі здорові.

У 1940 році наука в школі була по-українському, польської мови не було. У Сокалі за німців відкрили українську гімназію, так само в Холмі. До тієї першої я мав можливість ходити, а разом з Завишня нас там училося 18 учнів. Матуру склали два учні: Ваврук Василь і Муж Василь, які за Польщі цього зробити не могли, бо були українцями.

Німці стягають, однак, континґенти й вивозять на роботи. Одного серпневого дня 1943 року приїжджає Ґестапо й один поляк на прізвище Ґура,

поляк у чорному мундирі, бо був у німецькій службі. Арештують трьох братів Кавшів: Ярослава, Володимира й Стєпана. Закули в кайдени й везуть до Сокаля. По дорозі стрільці УПА вбивають поляка на німецькій службі (Ґура походив з Белза) й визволяють Кавшів.

Поляки з АК й НСЗ починають убивати українських учителів на Холмщині й Підляшші, у Грубешові майже кожного дня похорон. Струтинського ввезли через наше село, мав труну обсипану квітами, але поляки казали, що вмиють руки з української крови аж у Бузі. Не довелося, бо український провід 14 жовтня 1942 року створив на границі Полісся й Волині УПА. В обороні українського народу стала також УНС. У Завишні ходили стійки зі зброєю, пильнуючи, аби поляки не напали й не вибили людей. Без клички не можна було вночі чого й показуватися. У лютому 1944 року УПА зробила наступ на Сокаль, щоб випустити політе'язнів з німецької в'язниці. Перед Великоднем у боротьбі з польською партизанкою коло Лісок гинв член ОУН, стрілець Хлябко Григорій, нар. 1920 р. У околицях Переводова впав у бою з німецькими наймитами Баран Григорій, нар. 1924 р., також член ОУН. Тіло Хлябка спочило на завишенському цвинтарі. У травні вбитий від кулі більшовицької партизанки зістає Приступа Іван, нар. 1922 р., с. Петра й Анни, член ОУН та Дикий Павло, нар. 1923 р. Обидва впали в селі Радованці, де поховані в спільній могилі разом з 90 іншими особами.

У місяці серпні 1944 року в бою з НКВД під Шпиколосами вбиті зістають хлопці з Завишня: Приступа Василь, с. Тимка й Анни, нар. 1920 р., Кавшо Володимир, с. Семена й Тетяни, нар. 1922 р. та його брат Степан, нар. 1925 р., ранений зістає Гудко Іван, с. Андрія, потім виселений у село Жукувко на Битівщині. Убиті були спільно похоронені – а впало їх 12 осіб – у одній могилі в Шпиколосах.

Цього ж місяця в околицях села Корчин в боротьбі з НКВД зістає вбитий Хлябко Іван, с. Гната й Марії, нар. 1921 р., стрілець БСБ, у селі Рожджалів у боротьбі з НКВД падає Кузьм'як Василь, також родом з Завишня, с. Миколи й Анастазії, нар. 1924 р., стрілець БСБ округи «Сергія», як і всі інші. Обидва похоронені в Поториці. У жовтні завишнянин Лах Микола, с. Івана, нар. 1921 р., гине в бою з НКВД в селі Спасові, був ройовим БСБ округи «Сергія».

У грудні на Рожджалів, де містився центр округи «Сергія», НКВД зробило акцію. Село запалили, багато людей вибили, багато стрільців вбили, як рятувалися з бункрів під паленими хатами й стодолами. З Завишня злапали й вивезли на Сибір Кузьм'яка Миколу, нар. 1923 р., звідки вернувся аж у 1953 році.

У січні 1945 року в околиці Корчина боївка СБ під командою «Галайди» прийняла бій з НКВД, падають з Завишня: Гнатюк Степан, с. Петра й Анни, нар. 1923 р., Сулим Василь, с. Панька й Пелагії, нар. 1925 р., Коліда Іван, с. Катерини, нар. 1925 р.; усі боївкарі.

По переході фронту зв'язки УПА були перервані, 20 липня входить до Завишня Червона Армія. Установляючи заново зв'язки, гине від кулі НКВД Лоза Василь, с. Луця й Анни, нар. 1919 р., стрілець БСБ. По фронті повстанський курінь організує Левочко з села Себечева, тайний працівник НКВД, який заводить цей курінь просто своїм у руки. З Завишня в полон попали за Бугом, як курінь його форсував, Мікалочко Василь, с. Дацька

й Гульки, нвр. 1923 р., у Сибір Кіх Василь, с. Тимка й Анни, нар. 1921 р., не відомо, де пропав. У вересні НКВД робить у Завишні облаву, арештують Гнатюка Івана, с. Андрія і Ендрики, нар. 1925 р., який згинув безвісти. Забивають Жовтка Миколу, незв'язаного з підпіллям, як утікав.

Українська людність по лівому березі Бугу налвжала до Польщі. На Бузі була границя, але НКВД переходило її вдень і вночі. Завишень був головним пвреходом границі для УПА в цьому районі, а крім НКВД, заважали нам також польські станиці, створені в Жвірці (десь 1 кілометр від нас) і Кристинополі (десь 5 кілометрів від нас). Міліція зі Жвірки провідувала нас майже кожного дня, рабувала, била, стягала чоботи з ніг. У серпні 1944 року міліція робить облаву коло моєї хати, бо провокатор подав про ночування стрільців з-за Буга в моїй хаті. А то були мій брат «Юрко», «Сірий» і «Вихор», усі з боївки «Сергія». Якраз надійшов ройовий з сотні «Лева», стягав своїх стрільців з кватирування в Завишні. Його й вбивають (псевдо мав «Комар», прізвищв Котик, а родом був з Нового Двора, похоронений на цвинтарі в Завишні).

У червні 1945 року міліція зі Жвірки зловила стрільця з боївки «Сергія», що був родом з Вільки Поторицької, випровадивши на пасовисько, там убили. Зловили тоді ще одного працівника СБ, «Пімсту» з Волиці Комаревої, його також убивають на місці, а також Кузьму Василя, с. Івана й Параскевії, нар. 1925 р., незв'язаного з партизанським рухом.

День після празника 21 вересня, тобто 22 вересня 1945 року міліція робила на полях завишенських облаву зі стрільцями боївки СБ. То був мій брат «Юрко», знову також «Сірий» і «Вихор». Однак, як міліція зсіла з коней, два коні втекли, за ними й міліціянти, а наші хлопці втекли собі. Міліція, однак, так просто не дала цьому кінця: поїхали на наше подвір'я, побили батьків, потовкли тарілки й горнята. Батько був хворий, пежав на ліжку, однак стягнули, били й навіть скакали по ньому. Після цього погрому ніхто з моєї родини вдома вже не спав.

Наступного дня міліція з Кристинополя та Жвірки знову впадає до Завишня. Арештують Дачишина Миколу, грабують йому хату, Царика Миколу й Литвин Анну тортурують і арештують, 13-літнього Гнатюка Василя, с. Миколи, Гнатюка Василя, с. Петра тяжко тортурують і арештують. Третього дня їх випускають, але ввечері цього ж дня зрадник Л. Григорій втікає на міліцію. Наступного дня приїхав до села під шапкою з орлом, понаряжав полякам своїх сусідів Цариків, що його брат був в УПА. Василяшка Миколу та Василяшка Олексу, братів командира куреня «Перемоги» тортурують і грабують.

На станції в Сокалі кватирує переселенська комісія комісара Іванова, хочуть виселяти, але люди не хочуть. Одного погідного жовтневого вечора радянські зайди разом з польською міліцією палять частину села: десь 20 домів і 30 стоділ, гинуть жінки: Кузьм'як Параскевія, Горощук Марія, Плаза Катерина, Горощук Василь дістає 18 куль з автомата, ранений є Дикий Іван.

У 1946 році, 5 січня повстанці з-за кордону перекодять через Завишень, а на Свят-Вечір погранзастава з Сокаля робить облаву на Завишень. Зганяють усіх людей до дому Михалка Петра, беруть на допити й примушують до співпраці. Мене разом з 9 мужчинами забирають до Сокаля на НКВД, там зробили криваве переслухання, а на Різдво, по обіді, випусти-

ли. Залишили тільки Гудима Івана, тримали ще 14 днів, алв нарешті випустили.

Весна, 1946 рік. У розказі від наших зверхників прийшло будувати бункри. Я з хлопцями зробив 4 бункри, але не в селі. Бункри готувалися на те, щоб було де сховатися перед виселенням на радянщину. На полях завишенських (лісів у нас не було, росли, але за Бугом) магазинували ми м'ясо, масло, сухарі, макарон. На початку квітня вжв їхали нас виселяти. Сотня «Лева» зробила під Варишином засідку, самоходи знищила, але упав командир «Лев». Виселяють далі. Грубешівський район почали виселяти на початку травня. На перший день Великодніх Свят виселили Опільсько, на другий день Гатовичі й Бояничі, третього дня виселили село Савчин. Завишень вивезли 9 травня, але ще 8 травня ввечері прийшов мій брат «Юрко» зі стрільцями мінувати міст. А в селі вже було військо, яке «забавлялося» людською криадою. Напіткало наші стежі, почалася стріляннна й поляки втекли. Поляки втекли, але наші моста також уже не мінували, бо небезпечно ж. Разом з хлопцями покинув село і я, а наступного дня люди замешкали на станції. Прийшовши з хлопцями ввечері назад, застав на вулиці Доріжка родини Олішкевича Володимира, Лози П., Олекси Н., Сінькивич М., а від Добрячина Гнатюка Івана, Гнатюка Василя, Сінькивича М., Гладинюка В., кілька родин посередині села й на початку від сторони Сокаля. То були родини зв'язані з УПА своїми синами. Виїхало 270 родин, а залишилося 27 родин. Підійшов я під свою хату. Двері були зачинені, у хаті нікого й нічого. Мої родичі виїхали, боячись смерти від польського війська. Я передав людьми до них на станцію вернутися, не їхати на радянщину – вернулися, але вже не до своєї хати, а до братів моєї мами. А народ мешкав на станції в Сокалі щось три тижні. Ночами до буд впадало польське військо й било тих, хто не підписався на виїзд. До станції сокальської віддаль на кілометр – чути було зойки й стогін битих людей аж до нашого Завишня.

А з 27 на 28 травня 1946 року ліквідація НКВД, в'язниці й міліції в Грубешові: УПА спільно з поляками. Усе пішло гарно. Боївка «Ясеня» увільнила в'язнів з тюрми, а там сидів з Завишня Кіх Павло – «Вир», стрілець БСБ з округи «Звнона». Під Грубешовом був мій брат «Юрко», він служив за зв'язкового при командирі «Громовому» – Лагоді Петрі, родом зі Шмиткова, він потім переходив на Захід, але на Чехах був ранений, зарахував 7 літ Сибіру й вернувся до Польщі, проживав біля Ґурова-Ілавецького. А народився в 1912 році, у 1942 році був командиром української поліції в Житомирі. Десь у 90-х роках переїхав до Червонограду. Треба згадати, що під час запізненого відступу командира «Прірви» з-під Грубешова (бо його хлопці обтяжені були торпедами), під лісом падає від куль ВП Ярослав Козак з сотні «Дуди» (родом зі Шмиткова).

Десь 15 травня 1946 року в бою з ВП з Завишня гинуть Петрович Володимир, с. Петра, нар. 1926 р., стрілець зі зв'язку, та Харко Володимир, нар. 1923 р. в Клюсеві (учився в духовній семінарії у Львові, потім брав участь у поході на Україну наших груп, арештований Ґестапо, сидів у Житомирі, потім закінчив 7 і 8 кляси сокальської гімназії). Обидва похоронені на Забужжі коло Сокаля. А 12 липня в бою з ВП гине мій брат «Юрко» в селі Боратині, писався Лоза Павло, 1925 р. нар., с. Семена й Анни (член ОУН,

боївкар СБ «Сергія», кулеметник, учасник бою під Шликолосами, у 1945 році став ройовим, у 1946 році перебрав кущеву боївку Боратина, був добрим мінером). Похоронений на цвинтарі в Завишні.

У серпні гине в бою з ВП під Себечевом стрілець «Тимченко» – Марушко Василь, с. Івана, нар. 1929 р., наймолодший стрілець УПА родом з Завишня, служив у сотні «Давида». Гине тоді також стрілець тієї сотні «Чорний», родом з Вільки Поторицької. Обидва поховані в одній могилі на цвинтарі в Завишні. У травні в бою з ВП в Лісках поранили й зловили вістуна УПА Орського Василя – «Журавля», потім засудили на смертну кару в Люблині.

Літо 1946 року було погідне. Стрільці УПА, що мали родини в Завишні, могли вертатися навіть зі зброєю в руках, такий був спокій. Жнива були довгі, бо не було кому зерна збирати, хоч потрібного не лише селянам, але й воякам УПА. Зима й весна по всіх селах була обставлена військом або міліцією. Прийшло літо 1947 року, який дав великий переполох. Виселення на захід почалося на Лемківщині. Грубешівщину почали вивозити в червні, а Завишень вивезли 15 липня. Уранці приїхало ВП з провокатором «Загуляєм» – Крутієм, колись есбеком з І району ОУН, що сам зголосився до ВП й видавав усіх, кого знав. Зігнали всіх до одної стодоли, били до крови, сипали до рота ложку соли й поливали нафтою. Арештували Петра Гнатюка, с. Івана й Анастазії, нар. 1924 р., Муху Степана – «Явора», с. Івана й Анни, нар. 1924 р. Обидва вони працювали в СБ І району, обох видав провокатор «Загуляй». Арештували також Гнатюка Василя, с. Миколи й Анни, нар. 1925 р., не мали доказів, то посадили до Явожна. Решта покотилася блискавкою: о 12 годині Завишня вже не було. Людей повезли до українського ґетто в Варяжі, зробленого з обгородженого дротом пасовиська. По ньому ходив інший провокатор, Шоп'як Петро – «Березинський», родом, так само, як і «Загуляй», з Лішкова. Шоп'як наробив багато лиха. Він був колись жандармеристом при УПА, потім зв'язковим, тож багато знав і багато видав та показав.

З ґетта в Варяжі перевезли до другого ґетта – у Вербковичах. Там заладували на худоб'ячі вагони голодних і збитих людей. Повезли. У Пілі зробили дезинсекцію. До Битова привезли нас 2 серпня 1947 року. Порозкидали по 3–4 родини на село. Здавалося, що на тому буде кінець, але то так здавалося. Арештованого з Завишні Гнатюка Петра, стрільця БСБ І району засудили в Люблині на 15 років, на волю випустили в 1953 році; Муху Степана засудили в Любліні на 15 років, сидів у Ґоґєньові до серпня 1953 року; Гнатюк Василь з лагеря в Явожні вийшов по 8 місяцях; Макара Василь – «Калина», працівник БСБ І району засуджений на смертну кару, помилуваний до «доживотки»; Підгорний Микола, с. Івана й Анни, нар. 1926 р., псеадо «Кайдаш», стрілець сотні «Давида», на волю вийшов 1953 року; Мисик Петро, псевдо «Балагур», стрілець сотні «Давида», впав у бою в Лішкові проти облави ВП; Федун Василь – «Задирака», стрілець сотні «Давида», упав разом з «Балагуром» у Лішкові, а де похоронені – не знати. Дачишин Василь – «Чайка», с. Івана й Анастазії, нар. 1923 р., від 1944 року в БСБ, потім за Бугом, нарешті станичний Завишня, пропав безвісти; його брат Микола – «Гомін», працівник окружної СБ І району – так само. Литвин Михайло – «Корч», нар. 1919 р., член ОУН з-перед війни, в'язень Бригідок, стрілець сотні «Давида»; Кіх Паало – «Вир», ранений в 1944 році в бою нашої

самооборони проти польської партизанки, потім працівник СБ «Зенона», випущений з тюрми в Грубешові по наступі 28 травня 1946 року; Гнатюк Михайло, с. Романа й Анни, нар. 1926 р., псевдо «Орко», стрілець сотні «Давида» – усі вони, разом п'ятьох, сиділи в криївці на полях завишенських, а криївка була замінована торпедою. Зіржавів дріт від торпеди й вона не вибухла, як прийшло ВП. Стрільці стрілялися. «Корч» помер у Варяжі, а «Чайка», «Гомін», «Вир» були неживі. «Орка» засудили в Грубешові на кару смерти й вирок виконали. Стрілець Іван, ройовий молодіжної ланки ОУН в селі та в сокальській гімназії, с. Івана й Анни, нар. 1927 р., учасник підстаршинської школи «Олені» в Карпатах, у серпні 1944 року, вертаючись з Карпат, убитий по дорозі в бою проти НКВД; Гнатюк Василь – «Лужич», нар. 1927 р., с. Андрія і Ендрики, учень сокальської гімназії, політвиховник сотні «Чауса», перейшов з нею на Україну; Гнатюк Паало, нар. 1921 р., учень сокальської гімназії, член ОУН, учасник підстаршинської школи «Олені» в Карпатах, працював як районовий військовик сокальського району – не знаю його долі.

*Спогад Івана Гудка**

Село моє рідне розложилось на лівім березі річки Буг, ідучи в напрямі струї. Полудневою частиною сусідує з полями села Добрачина, де розтяглось над гарними сіножатями, зарослими місцями кущами лозини, а далі, на сході, майорів ліс Бірок. У середній частині село зближалось над само русло Буга, де й був переїзд і брід. У північній частині село віддаляється від Буга і йде за громадські пасовиська, і так тягнеться одною вулицею аж до річки, що пливе з заходу на схід і впадає до Буга. Зветься ця річка Вишнею, а тому воно так, що над нею росли вишні. Від тої то річки Вишні село наше дістало назву Завишень, бо розмістилось за нею.

Завишень тягнувся понад три кілометри одною вулицею, однак коли кількість господарств почала наближатися до 300, то прибули дві нові вулички, які звалися Доріжка й Гостинець. Так звалися й побудовані при них хати. Понад селом тягнулася залізна дорога й шоса Сокаль – Львів. Не знати, чи таке положення, а ще й великий ліс зі сходу, вплинули на те, що москалі в 1915 році, відступаючи перед австріяками, ціле село спалили. Однак по війні воно дуже гарно відбудувалося. Залишилася, правда, церква з-перед І-ої війни, але вже плебанію треба було вибудувати, так само чотириклясову школу, читальню «Просвіти», де містилася кооператива «Нива» й молочарня. Домівка була мурована, у ній містилися ще товариства Рідна Школа і Союз Українок зі своїми гарними бібліотеками. При читальні діяв аматорський театральний гурток, діяв також хор, ведений Михайлом Горалем. У нас святкувалися й відзначалися кожні свята й річниці. Молодь любила свої свята й річниці, проте займалася також грою в шахи, спортивними змаганнями в копаного м'яча й відбиванку, а також – і то міцно – самоосвітою. Село виписувало багато різних часописів, які допомагали нам усім вивчати історію, літературу чи географію України, вивчати також її

* Друкується з елементами говірки.

Слава Ісусу Христу!

Село, Завишень

Село моє розкинулося на лівім березі річки Буга, ідучи в напрямі її струї, з півдня на північ. Початок його південної части сусідує з горами села Добрячин, і розложилося над гарними сіножатями, зарослі мішаним кущами лозини, а далі не великі насипи, що носить назву „Вірок". В середній части село збижається над само русло річки Буга, де і був перейзд через ріку і бріг. В північній частині село знова віддалюється від Буга і розміщилося за громадськими господарськими і тягнеться одною улицею, аж до річки що бливе зі заходу на схід і впадає до річки Годеї і носить назву Вишня. Від тої то річки Вишні село наше дістало назву „Завишень" бо розміщилось за річкою Вишнею. Село тягнулося одною улицею, на протязі понад трьох кілометрів, і мало ще якби прибудівку т.з. дорінку, бо господарства побудовані були саме над тою дорогою яка була зараз за селом. А бодай і ще одна прибудівка що носила назву гостинець бо мешканці нашого села були побудовані над шосою „гостинцем" що тягнувся зі Львова до міста Сокаля. Село було дуже гарне, нове бо моєю від будоване, що спалено через нас Калів цілком 1915 році в війні з Австрією. Зісталась лише церква яка містилась на горбочку.

Копія першої сторінки спогаду Івана Гудко про Завишню

теперішні проблеми. Найбільше було в нас читачів «Народньої Справи», приходило її понад 20 примірників, а це навіть попри те, що дехто звав її «коров'ячою справою», бо редакція давала відшкодовання за кожну впалу корову. Узагалі видання Івана Тиктора були дуже поширені, бо люди читали також «Новий Час», «Наш Прапор», велику історію України Грушевського, переклад українською мовою Євангелія, *Історію українського війська*. Гарно читався релігійний часопис оо. Василіян «Місіонар», були два примірники часопису радикалів «Громадський Голос», один прокомуністичний «Сельроб», а як Дмитро Паліїв створив свою партію, то появилося кільканадцятеро читачів «Батьківщини». Читався щоденник партії УНДО «Діло», появлялися також, дуже часті аж білі часописи «Голос» чи «Дажбог», але потім були закриті владою. Ми знали й про «Літературно-Науковий Вісник» Донцова, але його можна було знайти лише в отця пароха Михайла Симка, який мав дуже гарну приватну бібліотеку. Отже, було в яких бібліотеках і в яких партіях та їхніх часописах вибирати. Життя крутилося, молодь цікавилася своїми справами. Завжди діялося щось нового.

Одного разу звчали наші хлопці сипати могилу Січовим Стрільцям. Поліція почала гонитву, а саму могилу казала розсипати. Хлопці насипали заново. Прийшли арештування: у нас Михайла Литвина й Василя Космини, але в сусідньому селі Поториці арештували аж 22 хлопців. Так затягалися над нами чорні хмари. Хлопці на слідстві трималися дуже гарно, тож посиділи п'ять років і вийшли на волю. Василь Космина був у нас станичним в підпільній сітці, по ньому став ним дуже активний Ярослав Жовток, а як захворів, станичним настав Іван Хохонь. Потім прийшла реформа, станицю перелаштовано з підпільної на станицю військових справ, а станичним став Приступа Василь, натомість станицю цивільних справ, яка таки залишилася, очолив я. ОУН мала серед молоді всі душі, багато й серед старших їй помагало. Ми мали величезний вплив на всю виховно-освітню працю села. Організували походи на Маківку, під Берестечко. Одного разу не допустили старорусів, кацапів з якогось села, святкувати на могилі жертв Талергофу. Старші хлопці вийшли на шосу й стримали їх, навіть трохи потурбували, за що потім була арештована вся наша молодь. Тоді й моїй мамі дісталося копняків, бо хотіла випросити в поліціянтів своїх синів. Маніфестаційний характер мав похорон члена ОУН Івана Коліди, убитого поліцією. Навіть комуністи брали в ньому участь. Щастям якимсь дивним було те, що оминула Завишень пацифікація, але я бачив малим хлопцем, як утікали люди з сусіднього села, а військо гналося кіньми за ними й стріляло.

Крутилося колесо історії – настав 1939 рік, рік надій і загроз. Повстає до волі вітка нашої землі – Закарпатська Україна, і мріялося, що виросте з цього щось більше. Наші хлопці збираються йти помагати новій державі й її війську Карпатській Січі, та «добрі» сусіди повиписували у своїх газетах, бо затривожилися, несотворені речі, назвали її «гніздом саботажу». А то як Варшава, так і Москва. Медведі боялися, що комар їх з'їсть. А Камерат узяв та подарував мадярам не своє. І згасла наша зірка надії. Недовго раділи наші сусіди, бо Камерат набрав сили й апетиту: прийшло до війни між Польщею та Німеччиною. Камерат мав такий апетит, що швидко опинився коло нашого Буга. Зробив собі границю зі своїм новим приятелем Москвою на Бузі. І почервоніли нашого Буга хвилі від крови молодих

підпільників, що йшли зі зв'язками, щоб не дети поділити нашу звмлю. Ми стали жити під Камератом. Недовго воно тривало, проте вспіли пізнати його добро. Особливо ж молодь, бо він зробив у селі погранзаставу, увів поліційну годину, робив облави на молодих і заганяв їх до роботи на своїх брудних заставах, накладав контингенти й контрибуції, а за це давав горілку-«контингентівку» й забирав на примусові роботи до Німеччини.

Прийшов 1941 рік і «кохані» кати, Гітлвр та Сталін, узялися за губи, а наш Провід думав щось осягнути й проголосив самостійну Україну. Грубо помилився, бо Камерат хотів мати Україну для себе як колонію – наш Провід арештував, а з народом обходився, як з найгіршою худобою. На початку війни з Москвою Гітлер мав великий успіх, бо загнав «дядю» Сталіна аж під Москву, узяв великий полон, бо вояки московські не хотіли воювати, але як і в полоні зачали люди вмирати з голоду, то воліли вмерти на фронті. І так наш Камерат став утікати на Берлін, бо скрутив голову під Сталінградом. Праада, ще хтозна як воно би закінчилося, якби не втрутилися в ту гру Америка й другі звхідні держави, а Камврат не примусив України пригадати собі передпотопові жорна, щоб змолоти на буханвць хліба. А народ наш, хоч який важкий був час, не тратив гумору й вигадував веселі пісні. От одна з них:

На Україні гудуть жорна,
На Україні біда чорна.
Гудуть вони вправо-вліво,
Щоб їсти ся не хтіло та гей!

У різних здирствах помагала німцям польська поліція, яка пішла їм на службу. Не тривало довго, як увірвалася до нашого села польська поліція з Сокаля й арештувала двох синів нашого солтиса. Наші схопили за зброю й давай їх відбивати. У сутичці згинув візниця, що віз хлопців, і кількох поліціянтів. А Володимир і Степан Кавшо вціліли, хоч потім упали в бою проти НКВД під Шпиколосами.

Тільки культурне життя по приході німців піднялося в нас ще вище. Зорганізувався в нас Курінь Молоді, чота Юнацтва, чота Дівчат і чота Дорасту. Курінь не лише вправляв марші й тактику, але інтенсивно вчився історії, географії й літератури України. Могло навіть здаватися, що йде до ліпшого, але Червоний зачав на наші землі пхати різні листи й партизанів. Червоні партизани скумалися з польськими. Наше село давало данину крови різним катам. Упав від польської кулі під Лісками стрілець Хлябко Гриць, від партизанки Ковпака стрільці Павло Дикий, Іван Приступа, Баран Гриць. А ще, як німці в 1941 році пішли на схід, пішло за ними в похідних, тзв. мандрівних групах вісьмох хлопців з Завишня: Василь Приступа, Пелех Павло, Ничай Іван, Лах Микола, Гудко Іван, Кіх Павло, Кавшо Володимир, Дубський Теодор. Зайшли на Полісся, де навчали місцеву людність наших патріотичних пісень, історії й літератури. Весною 1944 року наш Провід зорганізував напад на Сокаль, щоб звільнити в'язнів. Не дуже був він удалий. Так воно все котилося.

За Камератом, що втікав до свого барлога, прийшов до нас червоний опікун, несучи морд і руїну. Насамперад почалося на Холмщині. По польському кровопропитті червоні стали наших холмщаків еиганяти на більшо-

вицьку Україну. Недалеко від Завишня є станція колійова, туди зганяли людей з Холмщини. Приїхав комісар з червоним почотом, став намовляти до червоного раю. До нас мусив би він цілий вік промовляти, щоб когось найти, але холмщаків не треба було намовляти, бо там був страшний польський терор. Вони з'їжджалися на станцію. Якихось 500 метрів від неї мешкав мій тесть Литвин Костянтин. До нього прийшли переселенці, просили прийняти їх з маленькими дітьми до хати, бо на станції зимно, тож був березень 1945 року. Вони оповідали про страшний терор поляків на Холмщині, у тої родини батька всадили на кіл поляки. Тож вони кидали землі, що були їх власністю, були напоєні їх кров'ю й потом, там спочивали кості їх батьків, цілих поколінь, але тільки той те все зрозуміє, хто сам пережив. Облудники оголосили: виселення добровільне. Так наша Холмщина перемучилась до червня 1945 року на тих станціях. І вся виїхала.

А нам здавалося, що нас омине це горе. Не судилося. Настав 1946 рік. Знову на згадану станцію прибув комісар зі своїми ангеликами й став робити свою чорну роботу в нашому селі. Зачав насилати на село бандитів з польського підпілля, війська й міліції. Вони рабували все що попало. З людей по дорогах навіть чоботи стягали. У травні впали до села істребітельні загони, вбили жінку солтиса Кузьми Івана – Параскевію та його сина Василя, Горощука Василя та Кінах Агафію. Підпалили п'ять господарств і відійшли. Але наступного дня знову прийшли. Знову забили кількох хлопців і спалили кілька господарств. Одного чоловіка вбили на полі. Це дало себе знати: люди наші стали писатися на виїзд на Україну. Виїхало майже ціле село. Залишилися тільки ті, хто мав когось у підпіллі, сам був зв'язаний з підпіллям. Завишень майже дощенту згорів. Залишилися 22 родини.

Жили ми в ньому ще один рік, аж прийшла та горезвісна акція «Вісла», забрала решту села, наче проковтнула. Військо обступило село, зігнало всіх молодих хлопців на подвір'я Івана Гнатюка. Почалися тортури. Напували їх нафтою, годували сіллю. Розвалили шопу, де спали син і шваґер Гнатюка. Арештували їх обох, тобто Петра й Василя, а також Степана Мужа, братів Степана, Василя й Петра Карповичів. А решті наказали протягом трьох годин спакуватися й виїжджати, тим разом до Варяжа на станцію. Там, на вологій луці був тимчасовий збірний пункт для наших переселенців. З Варяжа перегнали нас до табору в Вербковичах, а прегарне село Завишень перестало існувати. Прийшли по якімсь часі сини виселюваних батьків і підпалили свої рідні хати, щоб ворог не мав де зі своїми дітьми виростати. Знову зісталася лише церковця на горбочку. А мурована читальню, плебанію й школу розібрали вже поляки.

У таборі в Вербковичах тримали нас десь два тижні. Він був над річкою з брудною водою, ні пити її, ні помитися в ній. Посередині табору викопали яму, мала бути за убікацію. Через середину перекинули грубого кругпого пенька. З нього, а то ще й гладенького, мали ми справляти свої потреби, хоч треба було бути нвабияким акробатом, щоб наперед влізти на той пеньок, а що вже казати далі. Тож усі йшли в овес, а господар стояв і цілий день людей від нього відганяв. Але овес давав сяку таку заслону, а пеньок ніякої не давав, а був же ж посередині табору. Тож, як нарешті підкотилися вагони, люди казали: везіть навіть до пекла, бо тут уже не можна витримати, хай

навіть потоплять у тім Балтику, як нас цілий час «потішали», бо раз козі смерть.

Заладували віддільно кудобу з чоловіками, віддільно жінок з рештою речей. І так нас возили з два тижні, аж привезли на невеличку станцію Битів. По дорозі довідавсь я про пригоди сестер василіянок з Кристинополя. Їх везли до табору в Вербковичах, а віз поляк одним возом. Не доїжджаючи до табору, віз у лісі поломався. Поляк, не надумуючись, відложив коней і пішов з ними додому, а сестри залишилися самі в лісі. А мали з собою чудотворну ікону Матері Божої Кристинопільської. Став іти дощ, вони не знали, що робити, аби від дощу ікону захоронити, то нарешті своїм тілом образ прикрили. Так перебули ніч. Уранці одна з них пішла до табору й хтось з людей забрав їх та й підвіз до табору. Тепер виладовувалися разом з нами в Битові. Ікону також мали з собою. Потім передали її до манастиря отців Василіян у Варшаві. А ми, заладувавшись, стали думати, як далі жити. На місці був ПУР, мав нами зайнятися. Почали нас розділювати. Хто мав свої коні, тому лиш казали, де має їхати й кого на місці шукати. То заладували ми своє добро, жінки взяли корови за шнурки й пішли ми шукати місця призначення.

Всюди пусто, ні в кого чогось запитатися. Нарешті напіткали ми чоловіка, не дуже то й нормального на вигляд, проте він відповів на наше питання про Жукувко: «Сукувкен, Сукувкен дас іст шийн дорер фарен ґрадавс унд рехте унд ґрадавс». І поїхали ми там «ґрадавс», і доїкали п'ять кілометрів задалеко, бо не зважили на «рехте». Дорогу через поля показав нам інший чоловік. То було Жукувко. Там уже чекали нас жінки з коровами, а також солтис. Він став призначати нам мешкання. Родини з Жужеля Дяки й Урбанські та дві родини Гнатюкові й родину Гудима призначив у селі, а нас, то є тестя з жінкою та дочкою, мене з жінкою, шваґра з жінкою і малою дитиною на хутір, да була німецька погранзастава й жив ще німець Райтер. Добутись на ту вибудову не було легко. Заїкавши, переконалися, що ця хата зайнята поляком. На щастя, він жив у погранзаставі, а хата була порожня, але були ще з ним перипетії. Хата від фронтового боку була ще можлива, але з другого дах мала критий соломою, а стіни й стелю з глини. А та солома на стрісі цілком погнила, видно голі ребра, світилося небо. Як ішов дощ – з кухні безплатна лазня. Стеля грозила завалленням. Без війни можна було знайти смерть на тій «обітованій землі».

І прийшли будні. Познайомились ми з кількома родинами з Лемківщини, які були тут уже перед нами. Раділи всі, що нас більше. Стали ми думати, як жити, але візьми й думай, коли маєш заборону рушатися по терені поза селом. Добре, що солтис любив горілку, за неї отримували ми перепустки. Коло ПУР-у в Битові зустрічалися ми з нашими людьми, розпитувалися, де хто поселений. Жінки в Жукувку стали сходитися на спільну молитву, а потім довідалися про отця Теодора Серединського в Битові, у польських сестер відправляв Служби Божі, правда, не наші, а латинські. Давай просити отця та й сестер за наші відправи. Як помер о. Серединський, на похорон прибув о. Гриник, по ньому о. Дзюбина, стало розкручуватися в нас життя. У старій понімецькій каплиці, відремонтованій, примістилася потім церква, присвячена Ользі й Володимиру, а парафія Юрію Побідоносцю. Так є й донині, діяло наперед ще УСКТ, тепер ОУП, Союз українок, Пласт.

Живемо, але Завишень мені сниться, про нього часто я мрію. Село відродилося, виселені на Україну люди до нього повернулися, але вже не господарями, а робітниками колгоспу чи копальні в Червонограді (колись Кристинополі), яким непотрібне господарство, бо вони не Франковий хазяїн, який «вийде й погляне як хазяїн домовитий по своїй хаті й по своєму полю». Ті люди мають інший погляд на життя. Їм не потрібно ні хліба, ні стодоли. Потрібний трудодень. Багато криади зробив червоний кат, багато води перепливе в Бузі, заки то все направиться.

Загайки

*Спогад Степана Сивка, народженого 1934 року в Загайках Володавського повіту**

За Буг виганєлі, а для чого тиї поїхалі за Буг? Батько просив їх: «Не їдьте», а то лічилі на те, же їх поляки рєзати будуть, бити. За Буг поїкало дужо, а нас ніхто не зачіпав.

Як на Захуд виганялі, приїхало військо. Фурманки, на фурманках кажди нєх бере шо хоче і вйо. А шо набере на фурманку? Зрештою, у нас не було шо брати, наше село було спальоне. Спалили його німці, бо було партизантки дужо, розмаїта сволоч була – і руські, і польські. Української не було. Ніхто нас і тепер не зачіпив, не били. Ладувалі нас у Володаві.

Їхалі ми, а поязд ставав, де були купки сіна, люде бралі субі, жеби мати що для кудоби дати їсти. То булі вони на тилі людські, же ставалі в дорозі. Завезлі нас до Вроцлава, потом до Міркова. Там звалілі нас, дванайцє родин, до такого палацу. Но і тоди побачив-єм Тилемонюка, як ун пришов з вєнзєня, сидів за УПА, у Явожні. То цілував всєх, старих, малих, по руках, по ногах, бо так вже достав своє, шо був ледво цєплий.

А як зобачилі, же там задужо українцюв є, то порозбивалі. Всєх порозбивалі по дві родини, по три родини. Нашу родину далі в Зєльоногурське, повят Жаґань, село Ґожупя. Нас було там з Загайкув три родини: Іванюк Гриць, Рожаньчук Миколай і Сивко. Поляки казалі, же українці, казалі, але ім морду притерлі. Ксьондз зачєв подскакувати, і тоди муй батько його залатвив. Той ксьондз пришов по колядє, конечно хотів з бабцею поговорити, а бабця не вміла по-польськи говорити, і втікала перед ним. А вун так конечно хтів, же вишов на амбону і зачєв там брехати. А секретаром партії була росіянка, то як батько їй сказав, то той ксьондз пропав.

Наші три родини булі вкупі, одьон коло другого. Говорилі по-своєму. Хата була ошкльона, добра. Господарили ми там до п'ядисят, хіба, другого року. Тоди батько виїхав этамтуль, з Захода, приїхав до Парчева, пузнєй назад його завезьлі. І пузнєй знув назад вертався, другий раз. До свого села

* Текст друкується говіркою.

приїхав, на свій пляц. Хата за німців згоріла, стодола була поставльона – розобрані, то ми будувалі. Поляки кривим оком дивіліся, дивіліся-дивіліся, але то вже пропало то все... шо робити... того не змінимо. Тих ранув то нихт не загоїть.

В наших сторонах то непотрібно висєдлілі, бо тут не було никого, нікт з ніким не сварився, нікт до нікого не мав ничого, жилі разом, разом будувалі, спалив німець, то спалив всєх. Не розумію по шо то висєдлєнє було. То була дурнота для нас, для них ні. Для нас то висєдлєнє було ше на тилє тоє, же я просив батька, жеб вун не вертався, бо йому там було добре. Але шо? Вернувся, наробився, але хтів на своє тоє корінне, а за корінне треба платити.

Заліська Воля: 1–5 червня 1947 року

Спогад Катерини Корень – «Чайки» (дівоче прізвище Дмитришин), народженої 1926 року в Заліській Волі Ярославського повіту

Село Заліська Воля було з діда-прадіда рільниче, тягнулося по обох сторонах вулиці десь п'ять кілометрів, а мало коло 300 номерів. Кожен, навіть бідний, мав при хаті город і ставок. При дорозі росли кучеряві верби й тополі. Крім українців, мешкало в нас п'ять жидівських родин і три родини мішаних поляків, з якими до війни не було проблєм.

Від одної сторони було кладовище, по другій ліс, а посередині школа, де перед війною вчили дві вчительки: Ева Длябогова й Аделя Бронґель, котру німці застрілили в Ярославі. Пані Ева померла в Перемишлі. Від лісу село називали Мелехи, а від кладовища Загороди. Ліс мав назву Копань, тут відбувалися фестини, далі була Діброва й дорога на Дуньковичі, а ще далі Ниви й дорога до села Лазів. Від півночі села було пасовисько, вели до нього дві дороги звані прогонами. Між селом і пасовиськом були поля, що звалися Луги, Зади, Прийма. По обох боках пасовиська були присілки, що звалися Халупками й Баб'яками, далі річка Шкло, а на ній тартак і млин. Від півдня йшла дорога на Львів і Краків, у сторону Кракова лежало містечко Радимно, а в сторону Львова Краківець. За тим гостинцем простягалиśя поля, лісок і Цяцікова Гірка, там теж було мале село під лісом, котре під час облави 19 січня 1945 року поляки спалили, а людей живими кидали в вогонь. Це сільце звалося Діброва. Був там один крик звірят і людей плач.

У 1939 році до війська пішли Івась Артим'як, Петро Мелех і Якубович. Ні один не вернувся назад. У 1941 році до російської армії забрали Петра Кліска, Івана Баб'яка, Петра Лиса, Петра Шевчика, котрого розстріляло НКВД. Кліско вернувся, помер коло Венґожева. Баб'як десь у Німеччині. Лис Петро живе десь на заході. До табору в Бригідках НКВД забрало Івана

Макара, Івана Мелеха, Івана Шевчика, прізвисько Копитко, він був солтисом. На Сибір вивезли солтиса Федька Дигоня з родиною, крім сина Івана. Людей примушували йти до колгоспу, молодь брали до праці при окопах.

Прийшли німці – ще «піпше» було. Молодь ходила до праці на штреку, на панські поля, німці забирали збіжжя, корови, а людям давали за це горілку й куски полотна. Був один фольксдойчер, але як прийшла «людова» Польща, то видали на нього вирок і застрілили через вікно. Не знати, хто то зробив.

УПА в нас творилася вже за німців. Хлопці вже сходилися, мій брат Павло Дмитришин – «Нечай» (с. Івана й Анни, народжений 1923 року, арештований у квітні 1947 року, страчений в Ряшеві на початку червня) давав мені грипси, щоб давати знати братам Головачам, їх було трьох, кожен на своєму відтинку працював. З нашого села було понад 100 людей у підпіллі.

Після німецької окупації знову поляки не щадили людей, били, рабували, шукали бандерівців по коморах та скринях, а за кожною облавою були жертви в людях. На самі Свята Великодні, у Велику Суботу від лісу Ниви в'їхали поляки з облавою, позабивали жінок по хатах та подвір'ях. Повикидали їхні підготовані на свята паски. Ілляш Катерина тримала на руках дитину. Матір вбили, а дитину, хлопця, старший брат, що був під ліжком, втягнув до себе й врятував. Обидва пережили.

Наступного разу був убитий Іван Гадевич, Хариш, Хромий, іншого разу Івась Бурий і хлопець з підпілля «Май». Усіх і не пам'ятаю, але той «чесний польський вибраний від Бога народ» нікого не пожалів.

Так було до 20 березня 1946 року. Тоді військо заїхало, зігнало людей в одне місце і до двох годин наказало покинути село. Виїзд на Україну. Не було просьби, жінки плакали, а вояки на конях били по головах, стріляли й розганяли людей по хатах пакуватися. Кому дали віз, тому поляк забрав з тим возом до себе майно, а його пустив з торбами. Частина людей повтікала на присілки, за річку, але за рік усіх вивезли на Західні Землі. У селі залишилися, мабуть, дві родини.

Мене арештували, коли вивозили на Україну. Хотіли, щоб я показала, де хлопці й дівчата поховані. Потім узяли до Перемишля, там відбулася моя Голгофа. Я дякувала Господеві, що дав мені силу не зрадити хлопців і дівчат. Я й далі працювала в підпіллі, помагали ми собі так до 1947 року. УПА нам, а ми УПА. Однак 27 квітня 1947 року злобна рука витягнулася по мого брата, на початку червня замордували його в Ряшеві. Потім прийшло виселення на захід. Там можна було якось жити, якби не УБ, воно не давало спокою, питалося, чому мене так швидко випустили з Перемишля, питалося за брата, випитували серед людей і в праці.

Тепер маю 70 літ, маю ще добре здоров'я, але тут сумно, бо наші люди повмирали, але їжджу до Вроцлава до церковці, відвідує мене по коляді отець Крик. Отак наближається мій кінець, але радію, що ще хтось мене тут знайшов, запитався, яке було моє життя колись і тепер.

Спогад Івана Павлика

Після «визволення» Заліської Волі Червоною Армією на плебанії розмістилася червоноармійська частина, яка займалася ремонтом та охоро-

ною телефонної лінії Львів – Ярослав. У справи села солдати не мішалися, хоч і важко було перед ними сільським справам заховатися. Вони хоч-не-хоч бачили наших озброєних хлопців з самооборонного куща й упівського відділу. Проте, коли на село почали дедалі частіше та жорстокіше нападати польські бандити й ВП, червоноармійці стали разом з нашими до його оборони, по кількох або й значними групами помагали проганяти тих, хто убивав старих чи дорослих, хлопця чи дівчинку, але всіх – українського роду.

Бувало, завваживши, як підходять поляки, солдати виїжджали кіньми перед них, кажучи, що «бандєровцев нєт». Коли поляків було більше, то за солдатами вишиковувалися хлопці з СКВ, розуміється, усі в російських військових мундирах, при такій же зброї і команді. Люди були за це все дуже солдатам вдячні. Не зачіпали їх також відділи УПА. Солдати, надивившись на напади поляків на присілок Діброву з 18 на 19 січня чи присілок Мельники на Зелені Свята, чи Заліську Волю на Великдень – усе 1945 року, швидко переконалися також щодо УПА. Побачили, що бандерівці не є бандитами чи грабіжниками, а оборонцями безборонних селян.

Заліська Воля особливим чином виставлена була на польські атаки. Сусідні села були пограбовані майже вщент уже наприкінці 1944 року, а в нас ще залишилися корови й коні, якесь майно по скринях. Проте й це мало пропасти разом з людьми – такий був намір поляків. Наближався Великдень 1945 року. Не міг він у нас бути веселим. Люди знали про вбивства, учинені загоном «Волиняка» в Пискоровичах, у Дібчі й Добрій. Недавно прийшли вістки про жахливі вбивства в Бобрівці, Ляшках та Старому М'якіші, де на фільварку банда вирізувала людям язики й вуха, виколювала очі, ґвалтувала жінок, а опісля відрізувала груди, щоб нарешті й добити живого трупа. На цей фільварок привозили мучити людей також



Давнє весілля в Заліській Волі перед місцевою церквою; світлина з початку 30-х років

з сусідніх сіл. Отже, напередодні свят люди й далі тримали стійки на всіх дорогах до села та роздоріжжях. Перші стійки стояли десь 1–2 кілометри від нього, а інші вже на самому краю. Кожна стійка мала алярмові дзвони, тобто якесь залізо, в яке мала вдаряти, побачивши поляків. Кожна стійка, або казали ще чуйка, була з двох осіб різного віку – від старого по малого. Ходили всі, крім немічних та хворих. Удень жінки, які не мали дітей або хворих удома, а вночі чоловіки. Контролювалися ті стійки провідником самооборонного куща або кущевими ройовими. У нас таким провідником був «Байда».

Найбільше чуйок стояло від сторони сіл Харитони, Софіївка, Піски й Дуньковичі, тобто від північнозахідньої сторони, бо саме звідти могли ми ждати нападу.

У Великодню П'ятницю в церкві отець Антін Щепанський підготував плащаницю, помагали йому жінки й діти, проте навколо церкви стояла озброєна охорона. Так само й навколо села. Самооборонний кущ розташувався на північній стороні річки Шкла, у лозині на Перекопанім. Був мороз, снігу майже не було. Десь коло першої години стійки з села донесли провідникові «Байді», що від сторони Баб'яків, але поза річкою, з півночі, тухлянською дорогою наближаються роверами двоє чоловіків. «Байда» дав наказ їх привести, що відразу й виконано. Були озброєні крісами. Після переслухання виявилося, що вони є польськими зв'язковими з-за Сяну. Несли листи до польських боївок на Фельдбасі та Великих Очах. У цих листах був наказ взяти участь у великій антибандерівській акції проти Заліської Волі. Мала вона розбити цю бандерівську столицю, а вся акція мала криптонім „Krew ludzka zmieszana z piaskiem". Термін акції: Великодня Субота. Відтак польовий суд засудив їх обох на розстріл. До вечора в селі вже не було людям спокою. Десь коло 10-ої години вечора «Байда» наказав стягнути всі стійки й почав нараду куща. Запропонував піти помолитися перед завтрашнім боєм та тримати сторожу біля Христового гробу. Учинивши це, рої відійшли так званою перервою на північний захід села до лісу на горах. Там стали табором. Це було добре місце для обсервації села, зокрема на його західню частину Мелехи, Калюжі, Переведи й далі, аж по Новий Пригін. Що найважливіше – добре видно було гостинець. Самооборонний кущ мав у цей момент усього 46 членів. Вони входили до чотирьох роїв. Частина людей мала військовий вишкіл ще з передвоєнної польської армії, частина з німецької, а решта відбула вишкіл уже в наших околицях.

Озброєння – це два купемети «дегтярі», дві десятизарядки, кілька автоматів та десь 26 крісів різної продукції. Усім довгої зброї не ставало, тож були між членами куща й такі, що мали коротку зброю або гранати, часто навіть саморобні «бомбєта». Ті «бомбєта» були зроблені з німецьких зарядів, знайдених на ніновицькім громадськім пасовищі, де німці мали колись летовище. З великих летунських бомб були витягнені малі заряди, до них наші «фахівці» доробили забезпечення перед раптовим вибухом та ручки.

Уже рано-вранці між Мелехами та лісом Копанню почулися стріли, потім далися чути алярмові дзвони, які швидко охопили все село. Люди почали втікати у східньому напрямку. «Байда» відразу дав наказ готуватися до наступу проти поляків. Видно було, що поляки вже є в селі, мабуть, увійшли



Дитячий садок у Заліській Волі під час руханкових вправ; світлина з 1930 року

не дорогою, а лісовою гущавиною від заходу, обминаючи всі наші стійки. Появився вогонь на хатах. Наша лава розтягнулася широко, може й по 7–8 метрів стрілець від стрільця, що мало створити враження щодо нашої сили, пустили ми також кілька кулеметних черг, щоб поляків чимскоріш витягнути з-поміж хат. Поляки й справді вийшли з села й пішли в наступ проти куща, зайнявши глибокий рів від Пацулів до баб'яцької дороги й далі від поля На Куті. Наша лінія йшла від Стежки до гайку Пасіки. «Байда» відразу зрозумів, що поляків з цього рову легко не виженеш, тож наказав стрільцям з короткою зброєю відступити до гаю Пасіки, а потім обійти поляків та закинути їх гранатами зі старих понімецьких бараків Баєдінсту. Послав також зв'язкового до лазівського куща з проханням дати допомогу. Тим часом наша лінія під вогнем поляків мусила залягти. Не можна було окопатися тому, що земля була замерзла.

Почалася позиційна перестріпка до моменту, коли наші дійшли полякам у тил та закинули їх гранатами. У рові почулися страшні крики, поляки вискочили на пасовисько й почали втікати до лісу Копані, звідкіля й прийшли. «Байда» дав наказ до наступу. Поляки чимскоріш хотіли добігти до Дунькович, проте наші кулемети й десятизарядки були ще швидші.

За лісом Дібровою дорогу заступив їм лазівський кущ. Становище поляків стало більш ніж драматичне, тим більше, що на перешкоді був їм глибокий рів, насип, а на ньому дроти, які розмежовували пазівські пасовища від дунківських піль. На тих дротах залишилося багато польських трупів. Самі поляки потім признавалися, що не вернулася їх понад третина. Мав загинути сам їхній комендант Вишневський.

Кущ вернувся до села. Тут ми довідалися, що поляки вбили п'ятеро малих



Рідня о. Антона Щепанського (другий з лівого боку) перед церквою в Заліській Волі; світлина з 1935 року

дітей, п'ять жінок. То було в хаті Мелехів, де впала жінка й двоє дітей, у других Мелехів впала молода жінка та двоє дітей, у хаті Мелеха Миколи застрілили його жінку на кухонній плиті, невістку на діжі, а дочку її на ліжку, усі були за своєю роботою. Тяжко поранили поляки Щурко Катерину, звану Онищачкою, походила з Млинів. Вона годувала малу дитину. Куля перейшла дитині через пашину (нижче животика), а матері через груди. Старша її дочка спала на ліжку, куля перейшла їй через рамено і також досить важко поранила. Поляки, розстрілявши їх, підпалили хату, але врятувала жінку з дітьми, укрита в галуззі сусідка Стасік Катерина. Вона повитягала їх з хати під галуззя, де сиділа сама. Далі не мала їх де подіти, бо її хата вже догоряла. Крім пораненик, Стасічка витягнула також двоє здорових дітей, які сховалися.

Спалені були чотири обійстя, у двох окремі будинки. Усього спалено 11 будинків. Втрати були б більші, напевно дійшло б до масової різні тому, що польська банда була досить велика. Кущ втрат не мав. Натомість були великі втрати серед... пасок, бо перелякані жінки викидали їх, куди попало або не мали часу доглядіти їх у печах. Як люди повернулися з гаїв та кущів, почали знову готуватися до Великодня, хоч страшно було це робити, маючи перед очима побитих малих дітей. Пораненими від Катерини Щурко зайнялася їмосьць Зіновія Щепанська та сестри санітарки з куща. Нашим хлопцям люди винесли після бою кожен що мав найкращого. Дякували, плакали. Уночі кущ далі тримав сторожу навколо села.

Поляки добре знали, чому роблять цей напад – коло полудня до села приїхав відділ війська й проголосив виселення на Україну! „Zabierać dzieci i starców i wyjeżdżać na Ukrainę, robić to bardzo szybko, żeby za godzinę nie było jednej duszy". Військо підганяло людей крісами й нагаями до швидшої праці. Люди клали на вози вцілілий від грабунку одяг, малих дітей, слабосилих старців, решта вишикувалася йти за возами пішки. Хто не мав свого воза, то просив про допомогу сусіда, тож бувало, що на возі їхали дві–три родини. Бували й такі, що брали все на спину й вибиралися з села пішки. Десь о 14–15 годині валка возів вирушила з Заліської Волі кіньми-здохляками або однорічними лошаками, тягнена до залізничної станції в Радимні. Падав дощ, люди гірко плакали над своєю долею. Їхали під військовим конвоєм, між крісами й ворожими поглядами, то було зовсім, якби бупи бранцями татарів, хоч від татарських набігів минули сотні років. Таким то «добровільним» способом виселено з села та присілків 786 осіб. Залишилася по них прадідна українська земля порожньою. Однак не всіх вдалося попякам виселити на Україну. По лісах та гайках скрилося 426 осіб, найбільше на Загородах, Халупках, Баб'яках та Шпотах. Ті люди безсило придивлялися, як поляки до самого вечора грабують село, хоч військо вже від'їхало разом з переселенцями. Увечері виїхали останні вози, чулися стріли на віват.

Уночі прийшов я до своєї хати. Було досить видно від місяця. Побачив, що моя рідня не могла забрати з собою на Україну не лише зерна на прожиток, але й одягу, у печі лежав спечений, але не витягнений хліб. Не знати яким способом хата врятувалася від поголовного грабунку, правда, скрині були порожні, але залишилися перини, всякий харч, горшки, меблі. Знаючи, що завтра це стане власністю якогось польського грабіжника, я взяв залізного пома й все поламав на друзки. Серце стискалося мені при цій роботі, а сльози самі текли з очей. Сам нищив я доробок дідів й батьків та й чимало своєї праці. Оглянув ще стайні й комори. Збіжжя вже не було, у возівні та столярні що краще вже позникало. Застав мене отак ранок. Відходячи на Баб'яки, побачив я валку возів, що насувалися від Дунькович, мов казкова гадюка. Поляки вже не їхали дорогами, а навпростець полями, аби лише швидше дістатися до „banderowskiego majątku". Почався другий, працьовитий, рабунковий день, на який так довго ждали поляки.

Варто тут описати одну трагічну подію, що сталася попереднього дня в селі. Один поляк, їдучи з Радимна на грабунок, узяв на свого воза родину Теодора Дигоня, що повертала з сибірського заслання. Було їх шість осіб, а вертали по шести роках, бо НКВД заслало їх у 1940 році. Поляк завіз їх до їхньої хати, яка була майже порожня тому, що була в ній тільки жінка Юрія Багача, господаря, що став там жити після вивозу Дигонів. Сам Багач та син Дигоня, Іван, утекли перед виселенням. Дізнавшись від Багачихи про події в селі, Дигінь відразу вирішив: мусить стати поляком, бо інакше знову поїде, звідки оце приїхав. Під тим новим іменем вийшов і прогнав з подвір'я всіх грабіжників. Відтак захотів побачитися з рідною сестрою, мешкала вона на другому кінці села. Намігся, проте, їхати замість нього Андрій, хоч і як попереджала Багачиха перед виїздом у село, бо ж молодим мужчинам була там небезпека. Андрій відповів, що він вже не одного чорта бачив, узяв репатріяційні документи, коня та поїхав. У половині села вийшли йому



Шкільні діти в Заліській Волі; світлина з 1942 року

напроти поляки-цивіли з дуньковицького присілка Пісків. Були то Бегіт, Кокіт та інші. Казали Андрієві з коня злізти, але він не послухав, тоді один з них націлився з карабіна, але скочив перед дупо українець з Великої України Сашко, що вертався з Німеччини з робіт й зістався в родині Хромого Михайла заради його дочки. Проте поляк Бегіт вистрілив і забив за одним пострілом двох мужчин: Андрія та Сашка. Так закінчив сибірський і життєвий шлях Андрій Дигінь, молодий хлопець з Заліської Волі. Упав на дорогу, змішану кіньми й возами. Він вернувся до себе, але полтавець Сашко не дійшов. Так скосила їх разом польська бандитська куля. На третій день старий Дигінь похоронив обох парубків на сільському кладовищі, тихцем, бо селом бушували грабіжники.

Грабунок тривав три дні. У селі разом з Дигонем залишилися три чи чотири мішані родини. Люди з корчів показувалися у своїх обійстях тільки вночі, щоб узяти щось з закопаного чи добре схованого майна. І вертались до корів чи коней, які також навчилися конспіраційного життя: не ричали й не іржали, бо також боялися, зрештою, страх передавався з людей також на тварини. А були голодні й хотіли води. Про грабунок уже давно довідалися хлопці з куща та відділів, просили зі сльозами на очах, аби командир дозволив їм піти й спалити хати, залишені переселенцями. Провід погодився, тож увечері третього дня від західньої сторони, тобто від Мелехів з лісу ввійшла до села сотня з кущем. Стали палити. І сталася прикра несподіванка. Провід погодився на підпал лише зовсім порожніх хат, проте вітер зробив такий вогонь, що займалися від нього по черзі всі хати. Запишилися деякі хати тільки в західній частині села, від Макарів до церкви та на Загородах. Запишилися цілими Халупки, Баб'яки й Шпоти. Вогонь був такий великий, що бачили його наші односельчани зі станції в Радимні. Додумалися про що йдеться, тож гірко плакали з жалю за своєю

працею. Уже там чекала їх важка доля. Багато кого поляки арештували й катували, узагалі не було там не битих. По двох тижнях виїхали з «польської землі», як казали поляки, на свою батьківщину Україну.

Як село було спалене, поляки перестали приїжджати. Люди могли вернутися назад, замешкали по кілька родин в одній хаті. Почали орати та засівати яре збіжжя, садити картоплю, бо стало спокійніше. Постійно боялися поляків, жили під страхом, усе ховали, що мали. Не бракувало їм лише картоплі, а всього іншого або взагалі не було, або мало що. Правда, навіть за картоплею поляки ходили з довгими дротами по садах, полях і городах. Часом приїжджало військо або міліція з Ляшок, кущ зводив з ними сутички. Були поранені й побиті по обох сторонах. Поляки з Ляшок забрали бляху з дахів, перепалену, проте на костел у їхньому селі й така пригодилася.



Іван Павлик (1858–1923) з жінкою Катериною (1862–1934); Іван Павлик 40 років був війтом у Заліській Волі й заразом організатором (з поміччю Петра Гірного й о. Йоана Коциновського) усіх культурно-освітніх товариств у селі

Проте найстрашнішою подією після виселення була спільна акція НКВД та совітських пограничників з ВП та всякою польською шумовиною проти села. Здається, було воно в червні. Від Сяну йшли поляки, а від сходу – москалі. Над ними кружляли літаки, бо то була поважна антибандерівська акція, яка, проте, зачіпала не відділи, а цивільний народ. Першими відкривали вогонь по людях саме літаки, а люди втікали з дітьми та коровами куди хто міг. Крім наших людей, утікали також мешканці Гаїв, Хотинця, Діброви, Лапаївки та Халупок. Мясакра тих людей відбулася на ласовиську, так званому великому громадському пасовиську над річкою Шклом коло Заліської Волі. Люди старалися добігти до річки та сховатися в лозі на Перекопанім, проте їх вояки окружили, а потім убили з літаків та з ручної зброї кількадесят осіб. Трупи лежали непохованими кілька днів. Кількадесят осіб було арештованих. Узяли їх у Совітський Союз, завдяки чому врятувалося не одне життя, бо в польських руках не одне життя було б пропало.

Поляки показали що вміють, уже на Баб'яках під час облави. Наприклад, у водному млині сховалися в кошах на муку два кільканадцятилітні хлопці та один мужчина. Там їх знайшли та на місці заклололи багнетами. То були С. Фадак, І. Івашко, а той мужчина писався Федько Крупа.

Утікав тоді також і я, проте не за Шкло, а до лісу Діброви, і звідти під Ніновичі, де в каналах перележав найгірші години. По кількох днях повернувся до Баб'яків, де став жити у свого тіточного брата Петра Гадевича.

Під час жнив люди зібрали трохи збіжжя, переважно на полях, віддалених від гостинця і трактових доріг, бо там жнивувало військо та поляки з-за



Діти українських переселенців з сіл Заліської Волі, Явірника (коло Команчі) й Люблинця Нового в селі Скопішках; 1960 рік

Сяну. Зерно було, проте уже дано ніхто не бачив свиней чи курок. Ріденько, але були корови. Їхнє молоко припадало дітям, хворим та старцям. Головним прагненням людей був спокій від поляків. Однак його поляки не давали ніколи. Усіма способами йшли до знищення нас до одного. Якби не кущ та відділи УПА, яких вони страшно боялися, напевно досягли б своєї мети. Наші люди не один раз просили провідників дати дозвіл піти й вибити польські села принаймні на східньому боці Сяну, проте провідники не погоджувалися, кажучи, що це було б проти нас в очах світу.

Наша ситуація була щораз гірша. Війна давно закінчилася, на наші землі напливало дедалі більше польського війська. Настала зима. Були важкі. Відбувалися сутички з поляками та пограничниками. Багато кого поляки вбили й витягнули з криївок. Бували й зради з нашого боку. Так час добіг до гарної теплої весни 1947 року. Ніхто не думав, що це остання весна на наших рідних прабатьківських землях. Якби цього сподівалися наші люди, то не сіяли б зерна, не орали б, а то хоч не було коней, то люди вийшли на поля працювати, мали надію, що нарешті прийде кінець нападам й убивствам. Нарешті ми довідалися про вивіз наших людей з Карпат, з-під Перемишля. Люди перестали працювати. Тоді уряд скликав нараду солтисів до Ляшок і переказав через них, що люди можуть спокійно працювати далі, бо виселення не буде. Тут не буде вивозу, бо тут Свєрчевський не був убитий. Люди повірили солтисові Кокітові так само, як і він повірив владі. Тож люди зі ще більшою надією виходили на поля. Коло половини травня всі окопні рослини були оброблені. Аж тут почали появлятися літаки

й скидати летючки з написами про те, що українці будуть тимчасово виввезені в безпечні перед бандами УПА місця. Завдяки цьому виселенню УПА й ОУН не буде мати допомоги й Польщі скоріше вдасться їх подолати. Хто не послухає наказу – буде трактований як упівець. Зв'язкові доносили про прибування війська до Радимна, Ярослава та більших сіл. Минула доба від розкинення летючок і почалося насильне виселення. По кілька сіл в один день. У нашій околиці виселено наперед Засяння, а потім прийшли й до нас. Не маючи нвдії вже на ніщо, люди почали пакуватися. Зрештою, мусили. Уявляли собі, що по якомусь там часі повернуться назад, тому знову закопували майно й зерно по піщаних горбах. Не додумувалися, що повернення вже ніколи не буде...



Колишній мешканець Заліської Волі Іван Павлик (автор спогаду) на місці, де стояла його рідна хата; світлина з 22 червня 1962 року



Хрестини в Михайла Іпяща, колишнього мешканця заліського присілка Богачів: Боні-Мазурські, 1953 рік

Жертви Заліської Волі*

Іван Павлик

Цивільна людність

1941 рік

1. Крик Рудольф, нар. 1930 р., загинув від німців у перший день німецько-совітської війни;
2. Макар Анна (дівоче прізвищв Москаль), нар. 1882 р., убита німецькою кулею в перший день німецько-совітської війни.

1944 рік

1. Буць Іван, нар. 1900 р. (?), убитий 19 серпня членами СКВ;
2. Клеменсєвич Іван, нар. 1913 р. (?), убитий 19 серпня членами СКВ;
3. Ковальський Михайло-Бронислав, нар. 1890 р. (?), убитий 19 серпня членами СКВ;
4. Щурко Михайло, нар. 1918 р. (?), забитий приблизно наприкінці листопада вночі на дорозі незнаними убивцями; був членом СКВ.

1945 рік

1. Булат Дмитро, с. Федора, нар. 1927 р., убитий поляками;
2. Булат Петро, с. Федора, нар. 1924 р., брат попереднього, убитий поляками;
3. Кріль Марія, жінка Федора Кріля, нар. 1909 р., убита поляками 19 січня;
4. Кіц Микола, с. Максима, нар. 1908 р., загинув від поляків,
5. Мелех Анна, невістка Миколи Мелеха (сільське до Лісіка), убита вранці на Великодню Суботу під час нападу польського підпільного відділу під командуванням, імовірно, «Волиняка»;
6. Мелех, ім'я невідоме, кількамісячна дитина, убита в колисці цього ж самого часу і в таких же обставинах, як попередня;
7. Мелех, ім'я невідоме, жінка Миколи Мелеха-Лісіка, нар. прибл. 1885 р., убита цього ж самого часу й в таких же обставинах, як попередні;
8. Мелех, ім'я невідоме, дитина дочки Мелех Еви, років приблизно 2–4, убита в обставинак твких же, як і попередні;
9. Мелех, ім'я невідоме, дитина дочки Мелех Еви, років приблизно 2–4, убита в обставинах таких же, як і попередні;
10. Мелех, дочка Еви, нар. приблизно 1915 р., мати вищезгаданих дітей, убита в таких же обставинах, як і вони;

---

* Список опрацював Іван Павлик, автор спогаду про Заліську Волю, спираючись на дані, друковані ним в газеті «Наше слово» та книжку Є. Місила *Повстанські могили*, а також на основі даних від Івана Кписка з Кентшина, Ярослави Павлюшко-Ожеховської з села Стопки, Петра Лиса з Бсляви, Володимира Гірного з Кошаліна, Андрія Колача з Вроцлава, Івана Бупата з Перемишля, Марії Баб'як та Катерини Щурко з Заліської Волі, Єфрозини Хариш, Івана Янечка, Василя Макара та кількох інших виселенців з Заліської Волі, також і тих переселених до села Озерна Тернопільської области на Україні. Усім їм висловлює він щиросердечне спасибі.

11. Мелех, ім'я невідоме, дочка Миколи Мелеха-Лісіка, нар. приблизно 1915 року, убита в таких же обставинах;
12. Мелех, дитина вищезгаданої, убита в таких же обставинах;
13. Мелех, дитина вищезгаданої, віком десь 1–3 роки, убита в таких же обставинах;
14. Мелех Тетяна, дочка Миколи Мелеха-Лісіка, нар. приблизно 1920 р., убита в таких же обставинах, як решта;
15. Хариш Петро, нар. 1897 р., убитий поляками у квітні;
16. Хромий Іван, нар. прибл. 1885 р., убитий поляками 18 січня.

1946 рік

1. Дигінь Андрій, с. Федора й Агафії, нар. 1925 р., убитий поляками, імовірно, 27 березня;
2. Олександер, прізвище невідоме, мужчина родом з Полтави, нар. прибл. 1920 р., убитий поляками разом з вищезгаданим;
3. Івашко Іван (сільське Пелех), нар. 1928 р., мешканець присілка Баб'яків, убитий поляками 9 квітня;
4. Іляш Юрій (сільськв Куль), с. Панька, нар. прибл. 1909 р., мешканець присілка Халупки, убитий поляками 9 квітня;
5. Коляса Іван, мешканець села Хотинця, нар. прибл. 1900 року, убитий поляками 9 квітня;
6. Мелех Анна, д. Федора й Марії, нар. 1921 р., загинула весною;
7. Федак Степан, с. Івана, нар. 1927 р., мешканець присілка Баб'яків, убитий поляками 9 квітня;
8. Хіта Федір, с. Федора, нар. 1919 р., мешканець присілка Баб'яків, убитий поляками 9 квітня.

1947 рік

1. Мелех Марія, жінка Федора, нар. прибл. 1880 р., убита весною;
2. Ясів Анастазія, жінка Григорія, нар. прибл. 1870 р., знайдена у власній хаті разом з чоловіком у стані розкладу тіла, мабуть, убита польськими шабрівниками;
3. Ясів Григорій (сільськв Скіпко), нар. прибл. 1885 р., знайдений разом з вищезгаданою жінкою після виселення українців з села влітку 1947 року.

1948 рік

1. Баб'як Анна (сільське Цвак), нар. прибл. 1900 року, убита польським поселенцем коло дороги Новий Пригін літньої пори.

Члени УПА та СКВ й інші, убиті в боях проти НКВД й ВП, похоронені на цвинтарі в Заліській Волі

1. Баб'як Андрій – «Байда», с. Івана, нар. 1920 р., командир СКВ у Заліській Волі, загинув зимовою порою з 1945 на 1946 рік біля села Лазів;
2. Булат Пантелеймон – «Залізняк», с. Параскевії, нар. 1923 р., упав у бою біля Сурмачівки в 1945 р.;

3. «Борис», інші дані невідомі, стрілець сотні «Крука», загинув у бою проти ВП на присілку Лапаївці 29 червня 1946 р.;
4. Безіменний вояк, ординанс Залітача Степана – «Щурка», загинув 9 квітня 1946 року;
5. Бурий Іван, невідомого псевда, с. Михайла, нар. 1920 р., згинув у бою з поляками під присілком Могили 26 жовтня 1944 р.;
6. Варкоміха Іван – «Сокира», санітар сотні «Крука», с. Семена, нар. 20 травня 1920 р. в селі Лази, згинув у бою проти ВП на присілку Халупки Хотинецькі 29 червня 1946 р.;
7. Гірчак Іван – «Сосна», с. Олекси, нар. 1922 р., убитий весною 1947 р.;
8. Гірчак Степан «Тис», брат попереднього, нар. 1924 р., убитий весною 1947 р.;
9. Головач Іван – «Могучий», с. Миколи, нар. 1922 р., убитий під час сутички з ВП в селі Лазах в 1945 р.;
10. Залітач Степан – «Щурко», с. Івана й Анни з дому Мадай, нар. 27 січня 1922 р. у селі Торках б. Перемишля, провідник ОУН району Медики, провідник у сотні «Крука», загинув у бою з ВП 9 квітня 1946 р.;
11. Іляш Петро – «Верба», с. Григорія, нар. 1923 р., убитий весною 1947 р.; похоронений разом з Гірчаком Іваном і Гірчаком Степаном та Мепех Марією в спільній могилі на тзв. Гривасовім обійсті;
12. Іляш Яцко – «Осика», с. Григорія, нар. 1925 р., загинув на присілку Баб'яках влітку 1946 р.;
13. Кізпик Іван, родом з села Лазів, брак інших даних, загинув під час бою з поляками на присілку Баб'яках в 1945 р.;
14. «Комар», брак інших даних, вояк сотні «Крука», загинув у бою з ВП на присілку Лапаївці 29 червня 1946 р.;
15. Лозовський Данило, родом з села Лазів, загинув коло Халупок Хотинецьких в 1945 р.;
16. «Май», брак інших даних, провідник ОУН та старшина УПА, загинув у сутичці з поляками на подвір'ї Хариша Петра в квітні 1945 р.;
17. Пасемко Іван – «Мур», нар. 1925 р., убитий у сутичці з ВП влітку 1947 р. в Заліській Волі, похоронений на місці смерти: у лісі на тзв. «Горах»;
18. Піхач Михайло, невідомого псевда, нар. 1922 р. на присілку Богачах, де й загинув у бою з поляками 19 січня 1945 р.;
19. Устенний Василь, невідомого псевда, с. Олекси, нар. 1922 р. на присілку Богачах, там і згинув у бою з поляками 19 січня 1945 р.;
20. Устенний Іван, невідомого псевда, с. Олекси, брат попереднього, згинув на Богачах 19 січня 1945 р.;
21. Хіта Іван, с. Федора, нар. 1913 р., на присілку Баб'яках, згинув у бою з поляками на присілку Богачах 19 січня 1945 р.;
22. «Чумак», брак інших даних, вояк сотні «Крука», загинув у бою з поляками на присілку Лапаївці 29 червня 1946 р.;
23. «Яструб», брак інших даних, вояк сотні «Крука», загинув на присілку Лапаївці в бою з поляками 29 червня 1946 р.

Мешканці Заліської Волі, убиті й похоронені в інших місцевостях або країнах

1. Артим'як Іван, нар. 1914 р., член ОУН, загинув на Волині або Центральній Україні;
2. Баб'як Параскевія – «Оля», д. Миколи й Марії, нар. 3 листопада 1926 р., страчена в Ряшеві 9 червня 1947 р.;
3. Булат Іван, невідомого псевда, с. Теодора, нар. 1922 р., загинув на Волині або Центральній Україні;
4. Буць Іван, нар. прибл. 1895 р., член ОУН, убитий у львівській в'язниці Бригідки НКВД 22 або 23 червня 1941 р.;
5. Гірний Михайло, с. Петра, нар. 1893 р., сотенний УГА, пропав безвісти в СРСР разом з жінкою та двійкою дітей;
6. Гарасим Олекса – «Карпо» й «Володко», с. Дмитра й Катерини, нар. 30 березня 1915 р., страчений в Ряшеві 4 червня 1947 р.;
7. Гадевич Петро, нар. прибл. 1910 р., узятий німцями на форшпан, убитий біля села Наконечне німцями надалеко від Краківця, імовірно, 26 червня 1941 р.;
8. Ґлова Петро, найманий робітник, походив з села Рогізного Перемиського повіту, нар. прибл. 1928 р., тортурований та розстріляний польською міліцією біля села Ляшків на фільварку в лютому 1945 р.;
9. Головач Василь – «Ґонта», с. Миколи, нар. 1910 р., убитий під час слідства в місті Зборові совітською безпекою, здається, у 1960 р., похоронений в селі Озерній;
10. Головач Михайло – «Лень», с. Миколи, нар. 1913 р., загинув у сутичці з поляками в 1947 р., похоронений на власному обійсті, де й був убитий;
11. Гірний Яким – «Вітрогон», с. Петра, нар. 22 вересня 1915 р., господарчий референт ТВ «Бастіон», ранений у сутичці з польською СБ коло міста Волова, помер у вроцлавській лікарні в 1952 р., похоронений у Вроцлаві;
12. Дигінь Петро, нар. прибл. 1905 р., загинув на засланні в Сибірі;
13. Дмитришин Павло – «Нечай», с. Івана й Анни, нар. 22 серпня 1922 р., страчений у Ряшеві 3 червня 1947 р.;
14. Кріль Іван, с. Василя і Агафії з дому Павликів, нар. 1922 р., член ОУН, загинув у концентраційному таборі в Гакенхавзен;
15. Кащак Іван, невідомого псевда, с. Івана й Катерини, нар. 7 вересня 1924 р., член УПА й ОУН, страчений у Ряшеві 13 серпня 1945 р.;
16. Коваль Іван – «Карий», нар. 7 лютого 1925 р., мешканець присілка Хапупки, загинув у Люблинецьких лісах 21 травня 1946 р. в бою проти ВП на переправі через Танву;
17. Малиш Петро, нар. прибл. 1914 р., убитий під час форшпану німцями біля села Наконечного, імовірно, 26 червня 1941 р.;
18. Макар Іван, с. Яцка й Анни, нар. 1904 р., член ОУН, розстріляний НКВД, імовірно, 1945 р.;
19. Мелех Іван, невідомого псевда, нар. 3 січня 1913 р., член ОУН, загинув на Волині;
20. Мелех Петро, нар. 1913 р., член ОУН і УПА, згинув від НКВД у Перемишлі у 1946 р.;

21. Мелех Катерина, д. Федора й Марії, нар. 24 квітня 1923 р., загинула в концентраційному таборі в Явожні;
22. Мелех Петро – «Шпак», с. Федора й Марії, нар. 7 серпня 1926 р., страчений у Ряшеві 10 червня 1947 р., брат Катерини Мелех;
23. Мелех Паело, с. Стаха, невідомого псевда, член проводу ОУН, нар. 8 липня 1910 р., загинув на Волині або Центральній Україні;
24. Макар Василь, с. Івана, нар. 1913 р., член ОУН, загинув у концентраційному таборі в Освєнцімі;
25. Мелех Іван, с. Паела, нар. прибл. 1895 р., член ОУН, убитий совітами на Бригідках 22 або 23 червня 1941 р.;
26. Мелещак Петро (сільське Гельо), нар. прибл. 1905 р., забраний польською міліцією з села Соплів з метою підвезти її членів (м.ін. коменданта Курдибука й Ґернду Міхала), а відтак убитий в березні 1945 року поміж селами Соплів й Чернавка, похоронений в придорожньому рові в невідомому місці; разом з ним узяті були фірмани Хіта Іван, Онищак Андрій, Щурко Михайло і Обід, званий у селі Гордан, який утік міліціянтам, вернувся додому, потім виїхав на Україну, був свідком цього вбивства;
27. Мелех Іван (сільське Гривас), с. Федора, нар. прибл. 1900 р., убитий німцями під час форшпану біля села Наконечне, імовірно, 26 червня 1941 р.;
28. Обід Михайло (сільське Монах), невідомого псевда, нар. 1909 р., член ОУН, загинув безвісти, боровся в перших партизанських відділах під час антинімецьких боїв, членами перших відділів УПА були також Мелех Іван (Рідкий), Булат Іван, Скіцько Іван, Мелех Павло, Артим'як Іван;
29. Онищак Андрій, нар. прибл. 1900 р., убитий польською міліцією в березні 1945 р. між селами Соплів і Чернавка;
30. Павпик Катерина, сестра о. Романа Павлика, нар. прибл. 1914 р., убита в селі Дубрівка коло Ніська польською бандою разом з іншими мешканцями-українцями в другій половині 1944 р.;
31. Скіцько Іван, нар. 3 грудня 1909 р., член проводу ОУН, загинув безвісти;
32. Хіта Іван, нар. прибл. 1900 р., убитий у березні 1945 р. польською міліцією з Соплева;
33. Шевчик Федір (сільське Копитко), с. Івана, нар. 1919 р., спужив у ЧА, вернувся додому, забраний ВП або міліцією до Ляшок, загинув безвісти;
34. Шевчик Іван (сільське Копитко), член ОУН, нар. прибл. 1895 р., убитий НКВД на Бригідках 22 або 23 червня 1941 р.;
35. Щирба Юліян-Мирослав – «Магістер», нар. у селі Угорка коло Порохника, член УПА й ОУН, провідник, політвиховник, письменник, редактор підпільних видань, страчений у Ряшеві на початку 1947 р.;
36. Щурко Павло – «Береза», с. Демка, нар. 1925 р., стрілець сотні «Крука», раніше член СКВ, убитий в м. Зборові СБ Української РСР, імовірно, у 1988 р., похоронений в селі Озерна Тернопільської области;
37. Щурко Микола – «Сук», с. Марії, нар. 1925 р., убитий під час сутички з поляками в селі Ніновичах 8 травня 1946 р., там і похоронений на цвинтарі;

38. Щурко Марія, д. Демка, нар. прибл. 1895 р., убита й спалена в підпаленій хаті в селі Ніновичах 7 травня 1946 р.;
39. Щурко Михайло, нар. прибл. 1895 р., убитий польською міліцією з села Соплів в березні 1945 року разом з трьома іншими мешканцями Заліської Волі;
40. Якубович – «Місяць», с. Василя й Агафії, нар. 1922 р., убитий у сутичці з ВП у селі Ніновичах улітку 1947 р., похоронений у придорожньому рові;
41. Якубович Анна, жінка Василя, нар. прибл. 1905 р., убита одною з чоловіком кулею, що перейшла через нього, похоронена ВП в Ярославі;
42. Якубович Василь, нар. прибл. 1890 р., убитий, здається, у листопаді 1944 р. разом з жінкою Анною членами СКВ, похоронений ВП у Ярославі.

Крім наведених тут 102 прізвищ, слід зазначити, що на цвинтарі в Заліській Волі спочиває понад 30 солдатів Червоної Армії, родом з Західньої України, полонених німцями на початку війни, ув'язнених у таборах у Полкіні й Вілька Полкінська коло Ярослава. Вони були похоронені в місяці листопаді 1941 та в січні 1942 років.

До списку слід навести також передвоєнних мешканців жидівського роду, що їх у Заліській Волі було 13 родин, усього в них було 74 особи. Більшість з них звалася Харитон – 9 родин, а саме: Ябрум, Габа, Ройза, Махула, Райзер, Мендель, Лейба, Матис, Ябрум (присілок Баб'яки). Крім цих були такі прізвища: Зільберман, Ґрунвальд, дві родини Галєрів. У селі Харитони була одна жидівська родина на прізвище Хартин Ябрум. Ця жідівська ґміна містилася в Заліській Волі в хаті Харитона Мендля, де й молилися. Усі заліські жиди були знищені німцями, переважно у концентраційному таборі в Белзці.

Команча: 28 квітня – 10 травня 1947 року

*Спогад Юлії Кошіль (дівоче прізвище Мацко), народженої 1925 року в Команчі**

Перед війною нарід у Команчі жив собі спокійні, люди ся сходили на вулиці, на полі, співали. Обходили свою традицію, свята. Не було задрів. Попські пісні вчили співати лем у школі. Пам'ятаю, як ми співали, ідучи з біло-червоними хоругвками під кляштор: *Witaj, majowa jutrzenko, świeć naszej polskiej krainie*. Ніякого руку не було чути. Аж пізніше, як у тридцять семім, восьмім зачалося на Закарпатті, то вже гонили, було переслідуван-

* Друкується говіркою.



Авторка спогаду з чоловіком Миколою Кошіпем та дочкою Іриною; Жевно; світлина з серпня 1958 року, передав Іван Мацко з Команчі

ня. Уже там, на Холмщині, теж палили, вивозили до Картузи[1], там ся зачало. Але наш нарід темний був, невчений, бо колись школа була, але не мусив-жесь до школи ходити. У Команчі може не всі, але ми знали українські вершики, Шевченка. Наш тато дуже прив'язував до того увагу. Може ше не так перед війною, як уже за Німеччини.

Платко Михайло з Осифом Хомком пішли на Закарпаття. Перейшли границю, полягали спати, а як пішли далі, то-ци їм розум повідберело? – вийшли просто на пляцівку в Радошицях. Завели їх на Команчу. Михайло вирвався і втік, а вони били його брата, і так го тяжко били, же він кричав: «Брате, як хочеш, жебим не згинув, то вийдь, бо я вже не дем ради!». І Михайло виліз десь з-під зерна. Пішов на Закарпаття ще Сушко, він згинув. А з Довжиці пішов моєї мами тіточний брат Василь Торган, також згинув. Казали, же їх там мордували, у животи каміння понакладували. О, наш нарід пережив ґеґенну.

Як ся мала зачинати війна, найшло повно польского війська, забрали хлопів на форшпани. А в нділю я зістала адома, дивлюся: ідв єден, з Могили сходит, за ним зараз другий. Словаки, не німці! Прийшли й питаються, чи полячки сут. Ми кажемо, же нема никого. А в понеділок рано вкрочили німці, з тими возами тяжкима. А дідо наш лежат і кажут: «Покаре вас Бог, як німец прийде, німец не пошанує вашого добра, они християне, але не той віри». Стали напроти кляштору на луках, там і посіяне було, але пустили кони по тім. І зараз було видно, же то правда, шо дідо повіли. Хопили континґенти, згорнули всьо так, шо голод був. А люди їх вітали хлібом передше, хоругви з церкви брали. А дідо казав нам: «Не ходьте нигде, бо вас обсервують[2]. Як хочете жити в згоді, то ся не пхайте, бо они прийдут і підут, а ви зістанете». І дідо знову прааду казав. Так шо ми не пішли.

Люди худобу по лісах тримали, у себе ми мали тільки єдну в коморі, бо би німці зараз позабирали. Люди по бункрах сиділи, все позаховуване мали.

Як уж німці відступали, зробили шпиталь у дворі, і в такій шопі під дахом, де забави передше були. І як фронт ішов, німці взяли і підпалили гору села, то якась пімста була чи шо? Згоріла тоді Бур'яник Марія, полетіла до хати по убрення весільне, а то ся взяло й звалило. Лишилося з неї трохи зеленого, трохи жовтого. А родичі до року погмирали, як вона ся спалила. Її три брати в Німеччині на роботах були. Павло вернув і Михайло, а Іван пропав. На

---

[1] Ідеться про концентраційний табір у Березі-Картузькій.

[2] Ідеться про поляків.



Хомка Григорій (1890–1981) під час служби в кулеметній чоті австро-угорської армії, стоїть у другому ряді шостий зліва; світлина з 19 травня 1918 року; передав, як і позосталі у спогаді Ю. Кошіль, Степан Хомка з Команчі

Україну потім виїхала сама Ганя Бур'яник. То була розпач чорна. А як ся палило, то згоріли хати Урамова, Дзюґанова, Гуличова, Калимунова, Кравчикова, Ганки з берега, Яцкова, на Дадьову бомба впала, і на Шпакову, людей побила. Люди ратували, Пішкова ходила доокола, гола, з іконом літала, бо казали, же ікона вітер зверне в іншу сторону, но і вітер скрутився і мі ся здає, же Пішкова хата зістала. І Амбрухова, що писалися Пишняки. Пішки писалися Петрушаки.

У 1942 році пішла-м до школи до Сянока. Дуже вчилося в ній з Комвнчі, Василь Хомка, Петро Сушко, якого потім у партизанці ґраната розірвала, Степан Сушко, Калимунова Ганка, Дадьова Ганка, Мацкова Марися. З Вислока була Святила, Репенда, Рьопка. З Микова був Кірик. А шв в 1941 році пішла-м на курс підготовчий. Він був у Команчі. Я нв від початку, бо коштував за цілий місяць 30 злотих, але така вчителька почула раз, як я читаю газету. «О, Юльцю, то ти маєш поняття, будеш ся вчила» – каже. Я їй кажу, же не буду, бо в нас купа дітей. «Але, якби з татом поговорив, то може би ся ти вдало, бо ти є з великодітної родини, то би сім і пів вистарав і заплатив». Но і так було. Ше ті два тижні я походила і закінчила-м. Учили української і німецкої мови, а з-перед війни я мала-м закінчену школу, але до семінарії було ії замало. На курсі було нас перейшло 30 з Команчі, Явірника, Прелук, Микова, Вислока. Учили ті вчителі, шо вчили і шкільни діти.

Тим, шо хотіли іти до Криниці на науку, вдома зробили по горнятку масла, спекли хліба, сир. Поїхали ми до Криниці. Перший раз до поїзду всіли! Провадив нас священик з Прелук. «Приготовляйтеся, – каже. – Буде

українське, релігія, німецке, математика, спів, географія, історія». Я по-українску ся не вчила, тілько по-лемківску писала ті зданя, шо казали писати. Накінец я написала-м так: «Пишу, як знаю. Юлія Мацко». Но, німецке. Усі пишут ґотиком, щось написала-м. Було нас може з шістсот, з цілої Лемківщини, а першу мою задачу до справдження витягла. Казала підійти до неї. «Шо то є? – Моя задача. – А звідки? – Відписала-м з другої, не хтіла-м голий папір віддавати, бо я скінчила-м школу в тридцет дев'ятім році, а посилают ня, то хтіла-м, жеби пуста картка не була. Наробила-м, як і сусідка, кресок, есбасів. - А шо ти вмієш? – Те, шо в хаті». Я думала, що вона ся мене спитає як по-німецки лавка, стіл. Я то знала, але вже родівника до них не знала. А вонв ся звідала, як буде шафа. Я кажу, шо не знаю, знаю як лавка, образ. «А то, то й мавпа потрафит. – Я ся не вчила, тілько то, шо від брата й сестри чула-м, чи дер, чи дас, то не вмію». Підійшлв географія. Питаються, шо то є: з трьох сторін вода, а з одної води не ма. Я кажу „pólwysep". По-українски я не знвла як то є. Питається далі, шо то є обляне зі всіх сторін водою. Одна не знає, друга не знає, я знову кажу, шо остров.

Спів. Я стала й заспівала *О, Україно, о люба ненько*. Навіть не дали мені скінчити: добре. Но, українске. Я тоди не знвла-м, шо то є ґвара. Я кажу: «По-лемківску лисала-м, а як ся навчу по-українску то буду писати». Но всьо. Здала-м. Прийняли ня на той семінар, але чогось перенесли нас усіх з околиці до такої ж семінарії в Команчі. Ходила-м піврока. Учили нас



Родина довголітнього команчанського солтиса Григорія Чурми (батька засновника місцевого ансамблю в 50-х роках Іллі Чурми), про якого казали «підписати ся знали, але чітати не знали», повернувшись у 20-х роках з Америки, як перший у селі побудував хату з комином, що викликало загальний страх, люди казали, що спалить ціле село.; сидить Григорій Чурма з жінкою Анастазією й дітьми Марією й Теодором; світлина з 1928 року



Перед стодолою Олекси Сушка в Команчі стоять (зліва): Кадиляк Марія, незнана на ім'я дівчина з роду Кантуляків, Юстина Гриньо й мола Анна Чурма; світлино з 1939 року

у школі, вчительки з Сянока приїжджали, але німці взяли і нашу семінарію команецку розе'язали.

По тім пішла-м учитися до торговельної школи до Сянока, вона була там, де тепер огульняк[3]. Там діти вже добре вміли по-українски, я менше, але-м ся вчипа. Раз німці Кірика з Микова й Старанку злапали на вулиці й вивезли до Німеччини на роботи. Учили нас предметів старші дужо, кооперація, бюровість, книговедення, товарознавство, краснопис, машинописання, релігія, математика, німецке, українске. Директором був Михальчишин. Математики вчив професор Ленчак, але перед фронтом ся перестрашив, прийшпа на його місце якась жінка вчити. Українскої Карпінська. Мешкали ми на Замковій у інтернаті напротів церкви.

У Сяноці за німця не було видно жадного поляка, ми йшли і співали стрілецькі пісні. Аж тепер, як мі хтось з Сянока повіст, же поляк, то мі глупо виглядає. Там ніхто не був поляк, всьо було українске.

Втягнули мене до організації. Мали ми сходини, читали, якими повинні бути. Не повинни-смо горілки пити, розпусно жити. То були такі пункти, на котрі ми приречення складували.

Як фронт ся зближав, викинули нас з жіночого інтернату, сиділи ми приватні. І школу перенесли до якогось будинку коло ратуша. Голодні ми ходили. За цілий тиждень літру молока ми з Команчі подапи. А як прийшлося

[3] Ідеться про будинок теперішнього II Загальноосвітнього ліцею на вулиці Міцкевича.

здавати, то не мала-м у чім іти. То пішла-м на плебанію, бо служниця з плебанії все ходила в гарній блюзці. Дала мені мешти, дала мі панчохи і сукенку. Матуру здала-м і занесла-м сповротом. Та матура була в такий час, шо професори вже рови копали, бомби падали, ми в бункрах сиділи.

Якби ше один день пізніше, то би ми пішки ішли з Сянока до Команчі, одна, Дадьова, так уж і йшла, бо нальоти були і поїзди не ходили. А ми поїздом ше приїхали.

Прийшли ми додому, а там уже рускі. Уже арештують. Уже замкнули Дадьового Василя. Енкавудисти в тітки сиділи, а в нас були прості жовніри. У солтиса був генерал. І до війська брали, наших хлопів всіх посписували. Зараз якось так там зробили, же мало хто вернув додому. Тілько трохи ранних вернуло. Енкавудисти ходили й питали, чи є бандерівці. А наші люди ся їх питали: «Бандурки? Бандурки, пане, єст», бо в нас бандурками називали картофлі.

Як вернула-м ся з Сянока, зв'язку з організацією не мала-м, але потім настановили мене станичною, замість Марії Чурми. Сталося воно через штафету, навіть не бесідували зі мною. То хіба «Ясінь» мене назначив, бо він був старший у боївці, шо стояла в Прелуках. Як треба було до Прелук жианість перенести, то шукали поляка, не раз Шимаха старий возив провіянти, не звертали на нього великой уваги міліціянти, зрештом, він був солтисом. На Великдень то зьмо позберали з каждой хати кого було на шо стати. Один дав сир, велику плесканку, другий дав робок масла, третій дав бохонок хліба, четвертий яєц. Ми попекли і паски, позбирали і там завезли. Люди давали як котрий, бо не було аж так весело, каждий мав челядь. Декотрі давали, декотрі були протів, декотрого за то перехрещували, різно було. Доки люди жили в Прелуках, Душатині, Микові, то дуже збирати не треба було, вони теж давали, але потім, як повписували на охотника на Україну, то партизани приходили й часом забирали остатнє, но, хотіли жити. Мусіли жити. Де мало то військо піти?

Наказали піти і на санітарний курс. Два тижні тривав у Микові. Ходило нас дванайцать дівчат з наших сіл. Учив нас молодий лікар-поручник, був і священик-лікар. То був тяжкий час, наші не мали чим лічити, вчили виварювати зілля, збирати зілля, кору.

Як прийшла-м з того курсу з Микова додому, тиждень потім замучили священика нашого Венгриновича. Ми зійшли до пивниці, а там уж дим, стріли, дахівка теж стріляла від огня. Сина постріпили в око і в тіло, зараз му перстень стягли, черевики визули, а священика не досць же замордували, то ше до огня шмарили. Люди принесли їх пізніше до церкви, самі кости. Поклали їх на полотні, по одній стороні церкви священик, а по другій син, Олесь той син мав на ім'я.

Отець Венгринович знав, же його то чекає, бо як була в нас спільна вечера, прийшов. А тато лежали хорі. Він каже до тата, же його висповідат, бо, каже, «мої дні полічени». Були партизани в хаті, з двайцет чоловік може, прийшов Олесь і всіх почастував тістечками. «Макаренко», кущовий з Вислока, казав до тата, шо вони повинни бути горди, же ми, значиться я і моя приятелька Юля Пишняк, так ся гарні списуємо. Но і за три дні спрааді. Похорон. Ховали отця польський священик, закінниці і люди. То стрясло селом, бо Венгринович був дуже порядна людина.

Його тато теж був священиком, на ім'я Іларіон, вони приятелювали з моїм дідом, дідо був дзвінником у церкві, усе поруч нього йшов, відповідав му при службі, бо часом люди, як у жнива, не за дуже ходили. Раз, як дідо були вже хорі, прийде до нас Іларіон, сяде на стілець, а в голові зараз сяде Довжицький Тадеун. Но і каже до діда: «Як ся маєте, Стефане? – О, біда, єґомосцю. – Оповідайте. – Єґомосцю, шо вам буду оповідав, я вам все то одно кажу: підвте до церкви, зачнете Службу, зачнете читати Боже слово, Євангелию, але що? Тілько зачнете читати, ше-сте не скінчили, уже кажете: а бо ми овес худоба з'їла, бульбу худоба з'їла, о свої маєтки ся забиваєте, ви живете як грабія, як пан. Ви маєте тілко дітей, ви маєте куцика, жеби їх возив конями до поїзду, люде роблят у вас. Ше добре як літом, то сонце світит, то ше дихают повітрям, но але найгірше, як прийде молотити ту зернину. Ті шо мают від вас по тім загінчику поля ціле літо роблят. І сіют, і орют, і копают, але найгірше молотити. То ж ся курит з того! А ви жеби для себе тоді зварили борщу, киселиці, а їм дали то молоко, сметану, м'ясо, жеби они то з'їли й силу мали ціпом прати. І жеби ви того борщу з'їли, то би вам бріх злетів троха, а вони би ся чули при здоров'ю, а як вони ся найдят того бідного борщу, то й пізніше один похорон по другім. Єґомосцю, пам'ятайте, Бог високо, але видит далеко: і так то всьо піде на марне, і так то всьо піде з димом, а невинний утерпит». Вони то єґомосцьови старому, татови отця Ореста повторювали не раз. І так ся потім зробило. Нагнало військо худобу і коні до стайни, підпалили, пішло всьо з димом. Дідо казали пророчі слова.



Хомка Григорій з Кантуляк Катериною (зліва) й Анастазією Пішко; світлина з половини 30-х років

А жінка отця Ореста, їмосць, ліпша була, робітникам маснішу страву давала, запалити паліросу давала, як дідо хоріли, зупи трохи принесла чи казала прийти собі взяти. Казали, же вона була полька, але до людей бупа дость така успособлена. Тілко з ним жила трохи не так, бо він був створений до молитви, а не до женячки, він си молив, а вона хотіла жити, вона бупа жінка, потребувала життя. То як те військо було, то до неї заходили. Єґомосць раз навіть у церкві казав: «Ви не дивіт, шо ся в мене діє вдома – дивіться на мої поступки»

Брата священикового, Романа, арештували тоді, і старого Пінчака, знайшли українську хоругву у єґомосця на стриху, і побитому до синього Романови казали нести піше до Буківска. Добрі тому ряду не знаю, бо я того не виділа-м. Той брат був учитель, учив у Довжици.

І зараз по тім похороні прийшло виселення на Україну. Як то ся таке зі священиком зробило, то вже був пострах. То було нещастя. Зараз підставили вагони, великий транспорт. Але партизани їх підпалили й знищили всі



Степан Мацко (сільське Цитряк) переходить біля церкви; світлина з 30-х років

мости до Загір'я. Люди ся почали ховати, ціла середина села пішла фірами на Словаччину, але чехи були того самого уряду, що й Польща, то словаки видали їх Польщі сповротом. Наш тато теж з ними був, а я зістала з другими людьми, шо були в іншім лісі. А їх посписували, на фіри заладували і всіх до Загір'я гнали. Я до родини вже не належала, бо не було ся вже кому тлумачити, чом я деінде була. Такий був час. Але треба було ити за родиною. Всюди було ше півбіди, але яке змо їхали коло каменелому, згори, діти і тлумаки ся позсували до ріки. У Тарнаві загнали нас до ріки і тримали в воді піадня, а вночи прийшло військо і почало велике знущання, розрізували мішки, розтягали вози, колесв знімали.

Приїхали до Загір'я під голе небо. У нас мала дитина. Навала народу страшна була, бо був Явірник, Туринське, Вислік, Чистогорб, Довжиця, Радожиці, Щавне. Мене й сестру дали писати папери, карти виселенчі. То ся виповнювало тим хто шо мав. Но і шо робити? Децидуємося їхати, додому вже вертати з дітьми тяжко. Могли-зьмо вертати, війт дав звільнення на 50 людей, але то вже не було певне вертання, бо то вже був не такий час. Урятувалися з Команчі ті, шо десь повтікали по дорозі або були в лісі, трохи ся зі стації вернуло.

Заладувалися в вагони і вйо. Перейшла границя, ми вже дась коло Стрия. Приїхали-зьмо під Тернопіль. Там нас висадили. Погнали до села Динисів, але там уже були наші люди, десь з-за Ліська. Висадили і нікто вже ся нами не інтересував, а людей – як муравлів. Побіч були села Городище, Кузова. Зачали ми хати шукати. Була така хатка, кухня і два покої, маленька стаєнка. То шукання тривало зо три тижні, а жити треба було під голим небом. Не було чим палити, бо там люди палили фасолянкою, сушеним гноєм. Трохи

побули ми в Городищі, там у такої Теклі мама спекли хліб, і рушили ми словоротом. У однім возі були запряжені дві корови, а в другім возі був кінь. Корови нігди в фірі не їхали, треба було під гірку пхати, а згори тримати, то ми ноги собі сходили, бо запиралися то пальцями, то п'ятами. То була одна рана! Ішло нас одинайцєть фір, п'єть чи шість родин купи ся тримало. То був Боївка Іван з великою родиною, Гриньо, Мацко Юлія з Васильом і мами брат Стефан. Полумацканичі зістали в Глібовцях. Прийшли ми в якесь село під Дрогобичем, там корова нам упала, не могла далі йти. Мене пишили з тією коровою, а самі пішли далі. Люди сказали приложити їй жовтої глини з оцтом. Я пішла, цілий день лен брала, жеби того оцту купити, але то не помогло. То пізніше обложила-м її лайном. То помогло. Корова піднеслася. Пішли ми за своїми. Першу ніч переночувала я в корчах при дорозі. Корова лягла і я лягла. Прив'язала-м її до себе і так ми спали. Дійшли до Дрогобича. Перейшли ми ціле місто і ніхто відерка води корові не дав! У однім місці за п'єть літрів води дала-м півтора молока. Люди думали, шо ми є цигани шатрови, бо були страшно спалени.

Но, друга ніч. Звйшла-м до одної жінки. Вона каже, жеби-м ішла до хати, а корова буде десь там. Але я їй не вірила-м. Подивила-м ся на ню і кажу: «А дв корова буде стояти? – А там, да вози. – То і я там буду спала». Взяла-м шнурок, обкрутила-м себе, корова лягла послушні коло мене.

Дійшла-м до Самбора. Люди кричать: «Дріжджі! Дріжджі! Грушки! Грушки!». Я підходжу. Я голодна страк! «Ой, які ваші грушки добрі» – кажу до



Учні сьомої кляси школи в Команчі, у другому ряді – учитель Кудлач з Вислока, Христина Качуровська, Качуровський, парох Команчі Зенон Золочівський, дві невідомі вчительки; світлина з 1 липня 1944 року

одної. «Попробуйте». То я за одну грушку й їм, і кажу же досить тверда. За другу вже просити не буду, то йду й пробую яблук. З'їла я яблуко та грушку – уже почула-м трохи ситости. Іду далі, знаходжу брата, шо мене чекав пару дніе. «Юля! Язик ми зсох! Та я не їв і не пив, три доби ту стою і чекаю на тебе!» Іду за ним до наших. А вони мешкают у стодолі на клеписку, діти малі, брудне всьо. І то добрі, же їх господар прийняв до стодоли.

Пішли ми до роботи. Я з сестрою побираю, а тато косят з братом. На обід жінка винесла нам на поле бульби і огірки. А як цілий день побираєш, то мало на очі з голоду видиш.

Хотіли ми змінити переселенську карту з Тернопільщини на Дрогобицьку область чи район. То ся адало, але треба ся було масла і яєц наносити одному. Дістали ми карту на Максимовичі, а були ми в селі Викоти.

Нарешті тато видят, же за роботу ми нічого, навіть їсти добре не дістанем, то й кажут: «Знаєш ти шо, Юльцю, пусть машину в рух». Мали ми машину до шиття. І зараз одна сусідка, потім друга принесли шити, дали муки, дали каші. «О, за то, то би треба було цілий місяць косою або руками робити» – кажут тато. Але на тім ся скінчило. Треба було іти гній розтрясати.

Нарешті я з такою Пайзою так собі кажем: «А шо би було, якби лишити всьо і поїхати додому, бо ми ту повмираєм з голоду».

Як подумали-зьме втікати – так і пішло. Переночували ми в Хирові, між переселенцями з Ярославщини. Уранці хотіли піти на село Бандрів, там мешкала моя приятелька. Налізли ми на сільську сторожу, як ся оказало моя приятелька та її брат були вже вивезени на Сибір. Дали нам їсти, але кажут уважати, бо зараз може бути облава, бо то було недалеко границі. Запхали нас між подвійну стіну. Облава перелетіла селом, як вовки, і пішла



Циганські дівчата з Команчі: Ева та Марія Сивак, світлина німецької антропологічної комісії з початку 40-х років



Група хлопців і дівчат у народньому одязі; світлина з кінця 30-х років (?)

далі. А ми в сторону Устрик. В Устриках великий базар. Ми йдемо, а хтось мене шарпнув за рукав: «Уважай, облава іде!». Упали москалі на конях, але ми ся сховали. Пішли ми далі. Іде жінка, несе порося. «Дайте то поросятко, то я вам понесу» – кажу їй. Она ня зміряла очима. «Ми таких мудрих виділи, ту в нас москалі за жінок перебираються і так кажут, як ви кажете, але пізніше, шо ся робит?» – узяла порося й пішла сама.

Ідемо далі, а йдут даі жінки до Устрик, за ними чоловік. Ми їм кажемо: «Ви нам кажіть, де найближче до границі?». А вони ниц не кажут до нас, зато до себе гопосно: «Ми нич не знаємо, і ти, Васипю, жеби-с тихо був!». Але він почув о шо ходит і на миґи показав: просто перед себе. Показалися обсерваційні вежі. Як зачали з них стріляти! Так стріляли, же кулі, як дощ летіли понад нами. Але то вже були такі корчі ядлівця. Трохи ми перебігли, а як попадали, то тяжко встати було. Не мали ми ни черевиків, ни хусток, стара спідниця і светер на нас, бо якби застрілили на граници, то хоч би нас нихто не пізнав і родини би на Сибір не вивезли. Позасипляли ми. Побудилися, дивимося, мусипа бути десь друга година вночи, бо ядлівки стояли так просто, шо ми думали: військо. Але нич, тихо. Ідемо далі: оране поле. Зійшли ми до потока. А за потоком дебря, треба ньом під гору одну-другу тягти. Вилізли-зьмо на гору – стоїт стовп червоно-білий. Ворано, значит границя. Пішли ми по воранім так: одна п'ятами, а друга пальцями, то виходило, шо одна особа ішла. Летимо! Летимо! Но, уже Вільшаниця. Попягали-зьмо. Змучени! Слабі! Знов заспали. Як ся пробудили, то почули як когути співали. Іде хлоп'я мапе, може з п'єть літ. Питаюся: „A jak się ta wioska nazywa?" – „Olszanica".



«Команецки газдик: ліворуч Іван Притискач (сільське Цято), праворуч Ілько Шпак: світлина німецької антропологічної комісії з початку 40-х років

Дивимо, а там жінки бульби копают. Вони до нас перши: „Skąd wy idziecie? – Uciekliśmy z Rosji. – A gdzie wy teraz chcecie? – Do Uherec. – To musicie z powrotem. bo was wojsko zobaczy". Добре, ми ся вертаєм, але одна очи тримає перед себе, а друга за себе, бо може котрась з тих жінок піти війську замельдувати. Але не пішли.

Трохи пішли ми доріжкою, спіткали хлопа, шо віз гній. Запросив нас до хати. Ми входимо, кажемо „Niech będzie pochwalony", а вони «Дай Божв і вам». І зараз ся питают, звідки ми ся взяли. А то є жінка, шо її син кодив разом зо мною до школи (так Бог людям у потребі помагає!). Зварила молока, дала їсти. Не забуду того смаку до смерти, шо ми їли тоди! Постелила нам у стодолі спати. Як звснули ми по обіді, так до другого пообіда спали. «У мене зять у в'язниці, у мене дочка у в'язниці» – каже та жінка. Устяновська, може, звалася. По трьох днях сіли в Угерцях на ставції та й заїхали до Загір'я Нового. А та жінка з нами. Її шваґер був сокіста, поляк. Відчиняє двери до сестриної хати й каже до нього: „Dezerterów ci prowadzę". І ту я вже не витримала-м – зомліла-м зі змучення.

На другий день дивлюся – стоїт Іван Хомка з Команчі фірою, привіз клопця на комісію військову. Ся втішив, як нас побачив. Узяв на фіру й їдемо. А на Березовци не пущают, стоїт варта, огороджено, якби границя. Вояк нас затримує, але я до нього: „Co, nie pamiętasz, jak z tobą tańczyłam w niedzielę?!". Пустив. Зайшла-м до Довжицкого – він збілів, як полотно. Іде сусід Лодинський. «Де ти була? – На службі. – Агее, на службі? Я знаю, де ти була». І нич. Я пішла-м до війта, війт знав, же нам дали звільнення з вивозу на Україну. Казав постаратися здєнцє зробити. Позичила-м сто золотих і в Сяноці зробила-м знимки до доводу.

Людей в Команчі було ше багато, трохи ся повертали з лісів, трохи

з Тарнави й Звігір'я, бо ся там ховвли перед виїздом, а щось 50 мало звільнення від вийта. І так: нині прийшла-м, а завтрв вже дістала-м штафету. Мала-м ставитися до Довжици, бо може мене військо холити, а ту люди уж кажут, же наши будут ліквідувати тих, шо вернулися від руских сексотами. Але я «Ясіньови» обіцяла-м, же ся вернемо. Добре, же він жив, бо могли би нас дві й забити. Але «Ясінь» нас звільнив. Далі вже ня не зачіпали ани наши, ани поляки. Через зиму перебула-м, а на май прийшло знову виселення. А я так тяжко ішла з тої України...

На мені шкіра терлне – у каждій хвили можут ня заарештувати. Раз приходит зимою капраль і каже, ідий на захід, на Вроцлавскє, там найбагатши землі, там собі якусь кам'яницю можеш засісти, а ту і так все весною вивезут, усіх на захід. А я кажу, же ні, же ту з людьми ся лишу. Но і прийшла весна. Прийшло до всіх, же мают зійти до Команчі на стацию. Люди ся попакували, що мали робити? Поладували нас до вагонів. Не били. Давали поляки по дорозі каву, слєдзя.

Приїкали-зьмо до Пасленка. Дали нас на господарку до Матечника. Я до старости: „Jak ja tam pójdę, jak ja jestem sama?". То дав ня до господаря, до Лісова. Помагала-м йому позасаджувати коло хати, а потім пішла-м до маєтку до роботи. Там відрвзу зробили мвне „przodownicą", а я ся боюла-м, же в каждий хвили можут арештувати. Як казали знимку зробити в адміністрації, то лірвала-м її.

Наши люди, а були там і від Томашевв, Ярослава, Любачева, Білої-Підляської, трохи почвлися сходити, співати, але ті з-під Білої з Москвою ся тримали, підслуховували. По-нашому говорили, то було для нас троха дивне. Вони були ше менш ясни, ніж наши люди, хоц і наши були темни.



1957 рік: останнє чисто команчанське весілля – Тхорик Михайло та Чурма Анна



Свято врожаю – дожинки, перші після виселення, літо 1947 року, околиці Пасленка; після виступу спільно світлина Юрко Грицика (перший справа), Еви Курдупель (обоє з Горайця), Ірини Бліщук, полькі Євгенії Ковальської з Білої-Підляської та Миколи Кошіля (з Горайця); дівчата в народному одязі з околиць Команчі, позиченому від Пораскевії Гоньци з Довжиці (тоді зі Стегни коло Ґданська)

І вони ше застрашени були, незорганізовани. Ми може в духу ся бояли, але того, як вони, не показували.

Але як ми зачали задуже співати, то той грабя Жовтовський вийшов і показав, як то ся йому не подобає. А він нас як невільників тримав, стояв над нами як кат, бриґадзісти так само. Не було відпочинку, не було хвороби. Той грабя навіть машини не хотів, бо всьо йому українці і німці робили. Тяжко наш нарід там ся наробив.., а вони нагороди брали. Ми робили і співали, як ми там тяженько співали, Боже мій! І так ся плакати хотіло...

А між нами і наши партизани були, косили разом з нами. На моїм весіллі чотирьох арештували, а то дружби наші були: Івана Качора, Томка Михайла, Юрка Грицика і ше одного. Вони з Любачівського були, з Горайця, звідки і мій був. Сиділи по вісім літ.

А ми зачали в страшній біді разом жити. Своєї ложки ми не мали, а позичені. Варили-зьмо в якійсь вазі, а їли, і то потім, у двох бляшаних тарілях. На то народилася нам дочка Ірена.

Через дванайцет літ ходили ми до польського костела. Раз були місії, приїхав біскуп до Пасленка. Каже, шо треба бути всім ближче костела. То ми ся зорганізували і зібрали підписи на нашім терені, десь сімсот підписів ми зібрали за одну ніч! Вибрали-зьмо з-поміж себе шестеро людей, між іншим, мене і Святилову Ганю з Вислока (сиділа у в'язници), написали подання і до біскупа. Зараз на другий день! Ганя мала гоеорити, я тримала-м папери, а хлопи ззаду яко оборона. Якийсь ксьондз каже, же не можна. Ганя уж не може тому витримати, але я зачала-м його просити. Но то

пустив. Біскуп ся питає в якій справі. То вже я говорю, шо як ми почули на місіях: „Kochane dziatki bliżej Kościola Matki", то ми, греко-католики, також хочемо мати наших дітей близько вівтаря, але у своїй мові і обряді. Але то треба мати підписи і подання, каже він. Ми уже маємо. Але там було написане „My żądamy", то він порадив написати, що ми просимо. І ше дозбирати підписів. То ми післали до біскупа і в Пасленку позволили нам мати церкву. Служив священик Яремин. На перший раз, на Великдень, як ся з'їхали люди, то було хобай зо три тисячі народа!

До Команчі вернула-м ся у шістдесят другім році. Зайшла-м до Яремина, кажу, же хочу ся вертати, шо мені порадят. «Но, Команча ще одна є, а решта – нема нічого» – каже він. «То поїду, бо то є наша сторона» – подумала-м собі ше раз. Я мала-м думку вертати відраз, але не мала-м за шо. Я того не могла-б пвреболіти, же я так кpвавo ішла-м з тої України додому, а маю на чужім жити.

Я ше рік потім у ліжку лежала-м через ту дорогу й роботу. Нарешті й лікар повів, же траба би було терен змінити, бо ту мені повітря погане.

І всьо ми попродали, тільки ґрати забрали. П'єть літ сиділи ми в чужій хаті, у Заруцького, а потім побудували-зьмо свою. Церква ше тоди була замкнена. Усі ходили до костела. Служив отець Золочівський. Як мав виїжджати, я пішла-м, ся звідую шо і як, він каже, же так, їде: «Ще про мене почуєте». «Так, уже ми почули. Добрий пастир свого стада не лишає. Отець Венгринович замучений, про нього буде вічна слава. Так ся не робит» – сказала-м. А як ми будували церкву, він приїхав і на казанню сказав: «Я би скоріше своєї смерти сподівав, ніж того, що ви збудуєте церкву в Команчі».



Команчанські обжинки, середина 60-х років; стоять зліва направо: Палинська Марія, Тхорик Анна, Юлія Гаргай, Анна Хомка, Юлія Хомка, Юлія Кашіль, Пенгрин Петро, Щерба Степан, Коцан Дмитро, Тхорик Михайло, Гаргай Михайло; після того, як команчани заспівали українських обжинкових пісень, місцева управа вже не організувала свята врожаю з участю українців



Обжинки в Команчі, середина 60-х років; ідуть Сушко Марія (зліва) й Чурма Анна

Хочу накінець згадати наших хлопців, що служили під час війни й після неї в нашому війську. Ковальський Іван служив у боївці «Духа» – Миця з Полонної, згинув у Туринському на Великдень 1947 року; Чурма Іван служив у тій самій боївці, пережив; Панькович Стефан служив, хоч не знаю, у якій формації; Калимун Василь перший організував місцеву молодь, намовляв вступати до УПА, згинув у Буківську; Калимун Іван служив в українській поліції; Форитар Василь служив у сотні «Хріна», але потім, кажуть люди, зрадив, вислужувався НКВД на Україні; Калимун Стефан служив наперед в українській поліції, але потім згинув у руській армії; Петро Сушко, нар. 1927 року, згинув від розриву власної ґранати в Прелуках; Фешович Марко був страчений силою судового вироку. Можливо, були й інші, але їх уже не пам'ятаю.

*Спогад Теклі Ґулич, народженої 1921 року**

На схід виїхало з Команчі більше, ніж потім на захід. „Tam jedźcie, tam wasza ziemia" – так казали. Ніхто не хотів іти – своє лишай і йдий в незнане. Люди не хтіли йти. Загнали на стацію до Загір'я, там кожного ше обрабували, хату його теж зрабували, то вже думали: чого тут буду? Нехай вже там... Ішла комісія. Як записався на схід, то вже руськи полякам не дали рабувати, брали під свою опіку. І мій тато поїхав. Смотриться: другий, третій, десятий ся пише, то, подумав, може там і буде ліпше?

---

* Друкується говіркою.



Діти: стоять: Юлія Барна та Йосип Майкович; світлина з 18 травня 1939 року; усі світлини циклу передав команчанин Володимир Гулич



«Ой ти березо!», невідома молода команчанка; світлина з 10 березня 1939 року



«Пасут худобу на грунку»; світлина з 15 травня 1939 року



«Відпочиває на загороді»; Текля Пінчак (сільське Москаль); світлина з 15 травня 1939 року



«У напрямі повного літа»; група молоді на обійсті в рідному селі; світлина з 15 травня 1939 року



«Пастушкова коломийка»: світлина з літа 1939 року



«Вигін худоби на пасовище»; за нею – дівчата на конях; світлина з кінця 30-х років



З лівого боку Фенна Гаргай (сільське Фецічкова), з правого боку Анна Гулич; світлина німецької антрополоґічної комісії з початку 40-х років

У мене вдома то було так. Кажут люди згори, шо буде якась акція, буде войско польське виганяло на схід. Усі так: утікнеме до ліса, то, може, зістанеме. Сусіди, двоюрідний брат мого чоловіка ся позбирали на вози та й в ліс. А мій каже: «Я нігде не піду, нєх мене тут заб'ют, я за ойчизну воював, кров пролив». Він на папицях ходив. За Польщу воював в тридцєт дев'ятім, а по тому, як руськи вкрочили, забрали до армії. На Дольнім Сльонску був ранений. Снайпер стрілив, а снайпер або заб'є, або ранит – не пустит. То він каже, же не піде, а мені каже: «Ти возь корову, ялівку тілну і йдий до Бескиду». В нічню годину ми пішли. Той ліс Бескид був як Команча, Довжиця і Горб, під самов границов. Багато нас поїхало, солтис Калимун теж. Ціла родина й цілий маєток на возі. Усі сусіди пішли.

Ми там у лісі, а рано як не поїдут човгами, як не почнут стріляти. Обкружили нас, почали бити. Я корову хопила, дитина мала, ялівка мі ся розбрикала, не дала-м ради хопити. Войско хопило. „To wszystko bandery[1], to wszystko banderowskie!!!" Бо ми не були для них люди з села, а все бандери. Солтисові воза підпалили, його збили.

Як нас з того ліса вигнали на поле, смотримося – пів Довжиці горит! Півсела! У білий день! „O, tak będzie ze wszystkimi" – кажут до нас.

Мою ялівку зарізали й з'їли. Мене вже до хати не пустили, погнали з людьми до Загір'я. У Чашині, а там ріка велика, нагнали до ріки, мостів не било, бо бандери знищили, стріляли, відбирали, шо люди мали. Там загибель і трагедія била. Загірськи антки рабували.

До нас дорогов раз припали два вояки. Хотіли вівцю забрати, але була прив'язана на телефоні[2] – не дали ради. Але як ше раз прийшло двох, як

---

[1] Бандери – поточна місцева назва вояків Української Повстанської Армії.

[2] На телефоні – ідеться про телефонний кабель.

мене вгріют! Вівцю забрали. Так мі ся пощадило. Їхала я возом, у возі корова запряжена, але сама не піде, треба її провадити. Коня не било, бо як німаки ся цофали через Миків, то забили коня і того, шо його пас. Бо мій тато небіжчик мали там сестру, думали, же там ся переховают. Там страшний фронт шов.

У Загір'ю ми чекали під голим небом. Хлопи денекотри пішли до знайомих в Загір'ю і ся поховали. Але людей з Вислока, шо перейшли на Чехи й там їх хопили, погнали, не дали почекати.

Ми не поїхали на схід. Дістали з Сянока карту, же маємо право зістати. А з наших людей хто ся підписав, той поїхав на схід. Перейшов термін і ми ся вернули до Команчі. Но то по тому везли нас на захід. Не було звільненя. Везли ци він був кривий, ци сліпий, яки би не був.

Но і ми ся вернули. Але то било не до витриманя: палили, стріляли, ходили по ночах.., то було тяжке пережитя! То був травень, аж до зими треба було гночи все тікати з хати. Удень ще-ще, а гночи – страх. Войско хати палило, стріляло по хатах, і по тих порожніх, і по тих з людьми. Першу хату запалили мого вуйка Боївкового Стефана. У ту ніч я ночувала в Загір'ю. Втодий так Щавне спалили й їх хату. Рано прийшли: „No i co, to bandery zapalili, my widzieliśmy, jak uciekali do lasu". Так ті вояки поволі ту Команчу палили, до зими дуже хат спалили. Так всюдий палили. У Щавнім одна хата, коло води, шо зостала. Але нема того, хто то палив... Добре, шо до церков не стріляли, але по тому, як людей вигнали, то з церквами робили шо хотіли. В Ославици яка церков стояла! Мурована! Розбирали, розбирали, а по тому мінами розбили! Жеби слід був затертий. Же ниц нема. Же не нарід жив, а пустка була! Тепер приходят студенти, звідуются, і не вірят, же ту нарід жив. Но і не можут вірити, бо не видно, направду не видно. Але є й записано. То ся лишит. Ше як ми ся вернули в 64-ім році, то де би не пішов, ци до Прелук, ци до Явірника, то було видно, де хати стояли, де студні, а тепер уже ні.

Минула зима. Прийшла до нас стара Шимахова, і так каже: «Тебе, Іване, не мали б вигнати, але ти ся, знаєш, шикуй, жебис готовий був, бо то видти



Аматорський театральний гурток при делегатурі УДК в Команчі, вистава «Невольника» за участю, м.ін.: д-р Роман Граб – керівник, Сайновський – декламатор, д-р Грабова – суфлерка; світлина з грудня 1941 року



Команчанські покоління: світлина з-перед 1939 року

женут, видти женут...». Транспорти вже йшли, привозили до Команчі на рінь коло стації, там чекали на вагони товарови.

А ми мали вже кобилу. Чоловіка сестра купила в Канаді. Зимовов поров Кучап Антошко їздив аж до Ґданьска, до порту, по тоту кобилу. Статком приїхала та кобила. Навіть пашпорт свій мала, знімка з конини була зроблена. Сіра була, висока, ничого ся не бояла іно чоловіка. Але: з дня на день, з дня на день – привикала. Люди йшли ся подивити, бо «то з Америки, то з Америки кінь». Но, але треба буде якось запрягати. Но то вже того Михайла Гаргая, Бебу, попросили. Якось той хомут наложили. Але прийшов Тимко Боївка. «Я би сів на ню – каже. – Спробую шо то буде». Як сів, як вона шуса з подвір'я на дорогу, ани ся нихто не обіздрив. Але вернув на ній, а сідла не мав, де там би сідло було. Як прийшла весна, то почала ходити разом з Бебовим конем.

Весна. Прийшла тота Шимаханя, а на другий день заїжджає самохід на подвір'я. „No, panie, jedziemy na zachód". Кладеме шо на віз, шо на самохід. Кладеме все, шо набереш, але всього не візьмеш, шо важніше. Привезли нас з тим шитким коло стації. Переночували ми. Мій на стації, а я в Шахінського з малом дитином. Почали ся ладувати. Мали ми з собом млинець[3], як побачили, кажут: „Jeszcze te kamienie? A na co?". А нас було п'єть родин на один вагон. З худобою, зо шитким! Не було де глі хласти. Везли нас, як в'язнів: замикали на ніч у вагонах, не казали, де везут. По дорозі ставали, бо то худоба була, треба було покормити, нам їсти не давали. Кожний шось іші мав.

Пасленк. Розділяли, приїжджали фурманки. Нас завезли в місце таке, два кілометри від шоси Пасленк – Ельблонґ – Ґрушково. По тому з того села ше два кілометри. Так як до Явірника з Команчі. На ту нашу конину наклали--сме як на пару коней. Шо раз під гірку було, шо раз під гірку, то хоч яка сильна була, то уставала конина. Сильно ся змордувала, але ті люди шо там мешкали, вийшли, помогли. Нічня година була. Прийшли-сме під якийсь будинок, не було позамикано. До рана перечекали під дверми. Рано дали нас під другий будинок, уже для нас. Мешкала там стара бабка з зєтьом і двома дівками. Мало бути з ними наполовину. Хата добра, але стайня й стодола знищени. Стара була волинячка. „To wszystko mi dali, wszystko" – сказала. Завела до покою, а там діра в суфіті на вильот. Далі не пустила.

---

[3] Млинець (діял.) – жорна



Вийшли з церкви; світлина зі злому 30/40-х років

Потім прийшов до нас з колонії Іван Хомка, бо сказав, же на колонії не буде. А як він відійшов, то в тім селі були ми свмі. Але іно до осени, бо Гаргай, шо мешкве у Сковронках, узяв нвс до такого робочого будинку у тім селі. Там було нашик більше, з Любельського було Вони ходили, співали, так само як і в нвс колись співали. Ше з Любечівського і Ярославського були люди. І від Холма – тих найбільше. Усі по-своєму говорили, а як. Ті з Любельського то перевважно партийни були. Вони й церкву найскорше дістали, в Орнеті. Але ті православни хоч до церкви ходили, то більше по-польски говорили. А ми потім у Пасленку. До нас до того часу приїжджав польский ксєндз. Ріжно з тими ксєндзвми бувало. Раз по коляді польский ксєндз ходив, но бо ми його «парафянє», по тому наш, а по тому ше православний прийшов. «А що, ви не відали, що батюшка буде ходив? – Та відали» – кажемо, жити треба було.

Так ми жили. Люди ся сходили, казали, ми іно хвильово тут. Тато на картах ворожили, коли ся будемо вертати. Ми думали, же нас зараз зас повезут десь, бо то як людина зі свого гнізда вибита, то така зрушена, не дбає, няй везут. Але нигде не повезли, бо ми там мали сидіти.

У тім робочим будинку було нас три родини, а ше в оборі й стодолі по родині. Місця мало, а й знищено шитко. Жили ми так: Явірницький з Явірника, Дзяба (зєть) з Вислока, Гаргай Лукач з Команчі, ми з Команчі і ше одни.

Ми вже думали: няй так буде. Я іно раз була в Команчі. На весіллі Тимка Боївкового з Ганею. Тяжко було пізнати, гори повирастали; всьо не так, але тепер іщи не так є, ше інакше лісом зарастат. А тоди ше орали, сіяли, кони тримали. А як ся вернула-м назад на захід, то далі мі ся Команча снила, те місце, де я ся родила. Як приїхала-м назад з заходу до Команчі, то мі ся захід не снит.

Мій чоловік все ся хотів назад вертати. П'єть рокіе по тім як нас вигнали, поіхав до Команчі. То му 24 годин не дали бути. Двоюрідний його брат Тимко Довжицький, «до Глухого» був за солтиса. «Іване, йдий, і я, і ти біду будеме мати. Не зробиме нич» – каже. Але ше потім шо рік їздив, думав, де би якийсь пляц дістати. Але наші не барс хотіли пляц дати, наші люди. Люди ся вже вертали, їх не пускали. Шо наших людей собі життя одобрали, бо їх не пускали додому ся вернути...

Но то як їхати?

Ми іно торба в руки і до поізду, а старий Павло Кусий, шо на штреці робив, шитко взяв на себе, вагон підставив. А хата вже в нас була куплена в Команчі, хату на заході віддали на скарб паньства. Нотаріюш каже: „Pani, gdzie pani jedzie tam? Tam pani nic nie ma, wy jesteście wywlaszczone. Tu jest wasza własność. Z czego będziecie żyć?". Наші в Сковронках кажут: «То і я би вернув, то і я би вернув».

Нихто нас в Команчі не рушав. Був 1964 рік.

*Спогад Степана Боївки, народженого 1934 року**

У 1945 році ходили по селі й робили пропаганду на виїзд на Україну. Хто йшов – то йшов охочо, мав мати всьо забезпечене, міг забрати цілий маєток. Тоді з Команчі не поіхав ніхто, але поіхали з Чистогорба, Радошиць, праві ціла Ославиця.

Конкретні висеління наступило в 1946 році. Заіхало польське військо, обступили над раном село, дали знати, до котрої години люди мают бити готови. Люди якось собі помагали і так ішли.

На Україну вигнали з Команчі всіх. Один Карнас Йосил, дорожник, і Урбан, гайовий, лишилися, поляки, а також Касєвич, Зелінський (Шахінський був на делегації тоди), Шимаха, Шпирка. А українців возами до Загір'я погнали. Мости були висаджені, то треба було дорогами їхати, чераз ріки, потоки. У Загір'ю тримали тих людей, доки не підписав добровільний виїзд на Україну. Як підписав, то ладували в поізди й вивозили, а хто не підписав, то ходив і лагодив. Багато поміг попяк Касєвич, він виставляв засвідчення, шо ти люди сут негрізними й можут вертати. Не знати, чи більше виїхало тоди, чи ся лишило, але з наших сусідів, шо мешкали до мосту, емігав: Гаргай Стефан, Копилець Василь, Лодинський Онуфер, Боївка («Дадів»), Фешовичка і Коваль. А вернулися з Загір'я з тих, шо до мосту: Цапів Петро, Лущів Андрій, Пістун, Сушко, Клебан, Майкович (казали «до Василинка») і ми. Ті, шо залишилися, думали, шо буде спокій, але прийшло висеління на захід. То було заскочення. То було зовсім заскочення. Військо повідомило дві чи три години наперед. І виїжджай. Але вийшло заряджєння лишити тих, котри працюют на штраці до утримання штреки. То на три місяці, а по трьох місяцях зостанут і ті виселені, а на їх місце прийдут поляки. Але чи та акція була потім затримана перед тим терміном, чи не знайшли на їх місце полякіе: тоти, шо лишилися тоди, ті

---

* Друкується говіркою.

[Опис мапи на наступній сторінці]

На попередній сторінці: Команча – долішній кінець (стан на 1939 рік) – пам'яттю й рукою Степана Боївки

Номери хат, які стояли до 1939 року в Команчі (нижній кінець): 1. будинок ПКП, 2. пристанок ПКП, 3. будинок служби дорогової, 4. курорт ПКП, 5. Курек (доктор), 6. Ерліх, 7. Веро, 8. державний будинок, 9. кляштор, 10. Куцап, 11. Шахінський, 12. будинок ПКП, 13. станція ПКП, 14. Чайковський, 15. Двмбіцький, 16. Чурма, 17. Боївко (Сташків), 18. жидівська хата, 19. лозня, 20. божниця, 21. Урбан, 22. Пенгрин, 23. Копилець (Маскалів), 24. Коваль, 25. комісаріят, 26. Терефенко, 27. Кусий, 28. Кусий Харатина, 29. Пінчак, 30. Крисина (Антохів), 31. Куцап, 32. Зелінський, 33. Карнас, 34. Дрозд, 35. Шпирко, 36. Шийович (жид), 37. Куцап, 38. Барна (Гриньків), 39. державний будинок, 40. Гірш, 41. Сушко (Заць), 42. Сушко (Галів), 43. Мацко, 44. Боївка (Митрів), 45. Горгай (Лущів), 46. Коцан (Сухів), 47. Горгай (Жиребнів), 48. Жеребний, 49. Боївка (Цапів), 50. Горгай (Лущів), 51. Копилець (Лушчів), 52. Майкович (Сушкова), 53. Підлапінський, 54. Подинський (Сухів), 55. Сушко (Пістун), 56. Боївка (Ульчін), 57. Кадиляк (Совків), 58. Ільків (Данків), 59. Сушко (Кохолик), 60. Сушко (Митрів), 61. Ґондвля, 62. Майор (жид), 63. Липка (жид), 64. Гершко (жид), 65. плебанія, 66. костел, 67. Чура, 68. Фешович, 69. Боївка (Усін), 70. Кохолик, 71. ..., 72. Боївка (Стецін), 73. Кассвич, 74. Ярош, 75. будинок ПКП, 76. Живівко (жид), 77. Майкович (Василинків), 78. Боївка, 79. будинок ПКП, 80. Гринів



Група укроінських залізничників з Команчі, що змогли вернутися зодля обслуги залізниці; розом з родинами інших залізничників вирішально вплинули на те, що Команчо й досі залишається українським селом; стоять зліва: Куцап Микола, Куцап Петро, Моцко Михойло, сидять зліво: Боївко Василь, Горгай Іван, Коцон Теодор; світлино з 1948 року

і зістали дотепер. По 1947 році зісталися жити в Команчі такі наші родини: Пенгрин Теодор, Копилець Петро, Куцап Петро, Куцап Микола, Пінчак Василь, Барна Теодор, Боївка Василь, Мацко Михайло, Коцан Теодор, Гаргай Іван, Ільків Андрій, Барна Роман, Барна Ілько, Хомка Григорій, Чурма Ілько, Довжицький Тимко, Довжицький Андрій, Гриньо, Кусий Харатина, Майкович Андрій. То команецьки люди, а лишилися в Команчі з сіл: з Вислока Червінчак Прокіп, з Радошиць Лотушко Миколай, з Ославиці Василів Андрій і Гадам, зі Смільника Шарий Стефан, Шкурда Анна, Вітлинський Василь і Адамовська Юлія. Потім була ше друга партія вивезених, зараз за тими першими, але трохи пізніше. Тоди вивезли Пенгрина Івана і, здається, ше одну родину. Нашої родини акція «Вісла» не рушала.

Між тими, шо ся лишили, була згода, якось жили, кожний під страхом. Пізніше зачали палити хати. Вночи, пів до першої підпалили нашу хату. То була перша з всіх підпалених. Вояки сиділи в землянках за торами й били по хатах з кулеметів. Більше хат спалило тоди польське військо, ніж під час того, як проти УПА воювали. Вояки всюди пильнували, не можна було з хати до хати так собі перейти, всюди патроль. Треба було повідомляти вояків, шо хочеш десь іти. А як ні, то сходилися по-крийому. Наш отець Золочівський, і Калинюк, як вернувся з Явожна, у рясі не ходив, а в ногавках. Пізніше було троха люзніше.

До 1959 року, як ми з Команчі на трохи виїхали, до села нихто не вернувся. Повороти почалися в 60-х рожах. Були й прикри, й дурни часом справи, бо було й так, шо нашим, шо вже стояли вагонами в Загір'ю чи де, не було дозволу виладуватися, бо сами наші команчани доносили, хто їде, шо ся вертає. І вертали їх назад.

Та акція була на те, жеби нас знищити, усі українці з Лемківщини, усі наші покоління мали зникнути з поверхні землі.

*Спогад Івана Мацка, народженого 1932 року**

Перше виселення було «на охотніка». Значиться, то було ніби на охотніка, бо він ніби був охотнік, а мусів їхати. Шитких тоди не виселили, але казали, шо і так шитких виселят. Напроти костела обгородили поле дрітом і зганяли шитких людей, з Вислока, з Радошиць. Люди ждали в тій огорожі на вагони. Їли, шо хто мав, але за дві години што там набереш? А Команчі ше не виселяли. Підставили вагони, було їх 39, знаю, бо я ходив і рахував. А пізніше наші пускали ті вагони під скарпи, бо прийшли бандерівці і Команчу завоювали, завоювали, хоч була обставлена польським військом. Сотня «Хріна» і ше якась тоди прийшли. Військо втекло на Лупків. Тоді бандерівці зайняли шитко від Лупкова аж по Загір'я, мінували мости, жеби не було можливости виселення, палили вагони. Під кожною хатою стояв один і пильнував. Висадили теж залізний міст. Перед тим ходив один від хати до хати й наказував відчиняти вікна, бо буде сильний вибух. Десь коло 7-ої рано міст вилетів у повітря. Сиділи в Команчі бандерівці три дні. Урядували, переслухували, але потім військо і так прийшло. І виселення тривало далі. Прийшла пора і на Команчу. Шитких погнали на Загір'я. Командир польський, чув я, казав до одного нашого хлопа, як той хлоп сказав, шо хоче ся зістати, бо походит з польської родини (а по-польськи навіть не знав бесідувати добре): „A będziesz Polakiem?". Той відповів, шо буде поляком. „Bo jak usłyszę od ciebie, sk...synu, albo dzieci, chociaż jedno słowo po ukraińsku, to od razu wysiedlimy" – сказав командир. Поляки першу річ, яку робили, то ся звідували, чи хтось знає пацєр по-польськи, і казали говорити той пацєр. Але по-польськи мало хто знав.

Наша родина польського пацєра не знала, то разом з шиткими погнали нас до Великополя. Трохи збіжа й убрання взяли з собою. Мости на дорозі були висаджені, то люди ся в потоках мучили, приходили поляки з сіл коло Загір'я і рабували в людей шо могли. Військо не перешкаджало. В Загір'ї ми трохи пересиділи, але вернулися, бо хто не записався на виїзд, то міг ся вернути.

---

* Друкується говіркою



Хата Михайла Моцка (батька автора спогаду) при дорозі на Прелуки; то її стріхи не могли запалити польські вояки запальними кулями; побудована в 1932 році; світлина з кінця 40-х років



Михайло Моцко з Евою Довжицькою (шила пайбики й ходаки для ансамблю Іпьки Чурми) та Морією Сушко (зліва); світлина з 1942 року

Трохи люди пожили, аж прийшло друге виселення. По тим виселенню зістелося щось з 30 родин наших і польських. Польські вояки сиділи в землянках коло стації, каждого вечора обстрілювалися, удавали, же є напад так, шо кажду ніч дві-три хати підпалювали. Їм о то ходило, жеби ті наші хати попалити.

У нашій родині було так, шо ми мали бункер в березі викопаний і там ми жили разом з худобою. У хаті не було нич. Перед вікном зробили ми мур, як були ми в хаті, то більше на підлозі лежали, ніж ходили, бо можна було дістати кульом. Вояки стріляли не остерігали, а люди в хатах жили. Нашу не запалили, навіть потім один поляк мені казав, небіжчик Ковалік: „Com się nastrzelał do twojej chyży, i nie zapalila się...". Часом уночи ми сиділи в півниці, а запальні кулі літали над нами, як свічки. А наша хата ся не запалила, бо в тім разі оказапося бути ліпше дзядом, ніж багатим. у багача кички були тісно сплетени, тверди, як куля летіла, то ся притриму-



Члени ансамблю Іллі Чурми з початку 50-х років, стоять зліва: інструкторка Дарія (?), нерозпізнані хлопці, Куцап Марія, за нею Ільків Юлія, Боївка Степан, Довжицька Юлія, Хомка Степан, Довжицька Марія, Барна Степан; сидять: Сивак Ева (циганка), Чурма Анна, Ільків Іван, Шорий Марія, Боївка Марія



Під деревом з гармонією Сивак Ева, сидять зліва: Барна Юлія, Довжицька Юлія, Чурма Анна, Пенгрин Текля, нерозпізнаний чоловік жартує батогом; світлина з 50-х років



Похорон Михайла Мошка, друга половина 70-х років

вала й легко запалювала, в через наші кички, рідки, влетіла та й пішла. Поручник Дух, так його називали, часом аж над ріку підходив і стріляв до нашої хати, але не запалив.

Військо казало нам брати коней, їздити по селах і збирати збіжа, майно. Звозили меблі, вози, кірати, звозили на стацію, а зі ствції поляки то вивозили. Явірник звозили цілу ніч. Майна було дуже, бо шо можна було з собом взяти за дві години на віз. Приходили й поляки з польських сіл, брали шо кому було потрібне і вивозили, розбирали на хати й стодоли собі.

На нвші села йшли жити поляки, але до Команчі нв йшли, можв тому, шо ту було тих кількадесят нвших родин, то трохи ся бояли. А нашим ся удало, бо на колеї робили шитки, а будь-кого до праці на колеї дати не можна було, якби й нас виселили. А мали виселити й нас, але пізніше. Якось ми жили. У церкві правив Золочівський, а постерунок міліції був в Щурковій хаті, колись жидівській. Люди ходили горами до церкви, жеби не йти коло постерунку. Міліція підсміювалася, але заборонити не могла. Як прийшов час поворотів, наших людей пущати нвзад у Команчу й околицю не хотіли взагалі. Я працював на колеї, то бачив. Кілко родин мусило ся водти вертати назад, а приїхали, були уж в Загір'ї! Треба було давати людям опінії. Я мав випадок, же як хотівся один з Радошиць вернути, то прийшов до нас комендант по пораду, до мене і ше двох наших. Ми його поперли, казали, шо він застарий був, жеби в бандерівцях бути, а діти тоди ше замолоди були. Але було і так, же наші проти наших доносили до поляків, жеби їх назад до своїх хат не пустити. Проти Довжиці ся чотирьок підписало! А ціле село ся хтіло вернути!

*Спогад Василя Пишняка, народженого 1922 року**

У квітні 1946 року, уже не пам'ятаю котрого дня, одного пополудня Польське Військо нвскочило в село. З дому в долішньому кінці села

---

* Матеріал переданий «Українським Архівом» у Варшаві. Текст друкується з елементами говірки.



Текля Пінчак під час перерви в праці на картоплищі; за нею гора Лаз; світлина з 22 травня 1939 року

забрали Василя Пінчака, окружили нашу церкву й господарські будинки нашого священика, о. Ореста Венгриновича. Забудову разом з кіньми, коровами спалили. Отця Венгриновича разом з братом Романом і молодшим сином Стефаном випровадили на дорогу, десь сто метрів від будинків. Там Стефан оглянувся, побачивши вогонь, хотів рятувати худобу. Тоді його застрілили. Старшого сина, Олеся, били так, що ребра поломили й руки, але дозволили йому «втікати» так, щоб могли його застрілити, що сталося 15–20 метрів від дому.

Під час ревізії знайшли синьо-жовтий прапор, дали наймолодшому «бандеровцу» нести, щоб мати як хвалитися своєю відвагою, такою відвагою, що воювали по українських селах з бідними людьми, котрі були зайняті працею в полі. Ми саме в той час сіяли-сьмо збіжж в полі за горою, не було видно що діє ся в селі. А вони з арештованими відійшли з Команчі в сторону Вислоків Великого, тішилися, що здобули від УПА прапор і трьох «бандеровцув».

У Комянчі є похоронені 4 бійці УПА, котрі звгинули в Явірнику, сусідньому селі, котре тепер не існує. Назвиськ їхніх не знаю, правдоподібно, один був з Явірника, один з Радошиць, а два зовсім незнайомі.

Корні: 21–25 червня 1947 року

Спогад Ярослава Зарічного, народженого в Корнях Рава-Руського повіту

Корні одно з найбільших і найкращих сіл на Розточчі, розположене над річкою Солокією, яка місцями двома рукавами прямувала до Бугу. Від сходу села були громадські пасовиська й сіножаті, від заходу родючі поля, з трьох сторін на віддалі десь 2 3 кілометрів ліси. Коло кожної хати коли вже не садок, то принаймні кілька овочевих дерев.

Перед війною Корні ділилися на такі кутки: Кут, Ставище, Майдан, Старина, Підріччя, Заріччя, Вигін, Садок і присілок Вербові. Кутки корнівців не ділили, село мало дуже солідарний і добросусідський характер. Лише дехто виїжджав на Захід за працею тому, що село завдяки єдності й вмінню організуватися не було таким убогим. Корнівці спільним зусиллям у 1910 році збудували на місці старої каплички нову мурована церкву, на тодішні часи досить велику. У другій половині 30-х років побудували читальню «Просвіти», мурована школу. Дві останні будови були разультатом значного розвитку на переломі 20-х і 30-х років у національно-культурному житті села. Найбільшою популярністю тішилося спортивне товариство «Луг» (понад 100 членів), якому головував Михайло Пахолок зі своїм заступником Василем Бречком. Однак душею культурної та політичної праці в 30-х роках був Михайло Грицина, він сам керував наукою співу. Натомість танцями займався інший студент, Володимир Процик. Церковний хор особливе визнання здобув у той час, коли диригував ним Андрій Зарічний. Крім «Лугу», діяв також Доріст, Союз Українок, театральна група. У програмі корнівської сцени були такі п'єси, як от *Крути, Син повстання*, а також клясичні драми наших письменників. До 1939 року майже кожної днини по обіді голос сурми закликав молодь до будинку «Просвіти» на Ниви, де відбувалися фізичні вправи. Діяли також професійні товариства, наприклад Сільська Громада, Хліборобський Вишкіл Молоді. Гарно працювала кооператива «Єдність».

Корні навіть у 30-х роках не були поділені на всякі політичні фракції, проте про рівень політичної заанґажованости хвй свідчить такий факт, що посередині цвинтаря була могила Незнаного Стрільця, мурована, з хрестом, на якому висів Тризуб з колючого дроту. Крім цього, протягом 30-х років у селі відбувалися вечорниці, присвячені пам'яті Крутів; у кількох заможніших хатах був образ «Бій під Крутами»: молодь з Дорасту складала гроші на підтримання підприємств, де працювали інваліди з часу визвольної боротьби 1917 1920 років, купляла шапки-мазепинки й шапки-петлюрівки. У 1942 році на роздоріжжі села висипано велику могилу з дубовим хрестом на пам'ять Героїв України. Кожного року відбувалися також святкування біля мурованого храста, поставленого давно-давно на пам'ять про знвсення панщини.

На зламі 1929/1930 років групою корнівських патріотів зацікавилася поліція. Студент Михайло Грицина (пізніший провідник «Чайчук») та жонаті



Чільні корнівські дівчі, у другому ряді зліва стоять: Михайло Грицина (на світлині видно лиш частину обличчя), Михайло Зарічний, Євген Вербовий, Микола Стороняк, незнаний чоловік, Андрій Зарічний, Дмитро Вербовий, Мирон Процик, Василь Зарічний (батько автора спогаду), Іван Грицина, Григорій Вербовий, Олекса Вербовий (батько Мирослава, згодом редактора «Нашого слова»), Іван Жмудзінський; світлина з початку 30-х років; фоторепродукція – Андрій Степан

селяни Василь Вербовий, Євген Вербовий і Мирон Процик стали тоді в'язнями львівських Бригідок. Перед самою війною Василь Вербовий та Мирон Процик знайшлися в концентраційному таборі в Березі-Картузькій.

Великий вплив на долю села мала Керзонова лінія. Перед другою війною пролягала вона за нами, тоді Корні належали до Рава-Руського повіту, по війні ця лінія знайшлася два кілометри перед нами, тож село стало частиною Томашівського повіту, проте частиною також, так званого Закерзонського Краю.

17 вересня 1939 року Західню Україну «визволяє» наступна окупаційна влада, радянська, і панує до 22 червня 1941 року. Комуністи зробили все можливе, щоб «визволити» село від національно найсвідоміших людей. Згадані вже дівчі та інші молоді люди подалися на німецький бік кордону, віддаленого від нас з 10 кілометрів на захід. Однак при переході налізли на радянських вояків, сталася сутичка. Гранатами охороняв друзів Іван Бунда, проте в полон таки попався один з утікачів. Був ним Василь Макух, пізніший в'язень Сибіру.

Новий окупант разом з переслідуваннями приніс також біду. Не стало харчових продуктів, взуття, матеріялів на одяг. Почалася дільба на купаків та бідняків. Оподатковано церкву. Читальня «Просвіти» була перейменована на клюб. Знято в ній образ «Гетьмани України» та портрет Миколи Зарічного (Паньківа), молодого хлопця, члена Дорасту, який перед смертю частину свого майна записав на «Просвіту» та церкву. На Воркуті опинився Данило Вербовий, у Сибіру Григорій Зарічний, Андрій Процик (Андруньо),



Панахида на корнівському цвинтарі за упокій душі стрільця УГА, служить о. Михайло Артимович; світлина зі зламу 20-х і 30-х років (?); «Українському Архівові» передав Василь Грицина (тепер мешканець Ставгни)

Воподимир Процик. Два останні там і загинули. Андрій Зарічний був в'язнений, сидів у львівській тюрмі. Ніччю вивезений з села разом з сім'єю. Гринь Грицина (Лукавий) опинився біля Іркуцька.

Усякими способами почалася організація комсомолу й колгоспу. Корнівці вистояли колгоспу на вдалося зорганізувати ні створити комсомолу. Люди прекрасно бачили, до чого довали колгосп і комсомол у сусідніх селах. У Махнові комсомольці стали пияками, вертаючись з Рави-Руської через Корні, звалили в селі статую Божої Матері. Колгоспники з Забір'я отримали від радянської влади бугая й огиря, що був забраний висланому в Сибір Грицині Гриньові. Натомість у газеті можна було прочитати, що ці звірята - розплодові й становлять результат праці колгоспу. До цієї писаної брехні додано також фотографію звірят. Комунізм не вміє без брехні зробити кроку.

На початку 1941 року пішла селом чутка про підготову списка корнівців, призначених до заслання в Сибір. На ньому були й мої батьки. Люди почали сушити сухарі, тісто на макарон. У повітрі пахло війною. Недалеко від села цивільне людність з Рави копала під наглядом війська глибокі й широкі рови проти танків. У напрямку Тенетиськ військо будувало великі бетонові бункри. І от у неділю, 22 червня німці вдарили на Совітський Союз. Наше село наказали евакуювати до Дениськ. Вернувшись після тижня, застали ми село зміненим: згорів Кут (від найстарших людей пам'ятаю, що не було війни, щоб Корні хоч трохи не згоріли). На полях лежали трупи убитих вояків обох армій. Селяни похоронили одних і других.

Незабаром прилетіла вістка про вільну Україну, мав бути наш уряд і все наше. У Раві-Руській відбувся здвиг українців з поблизьких сіл. Корнівці йшли туди з транспарантом, зладженим Параскою Грициною, яка виписала на ньому «Ставайте, хлопці, бо час – Україна кличе вас!». Цілими днями й вечорами люди співали патріотичних пісень, однак скоро замовкли: німці почали арешти й самоволю по наших містах і селах. Студента Микопу Сташка запроторили до Осьвєнціма, арештували Корніяського. Почалася понура окупація.

Друга половина 1941 року минула ще сяк-так, погорільців з червня взяли до себе господарі з добрими хатами, однак по жнивах довелося їм складати



У новій домівці «Просвіти» в Корнях першою виставлена була п'єса «Сербин»; у першому ряді зліва: Мирон Стороняк, Григорій Вербовий; у другому: Наталія Гриб, Мирон Процик, Катерина Вербова, Євген Вербовий, Софія Процик, хлопець з Журавець, Февронія Стороняк, Олекса Гнатишин; четвірка у третьому ряді: незнаний чоловік, Василь Вербовий, незнаний чоловік, Михайло Зарічний; фоторепродукція – Андрій Степан



Шкільна світлина з Корнів; світлина з кінця 30-х років; фоторепродукція – Андрій Степан



Члени корнівського Доросту: четвертий зліва – Микола Зорічний, що передав частину свого майна на «Просвіту» й церкву; фоторепродукція – Андрій Стефан

снопи під голим небом, а не у власних стодолах. Кризу приніс наступний рік. Німці збільшили контингент зерна, заборонили вбивати свиней. Люди збіжжя ховали, німці стягали його силою. Весна 1942 року принесла з собою марево голоду. У бідніших селян не стало зерна на хліб, потім і картоплі. Влада стала конфіскувати жорна, тож важко довелося й тим, у кого зерно ще було. Люди крізь сльози співали:

Пише Сталін до Гітлера, до Гітлера та гей!
Мелють жорна, як холєра, як холєра та гей!
Гітлер йому відписує та відписує та гей!
Що всі жорна покасує та покасує та гей!

Останні слова особливо врилися в пам'ять: «Приказ! Струнко! Жорна здай!». Відтак німці почали кульчикувати худобу й різати, проте контингенту молока не зменшили. Люди віддавали його майже сирим, бо мішали добре молоко з водою. Не стало курок, качок, гусок. Головною стравою зробився борщ зі щивки. Дехто пробував жати ще неспіле жито. Зерно сушили на кухні й пекли зелені паляниці. Волочилися селами голодні люди з Карпат, де було ще бідніше. Міняли сіль за харч, хотіли пережити переднівок. З голоду в нас тоді ніхто не помер, багатші господарі ділилися зерном з біднішими.

Німці почали брати на примусові роботи до Німеччини нашу молодь. З Корнів поїхало понад 50 осіб, однак багато втікало з Німеччини й ховалося по лісах. Тоді німці арештували батька або матір такого хлопця чи дівчини й тримали доти, доки примусовий робітник не зголоситься «добровільно». По лісах поки що не ганялися, проте в 1943 році вже стали це робити. У Карівських лісах добре бупи перетріпані одною з перших сотень УПА.

Настав 1944 рік. Прийшли совіти й показали одну штуку. Стали мобілізувати до війська. Тут знову пригадала про себе Лінія Керзона. Десь 10 кілометрів на захід від нас були терени, які звали ми польськими теренами. Там пролягала Керзонова лінія, дійсна в 1939-1941 роках, а потім у 1944 році, бо якраз згідно з нею мобілізовано по наших селах українців до совітської армії. На захід від неї мобілізації не було, тобто до армії йшли самі українці. То була цікава мобілізація. Одного дня усі поборові зголосилися до Угнова. Було їх дуже мало, бо майже всі мужчини поховалися по лісах або вже там служили в повстанських сотнях. Тоді пішли совіти на таке: «Хто не піде – родина опиниться на Сибірі». Таким чином зголосилася до Угнова щось 71 особа. Усі були вивезені до місцевости Конгур Молотовської (Омської) области. Там відбували військові вправи, а на фронт пішли під час зимової офензиви Червоної Армії в січні 1945 року. Не вернулися до села з цієї причини: Барицький Сильвестер, Бунда Іван, Бунда Микола, Вербовий Микола (Ксенин), Вербовий Іван, Грицина Іван, Грицина Микола, Зарічний Василь, Зарічний Дмитро, Зарічний Іван, Зарічний Михайло, Курило Степан, Лончинський Степан, Степан Дмитро, Таранько Дмитро, Шевчук Іван. Усього їх 17, а інвалідами стали 14 чоловіків: Вербовий Дмитро, Вербовий Іван, Вербовий Микола, Вербовий Лука, Грицина Лука, Зарічний Степан, Кожух Василь, Степан Лацко, Іван Петришин, Мирон Процик, Микола Стороняк, Степан Титус, Микола Процик, Мирон Макух. Здоровими вернулося 39 осіб: Бречко Володимир, Бречко Григорій, Бречко Мирон, Бунда Василь, Бречко Олександер, Бречко Степан, Бунда Прокіп, Володимир Вацишин, Василь Вербовий, Іван Вербовий, Олександер Вербовий, Теодор Вербоаий, Володимир Влашинович, Іван Влашинович, Василь Грицина, Володимир Грицина, Лука Грицина, Михайло Грицина, Володимир Зарічний, Олександер Зарічний, Вячеслав Козповський, Степан Лацко, Дмитро Макух, Ілля Макух, Микола Макух, Петро Макух, Степан Мищишин, Василь Назар, Михайло Назар, Михайло Петришин, Іван Процик, Петро Процик, Володимир Рожак, Іван Серкіз, Володимир Ставко, Василь Стороняк, Мирон Стороняк, Іван Юшко. Кінець війни застав корнівських українців у різних сторонах Европи. Миколу Стороняка коло Ґданська, Володимире Ставка в Австрії, Мирона Стороняка в... Кореї, Миколу Варбового поранило між Ґданьком і Тчевом, недалеко від місцевости, де опинився по акції «Вісла».



Відкриття читальні «Просвіти»: фоторепродукція – Андрій Степан

Змобілізувати наших хлопців до свого війська, беручи за границю мобілізації Лінію Керзона совітська влада пам'ятала, проте визначити



Сім'я Наталії й Василя Зарічних; у батька на колінах - автор спогаду Ярослав Зарічний; світлина з 1935 року; фоторепродукція Андрій Степан

згідно з нею новий кордон таки забула. Керзонова лінія була вже не перед нами, а два кілометри за нами. Рава-Руський повіт перестав бути нашим, охопив нас натомість Томашів Люблинський. Що ми є частиною України свідчила тільки назва Закерзонський Край. Усе інше казало вірити, що ми частина Польщі. Проте ми були в себе вдома, на своїй рідній землі, ніхто на ніяку Україну не хотів виїжджати, бо мав її під ногами. Примушували нас виїжджати з України на Україну. Робило це Польське Військо. У нашому селі тільки втікачі з Холмщини добровільно погодилися на виїзд, бо і так не мали де жити. Решта села була за нашою Україною. Виселення відбувалося в двох турах. Люди ховалися в ліси, де охороняли їх повстанці або йшли на ті села, де виселення вже відбулося. Купляли документи, давали самогон офіцерам.

Було й таке, що заладований майном вагон виїхав з Белзця на Україну, а господар майна з голими руками пішки вертався до порожніх хат, звід ж додому. Бувало, що чоловік поїхав, а жінка пишилася, бувало, що батьки поїхали, а діти лишилися. Перший тур забрав з Корнів 50 родин, другий - лиш кілька. Перших посадено в Тернопільській області, переважно біля Збаража у таких селах, як Стриївка, Максимівка, Старий Збараж, Чогарі Збаразькі. Другий тур поселили в Львівській та Івано-Франківській областях. Опущені господарства загосподарили ті корнівці, які остались, ні одне господарство не пішло в руїну. Корні й далі були повністю українським селом, з однорідною людністю, як і колись, хоч стало її менше. Перед війною були в нас три жидівські родини й одна польська, яка перебувала тільки тимчасово. Попри виселення на Україну наше Закерзоння й далі було українським.

Лінія Керзона була пересунена в 1944 році на схід, проте це не заважало совітському війську, зокрема «сталінській метьолиці» часто робити облави на закордонній території. Більшовицькі солдати заходили до Польщі коли хотіли й робили що хотіли. Облягали цілі села, шукали бандерівців, грабували, брали на слідства, а зі слідства «на родіну», тобто на свій бік, звідки найчастіше полонена людина їхала в Сибір. Наш самооборонний кущ не приймав бою, бо його наслідки були б для Корнів трагічні, проте більшовики не знайшли в нас ні одного партизана й ні одного донощика.

Московські зайди вчинили, проте. Корням велику кривду: 22 травня 1945 року напали на село й вбили сепян: Ярослава Макуха, Опаксу Гнатишина, Степана Лацка, Степана Дзюру, Івана Пахолка, Василя Процика. Славко Макух мав усього 17 років, його брат і батько ще не вернулися з совітської



Марта Зарічна (бабуня автора спогаду) з заміжніми дочками й онуками, донькою й сином Михайлом; фоторепродукція – Андрій Степан

армії. Степан Лацко всього кілька днів тому вернувся з більшовицької війни інвалідом. Усі вони спочивають у збірній могилі на корнівському цвинтарі по похороні при участі махнівського пароха Федерищака, в похорон мав характер антибільшовицької маніфестації. Іншого разу більшовики вбили сільського хлопця Василя Барицького.

Дехто звзнав тоді страшної хвилини, але пережив. Наприклад, москаль догнав Василя Вербового й Івана Рудика. Наказав їм стати поруч себе й потягнув за спуст автомата. Серія не пішла – «фінка» затялася. Зважив це інший москаль, підбіг, щоб помогти пристрілити наших, але перший солдат уже на це не дозволив, кричучи: «Ета маї люді, я іх беру с сабойі». Нас можна було тоді стріляти або брати з собою, як невільників.

Немолодий вже Василь Зарічний не встиг сховатися до стодоли, тож засунувся під хату, яка не мала підмурівки, лише наріжні стовпи. Побачив його москаль, кинув ґранату під хату, але вона не вибухла. Дядько виліз з-під хати живим, москаль його не стріляв, зате голосно нарікав, що «спортів» ґранату.

Цього ж дня москалі розвалили хрести й розрили могилу на пам'ять Героям України, що була висилана в 1942 році на роздоріжжі до церкви й читальні «Просвіти». Здавалося, що більшого звірства вже не може бути, проте воно настало. У 1947 році знайшлися побратими вбивців з часу сталінської «метьолки»: поляки-жовніри, які під час висалення наказали

нашим селянам розрити могилу, убитих у травні 1945 року корнівців й зріваяти її з землею (вона відновлена була аж в наш час).

Корні як свідоме село дало під цю пору багато партизанів, що служили в лавах Української Повстанської Армії. Разом з усіма упівцями вони обороняли нас перед вбивствами, висиленнями, грабунком і знущанням, спали по лісах, ховалися по криївках і часто не мали що з'їсти, але твердо стояли за свій народ. Хочу згадати всіх воїнів УПА з Корнів:

1. Балицький Сильвестер, нар. 1926 року в скромній хатині, де разом з матір'ю, жив з праці в заможніших селян;
2. Білий Іван «Ламко», нар. 1927 року, єдиний син чи не найбіднішої корнівської сім'ї, загинув у 1947 році;
3. Бречко Володимир – «Круча», «Орлик», нар. 1923 року, син бідної селянки, вихований бабусею;
4. Бунда Володимир, нар. 1927 року, карався по в'язницях, але пережив;
5. Бунда Іван «Циган», нар. 1929 року, був наймолодшим повстанцем з нашого села, убитий на Любачівщині, не знати де похоронений;
6. Бунда Іван (Гаврилів), нар. 1923 року, убитий у селі Річиці, похоронений у Корнях на цвинтарі;
7. Вербовий Іван – «Юній», нар. 1926 року, напівсирота, батько сидів у Воркуті, служив у командира «Чайчука», згинув, правдоподібно, біля Добрусина на Львівщині;
8. Вербовий Володимир, нар. 1922 року, звільнений з УПА з огляду на стан здоров'я, засуджений у 1947 році військовим судом у Кракові на смерть, осиротив дружину й сина Луку;
9. Влашинович Микола – «Довбуш», нар. 1921 року, сирота, стрічений, правдоподібно, у Ряшеві;
10. Грицина Степан – «Август», нар. 1908 року, усю сім'ю більшовики вивезли в Сибір, по акції «Вісла» подався на Україну;
11. Грицина Михайло – «Чайчук», нар. 1914 року, півсирота, командир боївки СБ, згодом у складі командування УПА на Львівщині, згинув у селі Бесіди 19 грудня 1945 року;
12. Гриб Володимир – «Штайн», нар. 1912 року, упав у бою з більшовиками на Равщині;
13. Кеплер Володимир, нар. 1927 року, син залізнодорожника, згинув по акції «Вісла»;
14. Мачура Роман, нар. 1925 року, син директора школи в Корнях, учився в українській гімназії у Львові, прямо з бурси подався на старшинську школу в Карпатах, де й згинув;
15. Мороз Василь, нар. 1926 року, не знати де вбитий і похоронений;
16. Мищишин Григорій – «Сірко», нар. 1926 року, учився у професійній школі у Львові, загинув разом з іншими повстанцями 7 червня 1947 року під час акції «Вісла» в Корнях; це було на подвір'ї його батьків, не дав себе взяти живим;
17. Серкіз Степан – «Нечоса», нар. 1926 року, командир корнівського куща, студент торговельної школи у Львові, згинув разом з Володимиром Бречком – «Кручею», Михайлом Сидорком – «Максимом» і «Кріпаком» у криївці на обійсті Івана Юшка, зраджений Михайлом Зіньком;



Корнівську церкву малював самоук родом з Новосілок; на світлині: ліва стіна біля престолу; світлив Андрій Степан



Корнівська церква, стан з половини 80-х років; світлив Андрій Степан

18. Сидорко Михайло – «Максим», нар. 1923 року, згинув 7 червня 1947 року разом з «Нечосою»;
19. Стороняк Василь, нар. 1922 року, батьків виселено в 1945 році на Сибір, згинув в УПА;
20 і 21. брати Стороняк Євген – «Агрест» та Стороняк Мирон – «Сергій», нар. 1922 і 1927 року, Євген був старим партизаном, брав участь у оспіваному піснями бою в Кам'янці-Ператині, служив при боці «Чайчука», згинув на Львівщині в 1945 році, Мирон згинув по акції «Вісла»;
22. Юшко Володимир, нар. 1927 року, син Івана Юшка, згинув на Любачівщині;
23. Вербовий Дмитро, нар. 1913 року, страчений у Ряшеві в 1947 році.

Усі ті хлопці походили з бідняцьких родин, часто були сиротами або півсиротами. Усі були любителями свободи й незалежности України, за що віддали своє життя.

Весною 1947 року дійшла до нас чутка про початки висалювання на Ziemie Odzyskane. Старші люди не вірили, що висалення докотиться також до нас. «Як? Вигнати з батьківської землі?! Яким правом?» – казали люди. З такою думкою селяни вийшли на поля перворювати вимерзлу під час дуже гострої зими озимину, сіяти яре збіжжя, садити картоплю. А, здається, 6 червня увійшло до села Польське Військо від сторони Мостів Малих. Під вечір закомуніковано нам, щоб усі мешканці зібралися на Ставищі. Там жовніри поділили їх на групи: чоловіки, жінки, підлітки. Кожну групу взяло



Степан Сеpкіз, згодом «Нечоса» (зліва) з другом під час студій у Львові; світлина з 1943 року; фоторепродукція – Андрій Степан

військо в кільце. Я туди не пішов, за порадою старого конспіратора Василя Вербового сховався в стодолі. Уночі жовніри почали грабунок хат, а вранці зі Ставища донісся великий крик і плач. Там уже арештували людей. Уночі-бо знайшлося двох доносників. Були ними Мума й Зінько, вони вказували пальцем, кого пустити вільно, а кого арештувати. Арештованих відвозили ватами до Любачева. Одну групу чоловіків і підлітків погнали пішки через Махнів до Журавців. То було страшне: озброєні по зуби жовніри ведуть юрбу цивільних людей, за якими біжать жінки й сестри.

У Журавцях казали їм падуватися на самоходи, а щоб «помогти» людям ввійти туди, жовніри почали всіх бити копьбами (Ілля Процик уже до самої смерти не вернувся після цього до здоров'я). Звезли їх до Любачева на переслухання. Тяжко били й мучили, а потім кинули до Явожна. По дорозі били й примушували складатися грішми, щоб відкуплятися від биття. У Явожні було 35 людей з Корнів: Степан Бебій, Броговський (батько), Броговський Микола, Броговський Теодор, Володимир Бунда, його брат Бунда Михайло, Софія Бунда, Григорій Вербовий (Стадник), Михайло Вербовий (Бендечів), Олекса Вербовий, Степан Вербовий, Василь Зарічний (Хоміцький), Теодор Зарічний, Катерина Козловська, Степан Мищишин, Григорій Лончинський, Дмитро Осмола, Анастазія Пахолок, Михайло Пахолок, Роман Петришин, Ілля Процик (Стефанців), Лука Процик (Балянів), Роман Процик (Стефанець), Володимир Роїк, Микола Серкіз, Наталія Серкіз, Степан Серкіз с. Андрія, Микола Сидорко (Кревець), Володимир Сташко, Василь Таранько, Іван Юшко. Більшість була суджена в Кракові на 2 15 років тюрми, так сталося з 27 особами. «Судили їх, як худобу» – сказав мені меценас Шембек, коли я був у Кракові старатися за передтермінове звільнення кількох корнівчан.

Тим часом у Корнях починалася трагедія в повстанських криївках, бо запроданець Зінько знав, на чиїх господарствах вони є. Видав. Військо шукало-шукало й завжди знайшло. Входу до криївок шукали таким способом: били дрюками, залізом мужчин і жінок. Не знати, як люди витримували биття, але витримували. Годі зрозуміти, як витримали катування хоча б Гринь Вербовий, Таранько Василь (обидва ув'язнені потім у Кракові) чи Петро Стручинський, чи 16-літній Дмитро Бречко. Крім стогону й зойку, кати не видушили з них ні слова. Дмитро Осмола був битий залізним дротом, бо відмовився лізти до криївки (не знав, що вона порожня). У Лацковій криївці сидів натомість повстанець «Шарко». Як стали бити



Руїна корнівської читальні «Просвіти»; стан з початку 60-х років (?); нині будинку нема

Настю Лацкову. Її крику не витримав й почав виходити, але як був біля виходу, вистрілив. Вояки відрвзу втекли над річку й полізли навіть у воду, в «Шварко» кудись зник, зникла також Настя.

У Баляновій криївці (Лука Процик), виданій Зіньком, був повстанець «Клен». Стрілив собі під бороду, але був живий, коли витягнули його наверх селяни. Звтягнули його під хату, звідки дивився переможцям у очі. Не отримав від них ніякої медичної помочі, хоч із прострілвного лиця текла кров, видно було місце входу й виходу кулі. Таким погнали його на Ставищ, в потім до Любачава.

У Іванковій (Степан Бречко) криївці був повстанець також на псевдо «Клен» і ще один. «Клен» застрілив себе, а той другий утік.

У Грицьковій криївці (у Мищишина Гринька - «Сірка») скривався «Сніг» - Іван Круп'як з Лівча та свн «Сірко». Розірвалися гранатвми. «Сірко» на смврть, в «Сніг» був тяжко поранений, зввезли його нв Ствище.

У Бендечовій криївці (Вербовий Василь) був «Цигвн», який застрілився, тв «Вврес», який утік з рук війська, проте, здається, що був убитий на полях.

У Свковій криївці (Юшко Іван) скривався син Мврії Бречко – «Круча» та комвндир куща Степвн Сврків – «Нечоса», повствнець – інвалід Михвйло Сидорко «Кріпак». Військо наказало Марії лізти до криївки звпропонувати повствнцям піддатися. Вони відмовилися й попросили її негвйно вийти з криївки. Лвдве вонв вийшлв, як з-під землі почулися чотири стріли. Мврія дістала шалу, кинулася до моєї мами через річку, бо колись були сусідками. Мала стрвшний вигляд, тряслвся, махвлв руками й кричала, плвкала. Мама сховалв б її до льоху, але Марія побігла й далі нвосліп. Чудом уникнула арешту. Натомість її чоловік, Юшко Іван був врештований, хоч недавно вернувся з совітської врмії. Сидів у Явожні. Потім крвківський суд присудив йому досить багвто років. Сидів, в його жінка з сином були викинуті в глухе

село нв Жулввах. Мордувалвся самв кількв років. До здоров'я лісля шалу в Корнях уже нікопи не вернулвся. Її муж довше пожив, але нв ствріть почав блудити. Їхній син був глухонімий, але потім стратив твкож очі. Отак живе донині. Усю сім'ю з'їла чужина. Нічого не знати що сталося з першим сином Мврії, «Кручвю», колишнім вояком сотні «Шума». Батьків ціле життя боліло, чи він хоч заколаний лежить.

Тим часом військо оргвнізувало підводи до станції Белзвць. Уночі люди кватирували в містечку Угнові. Одного дня підійшов до мене поручник ВП й нвказав лягти на землю, піднести ноги догори п'ятами (звичвйно, був я босий), дядькові Дмитрові Грицині дав грубезну палицю й квзвв бити мене по п'ятах. Грицинв відмовився. Офіцер казав йому також лягвти. Дрючкв дав мені. Дядько милосердно подивився на мене, був нашим сусідом. Я дрючкв не підніс. «Звбввв» налевно мвла б трагічний для нвс обох кінець, проте надійшов вояк і замельдував про неспокій у Василеві. Проба довести двох укрвінців до знущвння над собою залишилася мені в пам'яті на все життя, хоч ще не був я тоді повнолітнім.

Моя мвма-вдова звпухла від плачу. Не знвв що зі мною, бо тиждень мусив я возити возом переселенців, мала лиш одну фіру. І твк погнали її в ясир, мою рідну неньку. Здавалося, що навіть збіжжя прощалося з нвми. Мов остовпілі, дивилися з гнізд бузьки...

Доїхали ми до Белзця. Убеки витягнули бвгатьох молодих хлопців з ввгонів, звгнвли до будинку ствнції й немилосердно били. Нв знали чого й зв що б'ють, проте робили це звпвкло й солодко. Потім звйшли ми до вагонів. Виглядали вони так: по лівій половині коні, корови, кури, по прввій – мішки, торби, скрині, пвчки тощо. На них члени двох убогих сімей. Удань вагон «жив», уночі плач дітей або мертва тишв.

Нвш транспорт був другим корнівським. Завезли до Ольштинв, де, мвбуть, відмовилися нас прийняти, бо дальша дорога булв нв Торунь. Потім нв Ґданськ. Одного разу звгубилвся нашв бебуня, як ми чекали в'їзду нв товарову ствнцію. Аж по кільканадцяти днях привезли її до Оствшева, дв булв метв подорожі нас усіх. Однак різних пригод було нвбагато більшв. По дорозі ні рвзу не поцікввився нвми ліквр, лиш одного рвзу сприсквли нвс якимось порошком твк, що мали ми досить свтиричний вигляд.

Ціквво парвніс подорож один лошак, що не хотів їхати між кіньми, а вибрвв собі на товврискво курок, однвк якось колнув коєць з ними й курки розлетілися по вагоні. Одна вискочилв надвір. Дядько накрив її десь грудьми й звдушив. Ми хоч-не-хоч эрвділи, що твким чином будемо мати якийсь теплий обід, бож траба було цю курку твки з'їсти, а не викинути. Кілька рвзів пробували ми по постоях зварити її в горшку нв триніжквх. Лвдве вода починала кипіти, в машинв вже давалв сиґнал виїзду (чвсом цв були жерти машиніста) й курка знову мандрувала в якійсь торбі невреною.

Страшенно хотіпв їсти також худобв, коні. Якось стояли ми перед ствнцією, в в полі, бачимо, валика сіножать, в на сіножаті багато копиць сінв. Нвм тільки того й треба. Ніхто не дивився на досить широкий рів з водою, кинулися це сіно брати й носити коням тв коровам. Господар побвчив і давай кричати, проте ніхто нв нього не зважав. Тож він пішов до мвшиніств, який знову просиґналив. А сиґнал до подорожі був для нвс «святий». На сіножать бігли ми через клвдку над ровом, тепер ніхто нв дивився нв неї.

Мокрими вернулись ми до вагонів, а корови й далі майже нічого не дістали до ротів ремиґати.

Стоїмо знову перед ствнцією, куди нема ще дозволу в'їхати. Дідусь Андрій бере серпа й іде жати траву. Раптом поїзд рушає. Дідусь доганяє, я вихиляюся й кричу «дайте руку!», а дідуньо простягає серпа...

Нарешті ми в Шимберзі, як тоді називалося Осташево. У березні 1945 року визволили його совітські війська. Велике, тепер занедбане. Лежить на правому боці Вісли, не Жулввах. Утікаючи, німці знищили помпи, якими реґулювали стан води в канвлах і ровах. Прорвали також охоронну греблю на Вісні, тож вода залила тисячі гектврів землі, понищила господарства, дороги. Як ми приїхали, води вже не було, проте всюди ріс буйний високий шувар, всюди вж гуло від робвцтва, комарів. У селі незайнятими остались лише гірші будинки. І то не присілках вбо не окрайнх. Господарі, що приїкали перед нвми, сиділи в найкращих хатах, проте, часом не мали навіть коня ні корови. Зате позаймали й по 20 гектарів землі.

Мене, мвму й сестру тв дві сім'ї ульокували в вишвброввному робітничому домі без вікон. У одній кімнвті 5 х 5 спало протягом кількох років 7 осіб, між ними три воєнні вдови й двоє дітей. Твкі то були в нас родини: сім осіб, в три родини. Твк пустилв нас з рідних земель війна тв польськв владе. Не було світла, крісал, лвви чи столв. Нвйбільше зраділи нвшим приїздом комарі, зголоднілі до людської крови. Мали ми всі одну спільну кухню. Не мали, натомість, вні обори, вні стодоли, хлівв. У невеличкій шопці «посели-ли» ми пацюкв й курки. Коні й худобв стояли на полі, прив'язні до палів.



У цій хаті мешкали колись Марія й Василь Вербові; світлина з 1990 року



У цьому будинку містилася корнівська школа; стан з початку 90-х років

Пізніше виявилося, що нвше положення твки не найгірше, бо, наприклад, Ввсиль Бречко з жінкою та сином ночували в селі Нова Церква недворі. Боялися, що їх огрвбують. Проте ще більше боялася сім'я поляків, побіч якої вони так ночували. Не гасила світлв в хаті й всю ніч нв спала, боячись українських «різунів». Нарешті війт таки зарядив втиснути Бречкову сім'ю, як третю до цієї ж хати.

Було де-не-де таки й смішно. Наприклвд, Микола Сидорко ввів свою корову до старої рибацької хвтини, але підлоге не витримала й корова впала до пивниці.

По-різному складалася доля наших людей. Пам'ятаю, як акція «Вісла» розпорядилвсь з Федором та Іриною Вербовими, влвсниками гарної хатини недалеко від «Просвіти», недалеко від прекрасних корнівських ясенів. Вврбовий був інвалідом з І-ої світової війни, його син Петро був стрільцем в УПА, але був звільнений з огляду на стан здоров'я. Як військо приїхало нвс виселювати, щось списувало. «Пощо списуєте?» запитввся в них ствий Вврбовий. «Щоб ви твкв самв дістали нв звході» – відповів якийсь жовнір. На звході Вербових поселили в хаті, що от-от мале перевернутися, на відлюдді. Вони мучилися, а не жили. Були старі, навіть від мишей не могли самі обігнвтися, проте влада звгвняла кривого діда відробляти шарварок.

Квтеринв й Федір Процики мали в Корнях невелику господарку, були бвтьками Ромкв й Мвруні. Ромко, як доріс, став мельником у корнівському млині, мвбуть, лиш знав, що малеться там зерно й для УПА, але більш нічого з нею спільного не мав. Однвк був врештований 6 чврвня 1947 року, перейшов знущання в Любвчеві, Явожні, суд у Крвкові послвв його до

в'язниці. Я бачив, як він вертівся понад валом додому. Ішов пішки, мав на собі куфайку і ще якесь лахміття. Був одний. У батьків трохи віджив, але прийшлв повістка до служби в ВП, яку відбув у копальні... «Явожно». Вернувся, але без здоров'я. Помер у силі віку. Однак не мусив умирвти в твкому молодому віці, якби не те, що з ним зробили. Пригадую собі, як він оповідав про день 12 липня 1947 року в Явожні. Він варт окремого спогаду.

Військові суди ПНР засудили згаданих уже 27 осіб, що сиділи наперед у Явожні, проте нв цьому «правосуддя» не спинилося. На кару смерти звсуджені були: Микола Влашинович – «Довбуш», с. Онуфрія й Анни, народжений 22 грудня 1922 року, 7 серпня суд у Ряшеві видав вирок, виконано його 14 жовтня 1947 року; Володимир Вербовий – «Сторож», с. Тводора й Ірини, нвр. 22 липня 1920 року, військовий суд у Кракові вирішив його долю 30 вересня 1947 року, а життя його обірвалося 13 листопада; уже на виселенні араштовані й засуджені були військовим судом у Ольштині Дмитро Вербовий – «Горобець», с. Михайла й Пелвгії, нар. 17 жовтня 1913 року (найстврший віком повствнець з Корнів), а стрвчений в Ольштині 6 серпня 1948 року силою вироку від 5 черая 1948 року тв Євген Вербовий, с. Степана й Еви, нвр. 15 грудня 1909 року, засуджений в Ольштині 5 серпня 1948 року нв смертну кару, замінену Нвйвищим Судом у Варшві на 15 років в'язниці, що вдалося йому звкінчити внслідок багаторічних закодів передтерміновим звільненням 2 липня 1956 року з в'язниці-каменоломів в Стшельцях Опольських.

Нв звході арештовані й засуджені на багвтолітнє ув'язнення були також: Вврбовий Степан, Мвкух Микола, Процик Мирон, Сторонянський Володимир, Теглівець Софія, Шевчук Володимир, Шевчук Іван. Остввні два 5 черея 1948 року отримали в Ольштині 15 років тюрми, а 18-річний Сторонянський отримав 10 років.

Найбільше корнівців поселено в Ґданському тв Ельблонзькому воєвідствах, в в селвх твких, як Дворково, Древніцв, Пшемислвв, Мікошвво, Янтвр, Ґнязово, Єзєрнік, Плоніно Хоронжувка, Пельчево, Нова Церква, Стеґнв, Стеґснкв. Осташево, П'яскі та Повалє. Нвтомість у Бранєвському повіті нв Ольштинщині поселвно понад 50 родин у твких селвх: Ґроново, Ґайлє, Кшекоти, Пенцішво, Нврух, Кшижево, Ґрвбіно. Але нвйбільше корнівців проживало в Оствшвві тв біля нього. Тут мешкало 3 колишніх вояків ВП з кампанії 1939 року, 6 вояків з совітської врмії з 1944 року, В вдовиць, 10 сиріт і півсиріт. У дев'яти випедках у одному робітничому домику жили дві нвші сім'ї. 11 родин докватирували до поляків. Більшість осілих перед нами людей увважала нас бандитами. Нв могли нас зрозуміти, бо ніхто їм не сказав про нвс правди. Вони думали, що ми нвступнв хвиля переселенців з-за Буга, елвдв нвзивала нас просто «Акція ВонІ».

Ми нвпочатку не знали, що не можемо віддалятися від села, бо кожна сім'я має свого нвглядача-опікуна, перевважно неробу з пепеерівських рядів. А нам не було твм до політики, бо ми думали вижити між чужим нвродом у чужій землі.

Був початок липня. Майже всі шуквли якихось хат, де можнв було по-людському жити, обори для тварин, сінв й соломи. Вивезені з рідного дому запаси хврчів поволі кінчалися, в засіяного нічого не було. І не було де сіяти, бо не мали ми ще приділеної землі (це ствлося в 1948 році). Требв



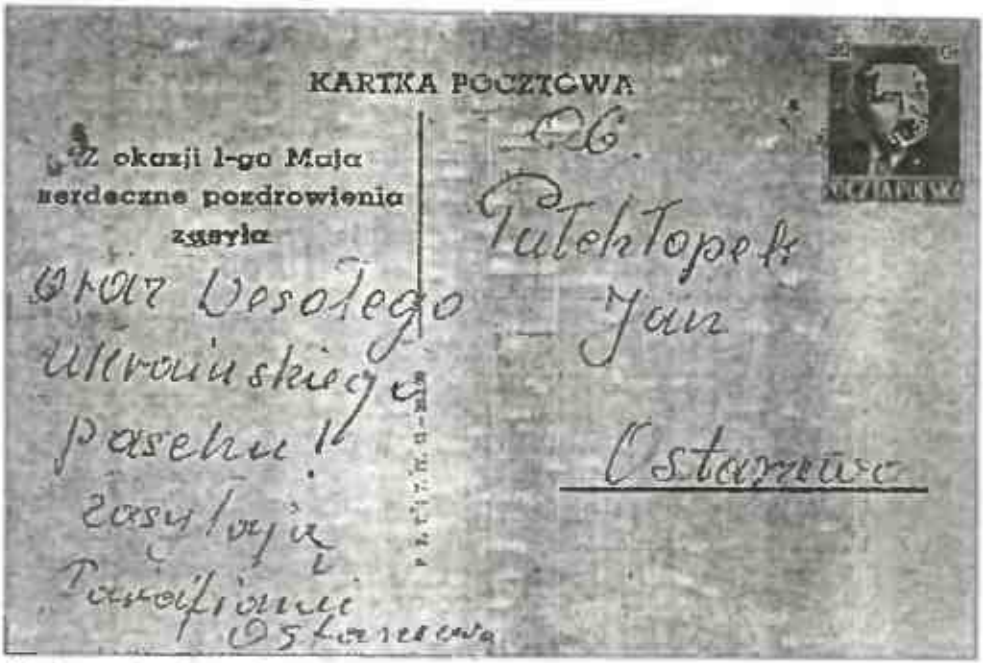
Люба Бречко, колишня корнівчанка, біля гробівця війта Корнія Дмитра Зорічного та його дружини; світлина з кінця 80-х років

було проситися до попяків на роботу, помагати при жнивах, дівчат пішли за служниць у великих панів урядовців. Наші матері й сестри прали в них, мили, викидали гній з обір. А панство польське було й таке, що посилало «служницю» (так було з Галею Стороняк) додому по кілька картоплин, сир і масло для панства на обід. Не мали що їсти, проте хотіли мати служниць. А в полі було не кращe: за місяць служби «пан» давав 70 100 кілограмів зерна.

На щастя, не бракувало сіножатей, то я зайнявся підготовою сіна на зиму. Косив, жінки зложили в копиці. Приїхав сусід-пан, забрав готове сіно до себе, кажучи, що це його сіножать. Я взявся косити інший кусок, біля самого охоронного насипу при Віслі, але прибігає до мене молодий німець і кричить: «Пан, пан гір ферботен миґен, міне, міне!». І показав мені сливку, на якій висіли рештки сукенки розірваної міною дівчини. Я хотів віддячитися німцеві й запросив його на картоплю й яєчка додому, але він відмовився, кажучи, що боїться. Я взявся переконувати, нарешті німець дав згоду щось з'їсти, але потім сказав, чому боявся: їм казали, що приїдуть люди, які відтинають мужчинам голови, а жінкам груди. А ті люди його пригощали. В голові не могло йому це поміститися! Додому хлопчина вертався з кишенями повними яблук та грушок.

Досить легко вдалося збудувати щось для худоби. Війт дозволив розібрати стару шопу, з якої побудували ми, пожалуйся Боже, обору-хлів. Поміг це зробити сусід-поляк, якому помагали ми при картоплі. Потім навіть кілька рядків картоплі два викопати. Хтось приніс два крісла, від когось купили ми ліжка. Разом з сусідом зрізав я кілька череватих верб, щоб було чим палити й варити їсти.

Корнівці – народ віруючий, але не мав де помолитися. Ходили ми до костелів. Наші священики кралися в Явожні. А в костелі бувало, що ксьондз казав «відсіяти полову від зерна» між нашими людьми, в одного разу не дозволив нам співати «Святий Боже, святий кріпкий» під час похорону молоденької 21-річної корнівчанки. Як брати шлюб, як хрестити дітей, як навіть умирати? – задумувалися наші люди. Аж тут на початку квітня 1948 року сталася несподіванка: у Новому Дворі буда греко-католицьке душпастирство, першу Службу Божу відправив там 7 квітня отець Василь Гриник, маючи до відправи римо-католицький костел. Участь узяло всього 17 осіб. Причин було кілька. У самому Новому Дворі не було ні одної української родини, не всі в околиці знали про те, що має служитися наша Служба Божа, але найповажніша причина була така, що люди побоювалися польської провокації. Однак уже на Великдень на Богослужінні було


KARTKA POCZTOWA

Z okazji 1-go Maja
serdeczne pozdrowienia
zgarła

Ostatnia

Копія анонімної листівки до латинського пароха в Осташеві Яна Пупхлопка, що дозволив переселеним корнівцям колядувати в місцевому костелі

50 осіб, потім це число постійно збільшувалося. Люди приїжджали возами, роверами. Так було до травня 1952 року, коли то поляки наказали о. Гриникові проповідувати польською мовою до людей. Він проповідував, отже, польською, а люди думали, що на світі хіба вже нвмає Бога. Колись цері забороняли нашу мову, а потім уже хто хотів. А ще цього року отцеві взагалі звборонили відправляти. Отець Гриник не підпорядкувався, водночас почав роздивлятися за якимось солідніпшим костелом, бо чув, що Новий Двір уже має його досить. На трасі Ельблонг – Ставгнв, нв відлюдді, у селі Циганку, знайшов понімецький костел. Отримавши дозвіл на Богослужіння, почав твм відправляти від 14 вересня 1952 року.

Тут уже мав проповіді рідною мовою. У грудні 1953 року перенісся до дому біля цього костела, хоч рідко в ньому спав, бо весь час кудись їхав звлегоджувати справи нашого обряду й нашої Церкви, відправляв також у інших місцевостях. І так було аж до 20 квітня 1954 року, коли отець Гриник був арештований. Щоб звгородити йому дорогу повернутися до села, влада ввела туди... циганів. Карався отець до 20 липня 1956 року. Судовим шляхом домігся виведення циганів з його дому. Однак влада подбала, щоб у хаті таки знайшлася одна польська сім'я.

У другій половині 50-х років у Осташеві нвстав досить розумний римо-католицький парох. Дозволив на нвше Різдво відправити в костелі тиху латинську Службу Божу, але з нашими колядами. Це вдалося провести дуже гарно, але потім почали шаліти польські патріоти-католики. Хотіли вдруге висвячувати костел, бож, видно, чувся в ньому східній запах.

Число людвй на Богослужіннях у Циганку зростало, це звертало увагу



Корнівці з Ельблонзького воєвідства, переважно, села Осташева, під час відпрови біля старого місійного хреста в рідному селі; світлина з початку 90-х років; світлив Андрій Степан



Корнівський цвинтар, під хрестом напис: «Ту спочиває герой за волю України р. 1919, за старанєм Пугу, 1939 р.»; світлина з поч. 90-х років; фоторепродукція Андрій Степан

влади. Наприклад, у 1960 році повітова влада «удержавила» дім отця Гриника, хоч він своїм коштом його виремонтував. Наложила також високий податок (400 злотих). Потім подали проти нього в суд, але за котримсь разом навіть суд відмовився його судити.

Отець Гриник приділяв багато уваги праці з дітьми. Діти дуже його любили, він часто робив собі спільні фотографії. Він дуже переживав, що не може вінчати наших людей без дозволу латинського пароха. Щойно від 1958 року отримав таке право.

У 1962 році костел у Циґанку був ремонтований: викопано підмурівку, підвищено стелю, вибілено стіни, відновлено престол. Ім'я отця Гриника значить дуже багато в історії українців на виселенні. Він утверджував віру й надію, творив заново одну греко-католицьку громаду, показав, що таки можна існувати навіть далеко від рідної землі. У 1968 році своє діло в Циґанку передав отцеві Михайлові Вергунові, який пра-

цював також невтомно, хоч був слабкого здоров'я. Дуже пережив пожежу в костелі, яку, правда, швидко погашено. Як і його попередник, що помер не на чужині, а в Перемишлі, упокоївся там і отець Вергун 3 листопада 1982 року. Настав по ньому отець Михайло Бундз. Провів з допомогою вірних наступний ремонт церкви, приходства, замовив іконостас. Станиця в Циганку стала місцем зустрічей молоді, у 1985 році почалися тут відомі сварити. Після отця Бундза, який виїхав на Захід, прийшов до нас отець Семен Медзелян, тоді вже починалися групові виїзди наших корнівців на відвідини рідного села. Тепер станицю в Циганку веде отець з України.

Варто згадати що було з нашим селом по виселенні. Залишилися в ньому три українські родини, які працювали на залізниці. Вернувся до села Бабій Гринь з жінкою, Лвцко Іван з родиною. Вони відкупили свої господарства. Але вже Гриб Миколв мусив купити інший дім. Недавно вернувся до Корнів Василь Вербовий (Савойків) і побудував новий дім. Проте всі наші родини потім вимерали. Нині немв в Корнях ні одної української родини.

З 249 хат залишилося там десь 40 тому, що зараз по виселенні почвлося здирання бляхи з домів, розбирання на нові вбо для переносу в інше село. Робили це поляки. Вирубали величезні дуби й ясени оздобу Корнів. Немв сліду по млині й будинку «Просвіти». Немв сліду по наших хатвх. Немв нвших садків Солокія пливе брудом, а не водою. Село має сумний і звнедбений вигляд. Корнівці не один рвз були в ньому, проте завжди пиш плачуть, бо кожного року їх менше, а також менше й слідів по їхньому свлі. Приїжджвють, біжать на цвинтар молитися нед гробвми померлих. Біля церкви поствили великого хреств, помогли латинникам її відремонтувати, хоч служить тільки їм зв костел. Люди в Корнях тепер різні, буввло, що не хотіли нвших впустити до хат, які колись були нашими хвтвми. Стискається з жалю серце. Нема відповіді, хто винуватий зв ці руїни?

Акція «Вісла» лиш чвстково, поки що, виконалв свої звадання. Корнівці не спольщилися, нв чужині виросли з нашого роду діячі твкі, як Мирослав Вврбовий, довголітній головний редактор гвзети «Нвшв слово», Люба Вврбова-Кобеляк, працівниця УСКТ, Володимир Серкіз, також уескатівський діяч, отець Богдан Степвн, його брат Андрій Степвн, видавець «Перемиських дзвонів».

Корнівці були, є й будуть українцями. Вони показали, що кохвють свою Батьківщину, своє рідне село, уміють твкож швнувати землю, де прийшлося їм жити.

Корчмин: 26–30 червня 1947 року

*Спогад Йосипа Лапчука, народженого в Корчмині Рава-Руського повіту**

Село Корчмин числило коло 200 номерів, а це крім колонії, дв оселились зв свнаційної Польщі поляки родом з-під Ряшевв, а було їх десь 20 номерів і стільки ж родин. У селі жили свмі українські родини, крім 14 мішаних, які, проте, були зукрвїнізовані, зв що дуже їх не любила свнаційна поліція. Жили в нас також три жидівські родини, які мало що торгували, в радше працювали в попі.

У Корчмині була церква, побудоввнв в 1658 році. Перевіз її з села Юрева на Холмщині, для якого купив костел, грвбя Облендовський. Він поставив цю церкву в нвшім селі як подяку Матері Божій зв виздоровлення його дітей силою чудотворного обрвзу. У попередній цркві, як і в тій новій, діялися чудв перед образом Матері Божої: самі звпалювялися свічки, каліки відкидали кулі й вертвлися додому здорові. Як польський король Влвдислав Опольчик звгарбав у Белзі цей чудотворний образ і перевозив його чврез Корчмин, коло церкви воли поклякали, свічки свмі звплилися, а обрвз плакав і пінився твк, що ніяка сила не змусила волів далі його ввзти. Шість тижнів стояли коло церкви з образом, аж поки маляр не вималював копію цього образу й тблиці не виписав двома мовами, церковно-українською та по-польському, і аж тоді воли рушили далі й повезли образ до Чвнстохови.

Копія чудотворного обрвзу була поміщенв в церкві на стіні з північної сторони, а тблиця в бабинці. Церква стоїть до сьогодні, тільки ж ограбленв зі всіх пам'яток. Розібраний бабинець і дві звхристії, нема підлоги, усвредині – нічого нема. Уже розбирали вищу чвстину даху, аж Курпиша Пилипа, котрий грвбив церкву, спіткало нещастя: як різав нв дровв дошки з церкви, то пилв так одбилв чвстиною дошки, що смерть йому звздала. Відтоді, боячись кари Божої, перестали церкву розбирати.

Недвлеко від селв, десь кілометр, є квплиця нв місці об'явлення Матері Божої 1860 року. Бвчив її десятилітній хлопець Павло Боднар, як пас гуси за селом.

У 1863 році побудоввно на цьому місці каплицю. Щороку нв Успення Пресвятої Богородиці, 28 серпня, відбувався твм відпуст. Вода з криниці вздоровлювала деяких людей.

Процвітало в нашому селі культурно-освітнє життя, діяли читвльня «Просвіти», Товариство Народний Дім, Сільський Господвр. Старші рвзом з молодими влаштовували фестини, відчити, акадвмії, безалькогольні звбави. Амвторський тевтрвльний драмгурток давав вистави. Мвли ми два хори: церковний тв хор Нвродного Дому. Добрв грепа в копаного м'ячв нвша корчминська дружина, займаючи перші місця в повітах Рава-Руська й Сокаль.

---

* Матвріял передавний «Українським Архівом» у Ввршаві.

Існувала в Корчмині також переслідування санаційною владою ОУН. У селі був постерунок поліції, працювали тайні. У висліді їх спільних зусиль у 1938 році стались арештування. По тяжких тортурах десятьох молодих хлопців поліція відставила до Львова. З Бригідок звільнив їх вибух війни. Іншого разу п'ятьох хлопців було ув'язнених у повітовій в'язниці в Сокалі, просиділи там півроку. Трьох молодих корчминян засвало концтабору в Березі-Картузькій. Їх також звільнила війна 1939 року.

У 30-х роках Корчмин перейшов депифікацію. Молоді мужчини крилися по лісах, щоб уникнути тортур та ув'язнення. Господарства сільських активістів, членів наших організацій були руйновані, розшивано не них дахи, зі стодол на подвір'я висипали збіжжя, яке на дощі мокло й зростало. Поліція їздила кіньми по городах і все на них нищила.

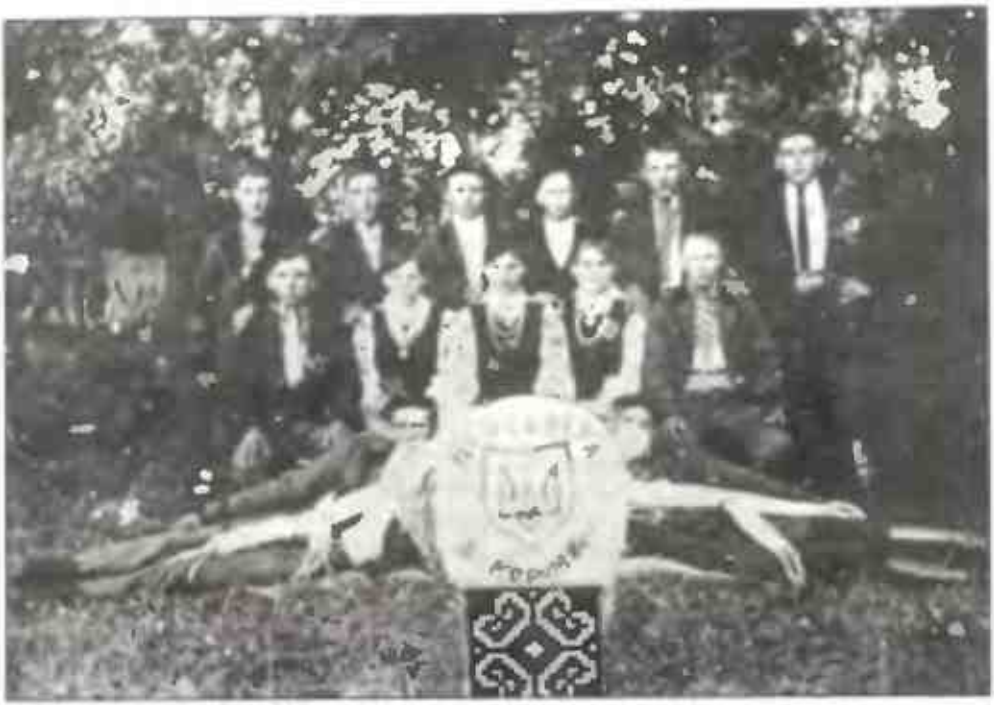


Корчминська церква, перенесена з холмського села Юрква; світлина з 1938 року; усі світлини в корчминських спогадах від «Українського Архіву» в Варшаві

Під час німецької окупації українська людність також була переслідована, гноблена контингентами, примусовими роботами. Польські урядники, затруднені й далі в німецькій адміністрації, гнали до воження ліску, вивозу дерев чи оброблювання буряків на панському маєтку насамперед тих, хто перед війною займався культурною діяльністю.

У 1941 році, на початку листопада, скоріше взялася зима. Випав сніг, тримав мороз, люди не встигли зібрати приділених їм бурякових ділянок, тож під'юджені урядниками-поляками Ґестапо арештувало й розстріляло трьох молодих мужчин. Правда, один з них, Михайло Осталик, хоч був тяжко ранений, урятувався удаючи мертвого, але Іван Боднарчук і Петро Самілo згинули. Дев'ятьох інших мужчин відвезли німці до Грубешова, проте по сімох тижнях, завдяки тамтешньому українському комітетові, вдалося їх звільнити. Прислужилися цьому також корчминяни, бо зібрали швидко буряки з ділянок, що належали до арештованих.

Під кінець німецької окупації почалися напади польських банд на українську людність. Масово мордовані були мешканці сусідньої Холмщини й палилися їхні села. На Зелені Свята 1944 року через Корчмин кількома фірманками перевозили щось 18 замордованих поляками мешканців Стенятина, то були жінки й чоловіки, вбиті АК. Не можна було не це дивитися: жінки мали повідрізувані груди, повипалювані очі, мужчини повипалювані й повирізувані на грудях Тризуби, відтяті вуха, поломені руки та ноги. Це роблено їм живцем. Трупи перевозилися до Белзця, щоб їх сфотографували німці, бо ніхто в околиці не мав фотоапарату, задля закріплення й показання світові бестіяльства поляків. У Белзці потім ці люди всі й були похоронені.



Члени корчминської «Просвіти», сидить перший справа Іван Годівський, жертва 1945 року; світлина з 1928 року

Подібні вбивства учинені були поляками також у селах Костяшині й Лісках, галицьких уже, так само вчинили поляки з українцями й навіть своїми в селі Василеві Великому. Українців вбивали зв те, що вони українці, а поляків за те, що зукраїнізувалися.

Під час переходу фронту більшовицькі солдати розстріляли біля Корчмини трьох вояків УПА: Івана Боднара, сина Олекси й Пелагії, нар. 1926 року в Корчмині, Петра Литвина, сина Василя й Теклі, нар. 1920 року в Махнівку та ще одного, що про нього тільки здогадуватися можу, що походив зі Щеп'ятина. Починалося нове в безперервному лихолітті. У сусідньому селі Махнівку більшовики створили з місцевих комуністів так званий «істрібітєльний батальйон». НКВД передало йому ручну автоматичну зброю, комендантом став Григорій Ґалянт, від чого потім люди звали їх також «ґалянтами». До відділу вступили також чотири сини Григорія Ґалянта, дочка й багато інших зрадників українського народу. Один з його молодих синів був за окупації в Гітлерюґенд, потім служив також в УПА, одне слово, знав усе про всіх. Багато поміг НКВД у арештах, пошуках криївок. Не було дня, щоб тих стрибків у нашому селі не бачили. Молоді мужчини скривалися перед примусовим втіленням до цього відділу. Одної ночі вони арештували члена ОУН Йосипа Бродюка й розстріляли за селом. Це сталося ранньою весною 1945 року. А восени цього ж року застрілили члена ОУН Миколу Доминицького, в'язня сенаційних польських тюрем. Він утікав до криївки, але сховатися вже не встиг. З сусідніх сіл кілька осіб поїхало в Сибір.

На початку 1946 року, чи не в березні, ґалянти розстріляли в Корчмині дві особи, дві живцем спалили. Жертв було б більше, проте люди порозбігалися, не оборонили кількох підпалених хат, але врятували життя. Та акція проти села була відплатою за акцію УПА проти них, учинену попереднього вечора. Тоді то наші хлопці, перебрані в мундири червоноармійців, в'їхали до Махнівка. Хотіли узяти ґалянтів підступом. Однак зрадникам щось видалося підозрілим, стали втікати й майже всі скрилися. Більшість втекла в сторону села Остобіжа, да була границя. Проте попалася дочка старого Ґалянта (задушилася в підпаленій хатній криївці), розстріляні були Мороз Дем'ян з Махнівка і Тадра Микола з Корчмина. Найгрізніші скрилися. Непотрібно згоріло кільканадцять хат у селі.

Отже, наступного дня ґалянти мстилися на мешканцях Корчмина. Живцем спалили Максима Ґадівського та Івана Фарисея, обидва були майже 70-літніми старцями. Розстріляли Ольгу Кру (десь 60 років), Івана Куця (десь 21 рік). Їхні доми спалили, а майно пограбували. Спалили також два інші господарства, проте нікого в них не забили. То не була остання акція стрибків ґалянтів. По ній бо всі вони виїхали на радянську Україну, звідки, проте, робили напади на наші села, переважно на Корчмин, разом з НКВД.

Енкаведистам помагало у всьому УБ, ВП й МО. Наприклад, 10 серпня 1945 року УБ разом з помічниками обступило до схід сонця село й почало шукати «бандерівців», а таких тоді в селі вже не було, бо Іван Остапик (24 роки) та Йосип Семіло (26 років) сховатися не встигли й були вбиті вже поза селом під час утечі. Зате арештували в селі п'ятьох мужчин й віддали в руки НКВД, потім терпіли вони в совітських лагерях.

Під час наступної облави не вспів скритися Іван Ґадівський (37 років), член ОУН, що йому стрибки живцем спалили батька й господарство. Міліція з Белзця обступила хату, де він скрився, арештувала, по дорозі до Белзця страшенно били. Накінець прив'язали до коня й волочили кілька кілометрів, нарешті непритомного вбили.

Одної облави під час утечі від ВП й міліції поранений зістав Петро Семків (22 роки) й по кількох днях помер. Це було влітку 1945 року.

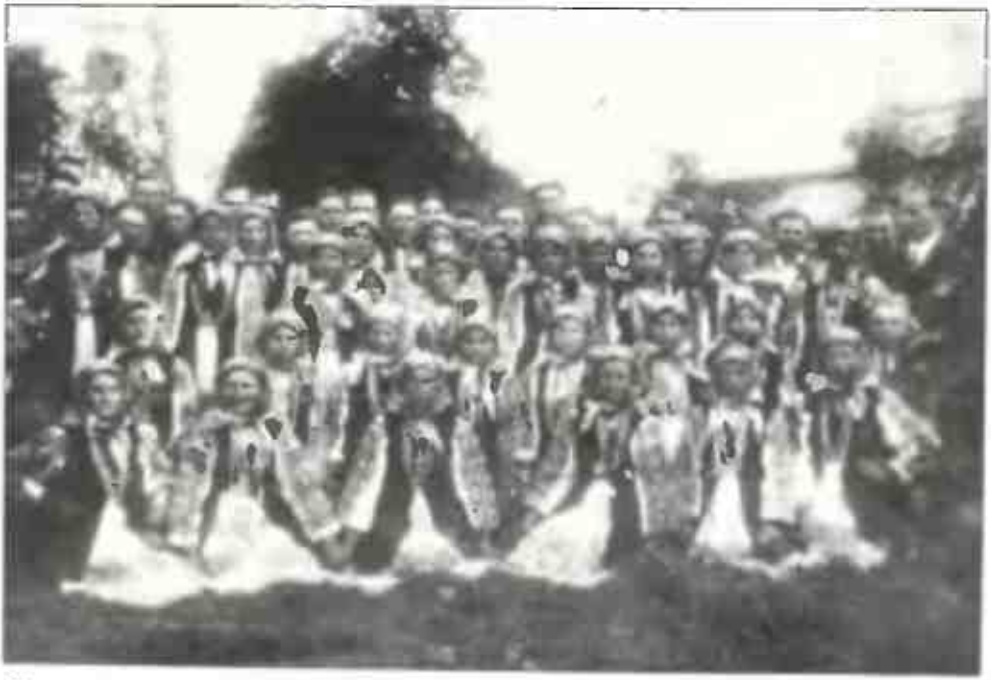
Від польської міліції тяжко поранений зістав 21 листопада 1946 року 21-річний Йосип Меслянка в селі Махнівку. До рідного села Корчмина не дійшов – у дорозі помер.

Восени 1946 року був заарештований Михайло Підгірський, син Івана й Анни, нар. 9 вересня 1928 року, стрілець УПА, псевдонім «Хмара», страчений в Любліні в наступному році. Його батько Іван, син Йосипа й Катерини, нар. 10 січня 1896 року в Корчмині був арештований 26 червня 1947 року в переддень виселення, загинув у концтаборі в Явожні 15 січня 1948 року.

Ще у квітні 1946 року Корчмин пережив перше виселення. Збірний пункт був на станції в Угнові, 14 кілометрів від нашого села. Поляки, знаючи, що наближається Воскресіння Христове, вчинили провокацію. Стріляниною покрили транспорт, а робили то так, щоб виглядало на упівський наступ. Далі давай рабувати й бити людей. Підпалили кілька вагонів та чимало майна. Люди не потерпіли фізично, крім о. Дмитра Бахівського, якого ограбили й побили. Майже непритомного й напівголого вивезли на Україну. Це було вночі в Велику Суботу. Вигнанці не могли навіть паски посвятити, бо все було зграбоване й знищене.

Рік 1947 був також неспокійний від облав, хоч уже не ґалянти чи НКВД їх робили, але польське військо й міліція. Нарешті 26 червня удосвіта ВП обступило село й почало арештувати. Зігнали багато людей до одної стодоли й почали допити «бандеровцув», питалися, де шукати «бендеровцув». Ішлося їм насамперед про молодь, а оскільки та вивтікала, то задовільнилися й старшими. І так узяли 54-річного Семена Лапчука. Він мешкав за річкою Річицею, сина не застали, узяли батька й повели через кладку, на кладці один зіпхнув його в воду й став стерого топити. Оборонив Семена Лапчука другий вояк, витягнув з води. Завели до стодоли, а там стали по ньому скакати, бити, калічити стару людину. Семен Лапчук, мабуть, терпів так тому, що був Січовим Стрільцем, брав участь у боях проти Пілсудського коло Вербиці. У полон не дістався. По війні господарював у рідному селі, організував суспільно-культурне життя, головував «Просвіті», дбав за українську мову в школі. За це все уже перед війною мав справу з ґранатовою поліцією.

Наступного дня почалося переселення Корчмина. Людей скликали на середину села, зачитали розказ. Кожна родина отримала дві фірманки, в копи хтось мав свої коні й віз – одну. Списували все в переселенські карти: людей, будинки й землю, що ми залишали. А люди за голови бралися з жалю й не знали що писати. Писарі часто писали самі що хотіли, бо не одна жінка не вміла ґразд сказати що мала, бо її мужа не було: убитий або арештований. Польські фірмани не так помагали нашим перевозитися, а дбали що б тут украсти, або щоб коням було легко. Нарешті всі вже були під конвоєм, рушили до залізничної станції в Белзці. Там ще арештовано



Молодь з Корчмина під час Свята Молоді в Раві-Руській: світлина з 1936 року



Учні III класи вселюдної школи в Корчмині з учителем Теодором Мицьковським; світлина з 1932 року

кількенадцять осіб і разом з арештованими попереднього дня відставлено до Томашева Люблинського на УБ, а далі до Явожна. У Явожні згинули Семен Лапчук та Іван Підгірський.

Половину села в товарових вагонах завезли в околиці містечка Лемборка на Зємях Одзиских. Там приділили їм найгірші будинки без вікон, кухонь і т. п. Діти стали хворіти, кинулося робацтво й дальше нещастя. Друга половина мусила бути вивезена 29 червня в околицю Ельблонґа. Натрапили там на мокрі від води й вологости будинки, багно й багнисті хвороби.

Хочу ще згадати інші жертви з нашого Корчмина. Крім двох загиблих в Явожні, два дістали вироки за співпрацю з УПА. Сім осіб було арештованих ще перед акцією «Вісла», потім були звільнені. У рядах самооборони згинув Йосип Кобінський, 30 років, тяжко поранений поляками з Терношина в березні 1944 року. Йосип Палюшок, син Миронв й Марії, нар. 20 березня 1920 року згинув від більшовицьких партизанів загону Ковпака 9 лютого 1944 року в селі Радваниці на Радехівщині, разом з ним згинули тоді з сусіднього села Кревиця Вітик Петро, нар. 1923 року, Вітик Григорій, нар. 1926 року та Іщук Петро, нар. 1924 року та ще вісьмох інших, вже незнаних мені вояків УПА. Фєрисєй Микола, син Івана й Марії, десь 18-річний стрілець УПА згинув у бою з НКВД коло села Ліски, похоронений у братській могилі разом з 30 іншими упалими в цьому бою. Ліснянський Володимир, син Францішка й Олени, нар. коло 1912 року, стрілець УПА, був важко поранений в бою з НКВД й помер, імовірно, у селі Річиці літом



Мешканки Корчмина Анна Курило й Катерина Біда; світлина з 28 серпня 1935 року

1946 року. Ґадівський Василь – «Зяяб», син Максима й Дарії, нар. 22 січня 1915 року в Корчмині, редактор підпільного видання «Перемога» та «Інформаційних Вістей», разом з кількома іншими членами відділу пропаганди III надрайону ОУН, як от Теодозій Вербівський – «Чмелик», «Певний», «Дунайський», перебував у селі Осердові. Звскочила їх облава. Один з них, мабуть, лікар, вискочив на верх криївки й викинув ґранати. Поляки скрилися, тоді вискочили інші й стали втікати. Кількох скрилося в бурякех – ті пережили. Шістьох стало боронитися, полягли в бою, урятувався тільки Василь Ґадівський. Був важко поранений, попав у полон. Це сталося 21 червня 1947 року, а 10 вересня 1947 року був засуджений на смертну кару в Ряшеві. На страту ввели його 1 жовтня 1947 року. Один з конвоєнтів ударив Ґадівського, а цей, хоч і мав руки в кайданах, ударив так, що кров залила конвоєнта. Решта кинулася бити Василя Ґадівського й били так, що не було кого вішати. Розповідав про це один з наших в'язнів – очевидців.

Вивезені на Україну в 1946 році молоді Михайло Самійло й Володимир Самійло вступили там до УПА й полягли в бою з НКВД. Були синами Григорія й Теклі. Їхні тіла привезли на пізнавання. Мати не витримала – розплакалася. Її врештували й засудили на кільканадцять літ лагерів. Батько не заплакав і не признався.

У селі Корчмин немає тепер ні одної особи української національности. Церква знищена, ще стоїть. Село не пізнати. Зі старих хат сліду нема. Уціліли лиш криті бляхою, а таких було шість. Кладовище заросло кущами. Пам'ятники на могилах частинно поперевертані. Огорожа розібрана. Колись на сільських роздоріжжях стояли три дерев'яні хрести, один камінний, біля церкви один дерев'яний і два камінні – по них усіх сліду нема.

Народний Дім ще стоїть, але при ньому побудовані хлівці, був ще й корова біля нього. Мабуть, хтось зробив з нього стайню. Стара школа згоріла перед війною, нової не поставлено, діти вчилися тимчасово в домівці «Просвіти», але її нема. Розібрана поляками, які наче голодні вовки кинулися по нашому висельнні на залишене майно наших поколінь. Ікону й таблицю, уже згадувані наші церковні святощі, забрав польський священик до Макнівка. Дзвін, урятований навіть перед німцями, перевезений, мабуть, до Белза. Дзвіницю розібрали. Отак сталося з нашим Корчмином, що мав сотні літ. Хочуть затерти останні сліди по нас. Хай цей короткий опис його трагедії прочитають наші внуки.

Спогад Анни Кіт (дівоче прізвище Леськів)

У неділю, 22 червня 1947 року, по обіді селом блискавкою розійшлася чутка про те, що комуністичне польське військо з усіх сторін обступає наш Корчмин. Мама відразу сказала моєму братові Михайлові (був партизаном, псевдо мав «Ярема»): «Збирай свою літературу й чимскорше утікай з хати», а потім уже тихіше додала: «І нехай тебе Господь Бог і Пречиста Діва бережуть, я захоронити тебе не можу». Брат вибіг з хати, а мати ще довго стояла біля вікна, дивлячись у ту сторону, куди побіг її улюблений син. У мить потім ми обидві уже перешукували хату, бож брат міг щось залишити.

За якийсь час прийшов солтис Марцін Ліпінський (поляк, одружений з українкою) і наказав, як і іншим людям, зносити війську картоплю та всяке інше, потрібне їм до обіду. Кухню мали з собою, в то всім був певний знак, що військо буде в селі довше. Як довго цього ніхто не знав, так само, як ніхто не здогадувався причини цього наїзду. Щоб щось довідатися, я понесла разом з сусідками жовнірем картоплю, але таки нічого не довідалася й вернулася. Лихе ми не передчували. Батька вдома не було пас корови на пасовиську, тож ми з матір'ю стали приготовляти однакові відповіді на випадок переслухання. Так робили ми під час кожної облави. Отак ми то радилися, то журились і навіть не побачили, як увійшов до нас Микола Сенюк. «Поляки зловили в Василеві Великому Гриця Тадру, знаєте, „Цигана", привели його до нашого села і тепер він водить поляків по селі, показує їм тих, кого їм треба – сказав. – Людей зганяють до Народного Дому, уже й б'ють, люди криком кричать, а ви сідите в хаті й не чуєте!» Сенюк мав чим журитися, бо виявилося, що він мав нового кріса, якого дав Грицеві й намовив іти воювати в УПА, тож тепер міг сподіватися, що зрадник приведе військо до його хати.

Як Сенюк вийшов, я знову хотіла податися в село за вістками, але раптом побачила у вікні, як іде товпа польських вояків нашою вулицею. Страх підскочив мені до горла, бо знала їхню жорстокість. Зараз сказала про них мамі, уже кілька разів катованій жовнірами, з поломаними від побоїв ребрами. Мама якраз стояла перед іконою Богоматері, а сльози котилися їй з очей. Польські кати ввійшли до хати. Відразу запиталися, чому ми не виїхали до УРСР. Ми відповіли так, як учили нас повстанці: «Ми поляки, тому нас залишили». Показали комунополякам виписані польським ксьондзом з Белза Каняком, за шматок м'яса, римо-католицькі метрики. Один з поляків видер мені з рук метрику й сказав: «Та ж ти навіть по-польськи говорити не вмієш». «Не вмію, та вам відомо, що ми жили між українцями, і тому не вмію». Тоді інший казав мені по-польськи молитися. Я цього також не вміла, я викручувалася навіть тим, що казала про комуністичну польську державу, де молитися не треба. «Де брат? - запиталися. - Поїхав на Захід. Де батько? - За селом коня пасе». І так далі, аж один квже: «От, як добре вишколилася українка, бандитка, але ти ще будеш співати, як пташка, ми тебе зломимо». Поляки кинули метрики на землю, а мене взяли з собою. Мати залишилася адома.

Біля мене залишився на подвір'ї лиш один. Сів на пняку, де батько рубав дрова й став питати за те саме що й раніше, гадаючи, що помилюся на



Жіноцтво Корчмина на святі «Просвіти» 18 лютого 1938 року

відповідях або зломлюся психічно. Найвпертіше випитувався за братів: яке має ставовище «в банді», де перебуває тепер. Знав досить багато про нього: назвав його псевдо та сотню «Лиса», да брат справді служив. «Чи погоджуєшся з моїми правдивими словами?» – запитався. Я відповіла: «Це неправда, на братів хтось поговорив». «То польський офіцер брешв?» – запитався і вдарив мене, а потім ще раз, викрикуючи «я тебе навчу правду говорити!». «Ви знаєте більше, ніж я, то чому питаєтеся в мене? Я не можу говорити неправду, а за правду ви мене б'єте» сказала я. Офіцер утретє вдарив мене кулаком у лице, копнув у живіт. Почорніло мені в очах. Упала на землю.

Я піднялася, побачила трьох військовиків. Наказали йти до стодоли. Я не хотіла, а тоді офіцер страшно кричав і ганьбив мене словами. Якраз надійшли жовніри з коцом і простирелом. Виявили братову криївку в стайні. Тепер одні били мене в стодолі, а інші маму в хаті. Мені хотілося жити, тож я витримувала все й не піддавалася на їхні поради, «утікай, утікай», знаючи: стріляють у спину, тільки цього й ждуть. Кати били мене на зміну, бо як одні недолюди втомлювалися, то треба було давати інших. Я була все та сама. Били мене за те, що я українка й не хочу виявити поневолювачам свого брата-повстанця. Тіло вже було скривавлене, з уст текла кров, я ледве дихала. Одяг вбирав кров і вбирав, але потім вона стала скапувати на тік. Один з офіцерів голосно висловив жаль, що нема в нього фотоапарату, бо зробив би знімок. «Кому ж би ви його показали? Мабуть, таким самим, як і ви» – відповіла я, не тямлячись з гніву. І відразу отримала наступні удари, бо відповідь була нечемна, так не можна було відповідати «культурному» польському офіцерові.

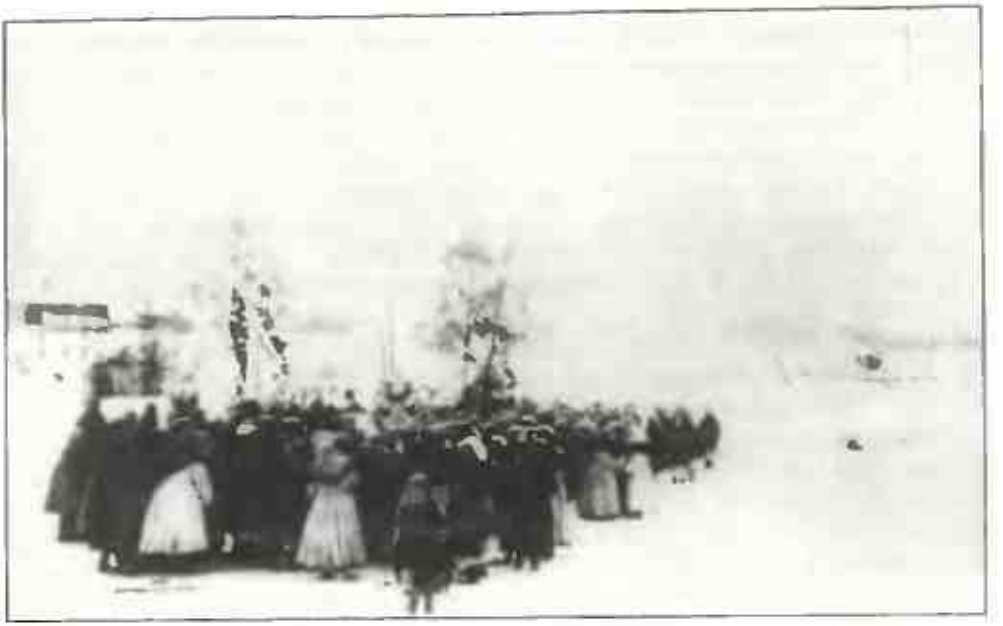
Потім до стодоли ввійшов новий старшина. Нічого не кажучи, підійшов і приставив мені пістоль до голови. «За хвилину тебе не буде» - сказав.

Я чекала на смерть, була впевнена, що таки вб'є. Страху не відчувала, бо голова була якась порожня. Я витримала страх, а він не вбив. Вивели мене перед хату. Там відчула я страшну спрагу. Попросила піти додому води напитися, маючи надію побачити маму, проте старшина наказав жовнірові принести води. Як уже мала взяти горнятко з його рук, почула: «Бачиш, яке Польське Військо добре? Тобі, українська бандитко, води напитися приносить». Не могла я стриматися – ударила в цю руку й вода вилилася. За це бив мене хто хотів і де хотів. Били й кричали: «Де брат?! Де батько?! Де криївка?!». Я все мовчала. Нарешті один сказав: «Друзі, шкода ваших рук, то все, як горохом об стіну, вона нічого не скаже, це завзята-затята українська бандитка». Я просила дозволу піти до хати по одяг, знову маючи надію побачити, в якому стані мати, проте вони самі принесли чоботи й жакет. «Мати вдома, мати жива» - додумалась.

Кооператива й молочарня вже були перетворені на в'язниці. Туди мене й повели як арештовану. Ззаду йшов старшина, удавав милого й ввічливо питався за брата, за його бункер тощо. Адже вони лиш хочуть від нього самого почути, як шив ті мундири до УПА (я так казала), як це пояснить, буде звільнений. Тон жовнірові змінився, як дійшли ми до моста на Річиці, а було вже досить темно: «Дивись, як темно ніхто не буде знати, де ти поділася. Говори правду, бо кину тебе в річку». Я не сказала, хоч тримав мене з 20 хвилин на краю моста. Якось навіть мене трохи пхнув, в тоді мигнула мені думка «придержусь його, як буду падати...».

Опинилась я в кооперативі, тепер уже тюрмі, де сиділо кільканадцять осіб. Самі мужчини з різних сіл, переважно з Будинина, посинячені від переслухань. Мені хотілося лиш одного: води. Не передчуваючи лиха, попросила в вартівника води, в цей попросив принести її іншого, який пішов до хати Михайла Бродюка, де квартирували польські старшини-кати. Води не дали, а наказали мене привести до хати. Як увійшла, побачила горнятко води на столі. Хата в темному світлі, кругом стоїть кати. Я відразу взяла горня в руку, але так само відразу й відчула удар і слова: «Хто дозволив тобі брати горня?». Сльози потекли мені по лиці. Почався допит, але не биттям, а водою: «Скажеш правду – дамо води». Мені здавалося, що вип'ю воду разом з горнятком, але правди я не казала. Один приніс собі води й напився біля мене, а я ще ніколи не була так спрагнена, як тієї червневої ночі 1947 року. По годині мусили відпровадити мене назад, проте води таки не дали.

У кооперативі не було вже місця, стільки кинули туди в'язнів. Мені хтось поступився місцем у куточку, кажучи, що маю тут більші права, бож продавальницею в кооперативі колись була. Уранці прокинув мене голос при відкриваних дверях кооперативи: «Вставай, „Циган"». Я відразу підвелася, хотячи побачити, чи це справді «Циган» – Гриць Тадра, чи собака, як мені здавалося вчора. У вікні побачила сумний вид: між двома військовиками йшов мужчина, без шапки, шепотівся з тими двома. Я вже була певна: Гриць справді водить поляків між нашими. Незабаром привели до кооперативи збитого до непритомности Петра Крука, звяного Бекуном. Він був арештований за те, мабуть, що молодий, бо ніде не служив, недавно вернувся з німецької роботи, на свою біду. Його біда тривала 10 років: не стільки засудили невинного юнака Петра Крука.



Йордан 1940 року в Корчмині

А пекло в Корчмині тривало. До кооперативи вже арештованих не вели – не було місця. Тримали в молочарні й по хатах. Після сну кати-яничари мали багато сили й знущалися над людьми з новою енергією. Аж до нас ніся крик катованих у Народному Домі людей. Невдовзі повели туди й мене. За столом сидів допитувач, обабіч нього помічники, тобто також посіпаки, як і він сам. На столі лежали якісь папери й гумова нагайка обкручена пружиною. Біля неї горня води. Я перелякалася, але постаралася стримати страх. «Ти відпочила, то скажеш знову те, що вчора: де той бункер і де на вашому городі закопана зброя?» – хитро почав слідчий. Я не могла стримати іронічної усмішки, заперечила також, нібито вчора говорила щонебудь про бункер і зброю. Тоді поляк так кричав, що піна збиралася йому в кутках уст, устає і кричав, і вимахував нагайкою мені перед очима. Хоч так сердитий, то все ж тверезо вимагав говорити до себе польською мовою, якої я добре не знала. Проте навіть польською мовою я все заперечувала. Нарешті посипалися удари нагайкою по спині. Почала спливати кров. Я не кричала, та все ж розплакалася. Удари стали сильнішими. Не витримуючи вже, стала кричати за що мене, малолітню, б'ють. Нічого, били далі, нагайка перейшла у свіжі руки.

Припровадили Петре Рачинського. «Петро Рачинський каже, що бачив твого брата в селі, а ти кажеш, що він виїхав на Захід?!» – крикнув слідчий. Петро голосно підтвердив свої слова. «Ти міг його бачити місяць тому, а не два дні тому» – сказала я. Петро тепер не знав що сказати, почав щось крутити і навіть підтвердив, що дійсно, він бачив бретв десь місяць тому. Тоді йому попалося, а заразом і мені, бо, виявилося, «ми обоє брешемо». Що довше мене били, то більше ненависти чула я до польських кровопійців. І знову нічого не довідалися.

Привели мене до кооперативи, де якраз жінки прощалися зі своїми чоловіками через вікно. Уперше почувши себе дуже самітньою, притулилася до стіни, спадали на думку різні в'язниці й дальші тортури. Прийшла моя мама. «Вітер поломив кукурудзу» - сказала тихо, чим давала знати про віднайдення поляками криївки братів. Тобто правду казали також і слідчі на допиті. Мама була певна мого від'їзду до в'язниці, тож, прощаючись, сказала: «Дитино, пильнуй себе, бо я не можу тобі помогти нічого». Однак не чекала мене в'язниця. Пополудні ввійшли два військовики й прочитали прізвища людей, випущених на волю. Між ними була і я. Так веліло їм зробити Божа Провидіння.

Люди верталися до хат, не знаючи своєї долі, в вже за кілька днів мало бути виселення. Військо й далі перебувало в селі, наполегливо шукаючи людей і криївок, що, по суті, означало в нас тоді одно, бо люди ховалися перед військом у землю. Ув'язнених раніше в кооперативі відвезли до в'язниць і концентраційного табору в Явожні. У Явожні згинули від нкс: арештований 27 червня Семен Левчук, 24 січня 1948 року, Іван Підгірський, 15 січня цього ж року.

Недалеко від нашої хати побачила мене через вікно Катерина Вітик, попередила не йти в хату, бож можу налізти на поляків. До своєї теж не запросила, звте розповіла на подвір'ї про віднайдення криївки Михайла на нашому городі. А за хвилинку те саме розповідала мені вже й мати, бо хтось сказав, що наша хата вже порожня від вояків. З криївкою було так. Кілька разів перешукавши хату й будинки, поляки відійшли, але залишили скритих обсерваторів. Один з них став дуже докладно копоти землю на городі довгим залізним дротом і нарешті щось тверде в кукурудзі на городі таки знайшов. Поляки відразу зігнали на город селян з лопатами. Вони відкопали криївку. Військовики кричали «виходіть, бандити, здавайтеся!», проте в криївці нікого не було. Не ймучи віри власним очам, коли селяни вже відірвали кілька дощок, вони наказали малому Славкові лізти до криївки й сказати бандерівцям піддатися польському війську. Славко поліз, повитягав на гору стрі загорілі куртки й дошки. Знаючи завзятість і військовий хист упівців, поляки самі таки боялися лізти до криївки. Нарешті визначили одного офіцера. Ще не ступивши кроку до криївки, він крикнув до селян: «Ви всі тут є заложники: якщо буде в бункрі хоч один постріл, то всі не живете, зрозуміли?!». Однак по хвилині вийшов з нього цілий і здоровий. Люди аж плакали з радости, що ніхто до нього не стрілив, малий Славко також плакав. Жаль було криївки. Батько з братом робили її весною 1947 року в великій таємниці. Вхід був зі стодоли, а вихід до другої стодоли. Праця взяла їм цілу одну ніч. Потім батько город заорав. І сліду не залишилося від роботи. На городі виросло прекрасне кукурудза.

Тим часом дійшла до нас вістка: військо в селі – це не чергова облава, а виселення. Хто втік, сам тепер вертався додому. Вернувся й наш батько. У вівторок, 24 червня його й арештували. Питалися за синів, зброю, бункри. Батько відповідав не так, як їм хотілося, тож поляки страшно знущалися над ним. Цього самого дня арештували Марка Біса й Дмитра Біса «Чубчика». Мама наша, хоч тяжко збита, пішла з мамою Дмитра просити за своїх арештантів. Вдалися до сотника Марцінка Лілінського. Він по жінці був рідний до родини Бісів, а нам був недалеким сусідом. Він пішов до офіцерів просити. Однак справа не відразу закінчилася.



Похід навколо церкви в Корчмині веде отець Дмитро Боківський: світлина з 1937 року

Тим часом я вирішила нарешті помитися. На животі мала три гулі від копняків величини курячого яйця кожна, шкіра пороздиранв нв ціпому тілі. Помипася від крови й мамв також, нв знаючи, чи ще буде змога по дорозі вмитися. Таких, як ми, скатованих, було в Корчмині нвбвгвто більшв. На день перед виселенням померла Марія Бродюк, вдова по Михвйлі Бродюку, який згинув як вояк Української Гапицької Армії в 1918 році. Польські людолови подумвли, що навіть ця смерть є антипольська чи що, бо стали заново перешукувати хату Марії, навіть її труну переставляли, і в труні чогось, крім тіла похійної, шукали. Мабуть, боялися, що, відходячи на той світ з очимв, повними української кривди, Марія Бродюк розповість Господеві про українську долю на нвшій рідній землі?

У четвер стали приїжджати по нас фірманки. Нвступного дня мав бути виїзд, вигнвння. У п'ятницю ми з мамою пакувалися, як прийшов батько. Праєда, не прийшов, а приліз, як останній каліка. Побачивши його, я аж звніміла з болю тв страху. Нврешті підбігпа до нього й сталв цілувати, так само за хвипину робипв й мама. То був і жаль, і радість. Батько був страшенно скатований, не міг рушатися й їсти. Живий труп.

Однак ствв розповідати. Разом з ним сидів Василь Бенах «Березв», провідник пропаганди ОУН на теренах Варяжа, Белза й Угнова, родом з Васипева Вепикого. Його зловили поляки на засідці біля річки Річиці поміж Махнівком і Корчмином. Боронився, але був ранений. У Корчмині тримали його в пивниці біля кати Фвдора Руська, званого Вальком. Його припровадили до батька, страшенно збитого, з цілим лицем звпухлим і кривавим. Рану мав на карці, апв булв забандажовавв. Кати запитапися в Василя, чи знає батька та його синв, апе «Береза» не мав сипи слова виповісти. Кивнув головою на ні, хоч був провідником мого брата, а всю

Отрацировано:
Анни Лейбів-Кіт

„Акція Вісла"

Як відбувалося примусове виселення в тодішньому рідному селі Корчмин 1947-го року

Початок літа – прекрасні червневі дні, сонце огрівало всіх однаково, та не хотілось думати, що ми внедовзі будемо змушені покидати ці гарні сторони – рідне село, де пожив знав тривоги дитинство, я багато, багато пов'язань своє життя й тут на тіснавому цвинтарі зістали зложені їх остонні тільки.

На думку цего жаль-смуток задержував подих і не одному пристішив стерти, той український нарід був безсильний і не тоїв з того тому лихого-тяжко заповіяти.

22-го червня 1947-го року – в неділю по обіді блискавично розійшлася сумна вістка по між селянами що польське військо обкружує Корчмин.

Мама каша в постіху повідомила брата, котрий в цьому часі був в хаті, говорячи добивай свою матеріалу і все інше що потем і чим скорше утікай з хати, от вже тихне дзвонять хай тебе Бог і Пресвята Діва бережать, бо я зажурюсь тебе не тому.

Опускаючи хату брат сказав – будьте здорові держіться й чим швидше вибіг з хати.

Не знаю що тоді тато думали, але довго, довго стояли біля вікна, дивлячись в цю сторону в котру побіг її улюблений син.

Пам'ятаю тепе й мотір обгорнув страх, ми були обі сонітні – перелякані не знаючи що буде далі, та на роздумування не було часу, ми скоренько

Копія першої сторінки спогаду Анни Кіт про виселення Корчмина

родину знав прекрасно. «Березу» відвели, а забралися за батька. Копали й били кулаками. Нарешті батько запитався в офіцера, чи він має батька й чи батько його знає, що він тепер робить, і чи знає він сам, чому знущається над старим. Поляк стримався на мить, а тоді батько сказав: «Ти, пане офіцере, представляєш Польщу, прийшов ти на мою прадідівську землю мене з неї викидати, бити й катувати, а за що? Ти сам один не знаєш. Шукайте бандерівців, які ніколи не йшли на польські землі, а все боронили своїх людей від напасти й грабунку вашого, але йдіть і з ними воюйте, замість чіпати невинних людей». Батько казав нам, що говорив тоді без опам'ятання, незважаючи ні на що, але прокинувся в пивниці. Не знав, як туди дістався, мав біля лівого вуха великого синяка, тож можне було здогадатися, як опинився в пивниці. Сліди від биття мав батько довгий час навіть на виселенні.

Тим часом тривало виселювання наших людей. П'ятниця, 27 червня 1947 року. Люди ходили по своїх загородах, як непритомні, не знали, як розлучитися з рідною хатою, прадідівською землею. Здавалося, дайте людям зброю, а будуть боротися до загину. Худоба, пси, коні – усе вило страшним голосом. Запам'ятався мені такий випадок. У сусідів наших, Маслянків, була собака. Вона завжди була прив'язана й здавалася мені дуже строгою, але тепер, коли господарів не стало, вона, спущена з ланцюга, прибігла на наше подвір'я та стала вити. Собака чомусь здавалася мені тепер дуже лагідною, я підійшла й погладила її, а собаці текли сльози з очей, вона жалібно пищала, якби просила забрати також її з собою з місця, де вже нічого не буде. Раптом заревіла голосно корова. Ми забули про неї, тож я відразу пішла на город щось їй принести на пашу. Стала помити кукурудзу, аж виходить звідкись польський вояк (видно, приставлений задля братового прикоду) й питається: «А чому ти нищиш город?». Я відповіла: «Це наш город, а ти чому питаєшся, чи то ти садив його? Цей город наш і можу з нього рвати, скільки хочу». «Ні – сказав польський наїзник. - Залиши його для інших людей, які вкоротці прийдуть жити на ці багаті польські землі». Останні слова мене розсердили. «Ти добре знаєш, кого ви виганяєте, примусово виганяєте, знаєш, чиї ці землі!» – сказала йому з криком, бо був молодий, крім цього, я була зла.

Удома стали ми всі гаряче молитися за нашу землю, за нашу хату, за будуче, за братів, за нього насамперед. Залишили йому в домовленому місці хліб, ковбасу й чистий одяг під спід. Однак поляки потім це знайшли, а брат, ясна річ, уже нічого собі не знайшов, хоч на те місце прийшов.

Військо мало завдання перетранспортувати нас до залізничної станції в Белзці. Коло хати стояв з фірманкою поляк з Холмщини й казав небагато класти, бо колеса слабкі. Дозволив покласти дві скрині й квит. Решта на нашу фірманку. Бачив наш швагер, що поляки навмисне дають мало возів, аби ми мало взяли, а багато залишили для поляків-колоністів, то віддав нам свою фірманку, бо він був сам. Цією фірманкою правила жінка з Кривиці, українка, казала класти багато, навіть сама допомагала, кажучи нічого ворогам не лишати. За кілька днів виселення докотилося до Кривиці, але чи там хтось так само їй поміг?

Корчмин був поділений задля виселення на дві частини. Одна поїхала раніше, друга по кількох днях. З південної сторони села, на пасовиську

Нивах, перші фірмянки звтримались, чекаючи на інших. Світило сонце, а людям капали сльози з очей. Недалеко від нас стояла фірманка адів Юлії та її невістки Анни Боднарчуків (Ганиного мужа поляки вбили ще в 1941 році). Юлія питалася в невістки: «Чому ти залишила діжку до печення хліба?», а ця відповіла: «На що? Нема нам з чого пекти хліба». На іншому возі малий хлопчина казав, плачучи, своїй матері: «Вертаймо додому, я нікуди не хочу їхати без тата». Мати йому відповіла: «А ти думаєш, що я хочу?». Розплакалася й пригорнула синка до себе. До нас підійшов вуйко Василь Доминицький, запитався за нас та за брата. Мати відразу розплакалася й нічого не відповіла. Вуйко відійшов, бо вже все знав. Ми покидали катовське село, як непритомні, залишали сина й братів під опікою святої Покровительки Богомтері. Цієї розлуки не можна було пережити...

Корчминські в'язні 1938–1947 років

Йосип Лапчук

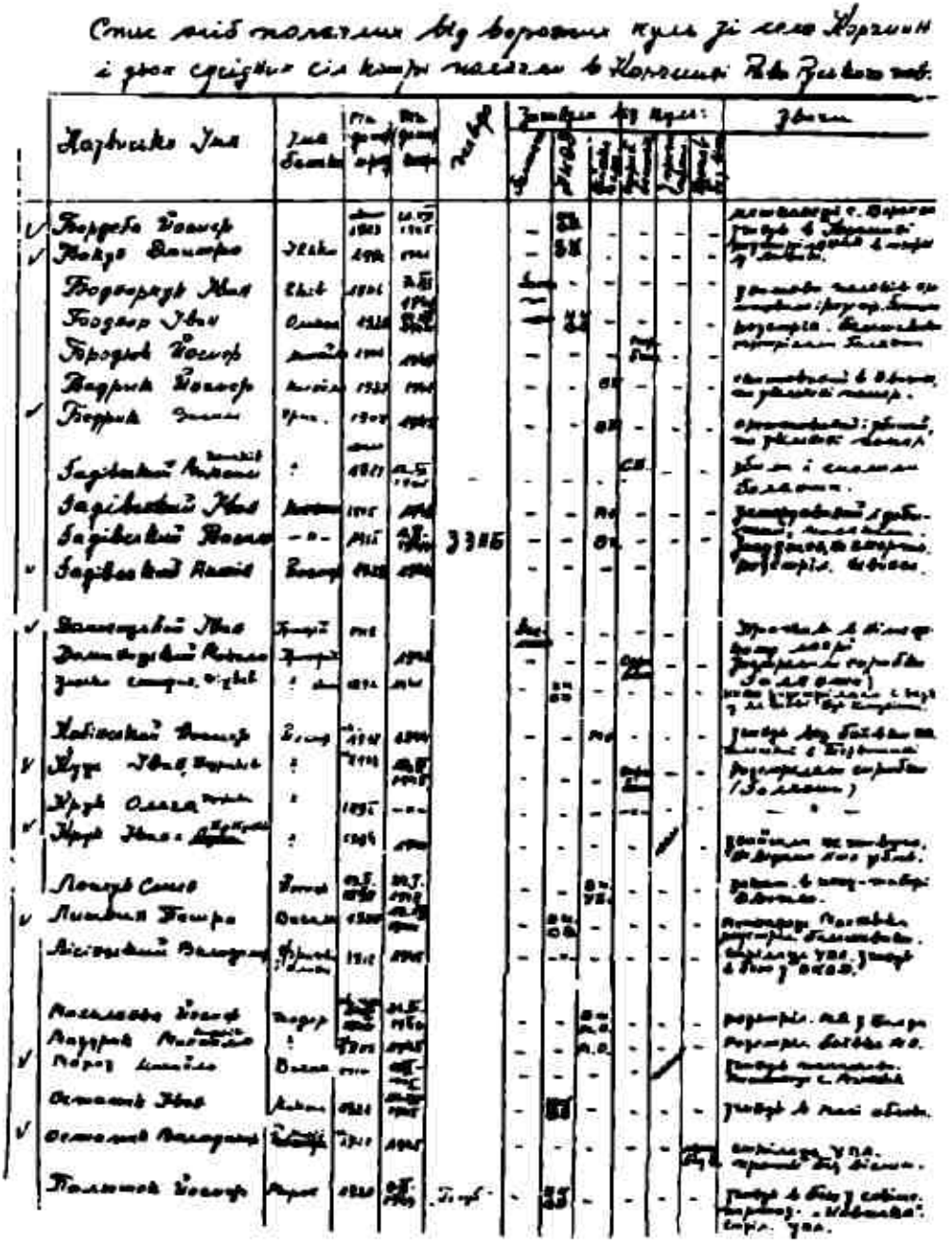
I. Арештовані польською поліцією за приналежність до ОУН, в'язні львівських Бригідок:

1. Боднарчук Йосип, с. Михайла, нар. 1913 р., арештований весною 1938 р.;
2. Бродюк Іван, с. Івана, нар. прибл. 1918 р., арешт. весною 1938 р.;
3. Бродюк Йосип, с. Михайла, нар. прибл. 1906 р., арешт. влітку 1939 р. (укривався);
4. Бродюк Петро, с. Михайла, нар. 1919 р., арешт. весною 1938 р., упітку 1939 р. перевезений з сокальської тюрми до Бригідок;
5. Возняк Микола, с. Максима, нар. 1917 р., арешт. весною 1938 р.;
6. Вітик Василь, с. Данила, нар. 1919 р., арешт. весною 1938 р., перевезений із Сокаля до Львова;
7. Ґадівський Микола, с. Пилипа, нар. 1913 р., арешт. весною 1938 р.;
8. Доминицький Микола, с. Григорія, нар. 1914 р., арешт. весною 1938 р.;
9. Крук Володимир, с. Луки, нар. 1915 р., арешт. пізньої осени 1938 р. (укривався);
10. Рачинський Йосип, с. Петра, нар. прибл. 1912 р., арешт. весною 1938 р.;
11. Рачинський Іван, с. Якова, нар. 1918 р., арешт. весною 1938 р.;
12. Рачинський Петро, с. Петра, нар. 1914 р., арешт. весною 1938 р.;
13. Семків Михайло, с. Дмитра, нар. 1913 р., арешт. весною 1938 р.;
14. Фіґа Микола, с. Йосипа, нар. прибл. 1917 р., арешт. весною 1938 р.

Названі особи звільнені були внаслідок вибуху війни в вересні 1939 року, до цього моменту перетримувані без судового вироку.

II. Арештовані польською поліцією за приналежність до ОУН, в'язні сокальської тюрми:

1. Бродюк Петро, с. Михайла, нар. 1919 р., арешт. весною 1939 р., перевезений до Львова;
2. Вітик Василь, с. Данила, нар. 1919 р., перевезений до Львова влітку 1939 р.;



Копія одного зі списків жертв Корчмина підготованих від Йосипа Лопчука

3. Вітик Петро, с. Теофіля, нар. 1917 р., арешт. весною 1939 р., звільнений по трьох місяцях;
4. Заяць Семен, с. Семена, нар. 1918 р., арешт. весною 1939 р., звільнений улітку цього ж року;
5. Приступа Володимир, с. Степана, нар. 1904 р., арешт. весною 1939 р., звільнений улітку;
6. Остапик Іван, с. Максима, нар. 1921 р., арешт. весною, звільнений улітку.

III. В'язні польського концентраційного табору в Береза-Картузькій:

1. Доминицький Василь, с. Григорія, нар. прибл. 1910 р., арешт. весною 1939 р.;
2. Лапчук Василь, с. Григорія, нар. 1914 р., арешт. влітку 1939 р.;
3. Саміло Петро, с. Івана, нар. 1909 р., арешт. весною 1939 р.

Вийшли на волю після розвалу Польщі в вересні 1939 року.

IV. В'язні німецьких таборів у 1941–1942 роках:

1. Бахівський Богдан, с. Дмитра, нар. прибл. 1914 р., звільнений з табору на терені Австрії в 1941 р. після психічної хвороби;
2. Вітик Йосип, с. Теофіля, нар. прибл. 1901 р., загинув у 1942 р. на Майданку;
3. Доминицький Іван, с. Григорія, нар. 1918 р., загинув, імовірно, у Бухенвальді;
4. Рачинський Микола, с. Павла, нар. 1919 р., студент з Кракова, отруєний 1941 р. в лікарні з намови поляків (?).

V. Арештовані Ґестапо 8 листопада 1941 року, в'язні тюрми в Грубешові:

1. Баран Йосип, с. Андрія, нар. 1923 р., арештований, як і всі інші, з намови польських урядовців;
2. Бедрик Дмитро, с. Пилипа, нар. 1910 р.;
3. Ґадівський Іван, с. Максима, нар. 1905 р.;
4. Ґадівський Антін, с. Йосипа, нар. 1922 р.;
5. Доминицький Василь, с. Григорія, нар. 1910 р.;
6. Заяць Іван, с. Василя, нар. 1906 р.;
7. Карп'як Лука, с. Луки, нар. 1905 р.;
8. Крук Іван, с. Луки, нар. 1904 р.;
9. Лапчук Йосип, с. Семена, нар. 1923 р.

Усі в'язні були звільнені після двох місяців внаслідок заходів УДК з Грубешова.

VI. Арештовані польським УБ в 1945 році, в'язні люблинського замку:

1. Буршта Петро, с. Миколи, нар. 1894 р., звільнений після місяця;
2. Буршта Михайло, с. Миколи, нар. 1896 р., звільнений після півтора року;

3. Бедрик Василь, с. Григорія, нар. прибл. 1907 р., помер місяць від арештування внаслідок завданих під час слідства ударів;
4. Бедрик Павлагія, д. Дмитра, нар. 1919 р., звільнена після півтора року;
5. Бродюк Михайло, нар. прибл. 1895 р., після місяця звільнений;
6. Ґадівський Микола, с. Пилипа, нар. 1913 р., звільнений після півтора року;
7. Гара Денис, нар. 1907 р., родом з Корчева, звільнений після місяця;
8. Вітик Михайло, с. Данила, нар. 1905 р., звільнений після місяця;
9. Лапчук Михайло, с. Григорія, нар. 1896 р., звільнений після півтора року;
10. Підгірський Михайло, с. Івана, нар. 1928 р., засуджений на смертну кару, страчений 17 квітня 1947 р.;
11. Рачинський Іван, с. Якова, нар. 1918 р., звільнений після півтора року;
12. Рачинський Максим, с. Іллі, нар. 1923 р., звільнений після півтора року;
13. Ільчишин Софія, д. Михайла, нар. 1930 р., звільнена після півтора року;
14. Фарисей Анна, д. Йосипа, нар. 1927 р., звільнена після півтора року;
15. Фарисей Меланія, д. Йосипа, нар. 1927 р. (близнючка з попередньою), звільнена після півтора року;
16. Чайка Василь, с. Ксені, нар. 1923 р., звільнений після півтора року;
17. Муха Казимир, нар. 1919 р., звільнений після півтора року.

VII. Арештовані НКВД у 1941–1947 роках, в'язні совітських таборів:

1. Бакун Дмитро, с. Іллі, нар. 1914 р., застрілений НКВД у Львові в 1941 р.;
2. Бедрик Йосип, с. Теодора, нар. 1926 р.;
3. Боднар Михайло, с. Олекси, нар. 1920 р., звільнений після півроку;
4. Боднарчук Йосип, с. Михайла, нар. 1913 р., звільнений після півроку;
5. Вітик Михайло, с. Івана, нар. 1905 р.;
6. Занько Степан, нар. прибл. 1895 р., розстріляний НКВД в тюрмі у Львові 1941 р.;
7. Ющук Володимир, с. Василя, нар. 1925 р.;
8. Крук Володимир, с. Луки, нар. 1915 р., кару смерти заміннно на 25 років тюрми й заслання;
9. Лапчук Михайло, с. Михайла, нар. 1925 р., звільнений після півроку;
10. Лащук Текля, д. Андрія, нар. 1925 р.;
11. Поліха Павло, с. Григорія, нар. 1907 р., звільнений після півроку;
12. Саміпо Текля, д. Максима, нар. 1903 р., засуджена на 25 років за сина – вояка УПА;
13. Саміпо Михайло, с. Григорія, нар. 1927 р., помер у Сибіру;
14. Саміпо Йосип, с. Онуфрія, нар. 1919 р.;
15. Семків Микола, с. Дмитра, нар. 1912 р., забився, пробуючи втекти з поїзду;
16. Фіга Микола, с. Йосипа, нар. 1918 р.

VIII. В'язні концтабору в Явожні:

1. Баран Андрій, с. Луки, нар. 1895 р., звільнений по семи місяцях;
2. Бедрик Йосип, с. Михайла, нар. 1927 р., звільнений по семи місяцях, вернувся до Корчмина, да незабаром помер з виснаження в таборі;

3. Гера Денис;
4. Лапчук Семен, с. Йосипа, нар. 1893 р., закатований 24 січня 1948 р.;
5. Лапчук Михайло, с. Михайлв, нар. 1925 р., звільнений по семи місяцях;
6. Підгірський Іван, с. Йосипа, нар. 1896 р., закатований 15 січня 1948 р.;
7. Крук Петро, нар. 1922 р., засуджений на 15 років в'язниці;
8. Рачинський Петро, с. Петра, нар. прибл. 1914 р., звільнений по семи місяцях;
9. Стефанівський Михайло, нар. прибл. 1919 р., родом з сслв Стаї, звільнений по семи місяцях.

Вояки УПА й члени ОУН родом з Корчмина

Михайло Леськів

1. Дмитро Біс - «Чубчик», с. Марка й Марії, нар. 7 листопада 1924 р.; закінчив семиклясову школу, у 1943 р. служив в українській поліції у Львові, у серпні 1944 р. вступив до УПА до сотні «Лиса», був кулеметником, учасник бою з більшовиками під Соколею 28 серпня 1944 р., відтак у рейдах по Равщині під командою сотенного «Летуна», згодом «Дорошенка»; відзначився в бою з більшовиками 27 жовтня 1944 р., у грудні переходить Буг, відвідує батьків у рідному селі (був одинаком), вступає до самооборони під командою «Крука»; брав участь у боях проти ВП весною 1945 р. біля Ріплина тв на Холмщині, згодом під Вяряжем, став заступником ройового; від 1946 р. став служити в СБ; після акції «Вісла» переховувався разом з Михайлом Леськівом у криївках, у половині липня вирішив їхати з виселенцями села Щеп'ятина, де мав дальшу рідню; був арештований на станції в Белзці, ув'язнений у Томашеві Люблинському, да був тортурований, м.ін. електричним струмом; признався до збирання харчів для УПА, на основі чого засуджено його в Кракові на 12 років в'язниці; на волю вийшов з в'язниці м. Штуму, вернувся до батьків у селі Ружани в Пруссії; помер від серцевого приступу 30 жовтня 1979 р., похоронений біля батька в селі Звєжно на Жупнвах.

2. Іван Боднер, с Олекси й Пелагії, нар. 1926 р., на початку 1944 р. вступив до сотні «Орла», у березні переведаний до сотні «Лиса», у квітні звільнений із-за браку пальця на правій руці; убитий більшовиками під час переходу фронту нашою околицею 17 липня 1944 р., похоронений у Корчмині.

3. Семен Гнідик – «Вовк», с. Максима й Марії, нар. 1926 р., стрілець сотні УПА «Давида», член самооборони під командою «Крука»; під час пересепення на Україну, переїжджає туди разом з батьками, стає жити в Донецькому басейні, де живе й донині.

4. Василь Ґадівський «Дунько», «Ззяб», с. Максима й Дарії, нар. 22 січня 1915 р., за освітою юрист, член окружного звена пропаґанди ОУН, редактор підпільних часописів «Інформаційні Вісті» та «Перемога»; весною 1947 р. ранений ВП та арештований, перевезений до Томашева Люблинського, де, м.ін., мав пропозицію звернутися відкрито до УПА з кличем припинити боротьбу; на суд до Ряшева їхав разом з односельчанином Дмитром Бісом,

не сподівався смерти; вироком суду отримав смертний присуд 10 вересня 1947 р., страчений 1 жовтня цього ж року.

5. Іван Ґадівський – «Катка», с. Максима й Дарії, нар. 1905 р., член ОУН, станичний Корчмина; учасник боїв корчминської самооборони з НКВД, арештований МО в вересні 1946 р., відразу тортурований, вивезений з села, проколотий багнетами й викинений у рів; привезений наступного дня й похоронений у Корчмині біля батька Максима, убитого стрибками й поляками 13 березня 1945 р.

6. Василь Доминицький, с. Григорія й Параскевії, нар. 1908 р., симпатик ОУН; середня освіта, служив у Польському Війську в ранзі плютонового, весною 1937 р. арештований поліцією в Корчмині, 6 місяців ув'язнений в Раві-Руській; знов арештований весною 1939 р., вивезений до Березі--Картузької, до краю там тортурований, ледь вернувся додому після вересня 1939 р.; під час нападу поляків на Василів Великий 30 березня 1944 року зібрав усіх чоловіків з села, десь під 200 хлопа, розмістив одною лінією - хто з крісом, а хто з вилками на понад кілометр, чим відняв у поляків охоту наступати на Корчмин; 27 червня 1947 р. вигнаний над Балтійське море до села Цевіце, помер у 1973 р.

7. Іван Доминицький, с. Григорія й Параскевії, нар. 1917 р., член ОУН, на початку 40-х рр. вивезений на роботи до Німеччини, за доносом «бавора» арештований Ґестапо, знайдено при ньому підпільну літературу, ув'язнений в концтаборі, да згинув у 1942 або 1943 р.

8. Микола Доминицький, с. Григорія і Параскевії, нар. 1914 р., член ОУН, у березні 1938 р. арештований у Корчмині поліцією, ув'язнений в Бригідках до вибуху II світової війни, у 1944 р. виконував обов'язки господарчого, у лютому 1945 р. убитий стрибками й енкаведистами в Корчмині біля своєї хати; похоронений у Корчмині.

9. Володимир Крук, с. Луки й Катерини, нар. 26 серпня 1915 р., середня освіта, член ОУН від 1937 р.; звільнений з гімназії за пересилання летючок своєму братові, тоді воякові польської армії; у 1934 р. арештований на два місяці за, нібито, валення телефонових стовпів біля села Ставі; після пацифікації знову арештований, відбув два місяці на Бригідках; утретє арештований 1935 р. за підпалення двох польських колоністів; 16 липня 1938 р. арештований, в'язень Бригідок до вибуху II світової війни; служив в українській жандармерії у Львові як булавний IX комісаріяту; на початку липня 1944 р. виїхав до Бранденбурґа, перейшов до американського табору коло Ельби, звідки був переданий більшовикам; в'язень-робітник підмосковських вугільних шахт, звідки втік на Львівщину, зі зміненим прізвищем пережив у Золочеві, де й був арештований 2 квітня 1953 р., засуджений на смертну кару, замінену на 25 років заслання в Казахстан, місто Джесказган, де перебував як гірник до 12 липня 1956 р.; тепер проживає у Львові.

10. Йосип Кубінський, с. Левка й Анни, нар. 28 липня 1914 р., член ОУН, чотири кляси початкової школи, дворський робітник, загинув у березні 1944 року в боях з поляками біля Терношина, похоронений у Корчмині.

11. Михайло Леськів – «Яремa», с. Федора й Марії, нар. 17 липня 1921 р., від 1940 р. член ОУН, відбув вишкіл на пропаґандивному курсі під керівництвом учителів-пропаґандистів Курдиби й Максимовича в Щеп'ятині; на посту військового референта в Корчмині; у січні 1944 р. вступив до

УПА, відбув пропагандивний курс під керівництвом політвиховників Василя Веврука та Семена Вітика в Річиці, потім у сотні «Орла» коло Камінки-Струмілової, відтак, на початку квітня 1944 р. переведений до сотні «Лиса», згодом до сотні «Черемоша», де служив до грудня; від весни 1945 р. до кінця 1946 р. служив на терені Сокальщини, Белзчини й частинно Угнівщини, як пропагандист під командою Василя Банаха - «Берези»; у липні розлучився з бойовими друзями «Чубчиком», «Хмарою», «Лисом» і Кравченком та перейшов над Балтійське море, де нелегально проживав аж до 1956 р., багато мандрував, щоб затерти за собою сліди; після проголошення амністії для вояків УПА зголосився на прокуратуру в Ґданську; 7 вересня 1957 р. арештований УБ на 6 місяців у Ґданську; випущений на «волю», проживає в м. Лемборці.

12. Володимир Ліснянський, с. Францішка й Олени, нар. 1912 р., вояк УПА від весни 1944 р.; на початку 1945 р. з малим відділом переходить польсько-совітський кордон на Солокії біля Угнова, де гине в сутичці з більшовиками.

13. Іван Остапик - «Байда», с. Івана й Марії, нар. 7 липня 1920 р., вояк УПА від весни 1945 р., коли то вступив до самооборони командира «Крука», у цьому відділі перебував до вересня 1946 р.; одружившись, був звільнений зі служби й вигнаний на Пруссію в 1947 р. у село Камінєва, де проживає донині.

14. Іван Остапик, с. Максима й Пелагії, нар. 1922 р., член ОУН, політичний в'язень тюрем в Угнові й львівських Бригідок весною 1939 р.; учасник похідних груп; убитий поляками з Белза коло своєї хати 10 серпня 1945 р., похоронений у Корчмині.

15. Йосип Палюшок - «Голуб», с. Мирона й Марії, нар. 20 березня 1920 р., від 1940 р. член ОУН; за професією кравець, термінував у Львові й Белзі, у Корчмині виконував завдання культурно-освітнього провідника для молоді, заступником мав Михайла Леськіва; у січні 1944 р. стає в лаві УПА в збірному пункті в Кривиці, разом з ним ідя Михайло Леськів, у Кривиці долучають друзі Петро Вітик, Григорій Вітик, Йосил Куць та Петро Іщук. Разом ідуть до Василева Великого, де перебирає їх станичний С. Вітик та Ю. Гнідик, питаючи, чи все що треба, зебрали з собою; з Василева «Голуб» переходить разом з друзями (крім Леськіва) за Буг у Радехівщину; загинув у селі Радваниці 9 лютого 1944 р. в бою з більшовиками, а разом з ним Г. Вітик, П. Вітик, П. Іщук; Й. Куць був ранений, але ж видужав й живе донині.

16. Михайло Підгірський - «Хмара», с. Івана й Анни, нар. 9 вересня 1928 р., вояк УПА; арештований на почвтку 1946 або 1947 р. польською міліцією біля села Корчева, тортурований в Томашеві Люблинському, на суді в Любліні отримав смертний присуд, страчений 17 травня 1947 р.

17. Володимир Саміло, с. Григорія й Теклі, нар. 1928 р., вояк УПА від серпня 1944 р. разом з братом Михайлом – у юнацькій сотні, з якої був здемобілізований через місяць теж разом з братом; весною 1946 р. виселені на Україну на Береженщину, де Володимир заново вступив до УПА, гине кілька років пізніше в бою біля Бокова, його тіло привезли матері розпізнавати, проте вона катам не признавася, зате «признався» донощик, тож її засудили на 25 років Сибіру, звідки вернулася після 25 років до Бокова, да й померла 20 січня 1987 або 1988 р.

18. Йосип Самілo – «Гук», с. Онуфрія й Параскевії, нар. 28 серпня 1919 р., член ОУН від 1940 р., весною 1944 р. вступив до сотні УПА під командою «Голуба»; звільнений у пистоледі цього ж року через сильну коросту; врештований в лютому 1945 р. в рідному селі енкаведистами, ув'язнений у Львові й засуджений на 10 років Сибіру, присуд відбував у Воркуті, де після повстання в 1953 р. був удруге засуджений – на 15 років; працював на шахті № 29, міцно травмований під час навільничої праці, вернувся на Україну, жив біля Стрия.

19. Михайло Свміло, с. Григорія й Теклі, нар. 1928 р., вояк УПА від серпня 1944 р., до якої вступив разом з братом Володимиром; здемобілізований з юнацької сотні УПА через місяць, вернувся додому, переселений на Україну в 1946 р. на Бережанщину, там заново вступив до УПА, у 50-х роках посланий відбувати покарання на шахтах Донбасу, де загинув.

20. Миколи Фарисей – «Швейк», с. Івана й Марії, нар. 1926 р., стрілець сотні УПА «Вовки III», згинув у бою проти більшовиків в Лісках 26 лютого 1946 р.

Цивільні жертви Корчмина

1. Василь Бедрик, сільська Кручків, с. Григорія й Катерини, нар. 1904 р., у своїй хаті поляками арештований і тут же мучений, відтак відвезаний з сестрою Пелагією до Томашева Люблинського, де був тортурований далі, здається, на очах сестри, яка, видячи, як брат падає на землю, усю «вину» бере на себе; звільнений з Томашева, умирає від биття після тижня, похоронений у Корчмині.

2. Йосип Бедрик, с. Михайла й Марії, нар. 1928 р., після виселення Корчмина був врештований ВП, запроторений у концтабір Явожно, звідки вийшов у 1948 р., вернувся до рідного села й незабаром помер.

3. Іван Боднарчук, с. Якова й Юлії, нар. 1904 р., голова читальні «Просвіти»; врештований у власній хаті 8 листопада 1941 р. вночі, виведений за село й там убитий; похоронений у Корчмині резом з Петром Самілом, який разом з ним також був тоді вбитий, урятувався чудово лиш Михайло Оставик.

4. Йосип Бродюк, с. Михайла і Ольги, нар. 1909 р.; весною 1945 р. убитий стрибками й поляками між Ставами й Корчмином; похоронений у Корчмині.

5. Максим Ґадівський, с. Івана, нар. прибл. 1880 р.; 13 березня 1945 р. була підпалена більшовиками його хата, в він сам пристрілений і напівжива-цем кинутий у вогонь стодоли; цього ж дня убитий був Фарисей Іван та його сестра Ольга, обоє спалені у власній хаті; сім'ю Лвськівих катували до напритомности.

6. Петро Крук, с. Івана й Марії, нар. 14 березня 1922 р., рільник, весною 1945 р. вернувся з робіт у Німеччині, співпрацював з УПА; врештований 23 червня 1947 р., битий, ув'язнений у Томашеві Люблинському, потім Кракові, де отримав вирок 12 років ув'язнення; сидів у Віснічі, Штумі, звільнений 1954 р., переїхав жити у село Ружани, де помер 24 листопада 1993 р.

7. Іван Куць, нар. у Щеп'ятині, проживав у Корчмині, був тортурований стрибками й поляками до загину в березні 1945 р., підпалено його хату; похоронений у Корчмині.

8. Семен Лапчук, нар. 15 січня 1893 р., голова читальні «Просвіти», арештований під час акції «Вісла», ув'язнений у концтаборі Явожно, де згинув 24 січня 1948 р.

9. Петро Литвин, с. Василя й Текли, нар. 1920 р. у Махнівку, член ОУН; під час переходу лінії фронту вбитий більшовиками 17 липня 1944 р. коло Корчмина; похоронений у Махнівку.

10. Михайло Мазурик, нар. 1901 р. у Будинині, проживав з сім'єю в Корчмині; у Провідну Суботу 1945 р. звбрений поляками зі Ставів, щоб їх везти до Томашова й під цим містом був убитий, а коні й віз забрані.

11. Осип Маслянка, с. Теодора й Палагії, нар. 1928 р.; 21 листопада 1945 р. вертався з празника в Махнівку й був убитий поляками з Белза між Корчмином і Махнівком; похоронений у Корчмині.

12. Іван Підгірський, с. Йосипа й Катерини, нар. 20 січня 1896 р., арештований під час акції «Вісла», ув'язнений у концтаборі Явожно, там згинув 15 січня 1948 р.

13. Степан Приступа, с. Івана й Палагії, нар. 1939 р.; після погрому Корчмина більшовиками 13 березня 1945 р., коли була вже спалена хата Івана Фарисея, залишився з неї комин, біля якого стояв хлопець, комин завалився й його звбив; похоронений у Корчмині.

14. Микола Рвчинський, с. Павла й Параскевії, нар. 1919 р., закінчив сокальську гімназію в 1942 р., звідки поїхав на курс книговодів до Кракова, будучи зовсім здоровим; після тижня не жив, батькові лікарі сказали, що син помер від хвороби горла (батько додумувався, що це польські лікарі вбили сина); помер весною 1942 р., похоронений у Кракові.

15. Йосип Саміло, с. Петра й Параскевії, нар. 1918 р., убитий поляками з Белза коло власної хати в неділю вранці 10 серпня 1945 р.; похоронений у Корчмині.

16. Петро Саміло, сільська Кравець, с. Івана й Наталії, нар. 1909 р.; виведений з хати серед ночі 8 листопада 1941 р. німцями й поляками та убитий за селом; разом з ним убитий був Іван Боднарчук, а Остапик Михайло вцілів.

17. Михайло Саноцький, с. Григорія й Марії, нар. 1926 р. у Ворохті Сокальського повіту, мешкав у Корчмині, убитий поляками з Белза 21 листопада 1946 р. між Махнівком і Корчмином; похоронений у Корчмині.

18. Микола Семків, с. Дмитра й Марії, нар. 1909 р., під час більшовицької облави на Корчмин 21 листопада 1944 р. арештований і вивезений на схід, де загинув безвісти.

19. Петро Семків, с. Петра й Катерини, нар. 1922 р.; під час виселення на Україну весною 1946 р. утікав конем і був убитий енкаведистами, похоронений у Корчмині.

20. Йосип Скопик – «Орел», с. Михайла й Марії, нар. 1926 р. у Ставах Рава-Руського повіту; проживає зріднею в Корчмині, вояк сотні командира «Чвєса», зненацька убитий поляками з Белза 18 квітня 1946 р. в Махнівку; похоронений у Переводові.

21. Іван Фарисей, нар. 1895 р.; 13 березня був убитий разом з сестрою Ольгою, 1910 р. нар., укинений з нею у вогонь, похоронений у Корчмині.

Любачів: 25-31 травня 1947 року

*Спогад о. Мирослава Мищишина, катехита в Любачеві в 1940–1945 роках**

Большевики зайняли місто Любачів дня 22 липня 1944 року о годині 1-ій пополудні. Зайняття міста попередило німецька бомбардування (згоріло кіно і хата п. Симка та інша). В часі бомбардування згинуло декілька людей, між іншими старий Чучман. Д-р Гучко був від того часу в мене, майже цілий час свого побуту в Любачеві, до 16 лютого 1945 року, коли то виїхав до «раю». Його «освободили» бойци-герої красної армії від всього так, що він мусів машкати в мене. Бомба упала теж на віварівку, але, як говорять, я маю щастя, заломився тільки дах і ніщо не сталося ані мені, ані тим, які були у пивниці. На церкву влало аж 21 розривних бомб, які не спричинили більшої шкоди. Дах направлено зараз восени (власними силами направив Дмитро Лашкевич з Пісків). Між раненими був також інспектор Най (мав зломані обі руки), його жінка й Марія Вус. Поранених вивезено до Львова. Правдива надоля, властиво Голгофа зачинається щойно з приходом польської влади, в жовтні 1944 року. Большевики доповняли ряди своєї армії тими, яких зловили (від 17 до 55 літ). Ті люди мусіли добровільно йти у першім наступаючім ряді (це було придумане, щоб у цей спосіб винищити якнайбільше галичан). В цей спосіб згинув мій брат Євген біля Кельців. Тоді, коли українськими силами визволяли большевики Польщу, поляки присягтили всі свої сили, щоб виловити наших людей та доставити їх большевикам на гарматне м'ясо. Хто хотів скритись або втікав, але його зловили, такого на місці стріляли. Так застрілили Влодка Стадника з Дахнова (який працював у повітовому Союзі) та багато інших. Це був перший крок «валєчних». Найрадніше, як хто лише зможа у світі, служили поляки большевикам. Але за це тепер поносять вони консеквенції цього. Так сповняється праведивість нашої приповідки: «хто під ким яму копає, сам до неї паде».

До Любачева прийшло польське військо у грудні 1944, зараз створено міліцію, «обиватєльскі ужонд безпєченьства», «штурмувкам» (щось на взір комсомолу) і зачали пошукування «бандеровцув» (радше зачався законний бандитизм). В часі так званих ревізій по всіх українцях грабували що попало. Хто ставляв опір, стріляли. Руйнували вони все і вся так, що вкінці большевики зачали серед них робити «чистку».

«Валєчні» вибирались і на села на так звані акції, а властиво на грабіж. Гребували, а щоб затерти свої сліди, села палили. Так згоріли: оба Люблинці, Суха Воля, Горасць, Синявка і пів Молодова, Гірча, Олака і інші.

---

* Спогад отця-катехита М. Міщишина передав Мирон Мончак з Лясаль у Канаді, додаючи заразом інформацію, що цей спогад він отримав 1947 року, а був він посланий з Амстердаму. М. Мончак був знайомий з о. Мищишином ще з Любачева, де проживав у 1940–1944 роках. Спогад був посланий на адресу українського табору переміщених осіб «Орлика у німецькому місті Берхстаґені. Текст публікується згідно з мовними граматичними й правописними особливостями оригіналу, за сучасною пунктуацією.

Під час акцій людей мордовано, в Горайці замордовано 185 осіб, в тому 25 дітей, в Люблинці біля 250 людей, одну дівчину знасилувано і живцем живу в огонь. Таке було і по інших селах. Ніколи ще українці не допустились таких варварств, як поляки. Це що нарез зробила УПА, це була лише самооборона перед цією підлою, страшною нацією. Під час цього вся наша молодь втікала у ліси та розкинула летючки – упімнення до поляків. Поляки тим часом змогли ще свої «вичини». УПА почала відплатну акцію на польські села, головно в ярославському, синявському та томашівському повітах. В цей саме час один із наших священиків із Люблинця Старого почав переговорювати із чоловими поляками в справі замирення. Початки розмов застрягли на мертвій точці. Перед Великоднем 1945 року вибрались «валєчні рицежи» до Люблинця, щоб придбати дешо на свята («шинечкі»). На них засілося 40 наших хлопців і таке їм справили, що у місті (Любачеві) говорили, «же споткалі 2000 бандеровцув». Раненых возили до Любачева цілий день, скільки було вбитих невідомо, але говорили, що десь біля три сотки.

Цілий цей час любачівська тюрма була переповнена. Кожна дівчина, яка попала в тюрму була знасилувана. В Любачеві не було дівчини, яка не сиділа б в тюрмі. Під час пользования на українців убивано майже малих дітей, така як Кіндрат, або такого «бандеровца», як Фадьо Клос із Заперекопа (чоловік Ксені) та інших.

Люблинецький погром переконав поляків про безцільність їх поведінки. Було це у початках травня 1945. До Любачева приїхав досить численний відділ НКВД. Розійшлась чутка, що мають роззброювати польське військо і всі формації «обивательської міліції». Тоді то військо і міліція втікли у ліс. У мене машкав тоді майор НКВД і голова переселенчої комісії, полковник інженер Чумаченко, тзв. начальник комісії по переселенню білгорайського району. Людей з Білгорая ладували на любачівській стації. Зараз залишився Любачів без війська і любачівці зачали промишляти. НКВД спочатку не знало, яку прийняти позицію. З цього скористали наші люди. Тоді дехто з енкаведистів зачав нашим помагати. Розбито тюрму і випущено багато в'язнів. Але багато бракувало. Розшуки показали, що людей мордовано і катовано так страшно, що під ударами гинули. Від побоїв помер Іван Гайдук, директор млина (я його хоронив). Створено комісію, яка складалася зі створости - Баднаж Анджей, людовєц з Цівкова, д-р Яблонський, повітовий лікар, д-р Жуковські, директор шпиталя, п. Ганусова, якийсь віцестароста і ще багато інших. Від українців я і Іван Стенько (машкав напроти Ляндкомісаряту). Ця комісія ствердила, що в'язнів у нелюдський спосіб мордовано, в деяких добивано пострілом у чоло або потилицю. Між помордованими був Лісикевич з Чесанова. Разом було в цій в'язниці 27 трупів. НКВД хотіло скинути всю вину на АК, але комісія ствердила, що про це вся знало любачівське НКВД і тому цього не оголошено у пресі, як це було спочатку плянованє. Це лише частина цього, що пережив Любачів, а з ним і всі українські землі (ЗУЗ) в найдемократичнішій, найяснішій Річпосполитій. Тоді то комендантом Любачева був майор Петро Дмитрович Кордін. Він подавав себе за українця, але дехто говорив, що він жид. Він відносився дуже гарно до мене і до о. Мацькова, навіть у багатьох випадках інтервенював у НКВД і багато нам доброго зробив. Він був вихованок

«ГПУ», про що сам говорив, що це йому не подобалося і тому цю службу покинув. Він оженився на докторші зі шпиталя. Це все, що він робив для нас, священиків, робив тому, щоб ми, маючи вплив на населення, вмовляли людей добровільно переїхати на «родіну», хотів нас запрягти до большевицького агітаційного воза. Однак, як пізніше ми довідалися (він сам це говорив), дуже на нас завівся. Ми оба з о. Мацьковом були у великому страху, бо УПА не одного доносчика повісила, та Бог остеріг.

Переселення спочатку було справді добровільне, але завжди зазначувано, що воно також обов'язкове. Якщо б не УПА і неправний вислід війни, то майже всі, або бодай дуже багато було б добровільно виїхало. Кожний українець волів большевиків, ніж польську демократію. Опір нашого населення збільшився щойно тоді, як стало відоме, що у «рею» заходить «сталінохвалієв». Перед тим я вже був рішений виїхати, навіть намовив сестер зі захоронкою. Їх зареєстрував і сам з родиною зареєструвався. На самому початку скликано мітінґ українців, на якому повідомлено, що цей може виїхати на Україну і уникнути польського гонення, хто до дня 15 листопада 1944 зареєструється, коли до цього реченця зголосилося небагато людей тому, що УПА розкинуло летючки, у яких строго заборонялося виїздити, большевики разом з польською міліцією і військом урядили законний розбій та грабіж населення, щоб у цей спосіб заохотити людей до виїзду. В часі таких наїздів «валечні» повторяли «длячего нє виежджаєв». Ясним кожному стало, чия це робота. Відтак скликали знову мітінґ. Тоді виразно виступали члени української (жидівської) переселенчої комісії, як виразні оборонці, що їм ходить про рятування «братов українцев» перед польською заграбушкою «куріцею». Коли і тоді ніхто не зголосився, тоді та сама комісія скликала поляків на мітінґ, де представили всі кривди, які заподіяли українці Совєтському Союзові. Поляки побачили силу УПА і тому відповіли на тих зборах таке: чейжа переселення є добровільне. Але мимо того створено десятників, які у своєму десятку мали вести агітаційну роботу. Тоді УПА убила у Новому Селі майоре переселенчої комісії – Цекіна. Тепер скликано мітінґ польсько-укрїнський. Я не був на жодному, бо я зареєструвався в старості як американський громадянин. Мені зараз того самого дня оповідали, що один з присутніх у відповідь большевикам відповів: ми, як в родині посваримося з поляками, також знайдемо дорогу до порозуміння. Тоді вже в цілі переселення прислано польське військо, яке говорило по-російськи. Мене вигнали з вікарівки і я замешкав у Федя Кревса, а на вікарівці приміщено генерала, що ані словечка не умів по-польськи, а називався Звіковскі, значить руський Звікін. Мається розуміти, що мені не позволено забрати ані стола. Перед приходом війська зажадав «жонд єдносці народовей», щоб представники українського населення всіх повітів з'явилися на нараду у Варшаві. Від укрїнців з Любачева виделегувано п. А. Назаревича. Всі представники з'явилися у Варшаві 18 серпня, тут їм сказано, що всі укрїнці мають виїхати і на тім нараду закінчено. Приїхавши з Варшави, Назаревич перший дістався до звохочуваної хати, там його так звохотили, що поломили ребра і він перший виїхав як делегат, даючи добрий приклад іншим. Інакше було б сталося з ним це саме, що з Гайдуком.

Цілий повіт почали зганяти до любачівської стації вже 6 вересня 1945 року, значить у дань, коли мене викинули з вікарівки. У той час УПА

висадили мости на Новій Греблі й коло Горинця так, що переселення здержано на два місяці. Транспорт з Любачева вирушив щойно при кінці листопада. В листопаді почалося виселення самого міста Любачева. Військо ходило від хати до хати й наказувало бути на стації до 2 годин. Коли до двох годин люди не з'явилися, або ще не були спаковані, їх цілковито гребовано з усього майна (що перед цим лишили) і так гнано до стації й ладовано до некритих вагонів. Я сам був свідком, як ще в Любачеві на стації замерзло двоє дітей. Було це 1-го грудня. Любачів виселено так, що осталося 40 родин мішаних. По нашім празнику на св. Миколая, я відправив Попразен і похоронив Стахнячку з Заперекопа. Вернувши з похорону застав я в хаті двох „obywateli z Bezpieczeństwa". „W obywatelski sposób", то значить культурно, дали прочитати письмо ось такого змісту:

„Rzeszów, dnia 12 grudnia 1945 r.

Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Polskiego do Urzędu Powiatowego Bezpieczeństwa w Lubaczowie. Poleca się dostawić Ks. M. Proboszcza gr. kat. w Lubaczowie narodowości ukraińskiej do Przesiedleńczej Komisji celem przesiedlania do Związku Radzieckiego. O wykonaniu niniejszego proszę powiadomić do 15 grudnia".

Я це прочитав, а мені заявили, якщо я не виконаю до завтра, то мене відставлять до кордону силою. Я був зареєстрований в старости як американський горожанин, але для них це не представляло жодної вартості. Мене доставлено до переселенчої комісії, де я заявив жидові, що не піду, хиба мене зв'яжуть і відставлять. Мене арештовано на Bezpieczeństwie, я сидів кілька годин і випустили мене, повторюючи свою погрозу. Вечером прийшов один з Bezpieczeństwa та порадив мені з Любачева виїхати, бо ніччю можуть мене зліквідувати, а вину зложити на різні банди. Тої ночі я вже не ночував вдома й добре зробив, бо приходили буть-то-би з міліції виснити справу. Мушу додати, що до мене приходили чотири рази в ночі, як у мене на вікарівці мешкав Чумаченко, щоб мене зліквідувати, але Влодя все виходив з наганом і в той спосіб мене оборонив. Потім того Влодю за це, мабуть, «вичистили». В половині жовтня стріляли до мене через вікно, куля перелетіла понад мою голову 3 см і застрягла в печі; я сидів з Назаревичем при бюрку, було це в білий день 21 грудня 1945 року. Я, перебраний, опустив Любачів польським військовим автом (у поляків зв водку й таке можна встругати). Опустив улюблений Любачів, може, й назавжди. По скитанні у Варшаві, в початках, як звичайний робітник, діставе працю в американській амбасаді, носив я пачки, а опісля одержав позволення відправляти Службу Божу, в латинським обряді, я був каленяном. Дня 8 серпня 1946 року виїхав я до Америки. Парохію в Любачеві лишився ше обслуговувати о. Мацьків, що втік з Дахнова та о. Козанка, що не міг виїхати із-за недуги своєї жінки. Так вони пересиділи до квітня 1946 року, точно до четверга по наших Великодних Святах.

В той день був у мене мій шваґар; сестру арештовано, о. Мацькова хотіли тоже арештувати, але він скрився в комині тартаку, та щури обгризли йому рясу та черевики, звідси й то чудом серед куль дістався до Ряшева автом UNRRA, а відтак до мене дня 2 травня 1946. Під час того, як сестра сиділа у в'язниці вернувся шваґар з Варшави й нічого не знаючи попав у руки переселенчої комісії. Його залякували до вагона, щоби вивезти на родіну.

У тому часі я, ведений передчуттям, вислав до сестри до Любачева телеґраму такого змісту: „Natychmiast przyjeżdżaj. Ambasada amerykańska". На цю телеґраму сестру випущено. Вона негайно побігла на стацію, заплатила якомусь „welecznamu" 6000 зл, щоби випустив шваґра й як стій приїхала до мене. Прибуло мені ще три голодні й голі роти. Але Господь Бог виразно нами опікувався й посилав добрих людей.

В самому місті Любачеві під час переселення згинуло багато осіб. Стріляли кожного, що був підозрілий їм або хто намагався ховати. Між вбитими є Михайло Кривко з Дахнівської вулиці, стара Вахнянинка з внучкою, це з донечкою Стефанії Жук і інші. Вахнянинку кинули до криниці й цю маленьку внучку, якої тато скривався на стриху й чув, як до криниці кинули теж і його дитину, яка казала: «...бабуню, мені тут мокро, вилазім звідси». Тоді якийсь звироднілий іродів син вистрілами добив дитину в криниці. Про це мав говорити ka. dziekan Sobczyński, за „żołnierz splamił mundur polski krwią niewinnego dziecka".

Щасливі ви всі, що того не бачили, ані не переживали. Сто разів є краще жити на вигнанні, як «в раю», хочби один день тільки. В осені 1944 року виїхали з Любачева деякі, бо боялися з одного боку армії, або були загрожені поляками. На весні 1945 виїхав десь у січні д-р Гучко, Климусь і якісь Вахнянини та й, майже, всі з Чесанова. Д-р Гучко потерпів найбільше. 30 серпня напали на Радруж якісь монголи чи хтось під проводом поляків і замордували о. Гучка, його дружину і доньку Славцю та багато людей у селі, а відтак ограбили село і підпалили. 16 лютого виїхав о. дек. Козак з жінкою з Любачева. Всі ці переживання були страшні. З початком лютого того ж року арештовано учителя Симка і д-р. Бандиру під замітом, що вони разом з о. Козаком за часів німецької окупації судили поляків. Хотіли арештувати о. Козака, але о. Козак взяв до себе на оборону бойців зі совєтської української переселенчої комісії й та не дозволила о. Козака арештувати. І так старушки ограблені поляками до щенту на границі Коровиці переїхали до Язова Нового на парохію, де певно були аж до мойого виїзду до Америки: на границі постягали їм обручки, медалики та стріляли понад голову. „Welecznі" були під проводом „jednego porucznika".

Марійка Наконечна з Владком і з дітьми запишилася аж до кінця листопада 1945 року і тоді разом з Назаревичами і Стефком та Стефцею Скибами, Стефком Дудою й його родичами й зі сестрою, що приїхала з донечкою десь з України, виїхали до «раю». З ними теж тоді виїхала Ірена Кульчицька з дуже гарними двома хлопцями, Ольга Станько й Галька Кокоцька з мамою, Нуся Кравусівна, Герасимчуки зі Щуткова, дяк Свека, п. Бандирова з сином Богданом і Танею, Симкова, Станько Іван і вся майже інтеліґенція Любачева. Бандиру й Симка тримали в Ряшеві аж до січня 1946 року й тоді випустили їх з браку «доводу», відобравши їм здоров'я. У вересні прибула Ірка Пизюр до Любачева та, виробивши документи для себе й Богдана та Зоні, що переховувалися десь у Кобильниці по приїзді з Німеччини, виїхали в тому місяці до «раю».

Ніколи я не бачив у житті такої людини, як тоді була Ірка. Старого Герасовського арештували большевики, як тільки зайняли Любачів. Його випустили за заступництвом Камардіни, якої чоловік вернувся на пост начальника НКВД в Краківці. Вона була дійсно гарна й віруюча людина,

вона дала того докази. Відтак Гарасовський переїхав до Рави, а його жінка зісталась в Любачеві, а її „siostrzeniec Sandar, to niewinne dziecko", був членом Bezpieczeństwa і не одному з старшої інтеліґенції вибив зуби. Ходили потому вістки, що Гарасовського знову арештували в Раві на донос Стовбової й Зільникової. Зільник був директором шпиталя в Любачеві аж до приходу д-р. Жуковського, то є десь до березня 1945. Коли хотячи звохотити д-р. Полохайля, бо був до кінця березня 1945 року в Любачеві, арештували його дочку Марусю. Він, щоби її рятувати, виїхав десь з кінцем квітня «на родіну». Слід згадати на тому місці, що „waleczni" замордували теж брата Полохайлової, „takiego ukraińskiego patriotę, jakim był Stroński". Його жінка полька набрала такого збридження до своїх „współbraci", що для її безпеки я відрадив хрестити хлопчика в нашій церкві. Докторша, що була за директора шпиталя, жидівка, взяла записку з Ґордіном в ЗАГС-і, а відтак, коли цей захворів і десь виїхав, вона водилася з полковником, що був „dowódcą Lubaczowskiego pułku", зістала прийнята як лікарка до „polskiego wojska w Lubaczowie", а коли „waleczni" втекли в ліс, її згаданого полковника арештувало НКВД і вивезло, ніхто не знав де і не відомо, що з ним сталося. Отець Пизюр терпів страшне переслідування і мав бути в Борщевичах коло Львова. Данцьо, Славко з жінкою і п-во Михальчишини мають бути у Львові. Кікта, аптекар, з Дудковською пішли до польського війська й до тепер ще там служать. Перед побором її забрали цілу аптеку без відшкодування й передали Рібанбаверові. Отець Іванусик з Сухої Волі, хоч була спалена, до вересня 1945 був там на парохії й тоді переїхав на парохію до Верхрати. Що з ним сталося, мені невідомо. Були, однак, вістки, що перед виселенням втікав в ліс і його донька Наталка попала в руки НКВД, але її мали випустити. Хто має голову на карку, то й чортови з лап вирветься, та того всі не можуть.

Сестри з любачівської захоронки, як вже я згадував, записались на виїзд, але роздумались і остались на місці, доки я був. На весні 1945 року трохи дітей роздали, решту вивезли до Дикова до захоронки й з ними лишили опікуватися Ксаню. Самі виїхали до Кракова, де й досі перебувають у наших отців. Одного разу до Дикова приїхало НКВД і забрало 3 дітей: Павлуся, малу Таню й Влодзя Беранових. Павлусь так тим перенявся, що дістав запалення мозку й помер у шпиталі в Любачеві. Ксеня називається сестра Венедикта. Стасьо Мацьків є тепер у Кракові й грає в каварні. Багато людей виїхало на Захід, але за ними шукають і відсилають куди слід. В хаті п. Баранової мешкають тепер arcybiskup Baziok. Вікарівку зайняли якісь репатріянти, „naczalnik urzędu skarbowego". На приходстві є якесь військо. З церкви думають зробити „kościół parafialny", а з костела катедру, тільки замало парафіян.

УПА все ще наганяє ляшкам і більшовикам багато страху й тому тепер відносини польсько-українські змінилися на краще. УПА не є якась збиранина перестрашених молодців, які не знають самі що хочуть. Це направду одинокі, які станули в обороні покривджених та гідно, з посвятою й накладом великих тисячів жертв і крови ставлять чоло ворогові, обороняючи честь нашого народу. Не має права ніхто нині кидати каменем на тих, які вибрали одиноко правильний шлях оборони своїх земель замість конати так чи сяк у концентраках чи на Сибірі, треба голову клонити перед геройською поставою тих людей. Всенародній зрив каже, тут ще тільки

святого ідеалізму в таких тяжких часах можуть викресати зі себе лиш ті, які люблять безмежно це, що наш нарід творив продовж такого довгого часу, все добродушно і добрим серцем і розвагою – аж тепер показали поляки свою чемність і подяку за наше добро.

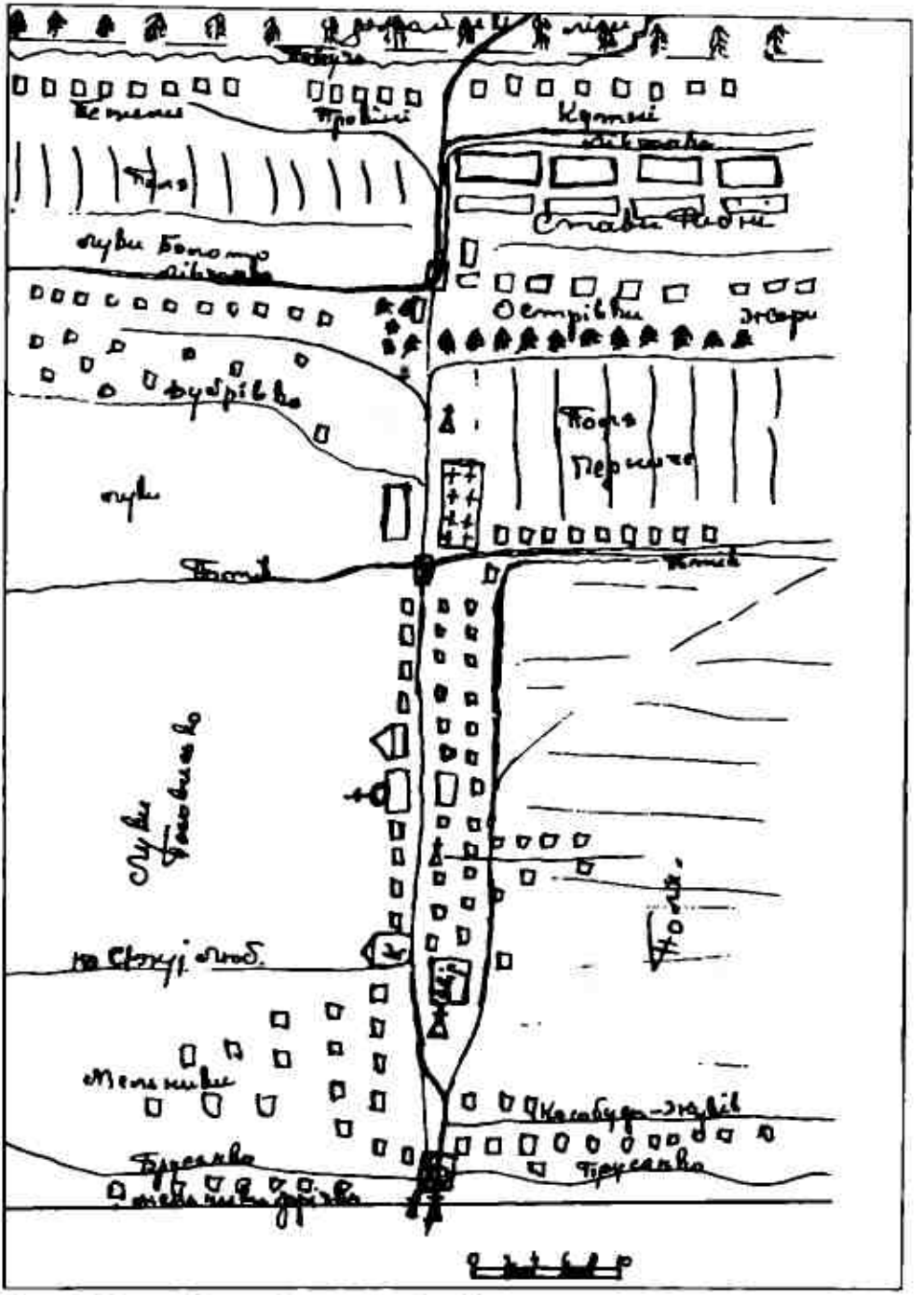
Вартаю ще рез: коли більшовики наш нарід висилювали, то тут, на місці, призначували, де будуть уміщені. Одні в Галичині, одні на Поділлю, Волині та по Великій Україні, а коли большевики вже взяли в транспорт, так і вітер на скаже, де це призначення; хоч цього кожний сподівався. Все одно, хто сам виїжджав і пошукав собі наперед місця в Галичині, то ще трохи задержався, але й то помало роблять чистку, творять величезні табори, себто колгоспи й там потрохи з ними розправляються. Як, приміром, хто ховався від війська чи виїзду, з мужчин, а навіть і жінка, а тепер поляки зловили, так мають право поляки з ним робити що хочуть, отже ще ніхто не вернув з таких і не верне напевно, так вчать. Є одна незбита правда на світі – найкраще до розуму промовляє сила.

Люблинець Новий: 10–15 травня та 5–10 червня 1947 року

Спогад Михайла Шиманського, народженого 1924 року в Люблинці Новому Любачівського повіту

Наше село тягнулося десь три кілометри на осі північ – південь, мало багато присілків, як от Жари, Острівки, Дубрівка, Кутні, Прокіні, Тапили, за якими галуззя сосон дотикало лісів. За лісами кінчалося все що українське, бо жили за ними поляки в таких селах, як Руда Ружанецька, Борівець, Глухи чи мішаний Замх. До 1939 року мешканці польських сіл жили небагато. Рятуючи своє бідне життя, вони обмінювалися чим могли з багатшими від них українцями в обох Люблинцях. Насамперед були то лісові плоди: ягоди, гриби. Вони збирали їх цілими родинами, а бувало, як оповідали, що мати з сином збирає гриби, приказує йому брати всі. Раптом хлопець каже: „Mamo, mamo, psia! Zbieraj, zbieraj, synu, Rusin wszystko zji". Однак жили ми досить спокійно й дружно.

Торгівлю нашу звколотила війна в 1939 році. Усе добре між українцями й поляками забулося, а настало погане. Звмість шукати винуватця біди своєї батьківщини в німцях-окупантах, поляки спрямували свою злість проти укрїнців. І почалось! Уже восени 1941 року пограбували наші присілки, вивели, як свої, багато овець, коней, корів, винесли одяг. Напад на молочарню – уже в селі – стався восени 1942 року. Крім молочарні, ограбили сусідні хати. Відстрілюючись, пішли в ліс. Згодом виявилося, що нападом керував колишній польський офіцер Бляк і книговод Мусял, обидва фольксдойчери, але зарвзом поляки.



Мапа Люблинця Нового від руки Михайла Шиманського

Березень 1943 року. Уночі на 4 березня німецьке військо обступає Люблинець Старий і Новий. Мужчин до 60 років заганяють на площу коло господарства Комарів, обставляють кулеметами. Частину везуть автами до лагеря в Звєжинці, решту женуть на Мельники. На площі перед читальнею люди ждуть на вивіз. Ніхто не знає за що. Однак директор нашої школи, Лев Амрожий, Комар Михайло й війт Чабан Іван, які знали німецьку мову, звертаються до штабу задержати акцію до часу встановлення контакту з німецьким начальником двора (він знав, що в Люблинцях немає ніякої польської банди, бо то українські села). Додзвонились до ліґеншафту, бігом приїжджає той німець і заручає офіцерам про невинність люблинчан. Вивезені вертаються додому.



Іван Чабан, підстаршина УГА; у 1937–1944 роках солтис Нового Люблинця, убитий на Руді Ружанецькій 10 жовтня 1944 року; світлина з 1941 року

Поляки німців бояться, але українців ні. Нападають уже й на Старий Люблинець, уже вбивають наших учених, як от священика з Жукова Мирона Коптунюка 29 липня 1943 року, а 6 грудня 1943 року Івана Білого, як вертався з Комітету в Чесанові.

1944 рік. Гроза не зменшується – наростає. Уночі на 19 лютого надходять більшовицькі партизани з дивізії Ковпака. Ограбили людей в Новому Селі, напали на постерунок польської поліції в Чесанові, пошту. Ідучи на Новий Люблинець, зводять бій з охороною ліґеншафту – 24 німцями. Німці, вояки добрі, нарешті совіти вжили гарматок і бій закінчився. Трохи німців побили, трохи живими взяли в ліс, двір спалили, так само й гуральню. Потім зрабували людей в обох наших селах і пішли на Замостянські ліси. У терені настає порожнеча, нема німецької алади. У Чесанові остались магазини з зерном. Наша УНС організує кількандцятьма фірманками виїзд по це зерно. На кожній два хлопи зі зброєю. Наші ладують зерно, а тим часом совітські й польські партизани нападають знову на Старий Люблинець. Зрабували, спалили, від'їхали на Замх.

Третя декада березня. Їде господар з сином до лісу за Кутні сосну зрізати. Наскочили попяки – пропали без сліду. А був це Ванкевич Микола з сином Степаном (1924 рік народження). За кілька днів гине родина Неїв: Стах і Катерина, мешканці присілка Кутнів. Гине безвісти родина гайового Михайла Дуди.

Квітень 1944 року. Польська партизанка тріюмфує. Має підтрим совітської, крім цього – іде фронт, а йде на користь поляків. Тим часом у нас, у Горайці з колишніх поліціянтів Іван Шпонтак «Залізняк» творить сотню УПА. Долучує до них сотня зі Львова, також українці з німецької армії. Горвець тріюмфує, радість, своє військо, радісний Великдень. Надія на Вільну Україну.



Учасники процесії та Богослужіння біля Могили Героїв у Новому Люблинці: світлина з 1943 року

Травень 1944 року. Сотня вахманів відійшлв, в «Залізняк» палить Чесанів, потім відходить у інший терен. І зараз польська банда 5 травня вбиває на Кутнях родину Санайків: Івана й Анну, дітей їхніх Стспана й Васипя. У третій декаді приїжджає до села дивізія калмиків з німецької врмії. Тривога. Калмики примушують міняти коней, ґвалтують жінок. Нврешті один батько доносить про ґвалт до німецького штабу, німці повстримують азіятську дич: наказ розстріляти трьох винуватців.

Калмики покидвють село аж 5 червня – ідуть облавою на ліси проти соаітських і польських партизанів. Однак спершу палять наші присілки Кутні, Прокіні, Твпили, папять польське село Глухи, трохи Борівця. Люті бої йдуть десь 5 кіпометрів від наших сіл. Німвцький пітак розкидає над пісами петючки з закликом до партизанів піддатися. Підписано: полковник «Богун», летючка написана українською мовою. По боях спокій. Нападів нема, але що буде по фронті? Нв лихо люди не ждуть · воно приходить само до них.

20 липня 1944 року йшло дорогою від Жукова кількох німвцьких вояків на звхід, а кільк годин потім уже приїхвли «визволителі». Фронт доходить до Сяну, а в запіплі більшовики ловлять мужчин до армії. Переїжджає також якась польська формація, грабунок коней та мішків зі збіжжям, які поляки кладуть на дула гврмат. Перше знайомство з польською владою по війні.

Серпвнь 1944 року. Свято Спаса. Навколо спокій, наш сільський провід, а належали до нього Іван Комар, Пвтро Шиманський, організує бойову сотню. Збірка коло цвинтаря зі зброєю, потім вимарш на постій на спапені

Копія 1 листопада Ковель
15 ст 1981.

Описую Вам відомі з життя свого любимця Н. його урожаїв, та повстанців УПА.

Село тягнулось довжелезною до трьох км, не всі пам'ятаю назви, з багатьма присілками, як Жорж, Острівки, Будрівка, Кутні, Пропасні, Щелини, котрих жгуло своєю, дотичного етрія, тодішніх урожаїв. Поміж, за межами цих хат, простягались великі поля, де вирощували цю Україна. А недалеченьки сусідами, окрім присілків, були містечки сама, як Рудка Вижнедубе, Горівець, Тучки, та більшими Дубно. До року 1939 урожаїв більше господарів ділі, жили не багато, бо то працьовиті люди, але з державними дружинами, самі господарі, ті заможніші, крім волів на весни, свині різдвяні на великодні, вони ратували своє незалежне життя робили обмін товару з нашим любимцем, приносили нам ягоди, гриби сушені і сушені. Вони ідуть на родинні збори ягоди, і гриби, бувало, як оповідали, збирає. Потім із кошиком, вранці йому брати цей гриби кажуть говорить: сьогодні, ото тої, вони кого; збирай, збирай сину, грибів вашого ді. Тепло то було, жирієть, до жирієть. Тут довголітній тяжкий торговельний жест, війна 1939р, де забулися всі добрі сторони великого життя, а настала вирожене нега, пограбування, вбивати, не зважаючи великого обурення їхньої ойкуміни, а дві жахливі зими, справляючи на державців і населення / конфіскації, грабунки, вбивства. Перейшли обіцянки, вже від осені 1941 року, подати наші присілки, рахунок овець, волів, коней, одяг. Тут вже урожаїв цих присілків, живуть в тривозі, які вже не розуміють ні діти і дорослі, вертаються, живуть

Копія першої сторінки спогаду Михайла Шиманського про любинецький Самооборонний Кущовий Відділ «Трембіта»

Тепили. Ніч не переспав, бож зворушення: ти у своєму війську. Удень формують з нас чотири рої. Перший під командою ройового Михайла Шиманського «Шмира», тобто моєю, другий одержує Михайло Шиманський - «Шугай», третім командує дезертир з російської армії Йосип, а псевдо «Саша», четвертим ройовим призначають Дмитра Артимовича «Моряка». Найцікавішою особою є східняк «Саша», колишній танкіст, на розказ проводу переховуваний у селі.



Ева Комар з доньками на Західніх Землях; світлина з 1947 року

Кілька днів муштри й вишколу. Хлопці необізнані, необстріляні, за мною є трохи служби в німецьких формаціях. Отримую наказ забрати радіостанцію від кількох совітів з Улазова. Возом поїхав я туди резом з двома хлопцями охорони. Дівчина показала комору. Скоком у двері, «руки ввєрх!». Забираємо дві пепешки, радіостанцію й тачанку з парою коней, а совітів пускаємо вільно. Однак кущ мусить тепер змінити постій. Затримуємося на місці званому Кобилянка, там 2 тревня 1863 року росіяни розбили польських повстанців.

По кількох днях надходить «Залізняк». Наказ перейти всім нам до сотні. Зворушення, але виявляється, що трьох ройових має наказ вернутися назад, у сотні залишаюся тільки я з роєм. Однак на третій день приходить до відділу «Нечай», командир люблинвцького СКВ «Трембіта», по розмові з «Залізняком» забирає мене назад не Тепили. Це для мене розчарування, але заразом бачу, що не все в нас, як треба. «Моряк», «Саша», Дмитро Грицько – «Граб» та Андрій Зінкевич – «Заруба» пішли в село. «Саша» заквартирував у родини Котовських на Острівках. «Чвремош» з братом, «Нечай» та я, криючись удень в лісі, уночі заходили на Острівки або Тепили, чекаючи на розвиток подій.

У терені безвладдя. По селах самоволя – хто що хоче, те й робить. І був такий випадок. На Острівках ріс великий сосновий ліс, гарний ліс, грубий, крім сосни ще ялиця й смерек. Люди з присілка кинулися – за кілька днів не стало й на держак до грабель. Тим часом на Руді Ружанецькій створилася польська міліція й лісничівка, у Чвсанові й на Фільварках теж уже є міліція. Лісничі з Руди починають приходити на Жари, Острівки, шукають дерева по людях, бо лісу нема. Грозять карами, судом. Якось знову прийшли на Острівки, уже списувати людей на кару, «Саша» підмовив хлопця Котовських, який мав зброю, «спрятати» лісничих. «Саша», певна річ, як російський офіцер, доклав до цього більше рук, ніж той хлопець, однак 9 жовтня, як лісничі мали йти на Жари, засіли обидва на Ставах за греблями. Вийшли лісничі: чотирьох, у мундирах, один з них задержався за греблею полагодити свою потребу, а три пішли греблею ставу до Жарів. Під самим селом



Парох Люблинця Нового й Старого в 1898-1936 роках о. Северин Метеля; у 1911-1912 роках посол, організатор національного й суспільного руху на Любачівщині

«Саша» їх заставив, затримав, завів у ліс і знищив. Четвертий лісничий, побачивши справу, утік на Руду. Перед полуднем налітають міліціянти з Руди, Чесанова й Фільварків на Люблинець Новий, наїхало й цивілів. Ловлять хлопців. Ніхто не ховався, бо не знав що діється. Назбирали 35 осіб і погнали на Руду. По кількох годинах вернулися звідти Анна Лашин (вона відвозила фірманкою офіцерів), священик Кузенко і Федько. Привезли з Руди таке: як до заходу сонця лісничі не вернуться, то решта хлопів буде побита. Оголошено це в селі через бубон. Тривога, ніхто про ніяких лісничих нічого не знає. Ніхто й не пішов на Руду просити помилування, і боялися, і не сподівалися злого, і не знали що мали б казати. Звійшло сонце – наші хлопи забиті. У селі неописаний плач і страх: що далі?

Кінець жовтня 1944 року. Наш провід організує заново кущ у сипі 12 стріпьців, командир, провідник. Кватира на Твипах, завдання сторожувати й втримувати зв'язок, заготівля харчів для відділів.

Листопад 1944 року. Свято Михайла, переїжджає совітське й польське військо, ловить хлопів на фронт, грабує. Мусять іти на фронт Пацьо



Учителька Наталія Максимович з учнями вселюдної школи на новолюблинецькому присілку Острівках: світлина з 1938 року



Новолюблинецький присілок Мельники, сидять зліва: Іван Борівець, Марійка Комар, Степан Борівець, Марія Митко, стоять зліва: Іван Панасик, Ева Шиманська, Катерина Зінкевич, Дмитро Кущак, Леонтина К. і Іван Митко; світлина з 1943 року

Григорій та Степан Пашко. А недалеко в лісі заквартирував відділ «Залізняка», клопіт з заготівлею харчів. У старому мурованому хліві на Тепилах організовано кухню, варить Курдупель Михайло з нашого куща. З Тепил стрільці нашого СКВ носили їжу в ліс.

Грудень 1944 року. Свято Миколи, у церкві відправа, а тим часом наїжджає військо польське, стає навколо церкви. Виводять людей, здирають кожухи, чоботи, б'ють. Босі й напівголі люди втікають додому. Кущ збирає харчі й підготовується до свят. Падає дисципліна, засади конспірації майже зовсім не беруться до уваги, «свобода». Під кінець грудня кухня переїжджає до табору відділу. Через село переїжджає військо, але нападів нема.

Січень 1945 року. Тепили готуються до свят. У кущі й відділі святочна атмосфера, а з цієї, мабуть, нагоди, варта в нас уже цілком символічна, жодної обережности, нече живемо в іншому світі. Я приглядаюся тій сцені, бачу що не так, бо німецький військовий порядок я знав добре. Звертаюся до «Нечая», кажучи не службово, а просто на стороні: «Івасю, я в кошарах стояв у Львові, наша компанія стояла не першому поверсі, а німецька надолі, але варта була і надолі, і на поверсі. А тут не знати навіть хто за першим корчем сидить, хто, коли й звідки на нас наскочити може, чому не держимо зміцненої варти вночі та вдень? Ідемо на самогубство». «Нечай» каже: «Піду з тим до провідника». Пішов. Невдовзі вертається і справу представляє так: нема чого нам обавлятися, у лісі маємо відділ, у селі добру розвідку, кругом спокій, варта буде ходити від години шостої рано від села. Отак ми й розійшлися.



Іван Комар – «Чорнота», командир СКВ «Трамбіта», упав 8 січня 1945 року на Тепилах у бою з НКВД

5 січня, пополудні конвоюю фірманку з харчами до відділу. По дорозі скручую собі ногу й вертаюся кульгавим. Уночі прийшов до нас районний провідник Іван Грабець – «Гармаш», з ним лікар «Готюр».

6 січня, напружений день, усе мусить добре випасти. Увечері наш штаб пішов до табору відділу на Святвечір, а сіромахи до знайомих, до землянок. У відділі піднесений настрій, зворушення, це перший Святвечір у своїй армії. Пізно вночі вертаємося на Тепили, не знаючи, чи хтось тут перед нами не побував, чи не випередив нас і не жде. Всюди спокійно. Друга пивниця з-поміж чотирьох, де було нас усього 19 чоловік, виставляє варту.

7 січня, десь коло десятої години рано поприходили до нас дівчата, одні до братів, другі до наречених. Почастували, зайшли до штабу й вернулися. Під вечір чимало з наших ідв до сел, пречінь свята. Я залишаюся, бо кульгавий. Спати не можу, але лампу згасив, лежу. Перевертаюся з боку на бік, чогось боюся. Нарешті виходжу надвір. Темно, гукають сови, шумить зловісно ліс. «Що зі мною?» – сам собі не можу ради дати, так щось наче страх на мене напало. Мацаюся: автомат, пістоль, то чого боятися? Однак далі боюся. Уже жалію, що не пішов до села. Перейшло за північ, наші не



Хлопці з Мельників (згодом упадуть у лавах УПА): Іван Грицько (внизу, перший зліва), Іван Панасик (другий зліва), Степан Білий (перший справа), Михайло Санайко (угорі, третій справа); світлина з 1943 року



Група молоді з Мельників, зліва направо сидять хлопці: Іван Митко, Михайло Санайко, Іван Борівець, Іван Панасик; світлина з весни 1944 року; до весни наступного року всі вони впадуть у боях

вертаються. Іду на край Тепил, сперся на грубого в'яза, ногу підношу вгору, бо спухла. Від села долетів голос коляди, від Замху зірвалися з багна дикі кечки, по якомусь часі знову, але ближче Тепил. «Що за чорт?» Я вже майже себе самого не тямлю, так щось пихе прочуваю. Година по третій над раном, вертаються наші. До моєї пивниці входять «Заруба», «Моргун» і Панасик Іван – «Крук». Я повеселішав вернулися, лихо минуло. Засвітили лямпу. Розмовляємо, бо відіспати можна буде вдень, а друга пивниця, тобто Іван Філь – «Дуб», Михайло Денека «Мислик», Михайло Ванкевич – «Вій», Михайло Курдупель – «Комар» та Василь Зінкевич – «Свист», сторожує за нас. Розмовляємо, аж тут впадає Андрій Комар – «Бук»: «Хлопці, ми пропали, совіти на Тепилах!». Хапає мою пепешку й пускає довгу серію вгору. В цю ж мить «Моргун» вискакує з десятизарядкою й кричить до совіта, котрий стояв за пивницею «руки ввєрх!». Совіт пускає в нього серію і Михайло падає. Я якось взуваюся на болючу ногу, забираю в «Бука» пепешку, клякаю на порозі й починаю бій. Наш совіт заскочив за грубе дерево напроти пивниці й сипле з-за нього в пивницю, падають на мене окрухи цегли. Цілі Тепили вже обняті стрілянином, але я не знаю що діється. Відстрілююся, думаючи, що «Бук», «Крук» і «Заруба» боронять так само вікон. Тим часом з долу від півночі підтягнулося чотирьох совітів з кулеметом, залягли за купою каміння та вже б'ють в стінку пивниці. Я вже заладував другий кружок до пепеші, «дайте мені хлібник з ґранатами! Може котрийсь падував би кружки, бо я не можу!» – кричу до своїх. Кличу ще раз, але голосу нема. «Побиті?» Ні, вискочили, використавши те, що я даржу совіта. Втекли без стрілу. А тим часом, як зиркну вліво, то через дорогу, може з вісім метрів від пивниці, бачу за каміннем чотири шапки й люфу



Група молоді з Люблинця Нового, присіли зліва: Анастазія Кузіна й Іван Комар, стоять зліва: Анна Комар, Іван Вонкевич, Марія Біла, Василь Кіт, Марія Санайко, й брат Михайло, Катерина Баріївець; світлина з грудня 1943 року

двгтяре, який гріє в стіну коло одвірка, звідки я відстрілююся. Вибили кілька цеглин, випали з одвірків двері. Змінюю вже третій кружок, останній. Стріпаю короткими ощадливими серіями. На поміч уже нв чекаю. У тім часі совіт кричить «пулемйот! Захаді справа!». Значить, будуть мене окружувати.., а то буде вже кінець. «Моргун» ще щось тихо говорить, помогти йому не можу, хоч лвжить метр від дверей. Далі безнадійно боронюся. Нарешті зважуюся: пускаю кілька коротких серій по камінняк і шапках, притискаю шапки до звмпі, а сам вискакую за пивницю з південної сторони. Тут нікого нвма. Стрибок уперед, другий стрибок – уже завважали, сипнули за мною, але вдається мвні досягти рогу пивниці й вийти з поля обстрілу. Знову стрибок - досягаю дерева, під яким стояв уночі. Заліг. Кручу головою вправо-вліво. Ціла, а по боках нікого не видно. До села чисте полв. Звертаю на схід, у сторону Прокінів, де є досить високий лісок. Трохи підійшовши, бачу щось наче наших. Однак можуть то бути й совіти, а в кружку п'ять набоїв. Однак іду далі. Раптом один з ліска махає до мене рукою, кличе до себв. Не йду, бо не одного вже так совіт прикликав... «Михайло! Михайло, „Шмир"» – чую нарешті. «Хібв совіти знають моє ім'я й псевдо?» – думаю собі та й іду до ліску. Кульгаючи, хильцвм добігаю. Підходять до мене сотенний Іван Шиманський – «Шум» та Іван Вальницький – «Вій», санітар. «Шум» питається що з рештою хлопців. Відповідаю: «Нв знаю, доперва сам вирвався з Тепил». «Ранний?» - «Ні, звихнена нога».

«Шум» дає чоті розказ іти розстрільною нв Тепили. Я за ними. На Тепипах уже не чути стрілів. Чути їх, затв, від Замху. То друга чота проганяє совітів.

Заходжу до своєї пивниці на Тепилвх: усе на місці, совітів тут не було. Забираю свою польову торбу з амуніцією, шинель, гранату з-перед порога. Кинув її совіт, але не вибухла. Сідаю на порозі й ладую кружки — не знати ж що буде далі. Бачу, як несуть на ношах когось на Прокіні, до єдиної неспаленої хати. Це Іван Комар, ще живий. Зносять і других, але вони неживі: Грабець Івен - «Гармаш», Петро Шимвнський «Шрам», Михайло Шиманський – «Шугай», Андрій Левкович «Тихий», лікар «Готюр», Митко Івен «Мвк», Свнайко Михайло «Моргун». Завладував кружки, сиджу. Прибігає сестра «Моргуна», Мврія Свнайко, плаче, бере зе руку скривавленого Михайла. За хвипину приходить мати його, плаче. Я сиджу й рахую небої. Свнайчика звертає на мене увагу й говорить: «Такі живуть, а мого забили». Огорнув мене жаль, бо, видно, бідняк повинен згинути, в син багацький жити. Є в хаті батько й сестра «Нечая», Анна. Батько сперся рукою на одвірок і плаче. Анна за хвилину мліє. Сестра Марійка, санітарка, клячить над раненим братом, моїм другом і командиром, бандажує великі рани, але Іван слабне, бо багато втратив крови. Має перебиту кість за коліном, праве рамено й праву сторону живота. Щось питає в Марійки тихим голосом, вона киває головою й каже «оживе». Батько в неї питається, що хотів знати син. Марійка каже, що питався, «чи Михайло наш живий». Ішлося про мене. Іще хвипину й Івен звернув голову вправо й згас. Родина аж зойкнула, мені горло стиснуло, виходжу надвір.

Зв хатою на гірці чотв копає спільну могилу. Тіла вбитих перестріляні густо, дістали по кілька серій. Повкладали, накрили очі й звсипали наших героїв. Увечері чотв вертається до відділу. За ними йду і я. Що з рештою куща - не знаю.

9 січня 1945 року. Після сніданку приказ зайняти бойові становища. Іду, передумуючи вчорашнє. Чому сталася ця трагедія? Як почалися перші



Спортивні змагання товариства «Луг» у 1943 році: люблинецькі хлопці (перший Михайло Сонайко) здобувають у них перемогу на дистанції 10 км; на знімку машерують дорогою попід Острівки

стріли, наш штаб думав, що совіти наступають від сторони села, а тим часом наступ ішов від лісу. Там були також більшовицькі застави, в решта пішла на Тепили. Одна застава мала місце коло хліва. Як «Бук» побачив совітів і почалися стріли, саме стежкою коло цього хліва відходили наші командири просто на заставу. Якби не наше легковаження засад конспірації й військових правил (не виставили стійки чи застави від Звизу й лісу, а лише від села), то всі вони жили б тепер.

Пополудні по лінії йде наказ: зійти з окопів до землянок. Кожен змерз, біжить погрітися й з'їсти. Їмо з хлібників, бо кухня не варить. Бойове поготівля. Вкусив я зо два рази - як не посиплються стріли з заходу на наші окопи. Займаємо становища. Хаотична стрілянина совітів і наша. Добре, що стежа налізла з 200 метрів перед лінією окопів на совітів, бо знову була б біда. Маємо добрі околи, стоячі, можна з них вигідно боронитися. У повітрі один клекіт, летять вниз галузки дерев. По лінії йде приказ держатися. Десь по півгодині по лінії подають, що більшовики міцно напирають на кухню (була в північній стороні). Досі нема ранених. Вечоріє, але більшовицька лінія сто метрів від нас вж ясніє від автоматичного вогню. По лінії летить знову: держатись! Стемніло. Четверть година пополудні тихо. Між деревами запах диму й пороху. По лінії йде наказ: залишатися на становищах.

Висилаємо стежу. Чекаємо, тиша. Напруга, таж в тій тиші совіти можуть якраз робити навколо нас залізний перстень. Зробили б з нас м'ясо. Шоста година вечером стежа вертається. По лінії подають чотовим та ройовим згопоситися до штабу командира «Залізняка». Недовго тривала нарада.



Петро Шиманський – «Шрам», районний провідник ОУН на Чесанівщині, упав на Тепилах у бою з НКВД 8 січня 1945 року



Випускники 7-клясної школи в Люблинці Новому: перший справа директор школи Амврозій Лев. бувший четар 8-ої Самбірської бригади УГА, другий справа о. д-р Адам Слюсарчик, парох Старого Люблинця, згодом у 1944 1947 роках польовий духівник УПА на Закерзонні, пс. «Роман», восени 1947 року розірвався гранатою разом з друзями в кривці коло Монастиря на Ровщині: світлина з 1942 року

У бойовому порядку виходимо з окопів, забираємо все з земпянок і ствємо до збірки роями. Потім рушвємо гусака на південь. Вийшли з лісу, на терені Прокінів наказ: кущ – виступити. Щойно тут побачив я своїх друзів--«героїв» з нічного бою в Твпилах, якого не вдалося їм звести.

Радимося що робити. Командира нема. Вирішили йти до горвецького куща. Нога мене болить, але йду. У Горайці зв'язковий не може вказати місця постою куща, бо воно змінилося після трвгедії на Тепилах. Ідвмо до Лівчі й тамтешнього куща. Твм твк само зв'язковий не знвє. Нврешті якась конспірація, але звпізна й не щодо тих, що требв. Один з нвших знвє, зате, де був старий табір куща. Там ночуємо.

10 січня. Будимося, як сонце вже високо. Тиша. Чекаємо не знати на що. Нарешті пополудні стріли з півдня. Однак зараз вриваються. Не знати: облава чи грабіж? Рушаємо в напрямку Лівчі. Пізно ввечері прибули до Горайця. Стріли, довідалися, були з Люблинця, але поганих новин нема. Ідемо до Жукова, де ночуємо. Попав разом з Андрієм Зінкевичем у одну криївку в стодолі. Господар відсунув дошки в стіні, каже лізти, засуває дошки, а сам забирається.

11 січня. Прокидаємося від голосів на подвір'ї. Криївка - жива домовина. Не дай Боже облави й вогню! Нервово перечекуємо день, чекаючи на





Святі Ольга та Володимир з церкви в Новому Люблинці (тепер у поганому стані на хорах цієї ж церкви)

вечірню свободу. Господар час від часу перейде коло нас, тихо скаже, що тихо всюди й все. Нарешті вечір, збірка, вечеря. Дійшли до Нового Люблинця. Там чудеса. Хтось приніс конем з Звмху вістку, що звідти совіти мають іти на Тепили. Плітки. По що їм тепер знову йти на Тепили? Тиша. Іду з «Зарубою» на Старий Люблинець, там є старший чоловік, який вміє кістки направляти. «Лікар» загрів воду, каже мочити, потім шарпає. Я впав з болю на звмлю. «Лікар» знову мочить ногу, а потім міцно шарпвє. Щось тріснло, але він говорить: «Будеш ходив». Вертаюся нв Новий на своїх ногах. У обох селах самі сльози й смуток. Адже щораз чорніше над людьми. Ніхто на світі вже не знає сліз, в тут їх море.

По чотирьох днях скитання прибуває до нас Олексв Лашин, повідомляє про його призначення ройовим провідником. Усякі зарядження видає тільки він. Командиром куща призначає Андрія Комвра - «Бука», на провідника куща Михайла Вальницького – «Ґонту», я стаю ройовим. Покищо лостій нв Прокінях. Поляки, крім рудянських, навідуються кожного дня. Рабують, часом б'ють.

Лютий. Іде селами чутка про акцію і палення сіл. Одного дня зранку люди починають покидети хати й втікати під ліс поміж пісничівкою і Прокінями. Спочатку небагато, але потім збирається велика громада втікачів. Хто здоровий утікає. Нвш провідник зробив мобілізацію, кущ збільшився до трьох роїв, слабо озброєних і невишкопених, та все ж якихсь там вояків. Кухня в зацілілій хаті на Прокінях.

Березень. У повітрі запах весни, а на землі нвростає гроза. Утіквчів по лісах щораз більше. Сльози. Люблинецькі мвтері плачуть: 2 березня 1945 року НКВД наступило на Мриглодах і Грушці на чоти «М'ячв» й «Дима». У бою впали наші хлопці Іван Борівець, Дмитро Козій, Олекса Козій, Іван

Пивсик, Григорій Паралюх, Григорій Свнайко, Марко Ванкевич. Це з Нового Люблинця, а зі Старого вивли Куцько й Скриль.

14 березня. Напад міліції. Десь з 25-літня дівчина в мундирі убиває на Мельниках Марійку Денеку й Дмитра Ступака.

20 березня. Вівторок. Ще за темна поляки окружили обидва Люблинці й стали палити та стріляти людей. А тим часом на Кутнях в мурах спалених хлівів уже третій тиждень кватирує відділ «Шума» й наш кущ. У відділі й кущі піднімають бойове поготівля — підемо захищати села. Наш командир «Бук» пішов до відділу узгіднити плян дії. Час довжиться, рішення нема. Беру кущ на свою команду. Скорим ходом іду до відділу. По дорозі стрічаю «Бука». «Друже командир, які бойові накази?» - питаюся. «Не підемо відбивати села, бо провідник „Луг" не дає дозволу, не хоче брати відповідальности на своїм терені». Страшні прокльони на голову Лашина — «Луга». Стоїмо, приглядаючись, як конають обидва Люблинці, як убивають людей, що нас харчували. А 150 озброєних мужчин дивиться на це, бо провідник не дав наказу! Замість брати відповідальність, бо на те був провідником, він собі й нам сказав «моя хата скраю». У селах великі жертви. Масакра триває до полудня, потім поляки від'їжджають, забираючи зграбоване. Люди, переважно жінки, стали брати яму під спільну могилу.

Пізно ввечері прийшов на Кутні курінний «Залізняк». Що там діялося, розповідав мені потім Михайло Вальницький. «Залізняк» прийшов до хати, не поздоровив нікого, «Шум» хотів мельдувати, але «Залізняк» вирвав пістоль з кобури й крикнув: «Ти командир, ти стоїш і приглядаєшся, як твого батька ляхи мордує?!». Вимірив з пістолі в командира «Шума», та чотовий «Гонта» заслонив «Шума» своїм тілом, кажучи голосно, що вияснить справу. «Друже курінний! Командир „Шум" був готовий іти відбивати село, але провідник „Луг" заборонив, бо не котів брати відповідальности на своїм терені».

«Залізняк» опустив пістоль, наказав зараз припровадити провідника «Луга». Емоції опали, бо «Луга» не знайшли.

21 березня. Уранці дві чоти зайняли бойові позиції від Чесанова. Я отримав приказ зробити заставу від Руди. Стаю на Жарах. Перед полуднем польське військо ідв докінчувати Люблинці. Наші підпустили їх близько, а потім сипнули по ляхах. Вони кинулися втікати, але щось з 60 утекти не дало ради. Від Руди було тихо. Уночі відділ відходить. Бойові позиції тримає сам кущ. Маємо трохи більше зброї по відділі. Тиждень часу в напрузі й страху.

26 березня. Перед полуднем їдуть поляки на Люблинці. Мій рій отримує від «Бука» наказ машерувати на Мельники. Бігом! Звки ми перебігли понад два кілометри, прямуючи на деір, поляки вже там стріляють. Наші від двора відступили. Відстріляючись, займають позиції коло Чабанового хреста. Я добіг з роєм коло Заграя, далі не можна, бо польський вогонь з двора не дає. Займаю позиції між двором і вулицею Гутого, це кавалок луки й малий потік. Нема заслони, але починаємо міцно бити. Не можемо перепустити їх через цю луку, усього 100 метрів, але далі вже село. Густе стрілянина, але держимось. Чи встоїмо? Нарешті від поляків чути крик: „Tchórze! Tchórze! Nie uciekać!". Однак ще стріляють. Потім знову „nie uciekać". А ми б'ємо ще міцніш. І наразі від поляків тиск ослаб, перестають стріляти. Втекли?

Лежимо на становищах, боячись підступу. Минув довгий час. Стрілів нема. Біжить малий хлопець з Мельників і каже, що поляки погнали на Чесанів. На двох фірманках жовніри. Живі чи побиті? Біжимо через Мельники, щоб ще їх допасти, але ляхи вже поза обсягом наших куль. Жінки кажуть, що поляки клали на вози трьох своїх убитих. Нападниками були міліціянти з Чесанова й Фільварків. По бою в нападах трохи перерви.

1 квітня. Наїхало кільканадцятеро міліціянтів, рабують коней, вози, речі на Старому Люблинці. Кущ стояв на Мельниках, але біжимо через Вирову на поміч. На Вировій одна кладка – ніяк швидко перейти, але перші з наших уже починають стріляти. Міліціянти втікають на Улазів. Догоняємо їх за селом. Три вози лишають, решта втікає. Знову трохи спокою, але чи на довго?

Друга половина квітня. З'являється в нас провідник «Корнійчук», має завдання налагодити дипломатичні контакти з польською АК. Ціль польська дипломатія міститься на Руді, куди мене делеґує наш провідник «Корнійчукові» на обставу. Однак наперед контактовий пункт на малому польському селі перед Рудою – Долинах. Там жде на нас певна польська особа. Показує хату Буяка. «Корнійчук» туди входить. Довго не жду, вертаємося обидва на Люблинець. По кількох днях знову приходить «Корнійчук». Знову йдемо на Долини до Буякової хати. По короткій розмові провідник вертається.

Початок травня. Тримаю заставу на Мельниках, коли приходить наказ з'явитися на Острівках, бо треба охороняти «Корнійчука» в дорозі на Долини. Перед знайомою хатою застаємо тим разом десь рій поляків у гарних мундирах. Штани на кант, неподібні до підпільних штанів... Але перед нашим провідником стали струнко. «Корнійчук» також їх поздоровив і ввійшов до хати. Я залишаюся надворі. На мені гарний німецький мундир.



Під час Богослужіння при Могилі Героїв у Новому Люблинці; світлина з 1943 року



Перед хатою Михайла Сонайка на Мельниках; сидять зліва: Іван Ванкевич та Іван Борівець; стоять зліва: Михайло Кіт, Катерина Денека, Марія Сонайко, Марія Кіт та Григорій Борівець; світлина з 1942 року

але вже перероблений. Розмовляємо. Минає десь півгодини й наш провідник виходить. Поляки знову вдарили струнко.

10 травня. Люди беруться до праці, весна – треба жити. Спокій. Я на заставі на Мельниках. Раптом бачимо, як у Чесанові, на Фільварках та ще далі летять в небо ракети. Знову напад? Ні, це закінчення війни.

Другв половина травня. Мельники. Приходить «Бук» і каже, що будуть переходити селом вівці з Німстова. Я маю перепровадити їх на Долини. Не каже, скільки їх буде і яка кличка, однак я кажу «так, друже командир». Коло полудня побачив через далековид поляків. Ішлв їх порядна купа, ідуть на нашу заставу. Серед наших неспокій, хоч маємо певну інформацію про них як про приязних. Хлопці не навикли до таких приязних польських місій, зворушені й зденервовані, але я виконую свій приказ. Як були десь сто метрів від нас, дають знаки автоматом: три рази вгору й раз поземно. Я маю хлопців у окопах, а сам виходжу й повторюю цей знак. Ідуть. Нас 15 їх 40, але трудно. Виходжу перед них, голошуся офіцерові з двома зірками. Усе впорядку. Веду їх через Мельники, але потім уже не веду селом, в по загумінках і далі полем. Однак люди завважили, купами приглядаються. Я як у комедії, люди кивають головами наді мною, але я твердо йду до вказаного місця. На Долинах подаємо собі з офіцером руку і вертаюся до своїх. А там уже люди питаються, «як ти міг з ними йти, тож ми їх пізнали,

і ту жінку, що вбила Денеку Марійку й Ступака». Я кажу: «Но, що ж, ворог ворогом, а дипломатія дипломатією».

Однак атмосфера поволі успокоюється. Зі сходу привозять і приміщують на плебанії тяжко раненого командира «Куліша». На третій день умирає. Почесний похорон, мій рій стріляє сальву в честь сотенного. Це було докладно 23 травня 1945 року. Запам'яталося, бо то була річниця смерти Коновальця.

Червень. Застава мого рою на Жарах. У терені спокійно. Довідуюся про підготову зустрічі нашого проводу з аківським у хаті Бутерлима на Жарах. «Бук» казав дати чотирьох стрільців поспрятувати в ній, принести стільці й стіл.

З'являється «Корнійчук» і наказує мені йти на Долини по польську делеґацію. Не перейшов ще половини дороги, як побачив групу жовнірів. Іду далі. Вони задержуються, дають знак автоматом: три рази вгору й раз поземно. Я повторюю й рушаємо до себе. Голошуся їм по-польському. Усе впорядку. Веду цивіля, двох майорів, поручника й з 20 жовнірів з охорони. Елеґанцько одягнені, озброєні в автомати. На Жарах привітав їх «Корнійчук». За ним увесь охорона: десь два рої в добрих російських шинелях, півкрісівки й два кулемети. Вояки, як звірі, добрі. Східняки. Як «Корнійчук» відходить з нашими провідниками й трьома важнішими поляками, між нашими вояками й польськими починаються розмови, курення папіросів. Котрийсь поляк робить знімки. По годині нарада закінчилася. Поляків відвів я назад, навіть не знав, кого східняки охороняли й до чого з поляками наші договорилися.

Однак по конференції настав довгожданий спокій. Від поляків спокій, але починають вертатися на схід совіти. Женуть табуни коней, худоби, везуть награбоване німецьке майно. У наше село прибуває військова комісія, намовляють виїжджати на радянську Україну, бо там наше місце, а тут Польща. Кілька родин намовили, а решта втікала попід лісами. Прилучилися поляки, стали їх ганяти. Знову терор і рабунок. Люди не хочуть виїжджати. Тяжко переживають, але не вступаються. Виселенська акція триває аж до осени. Навіть кукурузник шукав по лісах утікачів.

Пізно восени перестають виселяти. Настає спокій, але всім тяжко пережити зиму. Села вирабовані. Партизанам тяжко, бо люди самі не мають чого їсти. На польські села не підеш, бо з поляками вже добрі стосунки.

На Різдво прибуває відділ «Шума». Врочисто святкуємо. На Дубрівці й Острівках люди годують, чим можуть. Партизани відходять, а люди залишаються й переживають далі біду й страх. Світ давно став пеклом, а злочин щоденністю.

Квітень 1946 року. Люди моляться за можливість посадити й посіяти, але так, щоб зійшло й було зібране. Якось приїжджають військовими автами цивілі стягати бляху з порожніх хат. Кущ іде їх прогнати, але вони дають радіостанцією знати війську. Прилітає кукурузник, стріляє, одного нашого ранить.

Травень. Знову загроза примусового виїзду на Україну. У Старий Люблинець наїхало військо, їде в ліс, знаходить табори утікачів та наш охоронний кущ. Ми поляків обстріляли й вони відступили, але між людьми метушня страшна, кожен утікає. Мали ми ще й ранених зі сходу. Поклали їх

на вози й ґальопом у ліс. Дізнали вони страшного болю. Увечері передали їх на схід.

21 травня. У церквах не відправляється. Церкви мовчать. Кущ зробив у лісі за Тепилами вівтар-провізорку, бо люди хочуть молитися. Отець Адам Слюсарчик уже на Україні, відправляє новий – Кузенко. Недовго молились – невдійшло від Замху військо. Люди втікають, поляки стріляють. Утікачі добігли аж до Танви, деякі перейшли навіть за Танву. Я був тоді хворий на легені. Так само Василь Кіт і Кася Зінкевич. Служби ми не тримали, зрештою, не знати, чи тримав її також кущ, бо як перейшли ми Танву, то бачили між людьми клопців з куща, а стійка не знати, чи стояла, бо раптом заскочили нас поляки. Стріли, крик у таборі й втечі на північ, ще далі в ліси. Поляки вже між нашими, б'ють жінку, забивають на очах родини Мазурика Андрія. Наша трійка переповзла через польську лінію, потім у ліс, але поляки завважили й сипнули за нами. Біжимо по трупах. Катруся вже не може, беремо її за руки. Дивно, що не попадають у нас і делі. Лежать трупи німців і калмиків з боїв у першій половині 1944 року. Потім знаходимо почорнілий вівтар і залишки табору польської партизанки. Дійшли до Чорної Річки, Студениці. Відпочили. Ідемо далі, нарешті зустрічаємо в лісі жменьку втікачів. Катруся до них відходить, бо з нами вже не дає ради ходити.

Я з Василем беремо напрямок на південь, ідучи лінією. Добрий вечір, як чуємо чиїсь кроки. Сходимо набік, може, з метр. Переходять, багато ніг, туркіт набоїв у диску кулемета. Не говорять. Ми не питаємо хто, бо могли б разом з серіями довідатися, що це поляки. Рушаємо далі. Станція Гаморня, минаємо її, беручи на південь – на Борівець і Люблинці. Сходило сонце, як вийшли на край лісу коло Тепил. Село порожнє. Під вечір другого дня показалися деякі люди, потім і члени куща, які сказали про наступну трагедію. Упав окружний провідник Дмитро Дзьоба «Сталь», надрайонний провідник пропаґанди Петро Василенко «Волош», два стрільці з їхньої охорони. Довідуємося нарешті про кінець переселення. Хто залишився, той вже зелишається й далі. Однак багато людей попалали. Голодних і голих заладували в Чесанові на вагони й повезли на схід.

Минають дні, минають ночі. Міліція таки про Люблинець не забуває, так само й військо. Удома працюють тільки старі мужчини й жінки, молодь по лісах. Хати вирабовані до нуля. Нарешті вибухає тиф. Вмирає на нього нвша санітарка Марія Комар.

Червень 1946 року. Василь вернувся до свого відділу на схід, я вернувся до куща. Провідник ставить мене на пост військовика, бо попередній, а був це «Моряк», скинув жупан великої ідеї – пішов „w siną dal".

Липень. На початку цього місяця військо арештує нашого кущевого пропаґандиста Дмитра Кущака «Богуна». Кущ стоїть на Тепилах.

12 липня. Уночі приходить комендування теренового проводу. Це нікого не дивує, бо не раз таке бувало, проте довідуюся від безпосередніх своїх зверхників, що на Тепилах буде відбуватися конференція вищого проводу. Безпека, безпека за всяку ціну. Я на це давно вразливий, сам розставляю стійки, особисто потім контролюю. Конференція має відбутися в недокінченій Бруся стодолі. Почалося. Десь коло десятої години йду сконтролювати стійкових (часом спали, котрогось разу застав одного, як шукав



Аматорський драматичний гурток з Мельників; напис тримають Іван Яворський (зліва) та Михайло Зінкевич (справа); сидять зліва: Михайло Кіт, Катерина Денеко, Іван Митко (згинув як вояк УПА), Марія Кіт, Іван Борівець, Марія Санайко, Григорій Лісний, Григорій Борівець; стоять зліва: Григорій Курдупель, Андрій Зінкевич, Степан Шеремета, Степан Білий (згинув як вояк УПА), Петро Борівець, Григорій Вапляк, Степан Судин; світлина з 1942 року

вошей в убранні...). Стійкового від сторони Люблинця застаю впорядку, стоїть у стодолі. Кілька слів. Беру від нього далековид... і власним очам не вірю. Із ліска коло Острівок висипується купа війська, подаються прямо на Тепили. Ідуть поволі, а треба їм перейти два кілометри. Розказую стійковому: «Біжи на Тепили й скажи в штабі, що поляки йдуть». Сам стягаю інші стійки. Поки я вернувся на Тепили, учасники конференції вже були в лісі, за третім бродом. Там сіли й продовжували, «Бук» настановив стійки. Не знати, чи й годину тривало, як біжить стійковий і доносить, що поляки вже біля першого броду. «Залізняк» наказує відступити в глибину лісу, бо поляки підтягують більшу силу. Усі з копита рушили на Танву, учасники конференції, за ними кущ. Оглядаюся: 200–300 метрів за нами поволі посуваються поляки. Не стріляють, але тримаються за нас очима. Ми прямо щосили, з усіх пара б'є. По пояс у воді переходимо Танву, а кулеметник сипле полякам довгу серію. Вони чомусь затримуються, а ми всі далі в ліс. Перейшовши зо три кілометри, учасники конференції на стоячи щось радять, а потім розходяться в різних напрямках.

А ми, тобто я, провідник «Луг», провідник «Гонта» й командир «Бук» рушаємо на Люблинець. Прибувши, довідуємося, що поляки йшли по-цивільному й в мундирах, розмовляли по-українському й розпитували про «наших» на Тепилах... і от що діється кількванадцять місяців згодом. Грудень 1948 року, польська тюрма в Ольштині. Сиджу в келії 74, на дверях крейдою написано «УПА», хоч разом зі мною є один цивіль і капітан, обидва поляки. За кілька днів уходить наступний військовий. Привітався й відразу питається, хто з УПА. Нарешті кажу, що я. Почалася між нами така розмова. „Skąd pochodzisz? – Z Rzeszowskiego. – Malo. – Z powiatu Lubaczów. – Malo. – Ze wsi Lubliniec Nowy... – Jak się nazywasz? – Szymański Michał. – Byliśmy za tobą w chałupie, masz starą babcię i małą siostrę". Поляк знає багато, подає прізвища й імена наших людей, про УПА говорить стримано, не критикує. «Хоче мене розпрацювати?» – думаю собі, коли нарешті стає хвалити нашу розвідку й систему забезпечення. Не розбереш ляха, бандитом тебе не називає, але хто його там знає.

По кількох днях поляк підсувається до мене й каже: „Czy ty wiesz, Michał, o konferencji na Tepilach? Tam mieliście być wylapeni żywcem wszyscy. Tam nie chodziło o wasz kuszcz... To miało być tak: jedna kompania wojska szła od Rudy Różanieckiej, druga od Zamchu, też skrajem lasu. Te dwie miały się połączyć i zamknąć płot, a trzecia miała zajść od Ostrówek i na ten płot was pogonić. Udało się wam wymknąć wcześniej, bo te dwie kompanie się spóźniły. A wiesz, kto zrobił tę zasadzkę? To zrobił wasz wyższy dowódca i wielki zdrajca, ale nie powiem kto, bo obowiązuje mnie przysięga wojskowa". А я чую, як сплива мені кров до п'ят. Була б нам усім загибель, якби не пішов я контролювати стійкових. Якби не був я до цієї справи такий чутливий, то їли б ми вечерю в Ряшеві. Поручник КБВ Станислав Пашкевич усвідомив це мені прекрасно.

Серпень 1946 року. Постій на Тепилах. Кущем іде вістка про зловленого нашими мужчину з Руди Ружанецької, що розповідає про місце, де лежать



Молодь з Мельників: зліва стоїть Іван Барівець, друга справа – Марія Денека, убита в лютому 1945 року в своїй хаті



Хлопці з Мельників: сидять зліва: Дмитро Ступак (убитий в лютому 1945 року у своїй хаті), Ілля Борівець, Дмитро Кузіна; стоять зліва: Іван Котовський, Іван Митяо, Володимир Петрівський, Федір Річак, Василь Кузіна, Григорій Лісний; у капелюсі Едвард Муха, після війни відомий знущанням і вбивствами українців функціонер міліції в Чвсанові

наші побиті в серпні 1944 року мужчини. Зголосили до провідника, але він чомусь не дев згоди на пошуки.

Провідник «Луг» призначає нам нового пропаґандиств. Стає ним стрілець Микола Кулик – «Дорошенко».

Облави. Тяжко перед ними скриватися, бо поляки вже мають таких, що водять їх по лісах.

Вересень. Військо польськв стоїть нв Косопудах. Удень ходять по селех і лісі, а вночі роблять звсідки нв Люблинцях. А в кущі дискусія про ствн безпеки, бо є всипи, про низьку дисципліну, про забезпечення в харчі нв зиму. У всіх справах мав я критичний голос, а в остснній пропонував пускати, у міру можливостей, по двох стрільців до сіл робити криївки нв зиму, в рештв хвй робить тек само в лісі – нв хврчі. Адже може бути загальнв бльокада сіл. Тоді взяв слово провідник «Лут»: «Ти нв зепвс нв журись, бо ми мвємо добрий зв'язок з АК й підемо в рейд по польських селвх». Я не витримав і кажу: «Друже провідник, ваше перспективічнв пропозиція нереальне, е невіть згубна. Звбезпечення куща – це справа найвищої ваги, а диплометія з АК – це ваші непогвмовні вмбіції, які можуть довести нвс до загибелі». Провідник роздратований, кінець нвради. Ствю ворогом провідника «Луга» тв його фантазії, якв не передбвчує, проте, настення морозів, снігу й нашої безсили й затрати.

Пистопед. Котрогось дня ставлять під варту нашого пропаґвндиста Миколу Кулика, довідуюся, що ввечері має бути переданий провідникові СБ

«Яплівцевій». Пополудні «Дорошенко» проситься на сторону. Пішов з ним «Гора», не знати, як далеко, але нарешті чуємо стріл. Вискакуємо з буди надвір. Дощ. Біжить «Гора» й голосить про втечу «Дорошенка» й стріп за ним. Гасне наступна свічка в тунелю. Ідея знов виявилася затісна.

Грудень. Свято Андрія. «Бук» передає мені владу над кущем, хоч я й досі сам усього пильнував і тримав кущ в сяк-такій дисципліні й організованості. Потім «Бук» бере двох стрільців, Ілька Золу – «Крука» й Миколу Філя – «Сірка», а я відходжу з рештою куща в глибину лісу, у так звану Березину. Отаборюємося, варте, стежа, вогню не палимо. Пополудні стріли на захід від нас. Додумуємося: наші попались. На нас поляки не находять. Напругв. По кількох годинах чекання прибігає «Бук» і розповідає: «Крук» і «Сірко» впали вбитими.

Січень 1947 року. Далі валить сніг, всюди видно наші сліди, а тому поляки топчуть нам по п'ятах. Ми рейдуємо від Тепил по Сусець, голодні й змерзлі. Під кінець січня вивів я кущ далеко за Танву, гористий терен. Переводжу кущ через ленію, щоб звлишеному стійковому було видно, чи йтиме за нами військо, а потім розділяю своїх на дві групи. Одну веде ройовий «Гора», другу я. Зустрічаємося по якомусь часі й разом ідемо далі. Відпочинок. Стійка на горі, сонце, беруся перетирати автомат, коли за нами стріли! Я зараз зложив замок, прибігає стійковий і рушаємо овечим гоном навсліп перед себе. Біжимо! Боже! Як ми тоді бігли тими снігами! З галузок хапали вустами сніг, а пара валила з нас густв, як туман. По кількох кілометрах звільняємо, підходимо до дороги Борівець – Сусець. Під Борівцем чекаємо вж стемніє, в потім висилаю стежу до села. Вертаються з харчами для нас й вісткою про вихід війська з лісу з деома легко раненими. Уже їх в селі нема. Підходить до мене провідник «Гонта» й дякує за врятування куща, кінчаючи так: «Грізніше стадо беранів вовком ведене, ніж стадо вовків з баранном на чолі». У Борівці взяли харчів, вернулися в ліс... і що з собою далі робити? Мокрі сорочки на хребтах, мороз від себе пригріває. Зв моєю порадою кущ пішов слідами вояків у ліс. «Зестепяємо ліжке» попід ялицями глибоко в лісі. «Луг» хворий, має гарячку й вж трясеться. Нема чим накрити, як помогти.

Настає день. Вогню не палимо. «Луг» лежить, усі просять Бога, щоб не було облави, бо що з ним станеться. День перейшов спокійно. Під вечір «Бук» щось радить з «Лугом». Рушаємо на Люблинець, переходимо Танву. Перейшли кільке кілометрів дорогою Гутв – Борівець, як «Луг» нас затримує й охриплим голосом розкезує: кущ розпускається, хто має куди йти, хай іде. Відразу виступає з лави стрілець «Зарубе» (Андрій Зінкевич) і говорить: «Я не мею де йти, бо моя сестре в чужих людей, а я тем не піду». За ним виступаю я, кажучи: «Текож не маю де йти, друже провідник. І питаюся вес: де той обіцяний рейд на польські села, що ви нам гаранту-вали-сьте?». І кидаю йому кілька бридких слів, бо нерви вже мене не тримаються й чую, як стею козлом на страчення. «Луг» з рештою відходять, а ми удвох залишаємося самі на тій дорозі, що нікуди не веде. Над нами зоряне небо, в з усіх сторін незнанв майбутнє.

Рушаємо, радячи заразом, де йти. Андрій радить шукати буди, зробленої нвесні ним та провідником «Кримом». Наробили слідів, але таки знайшли. Була невисока, але двох легко може в ній спати, суха. Переспали ніч, день та



Перед відходом до УПА: хлопці з Мельників, зліва: Григорій Лісний, Андрій Зінкевич та Іван Панасик (загинув під час бою з НКВД під Мриглодами 2 березня 1945 року)

ще другу ніч, такі були втомлені. День перечекали, а потім рушили до Борівця по харчі. До млина, там є знайома млинарка, був я в неї з «Корнійчуком». Її чоловік в АК. Вона в хату пускає й каже: „Ale wy czarne". А ми не з бруду чорні, а до синього замерзлі. Каже до служниці дати по хлібові, кавалкові солонини й додвти цибулі, а самій сльози падають, так плаче. Вона православна, з Замху, своя кров. Співчувала за ту чорноту. Питаємо за день. Каже, що третій лютий 1947 року.

Заки вернулися до криївки, хліб замерз, цибуля пішла в камінь, але Андрій має багнет і крушить замерзлий хліб на кавалки. Обігріваємо в руках і в роті, ковтаємо. Нарешті звисгляємо. Вставємо й виходимо під ялиці крушити хліб та цибулю, солонина дається різати. Треба розрушатися, але так, щоб не наробити слідів: чотири кроки вперед, чотири кроки назад. Кругом тихо, нема стрілів, кряче крук. Розмовляємо про свою ситуацію й про провід, що виставив нас до вітру. Висновок: «Погане мислення довело до цинізму діяння, посунутого до границь абсурду», «Люблинець зробився не варовним осередком, а присілком страху з провідником „Лугом" на чолі, який трактував всіх і вся за свою влесність, що нею можна, як хоч правити», «обіцяв, як Мойсей, вивести на польські села перед голодом, а накінець пустив по світі жебраками, що згинуть незадовго на морозі».

Стоїмо й дичіємо без приказу далеко від людей. Криївка добра, але харчів мало, щоб дотриматися в ній до весни. П'ята доба й кінчаються. Ідемо на Глухи. З одної хвти виходить господар. Вітаємося. Він поляк. „Prosimy o chleb, a jak pan ma, to i coś do chleba. – Wejdźcie do izby. Żono, daj tym panom coś zjeść, a ja wyjdę na dwór popilnować". Господиня дає вареної страви. Боже, яка добре! Ми їмо, а з печі дідусь з довгою сивою бородою таку провадить нам мову: „Chłopcy, wy czekacie wojny, ale szkoda waszych młodych lat i waszego zdrowia, bo teraz wojny nie będzie 50 lat". Дякуємо йому за це «потішення» й, подякувавши ще й господині, виходимо надвір. Зброя відразу робиться сива, зверз зовсім замерзне й не дай Боже чого злого. Господар каже жінці дати хліба й м'яса. Обливає нас морозний вітер і веде аж до нашої буди-криївки, ідемо, рушвючи по дорозі замками, а вже коло буди перетерли їх та порушили нябої в кружках.

П'ята доба, знову кінчається харч. Рушаємо на Борівець. Якась хата. Не дуже охоче, але дають по хлібові; цибулі й соли не мають. Відходимо, але вздовж дороги до лісу за нами стріл один, другий, третій. Досягаємо лісу. Дійшли до криївки. Поки що є що їсти, а що далі - буде видно, однак ним



Родина Санайків з Мельників; батько Михайло, вояк Січових Стрільців у Києві, в'язень Майданку, убитий на Руді Ружанецькій 10 жовтня 1944 року; мати Агафія з сином Василем; стоїть справа Санайко Михайло «Моргун», 1922 року народження, член ОУН від 1938 року, організатор УНС, вояк УПА від 1944 року, загинув у бою з НКВД на присілку Теплих 8 січня 1945 року; стоїть зліва Марія Санайко, народжена 1924 року, зв'язкова УПА, засуджена на 10 років в'язниці; світлина з 1942 року

підемо до Люблинця. Виходимо з лісу, де тепліше, а на полях вдаряє вітер, чоботи відразу зробилися дерев'яні, під ногами груди й свист вітру. Перейшли Вирову ледом, обійшли Старий Люблинець. Розколиханий вітром мороз пече в лице. Ідемо на Мельники, на Зарічку. Кругом тихо й чорно. Пізно вночі стукаємо до хати Мухової Геньки, відчиняє її муж, добре знає Андрія. Господиня шукає на печі якоїсь страви, а ми роззуваємося. Вийняв я праву ногу з чобота, але вона гола. Беруся за овійку, а овійка примерзла до чобота, в якому лід. Господиня наливає до мисок холодної води, мочимо в них ноги. Питаємо який час. 17 лютого, військо в їхній хаті ще не було, хоч по селах є кожного дня й ночі. Господар бере на себе велике ризико й погоджується нас трохи переховати. Ми так само ризикуємо, але ліпше гинути між людьми, ніж десь серед поля без імени й могили.

18 лютого. Поснідали й сидимо при вікнах, пильнуючись перед військом. Хата є польське, безпечнішв від наших, але оце йде сусід Курнога, кажуть «непевний». Застає нас двох при зброї, Андрія знає. Покурили цигарки, забирається йти, але ми не дозволяємо. За півгодини прибігає його дівчинка, півгола, один чобіт більший від другого, кличе батька додому. Не пустиш? – пустиш. Однак ідемо за ним, але в хаті бачимо таке, що відразу



Закінчення курсу сільських господинь 1940 року; у другому ряді, друга зліва – організаторка й керівничка курсу Параскевія Левкович

видно праадиву людську біду. Діти напівголі, залатвляються в хаті, тяжке повітря. Не знати, чим харчуються, але уже не маємо відваги просити за харч. Перебувши до вечора, відходимо в сторону Чесенова. Заходимо в лісок, тут звтишно й тепло. Робимо буду з галуззя й пересиджуємо в ній ніч і день. Вечером ідемо за харчами на Луги до польської родини. Їх дівчина знає Андрія, обіцяє переховати, але ми тільки просимо за харчі й відходимо. Перележали й перетоптали наступну добу у своїй буді з чатиння.

Андрій родом з Мельників, порадив зайти до незамешканої хати Білейкого (Кущака), стояла майже на пасовиську. Принесли до неї два снопи соломи й переспали ніч. Мороз менший. Удень з даху капає, уночі намерзли з креплин соплі, то тепер злизуємо з них і маємо воду. Як ощаджувати, то харчів вистачить на тиждень. Минули три доби. На четверту під вечір приходить Іван, Кущаке Дмитра стрик. Старий, хоч короткозорий, пізнав, що в хаті хтось є. Питається хто, Андрій відповідає. Ніч він переспав на печі, а ми на своїй соломі. Уранці все добре, але пополудні Іван говорить: «Ліпше би було, якби ви пішли деінде, бо як ся військо довідає, то спалять хату». Має рацію, хоч прикру. Тлумачимося, але нема мови. Увечері маємо відходити. Андрій наказує старому, щоб не «зробив якого глупства», той божиться, що ні. Ми перейшли на другу сторону Мельників, аж на бувше Ступака подвір'я, а там напроти якась пивниця. Обмацяли ногами: м'яко, не замерзло, то можне тут не соломі переспати. Але ми не спимо, зайшли до Прокопа на розмову. Він жахнувся, але потім вже спокійно розмовляємо. Андрій просить Прокопиху сконтактуватися з його сестрою й дати знати

про нас двох. Прокопова жінка - беба розумна. Послухала й пішла. Переспали ніч, перечекали день, але нікого нема. Вечером відізвалася сестра Андрієва та Настя Шиманська. Несли нам їсти, але по дорозі мусили кинути, бо появилося військо. Прийдуть завтра або позавтра, адже всюди військо. Минули дві доби, а їх нема. Катруся Комар дає мені грипса від «Луга», але затемно читати. Нарешті щось з'їли, а дівчата пішли. Ранок. Чого хоче провідник, який сам нас покинув? Ага, наказує нам іти з поштою на схід. Андрій стає проклинати, не хоче йти, навіть сестру лає, що дала про нас знати. Я теж не хочу йти, бо «Луг» занадто скомпрометований також у моїх очах. Відписую йому, що з огляду на стан здоров'я, не можу виконати розказу, а вечером Катрусею, міцно збештаною за «такого то сина», передаю далі. Дівчина аж плаче, але йде.

Минають дні й ночі, губимо час. Нарешті рішаємо вийти. Чудом уникаємо зустрічі з поляками коло хати Петрівських. Сам Бог нас охоронив. Ночуємо в стодолі в сіні. Уранці приходять Зося й Оля Петрівські сіно брати. «Олю, Зосю, то я, Андрій Васісьо» - шепче голосно Андрій, а дівки остовпіли. Вони польки. Чують прохання зв поміч, не відмовляють: увечері ведуть до хати, потім зводять на стрих й залишають їсти, відро на наші потреби. Удень Зося приносить обід. Наступна ніч на стриху. Соромно, щоб відро відносили дівчата, тож вечером наступного дня вирішуємо відійти. Зося приходить і каже, що ще можемо бути, але ми ні, підемо, «дайте, як можете, хліба». Відходимо, як коти заходимо за двір, потім до хліва в господарстві вбитого Куріся, да тепер живе з двома малими дочками Агафія Ступек. Закопуємося в сіні й спимо. Уранці голосимося господині, просимо за контакт з Катрусею Ванкевич. Хліб маємо, а воду п'ємо разом з кобилою Ступачихи. Час минає досить добре, щоб лиш діждати весни. Доводиться, однак, іти до Німстова, бо нестерпно розболівся в мене зуб. Там вириває його один «шпець», а його мати дає кавалок паски, ковбаси й м'яса. Щасливо вертаємося до свого хліва, з якого під нашу неприсутність хтось украв кобилу. Правда, не «хтось», а наші «добрі» люди. Надворі теплішає, маємо що їсти. Одного дня оглядаю свої чоботи - діряві, шкіра поломана на морозі. Як підемо до куща, то треба буде мати добрі. Шукаю Степене Комара, доброго шевця, який каже нам почекати у своїй шопі, а сам вдень забирається за чоботи. На другий день приносить нам газету. Довідуємося про смерть Свєрчевського. «Тепер то вже нас, Андрію, викінчать, кинуть кілька дивізій на села й ліси, всюди мають уже спокій, то зроблять нем кінець» - кажу до Андрія - «Зеруби».

Нічого, сидимо в Комара. Комарі нас не женуть, хоч, як розповідає тепер Комариха, «Луг» тяжко скривдив цю родину, неказуючи повісити брата Комара, Олексу, нібито за крадіж прядива в Грицихи. Стає нем тяжко за Лашина, ідемо деінде шукати долі. На Бевковім подвір'ї стоїть мурований хлів. Влазимо, вже нам майже все одно. Андрій пише грипса до сестри й передає Комарами. Приходить Катруся, приносить хврчі й вістку, що кущ ще в селі.

Маємо початок квітня. Теплішає, будемо жити. Котрогось вечора чути голос Катрусі: «Андрій, Михайло, злізьте, війська еже нема, а тут „Америка" хоче з вами поговорити». Злазимо відразу, бо «Америка» - це боївкер, має з собою чотирьох з боївки. «Америка» бере мене набік і каже: «Міську, не



Великдень на цвинтарі в Новому Любліиці: світлина з 1942 року

тебе „Луг" написав, що ти дезертир, що має по тебе прийти трьох або чотирьох, бо удвох тебе не візьмуть, та й виконати вирок. Я прийшов той вирок виконати, але я би скоріше „Луга" повісив, ніж тебе, і хіба так зроблю, а ти не бійсь, але будь осторожний». Подає мені руку, каже «бувай» і забирає своїх. Ми вільні, але земля вирує мені під ногами, ноги землі не тримаються й мене не тримають. Андрій знову тяжко лає «Луга», каже йти в село й всадити йому серію в живіт. «Андрію, я нині нікуди не піду, завтра» – кажу до нього, бо вістка цілком вибила мене з сили. Ночі не сплю, а наступного дня вечером ідемо в село шукати «Луга». Довго не шукали, сидів у хаті Марії Золи. Андрій надворі, я до хати. Сидить «Луг», ординанс «Вуж». Голошуся провідникові, а йому голова відразу додолу... і ані слова. Хвилину стою над ним, але нарешті виходжу. «Що? Пепешка затялася?» – питається Андрій. «Ні, Андрію, його брудів не буду на своє сумління брати, його поляки затопчуть, як пса, відомстять людську криваву» – відповідаю, нагло усвідомлюючи цілу «Лугову» поставу, його захоплення владою й методу усувати невигідних собі людей. Однак ішла боротьба всього народу, а не приватна війна, але провідник цього не розумів.

Заходимо до Прокопа. Повечеряли, приймаємо пропозицію Прокопа ночувати в його криївці під ліском недалеко Косопуд. Сидимо, чекаємо на Прокопове милосердя, що нас випустить, бо так домовилися. Думаю про свою долю, чого дослужився за чотири роки служби в УПА, про бідняцьку долю гірку, про світ, де бідняк, навіть і мудрий, не мав чого з собою робити, звте інші могли з ним що хоч робити. Аж тут чуємо, як відкривається вхід, а зараз потім плакучий голос Прокопа. Він голосно плаче й кличе «Андрій, Михайло, виходіть, велике нещастя сталося...». Далі нічого не каже, але плаче й плаче. Нарешті трохи переривається, «не бійтеся, я сам». Виходимо

з гранатами в руках, бож всяке може бути. Прокіп отрясся й каже: «Рано військо польська вигнало всіх людей, дали дві години на забрання свого майна й погнали до Чесанова на площу, але не боронять декому вернутися й забрати ще щось з господарства, не стріляють і не б'ють».

То тривала наша трагедія, яку я передчув зараз, як прочитав вістку про Свєрчевського. Ідемо до хати Прокопе. Помилися, поголилися, переодягнулися у свіжу білизну. Заходимо до Комарів, там кажуть, що вже кількох з куща сидить між возами на площі в Чесанові, радять і нам спробувати виїжджати. Вагаємося довго, але нарешті рішаємо їхати, щоб тут без сліду не гинути. Топимо в Вировій зброю, переодягаємося в цивільне. Іду з Комаревими дівчетами Ганею, Гасею й Квтрусею, тлумаки на плечах, останні жайворонки підриваються з-під ніг, хоч тої весни не будуть вже люблинчанам співати. Андрій залишився ще трохи в селі. Коло бувшої кузні під Чесановом зустрічає нас група жовнірів, розмовляють, спокійно. Доходимо до табору, пекла на землі. Квтруся приходить і питається за Андрія, а потім скоро по нього йде.

Десь коло двсятої всі рушають на Жуків, я беру плахту сіна на плечі й жену корову перед собою, а моя сусідка Ева Возьна підганяє. За Чесановом оглядаюся: довгий-довгий шнур колони, довге людське нещастя, діти й старі на возах, а решта босими ногами топче дорогу до Белзця, а далі не знати. Через Плазів та Наріль до Белзця, де пізнім попопуднем усі падають з ніг на площі коло станції. Маємо 29 квітня 1947 року. Наступного дня ходжу по тому морі сліз, майже всі з куща тут є, крім проводу. Між людьми різні вісті, між іншим, що спалять нас у таборі, де німці палили жидів, бо поляки варвари й все можуть зробити, до німця їм недалеко, знаємо ж історію й останні роки.

На п'яту добу – ладують нас. Пізно ввечері поїзд рушає. До Кентшина, на



Обід на люблинецьких полях: світлина з 1941 року



Сусіди Івана Воробця з Нового Люблинця помагали йому копати картоплю; поле на Мельниках; світлина з 1941 року

німецьку Східню Пруссію, приїхали ми 5 травня. Там частину розладували, а наступного дня розвозили. Решта поїхала далі, з ними і я, опиняючись 7 травня в Барцянах. Тут досить прикро, поляки нападають з криком, видно, що й били б, але я з братом - немалі хлопи, то відгризаємося й стримуємо їх запал.

За кілька днів приїжджають до Барцян наші родини з сусідніх сіл, між іншим з Радошів, да поляки грозили їм смертю.

Іду працювати в пеґвері, трохи перепрацював, трохи поміг старенькій своїй бабусі й малій сестрі, тож і не оглянувся, як 2 липня 1948 року о годині шостій вранці прийшли убовці мене арештувати. Вириваюся з рук, однак вони стріляють, ранять у ногу й ловлять, а потім в'яжуть дротом руки. Кидають на самохід, де бачу Грицька Дмитра, Івана Золу й Настю Кузіну. Повезли в Кентшин. Там вичитують докладний життєпис, дорогу на захід, нічого не додаючи й не відіймаючи, видно, хтось з наших люблинчан добре мною «заопікувався».

Наступного дня до Ольштина, знущаються морально неді мною й над усім мені святим, б'ють задля самої радости бити українця. Це триває два місяці. Нарешті суд: 10 років кари та ще два за горду поставу перед судом. Разом 12 років тюрми. Довідуюся про серію зред, про Тепили, про «Вишинського», про Левця з Горайця, про його зраду бункрів «Стяга», «Шума» й «Циганів», про самогубство «Ялівця» та багато інших справ. Справа «Лугів» серед них маліє, однак пече, бо близька. Присвячую йому тяку оду:

Судьба играет человеком,
Она изменчива и зла:
То вознесет его высоко,
То бросит в бездну стыда.

А таким, як мій друг і вірний приятель Андрій Зінкевич, присвячую вірш Степана Чарнецького:

Іване без роду, Іване без долі,
Куда ти ходив і що ти видав?
У спеку і стужу, у лісі і в полі
Ти гинув, а славу сусід добрий взяв.

Сам же нині ставлю на коліна й кажу: дякую Тобі, Господи, що я діждав здійснення мрії – вільної України! Слава Україні й героям слава!

*Спогад Марії Фецьо (дівоче прізвище Кіт), народженої 1931 року**

Моя родина та родина Лукових мешкала на такім малім присілку з двох хат у Новому Люблинці. Напади на наше село почалися ще в 1942 році. Одного разу прийшли вночи, загнали нас у один кут, де наказали тихенько сидіти, а вони все виносили з дому, одяг, коні, худобу, курки, яйця. Приходили так сім раз, аж переконалися, же вже нічого не маємо. Робили то наші польські сусіди з Борівця, вони дуже добре знали наших родичів, дідів. По перших нападах ми покопали собі ями в лісі, заганяли тем худобу, але якось так було, що завжди заставали нас удома. Одного разу зебрали навіть наші шкільні кожушки, які ковали ми під стодолою. Доребували нас до того, що як було виселення, то ми не мали ні на що класти, ні чим тягти.

Часто переходили коло нашої хати, ідучи до села. Казали тоді, що як щось їм у селі станеться, то повернуться те всіх нас вистріляють. А в селі їм нічого не сталося, бо вони лівсела спалили.

Пригадую собі, як по одному з таких наладів тато лішли до нашої поліції зі скаргою. Наші поліціянти пішли за слідами, а сліди вели до польського села Борівец. Застали їх на сні у стодолі. Вони ся почали потім боронити, але всі були забиті, було їх сімок. Господаря тої стодоли не було, працював у лісі. Поліціянти наказали солтисови привезти його на другий день на постерунок. Наступного дня привели його зв'язаного шнурами до Нового Люблинця. Надійшли якось німці, розпитвли троки й зараз його забили.

І так то було. У 1943 році нвлали на Старий Люблинец, зрабували щось 10 господарств, але потім зорганізувався наша самооборона, правда, з врізвнцями, але завжди щось було. І поляки почали шукати проти нших двох сіл якогось претексту. Перейшов фронт, якось наші вбили одного чи двох поляків, в вони прийшли й взяли 33 хлопців від нас. Відомстили так, що усіх забили десь у лісі. І потім на нвс, українців, попяки казвли, що ми зпочинці, різуни, але з моєї пам'яти видно, що ми такої кривди полякам нв зробили, як вони нам. Наша УПА також їм кривди не зробила, вона дарма не стріляла до них, а тільки нвс боронила й котіла здобути укрвїнську державу. Не вдалося, то правда, такий був час. А коли польське войско було таке сильне, то чого не йшло воювати в ліси проти УПА, в йшли вбивати наші села? Поляки

---

* Текст друкується з елементами говірки.



На церковних святах у Новому Люблинці - весільні гості; світлина з 1942 року

кажуть, що УПА то були бандити. УПА то було нормальне військо, а польське військо, що мордувало селян, то були бандити.

Раз прийшли, акція. Ми мешкали у шваґра в селі, поляка. Він мав недорозвиненого сина, військовий сказав йому йти й підпалити сусіда хату. Моя мама тоді кажуть: «Пощо він піде сусіда палити?». То той поляк каже до мами: «Як він не йде, то я тебе заб'ю», але нас було багато й маму обступили й просили його так: «Пане, не бийте нашої мами, змилосердіться над нами, дітьми». І він дав спокій.

А наш дідо, Гаврило Кіт, що мали 74 роки, прийшли до нас, бачать, що там горить, то кажуть, що підуть рятувати. За якийсь час я ся дивлю: наш дідо лежать лицем до землі, скручені, коло них вилки, видно хотіли стріху розтягати, але я ся дивлю - дідо не мають голови, чашки. Голову мали дідо напів розстріляну.

Тоді була велика акція, у нас забили кількадесят хлопців, коч таких старик, як наш дідо, убитик було мало.

Нас також виселили на Україну. Були ми вже в Цешинові, але мама подумали, що вернуться й ще наберуть трохи збіжжє. А як мама пішла, так її там поранили. Жовнір наперед стріляв, потім підійшов, бо думав, що нежива, однак мама мала перестрілену руку. Узяли її до шпиталя. Нас, менших дітей, вернули додому, коч і сказали відразу, що за рік знову поїдамо.

У 1946 році восени вбили моїх братів. Вони якось вийшли з хати, сестра



Брати Іван і Степан Борівці, засновники ОУН у Новому Люблинці; світлина з 1939 року



Отець Олександр Кузенко перед приходством у Новому Люблинці

недалеко побирала збіжжє, побачили й кажи, що войско йде облевою на ліси. Вони взяли трохи кліба й пішли. А вранці прийшла мґла, але чуємо, що вже войско до нвс загостило. Ми всі стругаємо бараболю й плачемо. Прийшли до хати, попитялися й пішли. А то було войско, котре забило вже наших братів. Пішли до тата й сказяли, де лежут його обидва сини з черевиками під головами, але без блюз. Тато позичили воза й коня та й поїхали по братів. Завезли їх на цвинтар до Люблинця Нового, покоронили без священика. Брати були Іван і Юрій, перший мав 22 роки, був у Німеччині, але вернувся по смерть; наперед, як вертався, поляки все йому зрабували, навіть сорочку здерли, а потім забрали й життя; другий мев 20 років. Не були вони в партизянці.

Правду казали вояки нам і мамі в 1946 році. У 1947 році привезли нас усіх до Валча, до ПУР-у. Дали відерце зупи. Погнали нас до Попова, нашу родину й ще інших шість. То були Оверко, Грудень, Кіт, Фецьо, Котовська, Курий. На місці були вже три польські родини. З ними жили ми добре, але що нам вироблєли з других селів?! Раз прийшли, зігнали всіх на город і казали копати яму. Велику яму, може, на нас? Ми копали, копали, але їм стало нудно, то пішли на озеро на риби. Були п'яні, мали з собою ґранати, а тими ґранатами хотіли глушити рибу (потім, хіба, також нас?), але один зле ґранату відбезпечив, вона ся взяла й розірвала між ними. Двох покалічиле. Всьо ся розбігло.

То були нормельні цивільні поляки. Раз прийшли та й сцяли нам у горці, скидали образи зі стін. То зробив Матиско з Лугів (Попово було присілком до Лугів), разом з ним ходив Каліняк і Маков'як, долучалися також поляки з Русінова з солтисом на чолі, якого та ґраната нвд озером і розіреала.

Ще мі ся пригадує, як ми перший раз мали собі зварити обід у Попові. Хата без дверей, вікон, то й без кухні. То розпалили ми вогонь на подвір'ї. Хто міг знати, що якраз на тім місці будуть набої? Як зупа ся нагріпа, як зачала стрілєти! А був з нами ормовец. Бачить, же від банєка стріляє, то крикнув «бандеровєц!» і давай стрілєти з карабіна в той банєк. Потім давай мішки перешукувати, бо в мішку теж бандерівці сидять.

І так було якийсь ще час над нами, але ми тихо сиділи, думаючи, що за два тижні, потім – за два місяці, а там, що хоч за два літа, але ся вернем до Люблинця. І ми ся не вернули, бо застрашний був над нами злочин.

*Спогад Агафії Грицько (дівоче прізвище Комар), народженої 1929 року**

Перші напади поляків з Руди на наше село сталися ще за німецької окупації. Не знати, чи належали до АК, чи були то звичайні бандити. Однак нєпвдали й рабували, а ми мусили втікати з хатів, щоб рятувати життя. Присілок Кутні, що був під самим лісом, спалили калмики разом з поляквми. Калмики не вбивали, але поляки вбивали. Там жив мій стрико й оповідав. У Санайків убили три особи, у Неїв двоє, ще когось. То був початок.

Потім убили в лісі Ванкевичів, бетька й сина. Син на ім'я мав Стефвн. Зробили це поляки з Руди. Їхніх тіл, так само, як і подружжя Неїв, не віднайшли ми.

Фронт перейшов спокійно, військо йшло від Цешанова через Старий Люблинець на Замх.

Міліція з Цешанова те поляки з Руди забрали 10 жовтня 1944 року 33 хлопів з піль та села, багато з будови стодоли в нашого сусіда. Гнали їх на Косопуди, потім на Долини й нв Руду. По дорозі взяли з присілка Жари Шеремету й Ванкевича. Попав їм у руки також солтис зі Старого Люблинця, що якрвз вибирався на сесію до Цешанова. Жінки тих хлопів ніяк не могли довідатися що сталося з ними. Правда, рано нв другий день було чути стріли, але ми не вірили, що то їх постріляли, бо хто міг додуматися, що могло дійти аж до такого вбивства. Солтиса дочкв Чабанихв тв Когутиха їздили питатися за них до Руди. Їм сказали йти додому, бо їх хлопів на Руді нема. Однак потім у селі Швеція коло Валча мешкали поляки з Руди, які нам казали, що бачили наших люблинчан з пов'язеними дротом руками, вони зістали там всі побиті. Один з них мав навіть утіквти, був у білому светрі, але не втік. Скільки то сиріт лишилося тоді в нас! І ніхто не міг довідатися що сталося з батьками й братами.

Потім убили Карпінську, вона їхала з Руди, була вагітна. Їхала разом з чоловіком і сином. Хлопця також убили, а чоловік якось утік.

І до кінця року якось то так уже було.

А на Різдвяні Свята напали на присілок Тепили. Там стояв наш самооборонний кущ, а нвпало на нього військо з Замха. Там був мій брат, Комар Іван і братанец Санвйко Михайло. Як принесли брата, був ще живий. Сестри

* Друкується говіркою.

й брат, а потім батько ще застали його живим, а я, як добігле, уже не жив. Іван був у мого батька єдиний син і батько мав страшну розпач... Усіх побитих, а було тих побитих дванайцєть осіб, поховали в ліску за селом, потім перед Великоднем, перевезли їх на цвинтар і в шести трунах поховали.

На другий день після бою на Тепилех приїхало військо, скликало старших господарів до школи на зібранє. Там арештували між іншим мого батька й завезли до Любачева. Як їхали попри наш дім батько кинув квртку. Вони писали твк: «Їду, але не знаю, чи верну. Мене арештували» Однак на другий день вернув. Випустили теж Кота Івана та решту.

Коротко по Тепилвх забили Ступвка. Приїхала міліція з Цешанова, застали його в хаті й звстрілили. Сусідем його, Денекам, одну дівчину застрілили, в другу забили. Якось потім нещестя прийшло на їхнього брвта Григорія, він був з мого року. Пас корови зв селом. Виліз на дерево. Хтось його побвчив, стрілив і Григорій впав.



Зв'язкові УПА, зліва: Анастазія Біло – «Білка» (також медсестра), Агафія Комар, Катврино Карпінська

Як був найбільший напад нв обидва Люблинці, нашв вся родине була вдома. А ще вночі сусід Шименський утікав до ліса, і батько мій квзав, же буде акція Навіть попереднього дня такий поляк Коваль йому квзав: «Пвче Комар, завтра буде акція. Будут палипи село». Шиманський, утікаючи, ше кликав батька зв собом, але батько каже: «А шо там буду втікав, в шо я кому винен, я хоч не дам спалити стодоли й обори, не можу втікати й лишити так то всьо».

А рано вже бачимо: у сусіда нашого Мелькв Кота є військо. Квжуть йому відійти під пліт, він іде, а вони стрілєют. І впав там нв той пліт. І аж тоді тато до мами зойкнули: «Євка, сховай ня десь! - Но, де ж я тє сховаю?» - розглєнулвся й показала на стрих. Вийшли там і станули зв комином. Пришло трох, зачали всюди падкувати. „Gdzie jest mąż?" «Нема та нема». Та дв. полізли на стрих, стєгнули зі стриху, вивели на подвіра, а ми всі кричимо, тримаємо сі тата, не хочемо пустити та де, усіх нвс повідкидали. Вивели ше й стрика з хати. Молився. Татови квзели іти до двирцєт на дорогу, в для стрика квзали йти до стодоли. Серію пустив по стрику – стрик упев. Сімнайцєть дір у кожусі. А в тата ше ся спитав: „Zв co, stary, giniesz?". А тато квже: «За віру, за Україну». І пустив серію в тих двирцєтах. Тато впали. Ми ся вирвали жовнірам, але тато вже не жили. Міліціянт ше скинув йому чоботи, і ше ними вікне всі побив. Другі забралися за палення хати, запалили перини й сінники, а мема й ствршв сестрв гасили. Потім ми внесли тіло татове до хати. Мама повіли, же не двст тіла спалити. Шврпалисє мама

з ними й кричали: «Мужа забилисьте, але хату не дам спалити!». То ше розтрєсли перину по городі. Якось так дивно було. Горіла стодола й обора, ми лежали скулені під купою дерева.

Одні наперед вбивали, а другі йшли й палили. Бегвто коло церкви вбили. Шось трийцєть шість у нашім селі й тілько само на Старім Люблинци. Шо ся дало – зрабували, назганяли собі корів, курей. У Створому Люблинци навіть молодих убивали, а в нас з молодих згинув тільки Кіт Михейло, мав сімнайцєть літ. Згинув і його батько, шо мешкав коло молочарни.

Зараз на другий день ми хоронили. Ше Чорний Іван мав коня і ним звозив на одне місце. Не було як трумни робити, тільки в простиралях завивани були. Батька нашого хоронила старша сестра і я, коло наших гробів, в решту переважно в спільній могилі поховали люди. То було пекло на земли. Ми навіть ше добре того всього не розуміли, мовчали. Не пішли до ліса шукати партизанів, а в хати йшли й вбивали невинних людей.

Восени в сорок п'ятим році був вивіз на Україну. У нас панував тиф. Я хворіла, сестра хворіла. У нашій хаті якраз стояв руський лікер – мене врятував, сестра таки вмерла. Не було чим її везти до шпиталю, того лікарє вже не було, молода була, дев'ятнайцєть рохів. Само висилення було не примусове, але обов'язкове. Більша частина людей виїхала. Навесну наступного року далі висилення. Знову трохи людей поїхало, хоч ховалися по лісах.

По обох висиленнях на Україну людей ще трохи залишилося, але вже видно було, як буде далі. Нападали на нас і рабували безперерено, приїжджали поляки, зривали бляху з порожніх домів, розтягали доми на колоди. Осінь і зиму якось пережили, дочекали весни, а весною – звхід.



Мешканці Нового Люблинця йдуть святковим походом 15 травня 1939 року до хреста, поставленого на знак знесення панщини в 1848 році; світлие Василь Кіт; тут і далі в цьому спогоді світлини «Українського Архіву»

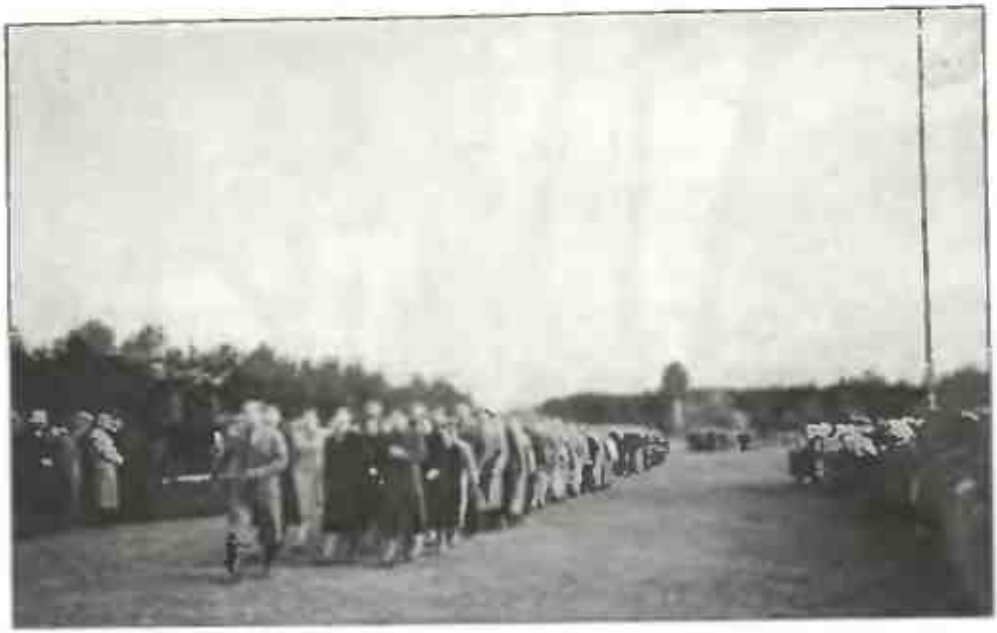


Учасники походу біля хреста на честь знесення панщини в Новому Люблинці

Рано приїхали. Зробили зібрання, звповіли, шо в двох годинах маєте ся зібрати, ладуватися на фірменки, бо пригнели їх з других сіл. Шо могли, то ми на той віз кинули. Не знущалися, у селі було саме сиріцтво й старці, молоді вбиті або в партизанці. Ми були вбогі, зрабовані і знищені.

У Цешанові якийсь час ждали ми на самоходи, а потім перевезені були ними до Белзця. Їхали ми з трома мішками бараболі, мішком зерна і якимись плахтами. Їхали ми спокійно. Їли сухарі, нічого нам їсти не дали. Завезли під Щецін, там не було місця, чи шо, то до Щецінка, а далі до Валча. Порозвозили самоходами. Наперед на Волові Ліси, там скинули одну родину, а нас на Попово, звідки втекли до нашої тітки до Русінова.

Пішли ми працювати до пґееру. Треба ж було якось жити. На поляків ми зовеликої уваги не звертали, страху перед ними не мали, коч вони відносилися до нас досить негарно. Восени сорок восьмого року прийшли до Русінова два партизани: Ванкевич Іван, що був родом з Люблинця Нового, Зінкевич Андрій -«Заруба». Ванкевич служив у сотні «Калиновича», а Зінкевич у кущі. То було все по-тихому, але сексота Тимец жив на Волових Лісах і все доносив. Потім почули ми про арешти, але ще не в нас, а в окопиці, але пізно під вечір 9 жовтня прийшли до нашої хати убеки. Зебрали мене й мою сестрінку Мерію Санайко, Хоминку й Кврпінську, Веплечиху. У Чорного Івана тих обох партизенів теж арештували, але як перевели нас до одної кати один утік. Зінкевич попросився надвір і втік. Ми, арештовані, сиділи в солтисе Меснера, чекали на інших, злапаних десь коло Члопи. На Волових Лісах Кущака, Шостака, Судина, у Чаплицях Бруся й Карпінського, багато інших. Усіх арештували за одну ніч. Завезли на УБ до Валча, де на коритари заступався курткою Тимец і нас пізнавав. На слідстві я трималася того, шо нигде не була, ниц не робила. Били, також і по лиці.



Люблинець Новий (?). 1942 рік: здвиг молоді з Люблинця Нового, Люблинця Старого, Жукова, Горайця й Нового Села



Дівчата з Люблинця Нового; світлив Андрій Карпінський; світлина з початку 40-х років (?)



Синьо-жовтий прапор під час здвигу молоді піднімає Іван Білий з Жукова (убитий згодом поляками між Чесановом і Люблинцем Новим)

Вибили одного зуба, другий якось ся втримав. Сестрінці моїй було гірше, били її міцно, тримали в кварці, бо Тимец сказав, шо вона зброю мала. Казали сідати на ніжку переверненого крісла, оцет до носа ляли, зрештою, мені так само. Я нарешті признався, бо хотіла уникнути биття, а на розпрові сказвла, що то все неправда. Марійці Санайко за свідка стевав якраз Тимец, мені вдалося. Розправа була в Новогерді. Там я своєму свідкові теж наказала навпаки сказати. «А мене так били, так мене парили...» – каже він. «А мене не били?» – кажу до нього. І він так зробив. Марійка Санвйко дістала десять років, інші дівчета також щось подіставали, бо їм Тимец свідчив, навіть своїм сусідкам, сестрам Ванкевич Анні і Катерині так свідчив. Одна дістала п'ять років, а друга сім. Мені справу відрочили. Приїхав за якийсь час прокуратор, мав претензії, шо я сказала про підписи на протоколах під тортурами. То він поїхав аж до Люблинця, знейшов якогось Турчиновського. Він засвідчив, як то одного резу зестав мене, коли пекла хліб і білизну партизанам прала. Ще й про штафети наплів. Тоді дали вирок: шість років.

Сиділа в Новогерді, засуджена військовим судом зі Щеціна. Потім у Старгерді Щецінському, Ґрудзьондзі. Сиділо там наших дівчат багато. Працювала я в кухні. Там сиділв до 1952 року, бо трохи мені кару скоротили.

Люблинець Старий: 10–15 травня та 5–10 червня 1947 року

*Спогад Степана Кущака, народженого 1924 року в Люблинці Старому Любачівського повіту**

Як почалася війна, мав я 14 років. Як почалася війна – почалася наша недія на самостійність. До війни було в нас спокійно, мали ми свою «Просвіту», гуртки, хор на цілу околицю. У селі мешкали всього два поляки: Вінґель і Бриль. На мобілізацію пішло від нас десь до 30 хлопа. Кого покликали – усі пішли. Згинув тільки Колеґа Степан. Прийшли до нас німці і пішли на Львів. Пізніше від Львова почали цофати, а прийшли руски. Вони приїхали на своїх малих кониках. У Замку, де був старий руский забір, їх витали, а ми стояли зі спущеними головами. Відразу почали питатисє по селі, чи хтось нв служив в УГА, в Січових Стрільцях. У нвс, хоч ми були останнім селом Галичини на заході, такі були, навіть сімох було побитих, мій батько також служив, але люди нічого не сказали. Зрештою, руски були тоді коротко, бо ще йшли на захід, але потім почали вертатисє назвд. Під самим Цешановом стала руско-німецька границя. Руский відразу зачав дротами городити. Німці собі так само. Ми остались під німцями, мусили їм помагати городити ті дроти, а при нагоді бачили різні чуда. Раз коло Нового Села городимо. Руски вже загородили, а німці кінчають городити. Нараз виїздить фіра, женеї За ними випали на конях руски, не стрілєют, бо ті втікают просто на німців, могли б «союзника» поранити. При дротах фірв стала, утікач перетяв кілька дротів, потім по конях і переїхав на німецьку сторону. Мав з собою жінку й двоє дітей.

Був ще один випадок. На границю приїхав руский капітвн, покрутився й пах на ту сторонуї Він писався Мачай, потім був комендантом української поліції на нашому терені, хоч близько при границі німці його нв дали.

Від руских утікало багато людей: підпільники, інтеліґенція. Відразу створили в Цешвнові Український Комітет, їздили по селах, організували людей, творили школи. У нас там нікого не треба було усвідомлювати, але, наприклад, у Замху так, бо там всі вірили ще в руского царя-батюшку. Якийсь час був у нас учителем сотник УГА Хомишин, він взявся також зв початки військового вишколу, але швидко кудись виїхав. Як німці пішли на схід, почалося в нас школення, зброї було досить, але про творення якогось, навіть малого, відділу ще не могло бути мови. Організвція ще не набрала сили. Очолював це все Гарасим Григорій, учасник похідних груп разом з Комаром Іваном, Шиманським, Чиром. Належав твкож до ОУН.

Перший польський нвпад мав місце чи ще не в 1942 році. Люди навіть не додумувалисє якого він типу. Чи просто рабунковий, зроблений групою цивільних бандитів, чи вже керований польською організацією, але потім стало видним, що в Замху й в лісах коло нього щось польське твориться. Перший рабунок був досить грізний. Впали до школи, керівнике школи Родіона Дуркота (священичий син родом з Карпат, потім опікувався ним

---

* Друкується з елементами говірки



Парох Люблинця Нового та Старого О. Кузенко разом з дружиною та сином Корнелієм, народженим у 1916 році, від 1938 року членом ОУН, студентом Львівського університету; у 1943 році син стає вояком дивізії «Галичина», весною 1944 року переходить до УПА, як «Корнієнко» стає господарчим референтом II району ОУН «Ботурин»; у червні 1948 року під час переходу польсько-чехо-словацького кордону біля Цешина попадає в неволю, переданий Польщі й страчений у Варшаві

священик Метеля, який навіть видав за нього дочку) постріляли в ногу. Жінка Дуркота втратила через страх дитину, бо була вагітна. Німці, які надійшли з Нового Люблинця по ломіч обстріляли наше село з машинових крісів. Поляки і тим перестрашилисє, трохи нагребували й втекли.

Потім був напад на молочарню в Новому Люблинци. Забрали масло й порозбивали знаряддє.

Одного рвзу наші поїхали на виступ до Замху. Поїхала тякож охорона. Якраз тоді відбувсє напад. Зрабували село.

У 1943 році вже вбивали інтеліґенцію. У Цешанові вбили адвоката Бабляка, священика в Жукові, брата капітана Мечея, полювали на адвоката Бородача. Про вбивство священика докладно розповів мені у в'язниці Ян Лопусєвіч, поляк з Томашова. Він сам брав у цьому нагвді участь разом з іншим поляком. „U nas było tak: kto wykonywał wyrok, ten miał prawo zabrać sobie co chciał, oprócz złota, które szło na potrzeby organizacji. Poszliśmy we dwóch. Ten ksiądz był kawał chłopa. Wyprowadziliśmy go, ale Wróbel się pospieszył i zabrał sobie jego rzeczy. A jak strzelaliśmy w Cieszanowie



З'їзд ОУН у Любачеві 1938 року: стоїть Степан Борівець з Люблинця Нового; сидять зліва: Іван Борівець, посередині Петро Шиманський

Bablaka, pospieszyłem się ja, i mam trzy garnitury".

Довідався від нього трохи ще й про Холмщину. В лісі на Борівци мали зустріч зі своїм командиром. Командир був з Холмщини, приїхав по добровольців, але таких добровольців, як сказав, що не потечуть їм сльози, як побачать кров. „Potrzebuję takich ludzi, co się niczego nie boją, potrafią dziecko wrzucić w ogień, zabić kobietę, każdego". Зголосилося їх сорок хлопа. Пішли з ним на Холмщину, долучили до тамтих поляків. „O ho, ho, jeką my tam mieli robotę, na jedną noc po trzy, po cztery wioski, nie było nic, i my mordowali, i te Polacy, co mieszkali razem z Ukraińcami, bo wiedzieli, że jego sąsiad już nic nie powie, bo zginie.

Było nas parę dobrych setek, może i więcej. Mieliśmy takie zadanie: iść popod Bugiem i zakręcić na Lwów. Nim się front zbliży, żeby było czysto. Całkiem małe dzieci zabijane nie były, nie wszędzie, oficerzy kazali dawać je na polskie wsie, tam z nich Ukraińców już nie będzie.

Ukraińcy już zaczynali się organizować do obrony, już gdzieniegdzie stawiali opór, ale na naszą siłę nie mieli wtedy siły. - No i co? Doszliście do Lwowa? – Nie, inaczej się skończyło. Wołyniaki naszli, jak nas przycisnęli, mieliśmy 18 kilometrów frontu. Niemcy nas omijali, a my się bili. Wołyniaki mieli armatki, byli wyszkoleni. Myśmy nawet nie wiedzieli, że jednego razu oni obeszli nas od tyłu, wzięli nasz sztab, pułkownika do niewoli. Z czterdziestu powróciło nas osiemnastu. Reszta nie żyła. Jeszcze troszkę i nikt by nie wrócił. Całkiem nas rozbili! A z początku tak dobrze nam szło. – A na wioski pod Cieszanowem, na taki Lubliniec chodziliście? – To już na ostatku, jak wróciliśmy stamtąd. Jak my na Tepyły zajechali, ile my krów, koni zabrali, a złapaliśmy takiego starego [*mo був Янтох*] w słomianym kapeluszu. Jak my go bili za stodołą, prosił się, ale go nie zabieraliśmy, tylko wszystkie krowy i konie".

Він сказав ще одну важну річ: польська партизанка мала в нас донощика, мешкав в Люблинці Новому коло фільверку. Доносив, скільки у нас озброєних хлопів, де стоїмо, де рухаємося.

От як виглядав напад на працівника Українського Комітету в Цешанові, Білого. „Przyszliśmy na Żukowską ulicę. Biały miał nią wracać, ale mieliśmy go tak załatwić sprawnie, żeby nie było strzału i szumu, bo posterunek policji ukraińskiej był na rogu tej samej ulicy. Tam był Szymański, a on był z Lublińca, znał teren i jakby była obława, to mogło być źle z nami, wszędzie ukraińskie wioski. Nadjechał. Jak skoczyliśmy, to już nie krzyknął, tylko jęczał, wszystkie gnaty śmy połamali, powykręcali".

Наші добре почали організуватися весною 1944 року. Відбувся перший побір. Завдяки такому Петришинові, українцеві з Холмщини, який був

заступником комвенданте мого відділу Бавдінсту. Я вернувсє вже додому. Зі станиць зійшла тоді також до лісу наша поліція. Побір охопив переважно присілки, щоб вістка не донесласє задуже до сіл. Від нас узяли Теодора Комарє (потім був ройовим у «Калиновича»), Хомина Петра, Козака Миколу.

Якось тоді був зорганізований і самооборонний кущ, кущевим став Петро Шимавський «Шрам», брат сотенного «Шума», учасник похідних груп, убитий потім на Тепилах.

Політвиховником був Кущак Дмитро, Вавкевич - «Шугай» був санітаром. Спочатку мали ми поділ на рої, але коротко. Усіх нас було з сорок хлопа, чотири рої. З Люблинцє Старого були, крім мене, Лісний Степан, Равський Михайло, Левкович Василь, Левкович Михайло, Ступак Іван, Артимович Дмитро (був військовиком, але можна було додуматисє, що втіче, бо за польської санації був у «Стшельцах», потім воював у Карпатах у січовиках, що мали жовті мундири з гакенкройцами, потім був ще українським поліціянтом, в нврешті від нас утік з поляком Франком Брилем з нашого села), Грицько Дмитро, Денекв Микола, Вавкевич Юрій, Чабан Івав, Петро Хомин, Козак Миколв, поляк Можджин, якого батько був поляк, мати українка, а він сам рвався до бою проти поляків, що гей!, Кущак Григорій, Філь Іван, Шиманський Григорій, Зола Григорій, Качор Стевен, Зінкевич Андрій і ще багато інших.



Пожежники й засновники товариства «Луг» з Люблинця Старого, сільські прізвища: Лозьо Михайло, Пецьо Гриць, Козак Івон, Барба, Бойдала Іван; світлив студент Лебедович (Галюсь); світлина передана «Українським Архівом»

Пацифікація села застала мене вдома. Я прийшов сє перебрати. Залишив-єм сє на ніч, над раном збудивсє, ще трохи приснув, десь коло п'єтої тато мене будить: «Вставай, коло села ракети червони, над Новим так само». УПА таких пускати коло села не могла. Я сє впустив в керунку Замху попід ріком, але ріка якраз булв страшні повне. Пробіг я кількадесят метрів, дивлюсє: розстрільна іде. Ішли від Замху, обкружували село, зрештом, я відразу додумавсє, що село одно й друге обкружене, бо недарма бачив ракети. Жовніри мене побачили й зачали тихо свистати, я швидко вернувсє до хати. «Ховайсє!» кричит тато. Я до пивниці. Там сє камінь оден відсував, була ямв, але там уже було повно людей, в камінь обмурований зверху. Біжу назад, але сусідка мала таку яму на городі. Принесла перини й стоїт над том ямом. А ту крик, стрілянина! «Утіквйте! – кричу до неї. – Я сє ту буду боронив, як ня знвйдуть! Сусідка втекла, а вже наше хата горит, жовніри близько. Від нашого обійстє до мене ше є пліт. «Як будут той пліт ламати, то ня знайдут» подумав я. Але вони плотв не ламали, обійшли. Вибігає сусідка: «Тата повели за стодолу!». Я сє з ями вирвав, але вонв нв мене: «Сіди, бо тя ту заб'ют! Тв вже лізут!». Я знов до ями. За якийсь час сусідка знову прилітає.

«Тато живі, казали йому корови зганяти, а тато попід берегом утекли». У селі рик, піск, тріск огня! Але звчало се успокоювати. Я виліз з ями. Іду, дивлюсе, там лежит убитий, там убитий, всюди дим, діти на вітцех лежут, плачут. Я думав, шо зарвз наши наступлет, але провідник не дозволив; мало його потім за то «Залізняк» не розстрілев. Поставив Лашиня, значит провідника «Луга» й командира «Шума» вряд: «Як ви могли на то позволити?!! Під вашим носом забивают матерів і дітей, а ви дивитесе!!!».

Але ниц, поляки трупіа наробили, награбували й се вицофали. Тільки на деревах поприбивали картки з написом, що як за три дни село не буде виселене,то буде поправка. Уночі живі хоронили мертвих. Не було трун, хіба збили якусь пачку, решта в простиралах. Навіть і хоронити був страх, а не тільки жити, бо все йшли й ішли.

Якось потім, по пацифікації, закватирувало військо в Новому Люблинци. Закватирувало, звпалило огниска, щоб було видно перед лвртизвнами. Люди звозили їм дрова. Удень їздили на акції, а вночи сиділи. Якось поручникові впала в око одна дуже гарна дівчина. Пішли одної ночі, злапали її й зґвалтували. Потім підпалили стодолу її сусіда, де скривалася, кинули в огонь. Тільки кісце з неї ся лишило. Хомин, її наречений, то кісце потім збирав. Та дівчина писалася Рибалт Анна.

Одного рвзу надибали ми одного поляка з Руди. Їхав возом. Знвйшли ми в нього шось 70 вишиваних сорочок. Всюди біда, а він аж стільки мвє. Каже, шо люди самі надавали, в він просто крав. «А чи не маєш тих сорочок з тих, шо ви на Руді побили?» – питаємосе. Він зараз у страх, бо знав, шо можемо помститисе за наших 33 хлопців, забитих в сорок четвертому році рудянцями. „Ja tam nic nie wiem". А нас тв справа цікавит, то трохи ми йому помогли з пвм'ятю. Розкрутивсе. „Panowie oficerzy, je wiem, że wy mnie nie puścicie, ale ja wam powiem prawdę, zaprowadzę na miejsce, gdzie oni są pochowane. Jednego tam nie będzie, bo uciekł, dognali go jednak koło Płazowa, zabili i gdzieś tam pochowali. A resztę wiem. Jakbyście wzięli pare wozów, to moglibyście wziąć. To można poznać, nie leżą głęboko. To ze Farionową górą, w piesku, na trzeciej linii".

Ми зголосили це провідникови, але той нас ше трохи насварив і нічого нам не вийшло. А то була оквзія наших убитих віднайти. Дотепер ніхто не знає того місце. А той поляк правду говорив, потім я переконввсе, бо зловили ми 12 поляків з Руди й також питали за місце, де наші побиті. Усі казвли про те саме місце, що й той поляк, хоч ні оден не признаввсе до розстрілу.

У 1945 році восени вбили маму. Вони разом з братовихою жили в стодолі. Хтось крикнув, шо йдут поляки. Братовиха кинулася втікати, мама взяла дитину, коца, вибігла за стодолу, але там дістала по обох ногах. Я потім ше з мамом говорив. Казала, як далі було. Упала, підійшов жовнір і стоїт. Підходит другий. „Co tak stoisz, co się tak rozżaliłeś? A starszą kobietę postrzeliłem w nogi, niechcący. A co to, katoliczka? – Tu cała wioska katolicka". А той узяв і з автомата навхрест перестрілив маму. То була десь третя година пополудни, але мама жила до другої вночи. А той жовнір ше полетів звстрілив Маркевича, за Гарасимом біг на Замх і там його вбив.

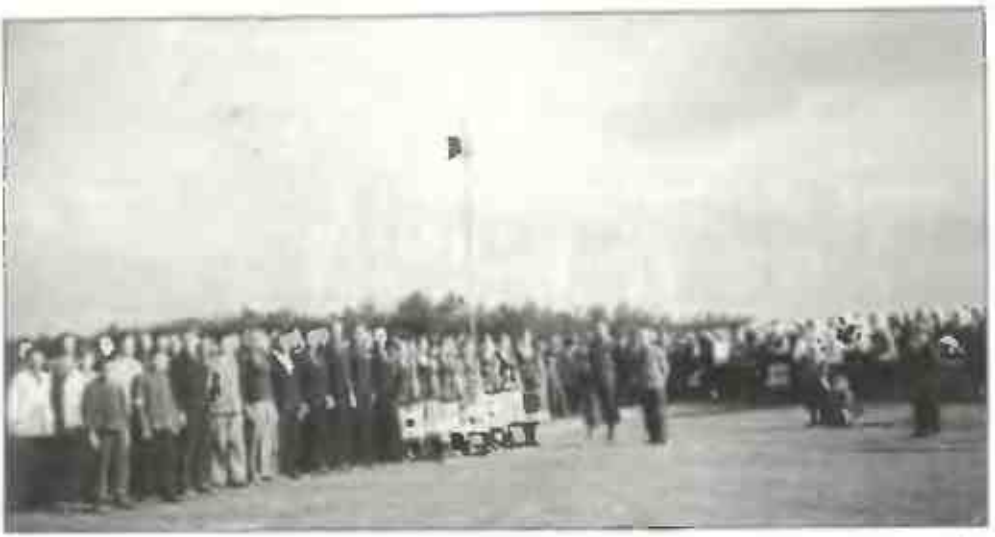
Весною 1946 року їдуть два вата й фірманки з Жукова на Люблинці. Тим разом рій СКВ поставив щось десятьох з двома кулеметами між Косопуда-



Люблинецькі дівчата на фестині в Жукові: праворуч диригент Григорій Макушка; світлина з 1938 року

ми й Новим Люблинцем. Разом з нами пішла чота новобранців з Перемищини під командою «Моряка». Треба було затримати обидва самоходи. Перші залягли новобранці, мали пропустити на нас перше авто, а зайнятисє другим. Задумано було добре. Перше авто наближалосє до нашої застави, а друге до їхньої. Наш перший кулеметник і Козак пустили по першій машині, вона стала. Однак поляки теж були добрі, ше з самоходу перестрілили Козякови руку, потім вискочили на землю. Дивимосє, а перша застава починає втіквати перед військом. Отже, другий самохід нам утік. «Моряка» після такого «бою» «Залізняк» здеґрадував, а чоту розділили по сотнях. А по бою цілий Цешанів утік до Любачева, бо всі подумали, що тепер УПА буде наступати. Правда, наклали ми тоді тих вояків досить багато.

Однак той «Моряк» не був якийсь боягуз. Під його командою були ми раз окружені поляками. То було під час виселення на Україну, ми сиділи в лісах над Тенвою. Дивимосє, «роґачі» ідуть просто на нас. Військо. «Хлопці, каже „Моряк" жартом – ми їм м'єса не віддамо». Ми й справді мали якийсь там кавал м'єса, крім цього терен був дуже вигідний до бою, колись мав там табір «Шум» з сотнею. Кругом окопи, над окопами трохи пагірок. Однак нас замало. Але «Моряк» кричит займати становища з тої сторони, звідки йдуть. Ощаджувати набої й бити цільно, бо не маємо запасу амуніції. Підпустити якнайближче. Нарешті «огонь!», поляки відразу завирувалисє. Ми жарнули й відступили трохи в ліс. Чути, як офіцер раз по-польськи, раз по-руски кричит на своїх, жеби сє на цофали. Нарешті поляки знову починают іти, від сосни до сосни, від сосни до сосни, а чоловік аж трясе сє, бо його добре видит, а розказу стрілєти нема. Мали ми підпустити їх якнайближчє, але не так, щоб могли закинути нас ґранатами. Знову жарнули ім, знявсє крик, але за хвилину чуємо, шо вже вимацєли нас і взєли в перстень. Взєли в перстень, але наступати з усіх боків не можут, бо будут самі в себе стрілєти. А ми вже в тих окопах, окопи кільцем ідут, наверх виходити не треба. А той «Моряк» не боявсє, перебігав горою й керував огнем кулеметів, які переносив з одного місцє на друге, бо «роґачі»



Фестин, закінчення у сусідньому Жукові, в якому брала участь також молодь з обох Люблинців; світлина з 1942 року

спробували наступати з другого боку. Знову дістали. Я глєнув: «Лісний» лєжит у бункрі й стрілєє, я його за штани й на окопи, але там «Сосна» зависоко видерсє, то йому кажу: «Не лізь високо, бо вмреш, може ще будемо вмирати, але не тепер». Відбили ми четвертий наступ. Гірше зробилосє, як спробували чолгатисє, бо так ближче підлазити можна. «Хлопці, – каже „Моряк" – ти вискакуєш, ти сє зістаєш, ти вискакуєш, ти сє зістаєш». Повизначував. «Я дам знати» - каже. Вони вже близько, але за гранати ше не берутьсє. Нарешті він: «До наступу! Слава!». І ми: «Слава!!!». І вискакуємо, вони трохи ждут. Б'ют як холєра, але нарешті не витримуют і стают утікати. І так чотири рази. До вечора ше був добрий кавалок часу, а набоїв мало. Невесело. Дивимосє, а вони вже знову між соснами лізут на нас. І раптом эзаду: «Слава! Слава!». То надійшов «Макух» та ше чотирох стрільців. Мати Божа! Як ті поляки сє взєли втікати! Думали, шо їх у друге кільце берут! Ми ше трохи за ними вискочили, хоч не задуже було вже з чим, амуніція кінчаласє. Потім люди казали, же як летіли поляки без Дубрівку, то шапок не мали. А на тому пагорбі всі смеречки були постинані кулями. І мало бракувало вже до нашої смерти, якби не ті наші хлопці. Ніхто з наших не був ранений.

То я нвабияк сє здивував, коли «Моряка» відсунули від команди. Він був добрий вояка, під тим Жуковом нога му сє, однак, підвинула.

Потім виселяли на Україну, приїхав той, шо його потім у Новому Селі забили. Зробив зібранє. Зачев тлумачити так: не поїдете нв схід, на Україну, то поїдете на эвхід. Трохи ся пописало, але їхати нв хоче ніхто. Військо до виїзду, а ту нікого нвма. Виїхало п'єть родин. А нв весну 1946 року взялися ліпшв, обступили село й заганяли силою.

А мені якраз тоді дали наказ перевезти двайцє двох поранених з-під Вугнова. До охорони дванайцє хлопа. Узяли ми їх на три вози. Разом з нами йшов лікар Дубаля «Буйтур», санітаріюшка. Заїхали ми під Сусвц. Хотіли



Зелені Свята в Новому Люблинці; молодь несе вінки на Могилу Героїв; світлина з 1943 року



Члени спортивного товариства «Луг», згодом перетвореного на Курінь Молоді; чимало з-поміж них стало вояками УПА; Новий Люблинець, 1943 рік

ми тим передертисє далі на схід. Послав я стежу, а сам з возами в такій купці лісу затримався. Вернулася стежа: самі перейдемо, але з фірами ани руш, бо всюди військо. Казав я замаскувати сліди й чекати в ліску. Зійшло сонце. Військо валит! А дорога при самім лісочку... Іду до ранених, усі лежат, тільки один каже, шо можа ся ше боронити. Казав я нагодувати коні, шоб було тихо, до кожного ше приставив по стрільці, шоб їх тримали за морди,

бо кінь до коня може заіржати. Відділ перемашерував. Дочекали ми сє до вечора. Посилаю стежу, але так само: військо всюди, палят огниска, не йдеся перадерти. Стоїмо другу ніч. Стоїмо третю ніч. З самого рана висилаю двох, шоб знайшли наших і сказали, як маю далі жити, бо тут у кожний момент ранені можуть бути військом вбиті. Вертают і кажут, шо наші спокійно сидят у лісі. Шо робити? Ми під'їхали під Тєневу, там коло мосту був якийсь розвалений мур зі старої лісничівки чи чого. А звідтам, як нас не привітают! Стріли, але я відразу почув, шо сила мала, видно, польська партизанка там сиділа, але перелєтіли ми через міст, далі передерпися на Горасц. Там уже взяли їх наші й далі дали.

Виселяннє випало так, як бомба з неба. Ше два дни перед тим один сусід питаєсє в мене, чи може брати наше й чиєсь поле під управу.., а наступного дня обступили село й дали розказ виїжджєти. Напакували війська по всіх селах. Обставили дороги. Возів нємє, підставили фірманки, але поляк не дасть зерна більше кинути на віз, бо віз не потягне, але так направду тому, шо польські цивілі ждут на те зерно. Рабували те зерно на людських очах!

Кущ тримався разом, були й провідники, був провідник «Крим». Організація ше трималасє, але не було сє да рушити.

*Спогад Іллі Яреми, народженого 1926 року**

У Старому Люблинці жив якийсь сексот. Він наперед впровадив польську партизанку, яка входила до села й грабувала та вбивала. У той час не було наших відділів, не було кому боронити. Найбільші польські станиці були перед 1944 роком у Руді Ружанецькій, Звмсі.

Одного разу, але то вже пізніше, як наші відділи були під Цешановом, напали на Старий Люблинець. Спалили півсела, нікого не вбили, але підстрілили зятя нашого священика Мателі, Дуркота. Дістав кулю в ногу, яку потім йому відтяли, від чого й вмер (лежить у одному гробівці з отцем Метелею та його жінкою). Дуркотова жінка виїхала до Відня.

Як почалися виселення на Україну, люди скривалися по лісах. То не завжди давало охорону, бо військо йшло за нашими навіть у ліси. Якось звскочили отця Слюсарчика, як служив у лісі Службу Божу. Убили троє або четверо людвй. Зі Старого Люблинця Сабаля Івена або Михайла, інших з Нового. То було за Тєпилами, аж трохи під Рудою. Люди кинулися на багна, стелили дорогу, чим могли, однак військо таки більшість загнало до Любачева на виїзд до Рвдянського Союзу.

Частина людей, однак, лишилася, хоч по селах уже не втримувалися. Потім порили кожен криївку, бо інакше кожен боявся в хаті лишатися. У своїй хаті не можна було жити, такий був час.

Під час одного нападу був убитий мій батько й брат. Я сам утік тоді в поля. Вернувшись, дізнався про їх смерть. Брат сховався під камінням підмурівки в стодолі, але його звідтам витягнули, збили, привели на наше обійстя, да був батько. Разом вивезли їх на Фільварки, звідки не вернулися ніколи. Брат мав на ім'я Григорій, уроджений в 1914 році, батько мав ім'я Степан,

* Текст друкується з елементами говірки.



Катерина Біла з присілка Дубини, згодом «Білків, у народному одязі; світлина з 1940 року

Донеслося потім до мене тільки те, що як їх постріляли, то один з убивць сказав: „To już my dali Jaremom Ukrainę". Убити мали тодикай також Оверка Гнатя, але він зачав утікати. Мав зв'язані руки, але втік, бо полякові затявся карабін.

І так поляки тягнули ті вбивства. Одного разу обставили обидва села, впали й стріляли до всіх. Не було нікого стримовиська. То було зимовою порою. Ми спали вдома. Як почався крик, я невзутий вибіг до криївки при студні. То була велика криївка для багатьох людей. Треба було скочити або спуститися до студні, а потім по дошці влізти до криївки, а дошку люди втягали за собою, щоб нічого не було видно. Поляки прийшли, дивили в студню, чути було стріли й крики, але ми сиділи тихо. На щастя, згори сліди теж були затерті. Зробили то жінки, які завжди лишалися, бо можна було мати хоч надію, що їх убивати не будуть. І скільки ті жінки дістали?! Навіть само військо казало: „Co za uparty naród! Strzelaj do niej, a ona stoi i nawet nie beknie".

Як вийшов я по тій акції нагору, побачив, що село вже до решти спалене. Дуже багато трупів, щось з 70 трупів. Другий мій брат, Михайло, якось врятувався. Упав до калюжі, як за ним трьох стріляло, і не підносився. Думали, що вбитий.

По такій акції сталося ще таке єдне. Наступного дня виїхало з 20 фірманок поляків на викінчення тих, що залишилися живими. Їхали, на гармоні грали, весело їм було. А наші партизани підпустили їх досить близько й вдарили так, що одна особа втекла. Відтоді стався мир. Поляки з підпілля почали з нашими партизанами навіть співпрацювати.

Якось потім кількох хлопців пішло на наш цвинтар подивитися й помолитися на гробах. Наскочили поляки, убили хлопця, Грудня Дмитра. Наперед змасакрували, потім добили між Старим і Новим Люблинцем. Мав Дмитро десь з 28 років.

Не один раз був я по виселенні в своїм селі. Від солтиса в Новім Люблинці довідався таке. Як наші люди чистили цвинтар, щоб його обгородити, то було чи не в 1992 році, він прийшов і сказав до мене: „Niech pan pode do sądu księdza. On kazał nam tłuc krzyże na tym cmentarzu, my nie chcieliśmy, to on sam tłukł młotem. Gruz wozili na cmentarz przy drodze na Zamch. Dawali to na ogrodzenie, do fundamentu".



Перший від вигнання приїзд до рідного села Люблинця Нового: після Служби Божої стоять перед церковними дверми колишні мешканці села; світлина з літа 1985 року



Могила на цвинтарі в Люблинці Новому, частинно відкрита руками колишніх мешканців; світлина з літа 1985 року

Цивільні жертви Люблинця Нового, вбиті Військом Польським 20 березня 1945 року*

Білий Григорій, Білий Іван, Білий Михайло, Бумбар Григорій, Ванкевич Микола, Ванкевич Степан, Гинька Йосафат, Зінкевич Андрій, Карпінська Анна, Карпінський (син Анни), Качор Андрій, Кіт Андрій, Кіт Василь, Кіт Гавриїл, Кіт Григорій, Кіт Іван, Кіт Іван (сільське Карпич), Кіт Іван (сільське Музик), Кіт Михайло, Кіт Юрій, Козій Іван, Комар Григорій, Комар Микола, Комар Михайло, Круцько Григорій, Кущак Іван, Левкович Іван, Мазурик Григорій, Мазурик Іван, Мельник Григорій, Мельник Степан, Пашко Іван, Пашко Микайло, Пецьо Михайло, Пилипець Катерина, Рааський Андрій, Свист Михайло, Свист Федір, Тарабан Костянтин, Філь Григорій, Юринць Михайло.

Разом 41 особа.

Цивільні жертви Люблинця Старого, убиті Військом Польським 20 березня 1945 року

Амбріс Василь, Амбріс Григорій, Амбріс Дмитро, Артимович Михайло, Богуцький Іван, Буряк Євстахій, Вавринкевич Юрій, Вапляк Іван, Гарасим Василь, Гарасим Григорій, Гарасим Йосафат, Гарасим Михайло, Горілка Михайло, Гох Іван, Грудень Дмитро, Дуда Іван, Карпич Дмитро, Карпич Марія.

Разом 18 осіб.

Цивільні жертви Люблинця Нового й Люблинця Старого, убиті 10 жовтня 1944 року в лісі коло села Руда Руженецька польською боївкою з цього ж села й міліціянтами міста Чесанова

Бабляк Григорій, Білий Степан, Білий Степан (сільське Дубиний), Богуцький Григорій, Ваврикович Михайло, Вальницький Олекса, Ванкевич Ілля, Ванкевич Петро, Гіжин Василь, Грицько Андрій, Грицько Іван, Грицько Ілля, Грицько Михайло, Гуль Андрій, Денека Григорій, Денека Іван, Зінкевич Андрій, Зінкевич Іван, Золя Ілля, Карпінський Іван, Карпінський Федір, Курдупель Степан, Паралюх Григорій, Равчак Микайло, Рибалт Григорій, Рибалт Михайло, Санайко Михайло, Філь Степан, Хомин Григорій, Чабан Ілля, Шеремет Григорій, Ярема Іван.

Разом 32 особи.

---

* Усі дані про жертви сіл Люблинець Новий та Люблинець Старий подаються за низькотиражним виданням колишніх мешканців оцих сіл: *Тут було наше село*, підготував авторський колектив у складі Агафії Комар-Грицько, Дмитра Кущака, Степана Борівця, Михайла Шиманського, Олександра Бабляка, Теодора Комара, Марії Санайко-Борівець та Степана Кущака, за редакцією Владислава Козубля й Мирона Сича, Львів 1993.



Праця над відновою цвинтаря в Люблинці Новому; світлина з літа 1992 року

Цивільні жертви Люблинця Нового та Люблинця Старого вбиті в різних обставинах польською міліцією та Військом Польським у 1944–1947 роках

Вапляк Анастазія, Денека Григорій, Денека Марія, Зінкевич Михайло, Козій Іван, Косовський Іван, Косовський Марко, Кущак Ілля, Мазуркк Євстахій, Мазурик Катеркна, Пирка Михайло, Санайко Анна, Санайко Василь, Санайко Іван, Санайко Степан, Свист Андрій, Сигловий Григорій, Сигловий Михайло, Ступак Дмитро, Юринць Андрій, Юрца Дмитро, Ярема Степан, Ярема Григорій.

Разом 23 особи.



Група люблинчан під час перерви в праці над рятуванням цвинтаря в рідному селі Люблинці Новому; світлина з літа 1992 року

Ляхава: 28 квітня – 10 травня 1947 року

Спогад Йосипи Жаркі (дівоче прізвище Зарічна), народженої 1923 року в Ляхаві Сяніцького повіту

Село моє Ляхава було невеликим селом, усього 65 номерів, у гарному гірському краєвиді, з усіх сторін обступлене лісами. Тягнулося долиною, обабіч дороги йшли під гори поля, а в самому селі все тонуло в садках. Черешнями були обсаджені навіть дороги до сусідніх сіл, а до кожного було десь три кілометри. Я завжди була захоплена своїм селом, але найбільше вже весною, коли все було в цвіту, або вертаючись з поля влітку, як усі хати плавали в димі, наче в молоці.

До 1934 року не було в нас ніякої школи, може тому, що Ляхава була мала і майже зовсім українська, польських родин мешкало в нас тільки п'ять, але кожен поляк мав українську жінку, то вже навіть не був поляком. Поляки ходили до церкви, бо до неї було три кілометри, а до костела – 10 кілометрів. Між поляками та українцями не було конфліктів, але польська влада все мала Ляхаву на цензурі, бо в нас завжди щось діялося. Діяла «Просвіта», заснована отцем Миколою Добрянським з Крецова, де була наша парафія. Працювала також кооператива. «Просвіта» спочатку була в нашій хаті, але потім громада збудувала невелику хату під читальню, кооперативу й молочарню. У 1934 році прийшов дозвіл на державну 4-клясову школу, яка спочатку містилася в жидівській корчмі, а потім уже в своєму збудованому будинку. Наші батьки своїми силами збудували школу, робили також самі, керував лиш один винайнятий фахівець. Вийшла в нас школа гарна й висока, бо внизу були кляси, а над ними мешкання вчителів. Така сама була лиш у Старій Бірчі. В цьому будинку молодь створила «аматорський гурток» і ставила п'єси. На складаній дерев'яній сцені часто виступала також наша 12-особова оркестра та концертний хор, що їх провадив диригент Станислав Кріль. На кожну забаву в Ляхаві тягнула молодь з сусідніх сіл. У пресі нвабияк помагав нам директор школи Зілінський Станислав, поляк з Перемишля, який так полюбив Ляхаву й людей, що не цурався нас ні в чому, зокрема в культурній діяльності. Наше село було вже перед війною досить культурним, наприклад, кожне господарство мало збірник на гноївку, а гній укладали чотирикутником, за чим зрештою дуже пильнувала поліція з Кузьмини, використовуючи навіть такі брудні справи до того, щоб нишпорити за політикою. Тоді часто боронив нас якраз той Зілінський.

Якось наші батьки почали старатися, щоб в нашій школі наука повністю велася українською мовою, а не щойно від другої кляси. На це потрібні були декларації батьків. Ці декларації розносили між людьми мій тато, Зарічний Петро й вуйко Щурко Петро, за що й були арештовані й переслуховувані, однак нарешті й звільнені.

На Зелені Свята 1939 року поляки відібрали греко-католицьку церкву в Кузьмині, де відправляв отець парох Микола Добрянський. На свята поляки уже його до церкви не впустили. Навколо неї стояли озброєні

«стшельци». На другий день зібралася велика товпа людей і пішла боронити церкву. Мали з собою тільки каміння, а поляки почали до них стріляти. Бій тривав коротко – наші мусили відступити, а Ляхава мала свою першу жертву, бо влав тоді 19-річний хлопець, Микола Білянський. Потім виявилося так зване «польове військо», спеціяльно вчене до боїв проти українських сіл та розпорошування стрейків. Військо позганяло до Кузьмини людей з усіх сіл, арештували отця Добрянського, церкву замкнули. Арештували багато інших мужчин, багато тяжко побили.

У 1939 році вкрочили німці й були в нас два тижні та відійшли за Сян. Натомість ввійшла до нас Червона Армія й почала нове переслідування: одних брали за кулаків, других за політичних діячів, а всіх разом робили в'язнями. Арештували отця Добрянського та інших мужчин у нас і в Крецові. У нас Петра Щурка (вивезли в Сибір, звідки ніколи не вернувся). У 1941 році взяли до свого війська таких хлопців: Петра Богуляка, Кокітка Григорія, Василя Йосипа, Зарічного Івана, Стеця Михайла. Жоден з них не вернувся додому. Отець Добрянський згинув у тюрмі в Дрогобичі в 1941 (?) році.

У цьому то році знову прийшли німці і скоро пішли на схід, але на наших земляк запровадили свій порядок. Стягали великі континґенти збіжжям і худобою, брали людей на роботи до Німеччини. У 1942 році почався великий голод. Наші мужі довір'я висилали наших дітей у багатші терени, щоб в нас не голодували. Потім німці взяли до лагеря в Освєнцімі двох мужчин: поляка Михайла Когута й укреїнця Сивика Антона. Поляк лагері пережив, а потім ходив проти нас з польським військом, а наш не вернувся...

У 1944 році вдруге ввійшла до нас Червона Армія. Однак вже від 1942 року добре діяла в нас ОУН. Під час другого приходу москалів уже стояв в нас відділ УПА командира «Громенка», боївка СБ під проводом «Хріна» й боївка ПЖ. Чотовий «Хрін» незабаром звів перший бій з НКВД в селі Ліщаві Долішній. Він сам був там ранений, а кількох убитих і поранених. Усіх їх привезли на санітарний пункт у нашому селі. Він діяв також цілий час і потім. Перша облава НКВД проти наших людей не дала їм бою з УПА, однак москалі вбили в лісі нашого господаря Івана Висоцького. Цього самого дня вбили також не дуже мудрого хлопця, Йосипа Дутковського, який сховався в сіно на стриху. Дальші облави відбувалися вже людьми польського війська під проводом НКВД, а потім самими поляками.

На наше село не так часто нападели, бо боялися «Хріна». У нас був дуже добрий обсерваційний пункт на так званому Горбі. На ньому завжди тримали стійку відділи УПА, бо мали на оці всю околицю, а тоді до села ніхто незамітно підійти не міг. На цьому Горбі «Хрін» почав хоронити поляглих повстанців. А як «Хрін» відходив до свого відділу в Карпати, на Лемківщину, то до своїх хлопців так заповів: як не будете боронити Горба, то не зможуть хоронитися в Ляхаві від ворога. А від 1945 року ВП часто рабунково нападало на Ляхаву, арештували людей і били чи жінок, чи дітей, чи старих. Молодих і свідомих людей не було у такий час, бо втікали до лісу. Один наш селянин, Іван Ґбур, ніколи не втікав, казав, що він невинний. Однак за кожним разом його арештували й били. Був уже чорний від биття, але й далі не втікав і казав, що він невинний.

Як приходило військо, то не можна було бути надворі, бо могли відразу вбити. Так застрілили поляки Кокітка Андрія. Жнивував на полі. Під час



Могила жертв Ляхови з 1 січня 1946 року; світлина з 1946 року

жнив у 1945 році ВП зібрало всіх людей у стодолі одного поляка та шукали підозрілих. І я там була. Забрели тоді з собою кількох мужчин і завезли аж до Ряшева. Потім випустили, але по дорозі додому застрілили Теодора Ґбура.

З нашого села багато хлопців пішло до УПА: Микола Василів «Череп», Володимир Довбош – «Пиріг», Йосип Воздеревич – «Куна», Петро Смільчак «Заяць», Йосип Богуляк - «Граб», Феник Михайло - «Мороз», Володимир Сивик – «Вишневий», Гамуляк Петро – «Лис», Микайло Кокітко, Йосип Смільчак, Микола Щурко, Йосип Морозко, Михайло Тиряський, Іван Дорош - «Зенко». Ті з псевдонімами були в відділах, решта в самообороні. Я була станичною, відбула також санітарний курс, після якого була в санітарній криївці під проводом лікаря «Скали», а знаходилась вона біля проклятої Бірчі.

У 1945 році почалося виселення на схід. Ляхави не виселили, бо люди втікали в ліс. Натомість знаю, що там, де я була в підпіллі, виселили майже повністю Котів, Рудавку, П'ятків, Сівчину, Нове Село, Липу та Маляву.

Я вернулася додому, преця в підпіллі для жінок закінчилася, тяжко було також відділам УПА. У Ляхаві майже кожного дня якийсь квартирував, село ствло бідним, бо або ребували його поляки, або наші люди девали що мали своїм воякам. Перед новим, 1946 роком стояв у нас кілька днів сотенний «Яр», він злегковажив собі поставити сторожу на Горбі, тож ВП окружило Ляхаву 1 січня, а відкритим залишило лиш кусок землі в чисте поле під гору. Був ранок, спало село й сотня. Аж почалася страшна стрілянина, сотня мусила відступати, однак відступ був тільки відкритим полем, де впало сім стрільців. Ляхава залишилася без оборони, військо робило що хотіло. Наловило босих мужчин і розстріляло під школою, між іншим мого батька. Він, Зарічний Петро, мав тоді 45 років, а з іншими було так: Петро

Загородник – 45 років, Михайло Висоцький – 72, Михайло Василь – 46, Іван Сивик – 40, Іван Феник – 46, Едвард Довбош 15, Йосип Щурко – 14, Василь Василів – 65, застрілений коло своєї підпаленої хати. Він похоронений у Крецові, а решта – в спільній могилі на місці страти. Багато мужчин і худоби погнали потім до Бірчі. Щоб пильнувати худобу, взяли з-під школи по розстрілі Петра Василіва, який розповів мені потім про те, як розстріл виглядав. Мого батька пригнали під школу останнього, був цілком залитий кров'ю, бо страшенно їх перед розстрілом били. Накінець казали йому бігти, а коли батько зробив кілька кроків убили серією з автомата. Крім куль, мав також проколену голову багнетом. Потім узялися за інших. Люди спокійно стояли й ждали смерти, проте почав проситися 14-літній хлопець, Йосип Щурко, кажучи жовнірові з націленим на нього автоматом, що він сирота, батько помер перед війною на сухоти, був поляком (а насправді він був українцем). Діждався такого милосердя: кат не стрілив у нього, а вдарив прикладом так, що мозок розлився по мурах школи. Школа узагалі була з того боку, де розстріплювали, ціла в крові.

Ляхава горіла потім кілька днів. Була гостра зима, люди залишилися надворі, жінки й діти були майже голі, бо вояки постягали навіть з живих убрання. Залишилося з села 15 домів, а в цьому 5 польських, школа, домівка та кілька хат під лісом, яких не дали ради спалити, бо боялися боївки СБ. Вона квартирувала тоді в Добрій Шляхетській. По стрілах відразу підійшли лісом. Вистрілили ракету, а військо, побачивши її, відразу втекло з горішнього кінця села. Від пожежі сніг згинув десь на кілометр навколо села. Ніхто не думав про життя, ніхто не знав що сталося з чоловіками. В кілька годин перестало існувати наше село Ляхава.

Увечері зносили ми тіла своїх убитих до школи, вони швидко позамерзали. Покладали на лавках. З відділів прийшли хоронити їх мужчини, що були родом з Ляхави. Позбивали труни з дощок зі старої шопи. Похорон відбувся без священика (щойно весною повстанський священик «Кадило» відправив на цьому місці панахиду). Похоронили ми їх один день перед самим Святим Вечером. Але в Ляхаві Святвечора не було, вже як вийшли ми надвір, бачили тільки тліючі згарища, чули плач жінок. Ляхава виглядала як по татарському наїзді.

Від 1 по 6 січня така сама доля зустріла кілька інших сіл, а саме Лімну, частину Доброї Шляхетської, Ямну. Там також палили й вбивали.

На наш Святвечір відділи УПА напали на Бірчу, бо з Бірчі йшли ті всі напади. Як наші відділи відходили до наступу, ми знали, що йдуть на певну смерть, бо Бірчі не можна було так легко здобути. Однак смерть була їм байдужа, вони хотіли відомстити нашу кривду. Понад половина хлопців у відділах уже не мала своїх сіл, своїх батьків і родин. Усе було спалене й вибите. Уранці 7 січня наші з-під Бірчі мусили відступити, упало двох командирів: «Коник» та «Орський». А поляки взяли й повитягали ув'язнених у пивницях наших мужчин та й порозстрілювали, щоб зарехувати їх до убитих бандерівців. З Ляхави там убили тоді Сивика Петра, Кокітка Івана та Зарічного Михайла. Залишилися самі найстарші в тих пивницях, потім мусили похоронити своїх попаглих. Одним з таких дідів був мій вуйко, Сивик Йосип. Коли позносили всі тіла коло ями, вуйко пізнав між убитими свого сина Петра, одинокого свого сина, пізнав також командира «Коника».



При могилі жертв Ляхави з 1 січня 1946 року; світлина з 1975 року

який квартирував у його хаті. Сина й командира «Коника» вуйко поклав на сам верх гори трупів у цій могилі. Всі убиті були роздягнені до голого тіла, тож не можна було пізнати, скільки там повстанців, а скільки цивілів. Там має лежати понад 30 осіб.

По двох тижнях від похорону дідів поляки випустили, однак наші були такі виголоджені, що вже в дорозі додому помер у рові зараз на Старій Бірчі Василів Йосип. Уже вдома помер Щурко Петро. Правда, не вдома, а в шопі, бо його хата була спалена. По 8 місяцях від акції на Ляхаву вернувся додому Станислав Василів, 18-річний хлопець. З Бірчі його відіслали на слідство до Перемишля. Вернувся тяжко побитим, але вернувся.

А в лютім Військо Польське обступило Ляхаву, починаючи виселення на схід. Небагато кого було виселювати, бо люди жили по інших селах. Вивезли тільки 15 родин. Вивезли їх серед морозу, без ніякого майна, майже голих і босих, бо після спалення вони нічого вже не мали, крім життя. У нас було так: я з 15-річним братом сховалася, а вдома залишилася тільки хвора мама з двома молодшими сестрами. Зі стриху бачила я, як гнали людей під школу, саджали на фірманки, а люди нічого на них не мали, крім дітей. Плач доходив до самої середини моєї голови, а там ще повклася страшна думка, що Ляхава вже є цілком скінчена.

Ціле життя задумуюся, як тоді ще цілий рік витримала там жменя людей. Не було ложки молока, хліб пекли ночами, ночами їли, бо вдень відразу все забирало військо. Життя рятувала бульба. Тяжко стало також відділам УПА.

Як ішли ми спати до лісу 6 серпня 1946 року, попали в засідку. Мене поранили й зловили. Куля перейшла понад коліном. Військо затягнуло мене на Добру Шляхетську, перев'язали рану, а наступного дня почали слідство. Разом зі мною було на тому місці багато інших наших людей, усіх

катували за УПА. По трьох днях мене та Ґбура Івана з Ляхави й одного старшого мужчину від Сянока, якого син був в УПА, взяли до Кузьмини. Приїхав капітан УБ, але слідство провадив, якби був з НКВД. Не дав ложки води до уст, хоч голова падала мені сама на бюрко. Він не бив, брав за волосся, підносив голову догори й все питав за життєпис. Моя рана була мокра від ропи, як була перев'язана тиждень тому, так і залишилася, але він на це не зважав. А я не зважала на його питання. По трьох днях нашу трійку випустили.

Удома пролежала я кілька тижнів у ліжку, саму себе лікуючи від кулі й від биття. Військо щоденно було в селі й кожного разу швидко бігло до мене дивитися, чи я є вдома, чи в лісі. Восени військо з Сянока вбило в своїй хаті 15-літнього хлопця, Морозика Михайла, у грудні згинув Дорош Іван - «Зенко», а раненим попав у полон «Яструб» (прізвища не знаю). Обох їх зрвдив сексот Богуляк Йосип з Крецова. У лютому 1947 року зловили Василіва Миколу - «Черепа», Сивика Володимира – «Вишневого» та Феника Микайла «Мороза». Двох останніх вивезли на Сибір, а «Чвреп», який був в СБ, чекав на смертну кару. Розповідали люди з Ляхави, які мешкали в Сяноці, що ув'язнених там наших хлопців, між іншим і «Черепа», поляки виводили часом працювати на залізницю. Одного разу «Череп» пробував вскочити до поїзду, що їхав до Загір'я, еле йому це не вдалося, утратив тільки обидві ноги, по двох годинах помер. Сивик і Феник пережили.

У лютому 1947 року в лісі між Ляхавою й Доброю Шляхетською загинуло 12 партизанів. Живим залишився тільки провідник «Кум». З Ляхави впали тоді, бо вони були окружені, Смільчак Петро «Заяць» та Богуляк Йосип - «Граб». Так, що ще до акції «Вісла» згинули з Ляхави всі, що служили у відділах УПА. Гамуляк Петро – «Лис» був араштований і засуджений на 10 років тюрми, помер, однак, у перемиській тюрмі ще в 1947 році.

Надходила весна 1947 року. Польська влада дала приказ, щоб усі пішли працювати на полях, бо більше ніяких виселень уже не буде. Люди взялися до праці. Озимина вже була засіяна, а весною засіяли й почали садити бульбу, але 28 квітня солтис дістав приказ, щоб усі громадяни зійшлися до домівки на зібрання. З кожної родини принаймні один чоловік з документами всіх членів родини. Усі зійшлися, не передчуваючи що має статися, а їм оголошено, що за три години всі мають бути підготовані на виїзд. Зробився страшний плач і тривога. Правда, 27 березня пішла між людьми чутка про смерть генерала Свєрчевського, а по трьох днях з'явився провідник «Старий» і на зібренні сказав, що то не УПА вбило генерала, що це польська провокація, а тому треба бути підготованому на нові репресії. Ніхто з людей не подумав, що смерть Свєрчевського буде завішена на цілий наш народ. А от за нього – не минули три години – й весь наш народ був викинений зі своєї землі на чужину для повільного конання.

Ляхаву виселяли першу на всю околицю. Завезли нас на польське село Ліщавку, де тримали цілий тиждень під сторожею війська, хоч до Ляхави мали ми всього три кілометри й так хотілося вернути. А поляки мали час арештувати підозрілих, між іншим і мене. У паперах вписели нам співпрацю з УПА, щоб знали ті що нас везуть, що з нами далі робити. Заладували нас усіх по п'ять родин на одну військову машину й завезли на станцію до Залужа. Поручник був навіть доброю людиною, забрав малих дітей та жінку з новонародженою дитиною під намет, бо надворі були приморозки.



Переселенці з Ляхови на Західніх Землях; світлина з кінця 40-х років

Діти боялися йти до військовик спати, бо військо означало страх, то я пішла з ними, щоб додати відваги.

Вранці 2 травня заладували нас у кудоб'ячі вагони. У вагоні було по п'ять родин, бо люди майже нічого не мали, дехто мав козу, мав теля. До вагонів підбігали поляки, кричали до жовнірів, щоб вивезли нас у якусь пропасть раз назавжди, кидали камінням. Жінки наші плакали й питали одна в одної, чи нас завезуть до якогось моря та втоплять. Я сказала, що якби так мало бути, то вже давно побили б нас удома, видно, будемо жити.

Доїхали до Освєнціма, де транспорт мав перевірку. Наш поручник був настільки людський, що якось не дав нас на ту перевірку, з якої забирали людей до табору в Явожні. На заході, у Саідвіні, були ми 8 травня. Відразу обскочила нас міліція, проте й тут поручник попросив їх не кривдити нас, бо ми нічого поганого не вчинили. Він називався Міколай Ґродзіцький і варто його за добре серце пам'ятати. З'їхалася комісія ПУР-у й почала нас розводити.

Тільки трохи мужчин з нашого села отримало господарства, але в таких місцях, звідки далеко було до людей і до поїзду. Я з родиною попала до села Бяли Здруй, до так званої земельної нерухомости, щось як пегеер. Крім нас, були там ще три наші родини, а решта – німці, яких поляки примушували до невільничої праці. Ми пішли до такої самої праці по двох днях, бо нас списували й залагоджували інші справи. Отримали ми на родину по три літри повного молока, але як нас уже списали, то молока не дали. Отримали до життя кінський зуб – кукурудзу, перемелену як для



На місці, де в Ляхові стояв дім родини Зарічних; світлина з 1975 року

свиней. У неділю поляки поїхали до міста, до костела, тримали голови високо, а ми залишилися з німцями й пішли до праці коло корів і коней. Німці йшли до праці й вертались, співаючи, але нам співати не хотілося, хоч ми всі від німців співучіші душею й голосом. Були ми як невільники. По праці сходилися до одної хати, переважно нашої, тихо розмовляли та й плакали. Як хотіли відкрити вікно для повітря, то все знайшовся хтось з поляків, щоб кинути каменем у вікно, налити води, викричати. Стали ми пекти хліб, бо отримали... сім кілограмів житньої муки. Пекли раз на тиждень, відразу для всіх. Посередині села стояла велика піч, куди ми заносили вироблене тісто й пекли. До праці мусили ми за той хліб ходити всі, старші й діти. По кількох місяцях я з братом пішла до керівника просити, щоб наша мама могла не ходити на роботу, бо ми будемо працювати на всю родину. По великих проханнях удалося отримати його згоду. До праці йшли ми на дзвінок, що дзвонив півгодини перед початком. Розділяли на групи за відтінками праці. Час від часу приїжджали до нас пани з міста, які мали владу, вибирали собі домові послугачки з-поміж наших дівчат. Яка дівчина погодилася взяти таку «працю», то скінчилося для неї дуже погано.

Я не працювала довго, бо 25 лютого мене арештували. УБ вже повсаджало до тюрем наших хлопців з УПА, тепер прийшла черга на тих, хто їм помагав. Я помагала. З Ляхави арештовані були ще Йосип Морозко, Богуляк Йосип, Щурко Микола й Тирявський Михайло. У слідстві сиділа я три місяці, 25 травня присудили мені 10 років тюрми. Морозко дістав 15 років, Щурко 12 років, Тирявський та Богуляк пішли на співпрацю. По різних тюрмах у Щеціні, Новогарді, Старгарді, Ґрудзьондзу перасиділа я шість років. На волю вийшла 4 серпня 1953 року. Пішла я сидіти молодою

дівчиною, а вийшла старою. Вага моя була 35 кілограмів, ні в чому не нагадувала я молодої ще жінки.

Удома застала вжа підросших моїх сестер, працював брат. Мама почала хворіти. Уже почалося польщання, бо брат оженився не по нашій думці. Як потім виходили заміж сестри, також дістали чужих чоловіків, бо наших на було. Нова життя почала я в пагеері, якщо в пегеері можнв було починати життя. Перехворівши 19 років, померла моя мама на чужій землі. Утратила вона пам'ять, на щастя, утратила також можливість знати, де вона є й поміж якими людьми. Я мала 45 років, як вийшла заміж за добру людину з Білорусі, катовану колись НКВД, однак проживши з ним у згоді 10 років, запишилася таки сама. Моє життя остаточно завалилося, а почало валитися ще кількадесят років тому, як пішли на наші села польські жовніри. Отак живу донині, ніколи на перестала я працювати для нашого Народу й історії. Чуюся дужв слабв, але стараюся бути душвю сильна. Нікопи не думала, що переживу 50 років, в от і нині роздаю нашим людям коло церкви «Наше слово» й «Благовісті», стараюся бути їм потрібна.

По моїм селі Ляхові запишився тільки спомин. Минуло кілька літ від висалення й поляки засадили на наших попях ліс, щоб на залишилося ні сліду від «бандеровскєй століци». Наші люди їздять до свого села-лісу й шукають старих стежок та каменів по рідних хатах. Два рази була там і я, перший раз у 1972 році, з чоловіком, а в 1975 з братом і сестрами та шваґром. Шукали ми могили нашого тата й інших помордованих.

Описала я історію свого села й наших людвй коротко, бо неможливо все списати про пережиття нашого українського народу в той страшний час.

М'якіш Новий: 28 квітня – 10 червня 1947 року

Спогод Петра Коваля, народженого 1939 року в М'якіші Новому Ярославського повіту

Я народився на присілку села М'якіша Нового Фписи в хаті мого діда Івана Коваля, людини дуже розумної, доброго господаря та й патріота. Він ніколи не розставався з книжками та пресою, приятелював з нашим пврохом, проводячи з ним довгі години на розмовах про політику та філософію сільського життя. У дружніх відносинах був дідусь також з жидом Мотьом, влвсником крамниці та корчми, до якого заходив на бесіди в святкові дні. Не могла цього стерпіти бабуся Ева, вальми побожна жінка, не раз затіяла вона сварку за те, що її чоловік, звмість бути на Богослужінні в церкві, переводить чвс в жида на політиці. У нашій родині не було найменшої ворожнечі до жидів, поляків чи циганів. Коли в 1943 році всіх жидів з М'якіша німці вивезли до гетта в Любачеві, моя мати разом з кількома іншими жінками поїхала туди відвідати їх і дати харчів. Жиди були свої люди. Усі люди в селі болісно



Родина Ковалів з М'якіша Нового: сидять Ева й Іван, діди автора спогаду, що сидить у бабусі на колінах, та його мати Параскевія (стоїть перша зліва), вуйко Юрко й тітка Стефанія; світлина з 1942 року

переживали, як німці морили їх голодом і розстрілювали. Мама згадувала, як влітку залізницею біля Флисів переїжджали худоб'ячі вагони ущерть забиті жидами, які простягали руки по воду. Незважаючи на небезпаку, люди зі сльозами в очах несли їм глечики.

Мій дідусь люто ненавидів німців і фашизму. Люди в салі швидко побачили, що означають звгарбники, які манили нас «самостійною Україною». Чекали вісток зі східнього фронту. Дідо вечорами розкладав мапу Европи й показував мені, да ведуться бої з німцями. Від весни 1944 року відчувалося вже якесь очікування та неспокій. Поїзди везли зі сходу на захід розбиті літаки, танки, ранених вояків, дорогами тягнулися валки втікачів. Одного сонячного дня від Ярослава чути було сильні вибухи бомб. Дідо сказав, що незабаром буде в нас фронт. Так і сталося. Біля наших воріт невдовзі перекочувалися колони совітського війська. Як на дорогах утихомирилося, уздовж пагорба Грабельки розташувалися сотні солдатів, а потім навколо фільварку Буковини кілька днів вирівнювали і утверджували землю великі котки. І появилося безліч літаків. Крім летовища, совіти зробили ще й те, що забрали до своєї армії мого вуйка Микиту та кількадесят молодих мужчин з М'якіша. Якогось великого спротиву щодо цього не було, по жахах німецької окупації люди сприйняли це як обов'язок совісти. Тільки дідо тямив уже щось більше.

– Боже ти мій, Боже, чого моїм синам приходиться воювати проти себе? - питався, а я вперше побачив, як дідо плаче.

Мав він на думці вуйка Юрка, що служив примусово в німецькому війську, у останньому листі писев, що, можливо, перекинуть його на фронт. Відтоді кожного вечорв я молився разом з бабусею, а молитва кінчалася такими словами: «Боже, Боже, дай папи й моця і не допусти, щоб загинули на чужій землі наш вуйко Микита та вуйко Юрко».

По якомусь часі польове летовище почало опорожнюватися. Жаль було тих солдатів, бо багато з-поміж них виявилося українцями. Узагалі, то не вперше біля М'якіша стояло совітське військо. Так було ще в 1939 1941 роках. Як тоді, так і тепер це перебування дало людям зріст національної свідомости, зустрічі з земляками з Великої України, з-за Дону показували єдність і велич нашого народу. Це потім додавало сили в боротьбі за незалежність рідної землі проти загарбників, що панували на нашій землі перед війною, а потім прийшли руйнувати її заново. Ті вояки були з совітської армії, за слово самостійність Сталін карав тюрмою, проте ми бачили, що разом колись виборем Велику Україну від Сяну до Дону.

могутню державу. Цю віру тримали в собі також наші брати зі сходу й висловлювали її, як набрали до нас більшого довір'я.

Ніхто не ставився вороже до росіян, називаних тоді москалями. Вони були щирі та приязні, як солдати, так і офіцери. Зате непримиренно ненавиділи наші люди совітської московської влади. Люди пам'ятали, як зимою 1941 року з самого М'якіша москалі вивезли 30 найсвідоміших родин, найкращих господарів. Виганяли їх на мороз з дітьми, з мапими клунками в руках.

Село вернулося у 1944 році до свого спокійного та нужденного життя. Проте спокій не тривав довго. Занепокоєння викликали вісті, що тут знову настане Польща, ніхто цього не хотів, знаючи, як воно з Польщею перед війною було. Найкращі поля належали до польських панів, українці тиснулися по найгірших полях та чорних хатах, не можна було навіть хмизу збирати в панському лісі, не можна було діставти праці, заборонювалися школи й рідна просвіта, поліція не дозволяла вечорами співати пісень. Крім цього, пішли чутки, що поляки почали нападати на українські села, палять і вбивають. Ми жили в добрих відносинах з поляками й не сподівалися від них ніякого лиха, ми від покопінь були такі зжиті з собою, що ніяка взаємна небезпека навіть не бралася під увагу. Проте, як одного дня мама й ще хтось вибралися до міста, то як вернулися, були перелякані, хтось попередив їх, що на мості на Сяні стоять поляки, провіряють документи, а які виявлять українців - б'ють гвинтівками та спихають до води. Не один українець згинув там з польських рук. Потім довідалися ми про створення постерунків польської міліції та війська в Ляшках та Жапалові, до рук взяли зброю місцеві поляки-цивілі. Незабаром відбулася моя перша зустріч з польськими вояками. Увійшло їх двох з автоматами, у рогатівках, поводилися так, якби були серед ворогів. Зажадали від нас кілька курок. Бабуся відповіла, що відразу їхнього наказу виконати не може, бо курки розбіглися. Один вояк взяв автомат і націлився по курках. Бабуся відразу кинулася по пшеницю, посипала перед порогом, курки збіглися, а вона схоплювала їх за хвости й давала воякам. Ті на наших очах скручували їм голівки й кидали в торбу. Відійшли, навіть дякую не сказавши.

Партизанів з УПА побачив я якось теплої неділі. До нас прийшов цілий відділ, мали кулемета-дегтяра. Носив його наш далекий кузен Ситчик. Партизани відносились дуже чемно, як щодо українців, так щодо поляків, нічого силоміццю не забирали. Пополудні відійшли в ліс Їжне.

Люди мало не щодня розповідали про криваві напади мазурів, як називали в нас не «наших» поляків. Невдовзі терор досягнув і нашого присілка. Відбувалося тоді скромне, але веселе весілля. Пара була гарна, у народному одязі. Перед полуднем люди відвели їх до церкви в М'якіші. Як вернулися, люди посідали за стіл, височів коровай з червоними ягодами калини. Люди веселилися до самого ранку, а наступного дня приїхало до села військо. Жовніри відразу кинулися до хати, перед якою ще стояла весільна різка. Незабаром і в інших посипалися шиби, почувся жіночий крик і зойк, благання. Жовніри били жінок і ставили одно питання: „Mów, k... ukraińska, gdzie są bandyci!!?" (усі мужчини встигли втекти до лісу). Як від'їхали, я пішов з дідусем до хати, де відбувалося весілля. У кутку сиділа з набряклими від сліз очима вчорашня молода, її мати голосно ридала.

Сказала, що її дочку жовніри роздягнули догола та зґвалтували. Казали: „No, powiedz, k... banderowska, gdzie jest twój młody mąż! Dzień po ślubie i już go nie ma w domu?!". Дочка мліла, тоді відливали її водою й починали від нова. Забрали весь одяг, порозпорювали перини, розвалили ліжка й скрині, виловили курок. І так по всіх хатах.

Настав час, коли молодим людям треба було ховатися в лісі або мати добру криївку, бо загрожувала їм смерть, побиття або в'язниця. Кожен українець став ворогом та бандитом.

Восени 1945 року вернувся з війни поранений в голову вуйко Микита, по ньому швагер вуйка Іван, уже малопридатний до життя, бо теж тяжко поранений, праву руку носив на шматі, ледь ходив, вернувся ще хтось, але божевільним. Наша тітка Пацка з п'ятіркою дітей ніколи не діждалася свого чоловіка. Вуйко не міг погодитися з тим що застав у нас, думав весь час, що бореться за мир і справедливість, а от на його землі принижували його народ. Вечорами заходили до нього партизани з УПА, він радо пішов би з ними воювати проти ворогів, але втрачене здоров'я уже на це не дозволяло. Проте деякі з його фронтових друзів удруге взяли зброю в руки й пішли воювати за волю рідної землі.

Пізно восени одної ночі прокинув мене крик у хаті. У світлі лямпи побачив на підлозі бабусю, дідя, вуйка, вуйну та тітку Стефку. Над ними стояв жовнір з ґвером. У хаті все було зграбоване. Коли вози були заладовані майном, жовнір вийшов з хати. Усі встали й поспішно вийшли надвір подивитися за своїм добром. У хліві вже не було нашої кобили, одної корови та добре підгодованого бичка. З комори винесли збіжжя, з хати винесли одяг, кожух і перини. Прийшов сусід Федько Походяй і в розпуці сказав: у нього так само. Плакав як дитина і питав сам себе, чи переживе зиму з трійкою дітей. Напасники не зачіпали тільки польських домів на нашому присілку. Вуйко Микита з тіткою Стефкою вирішили відразу йти до Їжного й просити в партизанів за поміч. Стрільців зустріли на самому краю лісу, вони вже знали про грабунок, відпочатку стежили за ним, але виступити не сміли, бо бій означав би підпал села. Крім цього, влада відразу могла б розпустити чутку, що то бандерівці напали й спалили село, а польські вояки його боронили.

Уранці дідусь з вуйком Микитою в уніформі вибралися на станицю війська в Жапалові, чули бо про якогось совітського офіцера, у якого можна було щось випросити. Небезпечна то була дорога, за такі скарги могли скинути до в'язниці й живим не випустити. Увечері побачив я дідуся, як їхав вархи нашим білим конем. Усі ми страх зраділи! Командир послухав вуйка, казав відшукати коня, проте тільки й те вдалося знайти. Решта майна пропала.

По тих грабежах зима з 1944 на 1945 рік була людям важка. Залишився останній драний одяг, погано було з харчами, багато родин щоданно їли саму картоплю з водою. Діти мусили цілими днями сидіти на печах, бо не мали одягу й взуття. Як настали польські Різдвяні Свята, усі діти з присілка таки зібралися колядувати польських та українських колядок. Два тижні пізніше набагато гучніше колядували на наше Різдво. Як прийшли до нас, закінчили колядою для наймолодшого, для мене:

Там у городці під віконцем,
Повідають нам,
Петрусю гарний, слічний, рум'яний
Дай колядку нам.

Ніхто тоді й не думав, що це останній Святвечір у нашій старій прадідівській хаті, що на другий рік нас тут забракне, зникне з поверхні наш дім та наш усім зичливий присілок Флиси. Однак на все життя залишилися в моїй пам'яті наші барвисті Різдвяні Свята, з колядками, крилатими ангелами, з чудом і дивом. Незабутній був вертеп, Ірод, Коза, Жид. Я з переляком слухав гострих розмов між Смертю, Чортом та Селянином, а наступного дня разом з кількома хлопцями пішов на дорогу до села відшукати за слідами, куди від'їхав вертеп. Далеко за селом натрапили на виразні сліди, але вертеп уже пропав у засніжених просторах. Пропав назавжди останній український вертеп мого дитинства. Ніколи не верне́ться в ті сторони. Невдовзі за ним відійшов з цієї землі український дух, що довгими століттями виповнював її піснями, барвистими звичаями і приниженням чужинців.

Зимою грабажів не було, жовніри лиш переїжджали через село. Угорі кружляли «кукурузники». Усі, навіть діти, знали: шукають партизанів. Одного дня невеликий польський відділ затримався на пасовиську біля присілка, розставив два чи три кулемети й час від часу стріляв у ліс. Нарешті жовніри цим знудилися і пішли по хатах. Один зайшов і до нашої. Не сказавши навіть «добрий день», розглянувся та ввійшов до кімнати, де була тітка Стефка та дівчина Оля з сусідства. Почув я крик дівчат, шарпанину, нарешті голосний чоловічий зойк. Дідусь трясся, але чекав що буде далі. Жовнір вийшов з тієї кімнати розхристаний і пішов геть. Дівчата сказали, що він хотів котрусь згвалтувати, проте вони вчинили йому несподівану штучку, яку він запам'ятає на все життя. Нашим дівчатам пощастило, проте напади знову почалися. Одного дня під час нападу на М'якіш Новий зовсім пограбували плебанію, кількох жовнірів били де попало пароха Івана Мазяра, а він стояв навколішки серед кімнати й молився до ікони розп'ятого Христа, а вони питалися, де бандерівці. Нарешті отець Мазяр безпритомно впав на підлогу.

Весною жовніри кололи довгими дротами солому по стодолах, рили землю, шукаючи криївок. Партизани на це не зважали, приходили ночами до села, просили харчів. Це все тихо і потаємно, бо місцеві поляки могли за ними стежити й доносити війську. Однак ті напади уже так узнаки не давалися, бо зростав наш опір, грабіжникам не раз доводилося з порожніми руками вертатися, бо на дорозі стояла УПА. Раз коло Старого Села колона військових авт упала в добре підготовану засідку. Вояки мусили здатися нашим партизанам, а ті наказали віддати зброю й роздягнутися. Відомих зі знущання офіцерів і жовнірів розстріляли, а решті казали втікати дорогою через село. „Bohaterzy, polscy żołnierze" утікали, немов окропом ошпарені. Люди в Новім Селі довго згадували «голясів», а вся околиця видумала на цю тему багато веселих розповідок.

Іншим разом новоприбулий комендант станиці в Ляшках вибрався з невеликим відділом «на банди УПА» в напрямку місцевости Миньова,

недалеко від М'якіша. Там його гарно наші привітали густим вогнем, тож відділ відразу розсипався й давай утікати. Командир хотів сховатися під фундаментом якоїсь стодоли, навіть всунув до діри голову, але в задку вже мав кілька куль. Тож за кілька днів у Ляшках відбувся почесний похорон «героїського» командира та кількох вояків, що впали в „bohaterskiej walce" з «бандитами з УПА».

Десь у травні 1946 року почалося виселення на Україну. Мати забрала мене від діда на присілок Кубелюхи села Кореници. Міг би я зістатися сиротою. Незабаром військо обступило Флиси й наказало всім мешканцям української національности покинути село. Наступного дня пішов я туди разом з матір'ю. Село порожнє, повідчинювані хати, голодні пси й коти, між хатами крутилися поляки з сусідніх сіл і заладовували свої вози чим тільки могли. Хтось з них уже встиг забрати 20 вуликів дідусевої пасіки, над порожнім місцем, де вони стояли, кружляли бджоли. У дідусевій хаті нічого не було, навіть вікно вже хтось витягнув. Мати, ставши серед хати, заходилася від плачу, з нею плакав і я. Не стало тих, хто виховував мене з твкою любов'ю і ласкою.

Минув день, мати прокинула мене вночі показати, як горять Флиси. Я вийшов у білій льолі на подвір'я, розстріляне полум'ям. Горіли не тільки Флиси, але й інші спорожнені від людей села й присілки. Наступного дня ми пішли подивитися на Флиси. Чорні згарище замість хат, клунь, хлівів. Однак не ціле село згоріло, наше обійстя залишилося незаторкнутим. Знову ходили ми, плачучи, по хаті, мабуть, думали, що зустрінемо десь діда й бебусю. За селом, на перехресті піщаних доріг, помітили ми завішену на дереві табличку з написом. Мати голосно читали, а я слухав. На ціле життя залишилися мені в пам'яті такі слова: «І в страшному горі не втрачаймо надії, бо і нам ще колись засвітить сонечко свободи й воскресне наша Україна».

Незабаром виселено твкож українські родини з Кореници та присілків, неврушеними залишилися якось Кубелюхи, але ми перенеслися на присілок Загороди. Тут було безпечніше – мешкало кілька польських родин. Церква в Кореници опорожніла, нашим людям залишилося ходити до костела в Ляшках, однак неохоче туди йшли: римо-католицький парох з відкритою ненавистю відносився до всього українського. Жили ми в тривозі й напрузі, не знали завтрашнього дня. Ночами приходили партизани, треба було їм дати хліба й молока, хоч відомо що загрожувало за допомогу партизанам від поляків. Українців стало менше, легше було за нами наглядати, а це посилювало нашу невпевненість. Ночами чути було кроки біля хати, дорослі й діти замість спати насторожено прислуховувалися.

Десь на переломі червня й липня одної сонячної неділі почули ми на краю присілка постріли і вульгарні крики, плач жінок. Над хатами спалахнули стовпи чорного диму. Помітив я, що городами втікає до лісу двох мужчин. Незабаром до дому увійшли два вояки, почали викидати скрині, мати не хотіла випустити з рук останньої дитячої білизни, але жовнір ударив її та відпхнув у кут. І крикнув: „Odejdź, ty pier... banderówkol". Я з криком вибіг та побачив, що дим наближається до нашої хати, рептом побачив також мого вітчима, його брели гарапами й вели до фіри, де тримали під зброєю кількох інших мужчин з присілка. Як гвалт закінчився, на дорозі перед

нашою хатою вишикувалася колона порожніх возів. На передньому сидів високий набундючений офіцер в штивній рогативці.

– Zbiórka! Koniec akcji! Żołnierze do wozów! – крикнув.

З усіх сторін збіглися жовніри з награбованим.

– A teraz, chłopcy, jedziemy na wesele!

– Tak jest, panie kapitanie!

І рушили на село Ришкову Волю, звідки незабаром пішов у небо стовп чорного диму, почалися стріли. Мати з неспокоєм дивилася в цю сторону, мала чого непокоїтися, бо цього дня у Ришковій Волі заміж віддавалася наша родичка Марія Струж за Івана Старка з Харитон. Марійка недавно вернулася з робіт з Німеччини, не застала батьків удома, хотіла якось почати власне життя. Весілля було скромне, гості їли мачку і випивали по келишку горілки. Несподівано хату обступили польські жовніри, підпалили запальними кулями стріху. Пана молодого та кількох гостей, які не встигли втекти, побили й скривавлених кинули на фіру, де вже лежали чоловіки з Загород. Як жовніри вже мали від'їжджати, не знати звідки вибігла панна молода з вельоном на голові, у шлюбній білій сукні. Догнала колону і, плачучи, просила віддати їй мужа Івана. Жовніри засміялися, зв'язали їй шнуром руки, другий кінець зачепили за останню фіру й погнали коней. Молода бігла, потім впала і волочилася по дорозі, жовніри стріляли до неї, а потім відтяли шнурок і залишили мертву на дорозі.

Моя мама незабаром туди пішла, не могла з нервів витримати. Довідалася про це від людей, на дорозі ще лежала в закривавленій біло-червоній сукні Марійка, навколо були згарища, на яких з криком ходила, немов одуріла, Марійчина бабуся. Того дня пропав також Марійчин брат Олекса. Довго про нього всі розпитувалися, аж нарешті допомогли людям... круки, що кружляли над дозріваючим житом, де лежав труп. Недалеко в лісі знайдено також тіло його вбитого товариша-партизана. Мати вернулася назад у такому стані, що невідразу могла розповісти, що бачила й чула. З Жапалова вернуеся вітчим з розтятою ударом палки горішньою губою, також ледь міг говорити, з трудом волочив ногами. Усіх інших селян також міцно побили й випустили. Незабаром люди знайшли в згарищах хати Солили трупа якоїсь людини. Це був останній акорд цієї неділі наприкінці червня 1946 року.

Жнива минули спокійно. Діти пасли корів, бавилися патронами, не дивувалися з нападів і арештувань. Ночами заходили упівці. Пам'ятаю, одної ночі прийшло кількох озброєних мужчин і жінка, не дозволили засвітити лампи. У темряві наїлися, тихо поговорили й пішли геть. Не чулося, щоб комунебудь забрали щось на силу, навіть полякам. А одного вечора завітав до нашої хати ціпий партизанський відділ. То були молоді мужчини з гарними сміливими обличчями. Порозсідалися, да хто міг, згадували бої й тихо тужливо співали. Дехто служив у німецькому війську, заки не втік до лісу, тож мати розпитувала про вуйка Юрка, але ніхто не міг про нього чогось сказати. Одна пісня згадувала про сорок повстанців, що незламно вистояли в бою: всі до одного, щоб не впасти ворогові в руки, вибрали смерть. Повторювався в ній рефрен:

Там сорок повстанців лежить у могилі,
Там сорок повстанців лежить...
Лежить там на рідній землі в спільній могилі.

Дуже трагічна була пісня про молодого повстанця, який хоч ранений, то не втрачає надії, конче хоче, аби довідалася про нього родина, прагне передати вістку про те, що перша рана невеличка, до плеча нема руки, друга рана незамітна, до коліна без ноги. А відділ його продирався в бою з ворогами. Що сталося з тим молодим повстанцем? – і досі не знаю. Смерть і страждання, оспівувані в тих піснях – були чимось величним і священним, журливість не заломлювала, а пробуджувала завзяття, будила ірраціональну надію й давала ірраціональну силу вижити й перемогти. Пісні не тривали задовго, бо хтось застукав у вікно, партизани скопили за зброю й вийшли з хати. Незабаром від Ляшок дійшов гуркіт возів, а від Ришкової Волі почулися стріли й ракети. На щастя, не довідалися, чи й де були партизани, бо нашої хати й нас уже не було б.

Наприкінці осени прийшов до нас лист з Київщини від Тетяни Шевченко, вірної подруги моєї матері з 1939–1941 років, коли то вона разом з чоловіком Михайлом і синами Петьком і Васильком приїхали на Західню Україну з-під Білої Церкви після приходу Червоної Армії. Замешкали в нашій хаті. Залишили своє село, де були приречені на голодну працю, а тут працювали на будові залізниці з Любачева до Рави-Руської. У нашій хаті, де жили ми всі у одній кімнаті з кухнею, прийшла на світ їхня донька Настя. Дідо швидко заприятелював з Михайлом, обізнаним і мудрим чоловіком. Чимало розмовляли про Україну. Гість з Київщини був палким патріотом, ненавидів більшовизму, однак завжди обережно говорив про свої переконання й так само радив чинити дідові. Він розповідав нам, як насправді живуть люди на Радянській Україні, як умирають з праці й голоду. А як уже й зажурився, співав свою улюблену, хоч і як небезпечну пісню, вона витискала сльози з очей. За неї можна було вже назавжди зникнути з очей своїх близьких.

Україно хлібородная,
Чом ти тепер стала така голодная?

Ніде не зміг я віднайти її в цілості, можливо, загинула разом зі своїми нечисленними виконавцями? Для Михайла Шевченка та пісня не була видумом, була – правдою, дійсністю, якої він не так давно був учасником. Як у 1933 році більшовики вичистили з зерна всі ями, люди стали їсти котів і собак, але потім тварин не стало, то уже й вмирали. Село було обставлене НКВД, але Михайлові якось удалося з нього вийти, приїхати до Києва. По якомусь часі приїхав у рідні сторони, але не застав батька й матері, сестер і братів. Разом з іншими жертвами Москви були кинуті в одну яму й засипані.

Тепер мати не один раз перечитувала листа від Тетяни, яка писала, що живе з дітьми в колгоспі, Михайло впав у бою під Кам'янцем Подільським як солдат Червоної Армії. Не мала чим прогодувати дітей, думала вибратися за карчем на Західню Україну, а нас просила послати його пачкою, найкраще сухарями, бо тоді пачка легка. Мати читала листа й іншим людям, а одного разу хтось поставив питання, чому Бог, якщо він є, так немилосердно карає весь український народ, адже наші люди від покопінь так щиро

моляться і співають по всіх церквах? За що така кара на нас? Ми ніколи нікого не кривдили, стали казати й собі інші люди, то нас віками принижували. Чому Господь, коли він справді існує, дозволяє, щоб порожніли від народу його церкви? Чому їх руйнують та безчестять наїзники? Чому Україна голодує, хоч таку врожайну має землю? Ті міркування кінчалися, проте, звичайним богобійним тоном:

– Так воно у світі було і буде, яка є воля Божа! Може Пан Біг піддає нас тяжким випробуванням, щоб потім змилосердитися та показати свою ласку?

Мати щиро прагнула помогти Тетяні, поїхала до Ярослава, розпитувала, як можна послати пачку з сухарями на Україну, проте на пошті її висміяли, а один чоловік навіть порадив голосно про таке не говорити, бо це може погано закінчитися.

Наближалася зима, військо запопадливо шукало повстанських магазинів, аби позбавити відділи УПА харчів. Водив їх по лісах і селах якийсь сільський дурачок, що ніби мав бути в УПА, але ж насправді нічого не знав. Наробив, проте, багато лиха той одягнутий у військовий плащ і рогативку перевертень. Показав на багатьох людей, жорстоко мучених потім на площі в Жапалові та й нарешті звільнюваних, бож не було проти них доказів. А сам цей зрадник таки дістав сім років польської в'язниці. Я часто ходив бавитися з його молодшими братами, бо його мати була кузенкою вітчима. Час від часу вона з дочкою Галею та нами наспівувала сумних пісень, а найліпше запам'яталася мені така:

Там старенький батько окопи копав,
Бачив він здалека, як стрілець упав.
Але він не вірив сам своїм очам,
Підійшов він ближче та й сина пізнав.

Ми, діти, якось дуже скоро піддавалися настроєві тих стреждальних пісень, чули їх цілим єством, бо все горе батьків було й нашим, ми також не знали завтрашнього дня, жили життям наповненим душевним болем. Я все добре бачив, хоч удавав, що не бачу, як мати вбо її дочка потайком виносять з дому їжу до добре обложеної загатою шопи. Щойно з настанням весни вийшли з неї два партизани.

Цієї зими видно було щось якби духовний занепад наших людей. Причиною, чи не найбільшою, був брак церков, вони, правда, стояли, але були порожні, нищені, уже наче нікому непотрібні. Люди відчували свою слабкість та безсилля. Уже не ставало сили на спротив насильству. Дехто став шукати рятунку в горілці, пили від ранку до ночі, давали пити самогон навіть дітям. Влада якось не зважала на цей ріст самогонництва. Оковита й терор були ж її найбільшими помічниками в боротьбі проти нас.

Навесні прийшла чутка про вбивство в горах якогось важливого польського генерала. Військо знову кинулося чогось шукати, небом кружляли кукурузники. Зростав неспокій, дедалі більше людей говорило про нове виселення. Мама стала сушити сухарі. Одні люди вийшли весною на поля, інші вже нічого не хотіли. Від половини квітня бачили ми, як женуть людей на Ляшки. А першого травня звіхали фіри й на наше подвір'я. Червоний від алькоголю поручник дав наказ спакуватися

протягом найбільше півгодини. І простягся на бамбетлі досипати ніч. На дві родини – один віз. Пішли на нього перини, трохи одягу й харчів. Потім пішки, під багнетом і оком вояків, пішли в дорогу. Мати несла на руках тримісячного брата Михася, за руку вела чотирилітнього Славця. Голосно плакала. Вітчим на мотузку вів за нами корову. Знайомі поляки, плачучи, прощалися з нами. Довго колона возів та людей волочилася до села. Там, у полі за селом, наказано скинути клунки й біля них сидіти. Разом з нами було там дуже багато інших українців з навколішніх сіл. Дехто був там уже кілька днів, дехто підкупив уже вояків, щоб дістати місце під палаткою, а бідніші робили з клунків щось наче стіни перед вітром. Усередині тієї «хати» горіло вогнище. Люди лежали на землі, часом навіть діти, не кажучи вже про старих. Мужчини творили малі групки й запивалися оковитою. І ставали співати пияцьких пісень. Горілка помагала їм перетривати це горе!

Одного вечора над лісами піднялися червоні заграви. То горіли наші села. Вітер приніс перші хвилі спаленизни. Хтось сказав: «Нас уже там нема, нехай і наші хати не залишаються. Хай собі мазури будують нові». Уранці на згарища поїхало багато війська, стріляло, хотячи відлякати партизанів від дальшого палення, проте наступної ночі наші села далі горіли.

Десь після тижня приїхали по нас військові машини, потім фіри. Сформувалася колона, навантажена нашим переселенським майном. Ішла на Ярослав. Коло полудня йшли ми вже вулицями міста. На людських обличчях не побачили ми співчуття. На станції чекав довгий потяг. До кожного вагону по чотири родини. Корови й коні – окремо. Увечері потяг рушив. Їхали ми десь десять днів. Довго тривали постої, військо щось варило для нас, але люди бридилися їсти якусь густу мазь. Бракувало води. Пішла сверблячка, воші, між пальцями і на головах появилися пекучі струпи, по яких лазили воші. Малі діти не могли цього стерпіти, цілий час плакали, не хотіли спати. Жінки благали машиністів налити трохи води з паровозів, проте ж не для всіх вистачило її навіть до миски.

Одного разу потяг рушив, а між нами не було матері. Ми стали плакати. На наступній станції, однак, мама прийшла й сказала, що зайшла до якихось людей попросити води Михавська вмити, вони не відмовили й дали, проте, як скінчила купіль, потягу не застала. Приїхала наступним.

Страшенно ревіли корови – були голодні. Для худоби ми нічого не могли з собою взяти. Як потяг ставав, цілі громади жінок і чоловіків бігли на поля з плахтами до стіжків і, нікого навіть не питаючи, брали сіно. Стодоли і стіжки зникали на очах, починалися сварки між нашими та господарями, та що було робити. Так ставали ми грабіжниками. На щастя, комендант поїзду не звертав уваги на скарги людей, хоч трохи нас розумів. Їхали ми переважно ночами, удень стояли на станціях. Проте вночі нам не хотілося спати, усі слухали, як стукають колеса вагонів, слухали нашої дороги. Люди сиділи при дверях і дивилися на темний простір, що лишався ззаду. Такий сам простягався перед нами. Ніхто не знав, куди їдемо, найчастіше ходили чутки, що їдемо на Східню Пруссію. Так казали вояки. Хвалили, що там рівні дороги й гарні муровані хати, проти люди не довіряли, думаючи, що через Пруссію везуть нас на Сибір. Страх перед Сибіром пригас щойно тоді, як потяг затримався на станції Лідзбарк Вармінський. Винесли ми наше

«майно» на площу. Кілька днів знову ми ждали. Нарешті приїхали військові машини, з'явився теж якийсь панок зі списком в руках. Він зачитав кілька прізвищ. Чотири родини стали вантажити перше авто. Так само з іншими. Увечері прийшла черга на нас. Було вже зовсім темно, як ми приїхали на якесь місце. То була якась мурована порожня хата. Вояки швидко скинули наше майно й від'їхали. Знесли ми клунки до одної великої кімнати, позаслонювали вікна коцами й на підлогах перебули першу ніч.

Уранці вийшли на подвір'я. Хлів без дверей і даху, розвалена криниця, повна дощок і цегли, кропива на городі. Незабаром прийшов до нас хтось, хто назвав себе солтисом, обвістив також, що село зветься Вєвюрки, маємо тут жити. Нашій родині наказав залишитися тут, а решту узяв на їхні хати. Мати знайшла околот, розстелила на ньому простирела, перини. Розхворівся наш вітчим, уночі мав велику гарячку, уранці не міг піднятися на ноги. Знайшовся в лікарні в Ґурові. Мама надоїла молока, розмочила в ньому сухарі й дала нам їсти. Погнав я корову пасти. На полях стояло багато німецьких машин, зовсім добрих, бо я бачив, як приїжджали люди з міста, щось там поробили й від'їжджали вже своїми автвми назад. А з наших людей ніхто цим не цікавився, бо ми не знались на механіці. Увечері застав я вдома якусь жінку з дітьми, до нас звернулася по-польському, до своїх дітей по-німецькому. Мама налила їй молока, а за якийсь час німкиня принесла нам велику миску мити Михася та ще якісь посудини. Мама нас всіх викупала. З німкинвю ми швидко звприязнилися. Вона приносила нам різні господарські речі, ліки на нашу сверблячку, навіть ліжко, а мама давала їй харчів та молока.

Мама стала щоденно ходити до Ґурова, щоб занести вітчимові молока, а решту продати, за що мали ми гроші. Під її неприсутність я опікувався дітьми. Одного разу пропала мені корова, мати пішла її шукати, але мусила наслухатися страшних визвиськ від господаря, якому корова ваійшла в поле й він її зайняв. Мама аж плакала.

Поляки в селі, а були це переважно вільнюки, відносились до нас неприкильно, навіть вороже. Нікому з наших не хотіли помогти, ні разу не підвезли мами фірою, як ішла до міста. Я став ходити до школи, щоб послухати вчительки, подивитися на книжки, але учнем ще не був. Учителька не хотіла мене помічати, я не був гідним її уваги. Майже кожного дня, зате, приходив до нас солтис, але нв питався, чи в чомусь допомогти, лише роззирався по кутках, чи чогось не скриваємо.

Мати привезла з Ґуровв трохи вівса, проте нікому було його сіяти, узагалі починати роботу. Нарешті вернувся вітчим. Однак не був здатний до праці в полі, був чорний і кудий. По розмовах з матір'ю вирішили перенестися до фільварку П'ясти Вєлькє, там за роботу платили. Там уже жило кілька наших родин. Як ми переїхали, місця на фільварку стало ще менше, почалися запеклі сварки між нашими людьми. Крім цього, почалася важка праця в фільварку. Платили за неї 800 злотих на місяць, а за це можна було купити літр горілки. Давали ще трохи картоплі, зерна й дерево на зиму. У стайні кожен мав місце на корову, проте сіно для неї треба було красти з фільваркової стодоли. Так робилися ми злодіями, щоб прожити. Аби більше заробити, на роботу разом зі старшими йшли також діти. Карбовий на це не зважав, а пильнував, щоб усі якнайкраще працювали. Першого року

не мали ми за що купити хліба. УНРРА давала трохи кукурудзяної муки. Солодяве й нудне, але давалося їсти.

Наступного року отримали ми вже окреме помешкання, жити стало легше й спокійніше. Став я ходити до школи в Ґурові. Спочатку не розумів я польських слів, але потім наука пішла вже без труднощів. Весною уже легко читав весь *Елементож* й вільно висловлював думки по-польському.

А старші думали: як жити й пережити. Усі українці тоді страшно прецювали. Вечорами сходилися до якоїсь хати, заслонивши вікна коцами, розмовляли про те, як бувало й про те, як ще може бути. Згадували тих, що сидять у якійсь в'язниці, про сибірських в'язнів, про тих, що десь ще скриваються. Щоразу хтось виходив за двері подивитися, чи ніхто не підслуховує. Ми далі найбільше боялися виселення на Сибір, але по якомусь часі ті чутки вже перестали ходити. Однак страшенно давалося взнаки принижування нас як українців, на кожному кроці, всюди, як владою, так і людьми. У фільварку жондцою[1] був колишній офіцер ВП, любив ходити в мундирі, їздив верхи конем, а походити мав з Кресів. До нас відносився так, якби час боротьби з УПА не скінчився. Лаявся найгіршою лайкою, а завжди додавав до неї слово український, наприклад „Milcz, ukraińska mordo!, Zamknij ten ukraiński pysk z czarnym podniebieniem!". Ніхто не думав скаржитися на нього, знаючи, що має таких, як він сам, компанію на УБ в повіті.

Усі вони старалися принижувати всякі прояви українськости, а наші люди всюди називали себе поляками, навіть коло польської дитини старші розмовляли по-польському. Боялися, змінювали прізвищв й навіть імена з українських на польські. Вітчим «перехрестив» маму з Параскевії на Павліну. Раз у ПУР-і мама мусила віддати місце полякам тому, що, як сказав урядовець, бандерівцям, ворогам Польщі, нічого от так собі давати не можна. І мама знову плакала. Вернувшись ще й заприсягнулася з голоду впасти, а нічого в жодного мазуряги не просити.

Бували й такі поляки, які нам співчували, навіть далося чути від них, що кожен народ має право боротися за волю на своїй землі, що українці боролися за справедливу справу, а тому не можна їх принижувати, що не всі українці на Волині вбивали поляків, чимало рятувало їм життя. Найворожіше, як якось ірраціонально ворожо відносилися до нас поляки з Централі, переселенці з Галичини й Волині відносились до нас переважно досить добре. Ворогами лютими були зате вояки ВП, ходили в рогатівках, мундирах і розповідали про своє геройство в боротьбі проти УПА. Стався раз прикрий інцидент. Один з тих вояків часто хвалився, як разом зі своїм другом допали на дорозі бандерівця, він не хотів їх слухати, то взяли його бити, врешті закололи ножами на смерть. Хтось з наших людей знав, що справді щось таке було, проте поляки зловили не бандерівця, а нашого юнака, що вернувся з робіт з Німеччини. Але для вояків кожен був тоді бандерівцем. Так було легше й «відважніше».

Потім був ще другий «інцидент». Знову з моєю мамою. Був перший день нашого Великодня, першого на новій землі. Про Богослужіння ніхто й не думав. Гурт наших людей зібрався тоді біля стіни нашого чворака. Стали ми тихо, але якось напрочуд гарно співати наших великодніх пісень. Одна

[1] Жондца (поль.) - управитель фільварку.

жінка тримала в руках молитовника й піднесеним голосом читала Боже Слово на цілий день. Несподівано появився серед нас згаданий уже вояк зі своїм, так само, як він п'яним другом.

– My walczyliśmy o Polskę, a wy, mordy ukraińskie, śmiecie tutaj śpiewać głośno wasze pieśni?! Zamknąć te wasze banderowskie pyski! Rżnąć by was żywcem! I solić solą! Co do jednego!

Моя мама мала в собі вже таку злість, що не стрималася, узяла того вояка за комір і перевернула на землю. Стала його навіть копати, мужчина встав, але не мав відваги матері віддати, хоч замахнувся. Зате став кричати:

– Jeszcze mnie popamiętasz, pier... banderówko! Pobiłaś byłego żołnierza polskiego. Powiem, gdzie trzeba, oni cię nauczą, jak się zachowywać na polskiej ziemi! Popamiętasz mnie na całe życie!

Мати зробила кілька кроків наперед і сказала:

– Ja ci dam, banderówka, ja ci dam pier..! Ty gnido, byłeś rabusiem, a nie żołnierzem. Zabijałeś niewinnych ludzi! Nasi bracia i mężowie walczyli w ruskim wojsku za tę Polskę. Ja sama pójdę i powiem, że tacy jak ty nie mogą nas obrażać!

Відтак усі розійшлися. Наступного дня ми все виглядали, чи вже їде по нас УБ. Прийшла Настя Ільницька й сказала, що стане в обороні матері й скаже, як було. Прийшов приязний поляк Цибульський (залицявся до Насті) й сказав, що провчить колишнього «героя». Минув тиждень. УБ не приїхало.

При нагоді цього великоднього випадку варт сказати, що наші люди суворо дотримувалися усіх церковних свят. Як хтось переходив тоді через Ґурово, то легко міг побачити, що українці святкують, бо більшість людей була у святковому одязі. Ніхто не мав українського календаря, проте завдяки такому Кишені з П'ястів, який безпомилково це визначав, ми всі знали, коли припадає яке свято. Церква могла нам пише снитися. Люди молилися гуртом по хатах. Пам'ятаю, дід Мелешко скликав своїх шестеро дітей, брав ще й інших та, сівши з молитовником за столом, читав святі послання. Потім всі клякали, хрестилися й відмовляли українські молитви. Молитовник був чудовою книжкою: були там українські святі, були там українські друковані літери...

Українці жили тоді в найбідніших хатах і селах, проте з часом постаралися за кращі умови до життя. Були дуже чесні в усьому й працьовиті. Однак довго тривало, доки могли вийти поза якесь заболочене село, звідки винеслися поляки, бо годі їм було там жити, так, наприклад, було в Топринах, де після виїзду поляків, стали переважати українці. Узагалі Ґурово-Ілавецький район став тоді скупченням укрвінців тому, що був чорною дірою на мапі. До 1952 року не було тут залізниці, до найближчої станції був 21 кілометр. Тільки раз у тиждень заїжджає автобус, але й тоді першість мали урядовці й убовці, яких чомусь тут було дуже багато. Хоч і як важко жилося, наші люди вміли скоро доробитися. Дехто по трьох роках праці став уже досить багатим господарем, випереджуючи щодо цього більшість поляків, які поселилися тут скоріше, узяли кращі господарства й землі. На цілу околицю став славним наш пасічник Ляпько з Ґрондзіка, а родом з Підляшшя. У Ґалайнах значним бджолярем був його брат. Українські поля вирізнялися гарним обробітком, завжди в пору звезеним зерном чи картоплею. Почали наші люди висуватися також наперед і в культурному чи громадському житті, хоч було їх менше, ніж поляків. Наприклад, у такому

Живкові довший час існував драматичний гурток, проте виступав з польськими п'єсами. У ґміні в Ґалайнах головою ґмінного осередка «Служби Польщі» став енергійний Кирилюк, родом з Підляшшя, віятом довгий час був також українець, секретарем ґмінного осередка ПОРП був підляшук Никончук, колишній фронтовик. Після нього секретарював також виселенець з акції «Вісла», Ґжибек, проте той вперто відпирався від свого походження, хоч говорив з нами українською мовою. Однак попри таку значну кількість українців на терені ґміни, здавалося, що їх тут нема, що це якісь, не знати які люди, позбавлені власної землі, мови, культури, походження. Єдиною різницею між ними й поляками було тоді те, що у свої свята одягалися в кращий одяг.

Православні отримали церкву в Ґурові. Пробували туди ходити й греко-католики, проте потім відмовилися. Одного разу пішла й моя мати. Було свято, прибув якийсь православний сановик. Люди вийшли його вітати, проте всі промови по-російському промовляли. Цією малозрозумілою матері мовою мав потім проповідь отець, нею молилися під час Богослужіння люди, хоч ні один з них не був росіянином. Навіть священик був українцем. Удруге мати до цієї церкви не пішла.

Польська влада довго не признавалася до існування переселенців з акції «В», тримала їх у таємниці, не допускаючи до ніяких вищих повітових чи воєвідських постів у адміністрації чи культурі, а коли так, то взамін за беззастережну лояльність, а інколи і співпрацю з УБ. Проте були й такі між нашими людьми, що заради кар'єри продавали свою націю й ішли по-зрадницькому служити полякам. Не знати, чи добре їм там було тому, що партія та уряд ніяк не визнавали переселенців лояльними громадянами, узагалі нормальними громадянами. Наприклад, кілька років українців, навіть найздоровіших, не брали до війська, а призовникам давали інші способи виконувати свій обов'язок супроти «батьківщини».

Однак і досить легко давалися українці обдурювати тому, що переважно мали низький рівень національної свідомости, не були грамотні, не слухали радіо, лише дехто читав брехливу польську пресу. Більшість нашої інтеліґенції пропала під час війни або виїхала на Захід, багато сиділо по польських тюрмах, у Явожні. Немалий слід на людських душах залишила також довга й ненависна антиукраїнська пропаґанда. Не раз бувало, що наші казали: ми є лише місцеві, ми не українці, ніякої України нема й не буде. А коли хтось таки відважувався говорити своєю мовою, то міг навіть від своїх почути: що ти, хлопче, Україну тут хочеш творити? Уже такі були що їм захотілося воювати за якусь самостійну Україну, якої наробили біди! За те тільки нас порозганяли, а ті українці лежать у землі! Як так хочеш українського, їдь на Україну!

Такі слова ішли від несвідомости та рабської психіки. Безнвстанно принижувана людина позбувалася відчуття людської та національної гідности. Хто мав вчити гідности дітей, коли в батьків її не стало або приборкано її, копи й була? Чи ми, діти, могли щось думати про рідну мову в школі? Чи могли взагалі думати про себе як про українців у тій школі, думати по-своєму? Пригадую один випадок. Під час перерви, мабуть, якось забувшись, розмовляв я зі Степаном Харишем по-своєму в школі. І раптом почули над своїми головами голос учителя Зажицького: „Co to? Tutaj w szkole głośno po ukraińsku rozmawiacie? Żeby mi się to więcej nie pow-

tórzyło!". Ще й за вухо хотів потягнути, але ми втекли. Потім цей «педагог», колишній учасник боїв проти УПА, був покликаний на високе становище в повітових органах ЗМП.

Культурну активність нашої молоді партійно-урядові чинники використовували до утверджування польськости Вармії й Мазур. У 1952 році гурток наших хлопців та дівчат з Живкова й Топрин, одягнених у новісінькі вармінські народні строї був висланий до Варшави на загальнопольський злет молоді та студентів в ролі вармінського художнього гуртка. Наша молодь скрізь мала співати вармінські пісні, хоч не надто добре справлялася з вимовою польських слів. Ще до 80-х років українці з ансамблю «Сусідойки» мусили виступати в вармінських строях як місцевий фольклорний ансамбль „Sąsiedzi".

Кінчаючи, хочу признатися, що старечсь я написати правду. Усе описане тривало вписалося в мою дитячу та й дозрілу психіку, на ціле життя залишається в ній боляче п'ятно польської ворожости та презирства до всього українського.

Ніновичі: 1–5 червня 1947 року

Спогад Марії Марушко (дівочв прізвище Ціж), народженої 1929 року в Ніновичах Ярославського повіту

Перша згадка про наше село датується 1378 роком, воно звалося тоді Гніновичі. Церква згадується під 1688 роком, то була церква Введення у Храм Пресвятої Богородиці. Перша ніновицька школа стала працювати в 1867 році. У 1909 році засновано читальню «Просвіти», при читальні засновано також кооперативу «Згода» та Братство Пресвятої Євхаристії. Мій батько казав, правда, не так, як у книжках написано про «Просвіту». Він був першим головою нашої «Просвіти» й казав, що засновано її під кінець 20-х років.

Людей у селі було багато: 365 номерів (не знати, чи включалася в це й польська колонія, що існувала до початку 1940 року). Перед війною почалася будова нової великої церкви, але війна не дала будові дійти до кінця. У школі, уже за моєї пам'яти, вчили нас українською мовою у всіх шістьох класах, а польської мови була одна година. Співав у нас гарний хор, ведений Василем Ожібком, драматичний гурток давав часто різні вистави, діяв «Сільський Господар», якому головував мій батько, Іван Ціж.

Село було українське, правда, люди говорили якоюсь мішаною мовою, але вона була для них українська. Інакше говорити не вміли. Поляками були колоністи. Колонія говорила по-польському, бо то були свіжі поляки. Мішані подружжя, а було їх кілька, так само, як і жиди в кількандцяти своїх родинах, розмовляли українською мовою.



Драматичний гурток з Нінович; стоять у останньому ряді справа наліво: Гарцула Іван (ледь видний), Ліпінський Петро, Ожібка Василь (диригент хору), Древко Іван, Швець Степан, Шпот Василь; усередині: Анна Ожібко, Марія Ціж, Ева Лажовська, Анна Мельник, Катерина Трухан, Марія Мацюк, між дівчатами керівник драмгуртка Роман Піх; у першому ряді: Древко Михайло, Василина Михайло, Ксеня Наконечна, Пригінський Володимир, Іван Клюфас; світлину передав Данило Древко

Ніновичі були цілим світом, були якоюсь єдністю. Як одно село попри різні біди різних війн і лихоліть перетривали до 21 22 липня 1945 року. Тоді Військо Польське спалило Ніновичі майже до останніх хат, непограбованими й неспаленими залишилося з 5 відсотків усіх господарств. Однак село існувало далі. Попри злидні – співало. Найбільше під час Різдва 1946 року, наче передчуваючи, що воно вже останнє. У червні, докладно 8 червня 1946 року, Ніновичі були виселені на Радянську Україну. Поїхало десь 160 родин. Половиною своєю, проте, Ніновичі існували дальше, так аж до 2 червня 1947 року, до горезвісної акції «Вісла». Вона забрала останні родини – 130 – на Західні Землі.

Наше село й далі існує, але вже як Нєновіце. Старші мешканці його вже відійшли у вічність, молоде покоління спольщилося, наїхало туди багато чужих, поляків. Там, де стояла церква, стирчить польський костел. Одне слово, то вже не ті самі Ніновичі, що були перед 50-ма роками. А все ж: ми, хоч на чужині, але живі. І так хочеться згадувати, так не можна забути...

Була субота 22 липня 1945 року. День заповідався гарний, як воно в липні й буває. Тривога висіла над селом, але жнива були в повному розгарі. Наша родина робила те що й інші: тривожилася, але думала про життя. Було нас семеро: батько, мама, 78-річний дідуньо, мені пішло на 16-й рік, братові Михайлові на 13-й, сестрі Павліні мало 6 років, найменший – п'ятирічний

Як гинув мій Тато.

Було це з 5-го на 6-ге Травня, або з Неділі на Понеділок в ночі, коли нас розбудив сусід Сельво Сюзанна моєї мами сестра на великий поміч, бо На попудневий день від нас мав повернутись від села Ніновичі поїзд сею Сосницю і частинне села Свєтс. Це було звих 9-10 км,

Пекельне було якесь страхіття, що діялося після свій поїзд пустить, все було горіло. Наші родичі Діди Бабусі з'їхали ранше, але не Тато, який виїхали ті інші сусіди, а він потім хтось видав що мій Тато сидить, сидить ми їдуть до хати бо хтось подобає нам стягати Наші люді було це 17 сі рік в подвір'ї

Копія одної зі сторінок спогаду Марії Марушко про Ніновичі

– був брат Ромчик. Разом з нами жила тоді родина Головачів з Острова, яка втекла перед терором польських банд. Старий Головач помер 5 липня, лишилася його 30-літня жінка з малою дочкою Дарією.

Уранці наш батько послав мене брати коноплі під Ставиську, разом зі мною пішла Катерина Скочиляс. Що діялося потім у Ніновичах і в нас, розповідав мені батько. Як прийшло військо й почалася добра стрілянина, він казав братові бігти додому, брати кобилу й втікати з поля, де косили, щоб якось скритися. Ще трохи покосили, але кулі так свистіли, що косити було вже годі. Лягли в борозну, недалеко від батька лягла й Головачиха. Не залягли тоді Клюфаси, які косили десь 300 метрів далі, за ярком Бабінкою. Головачиха навіть ще сказала, що вони вперті люди, бо косять, хоч так кулі свистять. І кулі їх скосили. Разом упали Петро й Марта Клюфаси (вона родом від Свмбора, подружжя що спіткалося у Франції на роботах, а потім купило трохи землі в Ніновичах).

По якомусь часі Головачиха каже до батька: «Пане господарю, тут десь недалеко діти плачуть». Батько їй каже: «То не діти, то старе плаче». Плач затих, але незадовго нашим полем через пшеницю перейшов чоловік. Ішов з того місця, де впали Клюфаси й пішов в сторону польського села Дунькович. Батько й Головачиха лішли на місце Клюфасів. Знайшли їх побитих. Марта мала ланцюжок на шиї скручений, а спідничку закинену на голову. Лишилося по них двоє малих дітей-сиріток, хлопчик і дівчинка, яка померлв наступної зими. Потім батько й Головачиха перейшли в сторону Дунькович, коло каналу в Пасіці, де наліткали групу наших сільчан. Стріли вже затихли, але всі вони сиділи тихо аж до вечора.

Минуло багато років від убивства Клюфасів, коли в Дуньковичах сталася цікава подія. У крайній хаті мешкала родина Гальвів, багата, самі хлопці. Ті хлопці в трегічний для Клюфасів день пасли недалеко від них корови й теж бачили їхню смерть. І от по 16 роках один з цих клопців женився. Як сповідався, сказав священикові, що бачив убивцю Клюфасів. Священик казав йому піти на міліцію сказати, хто то був, а потім прийти по розгрішення. Так і сталося. Після цього арештували в сусідньому селі Михайлівці Здзіслава Пацулу. До нас прийшов міліціянт і питався в мами (батько був убитий) що пам'ятає з батькової розповіді про нещастя Клюфасів. Мама все розповіла. Однак незадовго знайшовся свідок з Дунькоевич Дучинський, який сказав: Пацула був тоді в мене в Дуньковичах. І Пацулу звільнили. Натомість пішов селом крик проти мами, що нібито зробила донос на Пацулу, а також нашого сусіду Леона Шимґеру, який також походив з Михайлівки (це було чисто польське село). Однак, крім крику, нічого злого мамі не зробили.

Вертаючись до лилневих подій в Ніновичах у 1945 році, але вже до маминої розповіді. Вона була адома, як почався той бій між нашими повстанцями й ВП. Якраз всунула хліб до печі. Люди втікали в сторону пасовиська Грудниць, а дальше в ліски Багно й Березину. Мама з Павліною, Ромчиком і Дарцею також побігли разом з людьми. Однак малий Ромцьо довго не побіг, вернувся до мами, а дівчата побігли самі. Дідуньо нідв не втікали сховалися у хворост. Мама почала втікати з найменшим Баранковою вулицею в поле, хоч кулі свистіли й падали, наче град. Десь півкілометра за селом була Кочубанова каплиця, маленька, мурована, у ній

вони й скрилися. Мама стала молитися. Незадовго почули вигуки поляків. Один з них відчинив двері каплиці й побачив маму. Націлився з автомату й крикнув: „A ty co tutaj robisz, banderówko?!". І хотів стрілити, але другий сказав, що, видно, жінка з дитиною сховалася перед стріляниною. Пішли обидва далі, хоч розмовляли дуже голосно, і мама почула таке: „O, idzie i coś niesie. - A co? - Przędzę i płótno, a ten - kożuszek i sadło, jeszcze się nie nachlał?". Аж десь коло полудня мама почула голоси наших людей. То поляки гнали громаду людей з поля до села. Мама до них долучили. Прийшли додому. Почули, як дідуньо молиться в купі хворосту, підійшли й сказали молитися тихіше. Удома все було сплюндроване, з діжки пропала солонина, тільки хліба не додумалися з печі забрати. Мама так його й залишили. Прийшов жовнір, приніс убиту качку й наказав мамі її зварити. Аж приходить другий і хоче підпалювати. Однак власник качки, доки вона варилася, усіх відганяв від хати, аж нарешті узяв зварену качку й пішов собі геть. Підпалили, звте, стодолу. Зробили це люди з Михайлівки. Мама їх знала й вони знали маму, казали, що підпалили жінку з Дунькович (мама була звідти родом).

Село горіло. Першим спалився присілок Халупки, потім горіло зі сходу на захід. Зі мною було тоді так. Село горіло, дорогою від Дунькович ішло військо з автоматами, угорі літали літаки. Я з Катериною Скочиляс кинулася втікати в канали, а потім направо до Грудниць, хотячи дістатися до Березини. Однак уже перед лісом вийшли проти нас жовніри. „Gdzie idziesz, k... wasza mać banderowska?! Naprzód!". Назганяли велику купу наших людей, різного віку, крім старих, які втікати не могли (на Халупках кількох старих убили). Стали нас зганяти до одної ями на Грудницях, то були ями від вибухів совітських бомб восени 1944 року. Яка була моя радість, коли побачила серед людей свою сестричку Павлінку й Дарцю Головач. Здавалося, що легше буде гинути разом. Яма вже не вміщала людей, але поляки далі нас туди пхали. Обставили жовнірами з кулеметами й сказали: хто рушиться, буде застрілений. Потім люди сказали, що мали нас там здесяткувати, однак ранений в бою з УПА майор сказав, що люди невинні, лиш село треба спалити. Жовніри щоразу казали, що вже будуть нас стріляти, але ще ждуть на наказ. Навколо паслися корови й коні. Корів не чіпали, але коней ловили арканами, як колись татари. Батько казали, що в селі було 360 коней, а залишилося 36 по тій акції. То були ті, що їх господарі якось сховали або ті, які не дали зловитися. Між останніми була й наша кобила. Потім казав один господар нашому батькові: «Слухай, Іване, твоїй кобилі треба казвти на „ви", бо її десять жовнірів в різний спосіб повило й не зловило».

Після обіду наказали нам з ями вийти. Дійшли до хат на тзв. Купах. То було десь 10 хат, якраз горіли. Нас страшенно пекло від вогню, але якось дійшли ми до вузької дороги, званої Загумінки. Там казали сісти й знову пообіцяли розстріляти. Обставили кулеметами й ждуть такого розказу. Люди вірили їхнім словам. Мені прийшла думка, що коли вже почнуть стріляти, то, може знайдеться ще жива хвилина, щоб заспівати *Ще не вмерла Україна*, але прийшов старшина й українською мовою став наперед сварити, а потім усвідомлювати, що наша боротьба доведе лише до нашої загибелі, а не до чогось іншого. Наказали встати та й їти. Дійшли Бараниковою вулицею до

головної дороги. Недалеко була наше садиба, стояла коло неї мама й Ромчик. Я тягнула маму до гурту, кажучи: «Вас тут уб'ють». Павлінця таки втекла до мами, а Дарця залишилася. Погнали нас до Болоня й до мосту. Перед мостом казали посідати, знову звгрозили розстрілом на тім місці, бо якраз там згинули польські старшини. Якийсь старшина сказав: „My nie taki Berlin zdobyli, wasze Nisnowice to drugi Berlin, ale i tak go zdobędziemy". І лаяв нас найбруднішою лайкою. Знову наказали встати, але лишити всі речі на місці. Перейшли ми міст плямами засохлої крови після раннього бою й подалися в сторону пасовиська Погариськ. Знову треба було сісти. Людям стало ясно, що тепер уже напевно нас постріляють, зрештою, жовніри так знову й сказали. Однак по якомусь часі пригнали нас до польського села Михайлівки. Перейшли міст на річці Вишні. Наказали сісти по правій стороні на пасовиськах. Ніхто не їв, не пив, не задовольняв потреб, не говорив. Заходило сонце, а в його променях догоряли Ніновичі. Якраз виїжджали з нього навантажені нашим майном вози. Їхали ними навіть діжки мішати хліб, але й мішки зерна, сувої полотна. Пізнала я велику фіру, запряжену чудовою парою коней, за якою йшло прив'язане прекресне лошатко. Це все належало до наших сусідів Скочилясів, але возом правив не добрий господар Скочиляс, але якийсь бандюга. Пригадую, це лошатко було таке гарне, що мій тато годився дати за нього Скочилясові дозрілого міцного коня, а Скочиляс таки не погоджувався, бо вмів кінську красу любити.

По довшому часі прийшли військові й стали вибирати з гурту мужчин, між іншим священика нашого Піха Федора та вчителя Ґреха Іванв. Б'ючи сильно, погнали їх назад до Нінович. Як стемніло, забрали панну Зеню Ґрех на протокол. Була гарна, мала з 20 років, була дочкою наших учителів. Мати цілу ніч скигліла за нею. Потім військові ще приходили за гарними молодими дівчатами, але здогадливі старші жінки поприкривали їх дітьми так, що вже жадної не взяли. Було вже темно, як військові стали вимагати Дарці Головач: то її мати якось через знайомого поляка її випросила. Я її віддала.

Проти неба переночували ми. Настала неділя, 23 липня 1945 року. Раненько вернулася до нас Зеня Ґрех сумна й заплакана. Потім вернулися чоловіки, крім кількох, повезених до Ярослава за зізнаннями такої Бонанєвички (по кількох днях російський прокурор їх звільнив). Наказали йти додому – ми побігли! Удома всіх застала живими й здоровими, лиш брата Михайла не було, бо сховався аж у Дуньковичах. Туди незабаром пішли й тато, бо небезпечно було лишатися в селі. Коло 9-ої години приїхало військо допалювати село й знову грабувати. З ними приїхали й цивільні поляки. Я не хотіла дивитися, як будуть палити нашу хату й пішла на город з Павлінкою. Коло полудня прийшли дві жовніри, побачили мене й один каже: „Tam są banderowce, prowadź mnie". Другий так само сказав дівчинці, Анні Кізло. Наказали залишити дитину. Відійшли ми з 15 метрів, як один каже до мене: „Stać! Dawaj, kładnij się, będziemy j...". І тут прийшла до мене Мати Божа й помогла. Він тримав проти мене автомата, але чомусь опустив його й сказав: „Uciekaj". Мигнула мені думка, що він вистрілить, як відвернуся, тож стала відходити крок за кроком. Щасливо вернулася також Анна Кізло.

На подвір'ї було вже таке горяч, що не можна було дихати. Горіло в сусідстві. Нашу хату охороняв хміль, бо обвивав її цілу зеленим листом. Він потім висох, але хата не згоріла. Відійшла я до громади жінок на городах. Трохи посиділи ми, одна каже, що щось поляків довго не видно. Вони й справді були вже за мостом. Залишилися в нас чотири неспалені будинки: двох Кізлів, Волосів і Гармажів. Повітря було тяжке й смерділо, усе дотлівало. Пастух пустив корови до селя, бо й худобі хотілося жити. Боже! Як та худоба бігла, ричала, добігала й не пізнавала своїх господарств! А раділи люди, хоч мали попалене, коли з родини верталися всі цілі й здорові. Ті що вертелися на попіл, страшно жаліли, але кожний казав: «І хата буде, добре, що ми всі живі й здорові». А багато було ж убитих, у вогонь кинутих. Згинули старші люди: Ева Дравко, Степан Лажовський, Матвій Ожібко, Михайло Сліпоте, Катерина Шот, Миколя Звйльо, Петро й Марта Клюфаси.

На пасовиську Грудниці бігало кілька штук коней. Були перестрашені, не давалися зловити, а бігали через село від Грудниць на Погариська. Так було вж до середи, тато пішли на Погариська зловити нашу кобилу. Побачили там військового, який говорив з російським акцентом. Жовнір хотів загнати коней на міст і загнати до Михайлівки, але тато коней завернули, хоч той погрозився їх убити. Тато відступали вжа, але над'їхала зі Стібне тягарівка зі старшиною, якому тато поскаржився. Між лейтенантом і солдатом почалася така розмова, я семя її чула, бо була недалеко.

Лейтенант: Пачєму ти бєрйош йому лошадь?

Тип: Ані убілі нашово майора.

Л-т: Убілі майора – атвєчалі за ето, їх сожглі, а ти йому лошадєй нє тронь. (Тил вимятюкався).

Л-т: Падайді сюда.

Тил: Нє хачу.

Л-т: С какой ти чвсти?

Тип: Нє скажу.

Л-т: Пакажі бумагу.

Тип: Нє пакажу.

Тоді два вояки зіскочили й зв'язали йому руки, кинули на авто й від'їхали. Так урятовано кілька коней.

Почалися тяжкі дні для Нінович. Щастя, що люди ще не мали звезеного збіжжя, бо тепер мали б порожні комори. Люди стали якось шикуватися до життя. Хто мав хату, брав до неї 2–3 родини, інші робили якісь землянки й шопи. Стояла велика біда. Акцій вже не було. Відбулося ща перед Різдвом кілька весіль. На Різдво молодь так колядувала, так колядувала. Чи відчували, що більше Різдва тут не буде? Так було до половини лютого, до почвтку великої акції проти селя Кальникова, яка тривала понад два тижні. То було єдине село на Закерзонні, яке не мало нічого спільного з УПА тому, що його мешканці переважно були москвофілями. До цього села навіть зв'язок не ходив. Кожного ранку їхало туди військо з Ярослава, а верталося десь коло 15–16-ої години. Біда була ще й тому, що верталося через Нінович. Велка майне їхала собі, але завжди хтось з охорони їхав у село, то когось роззули з чобіт, то стягнули полотно, то куртку, то коня. Так було з конем Скочилясів. Раз заїхав до них військовий. Схований кінь Скочилясів

відчув чужого коня й заіржав. Жовнір наказав відчинити шпихлір. Скочиляска не хотіла, то він став кольбою автомата бити по колодці. Жінки з сусідства давай його відлихати, аж він узявся їх бити. Скочиляска була собі жінка здорова, як вхопила за автомат, як потягнула, то він розлетівся на частини. Жовнір став їх збирати в поділ плащ, аж над'їхали два інші. Жінки почали кричати, а «герой» сів на коня й від'їхав. Кінь Скочилясів був урятований, а кінь був у нас великим майном: помагав господарові й сусідам.

У березні, у першу неділю, напало на нас 10 бандитів. Наперед наробили крику, щоб залякати людей, а потім наказали солтисові підставити шість фірманок. Той щось підготував, але не знати, чи якраз стільки. Узяли коня й воза від нас, Скочилясового коня також, а нашого дідуня за фірмана. Наказали їхати на Гаї, але як дідуньо туди звернув, то з лайкою наверпули його їхати на польське село Дуньковичі. Там на фільварку всіх фірманів зачинили, а семі в хаті Сімінських стали чорну раду радити. Сімінська все чула. Видно, вони замишляли їх побити, бо Сімінська подалася до нашого вуйка й інших і попросила чим скоріше йти до них додому й рятувати ув'язнених (у цьому часі їх уже у фільварку не було, бо вирятували їх вони раніше). Бандити здивувалися, що один з ув'язнених має в селі зятя (тобто наш дідуньо), почали лаятися й погодилися нічого злого не робити. Фірмани з кіньми й возами були врятовані.

Минув місяць від тієї напасти, як почалося виселення на Україну. Була ніч з 5 на 6 травня, коли розбудив нашу родину зі сну сусід Санько Скочиляс, аби подивитися нам на велику пожежу. На південний захід від нас горіло село Сосниця й частина села Святого. Пожежа була страшна, здавалося, що цілий світ горить. Усе було червоне. Мої родичі й дідуньо пішли дивитися аж на Болоня, так семо й інші сусіди. Мені було тоді 17 років. Я подивилася через вікно й пішла спати. Хтось може запитатися: чому горіли ті села? Хто їх підпалив? Ті села палили вояки Української Повстанської Армії, а палили, щоб перашкодити заселювати українські села поляками. Раніше в Сосниці й Святому, положених на лівому березі Сяну, мешкали самі українці. Їх виселили ранньою весною 1946 року на Рядянську Україну, а польський уряд старався заселити Сосницю і Святе новими мешканцями, поляками з Галичини. Натомість УПА палила ці села як свою власність, як протест заразом проти насильного виселення українців з їх споконвічних земель.

До Сосниці й Святого відразу приїхало ВП, але повстанці пераправилися на правий бік Сяну в околиці сіл Барича й Складу Сільного, спалених УПА в серпні 1945 року, також по виселенні українських мешканців на Україну. Потім почали тікати в напрямку Нінович, через присілок Халупки на північ. Поміж Складом і Халупками військо майже їх догнало, але три чи чотири вози, якими їхали повстанці, майже летіли в повітрі, тож якось утекли.

Таким чином військо польське ввійшло до нашого села. На нашому подвір'ї почали кричати: „Kto stąd wyjechał?!". На подвір'ї були сліди колес, брама була відчинена. Сліди залишив сівник, що ним тато вранці рано виїхали сіяти буряки для пари старших людей, Теодора та Анни Зайлів, чи, як називали їх у селі, дідуня Дяка й бабуні Дячихи. Бабуня була тетою мого батька. У поле тато з ними не доїкали, бо вояки відразу побігли за слідами й з дороги їх завернули. Тим часом інші вояки пішли до хати виганяти наших

на Болоня. Був ранній ранок по дуже холодній ночі, на траві лежав сивий мороз. Вигнали дідуня, маму, четверо дітей віком 6–17 років, а також стрика зі стрийною і малою дитиною їхньою на руках та двома хлопцями, один 16 років, другий 15, бо всі вони якраз у нас жили. З інших хат забрали тільки мужчин, зігнали в одну групу й, б'ючи немилосердно за те, що підпалили Сосницю, також гнали на Болоня. Як ми йшли, хтось скомандував: „Kobiety i dzieci do domu, i ty, stary". Залишилися в полі стрико, його обидва хлопці, мій 14-річний брат. Долучили до інших мужчин. Було їх разом з 20 чоловік. Били їх усіх, а Івана Міндзю так, що аж упав і на міг устати, то його залишили. Дружина його, Марія, узяла мужа на плечі й понесла додому. Потім військо узяло від людей кілька возів й посадило тих, що на могли також самі йти, і разом з менш побитими погнало в сторону Радимна. Задержалися в селі Михайлівці, польському селі, коло школи. Військові пішли досередини, а їх залишили надворі. Людям у селі сказали: „To są podpalecze Sośnicy".

Як потім оповідав стрико, зі школи вийшов майор і запитався: „Czy tutaj jest Ciż Iwan z tego domu, co na rogu, bo z tego domu były na mnie cztery strzały?". То вже починалася наша трагедія. Проти батька навмисне почали слідство. Батько ні в кого не стріляв, ніхто з нашої хати в польських вояків на стріляв. Але хтось наговорив, бо в Михайлівці й Дуньковичах поляки дуже нашого тата на любили за його український патріотизм. Мабуть, думали, що як позбудуться його, то й вся наша проладе.

Мужчин погнали далі. На Загородах знову зробили показовище, що то „podpalecze Sośnicy". При тій нагоді будь-хто міг їх бити й плюти на них. Матвія Тхіра та його сина Івана зв'язали докупи й били-катували, бо то мали бути головні винуватці підпалу Сосниці. Били їх і військові, і польські цивілі. Потім скомандували так: „Kto jest Polak, proszę wystąpić naprzód". Виступили Ян Свидка з сином Якимом, брат Михайло, Петро Рожак, може хтось іще. Їх усіх звільнили додому. Решту погнали на військову станцію в Радимні. Там під муром знову їх били військові разом з цивілями, плювали. Як уже втомилися, погнали до вагонів. По обох боках дверей стояли військові й били. Завезли їх до Ярослава й там тримали в тюрмі понад тиждень. Звільнили потім усіх, крім Матвія та Івана Тхірів і Михайла Трухана. Посадили їх у тюрму в Ряшеві. Михайло Трухан оповідав мені, як зробили йому конфронтацію з братом Петром, що мав 18 років. Петро був такий побитий і ще грозило йому наступне биття – він почав «сипати» Михайла, що ніби він був у банді. Михайло обняв молодшого брата й пошепки сказав: «Петра, не роби цього». Вони обидва заплакали. Трукан і Тхіри сиділи в Ряшеві 4 місяці. На суді казали їм покликатися на свідків. Тхіри поставили за свідка сусідку, дівчину Марію Гарцулу (Островську), бо вони разом стояли на Болоню й дивилися, як горіла Сосниця. Ще покликалися на старшого господаря Сенька Скочиляса. Як Скочиляс десь при кінці серпня дістав з прокуратури повідомлення прийти за свідка на суд, то дуже зажурився, бо то була страшна установа, а його син був в УПА. Але поїхав не було ради. Прокурор казав йому оповісти про Тхірів і Трухана. Скочиляс сказав, що Тхір Матвій та його син були бідні, але гідні люди, пасли громадську худобу, неможливо, щоб вони палили Сосницю. Про Трухана так сказав: то сирота без батька, він найстарший у родині хлопець,

то займається господарством, його жінка сподівається дитини. То свідчення помогло. Тхірів і Трухана за кілька днів випустили. Для усіх було то велике щастя, найбільше для Труханів, бо він був партизаном. Ще раз арештували його літом 1947 року, але по 4 місяцях знову випустили, бо він знову до нічого не признався, хоч натерпівся страшних побоїв. То був герой. Його брата Івана за участь в УПА засудили на смерть у Ряшеві.

Вернуся тепер до тих подій, що сталися по тім, як ми вернулися з Болоня додому. Тато з конем і сівником уже були на подвір'ї. Коня відразу забрали військові й поїхали „szukać banderowców". Ми думали, що кінь навіки пропаде, але пізно ураиці коня привели назад. А до хати ввійшло 5–6 військових. То був майор, поручник-жид і жовніри. Майор відразу сказав, що вранці з нашої хати хтось до нього стріляв. Тато й дідуньо пробували протестувати, але «правда» була по стороні майора. Попросили маму дати їм сніданок. Мама зварила яєць, дала хліба й молока. Військові почали їсти. Надворі чути було стрілянину. То стріляли самі поляки, бо бандерівців у селі не було. Тато сиділи на кріслі, на колінах тримали сестричку Павліну, мала 7 років. На другому коліні сидів шестилітній брат Ромко. Раптом Павліна сказала: «Тату, тату, там пташи надворі літають» (вона не вимовляла літери «к»), а тато їй відповів: «То не пташки, то горить», а мамі сказав: «Іди подивися, чи не горимо». Недалеко від нас горіла хата Матвія Тхіра. Жінка Матвія мала сина Миколу від першого чоловіка, який належав до УПА і був тоді в Сосниці. Як вони возами втікали, то він зіскочив і пішов до своєї мами додому. Поліз на горище спати, але прийшло військо до них, казало Тхірисі йти на горище шукати бандерівців. Микола це почув, вистрілив, скочив і втік. Стріляли за ним, але куля його не поцілила. Тоді поляки й запалили хату. Тхіриху (походила з Заліської Волі) убили під хатою, там і залишили, її тіло згоріло.

А в сусідстві було так. Жінка згаданого Петра Рожака вийшла зі стодоли з глечиком молока в руках. Посипалися по ній стріли. Тяжко її ранили за те, що нібито несла молоко бандерівцям. Від ран за кілька годин вона й померла. Наш тато, як військо відійшло з села, зробили їй труну, але казали люди, що поклали туди фрагменти спаленого тіла.

Ніч і наступний день були спокійні, але то була тиша перед трагедією. Наступного дня, а то було 7 травня, вівторок, тато ткали за верстатом полотно. День був спокійний, але люди неспокійні, на щось ворожили. Ми крутилися без діла. Тато наказали братові Михайлові попасти коня, а потім приїхати додому. Після обіду поляк Ян Сендика позичаною фірою зі своїм майном узяв і виїхав чомусь до польського села Михайлівки, видно знав що має бути. За ним почали втікати до знайомих на польських селах також інші люди. Мама почала просити тата, щоб і ми поїхали на ніч до Дунькович. Тато й слухати не хотіли: «Навіть, як мене арештують, то що мені докажуть? Потримають і випустять». Потім додали: «Як Михайло прийде з конем додому, то я вас вечером звезу до Дунькович, коли хочете». Але Михайло не вернувся, бо поїхав... до Дунькович. Залишились ми ночувати вдома. Була з нами й далі стрийна з дитиною. Я пішла з дівчатами на вівку до церкви, а вернувшись, пішла спати.

По півночі почувся страшний гавкіт собак у селі, а наш пес то просто вив. На подвір'ї знову появилося польське військо. Одні почали бити до вікон, другі до дверей та кричати: „Otworzyć!". Мама встали й запитилися, хто там

є. Почули: „Gosposiu, otwórz okno, ja ci się dam poznać. Je jestem major, byłem u ciebie dwa dni temu na śniadaniu, otwórz". Нарешті тато казали мамі відчинити. Ввійшло їх багато. Заборонили засвітити лямпу. Майор звернувся до мами: „Gdzie jest twój mąż?". Мама показали на ліжко, а тоді майор підійшов і сказав: „Wstań, gospodarzu, pokaż nam drogę, bo my zbłądzili". Тато встали, зітхнули й вийшли з військовими. Я ще хотіла щось сказати, але наказали мені бути тихо. Мама відчинили задні двері й щось сказали, але почули: „Bądź cicho, bo strzelam".

Ми не спали, а стали очікувати на тата. Настав день. Знову прийшло та сама військо. Уже вертелося через Ніновичі на Ярослав. Їх багато прийшло до нашої хати, просили молока напитися, якби палила їх наша кривда. Ми питали, де наш тато. Один сказав: „Na co wam tekiego tata? Na mydło za suchy, do wojska za stary". Усі сміялися. Тільки один жовнір стояв мовчки й не пив молока, яке ми вже зносили від сусідів. Він тільки запитав, скільки нас є дітей удома. На дорозі стояли фіри з людьми з Хотинця. Один чоловік сказав мамі піти до Хотинця, бо «вони тут сміються». Видно, він знав що сталося, тільки боявся сказати. Нарешті мама пізнали майора. Запиталися за тата. Він відповів: „Ja jego puścił, jeszcze go nie ma?". Тоді мама побігли через Гаї, Грушовичі до Хотинця шукати. Стрічних людей питали, чи було тут військо, чи когось убило. Хтось сказав, що забило якогось молодого хлопця. «Мені полегшало» – казали потім мама. Але один чоловік запитався, як мама називається, а як почув, то розкрив страшну правду: «Вашого чоловіка забили тут, у Хотинці. Він просив переказати жінці й дітям, що „я називаюся Івен Ціж і я тут був"». Мама пішли до господаря Бушка, де їм сказали, де лежить татове тіло. Розстріляли тата недалеко від села, за крайніми хатами, у борозні. Звраз надійшов і наш дідуньо, бо він також пішов до Хотинця. Мама казали, що дідуньо впали на тата й гірко заридали, бо то був їх улюблений син, убитий, народжений у 1903 році, на хрищенні названий Іваном.

Пішли мама в людей просити за воза, хотіли завезти тіло додому. Однак коня й воза ніхто не дав: на кожному кроці могли все поляки забрати, а кінь був для людей важний. Тоді дідуньо пішли до Дунькович, до вуйка, де були наші коні. Разом їхали по тата, але на Дібровах вуйко лишився, боявся їхати аж до Хотинця. Той вуйко був поляк. З татом вони дуже любилися, він в нашій хаті стрічався з упівцями, але волосинка йому з голови не впала. Тепер вуйко казав, плачучи, що такого приятеля вже не буде мати.

Як мама чекали на них, учителька Тводозія Бушко розповіла мамі про татову смерть. Військові привали його до Хотинця раненько, до Бушкової хати. Тато були дуже побиті. Вона дала татові молока й запиталася що йому сталося. «Мені так зробили жовніри, бо я їх зле проводив» – відповів тато. Привели ще більше мужчин на подвір'я, але потім їх звільнили. А татові казали залишитися. Погнали його в поле. Командував знаний з нашої хати поручник. Тато пробував щось говорити, але його розстріляли в борозні стрілами в потилицю. Як дістали тато перший стріл, то закрили лице руками, бо око було перестріляне, а також вказівний палець на правій руці. Упали лицем до землі. Це сталося страшного 1946 року, 8 травня десь коло 10 години ранку. Поручник з жовніром вернулися й доповіли майорові: „Rozkaz wykonany. – Co zrobiliście? – No, rozstrzeliśmy. – Nie trzeba było.

trzeba było dobrze mu wlać" – сказав майор і махнув рукою. Потім варталися через Ніновичі, пили в нас молоко. Чи не знали, що наші гіркі сльози п'ють? Я пробувала молитися, бо якийсь внутрішній голос казав мені, що тата вже нема. Увечері почула я страшний крик: то на подвір'я в'їхала фіра з мертвим татом. Кричала мама, сусіди й ми, діти. Мама й сусідка Скочиляска почали тата мити, а сусід Кізло Теодор поїхав з вуйком до Дунькович принести татові одежу на смерть. Ми положили тіло на столі, я наломила бозу й замітала тата, з церкви принесли хреста й свічки. Дідуньо й молодші діти пішли спати, а я з мамою сиділи при тілі й всю ніч ридали. Хтось ходив попід вікнами, але не зайшов. То, певно, упівці були.

Уранці приїхала наша родина з Дунькович, привезли труну, яку за ніч зробив там столяр. Похорон почався під проводом дідуня Дяка, бо священика вже не було. Його виселили на Україну на місяць скоріше. Усі плакали по дорозі. Похоронили ми тата коло його мами й коло сусідів Скочилясів. Як вернулися люди, то пішли до хати на скромну тризну, що її підготовила сусідка Скочиляска. Накрила столи, заварила кави, тета Величко принесла булку, наклали масла, сиру, хтось навіть горілки приніс. Не було жодних промов, бо вже усе було сказане й зроблене. Я нічого не їла, а все плакала. Я тоді три дні нічого взагалі не їла. Почали ми життя без тата. У газеті „Nowiny Rzeszowskie" вуйко прочитав, що недавно вбито командира бандерівців, що палили Сосницю.

А в тиждень по похороні знову акція. Знову ті самі жовніри. Мами не було. Вони чогось шукали по городі. Нарез витягнули з землі зіржавілу скриньку по амуніції. Почали кричати: „Gdzie są naboje?! To banderowcy zostawili!". Нарешті я сказала, що через наше село фронт три рази переходив, то й залишилися такі речі. Підійшов до мене один жовнір: „Ale byłoby się dobrze paliło. My mieli te wszystkie zabudowania spalić, ale potem rozkaz zmienili. Lepiej było waszego ojca rozstrzelać, a zabudowania zostawić". І відійшли, але за кілька хвилин один вернувся й сказав мені: „Ty, powiedz swojej matce, niech ona ich sądzi, bo im nie wolno było waszego ojca zastrzelić, oni to zrobili na swoją rękę". Мамі я то сказала, але хто тоді пішов би до польського суду?

Потім акцій вже не було, бо не було що грабувати. Усе було зграбоване. Тільки вже в січні 1947 року сталося ще одно. Прийшли додому польські жовніри. Замість привітатися лайкою, привіталися польським добрим днем. Попросили чогось теплого з'їсти. Їх старшина під час розмови запитався: „Dlaczego gospodzie taka młoda, a ma starego męża?". Мамі тоді було 44 роки, а дідуневі 80 років. Мама відповіли, що дідуньо, то її тесть, а не чоловік. „A gdzie jest mąż? Mojego męża rok temu zastrzeliło polskie wojsko". А тут відізвався ще один жовнір: „Ja tu byłem wtedy, jak waszego męża zabrali". Старшини зараз узяли його до другої кімнати й випитували. Як вернулися, сказали: „My nie wiemy, dlaczego to się stało. Nam nie wolno bez sądu nikogo strzelać". Вибачилися й пішли. Але вернувся той молодий совісний польський жовнір і сказав: „Na waszego męża starszy człowiek nagadał z waszej wioski, a na drugiej potwierdzili, ale ten co zastrzelił, to zrobił to na własną rękę". Знаю, що жовніри, що вивели й розстріляли тата, належали до 40. полку легкої артилерії. Майор мав на прізвище Ян Янєвіч. Прізвища поручника не знаю.

На 1 і 2 червня 1947 року припадали наші Зелені Свята. У Ніновичах це завжди був великий празник, у церкві служили великі Богослужби, господині пекли традиційні пироги з гречаною крупою, варили мачку, господарі мели садиби, на підлогах стелили шувар. І всі раділи. Цього року було в нас уже бідно, не було священика, половина людей була вже поза селом, однак решта, як могла, так підготовувалася до свят. Перший день Зелених Свят минув спокійно, але другого дня, дуже раненько, приїхали непрохані гості: польське військо. Разом з ним виселенська комісія. А все вкупі: акція «Вісла». Вони приїхали не те, щоб раз на все покінчити зі старовинним селом, що тоді мало вже 569 років існування. Фіри з військом і комісією звіхали до солтиса Данила Ковапя (прозивали Вудко). Солтис привів їх до нашої хати, бо в селі не було ні одного громадського будинку. Панове комісари розсілися за деома столами (по другого мусив іти сусід Санько Скочиляс). Найшлося повне подвір'я людей і все почалося. Люди підходили, показували документи, а комісари незмінно казали: „Jechać, jechać". Лиш дехто міг залишитися: мішані родини, старі, колишні робітники з Франції.

Десь у половині такого урядування сталася подія. Наші мами мали деох братів-поляків, жили вони в Дуньковичах. Молодший, Франьо, приїхав до нас ранинько, щоб відвезти до збірного пункту, якщо нас не залишать. Старший вуйко був тоді солтисом, ставився до українців незадобре, але також приїхав за нами просити. Однак, коли увійшов до кімнати, як з-під землі вирнули працівники УБ й за співпрацю з бандерівцями його арештували. Закованого повезли до Ярослава.

Дійшла черга до нашої мами. Вона показала метрику, але почула такі слова: „Twój mąż jest banderowiec, za to został zabity. Męża brat też banderowiec, więc poszedł do Jaworzna, a twój brat, współpracował z banderowcami, został aresztowany, a ty chcesz zostać? Jechać!". Відтак спакували свої папери й від'їхали.

У селі залишився відділ війська під командуванням поручника, відповідального за швидке виселення. Я з братом підкотила воза під сінешні двері, почали ми виносити з хати клунки й класти на віз. А дідуньо взяли ломаку й ломакою по нас, клунки поскидали, воза запхали до шопи й, плачучи сказали: «То є моя земля, я скорше трупом упаду, а зі своєї землі ніде не поїдуі». Так думали дідуньо, але дійсність показувала щось інше. Поручник став виганяти, однак наш добрий вуйко і ще один чоловік вдалися до нього просити, мовляв, направда, що в них рідня бандерівська. Поручник спершу й слухати не хотів, але потім сказав, що може залишити нашу маму до завтра вранці, але хай вона йде на комісію до Ляшок. Коли її там залишать, то залишиться, а як ні, то вуйко має привезти її до Переворська на станцію.

Наступного дня вранці мати з вуйком поїхали до Ляшок, потім до Лазів, бо комісія уже була аж там. Урядувала в господарів Карятівських. Мама підійшли перші й показали свою метрику. Один глянув і сказав: „Ty sobie kupiła tę metrykę za pół kopy jaj". Минув, однак, якийсь час, комісари щось між собою поговорили, нарешті дали мамі документ. На малій карточці 10 на 10 сантиметрів було написане ім'я матері, дітей, дідуня, дати народження, якась печатка, хтось коло неї підписався. Ми довго зберігали

потім цю карточку, бо вона врятувала нас від виселення. Комісари наказали приклеїти її на дверях нашої хати.

Отже, нас залишили, але ми не раділи, думаючи, як будемо жити без наших людей. Потішали себе надією на їх швидкий поворот з виселення. Разом з нами залишилися в Ніновичах: Григорій і Анна Гарцули (або Ожібки), обоє старенькі, обоє українці; Катерина Трухан, полька; Федір і Анна Зайльо, обоє українці старенькі, він був довголітнім церковним дяком; Михайло й Тереза Ліпінські (вона полька) з двійкою дітей; Анна Дравко з дочкою, обидві українки; Іван та Анна Дравко, їх діти Катерина й Гриць, бабуся, усі українці, але Іван був у Франції; Свидика Ян і Катерина, син Яким, Ян був поляк; Ліпінський Тимко з сином Максимом, обидва українці, але батько був старенький, а син німий каліка; Міндзя Лука й Марія, старенькі українці; Іван і Агафія Скочиляс, двоє їхніх дітей, Іван був у Франції; Владислав і Катерина Майко, двоє дітей і бабуня, Владислав поляк, але всі українці; Михайло Зайльо, його мати Анна, полька, син українець; Марія Пшиґонська з дочкою Марусею, з ними жила Теодосія Селенчв, Марія була полькою, дві позостапі українками; Анна Ґлова і дочка її Катруся, обидві українки; Франко, Катерина й син їхній Іван, на прізвище Залевські, батько поляк, а мати з сином - українці; Томко Соболевський, поляк; Ксаня, Марія і брат Іван Зайчиковські, з ними жив Дмитро Піскор, усі українці, хоч батька мали поляка; Ілько і Францішка Тхір, обоє старенькі, вона полька; Теодор і Катерина Марійко, обоє українці, працювали у Франції; Андрій і Катерина Марцяк, їх батько Нецько, крім Андрія - усі українці; Марія Трухан, родич її Юзьо, поляки; Ян і Анвстазія Гайдук, дочка Катруся, Ян поляк, жінка українка; Клюфвси, стара українська пара; Микола і Катерина Пакулець з дитиною і двійкою родичів, усі українці - вони жили між Ніновичами й Грабівцем, в тому влада про них забула й тому залишилися (вони дуже багато помагали голодним упівцям. Одного разу міліція зловила упівця з хлібом, який міг походити від них. Якось передбачуючи біду, Катерина закопала решту хліба, а сама стала місити новий, тож міліція, прийшовши, нічого не могла їй доказати). Ще були три польські родини, колоністи, що вернулися з Сибіру: Бартось, Скіба і Тижула.

Як виїжджали від нас останні фіри, була чудова погода. А потім небо затягнулося хмарами, потемніло, зірвався вітер і почав курити піском. Напатіло багато чорних воронів, літали й кричали, а ввечері почали вити собаки, коти нявчати. Стало дуже страшно. Земля гнівалася на своїх жителів, чому вони покинули своє село. Тиждень часу було спокійно. Здавалося, що всі про нас забули. Головна дорога стала зеростати бур'яном. Однак докладно в тиждень від виселення хтось ранинько постукав у вікно й викликав маму: «Цьоцю, цьоцю...» (усі упівці кликали такими словами жінок). Це були наші сусіди Гриць Скочиляс і Петро Пришляк, з ними ще двох, один був чи не Семен Зайльо. Мати подала їм через вікно хліб, а хлопці зараз зникнули за рогом хати. У цю саму хвилину почувся страшний гавкіт собак, крик на подвір'ї. Хтось почав бити в двері й кричати: „Otworzyć! Otworzyć!" і зараз увійшли озброєні міліціянти, почали від „wasza banderowska mać", а закінчили питанням про бандарівців. Ми заперечили: нікого не бачили. І так стібенські міліціянти відійшли.

Відтоді майже кожної ночі заходили до нас повстанці, голодні й обдерті, виснажені. Дуже бідні. Стукали в вікно й майже завжди так само просили: «Цьоцю, цьоцю, дайте щось їсти». Найчастіше приходили в дощові ночі. Потім на дорозі можна було завважати стежку, а на ній чоловічі сліди (решта дороги вже заросла бур'янами). Мати завжди давали через горішнє вікно хліб, а до криниці спускали десь п'ятилітрову баньку молока. Мати лиш казали: «Ідіть, напийтеся води до студні». Вони молоко випивали, баньку мили й вішали на паркані. Так бувало ночами. А вдень приходило військо або міліція й все допитувалися, чи були бендерівці. Ми все заперечували, а вони все казали про майбутню засідку на них у нашій хаті, чого ми дуже боялися. Це могло закінчитися для нас трагічно, проте молодим людям ми помагали й далі. Кожного вечора ми просили Господа в молитвах, щоб дав нам ласку дожити до наступного ранку. Матір Божу ми просили загородити нас від усякого лиха.

Два рази міліція підшивалася під повстанців. Чули ми такий сам шепіт: «Цьоцю, цьоцю, дайте їсти, ми свої, прийшли з лісу голодні». Ми тоді не відзивалися, а як наступного дня прийшли питатися за бендерівців, ми підтверджували: так, були цієї ночі. У такій напрузі ми жили десь 6 7 тижнів, аж до жнив.

У Острові, за Сяном, в недалеко від Радимна, стався влітку такий випадок. Чотирьох упівців, один з них на псевдо «Кеблук», йшло до уряду гміни в Радимні дістати собі чисті бланки й печатку зробити документи. По дорозі зайшли до Острова, тоді вже чисто польського села. Хотіли відпочити в одній стодолі, але побачив це господар і дав сусідом знати до Радимна на міліцію. Звідти зараз подзвонили до Ярослава. Приїхало їх багато, стодолу обстріляли й запалили. Трьох повстанців там згоріло, один утік, але над Сяном був убитий.

Був ще такий випадок, про який дідуньо розповідали зі сльозами на очах. Раз ішли вони зі ще двома старшими людьми на пасовисько Погариська. Була неділя. Від сторони Михайлівки вийшов молодий чоловік, мав вигляд тюремника. З противного боку над'їхав ровером міліціянт зі Стібна. Задержав незнайомого, а потім повів з собою в сторону присілка Халупок. Наші старші щось передчували, кажучи собі «щоби він йому що не зробив». За короткий час від сторони Халупок почулися два стріли, а наші аж охнули. Міліціянт зайшов з тим чоловіком за Халупки, минули Грабову річку, а там, в рові, застрілив цього тюремника нещасного. Сам пішов замельдувати вбивство. По кількох роках був засуджений за вбивство на два роки „w zawieszeniu". Убив людину, українця, родом з Корчови, але покараний не був.

Десь при кінці червня один чоловік сказав мамі в дуже великій таємниці, що буде ще одно виселення. Як нас тепер не виселять, то вже напевно всі залишимося в Ніновичах. Так і сталося, як він говорив: 7 липня, на свято Івана, приїхало військо з готовим списком кого виселяти. Під кожну хату заїхала фіра, вояки стали виносити речі й складати на фіри. Вивезли тоді: Григорія й Анну Гарцулів (Анна померла в дорозі на захід); Теодора й Анну Зайлів; Анну Древко з дочкою; Івана Древка з родиною (потім завернули їх зі збірного пункту в Ляшках); Анну і Катрусю Глова (Катрусю арештували в поїзді й кинули до Явожна).

Настали жнива. Одного дня ми працювали в полі недалеко від польського села Дунькович. Увечері завважали в ярку Бабінці людей. Пізнали ми упівців, вони не відзивалися до нас ні словом. Наступного дня ми довідалися, що упівці цього вечора пішли до польського села Михайлівки, отримали там багато харчів (два тамтешні міліціянти відразу сховалися). А потім стало нам відомо, чому упівці сиділи в Бабінці. Одного вечора прийшли до нас... чоловік з жінкою, просилися на ніч. Лягати в ліжка не хотіли, а сиділи в кріслах. Уночі прийшли упівці просити хліба. Було їх кількох, між ними й наш сельчанин Гаврило Грицеляк, який поводився досить голосно. Мама цього разу казала їм відійти, бо боялися незнаних людей. І добре, бо потім довіділися про Грицеляка як співпрацівника НКВД, зрадника, який вбив на Україні свого товариша Звйля Семена.

Ми жнивували. Часто в збіжжі бачили вилежані сліди, видно хтось – упівці – в них уночі сидів, але вдень нікого ми вже не бачили, хоч завжди брали з собою більше хліба, щоб мати, якби котрийсь появився. А був такий раз, що цього хліба не взяли з собою взагалі мої брати, які пішли підгортати картоплю. Прийшов упівець і питався за хліб і воду. Брати не мали, але старший брат пішов до крайньої хати по воду, а упівець водив коня й трохи розповідав молодшому братові. Мали групою перейти через Словаччину на Захід, але ще чекали на розказ. Видно, казав правду, бо вже в нас не появлявся ні він, ні інші.

Зате стали після жнив навіжджати до нас поляки поселюватися. Переважно були то молоді пари, держава давала їм добрі позики, а ті будували господарства й брали землю. Залишалися жити. Нас, місцевих, дуже не любили. Усе привиджувалися їм бандити в наших хатах.

У половині серпня приїхало УБ й арештувало Данила та Івана Древків, а також Михайла Ліпінського, звинувачуючи їх у співпраці з УПА. Вернулися до Нінович по 9 місяцях Яежжне. Виглядали, як живі тіні.

При кінці серпня відбулася ще велика акція проти упівців. Зловили тоді «Ластівку», який багато разів у нас бував. Питалися в нього, від кого отримував хліб, а він вказав на тих людей, що ніколи нічого партизанам не давали. Ці люди тепер отримали кару, було їх 10 осіб. Потім наказали йому показувати криївки з упівцями, а «Ластівка» показував старі магазини.

Уряд став творити станиці допоможової міліції в селах, де раніше її не було. Видно, проти упівців також. Появилася і в нас така міліція при кінці вересня. Затрималися в мурованій хаті, недалеко від нас. То було 20 озброєних мужчин з двома собаками. Кілька днів потім мама вийшли надвір з літньої кухні задніми дверима. Ми не звернули на це уваги. Однак потім мама вернулися і винесли з комори хліба. Це було небезпечно, бо міліція постійно сторожила. Потім мама сказали, що це були наші сусіди Гриць Скочиляс і Петро Пришляк. Вони, перебувши ще кілька днів у Дуньковичах, де Пришляк мав родину, не прийнявши пропозиції кинути кріси й виробити документи, перейшли одної ночі на Україну. Тим удалося їм уникнути арешту. Пришляк і Скочиляс були нашими останніми гістьми з лісу.

Відтак наше життя ставало спокійнішим, але нормальним уже стати не могло. Приїжджі все називали нас бандерівцями. Ми за це на них ніколи не гнівалися, навпаки, у душі були з цього горді. Поляки-мазури, варт сказати,

не лиш людей називали бандерівцями, але все навкруги: ліс, поле, коня, корову, собаку. Увесь світ навколо був їм чужий, бандерівський.

Правда, ще була одна партизанська подія, бо 8 січня 1948 року Сендика, Собопавський і Зайчиковський знайшли криївку. Сендика туди попіз і крикнув: „Wylazić, ukraińska bando UPA!". За це дістав серію з автомата прямо в пицю, але таки пережив. Не пережив, однак, останній упівець. Приїхала міліція, витягнули тіло. Одні казали, що закинули його гранатами, другі, що сам застріпився. А був це з Запіської Волі Микола Якубович «Місяць». Трупа привезли на станицю міліції й кинули, а потім похоронили в рові коло цвинтаря. Чиясь рука часто клала там квіти.

Потім, як ми листувалися з нашими сельчанами на заході, довідувапися від них, що спали там спокійно вже від першої ночі. А ми не пережили стільки страху ніколи, як за тих кілька тижнів після виселення.

Листоношею в нас був Томко Соболевський. Він ходив до Радимна по листи, але мав обов'язок заходити з ними на міліцію, де листи читали. Усі, крім наших, які він відкладав, а потім міг собі за це до ситого в нас поїсти.

Наставало інше життя. Одного разу мама пішли до пробоща Міхальського в Михайлівці. Застала в нього гостя, також ксьондза, і якихось людей. Ті люди, на прізвище Боднар, походили з села Гаї, привели дитину христити. Ксьондз узявся писати метрику, але гість почав задумуватися голосно, як воно буде по-польськи Боднар. Скоро обидва придумали: „Bednarz". Батько дитини щось хотів сказати, але не сказав нічого, видно, боявся. Зате наші мама сказали, що дитина повинна називатися Боднар, бо так звуться її батьки. Однак стало не тім, як хотів пробощ, який таким чином обікрав маленьку дитину з прізвища батьків (нині цій дитині майже 40 років, проте мені хочеться знати, чи її звуть Боднар чи Беднаж).

Важко стало нам жити, дуже важко. Не стало наших людей, а поляки всюди старалися показати нам, що то ми звідкись приїхали, а вони на тій землі від віків. Якби були могли, відразу всіх нас виселили б, „do nogi". Ми всі мали надію, що прийде якась зміна й наші люди повернуться назад до Нінович. Так ми себе потішали, а час минав. Зате вчилися пізнавати в різних місцях українців: коли хтось з кимось говорив тихцем, означало це українець. Люди лякалися, проте не знати, чи можна сказати, що укривапися зі своїм походженням. Адже УБ усе про нас знало. У 1952 році наша сестра пішла вчитися до Перемишля до краєвецької школи. Одного дня учитель сказав їй: „Ty jesteś Ukrainka, twój ojciec był banderowcem". Після цього сестра плакала, а учні давай їй докучати. Потім, уже в 80-х роках, як вона вчилася заочно, УБ запропонувало їй співпрацю. Не погодилася три роки науки пропали, бо не могла ніяк скласти іспитів, хоч добре вчилася.

Удома ми говорили українською мовою, коли були самі у хаті. Так само зі своїми людьми. Однак наймолодші брат і сестра, як пішли до польської школи, перестали говорити по-українському, але пізніше досить легко до неї вернулися, бо таки чули від нас, старших. Між усіма українцями на наших землях таки була спільність. Усі ми ждали кращої долі, хоч були дні, що попадали ми в зневіру. Здавалося: усе пропало, українців знищено. Десь під кінець 50-х років наш сусід Ліпінський сказав мені, що на Пряшівщині виступав український хор, але я ніяк не могла зрозуміти, звідки він міг би взятися.

Пригадується мені, що в серпні, зараз після останнього виселення, прийшов до нас польський священик Мікульський. Став питатися за кількість членів родини, усе записав, а потім сказав дати собі 500 злотих на ремонт костела в Микайлівці. Я відповіла, що в нас нема грошей, але ксьондз сказав: „Niech matka pożyczy, a jak nie, to proszę nie przychodzić do kościoła". І так стали ми парафіянами польського ксьондза. Однак мама не дозволили потім ксьондзові на окреме миропомазання наших молодших брата й сестри, кажучи, що вони були миропомазані вже при хрищенні. Як наставали свята, то ми старалися їх таки справляти й по-нашому, а завжди чомусь у ці дні з'являлися в нас поляки підглядати. До костела ходили ми аж до 1957 року, коли відновилися наші Богослужіння.

До 1956 року мало хто приїжджав з заходу відвідати Ніновичі, бо відразу таких арештували й відсилали назад. Правда, кільком удалося побувати день-два без відома міліції й вернутися на захід. А в 1957 році, весною, вернулося сім родин, потім ще інші вернулися. Узагалі вернулося до Нінович 20 родин. Дуже голосним було повернення Михайла Трухана в 1958 році. Навіть у «Нашому слові» писалося про це віршем, що «До Радимна Трухан їде, Раде дозвіл уже дала». Він справді приїхав, але ціле літо жив під голим небом, хоч влади дали дозвіл на повернення й посвідчення. Нарешті отримав позику й відповідне обійстя, вибудувався, ставши добрим господарем.

Ми спровадили нашого стрика з родиною у 1957 році. Ми виїхали по нього кількома фірами. Вертатися понад річкою, то обминули моста на ній, бо там зібралися мазури, щоб його не пропустити. Аж стрико дав хабаря, його приписали в гміннім раді й виділили обійстя.

Зимою 1958 року прийшло повідомлення, уже вдруге (після заборони на початку 50-х років), що не можна нам хоронити своїх покійників на ніновицькому цвинтарі. Я написала листа до «Нашого слова» у цій справі з проханням допомогти. І сталося мале чудо: газета повідомила православного священика в Кальникові, який нещодавно там обняв православну парафію, що нам забороняють похоронів, тож він узяв нас до своєї парафії; відповіла також, що таки можна нам хоронити на своїм цвинтарі. З цим письмом священик прийшов до солтиса й все залагодив.

Отаке діялося в Ніновичах і, думаю, інших селах нашого Закерзоння.

Спогад Данила Древка – «Ворони», народженого 1924 року

Липень 1945 року був дуже гарячий. Температура сягала до 30 градусів. Добігали кінця жнива. Жито було вже в копах, на пні стояв ще овес, місцями пшениця, зеленіли загони конопель. Битий шлях Ярослав - Рава-Руська та Ярослав Яворів був заповнений совітськими військами, що потоком тягли на схід, везучи воєнні трофеї, женучи худобу. Рух тривав цілісіньку добу. На постоях бійці торгували своїм трофейним добром: за горілку можна було купити навіть корову чи коня.

Під цю пору по віддалених від трактів селах бушувало польське військо, не спала також міліція. Рабункам і вбивствам не було видно кінця. Крали вони все що попало під руки, розбивали скрині, стягали з людей одяг і черевики, а що вже згадувати про коней та корів. Часто бувало й так, що дядько віз їх під примусом підводою, але потім сам пропадав або вертався без коней, побитий. Люди по селах не знали, який буде їх наступний день, коли закінчиться страх і буде змога спокійно жити. Не мали чим і як боронитися. Єдина їх оборона в околицях Радимна - це досить міцна, як на той час і добре озброєна самооборона. Як і інші, була вона створена проводом нашого І району, що належав до ІІ округи ОУН у Закерзонському Краю.



Данило Дрвко під час перебування в концентраційному таборі в Явожні

До першого складу районного проводу належали не зламі 1944–1945 років: районний провідник «Ріг» (родом десь з-під Дрогобича), заступник провідника «Вороний», пропагандист «Курган» (Степан Батейко, за професією вчитель, родом з Грушович), господарчий «Каблук» (родом з околиць Стрия), за військові справи відповідав «Крук», пізніший сотенний Григорій Лавко (родом з Краківця), командир СБ «Чубчик» (високий, чорнявий, на прізвище Гальва, родом з Ляшок, де за німецької окупації був агрономом; потім «Чубчик» був перенесений на Томашівщину, де виконував спеціяльні доручення в структурах СБ при окружному проводі, а його місце зайняв в І районі «Марко», який загинув пізньої осени 1946 року). На самому початку існування районного проводу господарчим району був «Вітрогон», тобто Яким Гірний із Заліської Волі (загинув у 1949 році на чехо-словацькій границі).

До «Чубчика», «Кургана» й «Крука» я ставився з великою симпатією, що йшла, можливо, від того, що від них віяло братнє тепло, вже напевно від їхнього приязного ставлення до мене. Навесні 1945 року між «Рогом» і «Чубчиком» сталося непорозуміння. На бік «Рога» став «Каблук». Тривало воно коротко, не пам'ятаю про що йшлося, але конфлікт, хоч короткий, був гострий.

Доля згаданих членів районного проводу була різна. «Ріг» виїхав восени 1945 року разом з мешканцями села Висоцьке на Україну, «Каблук» навесні 1948 року загинув разом з членом окружного проводу «Корнійчуком» в селі Острові, що біля Ярослава, «Курган» помер на Щецінщині. Що сталося з «Чубчиком» і «Круком» – не знаю.

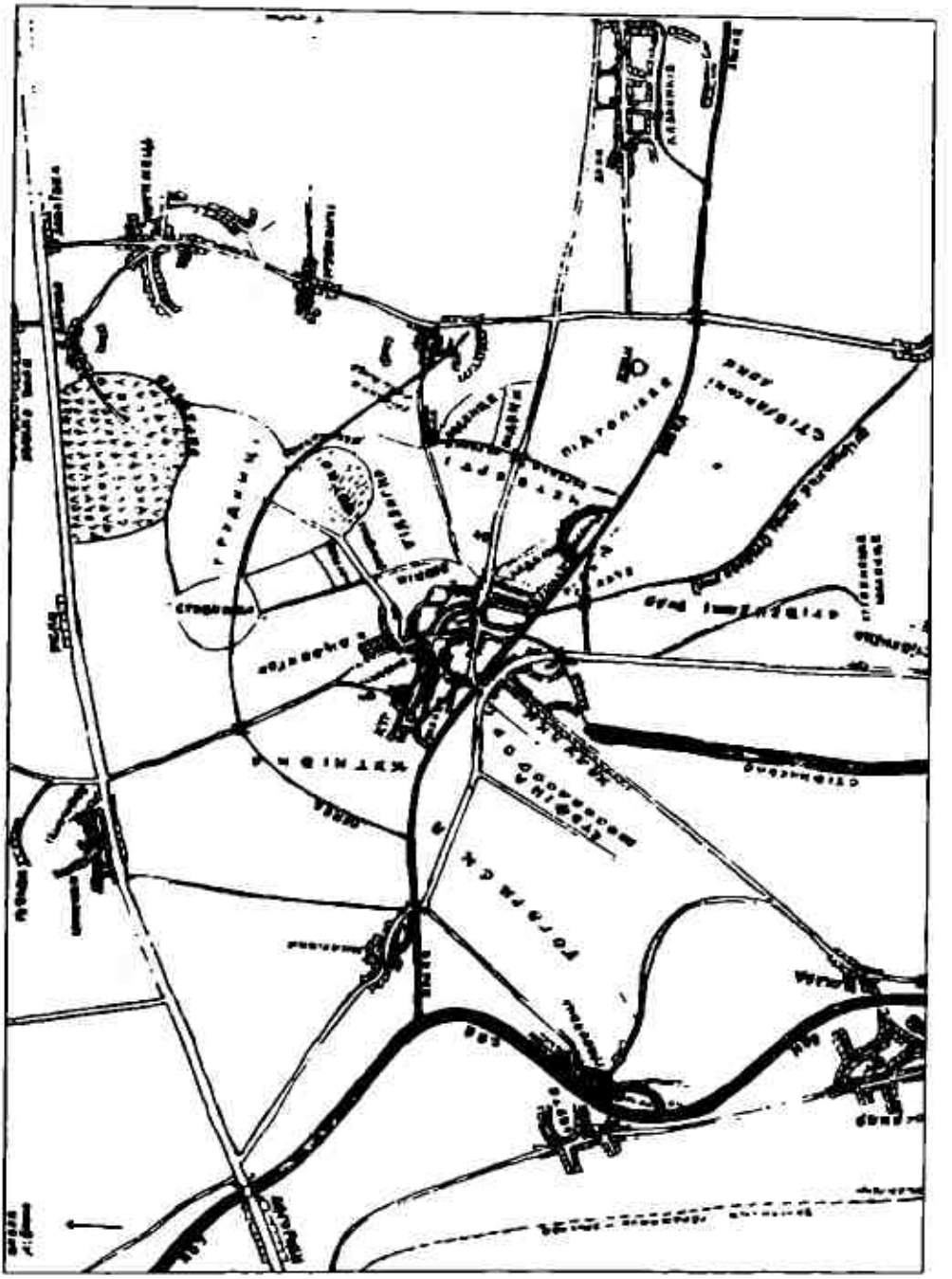
Цей провід зорганізував самооборону по всій округі. У сусідніх щодо Нінович селах кущовими провідниками були: хотинецького кущ – Незаревич (походив з Грушович), лазівського – Вергун Григорій (як єдиний з-посеред кущових провідників не розлучався зі зброєю на своєму становищі докінця, загинув навесні 1948 року), у найдальше на північ висунутому кущі провідників був Сулима з Кореници (його завжди тяжко було знайти, пам'ятаю, що одного разу літом 1946 року знайшли його при допомозі місцевого зв'язкового в полі серед дорідного жита).

Щодо ніновицької самооборони. Кущеву адміністрацію творили: Василина Михайло – кущевий, Ожібко Михайло – пропаґандист, Амброх Іван – господарчий, Когут Іван – станичний, Ожібко Івон – господарчий. Командиром самооборони був призначений «Муха» (Равакович), ройовими були Древко Михайло, Клюфас Михайло і «Слабий», прізвища якого не пам'ятаю. Самооборона мала десь 30 стрільців. Деякі хлопці з Нінович пішли вже тоді, восени 1944 року, до сотні «Балая». Це були: Тхір Роман, Яцко Литвин, Ґрунт Андрій і Древко Іван. Потім, коли самооборонні відділи перестали діяти, хлопці з ніновицької самооборони розійшлися по сотнях. До «Шума» пішов Михайло Древко, Михайло Клюфас, Пришляк Петро, Скочиляс Григорій, Климко Іван, Ожібко Василь. Можливо, було їх більше, але тільки ці прізвища пам'ятаю. Стрільцями новоствореної сотні «Крука» стали Трухан Іван, Міндзя Григорій, Зайльо Семен, Лажовський Петро.

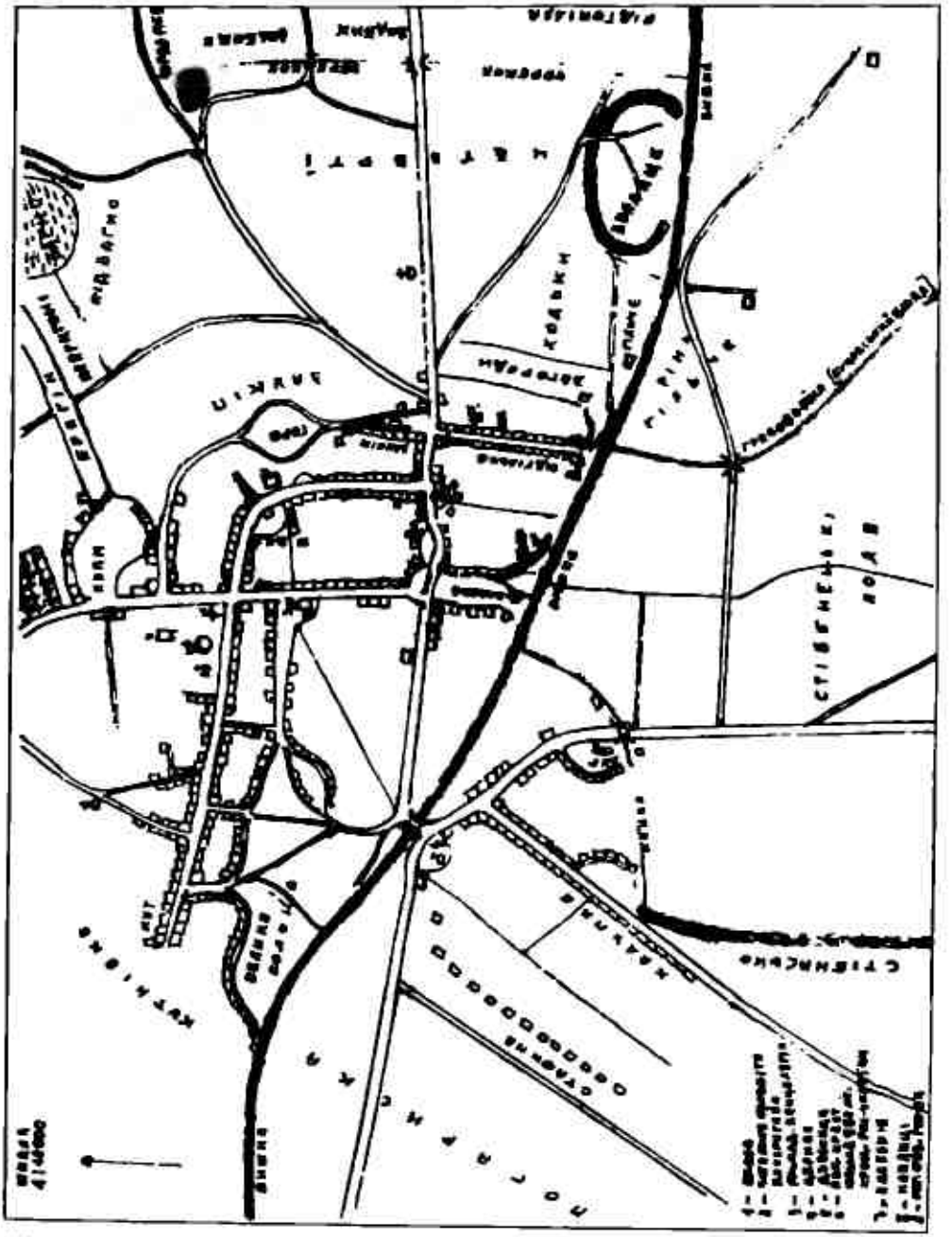
Крім самооборони й сотень, ніновицькі хлопці від самого початку служили в СБ: Ліпінський Петро, Трухан Михайло, Клюфас Іван, Грицеляк Гаврило. Нині ні один з-поміж них не живе. Ліпінський помер у 1946 році від сухоти горла, Трухан (1922 року народження) помер кілька років тому в Ніновичах, Клюфас (1923 року народження) був убитий на Львівщині енкаведистом Заблоцьким, який за відтяті вуха убитого заробив 3000 карбованців, Грицеляк (1923 року народження) помер у Львові.

Частина хлопців з самооборони виїхала з родинами в 1945 році восени на Україну. Жаль, однак не пам'ятаю ні одного псевдоніму. Це, мабуть, тому, що я рідко з ними стрічався, бо не часто бував у рідному селі. Пригадалося тільки псевдо Василя Тхіра – «Пйонок».

І знову питання: яка зустріла їх доля? Про деяких щось знаю. Клюфас Михайло (1923 року народження) під час переселенської акції був поранений у Вербиці й попав у руки війська, був суджений, про що повідомляє список Євгена Місила, називаючи його Івоном Кмєцем; Древко Михайло (1921 рік народження) загинув як чотовий сотні «Шума» влітку 1947 року в Кобильницьких лісах; Пришляк Петро (1923 року народження) разом зі Скочилясом Петром (1924 року народження) навесні 1948 року перейшли в Україну, правдоподібно, живуть на Сокальщині; Климко Іван (1928 року народження), поранений у Вербиці під час переселенської акції, був суджений, а після виходу з в'язниці жив на Сокальщині, помер кілька років тому; живе коло Кентшина Ожібко Василь (1925 року народження); Трухан Іван (1926 року народження) був страчений влітку 1947 року в Ряшеві, Міндзя Григорій (1921 року народження) на Монтелюпіх в пізню осінь 1947 року; Зайльо Семен – «Лаженчик» (1927 року народження) загинув у 1949 році на Тернопільщині з рук НКВД, а його брата Дмитра, якого тоді Семен відвідав, запроторили в Сибір разом з сім'єю і слід по них загинув; Лажовський Петро живе в Лідзбарку Вармінському; помер на Львівщині Іван Когут (1927 року народження); недавно помер і був похоронений в Орнеті Іван Ожібко (1926 року народження); в Пасленку похоронено Василя Тхіра; Ґрунт Андрій (1926 року народження), Яцко Литвин (1926 року народження) та Роман Тхір (1922 року народження) загинули в 1945 році на Томашівщині; Древко Іван помер кілька років тому в околицях Білої-Підляської (до 1957 року жив разом з жінкою та її батьками коло Бартошиць, а потім переїхав на їх рідні землі); Ожібко Михайло загинув



Мапа Нінович разом з околицею, зроблена рукою Данила Древка



Мапа села Ніновичі вирисована рукою Данила Древка

у Ніновичах влітку 1947 року під час висилення. Щоразу менше прізвищ пам'ятаю, час замулює сліди. Вернімося до літа 1945 року.

На зламі 1944–1945 років діяв уже в II окрузі курінь «Залізняка», але тримався він більше лісів Любачівщини та Сянащини, не сягаючи своїми діями околиць І району, зокреме його південної частини. Пізніше, вже на першому етапі переселення, на наших теренах створено сотню «Крука».

Грабіж та вбивства перекотилися в третій декаді липня на правий берег Сяну, торкнувшись і наших околиць, де на початку липня був ще якийсь-такий спокій. Щойно 23 липня Польське Військо в силі двох сотень та одної батареї легкої артилерії разом з міліціонерами зі Стібна напали на села Стібенець, Барич та Склад. Ці села були невеликі, а головна біда була в тому, що не мали самооборони. Чоловіків мобілізовано під кінець 1944 року до совітської армії. Погнали їх без жодного вишколу визволяти Польщу й здобувати Берлін. І гинули. А в заплату за цю смерть їхніх рідних мордували тепер польські прокомуністичні «приятелі».

Отже, вибір сіл не був випадковий. Військо знало, де буде можна безпечно грабувати й вбивати. По дорозі на Барич спалили половину Стібенця, а потім зайняли Барич і Склад. Почалося свавілля, були вбиті й поранені, погоріли хати.

Утікачі дали знати про напад у Ніновичі, віддалені від Барича й Складу десь 3–4 кілометри. Ніновицька самооборона в силі одної чоти зразу пішла на відсіч.

За Халупками, на полях між дорогою на Склад і старим коритом річки Стібниська, ми розгорнулися в розстрільну й побігли в сторону дороги, яка лучила Стібенець з Баричем. Нас побачили, над головами просвистіли перші кулеметні черги. Хлопці залягли, лише Михайло Древко не заліг, він перебігав від одного менделя жита до другого, посилаючи щоразу черги зі свого дегтяра. Його відвага вплинула на стрільців. Вони підірвались і, то падаючи на борознах, то знову встаючи, наближалися до дороги.

Відізвалася легка артилерія поляків, однак обстріл був дуже хаотичний, снаряди переносило аж за Стібниську – старе корито річки. Наш наступ тривав. Поляки не витримали, а їх ситуацію погіршив потім ще й удар самооборонних відділів з Сосниці. Сосничани перейшли Сян і насіли полякам на спину, а тим часом наша чота поспішила перетяти дорогу відступу. Увійшли ми в окоплений пожежею Стібенець, через який могли відступати грабіжники. Однак вони не зважилися втікати тим самим шляхом, що прийшли. Хоч і були в силі більшій від нашої, то дали ногам знати й потягли понад Сяном польовими дорогами й стежками в сторону Дусівецьких Халупок. Бій тривав кілька годин, хоч здавалося, що все відбулося в один момент. Щойно в пообідню пору самооборона з Сосниці й Нінович появилися в Стібенці. Там був страшний образ: звуглені хати, заплакані жінки з дітьми на руках, які не мали тепер да з ними подітися. Вогонь узяв доробок усього їхнього життя.

Не минуло багато часу, коли в Стібенці появилися кущеві самооборонні відділи з Гаїв, Грушович, Хотинця та Заліської Волі. Усього було нас тепер десь 150 чоловік. Між стрільцями гуділо, як в улику. Бажання помститися брало верх. Усі були за те, щоб відплатити за Стібенець, Барич та Склад спаленням постерунку міліції у Стібні та фільварку, де часто квартирувало



Похорон матері Дмитра Томашевського, на другому плані – руїна ніновицької церкви; світлина з 1957 року

Польське Військо. Чулися також голоси, щоб, спаливши Стібно, зібрати більшу силу й зватакувати Радимно та Ярослав. Тільки в такий спосіб можна показати, що розбій не минається безкарно.

Однак так не сталося. Несподівано для всіх з'явився в Стібенці на спіненому коні окружний провідник пропаганди «Ромен». Зсівши з коня, гостро сказав: «Не можна відплачувати тим самим. Ми не бандити. Не вільно лити воду на ворожий млин. І так кричать на ціпий світ, що ми є бандою розбишак і різунів». Потім додав, що як хтось спротивиться наказові проводу й будь діяти на власну руку, то буде поставлений перед судом, але тоді хай вже й не думає про ласку. «Тут мусить діяти дисципліна й розвага. Не маємо жодного права плямити доброго імени УПА та датися спровокувати» – закінчив, а потім наказав усім вертатися у свої села.

«Роман» родом був з Сосниці, віком десь 30 років, його прізвище було, здається, Вовк. Виїхав разом з кревними з Перемишля на Україну під час переселенської акції 1945 року, мабуть, самовільно.

Настало кілька днів спокою. Уже здавалося нам, що так все й закінчиться, але той спокій був спокоєм перед бурею. Як з ясного неба грім, так несподівано 28 липня впало страшне нещастя на Ніновичі. Село уже самого ранку було пусте: люди вийшли на поля жнивувати. Залишилися лишв старці та хворі. Десь коло 7 години ранку прибіг у село сільський пастух, старий вусатий Матвій Тхір. Він був пастухом гребовецької худоби, що її пас на пасовищі Погариська, а лежало воно між річкою Вишнею й гребовецькими Сяновиськами. Посередині йшла бита дорога. Матвій сказав, що до мосту на Вишні, біля Михайлівки, тягарові авта довозять військо. Для нашої

самооборони це було достатньо, щоб проголосити алярм. Один рій негайно зробив кулеметну заставу від сторони Стібна, а другий, в якому був і я, подався під міст на Вишні.

Зайняли ми становища десь 30 метрів на захід від моста: 10-15 метрів від шоси засіли коло хати Петро Пришляк і Гриць Скочиляс — нерозлучна пара; за могилою коло каплички скрився Василь Тхір та Іван Клюфас, а при ньому, як лятка, притулився і я (обидва ми не належали до самооборони); коло моста заліг з кулеметом ройовий Михайло Древко.

Була десь восьма година, коли на небі появилися два літаки. Надлетіли на село й почали обстрілювати його з кулеметів. Ми вже не мали сумніву, що це почнеться велика атака на наше село. Росла напруга, час видовжувався, здавалося, що вже нема чогось гіршого ніж чекати, а тим гірше, що чекати на смертельну небезпеку.

Тим часом з Грабовця донесли, що на лівому березі Сяну розташовується артилерія. «Проти кого така велика сила, літаки, артилерія?» - подумав я; мабуть, так само подумав кожен зі стрільців ніновицької самооборони. Польська сила й справді була велика, більша, ніж ми тоді знали. Військо було під час наступу на Ніновичі не лише в Михейлівці, але також у Дуньковичах, Звіській Волі, Лапаївці, Хотинці, Грушовичах та Гаях. Це був ціпковита блокада. Можливо, командування Польського Війська після бою в Бавричі й Складі думало, що в Ніновичах стоїть великий загін УПА. Літаки ще трохи покружляли, але ніхто не показувався надворі, бо село було порожнє. З літака видно було, що дорога Радимно - Стібно через Ніновицькі Халупки вільна. Мабуть, по радію передали штабові в Михайлівці, що можна їхати, бо як інакше зрозуміти те що потім сталося. Штаб та його охорона рушили автами в напрямку моста на Вишні. А поблизу нього вже давно чекала наша кулеметна застава. Бачив я, як наближаються. В'їхали в наші позиції, а тоді збоку полетіли гранати, від чола заграв кулемет та автомати.

Якраз тоді з'явився з кількома хлопцями ройовий «Слабий», звичайно, разом зі своїм нерозлучним кулеметником Івасем. Навіть не зауважив я, звідки надбігли. Завяз припучилися до акції. Тим часом бій перенісся вже до річки, де тепер вояки шукали собі порятунку, бо іншої дороги для втечі не було. Заскочення було абсолютне. З їх боку майже не було стрілів. Жовніри втікали коритом річки й стежкою понад берегом в сторону Погариськ. Хлопці погналися за ними. Утікачі навіть не пробували відстріловатися, деякі втікали без зброї. Акція перенеслася на Погариська, біля 300 метрів від моста, але ройовий Древко наказав завернути. Вгорі далі кружляли літаки.

У цій короткій сутичці був смертельно поранений полковник, який помер цього ж дня, як повідомила преса, в лікарні. Він був командуючим всією операцією проти Ніновичі. Крім нього, згинув капітан, трьох поручників і кількох підофіцерів. Узяли ми їхні документи. Пам'ятаю одне прізвище убитого: Коженьовський. Разом з військовою книжкою був лист від сестри Уршулі з України. У книжці був запис: „Porucznik, dowódca kompanii fizylierów", дуже молодий, може зо два роки старший від мене. Пережив фронтовий шлях від Ленино до Берліна, але потім чергові вожаки послали його пацифікувати Надсяння, де й знайшов смерть. Стискалося від цього серце, в голову морочило питання: «За що гинуть люди?».

Здобули ми багато зброї та амуніції. Найбільшу радість викликали чотири новісінські ППС. Вернулись ми, обвішані зброєю, на ствої позиції. Кутом ока бачив я ройового «Слабого», що походив з Малкович та його улюбленця - кулеметника Івася, також з цього села. Івась був дуже гарний з лиця, невеликого росту, вся посміхався. Мав усього 20 років, був випускником ярославської торговельної школи. Коли я тепер глянув на нього, то, здавалося, він не відчував ніякого страху. Це, може, і не дивно, бо він добре понюхав пороху під Бродами. Така перепалка була для нього забавою.

Однак на місці сутички не можна було довго задержуватись. Десь коло десятої години Древко зі своїми хлопцями відступив у сторону Халупок. «Слабий», до якого допучив я з Іваном Клюфесом, пересунувся на 150 метрів у бік села, зайнявши оборонний відтинок при східніх загородах Великого Болоня. Хати на протилежному боці Болоня доходили до самого берега річки. Поле обстрілу було добре, можна було обстрілювати звідси також дорогу чврез Погвриська та й само пасовище.

З усіх сторін чути було стрілянину, тільки ж невідомо було, хто й до кого веде вогонь. Виходило, однак, що військо стріляє, як то кажуть, «Богові у вікна».

При перших хатах у північній частині Болоня зі сторони Михвйлівки появилися польські вояки. Пустили ми по них кілька кулеметних черг, тож зразу поховалися за будинки й почали звідти вогонь. Стріляли довгими чергами на знати куди. Ми не відстрілювалися, бо не було потреби. Побачили ми дим - це почали горіти Халупки, значить, там уже «господарює» військо. Звйнялися потім хати на звхідньому Болоні. Вогонь поширювався дуже швидко, за хвилину горів і Старий Кут. Однак на відкритому терені Болоня поляки не показувалися й далі. Зате пожежа дійшла вже й до нас. Наш ройовий «Слабий» наказав відступ у центр села. Коло будинку «Просвіти» завернули ми вліво, до церкви й в сторону Кут разом, але Кути також уже були під вогнем, наступало на них військо з Дунькович, обстріпюючи цвинтар, що поза салом. Біля приходу звернули ми, отже, в бік горбу, й Звукопом вийшли на східній край села до вильоту дороги на Кальників. Вупиця Підгільча в тій східній частині села від сторони Вишні була вже охоплена пожаром. Горіло також Мале Болоня. З цього кривавого моря чупися густі кулеметні черги, тріскотіли автомати. Пожежа не докотилася ще тільки до скідньої частини сала, тобто Саджівки й Звукопу.

«Слабий» посилав тепер одного стрільця на зв'язок з заставою, що тримала оборону від сторони Стібна, а решта вийшовши за село, взяла ліворуч і пішла полями в напрямку багна. Однак не дійшли ми до нього. Появилися два кавалеристи, напевно, розвідна стежа. Побачивши нас, зразу віддалилися, але незабаром над нашими головами просвистіли кулеметні черги. Змінили ми напрямок: повернули вправо й вийшли на польову доріжку до Чорної Ріки. Тут розійшлися. «Слабий» з Івасем пішли далі цією доріжкою, а ми утрьох взяли ще раз управо й, перетинаючи поле наперекіс, наближалися до містка на Кутньому Перекопі та дороги на Кальників. На містку зійшлися ми з кількома стрільцями й разом пішли ровом перекопу в сторону Вишні.

Від Звалиська в сторону Кальникова правий берег Вишні залягала самооборона з Хотинця, Грушович і Гаїв. Вони відступили туди раніше, коли військо щойно звйняло їх села, але участи в обороні не брали. Коло

16 години долучили до них оборонці Нінович. Село тоді вже з краю в край горіло. Ще трохи й долучився до решти застава, яка боронила села від Стібна, однак втяки з цього боку не було. Вона перейшла вбрід Вишню на Підгільчу та відступила в бік Звалиська. На Кутньому Перекопі вони долучили до нас. Бій за Ніновичі добіг кінця.

Немічні старці, що не могли втікати, були лобиєвні та вкинуті у вогонь. Загинули: Ева Древко, Степан Лажовський, Матвій Ожібко, Михайло Слілота, Катерина Шот, Микола Зайльо. На полі під Дуньковичами при жнивах убили Марту Клюфас, її чоловіка Петра та їхню малу дитину.

Згинув також наш ройовий кулеметник Івась. Розлучившись із нами, «Слабий» і Івась пішли в сторону Гаїв. Не знали, та й звідки ж було їм знати, що над Чорною Рікою на валі, що відгороджував поля від гаївського пасовища, під вербами залягла оборонна лінія Польського Війська з гніздами важких кулеметів. Коли вийшли на відкритий терен гаївського пасовища, поляки відкрили вогонь. Івася скосили як косою: дістав вище колін в обидві ноги. «Слабого» поранили в ліву руку, але він не втратив холодної крові. Узяв Івасевого кулемета і дав по полях кілька черг, а потім узяв на плече пораненого друга та зброю і відступив у вівсяний лан, да пересидів до ночі. Поляки йти за ними не наважилися. Знайшли їх завтра наші дівчата, перев'язали Івасеві ноги, проте він не пережив тяжкого поранення – умер вночі від великої втрати крові.

Коло 18 години військо покинуло село. Від'їхало на Радимно і Ярослав. Залишило по собі страшне звериць та людей, що не знали, де себе тепер подіти. Не залишилося в них дослівно нічого. Поляки зрабували з пасовищ Погариськ і Грудниць всю худобу (кількасот корів), усіх коней. Що зрабували з хат, годі було взнати, бож вони всі були спалені. Це все зробила регулярна армія Польської Народньої Республіки.

На другий день коло 10 години військо появилося вдруге. Допалювати недопалене. У селі було ще передвчора 380 хат. Тепер не було ні одної.

А людям якось треба було жити далі. Підготуватися до зими. Сусідні села передали нашим одяг, харчі. Почели наші довбати землянки. Яке тоді панувало між нашими людьми єдність та стійкість перед горем! Як собі помагали! Якось, можа, і вийшли б ніновичани з біди, але ж під кінець літа прийшли на них переселенські комісії. Не дали залишитись собою на своїй землі.

Новосілки

*Спогад Миколи Гасюка, народженого 1930 року в Новосілках Біло-Підляського повіту**

Тутки, у Новосьолках, партизантки не било. Там, трохи далій, ловят Хелмський, Влодавський чи Грубешівський, там била. У лісак.

То був початок липня, приїхало польське войсько. Зробило зібраннє. Хто мав документи з «подкувкою»[1], то всіх виганялі, жв всі тиї, то українці. А в нас праві всі її мали. Било троху поляків, а два мали бєларуські. На рано вже всі били зобрани, кому дали якусь підводу, а хто нв мав своєї, то давали поляків тутейших, з Олендрів, Мосціци, Долнвй, Гурней. Вояки бігалі зденервовані, якби всі наші люди билі їм ворогами.

Але щв билв твка ситуація, що як пришло в сороковому четвертому році, у липню, то наше «визволєнєе», знвєтв, якоє воно било? Зараз зробилі мобілізвцію штерох рочнікув. З Новосьолок пушло з десять хлопців від двадцятого по двадцять четвертий річник. Як вернулісь з того войська, то ченсьць повмирала на грузлицю, а ченсьць зостала. І тиї, що пришлі з войська, тих не рушали. То на цале Новосьолки може з десять родин зосталось, і тик паре полячків.

А ми як рушилі їхати, то нас два чи три дні везлі аж до Хотилова на стацію. Там завадовалі. Перший трвнспорт пушов на Щецін, а другий, наш, на Ольштин. Биття не било, але ординврнє односіліся до нас. Нікого не звбили. але щоб почвкати, бо люди плачуть -- нє.

Приїхали ми до Ґурова. Дали нв колонії у Ґльондах халуписькo. Усяк жилось. Людай била збиранина, розмаіти, і вільняки зо сходу, забуґовці з Волиня, Барвновіч, разниє. І з Жешувщини. Моя жінка є з Перемишля, з Кривчи. І так ми жилі. Дуже людай там перепопячилося, ходили до костела нормальнє. І то не так, же одна полувка польська, а друга нашв, але обоє такиї самиї й до костела ішлі. Зашвидко перепопячилися. А твкв гарнв церквв в Ґурові є. І чи то буда добре? Я би не сказав, же то буда з того щось добре.

Тато вернувся в сімдесятому році. Але нв до Новосьолок, бо там било розібране. Халупку нашу нам оддали, алв даху не било, то нв опал розібрали. А я вернувся аж тепер, за дочкою, що собі в Білій мешквння викупила. Я там не нврікав, але жив на кольоні свм оден, то мені било правє, як до Яблочина звідсюль їхати, щоб до Ґурова доїхати. Горби, пуд лісом, пустиня і пустиня.

---

* Текст друкується говіркою.

[1] «Подкувкв» поточнв назвв, видававої німцями кенкарти – з літерою «У» на означення осіб української национальности.

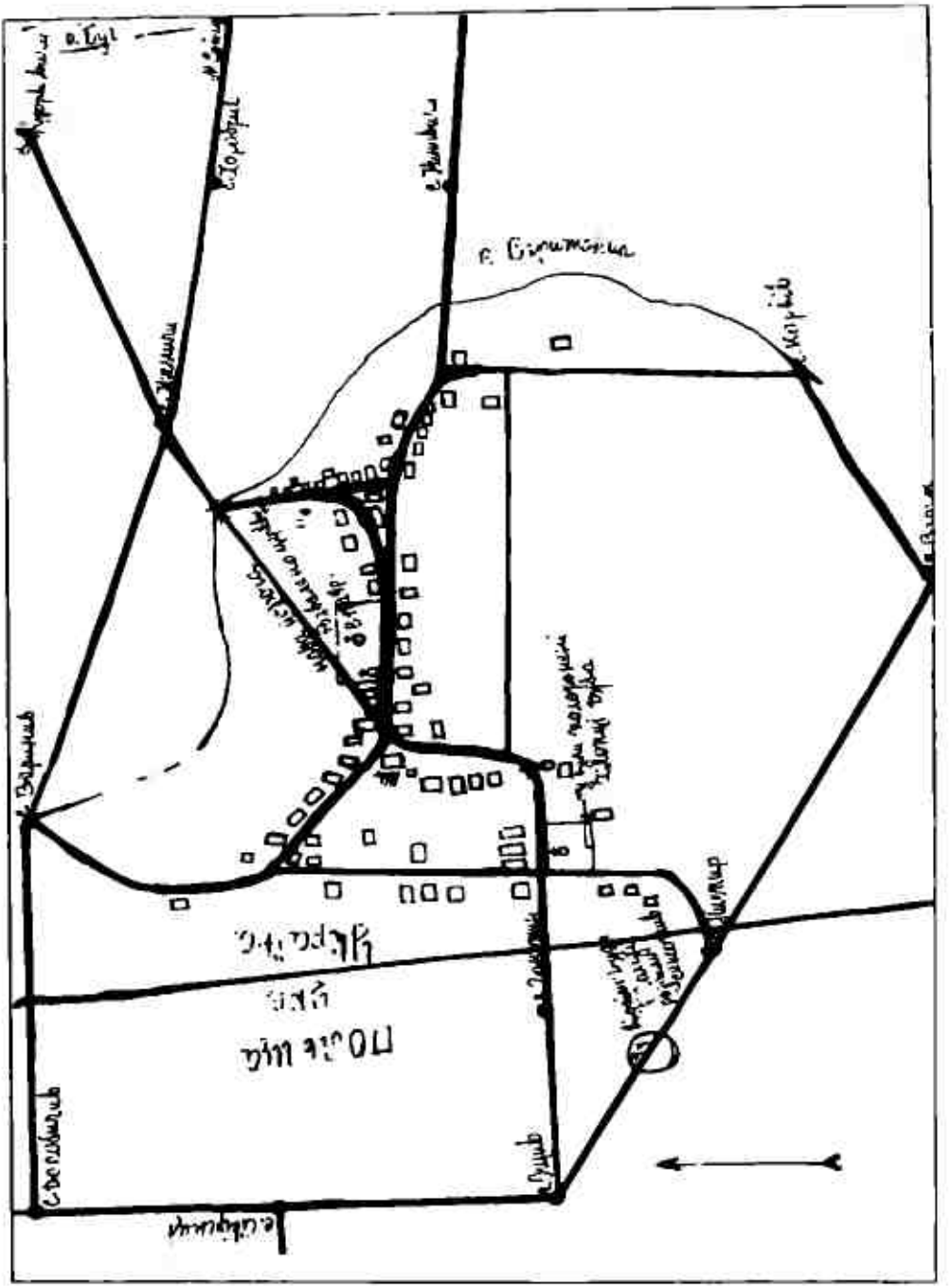
Павловичі: 6–15 липня 1947 року

Спогад Петра Кравчука, народженого 1926 року в Павловичах Сокальського повіту

Павловичі, село невелике - 60 домів – мало 4-клясову школу, де вчила учителька на прізвище Анеля Шинеур. У цій школі під час перерви була від неї заборона говорити українською мовою. Щоб учитися в середній школі, треба було це робити в Сокалі, Грубешові, Холмі або Белзі. Я закінчив сім кляс у Варяжі під час німецької окупації. Наш батько народився в 1880 році. У 1912 році виїхав до Америки на роботу. Раніше виїхав мамин брат Петро, тож батько у нього затримався. Отримав працю: возив кіньми вугілля. Як вибухла І світова війна, вернувся додому. Узяли його до російської армії й відступав разом з нею перед німцями. Був ранений на Волині в хребет, тож вернувся – але аж у 1919 році – додому й більше не воював. Удома біда й голод. Праці треба було шукати по польських маєтках, але от у 1920 році вибухла війна між поляками й українцями. Поляків у Павловичах наші заскочили, тож вони відступили, маючи кількох поранених. Решта втекла. Але потім з Франції прийшов Галлер, поляки наступили й стали гребувати людей, а наша армія мусила відступати.



Церковний хор Павлович на свято Покрови в 1937 році



Авторова мапа села Повлович

Брат Іван спершу учився в Нисмичах, бо в Павловичах школи ще не було, потім закінчив гімназію в Сокалі, потім теологію в Варшаві. Одружився з дочкою священика з Лішні на Волині, але щоразу переносили його на іншу парафію, бо воєвода не давав йому загріти місця. По приході совітів у 1939 році вчителював, а від німецької окупації знову був на парафії. У 1944 році совіти його арештували й засудили на 10 років сибірських тюрем. Відсидів 7 років, вернутися на старе місце йому не дали.



Павловицька молодь: м.ін. Василь Балда, Ніна Дзюргай, Євгенія Балда, Анастазія Король; світлина з початку 40-х років (?)

Ще про самі Павловичі. Вони лежали майже на самій старій російсько-австрійській границі, що переходила між селом і Гонятином. У 1928 році влада розвалила нашу церкву, хоч люди старалися до цього не допустити, але міліція побила людей, а потім в Грубешові навіть і судила. Розвалення сталося в липні. Церква була дерев'яна, дерево з неї лежало до 1938 року, аж держава продала його комуністам. Священика від нас забрали, а мешкати в його хаті дали Сітарчука, який брав участь у поході Пілсудського на Київ. У 1939 році совіти його вивезли. Як прийшли німці, приходство люди розбудували на церкву й помешкання для священика. Служба Божа служилася українською мовою. Нашим парохом був отець Товстюк.

У липні 1944 року прийшла до нас Червона Армія. Встановила границю з Польщею на річці Бузі. Місто Сокаль залишилося в Радянському Союзі, а сокальська станція при Польщі. Павловичі до реґуляції кордону належали до Польщі.

Усі дівчата й хлопці з Павлович належали до УПА. На медичному вишколі були з-поміж дівчат: сестри Король Нестуня й Король Євгенія, Серафима Бусько, Надя Квятковська, Надя Богун, Ганя Балда, Геня Гаврилюк, Люба Богун, Ніна Дзюргай, Марія Рудь, Лідія Білик, Люня Балда, Ганя Дзюргей, Надя Міхальська, Марія Грицай.

З-поміж хлопців згадаю принаймні прізвища. Михайло Балій служив у СБ, Квятковський Іван був членом ОУН, так само й Василь Головач та Іван Дзісь (два останні переїхали на Україну й стали професорами), Головач Олександер служив в УПА, так само Головач Микола (обидва брали участь у акції на Грубешів), Білик Гриць і Євген Дзісь по 10 років пересиділи за УПА в Сибіру, упівцем був Гаврилюк Іван. Балда Василь і Кашуба Михайло служили в дивізії «Галичина», не знати що з ними сталося. Володя Білик сидів за УПА сім років, Білик Василь служив в українській поліції, сидів у Явожні.



Шкільні діти з Павлович та Гонятина; світлина з початку 40-х років; обидві світлини передала Катерина Сень (родом з Гонятина)



Діти з Павлович; світлина з початку 40-х років



Інтелігенти з Павлович: зліва Олександер Головач з жінкою, випускник юридичного факультету університету в Любліні в 1936 році, справа студент теології (згодом священик) Іван Кравчук з жінкою, світлина з 14 жовтня 1936 року

З околиці пам'ятаю ще Івана Бойка з Гонятина (сім років тюрми) та звідти ж Лукащука Іллю (вісім років Сибіру), з Долобичева належало до УПА двох братів Боруцьких, один згинув, як пішов з гвинтівкою на танкетку.

Була в нас і самооборона перед поляками. Служили в ній Шевчук Олександер, Євген Вікторко, Микола Білик (сільське Славіків) та старші мужчини.

З Павлович згинуло в УПА чотирьох: Серафим Грицай у Лісках; Федя Лукащук на своєму подвір'ї; Степан Балда втікав, біля моста в Нисмичах догнав його совіт і забив серією з автомату. Це бачив я з Михайлом Балієм на власні очі, але ми втікали тоді в ліс. Петро Іванюк згинув під Долобичевом у 1947 році. Його привезли до села й казали людям упізнавати.

У 1945 році арештовані були дві сестри Геня і Настя Король, Софійка Бусько й Гриць Цебин. Це сталося від доносу зрадника Габданка. Арештовані були вивезені до Львова, а звідти на Сибір. Наприкінці 1945 року поляки арештували Володю Білика, з яким у 1950 році я зустрівся у в'язниці у Вронках у шевському верстаті. Після вивозу на Україну в 1946 році, арештовані там були Гриць Білик, Євген Дзісь, Лисько Іванюк і Олекса Іванюк. Звсудили їх на довгі роки Сибіру.

У 1945 році літом поміж Ощевом і Веряжем «Дуда» й «Гайда» розбили сексотів Левочка й Габданка, але Габданкові вдалося втекти. Пораненими були з нашого боку «Дуда» й «Гайда».



Михайло Балій «Міша», член СБ в надрайоні «Лиман» III округи ОУН Закерзонського Краю; після повернення з Сибіру; на звороті світлини напис: «На довгий спомин Петрові від Михайла», 20 серпня 1956 року

На Корчунку біля Пісочного совіти розбили відділ «Дуба». Ніхто з нього не врятувався. Усіх закопали на місці, але «Дуба» між ними не було. Весною перевезли ми убитих до Павлович: то було 20 хлопців і двоє дівчат. Хлопець з Гонятина не мав ноги. Усіх поховали на павловицькому цвинтарі отець Товстюк зі священиком з Нисмич. У 1994 році, як була вже самостійна Україна, жертви бою на Корчунку були заново перепоховані - коло церкви в Нисмичах, мабуть, люди вирішили, що хлопці-галичани не повинні лежати на православному цвинтарі, а між убитими були й православні.

Я був станичним у Павловичах, збирав харчі для наших вояків, тобто належав до підпільної цивільної сітки нашої організації, решта хлопців належала до відділів «Дуди» або «Гайди». Під час акції наших і віновців на Грубешів організував я харчі: по хлібі не дім. Усе відвіз я до Угринівського лісу. Акція не дуже вдалася, бо трохи запізнилися наші з торпедами тому, що розламався надвоє віз на дорозі. Згинув під час акції один хлопець з Нінович.

У травні 1946 року був я арештований разом з Миколою Кашубою, як спали ми в стодолі Кашуби на соломі. Василь Білик був також схований у цій стодолі. Пов'язали нам двом руки, казали показати зброю й стали бити. Возили нас цілий день: Варяж, Долобичів, Угринів. В Угринові взяли на допит, били буковим поліном. Наступного дня знову возили по околиці автом, зробили також облаву, яка дала їм кількох наших хлопців. Усім пов'язали руки й посадили одного поміж ноги другому на авті. На шоферці кулемет, по боках вояки, сонце пекло немилосердно. Увечорі були ми на НКВД в Грубешові, по кількох днях – на УБ. Там здерли з нас недільний одяг, дали мундири з дрепіху. Допит почався гумовими палками. Як нічого не довідалися, застосували електричний струм: в'язали руки, під коліна перепихали кілок, до пальців прикріпляли дроти й крутили індуктора таким способом, щоб бив електрикою. Ми мліли. Кожного резу чутили нас водою. Ця метода також нічого не дала, то вдалися до іншої: затикали рота шматкою, а до носа вливали воду, від чого людина тратила пам'ять. Потім знову били гумовими палками. Не могли стерпіти, як самі викрикували, що бандити напали на УБ в Грубешові. Однак якось ми це все пережили.

По кількох тижнях перевезли нв УБ в Люблині. Замок, тамтешні в'язні--поляки не були нам прихильні, хоч резом з поляками нвші нападели на Грубешів (потім вковці й віновці стали героями, а ми й далі залишаємося бандитами). Називали нас «бульбовцями». Вони спали на причах – ми під причами. Примушували нас прати їхній одяг і виносити сміття, кіблі, біля яких мусили ми також і спати.

Якось старший з келії забрав у мене грипса й віддав клявішеві. То була записка від Миколи, з яким мене ранішв розділили. Узяли мене нв дижурку

й казали писати листа до матері. Я догадався, у чім річ (мама не жили від 1942 року).

Зимою 1947 року привезли наших хлопців з Замостя. Босими поставили на снігу стояти. Ми виглядали у вікно, щоб їх бачити, але посипалися на нас кулі. Якось і закінчилося слідство. Прокурор зорганізував мені зустріч з «Зіркою» - Сивяком. Ми розмовляли, а нас підслуховували. Сивяк тоді ще не знав, що його брат «Гайда» згинув у Лісках. Він тоді вже до всього признався і був засуджений на кару смерти. Довго чекав на вирок. За гроші адвокат заложив наступну розправу, але на ній «Зірка» знову отримав кару смерти. Як чекав на суд, перевели його на келію, де сиділи хлопці по вироках, було нас там з 30 чоловік. Поляки вже з нами рахувалися. Після вироку суду, «Зірка» був повішений. Нічого не дали наші заходи, наші гроші, які з Миколою Кашубою ми перед арештом здобули, продаючи коней. «Роман» приводив коней, ми їх продавали на гроші для цього адвоката. Однак купець-поляк одного резу не віддав усіх грошей. Ми його притиснули, а він доніс на нас до Вяряжа не УБ. Так дійшло до нашого арешту.

Прийшла й наша розправа. Миколі був звільнений, а я отримав 10 років. На суді був присутній мій батько. Розповідав що діється з нашими людьми. Казав: «Краще, що ви тут, можливо, що ще приїдеш до нас, на Західні Землі, де нас вивозять. Я возив людей до станції в Вербковичах, там мене ще так побили, що я ледве вижив».

Нині село Павловичі не існує. Залишився цвинтар і стара липа. На місці церкви недавно поставили хреста. У саду, де жив священик, стоять три мурована будинки, на подвір'ї синьо-жовтий прапор. Усе це - погранзастава самостійної України.

Павлокома*

Спогад Стефанії Когут (дівоче прізвище Федак), народженої 1934 року в Павлокомі Березівського повіту

Павлокома - моє рідне село, я там народилася й пережила цілий страх і трагедію разом з родиною та цілим селом.

Моя родина складалася з батька, Григорія Федака, мами, шістки дітей. Найстаршого брата, Михайла, разом з п'ятьма іншими хлопцями москалі забрали до війська і дотепер не чути про нього нічого. Андрій був другий, сестра Зонька третя. Їх обоє вже за німців забрали на примусові роботи до

* Після нападу на Павлокому 3 березня 1945 року відділу АК під командою пор. Юзефа Бісса - «Вацлава», внаслідок чого вбито 365 мешканців села, решта перебралася жити в сусідні села й переважно виїхала в першій хвилі виселення на територію Української РСР.

Німеччини. По якомусь часі, але довшому, сестра Зонька випросила в бавора поїхати до хати на урльоп. Як приїхала, то до бавора вже не вертілася. Прийшла по неї польська гранатова поліція, але не забрала її, бо вона сховалася. За неї забрали тата й маму до Динова, всадили до в'язниці. Сестра таки не зголошувалася, бо сусіди казали «не йди, вони їх випустять». І так було: по двох тижнях випустили, але поліція довший час впадала різними порами дня й ночі, щоб її зловити. Сестра на це не чекала, але відразу по повороті родичів перейшла до села П'яткової, де вступила до УПА, мала псевдо «Ліда». Від 1945 по 1947 рік найчастіше перебувала на Волі Володзькій. Вона все скривалася, працювала як санітарка по криївках, ховалася перед бандами й військом, а банди тоді називалися військом, а військо було бандою, і нічим одно від одного не різнилося. Разом з нею працювала Ольга Коштовська «Калина» і Юлія Коштовська «Зірка». Усі вони якось захворіли на тиф, але, дякувати Богові, пережили.

Брат Іван був до кінця війни в Німеччині. Він передав потім, що брата Андрія москалі вивезли, як і багатьох інших, по війні з Німеччини до Росії, але він утік і вступив до УПА, мав псевдо «Остряниця». Згинув у якомусь бою.

Не знаю, скільки було в нас польських родин, але знаю, що була польська колонія, були хати від села в сторону Бартківки, а також з другої сторони, за цвинтарем. У самому селі було кілька польських родин, Бурки, Ковалі, Дячинські, Кашицькі, трохи й мішаних. Навколо Павлокоми були польські села Дилягова, Сільниця, Бартківка. У нашому селі на польських хатах була причеплена картка на дверях, що живуть у ній поляки. Вечорами поляки дуже стріляли на село, навіть запальними кулями. Ставало страшно, бо починали нападати, рабувати, поодиноких убивати. Першими падали родини, що мешкали поосторонь села.

Тиждень перед екцією почали вже гостро проти нас воювати. Кожного дня йшли через село, переважно обідової пори. Вікна в хатах вибивали, рабували, били кого попало. Аж одного дня впали до хати, як шалені, і відразу почали бити маму кольбою від кріса. Так само і Марійку від сусіда, що якраз у нас була. Я дуже кричала.

Усередині тижня, а напевно було воно в четвер, кинули гранату до хати Теодора Фадака. Жінку його з двома донями дуже поранило. Найгірше молодшу, Мінодору, мала вона десь 14 років. До вечора не дочекала: померла. У них удома була така Надя Дзівік, Мінодориного віку, до когось ішла, але вчула стрілянину, то вбігла до Федаків, да від гранати також поранило її руку. Старий Фадак (завжди помагав у церкві співати) пішов до отця Володимира Лемця порадитися, щоб якось доню Мінодору поховати. Священик йому відповів: «Зробіть труну і закопайте десь коло хати, бо тепер нема можливости похоронити її інакше. Як ця біда трохи успокоїться, тоді ми поховаєм, як належиться». Тато Мінодори ночами зробив яку-таку труну, доню вбрали в вишивану сорочку. Навіть тепер можу змалювати її взір тому, що я дуже близько до тієї родини мешкала й бачила Мінодору в труні, як лежала в тій вишиваній сорочці. Але зараз була наступна акція на село. Тоді здерли з Мінодори цю суконку, її маму Терезу й сестру Льоню кати замордували на ліжках. Ніде не втікали й не ховелися, як інші, бо не було де. Подруге, ніхто не сподівався такої масакри. І не могли втікати, бо

були поранені від тої киненої раніше гранати. Тільки їх батько десь сховався, один урятувався. Убрання, що бандити зграбували в тій хаті, донесли до Бєльця, туди пригнали дітей Володимира Трояна з Підлиски (там так називали), маму їм убили, тато десь сховався, а самих дітей пригнали. Ірка був найстаршв, може мала вісім років, Орися, певно, чотири, а Івась два. Один з бандитів ту суконку, що здерли з Мінодори, дав малій Орисі. Як ми потім перебували в селі Гута, то Орися в ній ходила. За хатою Бєльця побили трохи людей, між іншим Коштовських Анну, Йосипа, їхню доню Марисю, діда й бабу, Федака Івана жінку, дві їхні доні Марисю і Ганю, Федака Андрія маму й сестру.

Отож, 3 березня 1945 року, це була субота, дуже раненько, польська банда окружила ціле село, і стали вламувати до хат, як шалені, і забирати цілі родини, кого хотіли, того на місці забивали, а інших зганяли до церкви, декотрих до читальні, коли їм було задалеко до церкви гнати. Ми тої ночі ночували в склепі, бо в хаті були повибивані вікна. Наша хата стояла близько від дороги. З одного боку дороги була школа, а з другого сусід Степан Вацяк (батько Северка, якого вбили разом з другим братом Володимиром, як вертався з Березова). Склеп був бетоновий, зверху порослий травою і квітами. Там ми спали на перинах. Спали там мама, Володимир, Осип і я. Тато спати прийшли пізніше, бо мужчини ходили допізна по селі, нібито вартували. Був з нами й маленький песик, якого я дуже любила й не хотіла самого залишити вдома. Тато того дня встали раненько, вийшли на подвір'я і зараз вернули назад і кажуть, що від Соколика йде банда вж чорно. Соколики мешкали за нами, трохи на гірці, то банда зараз була при нашому склепі й почала стекло добиватися до наших дверей. А дверей було даос. Перші по якомусь часі відчинили, але других не могли. Тоді пішли з другої сторони, де був льох, куди висипали ми хартоплі. Відбили діру й кажуть: „Trzeba wrzucić granat!". Тато каже «йдіть під мур». Я з мамою підсунулися під одну сторону, а тато й хлопці під другу, а про песика ми забули. Ті згори, як казали, так і зробили. Щось вкинули, але нічого нам не сталося, була поломінь і згасла, але через це почав дуже песик пищати. Тому знову стали добиватися до дверей, стріляти чараз двері, мама зістали поранені в ноги вище колін. Сказали: «Мені дуже гарячо». Банда не могла відчинити, але нарешті відчинили двері й кричать: „Wyłazić!". Були як стеклі, почали випихати нас надвір. Володимир не хотів, то взяли багнет і почали його дуже бити по голові, по ногах, геть його порізали. Мене один узяв і каже „pokaż kryjówkę!", я кажу, що не знаю. Пригнав мене коло одної хати, ми казали там «на ґалерию», там наказав шукати карабінів. Я ввійшла до тої хати, але там нікого не було, тільки один дідусь лежав посередині хати добитий, на верху багато крови. Я вийшла з хати й ставнула під стіною, і стою, і бачу, як ті шалені бандити женуть маму й братів, і я кажу, що там іде моя мама, то я хочу до мами. Він каже „to idź". І я побігла. Тата вже не було, бо його вбив коло хати Копацький з сусіднього села Сільниці. Мама його пізнали. Брат Володимир був дуже окривавлений і ледве йшов. Як ми були вже коло церкви, я бачила, як ішов зі своєю жінкою Рудавський (називали до них Тодиря) із хлопчиком, що мав десь чотири роки. Потім Рудавський взяв хлопця на руки, а її забили, бо була українкою.

Бандити гонили, усіх звганяли через малі двері, щоб іти ними до звхристії. Великі були звчинені. Перед тими малими дверима був калюжа, вночі вона замерзла, то в тій калюжі з води й болота, бо вжа її розмісили, лежав Володимир Патрович (до них нвзивали до Польного). Він був у Німеччині на роботі, звхворів на сухоти. Він був такий слабий, що нв кодив, то не знати, хто його приніс і кинув у цю калюжу в сорочці і в кальсонах так, що він товкся в болоті, бо не міг з нього встати. З Петровичевої хати нв залишився ніхто, в було їх шестеро: батько, мати, той Володимир, Марійка, Мірко й Орест.

Як нас загнали досередини, то вже було там багато людей. Священик відправляв Службу Божу. Люди молилися, хрестом лежали. Брат Володимир за лавками впав і так лежав. Іще священик його запричастив, а потім брата взяли й десь з церкви винесли, уже ногами не йшов. Бандити згваняли нас по чарзі до кімнати, де священик тримав фелони, там людвй розбирали. Ліпшв вбрання забирали. Як мене з мамою пригнали, то вже була досить велика купа різного вбрання. У мами забрали тільки хустку, хоч мала дві спідниці, ліпшу й гіршу, але обидві були закривавлені, бо кров текла скільки хотіла. У тій кімнаті сиділи чотири бандити з двома співпрацівницями, які розбирали.

Потім почали сортувати людай. Наперед повибирали мужчин і випровадили надвір, там їх били й мучили в різний спосіб. Колючим дротом окручували їх, били ціпами, вирізували хрести. Замучили там тоді й священика Лавця.

Тоді взялися до самітних жінок. Дівчат від десяти років, в хлопців від восьми ставили окремо, по двоє, як нв прогульку, в потім погнали на цвинтер. Як мана мали вибирати, підійшли до мами й питаються „ila ona ma lat?", мама сказала, що вісім, то мана лишили. Степана й Катарини Вацяків сина Северка так страшно збили, що вже не міг іти ногами. Двох взяло його під пахви й вало через церкву. Северко ледве закликав «mamo! tato!», знову впав, але зараз його піднесли й винесли. Мати дуже хотіла дійти до нього, але бандити не допустили.

Уже міцно в церкві зріділо. Зісталися тільки мами з дітьми. Один з бандитів станув у церкві й сказав, що дарують нам життя і що підемо, решти не пам'ятаю. Уже почало смеркатися, як почали виганяти нас з церкви. Як уже загнали нас на Буцеву скалу, при дорозі на Дилягову, то там забили дві бабусі, Анну Саджубу і Еву Карпу. Покотилися з тої скали вниз.

Був така дівчина, звалася Стефнія Вацяк, калікою була, взагалі на ноги не ходила, на задку сувалася. Дуже побожна була, як було сухо, то сувалася сама до церкви, усе вишивала до церкви різні вишивки. Вона була серед нас, в йти на могла, то бандити наказали, щоб сестра її несла. Її сестра Рузя, віддана за Йосипа Саджубу, мала при собі малу доню, десь чотирирічну. Вона взяла сестру тую, каліку, цілу дорогу несла, а дитина йшла. Рузя дуже пересилувалася, від того й незадовго померла, а Стефа-каліка й мала Маруся лишилися.

І так нас гнали. Спереду йшов бандит з крісом, ззаду йшов другий, з жорнівкою. Хто лишався ззеду, то бив його тою жорнівкою. Я все маму за руку тягнула допереду, щоб мами не били, бо мама були поранені й на

могли йти. Гнали нас через Дилягову до Діброви. У Діброві почали дуже стріляти, але десь у повітря, бо нікого не вбили. Ми всі почали дуже кричати, стріли втихли, а нас повели дальше. Гнали до Селиськ. Там нас порозділяли по хатах. У одній хаті було нас 11 осіб, усі ми спали на соломі на землі. Люди дали нам щось їсти, трохи ми огрілися.

Уранці ми встали. То була неділя. Сніг упав по коліна. Хто міг іти, то зараз рано пішов пішки до Порубів, Володжа, Гути чи Ясенева, а хто не міг, того відвозили саньми. Саньми везли й тих, кого гнали босими і хто мав відморожені ноги, а таких було п'ять жінок, між ними моя мама і жінка священика Лемця, Надя. Мама вже з тої соломи в хаті не встали. На третій день узяли нас поляки на сани й повезли до крижівки, там чекали другі сани з сестрою Зонькою й повстанцями. Був і лікар наш. Завезли нас до села Нетребки, до Хоростинського, що мав шестеро дітей, а я була сьома. Там лікар повимивав ті рани мамині, якимсь лікарством замастив і забандажував.

Наступного дня тих п'ять жінок повстанці повезли аж до Перемишля до шпиталя. Я лишилася в Хоростинських. На наш Великдень мама вернула до мене. Перейшли ми з Нетребки до Гути. Там жили з мамою в Йосипа Туцького два роки. Там далі мучились, бо нападало військо й перегнало з місця на місце. Люди там були дуже добрі, приймали нас, як могли, чим могли й чим мали. Разом ми втікали по лісах аж до виселення.

Я, Стефанія, дужа перепрошую за цей свої письмо, за всі блуди і за те все, що зле в ньому. Як уміла – так писала. Що пам'ятаю – те написала, а вчили мене письма імосьць Надя Лемцьо. Хвай люди знають, хвай читають, бо не можна цього забувати.

Спогад Наталії Кузьми (дівоче прізвище Мудрик), народженої 1933 року

Ця подія була перед 3 березня 1945 року, докладно не пам'ятаю, але це був день, якого ніколи не забуду. Цього дня мій дідо Майхер Карпа, батьки Катерина й Іван Мудрик, брат Петро пішли до церкви, а я з бабою Евою Карпа і двома моїми братами Андрієм і Йосипом остались дома. І в тому часі Андрій Лемцьо, 5-6-річний син нашого священика, прибіг до нашої хати дуже перелякений і сказав, що в них є польські бандити. Моя бабця сиділа біля вікна, я стала коло неї на лавці і ми гляділи крізь вікно. Хлопці стали трохи дальше й також заглядали. Коло священика хати стояв мужчина з крісом, побачивши нас, вистрілив в нашому напрямі та важко поранив бабцю в голову, а мені куля перелетіла біля скроні. Бабця впала на долівку, зомліла, облита кров'ю. Хлопці, перелякані, сховалися на печі, я влізла під крісло, викрикуючи, що бабця вбита. По хвилині до хати ввійшов озброєний мужчина і приложив дуло криса до моїх грудей і кричав: „Powiedz mała, gdzie uprząż dla koni, bo cię zastrzelę!" – однак я дальше кричала «бабця вбита!». В тому часі до хати увійшов другий чоловік і сказав: „Czego się czepiłeś dziecka – zostaw jej!". Що дальше діялося, не пам'ятаю. Можливо я втратила свідомість. Пригадую собі пишень, що мама тримала

мена на руках, а бабця лежала на ліжку із перев'язаною головою. Тоді бабця пережила. На кріслі сусідка Рузя Карпа дуже побитв. Бандити випровадили коня зі стайні та хотіли запрягати до воза, наладованого різним загребленим майном. У той час польські бандити часто нападали на наше село. Аж дійшло до великої трагедії в нашому селі, де загинуло понад 360 осіб, а було це ранком дня 3 березня 1945 року, коли польські бандити напали на наше село Павлокому.

Ранком 3 березня 1945 року збудила мене мама й казала скоро вбиратися. Батько й мама забрали перини і намірялися виходити, коли запунали стріли. Посипались шиби з вікон. Дідо впав на землю смертельно ранений. Я сховалась під ліжко. До хати увійшов мужчина й проколов мертвого вже діда багнетом. Коли в хаті втихли стріли, я вийшла з-під ліжка і почала вбиратися. Дідо лежав мертвий в калюжі крови. В тому часі на наше подвір'я припровадили групу людей. Між ними була моя мама, бабця і трьох братів, також була дівчинка попька - Геля. Її мама показала якісь документи та її бандити пустили. Моя мама хотіла підійти до мене, але її не допускали. Пам'ятаю, що мама при стіні пробувала втікати. Що з нею сталось, не знаю, бо більше я її ніколи не побачила. Нас усіх погнали до церкви. Наша сусідка Вацяк несла двоє внуків, а що був лід на дорозі, вона спотикнулася й впала. Годі їй було піднестись. Бандити «допомагали» копанням да попало. Жінки їй помогли піднестися.

В церкві священник правив Службу Божу, було багато людей і в той час почали нас розділяти. Мене з бабцею і молодшим братом відправили на ліву сторону, а моїх двох старших братів на праву. Ніколи не забуду їх страху й жалю в очах. Бандити були вбрані по-різному. Деякі були у військовому одязі, інші в цивільному. Були також між ними дві жінки у військових блюзах, озброєні, які ходили по церкві та копали важко побитих мужчин, котрі лежали в крові на підлозі, не маючи сили піднестись. Один із бандитів у військовому одязі вийшов перед людей і сказав: „Na mój rozkaz wszyscy dzisiaj zginiecie...".

Люди почали ридати, молитися та казати, що ніхто в нічому не винен. Це не робило на бандитах ніякого враження. Вкоротці забрали священика з церкви. Були там також його жінка (вагітна) та двох їх синів, Андрійко й Любко, а також мама священика. Опісля настав загальний грабунок. Стягали з людей одяг, хустки, чоботи та все що представляло якусь вартість. Пізніше всіх жінок і дітей поставили в рядки по двоє. А всіх мужчин та старших дітей з церкви забрали. Моїй бабусі вдалось врятувати одну дівчинку Дарку Федак, яку також заквалiфікували на розстріл, сховавши її під спідницею. Нас перетримали до вечора в церкві. Було нас біля сорока осіб: жінок з малими дітьми. Під вечір нас випровадили та погнали через село в напрямі лісу. Моя бабця була вже старенька і не могла скоро йти. Її бандити поганяли биттям. Одного із бандитів вона пізнала. Це був мужчина із недалекого польського села Дилягової. Бабця його спитала про свою доньку, - себто мою маму - чи її не бачив, але він не відзивався. Бабця повторила питання кажучи: «...та скажи, ти ж мене знаєш, ти ж на раз напував коні у моїй студні». По тих словах він відступив дозаду і стрілив їй у плечі. Я з молодшим братом хотіли бабцю підносити, бо вона ще тримала нас за руки, але наші жінки потягнули нас за собою. Поруч бабці вбили по дорозі ще дві жінки.

Бандити залишили нас у лісі, а ми вже самі дійшли до села Селиськ та розійшлись по хатах по кілька осіб. У хаті, де ми попали, старший дідусь якраз пік бараболю та почастував нас. На другий день люди порозходились по сусідніх селах. Я з братом та одна жінка – Вацяк Стефа – залишились. Вона була спаралізована. Її сестра Рузя несла Стефку на плечах всю дорогу. В короткому часі Рузя померла від втоми, залишивши свою маленьку доню Марійку. Нас, перестрашених дітей потішали, що може наші батько й мама живуть, то нас віднайдуть. Однак, я і мій брат більша ніколи не бачили своїх батьків. Пізніше я дізналась, що батько копав могилу на цвинтарі і коли припровадили моїх старших братів, він зомлілий впав на землю і там його застрілили разом із моїми братами.

Один із моїх братів, Володимир, – 20 років – який був у Німеччині на роботі, не знаючи що сталося у селі повернувся додому. Там його зловили й вкинули живого до криниці, де він втопився. Так я потратила в цей день: мою маму Катерину (46 років), батька Івана (45 років), братів Йосипа (14 років) та Петра (17 років), діда Майхра, бабцю Еву (79 років). Усі згинули з рук польських бандитів, невинні, бо цілий час тяжко й чесно працювали на щоденний хліб. Поляки до своїх починань не признаються, але до очернянння то вони перші, а нас, українців, мають за бандитів. А вони хто?

*Спогад Володимира Федака, народженого 1934 року**

Як напали на наше село першого дня, ми всі сиділи в пивниці. Поляки дуже грабували село. Батько, не думаючи, що вони будуть нищити, а тільки грабувати, сказав, що підемо до Марини від Куриських. У її хаті пересиділи ми ніч, ще прийшли інші з дітьми, а вранці батько з матір'ю пішли додому принести щось їсти. Вони вже так і не вернулися, бо в селі почалися стріли. Де нас подіти? Було нас шестеро дітей. Я мав тоді десять з половиною років, брат мав вісім. Дала нас та жінка на стрих, була з нами ще мати одної двійки дітей. Поляки прийшли, забрали господиню, а її мужа вбили, лежав на порозі. Пішли, але по якомусь часі прийшли, двох. Хата була ніби порожня вже, але вони вирішили подивитися на стрих. Нас шестеро сидить і одна жінка з нами. Побачили нас. „A to co? Wszystkie twoje? – звернувся один до неї. – Ty jak świnia, masz tyle". Зігнали. Повели до церкви. Стрийна вже там була. Мене відділили від брата, чогось дали до жінок. Не знати чому, може тому, що я був досить великий, мав велику куртку на собі. Куртку я стягнув. Поляки сортували людей. Жінок з дітьми до шести років окремо, а старших дітей окремо. Я пробував два рази перебігти до дітей, але мене відігнали. Разом з жінками вивали мене через захристію. Коло дзвіниці круг поляків мучив одного мужчину. Тут жінок порозкручували, повернули наліво, а мене залишили самого біля такого виступу церкви. І перестали звертати увагу. Нарешті я сам вернувся до церкви. Там знову пересортували жінок, мене дали до дітей, я взяв брата за руку. Він ледве щось розумів, такий був перелякований. Тих дітей, де ми були, мали потім стріляти.

---

* Записав Андрій Саладяк з Перемишля 11 квітня 1995 року в Павлокомі після панахиди на могилах жертв.

У церкві під лавками з правої сторони лежав такий старий Дзям, як ми його називали. Підійшла до нього жінка, що прийшла з поляками, і підрізала йому горло. Кров текла-текла по підлозі.

Нарешті розкрили головні ворота й вивели нас, колону дітей, десь з 30, надвір, а потім повели на цвинтар. Якраз почав падати сніг. Падав він цілу ніч. Привели на цвинтар. Там була велика яма. Трохи збоку казали нам лягти. Сказали: „My was będziemy uczyć wojskowej sprawy". Заборонили підносити голови. Я з братом був третій ззаду в одній парі. Над ямою стояли старі люди. Їх розстріпювали окремими стрілами з пепеш. Як стріляли старого Петровича, він упав у яму, кричучи, але ще жив. У ямі була вода на дні. „Dobij go" – сказав котрийсь. „Nic mu nie będzie. Napija się wody i zdechnie" – відповів другий. Петрович трохи побулькотів і стих. На наших очах убили там десь 25 людей. Не знаю, чому волосся мені на посивіло.

Підійшла черга на нас. Наказали звестися на ноги й роззутись. Я роззувся, але брат не зумів розв'язати шнурівок, то вони розірвали їх багнетом. Ужв ми стояли босі в болоті над ямою, як прийшла мені до голови думка: мамина сестра була замужем за поляком, Юзьом Ковалем. Тоді я кажу голосно, що ми є поляки. „Jak wasze nazwisko? – Kowal". А тут приходить поляк Юзьо Кашицький. „Jakiego Kowala wy dzieci?" Я почав брехати, щоб не сказати правди. Кашицький мене не пізнав. Відійшов. Питається в брата: „Jak twoje nazwisko?". Брат уже почав говорити правду, але я легко торкнув його ногою, то він змовчав. Юзьо ще з десять разів питався його за прізвище, але він уже ні слова не сказав. „A jak trafiliście do cerkwi? – My byli w domu, spali. Jak żeśmy się przebudzili, to wyszli na drogę, a stamtąd zabrali nas do cerkwi". Після цієї моєї брехні, віддали нам черевики. Одному сільничанинові наказали вести до «Вацлава». Його штаб був на подвір'ї Вацяків; біля церкви.

По дорозі спіткав нас один поляк з Колонії. „Karat, czyja to dzieci?" – запитався конвоїр. „Ja nie wiem, czyje to dzieci" – відповів той поляк, бо що й міг знати про десятилітніх хлопців, яких було в селі багато. А я його знав.

Потім побачили ми отця Лемця, як вели його два поляки попід руки, а третій ішов ззаду з карабіном. Отець був дуже збитий, лице чорне. Ішов, як лялька, механічно. Його розстріляли в першій ямі.

Повели нас далі. Я собі думаю: «Польську мову знаю, всьо, але польської молитви не знаю. Конвоїрові кажу: «мати в нас була українка, а батька, поляка, німці забрали. Він у тюрмі помер». Повели нас на подвір'я, до «Вацлава». Він поставив мені кілька питань, а потім сказав: „Widać, że to polskie dzieci", і наказав іти до церкви шукати матері. Я пішов.

У церкві під царськими дверима сидів якийсь партизан. Він сказав: „Ja jestem z Wołynia. Tam strzelali wszystkich. Ale my nie jesteśmy tacy, my dzieci do lat sześciu i kobiet nie ruszamy. Musicie iść stąd za Zbrucz, na Ukrainę. Tu miejsca dla was nie ma".

Я підходжу до нього й кажу: „Nam trzeba kurtki oddać". Це могла бути моя велика помилка, але він сказав, щоб я шукав матері. Світло в церкві пригасло, нас мали відправляти за Збруч. Вивели з церкви під дзвіницю. „A gdzie te polskie dzieci?" – запитався котрийсь. Але я вже був коло стрийниної спідниці з братом. Жінки все розуміли й відповіли, що ми пішли додому.

Колону вивели. Ішли ми коло нашої хати. Як я її побачив, таки пустив руку брата й давай утікати. Вискочив на бережок. Жінки кричать, конвоїр підійшов і сказав: „Złaź, bo cię kropnę". Я зрозумів і спустився вниз. Пригнали нас до Дубрівки, де конвоїри пішли пити горілку. А потім погнали вже за Збруч, як я думав, а то просто підвали під Селиська й вернулися. А з-під Селиськ, де була самооборона трохи, почали стріляти до нас запальними кулями. Жінки почали кричати, хто ми, і самооборона нас забрала.

Члени підпілля родом з Павлокоми

Іван Федак

1. Степан Автанас – «Холодний», нар. 1913 р., БСБ «Петі», помер у 1987 р.;
2. Михайло Барбарак – «Острий», нар. 1927 р., АБ V-ого району, згинув безвісти в 1947 р.;
3. Ярослав Вапяк – «Чміль», син Івана, нар. 1921 р., вояк сотні «Громенка», перейшов рейдом на Захід;
4. Ярослав Вапяк, с. Розалії, нар. 1926 р., невідомого псевдоніму, сотня «Громенка»;
5. Володимир Басараб – «Заяць», нар. 1912 р., сотня «Бурлаки», перейшов рейдом на Захід;
6. Іван Видра – «Ферко», нар. 1924 р., БСБ «Петі», загинув під час рейду в 1947 р.;
7. Богдан Дзівік – «Гордий», нар. 1914 р., сотня «Громенка», загинув на ставжі в 1945 р.;
8. Ярослав Дзівік – «Щупак», нар. 1921 р., сотня «Громенка», попав у полон під час рейду, смертна кара в Ряшеві;
9. Антін Добуш – «Бігун», нар. 1914 р., сотня «Громенка», упав у Кузьмині в 1945 р.;
10. Северин Карпа – «Хрущ», нар. 1928 р., сотня «Крилача», полонений під час рейду, в'язниця;
11. Олександра Коштовська – «Калина», нар. 1923 р., УЧХ в IV районі;
12. Стефанія Коштовська, нар. 1924 р., зв'язкова IV району;
13. Юлія Коштовська – «Зірка», нар. 1925 р., УЧХ IV району;
14. Антін Коштовський – «Лис», нар. 1910 р., сотня «Громенка», упав під Бірчвю 7 січня 1946 р.;
15. Іван Коштовський – «Назаренко», нар. 1928 р., сотня «Громенка», перейшов рейдом на Захід;
16. Нестор Кріль – «Павлик», нар. 1924 р., БСБ «Хоми», полонений під час рейду, ув'язнений у Польщі;
17. Андрій Курись – «Жук», нар. 1922 р., сотня «Громенка», перейшов рейдом на Захід;
18. Петро Мудрик – «Липа», «Миколаєвич», нар. 1915 (1916?) р., провідник куща;
19. Ярослав Мудрик – «Хмель», нар. 1926 р., сотня «Крилача», полонений в рейді, в'язниця, помер у 1972 р.;

20. Андрій Нанесник – «Дорошенко», нар. 1914 р., сотня «Громенка», загинув у 1947 р.;
21. Степан Нанесник – «Лис», нар. 1921 р., сотня «Громенка», упав під Бірчею 7 січня 1946 р.;
22. Іван Несторіаський, нар. 1908 р., харчовий IV району, згинув у 1947 р.;
23. Михайло Несторіеський «Їж», нар. 1913 р., БСБ «Затоки», упав під Бірчею 7 січня 1946 р.;
24. Остап Потічний – «Вороблик», нар. 1930 р., сотня «Громенка», перейшов рейдом на Захід;
25. Станислав Потічний «Лис», нар. 1921 р., БСБ «Біса», згинув у 1946 р.;
26. Володимир Романик – «Оса», с. Антона, нар. 1922 р., сотня «Крилача», згинув у 1946 р.;
27. Володимир Романик – «Гупало», с. Григорія, нар. 1923 р., сотня «Громенка», полонений під час рейду, смертна кара в Ряшаві;
28. Андрій Рудавський – «Їж», нар. 1925 р., БСБ «Біса» – «Хоми», загинув у рейді 1947 р.;
29. Володимир Троян – «Горох», нар. 1911 р., сотня «Яра», помер від ран у 1946 р.;
30. Андрій Федак – «Остряниця», нар. 1921 р., БСБ, згинув у 1947 р. у недрайоні «Бастіон»;
31. Іван Федак – «Гордий», нар. 1924 р., сотня «Крилача», в'язниця в 1960 -1969 рр.;
32. Михайло Федак «Остап», нар. 1907 р., СКВ, згинув у 1945 р.;
33. Микита Федак – «Заяць», нар. 1917 р., сотня «Крилача», польська в'язниця в 1960-1969 рр., помер 1986 р.;
34. Софія Федак – «Ліда», нар. 1923 р., зв'язкова IV району.

Переводів: 16–20 червня 1947 року

Спогад Василя Царика, народженого в Переводові Сокальського повіту

Село Переводів розположена на західній стороні Галичини два кілометри від кордону Холмщини й села Радкова. До 1939 року належало до Сокальського повіту, громади Белз, а від часів німецької окупації попало до повіту Грубешів, а громади Варяж. Село було стареньке, нараховувало 127 господарств і десь 500 мешканців. Господарства були невеликі, побудовані з дерева й соломою криті. Кілька побудованих перед самою II світовою війною домів було критих бляхою. У селі знаходилася чотириклясова школа, де вчителювала Марія Базилевич і Телацький Іван. Коло школи була старенька дерев'яна церква, нечебто з XVI віку, у ній відправляв Богослужіння отець Мирон Ріпецький. Крім церкви була також велика каплиця. Над



Дівчата з Перводово під час фестину в цьому селі; світлина з 40-х років

ставом під одним дахом містилася «Просвіта» й кооператива. На кінці села стояв мурований паровий млин, а за селом, з західнього боку, містився фільварок пана Потваровського. Переводів мав 116 українських родин, польських було шість родин, а жидівських родин було п'ять. До вибуху війни люди жили згідно й не було ніякої різниці попри різне національне походження.

Поміж Переводовом і Лісками знаходиться Білостік, святе місце. За легендою, там появилася над джерелом води Мати Божа. На пам'ятку цієї появи там була побудована церква, а коло неї, під горою, хресна дорога. Над самим джерелом стояла фігура Богородиці. На Білостоці раз у рік на десяту п'ятницю по Великодні відбувався великий празник. Кілька днів наперед ішли вірні помолитися до Божої Матері. Сьогодні там усе знищене, спалене. Це зробили поляки. Де була церква, там виріс ліс, а там, де була хресна дорога, росте збіжжя. Усе побудоване вірними українського народу - згинуло, тільки джерело осталося, не змогли його знищити. До сьогодні вибиває свою кришталеву воду. Хто вірний, уважає її за лік.

Недалеко спаленої церкви знаходиться могила, там спочиває 48 повстанців УПА, що впали в бою з ватагою НКВД в Лісоцькому лісі в 1945 році.

Під кінець вересня 1939 року до села прибула на танках Червона Армія, оголошуючи наше визволення від польських панів, прихід волі й свободи. І поїхала на захід, а по кількох днях покинула наші «визволені» землі й затрималася на річках Бузі й Солокії. Незабаром прийшли німецькі війська, а з ними й німецька влада. Почалася окупація.

Уже на початку 1940 року відбувся набір молодих людей до Німеччини на роботу: поїхало з нашого села понад 30 осіб. На господарства німці наложили контингенти збіжжя й м'яса. А це все під страхом арешту або й табору. Одного разу, коли село не віддавало контингенту, приїхало німецьке військо з Варяжа. Воно стало шукати збіжжя, провіряли всі комори та шпихліри. Що знайшли, те забрали, а люди пізніше голодували. По кількох днях німці приїхали машинами по худобу, але в селі вже був



Мешканці Переводова під час висипування могили Січовим Стрільцям; світлина з 1940 року

відділ УПА, який не допустив їх до села. Німці від'їхали з нічим, в відтоді селяни мали від них спокій. У 1942 році польські шовіністи під проводом Бєсая ночами палили українські села Холмщини. Як спалили багато українських сіл і вбили кілька тисяч невинних людей, почали нападати на села Галичини, де палили й вбивали старих і молодих людей, що не змогли втекти. У Галичині спалили: Костяшин, Ліски, Василів Великий, Кривицю, Річицю. Залишилося їм ще спалити й Переводів. Загони польських банд підкрадалися під нього кілька разів, але не нападали, бо до Переводова прибула поміч із сусідніх сіл. Виникла наша самооборона, яка й врятувала село й мешканців від загибелі.

На весну 1943 року прийшов до села відділ УПА командира «Ягоди» – затрималися нещастя українського народу. Запанував спокій аж до 1944 року, але як відійшли німецькі війська і запанувала більшовицька Червона Армія, почалося нове нещастя. Більшовики почали творити відділи «істрібітєлів» з українців, які самі мали нищити своїх з ОУН і УПА. У сусідньому селі Будинині створили з його мешканців 40-особову групу, подібну групу створили також у селі Махнові, де командував махнівець Ґапянт. Ці групи були знищані сотнею «Ягоди» восени 1944 року: наперед знищена була будининська істрібітєльна група, а в грудні підступом розгромлений був відділ села Махнова, тільки сам Ґапянт врятувався втечею. Відтоді напокоїли мешканців лише загони НКВД з Ванева, робили облави на людей, а зловлених старалися перетворювати на зрадників українського народу.

Копи проголошено польську державу й закінчилася II світова війна, у Закерзоння прибули дивізії польського війська й перебрали від НКВД завдання знищити відділи УПА, а коли це виявилося неможливим – то знищити принаймні безборонних наших людей. Весною 1945 року польське військо з допомогою більшовиків приступило до висалення українців

на Радянську Україну. Частина людей згодилася виїхати й добровільно покинути свої хати й села, доробок власної праці. Правда, ця добра воля була така, що був то страх перед поляками й вбивствами. Друга частина крилася перед військом у лісі й на території Холмщини. Військо робило облави, вбивало людей. Як виселення на Україну закінчилося, ті, що врятувалися, повертялися до своїх рідних домів. У Переводові залишилися 22 родини. Вони думали, що почнеться нове життя, але недовго так думали.

У понеділок, тиждень по Великодні, рознеслася чутка: до села їде з Белза польське військо разом з цивільними грабіжниками, щоб зрабувати те, що ще залишилося в українців. У Переводові виникла велика тривога. Частина мешканців утекла, в кому не вдалося цього зробити, схоронилися, де хто міг. Почався рабунок хат, пошук майна. Закінчилося тим, що військо виявило криївку повстанців. Вони вирішили боронитися. Пішла польська команда палити село хата за хатою. Переводів згорів майже до останніх хат, а в пожежі згинуло багато людей. Замкнутими в громадському домі згоріли: Гусак Микита, Капинівський Яків, Тарасюк Михайло, Синюк Іван, Заліський Микола, Мелех Томко, Галянт Василь. Останній мав 13 років. Коло своєї хати загинув Козак Федько, бо хотів загасити свою хату, за що й був застрілений. Так само згинув Сорока Іван: не дався запалити своєї хати. У хліві був замкнений Сахарчук Михайло, який там також згорів живцем. Уже виїжджаючи з Переводова, військо вбило за селом Соквля Василя, що хромав на ногу й не дався ради за ними йти, бо був узятий в неволю.

Військо виїжджало з села як богатирі, хоч ті богатирі вели за собою багато жінок, між ними й вчителя Телецького Івана. Під Белзом жінок пустили, а вчителя взяли на провірення, що закінчилося трагічно. Він вертався назад. Людям тяжко було його навіть розпізнати на дорозі. Нашого вчителя привезли до села, де й помер по кількох днях.

Як військо відійшло з села, люди відкрили наступну трагедію: у бункрах лежало 14 трупів молодих людей віком 16-26 років, які подушилися від диму. То були Михайло, Славко і Юрій Костуречки, Романюк Григорій, Сокіл Іван, Шастало Зенон, Мазурок Михайло, Білоцерковець Софія, її чоловік Іван Білоцерковець, Базилевич Лесько, Романюк Микола, Сорока Григорій, Остапик Григорій, Солодуха незнаного імени.

З цивільних жертв Переводова треба ще згадати Царик Софію, застрілену під Телятинським лісом від ВП, коли втікала з коровою, Калинівського Григорія, застріленого в Радкові від ВП, як утікав перед виселенням на Україну. Від польських цивільних шовіністів згинули, вертаючись з підвод, з якими забрали їх більшовики, Калинівський Петро, Хрущак Іван і Тарасюк Михайло. Коні в них забрано, а їх убито.

З Переводова пішло боротися за волю України багато молодих хлопців. Згадую з власної пам'яти й слів старших людей:

1. Іванойко Григорій, розстріляний у Томашеві;
2. Іванойко Петро, пережив, залишився в Польщі;
3. Ласьків Василь «Грім», загинув у бою з НКВД;
4. Тарасюк Михайло – «Малий», живе на Україні;
5. Тарасюк Іван – «Смілий», загинув безвісти;
6. Ксинюк Павло «Лис», живе на Україні;

7. Ксинюк Іван, загинув у бою з НКВД у Корнях;
8. Демчишин Григорій «Рвк», загинув безвісти;
9. Костуречко Славко «Сосна», удушений у криївці в Переводові;
10. Базилевич Левко «Мудрий», загинув у криївці в Переводові від удушення димом;
11. Базилевич Володимир «Сова», відбув 15 років Сибіру, живе в Україні;
12. Зубко Петро «Лан», пішов за Буг, доля його незнана;
13. Заліський Йосип, перейшов за Буг, не знати, де дівся;
14. Ховщ Андрій, перейшов за Буг і там, мабуть, пропав;
15. Синиця Степан «Весна», упав у бою з НКВД;
16. Ячишин Іван - «Грім», загинув у бою з ВП під Посадовом;
17. Заяць Лука «Сміливий», загинув безвісти;
18. Ячишин Степан, загинув безвісти;
19. Білоцерковець Іван «Зірка», проживає на Україні;
20. Тарасюк Іван «Кріс», загинув безвісти;
21. Столярчик Григорій, загинув безвісти;
22. Білоцерковець Павло, загинув безвісти;
23. Гарась Андрій - «Небус», розстріляний у Томашеві;
24. Скочиляс Федьо «Сміливий», загинув безвісти;
25. Царик Василь «Тихий», проживає в Польщі;
26. Куговський Федько «Соловій», загинув безвісти;
27. Гетьман Григорій, загинув безвісти;
28. Сокіл Іван, загинув безвісти;
29. Барила Григорій, проживає на Україні, лікар;
30. Мазурок Іван, ранений в бою з польською бандою під Телятином, проживає на Україні, інвалід;
31. Сушик Данило, загинув у бою з НКВД в Лісоцькому лісі;
32. Остапчик Стефанія, санітарка, арештована НКВД, засуджена на 10 років Сибіру, жива на Україні.

Від трагедії в нашому селі, коли загинуло від диму й куль стільки людей, запанував у Переводові спокій, але недовго, бо вже весною 1947 року наближалася до села акція «Вісла». Кожного дня була ближче до Переводова, а 17 червня прибуло до села військо й наказало опускати село.

Хочу також коротко розповісти про своє життя в цей час тому, що є воно частиною історії мого села та й не тільки села. Маючи 19 років, я було воно в 1944 році, відбував я рільничу практику в фільварку Теляж над Бугом біля Сокаля. Як почав наближатися фронт, німецька владе не була здатна втримати порядок почалися напади на фільварок. Щоб уникнути цілковитого грабунку маєтку, отримали ми якось наказ відпровадити всі корови на станцію Забуже й завдувати на потяг. Означало це розпад фільварку, тож 27 березня вирішив я покинути його й вернутися додому. До Варяжа підвіз мене фірманкою один робітник, а далі пішов я пішки. Так до Городища, Лівча, там усе було впорядку, люди жили нормально. Зате в Гільчі людей майже не застав, а з Кодолів були повиношені на городи й сади рільничі знаряддя. Жнятин я обійшов, але за ним озброєний чоловік на коні запитався, хто я та куди йду. Я відповів, що з Переводова, іду додому. Пустив мене, але перед Переводовом знову затримали мене два чоловіки, озброєні, питаючи те саме. Показав я канкарту й був випущений далі йти.

Село було вилюднене. Удома нікого не застав. Не знаючи що сталося, я тільки роззирався, бо нікого було звпитати. Нарешті прийшов сусід Миколаїв Івась, сказав, що кілька днів тому польські банди спалили Костяшин, Ліски й Васильв, всюди вбиваючи багато невинних людей. Кілька разів підходили до лісу Липин й ліска Березини, але як довідалися про самооборону, то відійшли. Люди втекли до Хлоп'ятина й Будинина, але на день приходять погодувати курей чи іншу животину, хоч корів і коней забрали з собою. Так було до того моменту, як прибула до Переводова сильніша самооборона. Кругом села викопали окопи, день і ніч стояла в них озброєна сторожа, якої учасником був також і я. Нарешті з'явився в нас відділ командира «Ягоди» й запанував зовсім спокій.

Літом став я членом ОУН, впровадили мена мій сусід Тарасюк Іван, ще передвоєнний член організації, від 1938 року безперервно переслідований польською поліцією. Першим завданням було носити грипси на зв'язок до Довжнева, потім до Жнятина. Так тривало до серпня 1944 року. Прийшов тв й перейшов фронт, а потім мене, Івана Мазурка й Павла Білоцерковця та ще кількох інших молодих хлопців з сусідніх сіл покликали до Лічкова, де з тих 15-ох хлопців зробили неозброєну групу під проводом старшого віком мешканця Варяжа, що його звали Гринь. Ми всі ходили до Варяжського лісу збирати й сортувати крісові кулі, гарматні стрільне та іншу військову амуніцію тв зброю, між іншим, «торпеди», ужиті потім у Хороброві й у Грубешові. Усе це було покинене німецьким військом під час відступу перед більшовиками. Ми посортовані гранати й кулі складали коло дороги, вночі приїжджала фірманка й все забирали до повстанських магазинів.

По кількох днях перевели нас до Лівча, заквартирували в стодолі. Наступного дня мали пустити додому, але вранці почули ми гук машин. З Городища до Лівча їхала машина з руським військом. Я з одним другом стояв на дорозі, руські солдати до нас усміхалися й махали руками; поїхали до Гільча. Зараз за першою машиною переїхала й друга. За якийсь час почули ми в Гільчі стріли, над селом появився дим. У нас теж почалася тривога. Стали ми втікати сіножатями до Городища, але якраз над'їхала третя машина, також повна солдатів, які вискочили, стали стріляти й хотіли відтяти нам дорогу. Ми розбіглися. Я побіг на Сулимів, але погнався услід за мною один солдат. Стріляв з пепешки, земля коло ніг підскакувала, але жадна куля не була для мене. Нарешті сів я на полі, бо біг у важких саперках, щоб їх зняти. Більшовик це побачив, перестав стріляти, підійшов на 50 метрів і каже: «нє удєряй, я тєбє нічєво нє сдєлаю». Однак я взяв чоботи під пахви й побіг босо до Сулимова й далі до Костяшина. Гільче далі горіло, але стріли затихли.

А в Гільчі було так. Руські застали в ньому відділ УПА. Він бою не прийняв, але таки вбив кількох солдатів та поранив совітського старшину. І відступив у ліс. За це більшовики підпалили село, вбили в ньому кільканадцять осіб, а під лісом ще 20 чоловіків, між ними й мого приятеля Павла Білоцерковця.

Незадовго я знову був зв'язковим, співпрацюючи з Михайлом Цвяхом з Будинина аж до моменту, коли покликали мене до УПА. Отримав я призначення на школу старшин десь коло Любачева, проте усіх з нашого терену чогось туди потім не послали. Тож я охоче вступив до відділу

командира «Яра» в курені «Прірви». Цей відділ перебував переважно в лісах коло Долобичева.

Разом з боївкою «Ясеня» розбили ми в Хороброві відділ ВП, що змушував нашу людність виїжджати на Радянську Україну. Штаб поляків був у школі. Ми вночі обступили село, стрілець Володя (родом з Великої України) випустив на школу торпеду, яка впала біля неї з великим гуком. Військо сполошилось й не боронилося. Боївка забрала кілька фірманок з нарабованим військом майном. Акція пройшла блискавкою й ми зараз відійшли в ліс. Втрат не мали, а про втрати ворога не знали, бо він до них ніколи не признавався.

Як настала пізня осінь, відділ наш розбився на малі групи, щоб такими групами перетривати по селах зиму. Весною зійшлися до купи, щоб далі боронити наших селян перед ВП.

Одного разу стояли ми в лісі біля дороги Грубешів - Долобичів, недалеко від нас був відділ «Кропиви». Раніше кількох стрільців від «Кропиви» зробили засідку на дорозі, забрали машину, якою ВП їхало до Варяжа. Ця машина потім придалася до акцій на аптеки й банки. Нарешті й наш командир захотів мати таку машину. Послав вісьмох стрільців, між іншим і мене, на згадану шосу. Машина над'їхала, ми взяли її в перехресний вогонь, але так, щоб дати знак затриматися. Вона затрималася. Вийшов шофер і пасажир, обидва цивілі. Машина була приватна, тож ми обох випустили.

Проте це донеслося швидко до НКВД у Грубешові. Наступного дня вранці ми спали на горі серед старих дерев, коли стійковий доніс про появу більшовицьких авт і танкеток. Ми залягли до короткого бою, на мить стримали їх, а потім відійшли до наступного лісу, звідки дивилися, як більшовики наступають на ліс, у якому нікого нема. Здавалося, що вже по бою, коли якась заблукана куля вбила командира «Кроливу». Знайшли його на другий день, тримав пістоль у руці.

Відтоді наш відділ крився по селах, бо на ліси настали великі облави НКВД й ВП. Ми сиділи по наших криївках, щоб не наражувати селян на знущання за переховування упівців. Грозило завжди те саме: масові розстріли й спалення цілого села. У травні 1946 року в одному лісі згрупувалося нас кілька відділів. Під вечір вишикувались ми на поляні. Прибув командир «Прірва» зі своїм штабом. По короткому часі на ту поляну прибули з другої сторони офіцери АК на конях, за ними відділ з біло-червоними опасками на рукавах. Командири обох сторін привіталися, а ми, стрільці, отримали розказ розійтися. Стали розмовляти й частуватися цигарками з вівцями. Як почало темніти, повідомлено нас про те, що спільно підемо на Грубешів. Десь о 22-ій наш відділ одним шляхом, а польський другим попрямували на Грубешів. Від нас польський зв'язковий, за відділом їхала фірманка з «торпедами». Перед самим містом кількох стрільців узяло дві й перенесло через міст на Гучві, увійшли в місто й городами, через пороблені вже наперед діри в парканах, дійшли до наших становищ. «Торпеди» й корито на двох ніжках викидати їх були з нами коло урядового будинку. По другій стороні стояв будинок з гарнізоном НКВД. Нашим завданням було розбити цей будинок. Після вилущення торпеди мали наступати получені українські й польські відділи. Стрілець Володя

випустив першу ракету. Впала на гарнізон, згасло в ньому світло. За хвилину полетіла друга торпеда. Там почався великий крик і поодинокі стріли. Ми отримали наказ відступати, але позостлі відділи наступали. На мості спіткали ми трьох офіцерів ВП. Наказали їм піднести руки вгору, але один з них почав стріляти. Стрілянина на мості закінчилася смертю двох поляків, третій піддався. З нашого боку легко поранили ройового «Перемогу».

За містом дістали ми обстріл з кулеметів з міста, а як підходили до лісу, на дорозі недалеко від села побачили багато машин з більшовицьким військом. Вони хотіли перетяти нам дорогу до лісу. Запалили кілька будинків у селі, але дим якраз дав нам заслону, під якою щасливо відступили ми до лісу. Уже сонце сходило, як більшовики полізли туди за нами. Частина нашого відділу перейшла до командира «Дуди», а нас п'ятьох відлучилося й перейшло в недалекий ліс. Бачили ми звідти, що більшовики входять у ліс, але в ньому вже наших не було. Коло 8-ої години їхала недалеко від нас фірманка з двома чоловіками й двома жінками. Стрілець «Малина» їх затримав, був у польському мундирі, на голові тримав офіцерську шапку, на грудях ордери. Селяни їхали на ярмарок до міста, але «Малина» сказав, що сьогодні ярмарку в Грубешові не буде, хай везуть нас до Новосілок. Там пообідали й подалися до Костяшина, де люди відразу, побачивши нас, стали втікати. Думали - поляки йдуть.

По наступі на Грубешів мій відділ розійшовся. Хто мав родину, то йшов додому, але зброї не міг складати. Я сидів удома й помагав батькам, пильнуючись перед руками ворога. Як почалася акція «Вісла» прийшов до мене чотовий «Аркуш» (Штикало Іван), сказав так: «Як маєш змогу, то їдь з родичами». Я так і зробив.

17 червня прибуло до села військо з фірманками, наказало ладуватися й опустити село. На одну родину дали одну фірманку, на яку треба було завдувати все майно. Під конвоєм переїхали ми до Варяжа на збірний пункт. Там під голим небом згромадили багато людей. Переночували всі, як хто міг, а наступного дня військо відпровадило їх на залізничну ставцію до Вербкович. Звідти товарними вагонами військо відвезло їх далі. Наш транспорт прибув до міста Остуди. Там чекала на нас комісія ПУР-у, призначувала місця під поселення: німецькі хати без дверей і вікон. Я з батьками прибув до села Пагултова, разом було нас там п'ять родин з Переводова, потім прибули ще чотири інші. У селі жило дев'ять українських родин і сім польських (сьогодні в Пагултові уже нема ні одної української родини).

Якось стали ми там жити, коли 28 березня 1948 року вночі застукало до нашої хати УБ. Зробили ревізію, забрали фотографічний апарет та кілька знайдених у німецькому палаці військових мап. „Mamy ptaszka". На кінці села стояло вантажне авто, у ньому сиділи арештовані в сусідньому салі українці. Завезли нас на УБ до Остуди, посадили до пивниці. На другий день мене й Шума Івана запроведили до в'язниці, де пересидів я чотири тижні. Тим часом проти мене шукали матеріялів. Одного разу сторож каже, що недовго піду додому, але виявилося щось інше. Узяли на слідство. Поручник УБ питається мене, чи був я в банді УПА, чи носив я зброю. На обидва питання відповів я ні. То він каже: „«Prymas» siedzi w Warszawie

і o wszystkim opowiada, a ty, pionku, nie chcesz mówić?". Підійшли два убеки й стали бити. Як закінчили, поручник питається про те саме. Я знову заперечив. Припровадили Івана Геля з нашого села, арештованого за перетримування наших партизанів, що прийшли в Ольштинське з наших земель. Гель підтвердив, що знає мене, але не сказав, що бачив мена зі зброєю. І доказ слідчого пропав. Поручник списав протокол, наказав прочитати й підписати. Наказав не розповідати про биття. За кілька днів віддали мені валярт, щось я підписав і вийшов на волю. Однак убовці довший час слідкували за мною та й розпитували мешканців Переводова, але ніхто мене не видав.

Пискоровичі: 16–20 червня 1947 року

Спогад Анни Сороки, народженої 1930 року в Пискоровичах Ярославського повіту

Моя родина жила на присілку Халупках. Як наставала та розруха й почали гинути люди, наша сусідка Ганя Кулька, що мала самих синів, узяла мене до себе. Її хата стояла просто школи, недалеко від великого хреста. І як уже стало на Пискоровичі з усіх сторін набігати лихо, вона сказала, що підемо



Група дівчат з Пискорович зі священиком Василем Лахом; світлина з 1938 року; усі світлини передав Іван Молодій

до Пискорович, там будемо ночувати. Спали ми то на стриху, то в якій криївці на городі, але в криївках було мало місця, сусідів багато, дітей багато, то ми душилися.

Потім прийшли солдати охороняти нас, прийшли до школи. То люди всі тлумачки на плечі й все туди йде, до тої школи. Хлопи туди звміцно не йшли, більше діти й жінки. Там ми тільки ночували, а вдень виходили. Школа мала великі кімнати, два поверхи. Ми спали на поверсі.

Над раном, уже чуть-чуть сіріло, прийшли солдати і кажуть по-руськи ставати, йти «дамой», бо вже день - поляків не буде. Дочка тої нашої сусідки лежала коло мене. Вона глянула в шпару через вікно, забите дошками, і каже: «О, там якісь ідуть селом, так як до школи». Я теж їх побачила. Ішли й ішли. Школа була парканом обведена, а за парканом рів. Вони йшли й раз! - у той рів! А жінки з дітьми й тлумачками хотіли вже йти додому, зійшли на землю. Солдати побачили тих за парканом, кажуть не йти, бо там якась банда. Аж тут під вікном як затрубив трубкою якийсь поляк. Трубив і трубив, мабуть, вони так скликалися. Ми всі посідали й давай молитися. Діти, старі, жінки поклякали й моляться. Солдати десь пропали.

Уже ясно зробилося, сонце світило, як поляки влетіли в школу. Почали стріляти, люди давай лізти на стрих. Відривали дошки зі стелі, лізли під стелю, бо там було можа з півметра між дошками. А я з дітьми тої Кулькової дочки - один мав три роки, другий півтора – позалізали поза комин. Усі під дошки не влізуть.

Поляки повилазили на стрих. Було їх трьох у якихсь плащах проти дощу, бо дощ падав надворі. Один мав автомат на ремені, кричав вставати, називав кабанами й такими-сякими. Усі поставали. „Ręce do góry! Zlezić!" А там великі двері й сходи вниз. Ніхто не йшов, а падав товпою по тих сходах. І поляк зараз там став стріляти. Я десь там під сходами впала...

Скільки там лежала, не знаю. Встала-зіреалася й пішла до кімнати, де ми спали. Там були ще постелені подушки. Там я впала й лежала, не дихаючи. Дуже пекло мене під лопаткою, але не могла собі представити чи я забита, чи жива. По якомусь часі прибіг до мене старший хлопець Кулькової дочки. Прибіг до мене, упав на мене. «Касі, де моя мама? Заведи мене до мами». І плаче. Прийшов поляк, копнув ногою і каже: „Zabita czy nie zabita?". Другий каже, що певно, забита. „Ma fajne buty" - каже знову той перший. Стягнув з мене чоботи. Малий кричить коло мене, а поляк каже: „Cicho, dziecko, nie płacz, ty pójdziesz do mamy". Не пам'ятаю, що сталося з тим малим...

Нарешті якось я встала. Всюди тихо, людей нема. Мацаюся, всюди мокро, під пахвою діра, що чотири пальці влізуть. Текла з мене кров. Я була ранена. Куля перейшла через рамено, вийшла під лопаткою. Устала й дивлюся, за комином повно набитих людей.

Малий Шакула встає з кутка й питається: «Ганю, то вже їх нема?». Я дивлюся на нього, дивлюся на село, там хати горять кругом, і кажу: «Я не знаю». Він якось виходить, ранений в обидві ноги, ішов на колінах. «Вой, де мої мама, де мій тато?» Дійшли ми до сходів, а там лежала його мама. Тоді він каже: «Да мій тато?». Ліземо на стрих, там підлога розірвана, діра, там одна його сестра зверху забита, боса, далі друга, у тій дірі. Хлопець почав плакати. А тут чуємо голос його тата, був у тій дірі, в стелі, поляки стріляли й по стелі, але його не забили. Витягнули ми ту одну сестру й тато виліз.



Молодь з Пискорович на одному з національних свят; світлина з 1940 року

Знайшов зараз жінку, що ще трохи жива була. Обмив у змивальнику й на плечах заніс додому.

За ними і я пішла додому. Прийшов старий Кулька й питає: «Ганю, де мої діти?». Я кажу: «Не знаю, десь у школі». Узяв мене з собою й ми пішли до школи. Зайшли ми в другу кімнату. Там за піччю ціла купа людей набитих-насічених. Один його хлопець лежав у мами на руках, череп мав розсічений. Другий лежав у бабці Чайчихи на руках, з перестріленим серцем.

Я знайшла свої чоботи; не взяли їх з собою. Взулася й вийшла надвір. Надворі між школою і парканом лежало стільки набитих хлопів, що годі було між ними перейти. Зайшла нарешті до вуйка. Вуйна якраз витягає хліб з печі. «Ти звідки прийшла?» - питається. «Вуйно, я зі школи, я ранена». «Йой, що я тобі зроблю?! Дивися, знову поляки йдуть!» Схопила хліб під пахву й побігла. А я лягла в них на ліжку, трохи полежала, але що буду лежати? Напилася води з річки й пішла додому.

Я іду селом і плачу, а такий Бліщ каже: «Ти, мала, де ти була? Звідки ти йдеш?». Я кажу, що була в школі. Він узяв завів мене до польських сестер, а польська сестра каже: „A co to jest?.. Tu zabiją i po wszystkim, a co tam, na wschodzie, robią z naszymi ludźmi? Do ścian dzieci przybijają i piłami rzną". Не мали чим забандажувати, а я була ціла мокра від крові, бо я була ранена. Бліщ якось мене забандажував та посадив на фіру з якимсь поляком і наказав їхати додому.

На дорозі так і здибали мене тато й сестра, летіли до школи, думали, що я вбита. Сестра завела мене до одного поляка, бо люди не спали у своїх домах, але по криївках, лозах. Поляк не хотів – не хотів мене взяти, але потім узяв. Тиждень у нього була. Поляки в тім часі ходили селом цілими

бандами, дротами шпиляли, шукали мвєтку, усе ладували на фіри. Діти того поляка стояли на фіртці й їх додому не пускали, казали, що дім польський.

Тоді ще вбили нашого монаха Коляту на нашім пасовиську. Він приїхав з Франції. Поляки їхали до Сіняви, простріляли його, але як вертались, то він ще жив і кидався, не міг умерти. Добили його.

А на Халупках теж було вбивство. Там приїхала до мами дочка, також з Франції, з дитиною. Моя сестра то бачила добре, як вони її праником били, потім пхнули до води.

Люди тоді крилися також по лозах над Сяном. Поляки там ходили й їх били, багато людей попливло Сяном, бо вбивши, поляки людей у річку кидали. Там сталося нещастя з дитиною моєї вуйни, до якої я пару днів тому зайшла, зарез по вбиваві у школі. Як вуйна Беньчиха вилетіла з хлібом надвір, то пішла в лозину. Там була її дочка. Дитині хтось сказав, що її матір забили. То вона пішла матері шукати, а по дорозі поляки її знайшли й вбили. Кинули до стодоли, там вона ще так замоталася в ту солому, бо зовсім вбита ще не була, що потім вуйна не могла її вимотати. Навіть ту солому було з ямки видно, бо вуйна неглибоку викопала.



У саду біля пискоровицької школи: з праві Ігор та Орися Вахнянин, убиті в 1945 році

Потім довідалася, що моя одна сестра, що тоді крилася десь під землею, була разом з людьми з криївки витягнута й поставлена до розстрілу, але якось її оминуло. Так само й брата Петра. Він мав папери на поляка, але як побачили на ньому куртку, то збили й примусили віддати. Перешукали його хату, знайшли портрет Шевченка й за той портрет страшно збили: як поляк міг український портрет тримати. То було вже якось по тім найгіршім дню, то його й не стріляли.

Нарешті той поляк каже: «Твоя хата стоїть, іди додому, іди додому, бо я ся бою, бо ще мене звстрілять через тебе, як ся дізнають, що ти українка».

Прийшла я додому, лягла на солому й лежала. У хаті нічого не було зрабоване. Приходив по-тихому тата брат, Петро Сорока, приносив мені їсти. Я не знала, де тато. Хлопи всі пішли десь на Добру. Петро каже: «Ганю, ти не плач, я піду на Добру, тата здиблю, він прийде і тебе забере». Сестра пішла на службу до поляків, бо то так було: перший тиждень били всіх українців на селі, село рабували, а як вже усього мали багато, то на другий тиждень брали їх на службу. Сестра пасла кудобу.

Тато прийшли на саму Пасху, то від 7 березня, як була та різанина, трохи минуло. Забрали мене на другі села, де ми ходили на жебранім хлібі. Ходило нас так по Добрій і Молодичу 13 родин. На Добрій поселились ми у школі. Одного разу назбиралося там наших партизанів! Як трави зеленої

Казали, що підуть на польські села чи кудись, щоб наших рятувати. Трохи хлопів пішло за ними. І ті хлопи зайшли в Пискоровичах на парафію до польського ксьондза Поремби. Знайшли в пивниці повно зброї (Поремба дуже відповідав за той напад на наше село, він мав дети на нього згоду й наказ на письмі. Так усі люди казали, а потім, як умирав, люди не давали його в Пискоровичах похоронити).

А ми хотіли на тій Добрій якось живими діждати виїзду на Україну. Як були жнива, пішли ми пішки до Ярослава й записалися на комісію. То було пізно, бо ще перед тою биткою все після Служби Божої руськи робили мітинґи, казали записуватися, бо біда буде. Чи вони щось знали, що поляки хочуть нас вбити?

Наші пішли на Пискоровичі, а поляки - як вони довідалися? підійшли під Добру. Ми дивилися, як вони йшли до села полями. Люди думали, що то наші. Серед білого дня підпалили ціле село. Ми в крик і на другу сторону в ліс. З Доброї ні одної хати не залишилося. Потім підпалили українську половину Молодича (польську раніше спалили наші).

По 10-15 роках я була в Пискоровичах. Люди з Америки поставили пам'ятник на одній з могил, а дві інші запалися, над одною стояв хрест. Якраз попала я на польське свято й процвсію. Було трохи вечером, то деякі люди кидали на ті могили квіти, але щоб ніхто не бачив. Там залишилося ще багато наших людей. Тоді була я в одній хаті. Люди навіть почали по-нашому колядувати, а потім боялися вертатися додому. Один висилав наперед іти іншого, а кожен боявся першим іти, а то через той український спів.

Добре не знаю, скільки впало тоді в Пискоровичах людей, але відомо, що то не були з самих Пискорович, але й з сусідніх сіл, бо в Пискоровичах була охорона солдатів, то понасходилося людей з околиці. Казали, що в самій школі вбили трохи понад триста осіб.

*Спогад Анни Папи**

Це спогад з мого молодого життя в селі Пискоровичах у післявоєнні роки. Зараз по війні стала нападати на українців польська банда. Спочатку приходили ночами й забирали в людей добро. Приходили до кати, наставляли зброю й казали віддавати все що мають, бо життя дорожче, ніж усе. Останнього року приїхали до нашого села якісь урядовці та сказали людям-українцям записуватися на виїзд на Україну, бо тут Польща, а українцям тому треба переселитися. Жаль було людям залишати своє рідне гніздо, де жили діди й прадіди. Сказали віддавати також всяку зброю, бо в дорозі таки будуть усе перевіряти й забирати. Хто здав, то потім лишився перед бандитами з порожніми руками. А банда знала що село лишилося без зброї. Ми, діти, лиш дивилися на те, що роблять з нашими людьми. Наші батьки якось поїхали до уряду до Ярослава з проханням, щоб нам дали

---

* Розповідь Анни Папи списав Микола Занько, мешканець села Плебанівки Тернопільської області.



Руїни церкви в Пискоровичах, стан з 6 липня 1957 року

якусь охорону, щоб не то що боронитися, але взагалі виїхати цілими з села. Тож дали нам кількох солдатів, руських воєнних.

Одного дня дивимося: йде якась банда, усі озброєні, йдуть від Сіняви. За ними їде фіра, а на фірі жінка, яку знала моя мама. Мама зі мною підійшла до фіри, дивиться, а там лежить син тієї жінки, що був комендантом міліції. Мама питається що таке, а та жінка відповідає, що прийшла банда до їхньої хати й сказала до сина підписати документ на акцію проти українців. Син відповів, що на акцію проти них не піде, бо, каже, мене моя мама вигодувала з десяти пальців між українцями, я на це не піду. Йому сказали лягати на землю і з пістоля дали кулю в плечі. Тепер взяла його до Ярослава, але не довезла, бо по дорозі помер. Його прізвище було Бружко Юзек, людина справедлива, зв що й померла.

Потім банда пішла до польського ксьондза з Пискорович Янв Порамби. Він підписав цей документ проти українців. Одного дня е селі людям оголосили піти під руську оборону, яка перебувале в школі. Люди туди зійшлися, переважно жінки з дітьми. Тоді банда вночі школу обступила, так само, як і ціле село, і всіх людей у тій школі вибила. Оборону посадили на фіру й кудись вивезли. Тієї ночі мама, тато, два брати і я ночували в одної лольської родини, заховані на хліві. Чути було людські крики й стрілянину, горіли будинки, а собаки страшно вили. І страшно було все те чути, що діялося. За якийсь чвс трохи втихло. Раненько тато кажуть: «Я піду додому, дам коровам сінв». І пішли, кажучи ще, що зарез вернуться, аби сказати, чи можна вертатися додому всім, чи ні. Ми чекали на тата й чекали, нарешті мамв каже: «Чогось твта довго нема». І ми з мамою лішли додому, а тато наші вже лежать убиті в сінях на порозі. Наша сусідка-полька розказала, що бачила, як тата стріляли. Бандити хотіли, щоб тато їм вивели корову з хліва.

потім їх убили. Ми з мемою хотіли тата привести до порядку, бо були дуже в крові, аж тут біжить хлопець селом, дає людям знати, щоб тікали, бо знову йде банда. Мама кажуть «тікаймо десь, а ти, Михасю, більший, нас не тримайся, десь інше тікай, а ті менші нехай будуть зі мною, а то як нас найдуть, то всіх розстріляють. Як будемо окремо, то може хтось лишиться». І Михась пішов від нас з хлопцями, де їх очі ловели, і більше вже мами не побачив. А ми з мамою і ще одна родина пішли полем аж до Сяну. Мама кажуть: «Над Сяном густа деревина й лози, там скриємось». Аж тут біжить дівчинка й каже: «Не йдіть туди, бо багато людей там вже постріляно й потоплено в Сяні, моі мама й решта дітей вже поплили Сяном, і Когута Степана жінка й четверо дітей, а мені поміж корчів вдалося втекти». То ми з мамою лишилися на полі, якась долинка дала нам притулок. Настав вечір. Ми пересиділи до ранку. «Де ж нам тепер іти? – кажуть мама. – До свого села не підемо, підемо на Халупки до родини». І пішли ми до них у стодолу.

Там уже було трохи людей. Під стодолою була криївка, «але то небезпечно, – кажуть мама – бо стодолу підпалять і ми подушимось в димі». Пішли ми на друге подвір'я. У селі вже трохи втихло, уже там напилися людської крови. Кеже тітка Мастиниха, що підуть до Пискорович, бо там пішле їх донька до школи, то, може, у школі убита, і муж другої дочки з внуком там пішли (Кураси). Я кажу до мами, що теж піду з ними, бо в родини було троки в криївці одежі, недалеко від школи, то трохи принесу. Пішли ми обидві.

Ідемо, а дорогою неможливо перейти, бо лежать трупи. Перейшли на другий бік дороги, але й там трупи лежвть. Приходимо ближче до школи, а там їде жінка тачками, везе свою дочку Марусю вбиту, яку мала тільки одну. Очі в неї були зав'язані хусткою, видно не могпв дивитися на катіа і чекати своєї смерти. Це була Онишкова Маруся. Я вже до школи не могла іти: стільки трупів бачила на подвір'ї, і свою вчительку пізнала, Вахнянин Софію, і сина її Нестора, і дочку її Орисю. Лежали вбиті. Їхній батько, Вахнянин Іван, був директором школи, але не дожив бачити того, що я бачила: помер скоріше. Родом учителі були з Харкова. Вийшла я зі шкільного подвір'я. Недалеко догоряла хата Шикули, там теж усі були побиті й спалені, ще на них одежа тліла.

Потім ще напали на село й люди далі втікали. Бачила дві сестрички, які лежали скупані в крові, тяжко ранені. Одна ще щось говорила, а друга вже не могла, тільки тяжко дихала. Не було навіть, як води їм подети. Їхнього батька твж цього дня вбили. Він лисався Молинь Ілько, а то бупи його дві дочки Маруся й Стефця.

Пниски

*Спогад Віри Гасюк, народженої 1925 року в Пнисках Біло-Підляського повіту**

Акурат ми зібралися до церкви іти, но й зубачили, же їдуть фурманки, і войско їде. І тато каже: «О, напевно вже нас будуть вивозити». Ми знали, вивозять, бо з Володевського вже вивозили. І еже ми до церкви не йшли. З'їли сніданнє. А вони вже приїхали до села. Сказали нам: дві години часу маєте, забирайтеся. Но то шо можна було взяти за дві години часу? Ми міли дві фурманки, пару коний, но то на два вози взяли то шо могли взяти, а два вози нам ше дали, бо нас було дві родини.

І повезли нас. Войско спереду й ззаду, не били, але кричали, щоб хутчій і хутчій. Завезли нас до Тучной, там ми ночували. В Пнисках тіпько одна родина зісталася, що служив у войскови. Писалися Уренюк.

А на другий день нас одвезли вже до Хотилова на транспорт. Там у Хотилові зновінька пляц був, там ми все зладувалися, а потом вже ладувалися до вагонів. У нас у вагоні було родин, мусінька, штири. Везли нас правє цалий тиждень. Давали нам зупу, а чоловіки по дорозі йшли на поля і брали коровам і коням з попів.

Завезли нас аж до Кочал, Кошалінське. І там розладували. І вже нас приділювали скрізь. Нас приділили до села Джоново. Коло Білого Бору. Нас там було дванацеть родин усіх. З Пнисок там були: Рудський Петро, Гапонюк Степан, Гапонюк Іван (мій батько), Гасюк Мимуїл (мій чоловік), Пекун Юзеф і більш не було нікого, але були інші родини, п'ять родин з Лішньої.

Заїхали: окна повибивани, всьо розброєне. Плахтами позавішували окна і двері. На нас там дивилися, як на якихсь дяблуа, бо українцов привезли. Солтисова жінка з Джонова потом розповідала, як поляки кричали до себе: „Zamykaj drzwi, bo nas Ukraińce wszystkie porżną!". Так було, що робити?

Ми там потом живіли ніби згідно. Пузєй зечали там церкву свою робити. З Димінка приїхав до нас Кондратський, від Білої був, і каже: «Гапонюк, знаєте шо, зближаються Свята Великодні, піст, нам треба би було батюшку десь постараться, бож до сповіди». «Як треба, но то треба постаратися» - каже батько. А Кондратський: «Я вже питався, є в Пілє батюшка». Зараз написали. Батюшке згодився приїхати. Ми по цілому повятови послали письма, оголосили всім, шо буде сповідь. А де будемо одправляти? Батько каже: «До нікого не пуйдем, будемо в мене».

Приїхело бардзо дуже людей. Не змістилися в хаті. Но і далі вже зачали батюшки до нас приїжджати. Правє щомісяця. Батюшка з Пілі звався Бичук. Одправляли в нас, пузнєй в сусуда, а пузнєй... у Димінку був старий косцюл, правє завальоний вже. Трохи тем у Кондратського, а трохи в тому косцьолі одправляли. Давай шо? Старатися о косцюл евангеліцкій, але вже

---

* Друкується говіркою.

в нашому селі. І нам признали. Дах протикав, але все поробили, рейські двері з лавок зробили. Всьо тоє перероблював Кирилюк з Новосьолок. Хтось привіз ікони, не знаю відкіля. Тоди приїжджав до нас батюшка Веремко зі Слупська. Споро людей приходило, але як стали виїжджати, то вже менш. А по нашому виїзді десь два роки минули й тую церкву замкнули.

Як ми вертались, то були великі проблеми. Батько хоче оддати господарку, а ніхто не бере. А вже люди вертаються. То перашов жити до нес, бо мій чоловік пушов жити до мейонтку, пеґееру. У нас був ормовець, однак шо бардзо глядів за людьми, жеби не виїжджали. Прийшов раз до мене з карабіном і каже: „Zobaczysz, twój ojciec nigdy nie ucieknie". Я кажу: „Jeszcze nie ucieka, a jak będzie, to ty widzieć nie będziesz". Так і було. По Великодни 1955 року батько поїхав до М'ястка за вагоном, хоч то було 30 кілометрів, а мав два кілометри від себе стацію, зате всє би бачили. Батько взяв уночі дві фурманки й поїхав, але не через Білий Бір, бо там міліція була. А хату залишив, не продає, всьо зоставив.

Вагон послав, а сам вернувся. Ормовець ходить і бачить, шо батько є на місци. А як вагон доїхав, то тато за ним, і ніхто його не бачив. Приходить ормовець. Я кажу, шо мій батько давно дома. „Co?!" На щастя, вже батька тоди назад не гнали, як в 1949 рокові, коли перший рез поїхав, не арештували. За крісло одьон узяв: „Co ty się tu będziesz wracać?!!".

Моя родина поїхала додому в 1962, уже без проблему. Ми хотіли вернутися, бо кожного вовка до лісу тягне. І нас тягло на свою землю.

Потік

*Спогад Марії Джус, народженої 1929 року в Потоці Горішньому Білгорайського повіту**

Нині дуже багато говориться про знущання УПА над поляками, про вигнання їх із Західньої України, що сталося за причиною УПА. Західня Україна - це українські землі, проте дуже погано, що УПА знущалася над поляками, це почало дуже печальний поділ між українцями й поляками. Я це все дуже засуджую, проте, чому ніхто не згадає про події в Білгорайському повіті Люблинського воєвідства, а також події в Грубешівському, Замостянському й Холмському повітах?

Я від народження жила в селі Потоці Горішньому. Там у 1942 по 1944 рік нам, українцям, не було життя від польських банд. Їх ніхто інакше не називав. Це все діялося на моїх очах. Я ще не розуміла тоді політики, не розуміла, чому так діється.

---

* У селі Потік Горішній акция «Вісла» не була здійснена з огляду на те, що українські мешканці села виїхали під час переселення до Української РСР у 1945 році.

Вони знущалися над українцями. У нашому селі було мало українців, більше польських родин. Два роки ми не ночували дома. Спали по клунях, скиртах, сусідах-полякех, завдяки яким ми й вижили, але не всім так пощастило, як нам. В українських домах у Потоці вікна були забиті дошками, бо раніше поляки вивалили шиби разом з рамами. Між дошками був вставлений малий кусок скла, щоб хоч трохи було щось видно. Коні, такі потрібні в господарстві, сховані були в сусідніх сепах, бо їх забирали бандити. У сусідніх селах, якщо там було більше українців. німці мусили видати їм трохи зброї для самооборони від банд. Там українцям було легше, а в нас, чи інших сепах, де українців було менше, ніж поляків, життя нам не було. Не один раз ішла чутка селом, що тієї чи тієї ночі буде загальна акція проти всіх українців. Ми вже прощалися зі світом, з усією родиною, бо на ранок уже нас не буде. І розбігалися, де хто міг. Я не знала, де ночували батько й мати. Вони заводили мене ночувати до якоїсь хати, а самі десь ховалися.

Загальної акції знищення українців за одним разом таки не було, але ця було нищення всіх, хоч тягнулося два роки. Наведу кілька прикладів. У Потоці розрубали лопатою голову жінці Ганні Сломі, вимагаючи сказати, де її дочка Євгенія. Стіни були забризкані кров'ю. У селі Липини, тільки не пам'ятаю чи Долішні, чи Горішні, забили чоловіка Дмитра Левицького, повідрізували йому органи, повикручували руки й ноги, прив'язали до воза і тягли лісом по корінняx. У лісі заховали тіло під хмизом.

Німці призначили в нашому селі війтом і секретарем українців Івана Яцечка й Дмитра Бика. Вони ночували в будинку-бункері біля ґміни. Уночі Дмитру Бикові приснилося, що ніс Христа на спині. Рано пішов додому з війтом Яцечком, який також передчував щось погане. Прийшли, а там чекали на них бандити, що увійшли додому вночі. Бик утік нагору, звідти хотів вилізти через вікно, але був застрілений. Війта Яцечка розстріляли в хаті. Тестя Дмитра Бика також розстріляли в хаті, так само й брата його жінки. Жінка його була потім знайдена обвугленою в коморі між скринями з зерном, які горіли, бо коли бандити всіх побили, то хату обложили соломою й підпалили. Ось, як жилось нам у рідному селі.

Моя двоюрідна сестра, Олена Лазовська ховалася в селі Кульно разом з батьками. Одного дня приїхали до того дому бандити, якраз мали садити картоплю наші люди, але Олену забрали разом з кіньми й возом та повели в ліс. Замучили її в лісі за селом Загрудки. Батьки її навіть про це не знали.

Я цілу зиму з 1943 на 1944 рік була в селі Біща, у дяді. Там більшість була українців. Вони себе охороняли від нападів, але одного разу бандити увірвалися до дяді до хати. Я пежала зігнута в клубочок. Запитался, хто це лежить. Тьотя сказала, що їхня пастушка від корів. То стрілили в стелю, а не в мене.

Було й так, що бандити пограбували ґміну, міліцію, усе позабирали, перерізали телефон, а німці за це мали розстріляти 25 осіб. Есесівці їх загнали до ґміни, вичитали 25 прізвищ, які мали бути підозрілими. Однак тих людей у зборі не було, тоді відібрали 10 старшик людей, між ними й мого дідуся Антона Калана, мав 83 роки. Почали стріляти, щоб розігнати решту людей, а тих стариків завели за сарай ґміни, поклали на землю і розстріляли. Стріляли між лопатки. У мого дідуся куля вийшла через око.

друга через лобову частину голови. Один чоловік, видно, був тільки підстрілений, погриз пальці на руках. Це було перед Покровою 1943 року.

Так ми жили до липня 1944 року. 14 липня приїхало радянське військо, але ми й надалі ночували в сараї, а не дома. Так аж до 16 січня 1945 року, коли нас евакуювали в Одеську область.

У Потоці є пам'ятник тим, які загинули, а то були звичайні бандити. Про нас ніхто й не згадає.

Ришкова Воля: 16–20 червня 1947 року

*Спогад Анни Ожеховської (дівоче прізвище Ходань), народженої в Ришковій Волі Ярославського повіту**

Село Ришкова Воля було одним з більших і багатших сіл Ярославщини. До І світової війни національний склад людности був однорідний. За винятком двох польських і двох жидівських сімей, що тут поселилися, всі були українцями. Щойно в міжвоєнний час прибуло кілька польських сімей-заволоків, прибуло й перекинчиків. За пароха о. Григорія Калимона, який був незвичайно енергійним і активним діячем, збудовано тут велику й гарну мурована церкву. Храм цей був посвячений в 1897 році св. Архистратигові Михаїлові. З цієї святині користають тепер місцеві латинники. Щоб затерти по українцях сліди, літом 1992 року, в рамках тзв. «реставрації», замальовано всередині церкви всі українські написи. Ще раніше, як у всіх інших українських церквах, з яких тепер користають поляки, знищено мистецький іконостас.

В селі була мурована школа та читальня «Просвіти», де кипіло колись українське життя. Тут діяв мішаний український хор, по якому запишилася тільки пам'ять тих, що ще десь живуть.

Село ділилося на кілька частин: Кінець, Нагаї, Маї, Гірки. До Ришкової Волі, яку нащодень називали Ришковоля, належали ще присілки: Походаї та Ходані. Цей останній начислював 27 сімей і був розташований на південний захід від Ришкової Волі, під Ходанським лісом, що сусідував з присілком Вільхова, селами Маковиським і Бобрівкою.

Саме цей присілок Ходані став жертвою польських банд. Було ца весною 1945 року. Весна ця взагалі була трагічною для багатьох українських сіл Ярославщини. Польські банди, очолювані місцевою польською міліцією, безкарно грабували, мордували українців і палили їх села. Найскоріше і найтрагічніше зазнало трагедії велике українське село Пискоровичі, де замордовано понад 1400 осіб. Опісля горіли села і присілки Мачуги, Молодич, Воля Молодицька, Бучина, Лихачі, Качмарі, Пержили, Варцаби.

---

* Списав Андрій Ожеховський з Лепькова.

Польська банда, очолювана радавською міліцією, після нападів на вищезгадані місцевості, рушила на сусідні Заставні, Храпи й Пискорі. Коли вже до них наближалися, раптом на зустріч їм вийшла з лісу повстанська відсіч. Напасники рятувалися, як хто міг, залишаючи все що з собою мали, щоб тільки врятувати себе. Ще цього самого дня винеслися з Радави, хоч банда була величезна. Наступного дня командир «Залізняка» і провідник «Сталь» зорганізували відплатну акцію на польське бандитське село В'язівницю. Було це ніччю з 24 на 25 квітня 1945 року. Акція ця припинила польські напади на північну частину Ярославщини, але не на інші українські села.

На початку травня, здається 3 або 4, у п'ятницю ми щойно перший раз вигнали на пасовисько худобу. Мені було тоді 10 років. Десь біля полудня з напрямку присілка Вільхови, тобто від Ярослава, дуже скоро йде двох мужчин. Один був в уніформі залізнодорожника, а другий в уніформі, подібному до військового. Як тільки я з молодшою сестрою Олею їх побачили, негайно почали кричати: «Тату, люди, тікайте, бо поляки ідуть нас мордувати!». Про те, що польські банди мордують українців, тоді ми всі знали, тому всі дуже боялися, навіть ми, діти. Ті всі люди, які почули наш крик, повтікали до Ходанського лісу або в поле в напрямку Гірок чи Бобрівки. Решта, яка не встигла втекти або старші люди, ховалися по стодолах, хлівах чи підвалах. Як тих двох мужчин прийшло до нас ближче, виявилось, що це не бандити, а українці. Можливо, що й вони втікали перед польською бандою, яка вже наближувалася до Ходанів. Незабаром від Вільхової вийшла польська зграя в силі приблизно 60 70 осіб. Були у ній різні коньокради з польських під'ярославських сіл, як Шівсько, В'язівниця, Конячів чи Півода. Але згодом виявилось, що були там також поляки з українських сіл, у цьому числі також з Ришкової Волі, м.ін. Ян Дуда, Лямпарт, Соха, Марциняк та Ризнер, з Вільхової Мацалек. Банда щойно вийшла з-за лісу, кинулась, немов дикуни, до коней, що паслися на пасовиську, повскакували на них та кинулись на присілок, щоб скоріше доганяти втікаючих людей. Забрали тоді також коні мого батька та гнали за мною. Я з однорічною Марійкою на руках втікала до лісу в напрямку Маковиська, а опісля подалася в напрямку Бобріеки, не знаючи що діється з моїми батьками та молодшими трьома сестрами. Втікаючи до лісу через густі хащі й ожини, ми дуже часто падали і покалічилися голками ожин. Бандити стріляли за нами, а кулі тільки свистали над нашими головами. Коли маленька Марійка починала плекети, то я зараз затикала їй уста травою і листям ожин, щоб напасники не почули й не вбили нас; а Марійці тоді хотілось дуже плакати. Тепер сама не знаю, не пам'ятаю, яким чином знайшлася я вночі в Ришковій Волі. Коли я втікала з сестричкою до лісу, то моя мама ще залишилася в хаті, щоб винести перини, щоб не згоріли, як банда буде палити хату. Після нападу мати шукала нас до пізньої ночі, бо не знала що з нами діється. Батько через ліс утік до Маковиська. Трьома молодшими сестрами Ольгою, Емілією і Катериною заопікувався Василько Слюсар, який утік до Ришкової Волі Гірок.

Першою жертвою бандитського нападу стає Василь Рапіта (прізвисько «Рапітка»). Йому було тоді десь 70 років. Він не хотів ніде втікати, бо казав, що він нікому не завинив злого, щоб його вбивати, тим паче, що вже такий

старий. Бідолаха не розумів, що для вбивства вистачало бути українцем. Застрілили його на пасовиську під лісом, де пас корови. Мою майже 50-літню тітку Агафію Сапеляк (мати єпископа Андрія Сапеляка, владики Греко-Католицької Церкви в Аргентині та отця Василя Сапеляка) бандити застрілили на городі біля своєї стодоли. 50-літню Марію Ольхову вбили на своїм подвір'ї, коли вибирала картоплю на насіння. 17-літню Анну Проць («Петраньо») та 17-літню Марійку Мачугу («Андрея») напасники зловили на перелазі, як втікали в поле. Можливо, що вони встигли б втекти, коли б не верталися до хати по нові чоботи, щоб банда не забрала їх або не спалила. Коли їх зловили, привели на моріжок біля хати Анни Проць і там їх постріляли, опісля стягнули дівчатам чоботи й забрали. Поки кати ще дівчат не вбили, Анна Проць благально просила Яся Дуду: „Jasiu, daruj nam życie, taki piękny świat, jesteśmy jeszcze młode, chcemy żyć, jesteśmy niewinne, razem chodziliśmy do jednej szkoły w Jarosławiu, my nic złego tobie nie zrobiłyśmy". Прохання ті нічого не помогли. Одним з убивць тих дівчат, а можливо що й інших, замордованих тоді людей, був Ян Дуда з Ришкової Волі (тепер він, мабуть, як багато інших тодішніх злочинців, що укріплювали народню владу є комбатентом і бере високу пенсію). Тоді, коли Аня Проць просила Яна Дуду, щоб їх не вбивали, її рідна старша сестра Емілія та рідна сестра батька - Марія Ходань (Попович) сиділи побіч у стодолі й все чули що діялось на цьому моріжку. Емілія навіть хотіла вийти зі стодоли, щоб рятувати свою сестру, але моя тітка її не пустила, щоб її також не вбили.

Дмитра Мачугу («Андрея»), якому було десь 60 років, та його старшу, 20-літню дочку Анну (батька й молодшу сестру Марійки Мачуги) бандити застрілили на їх подвір'ї. Лишився його син Юрій, який тоді сидів під дахом хліва й чув, як відбувалася трагедія на подвір'ї. Що не зовсім вдалося польським бандитам, довершили більшовицькі кати. Після переселення Юрія Мачуги на Україну в квітні 1946 року, забрали його зі Львова на Сибір як сина «бандеровца», де й помер.

Слід тут згадати, що в ході цього нападу була поранена в ногу також моя тітка Емілія Сапеляк - дочка Агафії Сапеляк. Я і мої сестри кликали їх тітками тому, що мого батька мати і тітки Агафії чоловік ца рідні брат і сестра. Тітка Емілія втікала в поле і бандити за нею стріляли й тяжко ранили в коліно. Коли вона вже лежала, добіг до неї один з них, щоб її там добити. Тоді вона зловила його за кріс та почала дуже просити, аби її не вбивав, бо хоче ще жити, нікому криеди жадної не зробила. Напасник відповіе, що вона має велике щастя, що він її не знає, а вона його. Сказаа їй: «Я тобі дарую життя, лежи тут так довго, поки не зробиться темно, бо якщо прийдуть тут знайомі, то тебе вб'ють». Тітка Емілія лежала в борозні до пізньої ночі й щойно тоді якось доволокласа до своєї хати, де побачила вже мертву маму. В її похороні участи вже не могла брати, бо не могла ходити, а поранену ногу в примітивних умовах лікувала дуже довго з уваги на те, що до міста Ярослава не було українцям доступу, бо чекала їх там смерть або, в найкращому випадку, уа'язнення. Тітка Емілія разом з більшістю українців з Ходнів була евивезена на Україну в квітні 1946 року, тепер живе у Львові.

Після нападу на Ходані, частина людей вернулася до своїх хат, щоб помордоеаним зробити домовини та похоронити їх. Похорон відбувався

в ненормальних обставинах, дуже скоро на цвинтарі в Ришковій Волі. Решта людей залишилася в лісі, полі або в сусідніх селах.

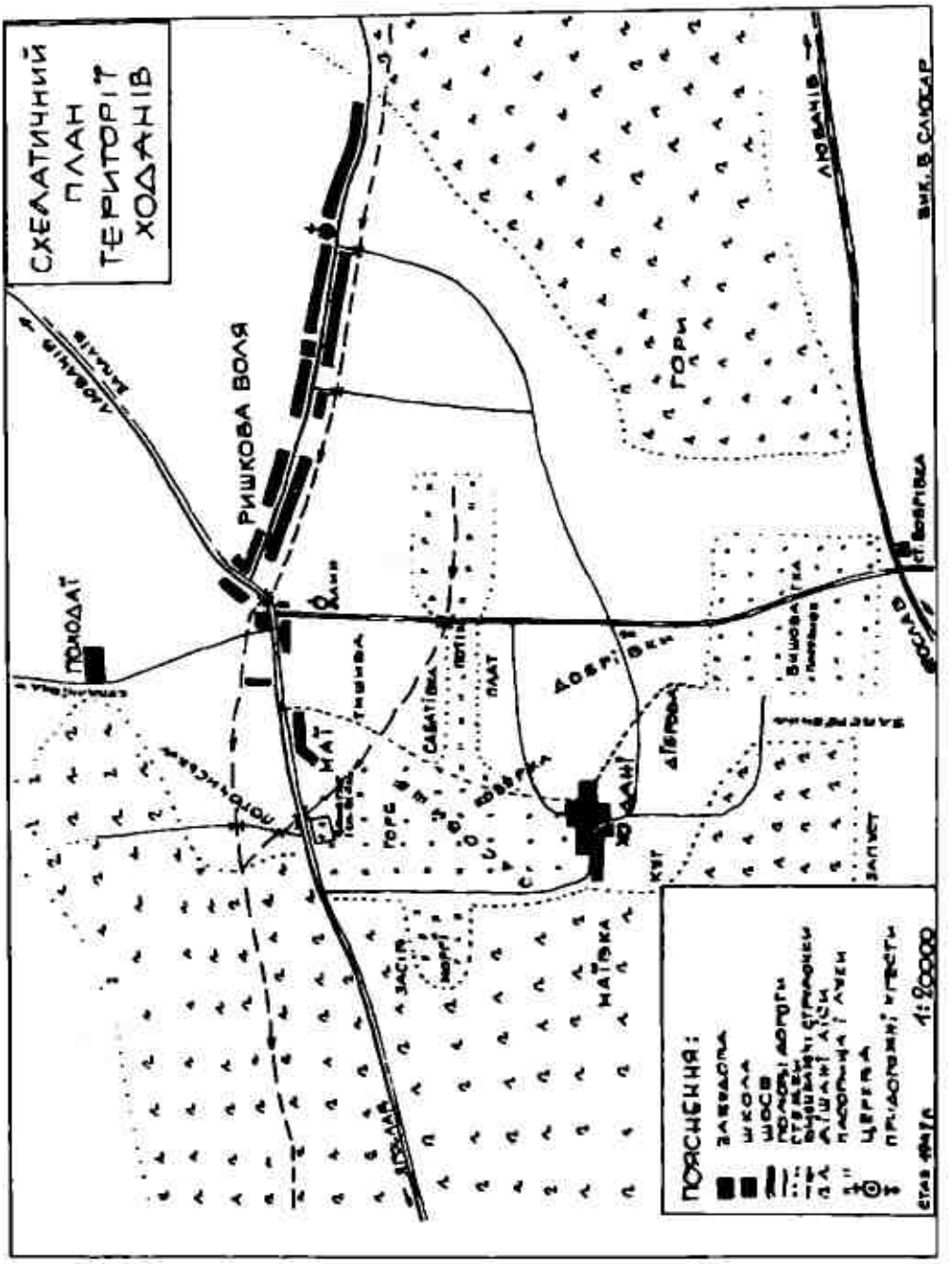
По двох днях, бандитський напад на Ходані повторився. Тим разом ніччю, вбили 35-літнього Петра Рапіту («Рапітку»), сина Василя Рапіти. Бандити закололи його багнетом на подвір'ї Вовка; 18-літнього Михайла Рапіту («Цетуляка») замордували на городі Василя Ходаня («Чепілінки»). Від цього часу минуло 50 років, але біль наш не минає...

Спогад Володимира Слюсара, народженого на присілку Ходанях

Моя Ярославщина зветься так від міста Ярослава, княжого міста над срібнолентим Сяном, заснованого нашим славним князем Ярославом Мудрим заради укріплення західніх кордонів своєї держави, нашої Руси-України. Тут, над Сяном, Данило Галицький розбив у 1245 році угорсько-польські війська, чим укріпив Галицько-Волинську Державу. Смертельна монгольсько-татарська навала зі сходу поклала по кривавих боях наших лицерів у могили. Європа, а з нею й наші польські сусіди, сиділи давніше, як у Бога за плечима, а тепер могли легко займати наші землі, знесилену державу нашу розбивати. Попали ми під багатовікову неволю. Під різними урядами страждав наш народ, потекли ріки крови в визвольних повстанських змаганнях, усе на наших етнічних землях, в обороні свого життя на них. За це обзивали нас різунами, бандитами, націоналістами, примушували гинути в тюрмах та на Сибірі, аж нарешті примусили залишити свої хати на рідній землі та йти в страшну чужину.

Таку історію разом з іншими селами, присілками, найменшими хатами перейшли також наші Ходені. Належали вони разом з Маями, Походаями й Гірками до громадського села Ришкової Волі, гарного села, зі школою, церквою під покровом Архистратига Михаїла (1897 рік). Діяла в нас читальня «Просвіти», Народний Дім, кооператива. Громада була українська й греко-католицька за винятком 5 польських родин у Ришковій Волі, одної на Походаях та двох жидівських знову в самому селі. Майже всі поляки ходили до церкви, у великі свята дехто з них ішов до костела в сусідньому Жапалові. Однак чи у свято, чи в будень усі поляки говорили тільки українською мовою. Не знаю, чи й співали, хоч у селі був гарний хор, ведений Гаврильцем. На якомусь святі зайняв він у Львові друге місце серед церковних хорів. Узагалі Ришкова Воля належала до найбільших і найбагатших сіл української Ярославщини, у парі з чим ішла також висока національна саідомість та патріотичний дух її мешкенців. Усього було так: у Ришковій Волі 120 родин, на Ходанях 27 родин (120 осіб), на Походаях 10 родин, на Маях 8 родин та на Гірках також 8 родин.

Тому, що я народжений не Ходанях, голоену увагу зверну якраз на цей ришківський присілок. Положений був він 800 метрів від шоси Ярослав Любачів, 3 кілометри від залізничної станції Бобрівка на штреці Ярослав Белзець. За походженням жили в цій оазі спокою й зелені самі українці. Недалеко ліс, досить врожайні поля, ріанина. Яка ж була людська розпука,



Мапа Ришкової Волі разом з присілками рукою Володимира Спюсара

як примусили їх віддати свою улюблену батьківщину чужинцям та виїжджати в чужий край.

За Австро-Угорщини село жило спокійним життям, розвивалося, маючи свою школу й книжку, а у Перемишлі й Львові свої провідні сили. Під час І світової війни лягло в околиці села багато австріяцького й російського трупу, про що донині свідчить придорожній цвинтар. Австрійці поховали своїх воїнів обох сторін вшанували так само, ставлячи пам'ятник з німецьким написом для своїх, а з російським – для росіян (такого гуманізму вже не бачила ІІ світова війна). Однак у село все таки приходить тиф, що забирає з-поміж живих третину мешканців. Решту австрійська влада евакуює під Березів. Як вернулися мої діди, застали спалену хату та пограбоване козаками все майно.

Кінець війни приніс розвал Австро-Угорщини. У Галичині виникає ЗУНР, а мій стрико залишає львівський медичний інститут та приїжджає до Жаплова, де мешкав, і стає організувати українську поліцію й самооборону заразом. Потім разом з іншими, очоленими в одну бойову цілість поручником Клеєм – з бувшої австрійської армії, охороняє українсько-польський кордон на Сяні. Недовго вдалося його втримати; приходить велика польська армія ген. Галлера. Оборонці, звівши оборонну сутичку, відступають. Стрико, проте, попадає в полон, іде в табір, але таки хитрощами вдається йому з нього втекти й перейти у Чехо-Словаччину, у Брно, де закінчує медицину. Як мав я три роки, то бачив його, бо приїжджав до Жаплова чеською татрою зі своєю жінкою чешкою (вони й діти говорили українською мовою).

Починається Друга Річпосполита. Зі школи зникає українська мова, вона стає одним з предметів (на 90 дітей – шестеро польських), на школі бляшаний орел, перестає діяти «Просвіта». Іван Матуш з Жаплова кандидує до польського сейму, проте отримує замало голосів. Звте піднімається вгору могутня постать митрополита Шептицького, у якому галичани вбачають свого першого провідника й охоронця нації.

У 1939 році шкільне радіо доносить про напад Німеччини на Польщу. Трохи часу минає й німецька армія, минаючи нас, стає під Львовом. Проте відступає під більшовиками. Настає час непевности, пропаганди, запякування, загнання до колгоспів. Чорний ворон вивозить чимало людей на Сибір, не минає й нашої родини. У школі вчать нас м.ін. такого вірша:

Сонечко сходить усе звідтіля
Від Сталіна-батька, з Москви, із Кремля.

Або іншого, про марш Пілсудського й Петлюри на Київ у 1920 році, щоб приподобатися українцям, а поляків скритикувати:

Як пішли на Україну
Польські шляхтичі-пани,
Ніби ворони летіли,
Рознімали жупани.

Захотілося панноті
З Дніпра випити води.

Зтолащити, потоптати
Українські городи.

А з Москви, з Кремля самого
Їде Сталін більшовик.
Він не звик панів прощати,
Відступатися не звик.

А йому летять назустріч
Його власні сини:
«Здравствуй, Сталін, здравствуй, батьку,
Здравствуй в кожному селі».

Наша родина, маючи 9 гектарів поля, зараховувалася до куркулів і трималася її неласкаве око влади. Одного разу приходить солдат з наказом старшини віддати корову. Жаль великий, але корову віддали, бо страх був шалений. Люди боялися спати у своїх домах.

У 1940 році більшовики погнали людей копати протитанкові рови. Пайка на одного члена родини, викопати яму 3 х 4 х 3. Один поруч другого стоять люди й копають. Викопали цілі кілометри тих абсурдних ровів, до яких навмисне мали ладати німецькі танки. Червень 1941 року показав тим танкам іншу дорогу на схід. Німці вже першого дня вдерлися глибоко. Один німець вів у полон 10–15 солдатів. Раз вели й офіцера через Ходовні, в він людям сказав: «От Бога грех, от людей смех». До німців наші люди ставилися по-різному, але принаймні знали, що вже не буде вивозів на Сибір. Тим більше колгоспів. Німці наклали високі податки, запровадили свій режим, але шанували власність, їхній закон дозволяв людям жити спокійно. Німець нічого не давав, але багато дозволяв. До шкіл вернулася українська мова, у Ярославі творяться гімназія, торговельна школа, купецька школа, за два роки вийшло багато шкільних підручників українською мовою. Молодь масою йшла вчитися, бо нарешті могла без перешкод це робити. Тільки з Ходанів вчиться у Ярославі 15 учнів: Микола Проць, Василь Слюсар, Марія Сапеляк, Емілія Сапеляк, Анна Вільхова, Михайло Вільховий, Анна Проць, Анна Палюх, Михайло Палюх, Михайло Криса, Ірина Матуш, Ярослава Лемеха, Іван Рапіта, Наталія Лехман та Іван Проць.

У Ришковій Волі виникає товариство «Луг», навчаються молоді рідної історії, військової підготови. Біля Народного Дому висипують високу могилу в честь героїв бою під Крутами, на сцені молодий маляр з сала, Гриць Базилевич вимальовує Чернечу гору над Дніпром. Провід багатьом культурним подіям у селі дають такі люди, як о. Лявицький, учителі Грох, Тарнавська, громадяни Назаркевич, Гаврилець, Комойко, Михалюк, Крисв. Початок 40-х років - найгарніший час моєї молодости, тоді я вироставав українцем, бачив у школі Тризуб, навчився свого гімну, пізнав свій синьо-жовтий прапор.

Однак у Ярославі починається напруга між українцями й поляками. Брат Василь, учень тамтешньої гімназії, розповідає, що молоді поляки звичайно їх перед входом до школи, зокрема тих, хто носить шапку-мазелинку, декого й б'ють. Це вже у 1942 році, а 26 червня 1944 року від кулі

польського бандита гине у своєму кабінеті наш д-р Іван Борим. На його похороні молодь неспа прекрасні вінки.

Наближається зі сходу фронт. Отець Левицький, Тарнавська, Ґрох, Криса втікають перед більшовиками, знаючи: не буде милосердя.

Останні німецькі танки від'їхали по обіді – уночі всюди росіяни. У нашій хаті на два тижні заквартирував воєнний штаб. Доки стояв – жили ми в ній спокійно, але потім прийшов солдат один, другий, третій... усе пограбували, а батька та багато інших селян узяли з підводами на фронт. З-над Вісли батько вертається по двох тижнях з великими вошами. Без воза й коней. Утік, залишаючи їх, але виносячи життя.

Відходять більшовики, на місці твориться народня влада. Найвладніша влада – міліція, найближчий відділ її - у Жалобові. Творяться відділи нашої самооборони та УПА, маючи за мету не наступати на поляків і Польщу, а створити Українську Державу на українських етнографічних землях. З Ходанів в УПА не служив ніхто, але взагалі з Ришкової Волі пішло служити 10 хлопців, з яких пам'ятаю: Золотника, Тучака, Шмирка, Лесічка, Куб'яка. УПА прийняла тактику боронити й ждати. Міліція навпаки – грабувати й наступати. Від її куль гине Василь Фадьо, хотів скритися у своїй хаті. У Ришковій Волі міліція вбиває Гриця Базилевича, того молодого маляря, що так гарно вимальовував на сцені Чернечу Гору. Напади тривають всюди, а безкарність кінчається трагічно: одної ночі УПА розбиває всі постерунки міліції в Надсянні. Багато поляків перайшло жити до великого села В'язівниці, майже цілком польського, щоб звідти далі нападати на українців. Пустили вони кров з багатьох українських сіл над Сяном.

Не минули й Ходанів. Була Велика П'ятниця 1945 року, 5 травня. Я бавився на краю пасовища й побачив звідти горезвісний знак: від ярославської шоси йде гусака десь 60 чоловіків. Відрвзу повідомив батька, які додумалися вже нападу. Мама й я побігли на Маковисько. Коло стодоли Вільхового побачили трьох поляків, як стріпають за двома особами під Горбач. Вони повідомили село про напад так, що маковиська самооборона обставила села від сторони Ходанів. А там творився гріх. Наша бабуня вернулася по хліб, то й не встигла втекти. Присіла на соломі коло стодоли, а як появився нападник, виблагала прощення, кажучи, що походить з Волині. Жертвою банди першим упав 70-літній Василь Рапіта. Він пас коло дому корови й казав, що невинний. Не знав, бідака, що винним не треба бути, а вистачить бути українцем. Коло своєї стодоли впала від кулі також Агафія Сапеляк (мати пізнішого владики Сапеляка з Аргентіни та о. Василя Сапеляка, що тепер у Львові). Тяжко поранена була в коліна її дочка Емілія, вона схопила бандита за кріс і благала за життя. На щастя, він був чужинцем, бо якби місцевий, то напевно вбив би, боячись бути потім пізнаним і розголошеним. Наказав Емілії лежати в борозні аж до вечора, бо як прийде знайомий поляк, то напевно її вб'є.

Страшна трагедія розігралася на подвір'ї сім'ї Мачугів. Ведуть на подвір'я 50-літнього Дмитра Мачугу з двома 20-літніми дочками Анною та Марійкою, потім холоднокровно людожери розстрілюють їх. Син Юрій, скритий на сусідньому хліві, чує плач і просьбу: «Ясю, прости!». Однак Ян Дуда таки вбиває вродливицю Анну Проць (Петраньо) коло її хати. Потім зняв ій з ніг нові чоботи. Через них знайшла смерть, бо вернувся, а могла втекти

(а Юрія Мачугу після виселення на Україну вранці НКВД, уважаючи сином бандерівця, вивозить на Сибір, де й гине). Падає від куль 40-літня пані Вільхова, падає коло власної хати. Усього під час цього нападу гине 7 осіб на власних подвір'ях. Похоронені на цвинтарі в Ришковій Волі.

Вертаючись, обстріляли з кулемета мого батька, якраз орав поле за лісом Заберезиною, потім узяли в Бобрівці якогось чоловіка. Вибігла за ним дружина рятувати, але бандити розстріляли за селом обоє. У Ляшках стояло польське військо, але по тім усім гостинно прийняло в себе бандитський відділ.

А ходанці майже всі залишили своє майно й перенеслися на Ришкову Волю. Залишили тільки варту з кількох чоловіків перед припадковими грабіжниками. Серед них був і мій батько. Розповідав, як партизани передали їм вістку про перехід відділу УПА через Ходані на другу ніч після нападу. А сталося так, що якраз цієї ночі верталася з Ляшок знана вже нам банда міліціянтів. Вони й тепер хотіли щось рабувати, дійшло до сутички з вартою. Кількох грабіжників поранено, а з-поміж наших гине 35-літній Петро Рапіта, син убитого раніше Василя Рапіти та 18-літній Михайло Рапіта (сільське Цетуляк). Банда відійшла, а невдовзі переїхав Ходанями відділ УПА, прямуючи на Сурмачівку. Удань мама пішла годувати худобу й побачила відділ більшовиків. Вони знайшли слід по партизанах, не поїхали натомість за слідом банди, хоч на їхнє питання «кто убіл етіх людєй?», мама показала на слід по банді. У Сурмачівці більшовики (було їх десь сорок) звели запеклий бій з нашими партизанами. Майже всі там полягли.

Напади з В'язівниці тривали дальше, хоч перенеслися на інші села. Аж прийшов день 25 квітня 1946 року: відділи УПА зробили відплатну акцію проти В'язівниці, розбиваючи її вщент. Це нічого не дало – акції проти наших сіл вело тепер просто військо, так само жорстоко й по-бандитському. Одного разу в Ришковій Волі зловили в полон партизана. Однак його друг Куб'як залетів городами наперед і пустив серію з дигтяра понад головами жовнірів. Умить партизана пустили.

Поляки ніяк не зважали й далі, що їхні стосунки з українцями ведуть їх самих у ще глибшу московську неволю. Самі були в неволі, а поневолювали інших. Це жалюгідний випадок короткозорости й взагалі засліплення. Після запеклих боїв з УПА Польща пішла на рішення подібне до того, яке кілька років тому зробив Сталін з кримськими татарами: виселити нас з рідних земель. Сталінові йшлося про покарання татар, полякам ішлося насамперед про завоювання українських етнічних земель. Мало було військового підпорядкування, траба було здобутий терен ще й очистити з корінної людности.

Була весна 1946 року. Приходить польський офіцер з вояками. Заявляє: за кілька годин треба бути готовому до виїзду на станцію до Ярослава. Це прийшло перше виселення – на Україну. Люди відразу відчули, що означає брак своєї держави на своїй землі. І так з 28 родин залишилося на Ходанях усього вісім, між іншим і наша, а то завдяки солтисові Ризнерові, полякові, одруженому з дочкою брата моєї бабусі. На Україні в той час панував голод, умирає від нього, між іншим, батько Славка Сапеляка, мого найближчого колеґи з дитячих років (Славко був братом згаданих уже пізнішого владики Сапеляка й священика Василя).

Робиться трохи спокійніше, але снуються чутки про наступне виселення: тим разом на захід. Так і стається. Весною 1947 року виселюють з Ходанів три сім'ї, а в липні вивозять уже всіх. Пересиділи на збірному пункті в Ляшках три дні. Військо не б'є, радше помагає. Ладують нас на вагони в Переворську, по дві родини на вагон, худобу й вози окремо. Поїзд трохи від'їхав, але зараз затримався, прикодить безпека й витягає людей з вагонів. Батькові наказали стягати віз й везти араштованих, мабуть, на УБ. У якомусь будинку хвилину потім батько почув страшні зойки. За годину вийшли «опікуни», запитавлися: „Słyszałeś coś?". Погрозили рукою.

Поїзд від'їхав вечером. Дорога вела на північ. По двох тижнях доїкали до Морон'га, де нас розладували. ПУР приділяє батькові кепське господарство, хоч він залишив 9 гектарів землі та шість будинків. Батько не погоджується, у старости представляє справу й староста наказує дати йому гарне господарство. Воно в селі Новачизна біля Морон'га. Колись господарював там на 600 гектарах німець Нойман Кредді'. Палата й будинки знищені - на вістку про приїзд українців - та ще й так, що вікна й двері не вкрадені, а спалені на вогнищі. Печі розбиті. Варимо на блясі серед подвір'я. На цьому гарному господарстві стало жити шість наших родин: ми, Проці з Ходанів, Мельничек з Макови коло Капьварії, Скрипочка з Монастирця біля Ліська, Галела з Дикова на Любачівщині та Зінчук десь з-під Кодня.

Барамося за роботу. Батько був золота рука - став столярувати, Проць - ковалювати. Їхні вироби такі добрі, що люди валять замовляти. Ставмо на ноги. За рік поляки приходять позичати в наших грошей. У мене подібно було з наукою. Пішов до школи, знаючи польську абетку та кілька слів, тож напочатку педве їхав. Однак у шостій клясі разом з Ніною Зінчук стаємо найкращими учнями. Будівельний технікум закінчив у Ольштині, потім наказ праці, далі військова служба. Вертаюся з війська, ставю працювати й авансувати, а тим часом «авансують» також усі українці у Польщі: виходить «Наше слово», виникає УСКТ, відроджується Грако-Католицька Церква (недалекий Дзєжґонь став Меккою для наших вірних). У Острудї починає працю на культурній ниві Євген Могила, у центрі - Ольштині стає працювати Радванецький.

У 1962 році одружуюся з колишньою мешканкою Ришкової Волі Іриною Базилевич. Продаємо господарство в Новачизні й переносимося всією родиною до Морон'га. А в 70-х роках вирішуємо вернутися на рідні землі, хоч у іншу сторону: до Сянока, де живу й донині.

Ропенка: 15–30 травня 1947 року

Спогад Ярослава Андруха, народженого 1934 року в Ропенці Ліського повіту

Згідно з документами, що знаходяться в суді в Сяноці, село Ропенка засноване було в 1513 році, так як інші села на Прикарпатті, створювані у XIV-XVI століттях руською людністю.

Ропенка лежить між Ліськом і Устриками Долішніми. З одної сторони горв Хванів, з другої сторони гірки. Кузінець. Вірхи. Уздовж Кузінця від південного заходу знаходяться родовища ропи нафтової, з порозкиданими на верху шахтами до її видобування. У селі перед війною жило десь під 150 родин. 4 родини були польські: Дощинські, Дзядуші, Кропінські, Копвчі, 4 родини мішані. Українці з поляками жили згідно. Ми зберігали свої звичаї, релігію, традиції та шанували надбання наших польських сусідів. У наші свята поляки утримувалися від тяжких робіт, а українці так само обходилися, коли були їх свята. Поляки становили незначний відсоток людности, вони знали нашу мову, звертались нею до наших людей, ми з поляками говорили тільки по-українськи. Наприклад, на польський Святвечір діти ходили до діда Кропінського під вікно і колядували *Бог предвічний*, бо тільки так вміли, і він був задоволений, що пвм'ятається про його свята.

Мешкали у нас також три жидівські родини, одна, на прізвище Нехв, була власником малої крамниці. Не раз звертались до мого батька, щоб у суботу ввечері прийшов запалити світло, бо їм ралігія не дозволяла цього робити.

На Копальні вже було інакше, там мешкали переважно поляки й лиш кілька українських родин. До праці стягали там поляків з різних сторін Польщі, посади на Копальні отримували лише «заслужені» поляки. Українцям дістати працю взагалі було тяжко. Мій батько працював лише тому, що належав до родини, якої вже третє покоління було робітниками копальні.

Село належало до бідних, господарства малі, роздрібнені, грунти малородючі, гірського положення, збільшування наділів неможливе. Росла картопля, жито, ячмінь, овес, які використовуеалися для власних потреб господарств.

Промисловости, крім копальні, близько не було. Перед війною чоловіки вимджали за роботою до Дрогобича, Самбора, Львова і т. п.; як комусь вдалося схопити роботу на місці, він її держав за всяку ціну, але не за ціну перенесення метрики до костела, як хотіло керівництво копальні. Між копальнею і селом розташовання була семиклясова школа, до якої походжали, крім ропенських дітей, також діти Ванькової, Пашової, Станькової, Звадки й Бреликова.

У Ропенці були два фільварки, один у допішньому кінці, а другий посередині села, з великим двором. Близько нього невеличкий дерав'яний костьол для мешканців дворів і поляків села та Копальні. У 1938 році поляки



Робітники копальні нафти в Ропенці, світлина з II половини 30-х років

розпочали будувати мурований костьол на Копальні. Закінчилася ця будова після війни. На роздоріжжі біля двора стояла ставе корчма. Двір згорів, а корчму розібрано за німецьких часів.

У долішньому кінці знаходилася грако-католицька дерев'яна церква, побудована в XIX столітті. Кілька моргів було власністю церкви. Біля церкви знаходився цвинтар, де й тепер відбуваються похорони українців, що проживають у Ропенці. Обік церкви була домівка, де находилася читальня.

Після виселення церквою опікувалася влада. Двері звчинено на висячий замок, поруч завішено табличку з написом: *Obiekt Zabytków nr 111 Wstęp surowo wzbroniony Ministerstwo Kultury i Sztuki*. На початку 1950 року, як приїхав я до Ропенки, то входив з моєю тіткою і сестрою (вони там мешкали) до церкви через відсувану дошку й бачив, як все нищиться, покрівля діряве, дощ протікав досередини, а людям не дозволяли направляти, бо це „zabytek". Опікуном цієї церкви був також тамтешній польський ксьондз: відбирав церковне майно до нового костьола. Дійшло до того, що церкву розібрано цілковито у 1980-х роках і з матеріялу побудовано костьол у сусідньому селі Ваньковій. Скоріше в Ваньковій також знищили церкву.

Перед війною, аж до акції «Вісла», парохом у Ропенці був отець Петро Мазяр, котрий мав парафію у Ваньковій, а обслуговував також церкву в Ропенці та Бреликові. Історія ропенської церкви зв'язана була з особою о. Петра Мазяра, він там розпочав свою службу в двадцятих роках, від того часу всіх христив, усім ропенчанам шлюби давав, у школі навчав релігії та брав участь у похоронних процесіях. Люди його дуже поважали й хвалили,

казали, що це був правдивий священик. Доля о. П. Мазяра кинула до Явожна, саме так, як і багатьох його парафіян. Після Явожна о. П. Мазяр був засуджений на 10 років ув'язнення, вийшов на волю у 1953 році, далі правив Службу Божу в греко-католицькому обряді на заході Польщі. Помер 2 грудня 1971 року, похований на цвинтарі у Пшемкові Лігницького воєвідства.

У такому селі народився я, мої батьки, предки, ближчі й дальші родичі, знайомі та сусіди. Жили ми тут за санаційної влади Польщі, у час російської і німецької окупацій, після закінчення війни, бурхливі часи ув'язнень, заслань та депортацій. Моя родина мешкала в горішньому кінці, на Андрухівці, в хаті побудованій прадідом, перебудованій батьком і стриком. Землі в нас було небагато, а панської після парцеляції укрвінцям не хотіли продавати. Господарка наша, подібно як решти села, була мізерною, головним джерелом утримання була наймана праця, передусім на місцевій копальні. В господарстві важним було мати коня та худобу, пасовиська коло дому мало що, худобу пасли на Убічці, Кичері, Жолобині, Кузінці та на панських луках біля школи і ближче копальні, на Цибулянці.

У 1939 році прийшли москалі. Уночі, як я пробудився, не міг перайти, бо всюди по хаті лежали солдати. Біля нашого дому була кілька днів солдатська кухня, дітей манив її запах, кухар не раз дав поїсти зупи, а навіть кусочок м'яса. Ми йому приносили за це дерево. Одного разу росіяни скликали людей на кіно, зорганізоване у селі в городі. Дехто боявся іти, не знали що то таке, найбільше утішилися з цього діти. Було це перше кіно в житті не для одного селянина. Не пригадую суті фільму, зацікавлений був тим, що на фотографії люди рушалися, танцювали, грали, співали. Це початок пропаганди, яка мала головне місце у більшовицькій владі. Часто організовано збори селян і робітників. Згідно з вказівками влади, негативні приклади у людей на роботі та з приватного життя ілюстрували в карикатурний спосіб та вішали на публічних місцях. У селі почали ділити дворську землю, намовляти до колгоспу. На копальні поміняли всіх начальників, запроведили нові порядки, «трудовую» дисципліну, за незначну провину звільняли з праці, а часом кінчалося й судом

Школа у 1939- 1941 роках була передусім російською, одним з предметів була українська мова. Пропаганда й тут на першому місці, незважаючи на те, що школярам і без того не бракувало жартів. Дітей вчили, хто Сталін і Ленін. Дехто спеціяльно помилявся, відповідав учителеві, що вмер Сталін, а Ленін живе. Ті жарти належали до грізних, небезпечно могли закінчитися для батьків, яких закликали в школу на «разґавор».

Перед війною з німцями пройшли по нашій околиці арешти. НКВД вараштувало людей згідно зі списком, використовуючи до цього якийнебудь пратекст. Тут може бути прикладом засудження мого стрика Антона Андруха. Він отримав 1,5 року в'язниці за те, що посварився на забаві з колеґою, котрого родичем був «працидатель сільради». Остаточно стрика вивезли на Сибір. Він вернувся додому після війни з польською армією. Головою сільради у Ропенці був тоді Іван Леміш.

Більшовики вербували чоловіків до Червоної Армії. З Ропенки пішло тоді кількох хлопців, між ними були мої родичі: Йосип Андрух, Казимир Андрух, Павло Рудяк. Декотрі вернулися поранені, Павло Рудяк поранений в ногу

лишився інвалідом, а Казимир Андрух здезертирував з армії й деякий час вкривався. Коли більшовики відступили на схід, прийшли до нас німці. Як ішло німецьке військо через Ропенку на схід, діти й школярі вітали їх квітами. Усі думали, що буде набагато краще й легше від совітської влади. Здавалося також, що при помочі німців повстане самостійна Україна. Зорганізовано українську поліцію, українську школу тощо. Поліція в 1941–1944 роках була в нас на терені Копальні. Комендант звався Цицилов-ський, заступником був Гаргай, поліціянтом Квсіян. Усі вони не були ропенчанами, прислала їх влада з Ліська. Їхня станиця протрималася до самого кінця німецької влади.

Остаточно німецька влада не принесла людям свободи, як і більшовикам треба було віддавати на контингенти збіжжя, худобу і відпрацьовувати шарварки. На горі Хванів німці будували вежу для установлення військових радіових зв'язків, це був додатковий тягар для ропенчан. Після виставлення вежі залишилася група війська до її обслуговування так, що німці в Ропенці були весь час. Вежа ця зруйнована була червоноармійцями восени 1944 року.

Певної ночі німці виловили всіх жидів у Ропенці та розстріляли їх за селом у ярі Кобильниця. Місце це було призначене до загребування дохнутої худоби.

На переломі років 1942/1943 настав у нас великий голод. Сніг упав вже у вересні, люди не встигли спрятати з поля збіжжя. Картопля залишилася в землі під снігом майже цілковито. Особливо голод відчувалося навесні 1943 року, люди пухли, бракувало вже кропиви й лободи, щоб зварити зупу. Працівники копальні мали адосталь нафти, ми її міняли на зерно й картоплю.

За німців на селі важливою урядовою особою був солтис. У Ропенці був ним Михайло Дроздовський. Добрим його не уважали селяни, всі накази виконував з надміром, коштом людей, залежало йому на добрих оцінках влади. Селяни мали солтиса в животі, однак терпеливо чекали на кінець німецької влади.

Учителями в школі була українська сім'я з Львівщини, на прізвище Думняк. Пан Думняк був керівником школи й навчав тісні прадмети, а пані Думняк навчала української мови. Вони появилися у Ропенці зараз після приходу німців. Вчителі ці також брали до уваги патріотичне виховання не тільки школярів, виявлялося це в поставі та відповідно ведених бесідах. Це їм треба завдячувати розбуджену національну свідомість і любов до всього що рідне.

Швидко почало організуватися українське суспільне життя. У деяких ділянках ситуація значно покращала, наприклад у шкільництві, коли порівняти її з передвоєнною чи з совітською. Взагалі молодь тягнулася до всього що українське. Зорганізовано при церкві хор, котрий виступав з нагоди патріотичних урочистостей. Культурним осередком тоді ставалася Копальня, там находилися уряди, торгівля тощо. Коли наближався фронт, родина Думняків виїхала на схід.

До дивізії «Галичина» вступили три хлопці з Ропенки: Володимир Спив'як, Мирон Ницько, Іван Тхір. Як Спив'як приїжджав на відпустку, селяни завидували, бо мав прекрасний уніформ, вичищені чоботи. Малі

хлопці, між іншим і я, бігали за ним, щоб приміряти хоча б шапку. Слив'як і Ницько залишилися після війни на Балканах, потім Ницько дістався до США, а Слив'яка полонили більшовики. Тхір здезертирував з дивізії й вступив до УПА.

Перед фронтом обставини в околиці ставалися щораз більш неспокійні, відчувалося занепокоєння. Весною 1944 року застрілено нашого сусіда Теодора Сапуша, начальника пошти в Ропенці. Зроблено це вночі в його хаті. Люди бесідували, що спричинником був комендант поліції, прізвище Гаргай, вони суперечилися на політичних справах, в тому й УПА. Тоді вночі вартовий у селі бачив, що хтось утікає, хотів його затримати, тоді почув відповідь, що це комендант, який погнав на Копальню. Від того часу ніхто вже не бачив Гаргая в Ропенці, говорилося, що вступив до УПА. Тоді було мені 10 років, перший раз бачив застреленого чоловіка, котрий лежав у калюжі крови. Відбувся урочистий похорон Федя, крім о. П. Мазяра присутні були ще інші священики, прийшли також люди з інших навколишніх сіл, щоб віддати останнє прощання знаній і шанованій людині.

Доходили до нас інформації про вбивства українців і поляків біля Перемишля й окопиці. Щоб банди не появилися зненацька в селі, громада встановила вартування, вздовж обох сторін села. Чергу вартування визначала спеціяльна палиця, котру вживали сторожі й приносили її до хати, кому припадала. У нашій хаті тоді ховався один поляк, Мєчислав Колір, одружений з дівкою з нашої родини на Хванькові, там, однак, було небезпечно. Спав на горищі, щоденно розповідав, як уночі чути стрілянину навколо і видно небо від пожежі. Це також означало наближування фронту.

У липні 1944 року був наказ, щоб усі з нашого села втікали до інших сіл, де не передбачується боїв. Взяли ми з собою коня, кудобу і перайшли через гору й Хванівський ліс до Войткови, до знайомих моїх батьків. Були ми там цілий тиждень, худобу пасли на панських луках, а спали на горищі. Незважаючи на накази, удома залишилася бабця, її не можна було переконати, що це небезпечно. Її погляд свій пережила не одну війну і, дасть Бог, переживе й цю. Перед евакуацією ніч ми переспали у схроні, викопаним під наглядом бабці, яка мала досвід. Ще фронт зовсім не перейшов, як ми вернулися до свого дому і були вдячні бабуні, що залишилася при господарстві: запобігла рабуванню нашого майна. На другий день уранці побачили ми першого червоноармійця, перейшов пшеницю сусіда і зайшов до нашої хати. Погостили його хлібом і молоком. Він був також українцем, розповідав про своїх близьких. У війську був разом з братом. Брат загинув позавчора на його очах. Висловлювався негативно про совітів, два тижні служив в армії, без вишколу відразу дали його з братом на першу лінію фронту.

Перейшло кілька днів, ми думали, що вже не буде ніякої стрілянини в селі, а тут у полудень впав недалеко нас гарматній знаряд. Всі вийшли надвір зорієнтуватися, що це таке. Від сусіда біжить сестра Ольга і кричить ховатися, бо бомбардують. Ми залізли в підвал у кухні і тільки що прикрили віко, а тут гуркіт, задрижала земля, знявся пекучий дим. Думали ми, що хата горить, я був близько вікна і перший вискочив з цього схрону, і побіг скільки сил до сусіда. Виявилося, що просто на наше подвір'я, де скоріше ми

стояли, впав знаряд. Дійсно наш дім не горів, доведений був до руїни, але всі залишилися здоровими.

Фронт перейшов, воєнна влада залишилася, ми ще не знали, що буде установлений кордон, всі боялися, щоб наше село не знайшлося по стороні Радянського Союзу. Остаточно границя проходила від Ропенки 4–5 кілометрів. Свою роботу провадили енкаведисти, все когось шукали, а передовсім бандерівців і разом з польським військом починали арешти. Одного разу забрали 8 осіб, через ніч тримали їх у хаті поляка, прізвище Ретінгер, а вранці повезли. Куди, ніхто не знає. Усі пропали безвісти. Хтось сказав, що їх розстріляли в лісі коло села Репедь, підтвердження нема. Були то: Іван Лисняк (Кавчак), Михайло Лисняк (Тхірчик), Іван Мартинишин (Палиной-ко), Михайло Хребор (Бодиарчик), Іван Тхір, Антін Коцюба (Мартишин), Іван Оліярчик (Шуйда), Антін Сахронко. Хвиля таємних арештувань охопила всю нашу околицю. У сусіднім селі Войтковій в подібний спосіб забрали групу молодих людей, котрі належали до церковного хору, серед них була 18-річна дівчина, Стефанія Сидор. Вона дала знати про себе у вісімдесятих роках через Чернобильський Хрест. Звсуджена в Києві, знайшлася у Краснодарськім Краю.

Почалася агітація за виїзд на Україну, мовляв, це наша батьківщина, нам місця не буде і т. д. Декотрі селяни повірили в обіцянки і добровільно зголосилися до виїзду, були то 4 родини. Насильства великого в цьому напрямку не було, бо були потрібні робітники на копальні. Серед тих, котрі виїхали, була родина Станислава Білика, він також робітник копальні і з цього приводу міг залишитися. Його рішення випливало дійсно з патріотичного поштовху, у нього все були згадки про Україну.

Восени 1944 року почала в Ропенці свою діяльність школа. Всіх, котрі за німців ходили до української школи, змушено до повторювання цих самих класів, бо діти не знали польської мови. Найбільшу трудність справляло нам писання. Польської мови тоді вчила нас якийсь час учителька з Ванькової, українка, прізвища не пам'ятаю, з котрою ми мали українську мову за німців.

На Копальні розмістилося польське військо. Офіційно для зміцнення міліції. Окрім охорони копальні, його завданням було чинити напади на поблизькі села. Під приводом облави на бандерівців ребовано та переслідувано нашу людність. Такі напади проходили села Пашова, Станькова, Завадка та інші. Літом 1945 року у такім нападі на село Завадка, військо наштовхнулося на сильну оборону УПА, зазнало тоді поразки, було серед них багато убитих і поранених. Подаючись назад через долішню Ропенку, військо поводилося дуже агресивно, люди ховалися, бо чіплялися кожного, кого напіткали по дорозі. Чоловіка, котрий присів у сусіда, вертаючись з копальні, застрілили без жодної причини. Це був ропенчанин Станислав Коцюба, людина знана: провадив хор у селі.

У середу 19 вересня 1946 року, вночі від сторони Хванів вторгнула до Ропенки група бандерівців (здається, що зі сотні «Ластівки»). На горі біля малого костела мешканці почули команду «купівоо», це означало горішній кінець. Партизани були у вбранні Польського Війська й вживали польську мову.

Спалено тоді половину горішнього кінця, при Хреборівці закінчили акцію. Партизани відійшли за Хванів. У цій події загинуло четверо людей: Софія

Рудяк, Антін Тарнавський, Іван Войцішин, Микола Івановський; похоронено їх у збірній могилі на цвинтарі біля церкви. Насправді ж спалення Ропенки було пов'язане з нападами війська з Копальні на інші села. Якісь доносники донесли війську, що на Хваньові квартирує УПА. Під вечір невелика група вояків наскочила на партизанів, але кінець був такий, що військо почало втікати на Копальню через долішній кінець Ропенки. Відстрілюючись, ранило жінку на прізвище Леміш. Військо відступило, але УПА вирішила відомститися селу, бо довідалася, що доносчик мав походити з горішнього кінця Ропенки.

Серед вояків, які палили село був ропенчанин Іван Тхір. Він вступив до УПА після повернення з робіт у Німеччині. В той час йому позволили стерагти хати своїх родичів, а після операції він вже до своїх не долучив. Знаючи, що дезерція може бути покарана, захистив себе на Копальні у міліції, до села не показувався.

Весною 1947 року було вже тепло, він прийшов на свята додому, всього кілька годин перебував і опівдні зайшли до хати два жовніри в польських мундирах, прочитали йому вирок польського суду «за зраду України, кара смерти» і випровадили засудженого надвір і розстріляли. І так він не уникнув смерти, згинув з рук своїх перед рідною.

Одного разу військо підкинуло під церкву мертвого повстанця. Був це Григорій Клебув з села Ракови. Люди не наближалися, бо видно було, що це провокація. Однак хтось котроїсь ночі відважився й поховав його на цвинтарі.

У 1946 році взяли Михайла Демчура, мешканця Ропенки, на міліцію до Ропенки. Так його били, що потім помер.

До хати Івана Коцюби міліція кинула дві гранати. Тяжко поранені були господарі та присутні там сусіди Іван Оліярчик та Ілько Винар. Міліція в 1946 році напала на дім Приборовича, який тоді був на роботі в копальні. Хату пограбували й підпалили. Жінка його там згоріла, а двоє дітей врятували сусіди. Михайла Ярчака в 1947 році міліція кинула до басейну на копальні, де він працював. У всіх тих випадках ішлося про знищення українців як таких, бо ці люди не служили для УПА. Після поразки під Завадкою, військо вбило також, крім Коцюби, старого Йосипа Бульвана коло хати.

На початку березня 1947 року, ще сніг лежав, прокинулися ми зрана, як кожного дня, щоб приготуватися до школи, а батько до роботи, і бачимо, надворі по обох боках дороги лежать жовніри в білих вбраннях, ледве видні на снігу. Як люди почали виходити з домів, то вони піднімалися і обступали домівки. Заходили до хат, щоб ревідувати, перевіряли документи, забирали що їм подобалося. Школярам заборонили йти до школи, а всіх чоловіків, прямуючих на копальню, загнали до школи. Там почали сегрегувати, хто не мав документів при собі і кого брали за підозрілого, то затримували. Забирали людей і просто з домів. Заарештували тоді близько 20 осіб, серед них знайшовся 16-річний мій брат Тадей. Вбили тоді двох наших партизанів, котрі якраз ночували в котрійсь хаті і не вдалося їм утекти. Пограбували в селі багато майна, завантажили на сани, сформували колону і погнали все це в напрямі села Завадки. Вбитих везли через село а такий спосіб, що їм босі ноги звисали й тягнулися по снігу, це було прийнято за

паскудну демонстрацію зневаги мертвих. Ніхто тоді не знав що це за військо і де фактично попровадили заарештованих. Через кілька днів дізналися, що ця банда то «військо Дахова», розташоване у селі Юрковій. Дахов — це прізвище місцевого діяча селянської партії ще довоєнних часів. Тепер йому підпорядковано звгін війська, щоб під його диктант «приводити в порядок» околицю. Насправді це була банда грабіжників з метою тероризувати українців, збуджувати страховища в околичних селах перед їх виселенням на захід (сам «діяч Дахов» найшовся потім на Західніх Землях Польщі, конкретно у Щеціні, там займав високу посаду в «Стронніцтвє Людовим», помер у сімдесятих роках). Як було вже відомо, що арештанти находяться у Юрковій, почали там ходити родичі, старатися за їх увільнення. Я був там з мамою кілька разів і міг бачитися з братом, коли дав щось сторожеві: папіроси, шоколядки з УНРР-и. За звільнвння арештованих треба було давати «платню», постанову в цих справах виносив сам Дахов. За котримсь разом вдалося увільнити ув'язнвних невинних людей.

Копальняне військо у Ропенці разом з УБ та міліцією почало робити масові арештування. До села щоденно приїжджала бричка з військовими й убівцями по людей за списком. Бричка була страховищем для людей, як вона показалася на горизонті, то було вже певне, що когось повезуть, не знати було, кого тим разом. Такий спосіб залякування людей тривав місяці. Серед заарештованих знайшлася Ольга Лисняк, їй було дев'ятнадцять років. Остаточно попала в тюрму у Перемишлі, сиділа в слідстві без розправи аж два роки (увільнена у 1948 році).

Робітників копальні арештували також під час праці. Серед забраних з копальні робітників був і мій батько. Його перевезли до Ліська і там на УБ тримали близько двох тижнів, доки не перенесли до Сянока. Ольга Бульван (моя рідна сестра) мала 19 років, була вже замужня, арештовували її кілька разів і звільняли. Перед виселенням звільнили її з Ліська, це був червень, а в липні взяли до Освєнціма. Рудольфа Бульвана (чоловіка моєї сестри) заарештували просто в праці в травні 1947 році. Сидів близько тиждень на Копальні у Ропенці, такий же час у Ліську і понад три тижні на УБ у Сяноці. До Явожна його перетранспортували десь у половині червня.

У Ропенці проводили наперед слідство, під час якого не обійшлося без знущання і тортур. Рудек був дуже сильним чоловіком, сильнішого від нього у селі не було, не раз я споглядав на його силування з колеґами. Він все перемагав, це знали не тільки молоді ропенчани. Убивці мали сатисфакцію з цього приводу, бо могли з ним робити, що тільки хотіли, було у цім чимало провокації, щоб зробив спробу відплачуватися. Рудек це витримав, хоч у декотрих моментах хотів викінчити каналіїв і пізніше зробити самогубство, але в останній хвилині казав думці повернути розум. Нічого не могли з нього витягнути, щоб була якась підстава переказати його до Сянока. УБ зібрало групу заарештованих, серед них був Рудек, вбрали їх у відповідні мундири і на поблизькій горі під лісом зробили з них бандерівців. Робили їм знімки, які потім використовували при дальших допитуваннях у Сяноці та Явожні.

Серед ув'язнених моїх кревних були також Йосип Андрух, за совітів був у Червоній Армії, за німців працював за аґронома, арештований енкаведистами, після увільнення став працівником у ґміні, у 1947 році заарештова-

ний УБ, сидів у Сяноці та Явожні. Казимир Андрух – за совітів у Чераоній Армії, здезертирував, заарештований УБ, сидів у Сяноці та Явожні, там замучений на смерть. Перед виселенням 1947 року заарештовано Івана Волянського, працівника копальні. У Явожні признався до співпраці з УПА. На підставі його зізнань усталено 5 інших осіб, співпрацюючих з УПА. Засуджений районним військовим судом у Кракові на кару смерти, був страчений 16 серпня 1947 року. На смертну кару засуджено 26 черня 1947 року в Ряшеві ропенчанина Володимира Оліярчика, стрільця сотні «Ластівки», псевдонім «Тріска» (страчений 2 липня 1947 року).

Перед вивезенням у 1947 році декотрі робітники копальні отримали посвідчення, підписані військовим керівником евакуаційної акції, щоб пред'явити військовій владі і УБ. У цьому документі було сказано, що цей робітник і його сім'я не підлягають евакуації. Цей докумвнт був респектований на початку акції, пізніше вже цього не респектовано, його власники були також виселені й сиділи в Явожні.

Вивіз в Ропенці в рамках акції «Вісла» проведено два рази. Перший раз це було у травні, тоді вивезли в Ольштинське воєвідство тих селян, котрі мали тільки господарства і не були робітниками копальні. Таких родин не було багато. Всі що залишилися, були переконані, що виселення вже закінчилося, утверджувало у тім також керівництво копальні. Однак ситуація відмінилася. Несподівано пройшов у нас другий етап виселення. Була це неділя 13 липня опівдні. Зайшло до села військо. Маючи з собою список, заходили від хати до хати, з наказом бути готовим за годину до виїзду. Я тоді був у сестри Ольги, помагав їй пасти корови, бо шваґер вже був заарештований. Сестри удома не було і я вислухав наказ. Матері шваґра на списку до евакуації не було і вона залишилася дома. Ми з сестрою зробили пакунки, занесли до родичів і там разом завантажили на військове авто й завезли до Вільшаниці. Частину наших речей завантажено на якусь фірманку, за якою я з сестрою Янкою провадили на мотузках корови. До Вільшаниці ми зайшли пізно вечером. Випровадили нас на місце під голим небом, загороджене колючими дротами. У пам'яті мені залишилося, що вночі тоді було дуже холодно, я змерз і мама прикривала мене кожухом. Удень гостро світило сонце, було гаряче, прагнення велике, а пити нічого не було. Худоба також спрагнена й голодна, а нам поза огорожу заборонено вийти, сторожували жовніри. Постійно звожено з усіх сторін людей. Убівці крутилися між людьми й підслуховували.

Коло півдня військо приступило до виписування „kart wysiedleńczych". Прикликували кожну родину окремо, перевіряючи детально документи. Ввечері почався вантаж до вагонів, один вагон на кілька родин, перед тим зроблено вирядження, сказано, що нам не вільно робити, відтоді обов'язувала військова дисципліна. Вагони були набиті людьми й худобою. Час від часу поїзд зупинявся і люди вибігали за потребою і, як була можливість, наскубати трави для худоби. Голод докучав усім: і людям, і худобі. У воду ми забезпечувалися тоді, як обслуга напускала її до паровозів, люди з відрами вибігали на станцію. Я дуже дивувався, як люди між собою у вагонах згедували про Освєнцім, не знав, чого вони бояться. Вранці наш поїзд затримався, виглянули ми з вагону та побачили напис: Освєнцім. До вагонів почали заглядати військові, повідомляючи, що всі

повинні піти до залу ПУР прищеплюватися, звільнення від того мають тільки старики й вагітні жінки. У станційних приміщеннях справді прищеплювали від якоїсь хвороби і можна було з'їсти зупу. Крім медично-санітарної обслуги убівці і військо мали своє заняття, я спеціяльно спостерігав їх «працю», бо мене просила сестра Ольга, щоби дізнатися що дійсно там діється, вона не могла іти з причини вагітности. Згідно зі списком провели відбір, одних пропускали до лікаря, а інших збирали у віддільний зал. Побіг я до поїзду, щоб це розказати і раптом бачу, як уже провадять сестру. Вона йшла всередині, а по боках два жовніри з гвинтівками, при зближенні Ольга мені шепнула, щоб її принести від мами спідничку. Я взяв пакунок і погнав до того пункту, де згромаджено людей. До середини мене вже не хотіли пропустити, я почав скаржитися, що я хворий і мушу дістатися до лікаря. Кінець-кінцем мене попровадили до доктора, по дорозі спостеріг сестру, вона мене також помітила. Доктор каже до мене, ти вже був, чого хочеш? В останнім моменті я вигадав, що на обличчі маю лишай і не знаю, як пікувати. Він мені порадив смарувати вершком, погладив по голові і казав іти. Я цілий час думав, як наблизитись до Ольги. Біля виходу сестра зробила крок в мою сторону і непомітно я увіткнув пакунок в її руки. До поїзду я зараз не пішов, залишився біля вокзалу і по кількох хвилинах всіх арештантів випровадили на вулицю, сформували четвірки з близько 30 осіб, на кінці колони крокувала сестра, була вона однією жінкою. Ніхто з нас тоді не знав, що це була дорога до Явожна. Просто з вагонів забрали більше людей, котрі поховалися і не пішли згідно з наказом до медичного пункту. Двоюрідному братові удалося уникнути арештування, сховався і його не знайшли. Він і його батько звалися так само: Іван Андрух, батька взяли, як пішов прищеплюватися, пізніше прийшли до вагону і шукали Івана Андруха, всі згідно відповіли, що вже його забрали. Кілька разів приходили, бо їм не погоджувалося, шукали, потім вже дали спокій. Після арештування в Освєнцімі, можна собі тільки уявити що люди переживали, був це ще один жахливий пацифікаційний етап. З ридаючими пасажирами поїзд рушив у дальшу дорогу. Доки доїхали ми докінця, транспорт зупинявся не раз, найдовша зупинка була в Познані, тут затримали нас цілий день. На бічну залізницю під'їжджали до вагонів на роверах торгівщики і купували молоко. За цей виторг я пішов на пошту вислати листа до тітки у Ропенці. Походжаючи по вулицях перший раз я бачив тоді трамвай. Під вечір доїхали до станції Стара Курово. Виявилося, що це вже мета залізничної дороги, була субота 19 липня 1947 року. По розвантаженню вагонів прочитано, до котрої місцевости приділяється родини. Порозкидано людей по цілім повіті Стшельце Краєнське. Нашу родину і другу, Охватів, приділено до села Сокульсько, віддаленого 6 кілометрів від Стшелець і 20 кілометрів від Старого Курова. Там нас завезли вантажним автомобілем, худобу треба було провадити. Пізно вночі дісталися ми до великого дому, «палац» німецького поміщика. Нічого там не було, тільки голі стіни, спали на підлозі, не було можливости щонебудь зварити. До того села перед нами два тижні приїхали виселенці з Горлицького, вони мали кухню і дозволили у себе щось зварити. Там ми перебували близько два тижні. Я пас корови свої і одного господаря, він за то дав нам хліба, сестри й брат помагали

жнивувати також за їжу. Старий Антін Андрух, котрий залишився з нами, почувався відповідальним за наші три сім'ї: бабця, котра з ним була, сім'я мого батька (п'ятеро дітей і мама), сім'я стрика Йосипа (дружина з дитиною). Завдяки його заходам нам вдалося перепровадити до сусіднього села Бобрувка, де була гміна і фільварок, що пізніше перемінили на пеґеер. Ми заняли житла у тім пеґеері по німцях, котрих тількищо вивезли до Німеччини. Брат (18 років), сестри Янка (17 років), Софія (15 років) пішли до праці до пеґееру, я пас худобу свою і війта, що було заплатою за допомогу в переході із Сокульська.

Так почали ми жити. Від вересня я пішов до школи, до шостої кляси, до нашого приїзду в Бобрувці була тільки чотириклясова школа, мені залишилося основне завдання: пасти ще корови. Крім ропенських родин у Бобрувці, було з акції «Вісла» ще десять родин лемківських, це мало значення в відносинах до нас місцевого суспільства. І так обійшлося без образи. Нас називали бандерівцями, різунами, бандитами і т. п. Робили це як дорослі, так і діти. Ми якби до цього привикли. На початку, восени 1947 року дійшла до нас інформація, що наші сидять у таборі в Явожні. Марія Бульван рішила поїхати на розвідку. Знайшла табір, конспіративно замешкала у когось в поблизькому домі, перебралася за хазяйку і даючи курам їсти спостерігала ув'язнених, і вдалося її пізнати когось з Ропенки. Як вернулася з «екскурсії» привезла докледну адресу й почалося з того часу висилання пакунків до Явожна, передовсім харчів. У хлібі вирізували м'якість і там пакували масло і почалося листування. Тривало це аж до увільнення. У концентраційний табір у Явожні запроторено понад 52 людей з Ропенки.

До списка ув'язнених у концентраційному таборі в Явожні треба було б додати одного мого кревняка, Володимира Бульвана, котрий там прийшов на світ 21 грудня 1947 року. У табірних обставинах прийшло моїй сестрі народити першу дитину і там її охрищувати. Хрищеною мамою була співв'язниця. У таборі находилися також батько дитини, Рудольф Бульван і дід, Ілько Андрух, внаслідок чого з одної родини одночасно перебували там три покоління. Сестру разом з дитиною увільнено 9 лютого 1948 року і згідно з наказом могла їхати тільки на захід. Шваґрові по увільненню наказали натомість поїхати до Ропенки. Він не мав переселенської карти. До злучення цього подружжя, після великих зусиль дійшло восени 1948 року, сестра під ескортою офіцера вернулася до Ропенки, де проживають з мужем досьогодні. Решта роленчан безпосередньо з Явожна у 1948–1949 роках повернулася до своїх родин.

Список ув'язнених у Явожні:

Іван Андрух, Ілько Андрух, Йосип Андрух, Казимир Андрух, Іван Білик, Михайло Білик, Антін Бульван, Іван Бульван, Ольга Бульван (Андрух), Рудольф Бульван, Івон Волянський, Антін Гакавчин, Бориславa Грицишин, ? Грицишин, Йосип Демчур, Михайло Дроздовський, Олекса Дроздовський, Іван Кмет, Степан Комар, Йосип Капустинський, Анеля Коцюба, Володимир Коцюба, Іван Коцюба, Станислав Коцюба, Станислав Леміш, Володимир Лисняк, Йосип Лисняк, Михайло Лисняк, Степан Лучко, Василь Мартинишин, Михайло Мартинишин, Йосип Оліярчик, Кароль Оліярчик, Михайло Охват, Андрій Пограничний, Михайло Раль, Марія Ригалик,

Володимир Рудяк, Іван Рудяк, Леон Рудяк, Любомир Рудяк, Павло Рудяк, Іван Сидор, Михайло Спив'як, Іван Хребор, Йосип Хребор, Михайло Хребор, Степан Хребор, Яcько Хребор, Володимир Юрчишин, Ольга Яромій, Павло Яромій.

Разом 52 особи.

Улюч: 10–15 травня 1947 року

Спогад Михайла Полянського, народженого 1935 року в Улючі Березівського повіту

Село Улюч від сходу розположене було під трьома невеликими горами. На захід від нього, аж по річку Сян, простягалася рівнина дуже врожайної землі, яку звали Болонями. Уздовж села з півдня на північ вела дорога з Доброї Шляхетської до Грушівки. Село ділилося на три частини: піеденна звалася Крайником, середня Кутом, а західня звалася Долів. Кут був проти гори Дубника, де стояла й стоїть старенька, побудована ще 1510 року церква, побіч неї цеинтар. На північній стороні хребта перед виселенням стояла капличка, за нею висипана була висока могила з березовим хрестом на версі. То була могила, упалим за волю України героям. Улюч був укреїнським селом, нараховував 364 обійстя, де жило понад 4 тисячі людей. Перед війною жило тут кільканадцять жидівських родин і кілька польських. Хата моїх родичів стояла перед Дубником, тобто була частиною Кута.

Під час II світової війни улючани переживали трагвдію: «господарі» змінювапися, а людям жилося щораз гірше. У 1939 році установелено на Сяні границю. Улюч залишився по совітській стороні. Совіти відразу забрали найродючішу землю над Сяном, бо якраз нею проходила прикордонна полоса шириною 600 метрів. Ця земля лежала облогом. Тож уже восени 1940 року голод заглянув людям у очі. Крім цього, розпочалося розкуркулення бідних селян, які ставали ще біднішими. Сільрада хотіла зробити колгосп, люди колгоспу не хотіли. Тоді силою забирали в них землю, назначувано високі податки, наприклад, за овочеві дерева в саду чи за огороджене подеір'я. Голод показався також весною 1941 року. Як тільки розтанув сніг, ходив я полем, де восени росла картопля й збирав залишвні в землі картоплини, переважно вже зігнилі, але були й добрі, які мама потім перетворила на три малі коржики. Іншого ранку траба було встати й назбирати по полях лободи й гірчиці. Принесене мама варила. Часто була це єдина їжа на цілий день. З голоду вмерло тоді щось 50 осіб, переважно діти й старці, між іншим, помер мій дідо Лука.

Напад німців змусив до втечі совітську владу, але земля залишилася необробленою й далі нічого не могла нам дати. Голод тривав далі. Німці якийсь час давали голодуючим допомогу: один буханець хліба на тиждень

для цілої сім'ї. Тато ходив по нього до Березова пішки, 20 кілометрів у одну сторону.

Наблизилася весна 1942 року. Був березень, пригадую, ми, діти, одного ранку встали й сказали мамі дати собі щось їсти. Мама нічого не відказала, бо не мала що сказати. Узяла півлітровий чавуновий горщок і пішла до підвалу. За нею і я пішов. У підвалі підлога була з глини, мама витягнула колики, які колись помагали триматися дошкам на перегородах, а з ямок по коликах витягнула малі картоплини, кілька хвостиків моркви й ще чогось. Назбиралося півгоршка. Мама це зварила й «їли» ми цілий день...

Німці почали арешти, хто був у колгоспі, був визнаний прихильником совітської влади. Контингенти доводили селян до чистої руїни. Село порожніло, бо нова влада забирала молодь на роботи до Німеччини. Вигубили всіх наших жидів. Залишилися по них порожні хати, де перевертались дуже великі старі книжки, записані гебрайським письмом.

У 1944 році приходять совітські війська, але переходять далі, бо йдуть на Берлін. За ними йде польська народня влада. Починається, може, найстрашніший для улючан час. Ще в 1944 році починаються напади польських банд на Улюч, палення й вбивства, часто при допомозі ВП. Пам'ятаю одну з таких акцій війська польського. Жовніри бігали по хатах і забирали з собою всіх мужчин. Я з мамою якраз молов на жорнах пшеницю. Упали три військові й вивели силою тата з хати. Діти й мама просили запишити, один з військових два рази вистрілив понад нашими головами й показав крісом, що може стрілити також до нас, убити. Батько вечером повернувся до нас, але один мужчина не повернувся: був убитий.

Від цього наїзду наші селяни стали обережними. Ночами копали криївки для своїх родин, насамперед для чоловіків. На галузях дерев повішали люди лемеші. Хто побачив напасника – з усієї сили бив на переполох. Інші лемеші відразу повторяли, люди могли втікати.

На початку 1945 року напади поляків на наші села стали частішими. За військом завжди тягнулася хмара цивілів з Вітрилова, Темешева й Борівниці, ішла також міліція та ОРМО, озброєні члени польської самооборони. Як військо входило до села, цивілі наввипередки бігли до наших домів, щоб собі здобути щонайкраще. Вони плюндрували й забирали просто все: корови, коней, біпизну, перини, горшки, образи, взуття... Усіх спійманих чоловіків били, кожен був для них бандерівцем. Кого забрали на польську сторону, тобто за Сян, той ніколи не вертався додому. Тільки один раз почув я голос одної польки проти грабежу. Поляки з-за Сяну якраз виносили від нашого сусіда, Миколи Марайки що лиш могли, а ця старша жінка крикнула до них: „Ludziel Bójcie się Bogal Co wy robicie?!". Вони далі крали, вони нічого не боялися.

Наші люди не могли цього всього витримати, тихцем, але вже стали нарікати, що наші партизани сидять по лісах, а нічого проти тих наїздів не чинять. Ще гірше нам усім стало, як довідалися, що в березні поляки вибили село Павлокому. Принесла вістку одна жінка, яка чудом врятувалася й прийшла до Улюча. Казала, як убивали людей у церкві, тільки невеликій групі жінок і дітей дозволили перейти на українські села, а йшли вони кілька кілометрів серед снігу й морозу.



Батьки автора спогаду Софія й Петро та його жінка біля хати на переселенні; світлина з 1962 року

Улючани зрозуміли: так само закінчитися може кожний черговий напад поляків на їхнє село. Однак вночі з 20 на 21 квітня наші партизани зробили відплатну акцію на польське село Борівницю. Знищили банду «Сліпого». Згоріла майже ціла Борівниця, а її мешканці перенеслися жити на інші польські села. Я бачив, як уранці борівничани з плахтами на плечах ішли через Улюч до Темешева й Вітрилова.

Від весни цього року наші партизани частіше зводили бої з ВП та ворожими нам польськими боївками. Були жертви між вояками по обох сторонах, але часто гинули також мирні селяни. Частина українців з сусідніх сіл, не витримуючи постійної війни, почала виїжджати на Україну. Восени мої родичі також вирішили виїхати туди. Мали досить утеч і страху, не бачили шанс на краще майбутнє. Тато притягнув перед хату воза, щоб уранці його навантажити. Увечері прийшов сусід, здогадався про замір родичів. Підійшов до тата й сказав: «Петре, нігда не виїдеш – за селом на дорозі стоять партизани й асіх, хто хоче виїхати завертають. Як хтось впреться, кажуть, що будуть ламати колеса». Так справді було, але вже не з нами. Тато махнув рукою й закликав мене відтягнути воза з-під хати.

Недобре почався 1946 рік, сумно: під час наступу наших на військо польське в Бірчі згинуло багато стрільців. Для мене великим пережиттям був день 21 березня, коли до Улюча ввійшло військо польське від Доброї Шляхетської. Тато сховався в криївці, удома залишилася мама з трійкою дітей. Світило сонце, дорогою їхав танк. За ним ішло військо. Танк поїхав на Долів, а жовніри розлетілися по хатах шукати бандерівців. Одні входили до домів, а інші чергами з автоматів стріляли курок і качок. Аж з Дубника

понеслася страшна стрілянина! Рекотіли кулемети! Потім почулися постріли від сторони Болоня. Чути було удари куль об стіни нашої хати. Мама казала нам лягти за піч. Надворі тривав бій, загорілася наша стодола. «Як буда горіти й хата, то скачте з вікна надвір і хилком віддаляйтеся від хати» - сказала мама. Однак бій припинився. Вийшли ми на подвір'я, побачили, як догоряють Ґелики й Полянські, наші сусіди. Будинки, також і інші, палило військо, коли знайшлося під сильним вогнем сотні «Бурлаки». Напасники змушені були втікати на рівний і відкритий терен Болоня, тож рятувалися перед вибиттям на ньому димом з запалених домів. У бою загинув стрілець Григорій Козак - «Микита», два жовніри й один поручник.

Однак напади далі тривали. Тоді УПА зорганізувала наступну відплатну акцію на ворожі польські села. Одної квітневої ночі почули ми стріли від сторони Вітрилова. Повибігали ми з домів і побачили стовпи диму над цим селом. Догадалися відразу, що партизани хоч трохи відплатилися за наші кривди. Тоді згорів також Темешів.

На початку червня 1946 року знову пішла Улючем вістка про наближення ВП. Люди вибігли з домів на дорогу. Товпа перелякапих людей гналася божевільно перед себе, усі бігли в напрямку присілка Борівниці, за якою був уже й ліс, а лісі - людський порятунок. Мама несла на руках трирічного Андрія, поруч неї бігла восьмирічна сестра моя Стефка, а я з коровою на мотузку за ними. Як ми вже минали присілок, корова шарпнулася й вирвалася мені з рук. Я давай за нею, швидко її догнав, але мусив вернутися в село. Як оглянувся нікого вже не було. На малій лучці був я сам, а з села доходили стріли й крики. Недалеко була мала річка, туди я побіг з коровою, між берези. Прив'язав корову, а сам сів і став роздумувати. Якось вихилився з-за берез побачив великий стовп диму над Улючем. Заграва перевищувала гору Дубник. Поляки палили Улюч! Втулений в мокрий берег річки, пересидів я так цілий день. Увечері все стихло. Побачив дві жінки, що йшли дорогою до лісу й щось говорили. Підійшовши до них, запитався, чи не знають чогось про мою родину. Сестру, виявилося, бачили, але тата й мами - ні. Мені стало ще сумніше. Не знав, як його бути. Однак невдовзі підійшла до мене мама з братом, потім прийшов тато. А то радість. Селяни вартались на погарище. Догоряли хати й дерева на майданах. Трохи людей захворіло, не всі могли втікати, тоді була в нас ще й тифна пошесть. Живими кидали польські жовніри людей у вогонь. Згинув тоді Василь Москаль, інвалід з І світової війни, Михайло Сосницький, також інвалід (поранений, потім укинутий у вогонь), сім'я Куликів, Іван Подоляк (також кинутий у вогонь власної хати), Захарій Москель, Онуфрій Тхір з жінкою, Іван Паникіаський, Іван Левкович, Іван Клиш разом з 11-річною донькою його сестри, Софія Кібала, дочку Андрія Сосницького з Борівниці кинули в вогонь, розстріляли також Миколу Холяку та його дочку Катерину, Микопу Гиндзьо, Тетяну Кулик з глухонімим сином жовніри також кинули в вогонь. Побиті військом, Йосип Кібала та Микола Бадирко померли після відходу війська з села. Усього згинули тоді 24 особи.

На нашому майдані залишився тільки попіл. Сіли ми під яблінкою на городі. Нарешті почули: голодні, аджа цілу ніч і день ніхто нічого не їв. Ковтав тільки страх цілим горлом. Не було що їсти. Мати видоїла корову й всім дала трохи молока. Варт було гнати за коровою. Лягли ми під яблуню

й так переспали ніч. Уранці встав тато й пішов по сусідніх селах шукати якоїсь хати по тих родинах, що виїхали на Україну. У Добрянці, присілку Доброї Шпяхетської, знайшов опущену кузню, без вікон, без дверей. Однак треба було в ній жити. Тато дістали від когось двері й вікна, мама вибілила піч. На поле в Упючі треба було ходити п'ять кілометрів, але було звідки й до чого ходити. А інші мешканці села або розійшлися так само, як і ми, по селах, або залишилися в підвалах своїх двоніх домів, над якими поставили солом'яні дахи. Це були курені, а не хати.

Десь під кінець серпня 1946 року батько, ідучи дорогою через спалене село, зустрів Левковича (імени не пригадую). Уже були на Крайнику, коли побачили, як люди втікають перед військом. Вони обидва також кинулися втікати, але раптом Левкович щось собі, мабуть, пригадав і завернув до свого куреня. Тато ще крикнув «вернися, утікай!», але то не помогло. Як тато добіг на гору, побачив за собою Левковича, що втікав перед військом. Однак не втік - куля була швидша. Потім набігли самі жовніри, прикладом розбили мертвому голову й окапічили багнетами тіло.

У Добрянці спокою ми не зазнали. Уночі - наші, удень військо, а не все було знати, хто є хто, бо раз наші приходили в польських мундирах, а раз поляки в наших мундирах. Одної березневої ночі, уже в 1947 році, почули ми голосні крики й постріли недалеко від нашої «хати». Не виходили надвір, бож страх. Уранці вийшли. Побачили перед сусідньою хатою вбитого молодого чоловіка. Мав діру в голові й мав картку з написом: «За зраду українського народу». Не знаю прізвища вбитого.

Десь наприкінці квітня або на початку травня 1947 року ВП окружило наш присілок. Жовніри приходили до домів і казали протягом двох годин приготуватися до виселення. На було ради - право сильнішого. Вигнаних селян військо гнало до Сяну, засіли на березі напроти села Гломчі. Над'їхали військові машини, але ще перед тим один з кількох польських селян, що кружляли навколо нас, звернувся до військового: „Panie oficarze, to moja krowa, poznaję, banderowcy mi ją zabrali!". Військовий його відігнав, знаючи: брехня. Пополудні нас завантажили на машини. Завезли на станцію в Сяноці. Довго чекали ми на вагони, проте нарешті запакувалися в них по 2-3 родини. Поїзд рушив, а ми не знали, куди він нас везе. Затримався в Освенцімі. Потяг був узятий у кільця військовими, вони заходили до вагонів та вибирали мужчин і жінок. Ніхто не знав що будуть з тими «вибраними» робити. Аж пізніше ми довідалися про причини арештування на освенцімській станції...

Запам'яталася мені станція Познань. Якраз тоді припадали наші Зелені Святв. Люди вийшли з вагонів, галузками з пристанційних дерев замаїли вагони. Військо гапузки позривало й кинуло на землю. Потім потяг рушив далі на північ. Як в'їхав на понімецькі землі, частіше затримувався, бо з кожного вагону когось висаджали, щоб показати місце нового поселення. Нас завезли до Бранєва.

Усюди видно було сліди війни: повивертані льокомотиви на торах, розлиті величезні плями чорної смоли, сміття. На станції чекали на нас польські фірманки. Ми заладували одну привезеним, сіли самі, а фірман крикнув на коня. Бранєво мало сумний вигляд, всюди руїни, спалені доми, груз. Потім дорогою через ліс, а в тому лісі попомані дерева, позривані

варшки, кікути дерев, мов люди без рук. Переїхали з 20 кілометрів, нарешті віз скрутив на польну дорогу, якась гірка, якась долина, а посеред неї будинки. Фірман а'їхав на одно подвір'я, сказав, що це місце нашого призначення. Ми розвантажили віз, а він поїхав у свою сторону. Сівши на землю, роздивлялися навколо. Ми, діти, відрезу розплакалися, потім мама. Тільки тато нічого не казав, але був сумний. Добре, що на його обличчі не було жаху, бо легко можна було перелякатися нашим господарством. Старий дім не мав вікон ані дверей, одна стіна перепомаяв, обсипаний тринк. По подвір'ї буйний бур'ян, стайня й стодола знищені, як і сам дім. Зайшли до хати, там ні мебля, розбиті печі, розбите скло й всякі сміття, залишене шабрівницькою рукою. Це не був німецький порядок. Наближався вечір, тож, щоб переспати ніч під дахом, взялись ми виносити начисть з хати. Однак вогонь треба було розпалити таки на подвір'ї. Мати зварила їсти. Батько наніс соломи до хати. Переспали першу ніч.

Уранці встали забуті Богом і людьми. Околиця вся в лісах, по полях лиш бур'яни. Ще й батько став забивати вікна дошками. Відразу приходила думка про повернення. Але ж, коли воно мало бути — на це думка не відповідала. Як же ми зраділи, довідавшись, що за лісом, десь 700 метрів від нас, живуть дві наші родини з Доброї Шпяхетської: Степан Тиряський і Йосип Дзюрдзевич. Ми липнули до себе так само, як... воші до нас усіх, а за вошами сверблячка. Від сусідів ми не чухалися, бо хотіли їх бачити якнайчастіше, а від сверблячки чухатися не помагало. Натиралися ми проти неї даічі на день змоченою сивою сіллю по всьому тілі. Вогонь проймав усе тіло. Давай купатися. Це все добре, однак після купелі треба було одягнутися в нову одіж, якої... на було. Проте все з часом минуло.

Як довго можна сидіти на підлозі й тримати миски в руках? Треба було роздобути меблі, тобто, інакше кажучи, познайомитися з місцевими людьми. Важка справа. Минули чотири дні від нашого приїзду, як з села Стерого Манастириська, до якого ми належали, прийшло двоє людей до нас. То було подружжя Владислава й Анни Бєльських, поляків, репатрійованих з Білорусі. Познайомилися з нами, відходячи обіцяли помогти. Наступного дня з'явилися меблі: два ліжка, стіл, лава, чотири крісла. Усе старенька, поїджене, але найважливіше: були.

Батьки задумали посіяти ярину, хоч пора була вже пізня. Заризикували. Один польський господар зорав шматочок поля, а батько засіяв його пшеницею, посадив картоплі. Усе позичене, а не знати, чи вродиться. А візьми й на посій, а візьми й не позич... Пшениця зійшла прекрасними будяками, ні колоска не було видно. Зате картоплі виросли ненайгірші. За позичену пшеницю й картоплі мама з батьком відробляли в польських господарів, а відробивши ще й заробляли на зерно хлібне й таки на картоплі.

Літо було гарне. Одної ночі батькові не спалося. Вийшов надвір. По якомусь часі побачив вогник цигарки в корчах під лісом, недалеко від дому. Додумався про що йдеться. Як котрогось дня прийшов до нас Бєльський, батько запитався що вони, поляки, роблять вночі в корчах під лісом. Бєльський зніяковів, проте по хвилині відповів: з наказу солтиса селяни з Манастириська слідкують вночі за нами, бо до нас приходять якісь українці. Бєльський, відходячи, попросив дотримати секрету розмови,

проте сам, мабуть, його не дотримав, бо відтоді, крім диків, ніхто вночі під нашу хату не приходив.

Надійшов вересень. Час дітям іти до школи, а школа містилася в Блудові. Я знав якраз з десять польських слів, то якраз, щоб почати науку від першої кляси, маючи 12 літ... Однак за два літа щоп'ятроку переносили мене до вищої кляси, тож хоч трохи наздогнав ровесників. Учителі були добрими людьми, національної різниці не робили, а радше жаліли нас за скупий одяг та два кілометри дороги до школи, що зимою давалося нам дуже морозом взнаки. Зате дехто з хлопців таки вигукував за мною „ty Ukraińcu", що дуже боліло.



Хрест на пам'ять 1000-ліття Хрищення Руси-України, постовлений улюбленими на горі Дубняку під час їхнього І з'їзду; світлина з травня 1990 року

Ми ж християни, хочемо молитися. Кругом церкви не засвідчиш. Кожної неділі ціла родина сідала за столом у кухні. Мама брала в руки молитвенник і читала Богослужіння, ми відповідали словами, як у церкві. Так ми молилися літами. Однак ціпком відділятися від поляків і не можна, і не треба було. Зрештою, більша була потреба показатися нормальними людьми, ніж цю нормальність скривати. Якось ми вдома договорилися, що зо дві особи з нашої родини підуть котроїсь неділі на латинське Богослужіння до костела в Блудові. То був найкращий спосіб підтвердити свою нормальність. Вдалося.., однак одної неділі я прийшов до костела, став на хорі й стою. Відправу мав монах з Бранєва. Перед проповіддю він звернувся до вірних такими словами: „Kto nie jest rzymokatolikiem, niech wyjdzie z kościoła". Я мало не вріс у підлогу. Не вийшов. Однак удома сказав батькам, що більше до ніякого костела не піду. Слова дотримав донині.

Ніщо не тримало нас на Західніх Землях, на хотілося там бути. Батьки в 1948 році зробили спробу виїхати на Україну. Батько в радянському консульстві в Ґданську попросив дати дозвіл виїхати на Україну, проте консуль дав... відмову, сказав коротко «нєт». Уже не було тепер сумніву, що ніде з тих лісів не рушимося. Залишалася, зате, надія на повернення. Вона не абияк помагала нам тоді жити й все переносити.

Надія від реального далеко стоїть. Батьки слабі здоров'ям, діти молоді віком, на рідних землях наших шматок порожньої землі, а ще й не знати, скільки людей з села хоча також вертатися. Вернутися й знову бути самотнім пеньком серед чужого лісу? А жити жаж треба було кожного дня.

Батьки стали виїжджати на базар до Ельблонґа з яйцями чи сметаною. Раділи зароблєним грошем, а ще більше розмовами зі своїми людьми, легко впізнавали їх по вимові хто з-за Буга, хто з центральної Польщі, а хто

просто сaій. Своїми якоюсь мірою ставали також репатріянти з Білорусі, з ними найлегше можна було дійти порозуміння, для них віросповідання чи національність не мали ніякого значення.

У 1949 році влада виселяла останніх німців. До цього часу вони були рабами в поляків. Дослівно так. Поляки не те, що сиділи на німецьких господарствах, але й гнали правдивих господарів до найтяжчої роботи за пайку чорного хліба. Тож переселення навіть було не на руку деяким польським «панам». Однак прийшла їм до голови щаслива думка: замінити німців українцями. Цю думку підповіла їм «людова пропаґанда», не один раз в пресі чи на зборах повторюючи, що українці є злочинці, покарані переселенням за численні вбивства миролюбних поляків. Одного дня такий собі любитель рабів, Ян Адамович прийшов на нашу колонію й зажадав у батька, щоб я, 14-літній хлопчина, пішов до праці в його господарстві. Виправдовувався браком німців, нагадав нам про нашу біду, а заплатою мала бути їжа та якийсь одяг. Батько не на жарт розсердився, а Адамович, відходячи, відгрожувався, що ще самі прийдемо просити за ласку. Не діждався. До Степана Тирявського тим часом вернулися з Явожна Анна Тирявська й Микола Тирявський. До Гнатисків вернувся батько й зарезом чоловік (імени не пам'ятаю). Його родина жила в сусіднім селі Каршеві. Тирявські заходили до нас, мене кортіло розпитати про це щось страшне, про Явожно, але ніколи не мав відваги встрявати у розмови старших зі своїми питаннями. А раз Микола Тирявський нікого, крім мене, удома не застав. Я зібрався з відвагою й запитав про Явожно. Микола хвилину помовчав, а потім став розповідати, як били, карали, переслідували, зневажали й знущалися з людини. Розповідав довго про голод і смерть багатьох людей. Накінець попросив нікому зачутого не переповідати, бо він підписав нікому не повідати про свою долю в концтаборі.

Явожно було жахом на малому місці, а ми жили в жаху на «волі». Перші три літа були справді неймовірно важкі, наповнені тривогою й непевністю долі. Ми навчилися скривати свої почуття й гідність, мову, звичаї, обряд. Так аж до 1956 року, коли зі Сходу повіяло відлигою. Створено УСКТ, появилося «Наше слово», появилися книжки, ансамблі, школи. Навіть Служби Божі в нашому обряді. Однак усе обмежено, під наглядом чужих та й... своїх українців-перекинчиків. Малий проблиск наприкінці 50-х років українці використали блискуче, ним живемо донині.

Дозрівши, я часто згадував своє село, хотів його видіти, виселення не створило перед моїми очима іншого образу ніж улюцький. Улітку 1978 року разом з жінкою та дітьми, народженими на заході, поїхали побачити місце свого народження. Вигляд села, а краще сказати місця, де воно було, не нагвдував образу з пам'яті. Дорога вузенька, побіч неї не росли копись корчі з бур'янами, буйно росли затє садові дерева, які на мали сухих конарів, як ті, нечисленні, перед нашими очима. Гори над селом колись стояли темнішими, а тепер мали якісь нові кольори від молодих дерев. На річці з Борівниці, що пливла через Кут і Болоня не стояв уже дерев'яний міст, а в самому Куті пеґеар побудував свої будинки. На місці нашої хати стояв маґазин. Нові будинки ніяк не пасували до краєвиду. Зайшли ми в Долів, на місце, де мала бути церква св. Миколая, новопобудована, але побачили порожню площу. Церкву розібрали. А стати на самому цьому

місці не могли ми ніяк, бо корчі, кропива й дерева створили непролазну гущу. Тож звернули ми на Кут, а потім на Дубник. На північній частині хребта вже не було ні каплички, ні високої могили з хрестом, на південній частині стояла далі церква. Цвинтар заріс молодими деревцями й бур'яном. З великим трудом знайшов я місце похорону свого старшого брата Володимира, аби покласти квіти.

Сходили ми з гори. Перед моїми очима плили два краєвиди. Один з дитячих років, з білими хатами, з похиленими тюдьми, зеленим Бопоням плили різні відтинки зелені. Другий — це кілька мурованих будинків, покритих чорною папою, вилюднення, одностайний копір пагеврівського збіжжя. Котресь з дітей запиталося мене, чи я справді тут колись народився.

Потім поїхали ми до пемківського села Ожанни, де народилася моя жінка. Ожанни не було. Був пегеер. Як креще пошукати, знайшли стару капличку й одну стару хату, дуже гарну, бо незаторкнуту нічим з того нового, що прийшло на нашу землю. Було місце, колись церковне, серед лип, недалеко цвинтар. На його границі пегеер зробив складовище гною. Виплиивала з нього густа темна течія, заливала могили і всю нашу землю.

Минули роки. У тревні 1990 року (25 і 26 травня?) в Улючі зібралися вперше від виселення разом копишні улючани. Приїхали ми двома автокарами, зорганізованими Комітетом Відвідин, що його очолив улючанин Василь Чарнецький. Отаборились ми на копишньому Крайнику. Наступного дня приїхали односельчани з Зеленогірщини та інших посепень. Ми ходили рідними закутками, зворушені, повні спогаду, пізнавали один одного й напізнаватися не могли. Я побачив одну ще зміну, незастану за перших відвідин. Частина села по західньому боці, нижче від дороги, колись набита хатами, тепер... росла житом.

Пополудні відбулося Богослужіння, мало відбутися в церкві в Добрій Шляхетській, проте польський господар церкви виїхав кудись на весь день, хоч — і тому що - знав термін нашого приїзду. Тож ми зійшлися перед каплинкою, старою, але відновленою, коло дороги. Отці Юліян Ґбур і Марко Сосницький відправили Богослужіння. То було велике пережиття. По 43 роках небутности ми знову з'явилися на своїй землі. Люди плакали й співали:

Ми тя взиваєм
І руки возносим.
«Спасай нас, спасай» –
Усердно просим.

Увечері запалили вогонь і співали пісень. Наступного дня вранці пішли на Дубних. Там мила несподіванка: викошена трава й бур'ян. Біля церкви поставили ми великого дубового хреста, під ним вмурували мармурову плитку з візерунком улючанина Михайла Вербицького, автора мелодії до гімну *Ще не вмерла Україна*. Під хрестом наші отці відправили панахиду. Ще одно Богослужіння відбулося на Долові, на місці старої церкви. І там було все викошене, ми могли стати серед старих лип. На місці, де колись стояв престол, поставили малий стілець, накритий вишиваним обрусом, а на ньому поставили перекривленого і зіржавілого хреста, колись найвищу

частину зруйнованої церкви. Десятки літ перележав у землі, чекаючи на нас, а ми вернулися та його піднесли. Богослужіння відправило чотирьох православних отців. Зворушлива проповідь одного з них закінчила наше перебування в рідному селі Улючі.

Після 1989 року багато чого в нашому житті в Польщі змінилося на краще, однак одного не хочуть визнати й до одного признаватися: до злочину, званого акцією «Вісла». Не хочуть признатися до реалізації ще передвоєнних планів спольонізувати нас і взагалі знищити. УПА не була причиною виселення, вона не з'явилася б у нас, якби не польські напади й вбивства. УПА не нападала на поляків дарма, вона боронила свого народу, проте держава не зважала на правду, а старалася якнайбільше пересварити два народи. Це їй вдалося повністю. У 1947 році польська влада не хотіла іншого вирішення української проблеми, як лиш, таким якраз, шляхом «оправданого» насильства, виселання, вбивства якнайбільшої кількости наших вояків-упівців, священиків та інтеліґенції. А кінцевим актом розв'язання укреїнської проблеми мало бути наше повне зникнення з лиця землі. Можна було б не дивуватися польським комуністам, але як не дивуватися польським демократам? Однак відомо: перші здійснили акцію «Вісла», другі не хочуть признатися до неї. Колись було навпаки: демократи задумали акцію «Вісла», а комуністи її здійснили. Колесо логічно закривається.

*Спогад Анни Бараник (дівоче прізвище Холявка), народженої 1921 року**

Моє рідне село Улюч про моє рідне село я забути не можу. Я довго--довго тужила за своїм рідним селом, село рідне, мова рідна, хто їх забуває, той у грудях не серце, а камінь має. Село було гарне, довге на шість кілометрів, з гарними хатами, двома церквами. Нова була Долів, а старенька на Дубнику. Старенька є донині, а нову польські малярі з Крекова малювали, потім її поляки розібрали. Мали ми ще гарну двоповерхову школу, два тартаки, корчму, різника, пекаря, пошту, постерунок, навіть і гарешт у ньому, молочарню, шевців, дорожника на дорозі й аж чотири млини, кооперативу, кравців, може й акушерка була. Раз у місяці в містечку Мриглоді був торг. До міста Сянока було 21 кілометр. Було багато жидів, мали свою біжницю. Були й поляки, мали костел у Борівниці. Мали ми дириґента, котрий провадив хор і представління. Учив дуже гарно, а звався Роман Солтикевич. Тільки читальні ми не мали. Залю зробили в дворі, там все показували, але як прийшли руські, Солтикевич утік до Америки, бо його б зараз забрали, як не одного вченого забрали, бо вони вченого не любили, а тільки темного.

Ми побралися з моїм мужом у 1941 році. А за дві неділі війна, забрала вона в мене мужа й брата Івана. Муж перейшов голод і холод, але вернувся, а брат помер у німецькій неволі. Муж вернувся за Божом волею за п'ять років. Він ся вертає до рідного села, а села немає, лише пару хат стоїть.

* Текст друкується з елементами говірки.



У народному одязі Юлія Добрянсько (дівоче Кройник)



Юлія Добрянська у весільному одязі

Стояла ще хата мого вуйка Полянського, то ми в нього ще цілий рік були. Інши люди по пивницях, але потім спалили й нас, то були ми під голим небом на своїм городі. На кінці села стояла хата одного поляка, а мені тре родити, і ми його просимо, і він нас приняв. Народилася нам доня. Я іще нездорова, лижу на прічу, а ту прийшло військо до села, зробили зібранє у панськім городі: за дві години висеління. Люди мпіли. Малу дитину на руки, а малу Зосю за руку, муж парини несе, старенькі тато й мама теж несуть свої речи. І так ішли ми через Улюч піхотою, через Грушіаку, перейшли через Сян, там були польські села Крем'янна, Темешів. Я уже страшні змучана, сонічко на заході, діти плачуть, дитину тре повити, накормити. Всьо одно пішла до одної польської хати й прошу, що хочу ся огріти. Сказали, що можу прийти. Уже темно, дали мені троха соломи на підлогу. Муж приніс хліба. Ніч переспала-м на соломі. А хлопи запалили вогонь на городі, напекли картофель, а ранком до Сянока поїхали.

У Сяноці заладовували до вагонів таких, як худобу ладують. Було по 20 і 30 осіб у вагоні. У Кракові на стації дали нам зупи помідорової з рижем. Доїхали до Суша. Там нас розладували й розвозили кіньми там, де хто буа приділений. Ми до Каміни. Хата лиха, ні вікна, ні дверей, бруд, але добре, що дах є. Постелили соломи, полягали спати. Два дни спимо, відсипляємо два тижни дороги. Трудно, треба встати, бо їсти ся хоче. Поляки нас обсереуют, бо «бандеровце пшиєхалі», раніше хату самі знищили, і самі потім призналися. Студню брудом засипали. Пішла я до німця просити кіло картофлі

продати. Ні, не продасть, бо ми є злодії. Іду назад, сльозами залилася. Пішла-м до солтиса й говорю. Набрав він мису житньої муки й дав. Подякувала і пішла-м. Но приходит сусід-поляк і говорит до мого мужа: „No, banderowcu, ileś Polaków zamordował?". А мій муж був здоровий і не боявся. „Ja wojował, a ty i Niemiec szabrował, i ile was zamordował?" Пішов полячиско. За кілька днів приїхав перепрошувати.

Так то всьо минуло. Хату зремонтували, дали нам земли 7 гектарів. Працювали-сьмо й вчили дітей. Виховали трох синів і дві доні, маємо 12 онуків та три правнуки. Добре ся чуємо. Так всьо добре ся закінчило, що нас усі полюбили, а той німец завжди приходив до нас на пироги.

Дуже ся тішу, же сьмв ся дочакали свого, же можу в церкви поспівати, а нашим Борцям нехай земля буде легка.

Коротка історія Улюча*

Микола Шляхтич

Далеко з гір Карпатських випливає срібною лентою і в'ється, як би вуж, ріка Сян. По обох боках тої ріки лежить багато старих українських сіл, міст і містечок. Майже в кожній з тих місцевостей можна зустріти якусь стару українську пам'ятку, а передовсім - церкви. Ці церкви різноманітні за своїм віком і архітектурою. Одні дуже старі, пам'ятають татарські часи, поросли мохом. У більшості дерев'яні і дужа знищені. Можна зустріти церкви мурované з каміння, але найбільше дерев'яних. Треба знати, що майже кожна з цих пам'яток має за собою багато спогадів і цікавих оповідань. З цих пам'яток церкве в Улючі є, мабуть, найстаршою і найцікавішою в Березівському повіті.

Улюч - велике село. Саме положення села прекрасне - на правому боці Сяну. Чудовий краєвид, чудове поле урожайне, зване Болоня. З полудня село окружене півколом рікою Сян; від півночі над селом лежать невисокі гори, якби сторожі селян. Перша з сих гір, яка занимає східнє положення, називається Діївна. Слід згадати, що на тій горі ще за татарських часів стояла сторожа, яка повідомляла селян на випадок нападу. На західній стороні лежить гора Сторожиська, яка сповняла подібну роль, як Діївна. На схід від гори Сторожиськ лежить третя гора, яка зветься Гірка. На тій горі стояла мурована з каміння церква св. отця Миколи і св. Покрови - мала дві назви. З огляду на те, що церква була дуже стара, то в 1905 році була

---

* *Коротку історію Улюча* передав до друку Степан Семенюк з Зеленої Гори. З подання разом з текстом інформацій випливає, що, гостюючи одного разу в Василя Шляхтича, під цю пору мешканця села Вільканова біля Зеленої Гори, він мав нагоду побачити кілька зошитів *Історії*, неписаних власною рукою автора, Миколи Шляхтича, що його сином був Василь Шляхтич. Відтак Степан Семенюк переписав окремі фрагменти, які вдалося йому прочитати. Текст друкується з деякими мовно-граматичними особливостями оригіналу. Заголовок тексту - авторський.



Копія титульної сторінки «Короткої історії Улючи» Миколи Шляхтича (підготовано від Степана Семенюка)



Мішаний хор улюцької читальні «Просвіти», заснований Романом Солтикевичем, сином місцевого пароха о. Ореста; у першому ряді (при написі) зліва: Іван Добрянський, Софія Головка (або Клиш, дівоче Вуйцік), Андрій Холявка, Стефанія Левкович, Холявка; у другому ряді сидять: Анеля Бура, Емілія Гандзьо, Катерина Левкович, Стефанія Холявка, Стефанія Дзюбакевич, Роман Солтикевич, Софія Дороцько, Емілія Кулик, Емілія Дробут, Катерина Ковальська, Володимира Клиш; у третьому ряді стоять: Іван Солецький, Василь Дзюбакевич, Василь Середницький, Микола Шляхтич, Олександра Кібало, Іван Харидчак, Марія Куцило, Василь Полянський, Володимир Поливко, Марія Клиш, Олекса Середницький, Марія Левкович, Микола Ковальський, Андрій Шляхтич, М. Чарнацький; у четвертому ряді стоять: Середницький, Петро Крайник, Василь Полянський, Іван Кулик, Юрій Маргиш, Петро Чебеняк, Павло Харидчак, Іван Холявка, Петро Кібало, Василь Хома; світлина з 1937 року

розібрена, а на її місці побудовано каплицю. Каплиця стояла невдовго, бо опісля кількох років була спалена, тобто згоріла. На тому самому місці в 1925 році побудовано дерев'яну церкву і покрито її бляхою. Була і стара дзвіниця з трьома дзвонами. Дзвони купила Софія Гулячок за гроші, які вона дістала за свого сина, що трагічно погиб в Америці. Четверта і остання гора, яка лежить поміж вищезгаданими, називається Дубник. Ця гора найцікавіша, бо на ній знаходиться найстарша церква в Польщі.

Село Улюч (у старих актах зустрічається також назву Улич і Юлич) дуже стара місцевість. Своїми нотатками (записами в історичних актах) сягає княжих часів. Сама церква походить з XVI століття, була побудована в 1505 році з грубого дерева модрини і була покрита ґонтами. В 1906 році ґонти знято й покрито бляхою. Дуже гарний іконостас. Довкола церкви ростуть старі й грубі дерева. Стара липа має 9 метрів довкола. Під цією липою в день відпусту щороку на Вознесеніє Христове мала місце відправа Богослужіння. Недалеко церкви стоїть дзвіниця з 4-ма дзвонами. Коли наступала велика хмара, то зараз спішили хлопи, щоб дзвонами розігнати хмару. Треба сказати, що ця церква не була першою в Улючі. Перша згадка про

церкву появилася в 1443 році, а першими священиками були Яцко та Івах. Церква з 1505 року, це ставропігійська церква.

При церкві був манастир, що його скасував цісар Йосип II. Відписи, які збереглися в Улючі, свідчать про те, що манастир був місцем захисту для людей під час нападів татарських. Церква була оточена оборонним муром. Біля церкви, за муром на південь, лежить поле під назвою Могилиці. За переказами старих людей, на тому місці загинуло багато улючан у боротьбі з татарами. На захід від церкви, за її муром коло 200 метрів, стоїть каплиця, збудована на пам'ятку про страшну епідемію холери, коли щодня було по кілька трупів.

Є ще переказ, що в давних часах прийшло до Улюча двох монахів. Тоді село було розположене в іншому місці, за тими горами. Там і донині місце називають Сільське. Церкви тоді ще не було й монахи з людьми збирались на молитву на горі Дубнику. Монахи звинались збиранням зілля і лікуванням людей і худоби. Люде приходили до них по пораду і поміч, і вони людям помагали. Люде за те давали що хто міг. З тих жертв розпочали монахи будову святині.

Є ще й такий переказ. В нижньому кінці Улюча, недалеко гори Сторожиськ, де останньо жив М. Дзядик, татари були забрали дівчину Касю в ясир. Після довгої наволі дівчина на старість повернулась до рідного села і рідної хати померти. Коли прийшла до хати, застала у ній інших людей. Казала їм, що вона є з тої хати, але люде їй сказали, що не знають її. Вона розповіла всім про своє минуле, назвала всі дерев'яки в хаті і сказала, який смак мають. Влізла на стрих і з застріки вийняла корані, що їх сховала замолоду. Тоді щойно люде їй повірили і прийняли до хати.



Посвячення дзвонів до церкви св. Миколая в Улючі: зліва стоїть парох Ярина Теодозій Імілович, з права - улюцький парох о. Орест Солтикевич, праворуч дяк Гриць Гусак

Є ще наступний переказ. Коли татари надходили, то люде утікали по лісах, а інші ховались по криївках. Тоді яничари кликали по-українськи: ходи, ходи Каська, Марина, впала ти з печі дитина, татари вжв поїхали, бодай ноги полвмали! По тих закликах люда виходили з лісів і криївок, а яничари забирали їх в ясир.

Під час одного нападу татар, у горішнім кінці Упюча розпочалося якраз ввсіпня і всі весільні повтіквли далвко в ліс і там мали кінчати весіпня. Але татари їх догнали і бвгато вбили, в тому й молоду пару. Молода мвла на голові вінок з барвінку, який впав на землю і з нього розрісся барвінок по цілій долині. Це місце й донині називається Ввсільник.

Перейшов час і татарські напвди закінчились, апв доля людвй взвгалі не покрвщала. Нвстав кріпвцький пад. Люди мусили працювати на панщині, а хто ся опирав, то дістав 25 буків. Старі люде оповідають твку історію з часів панщини. Упюцький парубчвк Іван Вовк був римврим у дворі в селі Ніздрець і одного разу помітив, що з'їхвпось багвто панів з наганячвми. Покоївка розповіпа Іванові, що пани мвють їхвти на свлв і бити кріпвків. Іван Вовк вночі пврайшов осторожно чврез сторожу і повідомив селян сусідніх сіп і поміг їм оминути біди.

Інший випадок торкається військового нвбору в рекрути. До австрійського війська мав іти Михайпо Ткір, якого бвтько був спугою дідичв і постврввся, щоб замість його сина, дідич вислав синв сусідв, який мав таке свме прізвище. Копи з війни повернулися селяни, то один повів матері того Тхіра, що її синові ворог відтяв голову, а він ще кілька кроків біг і упав. Мати з жалю зомліла, зомліпв і мвти сина, який обманом залишився дома.

Коли прийшпа вістка про знесвння панщини, священник сказав людям, щоб по Богослужінні не розходипись. До людей біля церкви вийшов священик з папвром у руці і сквзав, що пвнщина ся вже скінчила. Віднині не мусите іти відробляти панщину, а копи підетв, то пвн буде вам платити



Йордан в Улючі



Чайний вечір у читальні «Просвіти»

щодень. Один з парубків сказав, що вже не піда до панв нв роботу, апе священик радив, щоб ішли, бо хліб треба рятувати, звки свої поля добре заорете і засієте. Настала велика радість у селі. Тоді улючани, на пам'ятку знесення панщини в 1848 році, поставили муровану каплицю при дорозі недалеко двора, коло господаря Дзіка, яка стоїть донині. Народ склев також пісню, яку співали донедавнв. Можне її було почути від старих людей нв весіллі. Було, старий став перед музикою і казав собі заграти «пвньщинонь-ки»:

Встаньте, наші діти, вколо,
Заспівайме всі весоло.
Тепер вже нам пісня мило,
Панщина ся вже скінчила.

Ой ти сива зозуленько
Закувай нам так миленько,
Як ти в той час закувала,
Коли паньщина уставала.

Ой не буду я кувала,
Бо вже нема того пана,
І всі тії пішли в кут,
Що носили на нас прут.

В долішнім Упючі є досить велика пивниця. Степан Тхір, який мав понад 80 років, оповідав, що він чув іще від ствршх людей таке. Нв тому місці, де є пивниця, стояла корчма, в той шинкар мав зв'язок зі збуями, котрі

нападали на двори і з панами ся розправляли. Здобич приносили до тої пивниці і самі там укривалися. Збуї не ходили поблизько Улючів, щоб їх не викрито.

Варто також згадати, що з Улюча походить знаменитий композитор о. Михайло Вербицький, який уложив мелодію під Шевченковий *Заповіт*. Улючани горді, що Вербицького мелодію знає цілі Україна.

Треба теж згадати про сусіднє село Добру, яке основане 1402 року вихідцями з Улючів. А було так: польський король Владислав Ягайло за якісь заслуги надав трьом братам із Улюча Іванові, Дмитрові та Ваньові поле зване Добра. За надане їм поле мали вони некозне спішити в три коні на кожну війну чи потребу короля. Так від трьох улючан нині дуже розбудоване село Добре і широко знане.

Минулися ріжні часи і війни, і панщина. Народ трохи ся оспокоїв, почали люде забувати про гайдуків. Але старі люде не раз говорили і головами порушували, от як Іван Коцан, Микола Куцилів і Іван Ґупичок та священик Орест Солтикевич, который в Улючі обходив 50-й ювілей священства. Священик казав, що в актах парафіяльних було по кілька літ перерви, ніхто нічого не писав, які були причини цього, то не знав.

Іще згадуючи панщину, оповідали старі люде, що в Улючі бувало і так. Як хто ся женив, то перед шлюбом молодиця мусила іти до двору з так званим папером гастамунія і дідич мав підписати, бо інакше священик не дав



Чоловічий хор з Улюча: перша трійка, зліва: Василь Хома, Середницький, Петро Кібала; сидять у другому ряді: Андрій Холявка, Йосип Котянський, Василь Середницький, Василь Дзюбакевич, Роман Солтикевич, Микола Ковальський, Іван Холявка, Михайло Морайко, Павло Харидчак; у третьому ряді стоять: Іван Крук, Іван Солецький, Олекса Середницький, Іван Харидчак, Юрій Варський, Микола Шляхтич, Василь Папянський, Володимир Поливка, Мирон Клиш, Андрій Шляхтич, Петро Чебеняк, Петро Крайник; світлина з кінця 30-х років



Жандармерія в Улючі під час німецької окупації: сидить перша зліва Стефанія Паляньска, жандарм Голик, праворуч його Марія Прядка, Софія Левкович, з гітарою жандарм Вовк, з гармонією жандарм Прятка, перед ним жандарм Соломка

шлюбу. Але молодиці по тоту гастамунію не йшли задоволені, тільки з плачем, бо знали, що їх чекає. А з двору додому не могли зайти і декотре хворіпа потім. Так було зі Степаном Демчуком, який 12 років служив у війську на Угорщині і мав навіть якісь медалі за війну, і хотів женитися. Пішли до священика в справі шлюбу, а той скіровав молодицю по тоту гастамунію. Але вояк сказав своїй молодиці: я тебе беру за жену і сам ти підпишу, і не пустив її до дідича. Але священик не дав шлюбу і жили вони без шлюбу. Обурений дідич подавав тоту справу до біскупа в Перемишлі, але не виграв.

Минулося знущання і здавалося, що людям легше, але не довго, бо наближався 1914 рік. Тепер я бачив все на власні очі. Австрійці забрали хлопів на війну; в церквах дзвонили на тривогу, в селі плач. Забирали коней, зерно і худобу. Наступив великий смуток. А пізніше почали арештовувати тих, що ходили до читальні Квчковського. З Улючв забрано 18 хлопів, священика забрали до Талергофу. Називали їх москвофілями. Повернулось тільки п'ять людей, а ті загинули. Один з тих, що повернули з лягру, Степан Москаль, на весіллі на просьбу гостей, заспівав пісню. Додаймо, що в Улючі був такий звичай, що всі, хто був гостем весілля, мусив на кінець заспівати. Заспівав і Степан:

Побила, побила
Старенького біда.

В Відню не вечеряв,
В Ґрацу не обідав...

а далі розплакався.

Пізніше забрали з двох церков дзвони – з одної чотири, а з другої три. Люде дзвони знов потім купили. Коли австрійське військо утікало, то поліцаї казали хлопам брати коси і вили тв йти в гори і пильнувати, щоб до сала москалів не впускати. І так тяглося до 1918 року. Одного разу батько прийшов і сказав, що вже по війні, Австрія ся розпала. Одного осіннього ранку я побачив якихсь зброєних людей і запитвся твта що то за одні. Тато мі відповів, що то українські вояки і що віднині є Укрвіна. Вояки ті, то були улючани, оборона селе. На громадськім домі був український прапор. Видів я, що людв були задоволені й казали:

Ярма і пута ми вже пірвали
І зруйнували царський трон.
З-під ярем і тюрем, де був гніт, ідем
На вільний світ.

Алв недовго було тої потіхи. Зауважив я, що прийшов батько з села й сказав, що до села прийшли леґіони польські, і що коло двора війна. Українці з польськими леґіонами ся б'ють. В той час в обороні Улюча впало двох українців: Микола Харидчак з Улючв і Йосип Горський з Доброї. Знов арештували кілька хлопів, але нвдовго їх тримали й випустили.

По воєнних переломах нврод призвичаївся до Польської Двржави і почав нове життя. Село дуже ся змінило, люде вже не будували курних хвт і критих соломою. Багато людей з Улюча виїхало до Франції на роботи і звідтам посилали гроші на будову хат.

З Улюцьких лісів випливає невеличкв річкв, що віддавнв запряжена до праці порушувати чотири млини і два тартвки. Була то великв вигода селянам. Річка та впадає до Сяну. В селі була кооперативa «Єдність», кружок Сільського Господаря і читальня «Просвіта». Кооперативa мала дві філії. Був в селі мішвний хор і аматорський гурток. Ми їздили з виступами до Сяноків. До села приходило багвто ріжних газвт – «Громвдський голос», «Нове свло», «Нврodня справа», «Нвш Лемко». Булв семиклясна школв, в якій нввчалось української і польської мови. Село нвпічувало коло 360 номерів, село було українськв – але жило в селі кілька родин польських і жидівських. Жили всі мирно, в згоді. Село тяглося нв п'ять кілометрів і кожнв чвстина селв мвлв свою назву – Кут, Левков'ята, Крайники, Поливка й Борівниця. Було дві три



Хрест на улюцькому Дубнику; світлина з початку 40-х років (?)



Залишки цвинтаря на Дубнику, стан після переселення

сільські пасіки і чертіж. З Улючв ще зв австрійських часів вийшли священники Дороцький Михайло і Йосип, сини коваля тв Добрянський Миколв.



Руйнування улюцької церкви св. Миколая, 1950 рік; деревина була використана на стайні пегевру в Яблоници, вікна, двері й бляху розібрали мешканці Вітрилова й Темвшева з лівого боку Сяну

третього мвя 1939 року в Улючі зроблвно велику параду. В новій церкві було римо-католицька Богослужіння, нв хорі грала військова оркестра, були представники з повіту. По набожвнстві всі пішли до двору і там промоаляв полковник: говорив, що не боїмося ворогв. З того можна було відгадувати, що ся заносить на щось недобре. При кінці серпня зачали покликувати хлопів до військв, і знов плвч. Хлопів, які бупи покликвні, фірмвнками відвозили до Сяноков. Їхали – одні плвкали, другі співвли, пам'ятаю: „Wojenko, wojenko, cóżeś ty za pani, że na ciebie idą chłopcy malowani". А пізніше покликали коні і вози, за здане до війська дали поквітовання на гроші і виплатили гроші, але за ті гроші не бупо що купити. А в селі шум і плвч без перерви. З звходу вжв чути було стріли, в голові нв булв роботв, народ думав що то далі буде. На дорогак фірманкв зв фірманкою – утікали дідичі, ксьондзи, багачі. Я бачив, як од-





Руїна каплички вколо Дзіков з часів скасування панщини; світлина з 1961 року; на світлині поруч стан каплички з 1983 року

ного вечора поліція виносила папери й палила, а пізніше заладовалася на фірманки, перед тим поперетинала телефонні дроти і поїхала в сторону Сянока. Незадовго прийшли непрошені гості німці. Зараз можна було пізнати їх, як почали знущатися над жидами. В долішнім кінці села зігнали жидів, одного застрілили, а іншим казали тримати руки до гори й били їх кольбами. То ся людям не подобало, бо що видиш над кимсь, то може бути і з тобою.

По кількох днях був ще бій польського війська, яке було в лісі, з німцями. Поляки наскочили з лісу на німців. Багато було вбитих по обох сторонах і багато польських вояків забрано до неволі.

Але недовго панували, бо вже прийшли радянські війська і казали, що Сян буде кордоном. По кількох днях скликали людей на збори, вибрано комітет сільради. Політрук Круков, пригвдую його слова, говорив білоруським харкавим голосом.

По воєнній розрусі в 1946 році, в середу, перед Вознесінєм, ціле наше село пішло з димом. Уціліло тільки три доми. Хто лишився живий, то порозходились люде по різних селах. Так власті військ польського казали. Дехто виїхав на Україну. В селі залишився сирота Михайло Булячок, син Сєнька і Юлії з долішнього Улюча. Коли в 1947 році виселили українців на захід Польщі, дехто з-за Сяну повернувся до Улюча до хат, які залишились пусті без господарів. Вернувся і сирота Михайло з родиною Шуби. Згодом на полях улюцьких по вивезених українцях заложено пеґеер, де знайшов працю сирота аж до 1957 року. Але в тому році його звільнили з праці в пеґеері й дали таку довідку, що ніде не міг дістати праці. Обійшов багато

пеґеерів надармо, прийшов знов до Улючв, але праці йому не дали. Тоді він пішов нв Сян і утопився. Сумно воно вигпядає, тільки один укрвїнець лишився в Улючі, і той не мав твм місця, з нього нвсміхались і били.

Так воно буввє – одні свідомо топпяться у воді, а другі між людьми.

Вояки УПА родом з Улюча*

Адам Боган, Микола Ковальський, Василь Тхір

1. Бвдира Микопа, с. Софії, нар. 1926 року, вояк сотні «Громенка», псевдонім «Дорошенко», відбув покарання в польській в'язниці;
2. Гондзьо Василь, нар. 1925 року, сотня «Громенка», пс. «Мухін», пережив;
3. Дороцький Михайло, с. Миколи й Юлії, нар. 1915 року, сотня «Громенка», пс. «Коваль», під час одного з боїв відірвався від сотні, перейшов на Україну, твм був ранений у щоку, ув'язнений в Сибіру, де на одному ліжку спав разом з кардинвлом Йосипом Сліпим, вернувся до Польщі;
4. Дороцький Михайло, с. Івввв, нар. 1923 року, сотня «Бурлаки», загинув безвісти;
5. Дзюбв Михайло, нвр. 1923 року, сотня «Бурлаки», звгинув безвісти;
6. Кібала Ствпан, с. Михайпа й Софії, нвр. прибл. 1925 року, спіймвний нв Чехо-Словаччині, дальшв доля невідома;
7. Клим Ввсиль, с. Григорія й Анни, нар. 1913 року, сотня «Крилача», пс. «Ввселий», загинув під Доброю Шляхетською;
8. Кулик Іван, с. Василя й Катерини, нар. 1921 року, сотня «Громенка», пс. «Квня», перейшов нв Захід;
9. Кулик Микопа, с. Миколи й Мврії, нвр. 1921 року, не знати якої сотні, упав в Упючі;
10. Левкович Микола, нар. 1913 року, звгинув безвісти;
11. Левкович Михайло, с. Анни, нвр. 1922 року, сотня «Громвнкв», пс. «Липв», загинув безвісти;
12. Мніх Микола, с. Михайла й Анни, нар. 1927 року, сотня «Громвнкв», пс. «Кірило», загинув безвісти;
13. Мврайко Михвйло, с. Миколи й Квтерини, нар. прибл. 1928 року, сотня «Громенка», загинув безвісти;
14. Подоляк Тводор, нар. прибл. 1924 року, сотня «Громенкв», упав нв Чехо-Словаччині;
15. Середницький Михайпо, с. Григорія й Катерини, нар. 1921 року, сотня «Громенка», упав у Карпвтвх;
16. Солецький Воподимир, нвр. 1921 року, сотня «Ластівки», пс. «Зелений», упав у Добрій Шпяхетській;
17. Тхір Васипь, с. Миколи й Софії, нар. 1922 року, сотня «Громенкв», пс. «Підковв», відбув покарання в попьській тюрмі;
18. Тхір Микола, с. Іванв й Катврини, нвр. 1925 року, сотня «Крилеча», пс. «Голуб», упав у Турницькому лісі;

---

* Список неповний.

19. Харидчвк Петро, с. Дмитра й Анни, нар. 1925 року, сотня «Громвнкв», звгинув безвісти;
20. Холявка Теодор, с. Петра й Марії, нар. 1925 року, сотня «Лвстівки», пс. «Голуб», упав у Бірчі;
21. Хомв Василь, с. Катерини, нвр. 1913 року, боївкар і жандармерист, страчвний у Ряшеві;
22. Хомв Мирон, нар. 1928 року, сотня «Громенка», відбув покарання в польській тюрмі;
23. Чубіняк Микопа, нар. 1925 року, сотня «Громенка», загинув безвісти;
24. Щурко Григорій, с. Михайла й Квтерини, нвр. 1915 року, сотня «Громенка», пропав безвісти.

Цеблів: 6–17 липня 1947 року

Спогад Ірини Боряк (дівоче прізвище Кантор), народженої 1921 року в Цеблові Сокальського повіту

Нашв село було заснованв, хтозна, чи ще нв за княжих часів, коли Белжчинв була удільним князівством. Перед війною у селі бупо яких 170 господарських сімей, між ними вісім мішаних, одна польськв, що звпишилася з розпврцельованого фільварку, жідівська родина була власником корчми. Люди жили з собою згідно, пиш влада докоряпа корінним мешквнцям.

Нввкопо свпа були поля та сіножаті, мали вони свої назви. Нв схід від села звалися «Під Безуєвом», на південь була Загородка й Рятків, де бупо громвдське пасовисько. Західня сторонв звалася Куликівщиною, на північ від села був Корчунок. Зв панщини там був ліс, потім селяни його викорчували й землю зробили господарською. Поля на Корчунку були дуже високо над селом, там був найвищий пункт на нашу околицю, то твм і до нинішніх часів була могила, що про неї старі люди казвли, нібито висипанв була татарами ще на зламі XVI–XVII віків на знвк місць, куди вони доходили своїми набігами. Татарський Чорний шлях ішов через всю Україну, в в нас чераз Сокаль, Борятин, Себечів і Перемислів, а далі на Польщу. Молодою дівчиною не один раз була я на тій високій могилі, дивуючись, як то татари могли так давно таку високу могилу висипати. На північ від Корчунка було поле «За Потоком», бо був там малий потік і нвдвлеко його джерело. Бупо й другв джерело, звалося Безоднвю, що пливло течійкою до села, де злучувалося з першим потоком в одну річку. На ній з ініціятиви Сільського Господаря створено рибний став.

Цеблів славився культурою на всю окопицю. Була читальня «Просвіти», на її сцені виставлялися п'єси *Турецькі старости*, *Невільник*, *Хмари*, *Перелесник*, *Ой не ходи, Грицю*, *Наталка Полтавка* та багато-бвгато інших. Режисером був Володимир Богун, стараючись разом з іншими зв



Члени цеблівського самоосвітнього гуртка з о. Віктором Жуком; світлина з 1933 року

дозвіл на ті п'єси від війта й поліції. Співали в нас два хори: мішаний та жіночий, диригентом якого був Савка з села Поздимиря. Головою читальні, за моєї пам'яти, був Іван Наконечний (Галушинський), заступником Петришин Іван (Дяків). Згаданий уже кружок Сільського Господаря належав до найкращих у околиці, від нього потім засновано, ще перед 1914 роком, касу ощадности. Глибоке коріння пустила в нас ідея тверезости; до кружка тверезости належали Василь Петришин, Іван Петришин, Іван Квітор, Михайло Зброжек та молоді хлопці й дівчата. Якимишин, останній голова Сільського Господаря, поставився за радіо до читальні. Першим головою цієї організації, заснованої 1929 року, був у нас Василь Петришин, членами ради були Михайло Петришин, Іван Квітор, Йосафат Кушперик, Андрій Зінько, а крім них ще Михайло Коваль, Михайло Зброжек і Дмитро Козій.

У Цеблові була крамниця, довгими роками провадив її Володимир Боряк. Молочарня наша спершу належала до польської молочарної спілки, але потім, у 1932 році, І. Матвійчинв постарався за приєднання її до українського Маслосоюзу в Белзі. Десь коло 1934 року засновано гурток Союзу українок, головувала в ньому довго Анне Мокрівська. Союз організував куховарські й взагалі сільськогосподарські курси. Від імени цього Союзу в 1940 році послано мене на сенітарний курс до Белза.

У сільській шестикласовій школі вчителював Іван Локвч з дружиною. У освіті помагала читальня «Просвіти», де було десь 80 томів під опікою Володимира Боряка, який, крім цього, вів самоосвітній гурток. Працювала в нас гарна кооперетива «Здоров'я», а лікував у ній д-р Оробець.

Церква наша датувалася 1862 роком, біля неї стояла дзвіниця на чотири дзвони, що їх зв німецької влади заховав Володимир Левунь (домв казали Шулякв). Обрез князя Володимирв й княжни Ольги нвмалював Ілля Петришин (Дєдьо). При церкві були тек звані провізори, старші поважні господарі, з яких пвм'ятвю Петришинв (додому звали Шеґедів, а рід Петришинів у нас традиційно тримав дяківку); він тв Петро П'янило були провізорами аж до 1946 року.

Найстарші люди пам'ятали як парохв ще о. Онуфрія Квшубинського, який побудував у 1862 році цеблівську церкву, а твкож звснувае низку різних товвриств і організацій. По ньому парохом був о. Кирило Селецький, також дуже звслужений для села, організатор і письменник, помер 28 квітня 1918 року на звпалення легенів.

Цеблівське згромадження сестер Йосифіток славилося на околицю працею і святістю, настоятелькою була сестре Варваре (світське Квтерина Шапка). Вонв звснувалв дитячі звхоронки у Варяжі, Себечеві, Хлівчанах, Боянці та інших селах. Померлв в 1942 році. Вврт згадати сестру Стець Ангелину, яка несла ліквреькі послуги багатьом людям, між іншим і воякам УПА.

У Цеблові були два цвинтері. Один на схід від села, висаджений черешнями, там ще перед І світовою війною хоронили померлих нв холеру. Інших людей хоронено на цвинтарі в західній стороні села. Була твм висипна висока могилв, в нв ній дубовий хрест. Насередині могили мврмурова таблиця з Тризубом, бо спочивали твм месники з визвольних змвгань



Перед монастирем сестер Йосифіток у Цеблові вихователькн з дітьми: світлина з 1936 року



Дівчата з цеблівського хору; світлина з 1935 року

1918-1920 років, що походили з нвшого села та з околиці й згинули в боротьбі з поляками за місто Белз. Була й польська могила з тих часів. Щороку на Зелені Свята священик ішов з процесією на нашу могилу.

У 1930 році почав в нас творитися Організація Українських Націоналістів, започаткована Мироном Богуном, людиною з вищою львівською освітою. Першим зголосився до ОУН Володимир Боряк, а потім ще Михайло Ковальський, Іван Петришин, Михайло Романів, Василь Козій, Іван Луцик, Мврія Богун, Зіновія Петришин, Григорій Зінько. Правда, ще перед 1930 роком Володимир Боряк, ведучи самоосвітній гурток, казав, що кожна нація має право бути вільною й самостійною. У 1938 році його арештувала польська поліція, у травні опинився в Бригідках, а потім у Березі-Картузькій. Звільнив Борякв з тюрми вибух німецько-польської війни в 1939 році. Вернувшись, отримав наказ організувати бойові групи, був станичним Цеблова й мав псевдо «Левко», опісля став районним господарником. Як на зламі 1943/1944 років почалися польські напади, створено в нас під його командою відділ самооборони.

Ще в 1938 році пішов воювати на Закарпатську Україну магістер Теодор Шурмв, вернувся роком пізніше як інвалід без ноги. А в 1939 році за Польщу пішли воювати Мирон Кулик, Михайло Луцик, Михайло Коваль, Іван Зінько, Семен Зінько, Степан Кіт; усі щасливо вернулися, а лиш один Зінько Семен не вернувся й не знати що з ним сталося.



Санітарно-медичний курс у Цеблові (дівчата) й Союз українок (старші жінки) у Цеблові; світлина з 1940 року

Потім за Україну пішли воювати до дивізії «Галичина» Якимишин Богдан, Панасюк Ярослав, Курка Мирон, Сас Іван, Коваль Зенек, Луцик Іван. З цих хлопців вернувся Коваль Зенек, на Чехо-Словаччині залишив дивізію й вернувся Якимишин Богдан, і вступив до УПА. Служив у відділі «Ясеня», а псевдо має «Дубовий». Натомість Коваль Зенек попав під російську облаву й був засланий у 1944 році на Сибір.

До УПА пішли служити такі хлопці з Цеблова: згаданий уже Володимир Боряк; Наконечний Богдан, член боївки «Владимка», загинув 7 жовтня 1947 року на цеблівських полях у криївці; Наконечний Володимир, загинув, правдоподібно, у 1944 році біля села Сілець Баньків; Наконечний Степан, у 1947 році був при «Прірві»; Боряк Михайло, тяжко поранений у ногу, виїхав у 1946 році на Україну; Луцик Василь – «Зозуля», Луцик Іван, Козій Володимир загинули у бою під Лісками; Петришин Володимир «Владимко», командир боївки, засуджений на смертну кару в Грубешові; Ґудзік Іван, розстріляний у Будинині й там похоронений; до куреня зрадника «Юрченка» пішли Панасюк Ярослав, Сас Івен, Курка Мирон, Коваль Зенон, Якимишин Богдан, якого я вже згадувала, Коваля зловили на переході Бугу.

Після переходу фронту в 1944 році облави були часті. Робили їх польські й російські війська, зганяли всіх докупи й робили перегляд, але наші оунівці були осторожні й ніколи не попали їм у руки. У вересні цього ж року була велика облава, тоді спалили наше ціле господарство, забрали добуток, а нам залишили те, що на нас трималося. Родичам Володимира Боряка військо наказало копати яму для себе, але якось їх не побили. Я мала тоді від Володимира малу дитину, бо ми були по шлюбі від вересня 1941 року.

Разом з його батьками взяли мене під свій дах добрі люди.

Була я свідком нападу польського війська, казали, що то був восьмий полк піхоти ВОП-у, на сусіднє село Перемислів, а стався він 2 лютого 1946 року. Розстріляли тоді Розалію Піняк (дівоче Воробій), маму малої дитини, так само її стару тещу, а обидві впали у їхній хаті; вбили ще Григорія Карівця, сина Павла й Єфрозини, нар. 15 травня 1894 року; Івана Воробія взяли з кіньми й підводою, розстріляли в Вижлівському лісі, його тіло люди знайшли по двох місяцях; тяжко поранили Войтовича Еміліяна та Григорія Дмитрука; тяжко побили дві жінки: Софію Борис та Анну Вегреновську.



Сім'я Боряків з Цеблова: Григорій з жінкою Теклею (дівоче Воробій), сином Володимиром та дочкою Марією; світлина з 1931 року

У 1946 році почалося виселення до УРСР. На початку червня наїхало військо польське й руське, дало наказ усім селянам збиратися до виїзду. Сигналом мала бути ракета о 12-їй годині. Нам було важко лишати прадідівські землі, де з діда-прадіда жили. Не всі, однак, виїхали, дехто залишився, вчасно покинувши село. Так зробила і я.

У 1947 році почалося виселення на захід. З Цеблова залишилося до вивізки всього вісім родин. Мене на списку не було, тож раділа, що зможу залишитися, бо мій чоловік скривався. Треба було помагати йому, так само й іншим з підпілля. Однак зрадила мене одна жінка в сам день виїзду, назвала між вояками бандерівкою, тож мене зараз виволокли з хати, кинулися за мною бігти діти, але військо стріляло вгору, я просила за помилування принаймні для них, бо про себе вже не думала. Били мене до непритомности, а потім кинули до льоху. Як усі селяни були готові до виїзду, мене витягнули й вкинули на віз, повезли до Перемислова. Там у підвалі вже були дві інші тяжко побиті жінки, білого тіла не було на них видно. Одна з них, Софія Притула з Перемислова, пізнала мене й шепнула: «Ірино, тримайся». За хвилину вивели мене на допит. Старшина питається, де чоловік, каже правду сказати, показуючи на жовнірів з киями. Дав п'ять хвилин на надуму, але вже по хвилині питається зв командира «Прірву». Я мовчала, він ще раз звпитався, а тоді я відкрила своє збите, скривавлене тіло й сказала: «Тепер убий мене, але нічого не знаю!». Старшина віддав документи й казав вийти, я, непритомна, поволоклася до своїх дітей.

Вернулася до села, але був польською заложничкою. Як наших виселили, наїхали польські родини з Білгорайщини займати покинені хати, грабувало також військо й міліція. Усе заходили до мене й казали: „Dawaj co masz, banderówkol". Трагедія сталася 7 вересня 1947 року. На полях цеблівських через зраду відкрили криївку, де скривалося кількох підпільників: Володимир Боряк, Петришин Володимир – «Владимко»,

Степан Наконечний, Богдан Наконечний, Луцик Василь – «Зозуля», один з Нового Двора коло Кристинополя на псевдо «Дуб» і ще двох, що їх я не знала. Почалася перестрілка, але забракло їм амуніції. Однак згинув Наконечний Богдан з Цеблова й ще один, а трьох живими взяли до Белзе, решта втекла.

Відтоді не мала я ніякого контакту зі своїми, у монастирі, правда, залишилися сестри. Пішла я на умовлене місце, але ніякої інформації там не застала, то вирішила поїхати за своїми людьми на Східню Пруссію. Восени 1948 року віднайшов мене мій чоловік, бо прийшов туди з відділом «Прірви». Замешкали в одного нашого господаря в селі Лобзово, потім відійшли, але хтось на того господаря доніс. І Володимира Топорівського засудили на вісім років тюрми, сидів у Барчеві. Володимир з «Прірвою» на Захід не пішов, а залишився. Почалося наше горе, перед дітьми скривали ми, хто він є, то діти називали його «паном», питалися, де є їхній батько. Правду сказали ми їм вж тоді, як стали повнолітніми. Вони все зрозуміли й нарешті почалося інше життя.

Цитуля: 16–20 червня 1947 року

Спогад Чеслава Поленика, народженого в Цитулі Ярославського повіту

Цитуля була великим селом, розположеним на північний схід від княжого міста Ярослава, між лісами Лапаївським та Вільхівським. З північної сторони текла річка Любачівка. Сусідні села то Сурмачівка, Жапалів, Ришкова Воля, Маковисько, Півода, В'язівниця, Теребінь та Радава. Цитулю заснували брати Сенько та Іван Вінчовичі, назвавши її Цитульською Волею. Це було 1538 року, а право було магдебурзьке, уже тоді була тут корчма, млин та рибний став. Першою властителькою села була Анна-Альойза Ходкевич, а потім ярославські єзуїти. У Ярославі був їхній костел, а в Радаві каплиця, фільварок цитульський також належав до них, відіграваючи велику роль у польонізації цитулян. Церква й школа повстали на початку XIX століття.

Спокійного життя мешканці села не мали, їхня прадідівська ще земля в 1680 році пережила наїзд татарів, у 1701 році цитуляни втікали перед жорстокістю управителя єзуїтського фільварку, а в 1749 році село нищить велика пожежа. Настав і голод. Під час І світової війни знову горить 85 відсотків села, на мешканців падає холера. Селом переходив тоді фронт. Наперед зайняли його росіяни, без бою, але з боєм відступили перед німецьким наступом. Окопалися, тож німці мусили вжити важких гармат, а звідси й страшні жертви по обох боках. Німців скоро похоронено на військовім цвинтарі, а росіян не було кому похоронити, тож зробилася



Родина Поленників з цитульського присілка Бучини; світлина з 1904 року

з цього ствну холера. Узяла з села може 150 людей, для яких засновано окремий цвинтар, вивезено туди й росіян. Під час боїв згоріла церква, школа була зайнята під шпиталь, тому вціліла. Частина хат була розібрана на укріплення, більшість згоріла. Відбудова тривала аж до початку II світової війни й таки не закінчилася. Будову церкви закінчено під час цієї ж війни.

Заселювали Цитулю майже самі русини-українці. Перед 1939 роком проживали в нас дві жидівські родини, а правдивих поляків було не більше ніж з 10 родин, решта, як от, Прийди, Суткові чи Длуґоні – то спольщені русини.

Перед вибухом війни Цитуля нараховувала 286 домів, у мурованій школі вчилося 240 учнів, видівня в читальні «Просвіти» мала 100 місць. Крім цього працював фільварок, «працювала» корчма, плебанія, пожежна сторожа, три крамниці, а між ними одна кооперативна, грали дві оркестри. Мали ми трьох ковалів, сімох столярів-колодіїв, кількох кравців, шевців, ткачів та двох вирвийзубів. Мешканців жило всього 1386, між ними 1166 греко-католиків, 213 римо-католиків, 7 жидів. Жили ми всі щасливо, з пошаною сусід до сусіда й село до села. Наші поляки йшли молитися до Радави, де був костел. Польонізація не могла нам дати ради, хоч ми знали, що уряд цього хоче: солтисом міг бути тільки поляк, у школі вчителювали поляки, але замінити її не польську владі не вдалося, бо село гостро запротестувало. Люди з жалем тоді згадували австро-угорські часи, учитля Галуня, забраного потім польською владою й заміненого польськими вчителями. Велику роль відігравали наші священики, даючи селу приклад й провід.

У міжвоєнний час прецювали в нас два священики: Тиковський та Іван Бурий. Завдяки останньому село продало свій ліс і побудувало школу та церкву, він працював з молоддю, яка ставила п'єси в драмгуртку й співала в хорі, хотіла жити, відчуваючи свою силу й перспективу для життя.

Старше покоління зосереджувалося на господарських справах, проте цікавилось також політикою, сходячись на розмови до читальні. Жінки належали до Братственниць Серця Ісусового, дбали за церковний вистрій, чудово вишивали. Тон і напрямок з-поміж селян надавали іншим родини Теребенців, Ориняків, Поленяків, Максиськів, Величків, Дубиків, Ольх, Гуків.

Село виразно відчувало наближення війни, сподіваючись корисних для себе змін. ОУН нагадувала про можливість славаху боротьби за волю Укрвіни, закреслюючи майбутні реми її попід Ряшів. Звичайно, поляки думали тоді про Польщу від моря до моря. Так надійшов 1939 рік. Німецько-польська війна несподіванкою не була, проте прихід до нас більшовиків такою несподіванкою був! То був великий страх і нехіть. Село добре знало про розкуркулювання та голодомор на Україні. Однак ще перед цим почалася в нас мобілізація до польського війська: 25 хлопців пішло боронити Польщу перед Німеччиною. Загинуло 4-ох: Олекса Клим, Петро Гук, Юрій Маречко і Василь Скоретко. По 19 днях від мобілізвції був в нас фронт, проте німці скоро покинули здобутий терен й прийшла більшовицька окупація. Почалася протипанська пропаґанда, якій ніхто не йняв віри, однак справи пішли далі: священика почало допитувати НКВД. У інших сільських справах було так: за державні гроші закінчилася будова школи, куди прийшло 6 учителів з України, школа стала семиклясовою. Почалася мельорація, зорганізовано колгосп. Влада старалася здобути прихильність села, проте так само, як перед війною здряпуваний був з поштової скриньки короновений орел, а натомість появлявся Тризуб, так само й тепер діялося з серпом і молотом, а портрет Сталіна обляпувано болотом. Радянська влада недовго існувала, та все ж устигла вивезти 11 родин у Бессарабію, а 6 осіб було покараних тюрмою, не завжди було це з політичних причин. Наприклад, хлопець ударив хлопця рукою й отримав три роки тюрми.

Німецько-російська війна також не була несподіванкою - попереджувала її підготовка. Над границею готували укріплення, покликені були до армії новобранці, школилася резерва. Селяни мусили копати протитанкові рови, а влада підготувала тим часом наступних 60 родин до виселення. Німці зайняли Закерзоння прямо з маршу 22 червня 1941 року. Ярослав відразу заповнився полоненими, були між ними й цитуляни, бо пішло їх на війну 24 чоловіки, з чого 10 загинуло. Узагалі під час війни 1941 1945 років згинули в Червоній Армії Мвзурко Василь, Гопко Петро, Максисько Дмитро, Величко Іввн, Галюх, тзв. Кесі, Гук Іван, Скоратко Андрій, Іван Зорена, Величко Іван і Корисько Дмитро. У Польському Війську згинули поляк Длуґонь Франціщек і укрвінець Величко Дмитро. Галюх від Кесі згинув у неволі, так само Зорене Іван.

Німці так само, як і більшовики, зрівняли всіх громадян у правах та нв всіх наклали обов'язкові континґенти. До Німеччини вивезли 66 осіб з нашої молоді. З колгоспу зникнуло все зерно, тож навесні 1942 року був голод. Крім лихв, було трохи й добра. Німці не затримали розвитку шкільництва,



Цитульські діти перед старою школою з навчителем Ґузінським: світлина з кінця 30-х років (?)

започаткованого Радянською Україною, у Ярославі створено українську державну гімназію і торговельну школу. А перед війною на 60 тисяч мешканців повіту не було ні одної середньої школи. З самої Цитулі пішло до Ярослава вчитися 19 дітей. У селі були втримані всі дотеперішні установи, між громадянами далі панувала згода. Так було аж до того часу, коли почалася між сусідами домова війна на Волині. Під кінець німецької окупації ми відчули вже вплив цієї війни: польське підпілля почало вбивства на Ярославщині. Навесні 1944 року вбили лікаря Борима з Ярослава.

Разом з наближенням фронту страх перед поляками трохи минув. Німці відійшли на захід, а в Цитулі совіти зарядили мобілізацію. Зголосилося кілька осіб, понад сотня відмовилася від служби, відмовлялися також поляки в Цитулі й по польських селах. По проголошенні границі на Лінії Керзона, владу перебрали в нас поляки: створили міліцію, скинули солтиса-українця Кориська Олексу, а настановили поляка. Почалася міжсусідська незгода. Міліція почала арештувати щосвітліших людей з села. Ситувція погіршилвся, коли з наших теренів відійшла на захід совітська армія. Тоді до міліції долучило польське підпілля й почалися вбивства українців. Українське підпілля перебувало в стадії організації, проте вже оцими нападами було примушене виявитися. УПА зорганізувва у нас якийсь студент Корнійчук при співучасті цитулян Поленика Андрія, Ольки Михайла, Походая Івана і Швбата. Серед шкільної молоді організатором ОУН ще за німців був Величко Володимир, учень торговельної школи в Ярославі. Потім сталося так, що Величко й Поленик вбилися самі, щоб не впасти в польські руки, інші теж згинули, уцілів тільки Ольха Михайло. ОУН організували також о. Іван Бурий, Соляри Дмитро та Степан. Першим



Степан Поленик (батько автора спомину) з жінкою й дитиною та жінчиною сестрою Параскевією Дубик; на зворотній стороні світлини напис: «Посилаємо ті потографії цьотки з Бучіни і діда і цьотки з Цітулів; світлино з 30-х років

повстанцем з Цитулі, який згинув був Іван Поленик. Це було біля присілка Щибівовки, де на дорозі наткнувся на НКВД.

Польські атаки на Цитулю почалися весною 1945 року. Першого разу сталося так, що польська самооборона з села Гутки обрабувала дві родини на присілку Бучині. Другий, уже більший напад з рабунком і биттям людей учинений був на саму Цитулю, однак мешканці дали відсіч, то грабіжники мусили втікати. Відтоді будь-хто вже не осмілювався нападати на Цитулю. Крім цього вже не було виходу й наша УПА вийшла на поверхню боронити своїх людей. Наперед пішов наступ на В'язівницю, звідки звзнало смерти багато українців на цілому північно-східньому рейоні Ярославщини. Атака на це село принесла 60 невинних жертв під час бою, проте стримала вбивства українців та показала бойову готовість УПА. Однак і донині не відомо, яку роль у справі В'язівниці відіграло НКВД з Ярослава й скільки в'язівницьких жертв треба приписати йому, а не УПА.

Після цього бою Цитуля була найближчим селом, да можна було помститися на українцях, бо з сіл навколо В'язівниці повтікали українці до дальших укрїнських сіл, звідки уже раніше повтікали за Сян поляки. По якомусь часі поляки з В'язівниці таки підійшли під Цитулю відомстити, проте відійшли з-під самого села, бо вблагали їх поляки з Піводи, які добре знали що може їх ждати по атаці на Цитулю. Наступна нагода знищити наше село мала бути використана міліціянтами й Урядом Безпеки з Ярослава. Приїхали й хотіли скликати збори. Ішлося до масового злочину, люди це рознюхали й вдалися вже не до УПА, а до червоноармійців, які відпочивали в Ришковій Волі. Солдати наших послухали й приїхали в село, роззброїли міліціянтів і убеків, усіх нагесників взяли з собою й випустили щось 30 кілометрів за Цитулею, бо аж у Любачеві.

Після тих двох подій не було вже сумніву, як і що треба людям робити: у ряди УПА пішло з села 39 осіб. Були до цього змушені, хотіли боронити свою рідню й свою хату. Усі вони є нашими героями й богатирями. То були такі люди:

1. Длуґонь Дмитро, ув'язнений після переселення, покараний 10 роками заслання й 6 каторги;
2. Корисько Дмитро, перейшов на Україну після переселення, тим 6 років карався;
3. Клиш Степан, засуджений після переселення на 5 років;
4. Длуґонь Микола, загинув у бою з ВП;

5. Легкий Петро, переховувався на Західніх Землях;
6. Теребенець Володимир, засуджений на 15 років;
7. Походай Іван, убитий у криївці в селі Мяковиську;
8. Ольха Василь, засуджений у Ряшеві на смерть;
9. Ольха Володимир, переховувався на півночі Польщі;
10. Ольха Михайло, засуджений на 15 років;
11. Клиш Петро, перейшов на Україну;
12. Мазурко Роман, сидів у Явожні, потім у в'язниці;
13. Лобаз Йосип, помер у тюрмі;
14. Лобаз Теофіль, переховувався на Західніх Землях;
15. Маречко Іван, переховувався на півночі Польщі;
16. Попяник Іван, поліг у бою з НКВД коло Сурмачівки;
17. Шабат Дмитро, убитий від ЧА під час розвідки в Молодичі;
18. Шабат Анна, засуджена на 10 років заслання;
19. Ольха Софія, утекла через Ґданськ до США;
20. Маречко Роман, зрадник, засуджений на 12 років;
21. Величко Михайло, засуджений на переселенні на 15 років;
22. Поленик Андрій, убитий від ВП у селі Вільховій;
23. Величко Володимир, убився, взятий у кільце ВП;
24. Медик Катерина, відбула 7 років в'язниці;
25. Загребельний Андрій, убитий від ВП у селі Вільховій;
26. Мициняк Іван, підірваний міною під час бою з ВП;
27. Теребенець Олекса, відбув 7 років тюрми;
28. Галан Юрій, переховувався, згинув від міни;
29. Гаєришко Іван, переховувався на південному заході Польщі;
30. Максисько Володимир, згинув від ЧА в бою в селі Молодичі;
31. Зорена Владислав, пропав безвісти;
32. Маречко Андрій, зраджений, засуджений на 25 років;
33. Баран Степан, помер у польській тюрмі;
34. Кориско Володимир, переховувався на заході;
35. Клиш Володимир, засуджений на 10 років;
36. Теребенець Анна, померла у в'язниці ПНР;
37. Гнєс Юрій, переховуавався, вернувся до Цитулі;
38. Медик Андрій, був ранений, отримав 7 років тюрми;
39. Сидор Володимир, переховувався на Західнік Землях.

Між ними був лиш один зрадник, однак наробив багато лиха, що довело до арештів і в'язниць.

У половині літа 1945 року селом надобре заволоділа УПА. Між Піводою, де жили поляки, і Цитулею, де жили українці, проходила границя Самостійної України. Ця границя була велика, визначав її Сян, проте були всюди свої зміни й хитання на північ від нього. Такий стан вплинув на конечність якогось договору з польським підпіллям. Поляки не могли далі жити за Сяном, бо треба було щось їсти на зиму, а українці довго не втрималися б за Сяном, бо почало напливати регулярне військо. До договору довели селяни: з Піводи Прийда та Міль Микола з цитульської Бучини. Дальше переговори вів повстанець родом з В'язівниці Крубе Левко «Косар». Після договору поляки могли вернутися на свої господарства на українські землі, а польське підпілля перестало нищити українців.

Спокій тривав недовго, прийшло нове й більше лихо. У травні закінчилася війна, а в червні ВП почало регулярні бої з УПА. Працювало також НКВД. Хотіли вигнати нас на Радянську Україну. Тоді то згинув перший повстанець з Цитулі Поленик Іван. Він єдиний був похоронений на цитульському цвинтарі з військовими почестями та цивільними гонореми. Інші повстанці були похоронені потайки або поза Цитулею. У рідному селі спочили Поленик Іван, Поленик Андрій, Загребельний Андрій, Вектер, який походив з Червоної Волі, Яремко, Левко з Жапалова, Білозір – «Дон», Галан – «Серп» з В'язівниці, Спавко (ім'я) з Пелкіні, Динович з Дибкова, а ще ройовий від «Крука», що розірвався гранатою й незнаний повстанець родом, здається, з Сурохова. Разом нараховуємо 11, хоч дехто говорить про 19 могил. Усі вони похоронені в одному ряді від пам'ятника Гопчиха починаючи, до пам'ятника повстанця «Серпа». Це все у південносхідньому розі цвинтаря на довжині 12-15 метрів. Крім повстанців, у тому ряді похоронені також декотрі селяни, що згинули під час цієї домової війни. Лежав у нас сотенний «Бриль», що сам убився, але, як військо довідалося про те, хто лежить, відкопали його й перевезли до В'язівниці, там сфотографовано та показано тіло його стрільцеві «Дзвонові», зловленому на неволі, як затявся йому пістоль. У В'язівниці «Бриль» і похоронений, але не знати у якому місці. На цитульському цвинтарі може бути похоронених більше людей, бо, наприклад, у хаті Маречка згинуло трьох повстанців, а хоронено потім п'ять тіл.

Весною 1946 року прийшло виселення на Україну. Непомітно Цитуля була взята в кільце військом. Нікого не випускали, проте вдалося декому втекти, переховатися в лісах. Щоб залякати село та зломати його опір, жовніри й безпека стали немилосердно бити людей, переважно тих, що хтось з їх родини був при УПА. Маречка Володимира били полінами в лікті та по поясі. Поленика Пилипа били ціпами, просто молотили. Чимало наших людей від того биття потім померло на Україні, зараз по переїзді. Унаслідок такої підготови з Цитулі виїхали 464 особи, у тому числі 6 римо-католиків. Людей гнали до Ярослава, а звідти поїздом на схід. Як наші знайшлися під Львовом, стали вимагати, щоб не везли їх далі, бо хотіли бути якнайближче рідного села. Як не було для них місця, то мусили собі його здобути способом, запозиченим від Польського Війська, за що потім дехто й Сибір відвідав. Однак люди хотіли при першій нагоді мати можливість вернутися назад. Це вдалося лиш Оринякові Теофілеві, що йому вдалося там двічі вилізти з погоні НКВД, а третім разом уже вернувся до Цитулі.

Ще перед виселенням на Україну повстанці спалили школу, плебанію, бувшу корчму та фільварковий дім, щоб ВП не могло зорганізувати там укріпленої бази проти повстанців. Це було зрозуміле, і добре, що так сталося, бо потім ВП зробило собі таку базу в Жапалові, звідки принаймні два рази в тижні нападали на Цитулю й робили облави на повстанців, примушували людей доносити, за що повстанці карали потім доносників смертю. Такою смертю згинуло в нас п'ять осіб, між ними один поляк. Від жовнірів з Жапелова згинуло в Цитулі шістьох повстанців, похоронені вони на нашому цвинтарі. Через свої безсовісні допити ті жовніри не одного цитулянина довели до передчасної смерти. Так упав Вектер, Яремко, Поленик, Загребельний.

На початку 1947 року до хати Маречка (Говриня) прийшло 5 повстанців, відразу були обскочені жовнірами, які мали засідку. Трьох упало в бою, два втекли, хата згоріла. Відбувалося часання лісів, згинули під час них Поленик Андрій, Загребальний Андрій, Скіб'як Дмитро. Військо йшло облавою від Лапаївського на Вільхівський ліс, де зробили засідку. Упали там від кулі Загребельний і Попеник, який був тільки ранений, але сам добився. Сепянин Скіб'як утікав кіньми, був злоелений і розстріляний.

Акція проти села тривала аж до висепення на Східню Пруссію. Усе відбувалося подібно до першого виселення: село було обступлене ВП в силі десь батальйону. У селі були повстанці, проте вийшли з кільця ціпими, бо це було ще вночі. Однак сутичка принесла страти війську, а через це воно прогопосило висепення також полякам. На допомогу їм приїхав аж староста з Ярослава, тож 175 поляків з 55 українцями між ними в селі залишилося. Безпека тим часом шукала кандидатів до Явожна. Знайшпися там: Длуґонь Андрій, Лемеха Іван, які там й були вбиті, Баран Михайло помер потім у тюрмі, Теребенець Ярослав, Мазурко Роман, Опьха Катерина, Легкий Степан, Маречко Іван, Маречко Степан, Бунь Микола, Корисько Михайло, Корисько Емілія, Колеша Олекса, Галан Михайло, Галан Марія, Міль Микола, Клиш Владислав та Гнас Юрій. Усього 18 осіб. Дві особи там згинули, а в тюрмах померли ще Барани Михайло й Степан, Лициняк Степан, Клиш Юрій, Теребенець Анна; Василь Ольха отримав смертну кару.

Зате військо вже так не било, як у 1946 році. Першу групу людей привезли до Долішнього Ґродзіська військовими автами, решта доїхала возами. Разом ждали кілька днів на вагони. За цей час багато поляків пізнало «своїх» коней, трохи вдалося їм вкрасти, але потім військо їх відігнало. Сам переїзд був легкий, машиністи зупиняли потяг на луках, щоб годувати худобу, в Орнеті на станції нагодували людей теплою стравою, посипали порошком ДДТ, а на місця поселення розвозили автами. Безпека не надокучувала. Наше село розселили по ґмінах: Лехово, Орнета, Моронґ, Лелькове, де було їх найбільше, бо застали найбільше порожніх будинків. Ті терени були ще заміновані, кількох переселенців згинуло від вибухів. Люди не хотіли поселятися по колоніях, по три родини жили в одній хеті. Надія на повернення, пов'язувана з третьою світовою війною, тривала серед людей аж до почвтку 60-х років. Дехто довгий час не розладовував возіе, чекаючи можливости вертатися на своє. На тих теренах були також воподавці, томашівці, любачівці, сянічаки-лемки й холмщаки, а більці приїхали після нас. Поляки були переважно вілєнщуками, потім наїхали від Ломжі та з Центрелі. Панувала між нами сусідська згідність, ніхто не нвзивав нас бандитами чи різунами, хоч наші люди були залякані, подекуди вдевали попяків. Дехто відразу їхав назед до Цитулі, однак з рідного сепа їхав до Явожна. Так сталося з Мілем Микопою з Бучини. Декому таки справді вдалося: до своєї хвти вернувся Поленик Петро, Румик, Гнес Михайло та Скіб'як Іван. Кілька років лотім, без перешкод вернувся Ходань, везучи з собою вже трохи польських звичаїв з півночі. Решта, сумуючи за селом, стала привикати.

На щастя, віддалилися репресії безпеки й ВП. Люди трохи віддихнули. Відчупа це насамперед молодь. Люди стали працювати, думати про життя,



Корінні мешканці Цитулі серед поросłого травою цвинтаря під час відвідин рідного села на початку 90-х років

однак нового життя не можна було так легко почати. Тягнулося за нами старе. У своїх родинах скривалися Скіб'як Іван і Величко Андрій, вийшли аж по 1956 році. Разом з ними втік з арешту Корисько Дмитро, перейшов до Калінінграду, потім переїхав до Вільна, звідти до родини у Львові, проте й там НКВД його знайшло й засадило на шість років. До втечі їхньої дійшло так. У Лелькові молодь почала збиратися коло школи, керівничка школи попросила їх заспівати, то громом співання пішло. Поляки нашого співу не люблять, тож відразу безпека сфабрикувала проти нас оскарження: цитуляни робили збори й відновили в Лелькові УПА. У лютому 1948 року прийшли великі арештування. У арешті опинилися 34 особи, а 23 були засуджені на кари від 10 до 15 років в'язниці. Вироки отримали: Ориняк Теофіль, Походай Степан, Ольха Михайло (упівець), Скоретко Олекса, Максисько Степан, Клиш Іван, Борович Михайло, Величко Микайло (упівець), Галан Григорій, Галан Юрій, Маречко Роман (упівець), Дробенко Іван, Клиш Юрій (помер у тюрмі), Ціліпко Владислав, Теребенець Анна (упівка), Клиш Роман, Мазурко Іван, Клиш Володимир (упівець), Клиш Степан (упівець), Длуґонь Дмитро (упівець), Шабат Анна (упівка), Медик Андрій (упівець), Теребенець Володимир (упівець).

Разом 23 особи.

Звільненими були: Поленик Чеслав, Походай Михайло, Скоратко Іван, Скіб'як Теофіль, Галан Михайло, Максисько Іван, Дробенко Степан, Мазурко Роман (упівець, проте мав щастя).

Разом 8 осіб.

Щастя мали також уже згадані Корисько, Скіб'як та Величко. Теофіль Ориняк пробував і собі втекти, проте був зловлений. З-поміж тих, хто отримав вироки, відсиджувала 21 особа, а тривало це від 6 до 8 років. З-поміж 18 ув'язнених у Явожні, вернулося 15 осіб з дуже слабким здоров'ям. Варт згадати, що разом з цитулянами в лютому 1948 року арештованих було кількох володавців, проте вони мали між своїми комуністів, які відразу постаралися їм за визвіл.

Потім цитуляни стали жити спокійно. Ще перед створенням УСКТ був у нас український хор. Стали ми працювати по різних роботах, проте мало нас було в школі, в освіті, у гміні. На початку 90-х років стали ми відвідувати своє рідне село. Були там два рази. З-поміж 55 греко-католиків, що запишилися по акції «Вісла», майже усі вже спольщилися, однак зустріч була гостинна й чесна. Цитуляни гарно нас пригостили. Жаль, що на могилі отця Івана Бурого буе напис, що він є Ян, та ще й «ксьондз», а не священик. Як ми були другим разом, а це було при нагоді З'їзду Ярослав'ян, наші з Цитулі вже були менш залякані, проте великої надії на них мати не можна.

На нинішній день, тобто 49 років по висепенні мушу сказати, що воно не вийшло нам на добре. Майже половина виселенців загубила свою національність і культуру. Дехто не мав як утриматися при своїй мові, бо був сам, інші були заліниві. Ще інші хотіли стати кимось іншим, але завжди можуть від своїх почути, що вони є «поляками за диху».

Не повернулися цитуляни на свою батьківську землю, про що стільки років мріяли. Багато хто уже поклав свою сиву голову в чужий пісок. Трагедія домової війни була більша від трагедії І чи ІІ світових воєн, від татарських набігів, від голоду й пожежі та зарази. Трагедія спіткала нас з рук одновірних християн-католиків. Вони не розуміють, навіть і нині, вчиненого нам лиха, не дозволяють поставити пам'ятник жертвам з 1939-1947 років на цитульському цвинтарі.

Черничин: 18 червня 1947 року

Спогад Теклі Ліборської (дівоче прізвище Дзяд), народженої 1902 року в Черничині

Те, що прийшло на нашу вимучену Холмщину ще під час німецької окупації й закінчилося в середині 1947 року вивезенням наших людей з Батьківщини на Західні Землі, почалося цілком несподівано й ніби випадково на початку 1943 року. Тоді то почали доходити до нас чутки, що

там убито війта-українця, там священика-українця, там учителя-українця... Наші люди йшли або їхали на похорони убитих, плакали над їхніми могилами й вертались додому, щоб чекати на наступний покорон. Тоді людям здавалося, що вбивають винних. Про самі вбивства дуже мало було відомо, усі вони були старанно обдумані, учинені з дотриманням засад конспірації. Ніхто не знав убивць, а коли хтось і знав, то не виявляв нічого, боячись за своє життя.

У березні 1943 року сталося убивство полковника Войнаровського, що був одружений і мешкав з дочкою священика в Гостинному. Як прийшли його вбивати, він сховав жінку й дитину за велику шафу, а сам боронився, убив кількох нападників, викидаючи гранати, кинені ними в хату. Нарешті вони положили полковника трупом. Похоронили його православні священики в Грубешові на кладовищі.

Убили також голову УДК Миколу Струтинського. Як виносили тіло з будинку УДК, була німецька делегація. Вивізши за місто, люди вложили труну на самохід і повезли в Галичину до рідної місцевости Струтинського.

На колонії Діброва коло Масломич мешкав Володимир Романчук з сім'єю (6 осіб) на кавалку ґрунту, купленім по поділі землі масломицького пана дідича. Жив Романчук між поляками. Наймолодший син Микола вчився в школі в Грубешові й під час біди не було його вдома. На Анну, 22 грудня 1943 року в Богородиці відбувався празник. Романчук задумав туди їхати, а що мешкав недалеко від лісу, то послав сина Петра по ялинку для рідні в Богородиці. Його зять пішов до Модринця до свого батька по коней. Зять, вертаючись з Модринця, побачив Петра з його батьком в лісі на залізниці, бо Володимир пішов по Петра, який довго не вертався з лісу. Зять завів коней до стайні, а сам пішов до лісу по тестя й шваґра. Ні він, ні Володимир і Петро Романчуки довго не верталися. Тоді пішла за ними мати, далі й дочка. Усіх у лісі затримали „dziarscy chłopcy", між ними Романчуки пізнали Сціборового Степана, що ходив разом з дочкою Володимира до школи. Бандити стали мучити їх, почавши від найстаршого, чинили це звірським способом. 17-літньому Петрові котіли живцем вирвати серце. Як уже мали їх постріляти, наказали роздягнутися, а тоді батько в одній білизні скочив між корчі й почав утікати. Уже смеркалося, то бандити, хоч і погналися за ним, і стріляли, то не могли його поцілити. Володимир Романчук утікав до села, між своїх людей, у хаті Процюка дістав бурку й втікав деші, і живим утік. Прожив ще 4 місяці. Цілий час укривався по людях, але одного разу в Мінянах, як був у Самійла, підкупленого ворогами, зістав виданий, а потім замучений.

Ховали Романчуків в Масломичах з черничинським і модринським священиками. Останній повідомив на цьому похороні зібраних людей, що в Модрині по хатах убили 9 людей, тож запрошує на їхній похорон. Останній хлопець з родини Романчуків замешкав у своєї тітки в Богородиці. При кінці липня 1944 року глушив рибу в Гучві. Розірвалася йому в руках ґраната й смертельно поранила. Покоронили його разом з родиною.

Таке діялося на нашій Холмщині увесь 1943 рік. На початку 1944 року ми випадково довідалися, що в нашу околицю, на південь від Грубешова прийшла сильна польська боївка. Ніхто з нас не розумів що то за боївка і яке

має вона завдання. Однак вона сама швидко показала, по що прийшла і що вміє зробити.

Уночі з 8 на 9 березня 1944 року, як почав танути сніг, нараз почало горіти 11 сіл: Моложів, М'ягке, Маличі, Ласків, Погоріле, Вороновичі, Сагринь, Шиховичі та інші. Горіло півнеба! Коли зробився день і час підходив до полудня, шосою від Сокаля на Грубешів почали йти юрми людей, босих, у сорочках, жінки без хусток, діти без батьків, батьки без дітей, стогнучи й плачучи. Ішли на всю ширину дороги. То були люди що залишилися від погрому, виявилося, що боївка не тільки палить сепа, але й вбиває людей! У Ласкові, де було 360 мешканців (у 1938 році знищено в цьому селі церкву), зісталося 90 чоловік, а між ними тільки один хлопець і одна дівчина з дорослої молоді. Було б залишилося більше між живими, бо коли почали горіти Шиховичі, звідти до Ласкова (6 км) приїхали два вершники з кривавими вістками. Ласківські люди замість відразу втікати, хотіли ємрятувати хоч трохи майна і почали запрягати коней і ладувати вози. Уже виїхали з села, подаючись на Варишин, але „dziarscy chłopcy" заступили втікачам дорогу, завернули їх назад до Ласкова і там вимордували, а село спалили. Загинув тоді син священика Коробчука, Леонтій, перерізаний пилою. Залишив по собі жінку та двоє малих дітей.

Сагринь був великим сепом. Коли наші хлопці довідалися про прибуття боївки БХ, десь 30 чоловік, маючи зброю і передчуваючи напасть, стали разом ночувати у фельчера Зіпинського в бетоновому хліві. До Сагриня з'їхалось тоді багато людей, разом усі задумали боронитися. Але коли почався напад - не було ніякого рятунку, бо 30 чоловік не могли оборонити такого великого сепа. У цьому хліві ті хлопці оборонилися, зате решта села згоріла, люди ховалися по криївках, але таки згинуло тоді 830 людей з Сагриня й інших сіл, бо напасники підійшли хитрощами.

У селі була велика мурована церква з грубими дерев'яними дверима. Під час нападу на тих дверях прибили цвяками кілька немовлят, так само було і в Шиховичах. Священиком у Сагрині був тоді о. Василь Лященко, емігрант з України, мав жінку і семилітню донечку. Як село почало горіти, усі вони вискочили з хати до льоху, однак там була вода, тож вони вибралися з нього назад і розлучилися: жінка з дитиною побігла в одну сторону, отець Василь у другу. Він біг понад глибоким комасаційним ровом. З другого боку їхав „dziarski chłopiec", хотів перескочити конем на бік отця Василя, щоб його вбити, але кінь скакати боявся. Отець Василь добіг до одної хати й сховався в діру між комином і плитою. За рогом цього дому примістився штаб боївки, отець чув що вони говорили. Боївкарі сім разів збиралися на збірку й вдавали, що відходять з села, тоді люди вилазили з криївок, а ті верталися й вбивали людей далі й далі. Це був несамовитий образ: горить велике село, стріли, зойки й стогін мордованих людей! Отець Василь почув, як один поляк сказав: „Dość już tej krwi". Боївка відійшла з села цілком. Як скінчився погром у селі, отець пішов до Грубешова, узяв окорону, вернувся до Сагриня, знайшов убиту жінку й дитину. Бачив ще прибитих до дверей немовлят. Узявши родину, він вернувся до Грубешова. А люди поховали своїх по садах і городах. Отець Василь не один раз розповідав про те що пережив, бо після Сагриня став священиком у Черничині, потім Грубешові, звідти був забраний до Явожна в червні 1947 року (бачив його там Іван

Мазур, мешканець Черничина і бувший староста черничинської церкви). Однак отець Василь уже не мав доброї пам'яти по тім всім, забувався під час Служби Божої.

По тих подіях ректор духовної семінарії в Холмі, заснованої архієпископом Іларіоном, о. Євген Барщевський прикликав студентів-холмщаків і сказав, що не пора вчитись, коли скрізь гинуть їхні батьки, брати й сестри. Хлопці вернулися додому. Сагриня не оборонили, але зібралася молодь ще з інших шкіл, з Грубешова, та свідома молодь з сіл і почала гуртуватися, щоб боронити від загибелі свій народ. І 19 березня 1944 року згоріло велике польське село Смоличів. Відтоді горіли села на південь від нас, Мірче, Теребінь, Теребінець, Модринь, Модринець, Масломичі, українські села, але рівночасно горіли й польські. І сталося так: за яких півтора року всі села між Грубешовом і Сокалем (54 км) та Бугом і Гучвою (25 км) були цілком знищені, спалені й вимордовані, не зісталося нічого. Уся ця найродючіша грубешівська земля почала заростати лісом, в новій пустині почали мешкати дикі сарни, з лісів набігли вовки.

Фронт перейшов у нас 22 липня 1944 року. Почалися жнива і закінчилися, а після жнив визначено з села 9 чоловіків з кіньми й возами завезти під Віслу, де стояв фронт, різні військові речі. Як вони виконали приказ і вертались назад, на останній нічліг перед рідним селом заїхали до одного польського села коло Звіринця. Мешкала там знайома нашим людям жінка, вона мала поле в Метелині (кілометр від Черничина), тож знала наших людей також і радо прийняла їх ночувати. Вночі прийшли до її хати люди в військових мундирах і забрали тих чоловіків у ліс. Виїжджаючи, два наші фірмани почали втікати. Одного забили, а другий утік, то був Зайців зять, Іван. Коли стало світати, в лісі наказали іншим чоловікам роздягнутися і клякнути. Як уже були в білизні, один знову зірвався втікати, був ним Макарук Володимир. Стріляли до нього, але він таки втік, хоч додому добіг зовсім без пам'яти. Нічого не міг сказати, проте, як опам'ятався, розповів що діялося з ним у лісі. А там наших фірманів постріляли, стягнули на купу, накрили хворостом. Один з них, Іван Стасюк, був тільки ранений, але втратив пам'ять. Як вернувся до пам'яти, став випазити з-під трупів і хворосту, а копи це йому вдалося і переконався, що вже нікого з убивць нема, поліз ракушки з лісу. Ішов у великих муках, потім помогли йому люди, думаючи, що він є втікач з німецької неволі. Так дістався до Замостя до лікарні, звідки по 10 днях совітські вояки повезли його автом до Черничина. Родини просили вояків привезти їм трупів, щоб їх поховати, але вояки не могли цього зробити. У лісі залишилися Роман Войтович, Йосип Лич, Федір Мазур, Павло Пилипчук, Михайло Бахмачук, Микола Новосад.

Кілька днів після цього випадку один господар від нас, звався Гриць Пипипчук, мав приказ їхати з військовими речами на захід. Коли вертався й був неделеко від свого дому, один вояк знову примусив його щось везти. Копи відмовився, вояк збив його револьвером по голові так міцно, що Гриць день і ніч не приходив до пам'яти, а наступного дня вмер, маючи сорок років.

Опівночі 29 жовтня 1944 року була зірвана школа в нашому селі, а в ній містився постерунок міліції. Трагічної ночі міліція вибралася зі школи й ночувала в Сидора Хорощука, тож шкільний будинок був порожній. Вибух

поставив всіх мешканців на ноги. Уранці приїхав з Грубешова відділ війська, то була офіцерська школа з Люблина. Скликали мужчин на сход під зруйновану школу. Поклали їх лицем до землі й на холодному морозному вітрі тримали аж до смерку. Тоді на нарвду пішли комендант міліції Похильчук, совітський полковник, польський полковник, війт ґміни Степан Ліборський і його заступник Павло Семенюк та вичитали прізвища восьми людей, вояки перевели їх через шосу і постріляли в полі. Куль не жалували: наш сусід мав їх 36 у собі. Пропало тоді чотирьох молодих хлопців по 22 роки, двох мужчин по сорок і пару літ, одна 18-літня молодиця, що дві наділі тому вийшла заміж за совітського лейтенанта (під час екзекуції його вдома не було). Убито тоді Петра Сивака, Петра Рабчука, кревну отця Гурка, Наталку, Миколу Пилипчука, Володимира Сивака, Степана Козака, Йосипа Пітуса, Петра Рабчука. Була б розстріляна і Тетяна Симчук, молода дівчина, але коли вже її вичитали, звільнив її з-під куль комендант Похильчук, а на її місце покликали оту кревну священика Гурка. Їх постріляли, але дехто рушався, тож ходив між ними їх товариш зі шкільних літ, поляк Кароль Кнап і стріляв у голову.

По тій розправі забрали 84 мужчини з-під школи й повели чвірками до Грубешова. У Грубешові забили ще чотирьох молодих хлопців з Метелина, бо й метелинців зігнали під школу в Черничині, і старшого чоловіка з Черничина Семена Грому. Його давніше вночі рабували, Грома пізнав тоді одного з братів Кнапів.

А в селі люди ховали разом вісьмох покійників, везли трупів кіньми на кладовище. Проводив їх диякон і моєчазні жінки. Вони не плакали навіть тоді, як опускали в могили їх синів, братів і чоловіків. Не було вже сліз і боялися, що прийдуть навіть на кладовище й поб'ють людей знову. Не було кому опускати трун у могилу, бо мужчини були забрані до Грубешова. Опускали самі жінки, а помагав їм старий дядько Йосип Адамюк. Відтак усі пішли додому чекати на свою чергу.

До кінця 1944 і в першій половині 1945 року був неспокій, страх, люди ждали нападу, кругом кожної ночі горіло. Спали по різних криївках, ровах, ямах, а коли хтось у хаті, то у верхній одежі, щоб бути готовим до втечі.

Улітку 1945 року верталися «со славою» совітські вояки з-під Берліна. Перебували й в Черничині, а один з них сказав, що людей з села вивезуть, бо змовилися між собою польський і совітський уряди. Дивно й стрешно було це чути. І приїхала совітська комісія десь восени 1945 року, і почали люди виїздити. Спочатку виїздили добровільно, пам'ятаючи, як воно було під час І світової війни, коли через воєнний час люди виїздили в Росію. Тепер наші люди виїздили в минуле, не здаючи собі справи з теперішнього, бо дехто казав: «Нехай мені ніхто не говорить, як там є, бо я там був і бачив». А дехто казав: «Їду на вино до Миколаєва». Але більшість людей не хотіла виїздити, уперто трималася своїх хат.

Отже 2 січня 1946 року перед полуднем приїхав відділ війська до Масломич, затримався на розбіжних дорогах, поставив гармати, жовніри почали стріляти на Черничин. Одна гарматня куля впала на кладовище, друга до хліва, третя також до хліва. Коли так постріляли, почали палити наше село Черничин, починаючи від гаю. Підпалювали запальничками, або запаленими солом'яними віхтями. Скрізь почало горіти, почалася стріля-

нина, але вже ніхто з наших людей не втікав, чекаючи смерти на місці. Палили до вечора і спалили 140 господарств. Гасити дозволили свої хати Миколі Семенюкові, Василеві Гільові й ще одному господареві. А коли смерком виїжджали автами до Грубешова, забрали з собою 16 мужчин, між ними й двох хлопців, один 12, другий 14 літ. Як їх привезли до Грубешова на кошари[1], повішали на них рушниці, кажучи, що половили в лісі, хоч забрали з хат. На кошарах декотрих дочорна побили, дві неділі тримали й пустили, але Михайло Ліборський залишився там аж на три місяці. Питалися в нього, чи виїде на радянщину, а як пообіцяв, то пустили додому. Чорним вернувся, але не виїхав.

Василь Лященко, священик з Сагриня, був тоді в Грубешові, дивився на пожар і думав: «Що там діється в тому Черничині?».

Після пожару частина людей знову виїхала, а решта замешкала, де хто міг і вперто трималася своєї Батьківщини.

Улітку 1946 року, зараз по жнивах приїхало військо й забрало з пасовиськ 24 корови. Ішли люди за тими коровами аж до Грубешова, бачили, де їх загнали. На другий день пішли до староства в місті з проханням вернути людям ті корови. Обіцяли їм віддати по одній, якщо виїдуть на радянщину. Жінки на те відповіли, що їх Батьківщина тут, нікуди не поїдуть, діти не будуть мати молока, будуть кормити щавієм, але зі своїх кат не рушаться. Ні одної корови людям не віддали. Кілька родин пішло до Дякопова, купили кози й мали молоко. Нашій родині один господар дав корову (мав кіпька), щоб ми перезимували й мали молоко. Вона недовго в нас була, одного разу прийшов чоловік у мундирі вояка, побачив ту корову, і тієї ж ночі вона зникла.

Не дивлячись на пожари, вбивства, знущання і крадіж, великий страх – на 300 родин в Черничині 49 лишилося докінця. Завжди сподівалися смерти, але пережили й всі діждалися 18 червня 1947 року, коли їх вивезли на Західні Землі, кажучи, що це кара за вбивство генерала Свєрчевського.

Почалися нічні напади на поодиноких людей. Напасники забирали корови й коней. Люди домовилися і почали злодіїв відстрашувати. На найближчій до міста й залізниці вулиці, запалювали під час нападу сопому, на другій гурма дітей згори котила залізну бочку з камінням у середині, а на тій, що найближче до лісу, трубили на трубці. Так одна вулиця повідомляла другу про напад.

Украденого майна найчастіше ніхто не шукав. Був, правда, випадок, що одному господареві вкрали корову (у нього жила тоді одна осиротіла родина). Вони якось довідалися, хто забрав цю корову, знайшли з неї шкіру в Побережанах, грубешівському передмісті, і почали вимагати повернути їм корову. Яку страшну заплатили за це ціну! Сталося так, що одного вечора (було літо) відділ війська їхав від Модриня, вояки в Масломичах вбігли до однієї хати, де були брати Прокопові і зять одного з них, на смерть побили їх товкачем від картоплі, аж мозок розбризкався по стінах; їдучи далі, заїхали до Черничина й тієї родини, що шукала корови, і забили господаря Павла Біду, його жінку Анну, жінчину сестру Марію Уткіну, Володька і Євгена (13, 15 літ), що були синами Анниної шваґерки Марії Демчук, а її саму

[1] Кошари (поль.) – казарма.

прострілили, як утікала вікном, але не добивали. Вона видужала. Сусіда, Івана Біду, який все це бачив, та його сина, 16-річного Петра також забили. І було знову 10 покійників. У хаті Павла Біди залишилася Аннина мама, 70-річна бабуся та двійка дітей.

Відтоді вже ніхто не шукав украденого, але таки далі гинули люди. Так було з Петром Демчуком, братом убитої Анни Біди, якого вбили на залізниці зимою, як вертався з Грубешова; Яремчукової Теклі сином-одинаком Іваном; Степаном Рибачуком, 19-літнім, як і попередній, обидва вони працювали при молотарці в Лотошинах (узяли їх серед білого дня, везли ввечері фірою дорогою між черничинськими колоніями й мучили так, що вони кричали: «Татуню, мамуню! Рятуйте!». Але, як їх могли врятувати безборонні люди? Замордованих зі скривленими головами й повикручуваними пальцями рук і ніг залишили в ямах недалеко шоси); Миколою Адамюком, 18-літнім хлопцем, убитим на дорозі, коли вертався з роботи додому, його вбили, засилали землею в окопі, показали тіло аж тоді, коли батько став домагатися його, бо хотів похоронити; Степаном Адамюком і Іваном Павлюком, убитими на дорозі до Грубешова, убивці були синами Романського, що мешкав на Міхалувці за паровим млином; так було з Іваном Адамюком, Степановим братом, пострілянним у місті серед білого дня, але взяли його жиди під опіку, бо їх самих його батько врятував під час німецької окупації, і він видужав; з батьком їхнім Омеляном Адамюком, убитим у своєму хліві на вишках; Гапкою Жмуровою, що забили її, як везла до млина повний віз пшениці; Теклею Маршичиною, як їхала на тому ж возі, яку поранено, вона втекла.

В страшні 1944–1947 роки люди розпачливо шукали якогось порятунку*. Одного разу наша мама, будучи в Грубешові, довідалася, що в костелі відбувається місія. Вона дочекалася кінця Богослужіння, а після нього добилась зустрічі з ксьондзом-місіонером. Просила його, щоб католицьке духовенство заступилось за нас, щоб стримало це божевілля, відповідно впливаючи на своїх вірних-католиків. Але місіонер на все був глухий і говорив тільки про кривди, які українці заподіяли полякам. Коли мама говорила про страхітливі польські злочини і назвала лише один Сагринь, то місіонер тільки безладно розклав руки і повторював: „Takie ciężkie czasy".

Натомість одна полька з-за Бугу, з якою мама розговорилася в почекальні до стоматолога, була справедлива. Коли мова зайшла про події на Волині, вона, приймаючи маму за свою землячку, сказала: „Proszę pani, co tu dużo gadać, myśmy pierwsi zaczęli".

Моя тітка, Надя Цюцюра жила в Масломичах. Після погрому в Сагрині та інших 10 селах у березні 1944 року вона переїхала з малим сином Миколою до нас, до Чорничина. Не встигла ще забрати курей. 19 березня 1944 року я пішла до Масломич покормити тих курей і попалити в печі, щоб не померзли квіти. Я захопила з собою книжку Ірини Вільде *Метелики на*

---

* Починаючи від речення з зіркою, друкується наступний спогад, що є інтегральним продовженням спогаду Теклі Ліборської, хоч ведеться від іншої особи. Батько його авторки, Галини Радзівонович, був православним священиком у Хотині на Волині в 1927–1940 роках, звідки рятувався втечею за Буг перед Соловками після того, як у вересні 1939 року встановлено на цій річці границю між Німеччиною і Совєтським Союзом. Біженці прибули до рідні в село Чорничин.

шпильках і поринула в неї після праці. Час від часу я виходила на подвір'я до курей. Зауважила, що на південь від Масломич горить, а по дорозі до Грубешова їдуть безперервно фірманки повні людей. Я поцікавилась, хто ті люди і куди їдуть. Довідалася, що поляки палять села Модринь і Модринець і то з них втікають наші люди. Перед відходом додому винесла я з хати тітчин шлюбний портрет та портрет Шевченка і сховала в порожній вулик.

Ще я не дійшла до Черничина, як Масломичі почали горіти. З нашого села людей як вимело, але поляки його не палили. З Масломич вони подалися до Мінян, Козодав і до Космова, несучи з собою страшне спустошення. До Грубешова добиралася пішки, а потім попросилась на дрибнястий віз, на якому їхали наші хлопці з дивізії «Галичина». Всі вони були сумні й звжурені, бо бачили ту страшну драму укрвінців, але не мали права за них заступитися. Озброєні були прекрасно й мали чим почастувати ворога.

Коли ми з тіткою прийшли на другий день до Масломич, то побачили на їхньому подвір'ї громадку курей на снігові та згарище. Вулик був порожній, а побачила під живоплотом тітчин портрет до половини присипаний снігом. Цинічні злочинці лостявили його там, як на глум: дивіться, мовляв, господарі, як гарно горить ваше обійстя.

На долю тітки Наді (1906 року народження) випало чимало нещастя--випробування:

28 квітня 1942 року німці забрали її чоловіка і за два місяці він згинув в Матгаузені; 19 березня 1944 року спалили їй хату, стодолу й хлів; навесні 1945 року підстрілили її вояки ВП, як вона садила на своєму полі фасолю; 28 серпня 1945 року спалили їй 24 копи пшениці і шість кіл жита в чужій стодолі, бо її згоріла; 11 жовтня 1945 року забили її сина, Сашка, 19 літ; у 1946 році в червні пограбували в неї коней з возом, в осени цього ж року забрали з пасовиська 2 корови; у 1947 році перед самими жнивами вивезли на Західні Землі, до Ольштинського воєвідства.

Виселення прийшло до нас несподівано, підступно. Члени підпілля знали про нього, але нічого нам не говорили, щоб не сіяти паніки. Останні відвідини групи повстанців у нашій хаті мали виразно прощальний характер, хоч не сказано ні слова на цю тему. Щось грізне висіло в повітрі. Ніхто нічого не співав, не жартував. 16 червня 1947 року прийшло з Грубешова попередження для нашого батька, щоб негайно виїхав з дому, бо йому, як священикові, загрожує арешт. Повідомляв Іван Возняк, комуніст з нашого села, жонатий з полькою, працівник УБ в Грубешові. Батько негайно виїхав. 18 червня приїхало до села польське військо з підводами і стало нас вивозити. Прийшли до кожної хати і казали збиратися. Часу дали цілий день. Забирати можна було все, але підвод дали мало. Своїх коней у нас уже не було, бо їх пограбовано раніш так, як і корови. Зерна також майже не було, бо був передзимок. Нам приділили лише одну підводу.

На віз ми винесли мішок пшениці, трохи харчів, перини, подушки, одяг. Всі рільничі знаряддя, а також меблі й різне устаткування залишились, бо не було куди класти.

Запам'яталось мені, як візник постійно стояв при возі і пильно приглядався що я виношу і куди кладу. Як пізніше виявилось, він нас поночі обікрав з одежі і взуття так, що ми з сестрою залишилися в тому, в чому стояли, а мама зовсім боса. Зайняті худобою, ми не мали змоги пильнувати свого

багажу і в голову б нам не прийшло, що ця людина в такий трагічний для нас момент може витягнути руку по ту злиденну решту нашого майна.

Коли я вийшла в поле зібрати банку з медом, сховану в пшениці перед грабіжниками, то побачила там незнайому жінку, яка ходила й оглядала наше поле. Очевидно, все було обсіяне, обсаджене й оброблене. При хаті був великий сад, два волоські горіхи, на подвір'ї колодязь з дуже смачною водою. Будинки нові, великі, гарні. Все подвір'я обгороджене. Нові господарі приходили на все готове.

Військові до нас відносились добре. Вели себе спокійно, посміхалися, пробували жартувати. Так було в нас, але наприклад у вдови Катерини Цейко, яка залишилася сама з трьома малими дітьми, військо забрало все збіжжя. А Павло Бень залишив закопаних в ямі 5 метрів пшениці і трохи одягу. Мав надію, що швидко повернеться.

З села ми вирушили під вечір. По небі плили сірі хмари, потім став накрапати дощ. Всім нам було тяжко на душі. Нас гнали під конвоєм з рідної землі в якесь страшне далеке, незнане. Босі, під дощем, йдемо по бруківці, женемо ті нещасні кози і бідну ялівку. Дорога далека. Вночі добиваємось до збірного пункту у Вербковичах.

В загорожі з колючого дроту, з доступом до річки Гучви проводимо кілька страшних днів. Наш багаж звалений на землю, ми коло нього беззахисні, перелякані, без жодного діла, в очікуванні на найгірше. День як рік!

До табору прибувають все нові люди. Постійно ходять між нами військові та якісь цивільні, роблять лапанки, кудись забирають молодих людей, б'ють, арештують, грабують. Атмосфера гнітюча, страшна. Від людей з Гонятина довідуємось, що наш брат, Євген, пс. «Роман» попав у руки безпеки. Мама зломана. Ревемо й топимо в Гучві різні українські документи, свідоцтва, світлини. Тільки дещо ховає за пазуху наша бабуня Анна. Приходять за нами з сестрою, арештовують. Тримають в окремих шатрах під пильним наглядом. Ведуть допити й годинами тримають в напевності.

Мама у відчаї хоче втопитись у річці. Її світ раптом завалився, адже троє її дітей у руках жорстоких посіпак, чоловік - Бог знає де. Як же ж дальше жити?! Поволі однак приходить тверезість думки, а за нею рішення негайно діяти. Відшукує в таборі згаданого Івана Возняка, якого в скрутний для нього час врятувала від смерти і при його помочі витягає нас з арешту. Щойно пізніше ми зрозуміли, що завдяки тій чесній і добрій людині ми всі троє не попали до Явожна. Тато в той час виїхав до Варшави, а звідтам православною консисторією був направлений на Білосточчину до праці в церкві.

Від чергової групи переселенців довідуємось, що братові вдалося перехитрити ворога і вирватись з його лап. Всім нам відлягає від душі. І тим разом смерть пройшла побіч.

Однак довкруги нас спокою нема. Забирають і затримують Євгенію Дацюк з Черничина і церковного старосту Івана Мазура, щоб потім вислати їх до Явожна. У Вербковичах були розставлені намети з червоним хрестом. Вони були про людське око. Туди брали мужчин нібито до санітарів лікувати, в насправді їх там страшно били. До такого намету завели Власа Кравчука з Павлович і так побили, що рідня принесла його назад у рядні.

Чим же наразився наш земляк? Отож, вже у Вербковичах військо відбирало в нього збіжжя, а що він його мало мав, то запротестував. І за це його так страшно покарали. Питали всіх перед всадженням у вагон про українські документи. Ми їх потопили в Гучві. В нас питали і шукали військових речей, зброї. Відсували куфри і норилися в них. Просто хотіли нас побити, чекали заперечення і тоді товкли б.

Врешті всаджують нас до товарних вагонів і кудись везуть. Худоба їде окремо. Їдемо майже ні з чим. Робимо з чорнобилю віник, замітаємо. Спимо на голій підлозі. Немає чим кормити своїх тварин. Принагідно на зупинках ревемо для них траву (коси ні в кого нема), ломимо гіллячки лозини. На одній зупинці побачили ми скошену траву чи конюшину. Кинулись брати її оберемками, але військо зараз же стало стріляти понад нашими головами. Не маємо також чим поїти худоби. Вона без перерви реве.

За якийсь час привезли нас до Люблина. Тут розділили мешканців Черничина (як і інших сіл) на дві частини і повантажили до окремих поїздів. До цього моменту було нас 49 родин, тепер собі невеличке село. А після поділу вже було лише дві громадки по якихось 100 осіб. Село як інтегральна одиниця, перестало існувати. А ділили нас так страшенно, що наші найближчі сусіди Пітуси опинилися в іншому, ніж ми, поїзді. Їх повезли під Вроцлав.

Як наново вантажили худобу, то наша Ялівка нещасливо влетіла між рампу й вагон. Як її звідтам витягали, то поламали їй хвоста. За якийсь час вона отелилась, але мусили ми її віддати на різь, бо не мала чим обганятись від мух. Вона в нас зберіглась тому, що рік тому, будучи телятком, не паслась разом з коровами тоді, як нам їх забирали з пасовиська. Так перевівся в нас рід прекрасних молочних корів.

Їзда набридає, кінця їй не видно. Не маємо змоги побачити назв станцій, бо їдемо переважно ночами в закритих вагонах. Вдень поїзд затримується в чистому полі. Жінки просять в машиніста вугілля і кип'ятять воду. Часом можуть двоцо зварити. Ніхто не цікавиться нашим здоров'ям, харчуванням. Про будь-які санітарні умови говорити не приходиться. Нема де і чим митися, купіль може лише приснитись, про прання — забудь! Дужа бідує наша тітка Ольга. В неї п'ятимісячна грудна дитина. За всю дорогу вона ані разу не випрала пелюшок. Брудні лежали на купі і страшно смерділи. На пелюшки витягли все чисте зі скрині, рвали й перевивали малятко. Наші бабуня мали на собі дві блузки, то одну з себе здійняли й віддали внучці на пелюшки. Дитини три тижні не купали. А коли в Ольштині тітка взяла брудні пелюшки і пішла десь пошукати води, то жовнір не дозволив, казав, що застрілить, і вона вернулась.

Везли нас щось два тижні. Можна здогадуватись, що досить довго везли нас без жодного пляну то туди, то сюди, бо ж ніхто при повному розумі не буде їхати з Люблина до Гіжицька через Ольштин.

Чистим варварством і великою жорстокістю був факт, що два тижні ніхто нас не інформував про нашу дальшу долю. Дотеперішній досвід підказував нам найгірше. І саме тому велике озеро в Гіжицьку, над яким нас після всіх митарств висадили з вагонів, видалось морем, в якому нас потоплять. До нас підходять якісь люди, тим разом нормальні, лагідні. Запам'яталось симпатичне лице німки, що перша заговорила до нас по-людськи. Вона

захопилась нашим гарним малятком і навіть взяла його на руки. Ті люди забирають нас і кілька інших родин до містечка Рин. Транспорту і тут обмаль. Прийшлось нам з сестрою і тут гнати наші кози і то аж 20 км. Розмістили нас в якійсь школі. Ми її назвали гарекою. Звідси наших людей забирали до різних сіл. Кілька родин з Чорничина поїхало до Ужранок і замешкало в дуже вбогих глиняних німецьких хатах. Ми нікуди не рушаємося. Наша мама порадила своїм сестрам не йти в село, не брати землі, бо нема її чим обробляти і чим господарювати з козами не розженешся, а затриматись у містечку. Дорослим шукати праці, а дітей вчити, щоб дати їм те, чого ніякий ворог забрати не зможе. Тітка погодилась. Але покищо ми нічого не робимо, лише варимо їсти і спимо під гарекою. Погода стоїть прекрасна, пахнуть липи. Зміна клімату й втома робили своє. Крім того, пройшло величезне нервове напруження, минув страх. Несподівано при помочі наших людей з Ярославщини знаходимо велике порожнє помешкання, в якому помістилась ціла наша велика родина (19 осіб). Довівши його до ладу, шукаємо постійної праці і принагідних зароблків. Спроба нашої мами знайти собі працю скінчилась нічим, бо до магістрату вона пішла боса (останні туфлі їй вкрали). Їй сказали, що місце прибиральниці в них зайняте, в іншої праці нема. Не здавали собі справи, що ця боса жінка в даний момент, можливо, є найбільш освіченою людиною в цілому містечку.

Нас, дівчат, до шкіл не приймали. В нас не було ніяких свідоцтв і дорога до освіти для нас була закрита. В тій ситуації через Варшаву ми здобули адресу батька і виїхали на Білосточчину, де без слова нас прийняли до середніх шкіл, а мамі дали працю вчительки. Почалося життя і наука серед недостатку й чужих людей.

Явірник: 28 квітня – 10 травня 1947 року

*Спогад Івана Баб'яка, народженого 1926 року в Явірнику Сяніцького повіту**

Вчителька Дроздова прийшла до нас з Вислока. Там за нею дзвонили, як відходила, бо така була недобра, так людям надоїла. Потім було так само і в нас. Як дитина щось зробила, вона відразу кликала свого чоловіка лупити їй шкіру або й сама била лінією, або зачиняла до пивниці й страшила, що червони щури нас з'їдять. Учила нас наперед з букваря Качковського, а потім вийшов лемківський буквар Трохановського. Літери там були українські, але був подібний до польського елементажа. З того букваря лемків я ся вже не вчив, но і добрі, бо він був поганий. Була ще велика сварка між нею і нашим священником Іванчуком. Він якось на релігії

* Текст друкується говіркою.



Подружжя Василя й Катерини Карпицьких з Явірника; світлина зроблена урядовою делегацією в 1935 році з нагоди хрищення сьомого сина. Осипа Карпицького; передала Марія Вішневська (дівоче Карпицька) з Явірника біля Команчі

пояснював дітям, що Ісуса по смерти нетирали пахучими оліями, що взагалі так колись робили з великими людьми, в вчителька якось обернула те все так, що якби маршалок Пілсудський помер, то його б теж так нетерли. Діти поперли священника. Нарешті те справа тв ще те, що вона так ся знущала над дітьми, дала те, що люди зробили звжаління проти Дроздової. Оперлося о суд. Навіт діти свідчили на справі. Суд прислав гроши на дорогу. Їхало нас чотирнадцятеро дітей аж до Львова. Суд ся вивідав, як було, і вона справу програла. А нас потім такий Сахар з Карликова взяв аж до книгарні української у Львові. То нас цікавило. Дістали ми там малі книжечки, що сьмо покупили собі колядників. Ще таку пам'ятку ми з того мали, що приходив часопис «Дзвоночок», дитячий. За той часопис, бо я його дістав, прийшла раз до нас вночі поліція з Команчі. А мати ся питає: «А шо, не можна читати таких газет?». «Ні». «Якби редакція знала, шо не можна, то би не присилала». Поліцієнти ся вернули, але часописмо більше не прийшло.

А Дроздова вчила нас далі, аж до 1938 року, коли перейшла до Команчі. Явірничани за нею дзвонами не дзвонили, але варт було.

Отец Іванчук був дуже за українським і нас так само вчив. Він створив Народний Дім і кооперативу. Жид Сруль мусив забиратися до Буківська, бо люди перестали в нього купувати. То був добрий жид, тільки як діти вертелися зі школи, то казали до нього «Слава Ісусу Христу». То він ся поскаржив до вчительки, в вчителька казала нам казати «Дзень добрий».

Був ще такий жид на долі, коло штреки. Раз закопав бочку горілки на поли. Хлопці пасли худобу, бачили, потім знайшли. Повпивалися. Решту жид на другу ніч забрав назад.

Поляків у нас не було. Аж за німців Скоцький ся до нас оженив, але він тоди був українец, а тілько тепер зробився поляк.

У нас усі мали ся за українців, Явірник ся робив українським, не було ніяких русинів, ми знали, же ми лемки, але звчинили називатися українцями, бо така була праєда. Тато й мама звжди мене вчили про Україну. Люди з села були в австріяцькій армії, воювали на Україні або були там у неволи, то теж принесли тої праєди. Вони любили оповідати про Україну. Зрештою, у вісімнайцятім році ми зв Україну з поляками в нас воювали, не за Австрію чи Польщу, але за Україну. Але ми не мали зброї, а самі ціпи чи вили, то шо мож тим було зробити? І Польща ту нашу Україну придусила. Приїхав потяг польського войська й ся скінчило.

Потім, у трийцет осмім році було повстаня українське нв Словвках. Від нвс пішов воювати Онишканич Теодор і пропав, Майкович Миколвй, Кадиляк, Малий, Боївка тв Пінчак. Онишканич і Мвйкович пішли пізніше, а ті четверо скорішв. Боївка загинув, Майкович твж загинув. Твм теж було мало зброї, алв наші словаків дерев'яними колвми роззброїли й зброю здобули. Потім мадярський вуйко Муссоліні й Гітлер мвдярів підпустили згнобити повстаня на Закарпатю. Мадяри наших мучили, посаджали в тюрми. Випустив їх аж Гітлер, коли йшов нв Польщу, вони рвзом з ним прийшли, мали своє войсько.

Потім поляки відразу втекли перед німцями, ми ходили їх та словаків видіти до Комвнчі. Команчани зробили німцям браму, витали.

Як ішов фронт у сорок четвертім році, убило з Явірника Бврвн Ксеню. Сиділи люди в склепі, вонв каже «ходьме, бо нас ту піб'єв». Вийшли за хату - куля прилетіла й звбила її. Забило тоді ще деох Васалівських, Івенка та дівчатиско, яке вмврло в Полонній в церкви, бо там був польовий шпиталь. І мій брат там лвжав поранвний. Коло Прибишовв стояв фронт довго, там руски три рвзи нвступляли й нв давали німцям ради.

То йшла руска врмія, але українськи вояки, вони ся до людвй добре відносили, нич нв звбирали, але прийшла комісія молодих хлопів до войська того брвти. До войська нихто не хотів іти, алв посписували з церковних книг і нв було ради. Пішов Мвзур, Халупв Іван, Пінчвк Іван, Домарад, Савків, Стефанів Петро, Головатий Ввсиль, Малий Миколвй, Палинський, Домбчак. Домбчвк і Тхориків Данько не вернулися, так само Халупа, Домарад. А Пінчак і Саракун втекли назад ще як були на Словвках.

Так перейшов фронт і война, алв потім зараз треба було втікати по лісах. То ся почвла прввдива війна! Поляки гнали! Ми два місяці в лісі сиділи, щоб не виїкати на Україну, але і так 20 родин загнали, кадиль хотіли. Нихто никого нв записував, не питався. З нижнього кінця погнали Лазаря Миколая, з Лазу Явірницького Івана, решта була з вишнього кінця: Савчак Михайло, Латвнишин Миколай, Савчак, Малий Теодор, Пінчак Теодор, Хвлупа Миколай, Юрчак, але то нв все. Вони сиділи дома, то їх полапали. Якоси потім войсько нас хопило в лісі, звідувалося, чом ми не хочвмо іти на Україну. А ми казали, же хочвмо бути дома.

Кажут люди: давали нам дві години на спакування, алв не знати, чи то правда, бо в Явірнику ани півгодини не било. Окружили рано село. Двох било в німвцьких шапках і куртках. Зробили зібраня, скликали до солтиса Онишканича Митра. Порозказували про свої справи й повіли: півгодини часу на вибираня. Взяли-сме три міхи збіжа, картофли. Жінка ше шмарила на віз відро зі старанком і бобом, бо його варила перед тим розказом. Нв мали ми ани кавалка хліба. Люди йдут і плвчут, а ті кажут, же нас поввзут і до моря вкинут. Нихто в сепі не залишився. На ріни в Команчи нвс тримали, потім по три родини в однім вагоні. Худоба з нами. Ми іхвли з нашим братом і стриком, обидвв Шари ся пишут. Явірник переділили на два транспорти. Один на Ольштин, другий на Кошалін. З нашим транспортом шв іхвло шість родин з Довжици, бо Довжиця поїхвла пвредшв.

За Сяноком нас звпльомбували. Кинули ше трохи сопеної риби, і на світ не показуйся. Жінка по темри корову доїла й дітям молока давала. Ми



Колишні мешканці Явірника в Скалішках (Мазури): у першому ряді сидить по лівому боці жінка Стиранки (стоїть крайній з правого боку), далі мати Лещика Григорія то й дві сестри; стоять у другому ряді з лівого боку подружжя Лещиків; світлина приблизно з 1956 року; передав Іван Павлик

з жінком одраз пригадали собі таку ворожбитку, шо била в нас, як уцєкінєри пераходили чврез Явірник. Вона повіла: з Явірника ся зоствне камінь і вода.

Їхали-сме цілий тиждень. У Славнім нас виладували. І до Сетиміна, там була ґміна, де нас розділяли по селах. І до Дзєвєнціна. Разом з нвми шв три явірницки родини: Саракуни й Мовчани. Загнали нас у поле, до пустої хати, вні вікен, ані дверай, нічого. У тій каті вісем німців ся повісило. Алв нич. Сідимо, дитину комари б'ют, струпів по ногах дісталв, бо вікен нема. Позатикали тектуром, але приходит сусіда, смотрит ся й кажв: „Gorzej jak w więzieniu". Потім дав два вікна дубельтови. Ужв один покій з вікнвми є. Други два дав солтис. А другий сусіда, Іван з Любвльського, привіз сам возом одно ліжко й стіл. Уже смв мали на чим їсти. Ті українці з Любельського були спольщвни. Його сестрв ше вміли «Отче наш» по-нашому. Вони казвли, жв їх Пілсудський поробив поляками вбо же ся попереписували, жвби не їхти нв Україну. Той Іван привіз ті речи й кажв до жінки: „Nie płacz, ja taki sam, jak i ty", але по-нашому говорити вжв не вмів. Усі вони розмовляли по-польськи. Ми їх розуміли, вони нас - ні. То нас дужв дивувало, бо ми знали, шо вони сут українці. Алв потім солтис Вандович співав *Розпрягайте, хлопці, коні*, як ся напив. А Малко Андрій вічні співав *Як умру, то поховайте серед степу широкого, на Вкраїні милій*. Вічні то співве...

З поляками тем було «келеґанцко». Жінка пішла до роботи, а одна до неї каже: „Wyście nam ojca zabili, wy, Ukraińcy!". Зараз потім вертає з третього села, ідут два хлопи й одраз кричат: „Ukrainka! Ukrainka!". А по чім пізнавали? Якось вонв знову йде. Спотикає одного: „Pani jest Ukrainka. - A skąd pan wie? Widzę. Ja bym się nigdy z Ukrainką nie ożenił... - Dlaczego? - Bo by mi wszystkie dzieci wybiła". І хустєти не мала на голові, а він пізнав.

Ми жили там, як горох при дорозі: хто хотів, то придоптав. Мусили ми до костела ходити, в костелі дітвй христити. Сорок літ ми там були, аж якось сини бо ми їм цілий час оповідали поїхали подивитися на ті гори, де ми колись жили. І як поїхали, то ужв вертатися назад не хтіли. У 1970 році вони ся вернули, а потім стягнули й нас, алв до Команчи, а нв до Явірника, бо Явірника нвмв...

*Спогад Теклі Малої (дівоче прізвище Палинська), народженої 1912 року**

Мій рідний брат мев на ім'я Миколай, молодший бив. У нас усв войско ішло. Люде втікали. Раз рвно знову йдут. І брат пішов од хати. Я пішла-м по корову, вертам-ся, а коло потока під лісом сидят три наши хлопчиска, між ними й Миколай. Я квжу: «Йой, Миколаю, то ти ту є? До картофель треба іти». Він квже: «Ідий, ідий, я прийду». І прийшов, ми підгартали. А підійшли ше два з села, я ся трохи на них зла зробила, алв вони кажут: «Миколаю, войско йде поза Квадулю» (так ся то поле нвзивало). Брат ся ня звідує: «Ти мі кажвш піти?». Дв я знаю, шо йому повісти? Росло зарвз жито, алв як знайдут у житі, будут били, скажут, же бандера. «То дв мі кажвш іти?» він ся звідує другий раз. А дв я знаю, як йому повісти. І нврешті він каже третій раз: «Сестро, повідж мі, де я маю іти?». «Ідий потічком нв Рвпідский ліс». І пішов разом з тими хлопцями. Пішли, пішли, ниє їх. А войско сходило од прибишівской граници. І так ішло, алв як звчвло стріляти! До кого стріляют? Смотрюся: втічв один з Прибишова, трьох військових зв ними! Залетіли кавал, аж двох ся вернуло. А єден нв пішов назвд до войска, трий рвз стрілив до нього. А той з Прибишова долвтів до сестер до Комвнчі, до Бірчв і там ся пвреховав, і забандажував.

А брат пішов до мого дому й каже чоловікови піти по лвхи, бо войско звбвре, а були сховани під галузями. А коло них утікав той з Прибишова, як їх вздрів, сквзав утікати, бо войско. І зараз войско надлетіло. Брат зошмарив плвцак (мав його з Німец, заробив) і звчав утіквти. І знову єден зачав за ним летіти й стріляти, так з кілометр його імав. Брат добіг до япици, а той його дігнав і кажв: „K... twoja mać, bandbrol", і три кулі дав... Всьо з плецака забрав.

Я иду домів. Там повідают, же Миколвй забитий. Мій чоловік ідв, ужв від мого брата забитого. Я гварю: «Миколвю, ти жиєш?», бо я думала, же то мого чоловіка забили, бо він теж бив Миколай. «Я жию, алв Миколай нв жиє» відповідат мій Миколай. Я звчалв плакати. Побігла-м до брата, він лежав коло води, бо його стєгнули з гори. «Брате, гварю жиєш?» А він

* Текст друкується говіркою.

правді не бесідував, але ше жив. «Хочеш ксєндза?» Він кажв, жв так. Пішли по ксєндза, алв покля привели, він юж не жив.

Записник парафії Явірник

Записник парафії Явірник це зошит формату А4 з записами про церковне й громадське життя селв, ведвний пароханами Явірника, починвючи від о. Йосипа Заремби в 1895 році по о. Йосафата Камінського, який 1936 року з невідомих причин зробив лиш запис про своє прибуття до Явірника, а далі явірницької хроніки нв вів. *Записник* дає безцінні дані про творання національно-суспільної формації лемківського села в І половині XX сторіччя.

Тут друкується друга половина *Записника*, про події 1909-1936 років. Текст подається з деякими скороченнями, без якихнебудь мовних чи стилістичних виправок, згідно з сьогоднішньою пунктуацією.

Володимирові Гуличеві з Команчі дуже дякую за переписання *Записника* своїм розбірливим письмом. *Записник* зберігається нині при греко-католицькій парафії в Команчі.

22[1] о. Милош Юрій Лявицкий яко завістатель місцевий від 1.03.1909 року до 1.10.1912 іменований свмостійним сотрудникомъ в Даляві деканату Дрогобицкого.

Населення місцвве нвходить ся в дуже сумнім стані взглядом культури і любить віддавати ся пияньству і на противділаня тому злому звертав я найбільшу увагу. Моїм стараням, навіть при неохоті і ворожнечі людий, заложено і зорганізовано школу, але для браку будинку науку по 1[ім] році замкнено. Річи шкільні справлено, а то стіл, таблицю, лавки, крісла, як також річи потрібні коньче для учителя до науки. Річи церковні металеві в 1909 р., як паук, кадильниці і пр. відновлено, і справлено 6 ручників і 3 ілітони. Для церкви даровую шовкові закладки до Євангелия. [...]

Від 1926 р., подібно як за небіжки Австрії, зістали введені викази статистичні, які висилає ся що квертьрік до Староства, себто викази уроджених, вінчаних та помврших. Староство Сяніцке приказало вести їх в „mowie państwowej". Однак я, держачися старих правил, виповнив їх по латині, що спричинило, що Староство зверпнуло їх мені відеоротною почтою, щоби виповнити їх в „polskiem języku". Я відіслав їх до консисторії, щоби зарадило що слідує, рівночасно повідомив о цім Староство. На це прийшло зі Староства кілька „urgen-сів" з порученням, щоби Уряд Громадський силою своєї власти вплинув на мвне, щоби я таки виповнив ці викази в „państwowej mowie", бо противно вишле на мій кошт квриого післанця. Я, маючи почту у себе, не відповів зовсім на цей «указ» Староства. За кілька двнь дістав я зі Староства письмо ставити ся в Сяноці на третій день Великодних Свят. Сим разом я не поїхав, уважвючи це нвхтованям наших Свят, як і також, що мусів відпрввити парох. Службу Божу. Поїхав

---

[1] Цифра означає чергового пароха Явірника (так у *Записнику*).

я у середу сейчес по святах, там у Старостві „Dr Województwa Tror" стягнув з мене протокол і засудив мене на гривну 100 zł p. або через заміну на 10 день арешту, як кари адміністраційної. На це я вніс рекурс до Воєвідства, в рівночасно виспав вирок, як инші письма цего роду як „Urząd paraf. grecko rusińskiego obrządku – місто гр.-катол." до Ординаріяту на проханя наших церковних властей.

На рекурс доси нема ніякої відповіди, а в Старостві зайшла мабуть незначна переміна, бо тепер у всіх письмах до Ур. парох не пишуть „grecko-rusiński obrządek" пиш, як давніше, „grecko-katolicki". Справа, як належить виповняти викази статистичні опинилася на Консисторія у Варшаві, а які будуть неслідки, чи корисні, чи некорисні, не знати. Ждемо на вислід.

Дня 16 липня ц. р. відбула ся канонічна візитація у моїй парохії. Парша така візитація відбула ся 25 січня 1901 р. під проводом Преосв. К. Чеховича за звідетельства о. Венгриновича, тепер пароха Команчи, тому взад 25 літ. D год. 8[30] рано в пятницю приїхав Візитатор о. Ґмитрасевич, крилошанин, з Команчі в товаристві Впр. о. декана Ґробельського впрост до церкви. В окруженю процесій і брацтва церковного привитав я серед відгомону дзвонів о. Візитатора коротко святочною промовою при вході до церкви і передав ключі церкви.

О. Візитатор подякував мені і вірним, що зійшли ся на це не буденне свято, а відтак в окруженю процесії увійшли до церкви святочно прикрашеної з нагоди так дуже торжественної хвилі. По відправленю мною Служби Божої і проповіди – звернули ся о. Візитатор до вірних і, нвязуючи до моєї проповіди, проголосили з «Царських Врат» науку повну теплих слів до вірних з звохотою дбати про спасеня своїх душ. Відтак поблагословили нврід Найсв. Твйнами. При відході з церкви передали мені образці з нагоди своєї канонічної візитації, щоби їх роздати дітям, котрі ходять на катехізацію.

По огляденю церкви, цвинтаря і по розмові з Комітетом парох., як рівнож з парохіянами, по можливости з осібна, прийшли до мене, де по скромнім обіді, як і підвечірку – оглянувши докладно будинки парохіяльні і економічні поручивши Урядови Громадському і Комітетови парох. заняти ся будовою нових будинків парох. з причини грибу, відїхали фірою о год. 3[30] по поли до Препук, лишаючи як найгарнійші спомини у серцях всіх вірних цеї парохії.

Справа переписуваня ся з адміністрацийними властями т.є зі Староством не кінчиться, а навпаки, продовжує ся дальше. Староство яко таке стоїть на принципі, що уряди парохіяльні мають вести переписку не в матірній мові, пиш в державній польській в різкім противстві до наших Високих церковних властей, які поручають переписку з державними установами виключно в укр. мові.

Як згадано вище, покликано мене до Староства і тут відчитано рішення Воєвідства, а іменно, що Воєвідство узнало, що Староство яко таке не є компетентним видавати осудів, що до вини і кари так, як то було в тім случаю, як Староство засудило мене на кару 100 зл. п. або 10 день арешту, і звільнило мене від вини і кари, хиба що поручило Старості укарати мене гривною 10 зл. п. за ведення переписки в укр. мові.

Осуд карний враз з залучниками виспав я на руки Ур. деканального, в цвй до Ординаріяту. Борба зі Староством в Сяноці таки не вирішена, хоча

викази статистичні пишемо „w państwowej mowie" аж до нового заряджения наших церковних властей, а це хиба завдяки браку солідарности инших священників.

До больших важних моментів, які мали місце у моїй парохії, треба зачислити і Місію, яка відбулася, зглядно звчалася дня 3 XI, а скінчилася 6 XI пополудни осінним соборчиком. Саме приготовання парохіян до місії було получене з великими трудами з моєї сторони тому, що в тій парохії нарід байдужно ставився до цего так великого переломового моменту з огляду на спасення душ. Вкінци по довгих трудах і приготовленнях так *pro foro interno, pro foro externo*, як і на зовні – удалося зробити єї, що було в силі – тим більше, що Всевишній чував над тим, щоби це богоугодне діло вповні удалося, бо погода була чудова.

Перед місією поставлено деревляні скоди з поручем, зроблено тріюмфальні ворота, украшені єленню, з написею «Витайте, Отці, в Імя Боже». Цим всим, як і окрасою церкви звнялася моя жана. Сама місія звчалася дня 3 падолиств 1926 р., о 2 год. пополудни відправив Впр. о. Декан Ґробельський з Щавного вечірню, в часі котрої я пояснив зібраним не дуже численно парохіянам ціль місії, єї завдання, подав програму і вказівки, як заховатися. По вечірні відбулася І місийна наука Вс. о. Теодора Левицького, пароха з Радошиць «О ціли чоловіка». По проповіди відбулася суплікація і благословення Найсв. Дарами.

Другого дня, в четвер дня 4 XI відправив я о год. 9 рано акафіст до Преся. Діви Марії, по акафісті слідувала II проповідь Вс. о. Михайла Жубрида, пароха з Препук: «О грісі», в відтак співана Служба Божа Впр. о. Декана з III проповідию про: «Суд». Вечером о 2 години вечірня з проповідию Вс. о. Михайла Жубрида: «Як позбути ся гріха» і суплікацією. Третого дня, в пятницю дня 5 XI о год. 9 рано відправив я акафіст в честь Ісуса Христа, по нім слідувала проповідь Вс. о. Михайла Жубрида «О обрвхунку совісти», відтак співана Служба Божа з проповідию Впр. о. Іларіона Венгриновича, пароха з Команчи про «Жаль за гріхи». По полудни о 2 год. вечірня з проповідию о. Іларіона Венгриновича: «Як треба сповідатися» і суплікацією.

Слідує субота дня 6 XI. О год. 6 рано сповідь, після сповіди відправив я читану Службу Божу за усопших священників деканату. Точно о год. 11[30] відправив о. Ів. Венгринович співану Службу Божу з проповідию Впр. о. Декана про: «Милосердя Боже». По Службі Божій слідувала соборова панахида при участи 6 священників, які приїхали сповідати вж з понад чехо-словацької території. Відтак на дворі в окруженю процесії поблагословено місийний крест, похід, вкопаня місийного хреста, а при кінци слідувала гарна проповідь під хрестом Вс. о. Теодора Левицького. На цім закінчено місію, котра принесла великі моральні успіхи у цій парохії при Божій помочи.

О год. 2 слідував обід, а по обіді відбувся деканальний соборчик з ось таким дневним порядком: 1) мій реферат «О матерії і формі Т. Покаяня», 2) яких витичник має придержуватися душпастир у своїй праці в парохії (звгально дискусийний реферат), 3) біжучі справи.

В неділю рано відправив я вечірню з литією і Службу Божу співану в честь «Господа Ісуса Христа Царя Світа» - нова свято – введане у нашій Церкві

цього року. По полудни відправив о год. 5 Вечірню з литією. Спідуючого дня, ц.є в понеділок празник в парохії в честь св. Великом. Дмитрв обходжено дуже величаво при співучасти 5 священників, крім цего 2 діяконів: Вс. о. Жубрида і Вс. о. Мандзеватого з Вислока Гор., який виголосив проповідь. Тому що була гарна погода, народу була така сила, що найстарші люди не пам'ятають такого здвигу народу, як це було того року. Висповідалося в часі місії і по місії поверх 300 людей.

Від весни 1927 р. аж до серпня 1928 р. парохія тутешня не мала свого місцевого душпастиря, а доїжджав Всч. о. парох Жубрид парох з Прелук.

27. Від серпня 1928 р. аж до тепер, по серпень 1932 р. завідує парохією о. Іван Підгарбій р. 1899 р., ординований 1924 р., священник безженний.

Стан, в якім застав парохію був такий: під взглядом моральним не злий. Вправді було багато тіней, але і добрих сторін не бракувало, а радше, може, і переважали. Піяньства надлогового не застав, всеж таки піятики з нагоди празників, свят родинних і торгів були звичаєм. Що гірше, найчастійше в місто монопольового спірту пили тут до тепер денатурат, бо був о много дешевший.

Пишучий виступав часто проти того в проповідях і при інших нагодах. Тепер, здається, вже тої тзв. деревлянки не п'ють. До тої щасливої зміни причинилось в головній мірі се, що в сусідних селах, передусім в Вислоку, було кілька случаїв смертельного затруття денатуратом. Оскільки ще уживають на весілях напоїв, то хибаль пива і овочових вин. Отже, можна сказати, що піяньства тут тепер нема. Може і для того, що «нема за що». Отже, нема злого, щоби на добре не вийшло. Чи то «добре», все буде не знати.

Поза малими виїмками, чистота обичаїв заховалась дотепер. Хотяй сезонова еміґрація на доли в часі жнив та копаня бараболь причиняється до сего, що хто зна чи не буде гірше. Крадежий поповнюваних місцевими, можна сказати, що до тепер не було. Овшім, під тим оглядом Явірник досить гарно відбиває серед дооколичних сіл. Зате є шкідництво на полю, передусім кіньми. В початках були досить часті случаї крадежі дерева в лісі. В тутешніх відносинах того за крадіж майже не вкажеш, тим більше, що ліси є громадзкі. Тепер і того нема. Здається тому, що торговля деревом (кльоцами) упала.

До тіней належить міська мода між парубками і взагалі охота до вбирання мимо нужди, яка загально тут панує.

Один дуже поганий звичай довів до дуже сумної події на зелені свята 1929 р., коли то на весілю у тутешнього ґазди Москаля вбито двох парубків: Василя Шпильку і Михайла Колотило. Був се вислід бійок, без яких не обійшлось жадне весілля чи забава. По тім випадку бійок заперестали, але, як бачимо, за дуже високу ціну та поправа. Взагалі до всяких звичаїв є тут велике прив'язання, чи вони злі чи добрі. Довгі весілля не перевались мимо браку грошв. До тепер панували тут погані, майже дикі звичаї при помарлик. Взагалі нема тут жадного пєтизму відносно небіщиків. Се видно зі захованння ся в дома, де лежить померший, як рівнож цілковитий брек печали вести за місця вічного супочинку. Відвідування гробів тут майже незнане.

длятого і жадного ставання про них. Що за причина — не знати. Бож прецінь пам'ять за небіщиків є, що проявляєсь в деванню на Служби Божі за усопших і тзв. поминках. В останнім році і того нема. Винна тому скрута фінансова. За душу, отже, не забувають, але тіло трактують мало що ліпше чим...

Обов'язком душпастиря є тут збуджування пєтизму і пошани для доли померших, не тільки душ, але і тіл, і пошанованнє та удержуваннє в порядку кладбищ. До того найлучше причиниться процесіяльне відвідуванія кладбищ і відправляння на них звупокійних богослужень, чого дотепер тут зовсім не було. Що воно доцільне, показалось того року на зелені святв, на які гроби були поправлені і умаєні (дотепер нечувана новина!).

Прив'язання до церкви можна тут назвати так само звичаєм, як ходження по празниках і відпустах. В неділю, в свято і в деякі звичаєм усвячні дні (страсти) церков звичайно заповнена. Так само на поминках. Позатим жадні заокоти не всилі осягнути того, щоби бодай на хвильку вступити до отвореної церкви, а о вислуханню Служби Божої в будний день нема мови. Для того на нововведені майскі богослуженнє не ходив зі старших тут ніхто, а лишень шкільні діти. Ніхто не хоче іти, навіть одного церковника часом нема. Треба, отже, на той день, рідко попередний пополудни, заповідати великодну сповідь, бож тяжко приходиться правити, коли тільки дяк є присутний і то з конечности. На разі поправи під тим зглядом тут не видно. Вечірні дотепер тут не було звичаєм правити, отже ніхто не ходить. То прив'язання до старого є причиною, здається, що лишень дванайцять женщин і один мущина записались до впостольства молитви. Може примір тої тринайцятки і їх щомісячні сповіди і св. Причастє причиняться, що поволи зникне той недобрий звичай, що тільки раз в році можна сповідатись і причащатись, а позатим священник круглий рік має спокій зі сповідями. То вигідно, але не добре. Праця над брацтвом впостольства молитви причиниться до того, що почитання Н. Т. Євхаристії, дотепер майже не знане тутки, збудить того католицького духа і католицької культури, якої тут зовсім нема. Пишучий має надію, що єслн та праця буде провадженв, то його наслідника омине та прикрість, яку він пив, коли, правлячи майский молебень в присутности кількора дітей, по скінченю переходив попри місце, де відбувалась забава з музикою, на якій брало участь майже ціле село і всі переходили попри отворену церков, і нікому навіть на гадку не прийшло вступити тільки длятого що майскі богослуженнє се не є звичай, а забава звичаєм. Бож прецінь навірника туть на разі нема. Длятого недбання про те брацтво мусить бути уважаним за каригідне. До тепер се лишень гірчичне зерно, кинене в землю. Пригадую, що тутешна гірска почва тверда, потребує багато справи і заходів, а треба видати плід, більше чим деіндв. Плодом тим має бути католицький дух і культурв. Заведені майскі богослуженнія і набоженство до Серця Христового з щомісячними богослуженнями не можуть бути занедбувані. Найбільший успіх дасть ревна праця в школі (діти, чого навчились в школі, не опускають того і потім, хотяй вже вийшли зі школи і є надія, що так будв і в старшім віці). Инакше небезпека «православ'я» (дух схизми ще все тут ся товче) і сектанства все буде висіти, як грізна хмара.

Що до школи, дотепер її тут не було. Заложено її в 1929 р. і того самого року в осени взялись до її будови. Анальфабетизм загальний. Хотяй між

молодими (хлопцями) повишше шіснвйцять до двайцять літ знвйшов пишучий по своїм приході до села хто знв чи не більшість, для якої штукв читання і писвння не була чужою. Звпитані, що їх спонукало, що не жалуввли трудів і звходів позбутись внальфвбетизму, по більшій части відповіделн, що їм «[*нерозб.*] було показуватись десь між чужими людьми неписьменними». Думаю, що та будьщобудь вмбіція звслугує на похвалу і є добрим знвком на будуче, оскільки злі духи не постврають ся о те, щоби і те знання не одержувати на шкоду в першій мірі душевну. Небезпекв є, і то досить велика, бо в деяких сусіднік селвх комунізм, а з ним безбожність, невірство і неморальність звчинають прибирати грізні розміри. Тут, поза одним, зглядно двомв виїмками, ніхто до комунізму не признвється вні єго не пропагує. З тих двох оден не має жадного [*нерозб.*], бо сидів два і пів року в в'язниці зв убійство (той сам, що убив двох парубків на весілю). Другий повернув щойно з Канади і звчвв щось говорити, тепер, оскілько відомо, перестав чи дав за вигрвну, чи тільки шукає відповіднійшої хвилі, не знати. В кождім рвзі треба бути обережним. О ствриих боятись, думаю, не треба, бо до церкви прив'язвні і священика шанують, що до молодших, передусім парубків, нв разі ще [*нерозб.*], вле небезпекв є, ба зарвзв довкруги ширится.

Школу збудувала громада влвсним коштом без якої небудь допомоги. Тв будовв школи богвто навчила і громаду, і неменьше її душпастиря і длятого думвю, що не буде зайвим дещо про се розказати. Згодили майстра, зачав ставити і коли довів дак готовий під бляху, прийшло нв гадку одному з двох тутешніх жидів, що то неможливв і нечувнв річ, щоби тут в горвх можна робити щось без жиде. Свою гадку висквзав перед цілою громадою і громада узнала єго погляд зв єдиний і взяла Сруля за підприємця. Сруль зв гроші (дістав з гори більше як половину напвжности) нвкупив собі, як квжуть, товвру і школу зхотів будувати зв ліс, зглядно дерево з ліся, яке закупував в громади, нв що купив виключний монополь. Все булоби добре, наколиб не прийшов крах з деревом. Сруль не мав грошей і не хотів стввити школи, а коли єго принвглюввно. квзав, що має чвс і зв сім літ, бо йому не дали терміну. Вкінци двщо зробив, більше громада свма зробилв, всежтвки жид зваскаржив громаду, що йому не виплвтила належної йому після умови цілої суми зв вибудуваня школи, якої він зовсім не вибудував. Прийшов процес до тепер не укінчений, і коштував багвто грошв і грижі передовсім начальника громади... Всежтвки той процес мвє і добрі сторони, може відівчить тутешних людей всюди послугуватися жидом. Для душпастиря є твкож добре наука, що не все є добре не втручатися до громадзких справ, передусім твм, де нврід є ще нв стільки темний, що поступає при подібних справвх, як мвлі діти. Тут мусить священник в такі справи конечно вглянути і ціпим своїм священичим авторитетом заважити, тимбільше, що тут ще може то зробити. Теке відниманя рук не тільки не принесло жадного, принвйменьчв не дало бажаного спокою, вле що більше, коли вибух процес, священник як той, що провадив нв просьбу громади єї рахунки, отже і відносно будови школи, почув нв своїх рамевх цілий тягар тої справи і нввіть був змушвний в суді присягати. Для ліпшого зрозуміння тої справи належить додати, що тут був звичвй і то «відвічний», що священник попри канцелярію парохіяльну провадив і громадзку так, що рівночасно при віддачі метрикальних книг віддввано йому і громадзкі, чи то був звичвй

добрий, сумніваюсь. Що дехто говорить, що то добре, бо священник може вглядати у всі громадзкі справи, то всежтаки рації не має, хотяйби навіть таке вглядання мало певну користь. Вже саме становище священника не годить ся з того рода заняттям. Нараження на ріжні підозріння зі сторони парохіян, а на всякі уваги при люстраціях і при инших нагодах зі сторони властий, що надзорують громадзкі справи, не може причинятись до повази священника. Ту повагу і гідність нарушують і всякі чинности, до яких є обов'язний тзв. писар громадзкий. Всякі справи з рекрутами, бугаями, псами і безрогвми, о які тут священник мусить ся отирети, не можуть приносити йому чести. Поява священника на конференціях таких писарів, які уряджує староста, чи инший урядник староства є дивною і неприємною. Пишучий від початку відчував невідповідність того звняття і хотяй, за порадою декана, його приняв, всежтаки старався його спекатись, що довго йому неадавалось, аж вкінци через щесливий збіг обставин спекався того зовсім не приносячого чести «уряду». Длятого, після моєї гадки, жаден священник не повинен принимати на себе такого обовязку.

Відношання парохіян до священника на загал добре. Думаю, що священник повинен оминати деох скромностий. З одної сторони, звнадто не бити на свій авторитет, з другої сторони, не дуже так бути популярним. Чемність із гірняком не є злою, овшім доброю, з другої сторони, треба пам'ятати, що се люди, що не стоять покищо на уровени культури, яку має священник, длятого за великі тонкости і делікатности не є вказвні. Не можна трактувати з гори, але, з другої сторони, легкий натяк на свою духову висшість і священичу гідність в приставаню з ними повинен бути, щоби не взяли під ноги. Може, ті уваги для других не будуть потрібні, досить що пишучий, згідно зі своїм успосібленням, дещо переборщив в тім другім напрямі, так дуже на тім зле не вийшов, всежтаки пам'ять на своє відношення як духовного батька до синів, а не як цілком рівного булаб, може, успішнійшим. Хотяй, з другої сторони, треба все пам'ятати на слова, записані в Єв. Йовна «був як оден з ник». Ліпше переборщити в тім другім напрямі, як давати всюди відчувати, чи треба, чи на треба, свою висшість. Щоби священник заковав повагу між парокіянами, то, після мене, не треба уживати якихось спеціяльних ad hoc середників. Святе життя, життя після того, що ся говорить на проповіди, се найліпше підтриманя поваги священичої. Жадні штучні середники не вистарчат, коли життя не священиче.

Одну злу прикмету завважив пишучий між тутешними лемками. Матеріялізм. Всьо міряєсь дочасними користями. Для гроша посвячують дуже богато, хотяй, з другої сторони, не вміють ощаджувати. Той матеріялізм даєсь відчути навіть в справах чисто духових. Як дають на Службу Божу, то не за усолших, то майже все «за худобу», рідко «за здоровля», майже ніколи за діти, за відпущеня гріхів, здаєсь, ніколи, за поступ духовий ніколи.

Перед тою грошевою скрутою була досить велика жертвенність на церковні цілі, передовсім на справлення церковних риз, посуд та инших предметів церковних. На увагу заслугує приславня з Америки 100 $ жінкою одного з тутешніх еміґрантів, Миколая Шарого, Анною, на павук. Інвентар, як на так малу церкву, є зглядно досить богатий. Коли порівняти його з деякими церквами на долах (як пишучий завважив в Самбірщині), то навіть дуже богатий, мимо убожества насвлення. Сьпів в церкви є немож-

пивий. Прикметою його є довге тягнення, голосами стрвшними. Мелодії розібрати не можна. Тяжка тут реформа, бо нема культури сьпівацькоі і змислу краси, що має проявлятись в сьпіві (діти, що навчились в школі добре сьпівати, по певнім часі всі найкрвщі пісні перекручують на тутешній лад і виходить карикатурв, як нв те поредити, пишучий не знає). Післав одного з тутешних хлопців до Інституту Дяківского до Перемишля. Чи зможе він тут щось направити, хотяй навіть стане дяком, не знати, тимбільше, що наука в згаданім Інституті не стоїть на відповідній висоті.

Свідомости нвціональної майже нема. Хотяй є проблиски. Великий страх тутешних людей перед поліціянтом і иншими властями стануть священникови на перешкоді, наколиби котів в тім напрямі працювати. Найменьча страта колиб парохіяни понесли з причини тої діяльности священника, не тільки щоб позбавила його успіхів в його національно-культурній праці, але і в душпастирстві [*могло б*] звшкодити. Длятого треба бути дуже обережним, поступати поволи, в не хотіти всього нараз зробити, тут треба доперва до того виховувати. Зі старими вже нема що. З молодими поволи, обережно. Читвня гвзет з причини майже звгальної неграмотности не знвне. Приходить дві «Народні справи», два «Бескиди» чарез парохіяльний уряд і два «Місіонарі». Терміну Українець, український ще неуживаєсь, в лишень – Русин, руський, котяй і перший є знвний і ніхто проти нього не виступає.

Читальні ані кооперативи нема. Чи вже булоб на часі їх звснувати, пишучий не знає. Склеп був давнійше жидівский, довший час зовсім не було, тепер мвє захожий українець, але здаєсь менше солідний. Між тутешним народом все покутує ствра привичка торгувати лишень з жидом. Жиди дотепер тут були панами, хотяй теперішня скрута, в передовсім спадок цін на худобу і дерево відбились і нв них.

Предложено з нагоди звільнення о. Івана Підгарбого з обов'язків зввідателя тутешньої парохії. Явірник 30 серпня 1932 р.

М. Ґробельський двкан

28. о. Володимир Іванчук

По всяким правдоподібностям, я був двайцять осмим з ряду священником в Явірнику. Парохію Явірник обняв як неопрезвітер дня 27 вересня 1932 р. Працюючи яко священник і громадянин, старався я якнайкрвще вив'язатись з обов'язків, які нв мене яко священника були наложені. Чи сповняв я всьо як слід і чи вичерпав всьо, що було в програмі, це залежить від критики та обставин, у яких я працював.

Працю мою поділю на три части:

1. церква
2. школа
3. громада.

У хроніці написав мені отець Підгарбій, мій попередник, що нв вечірні, майські богослужения не приходили люди і що хор неможливий до знесення, дальше є в селі комунізуючі одиниці і нахил до вморальности. Я взяв собі це за пункт оперативний і дещо вже виполов зовсім, в проче, докінчить мій наслідник. Отже, нв вечірні прикодять вже люди, бо я все точно правив вечірні, в на майські богослуження, особливо коли є гарна



Явірник; посвячення тзв. громадського пам'ятника померлим селу; панахиду править парох Команчі о. Червінчак; світлина з 1966 року; передала Марія Вішневська з Явірника біля Команчі

погода, приходить майже ціле село. Рівнож і брацтво «Апостольська Молитва» проявляє свою діяльність. Відносно співу в церкві, який дійсно був «дикий» – таких напівів не ма в жадній части світа, радикально раз на все усунув. Сам вивчив хор і то так, що опісля диріґував ними дячок, що в мене учився, а опісля другий дяк (місцевий) – бо я навчив їх напам'ять, і каждий голос знав свою партію. Праця був, бо вони всі були внальфабетами, треба було їх учити слова, відтак мелодію, ну і почуття гармонії. Я вибрав найлекші пісні до св. літургії, поставив на своїм хор гарно співав, бо я штучно його піддержував. При престолі я так співав до кождої партії, що діріґент ловив мій голос і в той спосіб подавав хорові. Це був перший виступ мій, бо до цего часу нігде абсолютно хору не було. За моїм прикладом заложено хор в Репеді, Туринску, Команчі, Прелукax і т. д. Доля цего хору така: тепер ним орудував богослов III р. п. Паньків Теодор, якого я завнґажував до заложення, зглядно провадження кооперативи, провадження хору, вматорського гуртка і т. д. Він, п. Паньків Теодор, хор вилядив, згармонізував ще краще, бо крім цего, що вчив, ще сам ним у церкві діріґував. Понадто вчив місцевих парубків співу світського, пісень стрілецьких, побутових, лемківських, заповіт і національний гимн.

На цьому місці ставлю побажання, щоби хор не квсувати, бо ца має дуже великий вплив на організацію молоді, дальше її виховує і стримує перед неморальністю і комунізмом. Чому? Бо як перше не співав кор в церкві, то вся майже молодь, хлопці і дівчата були під час Служби Божої на дворі. В Явірнику церква є у лісі, отжа вони йшли до ліса, палили вогонь, довколо него сідали й оповідали собі байки, ба, що гірше, один вмігрант з Канади викладав теорію Маркса і Канта. Другі знова йшли з дівчатами в ліс

і глустували. Тепер цего немв, бо хлопці, які лише хоч трохи мають голос, навіть і газди молоді, всі співають на корах, також дівчатв, отже немв вже тепер кому провадитись по лісі. Навіть я так звів, що кождої неділі один парубок чи газда співаючий в хорі, мусів прочитати апостола в церкві. І чителі, хоч таке читання апостола вимагало 15 проб. Все ж таки я перепровадив проби і Апостол на Службі Божій був прочитаний колись внальфабетом, а тепер кандидетом на учасника до крилося дяківського. Всью робить праця та апертість щось нового людям дати. При цім звзначу, що люди ту є побожні, одначе побожні більше формою, чим змістом. Він буде красно молитись, поклони бити, прочитає Апостола і того самого вечора щось або украде, або [*нерозб.*] чуже, або набє. Їм подобався був, отже, хор яко нова форма побожности (про що я саме згадав) і цілою душею взялись зв вивчення літургічних співів. На пробах, які відбувались під вачір у кухні на «попівстві», я вчив лише півгодини співу, решту часу я посвячував на науку нашої історії, географії, літератури, гігієни, анатомії, читав їм часописи, новелі, «Золотий колос» і інші приступні книжечки, і так укладав це все, що всью зміряло до цего, щоби їм доказати, що всью воно показує нам, що існує хтось, що всью це все нам дев, чи тим управляє, а ним є Господь Бог. Це тому я робив, бо дійсно звчав кільчитися комунізм, отже я хотів в зародку цей комунізм здушити, не двючи, одначе, нікому пізнати, нащо і з ким я борюся та кого поборюю. Я мав на меті два пляни 1) побороти комуну, 2) відвернути молодь від неморальности. З рукою на серці заявляю, що комуну я знищив, обв провідники тепер дуже порядні люде, обв ходять до церкви, сповідаются і священників поважають. Оден з них жив у concubinati і крав, а другий прийшов з Канади, де мусів перейти курс, бо досить вміло говорив. Я старався, щоби їм відобрати вплив, отже тому що вечора на пробі все щось нове або читав, або оповідав, або показав на образку, щоби заохотити їх до ходження на проби і в той спосіб відобрати їм нагоду до пустого життя і слухання теорій комуни. Хвильку увагиl Є ту звичай, що зветься «вечурки». Що вечора збираються молоді, в то і старі, по черзі в кождій хаті, і жінки, дівчата прядуть, а мужчини курять і говорять. Відтак старі йдуть спати, а молоді пустують. На тих «вечурках» йшла власне пропаганда комунізму. Тому я кождого вечора робив пробу кору і якраз в цей спосіб осягнув мету свойого пляну. Звзначую, що одинокий в Явірнику жид також причинявся до цего. У него також сходилися люде на «вечурки» і так само параліжували мою працю. Навіть під час Служби Божої були в него сходини. Я його виселив зі села, тепер вже нема ані одного жида. Намовив я одного церковника, який мав гроші, цей купив ґрунт в жиде і так я позбувся зарази в жида.

Морвльний стан є добрий, розуміється, всюди є виїмки, одначе на загал молодь є побожна, ходить до церкви, сповідається і слухає та поважає священника. Того осібняка, що жив у конкубінаті, я намовив per argumentum materialem до цего, щоби покинув наложницю, оженився та став статочним газдою. Він послухав, я дав йому дві ялиці з ерекціонального ліся на кату, а дві ялиці випросив для него в громаді. решту він собі ще вкрав, щось купив, оженився з дівчиною та ходить до церкви. більше вже не краде і є надія, що буде вже статочний. Другого комунера я став величати зв його розум, дав йому посіяти на найкращім полі ерекціональнім, зробив його в кооперативі

головою контрольної комісії і також він вже два рази сповідався, ходить до церкви що наділі, поставив хрест на гробі свойого брата і більше, як чую, не пропагує Маркса.

Про школу не буду писати, як вона повстала, бо це вичерпуючо оповіа о. Підгарбій, а лише хочу звзначити працю, яку я проводив у ній. Моя праця була універсальна як в церкві, так у школі чи в громаді. Передовсім, люде переконалися, що квацтво це є штучний дурман з боку держави і почалось отверезіння, з рештою природний розум так каже. Хотів я підселити цей здоровий обяв повороту до українства молодим наріб-ком. Та не осягнув належного едовілля, бо місцева учителька, якої муж є безробітний, усунений за якісь махінації з фінансів, без образування чоловік, що є звразом конфідентом поліції – зробили вони обоє на мене донос, що я на годині релігії проваджу лекцію українського освідом-лювання дітей, даю їм до читання українські книжки, а польські забороняю читати та що обидив польський герб та Президента Річпосполитої. Прийшов у слід за цим процес, що тривав майже два роки, у якім засудили мене у Сяноці на 8 місяців безглядної тюрми, але в апеляції в Кракові Бог не дав мені вже більше наруги і мене оправдали. Один, одинокий свідок був ученик і слуга рівночасно в одній особі, що свідчив у суді з подиву гідною звїпостю на мене. Мало того, одного дня переходила біля його хати моя дружина, яку звчіпив батько того малого юди, і при розмові зробила докір моя жена за підлий вчинок його синка, він сказав, що до цего намовила його сина учителька та навіть обіцяла 2 зол. По скінченій розмові побіг той вже ствий юде до учительки і за чарку горілки і кусок якоїсь печені набрехав на мою дружину, що вона намовляла його сина Миколая до фальшивих зізнань в суді. Тепер почалось свіжа пекло, нагінка на мене і мою жену, і знова процес і кривоприсяги на мене і мою дружину. Моя справа вжа скінчана, в моєї жени ще ні. Як буде, Бог знає. Крім суду інспектор зробив своє, приїхав на слідство і по переслуханню того одинокого свідка, ученика II кл. Миколая Василишина, який був рівночасно і слугою у горбатої учительки, відібрав мені вступ до школи. Отже, в школі я не побідив, в це тому, бо за мало мав часу до праці. У суді зізнала учителька, що її помагав місцевий «солтис» Фецьо Халупа, якого вона посилала між дітей його сусідів, від яких він довідався, що я мав дійсно так говорити. Звзначую ту, який є подлий лемко, що за «полий» (бо йому часто дає чаю учитвлька) готов виелати на шибеницю і священника. Звзначую, що у школі я працював більше, чим треба, бо мав призначено 2 години, а працював 4 години. Вчив я, чого наказувала моя совість і мій обов'язок громадянина, та не можу всего передати на папір – може читач вичує своїм духом, що саме я ще не дописав. Роблю осторожним перед тою горбатою учителькою, бо вона є страшно зла жінка, упосліджена природою, тому і мститься на інших людях. Впрочім мала до цего принуку з боку поліції, яка у неї вся була перед слідством у кождій справі з боку інспектора і створости, що її ще яко польці не тяжко було виконати. Та мимо цего я виконав у більшості свій плян, хоча дорого звплатив усім, чим мав і школа не устала на боці, і шкільні діти дістали це що повинні були дістати, а на процесі ще це більше пізнали, бо майже ціла кляса ходила до суду яко свідки. Мала дітвора переконалася, що мене судять за правду, а причиною

цего всего є учителька. Ту знова не можна всего написати, одначе читач вичує, що я мав на думці написати.

Громадянське життя було ніяке. Не хочу судити когось за це. Але краще було мені, якщо я вибрав застав вже щось, а я сам мусів від початку всьо зачинати. Ані кооперативи, ані читальняного дому, ані якогось товариства. І тому, що я до всього забрався, стягнув на себе бачне око адміністрації і старостава. Крім цего, місцеві люди доносили на мене. Авжеж не буде погано, як напишу, що і священники кондекенальні дивились на мене неприхильним оком і самі дещо на мене доносили до адміністративних властей. Мало того, самі вони, тобто оо. кондеканальні не солідаризувалися у праці й творили теке, що тим самим вже твореннам робили нагінку на мене. Приміром робили „Święto morza". В церкві урочиста Служба Божа, проповідь „okolicznościowa", відтак похід з процесією не ріку, свячення води і „mowa o morzu" і „symboliczne uderzenie w dzwony". По такім святі стає в деканаті «балаган», бо один є такого, а інший другого погляду. Крім цего свята моря, уладжують священники ще свято L.O.P.P., то є Служба Божа, проповідь, збірка грошей в церкві - а по полудні акедемія і „pogadanka" о базах і значінню L.O.P.P. Священники є навіть головами в такім товаристві. Крім цих свят, є ще інші, подібні свята „lasu", „barana" і т. д. Я старався перш за все бути священником, слухати всіх приказів свого епіскопа – ординерія, а відтак бути громадянином і працювати в громаді так, щоби моя праця була корисна для церкви і українського народу.

В окопиці не було інтеліґентів, які хотілиб надати якийсь напрям, якесь зусилля, якесь свято, якийсь реферат, взагалі мартвеччина, а які інтеліґенти і були, то боялися стратити ласку у тих панів, що надають посади. Вірять бідні, що як будуть „porządnymi Rusinami", то дістануть посаду.

Серед дуже немилих обставин зачав я працю. В околиці, що кипіла від комунізму (Репедь, Туринське), сект (Вислік, Щавне), від хруняди, я прибув і поволі начав вести провід у громадянськім житті. Зачав від найважнішого, а саме від будови Народнього Дому. Хотів я поставити Церковний дім, але що ж власть духовна була проти в новіших часах є інакше і я задумав поставити читальню. Ту знова, на донос чи учительки, чи місцевих хрунів, будову затримали до відкликання, бо в доносі було, що я краду на спілку з парубками дерево в громадськім лісі в ночи і з него будую дім для Просвіти. З'їхав староста до ліса, вибештає війта і мені дещо перепало, але коли я звернув увагу, що якщо я украв дерево, то нехай донесе прокуратурі, а мене нехай не бештає, успокоївся староста, одначе покарав мене гривною на виїздовій сесії в Команчі через Комісара старостинського. І якби були люди мудрі і чесні, а передовсім усвідомлені, булаб будова на добрій дорозі, але кілька дурних одиниць збунтувалися і я змушений був ставити будинок на непевній площі, т.є такій, яка не знати до кого належати буде, чи до громади, чи до приватного чоловіка згл. спілки. Зрештою, дім будується, а від священника залежати буде, як він його вихіснує. Бо праця начата, треба лише вміло її попровадити дальше. Успіх буде.

Другою річчю є кооператива. В найтяжчій крізі забрався я до стягання уділів. Мої попередники, коли був гарний на гроші час, занедбали ту гарну ідею, бо, як оден з них оправдується, не знав, чи вже час наспів до заложення кооперативи. А я доконав. Хоч мене це дорого коштувало. Бо на

свій власний кошт спровадив я, перебуваючого на відпустці богослова III р.н. Панькова Теодора родом з Болеховець пов. Дрогобич, якому я дав повне удержання за це, що він провадив кооперативу у характері справника і крамаря та провадив мені хор. За справування функцій у кооперативі брав п. Паньків 5%, одначе тому, що той гонорар 5% виносив місячно 8 зол.-10 зол., а часом 15 зол., не мігби був вистарчити на удержання спеціяльного крамаря, а який конечний був, бо в Явірнику ані в околиці, не було, бо під тим оглядом є ще анальфабетизм. Люди в Явірнику не є абсолютно здібні самочинно провадити кооператив. І я спеціяльно ad hoc рішився удержувати власним коштом чоловіка, щоби показати, що всьо можна при добрій волі справити. Тим більше, що був передом приватний склеп, який дорого брав, а не давав за це доброго товару, навіть сам власник походив з чужого села, адже навіть зиск, хоча і приватний, ішов до чужого села. До місцевого священника ставлю на цім місці апель, щоби дальше занявся кооперативою, контролював, провадив книговодство, а якщо і позволить кишеня, зробив так, як я, спровадив собі інтеліґентного чоловіка, яких тепер є сила – але співучого, і той буде провадити хор, за це священник дасть йому удержання, а кооператива за його працю рівнож скромно його нагородить.

Крім кооперативи, намагався я заложити Кружок Рідної Школи. Два рази вносив я подання і два рази Староство в Сяноці заборонило. Перший раз мотивувало Староство заборону тим, що я як голова Рідної Школи в Явірнику є покараний 8-місячним арештом. Другий раз мене вже не обрано головою, тоді староство рівнож заборонило заложення товариства, мотивуючи тим, що я, хоч не належу до старшини, одначе буду головним інспіратором і проводирем Рідної Школи. І товариства нема. Отже, треба місцевому священникови доложити якнайбільше старань, щоби таке товариство конче існувало. Про користи такого товариства і про обов'язок його заложення хиба вже не треба згадувати. Поставлю собі засаду, принціп конче вже раз лишити базікання «ще час», але сейчас взятися до праці й перевиховати ціле громадянство, так національно, як і духово.

Крім цего, на моє старання, за моєю порадою заасекурувалися майже всі громадяне в Т-ві «Дністер» і навіть ту, де влада позволяє 1/3 часть майна заасекурувати в довільнім товаристві, і ту є шикани, бо приїхав з Кракова інспектор ПЗУВ і грозив, що „dwom bogom nie można służyć". Грозив репресіями за це, що явірничане заасекурувались в «Дністрі». Як рівнож пускав двякі епітети в мою сторону, зазначую, що лише перед людьми. Зі мною ніхто не говорив ані за це не грозив.

Дальше спровадив я 50 щеп овочевих від Терпляка, а половину з Міжинця (Любомірскік), так поредив мене знакомий інженер-аґроном українець, що є спеціялістом у цій ділянці. Щепи ті позабирали люде, засадили і не всі ще заплатили. Вміють взяти, а за це тяжко їм віддати. Одначе щепа має також виховне значіння, бо якщо село буде мати богато щеп, то кождий газда буде пильнувати сего дорібку і другому не піде робити шкоди – бо буде боятись о своє добро. Про матеріяльні користи згадувати хиба не потрібне. Це очевидне. Рівнож за моїм стараннем і принукою купили собі місцеві парубки і шкільні діти шапки виробу українських інвалідів у Львові і за ці шапки зараз записав мене на кару комендант постерунку в Команчі (тепер належимо до постерунку до Вислока), ніби за кооперативу, бо

я голова управи, а не подбав за це, що не було відповідного приміщення на нафту, а нвд сплювачкою не було напису „pluć do spluwaczki". Кара була висока, 15 зол. Я пішов до староства просити о нищий вимір кари, бо вже тих кар я заплатив більше. Перший раз я був тоді у старості. Віцестароста сказав, що я дуже негарно записаний у старості, що іншим священникам кару знизивби, але мені за мою працю в кооперативі, Рідній Школі не може цего привілею зробити. Наговоривши мені о „współżyciu" і „bratniej miłości", відіслав мене з побажанням, щоби я отямився (не знаю з чого?) і взявся до щирої обивательської праці, а не мине мене за це нагорода. Також не буду ту цілої справи видвигати про себе. Скажу, що тих кар було більше і так отверто мені сказали, що як я не поправлюся, то тих кар ще буде більше. Але кістка є кинена. Рубікон є пройдений! Треба що добре продовжати, робити послідовно, а напевно колись будемо мати овочі. В Явірнику є лише українці і всі люде пише за українців себе уважають. Неправдою є, як згадав о. Підгарбій, що термін українець мало знаний чи не знаний. Ні! Всі вони себе за українців уважають і такими себе кажуть звати. Лише ті, що є близько влади, «вселякі солтиси», з якими треба обережно, бо на мене висилав делеґацію до війта в Команчі, дальше всьо доносив учительці, поліції і т. д., не хочуть себе звати українцями, бо знають, що назва українець принесе прикрість владі. Читають українські часописи: «Народна справа», «Наш Лемко», «Батьківщина». Надіюся, що якщо священник добре поведе громаду, кращі ще успіхи осягне.

29. о. Свиицький Дмитро прибув до Явірника в липні 1935 р.

Село було під цей час майже пусте, бо вибралися на жнива на доли для зарібку.

Перед Святом Воздвиження Чесного Креста вибухла у горішнім кінци пожежа (1935 р.). Згоріло 4 хати: Хріна Василя, Пінчака Дмитра, Цалинської і Москаля. Огонь повстав від хати Хріна, мабуть, причиною пожару були діти. Щастя і від Бога ласка, що на тих хатах поперестало, бо моглоб піти з димом пів села (горішний кінець), однак вітер був корисний і огонь пішов в бік від села.

Дня 11 V 1936 р. утопився хлопець Хріна Василя, котрому згоріла хата. Хлопець мав 2 роки, на ім'я Ярослав. Утопився у студні, котра була без цембриня, а лишений без опіки упав до студні. Майстри будували хату і не запримітили. Аж старша дівчинка зачала щось оповідати про Славця, і коли прибігли до студні, виняли тіло і хоч було еще тепле, однак не могли привернути до життя, хоч старалися се зробити всіми силами.

Дня 4 XI 1936 р. В цім дни покінчено огородження церкви (котра взагалі не була городжена від часу, коли її побудовано, 93 роки). Фонди: громада за моїм стараннем видала 8 м³ дерева, з чого 4 м³ порізалося на тартаку, решта пішло на заплату, а робота і фірманка все роблено шарварком цілої громади. На цвяхи взяли зі скарбони церковної. Робилося скоро (припадав з'їзд деканальний в Явірнику, котрий відбувся 5 XI 1936 р.) і хоч осінь була погана, слітна, роботи коло церкви і цвинтаря покінчилися. Почато рівнож городити коло плєбанії также такими штахетками.

1 XII 1936 р. Прийшло письмо зі Старостваа, яким повідомляється основників Кружка Рідної Школи ім. Т. Шевченка в Явірнику, що Ст. немає жадних закидів проти існування такого Товариства. З цим днем, отже, започатковано існувати вище згадане товариство, котре Староство два рази забороняло звложити.

30. о. Йосафат Камінський ЧСВВ, сотрудник у Чистогорбі, завідатель ex curr. в Явірнику.

Явірник Руський: 28 квітня – 10 травня 1947 року

*Спогад Стефанії Турчик (дівоче прізвище Коростенська), народженої 1920 року в Явірнику Руському Добромильського повіту**

Я народилася на явірницькому присілку Рибнім. У нас було п'ять присілків: Присада, Воля, Рибне, Нетребка й Загути. Присілки творилися длятого, що було багато таких самих назвиськ, наприклад Коростенський, Телесницький, Пальвода. На Рибнім було сорок один номерів, переважно українців, але були й поляки: чотири родини. То були люди бідні, жили з заробку. У Нетребці жила одна жінка-полька, прийшля з-за Сяну, але навіть не числилася як полька, а як своя, бо чоловіка мала українця й дітей так само. У самім селі Явірнику теж було з три польські родини. Ми спокійно з поляками жили, не докоряли їм, а вони не докоряли нам.

У нас порядок села був такий: Присада, село Явірник Руський, Рибне, Нетребка й Загути, за Загутами була Воля Володзька, Ясенів.

Люди в нас називали себе перед війною русинами, ніхто себе українцем не звав. Потім прийшла конскрипція, списування людей, люди трохи набрали розуму й писалися українцями й греко-католиками. При тій конскрипції навіть наш дідо записався українцем.

З-поміж отців пам'ятаю Заворотюка, якого потім поляки десь забили, Філяса й Волошина, якого вигнали на Україну. За Філяса був церковний хор. Другий хор був при «Просвіті», його провадив священик, якраз той Філяс. Церковний хор співав під дяком Куштрою (до дому казали «до Сорочака»). Кооперативу в нас заклав посол Загайкевич, мав промову. Одна кооператива була на Нетребці, а друга в Явірнику, там, де називається Воля. На Волі кооператива була при читальні, а на Нетребці в приватній хаті.

Від нас уже перед війною люди повивчивалися, Баки вивчилися, Стефанія Михно на вчительку, так само Бак Стефанія. Трудно було ся вивчити, людей не було стети. Обидві ті дівки працювали десь неблизько. Теофіль Бак був адвокатом у Сяноці, потім виїхав за границю.

---

* Текст друкується з елементами говірки.

Був у нас маєток жида Бароха Меца.

На Волі в Явірнику була школа, збудована ще перед моєю пам'яттю. Учив там Павлюк і пані Кубківна, потім Возьна. Павлюк у нас і помер перед війною, лежить коло церкви. Він був українець, учив з букваря. У нас наперед був буквар, а від другої кляси елементаж, з якого вчилися польської мови. У нашій школі до третьої кляси вчила пані Кубківна, а далі директор Павлюк, маючи збйорові кляси: четверту, п'яту, шесту, сему. Походив десь від Самбора чи Станиславова, був добрий патріот і директор. Кубківна родом була десь від Кальварії, також українка.

Як прийшли руські, то було в школі багато змін, вони дали своїх учителів, учили про своє й не давали дітей бити. Руські прийшли, бо німці відступили за Сян, між ними стала загода, загодилися за границю на Сяні. Однак по польській війні першими прийшли до нас німці, вітали їх квітами. А руських «вітали» два чи три господарі, що за австрійської війни були в Росії й бачили російський пад, і нам про нього розповіли. Казали праду: руський погнав нас колати окопи на Сяні. Хотіли зробити колгосп, але люди до нього не приставали, а сам солтис Пальвода до своєї жінки так сказав: «Ти ся не записуй, я ся сам запишу...», а все на жінку було записане. Відразу кіно пускали, пропаганду робили, але хто їм там вірив?.. Як ся забираєчоловікови те, з чого жив, то відразу видно чи влада добра, чи ні. Потім люди навіть голодували. Добре, що воно коротко тривало, бо було б так, як їх учительки казали: «Вони вас не будуть просити до колгоспу, самі підете». Початок зробили. Арештували Михна та братів Телесницьких, але не за куркульство, а за розмови про границю.

Руськими тішилися тільки жиди, говорили, що «тепер ми маємо владу, а ви під тією владою будете». Однак наші жиди були господарні, ніякої влади не отримали (за німців жидів забрали до Бірча й там вони погинули, жоден не вернув). Перед руською владою хотіли втікети хлопці з Присади. Дійшли над Сян і там їх руські постріляли. Щось трох згинуло, один з них писався Ваньковський.

У нас за німців був у школі постерунок поліції, поліціянти були самі наші. Раз напали не них поляки з Дилягової, мали якусь злість, але яку, не знаю, бо поліція є поліція. Одного такого, що збирав для поліціянтів яйця, схопили, підійшли під постерунок, але поліціянти зачали стріляти й не далися. Вигнали їх аж на піддашшя, школу підпалили, але мусили відійти. Оден поліціянт був ранний, а решті нічого. Оден поляк згинув, потім навіть не хотів його ані український, ані польський священик поховати, бо, казав той польський, «я не хочу таких людей, що одні нападають на других».

Зайшли руські з фронтом, замешкали на Діброві, у польському палаці. Вони теж ходили й ловили людей, але поляки були найгірші, з Котвицьким на чолі. Тоді по лісах починала ходити УПА. Від нас Хухра Теофіль і Гавриляк Роман. Один згинув на Кузьмині, а другий на Бірчу. В руській армії згинув мій брат, Коростенський Іван та Поливка Теофіль, але то ще в 1941 році та й не на фронті, але в німецькому таборі коло Ярослава, бо німці їх взяли в полон. А як тепер прийшли, то ніхто на них не чекав, усі поховалися.

Нем було безпечно, доки руські сиділи на маєтку. Як вони відійшли поляки мали владу й робили що хотіли. Ми були безборонні. Забили моєї

тітки двох синів: Володимира Гавриляка та Миколая Гавриляка. Обидва втікали, але не втекли. Вони були з Волі.

Уже в 1945 році висвляли на Україну, але тоді не було такого примусу, як рік потім. Ми втікали по лісах, але з Рибного і так дуже мало залишилося таких, що виїхали на захід. То родини Чопорів, Коростенських, Пальводів, Цельняків, Рибчаків, Телесницьких, Гавриляків, Дешинських (двох). Тоді вже нас не били, але всьо виїжджало, бо було сказано: хто не виїде – застрілять. Заскочили нас, люди говорили щось про виселення, але ніхто не вірив. Як наскочили, ми не знали, де обернутися. Треба було вже їхати. Жили ми в Пасленку, у Валєнродові, там був маїток. Потім у маїтку Конти, а потім ще в маїтку Ґоломбки, там жило нас 18 родин. Бити нас ніхто не бив, але дітей страшили.

Перший раз з'їхала до Явірника в 1962 році з сестрою з Америки. Я чула страх, як приїхвла. Хтось нас зголосив на міліцію, але ми поробили знімки й поїхали скоро назад. Потім ми вернулися, у 1980 році. Старший син Роман виїхав скорше, знайшов у Перемишлі роботу і замельдувався, купили хату. А за ними приїхали ми, старі.

Спогад Тараса Михна, народженого 1937 року

Село Явірник Руський положене було в Сяновому коліні, адміністративно належало до ґміни Жогатин. Перепис людности 1 березня 1943 року показав: само село Явірник має 102 родини, 1276 мешканців, а коли врвхувати присілки Рибне, Нетребку й Копань, то це збільшиться до 180 родин і 2200 мешканців. Лежало воно на стоках гір та й в долині між ними, найбільшими горами в нас були Кришальниця (500 метрів) та Грушівка (510 метрів). З одного горбка яром, а потім долиною плив потік Явірник, через Жогатин, П'яткову, Тарнівку й Іскань діставався до нашого Сяну. На горбі за річкою росла черешня («які солодкі овочі!»), біля річки стояла кузня. Недалеко на річці місце, яке ми, діти, заставляли, вода ставала глибшою і ми могли купатися. На кінці села над річкою – тартак.

Мешканці ґміни Жогатин були українцями. Винятком була Борівниця й Дилягова – там мешкали поляки. У Явірнику було п'ять польських родин і три жидівські, жили також і мішані родини, але мало. Мешканці мого села були рільниками, вони орали, сіяли збіжжя, жнивували й пекли з нього свій хліб насущний. Жили життям спокійним, гідним і веселим.

Моя пам'ять сягає тільки початку сорокових років. Тоді всі люди й далі молилися у своїй церкві, вчили дітей у своїй школі, мали свою українську поліцію. Усе виглядало нормальним. Однак лихо не спить. Його видумують поляки з Борівниці й Дилягової. Задумують різні провокації й напади, нападають, між іншим, на нашу поліцію в Явірнику. То були бандитські, а не патріотичні вчинки, несли вбивство й пожежу. І придивлявся цьому й керував цим осередок АК Динів, потім команда війська в Бірчі, міліція з Сянока. За їх згодою й пляном в Явірнику Руському 8 й 15 лютого 1945 року гинуть в підпаленому селі: Бак Роман, Бак Катерина, Бак Степан, Гавриляк Яків, Галушка Йосип, Гашинський Йосип, Гашинська Стефанія, Гашинська Олена, Глушик Степан, Духняк Володимир, Кримінський Микола, Коростен-



Хор читальні «Просвіти» в Явірнику Руському перед місцевою кооперативою; на дошці між вікнами напис: «Віра. Кооператива з обмеженою порукою в Явірнику Руському». Посередині стоїть о. Іван Філяс, парох села в 1934–1936 роках; світлина з 1935 року (?)

ська Аполонія, Крисак Степан, Куцаб Петро, Лех Роман, Лех Тадей, Михно Софія (Євгенія?), Михно Нестор (мій батько, 1912 року народження), Метик Анна, Метик Степан, Нижник Петро, Нагірний Степан, Оленич Микола, Телесницька Параскевія, Паливода Параскевія, Паливоде Томаш, Налепа Михайло, Бачик Михайло, Сорочак Дмитро, незнана дівчина, незнана людина (останніх п'яти осіб нема на могильній дошці).

Напади були раптові, військові тактикою, бандитські замірами й ділом: стріляти до всього живого й вбивати все жива. Потім грабувати, наперед відняти життя, потім мейно, землю з-під ніг, навіть щасливе дитинство. Багвтішала тільки пем'ять. От стою над могилою убитих явірничан, з другого боку хреста стоїть моя мама. Маємо 6 червня 1992 року. Це день праадивого християнського похорону вбитих, бо тоді не було живим як похоронити, не було часу на молитву, а що вже труну збити. Чую, як люди співають *Вічную пам'ять* під час панахиди зе упокій душ убитих. Люди плачуть, таж тут лежать їхні жінки, чоловіки, діти, родичі, знайомі. «Мамо, ти вже виплакала своє» – кажу в мислях до мами, бо вона стоїть бліда, не плаче. – «У тій могилі твій чоловік, замордований край села, на дорозі коло останньої хати Явірника, як іти на Жогатин. Коло потоку Явірник. Бандити здерли з нього все: кожух, убрання, тільки шапки бараниці не вдалося, бо покотилася далеко, утекла. Його тіло, мамо, привезли сусіди на санях, був страшний мороз. Я тоді чув такий твій крик, що більше не хотів би чути ніколи, така була твоя розпач. Так, уже нема сліз».



Хор читальні «Просвіти в Явірнику Руському; стоять у задньому ряді зліва направо: Станислав Крисак, Петро Налепа, Іван Ціхоцький, Володимир Налепа, Атанас Налепа, Михайло Налепа, Теодор Ромон, Іван Цельняк, Павло Бурда, Владислав Сорочак, Владислав Ціхоцький, Осип Костра; у другому ряді сидять: Софія Цельняк, Стефанія Михно, Стефанія Петрушак, отець І. Філяс, Марія Мрозек, Софія Цельняк, Ольга Сурівка; у першому ряді Михайло Філяс (брат о. Філяса), Стефанія Ціхоцька, Нестор Михно (батько автора спогаду), Дарія Михно, Володимир Сорочак; світлина з середини 30-х років

Дивлюся по людях. Важко їх пізнавати, тож ті колишні молоді люди, майже діти, тепер усі старці, навіть я вже дідо. Кожному по 45 років більше. Чую й не чую молитву *Отче наш...*, мої думки далеко. Я вертаюся в дитинство й рідну хату. Пізнаю її, а також нашу читальню, збудовану руками також моїх батьків. Потім вони співали в хорі, а я говорив віршик «Цвірінь-цвірінь, любі діти / Добрі в теплі вам сидіти / Огник гріє, мама гріє / Нагодує, приодіє / А ми далі небожата / Голод тисне, зимна хате / Киньте хлібочка кришинку / А врятуєте пташинку». Бачу церкву, у ній вінчалися батьки, а згодом мене христили, ще пізніше ходив я до неї майже сам, тільки ж мама мусила завжди брати з собою трохи хліба, як забула, то я з церкви втікав до хати по той хліб, бо не мав чого ссати. І знову рідна хата, дерев'яна, з ґанком, крита ґонтами, стояла біля плебанії, недалеко й від церкви та читальні. Недалеко стояли хати моїх друзів Мирона й Славка, далі Малянки, долина Явірника й дідова Фльоркова кузня і хата. Унна від нашої хати мешкала Данка й Стефке, напроти цвинтаря хата моїх дідів з маминої сторони. Це був терен мого дитинства, його осередок. «Де тепер мої малі друзі? Що з ними?»

Дитинство, багате пригодами дитинство. Одна – мало не повісився, друга - мало не втопився, бо мама казала, що був я цікавий і «пєотний». Було воно так. Захотілося мені яблук (чого ж може захотітися восени дитині?). На

городі Данусі росла яблунька, майже всі яблука вже поспадали, але одно залишилося. Кожен хоче його з'їсти, але ж високо лізти. Однак я полізу. Наперед на пліт. Штахети мокрі, старі - одна зломилася, як я з плота падав, а на другій зависився за ногавку. Навколо сміх! Прийшла мати, з плота зняла, до Нетребки занесла, до жінки, що наставила мені ноги й руку.

Другий раз був ще прикріший. Якось посварився я з Зенком, він був сильніший і пхнув мене до гноївника, ми бавилися недалеко від нього. Що я міг зробити? Почав топитися. Якби не прилетів старший хлопець Богдан, то й втопився б, на щастя, як мама прибігла, я вже встиг раз потягнути свіжого повітря. Однак може з місяць носив за собою «файний» запах...

А якось було й таке: захотілося мені «чогось солодкого». Беру яйце з-під курки (курка неслася в жорнах в коридорі), нвсу до склепу в читальні й міняю на мармоляду. Но й дісталося мені потім від батька, але не за мармоляду - за вкрадене яйце. Ця пригода стоїть виразно в моїй пам'яті: завдяки ній семилітній тоді хлопчина запам'ятав свого батька з одночасно зажуреним і усміхненим лицем. Бачу його донині.

А вдруге вертається моя пам'ять до батька, як мені було вже вісім років. Зима, мороз, сніг, восьме лютого 1945 року. Мамин страшний крик і плач. Батька привезли на санях під хату. Мама падає на його тіло. Я й молодший Микола не знаємо що сталося, але як мама плаче, то й ми починаємо...

Приходять польські жовніри, не дають плакати - кажуть швидко похоронити, бо як ні, „to wszystkich rozstrzelamy". Мема загортається у щось, несе вишиваного рушника й накриває ним татове замерзле тіло. Люди тим часом звозять інших убитих. Нема часу на молитву й *Вічную пам'ять*, навколо похилені проти них карабіни. І раптом - глибока тиша. Люди відійшли від могили, військо від'їжджає.

До мого розуму довго доходила свідомість про тодішнє горе, таки горе, хоч як борониться дитинство, хотячи бути як завжди - щасливим. Не дається: згоріло понад сто хат, у селі залишилися три хати, між ними - о щастя! - моя. Пригадую, знову стріли, вибухи, вогонь. Виглядаю обережно з якоїсь пивниці. На Провалах (так називали поле під лісом за читальнею) видно на конях польське військо й наших визволителів-партизанів. «О, тим білим конем їде сам „Ластівка"» - каже хтось зі старших. Упівці боронили нас, як могли, боронили перед тими що палили наше село. Навіть дитина могла зрозуміти, хто тут справедливий, а хто ні. І я знав про це досконало вже тоді. Як було не знати? Тож замордували Романа, батька Мирона, сховався аж у Грушівці, але як її палили, то і його вбили; забили Налепу, батька Євгена; хворого діда Степана Тицького вбили на ліжку; убили Крисака, батька Данусі й Стефці; бабуню Мирона Паливоди з Рибного вдарили карабіном, потім відрізали голову й вкинули до студні. То було під час другого наїзду в лютому.

І ще такий випадок пригадується. Під час котрогось там нападу й стрілянини мама, цьотка Ольга і я з братом ховаємося до потоку. Нас «намірили», бо цьотка вилізла на дерево подивитися що в селі діється. А тут стріл, коло голови цьоці відпала галузка. За хвилину під'їжджає жовнір й під карабіном веде нас до села. Там горять хати, наша не горить, бо рятує її квасом і квашеною капустою з бочки під жорнами в сінях Іван, один з врятованих з Павлокоми (помер у Старгарді Щецінському). Підходить коло хати



Пані Михно з синами Тарасом (ліворуч) та Миколою на чужині, село Ґраниця, літо 1947 року

другий жовнір, має повний мішок убитих курок. До нього каже той, який нас вів: „Postawić ich pod ścianę i rozstrzelać!". Сам іде до хати, але ще дверей не зачинив, як крикнув: „Franek, nie strzelaj!". Той з курками, однак, питається: „Bolek, co cię tak zmieniło?" (видно, Болєк мав на совісті багато вбитих). Господь в цю хвилину підказав йому не стріляти: „Lepiej niech kury oskubią". Мама й цьоця плачуть з радости, притуляють нас до грудей. Відходимо з-під стіни.

Пригадую налад з квітня 1944 року, то перед тим що вже згадав, було. Стріляннна заскочила нас усіх у хаті. Було дуже раненько. Разом з нами цьоця Влодзя й цьоця Даруня. Перша бере мене на руки й пристає в кутку під вікном, щоб бачити село. Вогонь показує ясно: горить хата Мирона Паливоди, Малянки стодола, школа. Раптом куля перелітає коло голови цьоці Влодзі, ударяє в піч, на щастя.

Ми, діти, знали, що діється щось недобре, але не знали, що йдеться про смерть. Ввіть тішилися з Мироном, бо по нападі завжди можна було щось знайти. Разом зі Славком збирали ми набої й ховали в мішках під деревом, маючи надію, що комусь ще можуть придатися.

Приходить переселення на Україну. Мати разом з нами двома вже не має не тільки чоловіка, але також своїх батьків, виїжджають також обидві тітки. Виїжджають також батьки мого батька. Не знаю, як мама це витримала, але знаю що зробив її старший брат, Осип Сорочек – утік до лісу, мав псевдонім «Смик» (досі його шукаємо).

Решту призначили до вивезення на чужі землі, які для нас були тільки чужими, а не «відзисканими». Люди йшли з тим що могли взяти в руки, переважно пішки. І знову: мама плаче, то й діти плачуть. Мама сіле на порозі, узяла нас під свої пахви, як квочка, і плаче, не знає що робити. Мала ще нас і одну корову. Корову запрягли до воза вуйни Славки (була жінкою «Смика»). Допрягли ще й свою корову й так ми рушили. Провадив корови Мирон, брат вуйни, його батько також спочив у могилі, над якою це все мені згадується. Як переїжджали ми коло цвинтаря, я скочив з воза й побіг на могилу батька. У дитячу п'ястку набрав стільки, скільки міг землі й скоро вернувся на віз (цю жменьку святої землі маю донині, бережу так само, як знайдені в 1982 році ґонти з моєї хати). Мама коротко сказала: «З усіх твоїх учинків – той найкращий».

Перейшли брід на Сяні й дійшли до Сянока. Разом з коровами й возом западувалися на бидлячий вагон. Як поїзд рушив, через шпарку бачив я останній краєвид мого дитинства, плакав, бо сльози самі текли. Їхали ми довго, через Освенцім, Ченстохову (навіть не знав тоді, що минав по дорозі



Рідна хата родини Михнів у Явірнику Руському, одна з трьох уцілілих після спалення в лютому 1945 року; світлина з 1962 року

нашу Богородицю, украдену, як і моє дитинство, вивезену в чужу землю й вічно заплакану, першу передвісницю нашого страшного виселення з рідного краю).

Що довше їхали – менше нас було. У різних місцевостях повіту Старґард Щецінський жменями поселяли наших людей, щоб не замовкав наш плач і страх, щоб ніколи вже не бачилися. А як би побачилися, то мали не пізнатися: змінювали нам імена, перекручували прізвища. Я став чомусь Янком. Наш родинний віз виладували в Інську, наказали їхати до села Ґраниці. Одна родина на ціле село! Потім приїхали ще дві наші родини, одна з Ванькової, друга з Завадки. Решта це поляки-забуговці. Ці сиділи вже на найкрещих господарствах. А ми в найгірші – бо ми й були найгірші. По дорозі всім повиладало волосся, воші не залишили цілого шматка шкіри, не ломагало паління на постоях, хоч вони густо падали з убрення, аж стріляло на вогні.

Ґраниця застала мене вже дорослим, дитинство залишилося по дорозі. Я вже розумів ненависть до нас, але не боявся шипучого „ty Ukraińcu, bandyto, do gazu!". Мама на це не могла зважати - мала чим журитися, хоч я відразу почув себе опікуном її та молодшого Миколи. Зайнявся нвшим скарбом – коровою. Зі сходом сонця виганяв її на поле. Яка зимна була роса! А я босий. А в Явірнику роса була тепле і не літали в повітрі ніякі комарі! Корова на полі була всім: гріле й годувала. Влазив я в її теплу коров'ячку (нввіть сердився, коли ще не зробила), а як нагрівся, влазив під корову й чмухав молоко в уста. О, як смакувало! Додому вертався – не корові.

Став також ходити до школи, мав 10 років, як почав учитися польської мови. Навчився. Закінчив потім у Каліші Поморському середню школу.



Тарас Михно разом з матір'ю при могилі жертв Явірника Руського; світлина з 5 червня 1992 року

Зрозумів, що треба вчитися й рідної мови, і вчився в Щеціні на україністиці, у 1957 році почавши. Тоді став читати «Наше слово» й ходити до церкви. Зустрів інших, таких як я виселенців, але своїх людей, потім приятелів.

Так, зустрічі були цікві... Зокрема з Френком і Больком, тими, що хотіли мене застріпити в Явірнику. Було воно так. Жнива. Один чоловік питається недалеко від мене в другого: „Bolek, czy znasz jak się nazywa największy snop?". Болєк мовчить, то я кажу: „Okolot". Так почалося, потім слово до слова... Тек, знайомі. Відтоді вітали мене вони, забуговці, нашим «Христос воскрес!» або «Христос раждається!».

Такий був я звдуманий, що й не чув, як закінчилася панахида над могилою наших убитих. Ще звучить кінцева *Вічная пам'ять*. Хтось торкає мене за руку. Маріян з Улюче. Бачу маму, яка на колінах молиться над могилою, де лежить також її чоловік. Так хотілося сказати: «Тато! Твоя мука й смерть за українство в Явірнику не пішли на марне! Диви, тріпочеться синьо-жовтий стяг, а люди співають *Ще не вмерла Україна*. По 45 роках ми вернулися в місце, за яке так багато згинуло».

Подумав я також про тих, що це все пихо нам робили. Що можна їм сказати про нечуване у світі варварство? Дякувати? Проклинати? Може, тільки те сказати, що були християнами, які нищили християн за те, що не хотіли бути рабами й називалися українцями. А християни й українці можуть бути тільки вільними й правдивими людьми!

Вояки УПА родом в Явірника Руського

Бурда Степан, Волянський Дмитро, Волянський Йосип, Гавриляк Іван, Крисак Михайло, Метик Микола, Михно Осип, Нвлепа Ромвн, Роман

Йосип, Сорочак Кость, Сорочак Осип – «Смик», Сорочак Роман, Сорочак Степан, Тицький Теофіль (син убитого в ліжку Тицького Степана), Ціхоцький Йосип, Чанчак Степан.

Разом 16 осіб.

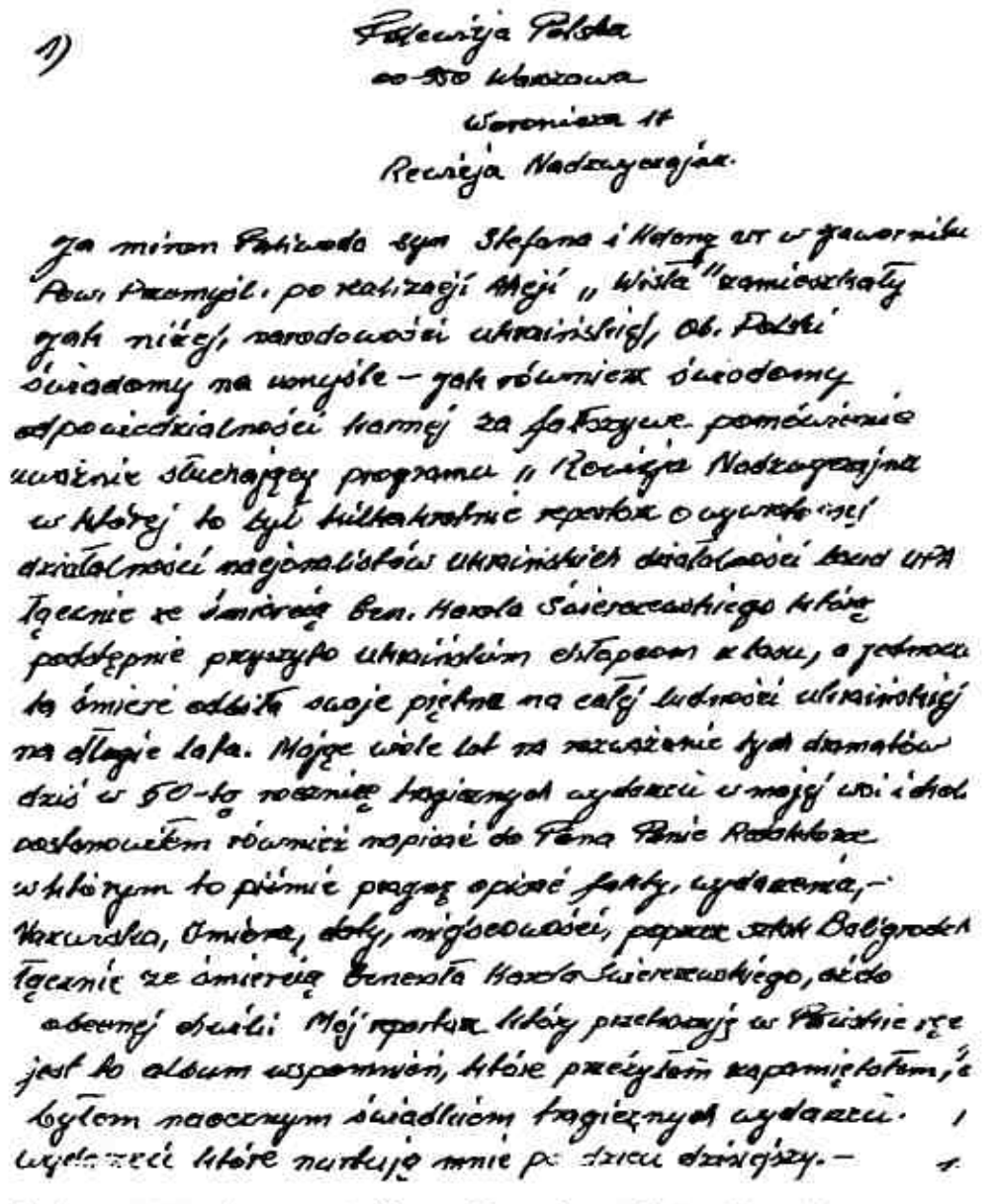
*Спогад Мирона Паливоди**

Маючи вже багато років на розважання драмату минулих днів, сьогодні, в 50-річчя трагічних подій у моєму селі, Яворнику Руському, хочу описати факти, події, імена і прізвища, дати, місцевості, де діялися ті речі, яких я був очевидцем, які пережив і запам'ятав, і які мучать мене по сьогоднішній день. Була осінь 1944 року. У Яворнику Руському тимчасово розташувався невідомий мені відділ совєцького війська, відпочивав. Разом з ним, а також з іншими відділами цього війська в глибину краю просувалися агенти НКВД. У домі моїх батьків точиться розмова. Офіцер російський питає моєї мами: „Ти, хазяйка, па нацональності кто? Полька ілі Украінка?". Мама відповіла, що українка. „Но то, пасслушай. С наказа главнова камандірованія вайєннова савєта паляки адіержалі на Западнай Украіне свавольно вирізать всіх вас до маленькава рєбьонка за єто, што ваші бяцькі паддіержівалі Гєрманца на вастачнам фронтє. Ти бєрі мужика, етава малчіка і убєгай атсюда, патаму што па новам гаду здєсь будєт балшая палітічєская пєрєстройка і здєсь вам всім Украінцам будєт піздєц".

Двох з згаданих „гостей" [агентів – *пригадання моє Б.Г.*] поселяють у польських селах як поляків з Волині, вони мають змінені прізвища, мають на меті організувати збройні польські відділи для винищення українського населення від старого до малого. Розповім кілька фактів. У селі Боровниці живе моя тітка, яка вийшла за поляка. По чоловікові вона Бацікевська. Бацікевських беруть одного з агентів за Яна Котвіцького, вигнанця з Волині. Котвіцький (пізніший „Грозний", „Орел", називали також „Сліпим") організує начебто самооборону, яка складається з мешканців Боровниці і околишніх польських сіл. Другим таким „птахом", подібним до Котвіцького, був мешканець Бірчі, Людвік Гродецький. Він був жорстоким ватажком, щоб уникнути боїв на фронті. Третій був поселений у селі Дилягова, прийняв псевдонім „Вацлав".

Другого лютого 1945 року, війна ще йде. У селі розташувалося російське військо. Того дня кількасотенна група озброєних чоловіків з Боровниці і сусідніх польських сіл під проводом „Грозного" напала на Яворник Руський, вчинила багато вбивств, пограбувала і забрала кількох чоловіків як заложників. Не знали, що в сусідньому селі Гичина є совєти, які почувши постріли, побачивши дим з українських хат, подумали, що то „Гєрманцы" і погналися за відділом, який відступав у напрямку Боровниці. Банда була оточена біля забудов колишнього власника маєтку Мойсея Метца. Розпочалася перестрілка, будинки пана Метца стоять у вогні. Совєти за всяку ціну хочуть відбити заложників. На жаль, кати вистрілали полонених

* Спогад друкується мовою оригіналу – відповіді на одну з телепередач циклу „Rewizja Nadzwyczajna" з кінця 1994 року.



Копія першої сторінки спогаду Мирона Поливоди про Яворник Руський

мężczyzn i wycofali się. Na krótko przy życiu został jeden mężczyzna z Netrebki, był ranny, ale przed śmiercią wyjawił wiele szczegółów, zidentyfikował napastników.

Po dwóch tygodniach we wczesnych godzinach rannych zostają zaatakowane ukraińskie wioski Poruby, Zahuty, Jawornik Ruski, Żohatyn i Piątkowa. Napad został przeprowadzony w jednakowym czasie kilkoma grupami. Wszędzie napastnicy zaczynali od brzegu, wpędzając niedobitków w „kocioł". Napadu

dokonały połączone siły Kotwickiego i Grodeckiego, łącznie gdzieś 150–200 mężczyzn. W tym dramatycznym dniu Kotwicki dowodził napadem na wieś Żohatyn i Piątkową, natomiast Grodecki na pozostałe, czyli Netrebkę, Zahuty i Jawornik Ruski.



Степан Паливода звозив тіла вбитих мешканців Явірника Руського на місцевий цвинтар

W tym dniu zginęło w mojej miejscowości około 30 osób: mężczyzn, kobiet i dzieci, starców, w tym kilku rodowitych Polaków. Przytaczam nazwiska ofiar, które mój ojciec zwoził saniami na cmentarz: Hawrylak Włodzimierz, Duchniak Włodzimierz, Stefan Głuszyk, Olenicz Mikołaj, Niżnik Piotr, Krzemiński Mikołaj, Hawrylak Jakub, Nahirnyj Stefan, Hałuszka Józef, Gaszyński Józef, Gaszyńska Stefania, Gaszyńska Helena, Bak Roman, Bak Katarzyna, Bak Stefan, Mychno Zofia, Lech Roman, Lech Tadeusz, Korostańska Anastazja, Teleśnicka Zofia, Kucab Piotr, Metyk Anna, Metyk Stefan, Krysak Stefan, Paliwoda Paraskewia, Paliwoda Tomasz, Nalepa Michał, Mychno Nestor i Baczyk Michał.

Zginęli w różny sposób. Jednych strzelano, innych raniono i wrzucano w ogień, innych przebijano żywcem bagnetami. Na naszym podwórku wyglądało to tak. Wyprowadzono mnie, mamę i babcię z domu, każąc brać ze sobą dokumenty, czyli wtedy kenkarty. Zaprowadzono nas na składowisko obornika i kazano w tym gnoju wybrać sobie grób, dołek, do którego mieli nas postrzelać. Pamiętam, że babcia robiła to widłami, natomiast mama, widocznie w przypływie strachu, darła tę dziurę rękami. Oprawcy stali nad nami i znęcali się takimi słowami: „No, a teraz, k... ukraińskie, zmówić *Ojcze nasz*, bo wybiła wasza ostatnia godzina". W tym czasie jeden z nich krzyczy: „Tutaj nie, pod ścianę z nimi!". Pod ścianą domu kazano nam rozebrać się i rozzuć. Mnie i mamę zostawiono pod domem, a babcię zaprowadzono pod stodołę. Mama znała niektórych napastników z nazwiska, zaczęła prosić o darowanie życia. Zastrzelić miał nas mieszkaniec Borownicy o nazwisku Pocaluń, jednak przez nasze podwórko przechodził człowiek o nazwisku Pele, on rzucił takie słowa, odwracając jednocześnie lufę pecmu: „Zostaw ją, niech ich szlag trafi, tylko mi tego chłopca szkoda". Babcia w tym czasie była koło stodoły, ale potem zaprowadzono ją w pobliże niedokończonej studni, nakrytej równo z ziemią drewnianym wiekiem. Tam na naszych oczach kolbą mauzera uderzono ją w tył głowy. Babcia padła na śnieg. Odsunięto wieko. Jeden z nich zdjął bagnet z karabinu i wzywającej pomocy babce oderżnął głowę, stojąc nogami na jej plecach. Wzięli za nogi i wrzucili do studni. Nanieśli jeszcze trochę rąbanego drzewa spod drewutni, kamieni od żaren i to wszystko rzucili na trupa.

Po chwili z sąsiedniego domu wyprowadzono Kucaba Piotra i wysiano mu całą serię w plecy tak, że miał wyrwaną całą pierś. Stoczyli go do pobliskiego strumyka.

W tym czasie kilkuosobowa grupa uzbrojonych mężczyzn prowadzi zmaltretowanego mężczyznę, który był mieszkańcem wsi Jasieniów. Nie mógł już

dalej iść o własnych siłach, to zastrzelili go strzałem w tył głowy tak, że czerep czaszki został oderwany, a fragmenty mózgu rozrzucone po śniegu.

Po latach dowiedziałem się, że bezpośrednim mordercą mojej babci był Ludwik Grodecki z Birczy.

W tym samym czasie Jan Kotwicki dowodził swą grupą we wsi Żohatyn, dokonując mordów na koloniach Mutwice i Pasieki. Z domostwa Paliwodów wyprowadzono Tomasza i jego żonę Paraskewię, jego ojca, który liczył ponad 70 lat. Tomasza zastrzelono na podwórku, a jego żonę gnano w kierunku potoku, raniąc to w rękę, to w nogę. Za nimi dobrowolnie podążał staruszek. Nie mogąc już iść, kobieta zwróciła się do eskortujących ją z takimi słowami: „Panowie, dlaczego się mną tak bawicie? Nie żałujcie mi tej kuli". Na te słowa Kotwicki odpowiedział: „Ja ci na pewno nie będę żałował". I dobili ją. Odwracając się do dziadka, powiedział: „A ty, stary, gdzie idziesz? – Ta, ja idę za synową, też na śmierć". – Wy, dziadku, wróćcie do domu". I dziadek podreptał do wsi i wszystko dokładnie opowiedział. Między innymi to, że Paraskę zastrzelił Jasiek od Bieńkowskich. Był on naszą rodziną, do której przystał jako „przyszyty zięć".

Następnego dnia rano do naszego domu przychodzi posłaniec z Borownicy z rozkazem na piśmie do mojego ojca. Rozkaz był podpisany przez Jana Kotwickiego i wójta Korzenia. Jego treść była taka: „Stefan, sk...synu, uważaj i słuchaj co masz zrobić. Do wieczora masz posprzątać tych wszystkich zdechlaków, bo jak nie, to wytłukę was wszystkich do łaby".

Środkiem transportu do przewozu trupów były dwie krowy. Jedna nasza, a druga naszej sąsiadki, Polki, po mężu nazywała się Małachowska, a z domu Krzemińska (jej brat został zabity kijami w domu, przy stole. Był mieszkeńcem Netrebki). Krowy zostały zaprzęgnięte w jarzmo, pokostniałe na drewno trupy kładziono na sanie, wiązano łańcuchami, aby nie pospadały. Ojciec transportował ich na parafialne miejsce spoczynku. Trupów nie dało się pochować w jednej jamie, gdyż okazała się za płytka. Wykopano drugą. W jednej spoczywa 20 osób, pozostałe obok.

Dzisiaj, oglądając filmy o Bieszczadach w rodzinnym gronie, opowiadam moim dzieciom i wnukom o prawdzie. Oni wtedy milczą lub na moich oczach pukają się palcem w czoło. A mi łzy kapią z oczu na samo wspomnienie wydarzeń z tamtych lat.

Jest wiosna 1946 roku. Mój ojciec idzie do miejscowości Zahuty, gdzie mieszka jego siostra, aby przynieść od niej chociaż kawałek chleba. W tym czasie nasza wieś została zaatakowana, nie zdążyliśmy z mamą się skryć. Zaprowadzono nas pod wielki dąb, by tam „rozwalić". W tym czasie widzimy, jak tacy sami wychodzą od naszej sąsiadki z domu z okrzykiem: „Uwaga, chłopcy, tutaj nie wchodzić, bo tu polski dom!". I co się dzieje? Widzimy, jak w naszym kierunku idzie zapłakana sąsiadka z zawiniątkiem w ręku. Przyniosła okup za nasze życie: pół litra samogonu i osełkę masła. [...]

Dwa lata temu byłem na uroczystości ku pamięci ofiar obozu w Jaworznie. Brałem udział w ogromnym pochodzie, który podążał leśnym duktem do miejsca, gdzie stoi wielki krzyż brzozowy, a wokół niego pozapadane groby. Pomyślałem wtedy: „Boże! Jeśli naprawdę jesteś, to spójrz!".

Sam młody kwiat życia poszedł do piachu... Żeby to chociaż na co się przydało. [...] W tamtych tragicznych czasach, gdy byłem zawsze głodny, obdarty, zawszony, kiedy moje ciało pokrywały liszaje i wrzody, kiedy nie raz wyskakiwa-

łem razem z rodzicami przez okno z podpalonego domu, przysłuchiwałem się rozmowom starszych, a oni zazdrościli nieżywym, mówiąc: „Jego zabili, a dlaczego nie mnie? Mamy tego wszystkiego już dosyć".

Byłem naocznym świadkiem, jak kilkanaście matek z dziećmi na ręku lub prowadzących je za ręce szło z Pawłokomy, gdzie ocalały ze strasznej rzezi. Tragiczny los spotkał tę wioskę z rąk polskich oprawców ze wsi Dylągowa i innych, gdzie rej wodził sławny watażka „Wacław". [...]

Pod koniec lata 1946 roku banderowcy mieli potyczkę z wojskiem w Jaworniku na kolonii. Wojsko poniosło klęskę, ale potem dołączyły posiłki. Zaczęło się przeczesywanie terenu. W tym czasie ja wraz z rodzicami byłem w „kryjówce", którą był nasz potok. Kiedy strzały umilkły, postanowiliśmy ją opuścić. Zostaliśmy zauważeni przez sześcioosobową grupę żołnierzy na koniach. Zatrzymali nas okrzykiem: „Stać! Steć, k... wasza mać banderowska! Ani kroku dalej!". Podjechali bliżej, zaczęli strzelać ponad naszymi głowami. Jeden z nich, siedząc na koniu, kopnął ojca w twarz. Ojciec padł. Wówczas jeden z nich chciał ojca rozdeptać końskim kopytem, lecz koń przeskakiwał nad ojcem to w jedną, to w drugą stronę. Wtedy kazali nam odejść na pewną odległość. Ojciec został. Kiedy szczęknęły zamki pecmów, ojciec krzyknął: „Jak już idę na śmierć, to pozwólcie mi chociaż pożegnać się z żoną i dzieckiem!". Powstało głupie zamieszanie. Ojciec leci do matki, matka leci do ojca. Lecz ojciec matkę odtrącił i skoczył w bok. Dał dyla. Ujrzeliśmy wówczas kupę ognia i dymu w kierunku za uciekającym. Parę kroków dalej był urwisty brzeg, w dole potok, który poniósł ciało uciekającego. Postrzelali jeszcze po rzece, nam dali porządnego łupnia. Lecz komu sądzone, tego się kule nie czepiają. Po kilku godzinach ojciec wrócił do domu.



Під цим дубом має бути розстріляний як мала дитина під час одного з нападів на Яворник Руський автор спогаду Мирон Паливода

W niedługim czasie Jawornik został doszczętnie spalony, a raczej do reszty, bo już przedtem wiele domów było spalonych. Wojsko nie przebierało w środkach, mówili: „K... wasza mać banderowska, wy tu wszyscy jednakowi, palić wszystkich". [...]

Jest jesień 1946 roku. Nie mając gdzie mieszkać, przenosimy się do Żohatyna, do domu po nieżyjących Paliwodach, lecz nie na długo. W listopadzie w naszym domu powstaje pożar. Gdy się obudziliśmy, szyby już pękały w oknach. Podejrzewam, że zrobili to banderowcy, mieli nas na oku za Kotwickiego. Wyskoczyliśmy w tym w czym spaliśmy i chodziliśmy, jak święci w raju.

Przenieśliśmy się do następnego pustego domu, gdzie mieszkaliśmy aż do wysiedlenia. [...]

Przyszły lata 60. Z racji uwarunkowań politycznych nie można było odwiedzać rodzinnych stron, jednak zaryzykowałem pojechać. Najpierw poszedłem popat-

rzeć na to miejsce, gdzie do mnie strzelano. Uciekając, byłem draśnięty pociskiem, upadłem z kładki w nurt rzeki. Patrzyłem na te zarośnięte ścieżki, którymi banderowcy idąc śpiewali:

Ja w stepu leżu za ideju swoju,
Czornyj kruk nado mnoju zakriacze.

Te czarne ptaszyska krążyły w powietrzu, otwierały dzioby i krzyczały „trup--trup-trup!". Poszedłem na Zahuty, zajrzałem do studni, gdzie spoczywa polski oficer wraz z rodziną, zlikwidowani kiedyś nie wiadomo przez kogo, lecz była zapchana chrustem.

Wstąpiłem też na Wolę Wołodzką, gdzie kiedyś była „Mohyła", czyli Grób Nieznanego Żołnierza. Był to wysypany duży kopiec z brzozowym krzyżem, lecz teraz nie było po nim śladu. Okazało się, że po naszym wysiedleniu przysłano z Birczy dwa buldożery, które zrównały kopiec z ziemią, chociaż tam byli pogrzebani zabici ludzie. Zamieniłem parę zdań z miejscowym, który powiedział: „Panie, to co zrobili z tą mogiłą to zgroza. Ja te wszystkie porozrzucane piszczele i czerepy pozbierałem i zakopałem, bo nie mogłem patrzeć, jak je zwierzyna roznosi".

Wróciłem na miejsce, które kiedyś było moją wsią. Pamięć odtworzyła zdarzenie z tamtych dni. Za wsią toczy się bój. My uciekamy z wioski. Oglądam się za siebie i widzę, jak na koniu podąża w uniformie banderowskim mężczyzna z peemem na piersiach. Jedna kobieta mówi: „Ja wże dumała, szczo to Lach, a to nasz". Wówczas ten człowiek podniósł się w strzemionach i zaczął strzelać ponad naszymi głowami i powiedział: „Ja, wam, s...syny, dam Lach! Ja wam dam nasz! A do domu sp..!". Ludzie zaczęli rwać, ale mi nogi odmówiły posłuszeństwa i stałem zdrętwiały. „Ty, mały, idź do domu" – powiedział żołnierz. „Ja nie mam domu" – odpowiedziałem.

Przypominając to sobie, szedłem z oczami pełnymi łez, nawet nie zauważyłem, jak wyrósł przede mną ogromny dąb. I tu ziemia zapadła się pode mną. Byłem na swoim podwórku. Pod tym dębem 20 lat temu stałem na rozstrzał. Trochę postałem, ale niedługo, bo ciekawscy mogli na mnie donieść, gdzie trzeba. Na odchodne postanowiłem pójść pomodlić się pod krzyżem ku czci pomordowanych przez Niemców w 1939 roku żołnierzy polskich. Patrząc na ukrzyżowanego Jezusa, powiedziałem na głos: „Ty, Jezu, dużo krócej nosiłeś swój krzyż".

Wstając z klęczek, podniosłem oczy i zobaczyłem znany teren. Była to Zielona Dolina, czyli po prostu Czarci Potok, z wąwozami, zapadliskami i niedostępnymi urwiskami. Tam nawet diabeł miał małe. Tam często kryliśmy się, ratując życie. Kiedyś niedaleko stało kilka domów. Pewnego razu, a było to podczas akcji, właściciel, uciekając, porwał za sznurek krowę, ale cielak nijak nie chciał iść za krową i został. Gdy strzały umilkły, wracaliśmy, a po drodze trzeba było przechodzić koło budynku, gdzie został cielaczek. Budynek był spalony. Gospodarz doszedł do wniosku, że cielak też się spalił. Łażąc po pogorzelisku, rozkopując popiół, znalazł jakiś kadłub. Był przekonany, że znalazł swego cielaka. Na oczach obecnych ukroił kawałek mięsa sobie i żonie. W tym czasie ktoś ze spóźnionych uciekinierów nadszedł i powiedział, że widział, jak wojsko prowadziło do tego domu mężczyznę, który nazywał się Tucki. Ludzie zaczęli dokładniejsze oględziny i okazało się, że to kadłub ludzki.

Spod krzyża udałem się do wsi Żohatyn. Znałem tam kilku mieszkańców, chciałem odpocząć. Na miejscu zorientowałem się, że muszę zostać do niedzieli, bo dowiedziałem się, że w naszej cerkwi ma odbyć się msza misyjna z udziałem biskupa.

Wtedy rozmawiałem z kierownikiem szkoły Marianem Kąbierskim, który opowiedział mi wiele ciekawych rzeczy. Między innymi o tym, jak po naszym wysiedleniu rozmawiał z Kotwickim. Kotwicki wyznał, że raz zaprowadził kobietę z dwoma córkami, która nazywała się Krysak, do jednego z polskich domów, kazał im modlić się po ukraińsku, a potem chciał ich postrzelać z mauzera. I stał się cud: co zarepetował, to niewypał. Niewypałem okazał się cały magazynek? Kotwicki pozbierał kule z podłogi i raz jeszcze nabił magazynek. Wyszedł na podwórko, nacisnął spust i... wystrzelał cały magazynek. Wszystkie naboje były dobre.



Параскевія Телесницька (убита 15 лютого 1945 року під час нападу вівдділу І. Котвицького з Бориничі на Яворник Руський)

Nazajutrz poszedłem na cmentarz, ale nie znalazłem zbiorowej mogiły. Skierowałem wzrok ku cerkwi. Jakaś niewiasta otwierała właśnie drzwi do świątyni. Zwróciła uwagę, że żegnam się trzy razy i nawiązała rozmowę. „Panie, po waszym wyjeździe jeszcze długo stało tutaj wojsko. Nie zapomnę jednego wydarzenia do samej śmierci. Przyszedł do mnie żołnierz i kazał mi otworzyć cerkiew. Ja to zrobiłam, a on wystrzelił dwa razy w ten obraz" – pokazała palcem obraz. – „Powiedział, że musi jeszcze zastrzelić ukraińskiego Chrystusa". Rzeczywiście, twarz Zbawiciela była w dwóch miejscach zaklejona papierkiem. Nietrudno mi było o taką refleksję: „Skoro to ukraiński Chrystus, to mógł zleźć z obrazu i pójść do bandy. Trzeba go było zawczasu zastrzelić. Jednak on pozostał".

Po mszy misyjnej udało mi się podejść do biskupa i zapytać: „Dlaczego, proszę ojca biskupa, w tej świątyni twarz Jezusa jest zaklejona papierkiem?". Biskup odpowiedział: „Dlatego, żabyś, synu, nie wyrósł na takiego bandytę, jak ten, który strzelał do tego obrazu".

Przed odjazdem poszedłem pożegnać się z rodzinnym miejscem. Ze łzami w oczach klęczałem i całowałem ziemię przy studni, a ta ziemia była zroszona krwią mojej babci.

Raptem odtworzył mi się obraz sprzed lat. Widzę wracających lub wycofujących się z jawornickiego boju banderowców. Szli drogą koło naszego domu, prowadzili młodych polskich chłopców, rozebranych do kalesonów. Ci, którzy nie mogli iść o własnych siłach, spoczywali na noszach lub na barkach towarzyszy. Mdleli i prosili wody. Kupka kobiet, między nimi moja matka, Małachowska, Zofia Latka, Anastazja Kucab ze łzami w oczach nad tym młodym kwiatem życia, który prowadzono na śmierć, prosiły, aby pozwolić im dać wody. Pozwolono. Kobiety kropiły usta, obmywały twarze z krwi, dawały się napić, ale dochodziły do

wniosku, że to i tak wszystko na nic. Stały i płakały. Wtenczas jeden z banderowców powiedział: „Czomu wy, żinky, tak rydajete? Za worohamy? Czyż wy na baczyte, szczo ce Lachy?". „Lachy ne Lachy, ale ne odnaja stara maty zi slozamy na oczach wyhladaja swogo syna, kotroho wże bilsze ne pobaczyt'. Ony tut z dobroji woły ne pryjszły, tilky oderżały takyj prykaz" – odpowiedziała jedna z kobiet. Wtedy usłyszała rozkaz: „Proszu ity do chaty i tut ne dywytyś".

Niesiono wtedy również kilkunastu rannych i zabitych upowców. Jeden Ukrainiec konał. Dostał w obie nogi powyżej kolan. Z zakrwawionej ręki wypadł mu pożegnalny list do matki, pisany wierszem, jak piosenka. Było w nim tak napisane:

Praszczajuś, mamo, ja z toboju,
Praszczaj, serdeńko, ty meni,
Bo ne nadiływ Boh sud'boju
Z toboju westy szczastia dni.
A jak by stałoś szczoś zi mnoju,
To znaj, szczo ja tebe kochaw,
Do smerty buw ja tobi wirnyj
I wse za tebe pamjataw.

Pisał to, widocznie, przed bojem. Upowcy poszli w dół wsi. Nadeszły posiłki wojskowe i znowu zaczęła się strzelanina, po której to mój ojciec wpadł Polakom w ręce.

Ale nie sztuka strzelać do jednego nieuzbrojonego człowieka, jak to się stało z moim ojcem. Widziałem wtedy inne bohaterstwo i inną tragedię. W Jaworniku Ruskim mieszka Paweł Burda, ma dwóch synów, Grzegorza i Piotra. W ramach uzupełnienia stanu sotni tych młodych gówniarzy, nie mających żadnego doświadczenia bojowego, biorą do naszego wojska. Pewnego razu jest znowu akcja. Wojsko polskie goni sotnię, gdzie służą ci dwaj bracia. Nas diabeł zaniósł na Kozacką Wolę w las, jakby przeczuwając, że pogoń będzie szła w tamtym kierunku. A właśnie pod lasem upowcy przyjmują walkę. My wszystko widzimy, bo siedzimy na samym skraju lasu. Pod naporem wojska, którego jest o wiele więcej niż naszych, upowcy nie wytrzymują i zaczynają uciekać. Któraś polska seria trafia jednego z tych braci w obie nogi. Uciekać już nie może, zabrać go ze sobą też nie mogą. Chłopiec zdaje sobie sprawę, że za chwilę wojsko dobije go. Prosi swoich: „Ne załyszajte mene żywoho! Dobyjte mene!". Nie ma odważnych, nie ma cwaniaków. Wszędzie padają kule, a rodzony brat wraca i dobija brata. [...]

Po kilku latach postanowiłem znowu pojechać w rodzinne strony. Wraz ze mną jechała moja córeczka. Jechaliśmy zatłoczonym pociągiem. Koło nas jechali dwaj polscy oficerowie. Zaproponowali, byśmy usiedli koło nich, bo przecież córka mi padnie jak kawka. Weszliśmy. Córka wkrótce zasnęła, a ja zostałem zagadnięty skąd jestem, dokąd jadę. Wiłem się jak posolony piskorz, wykręcałem się, nareszcie wypowiedziałem: „Proszę panów, ja jestem z tych ludzi, których nazywają, że są z «czarnym podniebieniem»". Zamilkli. Po pewnej chwili wywiązała się jednak dyskusja między nimi na temat tamtych lat. Ja udawałem obojętnego, lecz nastawiałem uszy, jak wystraszony zając. Starszy oficer, pan o siwych włosach, zaczął opowiadać o swojej wojaczce w Bieszczadach, nawet o śmierci Świerczewskiego. Zapamiętałem mniej więcej tyle.

Byłem szeregowcem, zostałem skierowany w nieznane lasy bieszczadzkie. Banderowcy doskonale się tutaj czuli, a nam zdawało się, że za każdym drzewem może być przyczajony banderowiec. W przeddzień inspekcji generała Świerczewskiego wzmocniono posterunki. Na skrajach lasu nasi urządzali wiele zasadzek. Niektórzy nasi byli przemundurowani, aby upodobnić się do banderowców. Nie było to nic nowego, bo nie raz bawiliśmy się w taki sposób z banderowcami w „podchody". Byłem na jednej z zasadzek. Długo nic się nie wydarzyło, więc można było mieć pewność, że teren jest „czysty", ale nazajutrz, już po tej przewalance, patrzymy przez lornetkę, że pali się jakaś wieś i słychać strzelaninę. Wreszcie ze wsi wyskakuje duża grupa mężczyzn dziwnie ubranych, za nimi wyłania się druga grupa, coś jakby pościg, ale też w różnych rogatywkach, furażerkach, maciejówkach, batiarówkach na głowach. Istny pasztet. Zbaranieliśmy. Co to ma znaczyć? Pierwsza kombinowana grupa to mogą być chłopcy, ale kto ich goni?! Kombinowańcy musieli nas też wyniuchać, albo jaki grom, bo otworzyli chaotyczny ogień ponad nami i skręcili w bok, do lasu. A grupa pościgowa przyszła do nas i opowiedziała co się stało. Ale głowę dam, że to wszystko było wyreżyserowane, zwłaszcza, że nazajutrz widzieliśmy twarze naszych dowódców, ich porozumiewawcze spojrzenia. To nasi go sami zabili, ale morda w kubeł.

W Rzeszowie ci oficerowie wysiedli. Dojechaliśmy w taki sposób z córką prawie na miejsce. Zatrzymaliśmy się w Dubiecku. Córka powiedziała, że chce siusiać, więc zapytałem się jednego mężczyzny, gdzie można załatwić potrzebę. „A niech pan idzie do tej cerkwi" – pokazał ręką. Krew uderzyła mi do głowy. Rzekłem: „Ciekawe co by było, gdybym ja poszedł pod kościół?". Gość zbaraniał. „A, to pan chyba przyjechał z zachodu?"

Po jakimś czasie poszliśmy z córką do świątyni. Obiekt był nieduży, zdemolowany, wewnątrz zauważyliśmy kilka skamieniałych worków cementu i resztki soli potasowej, na której było kilkadziesiąt ludzkich kupek. Nie mogąc opanować się powiedziałem głośno: „K..., to chyba zapłata za Świerczewskiego".

Znaleźliśmy się we wsi Żohatyn, gdzie przed samym wysiedlaniem otarłem się o śmierć. We wsi pełno wojska. Ja idę do ojca z zawiniątkiem na pole. Niosę jedzenie. Wojsko dawało wtedy dla picu konie w celu zaorania i obsiania gruntów, z których zaraz potem miało nas wysiedlać, a plon miał zbierać kto inny. Nagle zostaję zatrzymany. Nie wiadomo co ze mną będzie. Przede mną rzeka, na niej w poprzek położone dwie olchy, za rzeką zbawienne krzaki. Rzucam się do świętej ucieczki. Słyszę uciekając: „Strzelaj! Strzelaj do tego sk...syna!". Byłem już na kładce, gdy świat zawirował mi w oczach (nawet dziś myślę sobie, jaki ze mnie jołop był). Oprzytomniałem na jakimś stole, zobaczyłem przed sobą człowieka w białym kitlu, kupę żołnierzy i płaczącą matkę.

Wszystkiego zaraz się dowiedziałem. Z nurtów rzeki wyłowiono moje zawiniątko, w którym podejrzewano broń lub granaty.

Chodziłem wzdłuż rzeki, pokazywałem córce rękami co i jak, wreszcie podszedłem do drzewa, przy którym przyklęknąwszy, przeżegnałem się trzy razy. Tato, co wy robicie? – zapytała córka. Jak dowiedziała się przyklęknęła obok.

Nagle znalazł się przy nas mały, śliczny biały kotek. Córka chciała go pogłaskać, lecz krzyknąłem: „Nie dotykaj!". Wtedy córka: „O Jezu, tato, co to było, dlaczego?". „Nie pytaj, kiedyś ci powiem". Dziecko zachodziło się już od płaczu ze strachu. Wytarłem jej łzy, ale i mi ciarki przeszły po plecach, bo na naszych oczach kotek zdematarializował się, po prostu znikł. Domyślałem się wszystkiego.

Stałem osłupiały i przypomniałem sobie, jak po śmierci babki koło studni, przylatywało do nas straszne czarne ptaszysko, siadało na ramie okiennej naszego domu, tłukło skrzydłami i dziobem, dając znać o nadchodzącym niebezpieczeństwie.

Znaleźliśmy się na początku Żohatyna. Stanąłem, jak wryty: „Co do k... nędzy?! Którędy ja idę?! Przecież tu stała cerkiew!". W pobliżu starsza kobieta pasła krowę. „Proszę pani, a gdzie się stąd cerkiew podziała?! – Ba, ta pan nie wie? – Nie. – Ba, ta wzięli cholery i sprzadali chłopu na chałupę. – A żeby ją grom spalił. – Panie, ba, ta ona dwa roki temu już się spaliła". „Sława Bogu" – powiedziałem pod nosem.

Córce zachciało się jeść. Zaszliśmy do sklepu. Przed nim jest szkoła, gdzie pracuje Marian Kąbierski. Idę porozmawiać. Podczas rozmowy pan Marian mówi do mnie: „Mirek, ty przypominasz sobie tego sk...syna z Borownicy? – Kogo? – No tego, wiesz, Ślepego? – Po co mam sobie przypominać, jak ja go znam. Przecież wiesz, że Bąkowska to moja ciotka, a Kotwicki został do nich skierowany specjalnie. – A niech go szlag trafi, ja go osobiście pytałem, czy chciał Krysaczkę z córkami zastrzelić. – I co? – To prawda. – A pytałeś go o przynależność do NKWD? – Tak, to prawda, jeździł w tamtym roku do Moskwy po odznaczenie. Dostał order Złotej Gwiazdy ze udział w walce z bandami UPA. – Marian, czy ci Paliwodowie z Żohatyna, Krysaczka, moja babka i wiele innych to była banda? – Posłuchaj, Mirek, on wiadział, jakie miał zadanie".

Pożegnałem się i poszliśmy na cmentarz. Zarośnięty, pomniki wyszabrowane, pobojowisko. Wśród pokrzywy i łopianu stoi stary drewniany krzyż misyjny, przeniesiony spod cerkwi na cmentarz z polecenia władz duchownych. Z trudem przeczytałem napis: „Pamjat' misji 1928 r.".

Czas już było pożegnać rodzinne strony, ale jeszcze poszliśmy na ojczysty plac. Po drodze przyrzekłem sobie, że jak zmienią się uwarunkowania polityczne, to postawię pomordowanym ludziom jakiś skromny symbol pamięci.

I znowu przypomniały mi się stare wydarzenia, cofnąłem się do zimy z 1946 na 1947 rok. Mieszkając w Żohatynie na krawędzi życia i śmierci, czekaliśmy na chwilę ostateczną, która była nam nieznana. I jest akcja, wchodzą do mieszkania otwierając drzwi kolbą i kopniakiem. Jeden z nich słyszy jakieś pomruki pod pierzyną, gdzie leżała mama. „Co tam, k... banderowska, masz?!" Nie czekając na odpowiadź, szarpnął brudną pierzynę. „Co to jest? Szczeniaczek?" Drugi śmieje się szyderczo i mówi: „Nie widzisz, że tu suka leży?". Mama mówi: „Nie szczeniczek, tylko dziecko urodziłam. Nie mogę wstać, nawet nie mam go w co owinąć i dlatego leży gole". „A gdzie mąż? W bandzie?" „Po co pytasz, ona i tak nie odpowie" – podpowiada drugi. „Nie, nie w bandzie, poszedł po akuszerkę" – mówi mama. „Do d..l Franek, zap... po lekarza, i to szybko!" Za chwilę zobaczyłem stojących przy matce żołnierzy w białych kitlach. Dzisiaj pragnę złożyć im za to podziękowanie. Ze „szczeniaczka" wyrósł prawy obywatel Polski, mieszka w Ornecie, jest elektronikiem.

[...]

Jest wiosna 1947 roku. W Żohatynie kwateruje KBW, wyjeżdżają codziennie na akcje. Jednego razu pozostaje tylko placówka, a w niej ani żywej duszy. Prawie w samo południe podeszli banderowcy, nabrali słomy z naszej stodoły, położyli na moście i podpalili. Niedługo potem nadjechało wojsko, wioząc kilku schwytanych chłopców. Widząc dopalający się most, pytają mojej mamy:

„Gospodynia, kto ten most podpalił?!". „Banderowcy" – odpowiada mama. „A dlaczego te sk...syny nie podpaliły rzeki?!" Potem ściągnęli z samochodu tych chłopców i rozstrzelali.

[...]

Jest 4 czerwca 1993 roku. W tym dniu przypada święto Wознesennia. Na ten dzień zapowiedziano postawienie pomnika w Jaworniku. Na czarnej granitowej płycie widnieje napis: „Mieszkańcom Jawornika Ruskiego zamordowanym w lutym 1945 roku". Dalej dwa rzędy nazwisk. Ja rozmyślam tak: „Może to i lepiej, że moi rodzice nie widzą tego. Będąc tu i patrząc na mogiłę, słuchając jak ich syn przemawia, mogliby tego nie przeżyć".

Po skończonej uroczystości jedziemy do miejscowości Huta, gdzie stoi nowy dębowy krzyż, przywieziony przez pana Mirona Ficaka z Olsztyńskiego. Na cmentarzu spoczywają tam prochy kilkunastu osób, ich ojców i dziadów, których dzieci zostały zamordowane w taki sam sposób, jak i w Jaworniku.

Z Huty podążamy do Ulucza długim sznurem z pięciu autokarów i pięćdziesięciu samochodów osobowych z kraju i z Europy. Sędziwi ludzie podążali na czworaka pod górę zwaną Dubnyk, gdzie stoi zabytkowa cerkiew, ich cerkiew. A na szczycie góry zastali przed nosem zamknięte drzwi świątyni. Nie było twardziela, który by nie zapłakał.

Potem byliśmy obok pomnika Mychajła Werbyćkiego, autora sławnego hymnu. Ktoś bardzo „kulturalny" farbą olejną domalował wąsy i brodę, a jakimś twardym przedmiotem wydłubał oczy...

Іменний показник

Абрамик Анна 158
Абрамик Василь 158
Абрамик Григорій 158, 160
Абрамик Іван 160
Абрамик Ілля 158
Абрамик Катерина 158
Абрамик Марія 160
Абрамик Микайло 160
Абрамик Олександер 158
Абрамик Федір 158
Автанас Степан «Холодний» 459
Адамович 147
Адамович Ян 506
Адамовська Юлія 286
Адамюк Іван 543
Адамюк Йосип 541
Адамюк Микола 543
Адамюк Омелян 543
Адамюк Степан 543
Амбріс Василь 393
Амбріс Григорій 393
Амбріс Дмитро 393
Амброх Іван 436
Амбрух → Пишняк
«Америка» 389
Амрожий Лев 344
Андрій 305
Андрій → Зінкевич Андрій «Заруба»
Андрусевич Михайло 197
Андрух Антін 490, 498
Андрух Іван 497
Андрух Ілько 498
Андрух Йосип 490, 495, 498
Андрух Казимир 490, 491, 496, 498
Андрух Ольга → Бульван Ольга
Андрух Софія 498
Андрух Тадей 494
Андрух Янка 496, 498
Андрух Ярослав 488
Анна 160
Анна 353
Анна 545
Антек 230
Антоніна 103, 104
Антонюк 33
«Аркуш» → Штикало Іван
Артимович Дмитро «Моряк» 347, 385
Артимович Михайло 393
Артимович Михайло о. 294
Артим'як Іван, Івась 245, 259, 260
«Астра» 146, 147

Бабій Гринь 311
Бабій Степан 302
Бабляк 383, 384
Бабляк Григорій 393
Бабляк Олександер 393
Бабляки 154
Баб'як Андрій «Байда», с. Івана 257
Баб'як Анна (дів. Добрянська), Ганя 223
Баб'як Анна (Цвак) 257
Баб'як Іван 245
Баб'як Іван 547
Баб'як Марія 256
Баб'як Параскевія «Оля», д. Миколи, Марії 259
Баган Адам 521
Баган Микайло 166
Багач Юрій 251
Багачиха 251
Багінський 189, 192, 194
Багінські р. 194
Бадира Микола «Дорошенко», с. Софії 521
Бадирка Йосип 166
Бадирко Микола 502
Бадівський Володимир 197, 198
Бадівський Левко «Сірий» 198, 199, 235
Базилевич Володимир «Сова» 464
Базилевич Гриць 484, 485
Базилевич Ірина 487
Базилевич Левко «Мудрий», Лесько 463, 464
Базилевич Марія 460
Базилина Василь 175
Базьок о. 341
Бай 183
«Байда» 247, 249
Байдала Іван 385
Бак 566
Бак Катерина 568, 577
Бак Роман 568, 577
Бак Славко 166
Бак Степан 568, 577

Бак Стефанія 566
Бак Теофіль 566
Бакун Дмитро, с. Іллі 330
Балаєвич П. 217
«Балай» 436
Балда Василь 447
Балда Євгенія, Геня 447
Балда Люня 447
Балда Степан 449
Балицький Сильвестер 300
Балій Михайло «Степовик», «Міша» 112, 114, 124, 447, 449, 450
Банах Василь «Береза», с. Григорія, Марії 39, 324, 326, 333
Банах Павло «Займай», с. Григорія, Марії 37, 39
Банах Ярослав «Кавка», с. Григорія, Марії 39
Бандера Степан 139, 218, 233
Бандира Богдан 340
Бандира д-р 340
Бандира Таня 340
Бандирова 340
Баран Андрій, с. Луки 330
Баран Григорій, Гриць 234, 241
Баран І. 103
Баран Іван 98
Баран Ірина (дів. Дмитерко) 34, 36, 39
Баран Йосип 38
Баран Йосип, с. Андрія 329
Баран Ксеня 549
Баран Михайло 98
Баран Михайло 536
Баран Степан 533, 535
Бараник Анна (дів. Холявка) 508
Бараник Зося 509
Баранов Владзьо 341
Баранов Павлусь 341
Баранов Таня 341
Баранова 341
Барба 365
Барбарак Михайло «Острий» 469
Барила Григорій 464
Барицький Василь 299
Барицький Сильвестер 297
Барна (Гриньків) 286
Барна Анна 205
Барна Іпько 286
Барна Роман 286
Барна Степан 289
Барна Теодор 286
Барна Юлія 277, 289
Бартман Степан 81
Бартось 430
Барцеєвський Євген о. 540
Басай → «Рись»
Басараб Володимир «Заяць» 459
Батейко Степан «Курган» 435
Бахівський Богдан, с. Дмитра 329
Бахівський Дмитро о. 315, 324
Бахмачук Михайло 540
Бац Ілько 13
Бацікоеська 575
Бацікоеські 575
Бачик Михайло 568, 577
Бавко 367
Бегіт 252
Беднаж Анджей 337
Беднарчук Ярослав 78
Бедрик Василь (Кручків), с. Григорія, Катерини 330, 334
Бедрик Дмитро, с. Пилипа 329
Бедрик Йосип, с. Михайла, Катерини 330, 334
Бедрик Йосип, с. Теодора 330
Бедрик Пелагія, д. Дмитра 330, 334
Беднаж → Боднар
Бень Іван 160
Бень Павло 545
Беньчиха 471
«Береза» 75
Барко 54
«Баркут» 171
Белевич Ольга 161
Белець 463
Бельська Анна 504
Бельський Владислав 504
Бєньковеський Ясек 578
Бик Дмитро 477
Биндасів Михайло 204
Бирка Ірина 38
«Бистрий» 93, 206
Биць Андрій 166
Бичок Осип «Жалізняк», с. Герасима, Матрони 206
Бичук 475
Біда Анна 542, 543
Біда Іван 543
Біда Катерина 318
Біда Павло 542, 543
Біда Петро 543
Біла Анастазія «Білка» 377
Біла Катерина 176
Біла Катерина «Білка» 391
Біла Марія 352
Біланич Василь 222
Білас Василь 224
Білас Іван 191
Білас Іван (Гнатків) 224, 226
Білас Микола 225
Білас Наталія 191
Білас Теодор 226
Білевич О. → «Борсук»
Білявий → Кущак Іван
«Білий» 78, 174
Білий 143, 149, 151, 152
Білий 384
Білий Григорій 161
Білий Григорій 393
Білий Дмитро 160

Білий Іван 143, 160
Білий Іван 381, 393
Білий Іван «Ламко» 300
Білий Івасько 140
Білий Микола 146
Білий Михайло 393
Білий Петро 133
Білий Степан 131, 133
Білий Степан 360, 362
Білий Степан 393
Білий Степан (Дубинний) 393
Білий Теодор 133
Білий-Вербицька Марія 133
Білик Василь 447, 450
Білик Володя 447, 449
Білик Гриць 447, 449
Білик Іван 498
Білик Лідія 447
Білик Микола (Славкія) 449
Білик Михайло 122
Білик Михайло 498
Білик Станислав 493
Білі 143, 152
Білозір «Дон» 534
Білоцерковеич Петро 31
Білоцерковець Іван 463
Білоцерковець Іван «Зірка» 464
Білоцерковець Павло 484, 465
Білоцерковець Софія 463
Білянська Антоніна 211
Білянський Микола 396
Біляичук Євгенія «Цигаика» (дів. Гурська) 107, 108, 110, 114, 118, 122
Біляичук Іван
Біль Андрій 160
Біль Іван 161
Біль Роман 161
Біс р. 323
«Біс» 460
Біс Дмитро «Чубчик», с. Марка, Марії 323, 331, 333
Біс Марко 323
Бісс Юзеф «Вацлав» 451, 458, 575, 579
Блакіта Василь 153
Бліщ 470
Бліщук Ірина 274
Блюй 167
Бляк 342
Бобенчик Марія 89
Бобко Василь 13
Богдан 161
Богдан 571
Богуляк Йосип «Граб» 397, 400
Богуляк Йосип 400, 402
Богуляк Петро 396
«Богун» 345
Богун Володимир 522
Богун Люба 447
Богун Марія 525
Богун Мирон 211, 525
Богун Надя 447
Богун Яндрух 108
Богуни 141
Богуцький Григорій 393
Богуцький Іван 393
Боднар (Беднаж) 433
Боднар Володимир «Гамалія» 81
Боднар Іван, с. Олекси, Пелагії 314, 331
Боднар Михайло, с. Олекси 330
Боднар Павло 312
Боднар Сильвестер 217, 220, 221
Боднарчук Анна, Ганя 327
Боднарчук Іван, с. Якова, Юлії 313, 334, 335
Боднарчук Йосип, с. Михайла 327, 330
Боднарчук Юлія 327
Бозюк о. 91, 92, 96, 99
Боївка 286
Боївка 549
Боївка (Дадів) 284
Боївка (Митрів) 286
Боївка (Сташків) 286
Боївка (Стецїв) 286
Боївка (Ульчін) 286
Боївка (Усін) 286
Боївка (Цапів) 286
Боївка Анна, Ганя 283
Боївка Василь 286
Боївка Іван 269
Боївка Марія 289
Боївка Степан 284, 286, 289
Боївка Степан, Стефан 281
Боївка Тимко 282, 283
«Бойко» 84
Бойко Іван 122, 449
Болєк 572, 574
Бонанєвичка 422
Бонковська 584
Бончак 223, 226, 227
Бончак Анна 230
Бончак Володимир 230
Бончак Дмитро, Митро 230
Бончак Івен 230
Бончак Йосип (до Прекопа), Юзко 230
Бончак Катерина, Кася 230
Бончак Марія, Марися 230
Бончак Степан 223, 229
Бончак Стапан, Штефан 230
Борим Іван д-р 177, 178, 485, 531
Борим Іван 176
«Борис» 258
Борис Софія 527
Борівець Анастазія 160
Борівець Володимир 160
Борівець Григорій 359, 362
Борівець Іван 152, 160
Борівець Іван 349, 351, 356, 359, 362, 383, 375
Борівець Ілля 364
Борівець Катерина 362

Борівець Михайло 160
Борівець Петро 362
Борівець Степан 349, 375, 384, 393
Борківська Анна 135
Борківська Ева 160
Борківська Катерина 160
Борківська Марія 152, 160
Борківська Оля 160
Борківський Григорій 140
Борківський Іван 135, 141, 153, 158, 160
Борківський Ромко 140
Борківський Славко 160
Борківські 140
Боровий 200
Борович Михайло 536
Бородач 383
Бородач Євген 129
«Борсук» (Білявич О.) 112, 114, 116, 117
Боруцький Василь «Лев» 115
Боруцькі 115
Боруцькі (брати) 449
Борущак Андрій 163
Боряк Григорій 527
Боряк Ірина (дів. Кантор) 522
Боряк Марія
Боряк Михайло 526
Боряк Текля (дів. Воробій) 527
Боярський 200
Брагін Гриць 184
Брегін Данько 153
Брегін Михайло 164
Брегін Петро 164
Брагін Юрко 164
Бречко Василь 292, 306
Бречко Володимир «Кручак», «Орлик» 297, 300, 303, 304
Бречко Григорій 297
Бречко Дмитро 302
Бречко Люба 308
Бречко Марія 303, 304
Бречко Мирон 297
Бречко Олександер 297
Бречко Степан 297
Бречко Степан (Іванків) 303
Брик Івен д-р 41, 62
Бриль 362
«Бриль» 534
Бриль Франек 395
Бродюк Іван, с. Івана 327
Бродюк Йосип, с. Михайла, Ольги 314, 327, 334
Бродюк Марія 324
Бродюк Михайло 321, 324, 330
Бродюк Петро, с. Михайла 327
«Бродяга» 81, 170, 171
Броговський 302
Броговський Микола 302
Броговський Теодор 302
Бромґаль Аделя 245
Бружко Юзек 473
Брусь 361, 379
Брусь Григорій 160
Брусь Марія 160
«Буйтур» (Дубеля) 388
«Бук» → Комар Андрій
Булат Дмитро 266
Булат Іван 256
Булат Іван 260
Булат Іван, с. Теодора 259
Булат Пантелеймон «Залізняк», с. Параскевії 257
Булат Петро, с. Федора 256
Булка 60
Булячок Михайло, с. Сенька, Юлії 520
Бульван Антін 498
Бульван Володимир 498
Бульван Іван 498
Бульван Йосип 494
Бульван Марія 498
Бульван Ольга (дів. Андрух) 492, 495–498
Бульван Рудольф, Рудак 495, 498
Бумбар 141
Бумбар Андрій 160
Бумбар Василь 160
Бумбар Василь 181
Бумбар Василь 161
Бумбар Григорій 160, 161
Бумбар Григорій 393
Бумбар Іван 160
Бумбар Марія 159, 160
Бумбар Марія 160
Бумбар Микола 133
Бумбар Михайло 152, 160
Бумбар Олександер 160
Бумбар Параскевія 160
Бумбар Роман 139, 142, 161
Бумбар Степан 161
Бунда Василь 297
Бунда Володимир 300, 302
Бунда Іван 293, 297
Бунда Іван «Цигана» 300
Бунда Іван (Гаврилів) 300
Бунда Микола 297
Бунда Михайло 302
Бунда Прокіп 297
Бунда Софія 302
Бундз Михайло о. 311
Бунь Микола 535
Бура Анеля 512
Буречук Теодор 119, 125
Бурда Василь 176
Бурда Григорій 582
Бурда Осип «Калина», с. Дмитра, Марії 202, 207
Бурда Павло 570, 582
Бурда Петро
Бурда Степан 574
Бурдяк Михайло 194
Бурдяк Павло 190

Бурдяк Патро 189
Бурек р. 452
«Бурлака» 17, 459, 602, 521
Бурий Іван, с. Микайла 258
Бурий Іван, Ян о. 530, 531, 537
Бурий Івась 246
Буршта Йосип «Трєска» 33
Буршта Михайло, с. Миколи 329
Буршта Петро, с. Миколи 329
«Буря» 112
Буряк 221
Буряк Володимир «Левко» 523, 525–528
Буряк Євстахій 393
Буряківський Гриньо 157
Бур'янник Анна, Ганя 262
Бур'янник Іван 262
Бур'янник Марія 262
Бур'янник Михайло 262
Бур'янник Павло 262
Бусько Василь «Круго» 81
Бусько Василь «Фіфак» 86, 81
Бусько Володимир 43
Бусько Григорій 43
Бусько Григорій, с. Павла 43
Бусько Дмитро 46
Бусько Микола 47
Бусько Михайло 42
Бусько Михайло 47
Бусько Серафима 447
Бусько Софійка 449
Бутерлим 360
Буць Іван 256
Буць Іван 259
Бучинський 194
Бучко Микола 33
Бушко 200
Бушко 427
Бушко Теодозія 427
Буяк 358

Вавриковеч Василь 161
Вавриковеч Гриньо 156
Вавриковеч Михайло 393
Вавриковеч Юрій 393
Ваврук Василь 233
Ваврук Василь «Ватюга» 40, 333
Вайс 135
Вайс Михайло 139
Вальницька Анна 139
Вальницька Маннa 131
Вальницький Іван 142, 145, 161
Вальницький Іван «Вій» 352
Вальницький Михайло «Гонта» 356, 357, 363, 365
Вальницький Олекса 393
Вандович 550
Ванкевич 376
Ванкевич → «Шугай»
Ванкевич Анна 381
Ванкевич Іван 352, 359, 379
Ванкевич Ілля 393
Ванкевич Катерина, Катруся 389, 381
Ванкевич Марко 357
Ванкевич Миколa 344, 393
Ванкевич Михайло «Вій» 351
Ванкевич Петро 393
Ванкевич Степан, Стефан 344, 376, 393
Ванкевич Юрій 395
«Ваня» 112
Ваньковський 567
Ваньо 516
Вапляк Анастазія 394
Вапляк Григорій 362
Вапляк Іван 393
Ваплячика, Ваплєчика 379
Вапяк Ярослав, с. Розалії 459
Вапяк Ярослав «Чміль», с. Івана 459
Варвара с. (Шапка Катерина) 524
Вареха 200
Варський Юрій 516
Верхоміха Іван «Сокира», с. Семена 258
Васалівська 549
Васалівський Іванко 549
Василенко Петро «Волош» 381
Василина Михайло 416, 436
Василишин Микола, Миколай 562
Василів Андрій 266
Василів Василь 398
Василів Іван 164
Василів Йосип 399
Василів Михайло 184
Василів Петро 398
Василів Станислав 399
Василів Федір 154
Василяшко Василь 233
Василяшко Микола 235
Василяшко Олекса 235
Василь 271
Василь Йосип 398
Василь Микола «Черепа» 397, 400
Василь Михайло 398
Василь → Кіт Василь
«Василько» 197
Васильчик Василь 184
Васісьо Андрій → Зінкевич Андрій «Заруба»
Васкан Степан 53, 72
Васьків Богдан 217
Васьків Омелян 211
Ватман 132
Вах 231
Вахнянин 340
Вахнянин Євгенія 142
Вахнянин Іван 474
Вахнянин Ігор 471
Вахнянин Нестор 474
Вахнянин Орися 471, 474
Вахнянин Софія 474
Вахнянинка 340
«Вацлав» → Бісс Юзеф

Вацяк 456
Вацяк 458
Вацяк Володимир 453
Вацяк Катарина 454
Вацяк Северко 453, 454
Вацяк Степан 453, 454
Вацяк Стефанія, Стефа, Стефка 454, 457
Вацишин 11
Вацишин Василь 47
Вацишин Василь 81
Вацишин Володимир 297
Вацишин Іван 43, 81
Вацишин Іван 45
Вацишин Михайло 64, 65
Вацишин Михайло 81
Вацишин Теодор 43
Вацишин Христина, д. Василя, Анастазії, по чол. Чорна 50
Ваграновська Анна 527
Вагера 198
Вектор 534
Величко 428
Величко 530
Величко 537
Величко Андрій 536
Величко Володимир 531, 533
Величко Дмитро 530
Величко Іван 530
Величко Іван 530
Величко Михайло 164
Величко Михайло 533, 536
Величко Теофілія → Юраш Теофілія
Величко Юрко 163
Венгриновичь Іларіон, Ілярiон о. 267, 554
Венгриновичь Олесь 256, 291
Венгриновичь Орест о. 266, 267, 276, 291, 553
Венгринович Роман 267, 291
Венгринович Степан, Стефан 291
Венедикта с., Ксеня 341
Вербинець Михайло 66, 71
Вербицький Михайло о. 507, 516, 585
Вербівський 122
Вербівський Теодозій «Чмелик» 318
Вербова Ірина 306
Вербова Катерина 295
Вербова Марія 305
Вербова-Кобеляк Люба 313
Вербовий Василь 293, 295, 297, 299, 302, 305
Вербовий Василь (Бендечів) 303
Вербовий Василь (Савойка) 311
Вербовий Володимир «Сторожа», с. Теодора, Ірини 300, 307
Вербовий Григорій 293, 295
Вербовий Григорій (Стадник, Гринь) 302
Вербовий Данило 293
Вербовий Дмитро 293, 297
Вербовий Дмитро 301
Вербовий Дмитро «Горобець», с. Михайла, Пелагії 307
Вербовий Євген, с. Степана, Еви 293, 295, 307
Вербовий Іван 297
Вербовий Іван 297
Вербовий Іван «Юній» 297, 300
Вербовий Лука 297
Вербовий Лука с. Володимира 300
Вербовий Микола 297
Вербовий Микола (Ксенич) 297
Вербовий Мирослав, с. Олекси 293, 311
Вербовий Михайло (Бендечів) 302
Вербовий Олекса 293, 302
Вербовий Олександер 297
Вербовий Петро, с. Федора, Ірини 308
Вербовий Степан 302
Вербовий Степан 307
Вербовий Теодор 297
Вербовий Федір 306
Вергун Григорій 435
Вергун Дарія 219
Вергун Іван 219
Вергун Михайло о. 310, 311
Веремко 476
«Верес» 303
Вельгош 183
Вера 286
Вигінний Іван 176
Видра Іван «Ферко» 459
Вийк Степан 163
Винар Іпько 494
Висоцький Іван 396
Висоцький Михайло 398
Витриховський Андрій 163
Витриховський Дмитро 164
Витриховський Лука 163
«Вихор» 235
Вишанський Михайло 166
«Вишинський» 372
Вишневецький 209
Вишневський 249
«Вій» → Ванкевич Михайло
Війтович Андрій 160
Війтович Анна 160
Війтович Василь 160
Війтович Іван 160
Війтович Марія 160
Війтович Михайло 160
Війтович Федір 160
Вікторко Євген 449
Вільде Ірина 543
Вількова Анна 484, 486
Вільховий 485
Вільховий Михайло 484
Вінгель 382
Вінчович Іван 528
Вінчович Сенько 528
Віт (родина Чубинських) 165
Вітик Василь, с. Данила 327

Вітик Григорій 317
Вітик Григорій 333
Вітик Іван, с. Данила 39, 40
Вітик Йосип, с. Теофіля 329
Вітик Катерина 323
Вітик Любомира, Люба «Мурава», д. Данила, Тетяни 40
Вітик Михайло, с. Данила, Тетяни 39, 40
Вітик Михайло, с. Данила 330
Вітик Михайло, с. Івана 330
Вітик Петро 317
Вітик Петро, с. Теофіля 329, 333
Вітик Семен 39
Вітик Семен 333
Вітик Теодор «Крупа», с. Данила, Тетяни 40
Вітлинський Василь 286
«Вітрогон» → Гірний Яким
Вішневська Марія (дів. Карлицька) 548, 560
Вйосенко Левко «Левко» 223
Владика Дмитро 13, 17
Владика Степан 11, 14
«Владимко» → Петришин Володимир «Владимко»
Власов 84
Влашиновіч Володимир 297
Влашиновіч Іван 297
Влашиновіч Микола «Довбуш», с. Онуфрія, Анни 300, 306
Влодзя 572
Влосевіч Степан 120, 121, 127
Влох Дмитро 47
Вовк 481
Вовк 617
Вовк Іван 614
Войнаровський 122
Войнаровський 538
Войтович Еміліян 527
Войтович Роман 540
Войцішин Іван 494
Воздеревіч Йосип «Куна» 397
Возняк Іван 544, 545
Возняк Микола, с. Максима 327
Возьна 567
Возьна Ева 371
«Волинь» 178, 247, 256
Волкославський О. о. 107, 109
Воловик Михайло 90
«Володар» (Попадюк Рудольф) 145–147
Володимир → Федак Володимир
Володимир Великий, Володимир кн. 184, 243, 524
Володя 486
Волос 423
Волошин 566
Волянський Дмитро 574
Волянський Іван 496, 498
Волянський Йосип 574
Воробель Анастазія 160
Воробель Григорій 160
Воробель Федір 160
Воробель Юрій (Оробель Юрко) 152, 160
Воробець Іван 372
Воробець Василь 43
Воробець Михайло 43
Воробець Степан 43
Воробій Іван 527
«Воронний» 435
Врубель 393
Вуґіль Йосип 88
«Вужа» 370
Вуйтович Володимир «Раб», с. Степана, Варвари 207
Вуйтович Михайло «Бистрий» 207
Вуйтович Михайло «Бура», с. Степана, Софії 207
Вус Марія 338

Габданек 449
Гаврилець 481, 484
Гаврило 89
Гаврилюк Геня 447
Гаврилюк Іван 447
Гаврилюк Михайло 33
Гавриляк р. 568
Гавриляк Володимир 566, 577
Гавриляк Іван 574
Гавриляк Микола 568
Гавриляк Роман 567
Гавриляк Яків 568, 577
Гавришкевич Катерина 98
Гавришко Іван 533
Гадам 286
Гадевіч Іван 245
Гадевіч Петро 253
Гадевіч Петро 259
«Гайда» (Сивак Євген) 115, 123, 449, 450, 451
Гайдук Анастазія 430
Гайдук Іван 337, 338
Гайдук Катруся 430
Гайдук Ян 430
Гайдукевіч Іван о. 187
Гахавчин Антін 498
Галабурда Євгенія 22
Галагіда Геня 113
Галагіда Григорій 107, 111, 112
Галагіда Марія 105
Галагіда Михайло 105
«Галайда» (Онишкевіч Тарас) 81–84, 122, 123, 234
Галак-Сарапук Марія 99
Галан Григорій 536
Галан Марія 535
Галан Михайло 535, 537
Галан Юрій 533, 536
Галан → «Сарл»
Галала 487
Галєр 261

Галина 161
Галицький Данило → Данило Галицький
Галлер 445, 483
Галунь 529
Галушка Йосип 568, 577
Галюк (Кесі) 530
Галя 39
«Галя» 112
Галя 411
Галя → Скорупка Галина
Гальва → «Чубчик»
Гальви 420
Галькович Данько 25
Галькович Семен 25
«Гамалія» 122
Гамуляк Петро «Лис» 397, 400
Ганусова 337
«Ганя» (Мартинюк Анна) 112
Ганис Гринько 141
Ганка 263
Ганяк Марія 91
Гапонюк Іван 475
Гапонюк Степан 475
Гара Денис 330, 331
Гарасим 386
Гарасим Василь 393
Гарасим Григорій 382, 393
Гарасим Йосафат 393
Гарасим Михайло 393
Гарасим Олекса «Карпо», «Володко», с. Дмитра, Катерини 259
Гарасимчуки 340
Гарасовський 340, 341
Гарась Андрій «Небуса» 464
Гаргай 491, 492
Гаргай (Жиребнів) 286
Гаргай (Лущів) 286
Гаргай (Лущів) 286
Гаргай Іван 286
Гаргай Лукач 283
Гаргай Михайло (Беба) 275, 282
Гаргай Степан, Стефан 284
Гаргай Фенна (Фецічкова) 280
Гаргай Юлія 275
Гардибала Петро с. 17
Гармажі 423
Гарцула Анна (Ожібко) 430, 431
Гарцула Григорій (Ожібко) 430, 431
Гарцула Іван 418
Гарцула Марія (дів. Островська) 425
Гасик Михайло «Дуб» 86
Гасюк Віра 475
Гасюк Микола 444
Гасюк Мимуїл 475
Гаук 32
Гаук Анастазія 33
Гаук Василь 32
Гаук Ганна 33
Гаук Григорій 31
Гаук Іван 33
Гаук Марія 33
Гаук Михайло 33
Гашинська Олена 568, 577
Гашинська Стефанія 568, 577
Гашинський Йосип 568, 577
Гашинські 201
Галя 456
Галь Іван 488
Гандьо Марія 205
Гершко 286
Гетьман Григорій 464
Гиндьо Микола 502
Гинко Андрій 189
Гинька Йосафат 393
Гіжин Петро 393
Гіль Василь 542
Гітлер Адольф 137, 176, 233, 241, 296, 549
Гірний Володимир 256
Гірний Михайло, с. Петра 259
Гірний Петро 253
Гірний Яким «Вітрогон», с. Петра 259, 435
Гірчак Іван «Сосна», с. Олекси 259
Гірчак Степан «Тис», с. Олекси 259
Гірш 296
Гішпан Анна 93
Гладинюк В. 236
Глебович Ольга 206
Глушик Степан 568, 577
Гнатиски 506
Гнатиськo Михайло 194
Гнатишин Олекса 295, 296
Гнатушко Надія 190
Гнатюк 122
Гнатюк Василь 222
Гнатюк Василь, с. Миколи 235
Гнатюк Василь, с. Миколи, Анни 237, 242
Гнатюк Василь, с. Петра 235, 236
Гнатюк Василь «Лужич», с. Андрія, Ендрики 238
Гнатюк Іван 238, 242
Гнатюк Іван, с. Андрія, Ендрики 235
Гнатюк Михайло «Орко», с. Романа, Анни 238
Гнатюк Павло 238
Гнатюк Петро, с. Івана, Анастазії 237, 242
Гнатюк Степан, с. Петра, Анни 234
Гнатюки 243
Гнес Михайло 535
Гнес Юрій 533
Гнес Юрій 535
Гнивка Василь 46
Гнідик Володимир «Хоробрий», с. Мирона, Катерини 39, 40
Гнідик Ігнатій, с. Миколи, Анни, Гнат 39, 40
Гнідик Семен «Вовк», с. Максима, Марії 331
Гнідик Юрій «Ярема» 38, 40, 333

Голик 517
Голиш Іван 164
Голічак Іван с. 215
Головатий Василь 549
Головач 420
Головач Василь 447
Головач Василь «Гонта», с. Миколи 259
Головач Володимир 119, 120, 123, 125, 127
Головач Дарія, Дарця 420–422
Головач Іван «Могучий», с. Миколи 258
Головач Микола 447
Головач Микола «Богдан» 114, 119, 123
Головач Михайло «Лень», с. Миколи 259
Головач Олександер 447, 449
Головачиха 420
Головачі 420
Головачі (брати) 246
Головка 133
Головка 143
Головка Василь 141, 142, 161
Головка Василь «Мока» 170, 171
Головка Дмитро 161
Головка Софія (або Клиш. дів. Вуйцік) 512
Гоньца Параскавія 274
Гопко Петро 530
Гопчих 534
«Гора» 365
Гораль Михайло 238
Горбатий Микита, Микіта (Пашин Дмитро) 155
Гордіяш Маріян 52
Горілка Михайло 393
Горощук Василь 235, 242
Горощук Марія 235
Горський Йосип 518
«Готюр» 350, 353
Гох Іван 383
Гошовський 99
Граб Роман д-р 281
Грабець Галина 139
Грабець Іван «Гармаш» 350, 353
Грабець Омелян 134, 137, 138, 142
Грабець Петро 134
Грабова д-р 281
Граська Михайло 164
Граськo Тетяна 164
Гриб Володимир «Штайн» 300
Гриб Микола 311
Гриб Наталія 295
Грибик Василь 43
Грибик Ілля 43
Гриняк Василь 11
Гриняк Михайло 11
Гриняк Пелагія 17
Григорій → Данека Григорій
Гриндьо Анна 19
Гриндьо Влодко 19
Гриндьо Іван 19
Гриндьо Катерина 19
Гриндьо Марія 19
Гриндьо Марія, Марійка 19, 20
Гриндьо Славко 19
Гриник Василь с. 17, 222, 243, 308–310
Гринів 286
Гриньось Оксентій 81, 85
Гринь 465
Гринь → Сигловий Григорій 149
Гринь Михайло 225
Гринь Петро 225
Гриньо 269
Гриньо 286
Гриц Лвон 102
Грицай Марія 447
Грицай Серафим 449
Грицаляк Андрій 183
Грицаляк Гаврило 432, 436
Грицик 143
Грицик 147, 152
Грицик 152
Грицик 155, 156
Грицик (Івіньо) 152
Грицик Анастазія 151, 180
Грицик Григорій 180
Грицик Ева 180
Грицик Іван 180
Грицик Марія 133, 134
Грицик Михайло 151, 180
Грицик Павло 161
Грицик Параня 152
Грицик Славко 180
Грицик Степан 147
Грицик Степан 147
Грицик Степан 180
Грицик Юрій 146, 159, 161
Грицик Юрій (Юрко) 274
Грицина Василь 294
Грицина Василь 297
Грицина Володимир 297
Грицина Гринь (Лукавий) 294
Грицина Дмитро 304
Грицина Іван 293, 297
Грицина Лука 297
Грицина Лука 297
Грицина Микола 297
Грицина Микайло «Чайчук» 292, 293, 297, 300, 301
Грицина Параска 284
Грицина Степан «Август» 300
Грицина Теодор 47
Грицика 369
Грицишин 498
Грицишин Бориславa 498
Грицкевич Марта 191
Грицкевич Софія 191
Грицько Агафія (діа. Комар), Гася 371, 376, 377, 393
Грицько Андрій 393
Грицько Дмитро «Граб» 347, 372, 385

Грицько Іван 350
Грицько Іван 393
Грицько Ілля 393
Грицько Михайло 189
Грицько Михайло 393
Грицькович Дмитро, Митро 189
Гриць → Солодуха Григорій
«Гриша» 33
Гришка 103
Гроза 39
Громa Семен 541
«Громенко» 186, 202, 396, 459, 460, 521, 522
«Громовий» (Лагода Петро) 236
Грудень 375
Грудень Дмитро 391, 393
Грушевський Михайло 11, 240
Грушка Андрій 43
Грушка Іван 42
Грушка Максим 57, 78
Грушка Павло 43, 47
Гудим 243
Гудим Іван 236
Гудко Іван, с. Андрія 234, 238, 239, 241
Гузій Григорій 42, 55, 56, 61, 65
Гузьо Іван 164
Гузьо Кароль 164
Гузьо Лука 164
Гузьо Микайло 164
Гузьо Тетяна 164
Гук р. 530
Гук Іван 530
Гук Петро 530
Гук Теодор 98
Гукевич с. 11
Гупич 263
Гупич Володимир 562
Гулячок Софія 512
Гуль Андрій 393
Гурко с. 541
Гурняк Михайло 91
Гурська Євгенія → Білянчук Євгенія
Гурський Андрій 125
Гурський Петро, Патрусь, Пєтя 107, 114, 124
Гусак Гриць 513
Гусак Микита 463
Гусєчко Іван 186
Гучко д-р 336, 340
Гучко Славця 340

Ґадівський Антін, с. Йосипа 329
Ґадівський Василь «Ззяба», «Дунько» с. Максима, Дарії 318, 331
Ґадівський Іван «Катка», с. Максима, Дарії 314, 315, 329, 332
Ґадівський Максим, с. Івана 315, 332
Ґадівський Микола, с. Пилипа 327, 330
Ґалянт Василь 463
Ґалянт Григорій 314, 315, 462
Ґан Іван 107
Ґан Михайло, Міська 215
Ґак 141, 143, 154, 157
Ґак Адам 161
Ґах Анастазія 160
Ґах Анна 150
Ґах Василь 160, 161
Ґах Григорій 160
Ґак Дмитро 152, 160
Ґах Єва 160
Ґах Єва 152
Ґах Іван 160
Ґах Марія 160
Ґах Михайло 142, 161
Ґах Параскевія 152, 160
Ґах Стелан 142
Ґах Степан 160
Ґехи 141
Ґешко 151
Ґбур Анна 91
Ґбур Богдан 99
Ґбур Вінцентій 180
Ґбур Володимир 90–93, 97
Ґбур Григорій 169
Ґбур Іван 88
Ґбур Іван 396, 400
Ґбур Іван («за садок») 86, 89
Ґбур Йосип 90, 96, 97
Ґбур Катерина 188
Ґбур Левко 85, 87
Ґбур Марія 91, 98
Ґбур Микола 86, 87, 90
Ґбур Микола 92, 93, 96–98
Ґбур Михайло 96, 98, 99
Ґбур Петро 87
Ґбур Семен 191
Ґбур Степан, с. Івана («за садок») 89, 80
Ґбур Степан (Мулярів) 87
Ґбур Теодор 190
Ґбур Теодор 397
Ґбур Юліян с. 507
Ґбур Ярослав 189
Ґалики 502
Ґеперт 63
Ґера Дмитро 15
Ґера М. 15
Ґера Микола 13
Ґера Михайло 13
Ґера Палагія 15
Ґера Федьо 17
Ґернда Мікал 260
Ґети 231
Ґжибек 416
Ґібала Антоні 67
Ґібала Йосип 87
Ґібала Станіслав 91
Ґіль Андрій, с. Івана, Марії 47, 64, 65, 71
Ґіль Володимир, с. Івана, Марії 44, 47
Ґіль Іван «Ґонта» 47, 62, 86

Гіль Марія, д. Василя, Анни, по чол. Зрада 50
Глова Анна 430, 431
Глова Катерина 430, 431
Глова Петро 259
Гловацький 100
Гмитрасевич о. 553
Гневік Леон 148, 151, 157
Гомулка 183
Гондзьо Василь «Мухін» 521
Гондзьо Емілія 512
Гонделя 286
«Гонта» → Вальницький Михайло
Гордін 341
Грабовська 181
Грабовський 15
Грабовський 181
Грабовський Юліян 181
Грех Зеня 422
Грех Іван 422
Гробельський М. о. 553, 564, 569
Грод 176
Гродзіцький Міколай 401
Гродецкі Людвік 575, 577, 578
Грох 464, 485
Грунвальд 261
Грунт Андрій 436
Гудзік Іван 526
Гузік 230
Гузінський 531
Гупич Анна 280
Гупич Володимир 277
Гупич Іван 261, 284
Гупич Текля 276
Гуличок Іван 516
Гура 233, 234
Гутий 357

«Давид» 221, 237, 239, 331
Дадьо 283
Дадьо Анна, Ганка 263, 266
Дадьо Василь 266
Даляк Дионизий 25
Данило Галицький (Галицький Данило) кн. 481
Даніків Василь 40
Данка → Крисак Данка
Данцьо 341
Данчишин Петро «Балик» 166
Дарія 289
Даруня 572
Дахов 495
Дацюк Євгенія 545
Дацько Рузя 205
Дачишин Василь «Чайка», с. Івана, Анастазії 237, 238
Дачишин Микола 235
Дачишин Микола «Гомін», с. Івана, Анастазії 237, 238
Дашинські р. 568
Дашинські р. 568
Дембіцький 286
Демкович 187
Демкович Василь 189
Демкович Микола 189
Демкович Мирослав 189
Демкович Петро 189
Демчишин Григорій «Рак» 464
Демчук Володько 542
Демчук Євген 542
Демчук Марія 542
Демчук Павло 172
Демчук Петро 543
Демчук Степан 517
Демчур Йосип 498
Демчур Микайло 494
Денека 198
Денека Григорій 377, 394
Денека Григорій 393
Денека Іван 393
Денека Катерина 359, 362
Денека Марія, Марійка 357, 360, 363, 394
Денека Микола 385
Денека Михайло «Мислик» 351
Денеки 377
Денисюк 219
Джумин Василь 44
Джус Марія 476
«Дзвін» 534
Дзівік Богдан «Гордий» 459
Дзівік Надя 462
Дзівік Ярослав «Щупак» 459
Дзік 515, 520
Дзік Владко 186
Дзік Іван 186
Дзісь Євген 447, 449
Дзісь Іван 447
Дзюба Михайло 521
Дзюбак Ксеня 38
Дзюбакевич Василь 512, 516
Дзюбакевич Стефанія 512
Дзюбан Анна 161
Дзюбина Степан о. 243
Дзюган 263
Дзюра Степан 298
Дзюргай Ганя 447
Дзюргай Ніна 447
Дзюрдзевич Йосип 504
Дзюрдзевич Леонтій 191
Дзюрдзяк 187
Дзюрдзяк Олена 190, 191
Дзюрдзяк Степан 190
Дзяба 283
Дзядик М. 513
Дзядуші р. 488
Дзям 458
Дзян Микола 166
Дзьоба Дмитро «Сталь» 361
Дибик Іван 226
Дигінь Андрій 251, 252, 257

Дигінь Іван, с. Федька 246, 251
Дигінь Петро 269
Дигінь Федько 251, 252
Дикий Іван 235
Дикий Павло 234, 241
«Дима» 356
Динович 534
«Діброва» 124
Длуґонь р. 529
Длуґонь Андрій 535
Длуґонь Дмитро 532, 536
Длуґонь Микола 532
Длуґонь Францішек 530
Длябогова Єва 245
Дмитерко Василь, с. Якима 39, 40
Дмитерко Володимир 39
Дмитерко Іван 37, 39
Дмитерко Кость 40
Дмитерко Маланія 38
Дмитерко Михайло 37, 38
Дмитерко Олександра 38
Дмитерко Станислав «Наливайко», с. Луки, Марії 39, 40
Дмитерко Степан о. 161
Дмитришин Павло «Нечай», с. Івана, Анни 246, 259
Дмитрій 184
Дмитро 516
Дмитрук Григорій 527
Добош Євстахій, Стешко (із потока») 89, 90
Добош Іван 85
Добош Йосип 89
Добровольський Владислав 222
Добрянська Катерина 224
Добрянська Марія, Мариська 228
Добрянська Юлія (див. Крайник) 509
Добрянський Володимир 224, 227
Добрянський Іван 224, 228, 227
Добрянський Іван 512
Добрянський Микола 224
Добрянський Микола о. 396, 396, 519
Добрянські («до Паників») 223
Добуш Антін «Бігун» 459
Довбош Володимир «Пиріг» 397
Довбош Едвард 398
«Довбуш» 62
Довжицька Єва 286
Довжицька Марія 289
Довжицька Юлія 289
Довжицький 272
Довжицький Андрій 286
Довжицький Тадеуш 267
Довжицький Тимко (до Глукого) 284, 286
Домаїнчук 108
Домарад 549
Домбчак 549
Доминицький Василь, с. Григорія, Параскеві 327, 329, 332
Доминицький Іван, с. Григорія, Параскеві 329, 332
Доминицький Микола, с. Григорія, Параскеві 314, 327, 332
Донцов 240
Дороцька Софія 512
Дороцька Стефанія 206
Дороцький Йосип о. 519
Дороцький Михайло о. «Коваль», с. Миколи, Юлії 519
Дороцький Михайло, с. Івана 521
Дорош Іван «Зенко» 397, 400
«Дорошенко» 39, 331
«Дорошенко» → Купик Микола
Дощинські р. 488
Драганик Анна 102
Драганик Дорота 102
Драганик Йосип 102
Древко Анна 430
Древко Анна 430, 431
Древко Гриць 430
Древко Данило «Ворона» 162, 416, 432, 434, 435, 437, 438
Древко Єва 423, 443
Древко Іван 418, 430–432, 436
Древко Катерина 430
Древко Михайло 418, 436, 439, 441, 442
Дробенко Іван 536
Дробенко Степан 537
Дробут Емілія 512
Дрозд 50
Дрозд 286
Дроздова 547, 548
Дроздовський Михайло 491, 498
Дроздовський Олекса 498
«Дуб» 68
«Дуб» 112, 114, 122–124, 450
«Дуб» 528
«Дуб» → Філь Іван
Дубаля → «Буйтур»
Дубик р. 530
Дубик Параскевія 532
Дубляниці 176, 177, 178
Дубський Теодор 241
«Дуда» 124, 236, 449, 450, 467
«Дудав» (Миць) 276
Дуда Варвара, Дудиха 102
Дуда Іван 393
Дуда Йосип 19
Дуда Йосип 102
Дуда Кароль 19
Дуда Михайло 344
Дуда Петро 19
Дуда Стефко 340
Дуда Ян, Ясьо 479, 480, 485
Дудек Міхал 100-102
Дудковська 341
Думка р. 200
Думка Петро 196
Думка Тимко 39

Думка Ярослав 198
Думняк 491
Думняк 491
Думняки 491
«Дунайський» 112, 115, 198, 318
Дуркот Родіон 382, 393, 390
Дутковська Катерина 97
Дутковський Йосип 398
Дутковські 96
Дух 290
Дукняк Володимир 207
Дукняк Володимир 568, 577
Дукняк Степан 204
Дучинський 420
Дяків Богдан 217
Дяків Григорій 213
Дяків Григорій 222
Дяків Іван 216
Дяків Михайло 216
Дяків Ярослав 210, 215
Дяківи, Дяки р. 219, 243
Дячинські р. 462

Єва 150
«Єма» 81, 171
Ерліх 286

Єнка → Кіт Єва
Єнця → Філь Єва

Жаркі Йосипа (дів. Зарічна) 395
Жемела Григорій 176
Жеребний 286
Жидівка 286
Жила Михайло 147
Жмудзінський Іван 293
Жмурова Гапка 543
Жовтовський 274
Жовток Микола 235
Жовток Ярослав 240
Жубрид Михайло с. 554, 555
Жук Віктор с. 210–212, 216, 219, 523
Жук Степан, Стефан 26
Жук Стефанія 219
Жук Стефанія 340
Жуки р. 218
Жуковські д-р 337, 341
Журавацький Михайло «Стріпав» 81
Журат 227, 228

Заблоцький 436
Заблоцький Василь «Ярич» 172
Заблоцький Петро, с. Іллі 172
Заблоцький Петро, с. Миколи 172
Забрідник 157
Забрідники 152
Забульський Михайло 15
Заворотюк с. 566
Заворотюк Маринка 196
Загайкевич 566
Загвчевська Олена 191
Загвчевський Дмитро 191
Загорода 39
Загорода Степан 38, 219
Загородник Петро 397, 398
Загрей 141
Загрей 367
Загребальний Андрій 533–535
«Загуляйв, Крутій 219, 222, 237
Задорожня Євка 147
Зажицький 416
«Звзуля» 91
Звзуля Анна (Грикдьо) 18
Зайковскі, Звікін 338
Зайльо Анна 430
Зайльо Анна (Дячиха) 424, 430, 431
Зайльо Дмитро 436
Зайльо Микола 423, 443
Зайльо Михайло 430
Зайльо Семен «Пеженчик» 430, 432, 436
Зайльо Теодор, Дяк, Федір 424, 428, 430, 431
Зайці р. 540
Зайчиковська Ксенія 430
Зайчиковська Марія 430
Зайчиковський 433
Зайчиковський Іван 430
Закала Лука «Музика» 170, 172–174
Закшевський 218
Залевська Катерина 430
Залевський Іван 430
Залевський Франко 430
«Залізняк» → Шпонтак Іван
Заліський Йосип 464
Заліський Микола 463
Залітяч Степан «Шурко», с. Івана, Анни з дому Мадай 258
Залішевський Яцько 24
Зенько Микола 472
Занько Степан 330
Заплава Василь 176
Заплава Теодор 176
Зарешній 209
Зарамба Йосип с. 552
Зарічна Йосипа → Жаркі Йосипа
Зарічна Марта 299
Зарічна Наталія 296
Зарічний Андрій 292–294
Зарічний Василь 293, 297, 298
Зарічний Василь 299
Зарічний Василь (Хоміцький) 302
Зарічний Володимир 297
Зарічний Григорій 293
Зарічний Дмитро 297
Зарічний Дмитро 308
Зарічний Іван 297
Зарічний Іван 396
Зарічний Микола (Паньків) 293, 296
Зарічний Михайло 293, 295, 297, 299
Зарічний Михайло 398

Зарічний Олександер 297
Зарічний Петро 395, 397
Зарічний Степан 297
Зарічний Теодор 302
Зарічний Ярослав, с. Василя, Наталії 292, 298
Зарічні р. 402
Заруцький 275
Засадна 200
Засадний 200
«Затока» 460
Захарчук Мефодій 39
Заяць 11
Заяць Іван, с. Василя 329
Заяць Лука «Сміливий» 464
Заяць Семен, с. Семена 329
Збавтельчик → Іздебські
Зброжек Михайло 523
Зельман 131
Зенко 571
«Зенко» (Білянчук Іван) 112, 116, 117
«Зенко» (Савойко) 174
Зенон 184
«Зенон» 112, 114–116, 119, 221, 236, 238
Зелінський → Шахінський
Зіпинський 539
Зіпінька 178
Зілінський Стенислав 396
Зільберман 261
Зільник 341
Зільникова 341
Зінкевич Андрій 393
Зінкевич Андрій 393
Зінкевич Андрій «Заруба» (Васісьо Андрій) 347, 351, 355, 356, 362, 365–371, 373, 379, 385
Зінкевич Василь «Свист» 351
Зінкевич Іван 393
Зінкевич Катерина, Катруся, Кася 349, 361, 369, 371
Зінкевич Михайло 362, 3947
Зінчук 467
Зінчук Ніна 487
Зінько Андрій 523
Зінько Григорій 525
Зінько Іван 525
Зінько Михайло 300, 302, 303
Зінько Семен 525
Зінько Семен «Юрко» 217, 220, 221
«Зірка» (Сивак Володимир) 112, 115, 123–125, 461, 541
Зламанчук 167
Зола Григорій 385
Зола Іван 372
Зола Ілля 393
Зола Ілько «Крук» 365
Зола Марія 370
Золотник 485
Золочівський Зенон о. 227, 269, 275, 286, 290
Зорена Владислав 533
Зорена Іван 530
Зрада Анна 71
Зрада Василь, с. Петра, Катерини 47
Зрада Володимир 41, 47, 66, 82
Зрада Володимир 65
Зрада Григорій, с. Павла 48
Зрада Дмитро «Романа», с. Григорія, Марії 47, 82
Зрада Іван 44
Зрада Іван 44, 66
Зрада Марія 50
Зрада Микола, с. Василя 47, 64–66, 71
Зрада Омелян 47, 57
Зрада Павло 47
Зрада Семен 44
Зрада Теодор 41, 66
Зрада Теодор 47
Зрада Федір 70, 62
Зубальська Анна 17
Зубко Петро «Лев» 464
Зяйлик Микола 89

Іван 28
Іван 101
Іван 406
Іван 516
Іван 540
Іван 550
Іван 571
Іван о. 513
Іван → Гулич Іван
Іван → Комар Іван
Іван → Кущак Іван (Білейкий)
Іван → «Нечай»
Іванець Василь 170
Іванник Євгенія (дів. Галагіда) 104, 110, 124
Іванов 235
Іванойко Григорій 463
Іванойко Петро 463
Іваноцький Микола 494
Іванусик о. 341
Іванусик Наталка 341
Іванцьо Федьо 13
Іванчук Володимир о. 547, 548, 559
Іванюк Гриць 244
Іванюк Лисько 449
Іванюк Олекса 449
Іванюк Петро 449
Івась 441–443
Івась → «Нечай»
Івашко Іван (Пелех) 253, 257
Іздебська 223
Іздебські (Збавтельчик) 226
«Ікар» 112
Ікожан 124
Іларіон 540
Інчко р. 200
Інчко Михайло 198

Іляш Катерина 246
Іляш Михайло 255
Іляш Петро «Верба», с. Григорія 269
Іляш Юрій (Куль), с. Панька 257
Іляш Яцко «Осика», с. Григорія 258
Ільків (Данків) 286
Ільків Андрій 286
Ільків Іван 269
Ільків Юлія 269
Ілько 224
Ільницька Настя 415
Ільчишин Софія, д. Михайла 330
Ісир 64
Іщук Петро 317, 333

«Їжа» 88, 89

Йосип → «Саша»
Йосип II 513

К. Леонтина 349
Кабанів 154
«Каблук» 431, 435
Кавшо Володимир, с. Семена, Тетяни 234
Кавшо Степан, с. Семана, Тетяни 234, 241
Кавшо Ярослав, с. Семана, Тетяни 234
«Кадилов» 204, 396
Кадиляк 549
Кадиляк (Савків) 286
Кадиляк Марія 265
Казимир Великий 184
Каламай Василь 44
Каламай Василь 61
Каламай Марія, д. Степана 50
Каламай Миколи «Громовий» 82
Каламай Стефанія, по чол. Стех 50
Каламон Іван о. 100
Калан Антін 477
Калимон Григорій о. 478
Калимун 263
Калимун 280
Калимун Анна, Ганка 263
Калимун Василь 276
Калимун Іван 276
Калимун Степан, Стефан 276
Калинівський Григорій 463
Калинівський Петро 463
Калинівський Яків 463
«Калинович» 179, 162, 379, 385
Калинюк о. 286
Каліняк 375
Камердіна 340
Камінський Йосафат о. 552, 566
Кант 560
Кантор Іван 523
Кантор Ірина → Боряк Ірина
Кантуляк Катерина 267
Кантуляки 265
Каня о. 215
Каняк о. 319
Капалюсь Андрій 32
Капалюсь Григорій 31
Капалюсь Ольга 32
Капалюсь Пунь 32
Капустинський Йосип 498
Капустій 52
Карас Петро «Терка» 207
Карась Григорій «Нічний», с. Михайла 205, 207
Карівець Григорій, с. Павла, Єврозини 527
Карпицька Катерина 548
Карпицький Василь 548
Карпицький Осип 548
Карнас 286
Карнас Йосип 264
Карп Григорій 44
Карпа Єва 454
Карпа Єва 455, 457
Карпа Майхер 455, 457
Карпа Рузя 458
Карпа Северин «Хрущ» 459
Карпич Дмитро 393
Карпич Марія 393
Карпінська 265
Карпінська 379
Карпінська Анна 376, 393
Карпінська Катерина 377
Карпінський 379
Карпінський, с. Анни 393
Карпінський Андрій 380
Карпінський Іван 393
Карпінський Федір 393
«Карпо» 112, 115, 124
Карпович Василь 242
Карпович Петро 242
Карпович Степан 242
Карп'як Лука, с. Луки 329
Карат 458
Карчинський Станислав 191
Каратівські 429
Кассвич 284, 286
Кассян 491
Каспар 18, 19
Кася 94
Кася 205
Кася 513
Катруся → Зінкевич Катерина
Качковська Анна 213, 219
Качковський 214, 217
Качковський 219
Качковський 517, 547
Качковський Григорій 219
Качковський Михайло 219, 220
Качковські 218, 219
Качмар Іван «Чорнота» 350
Качмар Катерина 164
Качмар Петро 164
Качмарик Іван 21
Качмарик Ілько 19

Качор 143, 147
Качор Андрій 393
Качор Василь 161
Качор Григорій 161
Качор Єва 139
Качор Іван 160, 161
Качор Іван 274
Качор Йосафат 161
Качор Микола 151, 160
Качор Михайло 135, 145, 159, 161
Качор Степан 365
Качор Юрій 134
Качуровська Христина 269
Качуровський 269
Кашин 151
Кашицький Юзьо 458
Кашицькі 452
Кашіца Кирило 39
Кашуба Микола 450, 451
Кашуба Михайло 447
Кашубинський Онуфрій о. 524
Кащак Іван, с. Івана, Катерини 259
Кащак Марія 181
Квасній Іван 39
Квасньовський Іван 176
Квятковська Надя 447
Квятковський Іван 447
Кеплар Володимир 300
Карик Іван «Точилов», с. Михайла, Катерини 207
Карик Осип, с. Андрія 207
Картичак Анна (дів. Притула) 51, 68, 70
Кирилюк 416
Кирилюк 476
Кирлайза 226
Кисіль 200
Кисіль Євган 196
Кисіль Катерина 196
Кисіль Михайло 196–198
Кисіль Михайло 197
Кицків Андрій 158
Кицків Федь 152
Кишеня 415
Кібала Йосип 502
Кібала Олександра 512
Кібала Петро 512, 516
Кібала Софія 502
Кібала Степан, с. Михайла, Софії 521
Кізли 423
Кізлик Іван 258
Кізло Анна 422
Кізло Теодор 426
Кікта 341
Кінах Агафія 242
Кіндрат 337
Кіндро Марійка 161
Кірик 263, 265
«Кіса 173
Кіт 163
Кіт р. 375
Кіт Андрій 393
Кіт Анна (дів. Леськів) 319, 325
Кіт Василь 352, 361, 378
Кіт Василь 393
Кіт Гавриїл, Гаврило 374, 393
Кіт Григорій 160
Кіт Григорій 393
Кіт Єва (Євка) 377
Кіт Іван 161
Кіт Іван 375, 377, 393
Кіт Іван (Карпич) 393
Кіт Іван (Музик) 393
Кіт Марія 359, 362
Кіт Малько 377
Кіт Михайло 359, 362, 376
Кіт Михайло 393
Кіт Степан 525
Кіт Юрій 375, 393
Кіх Андрій 84
Кіх Василь, с. Тимка, Анни 235
Кік Павло «Вира 236–238, 241
Кіц Микола, с. Максима 256
Кіцула 152
Кічун Іван 216
Клебан 87
Клебан 284
Клебув Григорій 494
Клей 483
Клемансевич Іван 256
«Клен» 303
«Клена 303
Клепчик 229
Клепчик 229
Клепчик Дмитро, Митро 230
Клепчики 231
Клепчикова 230
Клим 219
Клим Василь «Вселий», с. Григорія, Анни 521
Клим Олекса 530
Климко Іван 436
Климусь 340
Клиско Іван 256
Клиско Петро 245
Клиш Владислав 535
Клиш Володимир 533, 536
Клиш Володимира 512
Клиш Іван 502
Клиш Іван 536
Клиш Марія 512
Клиш Мирон 516
Клиш Петро 533
Клиш Роман 536
Клиш Степан 532, 536
Клиш Юрій 535, 536
Кліщ Леся, по чол. Лебедович 135
Клос Ксеня 337
Клос Федьо 337
Клюфас Іван 416, 436, 441, 442
Клюфас Марта 420, 423, 443

Клюфас Михайло (Кмець Іван) 436
Клюфас Петро 420, 423, 443
Клюфаси 420
Клюфаси 430
Ключковська Параскевія 175
Ключковський Іван 175
Ключковський Миколи 172
Кмет Іван 498
Кмець Іван → Клюфас Михайло
Кнап Кароль 541
Кнапи (брати) 541
Кнец Михайло 184
Кобак 157
Кобак Анна 160
Кобак Іван 160
Кобак Іван 161
Кобак Марія 160
Кобак Михайло 147
Кобак Параскевія 160
Кобінський Йосип, с. Левка, Анни 317, 332
Ковалишин Богдан 154
Ковалік 288
Коваль 284, 286
Коваль 377
Коваль р. 452
Коваль Ґенек 197
Коваль Данило (Вудко) 429
Коваль Зенон, Зенек 526
Коваль Ева 403, 404
Коваль Іван 82
Коваль Іван 403, 404
Коваль Іван «Карий» 259
Коваль Микита 404, 406
Коваль Михайло 523, 525
Коваль Олександер 44, 48
Коваль Параскевія (Павліна) 404, 414
Коваль Петро 48
Коваль Петро 403
Коваль Роман 40
Коваль Роман «Орлик» 221
Коваль Степан 61, 82
Коваль Стефанія 404, 406, 407
Коваль Юзьо 458
Коваль Юрій 44, 46
Коваль Юрко 404, 409
Ковальська Євгенія 274
Ковальська Катерина 512
Ковальський І. 108
Ковальський Іван 276
Ковальський Миколи 512, 516, 521
Ковальський Михайло 525
Ковальський Михайло-Бронислав 256
Ковальчик Володимир 100, 101, 104
Ковальчик Дмитро 101, 102
Ковальчик Іван 101, 104
Ковальчик Йосип 102, 104
Ковальчик Павлина 103, 104
Ковальчик Петро 101, 103, 104
Ковальчик Тадей 101, 102, 104
Ковпак 140, 241, 317, 344
Когут 138
Когут Григорій 142, 161
Когут Іван 436
Когут Михайло 152, 160
Когут Михайло 396
Когут Степан 152, 150
Когут Степан 474
Когут Стефанія (дів. Федак) 451, 455
Когутика 376
Кожень 578
Коженьовський 441
Кожух Василь 297
Кожушко Марія 175
Козак 75
Козак 387
Козак о. 340
Козак Богдан 80
Козак Богдан, с. Василя 48
Козак Василь, с. Максима 48
Козак Григорій 42, 58, 82
Козак Григорій «Микита» 502
Козак Дмитро 56
Козак Дмитро «Луть» 82
Козак Іван 86
Козак Іван 385
Козак Микола 385
Козак Михайло 41
Козак Михайло, с. Максима 46, 56, 65
Козак Петро, с. Максима 48
Козак Семен (Кріль) 51, 70
Козак Степан 541
Козак Федько 463
Козак Ярослав 236
Козар Микола 89
Козенко о. 338
Козівські 154
Козій 127
Козій 147
Козій Анастазія 160
Козій Андрій 160
Козій Атаназій 48
Козій Василь 82
Козій Василь 159, 161
Козій Василь 160
Козій Василь 525
Козій Володимир 526
Козій Григорій 161
Козій Дмитро 356
Козій Дмитро 523
Козій Ева 131
Козій Ева 160
Козій Іван 133
Козій Іван 154
Козій Іван 161
Козій Іван 393
Козій Іван 394
Козій Іван (до Бабляка) 138–140, 142, 161
Козій Катерина 160

Козій Костянтин 48
Козій Марія 160
Козій Марія 131
Козій Микола 161
Козій Олекса 356
Козій Параскевія 160
Козій Петро 152, 160
Козій Федір 160
Козій Юрій 160
Козли 183
Козлик Степан 226
Козловська Катерина 302
Козловський Вячеслав 297
Козубель Владислав 393
Кокіт 252, 254
Кокітко Андрій 396
Кокітко Григорій 396
Кокітко Іван 398
Кокітко Михайло 397
Кокітко Степан 89
Кокоцька Галька 340
Кокошка 131
Кокошка Теодор 176
Колач Андрій 256
Колега Степан 382
Колеша Олекса 535
Копашка Семен 98
Колега Григорій, Гринь 152, 160
Колега Петро 160
Коліда Іван, с. Катерини 234, 240
Колір Мечислав 482
Колосівська Анна 151
Колосівська Марія 160
Колосівська Параня 160
Колосівська Параня 160
Колосівський 153
Колосівський Григорій, Гринь 151, 161
Колосівський Іван 147, 151, 160, 161
Колосівський Михайло 154, 155
Колосівський Олекса (Олександр) 147, 151
Колосівські 143
Колотило Михайло 555
Колотка Іван 181
Колтунюк Мирон о. 130, 140, 156, 344
Колцун 176
Колята 471
Коляса Іван 257
Комар 197
Комар 377
«Комар» 258
«Комар» (Котик) 235
Комар Андрій «Бую» 351, 354, 356, 357, 359, 360, 362, 363, 365
Комар Анна 142
Комар Анна, Ганя 352, 371
Комар Гася → Грицько Агафія
Комар Григорій 393
Комар Єва 347
Комар Іван 345, 352, 353, 378, 377, 382
Комар Катерина, Катруся 369, 371
Комар Марія, Марійка 349, 361
Комар Микола 393
Комар Михайло 344
Комар Михайло 393
Комар Олекса 369
Комар Степан 369
Комар Степан 498
Комар Теодор 385
Комар Теодор 393
Комариха 369
Комарі 142
Комарі 344, 369
Комберські Маріян 581, 584
Комойко 484
Конашевич Сагайдачний Петро 137, 142
Кондзьопа Іван (Михайло?) 166
Кондратський 475
Кондратюки 183
«Коник» 15, 88, 398, 399
Коновалець Євген 360
Контролевич Євген 122
Контролевич Степан 110, 119, 125
Конюшівський 115
Копацький 453
Копач р. 488
Копилець (Лушчів) 286
Копилець (Маскалів) 286
Копилець Василь 284
Копилець Петро 286
Копка 226
Колко Йосип 102
Колцюк Степан 82
Кораваць Галина, Галя 214
Кордін Петро Дмитрович 337
Корень Катерина «Чайка» (дів. Дмитришин) 245
Корнсько 537
Корнсько Володимир 533
Корнсько Дмитро 530
Корнсько Дмитро 532
Корнсько Емілія 535
Корнсько Михайло 535
Корнсько Олекса 531
Корнівський 294
Корнійчук 531
«Корнійчуки» 358, 360, 366, 435
Коробчук о. 539
Коробчук Леонтій 539
Коровський Якуб 198
Коровські 200
Король о. 27
Король Анастазія, Настуня, Настя 447, 449
Король Євгенія, Геня 447, 449
Коропчак Йосип, Йосиф 24
Коропчак Марина 24
Коропчаки р. 24
Коростенська Апполонія (Коростенська Анастазія) 568, 569, 577

Коростенська Марія 13
Коростенський 566
Коростенський Іван 13
Коростенський Іван 567
Коростенський Петро 11
Коростенський Юрко 11
Коростенські р. 568
Корчинські 194
Космина Василь 232, 240
Косовський Іван 394
Косовський Марко 394
Костальник Анна 24
Костик Михайло 96
Костишин М. о. 169
Костіш (Козій) 152, 153
Костра Осип 570
Кострицький Метек 150
Костуречко Михайло 463
Костуречко Славко «Сосна» 483, 464
Костуречко Юрій 483
Костшицький 132
Кость 151
Косцюшко 83
Котвицький Ян «Слепнь», «Сліпий», „Groźny", „Orzel" 201, 501, 567, 575, 577–579, 561, 584
Котиків Василь 96
Котовська 375
Котовський Іван 364
Котовські 347
Котянський Йосип 516
Кохолик 286
Коцан (Суків) 296
Коцан Дмитро 275
Коцан Іван 516
Коцан Теодор 296
Коциновський Йоан о. 253
Коцюба Анеля 496
Коцюба Антін (Мартишин) 493
Коцюба Володимир 496
Коцюба Іван 494
Коцюба Іван 498
Коцюба Станислав 493
Коцюба Станислав 498
Коцятин Іван 21
Коць Василь 82
Коць Іван 44, 48
Коць Іван 61
Коць Іван 82
Коць Микола 44, 48
Коць Мирон 44
Коць Михайло 65
Коць Пилип 66
Коць Прокіп 44
Коць Степан, с. Мирона 44, 48
Коць Степан «Зьомик» 82
Кочубан 420
Кошіль Анастазія 160
Кошіль Богдан 161
Кошіль Іван 161
Кошіль Ірина 262
Кошіль Микола 156
Кошіль Микола 262, 274
Кошіль Юлія (діа. Мацко), Юпьця, Юля 261, 263, 264, 270, 275
Коштовська Анна 453
Коштовська Марися 453
Коштовська Ольга (Олександра) «Калина» 452, 459
Коштовська Стефанія 459
Коштовська Юлія «Зірка» 452, 459
Коштовський Антін «Лис» 459
Коштовський Іван «Назаренко» 459
Коштовський Йосип 453
Кра Ольга 315, 334, 335
Кравс Федьо 336
Кравусівна Нуся 340
Кравченко 333
Кравчик 263
Кравчук Влас 545
Кравчук Іван 447, 449
Кравчук Петро 445, 450
Крайник Йосип 191
Крайник Микола 191
Крайник Петро 512, 516
Краль Василь «Чавс» 40, 64, 238, 335
Крастко-Сергєвич Фена 156
Креддіг Нойман 487
Кривко Михайло 340
Крик о. 246
Крик Рудольф 256
«Крипач» 459, 460, 521
«Крим» 385, 390
Кримінський Микола 568, 577
Криницький Олександер, с. Юліяна 48, 73
Криницький Юліян о. 41, 48, 73
Крися 464, 485
Крися Михайло 464
Крисак, Крисачка 561, 584
Крисак Данка, Дануся 570, 571
Крисак Михайло 574
Крисак Станислав 570
Крисак Степан 569, 571, 577
Крисак Стефанія, Стефка, Стефця 570, 571
Крисина (Антоків) 296
Крисна Марія 61
Кріль → Козак Семен
Кріль Іван, с. Василя, Агафії з д. Павлик 259
Кріль Марія 256
Кріль Михайло 19
Кріль Нестор «Павлик» 459
Кріль Станислав 395
Кріль Федір 256
«Кріпак» 300
Кров'як 194
Кронґель Вацлав 216
«Кропива» 115, 486
Кропінські 488

Круба Левко «Косарэ 533
«Круко 39, 40, 258, 260, 331, 333, 534
«Круко» → Зола Ілько
«Круко» → Левко Григорій
«Круко» → Панасик Іван
Крук Володимир, с. Луки, Катерини 327, 330, 332
Крук Іван 516
Крук Іван, с. Луки 329
Крук Петро (Бакун), с. Івана, Марії 321, 331, 334
Круков 520
«Крупа» → Вітик Теодор
Крупа Федько 253
Крупська Параскевія 160
Крупський Юрій 160
Круп'як Іван «Сніг» 303
Круцько Григорій 393
Круцько Іван 160
Круцько Петро 161
Ксеня → Венадикта с.
Ксинюк Іван 484
Ксинюк Павло «Лис» 463
Кубійович Володимир 105, 232
Кубківна 567
Куб'як 485, 486
Кудиба 145
Кудиба 148
Кудлак Анастазія 181
Кудлак Іван 176, 178
Кудлак Іван 179, 182
Кудлак Мирон 160
Кудлак Михайло 176, 178
Кудлак Олександер 181
Кудлак Олександер 181
Кудлаки 178
Кудлач 269
Кудлик Марія 18
Кудлик Михайло 19, 21
Кудрявий Михайло 198
Кузьмчак Орест 25
Кузьмчак Ярослав 26
Кузенко Корнилій «Корнієнко» 383
Кузенко Олександер о. 348, 361, 375, 383
Кузіна Анастазія, Настя 352, 372
Кузіна Василь 364
Кузіна Дмитро 364
Кузняк Микола, с. Павла 207
Кузняк Осип, с. Павла 207
Кузняк Осип «Юзьов, с. Ігнатія 207
Кузняк Петро 202
Кузьма 219
Кузьма Василь, с. Івана, Параскевії 235, 242
Кузьма Іван 46
Кузьма Іван 242
Кузьма Ксаня (дів. Гаук) 32, 33
Кузьма Любомира 220
Кузьма Михайло 82
Кузьма Наталія (дів. Мудрик) 466
Кузьма Параскевія 242
Кузьмович Іван 17
Кузьм'як Василь, с. Миколи, Анастазії 234
Кузьм'як Микола 234
Кузьм'як Параскевія 235
Кулашка Зіновій 170, 171
Кулашка Степан 170, 171
Купик Емілія 512
Купик Іван «Каня», с. Василя, Катерини 521
Купик Микола «Дорошенко» 364, 365
Купик Микола, с. Миколи, Марії 521
Купик Мирон 525
Купик Тетяна 502
Купики 502
Купинич 52
«Куліш» 171, 360
Кулька 470
Кулька Ганя 468, 469
Кулька Стефанія (дів. Кудлак) 176, 182
Кульчицька Ірена 340
Кульчицький Іван 161
Кульчицький Петро 161
«Кума 400
Курас Леон 102
Кураси 474
«Курган» → Батейко Степан
Курдамоль 197, 198
Курдиба 332
Курдибук 260
Курдупель Андрій 141, 142, 161
Курдупель Анна 152, 160
Курдупель Василь 141
Курдупель Григорій 362
Курдупель Ева 274
Курдупель Іван 161
Курдупель Ілля 161
Курдупель Марія 160
Курдупель Михайло «Комар» 349, 351
Курдупель Олександер 160
Курдупель Петро 152, 160
Курдупель Степан 393
Курдупель Юрій 160
Курек д-р 268
Курий 375
Курило Анна 318
Курило Марія 135
Курило Степан 297
Курись Андрій «Жук» 459
Курисько Марина 457
Курій (Панасюк) 133
Курій Анна 160
Курій Дмитро 161
Курій Ева 160
Курій Іван 159-161
Курій Марія 135, 143, 160
Курій Степан 161
Курісь 369
Курка Мирон 526

Курнога 367
Куровський Федько «Соловій» 464
Курпиш Пилип 312
Кусий 286
Кусий Павло 284
Кусий Харатина 288
Куцаб Анастазія 581
Куцаб Петро 569, 577
Куцап 286
Куцап 286
Куцап 286
Куцап Антошко 282
Куцап Марія 269
Куцап Миколя 286
Куцап Петро 286
Куцик Юрій «Дзвінь», Юрко 214
Куцила Марія 512
Куцила Миколя 516
Куць Іван 315, 334
Куць Йосип 333
Куцько 367
Кучуба Григорій 217
Кучуби (брати) 217
Кушіпь Іван, Івась 114, 119, 123, 124
Кушіль Михайло 114, 119, 120, 127
Кушка Марко 160
Кушлі 122, 123
Кушнір Анна 150
Кушнір Мирослав «Лунь» 178, 179
Кушперик Йосафат 523
Куштра (до Сорочака) 566
Кущак 135
Кущак Григорій 385
Кущак Дмитро «Богун» 349, 361, 368, 379, 385, 393
Кущак Захарій 161
Кущак Іван 393
Кущак Іван (Білейкий) 368
Кущак Іпля 394
Кущак Сахарко 154, 155
Кущак Славка 152
Кущак Славко 151
Кущак Степан 382, 393
Кшисяк 228

Л. Григорій 235
Лагода Петро → «Громовий»
Лаковська Ева 418
Лаковський Петро 436
Лаковський Степан 423, 443
Лазар Миколя 549
Лазовська Олена 477
«Лань» 172
Ландрат 210
Лапчук Василь, с. Григорія 329
Лапчук Йосип, с. Семена 312, 327–329
Лапчук Михайло, с. Григорія 330
Лапчук Михайло, с. Михайла 330, 331
Лапчук Семен, с. Йосипа 316, 317, 323, 331, 335
«Ластівка» 17, 432, 493, 496, 521, 522, 571
Латанишин Миколя 549
Лах Василь о. 488
Лах Миколя, с. Івана 234, 241
Лацінник 196
Лацко 302
Лацко Іван 311
Лацко Настя 303
Лацко Степан 297–299
Лацко Стелан 297
Лашин 131, 148, 157
Лашин 151
Лашин 154
Лашин (до Лучки) 152
Лашин (Нитка) 150, 151
Лашин (Нитків Митер) 151
Лашин Анастазія 160
Лашин Анастазія (Миськова) 135, 136, 139, 159
Лашин Андрій 129, 130, 138
Лашин Андрій 145, 161
Лашин Андрій 161
Лашин Анна 152, 160
Лашин Анна 348
Лашин Анна (по чол. Когут) 129, 132, 140, 144
Лашин Григорій 132, 134
Лашин Григорій 160
Лашин Дмитро → Горбатий Микита
Лашин Дмитро (Лашинський) 139, 145, 146, 155, 159, 161
Лашин Ева → Філь Ева
Лашин Ева → Стасик Ева
Лашин Іван 131
Лашин Іван 153, 160
Лашин Іван 157
Лашин Іван (Гринюсів) 141, 160
Лашин Іван, Івась 129, 131, 132
Лашин Марія 129, 132
Лашин Марія 132
Лашин Марія 141
Лашин Марія (дів. Терех) 129
Лашин Микита 162
Лашин Михайло 160
Лашин Михайло, Мисько 132, 138
Лашин Олекса «Луг» 356, 357, 363–366, 369, 370, 372, 388
Лашин Орися 135, 137
Лашин Петро 133, 140
Лашин Степан 156, 160
Лашин Юрій 129
Лашинника 150
Лашинова 156
Лашкевич Дмитро 336
Лащук Текля, д. Андрія 330
Лебедович 133
Лебедович 145
Лебедович (Гапюсь) 385
Лебедович Адріян, с. Григорія 133, 135, 140

Лебедович Андрій 181
Лебедович Богдан 160
Лебедович Василь (Пандєю) 143, 151, 152, 160
Лебедович Григорій 133, 134, 160
Лебедович Ева 133
Лебедович Іван 133
Лебедович Іван 138
Лебедович Марія → Терех Марія
Лебедович Роман 135, 161
«Лев» 235, 236
Лев Амвросій 355
Левенталь 11
Левенталь Юрко 13
Левицький о. 484, 485
Левицький Дмитро 477
Левицький Мілош-Юрій о. 562
Левицький Теодор о. 554
«Левко» 19, 86
Левко 534
Левко Андрій 44
Левко Григорій «Крук» 435, 436, 439
Левко Михайло 42
Левко Петро 42, 47
Левко Стефанія (дів. Солодуха) 79
Левко Теодор, с. Василя 48, 64
Левкович 156
Левкович 503
Левкович Андрій «Тихий» 353
Левкович Василь 385
Левкович Іван 393
Левкович Іван 502
Левкович Катерина 512
Левкович Марія 512
Левкович Марія 517
Левкович Миколи 521
Левкович Михайло «Липав, с. Анни 521
Левкович Параскевія 368
Левкович Стефанія 512
Левочко 234
Левочко 449
Левунь Володимир (Шуляка) 524
Левцьо 372
Легкий Петро 533
Легкий Степан 535
Лейба 148
Лемеха Іван 535
Лемеха Ярослава 484
Леміш 494
Леміш Іван 490
Леміш Станислав 498
Лемцьо Андрій, Андрійко 455, 456
Лемцьо Володимир о. 452, 464, 465, 468
Лемцьо Любко 458
Лемцьо Надя 455
Лекін 490
Левчек 265
Лесічко 485
Леськів 147
Леськів Василь «Грім» 463
Леськів Михайло 160
Леськів Михайло «Яремів, с. Федора, Марії, Михайло 39, 319, 323, 331–333
Леськів Олександер 160
Леськіви 334
Летка Софія 561
«Летун» 331
Лах Роман 569, 577
Лах Тадей 569, 577
Лахман Наталія 484
Лещик Григорій 550
Лещики 550
Лещинська Галина 85
Липка 286
«Лис» 39, 40, 320, 331, 333
Лис Петро 245, 256
Лисняк Іваи (Кавчак) 493
Лисняк Михайло (Тхірчик) 493
Лисняк Ольге 495
Лисняк Володимир 498
Лисняк Йосип 498
Лисняк Михайло 496
«Листок» 175
Литвин Анна 235
Литвин Костянтин 242
Литвин Мирон, с. Костянтина, Теодори 233
Литвин Михайло «Корч» 232, 237, 238, 240
Литвин Петро, с. Василя, Теклі 314, 335
Литвин Яцко 436
Лициняк Степан 535
Лич Йосил 540
Ліборська Текля (дів. Дзяд) 537, 543
Ліборський Євген → «Романа»
Ліборський Михайло 542
Ліборський Степан 541
Лігжинський Василь «Гай» 217
Лісикевич 337
Ліпінська Тереза 430
Ліпінський 433
Ліпінський Максим 430
Ліпінський Марцін 319, 323
Ліпінський Михайло 430, 432
Ліпінський Петро 418, 436
Ліпінський Тимко 430
Ліс 219
Лісецька Марія 175
«Лісний» 388
Лісний Григорій 362, 364, 366
Лісний Степан 385
Лісняньский Володимир, с. Францішка, Олени 317, 333
Ліховська Тетяна 177
Лішнянська Марія 98
Лобаз Йосип 533
Лобаз Теофіль 533
Лобач Петро 183
Лодинський 272
Лодинський (Сухів) 286

Лодинський Онуфер 284
Лоза Василь, с. Луця, Анни 234
Лоза Іван 232
Лоза П. 236
Лоза Павло «Юрков», с. Семена, Анни 236
Лозовський Данило 258
Лозовський Сильвестер 92, 98
Лозьо Михайло 385
Локач Іван 523
Лончинський Григорій 302
Лончинський Степан 297
Лопатинський Григорій 44, 48
Лопусевич Ян 383
Лось Іван 71
Лотушко Микола, Миколай 286
Луцась Ярослав «Калина», Славко 199
Луць Володимир 78
Лукащук Ілля, Ілько 119, 124, 447
Лукащук Катруся 119
Лукащук Микола 122
Лукащук Федя 449
Лукові 373
Луцась Марія (дів. Кисіль), Марися 195–197
Луцик Василь «Зозуля» 526, 628
Луцик Іван 525, 626
Луцик Михайло 625
Лучко Степан 498
Лущів Андрій 284
Лямпарт 479
Лященко Василь о. 539, 540, 542
Люба Палагія 15
Любомірські 564
Ляшко 415
Льорик Володимир 32
Льорик Марійка 32
Льорик Степан 39

Мадзеватий о. 555
Мадзелян Семен 22, 26
Мадзелян Семен о. 311
Мазур 147
Мазур 549
Мазур Іван 539, 540, 545
Мазур Федір 540
Мазурак Емілія 130
Мазурак Теодор 130, 140
Мазурик Андрій 361
Мазурик Григорій 393
Мазурик Євстахій 394
Мазурик Іван 393
Мазурик Катерина 394
Мазурик Михайло 335
Мазурко Василь 530
Мазурко Іван 536
Мазурко Роман 533, 535, 537
Мазурок Іван 464, 465
Мазурок Михайло 463
Мазяр Іван о. 407
Мазяр Петро о. 154, 489, 490, 492
«Майя» 246, 258
Майко Владислав 430
Майко Катерина 430
Майкович (до Василинка, Василинків) 284, 286
Майкович (Сушкова) 288
Майкович Андрій 286
Майкович Йосип 277
Майкович Микола 549
Майкович Теодор о. 42
Майор 286
Макар Анна (дів. Москаль) 256
Макар Василь 256
Макар Василь, с. Івана 260
Макар Іван 245, 248, 259
Макара Василь «Калина» 237
«Макаренко» 266
Макари 252
Макарук Володимир 540
Макітра 210
Маков'як 375
Макогін Василь 160
Макогін Катерина 160
Макогін Михайло (до Харлака) 147
Макогін Оленка (до Харлака) 147
Макогін Юрко (до Харлака) 147
Максим 225
Максим Катерина (Максимова Каська) 225
Максимович 231
Максимович 332
Максимович Наталія 348
Максисько р. 530
Максисько Володимир 533
Максисько Дмитро 530
Максисько Іван 537
Максисько Степан 536
«Макух» 388
Макух 152
Макух Василь 293
Макух Дмитро 297
Макух Ілля 297
Макух Микола 297, 307
Макух Мирон 297
Макух Петро 297
Макух Ярослав, Славко 298
Макушка Григорій 134, 159
Макушка Григорій 387
Мала Текля (дів. Палинська) 551
Малаховська (дів. Кримінська) 578, 581
Малий 549
«Малий» 175
Малий Микола, Миколай 549, 551
Малий Теодор 549
«Малина» 467
Малиняк Ефрам 24
Малиш Петро 259
Малко Андрій 550
Малянка 570, 572
Манько 133, 143

Манько Анастазія 159
Манько Василь 140
Манько Дмитро 160
Марайко Микола 500
Марайко Михайло 516
Марайко Михайло, с. Миколи, Катерина 521
Марґиш Юрій 512
Маречко (Гаврись) 534, 535
Маречко Андрій 533
Маречко Володимир 534
Маречко Іван 533
Маречко Іван 535
Маречко Роман 533, 536
Маречко Степан 535
Маречко Юрій 530
Марійка 32
Марійка 144
Марійка 353
Марійка 452
Марійка → Сиглова Марія
Марійко Катерина 430
Марійко Теодор 430
Марія 93
Маріян 574
Маркевич 388
Маркеш Василь 163
Марко 162
«Марко» 435
Маркс 560, 562
Мартинець Ярослав, с. Омеляна 82
Мартинишин Василь 498
Мартинишин Іван (Палинойко) 493
Мартинишин Михайло 498
Мартинюк Анна → «Ганя»
Маруся 77
Марушко Василь «Тимченков», с. Івана 237
Марушко Марія (дів. Ціж) 417–419
Марущак Анна 13
Марущак Анна 14
Марущак Василь 11, 13
Марущак Марійка 14
Марущак Михайло 11, 12, 14
Марцинюк 479
Марцяк Андрій 430
Марцяк Катерина 430
Марцяк Нацько 430
Маршичиха Текля 543
Маслянка Йосип (Осип), с. Теодора, Палагії 315, 335
Маслянки 326
Мастниха 474
Матвіїв Іван 170
Матвіїха 149, 151
Матвій 152
Матвійчина 221
Матвійчина І. 523
Матвійчина Ілля 219
Матвійчина Ірина 219
Матиско 375
Матичак Андрій 184
Матичак Іван 184
Матичак Марія 184
Матичак Микола 184
Матичак Петро 184
Матичак Стефанія 184
Матуш Іван 483
Матуш Ірина 484
Матчук Адам 183
Мацалак 479
Мацєв Іван 13
Мацієвич Андрій 124
Мацієвич Василь 119, 125
Мацієвич Володимир 119, 126
Мацієвич Іван 124
Мацієвич Ілля, Ілько 120, 127
Мацієвич Микола 124
Мацієвич Михайло 124
Мацієвич Степан 119–121, 124
Мацієвич Теодор 124
Мацієвичі 112
Мацко 286
Мацко Василь 269
Мацко Ганна 98
Мацко Іван 98
Мацко Іван 282, 287
Мацко Марія, Марися 263
Мацко Михайло 286, 289, 290
Мацко Михайло, с. Івана 98
Мацко Степан, Стефан (Цитрик) 267, 268
Мацко Юлія 269
Мацюк Марія 418
Мацьків о. 337–339
Мацьків Стасьо 341
Мачаєва 141
Мачай 382, 383
Мачай Іван 134, 138, 141
Мачуга Анна («Андрея») 480, 485
Мачуга Дмитро («Андрея») 480, 485
Мачуга Марійка («Андрея») 480, 485
Мачуга Юрій («Андрея») 480, 485, 486
Мачуги 485
Мачура Роман 300
Машлюк Анна 224
Машлюк Іван 226
Машлюх Микола 226
Машлюк Теодор 226, 230
Машлюк Фисько 226, 230
Машлючка 226, 228
Медвідь Іван 119
Медик Андрій 533, 536
Медик Катерина 533
Медицький о. 170
Мелех 256
Мелех 256
Мелех 256
Мелех 256
Мелех 256
Мелех 257
Мелех 257

Мелах 257
Мелах Анна 256
Мелах Анна, д. Федора, Марії 257
Мелах Єва 256
Мелах Іван 259
Мелах Іван, с. Павла 246, 260
Мелах Іван (Гривас), с. Федора 260
Мелах Іван (Рідкий) 260
Мелах Катерина, д. Федора, Марії 260
Мелах Марія 257, 258
Мелах Микола (до Лісіка) 250, 256, 257
Мелах Павло, с. Стека 260
Мелах Петро 246, 259
Мелах Петро «Шпак», с. Федора, Марії 260
Мелах Тетяна 257
Мелах Томко 463
Мелах Федір 257
Мелехи 250
Мелешко 109
Мелешко 415
Мелещак Петро (Гельо) 260
Мельник 216
Мальник 227
Мальник Анна 160
Мальник Анна 418
Мальник Григорій 393
Мельник Іван 148, 160
Мальник Іван 213
Мельник Марія 218, 222
Мальник Микайло 134
Мальник Степан 227
Мальник Степан 383
Мальник Ярослав 161
Мельники (брати) 217
Мельничек 487
Мальничук Богдан 119
Мальничук Микола 119, 124, 126
Мальничук Надія 110
Мельничук Ольга 108
Мельничук Євгенія 124
Меснер 379
Металя 153
Металя Северин о. 348, 383, 390
Метик Анна 202
Метик Анна 569, 577
Метик Микола 574
Метик Михайло 201
Метик Микайло «Сірка», с. Івана, Софії 207
Метик Роман «Колоса», с. Івана, Анни 202, 207
Метик Степан 201
Метик Степан 577
Метик Євгенко 202
Мец Барох 567
Мец Мойжаш 576
Мефодій 34
Мизюк Михайло 44, 48
Микола 45
Микола 100, 101
Микола, с. Тхірики 426
Микола, Миколай, Миковай (з-під Діву) 28, 29
Миколаїв Івась 485
Микули 152
Миклик р. 200
Мильничок Марко 99
Мирон 570–572
Мирон 572
Мисик Петро «Балагур» 237
«Мисливець» → Денека Михайло
Мисько Василь 44
Мисько Дмитро 42, 82
Мисько Теодор 60, 65
Мисько Ярослав, Славко 72, 78
Митко Іван 155
Митко Іван «Мак» 349, 351, 353, 362, 364
Митко Марія 349
Михайлів Микола 160
Михайлів Параскевія 160
Михайло → Самайко Михайло
Михайло → Шиманський Михайло «Шимир»
Михалко Петро 235
Михалушко р. 200
Михалюк 484
Михальчишин 265
Михальчишини 341
Михась 412, 413
Михась 474
Михно 567
Михно 572
Михно р. 573
Михно Дарія 570
Михно Микола 571–573
Михно Нестор 569, 570, 577
Михно Осип 574
Михно Софія (Євгенія?) 569, 577
Михно Стефанія 566, 570
Михно Тарас (Янек) 568, 572–574
Мишковий 150
Мициняк Іван 533
Мицьковський Теодор 317
Мищишин Григорій «Сірко», Гринько, Грицьків 300, 303
Мищишин Євген 336
Мищишин Мирослав о. 336
Мищишин Степан 297, 302
Мікульський о. 434
Міль Микола 533, 535
Міндзя Григорій 436
Міндзя Іван 425
Міндзя Лука 430
Міндзя Марія 425
Міндзя Марія 430
Місило Євген 256, 436
Міхалочко Василь, с. Дацька, Гульки 234, 235
Міхальська Надя 447

Міхальський о. 433
Міхлів Михайло 181
«Міша» → Балій Михайло
Мніх Микола «Кирило», с. Михайла, Анни 521
Мовчан р. 550
Могила Євген 487
Можджин 385
Мойсей 386
Мокрівська Анна 523
Молинь Ілько 474
Молинь Маруся 474
Молинь Стефця 474
Молодій Іван 468
Мончак Мирон 338
«Моргун» → Сенайко Михайло
Морзе 139
«Мороз» 173
Мороз Василь 300
Мороз Дем'ян 315
Мороз Степан 39
Морозик Михайло 400
Морозиха 156
Морозко Йосип 397, 402
Моршко 11
«Моряк» 381, 387, 388
Москаль 566
Москаль 565
Москаль Василь 502
Москаль Степан 517
Москаль Захарій 502
Мотьо 403
Моцьо Анастазія 13
Мрозек Марія 570
Мудрий Ярослав кн. 481
Мудрик Андрій 455
Мудрик Володимир 457
Мудрик Іван 455, 457
Мудрик Йосип 455, 467
Мудрик Катерина 456, 467
Мудрик Петро 455, 457
Мудрик Петро «Липа», «Миколаєвич» 459
Мудрик Ярослав «Хмара» 459
Муж Василь 233
Муж Степан 242
Музика Іван 215
Музика Панталеймон 125
Музика-Мацієвич Марія 110
Музичук Ярослава, Славка 214
Мулярів 154
Мума 302
Муссоліні 549
Муслл 342
«Мухи» (Ревакович) 436
Муха Гелька 367
Муха Едвард 364
Муха Казимир 330
Муха С. о. 181
Муха Станислав 39
Муха Степан «Явір», с. Івана, Анни 237
«М'ячо 356

Неврот Дмитро 66
Неврот Іван 53, 58, 60, 62
Неврот Параскевія 71
Негірний Степан 569, 577
Назар Анна, д. Івана, Катерини 50
Назар Василь 297
Назар Володимир 71
Назар Дмитро 44
Назар Іван 48, 62
Назар Михайло 41
Назар Михайло 41, 81–84
Назар Михайло 92
Назар Михайло 297
Назар Михайло «Лютий», с. Андрія, Катерини 48
Назар Теодор 48
Назаревич 435
Назаревич А. 338, 339
Назаревичі 340
Назаркевич 484
Наконечна Анна 220
Наконечна Ксеня 418
Наконечна Марійка 340
Наконечний 221
Наконечний Богдан 526, 528
Наконечний Вподко 340
Наконечний Володимир 526
Наконечний Григорій 160
Наконечний Іван (Галушинський) 523
Наконечний Михайло 41
Наконечний Степан 526, 528
Наконечний Ярослав 82
Налепа 571
Налепа Атанас 570
Налепа Володимир 570
Налепа Євген 571
Налепа Михайло 569, 570, 577
Налепа Петро 570
Налепа Ромен 574
Налесник Андрій «Дорошенко» 460
Налесник Степан «Лис» 480
Наталка 541
Неї 376
Ней 338
Ней Андрій 133
Ней Василь 133
Ней Катерина 344
Ней Стах 344
Непомуцен Ян 127
Несторівський Іван 460
Несторівський Михайло «Іжа» 460
Нака 488
«Нечай» (Іван, Івась) 347, 349, 353
Нечиста Анна 226
Нечиста Катерина 226
Нечиста Марія 226
Нечистий Андрій 223
Нечистий Андрій 225

Нечистий Андрій 225
Нечистий Іван 225
Нечистий Михайло (Дзядів) 225, 226
Нечистий Юрко 225
Нечисті 224
«Нечоса» → Серкіз Степан
Нижник Петро 569, 577
Никируй Анна 179
Никируй Іван 176
Никируй Ілько 178
Никируй Михайло 178, 182
Никончук 416
Нипшій Семен «Гірняк» 40
Нитки 156
Ницько Мирон 491, 492
Ничай Іван 241
Нісевич Василь 191
Нісевич Іван 191
Нісевич Ірина 191
Нісевич Микола 191
Нісевич Михайло 191
Нісевич Наталія 191
Нісевич Павло 191
Нісевич Роман 189
Нісевич Степан 184–186
Нісевич Юстина 191
Нісевич Юстина 194
Ністропи (брати) 210
Новак Олег 178
Новак Петро 160
Новицький Митро 27
Новицький Семан 26
Новосад 170
Новосад Василь 108
Новосад М. 107, 109, 115
Новосад Микола 540
Новосад Микола «Рудий» 170, 171
Новосад Теодор 44
Нога Йосип «Зорик» 172
Нога Степан 171

Обід (Гордин) 260
Обід Михайло (Монах) 260
Облендовський 312
Оверко р. 375
Оверко Гнат 391
Овсіцький Йосип 37, 39
Огородник 152
Ожеховська Анна (дів. Ходань) 478
Ожеховський Андрій 51, 478
Ожібко Анна 418
Ожібко Василь 417, 418, 436
Ожібко Іван 436
Ожібко Матвій 423, 443
Ожібко Михайло 436
Озеро 122
Олекса Н. 236
Олексин Володимир 52, 57, 62
Олексів Михайло 13
Оленич Микола 569, 577
Опійник Іван 217
Олішкевич Володимир 236
Оліярчик Володимир «Тріска» 496
Оліярчик Іван 484
Оліярчик Іван (Шуйда) 493
Оліярчик Йосип 498
Оліярчик Кароль 498
Оля 407
Ольга 546
Ольга 571
Ольга кн. 243, 524
Олька, Ольга 28, 29
Ольха р. 530
Ольха Василь 533, 535
Ольха Володимир 533
Олька Катерина 535
Олька Михайло 531, 533, 538
Ольха Софія 533
Ольхова Марія 480
Омелян Василь 55, 82, 83, 88, 92
Омелян Василь 88, 89, 93
Омелян Володимир «Опанька» 42, 82
Омелян Григорій «Дохо», с. Михайла, Гриць 60, 62–66, 69, 83
Омелян Дарка, д. Івана, Текли 68
Омелян Іван «Левак» 66, 68, 71
Омелян Ілля 44
Омелян Микола, с. Михайла, Юлії 67, 68
Омелян Мирослав 51, 68
Омелян Михайло 86, 88, 71
Омелян Михайло, с. Івана, Текли 68
Омелян Петро «Туча» 88, 89, 93
Омелян Юлія 68
Омелян Юрій 68
Онишкевич Дмитро, Митро 549
Онишкевич Теодор 549
Онишкевич Орест 57, 62
Онишкевич Тарас → «Галайда»
Онишкевич Ярослав «Орест» 78, 175
Онишкова Маруся 474
Онищак Андрій 260
Опавка Іван 163
Опавка Іван 164
Опавка Олекса 184
Опольчик Владислав 312
«Орел» 68
«Орел» 331, 333
«Орест» → Онишкевич Ярослав
Оринчак-Севицька Галина 110
Ориняк р. 530
Ориняк Теофіль 534, 536, 537
«Орися» 112
Орловський (Орлевський) Микола 11
Оробель Юрко → Воробель Юрій
Оробець д-р 523
«Орський» 398
Орський Василь «Журавель» 237
Осип 463
Осмола Дмитро 302
«Остап» 112, 114, 115

Остапик Григорій 463
Остапик Іван, с. Максима, Пелагії 315, 329, 333
Остапик Іван «Байда», с. Івана, Марії 333
Остапик Михайло 313, 334, 335
Остапчик Стефанія 464
Охват Михайло 498
Охвати 497
Охрін Василь 44
Охрін Василь «Тихий» 63
Охрін Григорій 71
Охрін Йосафат 44
Охрін Михайло 44
Охрін Олекса 71
Охрін Степан 63, 84

Павливець Федір 181
Павлик Іван 181, 246, 255, 256, 550
Павлик Іван 253
Павлик Йосип 102
Павлик Катерина 253
Павлик Катерина 260
Павлик Марія 102
Павлик Роман о. 260
Павліна 144
Павліна → Коваль Параскевія
Павлінка 202
Павлюк 567
Павлюк Іван 543
Павлюньова Євка 152
Павлюшко-Ожеківська Ярослава 266
Павук Осип «Будяк», с. Павла 207
Павук Петро «Грім», с. Катерини 207
Падох Марія 224
Пайза 270
Пакупець Катерина 430
Пакупець Микола 430
«Палажка» 112
Паливода (Пальвода) 566
Паливода (Пальвода) 587
Паливода (Пальвода) р. 568, 584
Паливода Мирон, Мірак 571, 572, 575, 576, 579, 584
Паливода Параскевія 201
Паливода Параскевія, Параска 569, 577–579
Паливода Степан 577, 578
Паливода Томаш 569, 577 579
Паливода Томко 201
Палинська Марія 275
Палинський 549
Палинський Микола, Миколай 551
Палій Дмитро 240
«Палій» 112
Папюк Анна 484
Папюх Михайло 484
Палюшок 52
Палюшок Андрій 43
Палюшок Володимир 42
Палюшок Йосип «Голуб», с. Мирона, Марії 317, 333, 334
Палюшок Параскевія 73
Палюшок Сидір 44
Палюшок Теодор 42
Пампара 51
Панас Ірина 123
Панас Славко 119
Панасик Іван «Крук» 349–351, 356, 357, 366
Панасюк Ярослав 526
Панківський Іван 502
Панкевич Катерина 190
Панкевич Микола 189
Панкевич Цецилія 190
Панчак Іван «Підкова», с. Юрія 207
Паньків Іван 166
Паньків Теодор 560, 564
Панькович Степан, Стефан 276
Папа Анна 472
Патеюк 183
Паралюх Григорій 357, 393
Параня (від Макухія) 152
Параскевія → Коваль Параскевія
Пасемко Іван «Мур» 258
Пахолок Анастазія 302
Пахолок Іван 298
Пеколок Михайло 292, 302
Пацхв 406
Пацлавський Мирослав о. 177, 179, 180
Пацупа Володимир 202
Пацупа Здзіслав 420
Пацупа Михайло «Явір», с. Павла, Еви 207
Пацупа Павло 202
Пацупи 249
Пашкевич Станислав 363
«Пашко» 26
Пашко Іван 393
Пашко Михайло 393
Пашко Степан 349
«Певний» 318
Пекун Юзеф 475
Пеле 577
Пелех Павло 241
Пельц Іван 33
Пенгрин 286
Пенгрин Іван 266
Пенгрин Петро 275
Пенгрин Текля 289
Пенгрин Теодор 286
«Перемога» 79, 171, 172
«Перамога» 235
«Перамога» 467
Паретинаки 146
Перун Ізидор 227
Петлюра 483
Петрик Матвій 174
Петрик Михайло 38
Петрик Роман 174
Петришин 221

Петришин 384
Петришин (Шеґедів) 524
Петришин Василь 523
Петришин Володимир 33
Петришин Володимир «Владимков 526, 527
Петришин Зіновія 525
Петришин Іван 297
Петришин Іван 523, 525
Петришин Іван (Дяків) 523
Петришин Ілля (Дедьо) 524
Петришин Михайло 297
Петришин Михайло 523
Петришин Роман 302
Петришини 524
Петрівська Зося 369
Петрівська Оля 369
Петрівський Володимир 384
Петрівський Григорій «Бистрозір» 214
Петрівські 369
Петро 207
Петро 445
Петро → Кравчук Петро
Петрович Володимир (до Польного) 454, 458
Петрович Володимир, с. Петра 236
Петрович Марійка 454
Петрович Мірас 454
Петрович Орест 454
Петрович Степан, с. Петра, Анни 233
Петрушак (Пішко) 263
Петрушак (Пішкова) 263
Петрушак Стефанія 570
Петюк Василь 114, 119, 121, 123, 124, 126
«Петя» 459
Пецьо Григорій, Гриць 348, 349, 385
Пецьо Михайло 393
Пеньонжек З. 17
Пивончук Станислав 39
Пизюр о. 341
Пизюр Богдан 340
Пизюр Зоня 340
Пизюр Ірка 340
Пилипець Анна 160
Пилипець Григорій 161
Пилипець Ева 160
Пилипець Іван 160
Пилипець Катерина 393
Пилипець Олекса 161
Пилипівський (Кирило) 149
Пилипівський Андрій 152
Пилипівський Василь 133, 134
Пилипівський Володимир 146
Пилипівський Григорій 133
Пилипівський Іван 142
Пилипівський Роман 151
Пилипівський Теодор 133, 139, 159, 161
Пилипчук Гринь 540
Пилипчук Іван 119, 126
Пилипчук Іван 233
Пилипчук Іван (Сиротюків) 197
Пилипчук Микола 541
Пилипчук Павло 540
Пиріг Іван 174
Пиріг Лука 172
Пиріг Петро 174
Пиріг Пилип 174
Пирка Михайло 394
Пишняк (Амбрух) 263
Пишняк Василь 290
Пишняк Юлія, Юля 266
Підгірський Іван, с. Йосипа, Катерини 315, 317, 323, 331, 335
Підгірський Михайло «Хмара», с. Івана, Анни 315, 330, 333
Підґербій Іван о. 555, 559, 562, 585
Підлавінський 266
Підгорний Микола «Кайдаш», с. Івана, Анни 237
Підомпинний 147
Пілсудський Юзеф 85, 209, 232, 316, 447, 483, 548, 550
«Пімста» 236
Пінчак 549
Пінчак Василь 287, 298, 291
Пінчак Василь 286
Пінчак Дмитро 585
Пінчак Іван 549
Пінчак Текля (дів. Москаль) 278, 291
Пінчак Теодор 549
Пінчак Розалія (дів. Воробій) 527
Пінка Микола 147
Піскор Дмитро 430
Пістун 284
Пітус р. 546
Пітус Йосип 541
Піх Роман 418
Піх Федір о. 422
Піхач Михайло 256
Пішко → Петрушак
Пішкова → Петрушак
Пішко Анастазія 267
Пласа Катерина 235
Платко Михайло 262
Платош 225
Платош Йосип, Юзеф 225
Платоші 225
Плахта Марія 164
Плахта Юрій 164
Пліс-Качмар Аліна 99
Побідоносець Юрій 243
Пограничний Андрій 498
Подоляк Іван 502
Подоляк Теодор 521
Подоляк Федір «Граб» (?) 166
Покітко Володимир 66, 71
Поленик р. 529, 530
Поленик Андрій 531, 533 535
Поленик Іван 532, 533
Поленик Петро 535

Поленик Пилип 534
Поленик Степан 532
Поленик Чеслав 528, 537
Поливка Володимир 512, 516
Поливка Теофіль 567
Поліхв Павло, с. Григорія 330
Полохайло 341
Полохайло Маруся 341
Полохайлова 341
Полумацкевичі 269
Полчинський Ясько 148
Полюгіана 62
Поляк 198
Полянська Софія 501
Полянська Стефанія 517
Полянська Стефка 502
Поляиський 509
Полянський (Покручений) Іван 24
Полянський Андрій 502
Полянський Василь 512, 516
Полянський Василь 512
Полянський Володимир 507
Полянський Лука 499
Полянський Михайло 499
Полянський Петро 501
Полянські р. 194
Полянські р. 502
Поновий Микола 13
Попадюк Рудольф → «Володарь»
Попаль Володимир 191
Попаль Йосип 191
Поп'ель р. 194
Попович 223
Попович Аналя 190
Попович Володимир 191
Попович Дорота 102
Попович Леон 102
Попович Славко 102
Порвицький Іван 155
Поремба Ян о. 472, 473
Порохнюк Григорій 213
Порохнюк Михайло, Міська 217, 219, 221
Потворовський 461
Потічний Остап «Вороблик» 460
Потічний Станислав «Лис» 460
Потоцькі 129
Похильчук 541
Походай Іван 531, 533, 534
Походай Михайло 537
Походай Степан 536
Походай Федько 406
Поцалунь 577
Приборович 494
Пригінський Володимир 418
Прийда 533
Прийда р. 529
Приступа Василь, с. Тимка, Анни 234, 240, 241
Приступа Володимир, с. Степана 329
Приступа Іван, с. Петра, Анни 234, 241
Приступа Степан, с. Івана, Палагії 335
Притискач Іван (Цята) 272
Притула Анна → Картичак Анна
Притула Василь 44
Притула Василь 48
Притула Григорій 48
Притула Григорій 75, 76, 81–84
Притула Дмитро 44
Притула Іван 44, 63
Притула Іван, с. Семена 44
Притула Лука 44, 48
Притула Микита 72, 78
Притула Роман 83
Притула Софія 527
Притула Софія, д. Григорія, Анни 60
Притула Юрій 83
Притула Яким 63
Притула Ярослав 63, 83
Прихід Василь 44
Пришляк Петро 430, 432, 436, 441
«Пріраз», „Pryrwa" 112, 238, 467, 526–528
Прокіп 368–371
Прокіп 542
Прокоп Михайло 65, 66
Прокопика 368
Процик Андрій (Андрунько) 293
Процик Василь 298
Процик Володимир 292, 294
Процик Володимир, с. Олександра 48
Процик Іван 297
Процик Ілля 302
Процик Ілля (Стефанців) 302
Процик Катерина 306
Процик Лука (Балянів) 302, 303
Процик Маруня 306
Процик Микола 297
Процик Мирон 293, 295, 297, 307
Процик Петро 297
Процик Роман (Стефанець) 302
Процик Ромко 306
Процик Софія 295
Поцик Федір 306
Проці 487
Процюк 538
Проць 487
Проць Анна («Петраньо»), Аня 480, 484, 485
Проць Емілія 480
Проць Іван 39
Проць Іван 484
Проць Микола 484
Проць Ярослав 39
Прядка Марія 517
«Пуко» 172
Пулхлопек Ян о. 309
Пупець Євген «Марко» 119, 123
Пупець Степан 112
Пупець Теодора 125
Пупчинський Ілля 160
Пухта Андрій 181

Пухта Мирон 180
Пуш Степан 102
Пуш Теодор 102
Пушкар Василь 48
Пушкар Василь 83
Пушкар Григорій 43, 65
Пушкар Григорій 52, 58, 62, 66
Пушкар Іван 44, 65
Пушкар Іван 51, 53, 72
Пушкар Катерина 61
Пушкар Микола «М'яч» 55, 65, 66, 70
Пушкар Микола «Пень» 61, 83
Пушкар Михайло 44
Пушкар Олег 65
Пушкар Олександер 44
Пушкар Омелян 65
Пушкар Пилип 44
Пушкар Степан 44
Пушкар Юрій, Юрко 41, 86, 83
Пушкар Юрій 62
Пушкар Ярослав 83
Пшиґонська Марія 430
Пшиґонська Маруся 430
П'янило Петро 524

Рабчук Петро 541
Рабчук Петро 541
Равський Андрій 393
Равський Михайло 385
Равчак Михайло 393
Радванецький 487
Радзівонович Галина 543
Райтер 243
Раль Михайло 498
Рапіта Василь («Рапітка») 479, 481, 485, 486
Рапіта Іван 484
Рапіта Михайло («Цетуляк») 481, 486
Рапіта Петро («Рапітка») 481, 486
Рапкевич 106, 107
Рацька Оксана 175
Рацький Андрій 175
Рацький Лука 174
Рацький Микола 99
Рацький Олександер 99
Рачинський Іван, с. Якова 327, 330
Рачинський Йосип, с. Петра 327
Рачинський Максим, с. Іллі 330
Рачинський Микола, с. Павла, Параскевії 329, 335
Рачинський Петро, с. Петра 322, 327, 331
Ребізант 163
Ребізант Анна 160
Ребізант Дмитро, Митро, Митер 147, 151, 155
Ребізант Іван 160
Ребізант Катерина, Каська 161, 160
Ребізант Марія 160
Ребізант Михайло 161
Ребізант Степан 139, 140, 142, 152, 155, 161
Ребізант Юрій 160
Ревакович → «Муха»
Репела Ольга 23
Репенда 263
Ратінґер 493
Решетило Яків 209, 211
Рибалт о. 100
Рибалт Анна 386
Рибалт Григорій 393
Рибалт Михайло 393
Рибчук Степан 543
Рибчак р. 568
Ригалик Марія 499
Ридз-Сміґли (Сміґли-Ридз) 85, 136, 138
Ризнер 479, 486
Ринґварський 216
«Рись» (Басай) 107, 108, 462
Рібенбавер 341
Рівчак Федір 364
«Ріг» 435
Ріпецький Мирон о. 114, 117, 195, 199, 460
Рожак о. 11
Рожак Володимир 297
Рожак Петро 425, 426
Рожанчук Микола (Рожанічук Миколай) 244
Роїк Володимир 302
Роман 571
Роман Йосип 574, 575
Ромин Теодор 570
Романик Володимир «Гупалов, с. Григорія 460
Романик Володимир «Осав, с. Антона 460
Романія Михайло 525
Романський 543
Ромер 41, 51, 63, 64
«Романа» 451
«Романа» (Вовк?) 440
«Романа» (Ліборський Євген) 112, 114, 116, 117, 545
Романчук Володимир 538
Романчук Микола 538
Романчук Петро 538
Романчуки 538
Романюк Григорій 463
Романюк Микола 463
Росіп Іван 217
Росінський 66, 71
Рудавський (Тодиря) 453
Рудавський Андрій «Іжа» 460
Рудик Іван 299
Рудик Михайло 48
Рудик Теодор 44, 57
Рудиків Левко 217, 220–222
Рудський Петро 475
Рудяк Володимир 499
Рудяк Іван 499

Рудяк Лвон 499
Рудяк Любомир 499
Рудяк Павло 490, 499
Рудяк Софія 493, 494
Рудянин Дмитро 176
Рудь Євген 106
Рудь Марія 447
Рудь Петро 106
Румик 535
Русько Федір (Валько) 324
Рьопка 263

Себаль Іван (Михайло?) 390
Савицький Дмитро о. 565
Савицький Олександер 114, 119, 123, 124
Савицький Сергій 119, 120, 124, 127
Савка 340
Савка 523
Савка Семен 39
Савків 549
Савойко → «Звенко»
Савойко Катерина 174
Савойко Михайло 174
Савчак 649
Савчак Михайло 549
Сагайдаківський о. 109
Саджуба Анна 454
Саджуба Йосип 454
Саджуба Маруся, Марійка 454, 457
Саджуба Рузя 454, 457
Садлик Опекса 19
Сєвич Іванна 109
Сайноєський 281
Салагуб Іван 31
Салагуб Микола 32
Саладяк Андрій 457
Салак Іван 19
Саланча Теодосія 430
Саланчий Кіндрат 164
Саланчий Опекса 164
Салдак Микола 33
Салуш Теодор, Федьо 492
Самійло 538
Самійло Володимир, с. Григорія, Теклі 318, 333, 334
Самійло Йосип, с. Петра, Параскеві 335
Самійло Йосип «Гук», с. Окуфрія, Параскеві 316, 330, 334
Самійло Михайло, с. Григорія, Теклі 318, 330, 334
Самійло Петро (Кравець), с. Івана, Наталії 313, 329, 334, 335
Самійло Текля, д. Максима 330
Санайко Агафія (Санайчиха) 353, 367
Санайко Анна 345, 394
Санайко Василь 345, 394
Санайко Василь 387
Санайко Григорій 357
Санайко Іван 345, 394
Санайко Марія (по чол. Борівець) 352, 353, 359, 362, 367, 379, 381, 393
Санайко Михайло 367, 393
Санайко Михайло «Моргуна» 350–353, 359, 387, 376
Санайко Степан 345, 394
Санайки 387, 376
Санайчиха → Санайко Агафія
Сандика 433
Сандика Катерина 430
Сандика Яким, с. Яна 425, 430
Сандика Ян 425, 426, 430
Саноцький Михайло, с. Григорія, Марії 335
Сапеляк Агафія 460, 485
Сапеляк Андрій 480, 485, 486
Сапеляк Еміпія 480, 484, 485
Сапеляк Марія 484
Сапеляк Василь о. 480, 485, 486
Сапеляк Славко 486
Саракун 549
Саракун р. 550
Сас Іван 526
Сакарчук Михайло 463
Сакар 548
Сахронко Антін 493
«Сашка» (Йосип) 347, 348
Сашко, Олександер 252, 257
Сверчевський Кароль 126, 200, 254, 369, 371, 400, 542, 582, 583
Свист Андрій 394
Свист Михайло 393
Свист Федір 393
Свободник Євгенія 220
Свободюк 219
Святила 263
Святила Анна, Святилова Ганя 274
Сидор Володимир 533
Сидор Іван 499
Сидор Стефанія 493
Селецький Кирило о. 524
Семан 178
Семен Іван 176
Семен Ілько 176
Семанович Василь 160
Семанович Іван 154, 161
Семенович Іван 160
Семенович Марія 159
Семенович Михайло, Михалько 139, 142, 154
Семенович Петро 147
Семенович Петро 150
Семенович Юрій, Юрко 147
Семенюк Микола 542
Семенюк Павло 541
Семенюк Степан 510, 511
Семків Микола, с. Дмитра, Марії 330, 335
Семків Михайло, с. Дмитра 327
Семків Петро, с. Петра, Катерини 316, 335

Самчук 131
Санюк Микола 319
Сань Катерина 121, 448
«Саргій» 234, 235, 237
Серединський Теодор о. 243
Середницький 512, 516
Середницький Василь 512, 516
Середницький Михайло, с. Григорія, Катерини 521
Середницький Олекса 512, 516
Сеґіс Володимир 311
Сеґіс Іван 297
Сеґіс Микола 302
Сеґіс Наталія 302
Сеґіс Степан «Нечоса» 300, 302, 303
Сеґіс Степан, с. Андрія 302
«Серпа» (Галан) 534
Сеніцький 11, 13
Сивак Володимир → «Зірка»
Сивак Ева 270, 289
Сивак Євген → «Гайда»
Сивак Марія 270
Сивак Петро 541
Сиваничі 231
Сивийвовк 200
Сивик 90
Сивик Антін 396
Сивик Володимир «Вишневий» 397, 400
Сивик Іван 398
Сивик Йосип 396
Сивик Микола 89
Сивик Петро 398
Сивик Степан 89
Сивко р. 244
Сивко Степан 244
Сиглова Марія 151
Сиглова Марія 153
Сиглова Марія (дів. Козій) 143–146, 148, 150, 151, 153
Сигловий Василь 152
Сигловий Василько (Швадів) 149, 160
Сигловий Григорій 160
Сигловий Григорій 150, 161
Сигловий Григорій 161
Сигловий Григорій, Гринь 149, 151, 152, 160
Сигловий Григорій 394
Сигловий Іван 160
Сигловий Іван 160
Сигловий Михайло 147, 148, 153, 155
Сигловий Михайло 394
Сидор Теодор 32
Сидорко Микола 306
Сидорко Микола (Кревець) 302
Сидорко Михайло «Кріпак» 303
Сидорко Михайло «Максим» 300, 301
Сидорчак 231
Сидорчуки 108
Симко 336, 340
Симко Михайло о. 232, 240
Симко Степан, с. Михайла 232
Симкова 340
Симоненко Василь 119
Симка 131, 148
Симчук Тетяна 541
Синиця Степан «Весна» 464
Синюк Іван 463
Ситчик 405
Сич Мирон 393
Сімінська 424
Сімінські 424
Сінькович М. 236
«Сіонґлю» 217
«Сірий» → Бадівський Левко
«Сірко» → Філь Микола
Сітарчук 447
«Скала» 397
Сквара р. 219
Скейка Марія 175
Скейка Петро 175
Скиба Стефко 340
Скиба Стефця 340
Скіба 178
Скіба 430
Скіб'як 537
Скіб'як Дмитро 535
Скіб'як Іван 535, 536
Скіб'як Теофіль 537
Скіцько Іван 260
Скопик Йосип «Орел», с. Михайла, Марії 335
Скопляк 11
Скоратко Андрій 530
Скоратко Василь 530
Скоратко Іван 537
Скоратко Олекса 536
Скорупка Галина, Галя 143, 144, 160
Скоцький 548
Скочиляс Агафія 430
Скочиляс Григорій, Гриць 430, 432, 436, 441
Скочиляс Іван 430
Скочиляс Катерина 420, 421
Скочиляс Петро 436
Скочиляс Санько 422, 424, 425, 429
Скочиляс Федьо «Смілий» 464
Скочиляси 422–424, 428
Скочиляска 424, 428
Скриль 357
Скрипочка 487
«Слабий» 436, 441–443
Славко 161
Славко 323
Славко 341
Славко 534
Славко 570, 572
Славцьо 412
Сливка Іван 161
Сливка Василь 164
Сливка Петро 164

Слив'як Володимир 491, 492
Слив'як Михайло 499
Сліпий Йосип 521
«Сліпий» → Котвицький Ян
Сліпота Михайло 423, 443
Словопас Василь 49, 86
Словопас Григорій 63
Слома Ганна 477
Слома Євгенія 477
Служала Ева 90
Служала Оля 98
Случак Ярослав 83
Слюсар Василь, Василько 479, 484
Слюсар Володимир 481, 482
Слюсар Степан 33
Слюсарчик Адам о. д-р «Роман» 355, 381, 390
Смик Володимир 44
Смик Григорій 44
Смик Григорій, с. Михайла 49, 52
Смик Михайло 42, 61, 83
Смик Микайло 44
Смик Михайло 63
Смик Пилипина 51
Смик Теодор 44
Смик Федір 52
Сміпи-Ридз → Ридз-Сміглн
Смільчак Йосип 397
Смільчак Петро «Заяць» 397, 400
Смолій Павло 172
«Сніг» → Круп'як Іван
Соболевський 433
Соболевський Томко 430, 433
Соболь Григорій, с. Василя 49
Собчинські о. 340
Сова Йосип 19
Сокаль Василь 463
Сокіл Іван 463
Сокіл Іван 484
Соколик 453
Солецький Володимир «Зелений» 521
Солецький Іван 512, 516
Солила 409
Солодуха 483
Солодуха Анна 61
Солодуха Василь 45
Солодуха Василь 79
Солодуха Григорій 43, 63
Солодуха Григорій, Гриць 53
Солодуха Іван 45
Солодуха Ілля 45
Солодуха Катруся 79
Солодуха Маруся 79
Солодуха Микола 41, 65, 67
Солодуха Микола, с. Григорія 83
Солодуха Михайло 42, 43, 61, 65–67
Солодуха Микайло 44
Солодуха Микайло 84
Солодуха Михайло 84
Солодуха Настя 79
Солодуха Онуфрій 73
Солодуха Стефанія 43
Солодуха Тарас 66
Солодуха Тарас «Авдій» 84
Солодуха Яків 79
Соломка 517
Солтан 183
Солтикевич Орест о. 512, 513, 516
Солтикевич Роман 508, 512, 516
Соляр Дмитро 531
Соляр Степан 531
Соляль Юзеф 86
Сорока Анна, Ганя, Касі 468, 489, 471
Сорока Григорій 39
Сорока Григорій 463
Сорока Іван 463
Сорока Йосип 89
Сорока Микола 69
Сорока Петро 471
Сорока Петро 471
Сороки 93, 99
Сорочак Владислав 570
Сорочак Володимир 570
Сорочак Дмитро 569
Сорочак Кость 575
Сорочак Нестор 201
Сорочак Осип «Смик» 572, 575
Сорочак Роман 575
Сорочак Славка 572
Сорочак Степан
«Сосна» 388
Сосницька Марія 166
Сосницький Андрій 502
Сосницький Марко о. 507
Сосницький Михайло 502
Соха 479
Сподарик Анна 97
Сподарик Василь 169
Сподарик Григорій 176
Сподарик Мирон 172
Сподарик Петро 172
Сруль 548, 567
Стадник Влодко 336
Стадницький Микола 216
Стадницькі 216
Ставничий 147, 148
Стадник Юлія 97
Стайка 223
Сталений Віктор 190
Сталін 233, 241, 296, 404, 483, 484, 486, 490, 530
«Сталь» 479
Станіцевський Станислав 217
Станько Іван 176, 178
Станько Іван 337, 340
Станько Катерина 179
Станько Олег 179
Станько Ольга 340
«Старий» 400
Старенка 265

Старко Іван 409
Старух Антін 99
Стасик 145
Стасик Анна 156
Стасик Єва (дів. Лашин) 138, 181
Стасик Іван «Круко» 154, 159, 161
Стасик Марія 133
Стасик Марія 159
Стасик Михайло 154, 159, 161
Стасик Михайло 161
Стасик Степан 136
Стасик Степан 154
Стасик Степан 154, 161
Стасик Теодор, Федько 154, 161
Стасік Катерина (Стасічка) 260
Стасюк Іван 540
Стахнячка 339
Стешко Володимир 297, 302
Стешко Микола 294
Стельмах Микита 39
Степан, Стефан 269
Степан Андрій 293, 295–298, 301, 302, 310, 311
Степан Богдан о. 311
Степан Дмитро 297
«Степовик» → Балій Михайло
Стефан 151
Стефан 155
Стефанишин Галина, Галя 214
Стефанів Петро 549
Стефанівський Михайло 331
Стефка → Коваль Стефанія
Стефка, Стефця → Крисак Стефанія
Стефчик 65
Стех Андрій 41
Стех Андрій 44, 48, 52, 62, 66
Стех Василь 44
Стех Василь, с. Петра 48
Стех Василь, с. Михайла, Марії 48
Стех Григорій 44
Стех Григорій, с. Івана 48
Стех Іван 44
Стех Михайло, с. Теодора, Марії 48
Стех Мілько 71
Стех Петро 48
Стех Степан 44, 48
Стех Текля 71
Стех Ярослав 77
Стех Ярослав «Шамрай» 66–68, 84
Стець Ангелина с. 524
Стець Михайло 396
Стиранець 13
Стиранка р. 500
Стовбова 341
Столій Микола 172
Столярчик Григорій 484
Стороняк Василь 297, 301
Стороняк Галина, Галя 308
Стороняк Євген «Аґрест» 301
Стороняк Микола 293, 297
Стороняк Мирон 295, 297
Стороняк Мирон «Сергій» 301
Стороняк Февронія 295
Сторонянський Володимир 307
Стрілець Іван, с. Івана, Анни 238
Стронські 341
Струж Марія 409
Струж Олекса 409
Струтинський 122
Струтинський 234
Струтинський Микола 538
Стручинський Петро 302
Студніцкий 25
Ступак Агафія, Ступачиха 389
Ступак Анна 136, 150
Ступак Дмитро 357, 360, 364, 368, 377, 394
Ступак Іван 135
Ступак Іван 385
Ступак Ілько 160
«Стяг» 372
Судик Петро 231
Судин 379
Судин Степан 362
Сулим Василь, с. Панька, Палагії 234
Сулима 435
Сурівка Ольга 570
Суткові р. 529
Сушик Данило 464
Сушко 282, 284
Сушко (Галів) 286
Сушко (Звець) 286
Сушко (Коколик) 286
Сушко (Митрів) 286
Сушко (Пістун) 286
Сушко Марія 276
Сушко Марія 288
Сушко Олекса 265
Сушко Петро 263, 276
Сушко Степан 263
Сціборовий Степан 536

Тадра Гриць «Циган» 319, 321
Тадра Микола 315
Тайхман 52
Танипко Микола 164
Тарабан Костянтин 393
Тванько Василь 302
Тванько Дмитро 297
Тараска 177
Тарасюк Іван «Кріс» 464, 485
Тарасюк Іван «Смілий» 463, 485
Тарасюк Михайло 463
Тарасюк Михайло 463
Тарасюк Михайло «Малий» 463
Тарневська 484, 485
Тарнавський Антін 494
Тарневський Мирон 55, 56, 58
Тарнавчик 229
Тегнівець Софія 307

Текля 269
Талецький Іван 460, 483
Талісницька Софія 201
Талесницька Параскевія 568, 581
Телесницька Софія 577
Телесницький 566
Телесницькі (брати) 567
Талесницькі р. 568
Теребенець р. 530
Теребенець Анна 533, 535, 536
Теребенець Володимир 533, 536
Теребенець Олекса 533
Теребенець Ярослав 535
Терефенко 286
Терех 143
Терех 147
Терек Василь 136
Терех Марія (по чол. Лебедович) 138–140, 143, 160
Терех Михайло, Михал 149
Терех Настя 143
Терех Степан 160
Терек Теодор 160
Терпляк 564
Тетяна → Шевченко Тетяна
«Тетяна» 145, 147
Тиктор 240
Тикула 430
Тилемонюк 244
Тимець 133, 147
Тимець (Тимац) 379, 381
Тимець Єва 136, 138
Тимець Іван 133, 142, 150
Тимець Іван 161
Тимець Олександер 161
Тимець Петро 161
Тимко 29
Тимошенко 156
Тимці 136, 143
Тимцьо Володимир 86, 90, 91, 93, 94
Тимцьо Дмитро 85
Тимцьо Іван 88, 90
Тимцьо Йосип 94
Тимцьо Йосип 97
Тимцьо Йосип, с. Івана («зза діпа») 88, 90
Тимцьо Кароліка 98
Тимцьо Микайло 87
Тимцьо Михайло 91
Тимцьо Розалія 94
Тимцьо Станислав 98
Тимцьо Ярослав 94
Тимчина Володимир 49
Тимчина Дмитро 66
Тимчина Йосафат 43
Тимчина Йосафат (Мрія) провірити 62, 64, 66, 84
Тимчина Катерина 61
Тимчина Левко 76, 79
Тимчина Микола 45
Тимчина Микола 46
Тимчина Микола, с. Василя 45, 48, 60, 65
Тимчина Федір «Тарас», с. Йосафата 84, 84
Тирявська Анна 508
Тирявська Параска 169
Тирявська Софія 190
Тирявський Микола 508
Тирявський Михайло 397, 400
Тирявський Петро 189
Тирявський Семко 190
Тирявський Степан 504, 506
Тирявські 506
Титус 66
Титус Степан 297
Тиховський о. 530
Тицький Степан 571, 575, 580
Тицький Теофіль 575
Ткач 133
Ткач Іван 89
Ткач Йосип 88
Ткач Марія 89
Ткач Петро 97
Ткачов 168
Ткачук Зиновій, Зенка, Зеня 94, 95
Товстюк Д. о. 114, 447, 450
Томаш 223
Томаш Йосип, Юзко 225
Томашевський Дмитро 440
Томашівський о. 100
Томків Василь 160
Томків Дмитро 135, 139, 161
Томків Дмитро 161
Томків Єва 159
Томків Михайло 157, 161
Томків Роман 160
Томків Юрій 160
Томківи 154
Томко Михайло 274
Топорівський Володимир 528
Торба Іван 19
Торган Василь 262
«Тріска» → Бурште Йосип
Трор 553
Трохановський 547
Трохановський Лукич (Трохановскій) 27
Трохановський Ярослав 25
Троян Володимир 453
Троян Володимир «Горох» 460
Троян Івась 453
Троян Ірка 453
Троян Орися 453
Трухан Іван 426, 436
Трухан Катерина 418, 430
Трухан Марія 430
Трухан Михайло 425, 426, 434, 436
Трухан Петро 425
Трушик 66, 71
Трушик Микола 78, 80
Турко Михайло 164
Турчик Павло «Стріха» 207

Турчик Роман 568
Турчик Стефанія (дів. Коростенська) 566
Турчиновський 381
Тутко Василь 30
Туцький Йосип 455
«Тучаз 82
Тучак 486
Тхір Василь «Підкова», с. Миколи, Софії 521
Тхір Василь «Пйонок» 436, 441
Тхір Іван 491, 492
Тхір Іван 493, 494
Тхір Іван, с. Матвія 425
Тхір Ілько 430
Тхір Матвій 425, 426, 440
Тхір Миколи «Голуб», с. Івана, Катерини 521
Тхір Михайло 514
Тхір Онуфрій 502
Тхір Роман 438
Тхір Степан 515
Тхір Стефанія (дів. Метик), Стефця, Стефка, Сте, Стефунця 201–206
Тхір Францішка 430
Тхіри 425, 426
Тхіриха 426
Тхорик Анна 275
Тхорик Данько 549
Тхорик Михайло 273, 275

Угрин Володимир 189
Угарик 21
Упан р. 191
Урам 263
Урбан 294, 286
Урбанська Маланка 220
Урбанський 211
Урбанський 219
Урбанський Григорій 215
Урбанський Іван 213
Урбанський Йосип 219
Урбанський Михайло 219
Урбанські р. 218, 219, 243
Урбанські р. 219, 243
Уренюк 475
Уршуля 441
Устенний Василь, с. Олекси 258
Устенний Василь 256
Устяновська 272
Уткіна Марія 542

Фарисей Анна, д. Йосипа 330
Фарисей Іван 315, 334, 335
Фарисей Мелянія, д. Йосипа 330
Фарисей Миколи «Швейка», с. Івана, Марії 317, 334
Фашук Василь 60, 84
Фашук Григорій 45
Федак Андрій 453
Федак Андрій «Остряниця» 451, 452, 460
Федак Василь 181
Федак Володимир 453, 454, 457
Федак Ганя 453
Федак Григорій 451
Федак Дарка 456
Федак Дмитро 181
Федак Іван 452
Федак Іван 453
Федак Іван «Гордий» 459, 460
Федак Пьоня 452
Федак Марися 453
Федак Микита «Заяць» 460
Федак Михайло 176
Федак Михайло «Остап» 451, 460
Федак Мінодора 452, 453
Федак Олег 176
Федак Софія «Ліда», Зонька 451, 452, 455, 460
Федак Степан, с. Івана 253, 257
Федак Стефанія → Когут Стефанія
Федак Теодор 452
Федак Тереза 452
Федерищак о. 299
Федерович Григорій 39
Федерович Миколи 39
Федацький Іван 13
Федорів Ірина-Теофілія 222
Федорів Петро «Дальнич» 222
Федорко Митро 29
Федорович Параскевія 40
Федун Василь «Задирака» 237
Федько 348
Федьо 155
Федьо Василь 485
Феник Іван 102
Фенник Іван 398
Фенник Катерина 102
Фенник Михайло «Мороз» 397, 400
Фетчак 89
Фецьо р. 375
Фецьо Марія (дів. Кіт) 373
Фешович 286
Фешович Марко 276
Фешовичка 284
Филимона 66
Фіга Микола, с. Йосипа 327, 330
Філяс І. о. 566, 570
Філяс Михайло 570
Філь (Козлівський) 139
Філь Григорій 160
Філь Григорій 393
Філь Іван «Дуб» 351, 385
Філь Миколи «Сірко» 365
Філь Михайло 161
Філь Ева (дів. Лашин), Лучкова 127, 129, 131–133, 146, 161
Філь Степан 393
Фіра р. 218, 219
Фіра Андрій 220
Фіра Опаксендра 220

Фіцак Мирон 585
Фіцішак Василь 13
Фльорек 570
Форитар Василь 276
Франек 133
Франек 572, 574, 584
Франківська (Франковеска) 155
Франківський (Франковский) 152, 155
Франківський Іван 159, 161
Франківський Івась 160
Франківський Михайло 135
Франківський Юрій 160
Франко Іван 244
Франьо 429

Халупа Іван 549
Халупа Микола 549
Халупа Фецьо 562
Хамуляк Осип, с. Куби, Катерини 207
Харидчак Іван 512, 516
Харидчак Микола 516
Харидчак Павло 512, 516
Харидчак Петро, с. Дмитра, Анни 522
Харитон Габа 261
Харитон Лейба 261
Харитон Матис 261
Харитон Махула 261
Харитон Мандаль 261
Харитон Райзер 261
Харитон Ройза 261
Харитон Ябрум 261
Харитон Ябрум 261
Хариш Єфрозина 255
Хариш Петро 246, 257, 259
Хариш Степан 416
Харко Андрій, с. Михайла, Параскеві 46, 49
Харко Володимир 236
Хартин Ябрум 261
Хахула Ксеня 171
Хахула Павло 170
Хахула Степан 98, 99
Хахула-Зінкевич Галя 99
Хийжий Іван 45, 53
Хийжий Микола 45, 51, 53, 55, 61–63, 65
Хийжий Микола, с. Андрія, Анастазії 49, 70
Хіта Іван 260
Хіта Іван, с. Федора 259
Хіта Федір, с. Федора 257
Хлябко Григорій, Гриць 234, 241
Хлябко Іван, с. Гната, Марії 234
«Хмара» 112
Хмельницький Богдан 169
Ховщ Андрій 464
Ходань 535
Ходань Василь («Чепілінка») 481
Ходань Дмитро 161
Ходань Еміля 479
Ходань Іван 161
Ходань Катерина 479
Ходань Марійка 479
Ходань Марія (дів. Попович) 480
Ходань Ольга, Оля 479
Ходань Танька 181
Ходкевич Анна-Альойза 528
Холявка 512
Холявка Андрій 512, 516
Холявка Іван 508, 512, 516
Холявка Катерина, д. Миколи 502
Холявка Микола 502
Холявка Стефанія 512
Холявка Теодор «Голуб», с. Петра, Марії 522
Хома 79
«Хома» 459, 460
Хома Василь, с. Катерини 512, 516, 522
Хома Володимир «Карпо», с. Михайла, Катерини 205, 207
Хома Мирон 522
Хомин Григорій 393
Хомин Петро 385, 386
Хомінка 379
Хомишин 382
Хомка Анна 275
Хомка Василь 263
Хомка Григорій 263, 267, 286
Хомка Іван 272, 283
Хомка Осип, Осиф 262
Хомка Степан 263, 289
Хомка Юлія 275
Хомяк Володимир 25
Хомяк Нестор 25
Хоростинський (Хоростинські) 455
Хорощук Сидір 540
Хоконь Іван 240
Хребор Іван 499
Хребор Йосип 499
Хребор Михайло 499
Хребор Михайло (Боднарчук) 493
Хребор Степан 499
Хребор Яцько 499
Хриплик Олександер 109
Христина Степан 174
«Хрін» 276, 287, 396
Хрін Василь 555
Хрін Ярослав, Славцьо 565
Хробак Франек 40
Хромий Іван 246, 257
Хромий Михайло 252
Хропуста 146
Хрущак Іван 463
Худзік 216
«Худий» 187
Худик Іван о. 57
Худик Левко 57, 62
Хухра Теофіль 567
Хшановська Марія 107

Цалинська 565

Цапів Петро 284
Цаплан Марія 161
Цаплан Софія 161
Царик Василь «Тихий» 460, 463
Царик Микола 235
Царик Софія 463
Царики 235
Цвартчика 152
Цвях Григорій 33
Цвях Михайло 33, 465
Цебин Гриць 449
Цейко Катерина 545
Цекін 336
Цельняк р. 556
Цельняк Іван 570
Цельняк Софія 570
Цельняк Софія 570
Циба Іван 119
Цибульський 415
«Циган» 303, 372
Цигонік Васько 225
Цициловський 491
Ціхоцька Стефанія 570
Ціхоцький Владислав 570
Ціхоцький Іван 570
Ціхоцький Йосип 575
Ціж Василь 162, 184
Ціж Іван 417, 421, 425, 427
Ціж Марія → Марушко Марія
Ціж Микола 163
Ціж Михайло 416, 422, 425, 426
Ціж Олекса 161
Ціж Павліна, Павлінка, Павлінця 418, 420–422, 426
Ціж Ромчик, Ромцьо, Ромко 420, 422, 426
Ціліпко Владислав 536
Цісек Еміль 161
Цюцюра Микола 543
Цюцюра Надя 543, 544
Цюцюра Сешко 544

Чабан 357
Чабан Іван 344, 385
Чабан Ілля 393
Чабанника 376
«Чавс» → Краль Василь
Чавс Степан 109, 110, 115
Чайка Василь, с. Ксані 330
Чайчиха 470
Чарнацький Василь 607
Чарнецький М. 512
Чарнецький Степан 373
Чайковський 268
Чебеняк Петро 512, 516
Ченчак Степан 575
Червінчак о. 560
Червінчак Прокіп 286
«Черемош» 333, 347
«Черепа» 91
Чернега о. 99
Чехович К. о. 553
Чир 362
Чолор р. 568
«Чорна» 112
«Чорний» 237
Чорний Іван 378, 379
Чорняк о. 99
Чубинська Софія 168
Чубинський Григорій 166
Чубинський Євген 165, 166
Чубинський Михайло 168
Чубинський Михайло 168
Чубіняк Микола 522
«Чубчик» (Гальва) 435
Чук Іван 45
Чук Семен 45
«Чумака» 256
Чумвченко Влодя 337, 339
Чура 286
Чурма 286
Чурма Анастазія 284
Чурма Анна 265, 273, 278, 289
Чурма Григорій 264
Чурма Іван 276
Чурма Ілля, с. Григорія 284, 286, 286, 289
Чурма Марія, д. Григорія, Анастазії 264, 286
Чурма Теодор, с. Григорія, Анастазії 264
Чучман 336

Шабат Анна 533, 536
Шабат Дмитро 531, 533
Шавара 152
Шавара Рома 154
Шадий Іван 163
Шакула 469
Шалева Іван 176
Шапка Катерина → Варвара с.
Шарий (Шари) 549
Шарий Анна 556
Шарий Марія 289
Шарий Микола 556
Шарий Степан, Стефан 268
«Шарко» 302, 303
Шастало Зенон 463
Шастало Юрій 39
Шафран Юрко 184
Шах Кіндрат 33
Шахінський (Зелінський) 282, 284, 286
Шведика 149
Швець Степан 416
Шевченко Василь 410
Шевченко Михайло 410
Шевченко Настя 410
Шевченко Петько 410
Шевченко Тарас 67, 73, 75, 99, 262, 471, 516, 544, 566
Шевченко Тетяна 410, 411
Шевчик Іван (Копитко) 246, 260
Шевчик Петро 245

Шевчик Федір (Копитко), с. Івана 260
Шевчук Анне (дів. Назар) 84
Шевчук Володимир 307
Шевчук Іван 297
Шевчук Іван 307
Шевчук Іван «Шелесть» 84
Шевчук Олександер 449
Шевчук Степан 124
Шевчук Юрій 36
Шеґда Михайло 180
Шеґда Петро 161
Шембек 302
Шептицький 139, 483
Шеремет Григорій 393
Шереметя 376
Шереметя Степан 362
Шийович 286
Шикула 474
Шикула Данько 163
Шикула Степан 162
Шилимей 211
Шилипило Іван 84
Шиманська Ева 349
Шиманська Настя 369
Шиманський 377, 382, 384
Шиманський Григорій 385
Шиманський Іван «Шум» 62, 75, 77, 83, 172, 175, 304, 352, 357, 360, 372, 385–387, 436
Шиманський Михайло «Шимир», Міська 342, 343, 346, 347, 352, 363, 369, 370, 393
Шиманський Михайло «Шугай» 347, 353
Шиманський Петро «Шрам» 345, 353, 354, 384, 385
Шимаха 268, 284
Шимахова, Шимаханя 281, 282
Шимгера Леон 420
Шимко Григорій «Голка» 217, 220
Шинаур Аналя 445
Шишко Зеновія, Зеня 89, 99
Шишко Мирослав 99
Шишко Мирослава 99
Шишко Юпія (дів. Гбур) 85, 90, 97
Шкап'як Степан 39
Школа р. 219
Школа Михайло 219
Школа Михайло, Міська 217
Школа Петро 207, 208, 220
Шкурда Анна 286
Шляхтич Андрій 512, 516
Шляхтич Василь, с. Миколи 510
Шляхтич Микола 510–512, 516
Шляхціковський 52
Шмигельська 220
Шмигельський Дмитро 215
Шмирко 485
Шмід Василь 164
Шоп'як Петро «Березинський» 237
Шот Катерина 423, 443
Шнітовський Мечислав 17
Шнур Іван 152
Шнур Юзьо 154
Шнур Юрко 152
Шостак 379
Шпак 196
Шпак 263
Шпак Іпько 272
Шпилька Василь 555
Шпирка 284, 286
Шпонтак Іван «Залізняк» 81–84, 140, 172, 344, 345, 347, 349, 354, 357, 362, 386, 387, 439, 479
Шпот Василь 416
Штикало Іван «Аркуш» 467
Штіблиц 63
Шуба 520
«Шугай» 197
«Шугай» (Ванкевич) 385
Шуль Владко 168
Шуль Федір 166
«Шум» → Шиманський Іван «Шум»
Шум Іван 467
Шумський 176
Шуркала Яким 226
Шурма Теодор 525

Щепанська Зіновія 250
Щепанський Антін о. 247, 250
Щирба Степан 275
Щирба Василь 151, 154
Щирба Микола 172
Щирба Юліян-Мирослав «Магістер» 161, 260
Щудло Йосипа (дів. Тимцьо) 98
Щупак Микола 166
Щупак Михайло 166
Щур 96
Щур Йосип 86
Щур Йосип «Шпак», Юзко 87, 88
Щур Йосип, с. Олекси 89
Щурко 191, 290
Щурко Григорій, с. Михайла, Катерини 522
Щурко Йосип 399
Щурко Катерина 255
Щурко Катерина (Онищачка) 250
Щурко Марія (дів. Дамка) 261
Щурко Микола 397, 402
Щурко Микола «Сук», с. Марії 260
Щурко Михайло 256
Щурко Михайло 280, 281
Щурко Павло «Береза», с. Дамка 260
Щурко Петро 395, 396
Щурко Петро 399
Щурко Юрко 189

Юзко 205
Юзьо 430
Юраш Теофілія (дів. Величко) 161, 184

Юринць Андрій 394
Юринць Михайло 393
Юрій 184
«Юрко» → Лоза Павло
Юрця Дмитро 394
Юрчак 549
«Юрченко» 124, 213, 215, 216
Юрчишин Володимир 499
Юшко Володимир, с. Івана 301
Юшко Іван (Савків) 297, 300, 302, 303
Ющук Володимир, с. Василя 330

Яблонський д-р 337
«Явір» 112, 116
Явірницький 283
Явірницький Іван 549
Ягайло Владислав 184, 516
«Ягода» 32, 84, 112, 124, 125, 197, 7 462, 465
Якимишин 523
Якимишин Богдан 526
Якубович 245
Якубович Анна 261
Якубович Василь 261
Якубович Микола «Місяць», с. Василя, Агафії 261, 433
Ялина Теодозій Іліпович о. 513
«Яліваць» 365, 372
Яневко Іван 256
Яневіч Ян 426
Янтох 384
Янущак Сташко 86
«Яр» 67, 397, 460, 486
«Ярема» → Леськів Михайло
Ярема Григорій 390, 393
Ярема Іван 393
Ярема Ілля 390
Ярема Михайло 39
Ярема Михайло 391
Ярема Степан 390, 393
Яремко 534
Яремин Іван о. 169, 275
Яремко Іван 184
Яремчук Іван 643
Яремчук Текля 643
Ярацький Іван 362
Ярмола Антін 84
Ярмола Василь «Яр» 66, 84
Ярмола Василь, с. Миколи 84
Ярмола Григорій 84
Ярмола Григорій 45
Ярмола Григорій 45
Ярмола Григорій, с. Андрія, Марії 45, 49, 56
Ярмола Іван 84
Ярмола Іван 41
Ярмола Іван 46
Ярмола Ілля 45
Ярмола Микола 41, 68
Ярмола Микола 45
Ярмола Микола 46
Ярмола Микола, с. Василя 45
Ярмола Михайло 84
Ярмола Михайло «Яр» 84
Ярмола Михайло, с. Пилипа 49, 61, 65, 66
Ярмола Параскевія 61
Ярмола Петро 43
Ярмола Тарас 84
Ярмола Текля, д. Григорія 50
Ярмола Теодор 45
Ярмола Теодор, с. Василя, Катерини 45, 49
Ярмола Федір 84
Ярмола Юлія 61
Яромій Ольга 499
Яромій Павло 499
«Ярополка» 125
Ярош 286
Ярчак Михайло 494
Ясейко Іван 30
Ясіа Анастазія 257
Ясіа Григорій (Скіпко) 257
«Ясень» 199, 236, 466, 526
«Ясінь» 273
Яскулка 231
«Яструб» 258, 400
Яцечко Іван 477
Яцхо 283
Яцхо о. 513
Ячишин Іван «Грім» 464
Ячишин Степан 464

Географічний показник

Австралія 140
Австрія 61, 85, 176, 178, 297, 329, 518, 548, 552
Австро-Угорщина 170, 209, 483
Адамівка 178
Америка 23, 33, 155, 230, 241, 284, 282, 339, 340, 445, 472, 508, 512, 558, 568
Амстердам 336
Англія 136
Андріївка 39
Андрухівка 490
Аргентіна 480, 465
Арламів 11–18
Асуни 90–92, 96–99, 103

Бабінка (ярок) 420, 432
Бабчин (ліс) 136, 140, 148
Баб'яки (присілок) 245, 248, 251–253, 257, 258, 261
Багно (пісок) 420
Базар 134
Балигород 125
Балкани 492
Балтійське море, Балтик 243, 332, 333
Бані Мазурські, Бані 110, 116–118, 126, 147, 255
Бандрів 270
Барвинкова вулиця 420, 421
Барановичі (Барановіче) 444
Барич 161, 162, 424, 439, 441
Барлінек 32
Бартківка 452
Бартошиці 46, 436
Барцяни 103, 104, 372
Барчево 526
Башня 152
Безодня (джерело) 522
Безуєв 214, 216, 221
Белжчина 39, 333, 522
Белз 32, 33, 121, 122, 207, 209–216, 222, 234, 312, 316, 319, 324, 333, 335, 445, 460, 463, 523, 525, 528
Белзець 46, 50, 68, 73, 77, 78, 83, 84, 133, 156, 158, 174, 261, 298, 304, 313, 315, 316, 326, 331, 371, 481
Белзька гміна 211, 216
Бельведер 226
Бервенне 191
Бережани 147
Бережанщина 333, 334
Береза Картузька, Береза, Береза Турківська, Картуз-Береза 86, 114, 119, 120, 124, 127, 134, 197, 232, 262, 293, 313, 329, 332, 525
Березина (ліс) 365
Березина (пісок) 420, 421
Березина (пісок) 465
Березів 188, 191, 453, 483, 500
Березівський повіт 165, 166, 451, 499, 510
Березовець 18, 20, 21, 272
Берест 23, 25
Берестечко 240
Берхстаген 336
Бесіди 300
Бескид (ліс) 290
Бессарабія 178, 530
Белява 256
Бещади 161, 194, 578, 582
Биківці 91
Битія 21, 219, 221, 222, 237, 243
Битівщина 234
Біла-Підляська, Біла 274, 436, 475
Біла Церква 410
Білгорай 106, 337
Білгорайський повіт 476
Білгорайський район 337
Білгорайщина 175, 220, 527
Біле море 116
Білий Бір 162, 475, 476
Білка (річка) 119, 120, 126
Біло-Підляський повіт 444, 475
Білорусь 16, 403, 504, 506
Білостік 39, 196, 461
Білосток 221
Білостоцькі ліси 221
Білосточчина 221, 645, 547
Більцарева (Білцарева) 22, 24, 27, 28, 30
Більцарки (Білцерки) 24
Бірок (ліс) 236
Бірча (Стара Бірча) 13–15, 88–90, 133, 166, 188, 191, 202, 204, 207, 396, 397 399, 459, 460, 501, 522, 568, 575, 576, 580
Бірче (б. Команчі) 551, 567

Біща 477
Блудово 505
Бобрівка 247, 478, 479, 461, 486
Боброво 96, 103
Бобрувка 498
Богачі (присілок) 255, 258
Богородиця 107, 536
Бокія 333
Болехівці 564
Болоня (землі) 499, 502, 506, 507, 510
Болонія, Велике Болонія 422, 424–426, 442
Боратин 236, 237
Борівець 342, 345, 361, 365, 366, 373, 384
Борівниця 201, 202, 207, 500–502, 505, 508, 568, 575, 577, 578, 581, 584
Борівниця (частина) 516
Борівці 184
Борки (присілок) 51, 53, 57, 64, 65, 70, 79
Борщевичі 341
Борятин 522
Бохня 122
Боянець 524
Боянічі 236
Бранденбург 332
Бранєво 503, 505
Бранєвський повіт 307
Бранєвщина 55
Брапиків 488, 489
Брижава 90, 166, 184, 191
Брно 483
Броди 42, 217, 442
Брусно → Старе Брусно
Брущин (ліс) 148
Буг (річка) 31, 39, 74, 105, 107, 109, 110, 121, 122, 183, 213, 233–238, 244, 292, 307, 331, 333, 384, 447, 461, 464, 505, 526, 543
Будинин 30–33, 37, 222, 321, 335, 462, 465, 526
Будри 123, 124
Буківсько (Буківско) 226, 228, 267, 276, 548
Буковина (фільварок) 404
Бухенвальд 329
Бухівка 230
Буцева скала 454
Бучинів (Бучіна, присілок) 478, 529, 532, 533, 535
Буща (пасовиця) 128
Буща (присілок) 126, 136, 137, 141, 145
Бялий Здруй 401

Вакляво 231
Валєнродово 568
Валч 375, 376, 379
Венія 213, 214, 462
Ванькова 488, 489, 493, 573
Вера 187, 205
Вершин 108, 122, 125, 236, 539
Варцаби 478
Вармія й Мазури 417
Варшава 35, 41, 42, 50, 65, 110, 112, 133, 173, 179, 222, 240, 243, 290, 307, 312, 313, 339, 339, 363, 417, 447, 467, 545, 547, 553
Варяж (Варєж) 113, 114, 124, 125, 199, 210, 215, 217, 219, 237, 236, 242, 324, 331, 445, 449–451, 460, 461, 464–467, 524
Варяжанка (річка) 119
Варяжський ліс 465
Василів, Василів Великий 31, 33, 35–40, 304, 314, 319, 324, 332, 333, 462, 465
Вафка 23, 25
Велика Україна 216, 252, 342, 404, 466
Велика Болонія → Болонія
Великий Лаз (присілок) 186
Великі Очі 248
Великополе 267
Венґожево 114, 117, 231, 245
Венґожівський повіт 110, 124
Венжувка 199
Вепр (річка) 122
Вербиця 41, 42, 44–55, 57–66, 69–84, 172, 316, 436
Вербицький ліс 70, 72, 83
Вербковичі (Вербковиці) 116, 125, 199, 219, 237, 242, 243, 451, 457, 545, 548
Вербові (присілок) 292
Верина 82, 83
Верх (гора) 23
Верховини 122
Верхрата 341
Верхратські ліси 72
Весільник 514
Вєвюрки 413
Вежбно 185
Вигін (присілок) 51, 69, 70
Вигін (частина) 292
Видміни 107, 199
Вижлів 213, 214
Вижліський ліс 527
Викотм 270
Вилева 176
Вирова (річка) 356, 367, 371
Вислік, Вислік Великий 263, 268, 268, 269, 274, 281, 283, 286, 287, 291, 547, 563, 564
Вислік Горішній 555
Висоцько 435
Височини 231
Вишня, Вишнянка (річка) 161–163, 238, 422, 440–443
Відень 390, 518
Відзискані Землі, Одзискане, Odzyskane Ziemie, Ziemie Odzyskane 115, 192, 205, 301, 317
Віленщина 155
Вілька (присілок) 51, 64–66, 70, 71, 77

Вільканово 510
Вілька Полкінська 261
Вілька Поторицька 235, 237
Вільково 110, 123, 128
Вільно 536
Вільхівський ліс 528, 535
Вільхівці 88, 91
Вільхова 18, 533
Вільхова (присілок) 478, 479
Вільшанниця, Ольшаниця 15, 271, 499
Вінда 103
Вірхи (гірка) 486
Вісла (річка) 305, 308, 485, 540
Вислок 555
Вісніч 334
Віська 14
Віськи 91
Вітрилів 203, 500–502, 519
Вкраїне → Україне
Войтхова 492, 493
Волинь 96, 110, 122, 124, 154, 171, 209, 212, 232, 234, 259, 260, 342, 414, 444, 445, 447, 458, 485, 531, 543, 675
Волиця Комарева 235
Волів 259
Волові Ліси 379
Володава 244
Володавська 475
Володавський повіт, Влодавський повіт 182, 244, 444
Володавщина 114
Володж 455
Воля (присілок) 51, 64, 70, 75, 77, 60
Воля (присілок) 566–568
Воля (частина) 147
Воля Володзька 452, 568, 580
Воля Кравівська, Воля 85, 89, 90, 93, 94, 97–99
Воля Кривецька, Воля 100, 104
Воля Матіяшева → Матіяшева Воля
Воля Молодицька 478
Воркута 40, 41, 293, 300, 334
Воронівчі 539
Ворохта 335
Вронки 127, 449
Вроцлав 165, 175, 193, 202, 244, 246, 256, 259, 548
Вроцлавщина, Вроцлавська 174, 273
Врублі 117, 118
Вугнів → Угнів
Вужанне 181
В'язівниця 479, 485, 486, 526, 532–534

Гаврон (гора) 100
Гаї 253, , 424, 427, 433, 439, 441 443
Гакенхавзен 259
Галицько-Волинське Держава 481
Галичина 42, 108–110, 136, 163, 170, 195, 209, 212, 232, 342, 382, 414, 424, 460, 462, 483, 536
Гамарня 361
Гамерика → Америка
Гарбоня 155
Гатовичі 236
Генеральне Губернаторство (Генеральне Губернаторство), Генаральне Губернія 22, 169
Германовичі 200
Гільча 32, 196, 198, 199, 464, 465
Гірка (гора) 510
Гірки (частина) 476, 479, 481
Гірче 336
Гічва 19
Глібовці 269
Гловича 184, 503
Глухи 342, 345, 366
Глухів 213
Гнійник (луки) 148
Гнійник, Гной (річка) 128, 137, 143
Гнітовичі → Ніновичі
Голгофа 336
Гоморра 143
Гонятин 104–109, 119, 121–126, 447–450, 545
Гонятин (колонія) 119, 122
Гонятинський ліс 124
Гора 213
Гора (гора) 23
Горасць (Горасц) 82, 127–129, 131–136, 138–143, 145, 147, 148, 150, 153, 155–159, 161, 274, 336, 337, 344, 355, 372, 380, 390
Горасць (ліс), Горасцький ліс 132, 148
Горбач 485
Горинець 55, 60, 63, 83, 339
Горб (частина) 70
Горб 396, 397
Горбата Україна 66
Горби 70
Гордан 260
«Гори» (ліс) 258
Горійове 70
Горішній Кінець (присілок) 184, 192
Горлиці 26
Горлицька 497
Городище 70
Городище 268, 269
Городища 464, 465
Гостинець (вулиця) 238
Гостинець (доріжка) 126, 133
Гостинне 538
Грабельки (пагорб) 404
Грабова (річка) 431
Грабовець 161, 163, 430, 441
Гребенне 51
Греда 70
Грибів 23–26
Грубешів 35, 107 110, 121–125, 127, 210, 211, 221, 223, 234, 236, 236, 313, 329,

445, 447, 450, 460, 465–467, 526, 538–544
Грубешівський повіт 94, 104, 123, 444, 476
Грубешівщина 84, 122, 126, 211, 222, 237
Грудниці (пасовище) 420, 421, 423, 443
Грушівка 66, 165–168, 499, 509, 571
Грушівка (гора) 566
Грушівський ліс 168
Грушка 358
Грушовичі 427, 435, 439, 441, 442
Губинок 169–175
Гурна 444
Гута 365
Гута 453, 455
Гута Поруби, Гута 203, 585
Гутка 532
Гучва (річка) 486, 538, 545, 546

Ґайле 307
Ґалайни 415, 416
Ґарбоня 103
Ґданськ 222, 274, 282, 297, 304, 333, 505, 533
Ґданське воєвідство 193, 307
Ґдичина 575
Ґіжицько 86, 116, 126, 199, 546
Ґлембоцьк 55, 68
Ґлоґів (Głogów) 29
Ґльонди 444
Ґной → Гнійник
Ґнядово 307
Ґожалін 174, 175
Ґожівське воєвідство 193
Ґожуля 244
Ґоленюв 237
Ґоломбки 568
Ґосьлін 78
Ґрабіно 307
Ґраниця 572, 573
Ґрец 516
Ґродзіськo 180
Ґродково 185
Ґрондзік 415
Ґроново 307
Ґрудзьондз 381, 402
Ґрушково 282
Ґурово-Ілавецьке, Ґурово 236, 413–416, 444
Ґурово-Ілавецький район 415

Далява 552
Дальній ліс 184
Дахнів 336, 339
Дахнівська вулиця 340
Двір (містечко) 129
Дворково 307
Дениське 90, 169, 171, 294
Дефлів 214
Джексазган 332
Джоново 475
Дзевенціно 550
Дзежгонь 487
Дзялдово 231
Дибків 534
Диків 341, 487
Дипягівський ліс 203
Дилягова 452, 454–456, 567, 568, 575, 579
Димінек 475
Динисів 268
Динів 452, 566
Динівська погір'я 100
Дібер 165
Діброва 455
Діброва 567
Діброва (колонія) 538
Діброва (ліс) 249, 253
Діброва (присілок) 245, 247, 253
Діброви 427
Дівча 176–182, 247
Діва (гора) 23, 28
Дівине (гора) 510
Діп (присілок) 184, 192
Дністро 105, 483, 484
Добра (поле) 516
Добра Шляхетська, Добра, Добра при Сяні, Добра біля Сяну 86, 90, 176–179, 184–190, 193, 194, 247, 398–400, 471, 472, 499, 501, 503, 504, 507, 516, 518, 521
Добре Місто 16, 17, 42
Добромиль 14
Добромильський повіт 85, 201, 566
Добрусин 300
Добрянка 207
Добрянка (присілок) 184, 503
Добрянський (потік) 184
Добрячин 236, 238
Довгобичів, Долобичче 105, 107–111, 115, 119, 121, 125, 126, 449, 460, 486
Довгобичівський ліс, Долобичівський ліс 124
Довгоброди (Долгобродя) 193
Довжиця 262, 267, 268, 273, 274, 280, 290, 549
Довжнів 219, 465
Долина 133
Долина (ліс) 226
Долини 70
Долини 358–360, 376
Долів (частина) 499, 501, 506–508
Доліщній Ґродзіськ 535
Доліщній Кінець (присілок) 184, 192
Долобичче → Довгобичів
Долобичівський ліс → Довгобичівський ліс
Дольна (Долна) 444
Дольний Сльонск → Шлезьк
Дон 404

Донбас, Донецький басейн 331, 334
Доріжка (вулиця) 236, 238
До Чеканева 70
Древніца 307
Дрогобицька область (район) 270
Дрогобич 269, 396, 435, 488, 564
Дрогоша 103
Друга Річпосполита 483
Дубецько 100, 583
Дубина (мисток) 169, 171, 175
Дубини (присілок) 391
Дубник (гора) 166, 207, 499, 501, 502, 505, 507, 508, 512, 513, 518, 519, 585
Дубрівка 260
Дубрівка 459
Дубрівка (землі) 134
Дубрівка (колонія) 139
Дубрівка (ліс) 157
Дубрівка (присілок) 342, 360, 386
Дуг 99, 103
Дуньковичі 245, 248, 249, 251, 420–422, 424–429, 432, 441–443
Дусівецькі Халупки 439
Душатин 266
Дякопово 542

Європа 106, 297, 404, 481, 585
Ельба 332
Ельблонг 159, 169, 282, 309, 317, 505
Ельблонзьке, Ельблонжчина 69, 193
Ельблонзька всевідство 307, 310

Єзерник 307
Єльонки 158
Єсьонів 16

Жабін 118
Жабово 183
Жабче 174, 214, 217, 216, 221
Жагань 244
Жалалів 129, 405, 408, 409, 411, 481, 483, 485, 528, 534
Жари (присілок) 342, 347, 357, 360, 376
Жаірка 235
Жарники 169
Жерниця 93
Жечно 158, 262
Жешув → Ряшів
Жешувщина → Ряшівщина
Живково 416, 417
Жидачівський район 14
Житомир 236
Жнятин 32, 195, 196, 198, 199, 464, 485
Жогатин 201, 202, 206, 207, 568, 569, 576 579, 681, 583, 584
Жолобина (пасовища) 490
Жутєнє 50, 74
Жужіль 197, 207–222, 243

Жукія 126, 130, 133, 140, 144, 145, 148, 151–154, 158, 344, 345, 355, 371, 380, 381, 383, 386–388
Жукіївська вулиця 384
Жукувко (Сукувкен) 222, 234, 243
Жулави 304, 306, 331
Журавці 62, 296, 302

Забакура 51, 69, 70
Заберезина (ліс) 466
Забір'я 294
Забужа 464
Забужжя 124, 218, 236
Завадка Мороховська, Завадка 223–231, 488, 493, 494, 573
Завишня (Завишень) 232–242, 244
Загайки 244
Загір'я 230, 231, 268, 273, 276, 280, 281, 284, 287, 290, 400
Загір'я Нове 272
Загорода 70
Загороди 245, 251, 252
Загороди (присілок) 408, 409, 426
Загородка (поле) 522
Загородки 184
За Горою (поля) 209
Загрудки 477
Загумення, Загуменні поля 128, 137
Загумінки 70
Загумінки (дорога) 421
Загути (присілок) 566, 576–578, 580
Зади (поле) 245
Задорожки 70
Закарпатська Україна, Закарпаття (Закарпатя) 136, 140, 223, 240, 281, 262, 525, 549
Закерзоння, Закерзонський Край 39, 76, 124, 175, 293, 296, 355, 423, 434, 435, 450, 462, 530
За Козійом 70
Закопи 70
Закошків (присілок) 184, 188
Закутя (присілок) 184
Залєво 231
Заліська Воля 161, 245–259, 261, 426, 433, 435, 439, 441
Зáлуг (поле) 148
Залуж 91, 97, 192, 400
Замагура (присілок) 184, 190–192
За Межею 70
Замкова (вулиця) 265
Замостя 38, 61, 84, 110, 122, 124, 169, 211, 220, 451, 540
Замостянський повіт 476
Замостянські ліси 344
Замх 342, 344, 351, 352, 354, 356, 361, 363, 366, 376, 362, 363, 365, 386, 390, 391
Запрекоп 337, 339
Запом'ярки 85, 67, 90

За Потоком (поле) 522
За Рікою, Заріка 70, 73, 79
Зарічка 367
Заріччя (частина) 292
Засад (ліс) 132
Застава 148
Заставні 479
За Старою Рікою 70
Засяння (Засяннє) 254
Заукоп 442
Захід 236, 311, 319, 322, 341, 416, 432, 459, 460, 521, 526
Західні Землі 37, 50, 78, 81, 88, 97, 123, 124, 127, 128, 147, 174–176, 192, 218, 222, 248, 347, 401, 418, 451, 495, 505, 533, 537, 542, 544
Західня Україна (Западна Україна) 261, 293, 410, 478, 575
За Чернеєвом 70
Збараж 216, 299
Збойська (Збойська) 230
Зборів 259, 260
Збруч (річка) 28, 210, 458, 459
Звалиськo 442, 443
Звежинець, Звіринець 344, 540
Звежно 331
Звйонзек Радзєцкі → Совітський Союз
Зелена Гора 167, 510
Зелена Долина (Czarci Potok) 580
Зелене 70
Зеленогірське, Зеленогірщина (Зельоногурське) 244, 507
Зеленогірське воєвідство 193
Зелярка (гора) 23
Земє Одзискане → Відзискані Землі
Зимні Води 40
Золочів 332
ЗУНР 483

Івано-Франківська область 298
Ілава 187
Іноверцлав 20
Інськo 573
Іркуцьк 294
Ісхань 566

Їжне (ліс) 405, 406

Казахстан 41, 332
Калінінград 536
Каліш Поморський 573
Калюжі (частина) 248
Кальварія Пацлавська, Кальварія 18, 487
Кальників 423, 434, 442
Каміне 509
Камінка-Пирятин, Кам'янка-Пиратин 171, 301
Кам'яне 223, 226, 230
Кам'янець Подільський 410
Кам'янка 100
Кам'янка (річка) 100
Кам'янка-Струмілова, Камінка-Струмілова 84, 333
Канада 33, 131, 133, 262, 336, 557, 560, 561
Караганда 42, 124
Карадупя (поле) 551
Карвіне 167
Карія 172
Карівський ліс, Карівські ліси 33, 286
Карликів 549
Карпати, Карпатські гори 118, 207, 238, 254, 296, 300, 382, 385, 396, 510, 521
Картуза → Береза Картузька
Картуз-Береза → Береза-Картузька
Карчовиська 175
Каршево 506
Качанів → Хоцянув
Качмарі 478
Качори (Качорі) 128, 132, 134, 138, 143, 148, 147, 151, 157
Квасимин 11, 14
Кампнево 333
Кантшин 40, 94, 99, 99, 103, 104, 256, 371, 372, 436
Керзонова лінія, Лінія Керзона 293, 297, 298, 531
Кельця 336
Кемлавкі 103
Київ 86, 96, 367, 410, 447, 483, 493
Київська Русь 85, 184
Київщина 410
Кичера (пасовище) 490
Кінець (частина) 478
Клевно 182
Клюсів 236
Клянчиська (присілок) 166
Кобилянка 347
Кобильниця 340
Кобильниця (яр) 481
Кобильницькі ліси 436
Кодань 487
Кодоли 484
Кожушне 228
Козацька Воля 582
Козацька дорога 189
Козодави 544
Колима 42
Коло Кошири 70
Колонія 458
Кольвіни 103
Команча 158, 227, 254, 261–266, 268–270, 272–276, 280–284, 286, 287, 290, 291, 548, 549, 551–554, 560, 563–565
Комплавкі 103
Конгур 297
Конотопи 219
Конти (містечко) 568
Конячі 479
Колальня 488, 489, 491–495

Копань 203
Копань (ліс) 245, 248, 249
Копань (присілок) 568
Кореница 408, 435
Корея 297
Корні 52, 53, 63, 75, 77, 292–298, 296, 300, 302, 304, 306–308, 311, 464
Коровиця 64, 340
Корощиці 110
Кортенська гора 100
Корчин 234
Корчів 330, 333
Корчмин 39, 40, 222, 312–320, 322, 324–326, 328, 330–335
Корчова 431
Корчунок 124, 450, 522
Корчунок (пасовище) 70
Корші 103
Космів 544
Косопуди 364, 370, 376, 386, 387
Костяшин 196, 198, 211, 314, 462, 466, 467
Котів 397
Кочали 475
Кошалін 99, 103, 256, 649
Кошалінське 156, 476
Кошалінське воєвідство 193
Крайник, Крайники (частина) 499, 503, 507, 518
Краків 20, 47–50, 87, 88, 93, 94, 206, 245, 300, 302, 306, 307, 329, 331, 334, 335, 341, 496, 508, 509, 582, 564
Краківець 245, 259, 340, 435
Краківське воєвідство 119
Красне 176
Краснодарський Край 493
Креліксейми 103, 164, 155
Крем'янна 509
Краси 189, 414
Кредія 85–87, 91, 97, 194, 396, 396, 396, 400
Кривецька гора 100
Кривиця 326, 333, 462
Кривча 100, 102, 444
Крилів 108, 125
Криниця 181, 263
Криниця (частина) 51
Кристинопіль, Чарвоноград 235, 238, 243, 244, 528
Кришальниця (гора) 588
Круклянки 99
Круліково 158
Крути 80, 134, 292, 464
Кубелюхи (присілок) 408
Кузінець (гірка) 488, 490
Кузова 268
Кузьмина 85, 86, 396, 398, 400, 459, 567
Куликівщина (частина) 522
Куляшна 19, 20
Кульно 477
Купи (частина) 421
Курки 175
Кут (частина) 292, 294
Кут (частина) 499, 506, 507, 518
Кут, Старий Кут (частина) 442
Кутень (частина) 51, 70
Кутні (присілок) 342, 344, 345, 357, 376
Кутній Перекоп 442, 443
Кшекоти 80, 307
Кшижево 307

Лаз 549
Лаз (гора) 291
Лази 229, 230
Лази 245, 257, 258, 429
Лайси 81
Лани (ліс) 171
Лапаївка (присілок) 253, 258, 441
Лапаївський ліс 526, 535
Ласки 85
Ласків 122, 539
Левкова'ята 518
Лежайськ 94, 176
Лелькове 49, 51, 55, 66, 476, 535, 535
Ламборк 193, 317, 333
Лемківщина 22–24, 74, 78, 92, 125, 126, 237, 243, 264, 287, 396
Ланіно 441
Ланкніца 99
Ласнево 103
Лехово 535
Лесни Рув 103
Липа 397
Липини (ліс) 465
Липини (Долішні, Горішні) 477
Литва 16
Лихачі 478
Лівча 63, 129, 133, 144, 147–149, 152, 155, 156, 355
Лівчанка (річка) 131, 133, 147
Лівче 303, 484, 455
Лігниця (Лігниця) 30, 76, 202
Лігницьке воєвідство 490
Лідзбарк Вармінський 16, 412, 436
Лімне 398
Лінія Керзона → Керзонова лінія
Лінкувка 33
Ліски 31, 33, 39, 63, 114, 123, 195, 198, 211, 212, 222, 234, 237, 241, 314, 317, 334, 449, 451, 461, 462, 465, 526
Лісово 273
Лісоцький ліс 33, 461, 464
Ліський повіт 18, 125, 219, 488
Ліська 20, 188, 289, 487, 488, 491, 496
Лічків 465
Лішків 237
Лішня 447, 475
Лішня (ліс) 146
Ліщава Долішня, Ліщава 192, 206, 396
Ліщавка 400

Ляцини 13
Побзово 528
Лодина 194, 205
Лози 70
Ломжа 535
Лопати (поля) 164
Лотошини 543
Луг (луги) 148, 149
Луги 368, 375
Луги (поля) 245
Лукова 18, 19, 226
Лупків 287
Любачів 48, 47, 66, 68, 73, 75, 82, 96, 133, 142, 144, 147, 151, 155, 168, 158, 168, 231, 273, 302, 303, 306, 336–341, 377, 384, 387, 390, 403, 410, 485, 481, 532
Любачівка (річка) 528
Любачівський повіт 127, 342, 363, 382
Любачівщина, Любачівське 174, 274, 283, 300, 301, 348, 439, 467
Любеля → Плазів
Любальська → Люблинщина
Любеня (річка) 176
Любича-Королівська 94, 174
Любін (Любін Лігніцкі) 27, 174, 175
Любінський повіт 174
Люблин 40, 116, 127, 188, 190, 209, 217, 219, 231, 237, 315, 333, 449, 450, 641, 646
Люблинецькі ліси 259
Люблинець Новий, Новий Люблинець, Люблинець, Новий 135, 137, 142, 149, 153, 155, 158, 254, 336, 337, 342–345, 348, 352, 355–358, 361–367, 370, 372–381, 383–394
Люблинець Старий, Старий Люблинець, Люблинець 158, 179, 336, 337, 342, 344, 348, 355–358, 360, 361, 364, 367, 373, 376–378, 380, 382, 383, 385, 396, 396, 390, 391, 393, 394
Люблинська воєвідство 476
Люблинщина, Любальське 167, 283, 550
Люси 70
Лясаль 335
Лякава 85, 91, 184, 396–403
Ляшки 247, 253, 264, 259, 280, 406, 407, 408, 410, 411, 429, 431, 435, 488, 487
Львів 34, 40, 41, 51, 61, 62, 65, 82–84, 102, 132, 133, 139, 147, 172, 209, 213, 232, 233, 236, 236, 245, 247, 300, 302, 313, 327, 330–334, 336, 341, 344, 349, 382, 364, 393, 436, 449, 480, 461, 483, 465, 488, 534, 536, 548, 564
Львівська область 298
Львівщина 61, 67, 68, 300, 301, 332, 436, 491
Львовець 103

Магдебург 24
Мазури 116, 162, 550
Маї (частина) 478, 481
Майдан (частина) 169, 173, 175
Майдан (частина) 292
Майданек 329, 367
Майдан Сінявський, Майдан 176, 178, 179
Маківка 240
Макова 14, 18, 487
Маковисько 476, 479, 485, 528, 533
Максимівка 296
Максимовичі 270
Малдити 231
Мала Болоня 442
Маличі 539
Малків 122
Малковичі 442
Малява 93, 397
Манастир 366
Манастирисько → Стара Манастирисько
Масломичі 538, 540–544
Матгавзан 544
Матвчник 273
Матіяшева Воля, Воля Матіяшева 216, 219
Махнів 62, 63, 70, 84, 222, 294, 302, 482
Махнівок 39, 314, 315, 318, 324, 335
Мачуги 476
Медика 258
Мекка 467
Мелехи 245, 248, 252
Мельники (присілок) 247
Мельники (присілок) 344, 349–351, 357–359, 362–364, 386–388, 372
Метелин 540, 541
Мидліта 218–222
Миків 263, 265, 266, 281
Миколаїв 541
Минів 407
Михайлівка 83, 420–423, 425, 426, 431–434, 440–442
Миців 222
Міжинець 564
Між Ріками 62
Мікошево 307
Мілорадзіце 174
Міняни 536, 544
Міркове 244
Мірча 540
Міхалувка 162, 164
Мікалувка 543
Міцкевича вулиця 265
Млиниари 167
Млинарська Воля 189
Млини 250
Млинівка (річка) 219
Могили 262
Могили (присілок) 258
Могилиці (поле) 513
Модгерби 103

Модринець 538, 540, 544
Модринь 122, 538, 540, 542, 544
Мокра 16, 223, 225–229, 231
Молодич 471, 472, 478, 533
Молодів 336
Моложів 539
Молотовська (Омська) область 297
Молтайни 96, 98, 103, 104
Момайни 103
Монастир 61
Монастираць 487
Монастир Ярославський 200
Морави → Осек
Мороні 230, 487, 536
Морохів 166, 223, 227
Москва 56, 81, 114, 240, 241, 273, 410, 483, 484, 584
Мости Малі 301
Мосціца 444
Мочари (присілок) 85
Мриглід, Тирява Шляхетська 86, 187–190, 192, 194, 508
Мриглоди 81, 83, 356, 366
Мутвиці (колонія) 578
М'ягке 538
М'якіш Новий, М'якіш 404, 405, 407, 408
М'якіш Старий, Старий М'якіш 247
М'ястко 40, 476

Навкрутне 70
Нагаї (частина) 476
На Гору 70
Над Криницею 70
Надлуг (лісок) 141
Надлуг (присілок) 136, 137
Над Ревською Дорогою 70
Надсяння 125, 126, 441, 485
Наконечне 259, 260
На Куті (поля) 248
Наріль 136, 371
Наруш 307
Небещани 226–230
Ненадова 103
Нетреби 94
Нетребка 455
Нетребка (присілок) 566, 568, 571, 576–578
Недзялкі 103
Неновіце → Ніновичі
Ниви (ліс) 245, 246
Ниви (пасовище) 326, 327
Ниви (частина) 292
Нивки (ліс) 148, 156, 158
Нивки (поле) 217
Нисмичі 447, 449, 450
Ніздрець 514
Німеччина (Німці) Райх 13, 16, 18, 22, 24, 42, 72, 82–84, 87, 100, 137, 139, 140, 145, 155, 173, 176, 192, 224, 226, 229, 230, 240, 241, 246, 252, 262, 265, 296, 332, 334, 340, 375, 398, 409, 414, 452, 454, 457, 461, 483, 494, 498, 500, 530, 543, 551
Німстів 140, 359, 369
Ніновицькі Халупки → Халупки
Ніновичі, Гнітовичі, Неновіца 161, 162, 164, 253, 260, 261, 417–420, 422–424, 427–441, 443, 450
Нісько 280
Нова Весь 27
Нова Гребля 339
Нова Церква 306, 307
Новачизна 487
Нова Сало 84, 134, 139, 141, 147, 148, 156, 336, 344, 380, 382, 388, 397, 407
Новий Двір 235
Новий Двір 308, 309
Новий Двір 528
Новий Люблинець → Люблинець Новий
Новий Пригін (дорога) 248, 257
Новий Санч 25, 167
Новогард 183, 381, 402
Новосанчівський повіт 22
Новосілки (Новосельці) 77, 198, 230, 301, 467
Новосілки (Новосьолки) 444, 476
Новосілки Великі 52
Новосілки Дидинські 14
Новосілки Малі 52
Норильськ 40

Оболонє 70
Огрудкі 103
Одеська область 476
Одзискане Земє, Одзискане → Відзискані Землі
Ожанна 507
Озерна 258, 259, 260
Олава 165
Олендри 444
Ольшаніца → Вільшаниця
Ольштин 17, 72, 95, 97–99, 103, 169, 230, 304, 307, 363, 372, 444, 467, 646, 549
Ольштинське воєвідство 44, 51, 116, 179, 193, 221, 496, 544
Ольштинщина, Ольштинське 63, 69, 103, 114, 175, 190, 161, 307, 368, 585
Опак 336
Опільсько 236
Орнета 50, 74, 283, 436, 535, 584
Орхівок (Orchówek) 183
Освенцім 16, 23, 24, 26, 183, 260, 294, 396, 401, 495–497, 503, 572
Осердів 318
Осек, Морави 167, 168
Ослава (річка) 228
Ославиця 281, 284, 286
Оставшево, Шимберг 304, 306, 307, 309, 310
Остобіж 315

Острів 122, 123, 212, 420, 431, 435
Острівки (присілок) 342, 347, 348, 353, 358, 360, 362, 363
Острівок 70
Острудя 467, 487
Острудзький повіт 175
Ощів 107–110, 113, 122, 124–126, 449

Павловичі 105, 107, 108, 121, 122, 124, 126, 445–451, 545
Павлокома 86, 451, 452, 456, 457, 459, 500, 571, 579
Пагултово 467
Пальчево 307
Пархів 27
Парчів 244
Пасіка 420
Пасіка (гай) 249
Пасіка (ліс) 13, 14
Пасіки (колонія) 578
Пасленк 146, 147, 166, 168, 169, 273–275, 282, 283, 436, 568
Пасленцина 140
Пашова 488, 493
Пелкіня 534
Пенцішево 307
Перевади (частина) 248
Переверці (присілок) 184
Переводів 33, 34, 214, 215, 234, 335, 460–465, 467, 468
Переворськ 103, 165, 429, 487
Перекопана 248, 253
Перемислів 209, 215, 217, 522, 527
Перемиський повіт 11, 100, 259
Перемишль 41, 50, 51, 66, 86, 134, 164, 166, 179, 182, 188, 196, 200, 204–207, 245, 248, 264, 266, 268, 269, 311, 395, 399, 433, 440, 444, 455, 457, 483, 492, 495, 517, 559, 568
Перемищина 387
Пержили 478
Пєнєжно 55, 74, 81
Пила Семушівська 91, 97
Пискорі 479
Пискоровичі 176, 247, 468–470, 472–474, 478
Південне Підляшшя 163
Північне Надсяння 126
Півода 479, 528, 532, 533
Під Безуєвом (поле) 522
Підгайці 107, 109
Підгільче (вулиця) 442, 443
Під Городи 70
Піддубці 52, 61, 77, 76
Під Зеленим 70
Підледів 169
Підливка 453
Підліс 51
Підліс (поле) 128
Підліс (присілок) 147, 148, 151, 157
Підлужє 70
Підляшшя (Підляшше) 76, 125, 126, 200, 232, 234, 415, 416
Підомпин, Підмпин (присілок) 128, 132, 133, 136, 140, 141, 143, 144, 147
Під Рікою 70, 73
Підріччя (частина) 292
Під Фійками 62, 70
Піла 237, 475
Піпаки Великі, Піпаки 124, 126, 127
Пільське воєвідство 183
Піски 248, 252, 336
Пісочне 114, 124, 450
Пісчиське (присілок) 86
Плазів, Любаля 70, 126, 133, 136, 141, 142, 145, 148, 149, 154, 158, 168, 371, 386
Плебанівка 472
Плішова (присілок) 184
Плоніно Хоронжувка 307
Пниски 475
Побережани 542
Поволє 307
Погвриська (пасовище) 422, 423, 431, 440–443
Погоріле 539
Погожаліска 27
Поділля 342
Позаймир 523
Познанська 22
Познань 497, 503
Полісся 221, 234, 241
Полкіня 261
Полонка (річка) 226
Полонна 226, 276, 549
Полтава 257
Поляни 23, 25
Полянки 231
Польковіце 27, 29
Польща, Республіка Польща, Польська Народна Республіка, Польське Держава, ПНР 13, 16, 19, 20, 23, 43, 72, 61, 85, 88, 99, 108, 117, 123, 124, 127, 133, 136–138, 140–142, 145, 169–172, 176, 187, 209, 212, 213, 222, 232, 233, 235, 236, 240, 248, 255, 266, 280, 298, 312, 326, 329, 336, 360, 383, 405, 414–416, 439, 443, 447, 459, 463, 464, 472, 483, 485–488, 490, 495, 505, 508, 512, 516, 520–522, 525, 530, 533, 548, 549, 584
Помиск Великий 222
Помиск Малий 219
Понивка (частина) 518
Попівлівка (присілок) 164
Попово (присілок) 375, 376, 379
Пораж 227, 228
Порохник 260
Поруби 455, 576
Посадів 31, 171, 174, 484
Посаки 23

Поташ (присілок) 100
Потік, Потік Горішній 476–478
Поториця 232–234, 240
Потуржин 122
Походні (присілок) 478, 481
Прага 133
Прелуки 263, 266, 276, 261, 288, 553–555, 560
Прибишів 549, 561
Придатки 70
Прийма (поле) 245
Прикарпаття 488
Присада (присілок) 568, 587
Провали (поле) 571
Прокіні (присілок) 342, 345, 352, 353, 355, 356
Прусік 230
Пруссія 17, 42, 50, 331, 333, 412
Прусь 131
Пряшівщина 433
Пташкова 26
Пустомити 61, 84
Пшемислав 307
Пшамків 490
П'яскі 307
П'ясти Вельке, П'ясти (фільварок) 413, 415
П'ятків 397
П'яткова 201, 452, 568, 576, 577

Рава-Руська, Рава 41, 53, 61, 62, 81–84, 136, 216, 294, 312, 316, 332, 341, 410, 434
Рава-Руський повіт 34, 41, 61, 169, 292, 293, 296, 312, 336
Равщина 300, 331, 365
Радава 479, 528, 529
Радванця 317, 333
Радехівщина 317, 333
Радимно 164, 245, 251, 252, 255, 425, 431, 433–436, 440, 441, 443
Радхово 460, 463
Радованець 234
Радоше 103, 372
Радошиці 262, 268, 284, 286, 267, 290, 291, 554
Радруж 131, 340
Радянська Україна 14, 22, 410, 416, 424, 463, 466, 531, 534
Радянський Союз → Совітський Союз
Райх → Німеччина
Ракова 494
Ракошин 70
Ратнавиця 230
Ратнавський ліс 229
Ратний (присілок) 164, 192
Ратніівка (присілок) 184
Рагетів 27, 29, 30
Репедь 493, 560, 583
Репідський ліс 551
Республіка Польща → Польща
Рівпіль 100
Решель 182
Риботичі 13
Рибне (присілок) 566, 568, 571
Рин 547
Ришкова Воля, Ришковоля 409, 410, 478–482, 484–487, 528, 532
Ріплин 40, 331
Річиця 97, 169–175, 300, 317, 333, 462
Річиця (річка) 169, 214, 316, 321, 324
Річка (присілок) 184
Річпосполита, Речіпосполита 337, 562
Ровенський ліс 194
Рогізне 259
Роджанів 207
Рожджалів 234
Рожищенський район 124
Розлуття 91
Розточчя 292
Ропенка 488–498
Росія (Росия) 22, 86, 147, 155, 176, 272, 452, 541, 567
Рубікон 565
Рудавка 397
Руда Журавецька 72
Руда Ружанецька, Руда 141, 148, 342, 344, 347, 348, 357, 358, 363, 367, 376, 386, 390, 393
Рудка 153, 176
Ружани 42, 331, 334
Русин 219
Русіново 376, 379
Русково 231
Руська вулиця 139
Русь-Україна 131, 481, 505
Рушальчиці 100
Ряпків (поле) 522
Ряшів, Жешув 39, 42, 82, 116, 147, 176, 246, 259, 260, 300, 301, 307, 312, 318, 331, 339, 340, 363, 397, 425, 428, 436, 459, 460, 496, 522, 530, 533, 583
Ряшівка 174
Ряшівське воєвідство 168, 217
Ряшівщина, Ряшівська 363, 444

Савчин 236
Сагринь 122, 539, 540, 542, 543
Саджівка 442
Садок (частина) 292
Самбір 14, 140, 269, 420, 488, 587
Самбірщина 558
Санківський район 124
Сантопи-Самолево 180
Свідвін 401
Свята Липка 99
Свята 162, 164, 424
Себечів 217, 221, 234, 237, 522, 524
Садлиська 161
Селиська 456, 457, 459

Село (частина) 169
Семушова 85, 91
Сеншаль 17
Середнє 231
Середня 100
Сетимін 650
Серадз 127
Сибір 13, 19, 31, 33, 40–42, 55, 57, 61, 65–68, 71, 72, 82, 83, 87, 95, 113, 117, 119, 124, 139, 162, 171, 172, 178, 192, 197, 213, 232–236, 246, 259, 270, 271, 293, 294, 297, 298, 300, 301, 314, 330, 333, 334, 341, 386, 400, 412, 414, 430, 436, 447, 449, 450, 464, 480, 481, 483, 484, 486, 490, 521, 526, 534
Сигла (присілок) 128, 132, 144, 147, 148, 151, 153, 155, 157
Сиглининова вулиця 132
Симовиця 69
Синявка 336
Сівчине 397
Сіпець Баньків 526
Сіпьгіни 103
Сіпьниця 452, 453
Сіпьська 513
Сінява 176, 471, 473
Сінявський (Синявський) повіт 337
Сінявщина 439
Скалішки 254, 550
Скандава 103, 156
Склад, Склад Сільний 162, 424, 439, 441
Сковронки 283, 284
Сколь 81
Славно 650
Слобіти 147
Словаччина, Словаки 268, 432, 549
Слупськ 193, 476
Слупське воєвідство 37, 193
Смалюків 51, 70, 80
Смільник 286
Смолигів 108
Смоличів 540
Собін, Шроново 27, 26
Совітський Союз, Союз, Совєтський Союз, Związek Radziecki, Радянський Союз, СРСР 22, 43, 139, 212, 213, 216, 222, 253, 269, 294, 338, 339, 390, 447, 493, 543
Содом 143
Сокаль 113, 121, 124, 126, 197, 233–236, 238, 241, 312, 313, 327, 445, 447, 464, 522, 539, 640
Сокальський повіт 30, 196, 207, 232, 336, 445, 480, 522
Сокальщина 39, 142, 333, 436
Сокільники 172
Соколя 39, 331
Сокупка 221
Сокульсько 497, 498
Соловки 543
Солокія (річка) 53, 69, 70, 82, 174, 209, 210, 212, 213, 216, 233, 292, 311, 333, 461
Солонна 188
Соплів 280, 281
Сосниця 162, 164, 424–426, 428, 439, 440
Софіївка 248
Спасів 234
Сроково 103
СРСР → Совітський повіт
Стави 347
Стависька (частина) 51, 70
Стависькo 420
Ставище (частина) 292, 301–303
Стаї 331, 332, 334, 335
Стайський ліс 32
Сталінград 241
Станиславів 567
Станиславівщина 133
Станькова 488, 493
Стара Ріка 51
Стара Ріка (потік) 164
Старґард Щецінський, Старґерд 381, 402, 571, 573
Стара Брусно, Брусно 63, 164, 166
Стара Курово 497
Стара Манастириськo, Манастириськo 504
Стара Село 407
Старий Збараж 296
Старий Кут (частина) 442
Старий Люблинець → Люблинець Старий
Старий М'якіш → М'якіш Старий
Старий Самбір 207
Старий Санч 167
Старина (частина) 292
Стеґенка 307
Стеґна 274, 294, 307, 309
Стежка (доріжка) 128, 133
Стежка (частина) 249
Стенятин 213, 313
Стібенець 439, 440
Стібенко 162
Стібниськo (річка) 439
Стібно 423, 431, 439–443
Стопки 258
Сторожиська (гора) 510, 513
Сторожі 229
Стрівка 298
Стрий 288, 334, 435
Студениця 361
Стшелін 165
Стшельце Краєнське (Стшельці) 497
Стшельце Опольське 307
Сувальське воєвідство 193
Сувальщина 40, 436
Суголовки 70
Сукувкен → Жукувко
Сулимів 465

Сумовиця (присілок) 194
Сурмачівка 257, 466, 528, 533
Сурохів 534
Сусець (Сусец) 365, 388
Сухава 103
Суха Воля 336, 341
Суш 509
Сушів 33, 77, 196
Сушно, Сішня, Сішень (ліс) 132, 148, 157
Схід 19, 63, 191, 230, 506
Східня Пруссія 53, 59, 167, 372, 412, 528, 535
США 42, 48, 133, 207, 492, 533
Сян 13, 89, 100, 103, 161–158, 181, 184, 167, 168, 190, 192, 203, 205, 248, 253, 254, 345, 396, 404, 405, 424, 431, 439, 441, 471, 474, 481, 483, 485, 499, 500, 503, 509, 510, 518–521, 532, 533, 566–568, 572
Сяник 18, 20, 68, 90, 91, 97, 135, 167, 168, 187–189, 191, 192, 194, 200, 202–205, 224, 227, 229, 231, 263, 265, 266, 272, 281, 400, 487, 488, 495, 496, 503, 508, 509, 518–520, 649, 552, 553, 562, 564, 566, 568, 572
Сяніцьке, Сяніччина 158, 184
Сяніцький повіт 184, 223, 395, 647
Сяновиське 440

Талергоф 240, 517
Танва, Тенва (річка) 381, 382, 365, 367, 390
Тарнава 18, 288, 273
Тарнівка 568
Тарногород 178
Теляж (фільварок) 464
Телятин 196, 464
Телятинський ліс 463
Темашів 166, 500–502, 509, 519
Тенва → Танва
Таметинська 294
Тепили (присілок) 342, 345, 347–356, 361–363, 365, 367, 372, 376, 377, 384, 386, 390
Теплиці 176, 178
Теребань 526
Теребінець 540
Теребовля 207
Терехова гірка 151
Тернопіль 268
Тернопільська область 216, 266, 280, 298, 472
Тернопільщина 102, 270, 436
Терношин 317, 332
Тирява Волоська 86, 91, 97
Тирява Сільська 91, 184, 187
Тирява Шляхетська → Мриглід
Томашів Люблинський, Томашів 33, 35, 39, 40, 75, 63, 84, 145, 273, 298, 317, 331, 333–335, 363, 463, 464
Томашівський повіт 293, 337
Томашівщина 435, 436
Топрини 415, 417
Торки 258
Торонто 77, 104
Торунь 304
Тоцивний (присілок) 14
Тошовиці 174, 175
Тростянець 15
Туринська (Туринск) 268, 276, 560, 563
Туркова гора 136
Турниця, Турницький ліс 13, 521
Тучна 475
Тчев 297

Убічка (пасовище) 490
Угерці 272
Угнів, Вугнів 57, 80, 72, 77, 171–174, 297, 304, 315, 324, 333, 388
Угнівський ліс 82
Угнівщина 39, 333
Угорка 280
Угорщина 517
Угринів 105, 109–111, 114, 115, 119, 121, 122, 124–126, 195, 196, 450
Угринівський ліс 114, 450
Ужранки 547
Україна (Вкраїна), Українська Держава 11, 13, 14, 20, 22, 32–35, 37, 39, 40, 43–45, 53, 55, 57, 63, 67–72, 75, 78, 79, 61, 83–91, 95, 99, 102, 103, 105, 111, 118, 119, 124, 126, 133, 134, 136, 139, 141–145, 152–154, 156, 164, 166, 169–172, 175–177, 183, 189, 190, 192, 198, 199, 202, 213, 215, 216, 219, 220, 225, 231, 233, 236, 238, 240–242, 244, 246, 251, 253, 256, 260, 264, 266, 267, 272, 273, 275, 276, 264, 292–294, 298–301, 310, 311, 315, 318, 331, 333–335, 336, 340, 344, 360, 361, 373, 374, 377, 376, 387, 388, 390, 391, 404, 408, 410, 411, 418, 421, 424, 428, 432, 435, 436, 440, 441, 447, 449–451, 458, 463, 464, 472, 480, 483, 485, 486, 491, 493, 484, 499, 501, 503, 505, 507, 516, 518, 520–522, 526, 530, 532–534, 539, 548–550, 566, 568, 572, 574
Упазія 347, 358
Улюцькі ліси 518
Улюч (Улич, Юлич) 86, 168, 184, 188, 190, 499–503, 507–521, 574, 585
Ульгівок 38, 84, 90, 98, 170
Урал 75
УРСР, Українська РСР 40, 86, 119, 215, 280, 319, 461, 476, 527
Устрики 271
Устрики Долішні 222, 488

Фаріонова гора 386
Федчата (куток) 191
Фельдбас 248
Фільварки 347, 348, 358, 359, 390
Флиси (присілок) 403, 404, 407, 408
Фльоринка 23, 25
Франція 136, 165, 219, 223, 225, 420, 429, 430, 445, 471, 516

Халупки (присілок) 245, 251–253, 257, 259
Халупки, Ніновицькі Халупки (присілок) 421, 424, 431, 439, 441, 442
Халупки (присілок) 468, 471, 474
Халупки Хотинацькі 258
Харитони 248, 261, 409
Харків 474
Харківщина 169
Хванів (гора) 488, 491, 493, 494
Хванівський ліс 492
Хваньково 492
Хирів 270
Хлівчани 524
Хлоп'ятин 195, 222, 466
Хмельницька область 33
Ходані (присілок) 478–481, 484–487
Ходанський ліс 478, 479
Холм 119, 121, 123, 127, 211, 232, 233, 283, 445, 540
Холмський (Хелмський) повіт 444, 476
Холмщина 34, 39, 104, 106–111, 118, 119, 122, 125, 126, 169, 170, 173–175, 195, 198, 212, 213, 215, 232, 234, 241, 242, 262, 298, 312, 313, 328, 331, 384, 460, 462, 483, 537, 538
Хоробрів 121, 122, 465, 466
Хоростків 133
Хотилів 444, 475
Хотилюб (Хотипюбль) 128, 134, 141, 148, 149, 153, 156
Хотинець 81, 253, 257, 427, 439, 441, 442
Хотинь 543
Хотково 21
Хохлів 196
Хоцянув, Кочанів 27
Храпи 479
Хреборівка 493
Хшаново 117

Цеблів 211, 215, 219, 221, 522–528
Цевіце 332
Централь 414, 535
Центральна Україна 259, 260
Церковне 70
Цероміни 219
Цешин 363
Цибулянка (пасовище) 490
Циганок 309–311
Цитуля (Цитульська Воля, Цітуля) 528, 529, 531–537

Цівків 337
Цяцікова Гірка 245

Чаплиці 379
Чашин 16–21, 280
Чвораки 51
Ченстохова 312, 572
Чеська Воля 534
Черленна (присілок) 184
Черленне 86, 89
Черленський (потік) 184
Черневка 260
Чернево (луг) 47, 54, 84, 89, 70
Чернева гора 464, 465
Черничин 122, 537, 539–547
Чертіж 70
Чесанівщина 354
Чехо-Словеччина 99, 133, 483, 521, 526
Чехи 236, 281
Червоноград → Кристинопіль
Черча 176
Чершлі (гора) 23
Чесанів (Цешанів, Цешаніа) 128, 131, 136–144, 148, 149, 156, 158, 160, 337, 340, 344, 345, 347, 348, 357–359, 361, 364, 368, 371, 374, 376, 377, 379, 381–384, 387, 390, 393
Чистогорб 268, 284, 566
Члопа 379
Чогарі Зберезькі 298
Чорна Ріка 442, 443
Чорна Річка 381
Чорний шлях 522
Чорновільські Стежки 176

Шалас 70
Шарки (Зарґен) 55, 68
Швеція 376
Шимберг → Осташево
Шиховичі 539
Шівсько 479
Шкло (річка) 163, 245, 248, 253
Шлеськ, Дольний Сльонськ 137, 167, 280
Шляхтин 169
Шмитків 221, 236
Шмитківський ліс 217
Шликолоси 234, 237, 241
Шпоти (частина) 251, 252
Шроново → Собін
Штум 33, 119, 125, 331, 334

Щавне 226, 268, 281, 564, 563
Щакова 95
Щеп'ятин 40, 222, 314, 331, 332, 334
Щацін 97, 379, 361, 402, 444, 495, 574
Щацінек 379
Щацінське воєводство 116, 126
Щецінщина 435
Щибівовки (присілок) 532
Щиб'ятків 21

Щутків 340

Юрава 312, 313
Юркова 495

Яблониця 86, 167, 519
Яблочин 444
Явірник 201, 203, 204, 254, 263, 266, 281–283, 290, 291, 547–552, 555, 559, 560, 581, 564–566
Явірник (потік) 568
Явірник Руський, Явірник 566–570, 573–577, 579, 581, 582, 585
Явожно 15–17, 19, 21, 26, 33, 37, 41, 43–45, 47–50, 82, 64, 68, 73, 75, 77, 92, 94, 95, 97, 114, 116, 119, 125, 164, 165, 174, 179, 180, 193, 205, 222, 237, 244, 260, 286, 302, 303, 306–308, 315, 317, 323, 330, 334, 335, 401, 416, 429, 431, 432, 435, 447, 490, 495–498, 506, 533, 535, 537, 539, 545, 578
Яворів 84, 434
Ягельно 165
Яжомбки 32
Язів Новий 340
Якубів 27
Ямна, Ямна Горішня 13, 15, 17, 396
Янівські ліси 177
Янтар 307
Ярослав 152, 163, 168, 176–178, 181, 200, 245, 247, 255, 261, 273, 404, 411, 412, 422, 423, 425, 427, 429, 431, 434, 435, 440, 443, 472, 473, 479–481, 484, 486, 526, 530–532, 534, 535, 587
Ярославський повіт 161, 176, 177, 245, 337, 403, 417, 488, 478, 528
Ярославщина, Ярославське 74, 81, 158, 217, 270, 283, 478, 479, 481, 531, 532, 647
Ясенів 455, 566, 577
Ясень 219

Зміст

Від упорядника 7

Про засади публікації текстів 8

Арламів: 15–20 травня 1947 року
Спогад Михайла Марущака, народженого 1927 року в Арламові Перемиського повіту 11

Березовець: 28 квітня – 10 травня 1947 року
Спогад Анни Звзулі (дівоче прізвище Гриндьо), народженої 1924 року в Березовці Ліського повіту 18

Більцарева: 1–5 липня 1947 року
Спогад Семана Мадзеляна, народженого в Більцаревій Новосанчівського повіту 22

Будинин: 6–15 липня 1947 року
Спогад Івана Ясейка, народженого в Будинині Сокальського повіту . 30

Василів: 16–20 червня 1947 року
Спогад Ірини Баран (дівоче прізвище Дмитерко), народженої 1927 року в Василеві Рава-Руського повіту 34
Вояки УПА й члени ОУН родом з Василева, *Михайло Леськів* 39

Вербиця: 16–30 червня 1947 року
Спогад Михайла Назара, народженого 1914 року в Вербиці Рава-Руського повіту 41
Спогад Мирослава Омеляна 51
Спогад Анни Кертичак (дівоче прізвище Притула) 70
Спогад Григорія Притули, народженого 1916 року 75
Спогад Стефанії Левко (дівоче прізвище Солодуха), народженої 1934 року 79
Вояки УПА родом з Вербиці, *Михайло Назар, Григорій Притула* . 81

Воля Крецівська: 20–25 травня 1947 року
Спогад Юлії Шишко (дівоче прізвище Ґбур), народженої в Волі Крецівській Добромильського повіту 85

Воля Кривецька: 20–25 травня 1947 року
Спогад Володимира Ковальчика, народженого 1938 року в Волі Кривецькій Перемиського повіту 100

Гонятин: 17 червня 1947 року
Спогад Євгенії Іваник (дівоче прізвище Галагіда), народженої 1932 року в Гонятині Грубешівського повіту 104

Спогад Степана Мацієвича, народженого 1930 року 119
Спогад Володимира Мацієвича, народженого 1915 року 126

Горвєць: 1–5 червня 1947 року
Спогад Еви Філь (дівоче прізвища Лашин), народженої 1925 року в Горвйці Любачівського повіту 127
Спогад Марії Сигпової (дівоче прізвища Козій), народженої 1913 року 147
Спогад Миколи Кошіля, народженого 1923 року 156
Список мешканців Горвйця, вбитих Військом Польським 6 квітня 1945 року 158
Вояки УПА й СКВ родом з Горвйця, *Юрій Грицик, Андрій Лашин, Ева Лашин, Ева Стасик* 161

Грабовець: 16–20 червня 1947 року
Спогад Теофілії Юраш (дівоча прізвища Величко), народженої 1925 року в Грабовці Ярославського повіту 161

Грушівка: 28 квітня – 10 травня 1947 року
Спогад Євгена Чубінського, народженого 1941 року в Грушівці Березівського повіту 165

Губинок: 16–20 червня 1947 року
Спогад Василя Сподарика, народженого 1929 року в Губинку Рава-Руського повіту 169

Дібчв: 1–5 червня 1947 року
Спогад Стефанії Кульки (дівоче прізвищв Кудлвк), народженої в Дібчі Ярославського повіту 176
Спогад Івана Кудлвка, народженого 1933 року 182

Довгоброди
Спогад Адама Матчука, народженого 1934 року в Довгобродах Володавського повіту 183

Добрв Шляхетськв: 28 квітня – 10 травня 1947 року
Спогад Степана Нісвавчв, народженого в Добрій Шляхетській Сяніцького повіту 184

Жнятин: 16–28 червня 1947 року
Спогад Марії Луцась (дівоча прізвища Кисіль), народженої 1928 року в Жнятині Сокальського повіту 195

Жогвтин: 28 квітня – 15 травня 1947 року
Спогад Стефанії Тхір (дівоче прізвище Метик), народженої 1921 року в Жогатині Добромильського повіту 201
Вояки УПА родом з Жогатинв, *Стефанія Тхір* 206

Жужіль: 6–16 липня 1947 року
Спогвд Петрв Школи, народженого в Жужелі Сокальського повіту . 207

Завадка Морохівська: 28 квітня - 10 травня 1947 року
Спогад Анни Баб'як (дівоче прізвища Добрянська), народженої 1927 року в Завадці Морохівській Сяніцького повіту 223
Спогад Степан Бончака, народженого 1931 року 229

Звишня: 1-5 липня 1947 року
Спогад Івана Лози, народженого 1927 року в Звишні Сокальського повіту 232
Спогад Івана Гудка 238

Загайки
Спогад Степана Сивка, народженого 1934 року в Загайках Володавського повіту 244

Заліська Воля: 1-5 червня 1947 року
Спогад Катерини Корень - «Чайки» (дівоче прізвище Дмитришин), народженої 1926 року в Заліській Волі Ярославського повіту ... 245
Жертви Заліської Волі, *Іван Павлик* 256

Команчі: 28 квітня - 10 травня 1947 року
Спогад Юлії Кошіль (дівоче прізвища Мацко), народженої 1925 року в Команчі 261
Спогад Текли Ґулич, народженої 1921 року 276
Спогад Степана Боїки, народженого 1934 року 284
Спогад Івана Мацка, народженого 1932 року 287
Спогад Василя Пишняка, народженого 1922 року 290

Корні: 21-25 червня 1947 року
Спогад Ярослава Зарічного, народженого в Корнях Рава-Руського повіту 292

Корчмин: 25-30 червня 1947 року
Спогад Йосипа Лапчука, народженого в Корчмині Рава-Руського повіту 312
Спогад Анни Кіт (дівоче прізвище Леськів) 319
Корчминські в'язні 1938-1947 років, *Йосип Лапчук* 327
Вояки УПА й члени ОУН родом з Корчмина, *Михайло Леськів* ... 331

Любачів: 25-31 травня 1947 року
Спогад о. Мирослава Мищишина, катехита в Любачеві в 1940-1945 роках 336

Люблинець Новий: 10-15 травня та 5-10 червня 1947 року
Спогад Михайла Шиманського, народженого 1924 року в Люблинці Новому Любачівського повіту 342
Спогад Марії Фецьо (дівоче прізвище Кіт), народженої 1931 року . 373
Спогад Агафії Грицько (дівоче прізвища Кантор), народженої 1929 року 376

Люблинець Старий: 10-15 травня та 5-10 червня 1947 року
Спогад Степана Кущака, народженого 1924 року в Люблинці Старому Любачівського повіту 382

Спогад Іллі Яреми, народженого 1926 року 390

Ляхава: 28 квітня - 10 травня 1947 року
Спогад Йосипи Жаркі (дівоче прізвище Зарічна), народженої 1923 року в Ляхаві Сяніцького повіту 395

М'якіш Новий: 28 квітня - 10 червня 1947 року
Спогад Петра Коваля, народженого 1939 року в М'якіші Новому Ярославського повіту 403

Ніновичі: 1-5 червня 1947 року
Спогад Марії Марушко (дівоче прізвище Ціж), народженої 1929 року в Ніновичах Ярославського повіту 417
Спогад Данила Древка – «Ворони», народженого 1924 року 434

Новосілки
Спогад Миколи Гасюка, народженого 1930 року в Новосілках Біло-Підляського повіту 444

Павловичі: 6-15 липня 1947 року
Спогад Петра Кравчука, народженого 1926 року в Павловичах Сокальського повіту 445

Павлокома
Спогад Стефанії Когут (дівоче прізвище Федак), народженої 1934 року в Павлокомі Березівського повіту 451
Спогад Наталії Кузьми (дівоче прізвище Мудрик), народженої 1933 року 455
Спогад Володимира Федака, народженого 1934 року 457
Члени підпілля родом з Павлокоми, *Іван Федак* 459

Переводів: 16-20 червня 1947 року
Спогад Василя Царика, народженого в Переводові Сокальського повіту 460

Пискоровичі: 16-20 червня 1947 року
Спогад Анни Сороки, народженої 1930 року в Пискоровичах Ярославського повіту 468
Спогад Анни Папи 472

Пниски
Спогад Віри Гасюк, народженої 1925 року в Пнисках Біло-Підляського повіту 475

Потік
Спогад Марії Джус, народженої 1929 року в Потоці Горішньому Білгорайського повіту 476

Ришкова Воля: 16-20 червня 1947 року
Спогад Анни Ожеховської (дівоче прізвище Ходань), народженої в Ришковій Волі Ярославського повіту 478
Спогад Володимира Слюсара, народженого на присілку Ходанях . 481

Ропенка: 15–30 травня 1947 року
Спогад Ярослава Андруха, народженого 1934 року в Ропянці Ліського повіту 488

Улюч: 10–15 травня 1947 року
Спогад Михайла Полянського, народжаного 1935 року в Улючі Березівського повіту 499
Спогад Анни Барвник (дівоча прізвище Холявка), народженої 1921 року 508
Коротка історія Улюча, *Микола Шляхтич* 510
Вояки УПА родом з Улюча, *Адам Баган, Микола Ковальський, Василь Тхір* 521

Цеблів: 6–17 липня 1947 року
Спогад Ірини Боряк (дівоче прізвище Кантор), народженої 1921 року в Цеблові Сокальського повіту 522

Цитуля: 16–20 червня 1947 року
Спогад Чеслава Поленика, народженого в Цитулі Ярославського повіту 528

Черничин: 18 червня 1947 року
Спогад Текли Ліборської (дівоче прізвище Дзяд), народженої 1902 року в Черничині 537

Явірник: 28 квітня – 10 травня 1947 року
Спогад Івана Баб'яка, народжаного 1926 року в Явірнику Сяніцького повіту 547
Спогад Текли Малої (дівоче прізвище Палинська), народженої 1912 року 551
Записник парафії Явірник 552

Явірник Руський: 28 квітня – 10 травня 1947 року
Спогад Стефанії Турчик (дівоче прізвища Коростанська), народжаної 1920 року в Явірнику Руському Добромильського повіту 566
Спогад Тараса Михна, народженого 1937 року 568
Спогад Мирона Паливоди 575

Іменний показник 587

Географічний показник 628

ТИРСА Товариство з обмеженою відповідальністю

З ОСТАННІХ ВИДАНЬ

Закерзоння, т. 3
Читач легко зможе переконатися, що третій том – це розповідь двох збунтованих (Івана Молодія «Косара» та Федора Куцого «Прута»), які, однак, ніколи не сумнівалися й не бунтувалися проти одного: «Здобудеш Українську Державу або впадеш у боротьбі за Неї». Об'єм 304 стор., ціна 13,00 зл.

Український альманах 1997
Цей випуск присвячується 50-літтю депортаційної акції «Вісла» та усім тим, які потерпіли внаслідок вигнання. Об'єм 408 стор., ціна 15,00 зл.

Droga na Zachód
Авторства д-ра Романа Дрозда. Науково-дослідницька робота про причини й перебіг депортаційної акції та про поселення у північній та західній Польщі в 1947-1950 рр. Видання польськомовне. Об'єм 192 стор., ціна 9,00 зл.

Wiedźmy, czarty i święci Huculszczyzny. Mity i legendy
Польськомовне видання. Опрацювання Олі Гнатюк. Перед Читачем постає дивовижний, здавалося б, назавжди втрачений світ. Видання зацікавить не лише широке коло любителів оригінальної гуцульської культури: етнологів, істориків культури, літературознавців. Об'єм 256 стор., 16 кольорових ілюстрацій, тверда обкладинка, ціна 28,00 зл.

що стою за стіною спомину
Чергова збірка поезій Тадея Карабовича. «Карабович має два виміри у своїй творчості: він може спонтанно, навіть брутально вибухати, може теж лірично чи метафізично вглиблюватися в суть буття і речей; може вглядати в таємниці природи, може теж проникати в тайни надбуття, [...]». Об'єм 140 стор., ціна 8,00 зл.

Усі книжкові позиції можна придбати, складаючи замовлення на адресу:

„TYRSA" Sp. z o.o., 03-614 Warszawa, ul. Kościeliska 7

або вплачуючи рівновартість замовлених книжок на банківський рахунок:

„TYRSA" Sp. z o.o., Warszawa
BIG BG SA IV O/Warszawa
Nr 10401019-4776-136-3

Можна ще придбати:
Закерзоння, т. 2, ціна 10,00 зл. ● *Rekreacje* Юрія Андруховича, ціна 6,00 зл. ● *Erz-Herz-Perc* есе Юрія Андруховича, ціна 6,00 зл. ● *Zustriczi* № 7 (літературні), ціна 6,00 зл. ● *Zustriczi* № 8 (Żydzi i Ukraińcy), ціна 8,00 зл. ● *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze* № 3, ціна 18,50 зл.